శ్రీ రామాయ నమః.

శ్రీమద్వాల్మీకిమహర్షిప్రణీత

శ్రీమద్రామాయణము

యుద్ధకాండము.

చెదలవాడ * సుందరరామశాస్త్రులచే

వ్రాయఁబడిన ప్రతిపదాంధ్రటీకా తాత్పర్య విశేషార్థ

సమన్వితమగు

పరమార్థచంద్రికయను వ్యాఖ్యానముతో

వావిళ్ల * రామస్వామిశాస్త్రులవారి

యెస్టేటునకుఁగాను

శారదాంబావిలాసముద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రింపఁబడియె.

౧౯౨౬ సం॥ చెన్నపురి.

Registered Copy - Right.

శ్రీః

ద్విపంచాశ సర్గ ప్రారంభః.

ధూమ్రాక్షం ప్రేక్ష్య నిర్యాంతం రాక్షసం భీమవిక్రమమ్
వినేదు ర్వానరా స్సర్వే ప్రహృష్టా యుద్ధకాంక్షిణః. ౧

టీక॥ యుద్ధకాంక్షిణః = యుద్ధంబుఁగోరునట్టి; వానరాః = వానరులు; సర్వే = అందఱును; భీమవిక్రమం = భయంకరమయినపరాక్రమముగల; ధూమ్రాక్షం = ధూమ్రాక్షుండను; రాక్షసం = రాక్షసుని; నిర్యాంతం = వెడలుచున్నవానిఁగా; ప్రేక్ష్య = చూచి; ప్రహృష్టాః = మిక్కిలియుసంతోషించినవారలయి; వినేదుః = అఱచిరి.

యుద్ధంబుఁగోరుచున్నయవ్వానరులందఱు, భయంకరపరాక్రముఁడగు ధూమ్రాక్షుండువచ్చుటఁజూచి, పరమసంతుష్టులయి, సింహనాదంబులుగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తేషాం సుతుములం యుద్ధం సంజజ్ఞే హరిరక్షసామ్

టీక॥ తేషాం = ఆ; హరిరక్షసాం = వానరరాక్షసులకు; సుతుములం = మిక్కిలియుదొమ్మియయిన; యుద్ధం = పోరు; సంజజ్ఞే = కలిగినది.

అప్పుడు, వానరులకును రాక్షసులకునుదుములంబుగా మహాయుద్ధంబయినది. అని, తాత్పర్యము.

అన్యోన్యం పాదపై ర్ఘోరం నిఘ్నతాం శూలముద్గరైః. ౨
ఘోరైశ్చ పరిఘై శ్చిత్రై స్త్రిశూలై శ్చాపి సంహతైః

టీక॥ పాదపైః = వృక్షముల చేతను; శూలముద్గరైః = శూలముల చేతను ముద్గరముల చేతను; ఘోరైః = భయంకరములగు; పరిఘైశ్చ = ఇనుపగుదియల చేతను; సంహతైః = కూడినవియు; చిత్రైః = నానావర్ణములునగు; త్రిశూలైశ్చాపి = త్రిశూలముల చేతను; ఘోరం = భయంకరముగా; అన్యోన్యం =

ఒండొరులను; నిఘ్నతాం = కొట్టుకొనుచున్న; తేషాం (అధ్యాహృతము)= ఆవానరరాక్షసులకు; తుములం (అధ్యాహృతము)= దొమ్మియుద్ధము; సంజజ్ఞే(అధ్యాహృతము)=కలిగినది.

వానరులును రాక్షసులును, వృక్షంబులచేతను శూలముద్గరపరిఘత్రిశూలాద్యాయుధములచేతను ఒండొరులం బ్రహరించుకొనుచు, భయంకరంబుగాఁ బోరిరి. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసై ర్వానరా ఘోరై ర్వినికృత్తా స్సమంతతః. ౩
వానరై రాక్షసాశ్చాపి ద్రుమై ర్భూమౌ సమీకృతాః

టీక॥ ఘోరైః = భయంకరులగు; రాక్షసైః = రాక్షసులచేత; సమంతతః= అంతటను; వానరాః = వానరులు; వినికృత్తాః= ఛేదింపఁబడినవారు. వానరైశ్చాపి = వానరులచేతను; రాక్షసాః= రాక్షసులు; ద్రుమైః = వృక్షములచేత; భూమౌ = నేలయందు; సమీకృతాః= సరిగాఁ జేయఁబడినవారు.

భయంకరాకారులగు రాక్షసులు, పెక్కండ్రవానరులను వధించిరి; వానరులు, రాక్షసులఁ బెక్కండ్ర, వృక్షములచేఁ జూర్ణముగావించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసాశ్చాపి సంక్రుద్ధా వానరా న్నిశితై శ్శరైః. ౪
వివ్యధు ర్ఘోరసంకాశైః కంకపత్రై రజిహ్మగైః

టీక॥ రాక్షసాశ్చాపి = రాక్షసులును; సంక్రుద్ధాః = మిక్కిలి యాగ్రహించినవారలయి; ఘోరసంకాశైః= భయంకరములుగానున్నవియు; కంకపత్రైః = రాబందుల ఱెక్కలుగలవియు; అజిహ్మగైః = వంకరగాఁబోనివియు; నిశితైః = కూఁడులయినవియునగు; శరైః = బాణములచేత; వానరాన్ = వానరులను; వివ్యధుః = కొట్టిరి.

రాక్షసులును, పరమకుపితులయి, భయంకరంబులును కంకపక్షి ఱెక్కలుగట్టినవియు నగు కోఁడుబాణంబుల, వానరులంబ్రహరించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తే గదాభిశ్చ భీమాభిః పట్టిసైః కూటముద్గరైః. ౫
విదార్యమాణా రక్షోభి ర్వానరా స్తే మహాబలాః
అమర్షా జ్జనితోద్ధర్షా శ్చక్రుః కర్మా ణ్యభీతవత్. ౬

టీక॥ తే=ప్రసిద్ధులయిన; తే= ఆ; మహాబలాః= అధికమయినబలముగల; వానరాః=వానరులు; రక్షోభిః = రాక్షసులచేత; భీమాభిః = భయంకరములయిన; గదాభిశ్చ = గదలచేతను; పట్టిసైః=అడ్డకత్తులచేతను ; కూటముద్గరైః = సంపెటలచేతనుగుదియలచేతను; విదార్యమాణాః = చీల్పఁబడుచున్నవారలయి; అమర్షాత్ = కోపమువలన; జనితోద్ధర్షాః= కలిగినయుత్సాహముగలవారలయి; అభీతవత్ = భయపడనివారలయి; కర్మాణి= కార్యములను; చక్రుః=చేసిరి.

మహాబలశాలులగు, నవ్వానరులు రాక్షసులచే భయంకరంబులగు గదాపట్టిసకూటముద్గరాద్యాయుధంబుల విదారితులయ్యు, రోషంబున , మహోత్సాహులయి, యెంతమాత్రము వెనుదీయక, పోరుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

శరనిర్భిన్నగాత్రా స్తే శూలనిర్భిన్నదేహినః
జగృహు స్తేద్రుమాం స్తత్ర శిలాశ్చ హరియూథపాః. ౭

టీక॥ తే=ఆ; హరియూథపాః=వానరశ్రేష్ఠులు; తత్ర=అచ్చట ; శరనిర్భిన్నగాత్రాః=బాణంబులచే భేదింపఁబడినదేహములుగలవారలయి; శూలనిర్భిన్నదేహినః=శూలములచే భేదింపఁబడినదేహములు గల వారలయి; ద్రుమాన్=వృక్షములను; శిలాశ్చ= రాళ్లను; జగృహుః=గ్రహించిరి.

అట్లప్పుడావానరవీరులు, బాణంబులచేతను శూలంబులచేతను, భిన్నదేహులయి, మహారోషంబున, వృక్షంబులను బెనురాళ్లనుం జేకొనిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తే భీమవేగా హరయో నర్దమానా స్తత స్తతః
మమంథూ రాక్షసాన్ భీమా న్నామానిచ బభాషిరే. ౮

టీక॥ భీమవేగాః = భయంకరమయిన వేగముగల; తే = ఆ; హరయః = వానరులు; తతస్తతః = అంతనంత; నదమానాః = అఱచుచు; భీమాన్ = భయంకరులయిన; రాక్షసాన్ = రాక్షసులను; మమంథుః = నలియఁగొట్టిరి. నామాని చ = పేళ్లను; బభాషిరే = పలికిరి.

ఆవ్వానరవీరులు, అంతకంతకు, భయంకరవేగంబున, సింహనాదంబులు సేయుచుఁ దమతమపేరుల గ్గడించుకొనుచు, భయంకరాకారులగు రాక్షసులం బ్రహరించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తద్బభూవాద్భుతం ఘోరం యుద్ధం వానరరక్షసామ్
శిలాభిర్వివిధాభిశ్చ బహుభిశ్చైవ పాదపైః. ౯

టీక॥ వానరరక్షసాం = వానరులకును రాక్షసులకును; వివిధాభిః = నానావిధములయిన; శిలాభిశ్చ = ఱాళ్లచేతను; బహుభిః = పెక్కులయిన; పాదపైశ్చ = వృక్షములచేతను; తత్ = ఆ; యుద్ధం = పోరు; అద్భుతం = ఆశ్చర్యకరంబును; ఘోరం = భయంకరంబును; బభూవ = అయినది.

అప్పుడు, వానరరాక్షసులు, నానావిధశిలావృక్షంబులచేతను. నానావిధాయుధంబులచేతను పోరాడుచుండఁగ, నాయుద్ధం బాశ్చర్యకరంబు భయంకరంబునై చూపట్టినది.

అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసా మథితాః కేచిద్వానరైర్జితకాశిభిః
వవమూ రుధిరం కేచిన్ముఖై రుధిరభోజనాః. ౧౦

టీక॥ జితకాశిభిః = జయముచేఁ బ్రకాశించునట్టి; వానరైః = వానరులచేత; కేచిత్ = కొందఱు; రాక్షసాః = రాక్షసులు; మథితాః = మథింపఁబడిరి; రుధిరభోజనాః = నెత్తురే యాహారముగాఁగల రాక్షసులు; కేచిత్ = కొందఱు; ముఖైః = నోళ్లచేత; రుధిరం = నెత్తురును; వవముః = క్రక్కిరి.

జయశీలురగు వానరులు, కొందఱు రాక్షసులం గొట్టి ముద్దగావించిరి; కొందఱు రాక్షసులు వానరుల ప్రహారంబున, నోట నెత్తురుఁ గ్రక్కుకొనిరి.

అని, తాత్పర్యము.

పార్శ్వేషు దారితాః కేచి త్కేచి ద్రాశీకృతా ద్రుమైః
శిలాభి శ్చూర్ణితాః కేచి త్కేచి ద్దంతై ర్విదారితాః. ౧౧

టీ॥ కేచిత్= కొందఱు రాక్షసులు; పార్శ్వేషు=ప్రక్కలయందు; దారితాః= చీల్పఁబడినారు. కేచిత్=కొందఱు; ద్రుమైః=వృక్షములచేత; రాశీకృతాః=రాశిగాఁజేయఁబడినారు. కేచిత్=కొందఱు; శిలాభిః=ఱాళ్లచేత; చూర్ణితాః= చూర్ణముగాఁజేయఁబడిరి. కేచిత్=కొందఱు; దంతైః= దంతములచేత; విదారితాః = చీల్పఁబడినారు.

వానరులు, రాక్షసులఁ గొందఱఁ, బ్రక్కలం బట్టి రెండుగాఁ జీల్చిరి; కొందఱవృక్షంబులనలియఁగొట్టి కుప్పగా వేసిరి; కొందఱు శిలలచేఁ జూర్ణంబుగావించిరి; కొందఱు దంతంబులం గొఱికిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ధ్వజై ర్విమథితై ర్భగ్నైః ఖరైశ్చ వినిపాతితైః
రథై ర్విధ్వంసితై శ్చాపి పతితై రజనీచరైః. ౧౨
గజేంద్రైః పర్వతాకారైః పర్వతాగ్రై ర్వనౌకసామ్
మథితై ర్వాజిభిః కీర్ణం సారోహై ర్వసుధాతలమ్. ౧౩

టీ॥ వనౌకసాం = వానరులయొక్క; పర్వతాగ్రైః= పర్వతశిఖరములచేత; విమథితైః=నలియఁగొట్టఁబడినవియు; భగ్నైః= విఱిగినవియునగు; ధ్వజైః=టెక్కెములచేతను; వినిపాతితైః=చంపఁబడిన; ఖరైశ్చ=గాడిదలచేతను; విధ్వంసితైః = నుగ్గుగాఁజేయఁబడిన; రథైశ్చాపి= రథములచేతను; పతితైః=పడిన; రజనీచరైః = రాక్షసులచేతను; పర్వతాకారైః = కొండలయాకారమువంటియాకారముగల; గజేంద్రైః=గజశ్రేష్ఠములచేతను; మథితైః=నలియఁగొట్టఁబడిన; సారోహైః= ఎక్కినవారలతోఁగూడిన; వాజిభిః= గుఱ్ఱములచేతను; వసుధాతలం=భూమి; కీర్ణం = వ్యాపింపఁబడినది.

వానరులు ప్రయోగించు పర్వతశిఖరంబులచే, విఱిగినధ్వజంబులును హతములయిన గాడిదలును విధ్వంసితములైన రథంబులును బతితంబులగు రాక్షసశరీరంబులును పర్వతాకారంబులగు వ

నుంగులును సాదిసహితంబుగా నలియఁ గొట్టఁబడినగుఱ్ఱంబులును, ఆయుద్ధభూమియంతయు నిండియుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

వానరై ర్భీమవిక్రాంతై రప్లుత్యాప్లుత్య వేగితైః
రాక్షసాః కరజై స్తీక్ష్ణైః ముఖేషు వికృతీకృతాః. ౧౪
వివర్ణవదనా భూయో విప్రకీర్ణశిరోరుహాః
మూఢాః శోణితగంధేన నిపేతు ర్ధరణీతలే. ౧౫

టీక॥ రాక్షసాః = రాక్షసులు; భీమవిక్రాంతైః = భయంకరమయినపరాక్రమముగలవారలును ; ఆప్లుత్యాప్లుత్య=ఎగిరి ఎగిరి; వేగితైః = వేగము నొందినవారలునగు; వానరైః = వానరులచేత; తీక్ష్ణైః=కఱకులయిన ; కరజైః=నఖములచేత; ముఖేషు = ముఖములయందు; వికృతీకృతాః = భేదింపఁబడినవారలయి; భూయః = మిక్కిలియు; వివర్ణవదనాః = తెల్లఁబాఱినముఖముగలవారలయి ; విప్రకీర్ణశిరోరుహాః= విరిసినవెండ్రుకలుగలవారలయి; శోణితగంధేన= నెత్తురువాసనచేత; మూఢాః = మూర్ఛితులయి; ధరణీతలే=భూమియందు; నిపేతుః= పడిరి.

భయంకరపరాక్రములగు వానరులు, మహావేగంబున నెగసి యెగసి, తీక్ష్ణంబులగు నఖంబులచే రాక్షసుల ముఖంబుల విదారింప, నా రాక్షసులు తలవెండ్రుకలు విరిసియాడ, నెత్తుటం దోఁగుచు, మూర్ఛిల్లి, భూతలంబునం బడిరి.

అని, తాత్పర్యము.

అన్యే పరమసంక్రుద్ధా రాక్షసా భీమనిస్స్వనాః
తలై రేవాభిధావంతి వజ్రస్పర్శ సమై ర్హరీన్. ౧౬

టీక॥ అన్యే=ఇతరులయిన; రాక్షసాః=రాక్షసులు; పరమసంక్రుద్ధాః= మిక్కిలియుఁ గోపించినవారలయి ; భీమనిస్స్వనాః= భయంకరమయినధ్వని గలవారలయి; వజ్రస్పర్శసమైః= వజ్రముతాఁకుడుతో సమానమయిన ;

తలై రేవ=అఱచేతుల చేతను; హరీన్=వానరులను; అభిధావంతి=తఱిమిరి.

మఱికొందఱు రాక్షసులు, పరమకుపితులయి, భయంకరంబుగా గర్జించుచు, వజ్రసమంబులగు నఱచేతులతో, వానరులం దఱిమిరి. అని, తాత్పర్యము.

వానరై రాపతంత స్తే వేగితా వేగవత్తరైః
ముష్టిభి శ్చరణై ర్దంతైః పాదపై శ్చా వపోథితాః. ౧౭

టీక॥ వేగితాః= వేగముఃగలవారలును; ఆపతంతః= మైఁబడుచున్నవారలునగు; తే=ఆ రాక్షసులు; వేగవత్తరైః=అంతకన్నను వేగముగల; వానరైః=వానరుల చేత; ముష్టిభిః=పిడికిళ్ల చేతను; చరణైః=పాదముల చేతను; దంతైః= పండ్ల చేతను; పాదపైశ్చ= వృక్షముల చేతను; అవపోథితాః=హింసింపఁబడిరి.

అట్లుమహావేగులగు నా రాక్షసులు మైఁబడ, వానరులు, అంతకన్నను వేగము గలవారలగుటచే, నా రాక్షసులను బిడికిళ్లంబొడిచియు పాదంబులం దన్నియు దంతంబులం గొఱికియు వృక్షంబులం బ్రహరించియు హింసించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

వానరై ర్హన్యమానా స్తే రాక్షసా విప్రదుద్రువుః

టీక॥ వానరైః=వానరుల చేత; హన్యమానాః = కొట్టఁబడుచున్న; తే=ఆ; రాక్షసాః= రాక్షసులు ; విప్రదుద్రువుః=పాఱినారు.

అట్లు వానరుల చేఁ బ్రహరింపఁబడిన వారలయి నిలువఁజాలక, యా రాక్షసులు పరుగెత్తిరి. అని, తాత్పర్యము.

సైన్యం తు విద్రుతం దృష్ట్వా ధూమ్రాక్షో రాక్షసర్షభః. ౧౮
క్రోధేన కదనం చక్రే వానరాణాం యుయుత్సతామ్

టీక॥ రాక్షసర్షభః= రాక్షసశ్రేష్ఠుండగు; ధూమ్రాక్షః= ధూమ్రాక్షుఁడు; సైన్యం=సైన్యమును; విద్రుతం= పాఱినదానిఁగా; దృష్ట్వా తు= చూచినంతనే; క్రోధేన=కోపము చేత; యుయుత్సతాం = యుద్ధము సేయఁగోరు

చుండునట్టి; వానరాణాం= వానరుల యొక్క; కదనం=హింసించుటను; చక్రే=చేసెను.

రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడగు ధూమ్రాక్షుండు, అట్లు, రాక్షససైన్యంబంతయుఁబాయుటంజూచి, కుపితుండై, యుద్ధంబునకుత్సుకులయియున్న వానరులహింసింపనారంభించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రాసైః ప్రమథితాః కేచి ద్వానరా శ్శోణితస్రవాః. ౧౯
ముద్గరై రాహతాః కేచి త్పతితా ధరణీతలే

టీక॥ కేచిత్ = కొందఱు; వానరాః=వానరులు; ప్రాసైః = ఈటెలచేత; ప్రమథితాః= కొట్టఁబడినవారలయి; శోణితస్రవాః = నెత్తురుగాఱుచున్నవారలయి; కేచిత్ = కొందఱు; ముద్గరైః=కుదియలచేత; ఆహతాః= కొట్టఁబడినవారలయి; ధరణీతలే = భూతలమునందు; పతితాః=పడినారు.

వానరులు కొందఱు రాక్షసులచేఁబ్రాసంబులం బ్రహరింపఁబడి నెత్తురుగాఱుచుఁ, గొందఱు ముద్గరంబులం దాకినవారలయి, నేలంబడిరి.

అని, తాత్పర్యము.

పరిఘై ర్మథితాః కేచి ద్భిండివాలై ర్విదారితాః. ౨౦
పట్టిసై రాహతాః కేచి ద్విహ్వలంతో గతాసవః

టీక॥ కేచిత్ = కొందఱు; పరిఘైః=ఇనుపగుదియలచేత; మథితాః= కొట్టఁబడినారు. కేచిత్ (అధ్యాహృతము)= కొందఱు; భిండివాలైః= విడిచివాటుగుదియలచేత ; విదారితాః= చీల్పఁబడినారు. కేచిత్ = కొందఱు. పట్టిసైః=అడ్డకత్తులచేత; ఆహతాః= కొట్టఁబడినవారలయి; విహ్వలంతః= అవయవముల స్వాధీనత దప్పినవారలయి; గతాసవః= పోయినప్రాణములు గలవారు; అసన్ (అధ్యాహృతము)= అయిరి.

కొందఱు వానరులు, రాక్షసులచేఁ బరిఘంబులం దాకితులయిరి; కొందఱు భిండివాలంబుల వధింపఁబడిరి; కొందఱు డ్డకత్తులనఱకఁబడి మృతిఁబొందిరి.

అని, తాత్పర్యము.

కేచి ద్వినిహతా శ్శూలై రుధిరార్ద్రా వనౌకసః. ౨౧
కేచి ద్విద్రావితా నష్టా స్సబలై రాక్షసై ర్యుధి

టీక॥ కేచిత్ = కొందఱు; వనౌకసః=వానరులు; శూలైః= శూలములచేత; వినిహతాః = కొట్టఁబడినవారలయి; రుధిరార్ద్రాః= నెత్తురుచే దడిసినవారలయిరి. కేచిత్=కొందఱు; యుధి=యుద్ధమునందు ; సబలైః= బలముతోఁగూడిన; రాక్షసైః=రాక్షసులచేత; విద్రావితాః = తఱుమఁబడినవారలయి; నష్టాః=అగపడకపోయిరి.

కొందఱువానరులు, రాక్షసులచే శూలంబులం వాడితులయి నెత్తుటం దోఁగియుండిరి; కొందఱు యుద్ధంబున బలవంతులగు రాక్షసులనోర్వం జాలకపాఱిపోయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

విభిన్నహృదయాః కేచి దేకపార్శ్వేన తాడితాః. ౨౨
విదారితా స్త్రిశూలైశ్చ కేచి దాంత్రై ర్వినిస్సృతాః

టీక॥ కేచిత్ = కొందఱు; ఏకపార్శ్వేన= ఒకటప్రక్కచేత ; తాడితాః=కొట్టఁబడినవారలయి ; విభిన్నహృదయాః= పగిలినగుండెలుగలవారలయిరి. కేచిత్=కొందఱు ; త్రిశూలైశ్చ = త్రిశూలములచేతను ; విదారితాః = చీల్పఁబడినవారలయి; ఆంత్రైః=ప్రేవులచేత;వినిస్సృతాః= పీకివేయఁబడినారు.

కొందఱికిఁ , ప్రక్కవాటునంగొట్టుటచే గుండెకాయలు పగిలినవి ; కొందఱు , త్రిశూలంబులం బొడువఁబడిప్రేగులువెలికివచ్చునట్లు పీకి చీల్పఁబడిరి. అని, తాత్పర్యము.

త త్సుభీమం మహాయుద్ధం హరిరాక్షససంకులమ్. ౨౩
ప్రబభౌ శబ్దబహుళం శిలాపాదపసంకులమ్

టీక॥ సుభీమం=మిక్కిలి యుభయంకరంబును; హరిరాక్షససంకులం= వానరరాక్షసులచే నిండినదియు; శబ్దబహుళం=అధికమయినధ్వనిగలదియు; శిలా

స ౫౨

పాదపసంకులం=తాళ్లచేతను వృక్షములచేతను నిండినదియును గు; తత్=ఆ; మహాయుద్ధం=గొప్పయుద్ధము; ప్రబభౌ=ప్రకాశించినది.

అట్లు, వానరరాక్షసులు, మహాఘోరంబున, శిలాపాదపాయుధంబులఁ జెనంగుడు, నమ్మహాయుద్ధంబతి భయంకరంబయి యొప్పినది.

అని, తాత్పర్యము.

ధనుర్జ్యాతంత్రిమధురం హిక్కాతాళసమన్వితమ్. ౨౪
మందస్తనితసంగీతం యుద్ధగాంధర్వమాబభౌ

టీక॥ ధనుర్జ్యాతంత్రిమధురం=వింటి యల్లెత్రాళ్లనువీణచే మనోహరమయినదియు; హిక్కాతాళసమన్వితం=ఎక్కిళ్లను తాళములతోఁ గూడినదియు; మందస్తనితసంగీతం=తిన్ననిమాటలను సంగీతము గలదియునగు; యుద్ధగాంధర్వం=యుద్ధమను గంధర్వవిద్య; ఆబభౌ=ప్రకాశించెను.

అల్లెత్రాళ్లధ్వనులె వీణాధ్వనుగా, నాయాసంబునం గలుగు నెక్కిళ్లు తాళంబులుగా, మందవచనంబులె గానంబుగా, నాయుద్ధగాంధర్వంబొప్పుచుఁ బ్రకాశించినది. అని, తాత్పర్యము.

ధూమ్రాక్షస్తు ధనుష్పాణిః వానరాన్ రణమూర్ధని. ౨౫
హసన్ విద్రావయామాస దిశస్తాన్ శరవృష్టిభిః

టీక॥ ధూమ్రాక్షస్తు=ధూమ్రాక్షుండు మాత్రము; రణమూర్ధని=యుద్ధశిరస్సునందు; ధనుష్పాణిః=ధనుస్సుచేతఁ గలవాఁడై; హసన్=నవ్వుచు; శరవృష్టిభిః=బాణవర్షములచేత; వానరాన్=వానరులను; దిశస్తు=దిక్కులను గూర్చి తాన్; విద్రావయామాస=తఱిమెను.

అప్పుడు, ధూమ్రాక్షుండు, రణాగ్రంబున ధనుర్ధరుండై, వికటంబుగ నగుచు బాణవర్షంబుల గురిపించి, వానరులను దిక్కులఁ దఱిమెను. అని, తాత్పర్యము.

ధూమ్రాక్షేణార్దితం సైన్యం వ్యథితం దృశ్య మారుతిః. ౨౬
అభ్యవర్తత సంక్రుద్ధః ప్రగృహ్య విపులాం శిలామ్

టీక॥మారుతిః=వాయుపుత్రుఁడుకైనహనుమంతుఁడు; ధూమ్రాక్షేణ=ధూమ్రాక్షునిచేత; అర్దితం= పీడింపఁబడినదియు; వ్యథితం=దుఃఖితమునగు; సైన్యం=సైన్యమును; దృశ్య (దృష్ట్వా) = చూచి; సంక్రుద్ధః=మిక్కిలియుఁ గోపించినవాఁడై; విపులాం=విశాలమగు; శిలాం=ఱాతిని ; ప్రగృహ్య=తీసికొని; అభ్యవర్తత=ఎదిరించెను.

వాయుదేవునికుమారుండగు హనుమంతుండు, ధూమ్రాక్షునిచేఁ దఱుమఁబడివిహ్వలంబయిపాఱుచున్న వానరసేనంజూచి, పరమకుపితుండై, విశాలంబగుశిలంజేకొని, ధూమ్రాక్షునిపైకిఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

క్రోధాద్ద్విగుణతామ్రాక్షః పితృతుల్యపరాక్రమః. ౨౭
శిలాం తాం పాతయామాస ధూమ్రాక్షస్య రథం ప్రతి

టీక॥పితృతుల్యపరాక్రమః= తండ్రితోసమానమయిన పరాక్రమముగల; సః(అధ్యాహృతము) = ఆహనుమంతుండు; క్రోధాత్=కోపమువలన; ద్విగుణతామ్రాక్షః=రెండింతలెఱ్ఱనైనకన్నులుగలవాఁడై; తాం=ఆ; శిలాం=ఱాయిని; ధూమ్రాక్షస్య = ధూమ్రాక్షునియొక్క; రథం ప్రతి = రథమునకుఁగూర్చి; పాతయామాస= పడవేసెను.

తండ్రియగు వాయుదేవునితో సమానమయిన పరాక్రమము గల యాహనుమంతుండు, కోపంబునఁ గన్నుఁగొనలరెండింతలెఱ్ఱఁదనంబుగదుర , నాశిలను ధూమ్రాక్షుని రథంబుపైఁబడవేసెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆపతంతీం శిలాం దృష్ట్వా గదా ముద్యమ్య సంభ్రమాత్. ౨౮
రథా దాప్లుత్య వేగేన వసుధాయాం వ్యతిష్ఠత

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)=ఆధూమ్రాక్షుఁడు; ఆపతంతీం=వచ్చుచున్న; శిలాం=ఱాయిని; దృష్ట్వా=చూచి; సంభ్రమాత్=తొట్రుపాటువలన; గ

దాం=గదను; ఉద్యమ్య=పట్టుకొని; వేగేన=వేగముచేత; రథాత్= రథమునందుండి; అప్లుత్య=దుమికి; వసుధాయాం=భూమియందు; వ్యతిష్ఠత= నిలిచెను.

ఆధూమ్రాక్షుండు, తనపైకి నమ్మహాశిలవచ్చుటంజూచి, తత్క్షణంబున గదఁజేతంగొని, వేగంబున, రథమున నుండి, నేలకులంఘించి నిలుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

సా ప్రమథ్య రథం తస్య నిపపాత శిలా భువి. ౨౯
సచక్రకూబరం సాశ్వం సధ్వజం సశరాసనమ్

టీ॥ సా=ఆ; శిలా = బండయు; సచక్రకూబరం = చక్రములతోను నొగలతోనుం గూడినదియు; సాశ్వం = గుఱ్ఱములతోఁ గూడినదియు; సధ్వజం = జెండాతోఁ గూడినదియు; సశరాసనం=వింటితోఁ గూడినదియునగు; తస్య= ఆధూమ్రాక్షునియొక్క; రథం = రథమును; ప్రమథ్య=నుగ్గుచేసి; భువి= నేలయందు; పపాత=పడెను.

ఆపెనుబండయు, ధూమ్రాక్షునిరథంబును చక్రకూబరంబులతోను గుఱ్ఱంబులతోను ధ్వజంబుతోను విల్లుతోనుం గూడ, నుగ్గుగావించినది.

అని, తాత్పర్యము.

స భగ్నే తు రథం తస్య హనుమాన్మారుతాత్మజః. ౩౦
రక్షసాం కదనం చక్రే సస్కంధవిటపైర్ద్రుమైః

టీ॥ మారుతాత్మజః= వాయువుకొమరుఁడైన; సః=ఆ; హనుమాన్ = హనుమంతుఁడు; తస్య= ఆధూమ్రాక్షునియొక్క; రథం = రథమును; భగ్నే తు= విఱిచినంతనే; సస్కంధవిటపైః=బోదెలతోను కొమ్మలతోనుం గూడిన; ద్రుమైః= వృక్షములచేత; రక్షసాం= రాక్షసులయొక్క; కదనం= హింసించుటను; చక్రే= చేసెను.

వాయుదేవునికుమారుండగు హనుమంతుఁడు, అట్లు ధూమ్రాక్షునిరథంబును నుగ్గుగావించి, యంత, బోదెలతోను గొమ్మలతోనుం గూడిన మహావృక్షంబులచే, రాక్షసులవధింప సాగెను.

అని, తాత్పర్యము.

విభిన్నశిరసో భూత్వా రాక్షసా శ్శోణితోక్షితాః. ౩౦
ద్రుమైః ప్రవ్యథితా శ్చాన్యే నిపేతు ర్ధరణీతలే

టీక॥ అన్యే=ఇతరులయిన; రాక్షసాశ్చ=రాక్షసులును; ద్రుమైః= వృక్షములచేత; విభిన్నశిరసః = పగిలినతలలుగలవారలు; భూత్వా = అయి; శోణితోక్షితాః = నెత్తురుచేఁదడుపఁబడినవారలయి; ప్రవ్యథితాః = బాధితులయి; ధరణీతలే = భూతలమునందు; నిపేతుః= పడిరి.

మఱికొందఱు రాక్షసులు, వృక్షంబులచేఁగొట్టఁబడి, తలలుపగిలి, నెత్తురుగాఱ, విహ్వలులయి నేలఁబడిరి. అని, తాత్పర్యము.

విద్రావ్య రాక్షసం సైన్యం హనుమా న్మారుతాత్మజః. ౩౨
గిరే శ్శిఖర మాదాయ ధూమ్రాక్ష మభిదుద్రువే

టీక॥ మారుతాత్మజః = వాయుపుత్త్రుఁడైన; హనుమాన్=హనుమంతుఁడు; రాక్షసం= రాక్షససంబంధియగు; సైన్యం=సైన్యమును; విద్రావ్య=పాఱఁదోలి; గిరేః=పర్వతముయొక్క; శిఖరం=శృంగమును; ఆదాయ= తీసికొని; ధూమ్రాక్షం=ధూమ్రాక్షునిఁ; అభిదుద్రువే=తఱిమెను.

వాయుదేవునికుమారుండగు హనుమంతుండు, అట్లు రాక్షససైన్యంబుల నన్నింటినిం బాఱఁదోలి, పర్వతశిఖరంబు నొకటిం జేకొని, ధూమ్రాక్షునిమీఁది కుఱికెను. అని, తాత్పర్యము.

త మాపతంతం ధూమ్రాక్షో గదా ముద్యమ్య వీర్యవాన్. ౩౩
వినదమాన స్సహసా హనుమంత మభిద్రవత్

టీక॥ వీర్యవాన్= అధికమయినపరాక్రమంబుగల; ధూమ్రాక్షః = ధూమ్రాక్షుఁడు; గదాం = గదను; ఉద్యమ్య=పట్టుకొని; వినదమానః= అఱచుచు; సహసా = వేగమున; ఆపతంతం=వచ్చుచున్న; తం = ఆ; హనుమం

తం=హనుమంతుని ; అభిద్రవత్ (అభ్యద్రవత్)= ఎదురొర్కొనిపరుగెత్తెను.

మహా పరాక్రమశాలియగు ధూమ్రాక్షుండు , అట్లుహనుమంతుండు, తనమీఁదికిఁగవియుటంజూచి , గదచేతంగొని , సింహనాదంబు గావించుచు, వేగంబున, నాహనుమంతునిమీఁదికి దరిసెను. అని, తాత్పర్యము.

తతః క్రుద్ధస్తు వేగేన గదాం తాం బహుకంటకామ్. ౩౪
పాతయామాస ధూమ్రాక్షో మస్తకే తు హనూమతః

టీ॥ తతః = అంత ; ధూమ్రాక్షస్తు= ధూమ్రాక్షుఁడును; క్రుద్ధః= కోపించినవాఁడైయే; వేగేన= వేగముచేత; బహుకంటకాం= పెక్కుచీలలుగల; తాం=ఆ; గదాం=గదను; హనూమతః = హనుమంతునియొక్క; మస్తకేతు=తలయందే; పాతయామాస=పడవేసెను.

అంత,ధూమ్రాక్షుఁడు, కోపించి, పెక్కుమేకులతోఁగూడినయాగదను,వేగంబున,హనుమంతునితలపైఁ బడవైచెను. అని, తాత్పర్యము.

తాడిత స్స తయా తత్ర గదయా భీమరూపయా. ౩౫

టీ॥తత్ర=అప్పుడు;సః= ఆహనుమంతుఁడు;భీమరూపయా= భయంకరమయినయాకారముగల;తయా= ఆ; గదయా=గదచేత;తాడితః= కొట్టఁబడెను.

భయంకరంబగు నాగద, యప్పుడు, హనుమంతునితలపైఁబడినది.

అని, తాత్పర్యము.

స కపి ర్మారుతబల స్తం ప్రహార మచింతయన్
ధూమ్రాక్షస్య శిరోమధ్యే గిరిశృంగ మపాతయత్. ౩౬

టీ॥ సః=ఆ; మారుతబలః= వాయువుయొక్కబలమువంటిబలముగల ; కపిః=హనుమంతుఁడు; తం=ఆ; ప్రహారం=దెబ్బను; అచింతయన్=తలంపనివాఁడై;ధూమ్రాక్షస్య= ధూమ్రాక్షునియొక్క; శిరోమధ్యే=తలనడుమ;

గిరిశృంగం=పర్వతశిఖరమును; అపాతయత్=పడవేసెను.

వాయుసమానబలుండగు హనుమంతుండు, ఆదెబ్బను సరకుసేయక, ధూమ్రాక్షునిశిరంబుపై, నాపర్వతశిఖరంబుపడవైచెను.

అని, తాత్పర్యము.

స విహ్వలితసర్వాంగో గిరిశృంగేణ తాడితః
పపాత సహసా భూమౌ వికీర్ణ ఇవ పర్వతః. ౩౭

టీక॥ సః=ఆధూమ్రాక్షుండు; గిరిశృంగేణ=పర్వతశిఖరముచేత; తాడితః=కొట్టఁబడినవాఁడై; విహ్వలితసర్వాంగః = వివశములుగాఁజేయఁబడినసమస్తావయవములును గలవాఁడై; వికీర్ణః=చెదచల్లఁబడిన; పర్వతఇవ=కొండవలె; సహసా = తటాలున; భూమౌ=నేలయందు; పపాత= పడెను.

ఆధూమ్రాక్షుండు, పర్వతశిఖరంబుచేఁదాడితుండై, సమస్తావయవంబులునువివశంబులుగా, ఛిన్నపక్షంబగుపర్వతంబుకరణినేలంగూలెను.

అని, తాత్పర్యము.

ధూమ్రాక్షం నిహతం దృష్ట్వా హతశేషా నిశాచరాః
త్రస్తాః ప్రవివిశు ర్లంకాం వధ్యమానాః ప్లవంగమైః. ౩౮

టీక॥ ధూమ్రాక్షం=ధూమ్రాక్షుని; నిహతం=చంపఁబడినవానిఁగా; దృష్ట్వా=చూచి; హతశేషాః=చంపఁబడఁగామిగిలిన; నిశాచరాః= రాక్షసులు; ప్లవంగమైః=వానరులచేత; వధ్యమానాః=వధింపఁబడుచున్నవారలయి; త్రస్తాః=భయపడినవారలయి; లంకాం=లంకను; ప్రవివిశుః=చొచ్చిరి.

అంత, హతశేషులగురాక్షసులు, ధూమ్రాక్షుండునిహతుండగుటను జూచి, వానరులుమఱియు నుక్కుమిగిలిపైఁబడ, నోర్వఁజాలక, భయంబున లంకకుంబాఱిరి.

అని, తాత్పర్యము.

స తు పవనసుతో నిహత్య శత్రుం

స ౫౨

క్షతజవహాస్సరితశ్చ సన్నికీర్య
రిపువధజనితశ్రమో మహాత్మా
ముదమగమత్కపిభిశ్చ పూజ్యమానః ॥౯॥

టీక॥ మహాత్మా = అధికమయినపరాక్రమముగల; పవనసుతః = వాయువకొడుకైన; సతు = ఆహనుమంతుండును; శత్రుం = శత్రువును; నిహత్య = వధించి; క్షతజవహాః = నెత్తురు ప్రవహిందునట్టి; సరితశ్చ = నదులను; సన్నికీర్య = కల్పించి; రిపువధజనితశ్రమః = శత్రువులను వధించుటచేఁగలిగిన యాయాసముగలవాఁడై; కపిభిః = వానరులచేత; పూజ్యమానశ్చ = పూజింపఁబడుచున్నవాఁడునై; ముదం = సంతోషమును; అగమత్ = పొందెను.

మహాత్ముండును వాయుదేవకుమారుండు నగు నాహనుమంతుండు అట్లు, ధూమ్రాక్షుని వధించి, యుద్ధభూమియందు రక్తనదులు ప్రవహింపఁజేసి, వానరులచేఁ బూజితుండై, సంతోషంబుఁ బొందెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, ద్విపంచాశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండద్విపంచాశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీః

త్రిపంచాశసర్గప్రారంభః.

ధూమ్రాక్షం నిహతం శ్రుత్వా రావణో రాక్షసేశ్వరః
క్రోధేన మహతా౽౽విష్టో నిశ్శ్వసన్నురగో యథా. ౧

టీక॥ రాక్షసేశ్వరః= రాక్షసులకుఁ బ్రభుండగు; రావణః = రావణుఁడు, ధూమ్రాక్షం = ధూమ్రాక్షుని; నిహతం=చంపఁబడినవానిఁగా; శ్రుత్వా= విని; ఉరగోయథా= సర్పమువలె; నిశ్శ్వసన్=నిట్టూర్పులువుచ్చుచు; మహతా=అధికమయిన; క్రోధేన=కోపముచేత; ఆవిష్టః=ఆవేశింపఁబడినవాఁడు; అభూత్ (అధ్యాహృతము=)ఆయెను.

రాక్షసరాజుండగు రావణుఁడు, ధూమ్రాక్షుండు వధింపఁబడుటను విని సర్పమువలె నిట్టూర్పులువుచ్చుచుఁ, బరమకోపంబునొందెను,

అని, తాత్పర్యము.

దీర్ఘ ముష్ణంచ నిశ్శ్వస్య క్రోధేన కలుషీకృతః
అబ్రవీ ద్రాక్షసం శూరం వజ్రదంష్ట్రం మహాబలమ్. ౨

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆరావణుఁడు; దీర్ఘం= నిడుపుగాను; ఉష్ణంచ= వేఁడిగాను; నిశ్శ్వస్య= నిట్టూర్పులువుచ్చి; క్రోధేన=కోపముచేత ; కలుషీకృతః= కలంగినవాఁడుగాఁ జేయఁబడినవాఁడై; శూరం =యుద్ధంబునభయములేనివాఁడును ; మహాబలం= అధికమయినబలముగలవాఁడునగు; వజ్రదంష్ట్రం=వజ్రదంష్ట్రుండను; రాక్షసం= రాక్షసునిగూర్చి; అబ్రవీత్= చెప్పెను.

ఆరావణుండు, కోపంబున నొడలు దెలియక, వేఁడినిట్టూర్పులు వుచ్చుచు, శూరుండును మహాబలుండు నగు వజ్రదంష్ట్రుఁజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

గచ్ఛ త్వం వీర నిర్యాహి రాక్షసైః పరివారితః
జహి దాశరథిం రామం సుగ్రీవం వానరై స్సహ. ౩

టీక॥ వీర= పరాక్రమశాలివగువజ్రదంష్ట్రుఁడా! త్వం=నీవు; గచ్ఛ = పొమ్ము. రాక్షసైః=రాక్షసులచేత ; పరివారితః =చుట్టఁబడినవాఁడవై; నిర్యాణ=వెడలుము. దాశరథిం = దశరథునికొడుకైన; రామం = రాముని; సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని; వానరైస్సహ= వానరులతోఁగూడ; జహి=వధింపుము.

పరాక్రమశాలివగు వజ్రదంష్ట్రుఁడా! నీవిప్పుడు, రాక్షససేనంగూడిపోయి, దశరథపుత్రుండగు రాముని సుగ్రీవుని వానరులనందఱను వధించిరమ్ము. అని, రావణుండు, వజ్రదంష్ట్రునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తథేత్యుక్త్వా ద్రుతతరం మాయావీ రాక్షసేశ్వరమ్
నిర్జగామ బలైస్సార్ధం బహుభిః పరివారితః. ౪

టీక॥ మాయావీ= మాయలవాఁడగు వజ్రదంష్ట్రుఁడు; రాక్షసేశ్వరం= రాక్షసులకుఁబ్రభుఁడగు రావణునిగూర్చి; తథేతి=అట్లేయనుచు; ఉక్త్వా = చెప్పి; బహుభిః = పెక్కండ్రురాక్షసులచేత; పరివారితః= చుట్టఁబడినవాఁడై; బలైస్సార్ధం= సైన్యములతోఁగూడ; నిర్జగామ=బయలువెడలెను.

మాయావియగు నా వజ్రదంష్ట్రుండు, రాక్షసరాజుండగు రావణునిఁజూచి యట్లేయనిచెప్పి, పెక్కురాక్షసులంగూడి, సైన్యములతోఁగూడ, బయలుదేఱెను. అని, తాత్పర్యము.

నాగైరశ్వైః ఖరైరుష్ట్రైస్సంయుక్తస్సుసమాహితః
పతాకాధ్వజచిత్రైశ్చ రథైశ్చ సమలంకృతః. ౫
తతో విచిత్రకేయూరముకుటైశ్చ విభూషితః
తనుత్రాణిచ సంయమ్య సధను నిర్యయౌ ద్రుతమ్. ౬

టీక॥ తతః=అంత; సః(అధ్యాహృతము)=ఆవజ్రదంష్ట్రుఁడు; నాగైః = ఏనుంగులతోను; అశ్వైః= గుఱ్ఱములతోను; ఖరైః=గాడిదలతోను; ఉష్ట్రైః=ఒంటెలతోను; సంయుక్తః = కూడినవాఁడై; సుసమాహితః=మిక్కిలియు సైన్య

రికగలవారై; పతాకాధ్వజచిత్రైః=రాజచిహ్నములు వ్రాసిన టెక్కెములచేతను పట్టి టెక్కెములచేతను నానావర్ణములయిన;రథైశ్చ= రథములచేతను;సమలంకృతైః=మిక్కిలియుసలంకరింపఁబడినవారై;విచిత్రకేయూరమకుటైశ్చ= నానావిధములయినబాహుపురులచేతను;కిరీటముచేతను ;విభూషితైః=అలంకరింపఁబడినవారై;తనుత్రాణైవ=కవచములను;సంవృత్య=కట్టుకొని;సధనుః=విల్లుతోఁగూడినవారై;దుర్వ్రతం=శీఘ్రముగా;నిర్యయా= వెడలెను.

అంత,నావజ్రదంష్ట్రుండు, ఏనుంగులనుగుఱ్ఱంబులనుగాడిదలను నొంటెలను, నానావిధధ్వజాలంకృతంబు లగు రథంబులనుఁగూడి, బాహుపురులు కిరీటంబులు మున్నగుభూషణంబులుదాల్చి, కవచంబులు దొడుగుకొని, ధనుర్ధారుండై, యెచ్చరికతో , శీఘ్రంబునం బోయెను అని. తాత్పర్యము.

పతాకాలంకృతం దీప్తం తప్తకాంచనభూషణమ్
రథం ప్రదక్షిణం కృత్వా సమారోహ చ్చమూపతిః. ౭

టీ॥ చమూపతిః=సేనానాయకుఁడగు వజ్రదంష్ట్రుఁడు; పతాకాలంకృతం=ధ్వజములచే నలంకరింపఁ బడినదియు;దీప్తం=ప్రకాశించుచున్నదియు ; తప్తకాంచనభూషణం= కాఁచఁబడిన బంగారము యలంకారముగాఁ గలదియునగు; రథం=రథమునుగూర్చి; ప్రదక్షిణం=ప్రదక్షిణమును; కృత్వా= చేసి; సమారోహత్=ఎక్కెను.

సేనాపతియగువజ్రదంష్ట్రుండు,ధ్వజంబులచే నలంకృతంబునుబంగారముతో నలంకరింపఁబడినదియునగు రథంబునకుఁ బ్రదక్షిణంబు గావించి దానినారోహించెను. అని, తాత్పర్యము.

యష్టిభి స్తోమరై శ్చిత్రై శ్శూలైశ్చ ముసలైరపి
భిండిపాలైశ్చ పాశైశ్చ శక్తిభిః పట్టిసైరపి. ౮
ఖడ్గై శ్చక్రై ర్గదాభిశ్చ నిశితైశ్చ పరశ్వథైః
పదాతయశ్చ నిర్యాంతి వివిధా శ్శస్త్రపాణయః. ౯

టీక॥ వివిధాః=నానావిధములగు; పదాతయశ్చ=కాల్బలురును; యష్టిభిః=కొయ్యలతోను; తోమరైః=తోమరములనునాయుధములతోను; చిత్రైః=నానావర్ణములగు; శూలైశ్చ= శూలములతోను; ముసలైరపి=రోకళ్లతోను; భిండిపాలైశ్చ= ఱడిచివాటు గుదియలతోను; పాశైశ్చ=త్రాళ్లతోను; శక్తిభిః=శక్తులతోను; పట్టిసైరపి= అడ్డకత్తులతోను; ఖడ్గైః=కత్తులతోను; చక్రైః= చక్రములతోను; గదాభిశ్చ= గదలతోను; నిశితైః=తీక్ష్ణములగు; పరశ్వధైః= గొడ్డళ్లతోను; యుక్తాః (అధ్యాహృతము)= కూడినవారలయి; శస్త్రపాణయః=ఆయుధములు చేతులం గలవారలయి; నిర్యాంతి=వెడలిరి.

అంతఁ గాల్బురును, యష్టులుఁ దోమరంబులుఁ జిత్రంబులగు శూలంబులు ముసలంబులు భిండిపాలంబులుఁ బాశంబులు శక్తులుఁ బట్టిసంబులు ఖడ్గంబులుఁ జక్రంబులు గదలుఁ దీక్ష్ణంబులగు పరశ్వధంబులు మున్నగు నాయుధంబులం జేకొని, వెడలిరి. అని, తాత్పర్యము.

విచిత్రవాసస స్సర్వే దీప్తా రాక్షసపుంగవాః

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము)=ఆ; రాక్షసపుంగవాః=రాక్షసశ్రేష్ఠులు ; సర్వే=అందఱును; విచిత్రవాససః= నానావిధములయిన వస్త్రములు గలవారలయి; దీప్తాః=ప్రకాశించుచుండిరి.

ఆ రాక్షసవీరులందఱు, మంచిమంచి వస్త్రంబులం దాల్చి మిగుల యొప్పుచుఁ బ్రకాశించుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

గజా మదోత్కటా స్తత్ర శృంగవంత ఇవ పర్వతాః ౧౦
తే యుద్ధకుశలై రూఢా స్తోమరాంకుశపాణిభిః

టీక॥ మదోత్కటాః=మదముచేఁబట్టరానివియు, తత్ర= యుద్ధమునందు భయము లేనివియు; శృంగవంతః= శిఖరములు గలవగు; పర్వతాఇవ(స్థితాః)=కొండలవలెనున్నవియునగు; తే = ప్రసిద్ధములయిన; గజాః=ఏనుఁగులు ; యుద్ధకుశలైః=యుద్ధమునందు సమర్థులును ; తోమరాంకుశపాణిభిః=తోమరంబులు నంకుశంబులును చేతులం గలవారలు నగువారలచేత; రూఢాః= ఎక్కఁబడి.

నవి.

యుద్ధంబునసమర్థులగు రాక్షసవీరులు తోమరంబులనంకుశంబులం జేతులంబూని, మదోత్కటంబులను ఎట్టి యుద్ధంబునందును భయము లేనివియు సంచరించుపర్వతంబులకరణి నొప్పుచున్నవియునగు నేనుంగుల నారోహించి పోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

అన్యే లక్షణసంయుక్తాః శూరా రూఢా మహాబలాః. ౧౧

టీక॥ లక్షణసంయుక్తాః= మంచిలక్షణములతోఁగూడినవియు; శూరాః= యుద్ధంబునభయము లేనివియు; మహాబలాః=అధికమయినబలము కలవియునగు;అన్యే= ఇతరములయిన యేనుంగులు;రూఢాః=ఎక్కఁబడినవి.

మఱికొందఱు వీరరాక్షసులు, శుభలక్షణయుక్తంబులును మహాబలంబులునుయుద్ధంబుల భయంబులేనివియు నగు మహాగజంబుల నారోహించి పోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తద్రాక్షసబలం ఘోరం విప్రస్థిత మశోభత
ప్రావృట్కాలే యథా మేఘా నర్దమానా స్సవిద్యుతః. ౧౨

టీక॥ విప్రస్థితం=బయలుదేఱిన; ఘోరం=భయంకరమయిన; తత్=ఆ; రాక్షసబలం=రాక్షససైన్యము; ప్రావృట్కాలే=వర్షర్తువునందు ; నర్దమానాః=గర్జించుచున్నవియు ; సవిద్యుతః = మెఱుపులతోఁగూడినవియునగు ; మేఘాయథా = మేఘములువలె;అశోభత=ప్రకాశించెను.

అప్పుడట్లుయుద్ధంబునకై వెడలిననీలదేహులును గాంచనాలంకృతులును సింహనాదంబులు సేయుచుండు వారలునగునారాక్షసవీరులు,వర్షాకాలంబున మెఱుపులతోఁగూడిగర్జించుచున్న మేఘంబులంబోలెనొప్పుచుండిరి.

అని,తాత్పర్యము.

నిస్సృతా దక్షిణద్వారా దంగదో యత్ర యూథపః
తేషాం నిష్క్రామమాణానా మశుభం సముదాయత. ౧౩

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము) = ఆ రాక్షసులు ; యూథపాః = వానర యూథ నాథులైన ; అంగదః = అంగదుడు ; యత్ర = ఎచ్చటనో ; తస్మాత్ (అధ్యాహృతము) = ఆ ; దధిముఖద్వారాత్ = దధిముఖద్వారముతోడ [illegible]. నిష్పేతుః = వెడలిరి. తేషాం = వారలు ; [illegible] = [illegible] ; ఉపక్రమం = ఆముగ [illegible] ; సమభూత్ = కలిగెను.

ఆ రాక్షసులు, అంగదుండున్నచోటు [illegible] వెడలిరి ; వారలు వెడలుచుండగా నే, యుద్ధము మొదలాయెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆకాశే [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ౧౪

టీ॥ తదా = అప్పుడు ; [illegible] = మేఘములేని ; ఆకాశే = ఆకాశమందు ; [illegible] = [illegible] ; [illegible] = [illegible] ; [illegible] = [illegible] ; [illegible] = [illegible] ; [illegible] = [illegible] ; [illegible] = [illegible] ; [illegible] = [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

అప్పుడు, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

అని, తాత్పర్యము.

వ్యాహరన్తి మృగా ఘోరా రక్షసాం నివేశనే
సమాపతన్తి యోధాశ్చ [illegible] భయమోహితాః. ౧౫

టీ॥ తదా = అప్పుడు ; ఘోరాః = భయంకరములగు ; మృగాః = మృగము లు ; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క ; నివే శనం = నివాసము ; వ్యాహరంతి = అరచుచుం డినవి. యోధాః = భటులు ; సమాపతంతస్తు = పడుచుండిరి ; భయమోహితాః = భయముచే మోహము పొందినవారలై [illegible] [illegible].

అప్పుడు, భయంకరములగు మృగ ములు, రాక్షసుల నివాసములను [illegible] ; రాక్షసభటులు, [illegible] భయమోహితులై, పడుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఏతా నౌత్పాతికాన్ దృష్ట్వా వజ్రదంష్ట్రో మహాబలః
ధైర్య మాలంబ్య తేజస్వీ నిర్జగామ రణోత్సుకః. ౧౬

టీక॥ తేజస్వీ=అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడును; మహాబలః=అధికమయినబలముగలవాఁడునగు; వజ్రదంష్ట్రః = వజ్రదంష్ట్రుఁడు; ఏతాన్= ఈ; ఔత్పాతికాన్ = ఉత్పాతంబులను; దృష్ట్వా=చూచి; ధైర్యం=ధైర్యమును; ఆలంబ్య=అవలంబించి; రణోత్సుకః=యుద్ధంబునందుత్సాహముగలవాఁడై; నిర్జగామ=వెడలెను.

మహాపరాక్రమశాలియు మహాబలుండునగువజ్రదంష్ట్రుండు, ఈయుత్పాతంబులన్నియుఁజూచి, వెట్టకేలకుధైర్యంబునవలంబించి, యుద్ధోత్సుకుండై, వెడలెను. అని, తాత్పర్యము.

తాంస్తు నిష్క్రమతో దృష్ట్వా వానరా జితకాశినః
ప్రణేదు స్సుమహానాదాన్ నాదయంశ్చ దిశో దశ. ౧౭

టీక॥ జితకాశినః= జయముచేఁబ్రకాశించునట్టి; వానరాః=వానరులు; నిష్క్రమతః=వెడలుచున్న; తాన్=ఆరాక్షసులను; దృష్ట్వాతు= చూచినంతనె; సుమహానాదాన్=మిక్కిలియుగొప్పధ్వనులను; ప్రణేదుః=చేసిరి. దశ = పదియయిన; దిశః= దిక్కులను; నాదయంశ్చ(అనాదయంశ్చ)= ధ్వనింపఁజేసిరియు.

జయశీలురగునావానరులు, ఆరాక్షసులువచ్చుటఁజూచి, దశదిశలునునిండునట్లు, సింహనాదంబులుగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రవృత్తం తుములం హరీణాం రాక్షసై స్సహ
ఘోరాణాం భీమరూపాణా మన్యోన్యవధకాంక్షిణామ్. ౧౮

టీక॥ తతః=అంత; ఘోరాణాం=భయంకరులును; భీమరూపాణాం=భయంకరాకారులును; అన్యోన్యవధకాంక్షిణాం=ఒండొరులవధించుటనుగోరుచుండువారలునగు; హరీణాం=వానరులకును; రాక్షసైస్సహ= రాక్షసులతోఁ

గూడ; తుములం = దొమ్మియుద్ధము; ప్రవృత్తం = జరిగినది.

అంత, భయంకరాకారులును ఒండొరులవధింపదలంపుగొనియుండువారలునగు వానరరాక్షసులకు, దొమ్మియుద్ధంబు, జరిగినది. అని, తాత్పర్యము.

నిష్పతంతో మహోత్సాహా భిన్నదేహశిరోధరాః
రుధిరోక్షితసర్వాంగా న్యపతన్ జగతీతలే. ౧౯

టీక॥ మహోత్సాహాః = అధికమయిన యుత్సాహముగల; తే (అర్థ్యాహృతము) = ఆవానరులు; నిష్పతంతః = కిందికి యు; భిన్నదేహశిరోధరాః = పగిలిన దేహములును మెడలును గలవారలయి; రుధిరోక్షితసర్వాంగాః = నెత్తుటందడుపంబడినసమస్తావయవములుగలవారలయి; జగతీతలే = భూతలమునందు; న్యపతన్ = పడిరి.

ఆవానరరాక్షసులు, మహోత్సాహముననొండొరులంగలసిపోరి దేహములందు గాయములు గలిగి, మెడకాయలు విఱిగి, నెత్తుటందోఁగుచు, నేలంబడిరి. అని, తాత్పర్యము.

కేచి దన్యోన్య మాసాద్య శూరాః పరిఘబాహవః
చిక్షిపు ర్వివిధం శస్త్రం సమరే ష్వనివర్తినః. ౨౦

టీక॥ సమరేషు = యుద్ధములందు; అనివర్తినః = మరలనట్టి; శూరాః = యుద్ధమునందుభయములేనట్టి; కేచిత్ = కొందఱు; పరిఘబాహవః = ఇనుపగుదియలు చేతులంగలవారలయి; అన్యోన్యం = ఒండొరులను; ఆసాద్య = పొంది; వివిధం = నానావిధమయిన; శస్త్రం = ఆయుధమును; చిక్షిపుః = ప్రయోగించిరి.

యుద్ధంబులందు వెనుదీయక పోరునట్టి శూరులగు కొందఱు వానరరాక్షసులు, ఒండొరులంగలసి, నానావిధంబులుగాఁబోరిరి. అని, తాత్పర్యము.

(ద్రుమాణాం చ శిలానాం చ శస్త్రా)ణాం చాపి నిస్వనః

శ్రూయతే సుమహాం స్తత్ర ఘోరో హృదయభేదనః. ౨౧

టీక॥ తత్ర=అప్పుడు; ద్రుమాణాం చ=వృక్షములయొక్కయు; శిలానాం చ= రాళ్లయొక్కయు; శస్త్రాణాం చాపి=ఆయుధములయొక్కయు; సుమహాన్=మిక్కిలియుగొప్పదియు; ఘోరః=భయంకరమును; హృదయభేదనః=హృదయమునుభేదించునదియునగు; నిస్స్వనః=ధ్వని; శ్రూయతే= వినఁబడుచుండినది.

అప్పుడు, వృక్షశిలాయుధంబులుప్రయోగించునప్పుడుగలిగినధ్వని, భయంకరముగానువినువారలహృదయంబుభేదించునదిగానువినంబడినది.

అని, తాత్పర్యము.

రథనేమిస్వన స్తత్ర ధనుష శ్చాపి నిస్స్వనః
శంఖభేరీమృదంగానాం బభూవ తుముల స్స్వనః. ౨౨

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; రథనేమిస్వనః=రథములయొక్కచక్రములయంచులయొక్కధ్వనియు; ధనుషః=వింటినియొక్క; నిస్స్వనశ్చాపి=ధ్వనియు; శంఖభేరీమృదంగానాం= శంఖములయొక్కయు భేరులయొక్కయు మృదంగములయొక్కయు; తుములః= దొమ్మియైన; స్వనః=ధ్వనియు; బభూవ = కలిగెను.

అప్పుడు, రథనేమిధ్వనియుధనుర్ధ్వనియు శంఖభేరీమృదంగాదిధ్వనులును, దుములంబుగావినఁబడియెను.

అని, తాత్పర్యము.

కేచి చ్ఛస్త్రాణి సంసృజ్య బాహుయుద్ధ మకుర్వత

టీక॥ కేచిత్=కొందఱు; శస్త్రాణి=ఆయుధములను; సంసృజ్య= ప్రయోగించి; బాహుయుద్ధం=చేతులతోఁజేయుయుద్ధమును; అకుర్వత=చేసిరి.

ఆయుధంబులనన్నిఁటిని బ్రయోగించియుడిపిదప, గొందఱు బాహుయుద్ధంబుఁ గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తలైశ్చ చరణై శ్చాపి ముష్టిభిశ్చ ద్రుమై రపి. ౨౩

జానుభిశ్చ హతాః కేచి ద్భిన్నదేహాశ్చ రాక్షసాః

టీక॥ కేచిత్ = కొందఱు ; రాక్షసాః = రాక్షసులు; తలైశ్చ = అఱచేతులచేతను; పాదైశ్చాపి = పాదములచేతను; ముష్టిభిశ్చ = పిడికిళ్ల చేతను; ద్రుమైరపి = వృక్షములచేతను ; జానుభిశ్చ = మోఁకాళ్ల చేతను; హతాః = వధింపఁబడినవారలై; భిన్నదేహాశ్చ = భేదింపఁబడిన దేహము గలవారలు ; అభవన్ (అధ్యాహృతము) = అయిరి.

వానరులు, కొందఱు రాక్షసులను, అఱచేతులం జఱచియుఁ బాదంబులం దన్నియుఁ బిడికిళ్లం బొడిచియు వృక్షంబులం బ్రహరించియు మోఁకాళ్లం గ్రుమ్మియు వధింప, వారలు భిన్నదేహులయి నేలం బడిరి. అని, తాత్పర్యము.

శిలాభి శ్చూర్ణితాః కేచి ద్వానరై ర్యుద్ధదుర్మదైః. ౨౪

టీక॥ యుద్ధదుర్మదైః = యుద్ధంబునందధికగర్వముగల; వానరైః = వానరులచేత; కేచిత్ = కొందఱు రాక్షసులు; శిలాభిః = ఱాళ్లచేత; చూర్ణితాః = చూర్ణముగాఁ జేయఁబడిరి.

యుద్ధోన్మత్తులగు వానరులు కొందఱు, కొందఱు రాక్షసులను శిలలచేఁ జూర్ణముగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

వజ్రదంష్ట్రో భృశం బాణై రణే విత్రాసయన్ హరీన్
చచార లోకసంహారే పాశహస్త ఇవాంతకః. ౨౫

టీక॥ వజ్రదంష్ట్రః = వజ్రదంష్ట్రుఁడు; రణే = యుద్ధమునందు; హరీన్ = వానరులను; బాణైః = బాణములచేత ; భృశం = మిక్కిలియు; విత్రాసయన్ = భయపెట్టుచు; లోకసంహారే = లోకములయొక్క సంహారకాలమందు; పాశహస్తః = పాశము చేతంగల; అంతక ఇవ = యముఁడువలె; చచార = విహరించెను.

వజ్రదంష్ట్రుండు, యుద్ధంబున, బాణంబులచే, వానరుల నొప్పించుచుఁ, బ్రళయకాలంబునం బాశహస్తుండగు యమునివలెనె, యెంతయు భయంకరాకారుండై, విహరించుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

బలవంతో ఽస్త్రవిదుషో నానాప్రహరణా రణే
జఘ్ను ర్వానరసైన్యాని రాక్షసాః క్రోధమూర్ఛితాః ౨౮

టీక॥ బలవంతః = అధికమయినబలము గలవారలును; అస్త్రవిదుషః = ఆయుధములయందుఁ బండితులును; నానాప్రహరణాః = నానావిధములయిన యాయుధములు గలవారలు నగు; రాక్షసాః = రాక్షసులు; క్రోధమూర్ఛితాః = కోపముచే వ్యాపింపఁబడినవారలయి; వానరసైన్యాని = వానరసైన్యములను; జఘ్నుః = వధించిరి.

బలవంతులు నాయుధవిద్యయందుఁ బండితులు నగు రాక్షసులు, యుద్ధంబునఁ బరమకుపితులయి, నానావిధాయుధంబుల, వానరసైన్యంబుల వధించిరి. అని, తాత్పర్యము.

నిఘ్నతో రాక్షసాన్ దృష్ట్వా సర్వాన్ వాలిసుతో రణే
క్రోధేన ద్విగుణావిష్టః సంవర్తక ఇవానలః. ౨౯

టీక॥ వాలిసుతః = వాలికొమరుఁడైన యంగదుండు; రణే = యుద్ధమునందు; నిఘ్నతః = వధించుచున్న; రాక్షసాన్ = రాక్షసులను; సర్వాన్ = అందఱను; దృష్ట్వా = చూచి; సంవర్తకే = ప్రళయకాలమునందు; అనల ఇవ = అగ్నిహోత్రుఁడువలె; క్రోధేన = కోపముచేత; ద్విగుణావిష్టః = రెండింతలావేశింపఁబడినవాఁడు.

వాలిపుత్రుండగు నంగదుండు, అట్లు యుద్ధంబున రాక్షసులు వానరులను వధించుటం జూచి, ప్రళయకాలంబున నగ్నిహోత్రుండుంబోలె, మహాకోపంబు నొందెను. అని, తాత్పర్యము.

తాన్ రాక్షసగణాన్ సర్వాన్ వృక్ష ముద్యమ్య వీర్యవాన్
అంగదః క్రోధతామ్రాక్ష స్సింహః క్షుద్రమృగా నివ. ౩౦

టీక॥ వీర్యవాన్ = అధికమయిన పరాక్రమముగల; అంగదః = అంగదుఁడు; క్రోధతామ్రాక్షః = కోపముచేత నెఱ్ఱనైన కన్నులుగలవాఁడై; వృక్షం = వృ

క్షమును; అవష్టభ్య=పట్టుకొని; తాన్=ఆ; రాక్షసగణాన్=రాక్షససమూహమును; సర్వాన్=అందఱను; సింహః=సింహము; క్షుద్రమృగానివ=అల్పమృగములనువలె; నిజఘాన (అర్థాధ్యాహృతము)=వధించెను.

మహాపరాక్రమశాలియగునంగదుండు, కోపంబునఁ గనుఁగొనల నెఱ్ఱదనంబు మెఱయు, వృక్షంబుచే, నా రాక్షసులనందఱను, సింహంబు స్వల్పమృగంబులంబోలెఁ, జక్కాడెను.

అని, తాత్పర్యము.

చకార కదనం ఘోరం శక్రతుల్యపరాక్రమః

టీ॥ శక్రతుల్యపరాక్రమః=ఇంద్రునితోఁ సమానమయిన పరాక్రమముగల; స (అర్థాధ్యాహృతము)=ఆయంగదుండు; ఘోరం=భయంకరమయిన; కదనం=యుద్ధమును; చకార=చేసెను.

దేవేంద్రునితోఁ సాటియయిన పరాక్రమంబుగలయాయంగదుండప్పుడు, భయంకరంబుగా యుద్ధంబుగావించెను.

అని, తాత్పర్యము.

అంగదాభిముఖా స్తత్ర రాక్షసా భీమవిక్రమాః ౹౹
విభిన్నశిరసః పేతు ర్నికృత్తా ఇవ పాదపాః

టీ॥ తత్ర=అచ్చట; అంగదాభిముఖాః=అంగదునియెదుటనున్న; భీమవిక్రమాః=భయంకరమయిన పరాక్రమముగల; రాక్షసాః=రాక్షసులు; నికృత్తాః=ఛేదింపఁబడిన; పాదపాఇవ=వృక్షములువలె; విభిన్నశిరసః=పగిలిన తలలుగలవారై; పేతుః=పడిరి.

అప్పుడంగదుని యెదుటనున్న భయంకరపరాక్రములగు రాక్షసులు, ఒక్కపెట్టున దలలుపగిలి, ఛిన్నమూలంబులగు వృక్షంబులపగిది నేలంగూలిరి.

అని, తాత్పర్యము.

రథై రశ్వై ర్ధ్వజై శ్చిత్రైః శరీరై ర్హరిరక్షసామ్. ౩౦
రుధిరేణ చ సంఛన్నా భూమి ర్భయకరీ తదా

టీక॥ తదా=అప్పుడు; భూమిః=నేల; రథైః=రథములచేతను; అశ్వైః=గుఱ్ఱములచేతను; చిత్రైః=నానావర్ణములగు; ధ్వజైః=టెక్కెములచేతను; హరిరక్షసాం=వానరరాక్షసుల చేతను; రుధిరేణచ=నెత్తురుచేతను; సంఛన్నా=కప్పఁబడినదై; భయంకరీ=భయముగలిగించునది; ఆసీత్ (అధ్యాహృతము)=అయినది.

అప్పుడు, ఆయుద్ధభూమి, విఱిగిన రథములచేతను ధ్వజంబులచేతను జచ్చిపడినగుఱ్ఱంబులచేతను వానరరాక్షసుల కళేబరములచేతను రక్తప్రవాహముల చేతను నాచ్ఛాదితమయి, భయంకరంబైయుండినది. అని, తాత్పర్యము.

హారకేయూరవస్త్రైశ్చ శస్త్రైశ్చ సమలంకృతా. ౩౭
భూమి ర్భాతి రణే తత్ర శారదీవ యథా నిశా

టీక॥ తత్ర=అప్పుడు; రణే=యుద్ధమునందు; భూమిః=భూమి; హారకేయూరవస్త్రైశ్చ=హారములచేతను బాహుపురులచేతను వస్త్రములచేతను; శస్త్రైశ్చ=ఆయుధములచేతను; సమలంకృతా=చక్కఁగానలంకరింపఁబడినదై; శారదీ=శరదృతువునందలి; నిశా యథేవ=రాత్రివలె; భాతి=ప్రకాశించుచుండినది.

అప్పుడు, యుద్ధంబున, హారకేయూరాదినానావిధ భూషణంబులచేతను వస్త్రంబులచేతను శస్త్రంబులచేతనులంకరింపఁబడినయాభూమి, నక్షత్రచంద్రాలంకృతంబగు శరద్రాత్రివలెఁబ్రకాశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

అంగదస్యచ వేగేన తద్రాక్షసబలం మహత్. ౩౮
ప్రాకంపత తదా తత్ర పవనేనాంబుదో యథా

టీక॥ తదా=అప్పుడు; తత్ర=అచ్చట; అంగదస్య=అంగదునియొక్క; వేగేన=వేగముచేతనే; మహత్=గొప్పదగు; తత్=ఆ; రాక్షసబలం=రాక్షససైన్యము; పవనేన=గాలిచేత; అంబుదో యథా=మేఘమువలె; ప్రాకంపత=చలించెను.

అప్పుడచ్చట, ఆరాక్షససేన, అం

గదుని వేగంబునకు సహింపజాలక, వాయువేగంబున మేఘముంబోలెం, జనంబు వొందినది.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, త్రిపంచాశస్సర్గః.
ఇతి, స్పష్టార్థము.

ఇతి, పరమార్థవద్రికావ్యాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండత్రిపంచాశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

చతుః పంచాశసర్గప్రారంభః.

బలస్య చ నిఘాతేన అంగదస్య జయేన చ
రాక్షసః క్రోధ మావిష్టో వజ్రదంష్ట్రో మహాబలః. ౧

టీక॥ బలస్య= సైన్యముయొక్క; నిఘాతేనచ=వధముచేతను; అంగదస్య=అంగదునియొక్క; జయేనచ=గెల్పుచేతను; మహాబలః= అధికమగు నబలముగల; వజ్రదంష్ట్రః = వజ్రదంష్ట్రుడు; క్రోధం=కోపమును; ఆవిష్టః= పొందినాడు.

అంత దనసైన్యము పరాజయము నొందుటయు నంగదుండు జయించుట యుంజూచి, మహాబలశాలియగు వజ్రదంష్ట్రుండు, కోపంబుపొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

స విస్ఫార్య ధను ర్ఘోరం శక్రాశనిసమస్వనమ్
వానరాణా మనీకాని ప్రాకిర చ్ఛరవృష్టిభిః. ౨

టీక॥ సః=ఆవజ్రదంష్ట్రుఁడు; ఘోరం=భయంకరమును ; శక్రాశనిసమస్వనం= ఇంద్రునివజ్రాయుధముతో సమానమయిన ధ్వనిగలదియునగు ; ధనుః=వింటిని, విస్ఫార్య=ధ్వనింపఁజేసి; వానరాణాం=వానరులయొక్క ; అనీకాని=సేనలను; శరవృష్టిభిః = బాణవర్షములచేత; ప్రాకిరత్=కప్పెను.

ఆవజ్రదంష్ట్రుండుభయంకరంబును వజ్రాయుధ సమానంబునగు ధనుస్సును, మహాధ్వనిగదురసారించుచు , వానరసైన్యంబులపై బాణవర్షంబులుగురిపించెను. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసా శ్చాపి ముఖ్యా స్తే రథేషు సమవస్థితాః
నానాప్రహరణా శ్శూరాః ప్రాయుధ్యంత తదా రణే. ౩

టీక॥ తదా=అప్పుడు; రణే=యుద్ధమునందు; శూరాః=యుద్ధమునందు భయములేనివారలగు; ముఖ్యాః= ముఖ్యులయిన; తే=ఆ; రాక్షసాశ్చాపి= రాక్షసులును; రథేషు= రథములయందు; సమవస్థితాః=ఉన్నవారలయి;నానాప్రహరణాః= నానావిధములయిన యాయుధములుగలవారలయి ; ప్రాయుధ్యంత=చక్కఁగాయుద్ధముచేసిరి.

అప్పుడు , శూరులగు, నాముఖ్య రాక్షసులునురథారూఢులయి , నానావిధాయుధంబులం జక్కఁగా యుద్ధముగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

వానరాణాంతు శూరా యే సర్వే తే ప్లవగర్షభాః
అయుధ్యంత శిలాహస్తా స్సమవేతా స్సమంతతః. ౪

టీక॥ వానరాణాం=వానరులలోపల; శూరాః= యుద్ధంబునందుభయములేనివారలు; యే = ఎవ్వరో; తే= ఆ;ప్లవగర్షభాః=వానరశ్రేష్ఠులు; సర్వే=అందఱును;శిలాహస్తాః= ఱాళ్లు చేతులంగలవారలయి ; సమంతతః= అంతటను; సమవేతాః= చేరినవారలయి;అయుధ్యంత=పోరిరి.

వానరులలోశూరులగు వారలందఱును, గొప్పగొప్పశిలలను చేతులం

బూని, నలుప్రక్కలం జేరి, చక్కఁగా యుద్ధముగావించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తత్రా యుధసహస్రాణి తస్మిన్నాయోధనే భృశమ్
రాక్షసాః కపిముఖ్యేషు పాతయాంచక్రిరే తదా. ౫

టీక॥ తత్ర=అప్పుడు; తదా= అప్పుడు; తస్మిన్=ఆ; ఆయోధనే= యుద్ధమునందు; రాక్షసాః=రాక్షసులు; కపిముఖ్యేషు = వానరశ్రేష్ఠులందు; ఆయుధసహస్రాణి= ఆయుధములవేలను; భృశం=మిక్కిలియు; పాతయాంచక్రిరే=పడవేసిరి.

అప్పుడు ఆ యుద్ధమునందు, రాక్షసులు, వానరవీరులపై, పెక్కువేలయాయుధంబులవేసిరి.

అని, తాత్పర్యము.

వానరాశ్చాపి రక్షస్సు శిలాన్ వృక్షాన్ మహాశిలాః
ప్రవీరాః పాతయామాసు మత్తవారణసన్నిభాః. ౬

టీక॥ ప్రవీరాః= మిక్కిలియుపరాక్రమశాలులును; మత్తవారణసన్నిభాః=మదించిన యేనుఁగులతో సమానులునగు; వానరాశ్చాపి = వానరులును; రక్షస్సు=రాక్షసులయందు; శిలాన్= పర్వతములను; వృక్షాన్= చెట్లును; మహాశిలాః = పెద్దఱాళ్లను; పాతయామాసు=పడవేసిరి.

మహాపరాక్రమశాలులును మదపుటేనుఁగులంబోలినవారలు నగు వానరులు, పర్వతంబులను వృక్షంబులను మహాశిలలను, రాక్షసులపైఁ, వేసిరి.

అని, తాత్పర్యము.

శూరాణాం యుధ్యమానానాం సమరేష్వనివర్తినామ్
తద్రాక్షసగణానాంచ సుయుద్ధం సమవర్తత. ౭

టీక॥ శూరాణాం= యుద్ధమునందు భయములేనివియు; సమరేషు=యుద్ధమునందు; అనివర్తినాం= మఱలనిట్టివియునగు; తద్రాక్షసగణానాం

చ=ఆవానరసమూహములకును రాక్షససమూహములకును; సుయుద్ధం=మంచియుద్ధము; సమవర్తత = కలిగెను.

శూరులును, యుద్ధంబులందు వెనుదియ్యకపోరువారలునగు నావానరులకును రాక్షసులకును మహాయుద్ధంబుజరగినది. అని, తాత్పర్యము.

ప్రభిన్న శిరసః కేచి చ్ఛిన్నైస్సః పాదైశ్చ బాహుభిః
శస్త్రై రర్పితదేహాస్తు రుధిరేణ సముక్షితాః. ౮
హరయో రాక్షసాశ్చైవ శేరతే గాం సమాశ్రితాః
కంకగృధ్రవడై రాఢ్యా గోమాయుగణసంకులాః. ౯

టీక॥ కేచిత్ = కొందఱు ; హరయః=వానరులును; రాక్షసాశ్చైవ=రాక్షసులును; ప్రభిన్నశిరసః=పగిలినతలలుగలవారలయి ; ఛిన్నైః = నఱుకఁబడిన; పాదైశ్చ= పాదములతోను; బాహుభిః=చేతులతోను ; సహితాః (అధ్యాహృతము)=కూడినవారలయి; శస్త్రైః=ఆయుధములచేత; అర్పితదేహాస్తు=పొందింపఁబడిన దేహములుగలవారలునై; రుధిరేణ=నెత్తురుచేత; సముక్షితాః=తడుపఁబడినవారలయి; కంకగృధ్రవడైః=రాబందులచేతను గద్దలచేతను కాకులచేతను; ఆఢ్యాః=వ్యాపింపఁబడినవారలయి; గోమాయుగణసంకులాః=నక్కల సమూహములచేనిండినవారలయి; గాం= భూమిని; సమాశ్రితాః=పొందినవారలయి; శేరతే=పరుండిరి.

కొందఱు వానరులును రాక్షసులును , తలలుపగిలి చేతులుఁగాళ్లువిఱిగి , దేహములందుఁ గ్రుచ్చుకొనియున్నయాయుధములతోఁ గూడినవారలయి, నెత్తుటఁదోఁగుచుఁ, గంకపక్షులు గద్దలుఁ గాకులును ముసరుకొన , నక్కలుగుంపులుగుంపులుగాఁ జుట్టుకొన, భూమింబడియుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

కబంధాని సముత్పేతు ర్భీరూణాం భీషణాని వై

టీక॥ భీరూణాం = పిఱికివారియొక్క ; భీషణాని=భయంకరములయి

స("వై" అనునది పాదపూరణార్థము;) కబంధాని = మొండెములు; సముత్పేతుః=ఎగిరినవి.

పిడికిళ్లవారల శిరస్సులు ఖండింపఁబడి, వారి మొండెములు, ఆకాశంబున కెగసి నేలంబడినవి. అని, తాత్పర్యము.

భుజపాణిశిరశ్ఛిన్నా శ్ఛిన్నకాయాశ్చ భూతలే. ౧౦
వానరా రాక్షసాశ్చాపి నిపేతుస్తత్ర వై రణే

టీక॥ తత్ర= ఆ; ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); రణే= యుద్ధమునందు; వానరాః = వానరులును; రాక్షసాశ్చాపి= రాక్షసులును; భుజపాణిశిరశ్ఛిన్నాః=నఱుకఁబడిన బాహువులును ఱెక్కలును తలలునుగలవారలయి; ఛిన్నకాయాశ్చ = నఱుకఁబడిన దేహములుగలవారలయి ; భూతలే=నేలయందు; నిపేతుః=పడిరి.

అప్పుడుయుద్ధంబునందు , వానరులును రాక్షసులును, చేతులును ఱెక్కలును తలలును తెగియు దేహము నందం తట గాయములయ్యు, నేలంబడిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తతో వానరసైన్యేన హన్యమానం నిశాచరమ్. ౧౧
ప్రాభజ్యత బలం సర్వం వజ్రదంష్ట్రస్య పశ్యతః

టీక॥ తతః=అంత; నిశాచరం(నైశాచరం)= రాక్షససంబంధియయిన; బలం=సైన్యము; సర్వం=అంతయు ; వానరసైన్యేన=వానరసేనచేత ; హన్యమానం=వధింపఁబడుచున్నదై ; వజ్రదంష్ట్రస్య=వజ్రదంష్ట్రుఁడు; పశ్యతః=చూచుచుండఁగా; ప్రాభజ్యత = భగ్నమయ్యెను.

అంత, నా రాక్షససేన యంతయు, వానరసేనచేతావిధంబుల వధింపఁబడి, వజ్రదంష్ట్రుఁడు చూచుచుండఁగానే, భగ్నమయిపరుగెత్తెను.

అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసాన్ భయవిత్రస్తాన్ హన్యమానాన్ ప్లవంగమైః. ౧౨
దృష్ట్వా స రోషతామ్రాక్షో వజ్రదంష్ట్రః ప్రతాపవాన్
ప్రవివేశ ధనుష్పాణి స్త్రాసయన్ హరివాహినీమ్. ౧౩

టీక॥ ప్రతాపవాన్= అధికమయినపరాక్రమముగల;సః = ఆ;వజ్రదంష్ట్రః=వజ్రదంష్ట్రుండు ; ప్లవంగమైః= వానరులచేత; హన్యమానాన్ = వధింపఁబడుచున్నవారలను; భయార్దితాన్ = భయకారణములవలనభయపడినవారలునగు;రాక్షసాన్ = రాక్షసులను;దృష్ట్వా= చూచి; రోషతామ్రాక్షః = రోషముచేనెఱ్ఱనైనకన్నులుగలవాఁడై;ధనుష్పాణిః = విల్లుచేతంగలవాఁడై;హరివాహినీం = వానరసేనను; త్రాసయన్ = భయపెట్టుచుచు; ప్రవివేశ=ప్రవేశించెను.

మహాపరాక్రమశాలియగు నావజ్రదంష్ట్రుండు , రాక్షసులందఱువానరులచేవధింపఁబడుచు భయపడియుండుటనుబూచి , కోపంబుఁగనుఁగొనలనెఱ్ఱదనంబుగదుర , ధనుర్ధరుండై, వానరులందఱుభయపడ, వానరసేనంబ్రవేశించెను. అని,తాత్పర్యము.

శరైర్విదారయామాస కంకపత్రైరజిహ్మగైః

టీక॥ కంకపత్రైః= కంకపక్షియీకలు ఈకలుగలవియు; అజిహ్మగైః= కుటిలముగాఁబోనివియునగు; శరైః= బాణములచేత ; విదారయామాస= భేదించెను.

ఆవజ్రదంష్ట్రుండు , కంకపక్షియీకలుగలవియులక్ష్యంబుదప్పనివియునగుబాణంబులచే,వానరులభేదించెను.
అని,తాత్పర్యము.

బిభేద వానరాం స్తత్ర సప్తాష్టౌ నవ పంచచ. ౧౪
వివ్యాధ పరమక్రుద్ధో వజ్రదంష్ట్రః ప్రతాపవాన్

టీక॥ తత్ర = అప్పుడు; ప్రతాపవాన్ = అధికమయినపరాక్రమముగల;వజ్రదంష్ట్రః= వజ్రదంష్ట్రుఁడు; పరమక్రుద్ధః = మిక్కిలియుఁగోపించినవాఁడై;వానరాన్ = వానరులను;సప్త=ఏడుగురను;అష్టౌ = ఎనిమిదిమందిని;నవ=తొమ్మిదింటిని;పంచచ = అయిదుగురను;బిభేద = భేదించెను. ఏవం(అధ్యాహృతము)= ఇట్లు; వివ్యాధ=కొట్టెను.

పరాక్రమవంతుండగు నావజ్రదంష్ట్రుఁడు , అప్పుడొక్కొక్క బాణంబు

న, వానరులనేద్వురనేఁబదిమందిని దొమ్మిదిమందిని నైదుగురను గూలనేయుదు, ఇట్లువిచిత్రప్రకారంబున వానరులనొప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.

త్రస్తా స్సర్వే హరిగణా శ్శరై స్సంకృత్తకంధరాః. ౧౫
అంగదం సంప్రధావంత ప్రజాపతి మివ ప్రజాః

టీక॥ హరిగణాః= వానరసమూహములు; శరైః=బాణములచేత; సంకృత్తకంధరాః= ఛేదింపఁబడిన కంఠములుగలవై; సర్వే=అన్నియు; త్రస్తాః=భయపడినవై; ప్రజాః= ప్రజలు; ప్రజాపతిమివ=బ్రహ్మదేవునిగూర్చివలె; అంగదం=అంగదునిగూర్చి; సంప్రధావంత (సంప్రాధావంత)=పరుగెత్తినవి.

అట్లువానరులు పెక్కండ్రు ఛిన్నకంఠులయి నేలంబడుడు, నంతఁదక్కినవానరులందఱు, భయపడి, ప్రజలు ప్రజాపతినాశ్రయించునట్లు, అంగదునాశ్రయించెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో హరిగణాన్ భగ్నాన్ దృష్ట్వా వాలిసుత స్తదా. ౧౬
క్రోధేన వజ్రదంష్ట్రం త ముదీక్షంత ముదైక్షత

టీక॥ తతః=అంత; తదా= అప్పుడు; వాలిసుతః= వాలికొడుకైనయంగదుండు; భగ్నాన్= భంగమునొందినను; హరిగణాన్=వానరసమూహములను; దృష్ట్వా=చూచి; క్రోధేన= కోపముచేత; ఉదీక్షంతం(ఉదీక్షమాణం)=ఎదురుచూచుచున్న; తం=ఆ; వజ్రదంష్ట్రం=వజ్రదంష్ట్రుని; ఉదైక్షత=ఎదురుచూచెను.

అంత నప్పుడు, వాలికుమారుండగునంగదుండు, వానరసేనలుభయంబు నందుటఁజూచి, కోపంబునొంది, తనపైఁ వచ్చుచున్నవజ్రదంష్ట్రునామ రాక్షసునిఁజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

వజ్రదంష్ట్రోఙ్గద శ్చోభౌ సంగతౌ హరిరాక్షసౌ. ౧౭
చేరతుః పరమక్రుద్ధౌ హరిమత్తగజా వివ

టీక॥ అంగదః=అంగదుండును; వజ్రదంష్ట్రశ్చ=వజ్రదంష్ట్రుడును; హరి

రాక్షసౌ= వానరుండును రాక్షసుండును;తథౌ=ఇద్దఱును;సంగతౌ=కలసినవారలయి;పరమక్రుద్ధౌ=మిక్కిలియుఁగుపితులయి; హరిమత్తగజావివ=సింహంబునుమదపుటేనుంగునువలె; చేరతుః=సంచరించిరి.

అంగదుండును, వజ్రదంష్ట్రుండును, ఒండొరులంగలసి, పరమక్రుద్ధులయి,సింహంబునుమదపుటేనుంగునుం బోలె,యుద్ధంబుసేయుచువిహరించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తత శ్శరసహస్రేణ వాలిపుత్రం మహాబలః. ౧౮
జఘాన మర్మదేశేషు మాతంగ మివ తోమరైః

టీక॥ తతః=అంత; మహాబలః=అధికమయినబలముగలవజ్రదంష్ట్రుఁడు; వాలిపుత్రం=వాలికుమారుండగు నంగదుని; శరసహస్రేణ = బాణంబులవేయింటిచేత; తోమరైః= చిల్లకోలలచేత; మాతంగమివ= ఏనుంగునువలె; మర్మదేశేషు=జీవస్థానములందు; జఘాన=కొట్టెను.

అంత, మహాబలశాలియగువజ్రదంష్ట్రుండు, ఏనుంగునుజిల్లకోలలతోఁబొడుచునట్లు, వాలికుమారుండగునంగదుని, జీవస్థానంబులందు, వేయి బాణంబుల నొప్పించెను.

అని, తాత్పర్యము.

రుధిరోక్షితసర్వాంగో వాలిసూను ర్మహాబలః. ౧౯
చిక్షేప వజ్రదంష్ట్రాయ వృక్షం భీమపరాక్రమః

టీక॥ మహాబలః= అధికమయినబలముగలవాఁడును;భీమపరాక్రమః=భయంకరమయిన పరాక్రమముగలవాఁడునగు ; వాలిసూనుః- వాలికుమారుడైనయంగదుఁడు; రుధిరోక్షితసర్వాంగః=నెత్తురుచేఁదడుపఁబడిన సమస్తావయవములుగలవాఁడై ; వజ్రదంష్ట్రాయ= వజ్రదంష్ట్రునికొఱకు; వృక్షం = చెట్టును; చిక్షేప=వేసెను.

మహాబలశాలియుభయంకర పరాక్రముఁడునగునంగదుండు, దేహమంతయునెత్తురుగాఁ, గోపించి,వజ్రదంష్ట్రునిపై,యొకమహావృక్షమునేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

దృష్ట్వా౽౽పతంతం తం వృక్షమసంభ్రాంతశ్చ రాక్షసః. ౨౦
చిచ్ఛేద బహుధా సోఽపి నికృత్తః పతితో భువి

టీక॥ రాక్షసశ్చ = రాక్షసుఁడైన వజ్రదంష్ట్రుఁడును; ఆపతంతం = వచ్చుచున్న; తం = ఆ; వృక్షం = చెట్టును; దృష్ట్వా = చూచి; అసంభ్రాంతః = తొట్రుపాటునొందనివాఁడై; బహుధా = పెక్కువిధములుగా; చిచ్ఛేద = నఱకెను. సోఽపి = ఆవృక్షమును; నికృత్తః = ఖండింపఁబడినదై; భువి = నేలయందు; పతితః = పడినది.

ఆవజ్రదంష్ట్రుండు, తనపైకివృక్షము వచ్చుటంజూచి, సంభ్రమంబు నొందక, యావృక్షమును, పెక్కువ్రక్కలుగాఁ ఖండించెను; అంతనావృక్షము, తునియలయి నేలంబడెను. అని, తాత్పర్యము.

తం దృష్ట్వా వజ్రదంష్ట్రస్య విక్రమం ప్లవగర్షభః. ౨౧
ప్రగృహ్య విపులం శైలం చిక్షేప ననాద చ

టీక॥ ప్లవగర్షభః = వానరశ్రేష్ఠుఁడగు నంగదుండు; వజ్రదంష్ట్రస్య = వజ్రదంష్ట్రునియొక్క; తం = ఆ; విక్రమం = పరాక్రమమును; దృష్ట్వా = చూచి; విపులం = విశాలమగు; శైలం = పర్వతమును; ప్రగృహ్య = గ్రహించి; చిక్షేప = వేసెను. ననాద చ = అఱచెను.

వానరశ్రేష్ఠుఁడగు నంగదుండు, వజ్రదంష్ట్రునిపరాక్రమంబుఁ జూచి, యొక్కవిశాలపర్వతంబుఁ గొని, యారాక్షసునిపైవైచి, సింహనాదంబు గావించెను. అని, తాత్పర్యము.

సమాపతంతం తం దృష్ట్వా రథాదాప్లుత్య వీర్యవాన్. ౨౨
గదాపాణిరసంభ్రాంతః పృథివ్యాం సమతిష్ఠత

టీక॥ వీర్యవాన్ = అధికమయినపరాక్రమముగల వజ్రదంష్ట్రుఁడు; సమాపతంతం = వచ్చుచున్న; తం = ఆపర్వతమును; దృష్ట్వా = చూచి; రథాత్ = రథమునుండి; ఆప్లుత్య = దుమికి; గదాపాణిః = గదచేతంగలవాఁడై; అసంభ్రాంతః = తొట్రుపాటులేనివాఁడై; పృథివ్యాం = భూమియందు; సమతిష్ఠత = నిలిచెను.

మహాపరాక్రమశాలియగు నావజ్రదంష్ట్రుఁడు, పర్వతమువచ్చుటఁజూచి, గదచేతంగాని, సభయుఁబుగా, రథంబుననుండి, నేలకుఁలంఘించెను.

అని, తాత్పర్యము.

సాంగదేన గదా క్షిప్తా గత్వా తు రణమూర్ధని. ౨౩

టీక॥ రణమూర్ధని= యుద్ధాగ్రమునందు; అంగదేన= అంగదునిచేత; గత్వాతు=పోయియు; సా = ఆ; గదా=గద; అక్షిప్తా = అపహరింపఁబడినది.

అంగదుండు, యుద్ధాగ్రంబున, వజ్రదంష్ట్రుని యొద్దకుఁబోయి యాగదనపహరించెను. అని, తాత్పర్యము.

సచక్రకూబరం సాశ్వం ప్రమమాథ రథం తదా

టీక॥ తదా=అప్పుడు; సః(అధ్యాహృతము)-ఆపర్వతము; సచక్రకూబరం=చక్రములతోను నొగతోను గూడినదియు; సాశ్వం=గుఱ్ఱములతోఁగూడినదియు నగు; రథం = రథమును; ప్రమమాథ= చూర్ణముగావించెను.

అంత, నాయంగదుండు ప్రయోగించిన పర్వతము, చక్రములతోను నొగతోను గుఱ్ఱంబులతోనుంగూడ నావజ్రదంష్ట్రరథమునుగ్గుగావించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతోఽన్యం గిరి మాక్షిప్య విపులం ద్రుమభూషితమ్. ౨౪
వజ్రదంష్ట్రస్య శిరసి పాతయామాస సోఽంగదః

టీక॥ తతః=అంత; సః=ఆ; అంగదః=అంగదుఁడు; అన్యం= ఇతరమయిన; విపులం= విశాలమును; ద్రుమభూషితం=వృక్షములచేనలంకరింపఁబడినదియునగు; గిరిం=పర్వతమును; ఆక్షిప్య=ఎత్తి; వజ్రదంష్ట్రస్య=వజ్రదంష్ట్రునియొక్క; శిరసి=తలయందు; పాతయామాస=పడవేసెను.

అంత, నాయంగదుండు, విశాలంబునువృక్షంబులతో నొప్పుచున్నదియునగుమఱియొక పర్వతంబెత్తి, వజ్రదంష్ట్రుఁతలపైవైచెను.

అని, తాత్పర్యము.

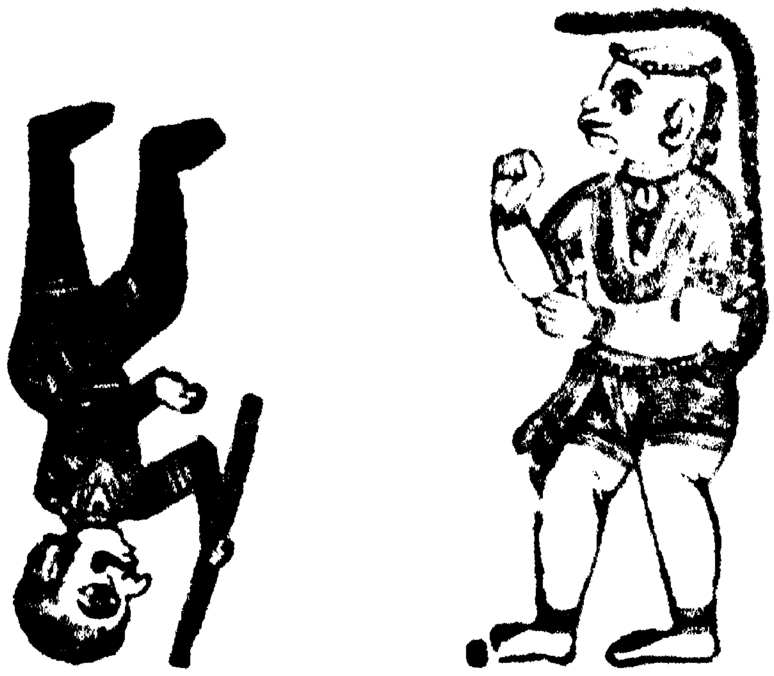

అథవై శోణితోద్గారీ వజ్రదంష్ట్ర స్సమూర్ఛితః. ౨౫
ముహూర్త మభవ న్మూఢో గదా మాలింగ్య నిశ్శ్వసన్

టీక॥ సః = ఆ; వజ్రదంష్ట్రః = వజ్రదంష్ట్రుఁడు; శోణితోద్గారీ = నెత్తురు గ్రక్కుచున్నవాఁడై; మూర్ఛితః = మూర్ఛఁబొందినవాఁడై; గదాం = గదను; ఆలింగ్య = కవుఁగిలించుకొని; నిశ్శ్వసన్ = నిట్టూర్పులు విడుచుచు; ముహూర్తం = కొంచెముసేపు; మూఢః = సంజ్ఞ లేనివాఁడు; అభవత్ = అయ్యెను.

ఆవజ్రదంష్ట్రుఁడు, నెత్తురుగ్రక్కుచు మూర్ఛితుండై, నిట్టూర్పులు విడుచుచు గదచేతం గవుఁగిలించుకొని, కొంతసేపు సంజ్ఞ లేక, పడియుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

స లబ్ధసంజ్ఞో గదయా వాలిపుత్ర మవస్థితమ్. ౨౬
జఘాన పరమ క్రుద్ధో వక్షోదేశే నిశాచరః

టీక॥ సః = ఆ; నిశాచరః = వజ్రదంష్ట్రుఁడు; లబ్ధసంజ్ఞః = పొందఁబడిన తెలివిగలవాఁడై; పరమక్రుద్ధః = మిక్కిలియుఁ గోపించినవాఁడై; అవస్థితం = నిలిచియున్న; వాలిపుత్రం = వాలిపుత్రుఁడగు నంగదుని; వక్షోదేశే = ఱొమ్మునందు; జఘాన = కొట్టెను.

ఆవజ్రదంష్ట్రుఁడు మూర్ఛ దేఱి, పరమకుపితుండై, యెదుట నిలిచియున్న

వాలికుమారుండగునంగదుని వక్షమ్ము నగదచేఁ బ్రహరించెను.

అని, తాత్పర్యము.

గదాం త్యక్త్వా తత స్తత్ర ముష్టియుద్ధ మవర్తత. ౨౭

టీక॥ తతః=అంత; తత్ర= అచ్చట; గదాం=గదను; త్యక్త్వా=విడిచి ; ముష్టియుద్ధం = పిడికిలిపోరు; అవర్తత=జరగినది.

అంతనప్పుడు, వజ్రదంష్ట్రుండుగద పాఱవైచి, యంగదునితో ముష్టియుద్ధంబుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

అన్యోన్యం జఘ్నతు స్తత్ర తా వుభౌ హరిరాక్షసౌ

టీక॥ తత్ర=అప్పుడు; తౌ=ఆ; హరిరాక్షసౌ = అంగదుండునువజ్రదంష్ట్రుండును; ఉభౌ=ఇద్దఱును ; అన్యోన్యం=ఒండొరులను; జఘ్నతుః= కొట్టుకొనిరి.

ఆయంగదవజ్రదంష్ట్రులిద్దఱును , ఒండొరులం జక్కఁగాఁ బ్రహరించుకొనిరి. అని, తాత్పము.

రుధిరోద్గారిణౌ తౌతు ప్రహారై ర్జనితశ్రమౌ. ౨౮
బభూవతు స్సువిక్రాంతా వంగారకబుధా వివ

టీక॥ తౌతు= ఆయంగద వజ్రదంష్ట్రులును; రుధిరోద్గారిణౌ = నెత్తురు గ్రక్కుచున్నవారలయి; ప్రహారైః= దెబ్బలచేత; జనితశ్రమౌ = పుట్టినయాయాసముగలవారలయి; అంగారకబుధావివ=అంగారకుండును బుధుండును వలె; సువిక్రాంతౌ=మిక్కిలియుఁబరాక్రమించినవారలుగా ; బభూవతుః= ఉండిరి.

ఆయంగదుండును వజ్రదంష్ట్రుండును,ఒకరినొకరుకొట్టుకొనుచు దెబ్బలచేనెత్తురుగారుచు , నాయాసంబునొంది,యంగారకబుధులుంబోలె బద్ధవైరంబునంబోరుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తతః పరమతేజస్వీ అంగదః కపికుంజరః. ౨౯

ఉత్పాట్య వృక్షం స్థితవాన్ బహుపుష్పఫలాం చితమ్

టీక॥ తతః= అంత; పరమతేజస్వీ=అధికమయినపరాక్రమము గలవాఁడును; కపికుంజరః=వానరశ్రేష్ఠుండునగు; అంగదః=అంగదుండు; బహుపుష్పఫలాంచితం= పెక్కుపూలతోను పండ్లతోనుఒప్పుచున్న; వృక్షం=చెట్టును; ఉత్పాట్య=పెఱికి; స్థితవాన్ = నిలిచెను.

అంతఁ, బరమ పరాక్రమశాలియు వానరశ్రేష్ఠుండునగు నంగదుండు, పెక్కుపూలతోను ఫలములతోనుం గూడి నవృక్షమునొకటిఁ బెఱికి యుద్ధంబునకు నిలిచెను; అట్లువజ్రదంష్ట్రుండును వృక్షంబుఁ బెఱికినిలిచెను.

అని, తాత్పర్యము.

జగ్రాహ చార్షభం చర్మ ఖడ్గం చ విపులం శుభమ్. ౩౦
కింకిణీజాలసంపన్నం చర్మణా చ పరిష్కృతమ్

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)= ఆయంగదుండు; ఆర్షభం= వృషభసంబంధియయిన; చర్మచ = డాలువాలును; విపులం=విశాలంబును; శుభం= సుందరంబును; కింకిణీజాలసంపన్నం= చిఱుగంటల సమూహముతోఁ గూడినదియు; చర్మణా=ఒరతో; పరిష్కృతంచ = అలంకరింపఁబడినదియునగు; ఖడ్గం చ=కత్తిని; జగ్రాహ = గ్రహించెను.

ఆయంగదుండంత, వృషభచర్మముగప్పినడాలునువిశాలంబును చిఱుగంటలతో నొప్పుచున్నదియు మంచియొరగలదియునగుఖడ్గంబుఁ గ్రహింప, వజ్రదంష్ట్రుండును, డాలునువాలునుగ్రహించెను. అని, తాత్పర్యము.

విచిత్రాం శ్చేరతు ర్మార్గాన్ రుషితౌ కపిరాక్షసౌ. ౩౧
జఘ్నతుశ్చ తదాన్యోన్యం నర్దన్తౌ జయకాంక్షిణౌ

టీక॥ కపిరాక్షసౌ=అంగదుండును వజ్రదంష్ట్రుండును; రుషితౌ=కుపితులయి; విచిత్రాన్ = నానావిధములయిన; మార్గాన్=మార్గములను; చేరతుః=సంచరించిరి. తదా=అప్పుడు; జయకాంక్షిణౌ=జయమునుగోరువారలు

మి; నిర్దయం=దయలేనట్లుగా; అన్యోన్యం=ఒండొరులను; జఘ్నతుశ్చ=కొట్టుకొనిరియు.

ఆయంగదవజ్రదంష్ట్రులు, పరమకుపితులయి, పరస్పరజయంబుఁగోరి, నానావిధమార్గంబుల యుద్ధంబుగావింపుచుఁ, గఠినంబుగా నొండొరులం బ్రహరించుకొనిరి. అని, తాత్పర్యము.

. వ్రణైస్సాస్రైరశోభేతాం పుష్పితావివ కింశుకౌ. ౩౭

టీక॥ తౌ (అధ్యాహృతము)= ఆయంగదవజ్రదంష్ట్రులు; సాస్రైః = నెత్తురుతోఁగూడిన; వ్రణైః = గాయములచేత; పుష్పితౌ= పూచిన; కింశుకౌ ఇవ= మోదుగుచెట్లువలె; అశోభేతాం=ప్రకాశించిరి.

ఆయంగద వజ్రదంష్ట్రులు, నెత్తురుగారుచుండు గాయంబులతోఁగూడినవారలగుటచేఁ, బకరగాఁబుష్పించిన మోదుగువృక్షంబులుంబోలెఁ, బ్రకాశింపుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

యుధ్యమానౌ పరిశ్రాంతౌ జానుభ్యా మవనీం గతౌ

టీక॥తౌ(అధ్యాహృతము) = ఆయంగదవజ్రదంష్ట్రులు; యుధ్యమానౌ=పోరుచు; పరిశ్రాంతౌ=అలసినవారలయి; జానుభ్యాం=మోఁకాళ్లచేత; అవనీం=భూమిని; గతౌ= పొందినారు.

ఆయంగదవజ్రదంష్ట్రులు, అట్లు యుద్ధముసేయుచునలసి, మట్టికాలువేసికొనికూర్చుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

నిమేషాంతరమాత్రేణ అంగదః కపికుంజరః. ౩౮
ఉదతిష్ఠత దీప్తాక్షో దండాహత ఇవోరగః

టీక॥కపికుంజరః = వానరశ్రేష్ఠుఁడగు; అంగదః=అంగదుఁడు; నిమేషాంతరమాత్రేణ=ఱెప్పపాటంత మాత్రముచేత; దీప్తాక్షః=మండుచున్న కన్నులుగలవాఁడై; దండాహతః= కొయ్యతోఁగొట్టఁబడిన; ఉరగఇవ= సర్పమువలె; ఉదతిష్ఠత=లేచెను.

వానరశ్రేష్ఠుండగునంగదుండు, కో

స ౫౪

పంబునంగన్నులువెలుంగ, కొయ్యతో గొట్టఁబడినసర్పమువలె, తెప్పపాటంతలో, లేచెను. అని, తాత్పర్యము.

నిర్మలేన సుధౌతేన ఖడ్గేనాస్య మహచ్ఛిరః. ౩౪
జఘాన వజ్రదంష్ట్రస్య వాలిసూను ర్మహాబలః

టీక॥ మహాబలః=అధికమయినబలముగల; వాలిసూనుః = వాలికుమారుఁడగునంగదుఁడు; నిర్మలేన = స్వచ్ఛమును; సుధౌతేన = సానఁబెట్టఁబడినదియునగు; ఖడ్గేన = కత్తిచేత; అస్య=ఈ; వజ్రదంష్ట్రస్య = వజ్రదంష్ట్రునియొక్క; మహత్ = గొప్పదగు; శిరః=తలను; జఘాన=కొట్టెను.

మహాబలుఁడగు వాలిపుత్రుఁడంగదుండు, చక్కఁగా సానఁబెట్టఁబడినదియుస్వచ్ఛంబునగుఖడ్గంబున, నీవజ్రదంష్ట్రునిశిరస్సునుఖండించెను. అని, తాత్పర్యము.

రుధిరోక్షితగాత్రస్య బభూవ పతితం ద్విధా. ౩౫
సరోషపరివృత్తాక్షం శుభం ఖడ్గహతం శిరః

టీక॥ రుధిరోక్షితగాత్రస్య= నెత్తురుచేఁదడుపఁబడినదేహముగల; తస్య (అధ్యాహృతము)=ఆవజ్రదంష్ట్రునియొక్క; సరోషపరివృత్తాక్షం=కోపముతోఁగూడినవి కావుననే తిరుగుచున్నకన్నులుగలదియు; శుభం= మంగళకరమునగు; శిరః=తల; ఖడ్గహతం=కత్తిచేఁగొట్టఁబడినదై; ద్విధా= రెండుగా; పతితం=పడినది; బభూవ= అయినది.

దేహమంతయు నెత్తురుగాఁబురున్నయావజ్రదంష్ట్రునిశిరస్సు కోపంబునఁ గన్నులుతిరుగుచుండ, నంగదునిఖడ్గంబుచే ఛిన్నంబై, రెండుగా నేలంబడినది. అని, తాత్పర్యము.

వజ్రదంష్ట్రం హతం దృష్ట్వా రాక్షసా భయమోహితాః, ౩౬
త్రస్తాః ప్రత్యపతన్ లంకాం వధ్యమానాః ప్లవంగమైః
విషణ్ణవదనా దీనా హ్రియా కించి దవాఙ్ముఖాః. ౩౭

టీక॥ హతం=వధింపఁబడిన ; వజ్రదంష్ట్రం=వజ్రదంష్ట్రుని ; దృష్ట్వా=చూచి;రాక్షసాః=రాక్షసులు; భయమోహితాః=భయముచే మోహము పొందింపఁబడినవారలయి ; విషణ్ణవదనాః= దుఃఖితములగుముఖములు గలవారలయి; దీనాః = గర్వంబుడిగినవారలయి; హ్రియా = సిగ్గుచేత; కించిత్=కొంచెము ; అవాఙ్ముఖాః= వంగినముఖముగలవారలయి ; ప్లవంగమైః=వానరులచేత; వధ్యమానాః= వధింపఁబడుచున్నవారలయి;త్రస్తాః= భయపడినవారలయి ; లంకాంప్రతి= లంకనుగూర్చి; అపతన్ = పరుగెత్తిరి.

అట్లు వజ్రదంష్ట్రుండు హతుండగుటనుజూచి, రాక్షసులు , భయమోహితులయి , దుఃఖితులయిదీనులయి, సిగ్గుచేమొగంబువంచుకొని , వానరులంతకంతకుందఱిమికొట్ట, భయపడి, మఱలలంకకుంబరుగెత్తిరి.

అని, తాత్పర్యము.

నిహత్య తం వజ్రధరప్రభావ
స్స వాలిసూనుః కపిసైన్యమధ్యే
జగామ హర్షం మహితో మహాబల
స్సహస్రనేత్ర స్త్రిదశై రివావృతః. ౩౧

స ౪౮

టీక॥ వజ్రిసమప్రభావః = ఇంద్రుని ప్రభావమువంటి ప్రభావము గల; మహాబలః = అధికమయిన బలము గల; సః = ఆ; వాలిసూనుః = వాలికుమారుఁడగు నంగదుఁడు; తం = ఆవజ్రదంష్ట్రుని; నిహత్య = చంపి; కపిసైన్యమధ్యే = వానరసైన్యము నడుమ; మహితైః = పూజితుండై; త్రిదశైః = దేవతలచేత; అవృతః = కప్పఁబడిన; సహస్రనేత్రఇవ (స్థితః) = దేవేంద్రుఁడువలెనున్నవాఁడై; హర్షం = సంతోషమును; జగామ = పొందెను.

దేవేంద్రుని ప్రభావమువంటి ప్రభావము గల మహాబలుండగు నాయంగదుండు, ఆవజ్రదంష్ట్రుని వధించి, వానరులచేఁ బూజితుండై, వానరసైన్యమధ్యంబున, దేవతలనడుమ దేవేంద్రుండుండుబోలెఁ, బరమసంతోషంబు నొందియుండెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, చతుఃపంచాశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికావ్యాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండచతుఃపంచాశసర్గటీక, ముగిసినది.

శ్రీ

పంచపంచాశసర్గప్రారంభః.

వజ్రదంష్ట్రం హతం శ్రుత్వా వాలిపుత్రేణ రావణః
బలాధ్యక్ష ముపాచేదం కృతాంజలి మవస్థితమ్. ౧

టీక॥ రావణః=రావణుఁడు ; వజ్రదంష్ట్రం=వజ్రదంష్ట్రుని; వాలిపుత్రేణ=వాలికొడుకయినయంగదునిచేత ; హతం = చంపఁబడినవానిఁగా; శ్రుత్వా=విని; కృతాంజలిం= చేయెత్తిబడినచేమోడ్పుగల వాఁడును;అవస్థితం= నిలిచియున్నవాఁడునగు; బలాధ్యక్షం; సేనాధ్యక్షునిగూర్చి; ఇదం=ఈమాటను;ఉవాచ=చెప్పెను.

రావణుండు, అంగదునిచే వజ్రదంష్ట్రుండు వధింపఁబడుటనువిని,తన మ్రోలఁజేతులు మొగుడ్చుకొని నిలిచియున్న సేనాధ్యక్షుంజూచి,యిట్లని,చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శీఘ్రం నిర్యాంతు దుర్ధర్షా రాక్షసా భీమవిక్రమాః
అకంపనం పురస్కృత్య సర్వశస్త్రప్రకోవిదమ్. ౨

టీక॥ దుర్ధర్షాః=ఎదిరింపఁగూడనివారలును; భీమవిక్రమాః= భయంకరమయిన పరాక్రమముగల వారలునగు; రాక్షసాః=రాక్షసులు; సర్వశస్త్రప్రకోవిదం = సమస్తశస్త్రములయందుఁబండితుండగు ; అకంపనం = అకంపనుని ; పురస్కృత్య= మున్నిడుకొని; శీఘ్రం= శీఘ్రముగా; నిర్యాంతు=వెడలుదురుగాక.

ఎదిరింపనలవిగానివారలునుభయంకరపరాక్రమశాలులునగు రాక్షసులు, సమస్తాస్త్రంబులందును బండితుండగు నీయకంపనుని మున్నిడుకొని, శీఘ్రంబుగా యుద్ధంబునకుఁబోవునట్లు గావింపుము.అని, తాత్పర్యము.

ఏష శాస్తాచ గోప్తాచ నేతాచ యుధి సమ్మతః
భూతికామశ్చ మే నిత్యం నిత్యంచ సమరప్రియః. ౩

టీక॥ఏషః=ఈయకంపనుండు; యుధి=యుద్ధమునందు; సమ్మతః = ప్రసిద్ధుఁడైన; శాస్తాచ = శత్రువులశిక్షించువాఁడును. గోప్తాచ = రక్షకుండును. నేతాచ=నడుపువాఁడును. మే= నాకు; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; భూతికామశ్చ=సంపదగోరువాఁడును. నిత్యం = ఎల్లప్పుడును; సమర ప్రియశ్చ = యుద్ధంబునందుఁ బ్రీతిగలవాఁడును.

ఈయకంపనుండు, యుద్ధంబున, శత్రువులవధించువాఁడు ; తనసేననురక్షించువాఁడు ; గట్టిసేనానాయకుండు; మఱియు, నెప్పుడునునామేలుగోరుచుండువాఁడు; యుద్ధప్రియుండు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏష జేష్యతి కాకుత్స్థౌ సుగ్రీవంచ మహాబలమ్
వానరాంశ్చాపరాన్ ఘోరాన్ హనిష్యతి పరంతపః. ౪

టీక॥పరంతపః= శత్రువులందపింపఁజేయునట్టి; ఏషః = ఈయకంపనుండు; కాకుత్స్థౌ=రామలక్ష్మణులను; మహాబలం=అధికమయినబలముగల; సుగ్రీవంచ=సుగ్రీవుని; జేష్యతి=జయింపఁగలఁడు. అపరాన్ = ఇతరులయిన; ఘోరాన్=భయంకరులగు; వానరాంశ్చ=వానరులనుంగూడ ; హనిష్యతి=చంపఁగలఁడు.

శత్రువులఁదపింపఁజేయునట్టి యీయకంపనుండు, రామలక్ష్మణులను మహాబలశాలియగుసుగ్రీవునిజయించి, భయంకరాకారులగునితర వానరులనుం గూడవధింపఁగలఁడు. అని, రావణుండు, సేనాధ్యక్షునకుఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

పరిగృహ్య స తా మాజ్ఞాం రావణస్య మహాబలః
బలం స త్వరయామాస తదా లఘుపరాక్రమః. ౫

టీక॥మహాబలః=అధికమయిన బలముగల; సః=ఆసేనాధ్యక్షుఁడు; రావణస్య=రావణునియొక్క; తాం=ఆ ; ఆజ్ఞాం=ఆజ్ఞను; పరిగృహ్య=గ్రహించి; తదా=అప్పుడు; లఘుపరాక్రమః=శీఘ్రమయినపరాక్రమముగల; సః= ఆసేనాధ్యక్షుఁడు; బలం= సేనను; త్వరయామాస= వేగిరపఱచెను.

మహాబలశాలియు శీఘ్రపరాక్రముఁడునగు నా సేనాధ్యక్షుఁడు, రావణునియాజ్ఞను శిరసావహించి, యాప్రకారంబున, సేననుసిద్ధము గావించెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో నానాప్రహరణా భీమాక్షా భీమదర్శనాః
నిష్పేతూ రక్షసాం ముఖ్యా బలాధ్యక్షప్రచోదితాః. ౬

టీక॥ తతః=అంత; నానాప్రహరణాః=నానావిధములయిన యాయుధములుగలవారలును; భీమాక్షాః = భయంకరములయినకన్నులు గలవారలును; భీమదర్శనాః=భయంకరమైనచూపుటగలవారలునగు; రక్షసాం= రాక్షసులలో;ముఖ్యాః= శ్రేష్ఠులగువారలు; బలాధ్యక్షప్రచోదితాః=సేనాధ్యక్షునిచేఁబ్రేరింపఁబడిన వారలయి ; నిష్పేతుః= వెడలిరి.

అంత, నానావిధాయుధధారులును భయంకరంబులగుకన్నులుగల వారలును జూపరులకుభయంబుగలిగించువారలునగు రాక్షసోత్తములు, సేనాధ్యక్షప్రేరితులయి, యుద్ధంబునకు వెడలిరి. అని, తాత్పర్యము.

రథ మాస్థాయ విపులం తప్తకాంచనకుండలః
మేఘాభో మేఘవర్ణశ్చ మేఘస్వనమహాస్వనః. ౭
రాక్షసై స్సంవృతో భీమై స్తదా నిర్యా త్యకంపనః

టీక॥ తప్తకాంచనకుండలః= కాఁచఁబడినబంగారు పోఁగులుగలవాఁడును; మేఘాభః= మేఘముయొక్క కాంతి వంటికాంతిగలవాఁడును, మేఘంబువలెమహాకాయుండు ననుట; మేఘవర్ణశ్చ= మేఘముయొక్కవన్నెవంటి వన్నెగలవాఁడును ; మేఘస్వనమహాస్వనః= మేఘధ్వనివంటిమహాధ్వనిగలవాఁడునగు;అకంపనః = అకంపనుఁడు;తదా=అప్పుడు;విపులం=విశాలమయిన;రథం=రథమును; ఆస్థాయ=అధిష్ఠించి; భీమైః=భయంకరులగు; రాక్షసైః = రాక్షసులచేత; సంవృతః=చుట్టఁబడినవాఁడై;నిర్యాతి= వెడలెను.

అంత , మంచిబంగారుపోఁగులుధరించినవాఁడును మేఘాకారుండును మే-

ఘనఘుండును మేఘగర్జనమువంటిమహాధ్వనిగలవాఁడునగునకంపనుండు, విశాలంబగు రథంబునారోహించి, భయంకరాకారులగు రాక్షసులచేఁ బరివేష్టింపఁబడినవాఁడై, యుద్ధంబునకు వెడలెను. అని, తాత్పర్యము.

నహి కంపయితుం శక్య స్సురైరపి మహామృధే. ౮
అకంపన స్తత స్తేషా మాదిత్య ఇవ తేజసా

టీక॥ హి=ఏకారణమువలన; మహామృధే=మహాయుద్ధమునందు; సురైరపి=దేవతలచేనైనను; కంపయితుం=కదలించుటకు; నశక్యః = అలవిగాఁడో; తతః=అందువలన; అకంపనః=అకంపనుఁడు. తేషాం = ఆ రాక్షసులలో; ఆదిత్యఇవ= సూర్యుఁడువలె; స్థితః(అధ్యాహృతము)=ఉండెను.

మహాయుద్ధంబున దేవతలకుఁగూడఁగదలింపరానివాఁడుకావున, నకంపనుండనియతనికిఁ బేరువచ్చినది; అతఁడు, ఆ రాక్షసులనడుమ సూర్యుఁడువలె వెలుఁగుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య నిర్ధావ మానస్య సంరబ్ధస్య యుయుత్సయా. ౯
అకస్మా ద్దైన్య మాగచ్ఛ ద్ధయానాం రథవాహినామ్

టీక॥ యుయుత్సయా= యుద్ధంబుసేయనిచ్ఛచేత; సంరబ్ధస్య=వేగిరపడినవాఁడును; నిర్ధావమానస్య= పరుగెత్తుచున్నవాఁడునగు; తస్య=ఆయకంపనునియొక్క; రథవాహినాం= రథమునీడ్చునట్టి; హయానాం = గుఱ్ఱములకు; అకస్మాత్ =కారణములేకయె; దైన్యం=దుఃఖము; ఆగచ్ఛత్ =వచ్చెను.

అకంపనుండట్లు యుద్ధంబు సేయఁగోరి, వేగంబునంబోవుచుండఁగా, నతని రథంబునకుఁగట్టినగుఱ్ఱంబులకు, అకస్మికంబుగా, దైన్యముగలిగినది.

అని, తాత్పర్యము.

వ్యస్ఫుర న్నయనం చాస్య సవ్యం యుద్ధాభినందినః. ౧౦
వివర్ణో ముఖవర్ణశ్చ గద్గదశ్చా భవత్స్వనః

టీక॥యుద్ధాభినందినః= యుద్ధమును బొగడునట్టి; అస్య= ఈయకంపనుని యొక్క; సవ్యం=ఎడమదైన; నయనం చ=కన్నును; వ్యస్ఫురత్=కదలినది. ముఖవర్ణశ్చ=ముఖముయొక్క రంగును; వివర్ణః= తెల్లఁబాఱినది. స్వరశ్చ= ధ్వనియు; గద్గదః=డగ్గుత్తికగలది; అభవత్=అయినది.

యుద్ధోత్సాహంబుగలయాయకంపనుని యెడమకన్నదరినది; ముఖము తెల్లఁబాఱినది; కంఠధ్వనియు డగ్గుత్తికనొందినది. అని, తాత్పర్యము.

అభవత్సుదినే చాపి దుర్దినం రూక్షమారుతమ్. ౧౨

టీక॥ సుదినే చాపి = మంచిపగటియందును; రూక్షమారుతం=క్రూరమయినగాలిగల; దుర్దినం=మబ్బుకమ్మినదినము; అభవత్=అయినది.

అంతకుమున్ను స్వచ్ఛముగానున్న పగలప్పుడు పెద్దగాలిగలిగి మేఘావృతమయినది.

అని, తాత్పర్యము.

ఊచుః ఖగా మృగాస్సర్వే వాచః క్రూరా భయావహాః

టీక॥సర్వే=సమస్తములయిన; ఖగాః=పక్షులును; మృగాః= మృగములును; క్రూరాః = కఠినములును; భయావహాః= భయముగలిగించునవియు నగు; వాచః=ధ్వనులను; ఊచుః=పలికినవి.

మృగపక్షులన్నియుఁ గ్రూరముగాను భయంకరంబుగాను గూసినవి.

అని, తాత్పర్యము.

స సింహోపచితస్కంధశ్శార్దూలసమవిక్రమః. ౧౩
తానుత్పాతానచింత్యైవ నిర్జగామ రణాజిరమ్

టీక॥సింహోపచితస్కంధః = సింహమునకువలె నున్నతము లయిన మూఁపులుగలవాఁడును; శార్దూలసమవిక్రమః= పెద్దపులులతో సమానమయినపరాక్రమముగల వాఁడునగు; సః=ఆయకంపనుఁడు; తాన్=ఆ; ఉత్పాతాన్=దుర్నిమిత్తములను; అచింత్యైవ=తలంపకయే; రణాజిరం =

స ౫౫

యుద్ధభూమినిగూర్చి; నిర్జగామ=వెడలెను.

సింహమునకుంబోలె నున్నతముల గుమూపులుగల వాఁడును బెద్దపులివంటి పరాక్రమంబుగలవాఁడునగు నాయకంపనుండు, ఆమహోత్పాతంబుల సరకుసేయక, యుద్ధభూమికిఁ బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

తదా నిర్గచ్ఛత స్తస్య రక్షస స్సహ రాక్షసైః. ౧౩
బభూవ సుమహా న్నాదః క్షోభయన్నివ సాగరమ్

టీక॥ తదా=అప్పుడు; తస్య=ఆ; రక్షసః=అకంపనుండు; రాక్షసైస్సహ=రాక్షసులతోఁగూడ; నిర్గచ్ఛతః=వెడలుచుండఁగా; సుమహాన్=మిక్కిలి యుగొప్పదగు; నాదః=ధ్వని; సాగరం=సముద్రమును; క్షోభయన్నివ=కలంచునదివలె; బభూవ=కలిగినది.

ఆయకంపనుండు రాక్షసులతోఁగూడనట్లు యుద్ధంబునకు వెడలుచుండఁగా, వారలధ్వని, సముద్రంబుఁ దయఁగలంగునట్లు దిక్కులనిండి చెలంగినది. అని, తాత్పర్యము.

తేన శబ్దేన విత్రస్తా వానరాణాం మహాచమూః. ౧౪
ద్రుమశైల ప్రహరణా యోద్ధుం సమవతిష్ఠత

టీక॥ వానరాణాం=వానరులయొక్క; మహాచమూః=గొప్పసేన; తేన=ఆ; శబ్దేన=ధ్వనిచేత; విత్రస్తా=భయపడినదై; ద్రుమశైల ప్రహరణా=వృక్షములును బర్వతములును నాయుధములుగాఁగలదై; యోద్ధుం=పోరుటకు; సమవతిష్ఠత=నిలిచెను.

వానరసేన, ఆమహాధ్వనికి భయపడి, వృక్షంబులను బర్వతంబులను ఆయుధంబులుగాఁగొని, యుద్ధముసేయ నిలిచియుండినది. అని, తాత్పర్యము.

తేషాం యుద్ధం మహారౌద్రం సంజజ్ఞే హరిరక్షసామ్. ౧౫
రామరావణయో రర్థే సమభిత్యక్తజీవినామ్

టీక॥ రామరావణయోః= రామునియొక్కయు, రావణునియొక్కయు; అర్థే=కార్యమునిమిత్తమయి; సమభిత్యక్తజీవినాం=విడువఁబడినప్రాణముగల; తేషాం=ఆ; హరిరక్షసాం=వానరరాక్షసులకు; మహారౌద్రం = మహాభయంకరమయిన; యుద్ధం= యుద్ధము; సంజజ్ఞే=కలిగినది.

రామునినిమిత్తమయి ప్రాణంబులనైనను విడువనిశ్చయించుకొన్న వానరులకును, రావణునినిమిత్తమయి ప్రాణంబులనైనను విడువనిశ్చయించుకొన్న రాక్షసులకును, మహాభయంకరంబగు యుద్ధము జరగినది. అని, తాత్పర్యము.

సర్వే హ్యతిబలా శ్శూరా స్సర్వే పర్వతసన్నిభాః. ౧౬
హరయో రాక్షసాశ్చైవ పరస్పరజిఘాంసవః

టీక॥ సర్వే=అందఱును; అతిబలాః=అధికమయినబలముగలవారలును; సర్వే=అందఱును; పర్వతసన్నిభాః = కొండలతోసమానులయినవారునగు; హరయః=వానరులును; రాక్షసాశ్చైవ=రాక్షసులును; పరస్పరజిఘాంసవః=ఒండొరులంజంపఁగోరినవారలు; అభవన్ (అధ్యాహృతము) హి = అయిరిగదా!

మహాబలశాలులును పర్వతాకారులునగు నావానరరాక్షసులిరుగెలంకులవారును, ఒండొరులవధింపఁగోరి చక్కఁగాయుద్ధంబుగావించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తేషాం వినదతాం శబ్ద స్సంయుగే తితరస్వినామ్. ౧౭
శుశ్రువే సుమహాన్ క్రోధా దన్యోన్య మభిగర్జతామ్

టీక॥ సంయుగే= యుద్ధమునందు; వినదతాం=సింహనాదములుసేయుచున్నవారలును; క్రోధాత్=కోపమువలన; అన్యోన్యం = ఒండొరులనుగూర్చి; అభిగర్జతాం=గర్జించుచున్నవారలునగు; అతితరస్వినాం=మిక్కిలియుబలవంతులగు; తేషాం= ఆవానరరాక్షసులయొక్క; శబ్దః=ధ్వనియు; సుమహాన్=మిక్కిలియుగొప్పదిగా; శుశ్రువే=వినఁబడినది.

మహాబలశాలులగునావానరరాక్షసులు యుద్ధంబున సింహనాదంబులు సేయు

మహాండాయిలపైఁ గోపంబున గజించుచుండఁగా, నమ్మహాధ్వని, దిక్కులనంది చెలంగినది. అని, తాత్పర్యము.

రజశ్చారుణవర్ణాభం సుభీమ మభవ ద్భృశమ్. ౧౮
ఉద్ధూతం హరిరక్షోభి స్సంరురోధ దిశో దశ

టీక॥ రజశ్చ=పరాగమును; అరుణవర్ణాభం=ఎఱ్ఱనిరంగుగలకాంతి గలదియు; భృశం=మిక్కిలియు; సుభీమం=మిక్కిలియు భయంకరమును; అభవత్=అయినది. హరిరక్షోభిః= వానరరాక్షసులచేత; ఉద్ధూతం=లేచినదై; దశ=పదియయిన; దిశః=దిక్కులను; సంరురోధ=అడ్డగించెను.

పరాగము భూస్వభావంబున రక్తవర్ణమయి మహాభయంకరముగాఁ గనుపట్టుచు, నవ్వానరరాక్షసుల త్రొక్కుడు వలన లేఁగి, దశదిశలను గప్పినది. అని, తాత్పర్యము.

అన్యోన్యం రజసా తేన కౌశేయోద్ధూతపాండునా. ౧౯
సంవృతాని చ భూతాని దదృశు ర్న రణాజిరే

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము)=ఆవానరరాక్షసులు; రణాజిరే=యుద్ధభూమియందు; కౌశేయోద్ధూతపాండునా=విదిలింపఁబడిన తెల్లపట్టువలెఁ దెల్లనైన; తేన=ఆ; రజసా=దుమ్ముచేత; సంవృతాని=కప్పఁబడిన; భూతాని=వస్తువులను; అన్యోన్యంచ=ఒండొరులను; న దదృశుః=చూడరైరి.

చక్కగా విదిలింపఁబడిన తెల్లపట్టువలెఁ దెల్లనైన పరాగముచేఁ గప్పఁబడియుండుటంజేసి, యా యుద్ధభూమియందు అన్యోన్య పదార్థంబులం గాని యొండొరులం గాని, వానరరాక్షసులు, కనుంగొనఁజాలరైరి. అని, తాత్పర్యము

న ధ్వజో న పతాకా వా వర్మ వా తురగోఽపి వా. ౨౦
ఆయుధం స్యందనం వాపి దదృశే తేన రేణునా

టీక॥ తేన=ఆ; రేణునా=పరాగముచేత; ధ్వజః=కట్టెకొయ్యలుగాని;

న(దదృశిరే)= చూడఁబడవయ్యె. పతాకాః= రాజచిహ్నములు వ్రాసిన పెక్కెములు కాని; న(దదృశిరే)=చూడఁబడవయ్యె. వర్మ వా=కవచము గాని; తురగోపి వా = గుఱ్ఱము గాని; ఆయుధం=ఆయుధము గాని; స్యందనం వాపి=రథము గాని; (న) దదృశే=చూడఁబడదయ్యె.

ఆయుద్ధంబున, నట్లుదుమ్ము కప్పుటచే, వట్టిధ్వజంబులుగాని చిహ్నంబులు వ్రాసిన ధ్వజంబులుగాని కవచములుగాని గుఱ్ఱములుగాని యాయుధములుగాని రథములుగాని, యెంతమాత్రము గానంబడవయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

శబ్దశ్చ సుమహాం స్తేషాం నర్దతా మభిధావతామ్. ౨౧
శ్రూయతే తుములే యుద్ధే న రూపాణి చకాశిరే

టీక॥ తుములే= దొమ్మియయిన; యుద్ధే=యుద్ధమునందు; నర్దతాం= గర్జించుచున్నవారలును; అభిధావతాం = ఎదుర్కొనిపరుగెత్తుచున్న వారలునగు; తేషాం = ఆవానర రాక్షసులయొక్క; శబ్దశ్చ = ధ్వనిమాత్రము; శ్రూయతే = వినఁబడుచుండినది. రూపాణి = దేహములు; నచకాశిరే=ప్రకాశింపవయ్యె.

ఆతుములయుద్ధంబున, సింహనాదంబులు సేయుచు నొండొరులపై కడరుచున్న యావానరరాక్షసుల ధ్వనిమాత్రము వినవచ్చుచుండినది; వారిరూపములు మాత్రము గనపడవయ్యె.
అని, తాత్పర్యము.

హరీనేవ సుసంక్రుద్ధా హరయో జఘ్నురాహవే. ౨౨
రాక్షసాశ్చాపి రక్షాంసి నిజఘ్ను స్తిమిరే తదా

టీక॥ తదా=అప్పుడు; తిమిరే=చీఁకటియందు; ఆహవే=యుద్ధమునందు; హరయః=వానరులు; సుసంక్రుద్ధాః = మిక్కిలికోపించినవారలయి; హరీనేవ=వానరులనే; జఘ్నుః=కొట్టిరి. రాక్షసాశ్చాపి=రాక్షసులును; రక్షాంసి=రాక్షసులను; నిజఘ్నుః=కొట్టిరి.

అప్పుడు చీఁకటియందు వానరులు

తమవారల నెదిరివారలం దెలియక, పరమకుపితులయివానరులనే ప్రహరించిరి; అట్లు రాక్షసులు, రాక్షసులనే, కొట్టుకొనిరి. అని, తాత్పర్యము.

పరాంశ్చైవ వినిఘ్నంత స్స్వాంశ్చ వానరరాక్షసాః. ౫౩
రుధిరార్ద్రాం తదా చక్రు ర్మహీం పంకానులేపనామ్

టీక॥ తదా=అప్పుడు; వానరరాక్షసాః = వానరులును రాక్షసులును; పరాంశ్చైవ=ఎదిరివారలను ; స్వాంశ్చ=తమవారలను;వినిఘ్నంతః = కొట్టుచు;మహీం = భూమిని ; రుధిరార్ద్రాం= నెత్తురుచేఁదడిసినదానిఁగాను;పంకానులేపనాం= బురదచేఁబూయఁబడినదానిఁగాను; చక్రుః = చేసిరి.

అప్పుడు,ఆవానరరాక్షసులు, చీఁకటియగుటచే నొకరినొకరు దెలియక, శత్రువులను దమవారినింగూడ వధించుకొనుచు, యుద్ధమునందుభూమినంతయు,నెత్తురుచేబురద గలదానిఁగావించిరి.అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు రుధిరౌఘేణ సిక్తం వ్యపగతం రజః. ౫౪

టీక॥ తతస్తు=అంతను; రజః= దుమ్ము; రుధిరౌఘేణ=నెత్తురుప్రవాహముచేత; సిక్తం=తడుపఁబడినదై; వ్యపగతం=పోయినది.

అంత, దుమ్మంతయు , నెత్తుటం దడియుటచేనణఁగిపోయినది.
అని, తాత్పర్యము.

శరీరశవసంకీర్ణా బభూవచ వసుంధరా

టీక॥ వసుంధరాచ=భూమియు ; శరీరశవసంకీర్ణా= పీనుఁగులయినదేహములచేవ్యాపింపఁబడినది;బభూవ=ఆయెను.

యుద్ధభూమియంతయుఁ బీనుంగులచేనిండినది.అని, తాత్పర్యము.

ద్రుమశక్తిశిలాప్రాసై ర్గదాపరిఘతోమరైః. ౫౫

హరయో రాక్షసాశ్చైవ జఘ్ను రన్యోన్య మోజసా

టీక॥ హరయః=వానరులును; రాక్షసాశ్చైవ=రాక్షసులును; ద్రుమశక్తిశిలాప్రాసైః = వృక్షములచేతను శక్తులచేతను ఱాళ్లచేతను ప్రాసములచేతను; గదాపరిఘతోమరైః=గదలచేతను ఇనుపగుదియలచేతను జిల్లకోలలచేతను; అన్యోన్యం=ఒండొరులను ; ఓజసా=పరాక్రమముచేత; జఘ్నుః = పొందిరి.

వానరులునురాక్షసులును, వృక్షంబులను శక్తులను ఱాళ్లనుప్రాసంబులను గదలనుబరిఘంబులను దోమరంబులనుంబట్టుకొని, పరాక్రమంబున, నొండొరులంగలసియుద్ధంబు గావించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

బాహుభిః పరిఘాకారై ర్యుధ్యంతః పర్వతోపమాః. ౨౬
హరయో భీమకర్మాణో రాక్షసాన్ జఘ్నురాహవే

టీక॥ పర్వతోపమాః = కొండలతోఁబోల్కిగలవారలును; భీమకర్మాణః = భయంకరమయిన కార్యములుగలవారలునగు; హరయః = వానరులు ; ఆహవే = యుద్ధమునందు; పరిఘాకారైః = ఇనుపగుదియలయాకారమువంటి యాకారముగల ; బాహుభిః = భుజములచేత ; యుధ్యంతః=పోరుచు; రాక్షసాన్=రాక్షసులను;జఘ్నుః=వధించిరి.

అమ్మహాయుద్ధంబునఁ , బర్వతాకారులునుభయంకర కర్ములునగువానరులు , పరిఘంబులవంటిబాహువులతోయుద్ధంబుఁగావింపుచు, రాక్షసుల వధించిరి.అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసా స్త్వపి సంక్రుద్ధాః ప్రాసతోమరపాణయః. ౨౭
కపీ న్నిజఘ్నిరే తత్ర శస్త్రైః పరమదారుణైః

టీక॥ తత్ర = అప్పుడు; రాక్షసాస్త్వపి=రాక్షసులును;సంక్రుద్ధాః=మిక్కిలియుఁగోపించినవారలయి; ప్రాసతోమరపాణయః=ఈటెలునుచిల్లకోలలును జేతులంగలవారలయి ; పరమదారుణైః=మిక్కిలియుభయంకరముల

యిన; శస్త్రైః=ఆయుధములచేత; కపీన్=వానరులను; నిజఘ్నురే = వధించిరి.

అప్పుడు, రాక్షసులునుబరమకుపితులై, ప్రాసంబులుఁదోమరంబులుఁజేకొని, భయంకరంబులగునయ్యాయుధంబులచే, వానరులవధించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

అకంపన స్సుసంక్రుద్ధో రాక్షసానాం చమూపతిః. ౩౮
సంహష్యతి తాన్ సర్వాన్ రాక్షసాన్ భీమవిక్రమాన్

టీక॥ రాక్షసానాం = రాక్షసులయొక్క; చమూపతిః = సేనానాయకుఁడగు; అకంపనః = అకంపనుండు; సుసంక్రుద్ధః = మిక్కిలియుఁగోపించినవాఁడై; భీమవిక్రమాన్ = భయంకరమయినపరాక్రమముగల; తాన్= ఆ; రాక్షసాన్ = రాక్షసులను; సర్వాన్=అందఱను; సంహర్షయతి=ప్రోత్సాహపఱచుచుండెను.

రాక్షససేనానాయకుండగు నకంపనుండు, పరమకుపితుండై, భయంకరపరాక్రమములగునారాక్షసుల నందఱంబురికొల్పుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

హరయ స్త్వపి రక్షాంసి మహాద్రుమమహాశ్మభిః. ౩౯
విదారయం త్యభిక్రమ్య శస్త్రాణ్యా చ్ఛిద్య వీర్యతః

టీక॥ హరయస్త్వపి = వానరులును; రక్షాంసి = రాక్షసులను; అభిక్రమ్య=ఎదిరించి; వీర్యతః = పరాక్రమముచలన; శస్త్రాణి = ఆయుధములను; ఆచ్ఛిద్య=అపహరించి; మహాద్రుమమహాశ్మభిః = గొప్ప వృక్షములచేతను గొప్పఱాళ్లచేతను; విదారయంతి= భేదించుచుండిరి.

వానరులును, రాక్షసులనెదిరించి, పరాక్రమబలంబున, వారలచేతియాయుధంబులఁబాఱవైచి పెఱికికొని, గొప్ప వృక్షంబులచేతను గొప్పశిలలచేతను, వధించుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

వీతస్మి న్నంతరే వీరా హరయః కుముదో నలః. ౪౦

మైందశ్చ ద్వివిదః క్రుద్ధాశ్చక్రుర్వేగమనుత్తమమ్

టీక॥ ఏతస్మిన్ అంతరే = ఈమధ్యమునందు; కుముదః = కుముదుండును; నలః = నలుండును; మైందశ్చ = మైందుండును; ద్వివిదః = ద్వివిదుండును; వీరాః = పరాక్రమశాలులగు; ఏతే(అధ్యాహృము) = ఈ; హరయః = వానరులు; క్రుద్ధాః = కోపించినవారలయి; అనుత్తమం = తనకన్న శ్రేష్ఠము లేని; వేగం = వేగమును; చక్రుః = చేసిరి.

ఇంతలోఁ, గుముదుండును నలుండును మైందుండును ద్వివిదుండును ననునీ వానరవీరులు, కుపితులై, మహావేగంబు గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే తు వృక్షైర్మహావేగా రాక్షసానాం చమూముఖే. ౩౧
కదనం సుమహచ్చక్రుర్లీలయా హరియూథపాః

టీక॥ మహావేగాః = అధికమయిన వేగముగల; తే = ఆ; హరియూథపాః = వానరయూథపులగు కుముద నలమైందద్వివిదులు; రాక్షసానాం = రాక్షసులయొక్క; చమూముఖే = సేనాముఖమునందు; లీలయా = విలాసముచేత; వృక్షైః = చెట్లచేత; సుమహత్ = మిక్కిలియు గొప్పదగు; కదనం = యుద్ధమును; చక్రుః = చేసిరి.

మహావేగులగు నా కుముద నల మైంద ద్వివిదులు, రాక్షససేనాముఖంబునం జేరి, విలాసంబు మెయి, వృక్షధరులయి మహాయుద్ధంబు గావించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

మమంథూ రాక్షసాన్ సర్వే వానరా గణశో భృశమ్. ౩౨

టీక॥ వానరాః = వానరులు; సర్వే = అందఱును; రాక్షసాన్ = రాక్షసులను; గణశః = గుంపుగుంపుగా; భృశం = మిక్కిలియు; మమంథుః = మథించిరి.

ఆ వానరవీరులు నల్వురును, రాక్షసులను గుంపులు గుంపులుగా వధించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, పంచపంచాశస్సర్గః.

ఇది,స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు,శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానంబునందు,యుద్ధకాండపంచపంచాశసర్గటీక, ముగిసినది.

౫౬

షట్పంచాశసర్గప్రారంభః.

తద్దృష్ట్వా సుమహత్కర్మ కృతం వానరసత్తమైః
క్రోధ మాహారయామాస యుధి తీవ్ర మకంపనః. ౧

టీక॥ అకంపనః = అకంపనుఁడు; యుధి=యుద్ధమునందు ; వానరసత్తమైః=వానరశ్రేష్ఠులచేత;కృతం = చేయఁబడిన;సుమహత్ = మిక్కిలియు గొప్పదగు;తత్=ఆ;కర్మ = కార్యమును;దృష్ట్వా=చూచి;తీవ్రం = తీక్ష్ణమయిన;క్రోధం = కోపమును;ఆహారయామాస=తెచ్చుకొనెను.

అకంపనుండు, వానరోత్తములగు నాకుముదనలమైందద్వివిదులు యుద్ధంబునందెక్కుడు రాక్షసులవధించుటను జూచి,మహాకోపంబునొందెను.

అని, తాత్పర్యము,

క్రోధమూర్ఛితరూపస్తు ధూన్వన్ పరమకార్ముకమ్
దృష్ట్వాతు కర్మ శత్రూణాం సారథిం వాక్య మబ్రవీత్. ౨

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)= ఆయకంపనుఁడు;శత్రూణాం = శత్రువులయొక్క;కర్మ = కార్యమును;దృష్ట్వాతు=చూచినంతనె ; క్రోధమూర్ఛితరూపస్తు= కోపముచేవ్యాపింపఁబడిన దేహముగలవాఁడైయై ; పరమ

కామ్ముకం = ఉత్తమమయిన ధనుస్సును ; ధూన్వన్ = విదిలించుచు;సారథిం = సారథినిగూర్చి ; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

ఆయకంపనుఁడు , శత్రువులుగావించినకార్యమునుజూచినంతనె , పరమకుపితుండై , ధనువుసారించుచు, సారథింజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తత్రైవ తావ త్త్వరితం రథంప్రాపయ సారథే
యత్రైతే బహవో ఘ్నంతి సుబహూన్ రాక్షసా న్రణే. ౩

టీక॥సారథే=సారథీ!యత్ర = ఎచ్చట;రణే=యుద్ధమునందు; బహవః=పెక్కండ్రగు;ఏతే=ఈవానరులు;సుబహూన్=మిక్కిలియుఁ బెక్కండ్రగు; రాక్షసాన్=రాక్షసులను;ఘ్నంతి= చంపుచున్నారో;తత్రైవ తావత్ =అచ్చటికే;త్వరితం=శీఘ్రముగా;రథం= రథమును; ప్రాపయ=పొందించుము.

సారథీ! పెక్కండ్రు వానరులు చేరి, మనరాక్షసుల ననేకుల రూపు మాపుచున్నారే , అస్థలంబునకు , శీఘ్రంబుగారథముదోలుము అని, తాత్పర్యము

ఏతేఽత్ర బలవంతో హి భీమకాయాశ్చ వానరాః
ద్రుమశైలప్రహరణా స్తిష్ఠంతి ప్రముఖే మమ. ౪

టీక॥అత్ర=ఇచ్చట; మమ=నాయొక్క;ప్రముఖే=ముందట;బలవంతః=అధికమయినబలముగలవారలును ; భీమకాయాః=భయంకరమయిన దేహముగలవారలునగు;ఏతే=ఈ; వానరాః= వానరులు;ద్రుమశైలప్రహరణాః= వృక్షములునుపర్వతములునాయుధంబులుగాఁగలవారలయి; తిష్ఠంతిహి = ఉన్నారుగదా!

ఇదిగో నాయెదుట, మహాబలశాలులును, భయంకరాకారులునగు వానరులు వృక్షంబులను బర్వతంబులనుం జేకొని,యుద్ధంబు గావించుచున్నారుగదా! అని, తాత్పర్యము.

ఏతా న్నిహంతు మిచ్ఛామి సమరశ్లాఘినో హ్యహమ్

ఏతైః ప్రమథితం సర్వం దృశ్యతే రాక్షసం బలమ్. ౫

టీక॥ అహం=నేను; సమరశ్లాఘినః=యుద్ధంబునందు బాగ ప్రజ్ఞ గల; ఏతాన్=ఈ వానరులను; నిహంతుం=వధించుటకు; ఇచ్ఛామిహి = కోరుచున్నానుగదా! రాక్షసం=రాక్షససంబంధియగు; బలం=సైన్యము; సర్వం=అంతయు; ఏతైః=ఈ వానరులచేత; ప్రమథితం=మర్దింపఁబడినదిగా; దృశ్యతే=చూడఁబడుచున్నది.

యుద్ధంబున మహాసమర్థులనిపొగడ్త గాంచినయీవానరుల వధింపఁగోరియున్నాను; వారలచేతనేయీ రాక్షససైన్యమంతయుఁ, జీకాకునొందింపఁబడియున్నది. అని, యకంపనుండు, సారథికిం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రజవనాశ్వేన రథేన రథినాం వరః
హరీనభ్యహనత్క్రోధాచ్ఛరజాలైరకంపనః. ౬

టీక॥ తతః=అంత; రథినాం=రథికులలో; వరః=శ్రేష్ఠుండగు; అకంపనః=అకంపనుండు; ప్రజవనాశ్వేన=వేగవంతంబులగు గుఱ్ఱములుగల; రథేన=రథముచేత; క్రోధాత్=కోపమువలన; శరజాలైః=బాణసమూహములచేత; హరీన్=వానరులను; అభ్యహనత్=కొట్టెను.

అంత, రథికశ్రేష్ఠుండగు నకంపనుండు, కుపితుండై వేగవంతంబులగు గుఱ్ఱంబులు పూన్చినరథంబుఁ గోలించి, బాణవర్షములచే వానరులనొప్పించెను.

అని, తాత్పర్యము.

న స్థాతుం వానరాశ్శేకుః కింపునర్యోద్ధుమాహవే
అకంపనశరైర్భగ్నాస్సర్వ ఏవ విదుద్రువుః ౭

టీక॥ వానరాః=వానరులు; ఆహవే=యుద్ధమునందు; స్థాతుం = నిలుచుటకు; న శేకుః = చాలరైరి. యోద్ధుం=పోరుటకు; కింపునః= చెప్పనేల? సర్వ ఏవ= అందఱును; అకంపనశరైః = అకంపనునిబాణములచే; భగ్నాః= భంగమునొందిన వారలయి; విదుద్రువుః= పాఱిరి.

వానరులు, యుద్ధంబున , నాయ కంపనుని యెదుటనిలుచుటకే యశక్తు లైరి; ఇంకఁబోరఁజాలరైరని చెప్పనే లఁ? వానరులు, అతనిబాణములచేభం గముఁనొంది, యందఱునుంబరుగె త్తిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తాన్ మృత్యువశ మాపన్నా నకంపనవశం గతాన్
సమీక్ష్య హనుమాన్ జ్ఞాతీ నుపతస్థే మహాబలః. ౮

టీక॥ మహాబలః= అధికమయినబల ముగల ; హనుమాన్ = హనుమం తుండు; మృత్యువశం= మృత్యువుయొ క్క-యధీనతను; ఆపన్నాన్=పొందిన వారలును; అకంపనవశంగతాన్= అ కంపనునియధీనతను బొందినవారలున గు; తాన్=అ; జ్ఞాతీన్= బంధువుల ను; సమీక్ష్య = చూచి; ఉపతస్థే= సమీపించెను.

మహాబలశాలియగు హనుమంతుం డు, అట్లకంపనునిచేతంజిక్కి- మృత్యు వునోటంబడినట్లున్నయావానరులంజూ చి, యకంపనునిమీఁదికడరెను.

అని, తాత్పర్యము.

తం మహా ప్లవగం దృష్ట్వా సర్వే ప్లవగయూధపాః
సమేత్య సమరే వీరా స్సంహృష్టాః పర్యవారయన్. ౯

టీక॥ వీరాః=పరాక్రమశాలులగు; ప్లవగయూధపాః = వానరయూథపు లు; సమరే= యుద్ధంబునందు; తం= ఆ;మహాప్లవగం=మహావానరుఁడైనహ నుమంతుని; దృష్ట్వా = చూచి; సమే త్య=చేరి; సంహృష్టాః= మిక్కి-లియు సంతసించిన వారలయి ; పర్యవార యన్=పరివేష్టించిరి.

పరాక్రమవంతులగునావానరయూ థపులందఱును , యుద్ధంబునహనుమం తుండుతమకుఁదోడ్పడుటంజూచి, పర మసంతుష్టులయి, యందఱుంజేరి, యా తనిఁబరివేష్టించిరి.అని, తాత్పర్యము.

అవస్థితం హనూమంతం తే దృష్ట్వా హరియూథపాః
బభూవు ర్బలవంతోహి బలవంతం సమాశ్రితాః. ౧౦

టీక॥ బలవంతః= అధికమయినబలముగల; తే=ఆ; హరియూథపాః = వానరయూథపులు; హనూమంతం= హనుమంతుని; అవస్థితం= నిలిచినవానిఁగా; దృష్ట్వా=చూచి; బలవంతం= అధికమయినబలముగలహనుమంతుని ; సమాశ్రితాః=పొందినవారలు; బభూవుః = అయిరిగదా!

బలవంతులగు నావానరవీరులు, హనుమంతుండు వచ్చి నిలుచుటం జూచి, బలవంతుండగు నాహనుమంతుని బ్రాపున నిలిచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

అకంపనస్తు శైలాభం హనూమంత మవస్థితమ్
మహేంద్ర ఇవ ధారాభి శ్శరై రభివవర్ష హ. ౧౧

టీక। అకంపనస్తు= అకంపనుండును; శైలాభం = పర్వతము యొక్క కాంతివంటి కాంతిగలవాఁడును; అవస్థితం= నిలిచినవాఁడునగు; హనూమంతం=హనుమంతునిగూర్చి ; మహేంద్రః=దేవేంద్రుఁడు; ధారాభిరివ= వర్షధారలచేతవలె; శరైః=బాణములచేత; అభివవర్ష=కురిసెను ("హ" అనునది పాదపూరణార్థము.)

అకంపనుండు, పర్వతాకారుండగు హనుమంతునిపై, ఇంద్రుండు వర్షంబు గురిపించునట్లు, బాణంబులఁ గురిపించెను. అని, తాత్పర్యము.

అచింతయిత్వా బాణౌఘాన్ శరీరే పతితాన్ శితాన్
అకంపనవధార్థాయ మనో దధ్రే మహాబలః. ౧౨

టీక॥ మహాబలః=అధికమయిన బలముగలహనుమంతుఁడు; శరీరే= దేహమందు; పతితాన్=పడిన ; శితాన్ = కఱుకులయిన; బాణౌఘాన్= బాణసమూహములను; అచింతయిత్వా= తలంపక; అకంపనవధార్థాయ=అకంపనుని వధించుట యనెడు ప్రయోజనము కొఱకు; మనః=మనస్సును; దధ్రే= ధరించెను.

మహాబలుండగు హనుమంతుండు, తన దేహంబుపైఁ బడిన కఱుకుబాణంబుల నరకు సేయక, యాయకంపనుని వధిం

పవలెనని మనంబునందలంచెను. అని, తాత్పర్యము.

స ప్రసహ్య మహాతేజా హనూమా న్మారుతాత్మజః
అభిదుద్రావ తద్రక్షః కంపయన్నివ మేదినీమ్. ౧౩

టీక॥మహాతేజాః = అధికమయిన పరాక్రమముగలవాఁడును; మారుతాత్మజః= వాయుదేవుని కుమారుండునగు; సః=ఆ;హనూమాన్ = హనుమంతుండు; ప్రసహ్య=బలాత్కరించి;మేదినీం=భూమిని; కంపయన్నివ = కదలించువాఁడువలె; తత్ =ఆ; రక్షః=అకంపనునిగూర్చి; అభిదుద్రావ=పరుగెత్తెను.

మహాతేజుండును వాయుదేవుని కుమారుండునగు నాహనుమంతుండు, పాదాఘాతంబున భూమి యదర, నాయకంపనునిమీఁది కడరెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్యాభినర్దమానస్య దీప్యమానస్య తేజసా
బభూవ రూపం దుర్ధర్షం దీప్తస్యేవ విభావసోః.౧౪

టీక॥అభినర్దమానస్య=గర్జించుచున్నవాఁడును; తేజసా=తేజస్సుచేత; దీప్యమానస్య= ప్రకాశించుచున్నవాఁడునగు; తస్య= ఆహనుమంతునియొక్క; రూపం=ఆకారము ; దీప్తస్య=ప్రకాశించుచున్న; విభావసోః= సూర్యునియొక్క ; రూపం (అధ్యాహృతము) ఇవ= ఆకారమువలె; దుర్ధర్షం=ఎదిరింపనలవిగానిది;బభూవ=అయినది.

క్రోధావేశంబున సింహనాదంబు సేయుచుఁ దేజంబున వెలుంగుచున్న యాహనుమంతుఁడు పట్టపగటి సూర్యునికైవడి, దుర్ధర్షుండై యుండెను. అని, తాత్పర్యము.

అత్మాన మప్రహరణం జ్ఞాత్వా క్రోధసమన్వితః
శైల ముత్పాటయామాస వేగేన హరిపుంగవః. ౧౫

టీక॥హరిపుంగవః= వానరశ్రేష్ఠుండగుహనుమంతుండు ; ఆత్మానం= త

స ౫౬.

న్నూ; అప్రహరణం = ఆయుధములేని వానిగా; జ్ఞాత్వా = ఎఱింగి; క్రోధసమన్వితః = కోపముతోఁగూడినవాఁడై; వేగేన = వేగముచేత; శైలం = పర్వతమును; ఉత్పాటయామాస = పెల్లగించెను.

వానరశ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుండు, తనచేతనాయుధములేకుండుటం దెలిసి, పరమకుపితుండై, వేగంబున, యొకమహాపర్వతంబుం బెకలించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తం గృహీత్వా మహాశైలం పాణినైకేన మారుతిః
స వినద్య మహానాదం భ్రామయామాస వీర్యవాన్. ౧౬

టీక॥ వీర్యవాన్ = అధికమయిన పరాక్రమముగల; మారుతిః = వాయుదేవునికుమారుఁడగు; సః = ఆహనుమంతుండు; ఏకేన = ఒక్కటైన; పాణినా = చేతిచేత; తం = ఆ; మహాశైలం = మహాపర్వతమును; గృహీత్వా = పట్టుకొని; మహానాదం = అధికమయినధ్వనికలుగునట్లుగా; వినద్య = అఱచి; భ్రామయామాస = త్రిప్పెను.

మహాపరాక్రమశాలియగువాయుపుత్రుండునగునాహనుమంతుండు, అమ్మహాశైలమునొక్కచేతంబట్టుకొని, మహాధ్వనికదుర సింహనాదంబు సేయుచు, గిఱ్ఱునఁద్రిప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తతస్తమభిదుద్రావ రాక్షసేంద్ర మకంపనమ్
పురా హి నముచిం సంఖ్యే వజ్రేణేవ పురందరః. ౧౭

టీక॥ తతః = అంత; సః (అర్థాహృతము) = ఆహనుమంతుండు; రాక్షసేంద్రం = రాక్షసశ్రేష్ఠుండగు; తం = ఆ; అకంపనం = అకంపనునిగూర్చి; పురా = మున్ను; సంఖ్యే = యుద్ధమునందు; పురందరః = ఇంద్రుఁడు; వజ్రేణ = వజ్రాయుధముతో; నముచిమివ = నముచినిగూర్చివలె; అభిదుద్రావహి = పఱతెంచెనుగదా!

అంత, నాహనుమంతుండు, మున్ను దేవేంద్రుండు వజ్రధరుండై నముచిమీఁదికిఁబోయినట్లు, అమ్మహాపర్వతంబుచేతం దాల్చి రాక్షసశ్రేష్ఠుండగు నాయకంపనునిమీఁదికిఁబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

అకంపన స్తు తద్దృష్ట్వా గిరిశృంగం సముద్యతమ్
దూరాదేవ మహాబాణై రర్ధచంద్రై ర్వ్యదారయత్. ౧౮

టీక॥ అకంపనస్తు= అకంపనుండును; సముద్యతం=ఎత్తఁబడిన; తత్=ఆ; గిరిశృంగం= పర్వతశిఖరమును ; దృష్ట్వా=చూచి; దూరాదేవ= దూరంబుననుండియె; అర్ధచంద్రైః= అర్ధచంద్రాకారములగు ; మహాబాణైః= గొప్పబాణములచేత; వ్యదారయత్ = భేదించెను.

అకంపనుండు, తనమీఁదికిఁ బర్వతశిఖరము నెత్తుకొనివచ్చుటంజూచి, దూరంబుననుండియె , యర్ధచంద్రాకారబాణంబులచే, దానిం దునియలు గావించెను. అని, తాత్పర్యము.

తత్పర్వతాగ్ర మాకాశే రక్షోబాణవిదారితమ్
విశీర్ణం పతితం దృష్ట్వా హనుమాన్ క్రోధమూర్ఛితః. ౧౯

టీక॥ హనుమాన్= హనుమంతుండు; ఆకాశే=ఆకాశమునందు; రక్షోబాణవిదారితం= రాక్షసునిబాణములచేఛేదింపఁబడినదియు; విశీర్ణం=తునకలయినదియు; పతితం=పడినదియు నగు; తత్=ఆ; పర్వతాగ్రం=పర్వతశిఖరమును; దృష్ట్వా=చూచి; క్రోధమూర్ఛితః=కోపముచేవ్యాపింపఁబడినవాఁడు; అభూత్(అధ్యాహృతము)= అయ్యెను.

హనుమంతుండు, అప్పర్వతశిఖరంబు, ఆకాశంబుననే , యకంపనునిబాణంబులచేఖండింపఁబడితునియలయి నేలంబడుటనుజూచి , పరమకుపితుండయ్యెను.అని, తాత్పర్యము.

సోఽశ్వకర్ణం సమాసాద్య రోషదర్పాన్వితో హరిః
తూర్ణ ముత్పాటయామాస మహాగిరి మివోచ్ఛ్రితమ్. ౨౦

టీక॥ సః=ఆ; హరిః= హనుమంతుఁడు; రోషదర్పాన్వితః = కోపముతోనుగర్వముతోనుంగూడినవాఁడై; ఉచ్ఛ్రితం=ఉన్నతమయిన; మహాగిరిమివ=

పెద్దకొండవలెనున్న; అశ్వకర్ణం= అను మద్దిచెట్టును; సమాదాయ=పట్టుకొని; తూర్ణం=శీఘ్రముగా ; ఉత్పాటయామాస=పెకలించెను.

ఆహనుమంతుండు, కోపవశంబులు పెంపంగొన, మహాపర్వతమువలెన త్యున్నతమయిన యొకమద్దిచెట్టుం జూచి, దానిశీఘ్రంబుగాఁ బెకలించెను. అని, తాత్పర్యము.

తం గృహీత్వా మహాస్కంధం సోఽశ్వకర్ణం మహాద్యుతిః
ప్రహస్య పరయా ప్రీత్యా భ్రామయామాస సంయుగే. ౨౧

టీక॥ సంయుగే=యుద్ధమునందు; మహాద్యుతిః=అధికమయినకాంతిగల; సః=ఆహనుమంతుండు; మహాస్కంధం=పెద్దబోదెగల; తం=ఆ; అశ్వకర్ణం=అనుమద్దిచెట్టును; గృహీత్వా= పట్టుకొని; పరయా= అధికమయిన ; ప్రీత్యా=సంతోషముచేత; ప్రహస్య=నవ్వి; భ్రామయామాస=త్రిప్పెను.

యుద్ధంబున, మహాతేజుండగుహనుమంతుండు , పెద్దబోదెగలయాయశ్వకర్ణవృక్షమునుదీసికొని , పరమసంతోషంబునవ్వుచు , దానిఁద్రిప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రధావన్నూరువేగేన ప్రభంజం స్తరసా ద్రుమాన్
హనుమాన్ పరమక్రుద్ధ శ్చరణై ర్దారయత్ క్షితిమ్. ౨౨

టీక॥హనుమాన్ = హనుమంతుండు; పరమక్రుద్ధః=మిక్కిలియుఁ గోపించినవాఁడై; తరసా= వేగముచేత; ప్రధావన్=పరుగెత్తుచు; ఊరువేగేన=తొడంవేగముచేత; ద్రుమాన్= వృక్షములను; ప్రభంజన్=విఱుచుచు; చరణైః=పాదములచేత; క్షితిం=భూమిని; దారయత్(అదారయత్)= పగులఁజేసెను.

హనుమంతుండు, ఊరువేగంబునవృక్షంబులువిఱిగిపడఁ , బరమ కుపితుండై, పాదఘాతంబున భూమిపగుల, వేగంబునంబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

గజాంశ్చ సగజారోహాన్ సరథాన్ రథినస్తదా
జఘాన హనుమాన్ ధీమాన్ రాక్షసాంశ్చ పదాతిగాన్. ౨౩

టీక॥ తదా=అప్పుడు ; ధీమాన్=బుద్ధిమంతుండగు; హనుమాన్= హనుమంతుండు; సగజారోహాన్= మావటీలతోఁగూడిన; గజాంశ్చ= ఏనుంగులను; సరథాన్=రథములతోఁగూడిన; రథినః=రథికులను; పదాతిగాన్=కాల్వురయిన; రాక్షసాంశ్చ=రాక్షసులను; జఘాన=కొట్టెను.

అప్పుడు, బుద్ధిమంతుండగు హనుమంతుండు, ఆయశ్వకర్ణవృక్షంబుచే, ఏనుంగును మావటీలను రథంబులను రథికులను గాలిబంటులను, ఇట్లు పెక్కురాక్షసులఁ జూర్ణముగావించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తమంతక మివ క్రుద్ధం సమరే ప్రాణహారిణమ్
హనుమంత మభిప్రేక్ష్య రాక్షసా విప్రదుద్రువుః. ౨౪

టీక॥ సమరే=యుద్ధమునందు; ప్రాణహారిణం= ప్రాణములహరించుచున్నవాఁడును; క్రుద్ధం=కోపించిన ; అంతకమివ (స్థితం) = యమునివలెనున్నవాఁడునగు ; తం = ఆ ; హనుమంతం = హనుమంతుని ; అభిప్రేక్ష్య=చూచి; రాక్షసాః=రాక్షసులు; విప్రదుద్రువుః=పాఱిరి.

క్రుద్ధుండగు యమునికైవడినత్యుగ్రుండై, రాక్షసులప్రాణంబులు హరించుచున్నయాహనుమంతుం జూచి, రాక్షసులుభయంబునంబాఱిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తమాపతంతం సంక్రుద్ధం రాక్షసానాం భయావహమ్
దదర్శాకంపనో వీర శ్చుక్రోధ చ ననాద చ. ౨౫

టీక॥ వీరః = పరాక్రమశాలియగు; అకంపనః= అకంపనుఁడు; ఆపతంతం=వచ్చుచున్న; సంక్రుద్ధం= మిక్కిలియుఁ గోపించినవాఁడును ; రాక్షసానాం=రాక్షసులకు; భయావహం= భయముగలిగించుచున్నవాఁడునగు; తం=

ఆహనుమంతుని; దదర్శ = చూచెను. చుక్రోధచ = కోపించెను. ననాదచ = అఱచెను.

పరాక్రమవంతుండగు నకంపనుండు, హనుమంతుండు కుపితుండై నట్టుటయు రాక్షసులందఱు భయంబు నం బొందుటయుం జూచి, కోపంబు నొంది, సింహనాదము గావించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స చతుర్దశభి ర్బాణై శ్శితై ర్దేహవిదారణైః
నిర్బిభేద హనూమంతం మహావీర్య మకంపనః. ౨౬

టీక॥ సః = ఆ; అకంపనః = అకంపనుఁడు; మహావీర్యం = అధికమయిన పరాక్రమముగల; హనూమంతం = హనుమంతుని; శితైః = కఱకులయిన వియు; దేహవిదారణైః = దేహము భేదించునవియునగు; చతుర్దశభిః = పదునాలుగు; బాణైః = బాణములచేత; నిర్బిభేద = భేదించెను.

ఆయకంపనుండు, తీక్ష్ణంబులును మర్మభేదకంబులునగు పదునాలుగుబాణంబులచేత, మహాపరాక్రమశాలియగు హనుమంతుని, నొప్పించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తదా ప్రతివిద్ధస్తు బహ్వీభి శ్శరవృష్టిభిః
హనుమాన్ దదృశే వీరః ప్రరూఢఇవ సానుమాన్. ౨౭

టీక॥ వీరః = పరాక్రమశాలియగు; సః = ఆ; హనుమాన్ = హనుమంతుండు; తదా = అప్పుడు; బహ్వీభిః = పెక్కులయిన; శరవృష్టిభిః = బాణవర్షములచేత; ప్రతివిద్ధస్తు = కొట్టఁబడినవాఁడయ్యు; ప్రరూఢః = మొలిచిన వృక్షములుగల; సానుమానివ = పర్వతమువలె; దదృశే = చూడఁబడెను.

మహాపరాక్రమశాలియగు హనుమంతుండు, అప్పుడు పెక్కుమార్లు బాణవర్షములచేనొప్పింపఁబడినవాఁడయ్యు వృక్షంబులతోఁగూడిన పర్వతంబుకరణినిశ్చలుండైయుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

విరరాజ మహాకాయో మహావీర్యో మహామనాః
పుష్పితాశోకసంకాశో విధూమఇవ పావకః. ౨౮

టీక॥ మహాకాయః= పెద్దమేనుగలవాఁడును; మహావీర్యః= అధికమయినపరాక్రమము గలవాఁడును ; మహామనాః=పూజ్యమయినమనస్సుగలవాఁడు నగు; సః(అధ్యాహృతము) = ఆహనుమంతుఁడు ; పుష్పితాశోకసంకాశః= పూచిన యశోకవృక్షముతో సమానుఁడై; విధూమః=పొగలేని; పావకఇవ= అగ్నిహోత్రముంబలె; విరరాజ= ప్రకాశించెను.

మహాకాయుండును మహాపరాక్రమశాలియు మహాధైర్యుండునగునాహనుమంతుండు, పుష్పించినయశోకవృక్షమువలెరక్తవర్ణుండై,పొగలేకమండుచుండునగ్నిహోత్రముభంగిఁ, దేజరిల్లుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

తతోన్యం వృక్ష ముత్పాట్య కృత్వా వేగ మనుత్తమం
శిరస్య భిజఘానాశు రాక్షసేంద్ర మకంపనమ్. ౨౯

టీక॥ తతః = అంత; సః(అధ్యాహృతము) = ఆహనుమంతుఁడు ; అన్యం=ఇతరమయిన; వృక్షం = చెట్టును; ఉత్పాట్య = పెల్లగించి; అనుత్తమం=తనకన్నశ్రేష్ఠములేని; వేగం=వేగమును; కృత్వా=చేసి; ఆశు= శీఘ్రముగా; రాక్షసేంద్రం=రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడగు; అకంపనం=అకంపనుని; శిరసి= తలయందు; అభిజఘాన=కొట్టెను.

అంత, నాహనుమంతుండు, మఱియొకవృక్షముఁబెకలించి , మహావేగంబుఁబూని, శీఘ్రంబున , రాక్షసోత్తముఁడగునాయకంపనునిశిరస్సునంగొట్టెను.అని, తాత్పర్యము.

స వృక్షేణ హత స్తేన సక్రోధేన మహాత్మనా
రాక్షసో వానరేంద్రేణ పపాతచ మమారచ. ౩౦

టీక॥ సః=ఆ; రాక్షసః=అకంపనుఁడు; సక్రోధేన=కోపముతోఁగూడిన;మహాత్మనా= అధికమయినపరాక్రమముగల;వానరేంద్రేణ = వానరశ్రేష్ఠుఁడగు; తేన= ఆహనుమంతునిచేత; వృక్షేణ=చెట్టుచేత;హతః=కొట్టఁబడినవాఁ

ద్రైః పపాత చ=పడెను. మహారవః=అఱచెను.

ఆయకంపనుండు, మహాపరాక్రమశాలియగు నాహనుమంతునిచేఁ బరమకోపంబున, వృక్షంబుచేహతుండై, నేలంబడిమృతినొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

తం దృష్ట్వా నిహతం భూమౌ రాక్షసేంద్ర మకంపనమ్
వ్యథితా రాక్షసా స్సర్వే క్షితికంప ఇవ ద్రుమాః. ౩౧

టీక॥ రాక్షసాః= రాక్షసులు; సర్వే=అందఱును; భూమౌ= నేలయందు; నిహతం=కొట్టఁబడిన; తం=ఆ; రాక్షసేంద్రం=రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడగు; అకంపనం=అకంపనుని; దృష్ట్వా= చూచి; క్షితికంపే=భూకంపమునందు ; ద్రుమాఇవ = వృక్షములువలె; వ్యథితాః=పీడితులయిరి.

రాక్షసులందఱు , అట్లు రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడగు నకంపనుండు నిహతుండై నేలంబడుటను జూచి, భూకంపముగలిగినప్పుడు వృక్షములు చలించునట్లు, మిక్కిలియు దుఃఖితులయిరి. అని, తాత్పర్యము.

త్యక్తప్రహరణా స్సర్వే రాక్షసా స్తే పరాజితాః
లంకా మభియయు స్త్రస్తా వానరై స్తై రభిద్రుతాః. ౩౨

టీక॥ తే=ఆ; రాక్షసాః = రాక్షసులు; సర్వే=అందఱును; పరాజితాః=అపజయమునుబొందినవారలయి; త్యక్తప్రహరణాః= విడువఁబడినయాయుధములుగలవారలయి; తైః=ఆ; వానరైః=వానరులచేత; అభిద్రుతాః=తఱుమఁబడినవారలయి; త్రస్తాః=భయపడినవారలయి; లంకాం=లంకనుగూర్చి; అభియయుః=పోయిరి.

ఆ రాక్షసులందఱు, నట్లుపరాజయముఁబొంది, యావానరులు వెంబడించి తఱుమఁ బరమభీతులయి, యాయుధంబులు పాఱవైచి, లంకకుంబరుగెత్తిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తే ముక్తకేశా స్సంభ్రాంతా భగ్నమానాః పరాజితాః
స్రవ చ్ఛ్రమజలై రంగై శ్శ్వసంతో విప్రదుద్రువుః. ౩౩

టీక॥ తే=ఆరాక్షసులు; ముక్తకేశాః = విడువఁబడిన వెండ్రుకలుగల వారలయి; సంభ్రాంతాః= తొట్రుపాటునొందినవారలయి; భగ్నమానాః= భంగమునొందిన యహంకారముగల వారలయి; పరాజితాః=అపజయము నొందినవారలయి; స్రవచ్ఛ్రమజలైః= కాఱుచున్న చెమటనీళ్లుగల; అంగైః=అవయవములతో; శ్వసంతః= ఊర్పులువుచ్చుచు; విప్రదుద్రువుః=పాఱిరి.

ఆరాక్షసులు, తలవిరియఁబోసికొని, సంభ్రాంతులయి మానంబువిడిచి, పరాజితులయి, దేహమంతయుఁజెమటగాఱ, నూర్పులువుచ్చుచు, నతివేగంబునం బరుగెత్తిరి. అని, తాత్పర్యము.

అన్యోన్యం ప్రమమంథు స్తే వివిశు ర్నగరం భయాత్
పృష్ఠత స్తే సుసమ్మూఢాః ప్రేక్షమాణా ముహుర్ముహుః. ౩౪

టీక॥ తే=ఆరాక్షసులు; సుసమ్మూఢాః= మిక్కిలియు మోహమునొందిన వారలయి; అన్యోన్యం= ఒండొరులను; ప్రమమంథుః= కొట్టుకొనిరి. తే=ఆరాక్షసులు; భయాత్=భయమువలన; పృష్ఠతః = వెనుకను; ముహుర్ముహుః= మాటిమాటికి; ప్రేక్షమాణాః=చూచుచు; నగరం=పట్టణమును; వివిశుః=ప్రవేశించిరి.

ఆరాక్షసులు, పరాజయంబుగలుగుటం జేసి, మూఢులయి, యొండొరులం గొట్టుకొనుచు, భయంబున మాటిమాటికి వెనుకకుఁ దిరిగిచూచుచు, లంకాపురింబ్రవేశించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తేషు లంకాం ప్రవిష్టేషు రాక్షసేషు మహాబలాః
సమేత్య హరయ స్సర్వే హనుమంత మపూజయన్. ౩౫

టీక॥ తేషు=ఆ; రాక్షసేషు= రాక్షసులు; లంకాం=లంకాపురిని ; ప్రవిష్టేషు= ప్రవేశించినవారలు కాఁగా ; మహాబలాః=అధికమయినబలముగల ; హరయః=వానరులు; సర్వే=అందఱును; సమేత్య=చేరి; హనుమంతం=హనుమంతుని ; అపూజయన్ = పూజించిరి.

ఆరాక్షసులందఱు లంకకుఁబోయిన పిమ్మట, మహాబలశాలులగు వానరులం

దఱుంజేసి, హనుమంతునిఁబూజించిరి. అని, తాత్పర్యము.

సోఽపి ప్రహృష్ట స్తాన్ సర్వాన్ హరీన్ ప్రత్యభిపూజయత్
హనుమాన్ సత్త్వసంపన్నో యథాహ మనుకూలతః. ౩౬

టీక॥ సత్త్వసంపన్నః = బలముతోఁగూడిన; సః = ఆ; హనుమానపి = హనుమంతుండును; ప్రహృష్టః = సంతోషించినవాఁడై; తాన్ = ఆ; హరీన్ = వానరులను; సర్వాన్ = అందఱను; యథాహం = యథాయోగ్యముగా; అనుకూలతః = అనుకూలముగా; ప్రత్యభిపూజయత్ = బదులుపూజించెను.

బలసంపన్నుండగు హనుమంతుండు, సంతుష్టుండై, "మీసాహాయ్యంబువలనే నాకుజయంబుకలిగినదిగాని వేఱుగాదు" అనుమొదలగుమాటలచే, వానరుల నందఱను, యథాయోగ్యంబుగా, బదులుపూజించెను. అని, తాత్పర్యము.

వినేదుశ్చ యథాప్రాణం హరయో జితకాశినః
చకర్షుశ్చ పునస్తత్ర సప్రాణానపి రాక్షసాన్. ౩౭

టీక॥ జితకాశినః = జయముచేఁబ్రకాశించునట్టి; హరయః = వానరులు; యథాప్రాణం = తమబలమునతిక్రమింపక; వినేదుశ్చ = అఱచిరియు. పునః = మఱల; తత్ర = అచ్చటికి; సప్రాణాన్ = బలముతోఁగూడిన; రాక్షసానపి = రాక్షసులను; చకర్షుశ్చ = ఈడ్చిరియు.

జయలక్ష్మీవిరాజమానులగు వానరులు, హనుమంతుండు కంపనుని వధించిన సంగతియెల్లరకుం దెటపఱచ, తమబలంబుకొలఁది, సింహనాదంబులుగావించిరి; ఆసింహనాదములకు, బలవంతులగు రాక్షసు లదరిపడిరి. అని, తాత్పర్యము.

స వీరశోభా మభజన్మహాకపి
స్సమేత్య రక్షాంసి నిహత్య మారుతిః
మహాసురం భీమ మమిత్ర నాశనం
యథైవ విష్ణు ర్బలినం చమూముఖే. ౩౮

టీక॥ చమూముఖే = సేనాముఖమునందు; సః=ఆ; మారుతిః= వాయుపుత్రుండగు; మహాకపిః = హనుమంతుండు; సమేత్య=చేరి; రక్షాంసి = రాక్షసులను; నిహత్య = వధించి; భీమం= భయంకరుండును; అమిత్రనాశనం= శత్రువులనశింపఁజేయువాఁడును; బలినం=అధికమయిన బలముగలవాఁడునగు; మహాసురం=కైటభాసురుని; నిహత్య (అధ్యాహృతము)= వధించి; విష్ణుర్యథైవ = విష్ణుదేవుఁడువలె; పరశోభాం=పిరలక్ష్మిని; అభజత్= పొందెను.

వాయుదేవుని కుమారుండగు నా హనుమంతుండు, అట్లు రాక్షససంహారంబు గావించి, భయంకరుండును శత్రుసంహారకుండును మహాబలుండు నగు కైటభాసురుని వధించిన మహావిష్ణువుంబోలె, సేనాముఖంబున, పిరలక్ష్మివిరాజమానుండై యెంతయు వెలుఁగుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

అపూజయన్ దేవగణా స్తదా కపిం
స్స్వయంచ రామోతిబలశ్చ లక్ష్మణః
తథైవ సుగ్రీవముఖాః ప్లవంగమా
విభీషణశ్చైవ మహాబల స్తథా. ౩౯

టీక॥తదా=అప్పుడు; దేవగణాః=దేవసమూహములు; కపిం=హనుమంతుని; అపూజయన్=పూజించినవి. రామం= రాముండు; స్వయంచ=తానును; అపూజయత్(అధ్యాహృతము)=పూజించెను. అతిబలః=అధికమయినబలముగల; లక్ష్మణశ్చ=లక్ష్మణుఁడును; అపూజయత్(అధ్యాహృతము)= పూజించెను. తథైవ=అట్లే; సుగ్రీవముఖాః=సుగ్రీవుఁడు మొదలుగాఁగల; ప్లవంగమాః= వానరులు; అపూజయన్(అధ్యాహృతము)=పూజించిరి. తథా=అట్లు; మహాబలః=అధికమయినబలముగల; విభీషణశ్చైవ = విభీషణుఁడును; అపూజయత్ (అధ్యాహృతము) = పూజించెను.

అప్పుడు, ఆహనుమంతుని, ఆకాశంబునం బన్నియున్న దేవతలందఱుఁ బూజించిరి; అట్లు రాముండును మహాబలశాలియగు లక్ష్మణుండును సుగ్రీవప్రభృతులగు వానరవీరులును మహాబలుఁడగు విభీషణుండును, హనుమంతు నెంతయు గౌర

వించెను. అని, తాత్పర్యము,

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, షట్పంచాశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండషట్పంచాశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీః

సప్తపంచాశసర్గప్రారంభః.

అకంపనవధం శ్రుత్వా క్రుద్ధో వై రాక్షసేశ్వరః
కించిద్దీనముఖశ్చాపి సచివాంస్తానుదైక్షత. ౧

టీక॥ రాక్షసేశ్వరః = రాక్షసులకుఁ బ్రభువయినరావణుఁడు; అకంపనవధం = అకంపనునివధమును; శ్రుత్వా = విని; క్రుద్ధః = కోపించినవాఁడై; ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); కించిత్ = కొంచెము; దీనముఖశ్చాపి = దైన్యముఁబొందినముఖముగలవాఁడునై; తాన్ = ఆ; సచివాన్ = మంత్రులను; ఉదైక్షత = చూచెను.

రాక్షసనాథుండగు రావణుఁడు, అకంపనుండు వధింపఁబడిన సంగతిని విని, కుపితుండై, కొంచెము దైన్యంబునుంబొంది, తనయొద్దనున్నమంత్రులం జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

స తు ధ్యాత్వా ముహూర్తం తు మంత్రిభిస్సంవిచార్య చ
తతస్తు రావణః పూర్వదివసే రాక్షసాధిపః. ౨
పురీం పరియయౌ లంకాం సర్వాం గుల్మా నవేక్షితుమ్

టీక॥ సః = ఆ; రాక్షసాధిపః = రాక్షసరాజుండగు; రావణస్తు = రావణుండు

నుః;ముహూర్తంతు= కొంచెముసేపు మాత్రము;ధ్యాత్వా=ధ్యానించి;మంత్రిభిః=మంత్రులతో;సంవిచార్య చ=ఆలోచించియు;తతస్తు=అంతను;పూర్వదివసే = పూర్వాహ్ణమునందు;గుల్మాన్=సేనావ్యూహములను ; అవేక్షితుం=చూచుటకు;లంకాం = లంకయను;పురీం=పట్టణమును;సర్వాం=అంతను; పరియయా=సంచరించెను.

రాక్షసరాజండగు రావణుండు , కొంచెముసేపు విచారమగ్నుండైయుండి,యంతమంత్రులతో నాలోచించి, పిమ్మటఁ బూర్వాహ్ణంబున లేచి, సేనావ్యూహంబులఁజూచుటకై , లంకయంతయుఁదిరిగెను.

అని, తాత్పర్యము.

తాం రాక్షసగణైః గుప్తాం గుల్మైః బహుభి రావృతామ్. ౩
దదర్శ నగరీం లంకాం పతాకాధ్వజమాలినీమ్

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)= ఆరావణుఁడు;రాక్షసగణైః = రాక్షసులసమూహములచేత; గుప్తాం=రక్షింపఁబడినదియు; బహుభిః=పెక్కులయిన; గుల్మైః=సేనావ్యూహములచేత; ఆవృతాం = కప్పఁబడినదియు;పతాకాధ్వజమాలినీం=చిహ్నములువ్రాసినటెక్కెములయొక్కయు పట్టిటెక్కెములయొక్కయుఁబజ్తులు గలదియునగు; తాం=ఆ;లంకాం = లంకయను;నగరీం=పట్టణమును;దదర్శ=చూచెను.

ఆ రావణుఁడు, రాక్షససమూహంబులచేరక్షింపఁ బడుచున్నదియుఁ బెక్కు సేనా వ్యూహములతోఁ గూడినదియు రాజ చిహ్నంబులువ్రాసిన టెక్కెములతోను పట్టిటెక్కెములతోను ఒప్పుచున్నదియునగు, లంకాపురినంతయుంజూచెను. అని,తాత్పర్యము.

రుద్ధాంతు నగరీం దృష్ట్వా రావణో రాక్షసేశ్వరః. ౪
ఉవాచా మర్షితః కాలే ప్రహస్తం యుద్ధకోవిదమ్

టీక॥ రాక్షసేశ్వరః = రాక్షసులకుప్రభువైన; రావణః= రావణుఁడు; రుద్ధాం= ముట్టడింపఁబడిన; నగరీం=లంకాపురిని; దృష్ట్వాతు= చూచినంతనే; అమర్షితః=కుపితుండై;కాలే=యుక్తకాలమునందు; యుద్ధకోవి

స ౫౮

దం=యుద్ధంబులందుఁబండితుఁడవగు ; ప్రహస్తం=ప్రహస్తునిగూర్చి ; ఉవాచ=చెప్పెను.

రాక్షసరాజుండగు రావణుండు, లంకాపట్టణవాసులను ముట్టడించియుండుటను జూచి, కుపితుండై, సభామంటపమునకువచ్చి, యుద్ధంబునంబండితుండగు ప్రహస్తుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

పురస్య సోపప్లవస్య సహసా పీడితస్య వా. ౫
నాన్యయుద్ధాత్ప్రపశ్యామి మోక్షం యుద్ధవిశారద

టీక॥ యుద్ధవిశారద = యుద్ధమునందుఁ బండితుండవగు ప్రహస్తుఁడా! ఉపప్లవస్య=సమీపంబున శత్రుసైన్య నివేశంబుగలదియు; సహసా = తటాలున; పీడితస్య వా = పీడింపఁబడినదియు నగు; పురస్య = పట్టణముయొక్క; మోక్షం=విడుదలను ; అన్యయుద్ధాత్ = ఇతరుల యుద్ధమువలన; నప్రపశ్యామి= చూడను.

యుద్ధపండితుండవగు ప్రహస్తుఁడా! శత్రుసైన్యంబులు తటాలునవచ్చి ముట్టడించి పీడింపుచుండు పట్టణమును విడిపించుటకు, ఇతరులెంత యుద్ధముసేసినను, అగునని, నాకుఁదోఁచదు.

అని, తాత్పర్యము.

అహం వా కుంభకర్ణో వా త్వం వా సేనాపతిర్మమ. ౬
ఇంద్రజిద్వా నికుంభో వా వహేయుర్భారమీదృశమ్

టీక॥ అహం వా=నేనుగాని ; కుంభకర్ణో వా=కుంభకర్ణుండుగాని; మమ=నాయొక్క; సేనాపతిః= సేనానాయకుఁడవగు; త్వం వా= నీవు గాని; ఇంద్రజిద్వా=ఇంద్రజిత్తుగాని ; నికుంభో వా=నికుంభుఁడుగాని ; ఈదృశం=ఇట్టి; భారం=బరువును ;వహేయుః=మోయుదురు.

ఇట్టికార్యమును, నేనుగాని, కుంభకర్ణుండుగాని, నా సేనానాయకుఁడవగు నీవుగాని, యింద్రజిత్తుగాని నికుంభుఁడుగాని, సాధింపవలెనుగాని, యితరులచేతఁగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

స త్వం బల మత శ్శీఘ్ర మాదాయ పరిగృహ్యచ. ౭
విజయా యాభినిర్యాహి యత్ర సర్వే వనౌకసః

టీక॥ అతః=ఇందువలన; సః=అట్టి; త్వం=నీవు; శీఘ్రం=శీఘ్రముగా; బలం=సేనను; ఆదాయ=తీసికొని; పరిగృహ్య=వెంటఁబెట్టుకొని; యత్ర=ఎచ్చట; వనౌకసః=వానరులు; సర్వే=అందఱును; సంతి(అధ్యాహృతము) = ఉన్నారో; తత్ర(అధ్యాహృతము) = అచ్చటికి; విజయాయ=గెలుచుటకొఱకు; అభినిర్యాహి=వెడలుము.

ఇందువలన, నట్టిమహాబలసంపన్నుఁడవగు నీవు, శీఘ్రంబున సేనను వెంటఁబెట్టుకొని, యావానరులుండు స్థలంబునకుఁబోయి, విజయంబునొందుము.

అని, తాత్పర్యము.

నిర్యాణాదేవ తే నూనం చపలా హరివాహినీ. ౮
నర్దతాం రాక్షసేంద్రాణాం శ్రుత్వా నాదం ద్రవిష్యతి

టీక॥ హరివాహినీ = వానరసేన; తే=నీయొక్క; నిర్యాణాదేవ= వెడలుటవలననె; చపలా=చలించినదై; నర్దతాం = అఱచుచున్న; రాక్షసేంద్రాణాం = రాక్షసశ్రేష్ఠులయొక్క; నాదం=ధ్వనిని; శ్రుత్వా=విని; ద్రవిష్యతి=పాఱఁగలదు.

నీవు, యుద్ధంబునకు వెడలినంతనె, చపలులగు నావానరులందఱు, రాక్షసోత్తములుగావించు సింహనాదధ్వని నాలకించి, భయంబునం బాఱఁగలరు.

అని, తాత్పర్యము.

చపలా హ్యవినీతాశ్చ చలచిత్తాశ్చ వానరాః. ౯
న సహిష్యంతి తే నాదం సింహనాద మివ ద్విపాః

టీక॥ చపలాః=చంచలులును; అవినీతాశ్చ=శిక్షింపఁబడనివారలును; చలచిత్తాశ్చ=చంచలమయినమనస్సుగలవారలునగు; వానరాః=వానరులు; తే = నీయొక్క; నాదం = ధ్వనిని; ద్విపాః=ఏనుంగులు; సింహనాదమివ= సింహముయొక్కధ్వనినివలెను; నసహిష్యంతి = ఓర్వఁజాలరు.

ఏనుంగులుసింహగర్జనమునువినిస హింపంజాలనట్లు,చంచలులునుయుద్ధశీలనొందనివారలునుజిత్తస్థైర్యములే నివారలునగువానరులు, నీకంఠధ్వనిని,స హింపంజాలరు.

అని, తాత్పర్యము.

విద్రుతేచ బలే తస్మిన్ రామ స్సౌమిత్రిణాసహ. ౧౦
అవశస్తే నిరాలంబః ప్రహస్త వశ మేష్యతి

టీక॥ ప్రహస్త = ప్రహస్తుఁడా! తస్మిన్=ఆ;బలే= వానరసేన; విద్రుతేచ=పరుగెత్తఁగానే;రామః = రాముఁడు;సౌమిత్రిణాసహ = లక్ష్మణునితోఁగూడ;అవశః = ప్రభుత్వములేనివాఁడై;నిరాలంబః = ఆధారములేనివాఁడై; తే=నీయొక్క; వశం = అధీనతను;ఏష్యతి=పొందఁగలఁడు.

ప్రహస్తుఁడా!అట్లువానరసేనయుం తయుఁబాఱిపోయినపిమ్మట, రాముండునులక్ష్మణుండును, దమమాటవినువారలెవ్వరునులేమింజేసి, నిరాలంబులయి,నీచేతంజిక్కుదురు.

అని,తాత్పర్యము.

ఆపత్సంశయితా శ్రేయో నతు నిస్సంశయీ కృతా. ౧౧

టీక॥ సంశయితా = సందేహింపఁబడిన;ఆపత్=ఆపద;శ్రేయః = మేలు.నిస్సంశయీకృతాతు = నిస్సందేహముగాఁ జేయఁబడిన యాపదమాత్రము;న(శ్రేయః)=మేలుగాదు.

అయితే, "యుద్ధముగావించిన జయమేవచ్చుననినియమములేదె; మరణంబునుంగలుగును; కావున, రాయంగావింపకుండుటయే మేలు" అనిచె ప్పుదువు;మనయిప్పుడు, యుద్ధముగావింపకున్నను, శత్రువులుమనల వధింపకవిడువరు; కావున, యుద్ధంబుగావింపకున్న మరణంబుగలుగుట నిశ్చితము; యుద్ధంబుగావించినచో, మరణమేగలుగుననినిశ్చయములేదు; కావున,యుద్ధముచేయకుండుటకన్న యుద్ధముసేయుటమంచిది.

అని,తాత్పర్యము.

ప్రతిలోమానులోమం వా యద్వా నో మన్యసే హితమ్

టీక॥ ప్రతిలోమానులోమం వా=వి రుద్ధమయిన దానిఁగాని యనుకూలమ యినదానిఁగాని; యద్వా=దేనిఁగాని; త్వం(అధ్యాహృతము) = నీవు;మన్య సే=తలంతువో; తత్ (అధ్యాహృత ము)=అది;నః=మాకు; హితం = ఇ ష్టము.

నేనిప్పుడుచెప్పినదానికి విరుద్ధముగఁ గానియనుకూలముగఁగాని , నీవేమని యభిప్రాయపడుచున్నావో, అదిమా కుసమ్మతము;దానింజెప్పుము. అని,రా వణుండు,ప్రహస్తునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

రావణేనైవ ముక్తస్తు ప్రహస్తో వాహినీపతిః. ౧౨
రాక్షసేంద్ర మువాచేద మసురేంద్ర మివోశనా

టీక॥వాహినీపతిః = సేనానాయ కుఁడగు;ప్రహస్తః=ప్రహస్తుఁడు;రావ ణేన=రావణునిచేత;ఏవం=ఇట్లు;ఉక్త స్తు=చెప్పఁబడినవాఁడైనంతనే; రాక్ష సేంద్రం= రాక్షసేశ్వరుఁడగురావణు నిగూర్చి;ఉశనా = శుక్రుఁడు;అసురేం ద్రమివ=అసురరాజునుగూర్చినవలె; ఇ దం=ఈమాటను;ఉవాచ=చెప్పెను.

సేనానాయకుండగు ప్రహస్తుఁడు, రావణుండుచెప్పినమాటనువిని,శుక్రా చార్యుండు అసురరాజుతోఁజెప్పినట్లు, రాక్షసరాజుండగు రావణునితో, నిట్ల ని,చెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

రాజన్మంత్రితపూర్వం నః కుశలై స్సహ మంత్రిభిః. ౧౩
వివాదశ్చాపి నో వృత్త స్సమవేక్ష్య పరస్పరమ్

టీక॥రాజన్ = రాక్షసరాజుండవ గురావణుఁడా! ఇదం (అధ్యాహృత ము)=ఇది;నః(అస్మాభిః)= మాచేత;కు శలైః=సమర్థులగు; మంత్రిభిస్సహ= మంత్రులతోఁగూడ;మంత్రితపూర్వం= మున్నాలోచింపఁబడినది. పరస్పరం= ఒండొరులను; సమవేక్ష్య=చూచుకొని; నః=మాకు;వివాదశ్చాపి=జగడమును; వృత్తః=కలిగినది.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా! ఈసంగతి, మున్ను సమర్థులగుమంత్రు లతోఁగూడ నాలోచించినవిషయ మొక

దా! దీనిఁగుఱించియె, మాకు, మతభేద ముగలిగి, జగడముగూడనైనది. అని, తాత్పర్యము.

ప్రదానేనతు సీతాయా శ్శ్రేయో వ్యవసితం మయా. ౧౪
అప్రదానే పున ర్యుద్ధం దృష్ట మేత త్తథైవ నః

టీక॥ మయా = నాచేత; సీతాయాః=సీతయొక్క; ప్రదానేనతు= ఇచ్చుటచేతమాత్రము; శ్రేయః = మేలు; వ్యవసితం = నిశ్చయింపఁబడినది. అప్రదానేపునః = ఇవ్వకుండుటయందుమాత్రము; యుద్ధం=యుద్ధము; స్యాత్ (అధ్యాహృతము)= కలుగును. ఏతత్=ఇది; నః (అస్మాభిః)= మాచేత; తథైవ=అట్లే; దృష్టం = చూడఁబడినది.

సీతనిచ్చినచో మేలుగలుగునని నేను నిశ్చయించియేయుంటిని ; సీతనివ్వనిచో, యుద్ధంబుగలుగునను నీసంగతియున్ను మాకుఁదెలిసినదే.

అని, తాత్పర్యము.

సోహం దానైశ్చ మానైశ్చ సతతం పూజిత స్త్వయా. ౧౫
సాంత్వైశ్చ వివిధైః కాలే కిం నకుర్యాం ప్రియం తవ

టీక॥ త్వయా=నీచేత; దానైశ్చ= ఇచ్చుటలచేతను; మానైశ్చ = గౌరవించుటలచేతను; వివిధైః = నానావిధములయిన; సాంత్వైః = మంచిమాటలచేతను; సతతం=ఎల్లప్పుడును ; పూజితః=పూజింపఁబడిన; సః = అట్టి; అహం=నేను; కాలే = యుక్తకాలమునందు; తవ=నీకు; కిం = ఏమి; ప్రియం=ఇష్టమును ; నకుర్యాం = చేయను?

నీచేత, దానంబులను సమ్మానసంబులను సాంత్వవచనంబులను , నానావిధంబులనెల్లప్పుడును బూజితుండగు నట్టినేను, కాలమువచ్చినప్పుడు , నీకుఁబ్రియంబగుకార్యమును జేయఁజేయను? ఏదిగానిగావించెదను.

అని, తాత్పర్యము,

నహి మే జీవితం రక్ష్యం పుత్ర దారధనా నివా. ౧౬

త్వం పశ్య మాం జహూర్షంతం త్వదర్థం జీవితం యుధి

టీక॥ మే=నాకు; జీవితం= ప్రాణము; నరక్ష్యం=కాపాడఁదగినది గాదు. పుత్రదారధనానివా= కొడుకులు గాని భార్యగాని ధనములు గాని ; నరక్ష్యాణి (అధ్యాహృతము) = రక్షింపఁదగినవి కావు. త్వం=నీవు; త్వదర్థం= నీకొఱకు; యుధి = యుద్ధమునందు ; జీవితం=ప్రాణమును;జహూర్షంతం = విడువఁగోరుచున్న;మాం= నన్ను; పశ్య=చూడుము.

నాకు, ప్రాణమును కొడుకులను భార్యలను ధనములను రక్షించుకొనవలసినదిలేదు ; నీకార్యము గావించుట యొకటియె నాకుఁ గావలసినది;ఇదిగో నీకొఱకు యుద్ధమునందుఁ,ప్రాణమును గూడ విడువఁ గోరెదను జూడుము. అని,ప్రహస్తుఁడు, రావణునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్వాతు భర్తారం రావణం వాహినీపతిః. ౧౭
ఉవాచేదం బలాధ్యక్షాన్ ప్రహస్తః పురత స్థ్సితాన్

టీక॥వాహినీపతిః = సేనానాయకుఁడగు; ప్రహస్తః=ప్రహస్తుఁడు; భర్తారం=ప్రభువైన; రావణం= రావణునిగూర్చి;ఏవం= ఇట్లు;ఉక్త్వాతు= చెప్పినంతనె; పురతః= ముందట; స్థితాన్ =ఉన్న; బలాధ్యక్షాన్= సేనాధ్యక్షులనుగూర్చి; ఇదం = ఈమాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.

సేనానాయకుఁడగు ప్రహస్తుఁడు రాక్షసరాజుఁడగు రావణునితో నీ ప్రకారంబునంజెప్పి , తనముందటనున్న సేనాధ్యక్షులంజూచి, యీమాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సమానయత మే శీఘ్రం రాక్షసానాం మహద్బలమ్. ౧౮

టీక॥మే= నాయొక్క; రాక్షసానాం=రాక్షసులయొక్క ; మహత్= గొప్పదగు; బలం = సైన్యమును; శీఘ్రం=శీఘ్రముగా ; సమానయత = తెండు.

అనంతంబగు నా రాక్షససేనను, శీఘ్రముగాఁ దీసికొనిరండు.

అని, తాత్పర్యము.

మద్బాణాశనివేగేన హతానాం చ రణాజిరే
అద్య తృప్యంతి మాంసాదాః పక్షిణః కాననౌకసామ్. ౧౯

టీక॥ అద్య = ఇప్పుడు; రణాజిరే = యుద్ధభూమియందు; మద్బాణాశనివేగేన = వజ్రాయుధములవంటినాబాణముల వేగముచేత; హతానాం = చంపఁబడినవారలగు; కాననౌకసాం = వానరులకు, వానరులచేత ననుట; మాంసాదాః = మాంసమునుభక్షించునట్టి; పక్షిణః = పక్షులు; తృప్యంతి = తృప్తిఁబొందఁగలవు.

ఇప్పుడు, మాంసభక్షకంబులగు పక్షులు, యుద్ధభూమియందు, వజ్రములవంటినాబాణములచేవధింపఁబడినవానరులమాంసములను దనివిదీరఁదిని, తృప్తిఁబొందఁగలవు. అని, ప్రహస్తుండుసేనాధ్యక్షులతోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్తాస్తే ప్రహస్తేన బలాధ్యక్షాః కృతత్వరాః
బల ముద్యోజయామాసు స్తస్మిన్ రాక్షసమందిరే. ౨౦

టీక॥ తే = ఆ; బలాధ్యక్షాః = సేనాధ్యక్షులు; ప్రహస్తేన = ప్రహస్తుఁచేత; ఇతి = అట్లు; ఉక్తాః = చెప్పఁబడినవారలయి; కృతత్వరాః = చేయఁబడినత్వరగలవారలయి; తస్మిన్ = ఆ; రాక్షసమందిరే = రాక్షసులకుగృహమయిన లంకానగరమునందు; బలం = సైన్యమును; ఉద్యోజయామాసుః = కూర్చిరి.

ఆసేనాధ్యక్షులు, ప్రహస్తుఁడుచెప్పినమాటనువిని, అతిత్వరగా, నాలంకానగరంబున, రాక్షససేనలంగూర్చిరి.

అని, తాత్పర్యము.

సా బభూవ ముహూర్తేన తిగ్మనానావిధాయుధైః
లంకా రాక్షసవీరైస్తై ర్గజైరివ సమాకులా. ౨౧

టీక॥ సా = ఆ; లంకా = లంకాపురి; ముహూర్తేన = స్వల్పకాలముచేత; గజైరివ (స్థితైః) = ఏనుంగులువలెనున్న; తిగ్మనానావిధాయుధైః = తీక్ష్ణములయిన నానావిధాయుధములుగల; తైః = ఆ; రాక్షసవీరైః = రాక్షసవీరులచేతను

మాకులా=నిండినది; బభూవ = అయ్యెను.

అంతముహూర్తమాత్రంబున, నా లంకాపురియంతయు, మత్తగజాకారులునుదీక్ష్ణములగు నానావిధాయుధంబులుధరించినవారలునగు రాక్షసవీరులచే నిండినదయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

హుతాశనం తర్పయతాం బ్రాహ్మణాంశ్చ నమస్యతామ్
ఆజ్యగంధప్రతివహ స్సురభి ర్మారుతో వవౌ. ౨౨

టీక॥ హుతాశనం=అగ్నిహోత్రమును; తర్పయతాం=తృప్తిబొందించువారలయొక్కయు; బ్రాహ్మణాన్ = బ్రాహ్మణులను; నమస్యతాంచ= పూజించువారలయొక్కయు ; ఆజ్యగంధప్రతివహః=నేతివాసననువహించునదియు; సురభిః= సుగంధముగలదియునగు; మారుతః=వాయువు; వవౌ=వీచెను.

అప్పుడు, రాక్షసవీరులు, అగ్నిహోత్రంబున జయావహంబులగు హోమంబులుసేయుటవలనను, బ్రాహ్మణుల గంధపుష్పాక్షతాదులచేఁబూజించుటవలనను, అచ్చటవాయువు , ఆజ్యగంధముతోను పుష్పాదిగంధముతోనుంగూడిమనోహరంబుగావీచినది.

అని, తాత్పర్యము.

స్రజశ్చ వివిధాకారా జగృహు స్త్వభిమంత్రితాః
సంగ్రామసజ్జా స్సంహృష్టా ధారయన్ రాక్షసా స్తదా. ౨౩

టీక॥ తదా= అప్పుడు; సంగ్రామసజ్జాః = యుద్ధసన్నద్ధులగు; రాక్షసాః=రాక్షసులు;సంహృష్టాస్తు =సంతోషించిన వారలై యె ; అభిమంత్రితాః=అభిమంత్రింపఁబడిన ; వివిధాకారాః= నానావిధములయినయాకారములుగల; స్రజశ్చ= పుష్పమాలికలను ; జగృహుః=తీసికొనిరి. ధారయన్ (అధ్యాహృతము)=ధరించిరి.

అప్పుడు యుద్ధసన్నద్ధులగురాక్షసులు సంతుష్టులయి , విజయప్రదంబగునటులనభిమంత్రితంబులగు నానావిధములయినపుష్పమాలికలందీసికొని, ధరించిరి. అని, తాత్పర్యము.

సధనుష్కాః కవచినో వేగా దాప్లుత్య రాక్షసాః
రావణం ప్రేక్ష్య రాజానం ప్రహస్తం పర్యవారయన్. ౨౪

టీక॥ సధనుష్కాః = ధనుస్సులతోఁగూడినవారలును; కవచినః = కవచములుగలవారలునగు; రాక్షసాః = రాక్షసులు; వేగాత్ = వేగమువలన; ఆప్లుత్య = వచ్చి; రాజానం = రాక్షసనాథుఁడగు; రావణం = రావణుని; ప్రేక్ష్య = చూచి; ప్రహస్తం = ప్రహస్తుని; పర్యవారయన్ = పరివేష్టించిరి.

రాక్షసవీరులుధనుస్సులను కవచంబులనుధరియించి, రాక్షసరాజుఁడగు రావణునకభివందనంబు గావించి, ప్రహస్తునిం బరివేష్టించినిలిచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

అథా మంత్ర్యచ రాజానం భేరీ మాహత్య భైరవామ్
ఆరురోహ రథం దివ్యం ప్రహస్త స్సజ్జకల్పితమ్. ౨౫
హయైర్ మహాజవై ర్యుక్తం సమ్యక్సూతం సుసంయతమ్
మహాజలద నిర్ఘోషం సాక్షా చ్చంద్రార్క భాస్వరమ్. ౨౬
ఉరగధ్వజదుర్ధర్షం సువరూథం స్వపస్కరమ్
సువర్ణజాలసంయుక్తం ప్రహసంత మివ శ్రియా. ౨౭

టీక॥ అథ = అంత; ప్రహస్తః = ప్రహస్తుఁడు; రాజానం = రాక్షసరాజుఁడగు రావణుని; ఆమంత్ర్యచ = వీడుకొనియు; భైరవాం = భయంకరమయిన; భేరీం = భేరిని; ఆహత్య = కొట్టించి; దివ్యం = శ్రేష్ఠమును; సజ్జకల్పితం = సిద్ధముగాఁజేయఁబడినదియు; మహాజవైః = అధికమయినవేగముగల; హయైః = గుఱ్ఱములతో; యుక్తం = కూడినదియు; సమ్యక్సూతం = మంచిసారథిగలదియు; సుసంయతం = చక్కఁగాఁగట్టఁబడినదియు; మహాజలదనిర్ఘోషం = మహామేఘముయొక్క ధ్వనివంటిధ్వనిగలదియు; సాక్షాచ్చంద్రార్కభాస్వరం = సాక్షాచ్చంద్రసూర్యులవలె వెలుంగుచున్నదియు; ఉరగధ్వజదుర్ధర్షం = సర్పధ్వజముగలదియు నెదిరింప నలవిగానిదియు; సువరూథం = మంచికప్పుగలదియు; స్వపస్కరం = మంచిచక్రములుగల

దియు; సువర్ణజాలసంయుక్తం= బంగారు కిటికీలతోఁ గూడినదియు; శ్రియా= కాంతిచేత; ప్రహసంతమివ (స్థితం)= పరిహసించుచున్నట్లున్నదియునగు; రథం=రథమును; ఆరురోహ= ఎక్కెను.

అంతఁ, బ్రహస్తుండు, రాక్షసరాజుడగు రావణునిఁ వీడ్కొని, భయంకరాకారంబగు భేరి నివాయింపఁ జేసి, దివ్యంబును యుద్ధసన్నద్ధంబుగావింపంబడినదియు మహావేగంబులగు గుఱ్ఱములు పూన్చినదియు సమర్థుండడగు సారథిగలదియు సుబద్ధసంధిబంధమునుమహా మేఘగర్జనమువంటి ధ్వని గలదియుఁ జంద్రసూర్యులుంబోలె వెలుంగుచుండునదియు సర్వధ్వజశోభితంబును దుర్ధర్షణంబును మంచిరెక్కలు గలదియుఁ జక్కని చక్రములుగలదియుఁ బంగారు కిటికీలతోఁ గూడి నదియుఁ గాంతిచే నితరపదార్థంబులం జూచి పరిహసించునట్లు మాపట్టుచున్నదియు నగుమహారథము నారోహించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతస్తం రథ మాస్థాయ రావణార్పితశాసనః
లంకాయా నిర్యయౌ తూర్ణం బలేన మహతా వృతః. ౫౨

టీక॥ తతః=అంత; సః=ఆప్రహస్తుఁడు; రావణార్పితశాసనః=రావణునిచేఁ జేయఁబడిన యాజ్ఞగలవాఁడై; తం=ఆ; రథం=రథమును; ఆస్థాయ=అధిష్ఠించి; మహతా=గొప్పదగు; బలేన=సైన్యముచేత; వృతః= చుట్టఁబడినవాఁడై; తూర్ణం = శీఘ్రముగా; లంకాయాః=లంకాపురినుండి; నిర్యయౌ=వెడలెను.

అంత, నాప్రహస్తుండు, రావణునిచే నాజ్ఞాపింపఁబడినవాఁడై యారథంబు నారోహించి, యనంతంబగు సైన్యముం గూడి, శీఘ్రంబున లంకాపట్టణంబుననుండి వెడలెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో దుందుభినిర్ఘోషః పర్జన్యనినదోపమః
వాదిత్రాణాంచ నినదః పూరయన్నివ సాగరమ్. ౫౩
శుశ్రువే శంఖశబ్దశ్చ ప్రయాతే వాహినీపతౌ

స ౫౮

టీక॥ తతః=అంత; వాహినీపతౌ=సేనానాయకుఁడగు ప్రహస్తుఁడు; ప్రయాతే=వెడలఁగా; సాగరం=సముద్రమును; పూరయన్నివ(స్థితః)= నిండించుచున్నట్లున్న; పర్జన్యనినదోపమః=మేఘధ్వనితోఁ బోలికగల; దుందుభిఘోషః=భేరీధ్వనియు; వాదిత్రాణాం=వాద్యములయొక్క; నినదశ్చ = ధ్వనియు; శంఖశబ్దశ్చ=శంఖధ్వనియు; శుశ్రువే=వినఁబడినది.

అంతఁ, బ్రహస్తుండు వెడలునప్పుడు, మేఘగర్జనంబుఁబోలు భేరీధ్వనియు నానావిధవాద్యంబుల శబ్దమును శంఖధ్వనియు సముద్రంబునుప్పొంగఁజేయునట్లుదిక్కులునిండి చెలంగినవి.

అని, తాత్పర్యము.

నినదంతః స్వరాన్ ఘోరాన్ రాక్షసా జగ్మురగ్రతః। ౩౦
భీమరూపా మహాకాయాః ప్రహస్తస్య పురస్సరాః

టీక॥ ప్రహస్తస్య = ప్రహస్తునియొక్క; పురస్సరాః=ముందునడచునట్టి; భీమరూపాః=భయంకరమయినయాకారముగలవారలును; మహాకాయాః=పెద్దదేహముగలవారలునగు; రాక్షసాః=రాక్షసులు; ఘోరాన్=భయంకరములయిన; స్వరాన్=ధ్వనులను; నినదంతః=చేయుచు; అగ్రతః=ముందట; జగ్ముః=పోయిరి.

ప్రహస్తపురస్సరులగు భయంకరాకారులును మహాకాయులునైన రాక్షసులు, భయంకరధ్వనిగలుగునట్లు, సింహనాదంబులు సేయుచుఁ, బ్రహస్తుని ముందటం బోయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

నరాంతకః కుంభహనుః మహానాదస్సమున్నతః। ౩౧
ప్రహస్తసచివా యేతే నిర్యయుః పరివార్య తమ్

టీక॥ నరాంతకః= నరాంతకుఁడును; కుంభహనుః= కుంభహనుండును; మహానాదః=మహానాదుండును; సమున్నతః=సమున్నతుండును; ప్రహస్తసచివాః = ప్రహస్తునిమంత్రులయిన; యే తే=ఏవీరలు; తం=ఆప్రహస్తుని; పరివార్య=పరివేష్టించి; నిర్యయుః=వెడలిరిగదా!

స ౫౮

నరాంతకుండును కుంభహనుండును మహానాదుండును సమున్నతుండును ననునీప్రహస్తుని మంత్రులు నలువురును, ప్రహస్తునిం బరివేష్టించి, నడచిరి. అని, తాత్పర్యము.

వ్యూఢేనైవ సుఘోరేణ పూర్వద్వారాత్స నిర్యయౌ. ౩౨
గజయూథనికాశేన బలేన మహతా వృతః

టీక॥ సః=ఆప్రహస్తుఁడు; సుఘోరేణ = మిక్కిలియు భయంకరమును; గజయూథనికాశేన= ఏనుంగులసమూహముతోసమానమయినదియు; వ్యూఢేనైవ = వ్యూహముదీర్పఁబడినదియు; మహతా=గొప్పదియునగు; బలేన=సైన్యముచేత; వృతః=చుట్టఁబడినవాఁడై; నిర్యయౌ= వెడలెను.

ఆప్రహస్తుండు, వ్యూహములుగాఁ దీర్పఁబడినదియు గజసమూహముతోసమానమయినదియు మహాభయంకరము నగు నమ్మహాసేనం గూడి, యుద్ధంబునకు వెడలెను. అని, తాత్పర్యము.

సాగరప్రతిమౌఘేన వృతస్తేన బలేన సః. ౩౩
ప్రహస్తో నిర్యయౌ తూర్ణం కాలాంతకయమోపమః

టీక॥ కాలాంతకయమోపమః = ప్రళయకాలమునందు సమస్తమును నశింపఁజేయునట్టి యమునితోఁ బోలికగలు; సః=ఆ; ప్రహస్తః = ప్రహస్తుఁడు; సాగరప్రతిమౌఘేన (సాగరౌఘప్రతిమేన)=సముద్రప్రవాహముతోఁ బోలికగలు; తేన=ఆ; బలేన= సైన్యముచేత; వృతః= చుట్టఁబడినవాఁడై; తూర్ణం=శీఘ్రముగా; నిర్యయౌ = వెడలెను.

ప్రళయకాలమునందు సమస్త ప్రపంచమును నశింపఁజేసెడుయమునింబోలునట్టియాప్రహస్తుండు, సముద్రప్రవాహంబువంటి యమ్మహాసేనం గూడి, శీఘ్రంబునం బోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య నిర్యాణఘోషేణ రాక్షసానాంచ నర్దతామ్. ౩౪
లంకాయాం సర్వభూతాని వినేదుర్వికృతైస్స్వరైః

టీక॥ తస్య = ఆప్రహస్తునియొక్క యు; నదతాం = అఱచుచున్నట్టి; రాక్షసానాం చ = రాక్షసులయొక్కయు; నిర్యాణఘోషేణ = బయలువెడలుటయందలిధ్వనిచేత; లంకాయాం = లంకయందు; సర్వభూతాని = సమస్తప్రాణులును; వికృతైః = వికారమునొందిన; స్వరైః = ధ్వనులతో; వినేదుః = అఱచినవి.

ఆప్రహస్తునియు, ఆరాక్షసులయు, ప్రయాణకాలంబునం గావించినసింహనాదంబులధ్వనికి, లంకయందలిసమస్తజంతువులును భయపడి, వికృతస్వరంబుగా నఱచినవి.

అని, తాత్పర్యము.

వ్యభ్రి మాకాశ మావిశ్య మాంసశోణితభోజనాః। ౩౫
మండలా న్యపసవ్యాని ఖగా శ్చక్రూ రథం ప్రతి

టీక॥ మాంసశోణితభోజనాః = మాంసమును నెత్తురును ఆహారముగాఁగల; ఖగాః = పక్షులు; వ్యభ్రం = మేఘములేని; ఆకాశం = ఆకాశమును; ఆవిశ్య = పొంది; రథం ప్రతి = రథమును గూర్చి; అపసవ్యాని = ప్రదక్షిణములగు; మండలాని = చుట్టులను; చక్రుః = చేసినవి.

మాంసరక్తాహారంబులగుపక్షులు, మేఘరహితంబగు నాకాశంబునం జేరి, రథంబునకుఁ బ్రదక్షిణంబుగాఁజుట్టినవి.

అని, తాత్పర్యము.

వమంత్యః పావకజ్వాలాః శివా ఘోరా వవాశిరే. ౩౬

టీక॥ ఘోరాః = భయంకరములగు; శివాః = నక్కలు; పావకజ్వాలాః = నిప్పుమంటలను; వమంత్యః = క్రక్కుచు; వవాశిరే = అఱచినవి.

నక్కలు, భయంకరాకారంబులు, నోటనగ్నిజ్వాలలు గ్రక్కుచు, నఱచినవి. అని, తాత్పర్యము.

అంతరిక్షా త్పపా తోల్కా వాయుశ్చ పరుషో వవౌ

టీక॥ అంతరిక్షాత్ = ఆకాశంబునుండి; ఉల్కా = కొఱవి; పపాత = ప

డెను. వాయుశ్చ = గాలియు; పరుషః=కఠినమయి; వవౌ=వీచెను.

ఆకాశంబుననుండికొఱవికట్టియవంటి తేజస్సుపడినది; వాయువుపరుషంబుగా వీచెను.

అని, తాత్పర్యము.

అన్యోన్య మభిసంరబ్ధా గ్రహాశ్చ న చకాశిరే. ౩౭

టీక॥ గ్రహాశ్చ=చంద్రసూర్యాదిగ్రహములును; అన్యోన్యం=ఒండొరులను; అభిసంరబ్ధాః = ఎదురొఱసినవై; నచకాశిరే=ప్రకాశింపవయ్యె.

చంద్రసూర్యాది గ్రహములు పరస్పరము యుద్ధము సేయుచు, నెంతమాత్రము ప్రకాశింపకుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

మేఘాశ్చ ఖరనిర్ఘోషా రథస్యోపరి రక్షసః
వవృషూ రుధిరం చా స్య సిషిచుశ్చ పురస్సరాన్. ౩౮

టీక॥ మేఘాశ్చ=మేఘములును; ఖరనిర్ఘోషాః= కఠినములయినధ్వనిగలవై; రక్షసః = ప్రహస్తునియొక్క; రథస్యోపరి=రథముమీఁద; రుధిరంచ = నెత్తురునుగూడ; వవృషుః = కురిసినవి. అస్య = ఈప్రహస్తునియొక్క; పురస్సరాన్=ముందునడచువారిలను; సిషిచుశ్చ=తడిపినవి.

మేఘములు, పరుషముగా గర్జించుచు, నాప్రహస్తుని రథంబుమీఁద, నతని ముందునడచు వారిలు తడియునట్లు, నెత్తురువాన గురిసినవి.

అని, తాత్పర్యము.

కేతుమూర్ధని గృధ్రో౽స్య నిలీనో దక్షిణాముఖః
తుదన్నుభయతః పార్శ్వం సమగ్రా మహర త్ప్రభామ్. ౩౯

టీక॥ గృధ్రః=గద్ద; అస్య=ఈప్రహస్తునియొక్క; కేతుమూర్ధని=ధ్వజాగ్రమునందు; దక్షిణాముఖః=దక్షిణపుతట్టుముఖముగలదై; ఉభయతః పార్శ్వం=రెండుప్రక్కలను; తుదన్=గీరుచు; నిలీనః= నిలిచినదై; సమగ్రాం= సమస్తమయిన; ప్రభాం= కాంతిని; అహరత్=హరించెను.

గర్దయొకటి, ప్రహస్తునిధ్వజాగ్రిం బునదక్షిణాధిముఖంబై వ్రాలి, కండు తెఱ్ఱలనుముక్కుతోఁగీఱుకొనుచునిలిచెను; దానింజూచి, ప్రహస్తుఁడుము ఖకాంతిహీనుండయ్యెను, వివర్ణముఖుఁ డయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

సారథే ర్బహుశ శ్చాస్య సంగ్రామ మవగాహతః
ప్రతోదో న్యపత ద్ధస్తా త్సూతస్య హయసాదినః. ౪౦

టీ॥ అస్య=ఈప్రహస్తునియొక్క; బహుశః = పెక్కుమార్లు; సంగ్రామం=యుద్ధమును; అవగాహతః=ప్రవేశించినవాఁడును; సూతస్య = సూతకులంబునంబుట్టినవాఁడును; హయసాదినః=అశ్వగతిచక్కఁగాఁదెలిసినవాఁడునగు; సారథేః = సారథియొక్క; హస్తాత్=చేతనుండి; ప్రతోదః= ముసికోల; న్యపతత్=పడెను.

పెక్కుమార్లు యుద్ధంబునందు సారథ్యముగావించి తెలిసినవాఁడును తండ్రితాతలనాఁటనుండి సారథ్యముసేయుటయెజీవనముగాఁగలకులంబునఁబుట్టుటచేసారథ్యంబున నతిసమర్థుండని పేరందినవాఁడును అశ్వగతిశిక్షయందుఁ బండితుండునగువాప్రహస్తునిసారథిచేతనుండి, ముసికోల, నేలంబడినది. అని, తాత్పర్యము.

నిర్యాణశ్రీశ్చ యాస్యాసీ ద్భాస్వరా వసుదుర్లభా
సా ననాశ ముహూర్తేన సమేచ స్ఖలితా హయాః. ౪౧

టీక ॥ అస్య = ఈప్రహస్తునికి; యా=ఏ; భాస్వరా = ప్రకాశించునదియు; వసుదుర్లభా = అష్టవసువులకుఁబొందరానిదియునగు ; నిర్యాణశ్రీశ్చ = ప్రయాణకాలమునందలికాంతియు; ఆసీత్=కలిగినదో; సా = ఆకాంతి; ముహూర్తేన = స్వల్పకాలముచేత; ననాశ=నశించెను. సమేచ= సమమయినప్రదేశమునందు; హయాః= గుఱ్ఱములు; స్ఖలితాః=జాఱిపడినవి.

బయలు వెడలునప్పుడు, ప్రహస్తునికి, అష్టవసువులకునుంగూడ దుర్లభంబయి వెలుంగునట్టియేకాంతిగలిగియుండినదో, ఆకాంతి, ముహూర్తమాత్రంబుననశించి, ప్రహస్తుండువివర్ణుండై నిరుత్సాహుండయ్యె; సమభూమియందుం

దేయుతనిగుఱ్ఱంబులు, జారిపడినవి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రహస్తం త్వభినిర్యాంతం ప్రఖ్యాతబలపౌరుషమ్
యుధి నానాప్రహరణా కపిసేనా భ్యవర్తత. ౪౨

టీక॥ ప్రఖ్యాతబలపౌరుషం=ప్రసిద్ధములయిన బలపౌరుషంబులుగలవాఁడగు; అభినిర్యాంతం=యుద్ధంబునకువచ్చుచున్న; ప్రహస్తం=ప్రహస్తుని; దృష్ట్వా (అధ్యాహృతము) తు= చూచినంతనె; యుధి= యుద్ధమునందు; కపిసేనా= వానరసేన; నానాప్రహరణా= నానావిధములయానయాయుధములుగలదై; అభ్యవర్తత=ఎదురునిలిచెను.

ప్రఖ్యాతంబులగుబలపౌరుషంబులుగలప్రహస్తుండువచ్చుటఁజూచి, వానరసైనికులు, నానావిధాయుధంబులు ధరించి, యుద్ధంబునకెదురునిలిచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

అథ ఘోష స్సుతుములో హరీణాం సమజాయత
వృక్షా నారుజతాం చైవ గుర్వీ రాగృహ్ణతాం శిలాః. ౪౩

టీక॥ అథ=అంత; హరీణాం=వానరులు; వృక్షాన్=చెట్లులను; ఆరుజతాం చైవ= పెకలించుచుండఁగాను; గుర్వీః= పెద్దవైన; శిలాః= ఱాళ్లను; ఆగృహ్ణతాం=గ్రహించుచుండగాను; సుతుములః=మిక్కిలియుఁదొమ్మియయిన; ఘోషః=ధ్వని; సమజాయత=కలిగెను.

అంత, వానరులు, ఆయుధార్థమయి, వృక్షంబులం బెకలించుటచేతను బెద్దపెద్దఱాలందీయుటచేతను దుములంబగుమహాధ్వనిగలిగినది.

అని, తాత్పర్యము.

నదతాం రాక్షసానాంచ వానరాణాంచ గర్జతామ్
ఉభే ప్రముదితే సైన్యే

టీక॥ నదతాం=అఱచుచున్న; రాక్షసానాం=రాక్షసులయొక్కయు; గర్జతాం=గర్జించుచున్న; వానరాణాం=వానరులయొక్కయు; సైన్యే=సైన్యే

ములు; ఉభే = రెండును; ప్రముదితే = సంతసించినవి.

రాక్షసులును వానరులును బరమకోలాహలంబున సింహనాదంబులు సేయుచు మిన్నులు వ్రాఁగు సైన్యములును, సంతుష్టంబులయియుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

రక్షోగణవనౌకసామ్. ౪౪
వేగితానాం సమర్థానా మన్యోన్యవధకాంక్షిణామ్
పరస్పరం చాహ్వయతాం నినాద శ్శ్రూయతే మహాన్. ౪౫

టీక॥ వేగితానాం = వేగముగలవారలును; సమర్థానాం = గట్టివారును; అన్యోన్యవధకాంక్షిణాం = ఒండొరులనువధింపఁగోరువారలును; పరస్పరం చ = ఒండొరులను; ఆహ్వయతాం చ = పిలుచువారలునగు; రక్షోగణ వనౌకసాం = రాక్షససమూహములయొక్కయు వానరులయొక్కయు; మహాన్ = గొప్పదగు; నినాదః = ధ్వని; శ్రూయతే = వినఁబడుచుండినది.

వేగవంతులును సమర్థులును ఒండొరులవధింపఁగోరువారలును ఒండొరులయుద్ధంబునకుఁ జీరువారలునగు వానరరాక్షసులమహాధ్వని, నింగిముట్టి, చెలంగినది. అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రహస్తః కపిరాజవాహినీ
మభిప్రతస్థే విజయాయ దుర్మతిః
వివృద్ధవేగాంచ వివేశ తాం చమూం
యథా ముమూర్షు శ్శలభో విభావసుమ్. ౪౬

టీక॥ తతః = అంత; దుర్మతిః = దుష్టబుద్ధియగు; ప్రహస్తః = ప్రహస్తుఁడు; కపిరాజవాహినీం = వానరరాజుఁడగు సుగ్రీవునియొక్క సేననుగూర్చి; విజయాయ = గెలుపుకొఱకు; అభిప్రతస్థే = బోయెను. వివృద్ధవేగాం = వృద్ధిఁబొందిన వేగముగల; తాం = ఆ; చమూం = సేనను; ముమూర్షుః = చావఁగోరిన; శలభః = మిడుత; విభావసుం యథా = అగ్నిహోత్రమునువలె; వివేశ చ =

ప్రవేశించెను.

అంత, దుష్టబుద్ధియగు ప్రహస్తుండు, విజయంబుపొందుటకై, వానరరాజుండగుసుగ్రీవునిసేనయొద్దకుఁబోయి, శలభం బగ్నిహోత్రమును బ్రవేశించునట్లు, అంతకంతకువృద్ధిఁ బొందుచుండువేగంబుగల యమ్మహాసేనంబ్రవేశించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే, యుద్ధకాండే, సప్తపంచాశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండసప్తపంచాశసర్గటీక, ముగిసినది.

శ్రీః

అష్టపంచాశసర్గప్రారంభః.

తతః ప్రహస్తం నిర్యాంతం దృష్ట్వా భీమపరాక్రమమ్
ఉవాచ సస్మితం రామో విభీషణ మరిందమః. ౧

టీక॥ తతః=అంత; అరిందమః=శత్రువులనడంగఁద్రొక్కునట్టి; రామః=రాముఁడు; నిర్యాంతం=వెడలుచున్న; భీమపరాక్రమం= భయంకరమయినపరాక్రమముగల; ప్రహస్తం= ప్రహస్తుని; దృష్ట్వా=చూచి; సస్మితం=చిఱునగవుతోఁగూడునట్లు; విభీషణం=విభీషణునిగూర్చి; ఉవాచ=చెప్పెను.

అంత, శత్రువులనడంగఁ ద్రొక్కునట్టిరాముఁడు, భయంకరపరాక్రముఁడగు ప్రహస్తుండువచ్చుటంగని, చిఱునగవు మోమునందనర, విభీషణుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

క ఏష సుమహాకాయో బలేన మహతా వృతః

ఆచక్ష్వ మే మహాబాహో వీర్యవంతం నిశాచరమ్. ౨

టీక॥ మహాబాహో = పెద్దచేతులుగలవిభీషణుఁడా! సుమహాకాయః = మిక్కిలియుఁ బెద్దదేహముగలవాఁడును; మహతా = గొప్పదగు; బలేన = సైన్యముచేత; వృతః = చుట్టఁబడినవాఁడునగు; ఏషః = ఈరాక్షసుఁడు; కః = ఎవ్వఁడు? వీర్యవంతం = అధికమయిన పరాక్రమముగల; నిశాచరం = రాక్షసుని; మే = నాకొఱకు; ఆచక్ష్వ = చెప్పుము.

మహాబాహువుండవగువిభీషణుఁడా! మహాకాయుఁడగునీ రాక్షసుఁడు గొప్ప సేనంగూడివచ్చుచున్నాఁడు ; ఈతం డెవ్వఁడు ? ఇతండుమిక్కిలియుఁబరాక్రమంబుగలవాఁడనితోఁచుచున్నది ; ఇతనిం జెప్పుము. అని, రాముఁడు, విభీషణు నడిగెను. అని, తాత్పర్యము.

రాఘవస్య వచః శ్రుత్వా ప్రత్యువాచ విభీషణః

టీక॥ విభీషణః = విభీషణుఁడు; రాఘవస్య = రామునియొక్క; వచః = మాటను; శ్రుత్వా = విని; ప్రత్యువాచ = బదులు చెప్పెను.

విభీషణుఁడు, రామునిమాటనువిని, యిట్లని, బదులుచెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఏష సేనాపతి స్తస్య ప్రహస్తో నామ రాక్షసః. ౩

టీక॥ ఏషః = ఈ; రాక్షసః = రాక్షసుఁడు; తస్య = ఆరావణునియొక్క; సేనాపతిః = సేనానాయకుఁడు; ప్రహస్తో నామ = ప్రహస్తుఁడనిప్రసిద్ధుఁడు.

ఈరాక్షసుఁడు, రావణుని సేనానాయకుండు; ఇతనిపేరుప్రహస్తుండు.
అని, తాత్పర్యము.

లంకాయాం రాక్షసేంద్రస్య త్రిభాగబలసంవృతః
వీర్యవా నస్త్రవి చ్ఛూరః ప్రఖ్యాతశ్చ పరాక్రమే. ౪

టీక॥ఏషః(అధ్యాహృతము)= ఈ ప్రహస్తుఁడు;లంకాయాం= లంకయందు;రాక్షసేంద్రస్య= రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణునియొక్క;త్రిభాగబలసంవృతః=మూఁడవభాగము సైన్యముచేఁజుట్టఁబడినవాఁడు.వీర్యవాన్=అధికమయినబలముగలవాఁడు.అస్త్రవిత్=అస్త్రములఁదెలిసినవాఁడు.శూరః = యుద్ధమునందుభయములేనివాఁడు. పరాక్రమేచ= పరాక్రమమునందును; ప్రఖ్యాతః= ప్రసిద్ధుఁడు.

లంకయందు , రాక్షసరాజుండగు రావణునిసైన్యంబునందు మూఁడవభాగమీప్రహస్తుని యధీనముగానుండును; ఇతండుబలవంతుండు; అస్త్రంబులందెలిసినవాఁడు;శూరుండు;పరాక్రమంబునను బేరుపొందినవాఁడు. అని,విభీషణుండు రామునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రహస్తం నిర్యాంతం భీమం భీమపరాక్రమమ్
గర్జంతం సుమహాకాయం రాక్షసై రభిసంవృతమ్. ౫
దదర్శ మహతీ సేనా వానరాణాం బలీయసామ్
అతిసంజాతరోషాణాం ప్రహస్త మభిగర్జతామ్. ౬

టీక॥ తతః=అంత ; నిర్యాంతం= వచ్చుచున్నవాఁడును;భీమం = భయంకరుండును;భీమపరాక్రమం = భయంకరమయిన పరాక్రమముగలవాఁడును; గర్జంతం = అఱచుచున్నవాఁడును; సుమహాకాయం= మిక్కిలియు గొప్పదేహముగలవాఁడును;రాక్షసైః= రాక్షసులచేత; అభిసంవృతం = చుట్టఁబడినవాఁడునగు;ప్రహస్తం = ప్రహస్తుని;బలీయసాం = బలిష్ఠులును; అతిసంజాతరోషాణాం= అధికముగాఁ గలిగినకోపముగలవారలును ; ప్రహస్తం=ప్రహస్తునిగూర్చి ; అభిగర్జతాం=అఱచుచున్నవారలునగు ; వానరాణాం=వానరులయొక్క ; మహతీ=గొప్పదగు;సేనా = సైన్యము;దదర్శ=చూచెను.

అంతఁ,దమపైకివచ్చుచున్న భయంకరాకారుండును భయంకర పరాక్రముండును సింహనాదంబులుసేయుచున్నవాఁడునుమహాకాయుండును బెక్కురాక్షసవీరులతోఁగూడినవాఁడునగుప్ర

హస్తుంజూచి, బలవంతులగు వానర
వీరులు, పరమకుపితులయి, ప్రహ
స్తుంబేర్కొని సింహనాదంబులు గావిం
చిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఖడ్గశక్త్యృష్టిబాణాశ్చ శూలాని ముసలానిచ
గదాశ్చ పరిఘాః ప్రాసావివిధాశ్చ పరశ్వధాః. ౭
ధనూంషిచ విచిత్రాణి రాక్షసానాం జయైషిణామ్
ప్రగృహీతా న్యశోభంత వానరా నభిధావతామ్. ౮

టీక॥ వానరాన్ = వానరులను
గూర్చి; అభిధావతాం = పరుగెత్తు
చున్నవారలును; జయైషిణాం = జయ
ముఁగోరువారలునగు; రాక్షసానాం =
(తృతీయార్థమందుషష్ఠి)- రాక్షసులచే
త; ప్రగృహీతాని = పట్టుకొనఁబడిన;
ఖడ్గశక్త్యృష్టిబాణాశ్చ = కత్తులును శ
క్తులును అష్టులను నాయుధములును బా
ణములును; శూలాని = శూలములు
ను; ముసలానిచ = రోఁకళ్లును; గదా
శ్చ = గదలును; పరిఘాశ్చ = గుదియ
లును; ప్రాసాః = ఈఁటెలును; వివి
ధాః = నానావిధములయిన; పరశ్వ
ధాశ్చ = గొడ్డళ్లును; విచిత్రాణి = నానా
విధములయిన; ధనూంషిచ = విండ్లును;
అశోభంత = ప్రకాశించినవి.

అప్పుడు, వానరులమీఁదికిఁ బరుగె
త్తుచు జయంబుఁగోరి యుద్ధంబునకుఁ బ్ర
యంచిన రాక్షసవీరులు ధరించిన, ఖడ్గం
బులు శక్తులు నష్టులు బాణంబులు శూలం
బులు ముసలంబులు గదలుఁ బరిఘంబులుఁ
బ్రాసంబులు నానావిధములయిన పరశ్వ
ధంబులు మొదలగు నాయుధంబులు,
ఎంతయుం బ్రకాశించుచుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

జగృహుః పాదపాంశ్చాపి పుష్పితాన్ వానరర్షభాః
శిలాశ్చ విపులా దీర్ఘా యోద్ధుకామాః ప్లవంగమాః. ౯

టీక॥ వానరర్షభాః = వానరశ్రేష్ఠు
లగు; ప్లవంగమాః = వానరులు; యోద్ధు
కామాః = పోరుటకుఁగోరినవారల
యి; పుష్పితాన్ = పూచిన; పాదపాం
శ్చ = వృక్షములను; విపులాః = విశాల
ములును; దీర్ఘాః = నిడుపులునగు; శిలా

శ్చ=ఱాళ్లను;జగృహుః=గ్రహించిరి.

వానరోత్తములు,యుద్ధంబుసేయుటకై,పుష్పితంబులగు వృక్షములనువిశాలంబులను దీర్ఘంబులుంగను ఱాళ్లను బట్టుకొనిరి.అని,తాత్పర్యము.

తేషా మన్యోన్య మాసాద్య సంగ్రామ స్సుమహా నభూత్
బహూనా మశ్మవృష్టించ శరవృష్టించ వర్షతామ్. ౧౦

టీక॥అన్యోన్యం=ఒండొరులను; ఆసాద్య=చేరి;అశ్మవృష్టించ= ఱాళ్లవర్షమును;శరవృష్టించ=బాణవర్షమును;వర్షతాం=కురియుచున్న;బహూనాం=పెక్కండ్రయిన; తేషాం=ఆవానరరాక్షసులకు;సుమహాన్ = మిక్కిలి యుగ్రొప్పదగు;సంగ్రామః=యుద్ధము; అభూత్=అయినది.

అట్లు,ఆవానరరాక్షసులు, ఒండొరులంగలసి, శిలావర్షంబును బాణవర్షంబునుగురియుచుండెంగ నారంభింపుచుం, బోరుఘోరంబయ్యె.

అని,తాత్పర్యము.

బహవో రాక్షసా యుద్ధే బహూన్ వానరయూథపాన్
వానరా రాక్షసాంశ్చాపి నిజఘ్ను ర్బహవో బహూన్. ౧౧

టీక॥యుద్ధే=యుద్ధమునందు;బహవః=పెక్కండ్రయిన; రాక్షసాః=రాక్షసులు; బహూన్=పెక్కండ్రయిన; వానరయూథపాన్= వానరవీరులను; బహవః=పెక్కండ్రయిన; వానరాః= వానరులను; రాక్షసాంశ్చాపి=రాక్షసులను;నిజఘ్నుః= వధించిరి.

అప్పుడాయుద్ధమునందు,రాక్షసులు పెక్కండ్రు వానరుల ననేకులవధించిరి;అట్లువానరు లనేకులు, అనేకులరాక్షసులవధించిరి.అని, తాత్పర్యము.

శూలైః ప్రమథితాః కేచి త్కేచిచ్చ పరమాయుధైః
పరిఘై రాహతాః కేచి త్కేచి చ్ఛిన్నాః పరశ్వధైః. ౧౨

టీక ॥ కేచిత్ = కొందఱువానరులు ; శూలైః = శూలములచేత ;

ప్రమథితాః = వధింపఁబడిరి. కేచిత్=కొందఱును; పరమాయుధైః=చక్రములచేత; ప్రమథితాః(అధ్యాహృతము)= చంపఁబడిరి. కేచిత్=కొందఱు;పరిఘైః=ఇనుపగుదియలచేత; ఆహతాః=కొట్టఁబడిరి;కేచిత్= కొందఱు; పరశ్వధైః = గొడ్డళ్లచేత ; ఛిన్నాః=నఱుకఁబడిరి.

వానరులుకొందఱు , రాక్షసులచే శూలంబులవధింపఁబడిరి ; కొందఱు చక్రములచేఁజంపఁబడిరి; కొందఱు పరిఘంబులవధింపఁబడిరి; కొందఱు గొడ్డళ్లచే ఛేదింపఁబడిరి.

అని, తాత్పర్యము.

నిరుచ్ఛ్వాసాః కృతాః కేచి త్పతితా ధరణీతలే
విభిన్నహృదయాః కేచి దిషుసంధానసందితాః. ౧౩

టీక॥ కేచిత్=కొందఱు;నిరుచ్ఛ్వాసాః = నిట్టూర్పులేనివారలుగా; కృతాః=చేయఁబడినవారలయి ; ధరణీతలే=నేలయందు; పతితాః= పడిరి. కేచిత్=కొందఱు; ఇషుసంధానసందితాః = బాణములయుత్రాళ్లచేఁగట్టఁబడినవారలయి; విభిన్నహృదయాః = పగిలినగుండెలుగలవారలు ;అభూవన్(అధ్యాహృతము)=అయిరి.

కొందఱు, గతప్రాణులుగాఁ జేయఁబడినేలంబడిరి ; కొందఱు,బాణంబులచేఁగొట్టఁబడిన వారలయి గుండియలుపగిలి,ప్రాణంబులువిడిచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

కేచి ద్ద్విధాకృతాః ఖడ్గైస్స్ఫురంతః పతితా భువి
వానరా రాక్షసైశ్శూలైః పార్శ్వతశ్చ వదారితాః. ౧౪

టీక॥ కేచిత్=కొందఱు;వానరాః=వానరులు; రాక్షసైః=రాక్షసులచేత; ఖడ్గైః=కత్తులచే; ద్విధా = రెండుగా; కృతాః=చేయఁబడినవారలయి; స్ఫురంతః=ఎగురుచు; భువి=నేలయందు;పతితాః=పడినారు.శూలైః=శూలములచేత;పార్శ్వతః=ప్రక్కలయందు;అవదారితాశ్చ=చీల్చఁబడినారును.

కొందఱువానరులు, రాక్షసులచే, ఖడ్గంబుల రెండుతునియలుగా ఖండింపంబడినవారలయి , ఎగురుచు నేలంబడిరి; కొందఱువానరులు,పార్శ్వ

భాగంబుల శూలంబులచే విదారింపఁబడినవారలయి మృతిఁబొందిరి.

అని, తాత్పర్యము

వానరైశ్చాపి సంక్రుద్ధై రాక్షసౌఘా స్సమంతతః
పాదపై ర్గిరిశృంగైశ్చ సంపిష్టా వసుధాతలే. ౧౫

టీక॥ రాక్షసౌఘాశ్చాపి= రాక్షససమూహములును ; సమంతతః= అంతటను; సంక్రుద్ధైః=కోపంబునొందిన; వానరైః=వానరులచేత; వసుధాతలే=భూతలమునందు ; పాదపైః= వృక్షములచేతను; గిరిశృంగైశ్చ = పర్వతశిఖరములచేతను ; సంపిష్టాః= చూర్ణముగాఁజేయఁబడినవి.

అప్పుడు, వానరులును , పరమకుపితులయి, రాక్షసులను గుంపుగుంపుగా, వృక్షములచేతను పర్వతశిఖరంబులచేతనుజూర్ణముగావించి రూపుమాపిరి. అని, తాత్పర్యము.

వజ్రస్పర్శతలై ర్హస్తై ర్ముష్టిభిశ్చ హతా భృశమ్
వేముః శోణిత మాస్యేభ్యో విశీర్ణదశనేక్షణాః. ౧౬

టీక॥ కేచిత్ (అధ్యాహృతము)= కొందఱు రాక్షసులు ; వజ్రస్పర్శతలైః= వజ్రముయొక్క తాఁకుడువంటితాఁకుడుగలయఱచేతులుగల ; హస్తైః=చేతులచేతను ; ముష్టిభిశ్చ= పిడికిళ్లచేతను;భృశం = మిక్కిలియు; హతాః= కొట్టఁబడినవారలయి ; విశీర్ణదశనేక్షణాః= రాలినపండ్లునుకన్నులునుగలవారలయి;ఆస్యేభ్యః=నోళ్లనుండి;శోణితం=నెత్తురును; వేముః= క్రక్కిరి.

కొందఱు రాక్షసులు , వానరులచే వజ్రస్పర్శంబులగుపిడికిళ్లఁ బొడువఁబడి, దంతములునుగన్నులును రాలినోటనెత్తురుగ్రక్కుకొనుచు నేలంబడిరి. అని,తాత్పర్యము.

ఆర్తస్వనంచ స్వనతాం సింహనాదంచ నదతామ్
బభూవ తుములశ్శబ్దో హరీణాం రక్షసాం యుధి. ౧౭

టీ॥ యుధి = యుద్ధమునందు; ఆర్తానాం స్వనం = దుఃఖితులయొక్క ధ్వనిని; స్వనతాం = చేయువారిలను; సింహనాదంచ = సింహనాదమును; నదతాం = చేయువారిలనగు; హరీణాం = వానరులయొక్కయు; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్కయు; శబ్దః = ధ్వని; సుమహాన్ = గొప్పదయిన దై; బభూవ = అయ్యెను.

యుద్ధంబున వానరరాక్షసులు, కొందఱు గొప్పదియగువు రోదనముసేయుచు, కొందఱు జయమునొంది సింహనాదంబు సేయుచునుండిరి; ఆశబ్దంబు తుములంబై నింగిముట్టి చెలంగినది. అని, తాత్పర్యము.

వానరా రాక్షసాః క్రుద్ధా వీరమార్గ మనువ్రతాః
వివృత్తనయనాః క్రూరా శ్చక్రుః కర్మా ణ్యభీతవత్. ౧౧

టీ॥ వానరాః = వానరులును; రాక్షసాః = రాక్షసులును; క్రుద్ధాః = కోపించినవారలయి; వీరమార్గం = వీరులమార్గమును; అనువ్రతాః = అనుసరించినవారలయి; వివృత్తనయనాః = తిరుగుడుకన్నులుగలవారలయి; క్రూరాః = కఠినులయి; అభీతవత్ = భయములేనివారలయి; కర్మాణి = కార్యములను; చక్రుః = చేసిరి.

వానరులు రాక్షసులునందఱును, క్రుద్ధులయి, వీరమార్గంబు ననుసరించి, కన్నులు గిఱ్ఱున దిరుగ భయంకరాకారులయి, నిర్భయులుగా యుద్ధంబు గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

నరాంతకః కుంభహను ర్మహానాద స్సమున్నతః
ఏతే ప్రహస్త సచివా స్సర్వే జఘ్ను ర్వనౌకసః. ౧౨

టీ॥ నరాంతకః = నరాంతకుడును; కుంభహనుః = కుంభహనుండును; మహానాదః = మహానాదుండును; సమున్నతః = సమున్నతుండును; ప్రహస్తసచివాః = ప్రహస్తుని మంత్రులగు; ఏతే = ఈ రాక్షసులు; సర్వే = అందఱును; వనౌకసః = వానరులను; జఘ్నుః = వధించిరి.

నరాంతకుండును కుంభహనుండును మహానాదుండును సమున్నతుండును, ఈప్రహస్తమంత్రులు నల్వురును, జెలరేగి, వానరుల నానావిధంబుల వధించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తేషా మాపతతాం శీఘ్రం నిఘ్నతాంచాపి వానరాన్
ద్వివిదో గిరిశృంగేణ జఘానైకం నరాంతకమ్. ౨౦

టీక॥ తేషాం= అనరాంతకకుంభహనుమహానాదసమున్నతులు; శీఘ్రం= శీఘ్రముగా; ఆపతతాం-వచ్చుచు; వానరాన్ = వానరులను; నిఘ్నతాంచాపి=వధించుచునుండఁగా; ద్వివిదః=ద్వివిదుండు; గిరిశృంగేణ=పర్వతశిఖరముచేత; ఏకం=ఒకఁడైన; నరాంతకం= నరాంతకుని; జఘాన=వధించెను.

అనరాంతకకుంభహనుమహానాదసమున్నతులట్లు, చెలరేఁగి వానరులవధింపుచుండుటంజూచి, ద్వివిదుండు, పర్వతశిఖరముచే, వారలలోనరాంతకు నొకనినివధించివైచెను. అని, తాత్పర్యము.

దుర్ముఖః పునరుత్థాయ కపిస్స విపులద్రుమమ్
రాక్షసం క్షిప్రహస్తస్తు సమున్నత మపోథయత్. ౨౧

టీక॥ క్షిప్రహస్తః = శీఘ్రమయినహస్తవ్యాపారముగల; సః = ఆ; దుర్ముఖః=దుర్ముఖుఁడను; కపిస్తు=వానరుఁడును; పునః= మఱల; విపులద్రుమం=విశాలవృక్షమును; ఉత్థాయ= పెఱికి; సమున్నతం = సమున్నతుండను; రాక్షసం= రాక్షసుని; అపోథయత్=చంపెను.

శీఘ్రముగాఁగార్యములు చేయునట్టిదుర్ముఖుండు, పెద్దవృక్షమునొకటిఁబెకలించి, సమున్నతుండనురాక్షసునివధించెను. అని, తాత్పర్యము.

జాంబవాంస్తు సుసంక్రుద్ధః ప్రగృహ్య మహతీం శిలామ్
పాతయామాస తేజస్వీ మహానాదస్య వక్షసి. ౨౨

టీక॥ తేజస్వీ = అధికమయినపరాక్రమముగల; జాంబవాంస్తు = జాంబవంతుండును; సుసంక్రుద్ధః = మిక్కిలియుఁగోపించినవాఁడై; మహతీం= గొప్పదగు; శిలాం = ఱాయిని; ప్రగృహ్య=పట్టుకొని; మహానాదస్య = మహానాదునియొక్క; వక్షసి= ఱొమ్మునందు; పాతయామాస — పడవే

సెను.

మహాపరాక్రమశాలియగు జాంబవంతుండును ముకుపితుండై, పెద్దరాయి నొకటిఁదీసి, మహానాదుని యొక్క పైనైవ, వతండు నేలంగూలెను.

అని, తాత్పర్యము.

అథ కుంభహను స్తత్ర తారేణాసాద్య వీర్యవాన్
వృక్షేణాభిహతో మూర్ధ్ని ప్రాణాన్ సంత్యాజయ ద్రణే. ౨౩

టీక॥ అథ=అంత ; వీర్యవాన్=అధికమయినపరాక్రమముగల ; కుంభహనుః=కుంభహనువు ; తత్ర=ఆ ; రణే=యుద్ధమునందు ; తారేణ=తారునిచే ; ఆసాద్య=సమీపించి ; వృక్షేణ=చెట్టుచేత ; మూర్ధ్ని=తలయందు ; అభిహతః=కొట్టఁబడినవాఁడై ; ప్రాణాన్=ప్రాణములను ; సంత్యాజయత్ (సంత్యజత్)=విడిచెను.

అంతట తారకునివలన కుంభహనువు, తారునిచేవృక్షముచేత తలయందు బహుదారుణముగ కొట్టఁబడినవాఁడై, నేలంబడి, ప్రాణములువిడిచెను.

అని, తాత్పర్యము.

అమృష్యమాణ స్తత్కర్మ ప్రహస్తో రథ మాస్థితః
చకార కదనం ఘోరం ధనుష్పాణి ర్వనౌకసాం. ౨౪

టీక॥ రథం=రథమును ; ఆస్థితః=అధిష్ఠించిన ; ప్రహస్తః = ప్రహస్తుఁడు ; తత్=ఆ ; కర్మ=కార్యమును ; అమృష్యమాణః=ఓర్వనివాఁడై ; ధనుష్పాణిః=ధనుస్సు చేతంగలవాఁడై ; వనౌకసాం=వానరులకు ; ఘోరం=భయంకరమగు ; కదనం=యుద్ధమును ; చకార = చేసెను.

ప్రహస్తుండు రథంబుననుండి, యిట్లు తనమంత్రులనల్వురను హతులగుటఁజూచి, దానినోర్వఁజాలక, ధనుర్ధరుండై, వానరులతో, భయంకరంబుగా యుద్ధముగావించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఆవర్త ఇవ సంజజ్ఞే ఉభయో స్సేనయో స్తదా
క్షుభితస్యాప్రమేయస్య సాగరస్యేవ నిస్స్వనః. ౨౫

టీక॥ తదా = అప్పుడు; ఆవర్తే ఇవ = ప్రళయకాలమునందువలె; ఉభయోః = రెండైన; సేనయోః = సేనలకును; క్షుభితస్య = కలఁగినదియు; అప్రమేయస్య = కొలఁతపెట్టరానిదియునగు; సాగరస్యేవ = సముద్రమునకువలె; నిస్స్వనః = ధ్వనిః; సంజజ్ఞే = కలిగినది.

ప్రళయకాలమునందప్రమేయంబగు సముద్రంబుప్పొంగినప్పుడు, గలుగు మహాధ్వనివలెనా రెండు సేనలయందును, అయ్యుద్ధంబునంబుట్టిన, మహాధ్వనియు భయంకరంబై యొప్పినది.

అని, తాత్పర్యము.

మహతా హి శరౌఘేణ ప్రహస్తో యుద్ధకోవిదః
అర్దయామాస సంక్రుద్ధో వానరాన్ పరమాహవే. ౨౮

టీక॥ యుద్ధకోవిదః = యుద్ధమునందుఁ బండితుండగు; ప్రహస్తః = ప్రహస్తుఁడు; పరమాహవే = మహాయుద్ధమునందు; సంక్రుద్ధః = మిక్కిలి కోపించినవాఁడై; మహతా = గొప్పదగు; శరౌఘేణ = బాణసమూహముచేత; వానరాన్ = వానరులను; అర్దయామాస = పీడించెను.

యుద్ధంబునందుఁ బండితుండగు ప్రహస్తుండు, పరమకుపితుండై, యమ్మహాయుద్ధంబునందు, అసంఖ్యంబుగా బాణంబులు ప్రయోగించి వానరులనొప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.

వానరాణాం శరీరైశ్చ రాక్షసానాంచ మేదినీ
బభూవ నిచితా ఘోరా పతితైరివ పర్వతైః. ౨౯

టీక॥ మేదినీ = భూమి; వానరాణాంచ = వానరులయొక్కయు; రాక్షసానాంచ = రాక్షసులయొక్కయు; శరీరైః = దేహములచేత; పతితైః = పడిన; పర్వతైరివ = పర్వతములచేతవలె; నిచితా = వ్యాపింపఁబడినదై; ఘోరా = భయంకరమయినది; బభూవ = అయినది.

పర్వతాకారంబులగు వానరరాక్షసులశరీరంబులు పడియుండుటచే, నా

యుద్ధభూమియంతయు, భయంకరాకారంబయియుండినది.

అని, తాత్పర్యము,

సా మహీ రుధిరౌఘేణ ప్రచ్ఛన్నా సంప్రకాశతే
సంఛన్నా మాధవే మాసి పలాశైరివ పుష్పితైః. ౨౮

టీక॥ సా=ఆ; మహీ=భూమి; రుధిరౌఘేణ=నెత్తురుప్రవాహముచేత; ప్రచ్ఛన్నా=కప్పఁబడినదై; మాధవే=వైశాఖమను; మాసి=మాసమునందు; పుష్పితైః=పూచిన; పలాశైః=మోదుగుచెట్లచేత; సంఛన్నేవ=కప్పఁబడినదివలె; సంప్రకాశతే=ప్రకాశించుచుండినది.

ఆయుద్ధభూమియంతయు నెత్తురుచేనిండియుండుటవలన, వసంతఋతువునందుఁబుష్పించిన పలాశవృక్షంబులచేనిండినట్లు, ప్రకాశించుచుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

హతవీరౌఘవప్రాంతు భగ్నాయుధమహాద్రుమామ్
శోణితౌఘమహాతోయాం యమసాగరగామినీమ్. ౨౯
యకృత్ప్లీహమహాపంకాం వినికీర్ణాంత్రశైవలామ్
భిన్నకాయశిరోమీనా మంగావయవశాద్వలామ్. ౩౦
గృధ్రహంసగణాకీర్ణాం కంకసారససేవితామ్
మేదఃఫేనసమాకీర్ణా మార్తస్తనితనిస్స్వనామ్. ౩౧
తాం కాపురుషదుస్తారాం యుద్ధభూమిమయీం నదీమ్

టీక॥ హతవీరౌఘవప్రాంతు=చంపఁబడినవీరసమూహములె తీరములు గాఁగలదియు; భగ్నాయుధమహాద్రుమాం=విఱిగినయాయుధములె పెద్దవృక్షములు గాఁగలదియు; శోణితౌఘమహాతోయాం=నెత్తురుప్రవాహమె యధికజలము గాఁగలదియు; యమసాగరగామినీం=యముఁడను సముద్రమును బొందునదియు; యకృత్ప్లీహమహాపంకాం=హృదయమునకుఁదక్షిణభాగమం

స ౫౮

దును వామభాగమున నుండు మాంసమునే యధికముయిన బురదగాఁ గలదియు; విప్రకీర్ణాంత్రశైవలాం= వెదజల్లఁబడిన ప్రేగులె పాచిగాఁ గలదియు; ఛిన్నకాయశిరోమీనాం= ఛేదింపఁబడిన దేహములును శిరస్సులునె మత్స్యములుగాఁ గలదియు; అంగావయవశాద్వలాం = దేహముయొక్క యవయవములె పచ్చికగాఁ గలదియు; గృధ్రహంసగణాకీర్ణాం=గద్దలనుహంసపక్షులచే వ్యాపింపఁబడినదియు; కంకసారససేవితాం = రాబందులను సారసపక్షులచే సేవింపఁబడినదియు; మేదఃఫేనసమాకీర్ణాం = మేదస్సను నురుఁగుచే వ్యాపింపఁబడినదియు; ఆర్తస్తనితనిస్వనాం= పీడితులయొక్క ధ్వనులె స్వనిగాగలదియు; కాపురుషదుస్తరాం=కుత్సితపురుషులచే దాటఁగూడనదియునగు; తాం=అట్టి; యుద్ధభూమిమయీం= యుద్ధభూమి యను; నదీం= నదిని; తే (అధ్యాహృత [illegible] రాక్షసులు; ప్రావర్తయన్ [illegible] జేసిరి.

[illegible] గలదియు, నెత్తురు [illegible] యు చక్కఁజీల్చఁబడిన మాంసములను నపుసముగాఁ గలదియు, ప్రేగులె పాచిగాఁ గలదియు, తెగిపడిన దేహఖండములు శిరస్సులునె మత్స్యములుగాఁ గలదియు ప్రేగులుమొదలగు నవయవంబులెపచ్చికగాఁ గలదియు గద్దలె హంసలుగాఁ గలదియు రాబందులెసారసంబులుగా గలదియు మేదస్సెనురుగుగాఁ గలదియు దెబ్బలుదిన్నవారలయేడ్పులె ధ్వనిగాఁ గలదియు యముండను సముద్రమునం గలయుచున్నదియు; పిఱికివాండ్రకు దాటఁనలవిగానిదియు నగు, యుద్ధభూమియను మహానదిని, ఆవానర రాక్షసులు ప్రవహింపఁజేసిరి.

అని, తాత్పర్యము.

నదీ మివ ఘనాపాయే హంససారససేవితామ్. ౩౭
రాక్షసాః కపిముఖ్యాశ్చ తేరు స్తాం దుస్తరాం నదీమ్

టీక॥ రాక్షసాః = రాక్షసులు; కపిముఖ్యాశ్చ = వానరశ్రేష్ఠులును; దుస్తరాం=దాటఁగూడని; తాం = అట్టి కీం=ఏటిని; ఘనాపాయే=శరదృతువునందు; హంససారససేవితాం=హంసలచేతను సారసంబులచేతను సేవింపఁబ

డిన; నదీమివ=ఏఱునువలె; తేరుః=దాటిరి.

రాక్షసులును వానరవీరులును, శరదృతువునందు హంససారసపక్షులతో నొప్పుచుండునదిని సులభంబుగాదాటునట్లు, దుస్తరంబగు నయ్యుద్ధభూమినదిని, దాటిరి. అని, తాత్పర్యము.

యథా పద్మరజోధ్వస్తాం నళినీం గజయూథపాః. ౩౩

టీ॥ తే(అధ్యాహృతము)—ఆరాక్షసవానరులు; పద్మరజోధ్వస్తాం=కమలములపరాగముచేఁ జెడిన; నళినీం=తామరకొలనును; గజయూథపాయథా—ఏనుఁగులసమూహమును బాలించునట్టి మేనుఁగులవలె; తేర్వా(అధ్యాహృతము)=దాటి; రక్తసిక్తాః=, రక్తనశరీరాః (అధ్యాహృతము)—నెత్తుటిచేతఁ దడిసిన దేహముగల వారలయిరి.

మదపుటేనుఁగులు, కమలములపరాగముపడియుండుటచే వర్ణాంతరము నొందిన తామరకొలంకులదాటి యెఱ్ఱదేహముగలవగునట్లు, అవ్వానరరాక్షసులు, అయ్యుద్ధభూమిందిగి రక్తవర్ణములయిన దేహములుగలవారలయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతః స్వయం బాణౌఘాన్ ప్రహస్తః స్యందనే స్థితః

దదర్శ తరసా నీలో విధమంతం ప్లవంగమాన్. ౩౪

టీ॥ తతః=అంతట; నీలః — నీలుఁడు; స్యందనే= రథమునందు; స్థితం=ఉన్నవాఁడును; బాణౌఘాన్ = బాణసమూహమును; సృజంతం = విడుచుచున్నవాఁడును; తరసా = వేగముచేత; ప్లవంగమాన్=వానరులను; విధమంతం= వధించుచున్నవాఁడునగు; ప్రహస్తం=ప్రహస్తుని; దదర్శ= చూచెను.

అంత, నీలుఁడు రథగతుండై బాణంబులనేకంబులు ప్రయోగించుచు వానరులవధించుచున్న ప్రహస్తుని, నీలుండు చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉద్ధూత ఇవ వాయుః ఖే మహదభ్రబలం బలాత్

సమీక్ష్యాభిద్రుతం యుద్ధే ప్రహస్తో వాహినీపతిః. ౩౫

రథే నాదిత్యవర్ణేన నీలమే వాభిదుద్రువే

టీక॥ వాహినీపతిః= సేనానాయకుఁడగు; ప్రహస్తః = ప్రహస్తుఁడు; ఖే=ఆకాశమునందు; ఉద్ధూతః = అధికమయిన; వాయుః = గాలి; మహత్=గొప్పదైన; అభ్రబలమివ = మేఘసమూహమునుగూర్చినవలె; యుద్ధే=యుద్ధమునందు; బలాత్ = బలిమివలన; అభిద్రుతం=ఎదురొక్కనిన; నీలం=నీలుని; సమీక్ష్య=చూచి; ఆదిత్యవర్ణేన=సూర్యునియొక్క కాంతివంటికాంతిగల; రథేన= రథముచేత; నీలమేవ= నీలునిగూర్చియె; అభిదుద్రువే=పరుగెత్తెను.

సేనానాయకుఁడగు ప్రహస్తుండు, ఆకాశంబునన ద్ధూతంబగు వాయువు మేఘసమూహంబుపై కడరునట్లుతెనపైకడరిన నీలుంజూచి, సూర్యప్రభంబగు రథంబుతో, నానీలునిమీఁదికేపోయెను. అని, తాత్పర్యము.

స ధను ర్ధన్వినాం శ్రేష్ఠో వికృష్య పరమాహవే. ౩౬
నీలాయ వ్యసృజ ద్బాణాన్ ప్రహస్తో వాహినీపతిః

టీక॥ ధన్వినాం= విలుకాండ్రలో; శ్రేష్ఠః= ఉత్తముఁడగు; వాహినీపతిః=సేనానాయకుఁడగు; సః = ఆ; ప్రహస్తః=ప్రహస్తుఁడు; ఆహవే= యుద్ధమునందు; పరం= శ్రేష్ఠమయిన; ధనుః=వింటిని; వికృష్య = ఆకర్షించి; నీలాయ=నీలునికొఱకు; బాణాన్= బాణములను; వ్యసృజత్=విడిచెను.

ధనుర్ధరులలో నుత్తముఁడగు రాక్షససేనానాయకుఁడగు న ప్రహస్తుఁడు, ఉత్తమంబగు ధనుస్సు నాకర్ణాంతముగా నాకర్షించి నీలునిపై బాణంబుల ప్రయోగించెను. అని, తాత్పర్యము.

తే ప్రాప్య విశిఖా నీలం వినిర్భిద్య సమాహితాః. ౩౭
మహీం జగ్ము ర్మహావేగా రుషితా ఇవ పన్నగాః

టీక॥ మహావేగాః= అధికమయిన వేగముగలవియు; రుషితాః=కోపము పొందిన; పన్నగాఇవ(స్థితాః)= సర్పములువలెనున్నవియునగు; తే=ఆ; విశి

శరాః=బాణములు ; సమాహితాః=లక్ష్యముదప్పనివై ; నీలం= నీలుని; ప్రాప్య=పొంది; మహీం=భూమిని ; జగ్ముః=పొందినవి,

మహావేగంబులును కుపితంబులగు సర్పంబులవలె నతితీక్ష్ణంబులగు నాబాణంబులు, లక్ష్యంబుదప్పక , నీలునిదేహంబు, ప్రవేశించి, యావలికిఁబోయి భూమిం బ్రవేశించినవి.

అని, తాత్పర్యము.

నీల శ్శరై రభిహతో నిశితై ర్జ్వలనోపమైః । ౩౮
స తం పరిమమర్షణ మాపతంతం మహాకపిః
ప్రహస్తం తాడయామాస వృక్ష ముత్పాట్య వీర్యవాన్. ౩౯

టీక॥ వీర్యవాన్=అధికమయినపరాక్రమముగల; మహాకపిః=పెద్దవానరుఁడైన; సః=ఆ; నీలః=నీలుఁడు; నిశితైః=తీక్ష్ణములును; జ్వలనోపమైః=అగ్నిహోత్రములతోఁ బోలికగలవియునగు; శరైః=బాణములచేత; అభిహతః = కొట్టఁబడినవాఁడై; వృక్షం = చెట్టును; ఉత్పాట్య = పెల్లగించి; పరిమమర్షణం = ఎంతమాత్రము ఎదిరింపనలవికానివాఁడును; ఆపతంతం=వచ్చుచున్నవాఁడునగు; తం=ఆ; ప్రహస్తం=ప్రహస్తుని; తాడయామాస=కొట్టెను.

మహాపరాక్రమశాలియగు నా నీలుండు, అట్లు తీక్ష్ణంబులయిన, నిప్పువంటి బాణంబులం గొట్టఁబడినవాఁడై కోపించి, వృక్షమునొకటిఁ బెకలించి, తనపైకి వచ్చుచున్న దుర్ధర్షుఁడగు ప్రహస్తుం బ్రహరించెను. అని, తాత్పర్యము.

స తే నాభిహతః క్రుద్ధో నదన్ రాక్షసపుంగవః
వవర్ష శరవర్షాణి ప్లవంగానాం చమూపతౌ. ౪౦

టీ॥ రాక్షసపుంగవః=రాక్షసశ్రేష్ఠుండగు; సః=ఆప్రహస్తుఁడు; తేన=ఆవృక్షముచేత; అభిహతః= కొట్టఁబడినవాఁడై; క్రుద్ధః = కోపించినవాఁడై; నదన్=అఱచుచు; ప్లవంగానాం=వానరులయొక్క; చమూపతౌ=సేనానాయకుఁడగు నీలునియందు; శరవర్షాణి=బాణవర్షములను; వవర్ష=కురిసెను.

రాక్షసశ్రేష్ఠుండగు నాప్రహస్తుండు, అట్లు వృక్షంబునం గొట్టఁబడి కోపించి, సింహనాదంబు సేయుచు, వానరసేనానాయకుఁడగు నీలునిపై బాణవర్షంబులు గురిపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య బాణగణాన్ ఘోరాన్ రాక్షసస్య మహాబలః
అపారయ న్వారయితుం ప్రత్యగృహ్ణా న్నిమీలితః. ౪౧

టీక॥ మహాబలః= అధికమయినబలముగలనీలుఁడు; తస్య=ఆ; రాక్షసస్య= ప్రహస్తునియొక్క; ఘోరాన్ = భయంకరములయిన; బాణగణాన్=బాణసమూహములను ; వారయితుం = అడ్డగించుటకు; అపారయన్=చాలనివాఁడై; నిమీలితః=కనులుమూసికొన్నవాఁడై; ప్రత్యగృహ్ణాత్ =స్వీకరించెను.

మహాబలశాలియగునీలుండుభయంకరాకారంబులగు నాప్రహస్తుని బాణసమూహంబులనివారింప నశక్తుండై , కన్నులుమూసికొని యన్నిటిని సహించెను. అని, తాత్పర్యము.

యథైవ గోవృషో వర్షం శారదం శీఘ్ర మాగతమ్
ఏవమేవ ప్రహస్తస్య శరవర్షం దురాసదమ్. ౪౨
నిమీలితాక్షః సహసా నీల స్సేహే సుదారుణమ్

టీక॥ యథైవ=ఎట్లు ; గోవృషః= ఆఁబోతు; శీఘ్రం=శీఘ్రముగా ; ఆగతం=వచ్చిన; శారదం=శరదృతువునందలి; వర్షం=వానను;సహతే(అధ్యాహృతము)=సహించునో; ఏవమేవ = ఈప్రకారముననే; నీలః=నీలుఁడు ; నిమీలితాక్షః= మూయఁబడినకన్నులుగలవాఁడై; ప్రహస్తస్య = ప్రహస్తునియొక్క ; దురాసదం = చేనకరానిదియు; సుదారుణం=మిక్కిలియుభయంకరమునగు; శరవర్షం=బాణములవానను; సహసా=శీఘ్రమున; సేహే = సహించెను.

ఆఁబోతు , శరదృతువునందలివర్షంబును, ఎంతమాత్రమునరకుసేయక సహించునట్లు, నీలుఁడు , ప్రహస్తుండుప్రయోగించిన , భయంకరంబగుబాణవర్షంబును , ఎంతమాత్రమునరకు సేయక, కన్నులుమూసికొని , సహించియుండెను. అని, తాత్పర్యము.

రోషిత శ్శరవర్షేణ సాలేన మహతా మహాన్. ౪౩
ప్రజఘాన హయా న్నీలః ప్రహస్తస్య మనోజవాన్

స ౫౮

టీక॥ మహాన్=గొప్పవాఁడగు; నీలః=నీలుఁడు; శరవర్షేణ = బాణవర్షముచేత; రోషితః=కోపమునొందింపఁబడినవాఁడై; మహతా=గొప్పదగు; సాలేన=వృక్షముచేత; ప్రహస్తస్య=ప్రహస్తునియొక్క; మనోజవాన్= మనస్సుయొక్క వేగమువంటి వేగముగల; హయాన్=గుఱ్ఱములను; ప్రజఘాన=వధించెను.

మహాబలుండగు నీలుండు, ఆ బాణవర్షంబునకుఁ గోపించి, యొక మహావృక్షంబుగొని, మనోవేగంబులగు ప్రహస్తుని గుఱ్ఱంబులను వధించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్తచ్చాప ముద్గృహ్య ప్రహస్తస్య మహాబలః. ౪౯
బభంజ తరసా నీలో ననాద చ పునఃపునః

టీక॥ తతః=అంత; మహాబలః=అధికమయినబలముగల; నీలః=నీలుఁడు; ప్రహస్తస్య= ప్రహస్తునియొక్క; తత్=ఆ; చాపం = ధనస్సును; ఉద్గృహ్య=పట్టుకొని; తరసా=వేగమున; బభంజ=విఱిచెను. పునఃపునః= మాటిమాటికి; ననాద చ=అఱచెను.

అంత, మహాబలశాలియగు నీలుండు, వేగంబున, నా ప్రహస్తునిచేతి ధనుస్సు నాతనిపట్టుకొని, విఱిచివైచి, పెక్కుమాఱులు సింహనాదంబు గావించెను.

అని, తాత్పర్యము.

విధనుస్తు కృత స్తేన ప్రహస్తో వాహినీపతిః. ౫౦
ప్రగృహ్య ముసలం ఘోరం స్యందనా దవపుప్లువే

టీక॥ వాహినీపతిః= సేనానాయకుఁడగు; ప్రహస్తః=ప్రహస్తుఁడు; తేన=ఆనీలునిచేత; విధనుః= ధనుస్సులేనివాఁడు; కృతస్తు= చేయఁబడినవాఁడైనంతనె; ఘోరం=భయంకరమయిన; ముసలం=రోఁకలిని; ప్రగృహ్య = పట్టుకొని; స్యందనాత్= రథంబునుండి; అవపుప్లువే=దిగ్గెను.

రాక్షససేనానాయకుఁడగు ప్రహస్తుఁడు, ఆ నీలునిచేత విరథుండును విధనుష్కుండును గావింపఁబడి, భయంకరంబగు ముసలంబు చేతంగొని, రథంబునుండి నేలకుఱికెను.

అని, తాత్పర్యము.

తావుభౌ వాహినీముఖ్యౌ జాతవైరౌ తరస్వినౌ. ౪౬
స్థితౌ క్షతజదిగ్ధాంగౌ ప్రభిన్నావివ కుంజరౌ

టీక॥ వాహినీముఖ్యౌ=సేనానాయకులును; జాతవైరౌ=పుట్టినవైరముగలవారలును; తరస్వినౌ=బలవంతులును; క్షతజదిగ్ధాంగౌ=నెత్తురుచేఁబూయఁబడిన దేహము గలవారలునగు; తౌ=ఆనీలప్రహస్తులు; ఉభౌ=ఇద్దఱు; ప్రభిన్నౌ=మదించిన; కుంజరావివ=ఏనుంగులుంబోలె; స్థితౌ=నిలిచిరి.

పరస్పరబద్ధవైరులును బలవంతులును నెత్తుటం దడిసిన దేహము గలవారలు నగు నావానరరాక్షససేనానాయకులు నీలప్రహస్తులిద్దఱు, మదపుటేనుంగులుంబోలె నొండొరులం దాఁకి నిలిచిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఉల్లిఖంతౌ సుతీక్ష్ణాభి ర్దంష్ట్రాభి రితరేతరమ్. ౪౭
సింహశార్దూలసదృశౌ సింహశార్దూలచేష్టితౌ
విక్రాంతవిజయౌ వీరౌ సమరేష్వనివర్తినౌ. ౪౮
కాంక్షమాణౌ యశః ప్రాప్తుం వృత్రవాసవయో స్సమౌ

టీక॥ సింహశార్దూలసదృశౌ=సింహములతోను బెబ్బులులతోను సమానులును; సింహశార్దూలచేష్టితౌ=సింహశార్దూలములయొక్క చేష్టలవంటిచేష్టలుగలవారలును; విక్రాంతవిజయౌ=ఆక్రమింపఁబడినజయముగలవారలును; వీరౌ=పరాక్రమశాలులును; సమరేషు=యుద్ధములయందు; అనివర్తినౌ=మఱలనివారలును; వృత్రవాసవయోః=వృత్రదేవేంద్రులకు; సమౌ=సరియయినవారలునగు; తౌ (అధ్యాహృతము)=ఆప్రహస్తుఁడును నీలుండును; సుతీక్ష్ణాభిః=మిక్కిలియుఁ గఱకులయిన; దంష్ట్రాభిః=కోఱలచేత; ఇతరేతరం=ఒండొరులను; ఉల్లిఖంతౌ=గీఱుకొనుచు; యశః=కీర్తిని; ప్రాప్తుం=పొందుటకు; కాంక్షమాణౌ=కోరుచు; స్థితౌ (అధ్యాహృతము)=నిలిచిరి.

సింహశార్దూలంబులతో సమానులును సింహశార్దూల చేష్టితులును పెక్కుయుద్ధంబుల నిదివఱకు జయంబు నొందియుండు వారలును వీరులును యుద్ధంబున వెనుదీయనివారలును వృత్రాసురదేవేంద్రులకు సరియయిన వారలు

స ౫౮

నగు నాప్రహస్తుండును నీలుండును, తీక్ష్ణంబులగు కోలలచే, నొండొరుల దేహంబున గాయంబులు పడఁబరస్పర జయంబుఁగోరి కొంతదడవు మల్లయుద్ధంబు గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

అజఘాన తదా నీలం లలాటే ముసలేన సః. ౪౯
ప్రహస్తః పరమాయత్త స్తస్య సుస్రావ శోణితమ్

టీక॥ సః=ఆ; ప్రహస్తః=ప్రహస్తుఁడు; తదా=అప్పుడు; పరమాయత్తః=మిక్కిలియు సిద్ధుఁడై; ముసలేన=రోఁకటిచేత; నీలం=నీలుని; లలాటే=నొసటియందు; అజఘాన=కొట్టెను. తస్య=ఆ నీలునియొక్క; శోణితం=నెత్తురు; సుస్రావ=కాఱెను.

అప్పుడు, ప్రహస్తుఁడు, పరమవేగంబున, ముసలంబున నీలుని లలాట ప్రదేశంబునఁ బ్రహరింపఁ, నందుండి, రక్తంబు కాఱెను. అని, తాత్పర్యము.

తతః శోణితదిగ్ధాంగః ప్రగృహ్య సుమహాతరుమ్. ౫౦
ప్రహస్తస్యోరసి క్రుద్ధో విససర్జ మహాకపిః

టీక॥ తతః=అంత; మహాకపిః=నీలుఁడు; శోణితదిగ్ధాంగః=నెత్తుటంబూయఁబడిన దేహముగలవాఁడై; క్రుద్ధః=కోపించినవాఁడై; సుమహాతరుం=మిక్కిలియుగొప్పవృక్షమును; ప్రగృహ్య=గ్రహించి; ప్రహస్తస్య=ప్రహస్తుని యొక్క; ఉరసి=ఱొమ్మునందు; విససర్జ=విడిచెను.

అంత, దేహంబంతయు నెత్తుటం దడియ, నీలుండు కోపించి, యొక మహావృక్షంబుఁగొని, ప్రహస్తుని వక్షస్థలంబుపై, వేసెను. అని, తాత్పర్యము.

తమచింత్య ప్రహారం స ప్రగృహ్య ముసలం మహత్. ౫౧
అభిదుద్రావ బలినం బలీ నీలం ప్లవంగమమ్

టీక॥ సః=ఆ ప్రహస్తుఁడు; తం=ఆ; ప్రహారం=దెబ్బను; అచింత్య(అచింతయిత్వా)=తలంపక; మహత్=గొప్పదగు; ముసలం=రోఁకలిని; ప్రగృ

హృ=తీసికొని; బలాత్ = బలిమివలన; బలినం=అధికమయినబలముగల; ప్లవంగమం=వానరుఁడగు; నీలం=నీలుని; అభిదుద్రావ=ఎదుర్కొనిపరుగెత్తెను.

ఆప్రహస్తుండు, ఆదెబ్బనుసరకుసేయక, అమ్మహాముసలంబుఁగొని, బలవంతుండగు నీలునిపైకిఁబరుగెత్తెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతముగ్రవేగం సంరబ్ధ మాపతంతం మహాకపిః. ౫౨
తత స్సంప్రేక్ష్య జగ్రాహ మహావేగో మహాశిలామ్

టీక॥తతః=అంత; మహావేగః= అధికమయినవేగముగల; మహాకపిః = నీలుండు; ఉగ్రవేగం= భయంకరమయినవేగముగలవాఁడును; సంరబ్ధం= సంరంభముగలవాఁడునగు; ఆపతంతం=వచ్చుచున్న; తం=ఆప్రహస్తుని; సంప్రేక్ష్య=చూచి; మహాశిలాం = గొప్పఱాతిని; జగ్రాహ=తీసికొనెను.

అంత, మహావేగుండగు నీలుండు, ఆప్రహస్తుండు భయంకరవేగంబునఁ దనపైకివచ్చుటఁజూచి, యొక్క గొప్పశిల నగ్రహించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య యుద్ధాభికామస్య మృధే ముసలయోధినః. ౫౩
ప్రహస్తస్యశిలాం నీలో మూర్ధ్ని తూర్ణ మపాతయత్

టీక॥ నీలః=నీలుండు; మృధే= యుద్ధమునందు; యుద్ధాభికామస్య = యుద్ధంబునందుఁగోరిక గలవాఁడును; ముసలయోధినః = ముసలముతోఁబోరువాఁడునగు; తస్య = ఆప్రహస్తునియొక్క; మూర్ధ్ని=తలయందు; శిలాం= ఱాయిని; తూర్ణం=శీఘ్రముగా ; అపాతయత్ =వేసెను.

నీలుండు, ముసలంబుతోయుద్ధంబు సేయుచుఁ దనపైకిఁ బఱతెంచుచున్న యాప్రహస్తునితలమీఁద , శీఘ్రంబున నాశిలం బడవేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

సా తేన కపి ముఖ్యేన విముక్తా మహతీ శిలా. ౫౪
బిభేద బహుధా ఘోరా ప్రహస్తస్య శిర స్తదా

టీక॥ తదా = అప్పుడు ; కపిముఖ్యేన = వానరశ్రేష్ఠుండగు; తేన = ఆనీలునిచేత; విముక్తా = విడువఁబడిన ; ఘోరా = భయంకరమయిన; మహతీ = గొప్పదగు; సా = ఆ, శిలా = రాయి; ప్రహస్తస్య = ప్రహస్తునియొక్క; శిరః = తలను; బహుధా = పెక్కుప్రయ్యలుగా ; బిభేద = భేదించెను,

అప్పుడు, వానరశ్రేష్ఠుండగు నీలుండు వైచిన భయంకరాకారంబగు నమ్మహాశిలచేఁ బ్రహస్తునితల , పెక్కుప్రక్కలయి రూపఱిపోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

స గతాసుర్గతశ్రీకో గతసత్త్వో గతేంద్రియః । ౫౫
పపాత సహసా భూమౌ ఛిన్నమూల ఇవ ద్రుమః ॥

టీక॥ సః = ఆప్రహస్తుఁడు ; గతాసుః = పోయినప్రాణములు గలవాఁడై; గతశ్రీకః = పోయినకాంతిగలవాఁడై; గతసత్త్వః = పోయినబలముగలవాఁడై; గతేంద్రియః = పోయినయింద్రియములుగలవాఁడై; ఛిన్నమూలః = నఱకఁబడినవేళ్ళుగల; ద్రుమఇవ = వృక్షమువలె, సహసా = శీఘ్రముగ; భూమౌ = నేలయందు; పపాత = పడెను.

ఆప్రహస్తుండు, కాంతియు బలంబు నింద్రియంబులును నశించి, గతప్రాణుఁడై, నఱకఁబడినవేళ్ళుగల వృక్షంబుకైవడి, నట్టాలున నేలంగూలెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రభిన్నశిరసస్తస్య బహు సుస్రావ శోణితమ్ । ౫౬
శరీరాదపి సుస్రావ గిరేః ప్రస్రవణం యథా ॥

టీక॥ తస్య = ఆప్రహస్తునియొక్క; ప్రభిన్నశిరసః = పగిలినతలనుండియు ; శరీరాదపి = దేహమునుండియు ; బహు = అధికమయిన; శోణితం = నెత్తురు; సుస్రావ = కాఱెను. గిరేః = పర్వతమునుండి; ప్రస్రవణంయథా = సెలయేఱువలె; సుస్రావ = కాఱెను.

ఆప్రహస్తుని భిన్నంబగు శిరస్సునుండియు దేహంబునుండియు, పర్వతంబునుండి సెలయేఱు ప్రవహించునట్లు , అధికముగా నెత్తురు కాఱినది.

అని, తాత్పర్యము.

హతే ప్రహస్తే నీలేన తదకంప్యం మహద్బలమ్. ౫౭
రక్షసా మప్రహృష్టానాం లంకా మభిజగామహ

టీక॥ నీలేన=నీలునిచేత; ప్రహస్తే= ప్రహస్తుఁడు; హతే = వధింపఁబడినవాఁడగుచుండఁగా; అప్రహృష్టానాం= సంతోషమునొందనట్టి, దుఃఖితులగు నటువంటి; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క; అకంప్యం=కదలింపరాని; బలం = సేన; లంకాం= లంకను ; అభిజగామ= పొందెను "హ" అనునది పాదపూరణార్థము).

నీలుండు ప్రహస్తుని వధించినపిమ్మట, సంతోషమునకు నపహృష్యులుగానుండినారాక్షససైనికులందఱు, పరమదుఃఖితులయి, లంకకుఁబోయిరి,

అని, తాత్పర్యము.

న శేకుస్సమరే స్థాతుం నిహతే వాహినీపతౌ. ౫౮
సేతుబంధం సమాసాద్య విశీర్ణం సలిలం యథా

టీక॥ సమరే=యుద్ధమునందు; వాహినీపతౌ=సేనానాయకుఁడు; నిహతే=వధింపఁబడినవాఁడగుచుండఁగా; రాక్షసాః(అధ్యాహృతము) = రాక్షసులు; స్థాతుం=నిలుచుటకు; సేతుబంధం=అనకట్టను; సమాసాద్య= పొంది; విశీర్ణం=భగ్నమయిన; సలిలంయథా=జలమువలెన; న శేకుః=చాలరైరి.

యుద్ధంబున సేనానాయకుండు నిహతుండైనపిదప, జలంబు నకట్టనుదాఁకి యావలికిఁ బ్రవహింపఁజాలనట్లు, రాక్షసులు నిలువఁజాలరైరి.

అని, తాత్పర్యము.

హతే తస్మింశ్చమూముఖ్యే రాక్షసాస్తే నిరుద్యమాః. ౫౯

టీక॥ చమూముఖ్యే=సేనానాయకుఁడగు; తస్మిన్=ఆప్రహస్తుఁడు ; హతే= వధింపఁబడినవాఁడగుచుండఁగా; తే=ఆరాక్షసాః=రాక్షసులు ; నిరుద్యమాః=ప్రయత్నములేనివారలు ; అభూవన్(అధ్యాహృతము)=అయిరి.

రాక్షససేనానాయకుండగు ప్రహస్తుండు వధింపఁబడినవెనుక రాక్షస

సైనికులు, ఏమియుఁజేయఁజాలక యూరకుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

రక్షఃపతిగృహం గత్వా ధ్యానమూకత్వ మాస్థితాః
ప్రాప్తాః శోకార్ణవం తీవ్రం నిస్సంజ్ఞా ఇవ తేఽభవన్. ౬౦

టీక॥ తే=ఆరాక్షసులు; రక్షఃపతిగృహం=రావణునియింటికి; గత్వా=పోయి; ధ్యానమూకత్వం=చింతచే మూఁగవారగుటను; ఆస్థితాః=పొందినవారలయి; తీవ్రం=అధికమయిన; శోకార్ణవం=దుఃఖసముద్రమును; ప్రాప్తాః=పొందినవారలయి; నిస్సంజ్ఞాఇవ=తెలివిదప్పినవారలువలె; అభవన్=ఉండిరి.

ఆరాక్షసులు, రావణునియొద్దకుఁ బోయి, చింతావశంబున, మూఁగలవలె నేమియు మాటలాడఁజాలక, దుఃఖసముద్రమగ్నులయి, మూర్ఛితులుంబోలె నుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు నీలో విజయీ మహాబలః
ప్రశస్యమానః స్వకృతేన కర్మణా
సమేత్య రామేణ సలక్ష్మణేన చ
ప్రహృష్టరూపస్తు బభూవ యూథపః. ౬౧

టీక॥ తతస్తు=అంతను; యూథపః=సేనాపతియు, విజయీ=జయముగలవాఁడును; మహాబలః=అధికమయినబలముగలవాఁడును; నీలస్తు=నీలుఁడును; సలక్ష్మణేన=లక్ష్మణునితోఁగూడిన; రామేణ=రామునితో; సమేత్యచ=చేరియు; స్వకృతేన=తనచేఁజేయఁబడిన; కర్మణా=కార్యముచేత; ప్రశస్యమానః=పొగడఁబడుచున్నవాఁడై; ప్రహృష్టరూపః=మిక్కిలియు సంతోషించినవాఁడు; బభూవ=అయ్యెను.

అంత, మహాబలుండును జయశాలియునగు వానరవాహినీనాయకుండు నీలుండు, రామలక్ష్మణులం జేరి, తాను గావించినప్రహస్తవధంబునకు, అందఱచేత బ్రశంసింపఁబడుచుఁ, బరమసంతోషంబున నుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, అష్టపంచాశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండాష్టపంచాశసర్గటీక,
ముగిసినది.

ఓం

ఏకోనషష్టితమసర్గప్రారంభః.

తస్మిన్ హతే రాక్షససైన్యపాలే
ప్లవంగమానా మృషభేణ యుద్ధే
భీమాయుధం సాగరతుల్యవేగం
విదుద్రువే రాక్షసరాజసైన్యమ్. ౧

టీక॥ యుద్ధే=యుద్ధమునందు; ప్లవంగమానాం = వానరులలో; ఋషభేణ=శ్రేష్ఠుండగునీలునిచేత; రాక్షససైన్యపాలే=రాక్షససేననుపాలించునట్టి; తస్మిన్=ఆప్రహస్తుఁడు; హతే=చంపబడఁగా; భీమాయుధం= భయంకరములయిన యాయుధములు గలదియు; సాగరతుల్యవేగం= సముద్రముతోసమానమయిన వేగముగలదియునగు; రాక్షసరాజసైన్యం = రాక్షసులకుఁబ్రభువైన రావణునిసేన; విదుద్రువే=పఱుగెత్తినది.

వానరవరిష్ఠుండగునీలునిచే రాక్షససేనాపాలకుఁడయినప్రహస్తుండునిహతుండయినపిదప, భయంకరములయిన యాయుధములుగలదియుసముద్రమునకుంబోలె మహావేగంబుగలదియునగు నారాక్షససేన, లంకకుఁబఱుగెత్తినది.

అని, తాత్పర్యము.

గత్వాథ రక్షోధిపతేః శశంస

స్సేనాపతిం పావకసూనుశస్త్రమ్
తచ్చాపి తేషాం వచనం నిశమ్య
రక్షోధిపః క్రోధవశం జగామ. ౨

టీక॥ అథ=అంత ; తే(అధ్యాహృతము)=ఆ రాక్షసులు; గత్వా=పోయి; రక్షోధిపతేః=రాక్షసరాజుండగు రావణునకు; సేనాపతిం=సేనానాయకుండగు ప్రహస్తుని; పావకసూనుశస్త్రం=అగ్నికొమరుడైన నీలునిచే వధింపబడిన వానిగా; శశంసుః=చెప్పిరి. రక్షోధిపః=రావణుడు; తత్=ఆ; తేషాం=వారలయొక్క; వచనంచాపి=మాటను; నిశమ్య=విని; క్రోధవశం=కోపముయొక్క అధీనతను; జగామ=పొందెను.

అంత, ఆ రాక్షసులుపోయి, రావణునకు, "సేనానాయకుండగుప్రహస్తుడు, నీలునిచే హతుండయ్యె"నని విన్నవింప, ఆ రాక్షసరాజు, వారల మాటవిని, కోపంబునొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

సంఖ్యే ప్రహస్తం నిహతం నిశమ్య
శోకార్దితః క్రోధపరీతచేతాః
ఉవాచ తాన్ నైరృత యోధముఖ్యా
నింద్రో యథా చామరయోధముఖ్యాన్. ౩

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆరావణుడు; ప్రహస్తం=ప్రహస్తుని; సంఖ్యే=యుద్ధమునందు; నిహతం=వధింపబడినవానిగా; నిశమ్య=విని; శోకార్దితః=దుఃఖముచేత పీడింపబడినవాడై; క్రోధపరీతచేతాః=కోపముచేత వ్యాపింపబడిన మనస్సుగలవాడై; తాన్=ఆ; నైరృతయోధముఖ్యాన్=రాక్షసయోధశ్రేష్ఠులనుగూర్చి; ఇంద్రః యథా=ఇంద్రుడు; అమరయోధముఖ్యాన్=దేవయోధశ్రేష్ఠులనుగూర్చి వలె, ఉవాచ=చెప్పెను.

అంతట రావణుడు, ప్రహస్తుండు యుద్ధంబున హతుండగుటవిని, శోకక్రోధంబులు మనంబునఁ జెందంగాన, సమీపంబుననుండు రాక్షసోత్తములంజూచి, దేవోత్తములకింద్రుండు చెప్పునట్లు, ఇట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స ౪౯

నావజ్ఞా రిపవే కార్యా యై రింద్రబలసూదనః
సూదిత స్సైన్యపాలో మే సానుయాత్ర స్సకుంజరః. ౪

టీక॥ యైః=ఎవ్వరిచేత ; ఇంద్రబలసూదనః = దేవేంద్రునిసేననువధించునట్టి; సానుయాత్రః = అనుచరులతోఁగూడినవాఁడును; సకుంజరః = ఏనుఁగులతోఁగూడినవాఁడునగు ; మే= నాయొక్క; సైన్యపాలః=సేనానాయకుండగుప్రహస్తుఁడు;సూదితః= వధింపఁబడినాఁడో;తస్మై (అధ్యాహృతము)=అట్టి;రిపవే (రిపుభ్యః)= శత్రువులకొఱకు;అవజ్ఞా=అవమానము; న కార్యా=చేయఁదగినదికాదు.

దేవేంద్రునిబలంబునువధించునట్టినాసేనానాయకుని సపరివారంబుగాఁబొరిగొన్నట్టిమనశత్రువులు , వానరులను బుద్ధిచే, స్వల్పముగాఁదలంపఁదగినవారలుకారు. అని, తాత్పర్యము.

సోఽహం రిపువినాశాయ విజయాయాఽవిచారయన్
స్వయమేవ గమిష్యామి రణశీర్షం తదద్భుతమ్. ౫

టీక॥ సః=అట్టి;అహం=నేను; అవిచారయన్= ఆలోచింపనివాఁడనై; రిపువినాశాయ = శత్రువులనాశముకొఱకును; విజయాయ = గెలుపుకొఱకును;స్వయమేవ=నేనే;తత్ = ఆ; అద్భుతం = ఆశ్చర్యకరమగు; రణశీర్షం=యుద్ధశిరస్సును; గమిష్యామి=పొందెదను.

నేనింకనాలోచింపను ; నేనేశత్రువులనువధించి విజయంబుఁజేకొనుటకై యల్పులచేఁబ్రబలులు వధింపఁబడుటచే నాశ్చర్యకరము గానుండునట్టి యాయుద్ధంబునకుఁబోయెదను.

అని, తాత్పర్యము.

అద్య త ద్వానరానీకం రామంచ సహలక్ష్మణమ్
నిర్దహిష్యామి బాణౌఘై ర్వనం దీప్తై రివాగ్నిభిః. ౬

టీక॥ అద్య=ఇప్పుడు;వనం = అడవిని;దీప్తైః= మండుచున్న;అగ్నిభిరివ=నిప్పులచేతవలె;తత్ = ఆ;వానరానీకం=వానరసేనను;సలక్ష్మణం= లక్ష్మ

ణునితోఁగూడిన; రామంచ = రాముని; బాణౌఘైః = బాణముల సమూహములచేత; నిర్దహిష్యామి = దహించెదను.

ఇప్పుడు, కార్చిచ్చు వనంబును దహించునట్లు, బాణంబులచే, నా రామలక్ష్మణులను వానరసేన నంతయు దహించెదను. అని, తాత్పర్యము.

స ఏవ ముక్త్వా జ్వలనప్రకాశం
రథం తురంగోత్తమరాజయుక్తమ్
ప్రకాశమానం వపుషా జ్వలంతమ్
సమారురోహామరరాజశత్రుః ॥

టీక॥ అమరరాజశత్రుః = దేవేంద్రుని శత్రువయిన; సః = ఆ రావణుఁడు; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్త్వా = చెప్పి; జ్వలనప్రకాశం = అగ్నియొక్క ప్రకాశమువంటి ప్రకాశముగలదియు; తురంగోత్తమరాజయుక్తం = గుఱ్ఱములలో మిక్కిలియును ఉత్తమములగువానితోఁగూడినదియు; ప్రకాశమానం = అలంకారములచేఁ బ్రకాశించుచున్నదియును; వపుషా = దేహముచేత; జ్వలంతం = ప్రకాశించుచున్నదియునగు; రథం = రథమును; సమారురోహ = ఎక్కెను.

దేవేంద్రశత్రుఁడగు రావణుండు, ఈప్రకారముగ చెప్పి, అగ్నివంటి తేజస్సు గలదియు నుత్తమాశ్వంబులఁ బూన్చినదియు నలంకారంబులచేతను స్వరూపముచేతను ప్రకాశించుచున్నదియు నగు రథము నారోహించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స శంఖభేరీపణవప్రణాదై
రాస్ఫోటితక్ష్వేళితసింహనాదైః
పుణ్యైః స్తవైశ్చాప్యభిపూజ్యమాన
స్తదా యయౌ రాక్షసరాజముఖ్యః ॥

టీక॥ తదా = అప్పుడు; రాక్షసరాజముఖ్యః = రాక్షసరాజులలో శ్రేష్ఠుఁడగు; సః = ఆ రావణుఁడు; శంఖభేరీపణవప్రణాదైః = శంఖములయొక్కయు

భేరులయొక్కయు మృదంగముల యొక్కయు ధ్వనులచేతను; ఆస్ఫోటితక్ష్వేళితసింహనాదైః = భుజాస్ఫాలనశబ్దముల చేతను సింహనాదములచేతను ; పవిత్రైః = పవిత్రములయిన; స్తవైః = స్తోత్రములచేతను; పూజ్యమానః = పూజింపఁబడుచున్నవాఁడై ; యయౌ = పోయెను.

అప్పుడు, రాక్షసరాజోత్తముండగు రావణుఁడు శంఖభేరీపణవాదివాద్యధ్వనులచేతను భుజాస్ఫాలనసింహనాదధ్వనులచేతను నానావిధస్తోత్రములచేతను గొనియాడఁబడుచు, యుద్ధంబునకుఁబోయెను అని, తాత్పర్యము.

స శైలజీమూతనికాశరూపై
ర్మాంసాదనైః పావకదీప్తనేత్రైః
బభౌ వృతో రాక్షసరాజముఖ్యో
భూతైర్వృతో రుద్రఇవాసురేశః. ౯

టీక॥ రాక్షసరాజముఖ్యః = రాక్షసరాజులలో శ్రేష్ఠుఁడైన; సః = ఆ; అసురేశః = రావణుఁడు; శైలజీమూతనికాశరూపైః = పర్వతములతోను మేఘములతోను సమానములయిన యాకారములు గలవారలును ; పావకదీప్తనేత్రైః = నిప్పువలెమండుచున్నకన్నులు గలవారలునగు; మాంసాదనైః = రాక్షసులచేత; వృతః = చుట్టఁబడినవాఁడై; భూతైః = భూతములచేత; వృతః = చుట్టఁబడిన; రుద్రఇవ = రుద్రుఁడువలె; బభౌ = ప్రకాశించెను.

రాక్షసరాజోత్తముండగు నారావణుఁడు, పర్వతమేఘంబులతో సమానములయిన యాకారములుగలవారలును నిప్పులవంటికన్నులుగలవారలునగు రాక్షసులచేఁ బరివృతుండై , భూతంబులచేఁ బరివేష్టితుండగు రుద్రునికైవడిఁ, బ్రకాశించెను.అని, తాత్పర్యము.

తతో నగర్యా స్సహసా మహౌజా
నిష్క్రమ్య తద్వానరసైన్య ముగ్రమ్
మహార్ణవాభ్రస్తనితం దదర్శ
సముద్యతం పాదపశైలహస్తమ్. ౧౦

టీక॥ తతః = అంతట; మహాతేజాః = అధికమయినప్రతాపముగల రావణుడు; సహసా = శీఘ్రముగ; నగర్యాః = పట్టణమునుండి; నిష్క్రమ్య = వెడలి; ఉగ్రం = భయంకరమయిన; మహార్ణవాభ్రస్తనితం = మహాసముద్రముయొక్కయు మేఘముయొక్కయు ధ్వనివంటిధ్వనిగలదియు; పాదపశైలహస్తం = వృక్షములను పర్వతములను చేతులం గలదియు; సముద్యతం = సన్నద్ధమయినదియునగు; తత్ = ఆ; వానరసైన్యం = వానరసేనను; దదర్శ = చూచెను.

అంత, మహాపరాక్రమశాలియగు రావణుండు, శీఘ్రంబునఁ బట్టణంబు వెలువడి, భయంకరంబును మహాసముద్రంబునకును మేఘంబునకునుం బోలెను ధ్వనిగలదియు వృక్షంబులు శైలంబులు చేతులందాల్చి యుద్ధసన్నద్ధంబై యున్నదియునగు నవ్వానరసైన్యముం జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తద్రాక్షసానీక మతిప్రచండ
మాలోక్య రామో భుజగేంద్రబాహుః
విభీషణం శస్త్రభృతాం వరిష్ఠ
మువాచ సేనానుగతః పృథుశ్రీః. ౧౧

టీక॥ సేనానుగతః = వానరసేనచేఁ బరివృతుండును; పృథుశ్రీః = అధికమయినకాంతిగలవాఁడును; భుజగేంద్రబాహుః = సర్పరాజువంటిభుజములుగలవాఁడునగు; రామః = రాముఁడు; అతిప్రచండం = మిక్కిలియుభయంకరమయిన; తత్ = ఆ; రాక్షసానీకం = రాక్షససేనను; ఆలోక్య = చూచి; శస్త్రభృతాం = ఆయుధంబుధరించినవారలలో; వరిష్ఠం = శ్రేష్ఠుఁడగు; విభీషణం = విభీషణునిఁగూర్చి; ఉవాచ = చెప్పెను.

సర్పరాజువంటి బాహువులుగల రాముండు, యుద్ధోత్సాహంబునను మించినకాంతిగలవాఁడై, వానరసేనాపరివృతుండై మహాభయంకరంబై యున్నయా రాక్షససేనంగని, యాయుధధారులలోనుత్తముఁడగు విభీషణునిం జూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తా.

నానాపతాకాధ్వజశస్త్రజుష్టం
ప్రాసాసిశూలాయుధశస్త్రజుష్టమ్

స ౫౯

సైన్యం గజేంద్రోపమనాగజుష్టం
కస్యేద మక్షోభ్య మభీరుజుష్టమ్. ౧౨

టీక॥ నానాపతాకాధ్వజశస్త్రజుష్టం= నానావిధములయినపట్టుబెరకములతోను రాజచిహ్నములువ్రాసినబెరకములతోను ఆయుధములతోను కూడినదియు ; ప్రాసాసిశూలాయుధశస్త్రజుష్టం= ఈటెలుకత్తులుశూలములుధనుస్సులునను నాయుధములతోఁగూడినదియు; గజేంద్రోపమనాగజుష్టం= ఐరావతముతోఁబోలుగలయేనుఁగులతోఁగూడినదియు , అక్షోభ్యం= కలఁతపెట్టరానిదియు; అభీరుజుష్టం=భయములేనివారలతోఁగూడినదియునగు; ఇదం= ఈ; సైన్యం = సేన ; కస్య= ఎవ్వనిది?

నానావిధములయిన ధ్వజములతోఁ గూడినదియుఁ బ్రాసములు ఖడ్గములు శూలములుధనస్సులుమొదలగునాయుధములతోఁగూడినదియునైరావతసమానంబులగునుత్తమగజంబులతోఁగూడినదియునక్షోభ్యంబును శూరమయంబున గునీసేనయెవ్వనిది? అని, రాముఁడు, విభీషణునితోఁ జెప్పెను.

అం, తాత్పర్యము,

తతస్తు రామస్య నిశమ్య వాక్యం
విభీషణ శ్శక్రసమానవీర్యః
శశంస రామస్య బలప్రవేగం
మహాత్మనాం రాక్షసపుంగవానామ్. ౧౩

టీక॥ తతస్తు=అంతను ; శక్రసమానవీర్యః=ఇంద్రునితోసమానమయిన పరాక్రమముగల; విభీషణః = విభీషణుఁడు; రామస్య=రామునియొక్క ; వాక్యం=మాటను; నిశమ్య=విని; రామస్య= రామునకు ; మహాత్మనాం = అధికములైనపరాక్రమముగల; రాక్షసపుంగవానాం=రాక్షసశ్రేష్ఠులయొక్క; బలప్రవేగం=బలాతిశయమును; శశంస= చెప్పెను.

అంత, దేవేంద్రసమానపరాక్రముండగువిభీషణుండు, రాముని మాటను విని, రామునకు, మహాపరాక్రమశాలులగు నారాక్షసోత్తముల , బలాతిశయంబు

లం, జెప్పను. అని, తాత్పర్యము.

యోఽసౌ గజస్కంధగతో మహాత్మా
నవోదితార్కోపమతామ్రవక్త్రః
ప్రకంపయ న్నాగశిరోఽభ్యుపైతి
హ్యకంపనం త్వేన మవేహి రాజన్. ౧౪

టీక॥ రాజన్ = రాముఁడా! మహాత్మా = అధికమయిన పరాక్రమముగల వాఁడును; నవోదితార్కోపమ తామ్రవక్త్రః = నూతనముగా నుదయించిన సూర్యునితోఁబోలిక గల యెఱ్ఱని ముఖముగలవాఁడును నగు; యః = ఏ, అసౌ = ఈ తఁడు; గజస్కంధగతః = ఏనుఁగు మూఁపు నెక్కినవాఁడై; నాగశిరః = ఏనుఁగు శిరస్సును; ప్రకంపయన్ = వణఁకఁజేయుచు; అభ్యుపైతి = వచ్చుచున్నాఁడో, ఏనం = ఈతని; అకంపనం = అకంపనుఁడుగా; అవేహి = ఎఱుంగుము.

రాముఁడా! ఎవఁడో, నూతనముగా నుదయించిన సూర్యునివలె నెఱ్ఱనైన ముఖముగలవాఁడై, యేనుఁగు మీఁదనెక్కి, తన దేహభారముచే నేనుఁగు శిరస్సు వణఁకఁ, బరాక్రమించి వచ్చుచున్నాఁడో వాఁడు, రావణభ్రాతృపుత్రుండగు నకంపనుఁడు. అని, తాత్పర్యము.

యోఽసౌ రథస్థో మృగరాజకేతు
ర్ధూన్వ న్ధను శ్శక్రధనుఃప్రకాశమ్
కరీవ భాత్యుగ్రవివృత్తదంష్ట్రః
స ఇంద్రజి న్నామ వరప్రధానః. ౧౫

టీక॥ యః = ఏ; అసౌ = ఈతఁడు; రథస్థః = రథమునందున్నవాఁడై; మృగరాజకేతుః = సింహము టెక్కెమునందుఁగలవాఁడై; శక్రధనుఃప్రకాశం = ఇంద్రధనుస్సుయొక్క కాంతివంటి కాంతిగల; ధనుః = ధనుస్సును; ధూన్వన్ = విదిలించుచు; ఉగ్రవివృత్తదంష్ట్రః = భయంకరములును తెఱవఁబడినవియు నగు కోఱలుగల; కరీవ = ఏనుఁగువలె; భాతి = ప్రకాశించుచున్నాఁడో; సః = అతఁడు; వర

ప్రధానః=వరముఖ్యముగాఁగల; ఇంద్రజిన్నామ=ఇంద్రజిత్తనువాఁడు.

ఎవ్వఁడు రథము నారోహించినవాఁడై సింహధ్వజంబలర, ఇంద్రధనస్తుల్యంబగు ధనుస్సును జ్యాకర్షణంబున ధ్వనింపఁజేయుచు, భయంకరములయిన కోఱలు బయలుపడనోరు దెఱచుకొనియుండు నేనుఁగుకైవడిఁ బ్రకాశించుచున్నాఁడో, అతండు, బ్రహ్మదత్తవరుండగు నింద్రజిత్తు. అని, తాత్పర్యము.

యస్త్వేష వింధ్యాస్తమహేంద్రకల్పో
ధన్వీ రథస్థోఽతిరథోఽతివీరః
విస్ఫారయం శ్చాప మతుల్యమానం
నామ్నాఽతికాయోఽతివివృద్ధకాయః. ౧౬

టీక॥ వింధ్యాస్తమహేంద్రకల్పః= వింధ్యపర్వతముతోన స్తగిరితోను మహేంద్రపర్వతముతోను సమానుండును; ధన్వీ=ధనుస్సుగలవాఁడును; అతిరథః=పెక్కురథికులతో యుద్ధము సేయువాఁడును; అతివీరః=మిక్కిలియుఁ బరాక్రమశాలియునగు; యః=ఏ, ఏషచ= ఈతండును; రథస్థః=రథమునొందినవాఁడై; అతుల్యమానం=సరిలేని ప్రమాణముగల; చాపం=ధనుస్సును; విస్ఫారయన్=ధ్వనింపఁజేయుచు; అభ్యేతి (అధ్యాహృతము)=వచ్చుచున్నాఁడో; సః(అధ్యాహృతము)=అతండు; నామ్నా=పేరుచేత; అతికాయః= అతికాయుఁడు. అతివివృద్ధకాయః=మిక్కిలియువృద్ధిఁబొందిన దేహముగలవాఁడు.

వింధ్యాస్తమహేంద్రపర్వతాకారుండును అతిరథుండును అతిపరాక్రమశాలియునగు నొకండు రథగతుండై యతిప్రమాణాకారంబగు ధనుస్సును ధ్వనింపఁజేయుచు, వచ్చుచున్నాఁడే, ఈతండు మహాదేహుండైన యతికాయుండు.

అని, తాత్పర్యము.

యోఽసౌ నవార్కోదితతామ్రచక్షు
రారుహ్య ఘంటానినదప్రణాదమ్
గజం ఖరం గర్జతి వై మహాత్మా

మహోదరో నామ స ఏష వీరః. ౧౭

టీక॥ మహాత్మా = అధికమయినపరాక్రమముగల; నవార్కోదితతామ్రచక్షుః = నూతనముగా నుదయించిన సూర్యునివలె నెఱ్ఱనైన కన్నులుగల; యః = ఏ; అసౌ = ఈతఁడు; ఘంటానినదప్రమాణం = ఘంటలధ్వనిచేనధికమయినధ్వనిగల; గజం = ఏనుంగును; ఆరుహ్య = ఎక్కి; భృశం = ఉగ్రముగా; గర్జతి = అఱచుచున్నాఁడో ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); సః = అట్టి; ఏషః = ఈ; వీరః = వీరుఁడు; మహోదరో నామ = మహోదరుఁడని ప్రసిద్ధుఁడు.

ఏమహాబలుండు, నవోదితంబగుసూర్యబింబంబునకుంబోలెఁ గన్నుల నెఱ్ఱఁదనంబుగదుర, ఘంటాధ్వనిశోభితంబగు నేనుఁగు నెక్కి గర్జించుచు వచ్చుచున్నాఁడో, అతండు మహోదరుండు.

అని, తాత్పర్యము.

యోఽసౌ హయం కాంచనచిత్రభాండ
మారుహ్య సంధ్యాభ్రగిరిప్రకాశమ్
ప్రాసం సముద్యమ్య మరీచినద్ధం
పిశాచ ఏషోఽశనితుల్యవేగః. ౧౮

టీక॥ యః = ఏ; అసౌ = ఈతఁడు; కాంచనచిత్రభాండం = బంగారువికారములయిన నానావిధములగు నాభరణములుగలదియు; సంధ్యాభ్రగిరిప్రకాశం = సాయంకాలమందలి మేఘముతోఁ గూడినపర్వతముయొక్క కాంతివంటి కాంతిగలదియునగు; హయం = గుఱ్ఱమును; ఆరుహ్య = ఎక్కి; మరీచినద్ధం = కిరణములతోఁగూడిన; ప్రాసం = ఈఁటెను; సముద్యమ్య = పట్టుకొని; అభ్యైతి (అభ్యాగచ్ఛతి) = వచ్చుచున్నాఁడో; అశనితుల్యవేగః = పిడుగుతో సమానమయిన వేగముగల; ఏషః = ఈతండు; పిశాచః = పిశాచుఁడు.

ఎవ్వఁడు, బంగారుసొమ్ములచే నలంకరింపఁబడిసంధ్యామేఘయుక్తంబగుపర్వతంబు కరణిం బొల్పుచున్న గుఱ్ఱంబు నారోహించి, తళతళలాడు

నంబగు ప్రాసంబుఁ జేఁబూని వచ్చుచున్నాఁడో, యీతండు పిశాచుండు; పిడుగువంటివాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

యశ్చైష శూలం నిశితం ప్రగృహ్య
విద్యుత్ప్రభం కింకరవజ్రవేగమ్
వృషేంద్ర మాస్థాయ గిరిప్రకాశ
మాయాతి యోఽసౌ త్రిశిరా యశస్వీ. ౧౯

టీక॥ యః=ఏ; ఏషః= ఈతండు; నిశితం=తీక్ష్ణమును; విద్యుత్ప్రభం= మెఱపుయొక్క కాంతివంటి కాంతిగలదియు; కింకరవజ్రవేగం=బంటువయిన వజ్రముయొక్క వేగముగలదియు నగు; శూలం=శూలమును; ప్రగృహ్య= పట్టుకొని; గిరిప్రకాశం=పర్వతముయొక్క కాంతివంటి కాంతిగల; వృషేంద్రం= వృషభశ్రేష్ఠమును; ఆరుహ్య=ఎక్కి; ఆయాతి=వచ్చుచున్నాఁడో; యః=ప్రసిద్ధుఁడయిన; అసౌ=ఈతఁడు; యశస్వీ=అధికమయినకీర్తిగల; త్రిశిరాః= త్రిశిరుఁడు.

ఎవ్వండు, తీక్ష్ణంబును మెఱపువలె మెఱయుచున్నదియు వజ్రాయుధము కన్ననధికమయిన వేగముగలదియు నగు శూలంబుఁబట్టుకొని, పర్వతాకారం బగువృషభంబు నారోహించివచ్చుచున్నాఁడో, ఈతండు యశశ్శాలియగు త్రిశిరుండు. అని, తాత్పర్యము.

అసౌ చ జీమూతనికాశరూపః
కుంభః పృథువ్యూఢసుజాతవక్షాః
సమాహితః పన్నగరాజకేతు
ర్విస్ఫారయన్ భాతి ధను ర్విధూన్వన్. ౨౦

టీక॥ జీమూతనికాశరూపః= మేఘముతోసమానమయినరూపముగలవాఁడును; పృథువ్యూఢసుజాతవక్షాః= బలిసినదియు విశాలంబును సుందరంబునగు రొమ్ముగలవాఁడును; పన్నగరాజకేతుః=సర్పరాజు ధ్వజమునందుఁ గలవాఁడునగు; యః(అధ్యాహృతము)= ఎవ్వఁడు; సమాహితః=సన్నద్ధుఁడై; ధ

షః=ధనుస్సును; విష్ఫారయన్ = ధ్వనింపఁజేయుచు; విధూన్వన్=విదిరించుచు; భాతి = ప్రకాశించుచున్నాఁడో; అసౌ చ=ఇతఁడును; కుంభః = కుంభుఁడు.

మేఘాకారుండును విశాలంబును మాంసలంబును సుందరంబునగు వక్షమ్ము గలవాఁడునగు సీరాక్షసుండు, సన్నద్ధుండై, పన్నగరాజధ్వజంబుగ్రాల, ధనుర్విస్ఫారణంబు గావించుచున్నాఁడే; ఈతఁడు కుంభుఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

యశ్చైష జాంబూనదవజ్రజుష్టమ్
దీప్తం సధూమం పరిఘం ప్రగృహ్య
ఆయాతి రక్షోబలకేతుభూత
స్త్వసౌ నికుమ్భోఽద్భుతఘోరకర్మా. ౨౧

టీక॥ యః=ఏ; ఏషచ= ఈతండును; జాంబూనదవజ్రజుష్టం= బంగారముతోను వజ్రమణులతోను గూడినదియు; దీప్తం= ప్రకాశించుచున్నదియు; సధూమం= పొగతోఁగూడినదియునగు; పరిఘం=ఇనుపగుదియను; ప్రగృహ్య= పట్టుకొని; ఆయాతి= వచ్చుచున్నాఁడో; అసౌతు=ఈతఁడు మాత్రము; నికుంభః= నికుంభుఁడు. రక్షోబలకేతుభూతః=రాక్షససైన్యమునకు ధ్వజముగానుండు వాఁడు. అద్భుతఘోరకర్మా= ఆశ్చర్యకరములును భయంకరంబులునగు కార్యములు గలవాఁడు.

ఎవ్వఁడు, బంగారముతోను వజ్రములతోను నలంకరింపఁబడినదియుఁ బ్రకాశమానంబును ధూమసహితంబునగు పరిఘంబుగొని, వచ్చుచున్నాఁడో, అతండు, నికుంభుండు; ఈతండు, రాక్షససైన్యమునకంతయును ముఖ్యుఁడు; గొప్పకార్యములు గావించినాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

యశ్చైష చాపాసిశరౌఘజుష్టం
పతాకినం పావకదీప్తరూపమ్
రథం సమాస్థాయ విభాత్యుదగ్రో
నరాన్తకోఽసౌ నగశృఙ్గయోధీ. ౨౨

టీక॥ యః=ఏ; ఏషచ= ఈతండును; చాపాసిశరౌఘజుష్టం = ధనస్సుతోను ఖడ్గముతోను బాణసమూహములతోనుగూడినదియు; పతాకినం= ధ్వజముగలదియు; పావకదీప్తరూపం=అగ్నివలెఁబ్రకాశించుచున్న రూపముగలదియునగు; రథం=రథమును; సమాస్థాయ=అధిష్ఠించి; ఉగ్రః = భయంకరుండై; విభాతి= ప్రకాశించుచున్నాఁడో; అసౌ=ఈతండు; నరాంతకః= నరాంతకుండు; నగశృంగయోధీ= పర్వతశిఖరముంతోఁ బోరువాఁడు.

ఎవ్వండు ధనుర్బాణఖడ్గంబులతోఁ గూడినదియు ధ్వజాలంకృతంబును అగ్నిహోత్రంబువలెఁ బ్రకాశించుచున్నదియునగు స్యందనంబు నారోహించి, భయంకరాకారుండై ప్రకాశించుచున్నాఁడో, ఈతండు నరాంతకుండు; పర్వతశిఖరంబులచే యుద్ధముసేయువాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

యస్త్వేష నానావిధ ఘోరరూపైః
వ్యాఘ్రోష్ట్రనాగేంద్ర మృగాశ్వవక్త్రైః
భూతైర్వృతో భాతి వివృత్తనేత్రైః
సోఽసౌ సురాణామపి దర్పహంతా. ౨౩

టీక॥ యః=ఏ; ఏషః=ఈతఁడును; నానావిధఘోరరూపైః = నానావిధములును భయంకరములునగు రూపములుగలవియు; వ్యాఘ్రోష్ట్రనాగేంద్రమృగాశ్వవక్త్రైః= పెద్దపులులయొక్కయు నొంటెలయొక్కయు గజశ్రేష్ఠములయొక్కయు మృగములయొక్కయు గుఱ్ఱములయొక్కయు ముఖమువంటిముఖముగలవియు; వివృత్తనేత్రైః=తిరుగుచున్నకన్నులుగలవియునగు; భూతైః=భూతములచేత; వృతః= చుట్టఁబడినవాఁడై; భాతి=ప్రకాశించుచున్నాఁడో, సః=అట్టి; అసౌ=ఇతండు; సురాణామపి= దేవతలయొక్కయు; దర్పహంతా= గర్వముహరించువాఁడు.

ఎవ్వండు నానావిధభయంకరాకారంబులును వ్యాఘ్రముఖంబులును ఉష్ట్రముఖంబులు గజముఖంబులును మృగముఖంబులును అశ్వముఖంబులునగు భూతంబులచేఁ బరివేష్టితుండై యొప్పుచున్నాఁడో, అతండె, దేవతలగర్వము నడంచినమహాత్ముండు. అని, తాత్పర్యము.

యత్రైత దిందుప్రతిమం విభాతి
ఛత్త్రం సితం సూక్ష్మశలాకమగ్ర్యం
అత్రైష రక్షోధిపతి ర్మహాత్మా
భూతైర్వృతో రుద్ర ఇవావభాతి. ౨౪

టీక॥ యత్ర = ఏరథమునందు; ఇందుప్రతిమం = చంద్రునితోఁ బోలికగలదియు; సితం = తెల్లనిదియు; సూక్ష్మశలాకం = సూక్ష్మములగు శలాకలుగలదియు; అగ్ర్యం = శ్రేష్ఠమగునదియునగు; ఏతత్ = ఈ; ఛత్రం = గొడుగు; అవభాతి = ప్రకాశించుచున్నదో; అత్ర = ఈరథమునందు; మహాత్మా = అధికమయిన పరాక్రమముగల; ఏషః = ఈ; రక్షోధిపతిః = రాక్షసరాజుఁడగు రావణుఁడు; భూతైః = భూతములచేత; వృతః = చుట్టఁబడిన; రుద్రఇవ = రుద్రుఁడువలె; అవభాతి = ప్రకాశించుచున్నాఁడు.

చంద్రతుల్యంబును సూక్ష్మశలాకంబును నుత్తమంబునగు శ్వేతఛత్రము ప్రకాశించుచున్నదో, ఈరథమునందే, మహాత్ముండగు రాక్షసరాజు, రాక్షసపరివృతుండై, భూతసేవితుండగు రుద్రునివలెఁ జెలరిల్లుచున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

అసౌ కిరీటీ చలకుండలాస్యో
నగేంద్ర వింధ్యోపమ భీమకాయః
మహేంద్ర వైవస్వత దర్పహంతా
రక్షోధిప స్సూర్య ఇవావభాతి. ౨౫

టీ॥ కిరీటీ = కిరీటముగలవాఁడును; చలకుండలాస్యః = చలించుచున్నపోఁగులుగల ముఖముగలవాఁడును; నగేంద్రవింధ్యోపమభీమకాయః = హిమవత్పర్వతముతోను వింధ్య పర్వతముతోను బోలికగల భయంకరమయిన దేహముగలవాఁడునగు; అసౌ = ఈతఁడు; రక్షోధిపః = రాక్షసరాజు. మహేంద్రవైవస్వతదర్పహంతా = దేవేంద్రునియొక్కయు యమునియొక్కయు గర్వముహరించువాఁడు. సూర్యఇవ = సూర్యునివలె; అవభాతి = ప్రకాశించుచున్నాఁడు.

కిరీటధరుండును గుండలాంకృత

మగుముఖముగలవాఁడును హిమవత్పర్వతాకారుండునగు నీతఁడు, రాక్షసరాజుండగు రావణుండు; ఇంద్రయములకర్వంబడంచినవాఁడు; సూర్యుండుఁ బోలె వెలుంగుచున్నాఁడు చూడుము. అని విభీషణుండు రామునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రత్యువాచ తతో రామో విభీషణ మరిందమమ్

టీక॥ తతః=అంత; రామః= రాముఁడు; అరిందమం=శత్రువుల నడంగఁద్రొక్కునట్టి; విభీషణం= విభీషణుఁగూర్చి; ప్రత్యువాచ=బదులుచెప్పెను.

అంత, రాముఁడు, శత్రువులనడఁగఁద్రొక్కెడువాఁడైనవిభీషణుఁ జూచి, యిట్లనిబదులుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అహో దీప్తో మహాతేజా రావణో రాక్షసేశ్వరః. ౨౮

టీక॥ రాక్షసేశ్వరః=రాక్షసరాజుఁడగు; రావణః= రావణుఁడు; దీప్తః= కాంతిమంతుఁడు; మహాతేజాః= మహాప్రతాపుఁడు. అహో= ఆశ్చర్యము.

రాక్షసరాజుఁడగు రావణుండు, దివ్యతేజంబున వెలుఁగుచున్నాఁడు; మహాప్రతాపుఁడుగా నున్నాఁడు. ఆశ్చర్యము. అని, తాత్పర్యము.

ఆదిత్య ఇవ దుష్ప్రేక్ష్యో రశ్మిభి ర్భాతి రావణః

టీక॥ రావణః=రావణుఁడు; రశ్మిభిః=కాంతులచేత; ఆదిత్యఇవ = సూర్యుఁడువలె; దుష్ప్రేక్ష్యః= చూడఁగూడనివాఁడుగా; భాతి = ప్రకాశించుచున్నాఁడు.

రావణుండు, తేజంబున, సూర్యుని పగిదిఁ, జెచిచూడనలవిగాక, వెలుంగుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

సువ్యక్తం లక్షయేహ్యస్య రూపం తేజ స్సమావృతమ్. ౨౯

టీక॥ అస్య=ఈతనియొక్క; తేజస్సమావృతం=కాంతిచేఁబరివేష్టింపఁబడిన; రూపం=రూపమును; సువ్యక్తం= స్పష్టముగా; లక్షయేహి= చూచుచు

న్నాడు గదా!
తేజస్సు మాహాత్మ్యము నంబగుచితని రూపము, స్పష్టముగానగపడుచున్నది.
అని, తాత్పర్యము.

దేవదానవ వీరాణాం వపుర్నైవం విధం భవేత్
యాదృశం రాక్షసేంద్రస్య వపు రేత త్ప్రకాశతే. ౨౮

టీక॥ రాక్షసేంద్రస్య=రాక్షసరాజుండగు రావణునియొక్క; ఏతత్ = ఈ; వపుః=దేహము; యాదృశం = ఎట్టిది గా; ప్రకాశతే=ప్రకాశించుచున్నదో; దేవదానవవీరాణాం = దేవదానవవీరులయొక్కయు; వపుః= దేహము; ఏవంవిధం=ఇట్టిది; నభవేత్=కాదు.

రాక్షసరాజుండగు నీరావణునిదేహము తేజస్సు, దేవదానవులలో నెవ్వరికి లేదు. అని, తాత్పర్యము.

సర్వే పర్వత సంకాశా స్సర్వే పర్వత యోధినః
సర్వే దీప్తాయుధ ధరా యోధా శ్చాస్య మహౌజసః. ౨౯

టీక॥ అస్య= ఈరావణునియొక్క; మహౌజసః= అధికమయిన తేజస్సుగలవారలు; యోధాశ్చ=భటులును; సర్వే= అందఱును; పర్వతసంకాశాః=కొండలతో సమానులు. సర్వే= అందఱును; పర్వతయోధినః = కొండలచేఁబోరువారలు. సర్వే = అందఱును; దీప్తాయుధధరాః = ప్రకాశించుచున్న యాయుధములను ధరించినవారలు.

ఈరనిభటులందఱు, మహాతేజులు; పర్వతాకారులు; కొండలచే యుద్ధంబు గావించువారలు; దీప్యమానంబులగు నాయుధంబులం దాల్చియున్నారు.
అని, తాత్పర్యము.

భాతి రాక్షసరాజో ఽసౌ ప్రదీప్తై ర్భీమవిక్రమైః
భూతైః పరి వృత స్తీక్ష్ణై ర్దేహవద్భి రివాంతకః. ౩౦

టీక॥ అసౌ=ఈ; రాక్షసరాజః = రాక్షసుండగు రావణుండు; ప్రదీప్తైః=ప్రకాశించుచున్నవారలును; భీమవిక్రమైః=భయంకర పరాక్రములగు రాక్షసులచేత; పరివృతః= పరివేష్టింపఁబడినవాఁడై; తీక్ష్ణైః= క్రూర

ములను ; దేహవద్భిః = మహాకాయములునగు; భూతైః = భూతములచేత; పరివృతః(అధ్యాహృతము) = చుట్టబడినవాఁడగు;అంతకఇవ= యముఁడువలె ; భాతి = ప్రకాశించుచున్నాఁడు.

రాక్షసరాజుండగునీరావణుండు, దేదీప్యమానులగు భయంకర పరాక్రములచేఁబరివేష్టితుండై, మహాకాయంబులగుభూతములచేఁబరివృతుండగుయమునికై వడిఁదేజరిల్లుచున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

దిష్ట్యా య మద్య పాపాత్మా మమ దృష్టిపథం గతః

టీక॥దిష్ట్యా=దైవముచేత;అయం= ఈ;పాపాత్మా= పాపబుద్ధియగురావణుండు; మమ= నాయొక్క; దృష్టిపథం=చూపుమార్గమును;గతః= పొందినాఁడు.

దైవవశంబున, నీపాపాత్ముండు , నాయెదుటంబడెను.

అని, తాత్పర్యము.

అద్య క్రోధం విమోక్ష్యామి సీతాహరణసంభవమ్. ౩౧

టీక॥అద్య=ఇప్పుడు ; సీతాహరణసంభవం=సీతనపహరించుటవలనఁ గలిగిన;క్రోధం=కోపమును; విమోక్ష్యామి=విడిచెదను.

ఇప్పుడు,సీతాపహారమునం గలిగిన కోపంబుఁదీర్చుకొనెదను. అని,రాముండు,విభీషణునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్వా తతో రామో ధను రాదాయ వీర్యవాన్
లక్ష్మణానుచర స్తస్థౌ సముద్ధృత్య శరోత్తమమ్. ౩౨

టీక॥తతః=అంత; వీర్యవాన్=అధికమయినపరాక్రమముగల; రామః = రాముఁడు; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; లక్ష్మణానుచరః=లక్ష్మణుఁడువెంబడించువాఁడుగాఁగలవాఁడై ; ధనుః=వింటిని; ఆదాయ=తీసికొని; శరోత్తమం=బాణశ్రేష్ఠమును;సముద్ధృత్య=ఎత్తి; తస్థౌ=నిలిచెను.

అంత , మహాపరాక్రమశాలియగు రాముండు, ఈప్రకారమునంజెప్పి, ల

త్నముసహితుండై, ధనుర్బాణంబులు ధరియించి, సన్నద్ధుండై, నిశ్చియుం దెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్స రక్షోధిపతి ర్మహాత్మా
రక్షాంసి తా న్యాహ మహాబలాని
ద్వారేషు చర్యాగృహగోపురేషు
సునిర్వృతా స్తిష్ఠత నిర్విశంకాః. ౨౩

టీక॥ తతః=అంత; మహాత్మా= అధికమయినపరాక్రమముగల; సః= ఆ; రక్షోధిపతిః= రాక్షసరాజయినరావణుడు; మహాబలాని= అధికమయినబలముగల; తాని=ఆ; రక్షాంసి= రాక్షసులనుగూర్చి; యూయం (అధ్యాహృతము)=మీరలు; నిర్విశంకాః = నిర్భయులరై; ద్వారేషు= ద్వారములయందును; చర్యాగృహగోపురేషు= చతుష్పథములయందలిగృహములందును బహిర్ద్వారములయందును; సునిర్వృతాః= మిక్కిలియుసుఖితులరయి; తిష్ఠత=ఉండుఁడు. ఇతి (అధ్యాహృతము)= అని; ఆహ=చెప్పెను.

అంత, మహాపరాక్రమశాలియగు రాక్షసరాజు రావణుఁడు, బలవంతులగు రాక్షసులఁ జూచి, "మీరలు,నిర్భయులుగాఁ, జతుష్పథగృహములయందును బహిర్ద్వారంబులయందునుసుఖంబుగాఁగాచియుండుఁడు" అని,యాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇహాగతం మాం సహితం భవద్భి
ర్వనౌకస శ్ఛిద్ర మిదం విదిత్వా
శూన్యాం పురీం దుష్ప్రసహాం ప్రమథ్య
ప్రధర్షయేయు స్సహసా సమేతాః. ౨౪

టీక॥ వనౌకసః=వానరులు, భవద్భిః=మీతో; సహితం= కూడినవాఁడును; ఇహ=ఇచ్చటికి; ఆగతం = వచ్చినవాఁడునగు; మాం=నన్ను; దృష్ట్వా (అధ్యాహృతము)= చూచి; ఇదం= ఈ; ఛిద్రం=రంధ్రమును; విదిత్వా = తెలి

స ౫౯

సికొని; సహసా = శీఘ్రముగ; సమేతాః=కూడినవారలై; దుష్ప్రసహం= సహింపఁగూడనిదియు; శూన్యాం= సైనికులచేశూన్యమునగు; పురీం = పట్టణమును; ప్రమథ్య=చెఱిచి; ప్రధర్షయేయుః=తిరస్కరింతురు.

వానరులు, మీరలందఱునాతోఁగూడవచ్చియుండుటంజూచి, పట్టణంబున నెవ్వరును సైనికులు లేరనుఛిద్రంబుఁదెలిసికొని, యంతశీఘ్రంబున, గుంపుగూడి, సుఖంబుగాఁ బురంబుఁ బ్రవేశించి, నాశంబునొందింతురు. అని రావణుఁడు, రాక్షసవీరులతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

విసర్జయిత్వా సహితాం స్తత స్తాన్
గతేషు రక్షస్సు యథా నియోగమ్
వ్యదారయ ద్వానరసాగరౌఘం
మహాఝషః పూర్ణమివార్ణవౌఘమ్. ౩౫

టీక॥ తతః=అంత; సః(అధ్యాహృతము) = ఆరావణుఁడు; సహితాన్= చేరియున్న; తాన్=ఆరాక్షసులను; విసర్జయిత్వా(విసర్జ్య)= విడిచి; రక్షస్సు=రాక్షసులు; యథానియోగం=ఆజ్ఞాప్రకారము; గతేషు= పోయినవారలగుచుండఁగా; వానరసాగరౌఘం=వానరసైన్యమనుసముద్రప్రవాహమును; మహాఝషః = పెద్దమత్స్యము; పూర్ణం=నిండిన; మహార్ణవౌఘమివ= మహాసముద్రప్రవాహమునువలె; వ్యదారయత్=కలఁచెను.

అంత, నారావణుండు, ఆరాక్షసవీరులంబంపి, వారలు రాజాజ్ఞఁజొప్పునఁబోయినతరువాత, మహామత్స్యముసముద్రజలంబులఁగలంచునట్లు, వానరసైన్యంబులఁగలంచెను.

అని, తాత్పర్యము.

త మాపతంతం సహసా సమీక్ష్య
దీప్తేషుచాపం యుధి రాక్షసేంద్రమ్
మహ త్సముత్పాట్య మహీధరాగ్రం
దుద్రావ రక్షోధిపతిం హరీశః. ౩౬

టీక॥ హరీశః= వానరరాజుండగుసుగ్రీవుండు; దీప్తేషుచాపం= ప్రకాశిం

యుచున్నబాణంబులును ధనుస్సునుగలవాఁడును; సహసా = శీఘ్రమున ; యుధి =. యుద్ధమునిమిత్తమయి; అపతంతం=వచ్చుచున్నవాఁడునగుతం= అ; రాక్షసేంద్రం= రాక్షసరాజుఁడగురావణుః; సమీక్ష్య = చూచి; మహత్ = గొప్పదగు; మహీధరాగ్రం = పర్వతశిఖరమును; సముత్పాట్య = పెకలించి; రక్షోధిపతిం= రావణునిగూర్చి; దుద్రావ=పరుగెత్తెను.

వానరరాజుఁడగుసుగ్రీవుండు, రాక్షసరాజుఁడగురావణుండు, దీప్తంబులగుధనుర్బాణంబులుదాల్చి వేగంబునవానరసేనమీఁదికివచ్చుటంజూచి, గొప్పపర్వతశిఖరమునొకటఁ బెకలించి, రావణునిమీఁదికిఁ దరిమెను. అని, తా.

తచ్ఛైలశృంగం బహువృక్షసానుం
ప్రగృహ్య చిక్షేప నిశాచరాయ
తమాపతంతం సహసా సమీక్ష్య
బిభేద బాణైః తపనీయపుంఖైః. ౩౭

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము) - అసుగ్రీవుఁడు; బహువృక్షసానుం = పెక్కువృక్షములుగలనెత్తముగల; తత్ = ఆ; శైలశృంగం=పర్వతశిఖరమును; ప్రగృహ్య=గ్రహించి; నిశాచరాయ=రావణునికొఱకు; చిక్షేప=వేసెను. సః(అధ్యాహృతము)=ఆరావణుఁడు ; అపతంతం=వచ్చుచున్న ; తం=ఆపర్వతశిఖరమును; సమీక్ష్య=చూచి ; సహసా=శీఘ్రముగ; తపనీయపుంఖైః= బంగారుపింజలుగల; బాణైః= బాణములచేత; బిభేద=భేదించెను.

ఆసుగ్రీవుఁడు పెక్కువృక్షంబులతోఁ గూడినతెట్టుగలయాపర్వతశిఖరంబును రావణునిపైనేయ, నతండదితనమీఁదికివచ్చుటంజూచి, శీఘ్రంబునబంగారుపింజలుగలబాణంబులచే దానిందునియలుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ ప్రవృద్ధోత్తమసానువృక్షే
శృంగే వికీర్ణే పతితే పృథివ్యామ్
మహాహికల్పం శరమన్తకాభం
సమాదదే రాక్షసలోకనాథః. ౩౮

టీక॥ ప్రవద్ధోత్తమసానువృక్షే = పెరిఁగినయుత్తమములయిన నెత్తమునందలివృక్షములు గల; తస్మిన్ = ఆ; శృంగే = శిఖరము; వికీర్ణే = తూనకలయి; పృథివ్యాం = భూమియందు; పతితే = పడినదగుచుండఁగా; రాక్షసలోకనాథః = రాక్షసజనులకుఁబ్రభువైన రావణుఁడు; మహాహికల్పం = మహాసర్పముతో సమానమయినదియు; అన్తకాభం = యమునియొక్క కాంతివంటి కాంతిగలదియునగు; శరం = బాణమును; సమాదధే = సంధించెను.

మహావృక్షములతోఁగూడిన నెత్తముగలయాపర్వతశిఖరమతునియలయి నేలఁబడినతరువాత, రాక్షసరాజుండగు రావణుండు, మృత్యువుఁబోలినదియుమహాసర్పంబువంటిదియునగు నొక్క దివ్యబాణంబును, ధనస్సున, సంధించెను. అని, తాత్పర్యము.

స తం గృహీత్వా నిలతుల్యవేగం
సవిస్ఫులింగజ్వలనప్రకాశమ్
బాణం మహేంద్రాశనితుల్యవేగం
చిక్షేప సుగ్రీవవధాయ రుష్టః. ౩౯

టీక॥ సః = ఆరావణుఁడు; రుష్టః = క్రోధించినవాఁడై; అనిలతుల్యవేగం = వాయువుతో సమానమయిన వేగముగలదియు; సవిస్ఫులింగజ్వలనప్రకాశం = కణములతోఁగూడిన నిప్పుయొక్క కాంతివంటి కాంతిగలదియు; మహేంద్రాశనితుల్యవేగం = దేవేంద్రునివజ్రాయుధముతో సమానమయిన వేగముగలదియునగు; తం = ఆ; బాణం = బాణమును; గృహీత్వా = తీసికొని; సుగ్రీవవధాయ = సుగ్రీవుని చంపుటకొఱకు; చిక్షేప = విడిచెను.

ఆరావణుండు, కుపితుండై, వాయువునుంబోలె వేగంబుగలదియుఁ, కణంబులతోఁగూడిన నిప్పువలె మండుచున్నదియు దేవేంద్రుని వజ్రాయుధంబువంటిదియునగు నాబాణంబును గ్రహించి, సుగ్రీవవధార్థమయి ప్రయోగించెను. అని, తాత్పర్యము.

స సాయకో రావణబాహుముక్తః

శ్శక్రాశనిప్రఖ్యవపు శ్శితాగ్రః
సుగ్రీవ మాసాద్య బిభేద వేగా
ద్గుహేరితా క్రౌంచ మివోగ్రశక్తిః. ౮౦

టీక॥ రావణబాహుముక్తః = రావణునిబాహువుచే విడువఁబడినదియు; శక్రాశనిప్రఖ్యవపుః = దేవేంద్రునివజ్రాయుధముతో సమానమయిన దేహముగలదియు; శితాగ్రః = తీక్ష్ణమయినకొనగలదియునగు; సః = ఆ; సాయకః = బాణము; వేగాత్ = వేగమువలన; సుగ్రీవం = సుగ్రీవుని; ఆసాద్య = పొంది; గుహేరితా = కుమారస్వామిచేఁ బ్రయోగింపఁబడిన; ఉగ్రశక్తిః = భయంకరమయినశక్తి; క్రౌంచమివ = క్రౌంచపర్వతమునువలె; బిభేద = భేదించెను.

దేవేంద్రునివజ్రాయుధముంబోలె నతికఠినంబును తీక్ష్ణమయిన యగ్రముగలదియునగు నాబాణము, రావణబాహుముక్తంబై వేగంబునఁ, గుమారస్వామి ప్రయుక్తంబగుశక్తి క్రౌంచపర్వతమును భేదించినట్లు, సుగ్రీవుని భేదించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స సాయకార్తో విపరీతచేతాః
కూజన్ పృథివ్యాం నిపపాత వీరః
తం ప్రేక్ష్య భూమౌ పతితం విసంజ్ఞం
నేదుః ప్రహృష్టా యుధి యాతుధానాః. ౮౧

టీక॥ సః = ఆ; వీరః = పరాక్రమశాలియగుసుగ్రీవుఁడు; సాయకార్తః = బాణముచేఁ బీడింపఁబడినవాఁడై; విపరీతచేతాః = తెలివితప్పినమనస్సుగలవాఁడై; కూజన్ = అఱచుచు; పృథివ్యాం = భూమియందు; నిపపాత = పడెను. యుధి = యుద్ధమునందు; భూమౌ = నేలయందు; పతితం = పడినవాఁడును; విసంజ్ఞం = తెలివితప్పినవాఁడునగు; తం = ఆసుగ్రీవుని; ప్రేక్ష్య = చూచి; యాతుధానాః = రాక్షసులు; ప్రహృష్టాః = మిక్కిలి యుసంతసించిన వారలయి; నేదుః = అఱచిరి.

వీరుఁడగు నాసుగ్రీవుండు, బాణపీడితుండై, తెలివితప్పి, వెలవెలంబోయి నేలంబడెను; ఘాతుకులయిన, అ

ట్లు సుగ్రీవుండు యుద్ధంబున మూర్ఛితుం డై నేలంబడుటను జూచి, సంతోషంబున సింహనాదంబులు గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతో గవాక్షో గవయ స్సుదంష్ట్ర
స్తథర్షభో జ్యోతిముఖో నభశ్చ
శైలా న్సముద్యమ్య వివృద్ధకాయాః
ప్రదుద్రువు స్తం ప్రతి రాక్షసేంద్రమ్. ౪౨

టీక॥ తతః=అంత; గవాక్షః= గవాక్షుండును; సుదంష్ట్రః= మంచికోఱలు గల; గవయః=గవయుండును; తథా= అట్లు; ఋషభః=ఋషభుండును; జ్యోతిముఖః (జ్యోతిర్ముఖః)= జ్యోతిర్ముఖుండును; నభశ్చ= నభుండనువాఁడును; వివృద్ధకాయాః=వృద్ధిఁబొందిన దేహములుగలవారలయి; శైలాన్= పర్వతములను; సముద్యమ్య = ఎత్తుకొని; తం=ఆ; రాక్షసేంద్రం ప్రతి= రాక్షసరాజుండగు రావణునిగూర్చి; ప్రదుద్రువుః= పరుగెత్తిరి.

అంత, గవాక్షుండును, గవయుండును ఋషభుండును జ్యోతిర్ముఖుండును నభుండును మేనులు పెంచికొని, పర్వతంబులం దీసికొని యా రాక్షసరాజుమీఁదికిఁ బఱచిరి. అని, తాత్పర్యము.

తేషాం ప్రహారాన్ స చకార మోఘాన్
రక్షోధిపో బాణగణైః శితాగ్రైః
తా న్వానరేంద్రానపి బాణజాలై
ర్బిభేద జాంబూనదచిత్రపుంఖైః. ౪౩

టీక॥ సః=ఆ; రక్షోధిపః = రాక్షసరాజుఁడైన రావణుఁడు; శితాగ్రైః= కొనకులయినకొనలుగల; బాణగణైః= బాణముల సమూహములచేత ; తేషాం= ఆవానరులయొక్క ; ప్రహారాన్=దెబ్బలను; మోఘాన్ = వ్యర్థములనుగా; చకార = చేసెను. తాన్=ఆ; వానరేంద్రానః= వానరోత్తములనుగూడ; జాంబూనదచిత్రపుంఖైః=బంగారువికారములయిన చిత్ర

ములగుపింఛములుగల; బాణజాలైః= బాణసమూహములచేత; బిభేద = భేదించెను.

ఆరావణుండు, అవ్వానరవీరులు వేసినపర్వతములను, తీక్ష్ణబాణంబులచే నిరర్థకములుగావించి, యవ్వానరోత్తములను, గాంధనశృంగములను బాణంబుల నొప్పించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తే వానరేంద్రా స్త్రిదశారిబాణై
ర్భిన్నా బభూవు ర్భువి భీమకాయాః
తతస్తు తద్వానరసైన్య ముగ్రం
ప్రచ్ఛాదయామాస స బాణజాలైః. ౪౪

టీక॥ భీమకాయాః= భయంకరములయిన దేహములుగల; తే= ఆ; వానరేంద్రాః= వానరశ్రేష్ఠులు; త్రిదశారిబాణైః= దేవశత్రువగు రావణునిబాణములచేత; భిన్నాః = భేదింపబడినవారలై; భువి= నేలయందు; బభూవుః= పడిరి. తతస్తు= అంతట; సః= ఆరావణుడు; బాణజాలైః= బాణసమూహములచేత; ఉగ్రం = భయంకరమయిన; తత్ వానరసైన్యం= వానరసైన్యమును; ప్రచ్ఛాదయామాస= కప్పెను.

భయంకరాకారులగు నావానరోత్తములు రావణుని బాణంబులచే భిన్నదేహులయి, నేలంబడిరి; అంతనారావణుడు, నవ్వానరసేననంతయుం దీక్ష్ణంబులగు బాణసమూహంబుల ముంచెను. అని, తాత్పర్యము.

తే వధ్యమానాః పతితాః ప్రవీరా
నానద్యమానా భయశల్యవిద్ధాః
శాఖామృగా రావణసాయకార్తా
జగ్ముః శరణ్యం శరణం స్మ రామమ్. ౪౫

టీక॥ ప్రవీరాః = మిక్కిలిపరాక్రమశాలులగు; తే= ఆ; శాఖామృగాః= వానరులు; వధ్యమానాః = కొట్టబడినవారలయి; రావణసాయకా

తాః = రావణుని బాణములచేం బీడింపఁబడినవారలయి; భయశల్యావిద్ధాః = భయమను బాధచేఁగొట్టఁబడినవారలయి; వానద్యమానాః = మిక్కిలియు నఱచుచున్నవారలయి; పతితాః = పడినవారలయి; శరణ్యం = శరణుపొందఁదగిన; రామం = రాముని; శరణ్యం = రక్షకునిఁగా; జగ్మః = పొందిరిగదా!

మహాపరాక్రమశాలులగునవ్వానరవీరులు, రావణునిబాణంబులచేఁ బీడితులయి, పరమభీతులయి, యఱచుచు, నేలంబడి, శరణ్యుండగు రామునిశరణుఁజొచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతో మహాత్మా స ధను ర్ధనుష్మా
నాదాయ రామ స్సహసా జగామ
తం లక్ష్మణః ప్రాంజలి రభ్యుపేత్య
ఉవాచ వాక్యం పరమార్థయుక్తమ్. ౪౬

టీక॥ తతః = అంత; మహాత్మా = అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడును; ధనుష్మాన్ = ప్రశస్తమయినవిలుకాఁడునగు; సః = ఆ; రామః = రాముఁడు; ధనుః = విల్లును; ఆదాయ = తీసికొని; సహసా = శీఘ్రమున; జగామ = పోయెను. లక్ష్మణః = లక్ష్మణుఁడు; ప్రాంజలిః = మంచిచేమోడ్పుగలవాఁడై; తం = ఆరాముని; అభ్యుపేత్య = పొంది; పరమార్థయుక్తం = శ్రేష్ఠమయిన యర్థముతోఁగూడిన; వాక్యం = మాటను; ఉవాచ = చెప్పెను.

అంత, మహాత్ముండు మహాధనుర్ధరుండునగు రాముండు, ధనుస్సుఁదీసికొని, శీఘ్రంబున వానరరక్షణార్థంబయి, పోయెను; అప్పుడు, లక్ష్మణుండు, ఆరామునియొద్దకుఁబోయి, చేమోడ్పు గీలించి, పరమార్థయుక్తంబగు నీమాటం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కామ మార్య స్సుపర్యాప్తో వధాయాస్య దురాత్మనః
విధమిష్యా మ్యహం నీచ మనుజానీహి మాం ప్రభో. ౪౭

టీక॥ ఆర్య = పూజ్యుండవగునీవు; దురాత్మనః = దుష్టుండగు; అస్య = ఈ

రావణునియొక్క; వధాయ = వధిం చుటకొఱకు; కామం = మిక్కిలియు; సుపర్యాప్తః = చాలుదువు. నీవం = నీ వుండగునీతని; అహం = నేను; వధిష్యామి = వధించెదను. ప్రభో = నాయకుఁడవగు రామా! మాం = నన్ను; అనుజానీహి = అనుమతింపుము.

పూజ్యుండవగునీకు, ఈదురాత్ము ని వధింపనెంతమాత్రము! అయినను, ఈతండు; నీతో యుద్ధంబు సేయ యో గ్యుండుకాఁడు; కావున, నీతని నేను వధించెదను; నాకనుజ్ఞ యొసఁగుము. అ ని, లక్ష్మణుండు, రామునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తమబ్రవీన్మహాతేజా రామస్సత్యపరాక్రమః

టీక॥ మహాతేజాః = అధికమయిన కాంతిగలవాఁడును; సత్యపరాక్రమః = ఎట్టికాలమునందును వ్యర్థము కాని పరాక్రమముగలవాఁడునగు; రామః = రాముఁడు; తం = ఆలక్ష్మణునిగూర్చి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

మహాతేజుండును సత్యపరాక్రముఁ డునగు రాముండు, ఆలక్ష్మణుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

గచ్ఛ యత్నపరశ్చాపి భవ లక్ష్మణ సంయుగే. ౪౮

టీక॥ లక్ష్మణ = లక్ష్మణుఁడా! గచ్ఛ = పొమ్ము. సంయుగే = యుద్ధమునందు; యత్నపరశ్చాపి = ప్రయత్నమునందాసక్తుఁడవును; భవ = అగుము.

లక్ష్మణుఁడా! పొమ్ము; యుద్ధంబునజాగ్రత్తతోనుండుము.

అని, తాత్పర్యము.

రావణో హి మహావీర్యో రణేద్భుతపరాక్రమః

టీక॥ రావణః = రావణుఁడు; మహావీర్యః = అధికమయిన పరాక్రమముగలవాఁడు. రణే = యుద్ధమునందు; అద్భుతపరాక్రమో హి = ఆశ్చర్యకరమయినపరాక్రమముగలవాఁడుగదా!

రావణుండు మహాపరాక్రమశాలి;

యుద్ధంబుననతనిపరాక్రమంబు, ఆత్మాశ్చర్యకరంబుగానుండును. అని, తాత్పర్యము.

త్రైలోక్యేనాపి సంక్రుద్ధో దుష్ప్రసహ్యో న సంశయః. ౪౯

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆరావణుఁడు; సంక్రుద్ధః=మిక్కిలియుఁగోపించినవాఁడై; త్రైలోక్యేనాపి=ముల్లోకముల చేతనైనను; దుష్ప్రసహ్యః=ఎదిరింపనలవిగాఁడు. సంశయః=సందేహము; న=లేదు.

ఈతండు, కుపితుండగునేని, ముల్లోకంబులుంగూడ, నీతనియెదుటనిలువంజాలవు. అని, తాత్పర్యము.

తస్య ఛిద్రాణి మార్గస్వ స్వచ్ఛిద్రాణిచ లక్షయ

టీక॥ తస్య=ఆతనియొక్క; ఛిద్రాణి=రంధ్రములను; మార్గస్వ=వెదకుము. స్వచ్ఛిద్రాణి=నీరంధ్రములను; లక్షయ=చూచుకొనుము.

అతనిఛిద్రంబులనుజూచిప్రహరింపుము; నీఛిద్రంబులనుంగనుంగొనిసవరించుకొనుము. అని, తాత్పర్యము.

చక్షుషా ధనుషా యత్నా ద్రక్షాత్మానం సమాహితః. ౫౦

టీక॥ సమాహితః=ఎచ్చరికగలవాఁడవై; చక్షుషా=కంటిచేతను; ధనుషా=వింటిచేతను; యత్నాత్=ప్రయత్నమువలన; ఆత్మానం=నిన్ను; రక్ష=రక్షించుకొనుము.

అట్లెచ్చరికతోఁబ్రయత్నంబునఁ, జక్కఁగాఁగంటఁజూచుచు, ధనుస్సుచేనిన్నురక్షించుకొనుచుయుద్ధంబుగావింపుము. అని, రాముండు, లక్ష్మణునకుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రాఘవస్య వచః శ్రుత్వా పరిష్వజ్యాభిపూజ్యచ
అభివాద్య తతో రామం యయౌ సౌమిత్రి రాహవమ్. ౫౧

టీక॥ సౌమిత్రిః=లక్ష్మణుఁడు; రాఘవస్య=రామునియొక్క; వచః=మా

టను; శ్రుత్వా=విని; తతః=అంత; రామం=రాముని; పరిష్వజ్య=కౌఁగిలించుకొనియు; అభిపూజ్య చ=పూజించియు; అభివాద్య=నమస్కరించి; ఆహవం=యుద్ధమునుగూర్చి ; యయౌ=పోయెను.

లక్ష్మణుండు , రాముని మాటను విని, రాముం గౌఁగిలించికొని పూజించి నమస్కరించి, యంత , యుద్ధంబునకుఁ బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

స రావణం వారణహస్తబాహు
ర్దదర్శ దీప్తోద్యతభీమచాపమ్
ప్రచ్ఛాదయంతం శరవృష్టిజాలై
స్తాన్వానరాన్ భిన్నవికీర్ణదేహాన్. ౫౨

టీక॥ వారణహస్తబాహుః = ఏనుఁగు తొండములవంటి చేతులుగల ; సః=ఆలక్ష్మణుఁడు ; దీప్తోద్యతభీమచాపం=ప్రకాశించుచున్నదియు నెత్తఁబడినదియునగు భయంకరమగు నధనుస్సుగలవాఁడును; భిన్నవికీర్ణదేహాన్=భేదింపఁబడినవియు వెదచల్లఁబడినవియునగు దేహములుగల; తాన్=ఆ ; వానరాన్=వానరులను; శరవృష్టిజాలైః=బాణవర్షసమూహముచేత; ప్రచ్ఛాదయంతం=కప్పుచున్నవాఁడునగు; రావణం=రావణుని; దదర్శ= చూచెను.

ఏనుంగుతొండములవంటిబాహువులుగలయాలక్ష్మణుండు, దేదీప్యమానంబగు భయంకరధనుస్సుఁబట్టుకొని , భిన్నులయి నేలంబడియుండు వానరులపై బాణవర్షంబులు గురిపించుచున్న రావణుంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తమాలోక్య మహాతేజా హనుమాన్మారుతాత్మజః
నివార్య శరజాలాని ప్రదుద్రావ స రావణమ్. ౫౩

టీక॥ మహాతేజాః=అధికమయిన పరాక్రమముగల; మారుతాత్మజః=వాయుదేవుని కొడుకైనట్టి; సః=ఆ ; హనుమాన్=హనుమంతుఁడు; తం = ఆలక్ష్మణుని; ఆలోక్య=చూచి ; శరజాలాని=బాణసమూహములను; నివార్య=అడ్డగించి; రావణం= రావణునిగూర్చి; ప్రదుద్రావ=పరుగెత్తెను.

మహాతేజుండును వాయుదేవునికుమారుండునగుహనుమంతుండు, లక్ష్మణుండుయుద్ధంబునకు వచ్చుటఁజూచి, భృత్యుండుతానుండఁగానాయనకేలకష్టమనిబాణసమూహములనువదుచేయక, రావణునిపైకడరెను.

అని, తాత్పర్యము.

రథం తస్య సమాసాద్య భుజ ముద్యమ్య దక్షిణమ్
త్రాసయన్ రావణం ధీమాన్ హనుమాన్ వాక్యమబ్రవీత్. ౫౪

టీక॥ ధీమాన్=అధికమయినబుద్ధిగల; హనుమాన్=హనుమంతుండు; తస్య=ఆరావణునియొక్క; రథం=రథమును; సమాసాద్య=పొంది; దక్షిణం=కుడిదగు; భుజం=చేతిని; ఉద్యమ్య=ఎత్తి; రావణం=రావణుని; త్రాసయన్=భయపెట్టుచు; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

బుద్ధిమంతుండగుహనుమంతుండు, రావణునిరథంబుఁజేరి, కుడిభుజంబెత్తి రావణునిభయపెట్టుచు,నిట్లనిచెప్పెను

అని, తాత్పర్యము.

దేవదానవ గంధర్వా యక్షాశ్చ సహరాక్షసైః
అవశ్యంతు త్వయా భగ్నా వానరేభ్య స్తు తేభయమ్. ౫౫

టీక॥ త్వయా=నీచేత; దేవదానవగంధర్వాః=దేవతలునుదానవులునుగంధర్వులును; రాక్షసైస్సహ=రాక్షసులతోఁగూడ; యక్షాశ్చ=యక్షులును; అవశ్యంతు=తప్పకనె; భగ్నాః=జయింపఁబడిరి. తే=నీకు; వానరేభ్యస్తు=వానరులవలనమాత్రము; భయం=భయము.

నీవు, దేవతలనుదానవులనుగంధర్వులనుయక్షులనురాక్షసులను జయించియున్నావువాస్తవము; నీకువానరులవలనమాత్రముభయముగలదు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏషమే దక్షిణో బాహుః పంచశాఖ స్సముద్యతః
విధమిష్యతి తే దేహా ద్భూతాత్మానం చిరోషితమ్. ౫౬

టీక॥ పంచశాఖః= అయిదుఁవ్రేళ్లుగలదియు; సముద్యతః = ఎత్తఁబడినదియునగు; ఏషః=ఈ; మే= నాయొక్క; దక్షిణః=కుడిదైన; బాహుః = చేయి; తే=నీయొక్క; దేహాత్ = దేహమునుండి; చిరోషితం=బహుకాలముగానున్న; భూతాత్మానం = ప్రాణిరూపుఁడయినయాత్మను; విధమిష్యతి= వెలువరింపఁగలదు.

అయిదుఁవ్రేళ్లుగలదియుసముద్యతంబునయినయీనాదక్షిణబాహువు, ఇప్పుడు, నిన్నువధించినీదేహంబునబహుకాలంబుగానున్నజీవుని, వెలువరింపఁగలదు. అని; హనుమంతుండు, రావణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రుత్వా హనుమతో వాక్యం రావణో భీమవిక్రమః
సంరక్త నయనః క్రోధా దిదం వచన మబ్రవీత్. ౪౭

టీక॥ భీమవిక్రమః=భయంకరమయినపరాక్రమముగల; రావణః=రావణుఁడు; హనుమతః=హనుమంతునియొక్క; వాక్యం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; క్రోధాత్=కోపమువలన ; సంరక్తనయనః=ఎఱ్ఱనైనకన్నులుగలవాఁడై; ఇదం= ఈ; వచనం=మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

భయంకర పరాక్రముఁడగు రావణుఁడు, హనుమంతునిమాటనువిని, కోపంబునఁగన్నుల నెఱ్ఱఁదనంబుగదుర, హనుమంతుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

క్షిప్రం ప్రహర నిశ్శంకం స్థిరాం కీర్తిమ వాప్నుహి
తతస్త్వాం జ్ఞాతవిక్రాంతం నాశయిష్యామి వానర. ౪౮

టీక॥ వానర=హనుమంతుఁడా! క్షిప్రం=శీఘ్రముగా; నిశ్శంకం = నిర్భయముగా; ప్రహర=కొట్టుము; స్థిరాం=నాశములేని; కీర్తిం=కీర్తిని; అవాప్నుహి=పొందుము. తతః=అంత ; జ్ఞాతవిక్రాంతం= తెలియఁబడిన పరాక్రమముగల; త్వాం=నిన్ను; నాశయిష్యామి= నశింపఁజేసెదను.

హనుమంతుఁడా! శీఘ్రంబున నిర్భయంబుగాఁబ్రహరింపుము ; ఒకకీర్తి

స ౫౯

రావణునియుద్ధంబునం గొట్టినని స్థిరమయునకీర్తిం బొందుము; అంత, నేను, నీపరాక్రమంబుం దెలిసి, నిన్ను వధించెదను. అని, రావణుండు హనుమంతుని తోంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రావణస్య వచః శ్రుత్వా వాయుసూను ర్వచో ౽బ్రవీత్

టీక॥ వాయుసూనుః= వాయుదేవుని కుమారుండైన హనుమంతుండు; రావణస్య=రావణుని యొక్క; వచః= మాటను; శ్రుత్వా=విని; వచః= మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

వాయుదేవుని కుమారుండగు హనుమంతుండు, రావణుని మాటను విని, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రహృతంహి మయా పూర్వ మక్షం స్మర సుతం తవ. ౫౯

టీక॥ పూర్వం=మున్ను; మయా= నాచేత; ప్రహృతంహి = కొట్టంబడిన వాండేయయిన; తవ= నీయొక్క; అక్షం=అక్షుండను, సుతం= కొడుకును; స్మర=తలంపుము.

మున్ను నాచే దెబ్బదినిచచ్చిన నీకొమరునక్షుని దలంచుకొనుము. అని, హనుమంతుండు, రావణునితోం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తో మహాతేజా రావణో రాక్షసేశ్వరః
ఆజఘానా నిలసుతం తలే నోరసి వీర్యవాన్. ౬౦

టీక॥ మహాతేజాః= అధికమయిన కాంతిగలవాండును; వీర్యవాన్ = అధికమయిన పరాక్రమముగలవాండునగు; రాక్షసేశ్వరః= రాక్షసరాజుండగు రావణుండు; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తః= చెప్పంబడినవాండై; అనిలసుతం=హనుమంతుని; తలేన=అఱచేత; ఉరసి= ఱొమ్మునందు; ఆజఘాన=కొట్టెను.

మహాతేజుండు మహాపరాక్రమశాలియునగు రాక్షసరాజు రావణుండు, హనుమంతుని మాటను విని ఱొమ్మున నఱచేతంజఱచెను. అని, తాత్పర్యము.

స తలాభిహతస్తేన చచాల చ ముహుర్ముహుః

టీ॥ సః=ఆహనుమంతుఁడు ; తేన=ఆరావణునిచేత ; తలాభిహతః= అఱచేతఁగొట్టఁబడినవాఁడై ; ముహుర్ముహుః=పలుమాఱు; చచాల చ= చలించెను.

హనుమంతుఁడు, రావణునియఱచేతిదెబ్బకుమిక్కిలియుఁజలనంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

స్థిత్వా ముహూర్తం తేజస్వీ స్థైర్యం కృత్వా మహామతిః. ౬౧
ఆజఘానాభిసంక్రుద్ధ స్తలేనైవామరద్విషమ్

టీక॥ తేజస్వీ = అధికమయినపరాక్రమముఁగలవాఁడును; మహామతిః= అధికమయినబుద్ధిగలవాఁడునగు హనుమంతుఁడు;ముహూర్తం= కొంచెముసేపు; స్థిత్వా=ఉండి;స్థైర్యం=నిశ్చలతను; కృత్వా=చేసి; అభిసంక్రుద్ధః = మిక్కిలియుఁగోపించినవాఁడై; తలేనైవ=అఱచేతిచేతనే; అమరద్విషం= దేవశత్రువైనరావణుని ; ఆజఘాన = కొట్టెను.

మహాపరాక్రమశాలియుబుద్ధిమంతుఁడునగుహనుమంతుఁడు, కొంచెముసేపుండి స్థైర్యంబుఁదెచ్చుకొని, పరమక్రుద్ధుండై, యారావణునినఱచేతంబ్రహరించెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్తలేనాభిహతో వానరేణ మహాత్మనా. ౬౨
దశగ్రీవ స్సమాధూతో యథా భూమిచలేఽచలః

టీక॥ తతః=అంత; దశగ్రీవః=రావణుఁడు; మహాత్మనా= అధికమయినబలముగల ; వానరేణ=హనుమంతునిచేత; తలేన = అఱచేతిచేత; అభిహతః=కొట్టఁబడినవాఁడై; భూమితలే= భూతలమునందు; అచలో యథా=పర్వతమువలె; సమాధూతః = చలించినాఁడు.

అంత, రావణుండు , మహాబలుండగుహనుమంతుని యఱచేతిదెబ్బకు , భూకంపమునఁ బర్వతముచలించున ట్లు , మిక్కిలియుఁజలించెను. అని, తా.

సంగ్రామే తం తథా దృష్ట్వా రావణం తలతాడితమ్. ౬౩
ఋషయో వానరా స్సిద్ధా నేదు ర్దేవా స్సహాసురైః.

టీక॥ తథా=అట్లు; సంగ్రామే = యుద్ధమునందు; తలతాడితం= అఱచేతం గొట్టఁబడిన; తం=ఆ; రావణం = రావణుని; దృష్ట్వా=చూచి; వానరాః= వానరులును; ఋషయః=ఋషులును; సిద్ధాః=సిద్ధులును; దేవాః = దేవతలును; అసురైః సహ= అసురులతోఁగూడ; నేదుః=అఱచిరి.

అట్లు, రావణుండు, యుద్ధంబున, హనుమంతుని హస్తతలంబునం దాడితుండై చలించుటఁ జూచి, వానరులును, ఋషులును సిద్ధులును దేవతలు నసురులును బరమసంతోషంబునఁ గోలాహలంబు గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

అథాశ్వాస్య మహాతేజా రావణో వాక్య మబ్రవీత్. ౬౪

టీక॥ అథ=అంత; మహాతేజాః = అధికమయినపరాక్రమముగల; రావణః= రావణుఁడు; ఆశ్వాస్య= ఊఱడిలి; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

అంత, మహాతేజుండగు రావణుండు, ఊఱటనొంది, హనుమంతుం జూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

సాధు వానర వీర్యేణ శ్లాఘనీయో సి మే రిపుః

టీక॥ వానర = హనుమంతుఁడా! సాధు= లెస్స. మే=నాకు; రిపుః=శత్రుఁడవైనను; వీర్యేణ=పరాక్రమముచేత; శ్లాఘనీయః = కొనియాడఁదగినవాఁడవు; అసి=అగుచున్నావు.

హనుమంతుఁడా! లెస్స లెస్స నీవు నాకు శత్రుఁడవైనను నీ పరాక్రమంబునకు మెచ్చుకొన్నాను. అని, రావణుండు హనుమంతునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ధిగస్తు మమ వీర్యేణ మారుతి ర్వాక్య మబ్రవీత్. ౬౫

టీక॥ మారుతిః= వాయుపుత్రుఁడు కైనహనుమంతుఁడు; వాక్యం=మాటను;అబ్రవీత్=చెప్పెను. మమ= నాయొక్క;వీర్యేణ(వీర్యం) = పరాక్రమమునుగూర్చి;ధిక్=దహింపఁబడుట; అస్తు=అగుగాక.

అంత, హనుమంతుండిట్లని చెప్పెను; నాపరాక్రమమేల దహింపఁబడుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

ధిగస్తు మమ వీర్యేణ యత్త్వం జీవసి రావణ

టీక॥ రావణ=రావణుఁడా ! యత్=ఎందువలన;త్వం = నీవు;జీవసి=బ్రతికియున్నావో;తత్ (అధ్యాహృతము)= అందువలన;మమ=నాయొక్క; వీర్యేణ(వీర్యం)= పరాక్రమమునుగూర్చి;ధిక్=దహింపఁబడుట;అస్తు= అగుఁగాక,

రావణుఁడా ! నాచేఁగొట్టఁబడినవాఁడవయ్యు నీవు చావక బ్రతికియున్నావే;అట్టి నాపరాక్రమము దహింపఁబడుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

సకృత్తు ప్రహరేదానీం దుర్బుద్ధే కిం వికత్థసే. ౬౬

టీక॥ దుర్బుద్ధే= దుష్టబుద్ధివగు రావణుఁడా!ఇదానీం=ఇప్పుడు; సకృత్తు= ఒకమాఱుమాత్రము;ప్రహర = కొట్టుము. కిం=ఎందుకు;వికత్థసే = పొగడుకొనుచున్నావు?

దురాత్ముండవగు రావణుఁడా! ఇంకను ఒకమాఱుమాత్రము ప్రహరింపుము;ఊరకనిన్ను నీవే పొగడుకొనెదవేల! అని, తాత్పర్యము.

తతస్త్వాం మామికా ముష్టిర్నయిష్యతి యమక్షయమ్

టీక॥ తతః=అంత; త్వాం= నిన్ను; మామికా=నాదైన;ముష్టిః = పిడికిలి; యమక్షయం=యమునియింటిని; నయిష్యతి(నేష్యతి)=పొందింపఁగలదు.

అంత, నేనొకపిడికిటిపోటుతో నిన్ను యమపురికంపెదను. అని, హనుమంతుండు, రావణునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతో మారుతి వాక్యేన క్రోధస్తస్య తథాజ్వలత్. ౬౭

టీక॥ తతః=అంత; మారుతివాక్యేన=హనుమంతునిమాటచేత; తస్య=ఆరావణునియొక్క; క్రోధః = కోపము; తథా=అట్లు; అజ్వలత్ =మండెను.

అంత, హనుమంతునిమాటకు, రావణునకుమహాకోపంబువచ్చినది.

అని, తాత్పర్యము.

సంరక్తనయనో యత్నాన్ముష్టి ముద్యమ్య దక్షిణామ్
పాతయామాస వేగేన వానరోరసి వీర్యవాన్. ౬౮

టీక॥ వీర్యవాన్= అధికమయినపరాక్రమముగలరావణుఁడు; సంరక్తనయనః=మిక్కిలియు నెఱ్ఱని కన్నులుగలవాఁడై; యత్నాత్= ప్రయత్నమువలన; దక్షిణాం=కుడిదైన; ముష్టిం = పిడికిలిని; ఉద్యమ్య=ఎత్తి; వేగేన = వేగముచేత; వానరోరసి= హనుమంతునివక్షస్థ్సలమునందు; పాతయామాస = వేసెను.

మహాపరాక్రమశాలియగు రావణుండు, కోపంబునంగన్నుల నెఱ్ఱదనంబుదోఁప, దక్షిణహస్తంబున దృఢంబుగాఁబిడికిలియలవరించి, వేగంబున, హనుమంతునివక్షస్థ్సలంబునంబొడిచెను.

అని, తాత్పర్యము.

హనుమాన్ వక్షసి వ్యూఢే సంచచాల హతః పునః

టీక॥ హనుమాన్= హనుమంతుఁడు; వ్యూఢే=విశాలమయిన; వక్షసి=ఱొమ్మునందు; హతః = కొట్టఁబడినవాఁడై; పునః=మఱల; సంచచాల = మిక్కిలియుఁజలించెను.

హనుమంతుండు, అట్లువిశాలంబగువక్షస్థ్సలంబునంగొట్టఁబడినవాఁడై, మఱలఁజలనంబునొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

విహ్వలంతు తదా దృష్ట్వా హనుమంతం మహాబలమ్. ౬౯
రథే నాతిరథ శ్శీఘ్రం నీలం ప్రతి సమభ్యగాత్

టీక॥ అతిరథః = పెక్కురథికులతోఁబోరునట్టిరావణుఁడు; తదా= అప్పుడు; మహాబలం= అధికమయినబలముగల; హనుమంతం=హనుమంతుని; విహ్వలంతు= అవయవములస్వాధీనతదప్పినవానిఁగా; దృష్ట్వాతు=చూచినంతనె;రథేన=రథముచేత; శీఘ్రం= శీఘ్రముగా; నీలంప్రతి= నీలునిగూర్చి; సమభ్యగాత్=పోయెను.

అతిరథుండగురావణుండు, మహాబలశాలియయినహనుమంతుండు సోలుటంజూచి, యాతఁడు తెప్పిఱిలినఁ గష్టమని శీఘ్రంబుననీలునిమీఁదికిఁ బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసానా మధిపతి ర్దశగ్రీవః ప్రతాపవాన్. ౭౦
పన్నగ ప్రతిమై ర్భీమైః పరమర్మాతిభేదిభిః
శరై రాదీపయామాస నీలం హరి చమూపతిమ్. ౭౧

టీక॥ప్రతాపవాన్= అధికమయినప్రతాపము గలవాఁడును ; రాక్షసానాం= రాక్షసులకు; అధిపతిః= ప్రభువునగు;దశగ్రీవః= రావణుఁడు; పన్నగప్రతిమైః=సర్పములతోఁ బోలికగలవియు;భీమైః=భయంకరములును; పరమర్మాతిభేదిభిః=శత్రువులజీవస్థానంబులభేదించునవియునగు; శరైః= బాణములచేత;హరిచమూపతిం= వానరసేనానాయకుఁడగు;నీలం=నీలుని; ఆదీపయామాస= వెలిఁగించెను.

మహాపరాక్రమశాలియగు రాక్షసేశ్వరుండు రావణుండు,పన్నగతుల్యంబులును భయంకరంబులునుశత్రువుల మర్మస్థానంబుల భేదించునవియునగు బాణంబులు, వానరసేనానాయకుండగు నీలునిపైఁ,బఱపెను.అని, తాత్పర్యము.

స శరౌఘ సమాయస్తో నీలః కపి చమూపతిః
కరే ణైకేన శైలాగ్రం రక్షోధి పతయే సృజాత్. ౭౨

టీక॥ కపిచమూపతిః=వానరసేనానాయకుఁడగు;సః=ఆ;నీలః= నీలుఁడు; శరౌఘసమాయస్తః = బాణసమూహములచేఁ బీడింపఁబడినవాఁడై ; ఏకేన= ఒక్కటైన;కరేణ= చేతిచేత; శైలాగ్రం=పర్వతశిఖరమును; రక్షోధిపత

యే=రాక్షసరాజుకొఱకు; అసృజత్ = విడిచెను.

వానరసేనానాయకుండగునీలుండు అట్లుబాణసమూహంబులచేఁ బీడితుండై, ఒకచేత, నొకపర్వతశిఖరంబుఁ గొని, రాక్షసరాజుపైనేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

హనుమానపి తేజస్వీ సమాశ్వస్తో మహామనాః

విప్రేక్షమాణో యుద్ధేప్సు స్సరోష మిద మబ్రవీత్. ౭౩

నీలేన సహ సంయుక్తం రావణం రాక్షసేశ్వరమ్

టీక॥ తేజస్వీ=అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడును; మహామనాః=పూజ్యమయినమనస్సుగలవాఁడునగు; హనుమానపి=హనుమంతుండును; సమాశ్వస్తః = ఊఁటడిలినవాఁడై; యుద్ధేప్సుః=యుద్ధంబుఁగోరువాఁడై; విప్రేక్షమాణః=చూచుచున్నవాఁడై; నీలేన సహ=నీలునితోఁగూడ; సంయుక్తం=కూడిన; రాక్షసేశ్వరం = రాక్షసనాథుఁడయిన; రావణం = రావణునిగూర్చి; సరోషం= కోపముతోఁగూడునట్లుగా; ఇదం=ఈమాటను; అబ్రవీత్= చెప్పెను.

మహాపరాక్రమశాలియు మహాత్ముండునగు హనుమంతుండంతఁజెప్పిటిలి, యుద్ధకాంక్షచే నలుప్రక్కలం జూచి, నీలునితోయుద్ధంబుఁగావించుచున్న రావణుంగని, తప్పించుకొని పోయినాఁడనుకోపంబున, నతనితోనిట్లని చెప్పెను, అని, తాత్పర్యము.

అన్యేన యుధ్యమానస్య నయుక్త మభిధావనమ్. ౭౪

టీక॥ అన్యేన=ఇతరునితో; యుధ్యమానస్య= యుద్ధముసేయుచున్నవానియొక్క; అభిధావనం=తఱుముట ; నయుక్తం=సరిగాదు.

మఱియొకనితోడయుద్ధము సేయుచున్నవానిం దఱుముకొనిపోవుటయుక్తముకాదు; కావుననిన్నువిడిచినాను. అని, హనుమంతుఁడు, రావణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రావణోపి మహాతేజా స్తచ్ఛ్రుంగం సప్తభిశ్శరైః

ఆజఘాన సుతీక్ష్ణాగ్రైస్తద్వికీర్ణం పపాతహ. ౭౫.

టీక॥ మహాతేజాః= అధికమయిన పరాక్రమముగల; రావణోఽపి= రావణుఁడును; తత్=ఆ; శృంగం=పర్వతశిఖరమును; సుతీక్ష్ణాగ్రైః= మిక్కిలియు గఱకులయినకొనలుగల; సప్తభిః=ఏడైన; శరైః=బాణములచేత; ఆజఘాన=కొట్టెను. తత్=అది; వికీర్ణం=తునకలై; పపాత=పడెను. ("హ" అనునది పాదపూరణార్థము).

మహాతేజుండగు రావణుండును, ఆ పర్వతశిఖరంబును, ఏడుతీక్ష్ణబాణంబులచేఁ ఖండింప, నదితునియలయి నేలంబడెను. అని, తాత్పర్యము.

తద్వికీర్ణం గిరేశ్శృంగం దృష్ట్వా హరిచమూపతిః
కాలాగ్నిరివ జజ్వాల క్రోధేన పరవీరహా. ౭౬

టీక॥ పరవీరహా=శత్రువీరులవధించునట్టి; హరిచమూపతిః= వానరసేనానాయకుఁడైననీలుఁడు; వికీర్ణం= తునియలయిన; తత్=ఆ; గిరేః = పర్వతముయొక్క; శృంగం= శిఖరమును; దృష్ట్వా=చూచి; క్రోధేన=కోపముచేత; కాలాగ్నిరివ = ప్రళయాగ్నివలె; జజ్వాల=మండెను.

శత్రువీరులవధించునట్టివానరసేనానాయకుండగునీలుఁడు, తానుప్రయోగించినపర్వతశిఖరంబు దునియలగుటం జూచి, కోపంబునఁ బ్రళయకాలాగ్నివలె వడిమండిపడెను. అని, తాత్పర్యము.

సోఽశ్వకర్ణాన్ ధవాన్ సాలాంశ్చూతాంశ్చాపి సుపుష్పితాన్
అన్యాంశ్చ వివిధాన్ వృక్షాన్ నీలశ్చిక్షేప సంయుగే. ౭౭

టీక॥ సః=ఆ; నీలః=నీలుఁడు; సంయుగే=యుద్ధమునందు; అశ్వకర్ణాన్= ఇనుమద్దిచెట్లను; ధవాన్= చండ్రచెట్లను; సాలాన్ = మద్దిచెట్లను; సుపుష్పితాన్ = చక్కఁగాఁబూచిన; చూతాంశ్చాపి = మామిడిచెట్లను; అన్యాన్=ఇతరములయిన; వివిధాన్= నానావిధములయిన; వృక్షాంశ్చ = చె

ట్లను; చిక్షేప=వేసెను.

ఆనీలుండప్పుడుయుద్ధంబున, ఇను మద్దిచెట్లనుచంద్రచెట్లను; చక్కఁగాఁ బూచినమామిడిచెట్లను, మఱియునితరములయిన నానావిధవృక్షములను రావణునిపై వేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తాన్ వృక్షాన్ సమాసాద్య ప్రతిచిచ్ఛేద రావణః
అభ్యవర్ష త్సుఘోరేణ శరవర్షేణ పావకిమ్. ౭౮

టీక॥ సః=ఆ; రావణః= రావణుఁడు; తాన్=ఆ; వృక్షాన్= వృక్షములను; సమాసాద్య=పొంది; ప్రతిచిచ్ఛేద=నఱకెను. సుఘోరేణ = మిక్కిలియుభయంకరమయిన; శరవర్షేణ=బాణములవానచేత; పావకిం= అగ్నిహోత్రునికొడుకైననీలునిగూర్చి; అభ్యవర్షత్=కురిసెను.

అంత, రావణుండు, ఆవృక్షముల నన్నింటినిసగలకుబాణంబులఖండించి, నీలునిమీఁద, మిక్కిలియుభయంకరంబగుబాణవర్షంబుఁగురిపించెను

అని, తాత్పర్యము.

అభివృష్ట శ్శరౌఘేన మేఘేనేవ మహాచలః
హ్రస్వంకృత్వా తదా రూపం ధ్వజాగ్రే నిపపాతహ. ౭౯

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆనీలుఁడు; మేఘేన=మేఘములచేత; మహాచలఇవ=మహాపర్వతమువలె; శరౌఘేణ=బాణసమూహముచేత; అభివృష్టః=కురిపింపఁబడినవాఁడై; తదా= అప్పుడు; రూపం=ఆకారమును; హ్రస్వం=చిన్నదిగా; కృత్వా=చేసికొని; ధ్వజాగ్రే=టెక్కెముయొక్కకొనను; నిపపాత=వ్రాలెను("హ" అనునది పాదపూరణార్థము).

ఆనీలుండు, అట్లుమేఘంబుచే మహాపర్వతంబుకరణి, రావణునిచేబాణవర్షంబుననభివృష్టుండై, తనయాకారమునుహ్రస్వమునుగావించికొని, రావణునిధ్వజాగ్రంబుమీఁదికివ్రాలెను.

అని, తాత్పర్యము.

పావకాత్మజ మాలోక్య ధ్వజాగ్రే సముపస్థితమ్
జజ్వాల రావణః క్రోధా త్తతో నీలో ననాదచ. ౮౦

టీక॥ రావణః=రావణుఁడు; ధ్వజాగ్రే=టెక్కెముకొనను; సముపస్థితం=ఉన్న; పావకాత్మజం= నీలుని; ఆలోక్య=చూచి; క్రోధాత్ = కోపమువలన; జజ్వాల=మండెను. తతః= అంత; నీలః=నీలుఁడు; ననాదు; పికిఁగాఁడెను.

రావణుండట్లు నీలుండు తనధ్వజాగ్రంబుమీఁదికిఁ బ్రాలుటఁ జూచి, పరమక్రుద్ధుండై మండిపడెను; నీలుండు ధ్వజాగ్రంబుననుండి, సింహనాదంబు గావించెను. అని, తాత్పర్యము.

ధ్వజాగ్రే గిరిశ్శృంగే కిరీటాగ్రేచ తం హరిమ్
లక్ష్మ... రివ జజ్వాల క్రోంచ్ఛ దృష్ట్వా రామశ్చ విస్మితాః. ౮౧

టీక॥ అథ=అం... శత్రువీరులవధిం... ణుఁడును; - నూ... పతిః= వానరసేం... తుండును; రామ...ుఁడు; మక్ష్మణం=ధ్వజాగ్రే=టెక్కెము...కొనను; ధనుషః= వింటియొక్క; అగ్రేచ = కొనను; కిరీటాగ్రేచ=కిరీటముకొనను; తం = ఆ; హరిం=నీలుని; దృష్ట్వా=చూచి ; విస్మితాః=ఆశ్చర్యపడిరి.

అంత, రావణునికి బాణంబువిడువ గుఱి నిలువకుండునట్లు ధ్వజాగ్రంబునను, ధనురగ్రంబునను, కిరీటాగ్రంబునను సంచరించుచున్న నీలుంజూచి, లక్ష్మణుండును హనుమంతుండును రాముండును ఆశ్చర్యము నొందిరి.
అని, తాత్పర్యము.

రావణోఽపి మహాతేజాః కపిలాఘవవిస్మితః
అస్త్రమాహారయామాస దీప్తమాగ్నేయ మద్భుతమ్. ౮౨

టీక॥మహాతేజాః- అధికమయినతేజస్సుగల; రావణోపి- రావణుఁడును; కపిలాఘవవిస్మితః - నీలునిలాఘవమువ

కాశ్చర్యమునొందినవాఁడై; దీప్తం=ప్రకాశించుచున్నదియు; అద్భుతం=ఆశ్చర్యకరంబునగు; ఆగ్నేయం= అగ్ని

దేవతాకమయిన; అస్త్రం=అస్త్రమును; ఆహరయామాస=గ్రహించెను.

మహాతేజుండగు రావణుండను, నీలునిలాఘవమున కాశ్చర్యము నొంది, దివ్యంబగు నాగ్నేయాస్త్రంబు గ్రహించెను. అని, తాత్పర్యము.

తతస్తే చుక్రుశు హృష్టా లబ్ధలక్షాః ప్లవంగమాః
నీలలాఘవసంభ్రాంతం దృష్ట్వా రావణ మాహవే. ౮౩

టీక॥ తతః=అంత; తే=ఆ; ప్లవంగమాః=వానరులు; ఆహవే= యుద్ధమునందు; నీలలాఘవసంభ్రాంతం= నీలుని లాఘవముచే భ్రాంతినొందిన ; రావణం=రావణుని ; దృష్ట్వా=చూచి; లబ్ధలక్షాః= పొందఁబడిన విషయము గలవారలయి; హృష్టాః=సంతోషించినవారలయి; చుక్రుశుః=అఱచిరి.

అంత నావానరులందఱు, రావణుండు యుద్ధంబున నీలుని లాఘవంబుచే సంభ్రాంతుండగుట నెఱింగి, సంతోషంబు నొంది సింహనాదంబులు గావించిరి. అని, తా.

వానరాణాంచ నాదేన సంరబ్ధో రావణ స్తదా
సంభ్రమావిష్టహృదయో నకించి త్ప్రత్యపద్యత. ౮౪

టీక॥ తదా=అప్పుడు ; సంరబ్ధః= సంరంభము గలవాఁడును ; సంభ్రమావిష్టహృదయః= తొట్రుపాటుచేఁబొందఁబడిన మనస్సు గలవాఁడునగు ; రావణః=రావణుఁడు; వానరాణాం = వానరులయొక్క; నాదేనచ = అఱపుచేతను; కించిత్= కొంచెమైనను ; నప్రత్యపద్యత=పొందఁడయ్యె.

అప్పుడు, నీలుని లాఘవంబుచే సంభ్రాంతుండై యాగ్నేయాస్త్రసంధాన సంరంభంబుననున్న రావణుండు, వానరులు చేయు కోలాహలంబుచే, గొంతసేపేమియుఁ దోఁచకుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఆగ్నేయేనాథ సంయుక్తం గృహీత్వా రావణ శ్శరమ్
ధ్వజశీర్ష స్థితం నీల ముదైక్షత నిశాచరః. ౮౫

టీక॥ అథ=అంత; నిశాచరః= రాక్షసుఁడైన; రావణః=రావణుఁడు ; ఆ

గ్నేయేన=ఆగ్నేయాస్త్రముతో ; సంయుక్తం=కూడిన; శరం= బాణమును; గృహీత్వా=గ్రహించి ; ధ్వజశీర్షస్థితం= టెక్కెముయొక్క శిరస్సునందున్న; నీలం=నీలుని ; దదర్శ = చూచెను.

అంత, రావణుండు , ఆగ్నేయాస్త్రముతోనభిమంత్రింపఁబడిన శరంబుఁ దీసి, ధ్వజాగ్రంబుననున్న నీలుం గాంచెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో ఽబ్రవీ న్మహాతేజా రావణో రాక్షసేశ్వరః

టీక॥ తతః=అంత; మహాతేజాః= అధికమయిన పరాక్రమముగలవాఁడును; రాక్షసేశ్వరః=రాక్షసనాథుండునగు; రావణః = రావణుఁడు ; అబ్రవీత్ =చెప్పెను.

అంత, మహాపరాక్రమశాలియగు రాక్షసరాజు రావణుండు , నీలునితో నిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కపే లాఘవయుక్తోసి మాయయా పరయానయా. ౨౬

టీక॥ కపే=నీలుఁడా! అనయా= ఈ; పరయా=అధికమయిన; మాయయా=మాయచేత; లాఘవయుక్తః= లాఘవముతోఁగూడినవాఁడవు; అసి= అగుచున్నావు.

నీలుఁడా! నీవు, బాలమాయలునేర్చినవాఁడవు ; మహాలాఘవముగలిగియున్నావు. అని, తాత్పర్యము.

జీవితం ఖలు రక్షస్వ యది శక్తోఽసి వానర

టీక॥ వానర= నీలుఁడా! శక్తోఽసి యది=శక్తుండవగుదువేని ; జీవితం ఖలు=ప్రాణమునుమాత్రము ; రక్షస్వ= కాపాడుకొనుము.

నీలుఁడా! ఇప్పుడు,నీకుశక్తిగలదేని నీప్రాణము రక్షించుకొనుము.

అని, తాత్పర్యము.

తాని తాన్యాత్మరూపాణి సృజసి త్వ మనేకశః. ౨౭

టీక॥ త్వం=నీవు; అనేకశః= అనేకముగా; తాని తాని = ఆయా ; ఆత్మ

రూపాణి=ఆకారములను ; సృజసి= సృజించుచున్నావు.

నీవు, నానావిధములగునట్టిరూపంబులందాల్చెదవు ; దానిం జూడనాశ్చర్యమగుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

తథాపి త్వాం మయా యుక్త స్సాయకో౽స్త్ర ప్రయోజితః
జీవితం పరిరక్షంతం జీవితా ద్భ్రంశయిష్యతి. ౮౮

టీక॥ తథాపి=అట్లయినను ; మయా=నాచేత ; యుక్తః = ప్రయోగింపఁబడిన ; అస్త్రప్రయోజితః = అస్త్రముతోఁగూర్పఁబడిన ; శరః= బాణము ; జీవితం=ప్రాణమును ; పరిరక్షంతం= కాపాడుకొనుచున్న ; త్వాం = నిన్ను ; జీవితాత్=ప్రాణమునునుండి ; భ్రంశయిష్యతి=త్రోయఁగలదు.

అట్లు, నీవు ప్రాణసంరక్షణార్థమయి మాయచే నానావిధరూపంబులు దాల్చుచున్నను, నేనిప్పుడు ప్రయోగించుదివ్యాస్త్రయుక్తమగుబాణము, నిన్నుమృతుంజేయఁగలదు. అని, రావణుండునీలునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్వా మహాబాహూ రావణో రాక్షసేశ్వరః
సంధాయ బాణ మస్త్రేణ చమూపతి మతాడయత్. ౮౯

టీక॥ మహాబాహుః=పెద్దచేతులుగలవాఁడును ; రాక్షసేశ్వరః= రాక్షసనాథుఁడునగు ; రావణః = రావణుండు ; ఏవం=ఇట్లు ; ఉక్త్వా= చెప్పి ; బాణం=బాణమును ; అస్త్రేణ= ఆగ్నేయాస్త్రముతో ; సంధాయ= కూర్చి ; చమూపతిం = సేనానాయకుఁడగునీలుని ; అతాడయత్ =కొట్టెను.

మహాబాహుండగు రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు, ఈప్రకారమునం జెప్పి, యాగ్నేయాస్త్రంబుచే బాణంబునభిమంత్రించి, వానరసేనానాయకుండగు నీలుపైవిడిచెను.

అని, తాత్పర్యము.

సో౽స్త్రయుక్తేన బాణేన నీలో వక్షసి తాడితః
నిర్దహ్యమాన స్సహసా నిపపాత మహీతలే. ౯౦

టీక॥ సః=ఆ; నీలః=నీలుఁడు; అస్త్రయుక్తేన= ఆగ్నేయాస్త్రముతోఁ గూడిన; బాణేన=బాణముచేత ; వక్షసి=ఱొమ్మునందు; తాడితః = కొట్టఁబడినవాఁడై; దహ్యమానః= దహింపఁబడుచున్నవాఁడై; సహసా= శీఘ్రముగ; మహీతలే=భూతలమునందు ; పపాత=పడెను.

ఆనీలుండు, ఆగ్నేయాస్త్రముచేత వక్షస్థలంబునం దాఁకితుండై, యా దివ్యాస్త్రజ్వాలలచే దహింపఁబడుచు, తటాలున, ధ్వజాగ్రంబుననుండి భూమిం బడెను. అని, తాత్పర్యము.

పితృమాహాత్మ్యసంయోగా దాత్మనశ్చాపి తేజసా
జానుభ్యా మపతద్భూమౌ నచ ప్రాణై ర్వ్యయుజ్యత. ౯౧

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)= ఆనీలుఁడు; పితృమాహాత్మ్యసంయోగాత్=తండ్రియొక్క ప్రభావము చేరుటవలనను; ఆత్మనః=తనయొక్క; తేజసాచాపి= తేజస్సుచేతను ; జానుభ్యాం= మోఁకాళ్లచే; భూమౌ = నేలయందు; అపతత్=పడెను. ప్రాణైః = ప్రాణములచేత; నవ్యయుజ్యత చ=విడువఁబడఁడయ్యెను.

ఆనీలుఁడు, తండ్రియగునగ్నిహోత్రుని యనుగ్రహమువలనను, తనతేజోమహిమవలనను, ఆయాగ్నేయాస్త్రంబుచే విసంజ్ఞుండై మోఁకాళ్లనూని నేలంబడెను గాని మృతుండు గాఁడయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

విసంజ్ఞం వానరం దృష్ట్వా దశగ్రీవో రణోత్సుకః
రథే నాంబుదనాదేన సౌమిత్రి మభిదుద్రువే. ౯౨

టీక॥ దశగ్రీవః=రావణుఁడు ; విసంజ్ఞం=తెలివిదప్పిన; వానరం = నీలుని; దృష్ట్వా=చూచి; రణోత్సుకః= యుద్ధోత్సాహముగలవాఁడై ; అంబుదనాదేన= మేఘముయొక్క ధ్వనివంటి ధ్వనిగల; రథేన=రథముచేత; సౌమిత్రిం= లక్ష్మణుని; అభిదుద్రువే=తఱిమెను.

రావణుఁడు, నీలుండుమూర్ఛితుండగుటఁ జూచి, యుద్ధోత్సుకుండై, మేఘగర్జనంబువంటిధ్వనిగలరథంబుచే, లక్ష్మణునిమీఁదికడరెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఆసాద్య రణమధ్యేతు వారయిత్వా స్థితోజ్వలన్
ధనుర్విస్ఫారయామాస కంపయన్నివ మేదినీమ్ ౯౩

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము) = ఆ రావణుఁడు; ఆసాద్య=పొంది ; వారయిత్వా=అడ్డగించి; రణమధ్యే= యుద్ధమునడుమ; జ్వలన్ = మండుచు స్థితః= నిలిచినవాఁడై; మేదినీం=భూమిని; కంపయన్నివ = కదలించువాఁడువలె; ధనుః=వింటిని; విస్ఫారయామాస= ధ్వనింపఁజేసెను.

ఆరావణుండు, లక్ష్మణుఁబొంది, యడ్డమువచ్చిన సుగ్రీవాదులవారించి, యుద్ధమధ్యంబునఁ దేజరిల్లుచున్నవాఁడై; భూమిఁగుదురునట్లు, ధనుస్సును, జ్యాకర్షణంబున, ధ్వనింపఁజేసెను. అని, తాత్పర్యము.

తం మాహ సౌమిత్రి రదీనసత్త్వో
విస్ఫారయంతం ధనురప్రమేయమ్

టీక॥ అదీనసత్త్వః= తక్కువగానిబలముగల; సౌమిత్రిః=లక్ష్మణుఁడు; అప్రమేయం = కొలఁదిపెట్టరాని; ధనుః=వింటిని; విస్ఫారయంతం=ధ్వనింపఁజేయుచున్న ; తం = ఆరావణునిగూర్చి; ఆహ = చెప్పుచున్నాఁడు.

మహాబలశాలియగు లక్ష్మణుఁడు, అట్లుమహాప్రమాణంబగుధనుస్సును ధ్వనింపఁజేయుచున్న రావణుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అభ్యేహి మామేవ నిశాచరేంద్ర
న వానరాం స్త్వం ప్రతియోద్ధు మర్హః ౯౪

టీక॥ నిశాచరేంద్ర=రాక్షసరాజుఁడవగు రావణుఁడా!త్వం=నీవు;మామేవ=నన్నుగూర్చియె;అభ్యేహి=రమ్ము. వానరాన్=వానరులనుగూర్చి ; ప్రతియోద్ధుం=యుద్ధముసేయుటకు ; నార్హః= తగినవాఁడవుకావు.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా! ఈవానరులతోయుద్ధముసేయుచున్నావేమి? నాయొద్దకురమ్ము. అని, లక్ష్మణుండు, రావణునితోఁజెప్పెను. అని, తా.

స తస్య వాక్యం ప్రతిపూర్ణఘోషం

జ్యాశబ్దముగ్రం చ నిశమ్య రాజా
ఆసాద్య సౌమిత్రి మవస్థితం తం
కోపాన్వితో వాక్య మువాచ రక్షః. ౯౫

టీ॥ రక్షః = రాక్షసుఁడయిన; సః = ఆ; రాజా = రావణుఁడు; తస్య = ఆలక్ష్మణుని యొక్క ; ప్రతిపూర్ణఘోషం = నిండినధ్వనిగల; వాక్యం = మాటను ; ఉగ్రం = భయంకరమయిన; జ్యాశబ్దం = అల్లెత్రాటిధ్వనిని; నిశమ్య = విని ; అవస్థితం = నిలిచియున్న; తం = ఆ; సౌమిత్రిం = లక్ష్మణుని; ఆసాద్య = దగ్గఱి; కోపాన్వితః = కోపముతోఁగూడినవాఁడై ; వాక్యం = మాటను; ఉవాచ = చెప్పెను.

రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణుఁడు, ఆలక్ష్మణుని యతిగంభీరధ్వనిగల మాటను భయంకరంబగు జ్యానాదంబును విని, క్రుద్ధుండై, లక్ష్మణునిదగ్గఱి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

దిష్ట్యాసి మే రాఘవ దృష్టిమార్గం
ప్రాప్తోంతగామీ విపరీతబుద్ధిః

టీక॥ రాఘవ = లక్ష్మణుఁడా! అంతగామీ = నాశమునుబొందువాఁడవును; విపరీతబుద్ధిః = విపరీతమయినబుద్ధిగలవాఁడవునగు; త్వం (అధ్యాహృతము) = నీవు; దిష్ట్యా = భాగ్యముచేత; మే = నాయొక్క; దృష్టిమార్గం = చూపుయొక్కమార్గమును ; ప్రాప్తః = పొందినవాఁడవు; అసి = అగుచున్నావు.

లక్ష్మణుఁడా ! నీకునాశముసమీపించినదిగావున, విపరీతబుద్ధితో , నాభాగ్యవశంబున, నాదృష్టింబడినావు. అని, తాత్పర్యము.

అస్మిన్ క్షణే యాస్యసి మృత్యుదేశం
సంసాద్యమానో మమ బాణజాలైః.

టీక॥ అస్మిన్ = ఈ; క్షణే = క్షణమునందు; మమ = నాయొక్క ; బాణజాలైః = బాణసమూహములచేత ; సంసాద్యమానః = హింసింపఁబడినవాఁ

దవై; మృత్యుదేశం = మృత్యువుయొక్క ప్రదేశమును; యాస్యసి = పొందఁగలవు. ఈక్షణంబునందే, నీవు, నాబాణంబులహతుండవయి, యమపురికిం బోఁగలవు. అని, రావణుండు లక్ష్మణునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

త మాహ సౌమిత్రి రవిస్మయానో
గర్జంత ముద్వృత్తసితాగ్రదంష్ట్రమ్

టీక॥ సౌమిత్రిః = లక్ష్మణుఁడు; అవిస్మయానః = ఆశ్చర్యము నొందనివాఁడై; గర్జంతం = అఱచుచున్న వాఁడును; ఉద్వృత్తసితాగ్రదంష్ట్రం = ఉన్నతములును దెల్లనివియునగు కొనలుగల కోఱలుగలవాఁడునగు; తం = ఆరావణునిగూర్చి; ఆహ = చెప్పెను న్నాఁడు.

లక్ష్మణుఁడు, అట్లు గర్జించుచున్నవాఁడును తెల్లనివియునున్నతంబులునగు దంష్ట్రాగ్రంబులుగలవాఁడునగు రావణునిం దృణీకరించి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

రాజ న్నగర్జంతి మహాప్రభావా
వికత్థసే పాపకృతాం వరిష్ఠ. ౯౪

టీక॥ పాపకృతాం = పాపముసేయువారలలోపల; వరిష్ఠ = శ్రేష్ఠుడవగు; రాజన్ = రాక్షసరాజుఁడవయిన రావణుఁడా! మహాప్రభావాః = అధికమయినప్రభావముగలవారలు; నగర్జంతి = గర్జింపరు. వికత్థసే = పొగడుకొనుచున్నావు.

పాపిష్ఠులలో నుత్తముఁడవయిన రావణుఁడా! మహాప్రభావులగు వారలు నీయట్లు గర్జింపరు; నిన్ను నీవే పొగడుకొనుచున్నావు. అని, తాత్పర్యము.

జానామి వీర్యం తవ రాక్షసేంద్ర
బలం ప్రతాపంచ పరాక్రమంచ

టీక॥ రాక్షసేంద్ర = రాక్షసనాథుండవగు రావణుఁడా! తవ = నీ యొక్క

వీర్యం=శక్తిని; బలం= బలమును; ప్రతాపంచ=ప్రతాపమును; పరాక్రమంచ=పరాక్రమమును; జానామి=ఎఱింగియున్నాను.

రాక్షసనాథుఁడవగు రావణుఁడా! నీశక్తియు నీబలంబును నీప్రతాపంబును నీపరాక్రమంబును నాకుఁ జక్కఁగాఁ దెలియును. అని, తాత్పర్యము.

అవస్థితోఽహం శరచాపపాణి
రాగచ్ఛ కిం మోఘవికత్థనేన. ౮౭

టీక॥ అహం=నేను; శరచాపపాణిః=బాణంబును ధనస్సును హస్తంబులం గలవాఁడనై; అవస్థితః= నిలిచినాను. ఆగచ్ఛ= రమ్ము. మోఘవికత్థనేన=వ్యర్థమయినయాత్మస్తోత్రమున; కిం=ఏమిప్రయోజనము.

నేను, ధనుర్బాణంబులు దాల్చి, నిల్చియున్నాను; యుద్ధంబునకు రమ్ము; ఇట్టు వ్యర్థముగా నాత్మస్తుతిఁ జేసికొనుట చేనేమి ప్రయోజనము? అని, లక్ష్మణుండు, రావణునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

స ఏవముక్తః కుపితః ససర్జ
రక్షోఽధిపః సప్త శరాన్ సుపుంఖాన్

టీక॥ రక్షోఽధిపః= రాక్షసరాజు; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తః = చెప్పఁబడినవాఁడై; కుపితః = కోపముగొనినవాఁడై; సుపుంఖాన్= మంచిపింజలుగల; శరాన్=బాణములను; సప్త= ఏడింటిని; ససర్జ=విడిచెను.

రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు లక్ష్మణుని మాటను విని, కుపితుండై, లక్ష్మణునిపై ఏడుబాణంబులు ప్రయోగించెను. అని, తాత్పర్యము.

తాన్ లక్ష్మణః కాంచనచిత్రపుంఖై
శ్ఛిచ్ఛేద బాణైర్నిశితాగ్రధారైః. ౮౮

టీక॥ లక్ష్మణః = లక్ష్మణుఁడు; తాన్= ఆబాణములను; కాంచనచిత్రపుంఖైః= బంగారముచేఁ జిత్రములయినపింజలుగలవియు; నిశితాగ్రధా

త్రైః = కఱకులయినకొనలుగల యంచులుగలవియునగు; బాణైః = బాణములచేత; చిచ్ఛేద = నఱకెను.

లక్ష్మణుడు, కాంచనపుంఖంబులును తీక్ష్ణాగ్రంబులునగు బాణంబులచే నారావణుఁడు ప్రయోగించినబాణంబుల నేడింటిని ఖండించెను. అని, తాత్పర్యము.

తాన్ ప్రేక్షమాణ స్సహసా నికృత్తా
న్నికృత్తభోగానివ పన్నగేంద్రాన్
లంకేశ్వరః క్రోధ వశం జగామ
ససర్జ చాన్యా న్నిశితాన్ పృషత్కాన్. ౧౦౦

టీక॥ లంకేశ్వరః = లంకకుఁ బ్రభువయినరావణుఁడు; సహసా = శీఘ్రంబున; నికృత్తాన్ = ఛేదింపఁబడినవియు; నికృత్తభోగాన్ = ఛేదింపఁబడినశరీరములుగల; పన్నగేంద్రానివ(స్థితాన్) = సర్పశ్రేష్ఠములవలె నున్నవియునగు; తాన్ = ఆబాణములను; ప్రేక్షమాణః = చూచుచు; క్రోధవశం = కోపముయొక్కయధీనతను; జగామ = పొందెను. అన్యాన్ = ఇతరములయిన; నిశితాన్ = కఱకులయిన; పృషత్కాంశ్చ = బాణములను; ససర్జ = విడిచెను.

లంకారాజుండగు రావణుండు, దానుబ్రయోగించినబాణంబులు ఛేదింపఁబడి, ఛిన్నశరీరంబులగు మహాసర్పంబులకైవడి నేలంబడుటంజూచి, కుపితుండై, మఱియుఁదీక్ష్ణబాణంబులం బ్రయోగించెను. అని, తాత్పర్యము.

స బాణవర్షం తు వవర్ష తీవ్రం
రామానుజః కార్ముక సంప్రయుక్తమ్
క్షురార్ధ చంద్రోత్తమ కర్ణిభల్లై
శ్శరాంశ్చ చిచ్ఛేద న చుక్షుభే చ. ౧౦౧

టీక॥ సః = ఆ; రామానుజః = రామునితమ్ముఁడయినలక్ష్మణుఁడు; కార్ముకసంప్రయుక్తం = ధనుస్సుచేఁబ్రయోగింపఁబడినదియు; తీవ్రం = తీక్ష్ణమునగు; బాణవర్షం = బాణములవానను; వవర్ష = కురిసెను. క్షురార్ధ

స ౫౯

చంద్రోత్తమకర్ణాభల్లైః=కత్తిరాతి యమ్ములచేతను అర్ధచంద్రబాణము లచేతను శ్రేష్ఠములైన కర్ణాకార బాణములచేతను రెండుప్రక్కలకొనలు గలయమ్ములచేతను; శరాః=బాణ ములను; విచ్ఛేదవాన్=నఱికెను. నచుక్షు భేచ=కలంతపడలేదు.

లక్ష్మణుండుతనధనుస్సుమండలాకారంబుగావించి రావణునిచే తీవ్రంబుగు బాణవర్షంబు గురిపింపఁగ కత్తిరాతి యమ్ములచేతను నర్ధచంద్రాకారబాణంబులచేతను కర్ణాకార బాణము లచేతనుభల్లంబులచేతను రావణుండే యుబాణంబుల ఖండించుచు నెంతమాత్రముఁగలంతనొందకుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

స బాణ జాలా న్యథ తాని తాని
మోఘాని పశ్యం స్త్రిదశారి రాజః
విసిస్మియే లక్ష్మణ లాఘవేన
పునశ్చ బాణా న్నిశితా న్ముమోచ. ౧౦౨

టీక॥సః=ఆ; త్రిదశారిరాజః= రాక్షస రాజాండగు రావణుండు; మోఘాని=వ్యర్థములయిన; తానితాని=ఆయా; బాణజాలాని = బాణసమూహములను; పశ్యన్=చూచుచు; లక్ష్మణలాఘవేన= లక్ష్మణునిలాఘవముచేత; విసిస్మియే=ఆశ్చర్యమునొందెను. పునశ్చ=మఱలను; నిశితాన్ = తీక్ష్ణములయిన; బాణాన్= బాణములను; ముమోచ=విడిచెను.

రాక్షసరాజాండగు రావణుండు, తానేయుబాణంబులన్నింటినిలక్ష్మణుండు ఖండించుచు మఱియుండన్నబాణంబులనొప్పించుటం జూచి, లక్ష్మణునిశరసంధాన లాఘవంబున కచ్చెరువొందుచు, మఱలఁదీక్ష్ణములగు బాణంబులం బ్రయోగించెను. అని, తాత్పర్యము.

స లక్ష్మణ శ్చాశు శరా న్ఛితాగ్రా
న్మహేంద్ర వజ్రాశని తుల్యవేగాన్
సంధాయ చాపే జ్వలన ప్రకాశాన్
ససర్జ రక్షోధిపతే ర్వధాయ. ౧౦౩

స ౫౯

టీక॥సః=ఆ;లక్ష్మణః=లక్ష్మణుండు;రక్షోధిపతేః= రాక్షసనాథుఁడగు రావణునియొక్క; వధాయ= చంపుటకొఱకు; ఆశు=శీఘ్రముగా; శితాగ్రాన్ = కఱకులయిన కొనలుగలవియు ; మహేంద్రవజ్రాశనితుల్య వేగాన్=దేవేంద్రుని వజ్రాయుధమునకు నంటిడుగునకును సమానమయిన వేగముగలవియు; జ్వలనప్రకాశాన్=నిప్పుయొక్క-కాంతివంటి కాంతిగలవియునగు;శరాన్=బాణములను;చాపే=ధనుస్సునందు; సంధాయ = కూర్చి;ససర్జ=విడిచెను.

ఆలక్ష్మణుండు,రావణవధార్థంబై, శీఘ్రంబునఁ, దీక్ష్ణాగ్రంబులును దేవేంద్రునివజ్రాయుధంబునకును పిడుగునకును సమానమయిన వేగముగలవియునగ్నిహోత్రతుల్యంబులునగు బాణంబులువింటంగూర్చి,విడిచెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తాన్ ప్రచిచ్ఛేదహి రాక్షసేంద్ర
శ్ఛిత్వాచ తాన్ లక్ష్మణ మాజఘాన
శరేణ కాలాగ్ని సమప్రభేణ
స్వయంభు దత్తేన లలాటదేశే. ౧౦౪

టీక॥ రాక్షసేంద్రః = రాక్షసనాథుండగు;సః=ఆరావణుండు; తాన్=ఆబాణములను;ప్రచిచ్ఛేదహి = నఱికెనుగదా! తాన్=ఆబాణములను ; ఛిత్వాచ=నఱికియు; స్వయంభుదత్తేన=బ్రహ్మచేనివ్వఁబడిన ; కాలాగ్నిసమప్రభేణ=ప్రళయకాలాగ్నికి సమానమయిన కాంతిగల;శరేణ=బాణముచేత ; లక్ష్మణం=లక్ష్మణుని;లలాటదేశే = నొసటను;జఘాన=కొట్టెను.

రాక్షసనాథుండగు నారావణుండు,లక్ష్మణుండేసిన బాణంబులను ఖండించి, తనకుబ్రహ్మదేవుండొసంగినప్రళయకాలాగ్నితుల్యంబగు దివ్యశరంబు సంధించి,లక్ష్మణునిలలాటంబు నాటనేసెను. అని, తాత్పర్యము.

స లక్ష్మణో రావణ సాయకార్త
శ్చచాల చాపం శిథిలం ప్రగృహ్య

పునశ్చ సంజ్ఞాం ప్రతిలభ్య కృచ్ఛ్రా
చ్చిచ్ఛేద చాపం త్రిదశేంద్రశత్రోః. ౧౦౫

టీక॥ సః=ఆ; లక్ష్మణః= లక్ష్మణుఁడు; రావణసాయకార్తః=రావణుని బాణములచేఁ బీడింపఁబడినవాఁడై; శిథిలం= శిథిలముగా; చాపం=ధనుస్సును; ప్రగృహ్య=పట్టుకొని; చచాల= చలించెను. పునశ్చ=మఱలను; కృచ్ఛ్రాత్ = కష్టమువలన; సంజ్ఞాం= తెలివిని; ప్రతిలభ్య=పొంది; త్రిదశేంద్రశత్రోః= దేవేంద్రుని శత్రువయిన రావణునియొక్క; చాపం=ధనుస్సును; చిచ్ఛేద = ఖండించెను.

ఆలక్ష్మణుండు, రావణబాణపీడితుండై, శిథిలంబుగా ధనుస్సుఁబట్టుకొని, చలనంబునొంది, మూర్ఛిల్లెను; అంతఁగొంతదడవునకు మూర్ఛదేఱి రావణునిచేతిధనుస్సును ఖండించెను.

అని, తాత్పర్యము.

నికృత్తచాపం త్రిభి రాజఘాన
బాణైస్తదా దాశరథి శ్శితాగ్రైః
స సాయకార్తో విచచాల రాజా
కృచ్ఛ్రాచ్చ సంజ్ఞాం పున రాససాద. ౧౦౬

టీక॥ తదా=అప్పుడు; దాశరథిః=దశరథపుత్రుఁడగులక్ష్మణుఁడు; నికృత్తచాపం= ఖండింపఁబడినధనుస్సుగలరావణుని; శితాగ్రైః=వాఁడికొనలుగలయునట్టి; త్రిభిః=మూఁడైన; బాణైః=బాణములచేత; ఆజఘాన=కొట్టెను. సః= ఆ; రాజా = రావణుఁడు; సాయకార్తః= బాణములచేఁబీడింపఁబడినవాఁడై; విచచాల = మిక్కిలిచలించెను. కృచ్ఛ్రాచ్చ=కష్టమువలనను; పునః=మఱల; సంజ్ఞాం= తెలివిని; ఆససాద = పొందెను.

అప్పుడు, లక్ష్మణుండు, అంతనూరకుండక, తీక్ష్ణాగ్రంబులగు మూఁడుబాణంబుల రావణునినొప్పించెను; ఆరావణుండు, లక్ష్మణబాణపీడితుండై, చలనమునొంది, మూర్ఛిల్లి, కొంతసేపటికి తెలివిపొందెను. అని, తాత్పర్యము.

స కృత్తచాప శ్శర తాడితశ్చ
మేదార్ద్ర గాత్రో రుధిరావసిక్తః
జగ్రాహ శక్తిం సముదగ్ర శక్తి
స్స్వయంభు దత్తాం యుధి దేవ శత్రుః ౧౦౪

టీక॥ సముదగ్రశక్తిః=మిక్కిలియు నధికమయినశక్తిగలవాఁడును ; దేవశత్రుః=దేవతలకుశత్రువగు; సః=ఆ రావణుండు; కృత్తచాపః= ఖండింపఁబడినధనుస్సుగలవాఁడును; శరతాడితశ్చ=బాణములచేఁగొట్టఁబడిన వాఁడునై; మేదార్ద్రగాత్రః (మేదఆర్ద్రగాత్రః)= మేదస్సుచేఁదడిసిన దేహముగల వాఁడై ; రుధిరావసిక్తః=నెత్తురుచేఁ దడుపఁబడినవాఁడై; యుధి=యుద్ధమునందు; స్వయంభుదత్తాం=బ్రహ్మదేవు చేనియ్యఁబడిన; శక్తిం = శక్తియను నాయుధమును ; జగ్రాహ = గ్రహించెను.

మహాసామర్థ్యుండును దేవశత్రుండునగునారావణుండు, ఖండింపఁబడిన ధనుస్సుగలవాఁడును బాణపీడితుండును మేదస్సుచేతను నెత్తురుచేతనుదడుపఁబడినదేహముగలవాఁడునై , మున్నుబ్రహ్మదేవునిచేఁదనకియ్యఁబడినశక్తినిగ్రహించెను.అని, తాత్పర్యము.

స తాం విధూమానల సన్నికాశాం
విత్రాసినీం వానర వాహినీం తామ్
చిక్షేప శక్తిం తరసా జ్వలంతీమ్
సౌమిత్రయే రాక్షస రాష్ట్రనాథః ౧౦౫

టీక॥ రాక్షసరాష్ట్రనాథః = రాక్షసరాజ్యమునకుఁబ్రభువయిన ; సః= ఆరావణుండు ; విధూమానలసన్నికాశాం= పొగలేనియగ్నితో సమానమయినదియు;తాం= ఆ; వానరవాహినీం=వానరసేనను;విత్రాసినీం= భయపఱచుచున్నదియు;జ్వలంతీం = ప్రకాశించుచున్నదియునగు; తాం = ఆశక్తిం=శక్తిని;తరసా = శీఘ్రముగా; సౌమిత్రయే=లక్ష్మణునికొఱకు; చిక్షేప=విడిచెను.

రాక్షసలోకనాథుండగు నారావ

ణుండు, పొగలేనియగ్నితోసమానమయి నదియు, నవ్వానరసేనకంతయుభయము గలిగించుచున్నదియు, నిప్పులుగ్రక్కుచున్నదియునగు, నాశక్తిని, శీఘ్రంబున, లక్ష్మణునిపైనేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

తమాపతంతీం భరతానుజాగ్ర్యో
జఘాన బాణైశ్చ హుతాగ్నికల్పైః
తథాపి సా తస్య వివేశ శక్తి
ర్బాహ్వంతరం దాశరథే ర్విశాలమ్. ౧౦౯

టీక॥ భరతానుజః = భరతునితమ్ముండగులక్ష్మణుండు ; ఆపతంతీం = వచ్చుచున్న ; తాం = ఆశక్తిని ; ఉగ్రైః = (సంధియార్షము) = భయంకరములగు ; హుతాగ్నికల్పైః = వేల్వంబడినయగ్నితో సమానములయిన ; బాణైః = బాణములచేత ; జఘానచ = కొట్టెను. తథాపి = అట్లయినను ; సా = ఆ ; శక్తిః = శక్తి ; తస్య = ఆ ; దాశరథేః = లక్ష్మణునియొక్క ; విశాలం = వెడలుపయిన ; భుజాంతరం = వక్షస్స్థలమును ; వివేశ = ప్రవేశించెను.

లక్ష్మణుండు, ఆశక్తితనపైవచ్చుటంజూచి, దాని, భయంకరాకారంబులును నేతిచేవృద్ధిఁబొందినయగ్నితోసమానంబులునగుబాణంబులంగొట్టెను ; అట్లయినను, ఆశక్తి, విశాలంబగులక్ష్మణునివక్షస్స్థలంబుఁదూఱినది.

అని, తాత్పర్యము.

సశక్తిమాన్ శక్తిసమాహతస్సన్
ముహుః ప్రజజ్వాల రఘుప్రవీరః
తం విహ్వలంతం సహసాభ్యుపేత్య
జగ్రాహ రాజా తరసా భుజాభ్యామ్. ౧౧౦

టీక॥ శక్తిమాన్ = అధికమయినసామర్థ్యముగల ; సః = ఆ ; రఘుప్రవీరః = రాముఁడు ; శక్తిసమాహతస్సన్ = శక్తిచేఁగొట్టఁబడినవాఁడై ; ముహుః = పలుమాఱు ; ప్రజజ్వాల = మండెను. రాజా = రాక్షసరాజు ; విహ్వలంతం = మూర్ఛ

నొందుచున్న; తం=ఆలక్ష్మణునిని; సహ సా=శీఘ్రంబున; అభ్యుపేత్య=పొంది; తరసా=బలముచేత; భుజాభ్యాం=బాహువులచేత; జగ్రాహ=పట్టుకొనెను.

మహాసామర్థ్యుఁడగు నాలక్ష్మణుండు, ఆశక్తిచేఁబీడితుండై, పలుమాఱుమూర్ఛిల్లుచుండఁగా, నాలక్ష్మణుండు, మూర్ఛనొందుటఁజూచి, రావణుండు, శీఘ్రంబునవచ్చి, బాహువులచేనతనింబట్టుకొనెను.

అని, తాత్పర్యము.

హిమవా న్మందరో మేరు స్త్రైలోక్యం వా సహామరైః
శక్యం భుజాభ్యా ముద్ధర్తుం నసంఖ్యే భరతానుజః. ౧౧౧

టీక॥ హిమవాన్ =హిమవత్పర్వతముగాని; మందరః= మందరపర్వతముగాని; మేరుః=మేరుపర్వతముగాని; అమరైస్సహ=దేవతలతోఁగూడ; త్రైలోక్యంవా= ముల్లోకములుగాని; భుజాభ్యాం=చేతులచే; ఉద్ధర్తుం= ఎత్తుటకు; శక్యం= అలవియగును. సంఖ్యే=యుద్ధమునందు; భరతానుజః =భరతునితమ్ముఁడగులక్ష్మణుఁడు; న (శక్యం)-అలవికాఁడు.

హిమవత్పర్వతమునుగాని మందరపర్వతమునుగాని మేరుపర్వతమునుగాని దేవతలతోగూడముల్లోకంబులనుంగాని చేతులతోనెత్తవచ్చునుగాని, యుద్ధంబునలక్ష్మణునిమాత్రము, ఎత్తనలవిగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

శక్త్యా బ్రాహ్మ్యాహి సౌమిత్రి స్తాడితస్తు స్తనాంతరే
విష్ణో రచింత్యం స్వంభాగ మాత్మానం ప్రత్యనుస్మరత్. ౧౧౨

టీక॥ సౌమిత్రిః = లక్ష్మణుఁడు; స్తనాంతరే=వక్షస్స్థలమునందు; బ్రాహ్మ్యా=బ్రహ్మసంబంధినియగు; శక్త్యా=శక్తిచేత; తాడితస్తు= కొట్టఁబడినవాఁడైనంతనే; స్వం=తనదైన; ఆత్మానం= స్వరూపమును; అచింత్యం = ఎన్నరానిదైన; విష్ణోః=విష్ణువుయొక్క; భాగం= అంశమునుగా; ప్రత్యనుస్మరత్ = తలంచెనుగదా!

లక్ష్మణుండు, ఆబ్రహ్మదేవునిశక్తి తనవక్షస్స్థలమునుదొచ్చినంతనె, తన్నువిష్ణుదేవునియచింత్యంబగునంశంబు

నుగాసించెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో దానవ దర్పఘ్నం సౌమిత్రిం దేవకంటకః
తం పీడయిత్వా బాహుభ్యా మప్రభుర్లంఘనేభవత్. ౧౧౩.
అథైనం వైష్ణవంభాగం మానుషం దేహమాస్థితమ్

టీ॥ అథ=అంత; దేవకంటకః = దేవశత్రువగు రావణుఁడు; మానుషం= మనుష్యసంబంధియగు; దేహం=దేహమును; ఆస్థితం=పొందిన; వైష్ణవం= విష్ణుసంబంధియగు; భాగం= అంశమయిన; దానవదర్పఘ్నం=రాక్షసుల గర్వమునుహరించునట్టి; తం=ఆ; ఏనం=ఈ; సౌమిత్రిం=లక్ష్మణుని; తతః=అందువలన; బాహుభ్యాం=చేతులచేత; పీడయిత్వా=పీడించి; లంఘనే=ఎత్తుటయందు; అప్రభుః=అసమర్థుఁడు; అభవత్=ఆయెను.

లక్ష్మణుండు, మానుషాకారంబు నొందినసాక్షాద్విష్ణుదేవుని యంశమైనవాఁడు గావున, నప్పుడు, దేవశత్రువు రావణుండు, లక్ష్మణుని లేవనెత్తుటకు సమర్థుండు కాఁడయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

అథ వాయుసుతః క్రుద్ధో రావణం సమభిద్రవత్. ౧౧౪

టీక॥ అథ=అంత; వాయుసుతః=వాయుపుత్రుఁడగు హనుమంతుఁడు; క్రుద్ధః=కోపించినవాఁడై; రావణం= రావణుని గూర్చి; సమభిద్రవత్ (సమభ్యద్రవత్)=పరుగెత్తెను.

అంత, వాయుకుమారుండగు హనుమంతుండు, కుపితుండై, రావణునిమీఁది కడరెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆజఘానోరసి క్రుద్ధో వజ్రకల్పేన ముష్టినా

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)= ఆ హనుమంతుండు; క్రుద్ధః = కోపించినవాఁడై; వజ్రకల్పేన= వజ్రముతోసమానమయిన; ముష్టినా=పిడికిలిచేత; ఉరసి=ఱొమ్మునందు; ఆజఘాన = కొట్టెను.

ఆహనుమంతుండు, క్రుద్ధుండై, వజ్రంబువంటిపిడికిలిచే, రావణునితో మ్మనంబోడిచెను. అని, తాత్పర్యము.

తేన ముష్టిప్రహారేణ రావణో రాక్షసేశ్వరః. ౧౧౫
జానుభ్యా మపత ద్భూమౌ చచాలచ పపాతచ

టీక॥ రాక్షసేశ్వరః=రాక్షసులకు ప్రభువైన; రావణః = రావణుడు; తేన=ఆ; ముష్టిప్రహారేణ = పిడికిటిపోటు చేత; జానుభ్యాం = మోకాళ్లచేత; భూమౌ=నేలయందు; అపతత్ =పడెను. చచాలచ=చలించెను. పపాతచ=పడెను.

రాక్షసనాథుండగురావణుండు, ఆహనుమంతుని పిడికిటిదెబ్బకు, భూమియందు, మోకాళ్లానబోరగిలంబడి, మిక్కిలియుఁజలనంబునొందెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఆస్యై స్సనేత్ర శ్రవణై ర్వవామ రుధిరం బహు. ౧౧౬

టీక॥ సః=ఆరావణుడు; ఆస్యైః=నోళ్లచేతను; నేత్రశ్రవణైః=కన్నులచేతను జెవ్వులచేతను; బహు=అధికమయిన; రుధిరం=నెత్తురును; వవామ = క్రక్కెను.

ఆరావణుండు, నోళ్లనుండియుఁ, కన్నులనుండియుఁజెవ్వులనుండియు నధికముగా నెత్తురుక్రక్కెను.
అని, తాత్పర్యము.

విఘూర్ణమానో నిశ్చేష్టో రథోపస్థ ఉపావిశత్

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)= ఆ రావణుడు; విఘూర్ణమానః = తిరుగుడుపడుచున్నవాఁడై; నిశ్చేష్టః= చేష్టలుదక్కినవాఁడై; రథోపస్థే = రథంబునడుమను; ఉపావిశత్ = ఉండెను.

అప్పుడు, రావణుండు, ఇట్టట్టు పొరలాడుచుండి, యంతఁజేష్టలుదక్కి రథమధ్యంబునంబడియుండెను.
అని, తాత్పర్యము.

విసంజ్ఞో మూర్ఛితశ్చాసీ న్న చ స్థానం సమాలభత్. ౧౧౧

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)= ఆ రావణుఁడు; విసంజ్ఞః = తెలివిదప్పినవాఁడును; మూర్ఛితశ్చ= మూర్ఛనొందినవాఁడును; ఆసీత్= ఆయెను. స్థానంచ=నిలుకడనుగూడ; సమాలభత్= పొందఁడయ్యెను.

అట్లతండు, సంజ్ఞదప్పియుమూర్ఛితుండునై, నిలుకడనొందక పరితపించుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

విసంజ్ఞం రావణం దృష్ట్వా సమరే భీమవిక్రమమ్
ఋషయో వానరా స్సర్వే నేదు ర్దేవా స్సవాసవాః. ౧౧౨

టీక॥ సమరే=యుద్ధమునందు; భీమవిక్రమం= భయంకరమయిన పరాక్రమముగల; రావణం=రావణుని; విసంజ్ఞం= తెలివిదప్పినవానిఁగా; దృష్ట్వా=చూచి; వానరాః = వానరులును; ఋషయః= ఋషులును; సవాసవాః=ఇంద్రునితోఁగూడిన; దేవాః= దేవతలును; నేదుః=అఱచిరి.

భయంకరపరాక్రముఁడగు రావణుండు యుద్ధమున మూర్ఛితుండగుటం జూచి, వానరులును, ఋషులును దేవేంద్రప్రముఖులగు దేవతలును, సంతోషమునఁ గోలాహలంబుగావించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

హనూమా నపి తేజస్వీ లక్ష్మణం రావణార్దితమ్
అనయ ద్రాఘవాభ్యాశం బాహుభ్యాం పరిగృహ్య తమ్. ౧౧౩

టీక॥ తేజస్వీ=అధికమయినపరాక్రమముగల; హనూమానపి = హనుమంతుఁడును; రావణార్దితం = రావణునిచే బీడింపఁబడిన; తం = ఆ; లక్ష్మణం=లక్ష్మణుని; బాహుభ్యాం= చేతులచేత; పరిగృహ్య = ఎత్తుకొని; రాఘవాభ్యాశం = రామునిసమీపమునకు; అనయత్=పొందించెను.

మహాపరాక్రమశాలియగు హనుమంతుండు, రావణప్రహారంబున మూర్ఛితుండయినలక్ష్మణునిఁ, జేతులనెత్తుకొని, రామునిసమీపమునకుఁ దెచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

వాయుసూనో స్సుహృత్త్వేన భక్త్యా పరమయా చ సః
శత్రూణా మప్రకంప్యోఽపి లఘుత్వ మగమత్కపేః. ౧౨౦

టీక॥సః = ఆలక్ష్మణుఁడు;శత్రూణాం=శత్రువులకు;అప్రకంప్యోఽపి= కదలింపఁగూడనివాఁడైనను ; వాయుసూనోః = హనుమంతుని యొక్క;సుహృత్త్వేన= మిత్రుఁడగుటచేతను; పరమయా=అధికమయిన;భక్త్యాచ=భక్తిచేతను;కపేః = హనుమంతునికి; లఘుత్వం=తేలికయగుటను;అగమత్=పొందెను.

ఆలక్ష్మణుండు,శత్రువులకుఁగదలింపనుంగూడ నలవిగానివాఁడైనను,హనుమంతుండు, మిత్రుండును బరమభక్తుండును గావున,నతనికిఁ దేలికయయ్యెను.

అని, తాత్పర్యము.

తం సముత్సృజ్య సా శక్తి స్సౌమిత్రిం యుధి దుర్జయమ్
రావణస్య రథే తస్మిన్ స్థానం పున రుపాగతా. ౧౨౧

టీక॥సా=ఆ;శక్తిః=శక్తి;యుధి=యుద్ధమునందు; దుర్జయం=జయింపనలవిగాని;తం = ఆ;సౌమిత్రిం=లక్ష్మణుని;సముత్సృజ్య=విడిచి;పునః=మఱల;తస్మిన్=ఆ;రావణస్య = రావణుని యొక్క;రథే=రథమునందు;స్థానం=నిలుకడను;ఉపాగతా=పొందినది.

ఆశక్తి,యంత, యుద్ధంబునదుర్జయుండగులక్ష్మణునివదలి,మఱల, రావణునిరథంబునఁజేరెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఆశ్వస్తశ్చ విశల్యశ్చ లక్ష్మణ శ్శత్రుసూదనః
విష్ణో ర్భాగ మమీమాంస్య మాత్మానం ప్రత్యనుస్మరత్. ౧౨౨

టీక॥శత్రుసూదనః= శత్రువులచంపునట్టి;లక్ష్మణః=లక్ష్మణుఁడు ; ఆశ్వస్తశ్చ=ఊఱడిలినవాఁడై ; విశల్యశ్చ=ఆఱిన గాయములుగలవాఁడునై; ఆత్మానం=తన్ను; అమీమాంస్యం=అచింత్యమయిన;విష్ణోః= విష్ణువుయొక్క; భాగం=అంశమునుగా;ప్రత్యనుస్మరత్=తలంచెను.

శత్రువులవధించునట్టి లక్ష్మణుండు, మూర్ఛచేతియాతినగాయములు గల వాఁడై, తన్నుఅచింత్యమయినవిష్ణునియంశమునుగాస్మరించెను.

అని, తాత్పర్యము.

రావణోపి మహాతేజాః ప్రాప్య సంజ్ఞాం మహాహవే
ఆదదే నిశితాన్ బాణాన్ జగ్రాహచ మహద్ధనుః. ౧౨౩

టీక॥మహాతేజాః= అధికమయినపరాక్రమముగల; రావణోపి=రావణుండును; మహాహవే= మహాయుద్ధమునందు; సంజ్ఞాం= తెలివిని; ప్రాప్య=పొంది; నిశితాన్=కఱకులయిన ; బాణాన్= బాణములను; మహత్=గొప్పదగు; ధనుశ్చ=వింటినీ; జగ్రాహచ = గ్రహించెను.

మహాతేజుండగు రావణుండును, అంత, యుద్ధంబున మూర్ఛదేఱి, తీక్ష్ణంబులగుబాణంబులను గొప్పధనుస్సును గ్రహించెను. అని, తాత్పర్యము.

నిపాతితమహావీరాం ద్రవంతీం వానరీం చమూమ్
రాఘవస్తు రణే దృష్ట్వా రావణం సమభిద్రవత్. ౧౨౪

టీక॥రాఘవః= రాముండు; రణే= యుద్ధమునందు; నిపాతితమహావీరాం= వధింపఁబడినగొప్పవీరులుగలదియు; ద్రవంతీం=పరుగెత్తుచున్నదియునగు; వానరీం=వానరసంబంధినియగు; చమూం= సేనను; దృష్ట్వాతు=చూచినంతనె; రావణం=రావణునిగూర్చి; సమభిద్రవత్ (సమభ్యద్రవత్)=పరుగెత్తెను.

రాముండు, యుద్ధంబున గొప్పవీరులుపడిపోవటంజేసి, పరుగెత్తుచున్న వానరసేనంజూచి, తానురావణునిమీఁదికిఁ బఱెను. అని, తాత్పర్యము.

అథైన ముపసంగమ్య హనుమాన్వాక్య మబ్రవీత్

టీక॥అథ=అంత; హనుమాన్=హనుమంతుండు; ఏనం=ఈరాముని; ఉపసంగమ్య=సమీపించి; వాక్యం= మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత, హనుమంతుండు, రామునియొద్దకువచ్చి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

మమ పృష్ఠం సమారుహ్య రావణం శాస్తుమర్హసి ౧౨౫
విష్ణుర్యథా గరుత్మంతం బలవంతం సమాహితః

టీక॥ త్వం(అధ్యాహృతము)= నీవు; విష్ణుః=విష్ణుండు; బలవంతం = అధికమయినబలముగల ; గరుత్మంతం యథా=గరుత్మంతునివలె; మమ= నాయొక్క; పృష్ఠం= వీపును ; సమారుహ్య=ఎక్కి; సమాహితః = ఎచ్చరికగలవాండవై; రావణం=రావణుని; శాస్తుం=శిక్షించుటకు; అర్హసి = తగుదువు.

విష్ణుండుబలవంతుండగు గరుత్మంతునెక్కినట్లు, నీవునన్నారోహించి, యెచ్చరికగలవాండవై, రావణునితోయుద్ధంబుగావింపుము. అని, హనుమంతుండు, రామునితోంజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తచ్ఛ్రుత్వా రాఘవో వాక్యం వాయుపుత్రేణ భాషితమ్. ౧౨౬
ఆరురోహ మహాశూరో బలవంతం మహాకపిమ్

టీక॥ మహాశూరః = గొప్పశూరుండగు; రాఘవః=రాముండు; వాయుపుత్రేణ=వాయుకుమారుండగు హనుమంతునిచేత; భాషితం= చెప్పంబడిన; తత్ =ఆ; వాక్యం=మాటను; శ్రుత్వా= విని; బలవంతం=అధికమయిన బలముగల; మహాకపిం=హనుమంతుని; ఆరురోహ=ఎక్కెను.

మహాశూరుండగురాముండు, వాయుదేవునికుమారుండగుహనుమంతుండుచెప్పిన మాటనువిని, బలవంతుండగునయ్యాంజనేయునారోహించెను.

అని, తాత్పర్యము.

రథస్థం రావణం సంఖ్యే దదర్శ మనుజాధిపః. ౧౨౭

టీక॥ మనుజాధిపః = మనుష్యులకు ప్రభువయిన రాముడు ; సంఖ్యే = యుద్ధమునందు; రథస్థం = రథమునను న్న; రావణం = రావణుని; దదర్శ = చూచెను.

మనుజలోకేంద్రుండగు రాముండు, అట్లుసమరమునందు నారోహించి ; రథగతుండగు రావణుం జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

త మాలోక్య మహాతేజాః ప్రదుద్రావ స రాఘవః
వైనతేయమివ క్రుద్ధో విష్ణు రభ్యుద్యతాయుధః. ౧౩౮

టీక॥ మహాతేజాః = అధికమయిన తేజస్సుగల; సః = ఆ; రాఘవః = రాముడు, తం = ఆ రావణుని; ఆలోక్య = చూచి; వైనతేయం = బలిని; ఆలోక్య(అధ్యాహృతము) = చూచి; విష్ణురివ = విష్ణుదేవుడువలె; క్రుద్ధః = కోపమునొందినవాండై; అభ్యుద్యతాయుధః = ఎత్తంబడిన యాయుధముగలవాండై; ప్రదుద్రావ = పరుగెత్తెను.

విష్ణువు బలిం జూచి, యాతనిమీందికిం బోవునట్లు, మహాతేజుండగు నా రాముండు, ఆ రావణుంజూచి, క్రుద్ధుండై, ధనుర్ధరుండై, యతనిమీందికి బఱచెను.

అని, తాత్పర్యము.

జ్యాశబ్ద మకరో త్తీవ్రం వజ్రనిష్పేష నిస్స్వనమ్

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము) = ఆ రాముండు; వజ్రనిష్పేషనిస్స్వనం = వజ్రధ్వనివంటిధ్వనిగల; తీవ్రం = తీక్ష్ణముగు; జ్యాశబ్దం = అల్లెత్రాటిధ్వనిని ; అకరోత్ = చేసెను.

ఆ రాముండు, వజ్రధ్వనివంటిమహాధ్వనికలుగునట్లు, జ్యాశబ్దము గావించెను. అని, తాత్పర్యము.

గిరా గంభీరయా రామో రాక్షసేంద్ర మువాచహ. ౧౪౦

టీక॥ రామః = రాముండు; గంభీరయా = భయంకరమయిన; గిరా = వాక్కుచేత; రాక్షసేంద్రం = రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిగూర్చి; ఉవాచ = చె

ప్పెను ("హ" అనునది పాదపూరణార్థము).

రాముండంత, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తిష్ఠతిష్ఠ మమ త్వంహి కృత్వా విప్రియ మీదృశమ్
క్వను రాక్షస శార్దూల గతో మోక్ష మవాప్స్యసి ౧౩౦

టీక॥ రాక్షసశార్దూల= రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడవగు రావణుఁడా! తిష్ఠతిష్ఠ= నిలునిలు! త్వం= నీవు; మమ= నాకు; ఈదృశం= ఇట్టి; విప్రియం= అప్రియమును; కృత్వాహి= చేసియు; క్వను= ఎచ్చటికి; గతః= పోయినవాఁడవై; మోక్షం= విడుదలను; అవాప్స్యసి= పొందఁగలవు?

రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడవగు రావణుఁడా! నిలునిలు, నీవు నాకింతటియపకారముఁ గావించి, యెచ్చటికిఁబోయి విముక్తుండవు కాఁగలవు? అని, తాత్పర్యము.

యదీంద్ర వైవస్వత భాస్కరాన్వా
స్వయంభు వైశ్వానర శంకరాన్వా
గమిష్యసి త్వం దశవా దిశోథవా
తథాపి మే నాద్య గతో విమోక్ష్యసే. ౧౩౧

టీక॥ త్వం= నీవు; ఇంద్రవైవస్వతభాస్కరాన్వా = ఇంద్రునిఁగాని యమునిఁగాని సూర్యునిఁగాని; స్వయంభువైశ్వానరశంకరాన్వా= బ్రహ్మదేవునిఁగాని యగ్నిహోత్రునిఁగాని శివునిఁగాని; అథవా= లేక; దశ= పదియయిన; దిశోవా= దిక్కులనుగాని; గమిష్యసియది= పొందుదువేనియు; తథాపి= అట్లయినను; అద్య= ఇప్పుడు; గతః= పొందినవాఁడవై; మే(మత్)= నావలన; నవిమోక్ష్యసే= విడువఁబడవు.

నీవు, దేవేంద్రునియొద్దకుఁగాని యమునియొద్దకుఁగాని సూర్యునియొద్దకుఁగాని బ్రహ్మదేవునొద్దకుఁగాని యగ్నిహోత్రునొద్దకుగాని శంకరునియొద్దకుఁగాని పోయినను, దశదిశలకుంబరుగెత్తినను, ఇప్పుడు నాయెదుటంబడిన వెనుక, ఇంకఁదప్పించుకొనఁజాలవు. అని, తా.

యస్యైవ శక్త్యాభిహతస్త్వయాద్య
ఇచ్ఛన్ విషాదం సహసాభ్యుపేతః
స ఏవ రక్షోగణరాజ మృత్యు
స్సపుత్రదారస్య తవాద్య యుద్ధే. ౧౩౨

టీక॥ రక్షోగణరాజ = రాక్షససమూహరాజుడవగు రావణుడా! యస్యైవ=ఎవ్వానిని; అద్య = ఇప్పుడు; త్వయా=నీచేత; శక్త్యా=శక్తిచేత, అభిహతః=కొట్టఁబడినవాఁడో; సఏవ = అతఁడే; తవ(అధ్యాహృతము) = నీయొక్క; విషాదం = దుఃఖమును; ఇచ్ఛన్ = కోరుచు; సహసా=శీఘ్రముగా; అభ్యుపేతః=వచ్చినవాఁడై; అద్య=ఇప్పుడు, యుద్ధే=యుద్ధమునందు; సపుత్రదారస్య=కొమరులతోను భార్యలతోను గూడిన; తవ=నీయొక్క; మృత్యుః=మృత్యువు; భవిష్యతి(అధ్యాహృతము)= కాఁగలఁడు.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా! నీచే నిప్పుడెవ్వఁడు శక్తిచేఁగొట్టఁబడెనో, అతండె యిప్పుడు వచ్చి నీతో యుద్ధంబుగావించి, నిన్ను నీవారలనందఱను, వధింపఁగలఁడు; ఇంతలోఁదొందరపడకుము.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతేన చాత్యద్భుతదర్శనాని
శరైర్జనస్థానకృతాలయాని
చతుర్దశాన్యాత్తవరాయుధాని
రక్షస్సహస్రాణి నిషూదితాని. ౧౩౩

టీక॥ ఏతేనచ(మయా)= నాచేతనుగూడ; అత్యద్భుతదర్శనాని= మిక్కిలియు నాశ్చర్యకరమయిన చూడుటగలవియు; ఆత్తవరాయుధాని= పొందఁబడిన శ్రేష్ఠములయిన యాయుధములుగలవియు; జనస్థానకృతాలయాని= జనస్థానమునందుఁ జేయఁబడిన యిండ్లు గలవియునగు; చతుర్దశాః (చతుర్దశ)=పదునాలుగయిన; రక్షస్సహస్రాణి= రాక్షసుల వేలు; శరైః= బాణములచేత; నిషూదితాని= చంపఁబడినవి.

ఇప్పుడు నీ యెదుటనున్న నేనును, భయంకరాకారులును ఉత్తమాయుధధారులునగు జనస్థానమున నుండు వారలఁ

బదునాలుగు వేలమంది రాక్షసుల, నొకరుండనె, తీక్ష్ణబాణంబులవధించినవాఁడను. అని, రాముండు, రావణుని తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రాఘవస్య వచ శ్శ్రుత్వా రాక్షసేంద్రో మహాకపిమ్
వాయుపుత్రం మహావీర్యం వహంతం రాఘవం రణే. ౧౩౪
ఆజఘాన శరై స్తీక్ష్ణైః కాలానల శిఖోపమైః

టీక॥ రాక్షసేంద్రః=రాక్షసనాథుఁడగు రావణుఁడు; రాఘవస్య=రాముని యొక్క; వచః=మాటను; శ్రుత్వా=విని; రణే = యుద్ధంబునందు; రాఘవం=రాముని; వహంతం=మోయుచున్న; మహావీర్యం = అధికమయినపరాక్రమముగల; వాయుపుత్రం=వాయుదేవుకుమారుఁడగు; మహాకపిం = హనుమంతుని; కాలానలశిఖోపమైః=ప్రళయకాలాగ్నియొక్క జ్వాలలతోఁ బోలికగల; తీక్ష్ణైః=కఠినలయిన; శరైః = బాణములచేత; ఆజఘాన=కొట్టెను.

రాక్షసరాజుఁడగు రావణుండు, రామునిమాటను విని, యుద్ధంబున రామునకు వాహనమయియున్న మహాపరాక్రమశాలియగు వాయుపుత్రుఁడైన హనుమంతునిపైఁ బ్రళయకాలాగ్ని తుల్యంబులగు తీక్ష్ణబాణంబుల నేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసేనా హవే తస్య తాడితస్యాపి సాయకైః. ౧౩౫
స్వభావ తేజో యుక్తస్య భూయ స్తేజోఽభ్యవర్ధత

టీక॥ ఆహవే=యుద్ధమునందు; రాక్షసేన=రావణునిచేత; సాయకైః=బాణములచేత; తాడితస్యాపి= కొట్టఁబడినవాఁడైనను; స్వభావతేజోయుక్తస్య=స్వభావముచేతఁ దేజస్సుతోఁ గూడిన; తస్య = ఆహనుమంతునియొక్క; తేజః=తేజస్సు; భూయః = అధికముగా; అభ్యవర్ధత = వృద్ధిఁబొందెను.

యుద్ధంబున రావణునిచే బాణంబులఁ గొట్టఁబడినను, స్వభావంబుననె తేజశ్శాలియగు నాహనుమంతుని తేజస్సు మఱియునధికమయినది.

అని, తాత్పర్యము.

తతో రామో మహాతేజా రావణేన కృతవ్రణమ్. ౧౩౬
దృష్ట్వా ప్లవగశార్దూలం కోపస్య వశ మేయివాన్

టీక॥ తతః=అంత; మహాతేజాః= అధికమయిన పరాక్రమముగల; రామః=రాముఁడు; రావణేన=రావణుని చేత; కృతవ్రణం = చేయఁబడిన గాయములుగల; ప్లవగశార్దూలం=వానరశ్రేష్ఠుఁడగుహనుమంతుని; దృష్ట్వా = చూచి; కోపస్య=కోపముయొక్క; వశం=అధీనతను; ఏయివాన్ = పొందినాఁడు.

అంత, మహాతేజుఁడగు రాముండు రావణునిచే గాయములగునట్లు కొట్టఁబడినవానరోత్తముని హనుమంతుం జూచి, కుపితుండయ్యెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్యాభిసంక్రమ్య రథం సచక్రం
సాశ్వధ్వజచ్ఛత్రమహాపతాకమ్. ౧౩౭
ససారథిం సాశనిశూలఖడ్గం
రామః ప్రచిచ్ఛేద శరైస్సుపుంఖైః

టీక॥ రామః=రాముఁడు; సచక్రం=చక్రములతోఁగూడినదియు; సాశ్వధ్వజచ్ఛత్రమహాపతాకం=గుఱ్ఱములతోను చిన్నజెండాలతోను గొడుగుతోను పెద్దజెండాతోనుం గూడినదియు; ససారథిం=సారథితోఁగూడినదియు; సాశనిశూలఖడ్గం=వజ్రముతోనశూలముతోను ఖడ్గముతోనుంగూడినదియునగు; తస్య=ఆరావణునియొక్క; రథం=రథమును; అభిసంక్రమ్య=సమీపించి; సుపుంఖైః = మంచిపింజలుగల; శరైః=బాణములచేత; చిచ్ఛేద=ఖండించెను.

అంత, రాముండు, ఆరావణునిరథంబుసమీపంబునకుంబోయి, దానిచక్రములనుగుఱ్ఱంబులనుధ్వజంబునుఛత్రంబును సారథిని శూలాద్యాయుధంబులను, తీక్ష్ణబాణంబులఖండించెను.

అని, తాత్పర్యము.

అథేంద్రశత్రుం తరసా జఘాన
బాణేన వజ్రాశనిసన్నిభేన. ౧౩౮

భుజాంతరే వ్యూఢసుజాతరూపే
వజ్రేణ మేరుం భగవానివేంద్రః

టీక॥ అథ=అంత; రామః (అధ్యాహృతము)= రాముఁడు; తరసా = శీఘ్రమున; ఇంద్రశత్రుం = రావణుఁ; వ్యూఢసుజాతరూపే=విశాలమును సుందరమునగు రూపముగల; భుజాంతరే= వక్షస్థ్సలమునందు ; వజ్రాశనిసన్నిభేన=వజ్రాయుధముతోను పిడుగుతోను సమానమయిన; బాణేన= బాణముచేత; మేరుం=మేరుపర్వతమును; వజ్రేణ=వజ్రాయుధముచేత; భగవాన్ = అధికమయినమాహాత్మ్యముగల; ఇంద్రఇవ= ఇంద్రుఁడువలె; జఘాన=కొట్టెను.

అంత, భగవంతుండగు దేవేంద్రుండు , వజ్రాయుధంబున మేరుపర్వతముం గొట్టునట్లు, రాముండు , వజ్రంబునకును పిడుగునకును సరివచ్చునట్టి బాణంబుచే, రావణుని విశాలంబగు వక్షస్థ్సలంబునం బ్రహరించెను.

అని, తాత్పర్యము.

యో వజ్రపాతాశనిసన్నిపాతా
న్న చుక్షుభే నాపి చచాల రాజా. ౧౩౯
స రామబాణాభిహతో భృశార్త
శ్చచాల చాపంచ ముమోచ వీరః

టీక॥ యః=ఏ; వీరః=పరాక్రమశాలియయిన; రాజా = రాక్షసరాజుఁడైన రావణుఁడు ; వజ్రపాతాశనిసన్నిపాతాత్= వజ్రాయుధము దెబ్బవలనను పిడుగుపడుటవలనను ; నచుక్షుభే= కలఁతపడలేదో; నాపిచచాల=చలింపనులేదో; సః=ఆరావణుఁడు ; రామబాణాభిహతః= రామునిబాణముచేఁ గొట్టఁబడినవాఁడై; భృశార్తః= మిక్కిలియుఁ బీడితుండై; చచాల= చలించెను. చాపంచ=ధనస్సునుగూడ; ముమోచ=విడిచెను.

ఎవ్వండు, తనపైఁ బిడుగుపడినను ఇంద్రుఁడు వజ్రాయుధంబునం గొట్టినను గలంతనొందక చలింపకుండెనో , అట్టివీరుండు రావణుండు, రాముని బాణంబుచేఁ గొట్టఁబడి, బాధం దాళఁజాలక, చలనంబునొంది, చేతిధనుస్సునుగూడ విడి

చెను. అని, తాత్పర్యము.

తం విహ్వలంతం ప్రసమీక్ష్య రామ
స్సమాదదే దీప్తమథార్ధచంద్రమ్. ౧౪౦
తేనార్కవర్ణం సహసా కిరీటం
చిచ్ఛేద రక్షోధిపతే ర్మహాత్మా

టీక॥ రామః=రాముఁడు ; అథ= అంత; విహ్వలంతం= మూర్ఛనొందుచున్న; తం=ఆరావణుని ; ప్రసమీక్ష్య= చూచి; దీప్తం=ప్రకాశించుచున్న ; అర్ధచంద్రం= అర్ధచంద్రాకారబాణమును; ఆదదే=గ్రహించెను. మహాత్మా= అధికమయినపరాక్రమముగల; రామః= రాముఁడు; తేన=ఆబాణముచేత ; సహసా=శీఘ్రముగ; రక్షోధిపతేః= రాక్షసరాజుండగు రావణునియొక్క ; అర్కవర్ణం= సూర్యునియొక్క కాంతివంటికాంతిగల; కిరీటం= కిరీటమును; చిచ్ఛేద=నఱికెను.

మహాత్ముండగు రాముండు , ఆరావణుండు మూర్ఛనొందుటం జూచి, యొకయర్ధచంద్రబాణంబుఁ దీసి , దానిచే శీఘ్రముగ, సూర్యవర్ణంబగు రాక్షసరాజు కిరీటమును ఖండించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తం నిర్విషాశీవిష సన్నికాశం
శాంతార్చిషం సూర్య మివా ప్రకాశమ్. ౧౪౧
గతశ్రియం కృత్తకిరీటకూట
మువాచ రామో యుధి రాక్షసేంద్రమ్

టీక॥ రామః=రాముఁడు; యుధి= యుద్ధమునందు; నిర్విషాశీవిషసన్నికాశం=విషములేనిసర్పముతోసమానుఁడును; శాంతార్చిషం = అణఁగినజ్వాలగలవాఁడును; అప్రకాశం=కాంతిలేని; సూర్యమివ (స్థితం)= సూర్యునివలెనున్నవాఁడును; గతశ్రియం=పోయినకాంతి గలవాఁడును; కృత్తకిరీటకూటం = ఛేదింపఁబడినకిరీటముయొక్క శిఖరముగలవాఁడునగు; తం= ఆ; రాక్షసేంద్రం=

రాక్షసరాజగు రావణునిఁగూర్చి; ఉవాచ=చెప్పెను.

రాముండు, యుద్ధంబున, ఛేదింపఁబడినకిరీటశిఖరముగలవాఁడై నిర్విషంబగు సర్పంబుకైవడి మంటలులేనియగ్నిభంగిఁ, గాంతిలేనిసూర్యునిచాడ్పుననిస్తేజస్కుండయియున్న రాక్షసరాజునగు రావణునిఁజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

కృతం త్వయా కర్మ మహత్సుభీమం
హతప్రవీరశ్చ కృతస్త్వయాహమ్. ౧౪౨
తస్మాత్పరిశ్రాంత ఇతి వ్యవస్య
న త్వాం శరైర్మృత్యువశం నయామి

టీక॥ త్వయా=నీచేత; మహత్=గొప్పదియు; సుభీమం=మిక్కిలియుభయంకరమునగు; కర్మ=కార్యము; కృతం=చేయఁబడినది. త్వయా=నీచేత; అహం=నేను; హతప్రవీరశ్చ=కొట్టఁబడినమేటివీరులుగలవాఁడను; కృతః=చేయఁబడినాను. తస్మాత్=అందువలన; పరిశ్రాంతః=అలసినావు. ఇతి=అని; వ్యవస్య=నిశ్చయించి; త్వాం=నిన్ను; శరైః=బాణములచేత; మృత్యువశం=మృత్యువుయొక్క యాధీనతను; ననయామి=పొందింపను.

నీవు, మహాభయంకరంబగు కార్యముగావించినావు; మఱియుఁ, బెక్కుమేటివీరులంగొట్టినావు; కావున, మిక్కిలియునలసినట్లున్నావని, యిప్పుడు నిన్ను బాణంబులచేయమపురికింబంపకవిడిచితిని. అని, తాత్పర్యము.

గచ్ఛానుజానామి రణార్దితస్త్వం
ప్రవిశ్య రాత్రించరరాజ లంకామ్. ౧౪౩
ఆశ్వాస్య నిర్యాహి రథీ చ ధన్వీ
తదా బలం ద్రక్ష్యసి మే రథస్థః

టీక॥ రాత్రించరరాజ=రాక్షసరాజగు రావణుఁడా! త్వం=నీవు; రణార్దితః=యుద్ధముచే బీడింపఁబడినావు. గచ్ఛ=పొమ్ము. అనుజానామి=అనుమతిం

చెదను. లంకాం=లంకను; ప్రవిశ్య= ప్రవేశించి; ఆశ్వాస్య= ఊఱడిల్లి; రథీ=రథముగలవాఁడవును; ధన్వీ=ధనుస్సుగలవాఁడవునై; నిర్యాహి=రమ్ము. తదా=అప్పుడు; రథస్థః = రథముననున్నవాఁడవై; మే=నాయొక్క; బలం= బలమును; ద్రక్ష్యసి=చూడఁగలవు.

రాక్షసరాజాఁడవగు రావణుఁడా! నీవు మిక్కిలియు యుద్ధపరిశ్రాంతుండవై యున్నావు; నేననుజ్ఞ యొసంగెదను; పొమ్ము; లంకకుఁబోయి, కొంతవిశ్రమించి, రథంబునారోహించి, ధనుర్ధరుండవై రమ్ము; అప్పుడు, నీవుమఱలరథగతుండవై యుండునప్పుడు, నాబలంబుఁజూచెదవు. అని, తాత్పర్యము.

స ఏవ ముక్తో హతదర్పహర్షో
నికృత్త చాప స్సహ తాశ్వసూతః. ౧౪౪
శరార్దితః కృత్తమహాకిరీటో
వివేశ లంకాం సహసా స రాజా

టీక॥ హతదర్పహర్షః= కొట్టఁబడినగర్వమునుసంతోషమునుగల వాఁడును; నికృత్తచాపః = ఛేదింపఁబడినధనుస్సుగలవాఁడును ; సహతాశ్వసూతః=చంపఁబడినగుఱ్ఱములతోను సారథితోఁగూడినవాఁడును; శరార్దితః= బాణములచేఁబీడింపఁబడిన వాఁడును; కృత్తమహాకిరీటః=ఛేదింపఁబడినగొప్పకిరీటముగలవాఁడునగు; సః=అట్టి; రాజా=రాక్షసరాజాఁడగు; సః= ఆరావణుఁడు; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తః = చెప్పఁబడినవాఁడై; సహసా=శీఘ్రముగ; లంకాం=లంకను; వివేశ=ప్రవేశించెను.

అట్లు, తనధనుస్సుఖండింపఁబడి, సారథియు గుఱ్ఱంబులును వధింపఁబడి తానును బాణపీడితుండై, ఛిన్నకిరీటుండైనపిమ్మట నారావణుండు, గర్వంబువిడిచి, సంతోషంబువీడి, రాముని మాటనువిని, లజ్జితుండై, శీఘ్రంబునలంకాపురింబ్రవేశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ ప్రవిష్టే రజనీచరేంద్రే

మహాబలే దానవ దేవశత్రౌ. ౧౮౫
హరీన్ విశల్యాన్ సహలక్ష్మణేన
చకార రామః పరమాహవాగ్రే

టీక॥మహాబలే = అధికమయినబలముగలవాఁడును; దానవ దేవశత్రౌ = దానవులకును దేవతలకును శత్రువునగు; తస్మిన్ = ఆ;రజనీచరేంద్రే = రాక్షసరాజయిన రావణుఁడు;ప్రవిష్టే = పోయినవాఁడగుచుండఁగా; రామః = రాముఁడు; పరమాహవాగ్రే = వహాయుద్ధముముందట; లక్ష్మణేనసహ = లక్ష్మణునితోఁగూడ; హరీన్ = వానరులను;విశల్యాన్ = పోయినబాణములుగలవారలనుగా;చకార = చేసెను.

మహాబలశాలియు దేవదానవ శత్రుండునగు రావణుఁడు,లంకకుబోయినవెనుక రాముఁడు, తానునులక్ష్మణుండునుంజేరి, వానరులదేహమునందలిబాణంబులఁ బెఱికించి,వారలబాధలుదీఱునట్లుగావించిరి.అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ ప్రభిన్నే త్రిదశేంద్రశత్రౌ
సురాసురా భూత గణా దిశశ్చ. ౧౮౬
ససాగరా స్సర్షి మహోరగాశ్చ
తథైవ భూమ్యం బుచరాశ్చ హృష్టాః

టీక॥ త్రిదశేంద్రశత్రౌ = దేవేంద్రుని శత్రువగు; తస్మిన్ = ఆరావణుఁడు; ప్రభిన్నే = పరాజితుఁడగుచుండగా ; భూతగణాః = భూతసమూహములును; దిశశ్చ = దిక్కులును, దిక్కులనుండువారలుననుట; ససాగరాః = సముద్రవాసిభూతములతోఁగూడిన వారలును; సర్షిమహోరగాశ్చ = ఋషులతోను మహాసర్పములతోను గూడిన వారలునగు; సురాసురాః = దేవతలునసురులును; తథైవ = అట్లె ; భూమ్యంబుచరాః = భూమిందిగురు ప్రాణులునుజలంబులందిరుగు ప్రాణులును ; హృష్టాః = సంతసించినారు.

దేవేంద్రశత్రువగు నా రావణుండు పరాజితుండగుటకు , సురలు నసురు

స॥ ౫౯

లును దిక్పాలురును సమస్తభూతంబులును సముద్రవాసిప్రాణులును ఋషులును మహాసర్పంబులును, అట్లు, జలచర ప్రాణులును భూమిచరప్రాణులును అందఱును సంతోషంబునొందిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, ఏకోనషష్టితమస్సర్గః.

ఇతి, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థదర్శికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండైకోనషష్టితమసర్గటీక,

ముగిసినది.

శ్రీః

షష్టితమసర్గప్రారంభః.

స ప్రవిశ్య పురీం లంకాం రామబాణభయార్దితః
భగ్నదర్ప స్తదా రాజా బభూవ వ్యథితేంద్రియః. ౧

టీక॥ తదా=అప్పుడు; సః=ఆరావణుఁడు; లంకాం=లంకను; ప్రవిశ్య=ప్రవేశించి; రామబాణభయార్దితః=రామబాణములవలని భయముచేఁబీడింపఁబడినవాఁడై; భగ్నదర్పః=హతమయినగర్వముగలవాఁడై; వ్యథితేంద్రియః=దుఃఖితమయినయింద్రియములుగలవాఁడు; బభూవ=అయెను.

అప్పుడు, రావణుండు, లంకాపురంబుఁబ్రవేశించి, రామబాణభయపీడితుండై, గర్వంబువిడిచి, పరమదుఃఖితుండయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.

మాతంగ ఇవ సింహేన గరుడేనేవ పన్నగః
అభిభూతోఽభవ ద్రాజా రాఘవేణ మహాత్మనా. ౨

టీక॥ సింహేన=సింహముచేత; మాతంగ ఇవ=ఏనుంగువలె; గరుడేన=గరుత్మంతునిచేత; పన్నగ ఇవ=సర్పమువలె; మహాత్మనా=అధికమయినపరాక్రమముగల; రాఘవేణ=రామునిచేత; రాజా=రాక్షసరాజుఁడగు రావణుఁడు; అభిభూతః=తిరస్కరింపఁబడినవాఁడు; అభవత్=అయెను

ఏనుంగుసింహమునఁజూచి భయపడునట్లుసర్పంబుగరుత్మంతునిఁజూచిభయపడునట్లు, మహాబలుండగురామునిఁజూచి, రావణుండు, పరమభీతుండయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.

బ్రహ్మదండప్రకాశానాం విద్యుత్సదృశవర్చసామ్
స్మరన్ రాఘవబాణానాం వివ్యథే రాక్షసేశ్వరః. ౩

టీక॥ రాక్షసేశ్వరః=రాక్షసరాజుఁడగు రావణుఁడు; బ్రహ్మదండప్రకాశానాం=బ్రహ్మాస్త్రముతోసమానములును; విద్యుత్సదృశవర్చసాం=మెఱుపు

స ౬౦

తో సమానములయిన కాంతిగలవియు నగు; రాఘవబాణానాం = (ద్వితీయార్థమందుషష్ఠి) రామునిబాణములను; స్మరన్ = తలంచుచు; విషణ్ణః = దుఃఖించెను.

రాక్షసరాజుండగు రావణుండు, ప్రళయాగ్నిసమానములును మెఱపులుంబోలె మెఱయుచున్నవియునగు రామునిబాణంబులందలంచి తలంచి, భయపీడితుండయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.

స కాంచనమయం దివ్య మాశ్రిత్య పరమాసనమ్
విక్షేమాణో రక్షాంసి రావణో వాక్య మబ్రవీత్. ౪

టీక॥ సః = ఆ; రావణః = రావణుండు; కాంచనమయం = బంగారువికారమును; దివ్యం = శ్రేష్ఠమునగు; పరమాసనం = సింహాసనమును; ఆశ్రిత్య = అధిష్ఠించి; రక్షాంసి = రాక్షసులను; విక్షేమాణః = చూచుచు; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

ఆ రావణుండు, కాంచనమయంబగు దివ్యసింహాసనంబున నాసీనుండై, రాక్షసులంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సర్వం తత్ఖలు మే మోఘం యత్తప్తం పరమం తపః
యత్సమానో మహేంద్రేణ మానుషేణాస్మి నిర్జితః. ౫

టీక॥ యత్ = ఎందువలన; మహేంద్రేణ = దేవేంద్రునితో; సమానః = సరియయినవాఁడనగు; అహం (అధ్యాహృతము) = నేను; మానుషేణ = మనుష్యునిచేత; నిర్జితః = జయింపఁబడినవాఁడను; అస్మి = అయితినో; తత్ = (అధ్యాహృతము) అందువలన; మే (మయా) = నాచేత; యత్ = ఏ; పరమం = ఉత్కృష్టమయిన; తపః = తపస్సు; తప్తం = చేయఁబడినదో; తత్ = ఆతపస్సు; సర్వం = అంతయు; మోఘం ఖలు = వ్యర్థముగదా!

మహేంద్రసమానుండనగు నేను మనుష్యమాత్రునివలనఁ బరాజయముఁ బొందితిని! నేను గావించిన మహాతపస్సంతయు, వ్యర్థమేకదా!

అని, తాత్పర్యము.

ఇదం తద్బ్రహ్మణో ఘోరం వాక్యం మా మభ్యుపస్థితమ్
మానుషేభ్యో విజానీహి భయం త్వ మితి తత్తథా. ౬

టీక॥ త్వం=నీవు; మానుషేభ్యః=మనుష్యులవలన;భయం= భయమును; విజానీహి=తెలిసికొనుము. ఇతి (యత్)=అనునదియేదిగలదో; తత్= అట్టి;ఇదం=ఈ;బ్రహ్మణః= బ్రహ్మదేవుని యొక్క ;ఘోరం= భయంకరమయిన; వాక్యం=మాట;మాం = నన్నుఁగూర్చి;అభ్యుపస్థితం=వచ్చినది.తత్ = అది;తథా=అట్లై.

"నీకుమనుష్యులవలన భయముగలుగును" అనిమున్నుబ్రహ్మదేవుఁడుచెప్పిన భయంకరవాక్యము , ఇప్పటికినాకుసఫలంబయ్యె;అదియెన్నటికినబద్ధముకాదు. అని,తాత్పర్యము.

దేవదానవగంధర్వై ర్యక్షరాక్షసపన్నగైః
అవధ్యత్వం మయా ప్రాప్తం మానుషేభ్యో న యాచితమ్. ౭

టీక॥ దేవదానవగంధర్వైః= దేవతలచేతనుదానవులచేతను గంధర్వులచేతను; యక్షరాక్షసపన్నగైః= యక్షులచేతనురాక్షసులచేతను సర్పములచేతను; అవధ్యత్వం= చంపనలవిగాకుండుట;మయా=నాచేత; ప్రాప్తం= పొందఁబడినది. మానుషేభ్యః= మనుష్యులవలన;అవధ్యత్వం (అధ్యాహృతము)=చంపనలవిగాకుండుట ; నయాచితః=అడుగఁబడలేదు.

దేవతలవలనఁగాని దానవులవలనగానిగంధర్వులవలనఁగాని యక్షులవలనఁగాని రాక్షసులవలనఁగాని సర్పములవలనఁగానిచావులేకుండునట్లు,బ్రహ్మదేవునడిగివరమునొందితిని; మనుష్యులవలనఁజావులేకుండునట్లుమాత్రము, అడుగనైతిని. అని, తాత్పర్యము.

విదితం మానుషం మన్యే రామం దశరథాత్మజమ్
ఇక్ష్వాకుకులజా తేన అనరణ్యేన యత్పురా. ౮
ఉత్పత్స్యంతేహి మద్వంశే పురుషో రాక్షసాధమ
యస్త్వాం సపుత్రం సామాత్యం సబలం సాశ్వసారథిమ్.

నిహనిష్యతి సంగ్రామే త్వాం కులాధమ దుర్మతే

టీక॥ "రాక్షసాధమ = రాక్షసులలోనీచుఁడవగును; కులాధమ = కులములోనీచుండవగును; దుర్మతే = దుర్బుద్ధివగురావణుఁడా! యః = ఎవ్వఁడు; సపుత్రం = కొడుకులతోఁగూడినవాఁడవగును; సామాత్యం = మంత్రులతోఁగూడినవాఁడవగును; సబలం = సేనతోఁగూడినవాఁడవగును; సాశ్వసారథిం = గుఱ్ఱములతోనుసారథితోనుగూడిన వాఁడవునగు; త్వాం = నిన్ను; త్వాం = నిన్ను (కోపముచే రెండుమాఱులు చెప్పఁబడినది); సంగ్రామే = యుద్ధమునందు; నిహనిష్యతి = వధించునో; సః (అధ్యాహృతము) = అట్టి; పురుషః = పురుషుఁడు; మద్వంశే = నావంశమునందు; ఉత్పత్స్యతే హి = పుట్టునుగదా!" ఇతి (అధ్యాహృతము) = అని; యత్ = ఏమాటను; పురా = మున్ను; ఇక్ష్వాకుకులజాతేన = ఇక్ష్వాకువంశమునందుఁబుట్టిన; అనరణ్యేన = అనరణ్యునిచేత; విదితం = ప్రతిజ్ఞచేయఁబడినదో; దశరథాత్మజః = దశరథపుత్రుండగు; రామః = రాముఁడు; తం (అధ్యాహృతము) = ఆ; మానుషం = మనుష్యుఁడుగా; మన్యే = తలంచెదను.

మున్ను, ఇక్ష్వాకువంశజాతుండగు అనరణ్యుఁడు, నాచే వధింపఁబడునప్పుడు "రాక్షసాధముఁడవు కులాధముఁడవు దుర్బుద్ధివగు రావణుఁడా! నిన్ను యుద్ధంబున పుత్రమంత్రిబలాశ్వసారథిసహితంబుగా వధించునట్టి మహాపురుషుండు నావంశంబున నుద్భవింపఁగలఁడు" అని ప్రతిజ్ఞ చేసెనే; దశరథపుత్రుండగు రాముండు, ఆమహాపురుషుఁడే యని తలంచెదను. అని తాత్పర్యము.

శప్తోఽహం వేదవత్యా చ యదా సా ధర్షితా పురా ౧౦
సేయం సీతా మహాభాగా జాతా జనకనందినీ

టీక॥ పురా = మున్ను; యదా = ఎప్పుడు; సా = ఆవేదవతి; ధర్షితా = తిరస్కరింపఁబడినదో; తదా (అధ్యాహృతము) = అప్పుడు; అహం = నేను; వేదవత్యాచ = వేదవతిచేతను; శప్తః = శపింపఁబడినాను. మహాభా

గా = పూజ్యమయిన యదృష్టముగలది; సా = ఆ వేదవతి; జనకనందినీ = జనకమహారాజునకొమార్తెయగు; సీతా = సీతగా; జాతా = పుట్టినది.

మున్ను, నేను వేదవతిని బలాత్కరించినప్పుడు, ఆబిడనన్నుశపించినదిమహాభాగురాలగువావేదవతియె, జనకపుత్త్రియగుసీతగాఁబుట్టినది. అని, తాత్పర్యము.

ఉమా నందీశ్వరశ్చాపి రంభా వరుణకన్యకా । ౧౧
యథోక్తా స్తపసా ప్రాప్తం న మిథ్యా ఋషిభాషితమ్

టీక॥ ఉమా = పార్వతియు; నందీశ్వరశ్చాపి = నందికేశ్వరుఁడును; రంభా = రంభయు; వరుణకన్యకా = వరుణునికొమార్తెయయినపుంజికస్థలయు; యథా = ఎట్లు; ఉక్తాః = చెప్పిరో; తథా (అధ్యాహృతము) = అట్లె; తపసా = తపస్సుచేత; ప్రాప్తం = సిద్ధమయిన; ఋషిభాషితం = ఋషులమాట; మిథ్యా = అబద్ధము; న = కాదు.

పార్వతి నందీశ్వరుఁడు రంభపుంజికస్థల, వీరలు మున్నెట్లుచెప్పిరో, అట్లెయయినది; తపఃప్రభావంబునం జెప్పఁబడినఋషివచనంబెన్నటికినబద్ధము కానేరదు. అని, తాత్పర్యము.

ఏతదేవాభ్యుపాగమ్య యత్నం కర్తుమిహార్హథ । ౧౨
రాక్షసాశ్చాపి తిష్ఠంతు చర్యాగోపురమూర్ధసు

టీక॥ యూయం (అధ్యాహృతము) = మీరలు; ఏతదేవ = దీనినే; అభ్యుపాగమ్య = తెలిసి; ఇహ = ఈవిషయమునందు; యత్నం = ప్రయత్నమును; కర్తుం = చేయుటకు; అర్హథ = తగుదురు. రాక్షసాశ్చాపి = రాక్షసులును; చర్యాగోపురమూర్ధసు = పురద్వారములయందలి భటసంచారప్రదేశములయందును పురద్వారశిఖరములయందును; తిష్ఠంతు = ఉందురుగాక.

రాక్షసులారా! మీరలు దీనినంతయుఁ దెలిసి, శత్రుసంహారవిషయమునందుఁ, జక్కఁగాఁ బ్రయత్నము సేయవలయును; మఱియుఁ, బురద్వారంబులయందలి భటసంచారప్రదేశములందును గోపురశిఖరములందును, రాక్షసులం

జక్కఁగాఁ గావలియుండుఁడు. అని, తాత్పర్యము.

స చాప్రతిమగంభీరో దేవదానవదర్పహా. ౧౩
బ్రహ్మశాపాభిభూత స్తు కుంభకర్ణో విబోధ్యతామ్

టీక॥ అప్రతిమగంభీరః = సరిలేని గాంభీర్యముగలవాఁడును; దేవదానవదర్పహా = దేవతలయొక్కయు దానవులయొక్కయు గర్వమును డఁచువాఁడును; బ్రహ్మశాపాభిభూతః = బ్రహ్మదేవుని శాపముచేఁ దిరస్కృతుండునగు; సః = ఆ; కుంభకర్ణస్తు = కుంభకర్ణుండునుగూడ; విబోధ్యతాం = మేలుకొలుపఁబడుఁగాక.

సరిలేని గాంభీర్యముగలవాఁడును దేవదానవులగ్రొవ్వడంచువాఁడును బ్రహ్మశాపంబునం జేసి యెల్లప్పుడు నిద్రించుచుండువాఁడునగు కుంభకర్ణునింగూడ, నిద్రలేపుఁడు. అని, రావణుండు రాక్షసులకుఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

స పరాజిత మాత్మానం ప్రహస్తంచ నిషూదితమ్. ౧౪
జ్ఞాత్వా రక్షోబలం భీమ మాదిదేశ మహాబలః

టీక॥ మహాబలః = అధికమయినబలముగల; సః = ఆ రావణుఁడు; ఆత్మానం = తన్ను; పరాజితం = అపజయముఁ బొందినవానిఁగాను; ప్రహస్తంచ = ప్రహస్తుని; నిషూదితం = వధింపఁబడినవానిఁగాను; రక్షోబలం = రాక్షసుఁడైనకుంభకర్ణునిబలమును; భీమం = భయంకరముగాను; జ్ఞాత్వా = తెలిసికొని; ఆదిదేశ = ఆజ్ఞాపించెను.

మహాబలుండగు రావణుండు, అట్లు ప్రహస్తుండు నిహతుండగుటయుఁ, దాను పరాజితుండగుటయుఁ దలపోసి, కుంభకర్ణుండు భయంకరబలుండగుట మదలంచి, యీప్రకారంబున నాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

ద్వారేషు యత్నః క్రియతాం ప్రాకారశ్చాధిరుహ్యతామ్. ౧౫
నిద్రావశసమావిష్టః కుంభకర్ణో విబోధ్యతామ్

టీక॥ ద్వారేషు=పుర ద్వారములయందు; యత్నః=ప్రయత్నము; క్రియతాం=చేయఁబడుఁగాక. ప్రాకారశ్చ=ప్రహరియు; అధిరుహ్యతాం= ఎక్కఁబడుగాక. నిద్రావశసమావిష్టః=నిదురయొక్కయధీనతనుబొందిన; కుంభకర్ణః=కుంభకర్ణుఁడు; విబోధ్యతాం=మేలుకొలుపఁబడుఁగాక.

పురద్వారములయందు జాగ్రత్తతోఁగావలియుండుఁడు; ప్రాకారంబులనధిరోహింపుఁడు; నిద్రాపరవశుండై యున్నకుంభకర్ణుని లేపుఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

సుఖం స్వపితి నిశ్చింతః కాలోపహతచేతనః. ౧౬
నవ షట్సప్త చాష్టౌ చ మాసాం త్స్వపితి రాక్షసః

టీక॥ రాక్షసః= కుంభకర్ణుఁడు; కాలోపహతచేతనః= దైవముచేఁగొట్టఁబడినబుద్ధిగలవాఁడై; నిశ్చింతః= చింతలేనివాఁడై; సుఖం=సుఖముగా; స్వపితి=నిద్రించుచున్నాఁడు. షట్= ఆఱును; సప్తచ=ఏడును; అష్టౌచ = ఎనిమిదియు; నవ=తొమ్మిదియు; మాసాన్=మాసములను; స్వపితి = నిద్రించుచున్నాఁడు.

కుంభకర్ణుఁడు, దైవవశంబునబుద్ధిహీనుండైయే చింతయులేనివాఁడై, నేనిట్లుకష్టపడుచుండఁగా, సుఖంబుగనిద్రపోవుచున్నాఁడు ; ఇట్లుఆఱేడెనిమిది తొమ్మిదిమాసములువిడువక నిద్రపోవుచుండును. అని, తాత్పర్యము.

మంత్రం కృత్వా ప్రసుప్తోయ మితస్తు నవమే హని. ౧౭
తం తు బోధయత క్షిప్రం కుంభకర్ణం మహాబలమ్

టీక॥ అయం = ఈకుంభకర్ణుఁడు; మంత్రం=ఆలోచనమును; కృత్వా= చేసి; ఇతః=ఈయుద్ధమునకు; నవమే= తొమ్మిదవదైన; అహని తు = దినమునందు; ప్రసుప్తః=నిదురించినాఁడు. మహాబలం=అధికమయినబలముగల; తం= ఆ; కుంభకర్ణం తు=కుంభకర్ణునిమాత్రము; క్షిప్రం=శీఘ్రముగా; బోధయత=లేపుఁడు.

అతండు, యుద్ధాలోచనసభకువ

చ్చియుండి, యుద్ధారంభమునకు ముందు తొమ్మిదవదినంబున, నిద్రపోయెను; అతండు మహాబలుండు, అతిశీఘ్రంబుగా నిద్రలేవఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

సహి సంఖ్యే మహాబాహుః కకుదస్సర్వరక్షసామ్. ౧౪
వానరాన్రాజపుత్రౌచ క్షిప్రమేవ వధిష్యతి

టీక॥ మహాబాహుః=పెద్దచేతులుగలవాఁడును; సర్వరక్షసాం= సమస్తరాక్షసులలోను; కకుదః=ప్రధానుఁడునగు; సహి=ఆకుంభకర్ణుఁడు మాత్రము; సంఖ్యే= యుద్ధమునందు; వానరాన్=వానరులను; రాజపుత్రౌచ=రాజకొమరులగు రామలక్ష్మణులను; క్షిప్రమేవ=శీఘ్రముగనే; వధిష్యతి=వధింపఁగలఁడు.

మహాబాహుండును సమస్తరాక్షసులలోను ముఖ్యుండునగు నాకుంభకర్ణుండుమాత్రము నాయట్లు శాపగ్రస్తుండు కాఁడు కావున, యుద్ధంబునందు, శీఘ్రముగనే, వానరులను రామలక్ష్మణులను వధింపఁగలఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏష కేతుః పరస్సంఖ్యే ముఖ్యో వై సర్వరక్షసామ్. ౧౫
కుంభకర్ణస్సదా శేతే మూఢో గ్రామ్యసుఖే రతః

టీక॥ సంఖ్యే=యుద్ధమునందు; పరః=ముఖ్యమయిన; కేతుః=ధ్వజమువంటివాఁడును; సర్వరక్షసాం=సమస్తరాక్షసులలోను; ముఖ్యః=ప్రధానుఁడునగు ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); ఏషః=ఈ; కుంభకర్ణః=కుంభకర్ణుఁడు; మూఢః=ఏమియుఁదెలియనివాఁడై; గ్రామ్యసుఖే= నీచమయినసుఖమునందు; రతః=ఆసక్తుండై; సదా=ఎల్లప్పుడును; శేతే=పరుండుచున్నాఁడు.

యుద్ధమునందు మహాధ్వజంబువంటివాఁడును సమస్తరాక్షసముఖ్యుండు నగునీకుంభకర్ణుండు, మూఢుండై గ్రామ్యసుఖంబునందగిలి, యెల్లప్పుడు, నిద్రపోవుచున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

స ౬౦

రామేణ హి నిరస్తస్య సంగ్రామేస్మిన్ సుదారుణే. ౨౦
భవిష్యతి న మే శోకః కుంభకర్ణే విబోధితే

టీక॥ సుదారుణే= మిక్కిలియు భయంకరమగు నట్టి; అస్మిన్=ఈ; సంగ్రామే=యుద్ధమునందు; రామేణ=రాముని చే; నిరస్తస్య= పరాజితుండైన; మే=నాకు; కుంభకర్ణే = కుంభకర్ణుండు; విబోధితే= లేపఁబడినవాఁడగుచుండఁగా; శోకః= దుఃఖము; నభవిష్యతి= కలుగదు.

భయంకరమయిన యీయుద్ధంబున, రామునివలనఁ బరాజయంబునొందియున్న నాకు, కుంభకర్ణుని లేపుటవలన, నెంతమాత్రము దుఃఖము కలుగదు.

అని, తాత్పర్యము.

కిం కరిష్యామ్యహం తేన శక్రతుల్యబలేన హి. ౨౧
ఈదృశే వ్యసనే ప్రాప్తే యో న సాహ్యాయ కల్పతే

టీక॥ యః = ఎవ్వఁడు; ఈదృశే= ఇట్టి; వ్యసనే=కష్టము; ప్రాప్తే=వచ్చినదగుచుండఁగా; సాహ్యాయ = తోడుపాటుకొఱకు; నకల్పతే=కాఁడో; తేన= అట్టి; శక్రతుల్యబలేన= ఇంద్రునితో సమానమయినబలముగల కుంభకర్ణునితో; కిం హి= దేనిని; కరిష్యామి=చేయుదును?

ఇట్టికష్టంబువచ్చినను సాహాయ్యము సేయను పయోగింపఁడేని, యట్టిదేవేంద్రసమపరాక్రముఁడగు కుంభకర్ణుండుండినా కేమిప్రయోజనము? అని, రావణుండు, రాక్షసులకాజ్ఞాపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తే తు తద్వచనం శ్రుత్వా రాక్షసేంద్రస్య రాక్షసాః. ౨౨
జగ్ముః పరమసంభ్రాంతాః కుంభకర్ణనివేశనమ్

టీక॥ తే= ఆ; రాక్షసాః= రాక్షసులును; రాక్షసేంద్రస్య= రాక్షసనాథుండగు రావణునియొక్క; తత్ = ఆ; వచనం= మాటను; శ్రుత్వా= విని; పరమసంభ్రాంతాః= మిక్కిలియు వేగిరపడినవారలయి; కుంభకర్ణనివేశనం=కుంభక

స ౬౦

ర్ణునియింటినిగూర్చి; జగ్ముః = పోయిరి.

ఆ రాక్షసులు, రాక్షసరాజుండగు రావణునిమాటనువిని, పరమసంభ్రాంతులయి, కుంభకర్ణునిగృహమునకుం బోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే రావణసమాదిష్టా మాంసశోణితభోజనాః. ౨౩
గంధమాల్యాం స్తథా భక్ష్యా నాదాయ సహసా యయుః

టీక॥ మాంసశోణిత భోజనాః= మాంసమును నెత్తురును ఆహారముగాఁ గల; తే=ఆ రాక్షసులు; రావణసమాదిష్టాః = రావణునిచే నాజ్ఞాపింపఁబడినవారలయి; గంధమాల్యాన్ = గంధమును పుష్పమాలికలను; తథా = అట్లు; భక్ష్యాన్=పిండివంటలను; ఆదాయ=తీసికొని; సహసా=శీఘ్రమున; యయుః= పోయిరి.

మాంసరక్తాహారులగు నారాక్షసులు, రావణాజ్ఞను శిరసావహించి, గంధంబును బుష్పమాలికలను భక్ష్యంబులనుం దీసికొని, శీఘ్రంబునం బోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తాం ప్రవిశ్య మహాద్వారాం సర్వతో యోజనాయతామ్. ౨౪
కుంభకర్ణగుహాం రమ్యాం సర్వగంధప్రవాహినీమ్
కుంభకర్ణస్య నిశ్వాసా దవధూతా మహాబలాః. ౨౫
ప్రతిష్ఠమానాః కృచ్ఛ్రేణ యత్నా త్ప్రవివిశు ర్గుహామ్

టీక॥ మహాబలాః=అధికమయినబలముగల రాక్షసులు; మహాద్వారాం= పెద్దద్వారముగలదియు; సర్వతః = అంతటను; యోజనాయతాం= ఒకటిన్నరామడవైశాల్యముగలదియు ; రమ్యాం=సుందరమును ; సర్వగంధప్రవాహినీం= సమస్తగంధములయొక్క ప్రవాహముగలదియునగు; తాం=ఆ; కుంభకర్ణగుహాం= కుంభకర్ణునిగుహను; ప్రవిశ్య=చొచ్చి ; కుంభకర్ణస్య=కుంభకర్ణునియొక్క ; నిశ్వాసాత్ =నిట్టూర్పువలన; అవధూతాః= వెనుకకుం ద్రోయఁబడినవారలయి ; కృచ్ఛ్రేణ=కష్టముచేత; ప్రతిష్ఠమానాః= అభిముఖముగాఁ బోవుచున్నవారలయి; యత్నాత్ = ప్రయత్నమువలన; గు

హాం= గుహను ; ప్రవివిశుః, = ప్రవేశించిరి.

మహాబలశాలులగు నా రాక్షసులు, పెద్దవాకిలిగలదియు నెటుచూచినను ఒకటెన్నతామడవై శాల్యముగలదియు రమణీయంబును నానావిధసుగంధములచే గుబాళించుచున్నదియు నగుగుహకారమయినయా కుంభకర్ణునిగృహమున కుంబోయి, యా కుంభకర్ణునిబలవంతములగు నిట్టూర్పులచే. వెనుకకుం ద్రోయంబడుచు, నెట్టకేలకు, బహుకష్టంబునలోనికింబోవుచు, మహాప్రయత్నంబునం బ్రవేశించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తాం ప్రవిశ్య గుహాం రమ్యాం శుభాం కాంచనకుట్టిమామ్. ౨౮
దదృశు ర్నైరృతవ్యాఘ్రం శయానం భీమదర్శనమ్

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము)=ఆరాక్షసులు;రమ్యాం= సుందరమును ; శుభాం=మంగళకరమును; కాంచనకుట్టిమాం= బంగారుతోంబూయంబడిననేలగలదియునగు; తాం=ఆ;గుహాం=గుహను;ప్రవిశ్య=ప్రవేశించి ; శయానం=పరుండియున్న;భీమదర్శనం= భయంకరమయినచూచుటగల ; నైరృతవ్యాఘ్రం=రాక్షసశ్రేష్ఠుండగుకుంభకర్ణునః;దదృశుః=చూచిరి.

ఆరాక్షసులు,అట్లు, రమణీయంబును మంగళద్రవ్యసమాకీర్ణంబును బంగారుతోంబూయంబడిన నేలగలదియునగు నాగుహంబ్రవేశించి,యచ్చటం, బరుండియున్న భయంకరాకారుండగు రాక్షసశ్రేష్ఠుం గుంభకర్ణుంజూచిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే తు తం వికృతం సుప్తం వికీర్ణమివ పర్వతమ్. ౨౯
కుంభకర్ణం మహానిద్రం సహితాః ప్రత్యబోధయన్

టీక॥ తేతు=ఆరాక్షసులును;సహితాః=చేరినవారలయి;వికృతం= వికృతమయిన యాకారముగలవాడును ; సుప్తం=నిదురించుచున్నవాండునగు; వికీర్ణం= వెదచల్లంబడిన; పర్వతమివ (స్థితం) = కొండవలెనున్నవాండును; మహానిద్రం= అధికమయిననిద్రగలవాండునగు;తం=ఆ;కుంభకర్ణం= కుంభ

కర్ణుని; ప్రత్యబోధయన్ = మేలుకొలిపిరి

ఆ రాక్షసులందఱు నొకటిగాఁ జేరి, వికృతాకారుండును, నిద్రించుచున్నవాఁడును నేలంబడిన పర్వతంబు కరణిం బొపట్టుచున్నవాఁడును మేలుకొలుపనలవిగాని నిద్రగలవాఁడు నగు నా కుంభకర్ణుని మేలుకొలుపసాగిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఊర్ధ్వరోమాంచితతనుం శ్వసంత మివ పన్నగమ్. ౨౮
త్రాసయంతం మహాశ్వాసైః శయానం భీమదర్శనమ్
భీమనాసాపుటం తం తు పాతాళవిపులాననమ్. ౨౯
శయ్యాయాం న్యస్తసర్వాంగం మేదోరుధిరగంధినమ్
కాంచనాంగదనద్ధాంగం కిరీటిన మరిందమమ్. ౩౦
దదృశు ర్నైరృతవ్యాఘ్రం కుంభకర్ణం మహాబలమ్

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము) = ఆ రాక్షసులు; ఊర్ధ్వరోమాంచితతనుం = పొడవులయిన వెండ్రుకలచే నొప్పు దేహముగలవాఁడును; శ్వసంతం = నిట్టూర్పులు పుచ్చుచున్న; పన్నగమివ(స్థితం) = సర్పమువలె నున్నవాఁడును; మహాశ్వాసైః = పెద్దయూర్పులచేత; త్రాసయంతం = భయపఱచుచున్నవాఁడును; శయానం = పరుండియున్నవాఁడును; భీమదర్శనం = భయము గలిగించునట్టి చూపుగలవాఁడును; భీమనాసాపుటం = భయంకరములయిన ముక్కురంధ్రములు గలవాఁడును; పాతాళవిపులాననం = పాతాళమువలె విశాలమయిన నోరుగలవాఁడును; శయ్యాయాం = పాన్పునందు; న్యస్తసర్వాంగం = ఉంచఁబడిన సమస్తావయవములుగలవాఁడును; మేదోరుధిరగంధినం = మేదస్సుయొక్కయు నెత్తురుయొక్కయు వాసనగలవాఁడును; కాంచనాంగదనద్ధాంగం = బంగారుబాహుపురులచేఁ గట్టఁబడిన దేహముగలవాఁడును; కిరీటినం = మంచి కిరీటముగలవాఁడును; అరిందమం = శత్రువుల నడంగఁ ద్రొక్కువాఁడును; నైరృతవ్యాఘ్రం = రాక్షసశ్రేష్ఠుండును; మహాబలం = అధికమయిన బలముగలవాఁడును నగు; తం = ఆ; కుంభకర్ణం తు = కుంభకర్ణునే; దదృశుః = చూచిరి.

ఆ రాక్షసులు, దేహమంతయుం బ్రాకపులయిన వెండ్రుకలుగలవాఁడును, సట్టూర్పులువిడుచుచున్నమహాసర్పంబుకరణినున్నవాఁడును, భయంకరంబులగు నూర్పులచేఁ బాపరులకు భయంబుగలిగించుచున్నవాఁడును భయంకరాకారుండును భయంకరములగు నాసారంధ్రములుగలవాఁడును పాతాళమంబోలె విశాలంబగునోరుగలవాఁడును శయనంబున సమస్తావయవంబులుం దాఁకునట్టు పరుండియున్నవాఁడును మూందు త్రాగిన మదిరారుధిరంబులవాసనతోఁ గూడినవాఁడును బంగారుబాహుపురులు దాల్చియున్నవాఁడును కిరీటయుతుఁడు శత్రుసంహర్తయగు రాక్షసశ్రేష్ఠుని మహాబలశాలిని కుంభకర్ణుని, ఆశ్చర్యంబునం గొంతదడవు, చూచుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తతశ్చక్రు ర్మహాత్మానః కుంభకర్ణాగ్రత స్తదా. ౩౦
మాంసానాం మేరుసంకాశం రాశిం పరమ తర్పణమ్

టీక॥ తతః=అంత; తదా= అప్పుడు; మహాత్మానః = అధికమయినబలముగల రాక్షసులు; కుంభకర్ణాగ్రతః = కుంభకర్ణునిముందట; మాంసానాం=మాంసములయొక్క; పరమతర్పణం= మిక్కిలియుదృప్తిగలిగించునట్టి; మేరుసంకాశం= మేరుపర్వతముతో సమానమయిన; రాశిం=రాశిని; చక్రుః=చేసిరి.

అంత, నప్పుడు, మహాబలశాలులగు నా రాక్షసులు, కుంభకర్ణునిముందట నతనికిఁదృప్తియగుటకై, మేరుపర్వతమువంటిమాంసరాశినుంచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

మృగాణాం మహిషాణాంచ వరాహాణాంచ సంచయాన్. ౩౧
చక్రు ర్నైరృత శార్దూలా రాశి మన్నస్య చాద్భుతమ్.

టీక॥ నైరృతశార్దూలాః= రాక్షసశ్రేష్ఠులు; మృగాణాం=జింకలయొక్కయు, మహిషాణాంచ= ఎనుములయొక్కయు; వరాహాణాంచ=పందులయొక్కయు; సంచయాన్=రాసులను; అద్భుతం=ఆశ్చర్యకరమగు; అన్నస్య=అన్నముయొక్క; రాశించ= రాశిని; చక్రుః=చేసిరి.

ఆ రాక్షసశ్రేష్ఠులు, కుంభకర్ణుని ముందట, జింకలమాంసములునుమహిషమాంసములును వరాహమాంసములును, నానావిధములయినయన్నములను రాసులురాసులు గానునిచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తత శ్శోణితకుంభాంశ్చ మద్యాని వివిధానిచ. ౩౩
పురస్తా త్కుంభకర్ణస్య చక్రు స్త్రిదశశత్రవః

టీక॥ తతః=అంత; త్రిదశశత్రవః=దేవతలకుశత్రువులయిన రాక్షసులు; కుంభకర్ణస్య = కుంభకర్ణునియొక్క; పురస్తాత్=ముందట; శోణితకుంభాంశ్చ=నెత్తురుకానలను; వివిధాని=నానావిధములయిన; మద్యాని=మద్యములను; చక్రుః=చేసిరి.

అంత, దేవశత్రువులగు నారాక్షసులు, కుంభకర్ణుని ముందట, నెత్తురుకానలను నానావిధమద్యభాండములను, నునిచిరి. అని, తాత్పర్యము.

లిలిపుశ్చ పరార్ధ్యేన చందనేన పరంతపమ్. ౩౪

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము)= ఆరాక్షసులు; పరంతపం = శత్రువులందపింపజేయునట్టి కుంభకర్ణుని ; పరార్ధ్యేన=శ్రేష్ఠమయిన; చందనేన=చందనముచేత; లిలిపుశ్చ=పూసిరియు.

అంతనా రాక్షసులు, శ్రేష్ఠంబగుచందనము . . . శత్రుసంహారకుండగు కుంభకర్ణుని దేహమంతయుంబూసిరి.

అని, తాత్పర్యము.

దివ్యై రాచ్ఛాదయామాసు ర్మాల్యై ర్గంధై స్సుగంధిభిః

టీక॥ దివ్యైః=శ్రేష్ఠములును ; సుగంధిభిః= మంచివాసనగలవియునగు; మాల్యైః=పుష్పమాలికలచేతను; గంధైః=గంధములచేతను ; ఆచ్ఛాదయామాసుః=కప్పిరి.

శ్రేష్ఠములును మంచివాసన గలవియునగుపుష్పమాలికలచేతను నానావిధగంధములచేతనుకుంభకర్ణునిదేహమంతయుఁగప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

ధూపం సుగంధం ససృజు స్తుష్టువుశ్చ పరంతపమ్. ౩౫

టీక॥ సుగంధం=మంచివాసనగల; ధూపం=ధూపమును; ససృజుః = విడిచిరి. పరంతపం= శత్రువులందపింపఁజేయునట్టికుంభకర్ణుని ; తుష్టువుశ్చ= స్తుతించిరియు.

అంతనారాక్షసులు, సుగంధమగు ధూపమువేసి , శత్రువులనుదపింపఁజేయువాఁడగుకుంభకర్ణునిం బొగడిరి. అని, తాత్పర్యము.

జలదాఇవ చోన్నేదు ర్యాతుధానా స్తత స్తతః
శంఖా నాపూరయామాసు శ్శశాంకసదృశప్రభాన్. ౩౬

టీక॥ యాతుధానాః=రాక్షసులు; తత స్తతః=అంతనంతట; జలదాఇవ=మేఘములువలె; ఉన్నేదుశ్చ=అఱచిరియు. శశాంకసదృశప్రభాన్ = చంద్రునితో సమానములయినకాంతిగల; శంఖాన్= శంఖములను; ఆపూరయామాసుః = పూరించిరి.

ఆరాక్షసులంత, అప్పుడప్పుడు, మేఘంబులుంబోలె గర్జించిరి; చంద్రబింబమువలెఁ దెల్లనైన శంఖములంబూరించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తుములం యుగపచ్చాపి వినేదుశ్చాప్య మర్షితాః

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము)=ఆరాక్షసులు; అమర్షితాః= కోపమునొందినవారలయి; యుగపచ్చాపి=ఏకకాలమునందును; తుములం=దొమ్మిగా; వినేదుశ్చాపి=అఱచిరియు.

ఆరాక్షసులు , అంతకుఁ గుంభకర్ణుండు లేవకుండుటం జేసి , కుపితులయి , యందఱునేకకాలంబునదొమ్మిగానఱచిరి. అని, తాత్పర్యము.

నేదు రాస్ఫోటయామాసు శ్చిక్షిపు స్తే నిశాచరాః. ౩౭

టీక॥ తే=ఆ; నిశాచరాః = రాక్షసులు; నేదుః= అఱచిరి . ఆస్ఫోటయా

స ౬౦

మానుషాః=కొట్టిరి. చిక్షిపుః=కదలించిరి ఆరాక్షసులు, అఱచిరి ; కుంభకర్ణునిం గొట్టిరి ; అతనిసట్టట్టు కదలించిరి. అని, తాత్పర్యము.

కుంభకర్ణవిబోధార్థం చక్రుస్తే విపులం స్వనమ్

టీక॥ తే=ఆరాక్షసులు ; కుంభకర్ణవిబోధార్థం=కుంభకర్ణుని మేలుకొలుపుటకొఱకు; విపులం = అధికమయిన; స్వనం=ధ్వనిని; చక్రుః= చేసిరి.

ఆరాక్షసులు, ఈప్రకారంబునఁ గుంభకర్ణుని లేపుటకై, మహాధ్వనిఁ గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

సశంఖభేరీపణవప్రణాద
మాస్ఫోటితక్ష్వేళితసింహనాదమ్. ౩౮
దిశో ద్రవంత స్త్రిదివం కిరంత
శ్శ్రుత్వా విహంగా స్సహసా నిపేతుః

టీక॥ విహంగాః=పక్షులు; సశంఖభేరీపణవప్రణాదం = శంఖములయొక్కయు భేరులయొక్కయు పణవములయొక్కయుధ్వనులతోఁగూడిన; ఆస్ఫోటితక్ష్వేళితసింహనాదం= భుజములు తట్టుశబ్దమును గర్జనధ్వనిని సింహనాదంబును; శ్రుత్వా=విని; సహసా = శీఘ్రముగా; దిశః=దిక్కులనుగూర్చి; ద్రవంతః= పరుగెత్తుచు; త్రిదివం=స్వర్గమును; కిరంతః=వ్యాపించుచు; నిపేతుః = పడినవి.

పక్షులు, ఆశంఖధ్వనులను భేరీధ్వనులను పణవధ్వనులను భుజస్ఫాలనధ్వనులను గర్జనధ్వనులను సింహనాదంబులను విని, భయంబున, దిక్కులకుం బాఱియు భయంబు దీఱకుండుటచేనం తస్వర్గంబునకుం బోయి యచ్చట నుండియు గాంతికలుగమిం జేసి, నేలం బడినవి. అని, తాత్పర్యము.

యదా భృశం తైర్నినదైర్మహాత్మా
నకుంభకర్ణో బుబుధే ప్రసుప్తః. ౩౯

తతో ముసుంఠీ ముసలాని సర్వే
రక్షోగణా స్తే జగృహు ర్గదాశ్చ

టీక॥ యదా = ఎప్పుడు; భృశార్తైః = మిక్కిలియుఁగష్టముతోఁగూడినట్టి; నదైః = ధ్వనులచేత; ప్రసుప్తః = నిదురించిన; మహాత్మా = అధికమయినపరాక్రమముగల; కుంభకర్ణః = కుంభకర్ణుఁడు; నబుబుధే = మేలుకొనఁడయ్యెనో; తతః = అప్పుడు; తే = ఆ; రక్షోగణాః = రాక్షససమూహములు; సర్వే = అన్నియు; ముసుంఠీః = గుదియలను; ముసలాని = రోఁకళ్లను; గదాశ్చ = గదలను; జగృహుః = గ్రహించిరి.

మిక్కిలియుఁగష్టముతోఁగావించిన ధ్వనులచే సుప్తుండగునా కుంభకర్ణుండు, మేలుకొనకుండుటఁజూచి, అంతనా రాక్షసులందఱు, గుదియలను ముసలంబులను గదలనుం జేకొనిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తం శైలశృంగై ర్ముసలై ర్గదాభి
ర్వృక్షై స్తలై ర్ముద్గరముష్టిభిశ్చ. ౪౦
సుఖప్రసుప్తం భువి కుంభకర్ణం
రక్షాంస్యుదగ్రాణి తదా నిజఘ్నుః

టీక॥ తదా = అప్పుడు; ఉదగ్రాణి = గర్వితులగు; రక్షాంసి = రాక్షసులు; భువి = నేలయందు; సుఖప్రసుప్తం = సుఖముగానిదురించిన; తం = ఆ; కుంభకర్ణం = కుంభకర్ణునిని; శైలశృంగైః = పర్వతశిఖరములచేతను; ముసలైః = రోఁకళ్ళచేతను; గదాభిః = గదలచేతను; వృక్షైః = వృక్షములచేతను; తలైః = అఱచేతులచేతను; ముద్గరముష్టిభిశ్చ = గుదియలచేతనుబిడికిళ్ళచేతను; నిజఘ్నుః = కొట్టిరి.

అప్పుడు, గర్వితులగునా రాక్షసులు, పర్వతశిఖరములచేతనుముసలంబులచేతను గదలచేతనువృక్షంబులచేతను అఱచేతులచేతనుగుదియలచేతనుబిడికిళ్ల చేతను, సుఖసుప్తుండగు కుంభకర్ణుంబ్రహరించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తస్య నిశ్శ్వాసవాతేన కుమ్భకర్ణస్య రక్షసః । ౪౧
రాక్షసా బలవన్తోఽపి స్థాతుం నాశక్నువన్ పురః ॥

టీక॥ బలవన్తోఽపి = అధికమయినబలముగలవారలయినను; రాక్షసాః = రాక్షసులు; తస్య = ఆ; కుమ్భకర్ణస్య = కుంభకర్ణుఁడను; రక్షసః = రాక్షసుని యొక్క; నిశ్శ్వాసవాతేన = నిట్టూర్పుగాలిచేత; పురః = ముందట; స్థాతుం = నిలుచుటకు; నాశక్నువన్ = శక్తులరైరి.

ఆ రాక్షసులు బలవంతులయినను, ఆ కుంభకర్ణుని నిట్టూర్పుగాలిచేత, వాని ముందట నిలుచుటకు జాలరైరి.

అని, తాత్పర్యము.

తతః పరిహితా గాఢం రాక్షసా భీమవిక్రమాః ॥ ౪౨

టీక॥ తతః = అంతట; భీమవిక్రమాః = భయంకరమయిన పరాక్రమముగల; రాక్షసాః = రాక్షసులు; గాఢం = మిక్కిలియు; పరిహితాః = ఎచ్చరికగలవారలయిరి.

అంత, భయంకరపరాక్రములగు రాక్షసులు, అప్పటికి కుంభకర్ణుండు మేలుకొనకుండుటను జూచి, మరియు నధికముగాఁ బ్రయత్నించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

మృదఙ్గపణవాన్ భేరీః శఙ్ఖకుమ్భగణాం స్తదా
దశ రాక్షససాహస్రా యుగపత్పర్యవాదయన్. ౪౩

టీక॥ తదా = అప్పుడు; దశ = పది; రాక్షససాహస్రాః = రాక్షసుల వేలు; మృదఙ్గపణవాన్ = మద్దెలలను బణవంబులను; భేరీః = భేరులను; శఙ్ఖకుమ్భగణాన్ = శంఖముల యొక్కయు కుండల యొక్కయు సమూహములను; యుగపత్ = ఏకకాలమున; పర్యవాదయన్ = చుట్టును వాయించినవి.

అప్పుడు, పదివేవురు రాక్షసులు, ఆ కుంభకర్ణుని చుట్టును మృదంగములను బణవంబులను భేరులను శంఖములను కుంభములను, ఏకకాలంబున వాయించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

నీలాఞ్జనచయాకారాస్తే తు తం ప్రత్యబోధయన్

అభిఘ్నంతో నదంతశ్చ నైవ సంవివిదే తు సః. ౪౪

టీక॥ నీలాంజనచయాకారాః=నల్లనికాటుకల సమూహముయొక్క యాకారమువంటి యాకారము గలవారలగు; తేతు=ఆరాక్షసులును; తం=ఆకుంభకర్ణుని; అభిఘ్నంతః = కొట్టుచు; నదంతశ్చ = అఱచుచును; ప్రత్యబోధయన్=మేలుకొలిపిరి. సతు=ఆకుంభకర్ణుడుమాత్రము; నైవసంవివిదే=మేలుకొననేలేదు.

నల్లనికాటుక రాశివంటియాకారము గలయారాక్షసులు, అట్లు, కుంభకర్ణునిం గొట్టుచు, గర్జించుచు, నెంత మేలుకొలిపినను, ఆకుంభకర్ణుడు మేలుకొనఁడయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

యదా చైనం న శేకు స్తే ప్రతిబోధయితుం తదా
తతో గురుతరం యత్నం దారుణం సముపాక్రమన్. ౪౫

టీక॥ యదాచ=ఎప్పుడును; తదా=అప్పుడు; తే=ఆరాక్షసులు; ఏనం= ఈకుంభకర్ణుని; ప్రతిబోధయితుం= మేలుకొలుపుటకు; నశేకుః= చాలరైరో; తతః=అంత; గురుతరం= మిక్కిలియు గొప్పదియు; దారుణం= భయంకరమునగు; యత్నం=ప్రయత్నమును; సముపాక్రమన్=ఆరంభించిరి.

ఆరాక్షసులు, అదివఱకుఁ దామునేయుప్రయత్నములచేఁ గుంభకర్ణుఁడు లేవకుండుటంజూచి, యంత, మఱియు భయంకరంబగు ప్రయత్నంబు సేయ నారంభించిరి. అని, తాత్పర్యము.

అశ్వా నుష్ట్రా న్ఖరా న్నాగా న్జఘ్ను ర్దండకశాంకుశైః
భేరీశంఖమృదంగాంశ్చ సర్వప్రాణై రవాదయన్. ౪౬

టీక॥ అశ్వాన్=గుఱ్ఱములను; ఉష్ట్రాన్=ఒంటెలను; ఖరాన్=గాడిదలను; నాగాన్=ఏనుంగులను; దండకశాంకుశైః=కొయ్యలచేతను గొఱడాలచేతను అంకుశములచేతను; జఘ్నుః=కొట్టిరి. భేరీశంఖమృదంగాంశ్చ= భేరులనుశంఖములను మృదంగములను; సర్వప్రాణైః=సమస్తబలములచేతను; అ

వాదయన్=వాయించిరి.

అంతనారాక్షసులు, గుఱ్ఱంబులను ఒంటెలనుగాడిదలను ఏనుంగులను గొయ్యాలతోనుగొడదాలతోనుఅంకుశములతోనుంగొట్టికుంభకర్ణునిపైకిం దోలిరి; భేరులనుశంఖములనుమృదంగంబులను,దమబలముకొలందివాయించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

నిజఘ్నుశ్చాస్య గాత్రాణి మహాకాష్ఠకటంకరైః
ముద్గరై ర్ముసలైశ్చైవ సర్వప్రాణసముద్యతైః. ౪౭

టీక॥సర్వప్రాణసముద్యతైః= సమస్తబలముచేతను ఎత్తఁబడిన; మహాకాష్ఠకటంకరైః=పెద్దకొయ్యలచేతను ఎనిమిదిచేతుల ప్రమాణముగల కఱ్ఱలచేతను;ముద్గరైః=గుదియలచేతను;ముసలైశ్చైవ=రోఁకళ్లచేతను;అస్య = ఈ కుంభకర్ణునియొక్క; గాత్రాణి= అవయవములను;నిజఘ్నుశ్చ=కొట్టిరియు.

పెద్దకఱ్ఱలచేతను,ఎనిమిదిచేతులప్రమాణముగలకొయ్యలచేతను, గుదియలచేతను ముసలంబులచేతను, దమబలముకొలంది,కుంభకర్ణుం బ్రహరించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తేన శబ్దేన మహతా లంకా సమభిపూరితా
సపర్వతవనా సర్వా సోపి నైవ ప్రబుధ్యతే. ౪౮

టీక॥మహతా=గొప్పదగు; తేన= ఆ; శబ్దేన=ధ్వనిచేత; సపర్వతవనా= కొండలతోను వనములతోనుంగూడిన; లంకా= లంక;సర్వా=అంతయు ; సమభిపూరితా=నిండినది. సోపి=ఆకుంభకర్ణుండును;నైవప్రబుధ్యతే= మేలుకొననేలేదు.

అమ్మహాధ్వని, పర్వతవనసమేతంబగులంకానగరమంతయునిండి చెలంగినది;అప్పటికిని,కుంభకర్ణుండు మేలుకొనఁడయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

తత స్సహస్రం భేరీణాం యుగప త్సమహన్యత
మృష్టకాంచనకోణానా మాసక్తానాం సమంతతః. ౪౯

టీక॥ తతః = అంత; సమంతతః = అంతటను ; మృష్టకాంచనకోణానాం = మంచిబంగారు వాదనదండములుగలవియు; ఆసక్తానాం = చేరియున్నవియునగు; భేరీణాం = భేరులయొక్క ; సహస్రం = వేలు; యుగపతత్ = ఏకకాలమున; సమహన్యత = కొట్టఁబడెను.

అంతట, కుంభకర్ణునిచుట్టును, వేయిభేరులను , మంచిబంగారు దండంబులచే నేకకాలంబున వాయించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ మప్యతినిద్రస్తు యదా నైవ ప్రబుధ్యతే
శాపస్య వశ మాపన్న స్తతః క్రుద్ధా నిశాచరాః. ౫౦

టీక॥ యదా = ఎప్పుడు; ఏవమపితు = ఈప్రకారమునఁగూడ; అతినిద్రః = అధికమయిన నిద్రగలవాఁడును ; శాపస్య = బ్రహ్మశాపముయొక్క; వశం = అధీనతను; ఆపన్నః = పొందినవాఁడునగు కుంభకర్ణుఁడు; నైవప్రబుధ్యతే = మేలుకొననేలేదో; తతః = అంత ; నిశాచరాః = రాక్షసులు; క్రుద్ధాః = కోపము నొందినారు.

ఇంతగూరముచేసినను , మహానిద్రుండు బ్రహ్మశాపవశంగతుండునగు కుంభకర్ణుఁడు, మేలుకొనకుండుటం జూచి, రాక్షసులంతయుఁ గుపితులయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

మహాక్రోధసమావిష్టా స్సర్వే భీమపరాక్రమాః

టీక॥ భీమపరాక్రమాః = భయంకరమయినపరాక్రమముగల రాక్షసులు ; సర్వే = అందఱును; మహాక్రోధసమావిష్టాః = మహాకోపముచేవ్యాపింపఁబడినారు.

భయంకర పరాక్రములగు నారాక్షసులందఱు, మహాకోపము నొందిరి.

అని, తాత్పర్యము.

త ద్రక్షో బోధయిష్యంత శ్చక్రు రన్యే పరాక్రమమ్. ౫౧

టీక॥ అన్యే = కొందఱు; తత్ = ఆ; రక్షః = కుంభకర్ణుని; బోధయిష్యంతః = మేలుకొలుపువారలయి; పరాక్రమం = పరాక్రమమును; చక్రుః = చేసిరి.

కొందఱు, కుంభకర్ణునిమేలుకొలుపుటకై, తమబలముకొలంది, పిడికిళ్ల

బొడిచిరి. అని, తాత్పర్యము.

అన్యే భేరీ స్సమాజఘ్ను రన్యే చక్రు ర్మహాస్వనమ్

టీక॥ అన్యే=మఱికొందఱు; భేరీః=భేరులను; సమాజఘ్నుః = కొట్టిరి. అన్యే=మఱికొందఱు; మహాస్వనం=అధికమయినధ్వనిని; చక్రుః=చేసిరి.

మఱికొందఱు భేరులను వాయించిరి, మఱికొందఱు, గొప్పధ్వనిగలుగునట్లు, సింహనాదములు గావించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

కేశా నన్యే ప్రలులుపుః కర్ణా నన్యే దశంతిచ. ౫౨

టీక॥ అన్యే = మఱికొందఱు; కేశాన్=వెండ్రుకలను; ప్రలులుపుః=పెఱికిరి. అన్యే = మఱికొందఱు ; కర్ణాన్=చెవులను; దశంతిచ= కొఱికిరియు.

కొందఱు, కుంభకర్ణునితలవెండ్రుకలం బెఱికిరి; మఱికొందఱు అతనిచెవులం బట్టికొఱికిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఉదకుంభశతా న్యన్యే సమసించంత కర్ణయోః

టీక॥ అన్యే=మఱికొందఱు; కర్ణయోః=చెవులయందు; ఉదకుంభశతాని=నీళ్లబానలనూఱులను; ఆదాయ(అధ్యాహృతము)=తీసికొని; సమసించంత=తడిపిరి.

మఱికొందఱతని చెవులలో నెన్నూఱుల బానలనీళ్లను బోసిరి.

అని, తాత్పర్యము.

న కుంభకర్ణః పస్పందే మహానిద్రావశం గతః. ౫౩

టీక॥ మహానిద్రావశంగతః=పెనునిద్రయధీనతను బొందిన; కుంభకర్ణః=కుంభకర్ణుఁడు; నపస్పందే=కదలలేదు.

అప్పటికిని మహానిద్రం జెందియున్న కుంభకర్ణుఁడెంతమాత్రము కదలఁడయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

అన్యేచ బలిన స్తస్య కూటముద్గరపాణయః

మూర్ధ్ని వక్షసి గాత్రేషు పాతయన్ కూటముద్గరాన్. ౪౩

టీక॥ బలినః= అధికమయినబలము గల; అన్యేచ=ఇతరులును ; కూటముద్గరపాణయః = సంపెటలును గుదియలును చేతులంగలవారలయి; తస్య= ఆకుంభకర్ణునియొక్క; మూర్ధ్ని= తలయందును; వక్షసి=ఱొమ్మునందును; గాత్రేషు= అవయవములయందును; కూటముద్గరాన్=సంపెటలనుగుదియలను; పాతయన్(అపాతయన్)= పడవేసిరి.

బలవంతులగు కొందఱు రాక్షసులు, కూటముద్గరంబులు దీసివానిచే, కుంభకర్ణుని తలయందును ఱొమ్మునందును నితరములయినయవయవములందును గొట్టిరి. అని, తాత్పర్యము.

రజ్జుబంధనబద్ధాభి శ్శతఘ్నీభిశ్చ సర్వతః
వధ్యమానో మహాకాయో న ప్రాబుధ్యత రాక్షసః. ౪౪

టీక॥ మహాకాయః= పెద్దమేనుగల; రాక్షసః=కుంభకర్ణుండు ; రజ్జుబంధనబద్ధాభిః= త్రాళ్లచేతనుకట్టుల చేతనుగట్టఁబడిన; శతఘ్నీభిశ్చ=ఒకవిధములయినగదలచేతను; సర్వతః = అంతటను; వధ్యమానః= కొట్టఁబడినవాఁడై ; నప్రాబుధ్యత= మేలుకొనఁడయ్యె.

మహాకాయుఁడగు నాకుంభకర్ణుండు , త్రాళ్లచేతను ఇనుపకట్లచేతను ఒప్పుచున్నశతఘ్నులచే నెంతకొట్టఁబడినను మేలుకొనఁడయ్యె.

అని, తాత్పర్యము.

వానరాణాం సహస్రంచ శరీరేస్య ప్రధావితమ్

టీక॥ వానరాణాం=ఏనుంగులయొక్క; సహస్రంచ=వేయియు;అస్య= ఈకుంభకర్ణునియొక్క; శరీరే= దేహమునందు ; ప్రధావితం = తోలఁబడినది.

అంత, వేయిమేనుంగులను నాకుంభకర్ణునిశరీరముపైఁదోలి, త్రొక్కించిరి.అని, తాత్పర్యము.

కుంభకర్ణ స్తతో బుద్ధ స్స్పర్శం పర మబుధ్యత. ౫౬

టీక॥ తతః=అంతట; కుంభకర్ణః= కుంభకర్ణుఁడు; బుద్ధః= మేలుకొన్నవాఁడై; స్పర్శంపరం= తాఁకుటను మాత్రము; అబుధ్యత= తెలిసికొనెను.

అంతఁ, గుంభకర్ణుండు, మేలుకొనె, నని కా వేయి యేనుంగులతోఁ ద్రొక్కుటయుఁ, జిన్నపురుఁగు మేనం బ్రాఁకులాడినట్లుండెను. అని, తాత్పర్యము.

స పాత్యమానై ర్గిరిశృంగవృక్షై
రచింతయం స్తా న్విపులాన్ ప్రహారాన్
నిద్రాక్షయా త్క్షుద్భయపీడితశ్చ
విజృంభమాణ స్సహసో త్పపాత. ౫౭

టీక॥ సః=ఆకుంభకర్ణుఁడు; పాత్యమానైః=పడవేయఁబడుచున్న; గిరిశృంగవృక్షైః= పర్వతశిఖరములచేతను వృక్షములచేతను; తాన్ = ఆ; విపులాన్=పెద్దవయిన; ప్రహారాన్= దెబ్బలను; అచింతయన్ = తలంపనివాఁడై; నిద్రాక్షయాత్ =నిదురయొక్క నాశమువలన; క్షుద్భయపీడితశ్చ= ఆకలిభయముచేఁ బీడింపఁబడినవాఁడునై; విజృంభమాణః=ఆవలించుచు; సహసా = శీఘ్రముగ; ఉత్పపాత= లేచెను.

ఆకుంభకర్ణుండు, మేల్కొన్నపిమ్మట, లేచుటకై వేయఁబడుచున్న పర్వతశిఖరములచేతను వృక్షములచేత నుండగిలిన దెబ్బలను సరకుసేయక, ఆఁకలిచేఁ బీడింపఁబడినవాఁడై పెద్దయావలింతలు విడుచుచు, శీఘ్రముగ లేచెను.

అని, తాత్పర్యము.

స నాగభోగాచలశృంగకల్పౌ
విక్షిప్య బాహూ గిరిశృంగసారౌ
వివృత్య వక్త్రం బడబాముఖాభం
నిశాచరో௨సౌ వికృతం జజృంభే. ౫౮

టీక॥ సః=అట్టి; అసౌ=ఈ; నిశాచరః= రాక్షసుఁడు; నాగభోగాచలశృంగ

స ౬౦

కాయా= పర్వతముయొక్క శరీరముతో సుపర్వతశిఖరముతోను సమానములును; గిరిశృంగసారా= పర్వతశిఖరముయొక్క బలమువంటిబలముగలవియైనగు; బాహూ= చేతులను; విక్షిప్య= విదిర్చి;బడబాముఖాభం= బడబానలముఖముయొక్క కాంతివంటికాంతిగల ;వక్త్రం=నోరును; వివృత్య = తెఱచి ; వికృతం=భయంకరముగా;జజృంభే= ఆవలించెను.

ఆకుంభకర్ణుండు, మహాపర్వతములంబోలెనతిదీర్ఘంబులను పర్వతశిఖరంబులుంబోలెనతికఠినంబులును పర్వతంబులకుంబోలెసారముగలవియునగుబాహువులనుజాచి, బడబాముఖసదృశంబగునోరు దెఱచి, భయంకరంబుగా , నావలించెను అని, తాత్పర్యము.

తస్య జాజృంభమాణస్య వక్త్రం పాతాళసన్నిభమ్
దదృశే మేరుశృంగాగ్రే దివాకర ఇవోదితః. ౫౯

టీక॥ జాజృంభమాణస్య= మిక్కిలియునావలించుచున్న;తస్య = ఆకుంభకర్ణునియొక్క;పాతాళసన్నిభం= పాతాళముతో సమానమయిన ; వక్త్రం=నోరు;మేరుశృంగాగ్రే = మేరుశిఖరముమీఁదను;ఉదితః = ఉదయించిన;దివాకరఇవ=సూర్యునివలె; దదృశే=చూడఁబడెను.

ఈట్లావలించుచున్నపుడు , పాతాళమువంటిదైనయాకుంభకర్ణునినోరు , మేరుపర్వతశిఖరాగ్రంబున నుదయించినసూర్యబింబముకైవడిఁ , బ్రకాశించినది. అని, తాత్పర్యము.

స జృంభమాణో౽తిబలః ప్రతిబుద్ధో నిశాచరః
నిశ్వాసశ్చాస్య సంజజ్ఞే పర్వతాదివ మారుతః. ౬౦

టీక॥అతిబలః=అధికమయినబలముగల;సః=ఆ; నిశాచరః=కుంభకర్ణుండు;జృంభమాణః=ఆవలించుచున్నవాఁడై;ప్రతిబుద్ధః=మేలుకొనెను. అస్య= ఈ కుంభకర్ణునియొక్క; నిశ్వాసశ్చ=నిట్టూర్పును;పర్వతాత్= కొండనుండి;మారుతఇవ = గాలివలె;సంజజ్ఞే=కలిగినది.

మహాబలశాలియగు నాకుంభకర్ణుఁడట్లు, ఆవలించి విడుచుచు లేచెను; కొండపైనుండి గాలిగొట్టునట్లు, అతనినిట్టూర్పు మహావేగముఁ బయియుడరినది.

అని, తాత్పర్యము.

రూపముత్థితస్తస్య కుంభకర్ణస్య తత్ప్రభౌ
తపాంతే సబలాకస్య మేఘస్యేవ వివర్షతః. ౬౧

టీక॥ ఉత్థితః = లేచుచున్న; తస్య = ఆ; కుంభకర్ణస్య = కుంభకర్ణుని యొక్క; తత్ = ఆ; రూపం = ఆకారము; తపాంతే = వర్షఋతువునందు; వివర్షతః = వర్షించుచున్నదియు; సబలాకస్య = కొంగలతోఁ గూడినదియునగు; మేఘస్య = మేఘము యొక్క; రూపం (అధ్యాహృతము) ఇవ = ఆకారమువలె; బభౌ = ప్రకాశించినది.

ఆకుంభకర్ణుండు, లేచునప్పుడు, అధికకాలంకృతుండగు నతనిశరీరంబు, వర్షఋతువునందు, కొంగలతోఁ గూడి వర్షించుచున్న మేఘమువలెఁ బ్రకాశించినది. అని, తాత్పర్యము.

తస్య దీప్తాగ్నిసదృశే విద్యుత్సదృశవర్చసీ
దదృశాతే మహానేత్రే దీప్తావివ మహాగ్రహౌ. ౬౨

టీక॥ తస్య = ఆకుంభకర్ణుని యొక్క; దీప్తాగ్నిసదృశే = మండుచున్న నిప్పుతో సమానములును; విద్యుత్సదృశవర్చసీ = మెఱుపుతో సమానమయిన కాంతిగలవియునగు; మహానేత్రే = పెద్దకన్నులు; దీప్తౌ = ప్రకాశించుచున్న; మహాగ్రహావివ = పెద్దగ్రహములవలె; దదృశాతే = చూడఁబడినవి.

మండుచున్న నిప్పుతోడి వడి మెఱుపులు మాదిరిగాలుచున్న యాకుంభకర్ణుని పెద్దనేత్రంబులు, రెండు మహాగ్రహంబులుంబోలెఁ, జూడనొప్పినవి.

అని, తాత్పర్యము.

తతస్త్వదర్శయన్ సర్వాన్ భక్ష్యాంశ్చ వివిధాన్ బహూన్

వరాహాన్మహిషాంశ్చైవ స బభక్ష మహాబలః.౬౩

టీక॥ తతస్తు = అంతను; తే(అధ్యాహృతము)=ఆరాక్షసులు; సర్వాన్ =సమస్తములయిన; వివిధాన్ =నానావిధములయిన; బహూన్ =అనేకములగు; భక్ష్యాంశ్చ = పిండివంటలను; వరాహాన్ =పందులను; మహిషాంశ్చైవ= ఎనుములను; అదర్శయన్ =చూపిరి.మహాబలః=అధికమయినబలముగల; సః=ఆకుంభకర్ణుండు; బభక్ష = భక్షించెను.

అంత, నారాక్షసులు, నానావిధములగుసమస్తభక్ష్యంబులనువరాహంబులనుమహిషంబులనునివేదింప, మహాబలుండగు నాకుంభకర్ణుండు, వానినెల్లభక్షించెను. అని, తాత్పర్యము.

అదన్ బుభుక్షితో మాంసం శోణితం తృషితః పిబన్
మేదఃకుంభాంశ్చ మద్యంచ పపౌ శక్రరిపుస్తదా.౬౪

టీక॥ తదా=అప్పుడు; శక్రరిపుః= ఇంద్రశత్రువగుకుంభకర్ణుండు; బుభుక్షితః= ఆఁకలిగొన్నవాఁడై; మాంసం=మాంసమును; అదన్= భక్షించుచు; తృషితః=దప్పిగొన్నవాఁడై; శోణితం=నెత్తురును; పిబన్ = త్రాఁగుచు; మేదఃకుంభాంశ్చ= మేదస్సులబానలను; మద్యంచ=మద్యమును; పపౌ=త్రాగెను.

దేవేంద్ర శత్రుండగు నాకుంభకర్ణుండు, మాంసముదినియాఁకలిదీర్చుకొనుచు, నెత్తురుద్రావి దప్పిదీర్చుకొనుచు, బానలనుండు మేదస్సునుమద్యంబునుం ద్రాగెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతస్తృప్తఇతి జ్ఞాత్వా సముత్పేతు ర్నిశాచరాః
శిరోభిశ్చ ప్రణమ్యైనం సర్వతః పర్యవారయన్. ౬౫

టీక॥ తతః=అంత; నిశాచరాః=రాక్షసులు; తృప్తఇతి=తృప్తిఁబొందినాఁడని; జ్ఞాత్వా= తెలిసి; సముత్పేతుః=వచ్చిరి. ఏనం= ఈకుంభకర్ణుని; శిరోభిః=తలలచేత; ప్రణమ్యచ=నమస్కరించియు; సర్వతః=అంతటను; పర్యవారయన్=

స ౬౦

పరివేష్టించిరి.

అంత, రాక్షసులు, కుంభకర్ణుఁడు మత్తిల్లిపోవుటంజూచి, యతనియొద్దకువచ్చి, సాష్టాంగముగ నమస్కరించి, యతనిఁబరివేష్టించినిలిచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

నిద్రాఽఽవిశదనేత్రస్తు కలుషీకృతలోచనః
చారయన్ సర్వతో దృష్టిం తాన్ దదర్శ నిశాచరాన్. ౬౬

టీ॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆకుంభకర్ణుఁడు; నిద్రాఽఽవిశదనేత్రస్తు= నిదురచే స్వచ్ఛములుకాని కన్నులుగలవాఁడునై; కలుషీకృతలోచనః= కలుషముగాఁజేయఁబడిన కన్నులుగలవాఁడై; సర్వతః= అంతటను; దృష్టిం= చూపును; చారయన్ = సంచరింపఁజేయుచు; తాన్= ఆ; నిశాచరాన్= రాక్షసులను; దదర్శ= చూచెను.

ఆకుంభకర్ణుఁడు, నిదురచేఁగలుషములయిన కన్నులతో నాలుగుప్రక్కలఁజూచి, యారాక్షసులనందఱిఁజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

స సర్వాన్ సాంత్వయామాస నైరృతా న్నైరృతర్షభః
బోధనా ద్విస్మితశ్చాపి రాక్షసా నిద మబ్రవీత్. ౬౭

టీ॥ సః= ఆ; నైరృతర్షభః= రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడగుకుంభకర్ణుఁడు; నైరృతాన్=రాక్షసులను; సర్వాన్=అందఱను; సాంత్వయామాస = ఓదార్చెను. బోధనాత్=మేలుకొలుపుటవలన; విస్మితశ్చాపి= ఆశ్చర్యపడినవాఁడునై; రాక్షసాన్ = రాక్షసులనుగూర్చి; ఇదం= ఈమాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

రాక్షసశ్రేష్ఠుండగు నాకుంభకర్ణుండు, రాక్షసులనందఱినాశ్వాసించి, తన్ను మేలుకొలుపుటకాశ్చర్యపడి, రాక్షసులంజూచి, యిట్లు, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

కిమర్థ మహ మాదృత్య భవద్భిః ప్రతిబోధితః
కచ్చిత్సు కుశలం రాజ్ఞో భయం వా నేహ వా న కిమ్. ౬౮

టీక॥ అహం = నేను; భవద్భిః = మీ చేత; కిమర్థం = ఎందుకొఱకు; అద్య = ఇప్పుడు; ప్రతిబోధితః = మేలుకొలుపబడితిని? రాజ్ఞః = రాక్షసరాజుండగు రావణునికి కుశలం కచ్చిత్ = క్షేమమేకదా? ఏష = ఈ రావణుడు; భయార్తః కిం = భయముగలవాడు కాడుగదా?

మీరలెందుకొఱకింత యక్కఱతో నన్ను లేపినారు? రాక్షసరాజుండగు రావణునకు క్షేమమేకదా? భయమేమి యుంచుకొలేదుగదా?

అని, తాత్పర్యము.

> అథవా ధ్రువ మన్యేభ్యో భయం పర ముపస్థితమ్
> యదర్థ మేవం త్వరితై ర్భవద్భిః ప్రతిబోధితః. ౯౯

టీక॥ అథవా = అటుకాదేని; అన్యేభ్యః = ఇతరులవలన; పరం = అధికమయిన; భయం = భయము; ఉపస్థితం = వచ్చినది. ధ్రువం = నిశ్చయము. యదర్థం = ఎందుకొఱకు; ఏవం = ఇట్లు; త్వరితైః = వేగిరపడిన; భవద్భిః = మీచేత; అహం = నేను; ప్రతిబోధితః = మేలుకొలుపబడినానో.

అటుకాదేని, ఇతరులవలన మహాభయంబు కలిగియున్నది; ఇది నిశ్చయము; అందుకొఱకే, మీరలింత వేగముతో నన్ను లేపినారు. అని, తాత్పర్యము.

> అద్య రాక్షసరాజస్య భయ ముత్పాటయామ్యహమ్
> పాతయిష్యే మహేంద్రం వా శాతయిష్యే తథానలమ్. ౭౦

టీక॥ అద్య = ఇప్పుడు; అహం = నేను; రాక్షసరాజస్య = రాక్షసప్రభుండగు రావణునియొక్క; భయం = భయమును; ఉత్పాటయామి = పెఱికివేసెదను. మహేంద్రం వా = దేవేంద్రుడైనను; పాతయిష్యే = పడవేసెదను. తథా = అట్లు; అనలం = అగ్నిహోత్రునేని; శాతయిష్యే = ఛేదించెదను.

నేనిప్పుడు, రాక్షసరాజుండగు రావణునిభయంబు నశింపజేసెదను; దేవేంద్రునేని పడవేసెదను; అగ్నిహోత్రునేని ఛేదించెదను.

అని, తాత్పర్యము.

న హ్యల్పకారణే సుప్తం బోధయిష్యతి మాం గురుః
తదాఖ్యాతార్థతత్త్వేన మత్ప్రబోధనకారణమ్. ౨౧

టీక॥ గురుః=అన్నయగు రావణుండు; అల్పకారణే= స్వల్పకారణము నిమిత్తమయి; సుప్తం=నిదురించిన; మాం= నన్ను; నబోధయిష్యతిహి= మేలుకొలుపఁడుగదా! తత్=అందువలన; అర్థతత్త్వేన= యాథార్థ్యముచేత; మత్ప్రబోధనకారణం= నన్ను మేలుకొలుపుటయొక్క కారణమును; ఆఖ్యాత = చెప్పుఁడు.

అన్నయగు రావణుండు, స్వల్పకారణమునకై, నిద్రితుండనగు నన్ను మేలుకొలుపఁడు; కావున, నన్ను లేపుటకుఁ గారణమును, యథార్థముగాఁ జెప్పుఁడు. అని, కుంభకర్ణుండు రాక్షసులతోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం బ్రువాణం సంరబ్ధం కుంభకర్ణం మహాబలమ్
యూపాక్ష స్సచివో రాజ్ఞః కృతాంజలి రువాచ హ. ౨౨

టీక॥ రాజ్ఞః= రాక్షసరాజుండగు రావణునియొక్క; సచివః=మంత్రియగు; యూపాక్షః = యూపాక్షుఁడు; ఏవం=ఇట్లు; సంరబ్ధం= సంరంభముతోఁ గూడునట్లుఁగా; బ్రువాణం=చెప్పుచున్న; మహాబలం=అధికమయినబలముగల; కుంభకర్ణం=కుంభకర్ణునిఁగూర్చి; కృతాంజలిః= చేయిఁబడిఁచేమోడ్పుగలవాఁడై; ఉవాచ = చెప్పెను "హ" అనునది పాదపూరణార్థము.

రాక్షసరాజుండగు రావణుని మంత్రియగు యూపాక్షుండనువాఁడు, ఈప్రకారంబున సంరంభంబుతోఁ జెప్పుచున్న మహాబలుండగు కుంభకర్ణుఁ జూచి, చేమోడ్పుగించి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

న నో దైవకృతం కించి ద్భయ మస్తి కదాచన
మానుషా న్నో భయం రాజం స్తుములం సంప్రబాధతే. ౨౩

టీక॥ రాజన్ = కుంభకర్ణుఁడా! నః=మాకు; దైవకృతం= దేవతలచే

జేయఁబడిన; భయం = భయము ; కించన = కొంచెమేని; కదాచన = ఒకానొకప్పుడును; నాస్తి = లేదు. నః = మమ్ము; మానుషాత్ = మనుష్యునివలన ; తుములం = అధికమయిన; భయం = భయము ; సంప్రబాధతే = బాధించుచున్నది.

కుంభకర్ణుఁడా! మాకెప్పుడును దేవతలవలనఁ గొంచెమేని భయములేదు; మనుష్యునివలననే మాకిప్పుడు మహా భయము కలిగియున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

న దైత్యదానవేభ్యోవా భయమస్తి హి తాదృశమ్
యాదృశం మానుషం రాజన్ భయమస్మానుపస్థితమ్. ౨౪

టీక॥ రాజన్ = కుంభకర్ణుఁడా! అస్మాన్ = మమ్ము; ఉపస్థితం = పొందిన; మానుషం = మనుష్యునివలనఁగలిగిన; భయం = భయము; యాదృశం = ఎట్టిదో; తాదృశం = అట్టి; భయం = భయము; దైత్యదానవేభ్యోవా = దైత్యదానవులవలనఁగాని; నాస్తిహి = లేదుగదా!

కుంభకర్ణుఁడా! మాకిప్పుడు మనుష్యునివలనఁ గలిగినంతటి భయము, దైత్యదానవుల వలననుగూడ, నెప్పుడును, కలుగలేదు.

అని, తాత్పర్యము.

వానరైః పర్వతాకారైః లంకేయం పరివారితా
సీతాహరణసంతప్తాద్రామాన్నస్తుములం భయమ్. ౨౫

టీక॥ ఇయం = ఈ; లంకా = లంక; పర్వతాకారైః = పర్వతములయొక్కయాకారమువంటియాకారముగల; వానరైః = వానరులచేత; పరివారితా = చుట్టఁబడినది. నః = మాకు; సీతాహరణసంతప్తాత్ = సీతాపహారము చేఁదపింపఁజేయఁబడిన; రామాత్ = రామునివలన; తుములం = అధికమయిన; భయం = భయము.

పర్వతాకారులగువానరులు, లంక చుట్టును ముట్టడించియున్నారు; రాముండు, సీతాహరణము చేఁ గోపమునొంది, మాకింత భయము గలిగించినాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏకేన వానరేణేయం పూర్వం దగ్ధా మహాపురీ
కుమారో నిహతశ్చాక్ష స్సానుయాత్ర స్సకుంజరః. ౭౬

టీ॥ పూర్వం=మున్ను; ఏకేన=ఒక్కండైన; వానరేణ=వానరునిచేత; ఇయం=ఈ, మహాపురీ=మహాపట్టణము; దగ్ధా=దహింపఁబడినది. సానుయాత్రః=అనుచరులతోఁగూడినవాఁడును; సకుంజరః=ఏనుఁగులతోఁగూడినవాఁడును గు; అక్షః=అక్షుఁడను; కుమారః=కుమారుఁడును; నిహతః=చంపఁబడినవాఁడు.

మునుపు, ఒక వానరుఁడు, ఇమ్మహాపట్టణమును దహించెను; చతురంగబలసహితుఁడగు నక్షకుమారుని వధించెను. అని, తాత్పర్యము.

స్వయం రక్షోధిపస్యాపి పౌలస్త్యో దేవకంటకః
మృతేతి సంయుగే ముక్తో రామేణాదిత్యతేజసా. ౭౭

టీ॥ రక్షోధిపః=రాక్షసులకుఁ బ్రభుఁడును; దేవకంటకః=దేవశత్రుఁడును అగు; పౌలస్త్యః=రావణుఁడు; స్వయం అపి=తానును; ఆదిత్యతేజసా=సూర్యునికాంతివంటి కాంతిగల; రామేణ=రామునిచేత; సంయుగే=యుద్ధమునందు; మృతేతి(మృత ఇతి)=చచ్చినవాఁడని; ముక్తః=విడువఁబడినవాఁడు.

రాక్షసరాజును దేవతల నెల్లజయించినవాఁడు నగు రావణుండును గూడ యుద్ధంబున, సూర్యతేజుండగు రామునిచే, మృతప్రాయుండను బుద్ధితో విడువఁబడెను.

అని, తాత్పర్యము.

యన్న దేవైః కృతో రాజా నాపి దైత్యైర్న దానవైః
కృత స్స ఇహ రామేణ విముక్తః ప్రాణసంశయాత్. ౭౮

టీ॥ రాజా=రాక్షసరాజగు రావణుఁడు; యత్(యః)=ఎట్టివాఁడుగా; దేవైః=దేవతలచేత; నకృతః=చేయఁబడలేదో; దైత్యైరపి=దైత్యుల

చేతను; న(కృతః)= చేయఁబడలేదో; దానవైః= దానవులచేతను; న(కృతః)= చేయఁబడలేదో; సః= అట్టివాఁడుగా; రామేణ= రామునిచేత; ఇహ= ఇప్పుడు; కృతః= చేయఁబడినాఁడు. ప్రాణసంశయాత్= ప్రాణసందేహమువలన; విముక్తః= విడువఁబడినాఁడు.

రాక్షసరాజుఁడగు రావణుని, దేవతలుగాని దైత్యులుగాని దానవులుగాని, యేమిచేయఁజాలకపోయినారో, అకార్యమిప్పుడు రాముండు గావించినాఁడు; రావణుఁడు బ్రతికియున్నాఁడో లేఁడో యనుసంశయంబున, యుద్ధంబున నతఁ, రాముఁడు విడిచిపెట్టినాఁడు. అని, యూపాక్షుఁడు, కుంభకర్ణునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స యూపాక్షవచశ్శ్రుత్వా భ్రాతుర్యుధి పరాజయమ్
కుంభకర్ణో వివృత్తాక్షో యూపాక్షమిదమబ్రవీత్. ౭౯

టీక॥ సః= ఆ; కుంభకర్ణః= కుంభకర్ణుఁడు; యూపాక్షవచః= యూపాక్షునిమాటను; యుధి= యుద్ధమునందు; భ్రాతుః= అన్నయొక్క; పరాజయం= అపజయమును; శ్రుత్వా= విని; వివృత్తాక్షః= తిరుగుచున్నకన్నులుగలవాఁడై; యూపాక్షం= యూపాక్షునిగూర్చి; ఇదం= ఈమాటను; అబ్రవీత్= చెప్పెను.

ఆకుంభకర్ణుండు, తనయన్న రావణుండు యుద్ధంబునఁ బరాజయంబునొందెనని చెప్పిన యూపాక్షునిమాటను విని, కోపంబునఁ గండ్లు గిఱగిఱం ద్రిప్పుచు, యూపాక్షుఁ జూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సర్వమద్యైవ యూపాక్ష హరిసైన్యం సలక్ష్మణమ్
రాఘవంచ రణే హత్వా పశ్చాద్ద్రక్ష్యామి రావణమ్. ౮౦

టీక॥ యూపాక్ష= యూపాక్షుఁడా! అద్యైవ= ఇప్పుడే; సర్వం= సమస్తమయిన; హరిసైన్యం= వానరసేనను; సలక్ష్మణం= లక్ష్మణునితోఁగూడిన; రాఘవంచ= రాముని; రణే= యుద్ధమునందు; హత్వా= వధించి; పశ్చాత్= పిమ్మట; రావణం= రావణుని; ద్రక్ష్యామి= చూచెదను.

యూపాక్షుఁడా! నేనిప్పుడే, వానరసేననంతయు రామలక్ష్మణులను యుద్ధంబున వధించివచ్చి, యిటుపిమ్మట రావణుఁ జూచెదను. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసాం స్తర్పయిష్యామి హరీణాం మాంసశోణితైః
రామలక్ష్మణయోశ్చాపి స్వయం పాస్యామి శోణితమ్. ౮౧

టీక॥ హరీణాం = వానరులయొక్క; మాంసశోణితైః = మాంసము చేతను నెత్తురుచేతను; రాక్షసాన్ = రాక్షసులను; తర్పయిష్యామి = తృప్తినొందించెదను. స్వయం = నేనే; రామలక్ష్మణయోశ్చాపి = రామలక్ష్మణుల యొక్కయు; శోణితం = నెత్తురును; పాస్యామి = త్రాగెదను.

వానరుల మాంసరుధిరంబులచేత, రాక్షసులకు తృప్తినొందించెదను; నేనే, రామలక్ష్మణుల నెత్తురు ద్రావెదను. అని, కుంభకర్ణుఁడు, యూపాక్షునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

త త్తస్య వాక్యం బ్రువతో నిశమ్య
సగర్వితం రోషవివృద్ధదోషమ్
మహోదరో నైరృతయోధముఖ్యః
కృతాంజలి ర్వాక్య మిదం బభాషే. ౮౨

టీక॥ బ్రువతః = చెప్పుచున్న; తస్య = ఆకుంభకర్ణునియొక్క; తత్ = ఆ; సగర్వితం = గర్వముతోఁగూడినదియు; రోషవివృద్ధదోషం = కోపముచే వృద్ధిఁబొందిన దోషముగలదియు నగు; వాక్యం = మాటను; నిశమ్య = విని; నైరృతయోధముఖ్యః = రాక్షసయోధులలోను త్తముఁడైన; మహోదరః = మహోదరుఁడు; కృతాంజలిః = చేయెత్తినచేమోడ్పుగలవాఁడై; ఇదం = ఈ; వాక్యం = మాటను; బభాషే = చెప్పెను.

అట్లుగర్వయుక్తుఁడై, కోపంబుననాడలుదెలియక మాటలాడుచున్న యాకుంభకర్ణుని మాటనువిని, రాక్షసయోధముఖ్యుండగుమహోదరుండు, చేమోడ్పుగలించి, యీమాటం జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

రావణస్య వచశ్శ్రుత్వా గుణదోషౌ విమృశ్యచ
పశ్చాదపి మహాబాహో శత్రూన్ యుధి విజేష్యసి. ౮౩

టీక॥ మహాబాహో = పెద్దచేతులు గలకుంభకర్ణుఁడా! రావణస్య=రావణునియొక్క; వచః = మాటను; శ్రుత్వా=విని; గుణదోషౌ=గుణమునుదోషమును; విమృశ్యచ=ఆలోచించియు; పశ్చాదపి=పిమ్మటనే; యుధి=యుద్ధమునందు; శత్రూన్=శత్రువులను; విజేష్యసి=జయింపఁగలవు.

మహాబాహుండవగుకుంభకర్ణుఁడా! నీవు రావణునొద్దకువచ్చి, ఆతండుచెప్పినదివిని, గుణదోషంబులువిమర్శించి, యటుపిమ్మటయుద్ధంబున శత్రువులజయింపఁగలవు. అని, మహోదరుండు, కుంభకర్ణునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

మహోదరవచశ్శ్రుత్వా రాక్షసైః పరివారితః
కుంభకర్ణో మహాతేజా స్సంప్రతస్థే మహాబలః. ౮౪

టీక॥ మహాతేజాః= అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడును ; మహాబలః = అధికమయినబలముగలవాఁడునగు; కుంభకర్ణః=కుంభకర్ణుఁడు ; మహోదరవచః=మహోదరునిమాటను; శ్రుత్వా=విని; రాక్షసైః= రాక్షసులచేత; పరివారితః=చుట్టఁబడినవాఁడై; సంప్రతస్థే=బయలుదేరెను.

మహాపరాక్రమశాలియు మహాబలుండునగుకుంభకర్ణుండు, మహోదరునిమాటనువిని, రాక్షసులుపరివేష్టించివెంబడింప, రావణునిగృహంబునకుఁ బోఁగోరెను. అని, తాత్పర్యము.

తం సముత్థాప్య భీమాక్షం భీమరూపపరాక్రమమ్
రాక్షసా స్త్వరితా జగ్ము ర్దశగ్రీవనివేశనమ్. ౮౫

టీక॥ రాక్షసాః=రాక్షసులు ; భీమాక్షం=భయంకరములయినకన్నులుగలవాఁడును; భీమరూపపరాక్రమం= భయంకరమయినరూపమును బరాక్రమమునుగలవాఁడునగు; తం= ఆకుంభకర్ణుని; సముత్థాప్య=లేపి; త్వరితాః=

వేగిరపడినవారలయి ; దశగ్రీవనివేశనం=రావణునిగృహమునుగూర్చి ; జగ్ముః=పోయిరి.

అంత, రాక్షసులు, అట్లుభయంకరనేత్రుండును భయంకరాకారుండును భయంకరపరాక్రముండును నగు కుంభకర్ణునిచూచి, వేగంబున రావణునిగృహంబునకుం బోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతో గత్వా దశగ్రీవ మాసీనం పరమాసనే
ఊచు ర్బద్ధాంజలిపుటా స్సర్వ ఏవ నిశాచరాః. ౮౬

టీక॥ తతః=అంత; నిశాచరాః=రాక్షసులు; సర్వఏవ=అందఱునే ; గత్వా=పోయి; పరమాసనే=సింహాసనమునందు; ఆసీనం=కూర్చుండియున్న; దశగ్రీవం=రావణునిగూర్చి ; బద్ధాంజలిపుటాః = కట్టఁబడినదోప్పవంటిచేమోడ్పుగలవారలయి; ఊచుః=చెప్పిరి.

అంత, నారాక్షసులందఱుఁబోయి, సింహాసనాసీనుండగు రావణుంగని, చేమోడ్పుగిలించి, యీప్రకారంబునం జెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రబుద్ధః కుంభకర్ణోఽయం భ్రాతా తే రాక్షసర్షభ
కథం తత్రైవ నిర్యాతు ద్రక్ష్య స్యేన మిహాగతమ్. ౮౭

టీక॥ రాక్షసర్షభ= రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడవగు రావణుఁడా! తే=నీయొక్క; భ్రాతా=తమ్ముఁడగు; అయం = ఈ; కుంభకర్ణః=కుంభకర్ణుఁడు ; ప్రబుద్ధః=మేలుకొనెను. కథం=ఎట్లు? సః(అధ్యాహృతము)=ఆకుంభకర్ణుఁడు ; తత్రైవ=ఆయుద్ధమునకే; నిర్యాతు=పోవునా? ఇహ=ఇచ్చటికి; ఆగతం=వచ్చిన; ఏనం = ఈతని; ద్రక్ష్యసి = చూచెదవా?

రాక్షసోత్తముఁడవగు రావణుఁడా! నీతమ్ముఁడగుకుంభకర్ణుండునిద్ర మేలుకొనియున్నాఁడు! అతనికేమియాజ్ఞ యొసంగెదవు? యుద్ధమునకేఁగుమ్మనెదవా? లేక, నిన్నుఁజూడనిచ్చటికిరమ్మనెదవా? అని, రాక్షసులు, రావణునితోఁజెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

రావణ స్త్వబ్రవీ ద్ధృష్టో రాక్షసాం స్సా ముప స్థితాన్

టీక॥ రావణస్తు= రావణుండును; హృష్టః = సంతసించినవాఁడై; ఉపస్థితాన్=వచ్చిన; తాన్ = ఆ; రాక్షసాన్ = రాక్షసులనుగూర్చి; అబ్రవీత్ =చెప్పెను.

రావణుండును, కుంభకర్ణుఁడు మేలుకొని యుండుటనువిని సంతుష్టుండై, యారాక్షసులఁజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ద్రష్టుమేన మిహేచ్ఛామి యథాన్యాయంచ పూజ్యతామ్. ౮౮

టీక॥ఏనం = ఈకుంభకర్ణుని; ఇహ=ఇచ్చట; ద్రష్టుం = చూచుటకు; ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను. యథాన్యాయం= క్రమప్రకారము; పూజ్యతాం చ=పూజింపఁబడును గాక.

నేనుకుంభకర్ణుని నిచ్చటఁ జూడఁగోరెదను; కావున, నతని యథాన్యాయంబుగఁబూజించి, యిచ్చటికిఁదోడ్కొని రండు. అని, రావణుండు, రాక్షసులతోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తథే త్యుక్త్వాతు తే సర్వే పున రాగమ్య రాక్షసాః

కుంభకర్ణ మిదంవాక్య మూచూ రావణచోదితాః. ౮౯

టీక॥ తే=ఆ; రాక్షసాః= రాక్షసులు; సర్వే=అందఱు; తథేతి= అట్లేయని; ఉక్త్వాతు=చెప్పినంతనె; పునః= మరల; ఆగమ్య = వచ్చి ; రావణచోదితాః=రావణునిచేఁ బ్రేరింపఁబడినవారలయి; కుంభకర్ణం=కుంభకర్ణునిగూర్చి; ఇదం=ఈమాటను; ఊచుః = చెప్పిరి.

ఆరాక్షసులు, అట్లేయనిచెప్పి మఱల వచ్చి, కుంభకర్ణునింజూచి, రావణు నాజ్ఞచొప్పున, నిట్లని, చెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

ద్రష్టుం త్వాం కాంక్షతే రాజా సర్వరాక్షసపుంగవః

గమనే క్రియతాం బుద్ధి ర్భ్రాతరం సంప్రహర్షయ. ౯౦

టీక॥ సర్వరాక్షసపుంగవః = సమస్తరాక్షసశ్రేష్ఠుండగు; రాజా = రావణుండు; త్వాం = నిన్ను; ద్రష్టుం = చూచుటకు; కాంక్షతే = కోరుచున్నాఁడు. గమనే = పోవుటయందు; బుద్ధిః = తలంపు; క్రియతాం = చేయఁబడుఁగాక. భ్రాతరం = అన్నను; సంప్రహర్షయ = సంతోషింపఁజేయుము.

సమస్తరాక్షసముఖ్యుండగు రావణుండు నిన్నుఁజూడఁగోరియున్నాఁడు; కావున, నతని యొద్దకరుగుము; అన్నగారికి సంతోషంబు గలిగింపుము. అని, రాక్షసులు, కుంభకర్ణునితోఁ జెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

కుంభకర్ణ స్తు దుర్ధర్షో భ్రాతు రాజ్ఞాయ శాసనమ్
తథే త్యుక్త్వా మహాబాహు శ్శయనా దుత్పపాత హ. ౯౧

టీక॥ మహాబాహుః = పెద్దచేతులుగలవాఁడును; దుర్ధర్షః = ఎదిరింపనలవిగానివాఁడునగు; కుంభకర్ణస్తు = కుంభకర్ణుఁడును; భ్రాతుః = అన్నయొక్క; శాసనం = ఆజ్ఞను; ఆజ్ఞాయ = తెలిసికొని; తథేతి = అట్లేయని; ఉక్త్వా = చెప్పి; శయనాత్ = పాన్పువనుండి; ఉత్పపాత = లేచెను ("హ" అనునది పాదపూరణార్థకము).

మహాబాహుండును దుర్ధర్షుండునగు కుంభకర్ణుండు, అన్నగారియాజ్ఞనువిని, యట్లేయని చెప్పి, శయనంబుననుండి లేచెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రక్షాళ్య వదనం హృష్ట స్స్నాతః పరమభూషితః
పిపాసు స్త్వరయామాస పానం బలసమీరణమ్. ౯౨

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆకుంభకర్ణుఁడు; హృష్టః = సంతోషించినవాఁడై; వదనం = ముఖమును; ప్రక్షాళ్య = కడిగికొని; స్నాతః = స్నానముచేసినవాఁడై; పిపాసుః = దప్పిగొన్నవాఁడై; బలసమీరణం = బలమునువృద్ధిఁబొందించునట్టి; పానం = మద్యమును; త్వరయామాస = వేగిరపఱచెను.

ఆకుంభకర్ణుండు, సంతుష్టుండై ముఖంబుగడిగికొని, స్నానంబుచేసినవాఁడై, యలంకరించుకొని, దప్పిగొని, బలవృద్ధిగలిగించునట్టిమద్యమును, శీ

ఘ్రముగఁ దెండనియాజ్ఞాపించెను.   అని, తాత్పర్యము.

తత స్తే త్వరితా స్తస్య రాక్షసా రావణాజ్ఞయా
మద్యకుంభాంశ్చ వివిధా న్క్షిప్రమేవోపహారయన్. ౬౩

టీక॥ తతః=అంత; తే= ఆ; రాక్షసాః=రాక్షసులు; సర్వే= అందఱును; రావణాజ్ఞయా= రావణునాజ్ఞచేత; త్వరితాః=వేగిరపడినవారలయి; తస్య=ఆకుంభకర్ణునికి; క్షిప్రమేవ= శీఘ్రముగనే; వివిధాన్= నానావిధములగు; మద్యకుంభాన్ = మద్యముతోనిండినబానలను; ఉపహారయన్(ఉపాహరయన్)=తెచ్చిరి.

అంతట, ఆ రాక్షసులు, రావణునాజ్ఞంజేసి, అతివేగంబున, నానావిధంబులగుమద్యభాండంబులం దెచ్చి యాకుంభకర్ణునకుసమర్పించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

పీత్వా ఘటసహస్రే ద్వే గమనాయోపచక్రమే

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆకుంభకర్ణుండు; ఘటసహస్రే=కుండలవేలను; ద్వే=రెంటిని; పీత్వా=త్రాగి; గమనాయ = పోవుటకొఱకు; ఉపచక్రమే=ఆరంభించెను.

ఆకుంభకర్ణుండు, రెండువేలకుండలమద్యంబుఁద్రావి, రావణసమీపంబునకుఁబో నారంభించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఈష త్సముత్కటో మత్త స్తేజోబలసమన్వితః. ౬౪
కుంభకర్ణో బభౌ హృష్టః కాలాంతకయమోపమః

టీక॥ కుంభకర్ణః=కుంభకర్ణుఁడు; ఈషత్=కొంచెము; ఉత్కటః=కైపుగలవాఁడై; మత్తః= గర్వించినవాఁడై; తేజోబలసమన్వితః=పరాక్రమముతోను బలముతోనుగూడినవాఁడై; హృష్టః=సంతోషించినవాఁడై; కాలాంతకయమోపమః= ప్రళయకాలమునందు సమస్తలోకంబుల నాశంబునొందించు యమునితోఁ బోల్కిగలవాఁడై ; బభౌ=ప్రకాశించెను.

కుంభకర్ణుండప్పుడు, కొంచెము కైపుగలిగి, మత్తుండై బలపరాక్రమసంయుతుండై, సంతుష్టుండై, ప్రళయకాలంబునందలి యముని కైవడిం బ్రకాశించెను. అని, తాత్పర్యము.

భ్రాతుః స భవనం గచ్ఛన్ రక్షోగణసమన్వితః. ౯౫
కుంభకర్ణః పదన్యాసై రకంపయత మేదినీమ్

టీక॥ సః=ఆ; కుంభకర్ణః=కుంభకర్ణుఁడు; రక్షోగణసమన్వితః=రాక్షససమూహముతోఁగూడినవాఁడై; భ్రాతుః=అన్నయగు రావణునియొక్క; భవనం=గృహమునుగూర్చి; గచ్ఛన్=పోవుచు; పదన్యాసైః=అడుగులుంచుటలచేత; మేదినీం=భూమిని; అకంపయత=కదలించెను.

ఆకుంభకర్ణుండు, రాక్షససమూహములచే, వెంబడింపఁబడినవాఁడై, పాదన్యాసంబులభూమిని వడంకునట్లు సేయుచు, రావణుని గృహంబునకుఁ బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

స రాజమార్గం వపుషా ప్రకాశయం
త్సహస్రరశ్మి ర్ధరణీ మివాంశుభిః. ౯౬
జగామ తత్రాంజలిమాలయా వృత
శ్శతక్రతు ర్గేహ మివ స్వయంభువః

టీక॥ సః=ఆకుంభకర్ణుఁడు; వపుషా=దేహముచేత; రాజమార్గం=రాజమార్గమును; సహస్రరశ్మిః=సూర్యుఁడు; అంశుభిః=కిరణములచేత; ధరణీమివ=భూమినివలె; ప్రకాశయన్=ప్రకాశింపఁజేయుచు; తత్ర=ఆరాజమార్గమునందు; అంజలిమాలయా=చేమోడ్పులపఙ్క్తిచేత; వృతః=చుట్టఁబడినవాఁడై; శతక్రతుః=దేవేంద్రుఁడు; స్వయంభువః=బ్రహ్మదేవునియొక్క; గేహమివ=గృహమునుగూర్చివలె; జగామ=పోయెను.

ఆకుంభకర్ణుఁడు, సూర్యుండు కిరణంబుల భూమిం బ్రకాశింపఁజేయునట్లు, తనదేహకాంతిచే రాజమార్గమును వెలుంగంజేయుచు ఆరాజ

స ౬౦

మార్గంబునఁ బౌరజనులచేఁ జేమోద్వృగిలించినమస్కరింపఁబడుచు, దేవేంద్రుండు బ్రహ్మదేవునిగృహంబునకుం బోవునట్లు, రావణునిగృహంబునకుం బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

తం రాజమార్గస్థ మమిత్రఘాతినం
వనౌకస స్తే సహసా బహిః స్థితాః ౯౭
దృష్ట్వా౽ప్రమేయం గిరిశృంగకల్పం,
వితత్రసు స్తే హరియూథపాలాః

టీక॥ బహిస్స్థితాః = వెలుపలనుండిన; తే = ఆ, వనౌకసః = వానరులు; రాజమార్గస్థం = రాజమార్గమున నున్న; అమిత్రఘాతినం = శత్రువుల వధించునట్టి; అప్రమేయం = కొలఁదిపెట్టరానివాఁడున; గిరిశృంగకల్పం = పర్వతశిఖరముతో సమానుఁడునగు; తం = ఆ కుంభకర్ణుని; సహసా = శీఘ్రమున; దృష్ట్వా = చూచి; తే = ఆ; హరియూథపాలాః = వానరయూథరక్షకులు; వితత్రసుః = భయపడిరి.

లంకకు వెలుపలనుండునట్టి వానరులు, రాజమార్గంబునం బోవుచున్న శత్రుసంహారుఁడును అప్రమేయాకారుండును పర్వతశిఖరసమానుండును నగు నా కుంభకర్ణుం జూచి, మిక్కిలి భయపడిరి. అని, తాత్పర్యము.

కేచి చ్ఛరణ్యం శరణం స్మ రామం
వ్రజంతి కేచి ద్వ్యథితాః పతంతి. ౯౮
కేచి ద్దిశ స్స్మ వ్యథితాః ప్రయాంతి
కేచి ద్భయార్తా భువి శేరతే స్మ

టీక॥ కేచిత్ = కొందఱు; శరణ్యం = శరణుపొందఁదగిన; రామం = రాముని; శరణం = రక్షకునిగా; వ్రజంతిస్మ = పొందిరి. కేచిత్ = కొందఱు; వ్యథితాః = దుఃఖితులయి; పతంతి = పడిరి. కేచిత్ = కొందఱు; వ్యథితాః = దుఃఖితులయి; దిశః = దిక్కులనుగూర్చి; ప్రయాంతిస్మ = పోయిరి. కేచిత్ = కొందఱు; భ

స ౬౦

యార్తాః=భయపీడితులయి; భువి=నేలయందు; శేరతే స్మ=పరుండిరి.

వానరులుకొందఱు, భయపీడితులయి, శరణ్యుండగురామునిశరణుచొచ్చిరి; కొందఱునేలంబడిరి; కొందఱు దిక్కులకుఁబరుగెత్తిరి; కొందఱునేలఁబరుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

త మద్రిశృంగప్రతిమం కిరీటినం
స్పృశంత మాదిత్య మివాత్మ తేజసా. ౯౯
వనౌకసః ప్రేక్ష్య వివృద్ధ మద్భుతం
భయార్దితా దుద్రువిరే తత స్తతః

టీక॥వనౌకసః = వానరులు; అద్రిశృంగప్రతిమం=పర్వతశిఖరముతోఁబోలికగలవాఁడును; కిరీటినం=ప్రశస్తమయిన కిరీటముగలవాఁడును; ఆత్మ తేజసా=దేహకాంతిచేత; ఆదిత్యం= సూర్యుని; స్పృశంతమివ(స్థితం)=తాఁకుచున్నట్లున్నవాఁడును; వివృద్ధం=వృద్ధిఁబొందినవాఁడును; అద్భుతం = ఆశ్చర్యకరుండునగు; తం = ఆకుంభకర్ణుని; ప్రేక్ష్య=చూచి; భయార్దితాః= భయపీడితులయి; తత స్తతః= అంతనంతను; దుద్రువిరే=పరుగెత్తిరి.

వానరులు, పర్వతశిఖరాకారుండును, కిరీటధరుండును, దేహకాంతిచేసూర్యుంబోలియున్నవాఁడును, ఆశ్చర్యముకలిగించునాకారముగలవాఁడునగునాకుంభకర్ణుఁజూచి, భయపీడితులయి, దిక్కులకుఁబరుగెత్తిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, షష్టితమస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ షష్టితమసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీః

ఏకషష్టితమసర్గప్రారంభః.

తతో రామో మహాతేజా ధనురాదాయ వీర్యవాన్
కిరీటినం మహాకాయం కుంభకర్ణం దదర్శ హ. ౧

టీక॥ తతః=అంత; మహాతేజాః=అధికమయిన తేజస్సుగలవాఁడును; వీర్యవాన్=అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడునగు; రామః=రాముఁడు; ధనుః=ధనుస్సును; ఆదాయ=తీసికొని; కిరీటినం=మంచికిరీటముగలవాఁడును; మహాకాయం=అధికమయినదేహముగలవాఁడునగు; కుంభకర్ణం=కుంభకర్ణుని; దదర్శ=చూచెను("హ" అనునది పాదపూరణార్థము).

అంత, మహాతేజుండును మహాపరాక్రమశాలియునగు రాముండు, ధనుర్ధరుండై, కిరీటియు మహాకాయుండునగు కుంభకర్ణునిం జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

తం దృష్ట్వా రాక్షసశ్రేష్ఠం పర్వతాకారదర్శనమ్.
క్రమమాణ మివాకాశం పురా నారాయణం ప్రభుమ్. ౨
సతోయాంబుదసంకాశం కాంచనాంగదభూషణమ్
దృష్ట్వా పునః ప్రదుద్రావ వానరాణాం మహాచమూః. ౩

టీక॥ పర్వతాకారదర్శనం=పర్వతముయొక్క యాకారము వంటి యాకారముగల దేహముగలవాఁడును; పురా=మున్ను; ఆకాశం=ఆకాశమును; క్రమమాణం=దాఁటుచున్న; ప్రభుం=నాయకుఁడగు; నారాయణమివ(స్థితం)=నారాయణునివలెనున్నవాఁడును; సతోయాంబుదసంకాశం=జలముతోఁగూడిన మేఘముతో సమానుఁడును; కాంచనాంగదభూషణం=బంగారుబాహుపురులె యలంకారముగాఁగలవాఁడును; రాక్షసశ్రేష్ఠం=రాక్షసోత్తముఁడునగు; తం=ఆకుంభకర్ణుని; దృష్ట్వాదృష్ట్వా=చూచిచూచి; వానరాణాం=వానరులయొక్క; మహాచమూః=మహాసేన; పునః=మఱి

లః ప్రదుద్రావ=పరుగెత్తెను.

పర్వతాకారుండునుమున్ను త్రివిక్రమావతారంబుదాల్చిననారాయణుని కైవడిఁజూపట్టుచున్నవాఁడును నూతనమేఘసమానవర్ణుఁడును బంగారుబాహుపురులుదాల్చినవాఁడును రాక్షసోత్తముఁడునగు నాకుంభకర్ణుంజూచి, మఱిలనవ్వానరసేన యంతయు, భయపడి, పరుగెత్తినది.

అని, తాత్పర్యము.

విద్రుతాం వాహినీం దృష్ట్వా వర్ధమానం చ రాక్షసమ్
సవిస్మయ మిదం రామో విభీషణ ముపాచహ. ౪

టీక॥ రామః = రాముఁడు; విద్రుతాం = పరుగెత్తినదైన; వాహినీం = సేనను; వర్ధమానం = పెరిగిపోవుచున్న; రాక్షసం = కుంభకర్ణుని; దృష్ట్వా = చూచి; సవిస్మయం = ఆశ్చర్యముతోఁగూడునట్లు; విభీషణం = విభీషణునిగూర్చి; ఇదం = ఈమాటను; ఉవాచ = చెప్పెను. ("హ" అనునది పాదపూరణార్థము).

రాముఁడు, పర్వతాకారుండగు నా కుంభకర్ణునింజూచి, వానరసేన, పరుగెత్తుటంగని, యాశ్చర్యయుతుఁడై, విభీషణునితో, యిట్లు, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

కోఽసౌ పర్వతసంకాశః కిరీటీ హరిలోచనః
లంకాయాం దృశ్యతే వీర స్సవిద్యుదివ తోయదః. ౫

టీక॥ లంకాయాం = లంకయందు; పర్వతసంకాశః = పర్వతముతో సమానుఁడును; కిరీటీ = కిరీటముగలవాఁడును; హరిలోచనః = కపిలవర్ణములయినకన్నులుగలవాఁడునగు; వీరః = వీరుఁడు; సవిద్యుత్ = మెఱుపులతోఁగూడిన; తోయదఇవ = మేఘమువలె; దృశ్యతే = చూడఁబడుచున్నాఁడు. అసౌ = ఈతేఁడు; కః = ఎవ్వఁడు?

లంకయందు, పర్వతాకారుండును కిరీటధరుండును కపిలనేత్రుండునగు వీరుండొకఁడు, మెఱుపులతోఁగూడిన మేఘము కైవడిఁజూపట్టుచున్నాఁడే; ఈతం డెవ్వఁడు?

అని, తాత్పర్యము.

పృథివ్యాః కేతుభూతోఽసౌ మహానేకోఽత్ర దృశ్యతే
యం దృష్ట్వా వానరాః సర్వే విద్రవంతి తత స్తతః. ౬

టీక॥ వానరాః=వానరులు; సర్వే= అందఱు; యం=ఎవ్వనిని; దృష్ట్వా = చూచి; తత స్తతః=అంతకంతకు; విద్రవంతి=పరుగెత్తుచున్నారో; అసౌ = ఈతఁడు; ఏకః=ఒకఁడు; అత్ర= ఈలంకయందు; పృథివ్యాః=భూమికి; కేతుభూతః= ధ్వజమయినవాఁడును; మహాన్=గొప్పవాఁడునుగా; దృశ్యతే= చూడఁబడుచున్నాఁడు.

ఈతఁడు, భూమికంతయు ధ్వజంబువలె సత్యున్నతాకారుఁడై యున్నాఁడు; ఈతనిఁజూచి, వానరులందఱు భయంబునంబరుగెత్తుచున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

ఆచక్ష్వ మే మహాన్ కోఽసౌ రక్షో వా యదివాఽసురః
న మయైవంవిధం భూతం దృష్టపూర్వం కదాచన. ౭

టీక॥ మహాన్=గొప్పవాఁడగు; అసౌ=ఈతఁడు; కః=ఎవ్వఁడు? రక్షో వా=రాక్షసుఁడా? అసురో యదివా=అసురుఁడా? మే=నాకు; ఆచక్ష్వ=చెప్పుము. మయా= నాచేత; ఏవంవిధం=ఇట్టి; భూతం=భూతము; కదాచన=ఒకప్పుడును; నదృష్టపూర్వం= మునుపు చూడఁబడినదికాదు.

ఈతఁడెవ్వఁడు? రాక్షసుఁడా? అసురుఁడా? నాకుఁజెప్పుము; నేనిదివఱకిట్టి మహాభూతమును నెప్పుడును జూచినదిలేదు. అని, రాముండు, విభీషణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స పృష్టో రాజపుత్రేణ రామేణాక్లిష్టకర్మణా
విభీషణో మహాప్రాజ్ఞః కాకుత్స్థ మిద మబ్రవీత్. ౮

టీక॥ మహాప్రాజ్ఞః = మహాపండితుండగు; సః=ఆ; విభీషణః = విభీషణుఁడు; రాజపుత్రేణ=రాచకొమరుఁడును; అక్లిష్టకర్మణా= దుఃఖకరముగానికార్యముగలవాఁడునగు; రామేణ=రామునిచేత; పృష్టః= అడుగఁబడి.

నవాఁడై; కాకుత్థ్సం=రామునిగూర్చి; ఇదం = ఈమాటను ; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

మహాపండితుండగు విభీషణుండు, రాజపుత్రుండును ఒరులకెంత మాత్ర ముదుఃఖముగలిగింపనివాఁడునగు రాము ఁజేనిట్లుడుగంబడినవాఁడై, రామునింబా చి,యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

యేన వైవస్వతో యుద్ధే వాసవశ్చ పరాజితః
సైష విశ్రవసః పుత్రః కుంభకర్ణః ప్రతాపవాన్.

టీక॥ యేన=ఎవ్వనిచేత; యుద్ధే=యుద్ధమునందు; వైవస్వతః = యముం డును; వాసవశ్చ=దేవేంద్రుండును; ప రాజితః=జయింపఁబడిరో; సః= అట్టి; ఏషః=ఈతఁడు; ప్రతాపవాన్= పరాక్రమముగల; విశ్రవసః=విశ్రవసు ని యొక్క; పుత్రః=కొడుకైన; కుంభక ర్ణః=కుంభకర్ణుఁడు.

ఈతండు విశ్రవసునిపుత్రుండగుకుం భకర్ణుండు; యుద్ధంబున యముని దే వేంద్రునింగూడ జయించినట్టి మహాప రాక్రమశాలి. అని, తాత్పర్యము.

అస్య ప్రమాణాత్సదృశో రాక్షసోఽన్యో న విద్యతే

టీక॥ ప్రమాణాత్=కొలఁతవలన; అస్య=ఈకుంభకర్ణునకు; సదృశః=స మానుఁడగు; అన్యః=ఇతరుఁడయిన; రా క్షసః=రాక్షసుఁడు; నవిద్యతే=లేఁడు.

ప్రమాణంబున,నీకుంభకర్ణునంత టివాఁడుమఱియొకరాక్షసుండెవ్వండు ను లేఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ఏతేన దేవా యుధి దానవాశ్చ
యక్షా భుజంగాః పిశితాశనాశ్చ. ౧౦
గంధర్వవిద్యాధరకిన్నరాశ్చ
సహస్రశో రాఘవ సంప్రభగ్నాః

టీక॥ రాఘవ=రాముఁడా! ఏతేన=ఈకుంభకర్ణునిచేత ; యుధి=యుద్ధ

మునందు; దేవాః=దేవతలును; దానవాశ్చ = దానవులును; యథా=అట్లు; భుజంగాః=సర్పములును; పిశితాశనాశ్చ=రాక్షసులును; గంధర్వవిద్యాధరకిన్నరాశ్చ= గంధర్వులునువిద్యాధరులునుకిన్నరులును; సహస్రశః = వేనవేలుగా; సంప్రభగ్నాః= భంగమునొందిరి.

రాముఁడా! ఈకుంభకర్ణుఁడు, యుద్ధంబున, దేవతలును దానవులును బన్నగులును రాక్షసులును గంధర్వులును విద్యాధరులునుగిన్నరులును వేనవేలుగా నొక్కుమ్మడివచ్చినను, వారలనందఱను నొక్కుమ్మడిజయించినాఁడు అని, తాత్పర్యము.

శూలపాణిం విరూపాక్షం కుంభకర్ణం మహాబలమ్. ౧౧
హంతుం నశేకు స్త్రిదశాః కాలోయ మితి మోహితాః

టీక॥ త్రిదశాః=దేవతలు; శూలపాణిం= శూలముహస్తమునందుఁగలవాఁడును; విరూపాక్షం = భయంకరములయినకన్నులుగలవాఁడును; మహాబలం= అధికమయిన బలముగలవాఁడునగు; కుంభకర్ణం = కుంభకర్ణుని; హంతుం=వధించుటకు; న శేకుః = చాలరైరి. అయం=ఈతఁడు; కాలః = యముఁడు. ఇతి=అని; మోహితాః=భ్రాంతులయిరి.

మహాబలుండగు కుంభకర్ణుఁడు, శూలపాణియయి భయంకరంబులగు కన్నులతో యుద్ధభూమియందు నిలువఁగా దేవతలందఱు, అతనిఁగొట్టఁజాలక, యీతండు త్రైలోక్యసంహారకర్తయగు కాలుండేయని భ్రమించి, భయంబునఁబాఱిరి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రకృత్యా హ్యేష తేజస్వీ కుంభకర్ణో మహాబలః. ౧౨
అన్యేషాం రాక్షసేంద్రాణాం వరదానకృతం బలమ్

టీక॥ మహాబలః=అధికమయినబలముగల; ఏషః=ఈ; కుంభకర్ణః=కుంభకర్ణుఁడు; ప్రకృత్యాహి= స్వభావముచేతనే; తేజస్వీ=పరాక్రమవంతుఁడు. అన్యేషాం=ఇతరులయిన; రాక్షసేంద్రాణాం=రాక్షసశ్రేష్ఠులకు; వరదానకృతం=వరదానముచేఁజేయఁబడిన; బలం=బలము.

స ౬౧

మహాబలుండగు నీకుంభకర్ణుండు మాత్రము, స్వభావంబుననే మహాపరాక్రమశాలి; ఇతరరాక్షసులకంటెయు వర దానంబునం గలిగినబలము.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతేన జాతమాత్రేణ క్షుధార్తేన మహాత్మనా। ౧౩
భక్షితాని సహస్రాణి సత్త్వానాం సుబహూన్యపి

టీక॥ జాతమాత్రేణ=పుట్టినవాఁడై యును; మహాత్మనా=అధికమైనబలముగల; క్షుధార్తేన= ఆఁకలిచేఁ బీడింపఁబడిన; ఏతేన=ఈకుంభకర్ణునిచేత, సత్త్వానాం= జంతువులయొక్క; సుబహూని=మిక్కిలియు; సహస్రాణి= వేలుగూడ; భక్షితాని=తినఁబడినవి.

ఈఁతఁడు పుట్టినతోడనే మహాబలుండై, యాఁకలిగొని వేలకొలఁది ప్రాణులను భక్షించెను. అని, తాత్పర్యము.

తేషు సంభక్ష్యమాణేషు ప్రజాభయనిపీడితాః। ౧౪
యాంతిస్మ శరణం శక్రం తమప్యర్థం న్యవేదయన్

టీక॥ తేషు= ఆప్రాణులు; సంభక్ష్యమాణేషు = భక్షింపఁబడుచుండఁగా; ప్రజాః=ప్రజలు; భయనిపీడితాః=భయముచేఁ బీడింపఁబడినవారలై; శక్రం=ఇంద్రుని; శరణం=రక్షకునిఁగా; యాంతిస్మ=పొందిరి. తం=అతనికి; అర్థమపి= వృత్తాంతమునుగూడ; న్యవేదయన్=తెలిపిరి.

అక్కుంభకర్ణుఁడు, అందఱను భక్షించుచుండఁగా, ప్రజలందఱుం బరిభ్రాంతులయి దేవేంద్రునిశరణుఁజొచ్చి, యావృత్తాంతమునతనికిఁ దెల్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

స కుంభకర్ణం కుపితో మహేంద్రో
జఘాన వజ్రేణ శితేన వజ్రీ. ౧౫

టీక॥ సః=అ; మహేంద్రః = దేవేంద్రుఁడు; కుపితః = కోపమునొందిన

వాఁడై; కుంభకర్ణం=కుంభకర్ణునిని; శితేన=కఱకైన; వజ్రేణ=వజ్రాయుధముచేత; జఘాన=కొట్టెను.

ఆదేవేంద్రుండు, కుపితుండై, కుంభకర్ణునిఁ, దీక్ష్ణంబగువజ్రాయుధముచేఁ బ్రహరించెను. అని, తాత్పర్యము.

స శక్రవజ్రాభిహతో మహాత్మా
చచాల కోపాచ్చ భృశం ననాద

టీక॥ మహాత్మా= అధికమయినబలముగల; సః=ఆకుంభకర్ణుండు; శక్రవజ్రాభిహతః= ఇంద్రునివజ్రాయుధముచేఁగొట్టఁబడినవాఁడై; చచాల=చలించెను. కోపాత్ = కోపమువలన; భృశం=మిక్కిలియు; ననాద=అఱచెను.

మహాబలుండగు నాకుంభకర్ణుండు, అట్లు దేవేంద్రునిచేవజ్రాయుధంబునంగొట్టఁబడి, కొంతదడవు చలనముఁజెంది, యంత, కోపంబున, సింహనాదంబు గావించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య నానద్యమానస్య కుంభకర్ణస్య ధీమతః. ౧౬
శ్రుత్వా నినాదం విత్రస్తా భూయో భూమి ర్వితత్రసే

టీక॥ విత్రస్తా=భయపడిన; భూమిః=భూమి; నానద్యమానస్య= అధికముగానఱచుచున్న; ధీమతః = బుద్ధిమంతుఁడగు; కుంభకర్ణస్య = కుంభకర్ణునియొక్క; నినాదం=ధ్వనిని; శ్రుత్వా=విని; భూయః= మఱియు; వితత్రసే=భయపడెను.

మును దెభయపడియున్న ప్రజలందఱు, ఆకుంభకర్ణుని మహాసింహనాదమునువిని, మఱియు భయముఁజెందిరి. అని, తాత్పర్యము.

తత్ర పాణౌ న్మహేంద్రస్య కుంభకర్ణో మహాబలః. ౧౭
వికృష్యైరావతా ద్దంతం జఘానోరసి వాసవమ్

టీక॥ మహాబలః = అధికమయినబలముగల; కుంభకర్ణః = కుంభకర్ణుఁడు

దు; తత్ర=అప్పుడు; మహేంద్రస్య= దేవేంద్రునియొక్క, దేవేంద్రునిపైఁగలిగిన; కోపాత్=కోపమువలన; ఐరావతాత్=ఐరావతమునుండి; దంతం=దంతమును; వికృష్య=పెఱికి; వాసవం=ఇంద్రుని; ఉరసి=ఱొమ్మునందు; జఘాన=కొట్టెను.

మహాబలుండగు కుంభకర్ణుఁడు కోపంబున, నైరావతముదంతంబు వెఱికి, ఇంద్రునివక్షస్స్థలంబున బ్రహరించెను. అని, తాత్పర్యము.

కుంభకర్ణప్రహారార్తో విజజ్వాల స వాసవః. ౧౮
తతో విషేదుస్సహసా దేవబ్రహ్మర్షిదానవాః

టీక॥ వాసవః=ఇంద్రుఁడు; కుంభకర్ణప్రహారార్తః = కుంభకర్ణుని వ్రేటుచేఁబీడితుండై; విజజ్వాల=మండెను. తతః=అంత; దేవబ్రహ్మర్షిదానవాః=దేవతలును బ్రహ్మర్షులును దానవులును; సహసా=శీఘ్రంబున; విషేదుః=దుఃఖపడిరి.

ఇంద్రుఁడు, కుంభకర్ణుని వ్రేటునకు సోఁకి కోపంబున మండిపడెను; అంత, దేవతలును బ్రహ్మర్షులును దానవులును, బరమదుఃఖితులయిరి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రజాభిస్సహ శక్రశ్చ యయౌ స్థానం స్వయంభువః. ౧౯
కుంభకర్ణస్య దౌరాత్మ్యం శశంసుస్తే ప్రజాపతేః

టీక॥ శక్రః= దేవేంద్రుఁడును; ప్రజాభిస్సహ=ప్రజలతోఁగూడ; స్వయంభువః=బ్రహ్మదేవునియొక్క; స్థానం=స్థానమును; యయౌ= పొందెను. తే=వారలు; ప్రజాపతేః = బ్రహ్మదేవునకు; కుంభకర్ణస్య = కుంభకర్ణునియొక్క; దౌరాత్మ్యం = దుష్టస్వభావమును; శశంసుః=చెప్పిరి.

దేవేంద్రుండు, ప్రజలతోఁగూడ, బ్రహ్మదేవునియొద్దకుఁబోయి, ప్రజలుందాను కుంభకర్ణుని దుష్కృత్యములను, బ్రహ్మదేవునకుఁదెలుపుకొనిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రజానాం భక్షణంచాపి దేవానాంచాపి ధర్షణమ్. ౨౦
ఆశ్రమధ్వంసనంచాపి పరస్త్రీహరణం భృశమ్

టీక॥ ప్రజానాం=ప్రజలయొక్క; భక్షణంచాపి = భక్షించుటను; దేవానాం=దేవతలయొక్క; ధర్షణంచాపి=తిరస్కరించుటను; ఆశ్రమధ్వంసనంచాపి= ఆశ్రమములనాశముపొందించుటను; భృశం=మిక్కిలియు;పరస్త్రీహరణం = పరస్త్రీలహరించుటను; శశంసుః(అధ్యాహృతము)=చెప్పిరి.

ప్రజలభక్షించుటయు దేవతలనవమానించుటయుఋుష్యాశ్రమంబుల నశింపఁజేయుటయుఁ బరస్త్రీలనపహరించుటయు మొదలుగాఁగుంభకర్ణుఁడు గావించుదుష్కార్యములనన్నిటినిజెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం ప్రజా యది త్వేవ భక్షయిష్యతి నిత్యశః. ౨౧
అచిరేణైవ కాలేన శూన్యో లోకో భవిష్యతి

టీక॥ఏవం=ఇట్లు;ఏషః=ఈకుంభకర్ణుఁడు;నిత్యశః=ఎల్లప్పుడును;ప్రజాః=జనులను ; భక్షయిష్యతియదితు = భక్షింపుచున్నయెడమాత్రము ; అచిరేణ=శీఘ్రమయిన; కాలేనైవ = కాలముచేతనే; లోకః=ప్రపంచము ; శూన్యః = శూన్యము ; భవిష్యతి = కాఁగలదు.

ఈకుంభకర్ణుఁ డీప్రకారంబున నెప్పుడును బ్రజలనుభక్షింపుచుండునేని, ఇంకశీఘ్రంబుననెలోకంబంతయుఁ బ్రజాశూన్యంబుగాఁగలదు.అని , ఇంద్రుండు బ్రహ్మదేవునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

వాసవస్య వచశ్శ్రుత్వా సర్వలోకపితామహః. ౨౨
రక్షాంస్యావాహయామాస కుంభకర్ణం దదర్శ హ

టీక॥సర్వలోకపితామహః=బ్రహ్మదేవుఁడు; వాసవస్య = ఇంద్రునియొక్క;వచః=మాటను; శ్రుత్వా=విని;రక్షాంసి = రాక్షసులను;ఆవాహయామాస=రప్పించెను.కుంభకర్ణం=కుంభకర్ణునిని;దదర్శ=చూచెను. "హ" అ

నునదిపాదపూరణార్థము.

బ్రహ్మదేవుండును, ఇంద్రుఁడు చెప్పిన మాటను విని, రాక్షసులనందఱ నుపరిప్పించి, వారలలోఁ గుంభకర్ణుం బొడఁగనె ను. అని, తాత్పర్యము.

కుంభకర్ణం సమీక్ష్యైవ వితత్రాస ప్రజాపతిః. ౨౩

టీక॥ ప్రజాపతిః= బ్రహ్మదేవుఁడు; కుంభకర్ణం=కుంభకర్ణుని; సమీక్ష్యైవ=చూచినంతనే; వితత్రాస= భయమునొందెను.

బ్రహ్మదేవుండును గూడ, కుంభకర్ణుం జూచినంతనె, భయమునొందె ను. అని, తాత్పర్యము.

దృష్ట్వా విశ్వాస్య చైవైనం స్వయంభూ రిద మబ్రవీత్

టీక॥ స్వయంభూః = బ్రహ్మ; దృష్ట్వా=చూచి; విశ్వాస్య చైవ= ఊఱడించి యు; ఏనం= ఈ కుంభకర్ణుని గూర్చి; ఇదం= ఈ మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

బ్రహ్మదేవుఁడు, కుంభకర్ణుం జూచి, భయంబు దీర్చుకొని, యా కుంభకర్ణుని గూర్చి యీ మాటం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ధ్రువం లోకవినాశాయ పౌలస్త్యేనాసి నిర్మితః. ౨౪

టీక॥ త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు; లోకవినాశాయ=లోకములయొక్క వినాశముకొఱకు; పౌలస్త్యేన = పులస్త్యపుత్రుండగు విశ్రవసునిచేత; నిర్మితః=నిర్మింపఁబడినవాఁడవు; అసి=అగుచున్నావు. ధ్రువం= నిశ్చయము.

విశ్రవసుండు, లోకనాశంబుకొఱకు గట్టై నిన్నుఁ బుట్టించినాఁడు; ఇది వాస్తవము. అని, తాత్పర్యము.

తస్మాత్త్వ మద్య ప్రభృతి మృతకల్ప శ్శయిష్యసే

టీక॥ తస్మాత్=అందువలన; త్వం=నీవు; అద్యప్రభృతి=ఇప్పుడు మొదలు; మృతకల్పః=చచ్చినవానితో సమానుడవై; శయిష్యసే=పరుండఁగలవు.

అందువలన, నీవిది మొదలు, ఎల్లప్పుడును జచ్చినట్లుపడి నిద్రించుచుండఁగలవు. అని, బ్రహ్మ, కుంభకర్ణునితోఁ జెప్పెను అని, తాత్పర్యము.

బ్రహ్మశాపాభిభూతోథ నిపపాతాగ్రతః ప్రభోః. ౨౫

టీక॥అథ=అంత; సః (అధ్యాహృతము)= ఆకుంభకర్ణుండు; బ్రహ్మశాపాభిభూతః= బ్రహ్మదేవునిశాపముచేఁదిరస్కరింపఁబడినవాఁడై; ప్రభోః= బ్రహ్మదేవునియొక్క; అగ్రతః = ముందటఁ; నిపపాత=పడెను.

అంత, నాకుంభకర్ణుండు, బ్రహ్మదేవునిశాపముచేనిద్రనొంది, యాయనముందటఁబడెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతః పరమసంభ్రాంతో రావణో వాక్యమబ్రవీత్

టీక॥తతః=అంత; రావణః=రావణుఁడు; పరమసంభ్రాంతః = మిక్కిలి యుభ్రాంతినొందినవాఁడై; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత, రావణుఁడు, పరమభీతుండై, బ్రహ్మదేవునింజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

వివృద్ధః కాంచనో వృక్షః ఫలకాలే నికృత్యతే. ౨౬
న నప్తారం స్వకం న్యాయ్యం శప్తుమేవం ప్రజాపతే

టీక॥ ప్రజాపతే=బ్రహ్మదేవుఁడా! వివృద్ధః=వృద్ధిఁబొందిన; కాంచనః = బంగారుసంబంధమయిన; వృక్షః=వృక్షము; ఫలకాలే=ఫలకాలమునందు; నికృత్యతే.= ఛేదింపఁబడుచున్నది. స్వకం=నీవాఁడైన; నప్తారం= మునిమనుమని; ఏవం=ఇట్లు; శప్తుం=శపించుటకు; న న్యాయ్యం = యుక్తముగాదు.

బ్రహ్మదేవుఁడా! చక్కఁగావృద్ధిఁబొందినబంగారుపండువృక్షమును, ఫ

లించుకాలమున నటికి వేసెదవేమి? నీ మనిమనుమఁడైయయిన యీకుంభకర్ణునకు నిట్లుశపించుట యుక్తము గాదు. అని, తాత్పర్యము.

న మిథ్యావచనశ్చ త్వం స్వప్స్యత్యేష న సంశయః. ౨౩
కాలస్తు క్రియతా మస్య శయనే జాగరే తథా

టీక॥ త్వంచ=నీవును; మిథ్యావచనః=వట్టిఅబద్ధమాటగలవాఁడవు; న=కావు. ఏషః = ఈకుంభకర్ణుఁడు; స్వప్స్యతి=నిద్రింపఁగలఁడు. సంశయః=సందేహము; న=లేదు. అస్య=ఈకుంభకర్ణునకు; శయనే=పరుండుటయందును; తథా=అట్లు; జాగరే=మేలుకొనుటయందును; కాలస్తు=కాలము మాత్రము; క్రియతాం=చేయఁబడుఁగాక.

నీమాట యబద్ధము కాఁజాలదు కావున, నీకుంభకర్ణుండు నిద్రించుచునే యుండును; సందియము లేదు; అయితే; ఇతండు, నిద్రించుటకును మేలుకొనియుండుటకును, కాలనియమము చేయవలయును. అని, రావణుండు, బ్రహ్మదేవునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రావణస్య వచ శ్శ్రుత్వా స్వయంభూ రిద మబ్రవీత్. ౨౪

టీక॥ స్వయంభూః = బ్రహ్మదేవుఁడు; రావణస్య=రావణునియొక్క; వచః=మాటను; శ్రుత్వా = విని; ఇదం= ఈమాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

బ్రహ్మదేవుండు, రావణుండు చెప్పిన మాటను విని, యతనితో నిట్లని చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శయితా హ్యేష షణ్మాసా నేకాహం జాగరిష్యతి

టీక॥ ఏషః=ఈకుంభకర్ణుఁడు; షణ్మాసాన్=ఆఱుమాసములను; శయితాహి = పరుండఁగలఁడుగదా! ఏకాహం=ఒకదినమ్ము; జాగరిష్యతి=మేలుకొనఁగలఁడు.

ఈకుంభకర్ణుండు, ఆఱుమాసము లునిద్రపోవుచు, నొకదినము మేలుకొనుచు, నుండును. అని, తాత్పర్యము.

ఏకేనాహ్నా త్వసౌ వీర శ్చరన్ భూమిం బుభుక్షితః. ౨౯
వ్యాత్తాస్యో భక్షయేల్లోకాన్ సంక్రుద్ధఇవ పావకః

టీక॥ వీరః=పరాక్రమశాలియగు; అసౌ=ఈకుంభకర్ణుఁడు; ఏకేన=ఒకటియైన; అహ్నా=దినముచేత; బుభుక్షితః=ఆఁకలిగొన్నవాఁడై; వ్యాత్తాస్యః=తెఱవఁబడినముఖంబుగలవాఁడై; భూమిం=భూమిని; చరన్=సంచరించుచు; సంక్రుద్ధః=కోపముఁబొందిన; పావకఇవ=అగ్నిహోత్రుఁడువలె; లోకాన్=జనములను; భక్షయేత్=భక్షించును.

వీరుండగునీకుంభకర్ణుఁడు, ఆఱుమాసములకొకదినమునిద్రలేచి, యాఁకలిగొని నోరుదెఱచుకొని, భూమియందు సంచరించుచుఁ, గ్రుద్ధుండగు నగ్నిహోత్రుండుఁబోలె లోకంబులభక్షింపఁగలఁడు. అని, బ్రహ్మదేవుఁడు, రావణునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

సోఽసౌ వ్యసన మాపన్నః కుంభకర్ణ మబోధయత్. ౩౦
త్వత్పరాక్రమభీతశ్చ రాజా సంప్రతి రావణః

టీక॥ సః=అట్టి; అసౌ=ఈ; రాజా=రాక్షసరాజుఁడగు; రావణః=రావణుఁడు; త్వత్పరాక్రమభీతశ్చ=నీపరాక్రమమువలనభయపడినవాఁడునై; వ్యసనం=దుఃఖమును; ఆపన్నః=పొందినవాఁడై; సంప్రతి=ఇప్పుడు; కుంభకర్ణం=కుంభకర్ణుని; అబోధయత్=మేలుకొలిపెను.

రాక్షసరాజుండగు రావణుండు, నీపరాక్రమంబునకు భయపడి దుఃఖితుండై, నిద్రపోవుచున్న యీకుంభకర్ణుని, మేలుకొలిపెను. అని, తాత్పర్యము.

స ఏష నిర్గతో వీర శ్శిబిరా ద్భీమవిక్రమః. ౩౧
వానరాన్ భృశసంక్రుద్ధో భక్షయన్ పరిధావతి

టీక॥ వీరః=శూరుఁడును; భీమవిక్రమః=భయంకరమయిన పరాక్రమముగలవాఁడునగు; సః=అట్టి; ఏషః=ఈకుంభకర్ణుఁడు; శిబిరాత్=గృహమున

నుండి; నిర్గతాః=వెడలినవారై; భృశసంక్రుద్ధాః=మిక్కిలియుఁగోపమునొందినవారై; వానరాన్=వానరులను; భక్షయన్=భక్షించువాఁడై; పరిధావతి=పరుగెత్తును.

సట్లూరుండును భయంకరపరాక్రముండునగు నీకుంభకర్ణుఁడు, గృహంబుననుండి వెడలి, పరమక్రుద్ధుండైవానరులనుభక్షించుటకై, వచ్చును. అని, తాత్పర్యము.

కుంభకర్ణం సమీక్ష్యైవ హరయోఽద్య ప్రవిద్రుతాః. ౩౨
కథమేనం రణే క్రుద్ధం వారయిష్యంతి వానరాః

టీక॥ అద్య=ఇప్పుడు; హరయః=వానరులు; కుంభకర్ణం=కుంభకర్ణుని; సమీక్ష్యైవ=చూచినంతనే; ప్రవిద్రుతాః=పరుగెత్తినారు. వానరాః=వానరులు; రణే=యుద్ధమునందు; క్రుద్ధం=కోపించినట్టి; ఏనం=ఈకుంభకర్ణుని; కథం=ఎట్లు; వారయిష్యంతి=వారింపఁగలరు?

వానరులిప్పుడు, కుంభకర్ణునిఁజూచినంతనే భయంబునం బరుగెత్తుచున్నారే; ఇంక, వీరలుయుద్ధంబునఁగుపితుండైయున్న యీకుంభకర్ణునెట్లు వారింపఁగలరు? అని, తాత్పర్యము.

ఉచ్యంతాం వానరాః సర్వే యంత్రమేతత్సముచ్ఛ్రితమ్. ౩౩
ఇతి విజ్ఞాయ హరయో భవిష్యంతీహ నిర్భయాః

టీక॥ ఏతత్=ఇది; సముచ్ఛ్రితం=ఎత్తఁబడిన; యంత్రం=యంత్రము. ఇతి (అధ్యాహృతము)=అని; వానరాః=వానరులు; సర్వే=అందఱును; ఉచ్యంతాం=చెప్పఁబడుదురుగాక. ఇతి=ఇట్లు; విజ్ఞాయ=తెలిసికొని; హరయః=వానరులు; ఇహ=ఈవిషయమునందు; నిర్భయాః=భయములేనివారలు; భవిష్యంతి=కాఁగలరు.

“ఇదియొకయంత్రము, పైకెత్తఁబడినది” అనివానరులకుఁజెప్పవలయును; వారలట్లుతెలిసికొని, నిర్భయులైయుందురు. అని, విభీషణుఁడు, రామునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

విభీషణవచః శ్రుత్వా హేతుమత్సుముఖేరితమ్. ౩౪

ఉవాచ రాఘవో వా పీర ౹లం సేనాపతిం తదా

టీక॥రాఘవః=రాముఁడు; హేతుమత్=మంచికార్యములుగలదియు; సుముఖేరితం=సుముఖముగాఁజెప్పఁబడినదియునగు;విభీషణవచః = విభీషణుని మాటను;శ్రుత్వా=విని; తదా=అప్పుడు; సేనాపతిం=సేనానాయకుండగు; నీలం=నీలుని గూర్చి; వాక్యం= మాటను;ఉవాచ=చెప్పెను.

రాముఁడు, విభీషణుఁడుసుముఖంబుతోయుక్తియుక్తంబుగాఁజెప్పినమాటనువిని, వానరసేనానాయకుండగునీలుంజూచి,యిట్లని,చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

గచ్ఛ సర్వాణి సైన్యాని వ్యూహ్య తిష్ఠస్వ పావకే. ౩౪
ద్వారాణ్యాదాయ లంకాయా శ్చర్యాశ్చాప్యథ సంక్రమాన్

టీక॥పావకే = అగ్నిహోత్రపుత్రుండవగు నీలుఁడా! త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు;సర్వాణి = సమస్తములయిన;సైన్యాని = సైన్యములను;వ్యూహ్య = వ్యూహములుగాఁజేసి;లంకాయాః=లంకయొక్క; ద్వారాణి=ద్వారములను; చర్యాశ్చాపి=చర్యాగృహములను;అథ=అంత;సంక్రమాన్=అనకట్టలను;ఆదాయ = ఆక్రమించి;తిష్ఠస్వ=ఉండుము.

అగ్నిహోత్ర పుత్రుండవగు నీలుఁడా! నీవుసమస్తసైన్యంబులనువ్యూహములుగాఁదీర్చుకొని, లంకయందలిపురద్వారంబులనుచర్యాగృహములనుఅనకట్టలనుఆక్రమించియుండుము.

అని, తాత్పర్యము.

శైలశృంగాణి వృక్షాంశ్చ శిలాశ్చాప్యుపసంహర. ౩౫
తిష్ఠంతు వానరా స్సర్వే సాయుధా శ్శైలపాణయః

టీక॥శైలశృంగాణి= పర్వతశిఖరములను;వృక్షాంశ్చ=వృక్షములను;శిలాశ్చాపి=ఱాళ్లను; ఉపసంహర=చేర్పుము.వానరాః=వానరులు;సర్వే=అందఱును;శైలపాణయః= పర్వతములుచేతులంగలవారలయి;సాయుధాః = ఆ

యుధములతోఁగూడినవారలయి; తిష్ఠంతు=ఉందురు గాక.

పర్వతశిఖరంబులను వృక్షంబులను ఱాళ్లను సేకరింపుము; వానరులందఱు, పర్వతంబులు మొదలగు నాయుధంబులను ధరియించియుందురు గాక. అని, రాముఁడు నీలునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రాఘవేణ సమాదిష్టో నీలో హరిచమూపతిః. ౩౩
శశాస వానరానీకం యథావత్కపికుంజరః

టీక॥ హరిచమూపతిః= వానరసేనానాయకుఁడును; కపికుంజరః= వానరశ్రేష్ఠుఁడునగు, నీలః=నీలుఁడు; రాఘవేణ=రామునిచేత; సమాదిష్టః= ఆజ్ఞాపింపఁబడినవాఁడై; వానరానీకం= వానరసేనను; యథావత్= యథాక్రమముగా; శశాస=ఆజ్ఞాపించెను.

వానరోత్తముఁడును వానరసేనానాయకుఁడునగు నీలుండు, రాముని యాజ్ఞను శిరసావహించి, అప్రకారముగ, వానరసేన నాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో గవాక్షః శరభో హనుమానంగదస్తథా. ౩౪
శైలశృంగాణి శైలాభా గృహీత్వా ద్వార మభ్యయుః

టీక॥ తతః=అంతట; శైలాభాః= పర్వతముయొక్క కాంతివంటి కాంతిగలవారలగు; గవాక్షః=గవాక్షుఁడును; శరభః=శరభుఁడును; హనుమాన్=హనుమంతుండును; తథా=అట్లు; అంగదః= అంగదుఁడును; శైలశృంగాణి= పర్వతశిఖరములను; గృహీత్వా= తీసికొని; ద్వారం= ద్వారమునుగూర్చి; అభ్యయుః=పోయిరి.

అంతట, పర్వతాకారులగు గవాక్షుండును శరభుండును హనుమంతుండును అంగదుండును పర్వతశిఖరములను గ్రహించి, లంకా ద్వారంబులనిరోధించిరి. అని, తాత్పర్యము.

రామవాక్య ముపశ్రుత్య హరయో జితకాశినః. ౩౫
పాదపై రాదదాయక వీరా వానరాః పరవాహినీమ్

టీక॥ జితకాశినః = జయముచేఁ బ్రకాశించునట్టి; వానరాః = వానరులు; రామవాక్యం = రామునివాక్యమును; ఉపశ్రుత్య = విని; వీరాః = పరాక్రమశాలులగు వానరులు; పరవాహినీం = శత్రుసైన్యమును; పాదపైః = వృక్షములచేత; అర్దయన్ = పీడించిరి.

జయశీలురై తేజరిల్లుచుండు వీరులగు వానరులు, రాముని మాటను విని, వృక్షములు గొని, శత్రుసైన్యంబుల మర్దించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతో హరీణాం తదనీక ముగ్రం
రరాజ శైలోద్యతదీప్తహస్తమ్. ౮౦
గిరేః సమీపానుగతం యథైవ
మహన్మహాంభోధరజాల ముగ్రమ్

టీక॥ తతః = అంత; హరీణాం = వానరులయొక్క; శైలోద్యతదీప్తహస్తం = పట్టఁబడినపర్వతములు గల్గి ప్రకాశించుచున్న చేతులుగలదియు; ఉగ్రం = భయంకరమునగు; తత్ = ఆ; అనీకం = సేన; గిరేః = పర్వతముయొక్క; సమీపానుగతం = సమీపమును బొందిన; మహత్ = గొప్పదైన; ఉగ్రం = భయంకరమయిన; మహాంభోధరజాలం యథైవ = గొప్పమేఘసమూహమువలెనే; రరాజ = ప్రకాశించెను.

అంత, లంకాప్రాకారసమీపంబున, నానావిధపర్వతంబులు చేతులందాల్చియున్న, భయంకరంబగు నవ్వానరసేన, పర్వతసమీపంబుననుండు భయంకరంబగు మహామేఘసమూహంబు కైవడిఁ, బ్రకాశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే ౯౦
యుద్ధకాండే, ఏకషష్టితమస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండైకషష్టితమసర్గటీక
ముగిసినది.

శ్రీః

ద్విషష్టితమసర్గప్రారంభః.

సతు రాక్షసశార్దూలో నిద్రామదసమాకులః
రాజమార్గం శ్రియా జుష్టం యయౌ విపులవిక్రమః. ౧

టీక॥ విపులవిక్రమః=అధికమయిన పరాక్రమముగల; సః=ఆ; రాక్షసశార్దూలస్తు= రాక్షసశ్రేష్ఠుండగు కుంభకర్ణుండును; నిద్రామదసమాకులః= నిదురకైపుచే వ్యాకులుండై; శ్రియా= కాంతితో; జుష్టం=కూడిన; రాజమార్గం=రాజమార్గమును; యయౌ= పొందెను.

మహాపరాక్రమశాలియగు రాక్షసోత్తముండైనయాకుంభకర్ణుండును కొంచెము దురకైపుచే లంగ, నానావిధకాంతులం దీపిల్లుచున్న రాజమార్గంబుఁ బొందెను. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసానాం సహస్రైశ్చ వృతః పరమదుర్జయః
గృహేభ్యః పుష్పవర్షేణ కీర్యమాణ స్తదా యయౌ. ౨

టీక॥ పరమదుర్జయః=ఎంతమాత్రము జయింపనలవిగానివాఁడగు; సః (అధ్యాహృతము) = ఆకుంభకర్ణుఁడు; తదా = అప్పుడు; రాక్షసానాం= రాక్షసులయొక్క; సహస్రైశ్చ=వేలమందిచేతను; వృతః=చుట్టఁబడినవాఁడై; గృహేభ్యః=ఇండ్లనుండి; పుష్పవర్షేణ= పూవులవానచేత; కీర్యమాణః=చల్లఁబడుచున్నవాఁడై; యయౌ=పోయెను.

యుద్ధంబున నెట్టివారికిని జయింపనలవిగానట్టికుంభకర్ణుండు, పెక్కువేలరాక్షసులచేఁ బరివృతుండై, వారలు మేడలపైనుండి పుష్పవర్షంబు గురియింపఁ బేరోలగంబునం బోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

స హేమజాలవితతం భానుభాస్వరదర్శనమ్
దదర్శ విపులం రమ్యం రాక్షసేంద్రనివేశనమ్. ౩

టీక॥ సః=ఆకుంభకర్ణుఁడు; హేమజాలవితతం= బంగారుకిటికీలచేవ్యాపింపఁబడినదియు; భానుభాస్వరదర్శనం = సూర్యునివలెఁబ్రకాశించుచున్న యాకారముగలదియు; విపులం= విశాలమును; రమ్యం=సుందరమునగు; రాక్షసేంద్రనివేశనం = రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిగృహమును; దదర్శ= చూచెను.

ఆకుంభకర్ణుఁడు , బంగారుకిటికీలతోఁ గప్పఁబడినదియు సూర్యమండలంబు భంగిఁబ్రకాశించుచున్నదియు విశాలంబును రమణీయంబునగు రాక్షసరాజు రావణునిగృహంబునుజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

స తత్తదా సూర్య ఇవాభ్రజాలం
ప్రవిశ్య రక్షోధిపతే ర్నివేశమ్
దదర్శ దూరేఽగ్రజ మాసనస్థం
స్వయంభువం శక్ర ఇవాసనస్థమ్. ౪

టీక॥ సః = ఆకుంభకర్ణుఁడు; తదా=అప్పుడు; సూర్యః= సూర్యుఁడు; అభ్రజాలమివ= మేఘసమూహమునువలెఁ; తత్=ఆ; రక్షోధిపతేః= రాక్షసనాథుండగు రావణునియొక్క; నివేశనం=గృహమును; ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి; శక్రః=ఇంద్రుఁడు; ఆసనస్థం=సింహాసనముననున్న; స్వయంభువమివ=బ్రహ్మదేవునివలెఁ; దూరే=దూరమునందు; ఆసనస్థం=సింహాసనముననున్న; అగ్రజం=అన్నయగు రావణుని; దదర్శ=చూచెను.

ఆకుంభకర్ణుండప్పుడు, సూర్యుండు మేఘసమూహముం బ్రవేశించునట్లు రాక్షసరాజుఁడగు రావణుని గృహంబుఁబ్రవేశించి, దేవేంద్రుండు, ఆసనగతుండగు బ్రహ్మదేవుఁజూచునట్లు, దూరంబునసింహాసనగతుండగు రావణుంగాంచెను. అని, తాత్పర్యము.

భ్రాతు స్స భవనం గచ్ఛ న్రక్షోగణసమన్వితః
కుంభకర్ణః పదన్యాసై రకంపయత మేదినీమ్. ౫

టీక॥ సః=ఆ; కుంభకర్ణః= కుంభకర్ణుఁడు; రక్షోగణసమన్వితః = రా

క్షససమూహముతోఁగూడినదగు; భ్రాతుః = అన్నయగు రావణునియొక్క; భవనం=గృహమును; గచ్ఛన్ = పొందుచు; పదన్యాసైః = అడుగులుంచుటచేత; మేదినీం =భూమిని; అకంపయత్= వడంకునట్లుచేసెను.

ఆకుంభకర్ణుఁడు, రాక్షససమూహసంయుతుఁడగు రావణునిగృహంబుఁ బ్రవేశించునప్పుడు, అతనిపాదన్యాసంబులచే భూమివడంకెను.

అని, తాత్పర్యము.

సోఽభిగమ్య గృహం భ్రాతుః కక్ష్యామభివిగాహ్య చ,
దదర్శోద్విగ్న మాసీనం విమానే పుష్పకే గురుమ్. ౮

టీ॥ సః=ఆకుంభకర్ణుఁడు; భ్రాతుః=రావణుని యొక్క; గృహం=ఇంటిని; అభిగమ్య=ప్రవేశించి; కక్ష్యాం= ద్వారమును; అభివిగాహ్య చ=దాఁటియు; ఉద్విగ్నం=దుఃఖితుఁడును; పుష్పకే=పుష్పకమను; విమానే=విమానమునందు; ఆసీనం = కూర్చుండినవాఁడును నగు; గురుం= అన్నయగు రావణుని; దదర్శ=చూచెను.

ఆకుంభకర్ణుండు, రావణునిగృహంబుఁ బ్రవేశించి, ద్వారమును దాఁటి, లోపలఁ బుష్పకవిమానంబున నాసీనుండును దుఃఖితుండునై యున్న యన్నం గాంచెను. అని, తాత్పర్యము.

అథ దృష్ట్వా దశగ్రీవః కుంభకర్ణ ముపస్థితమ్
తూర్ణ ముత్థాయ సంహృష్ట స్సన్నికర్ష ముపానయత్. ౯

టీ॥ అథ=అంత; దశగ్రీవః=రావణుఁడు; ఉపస్థితం=సమీపించిన; కుంభకర్ణం=కుంభకర్ణుని; దృష్ట్వా = చూచి; సంహృష్టః= సంతోషించినవాఁడై; తూర్ణం=శీఘ్రముగా; ఉత్థాయ=లేచి; సన్నికర్షం=సమీపమును; ఉపానయత్=పొందించెను.

అంత, రావణుండు, కుంభకర్ణుం డువచ్చుటం జూచి, పరమసంతుష్టుండై శీఘ్రంబున, నాసనంబుననుండి లేచి, యతనిం గవుఁగిలించుకొని, యాసనముసమీపంబునకుఁ దీసికొనివచ్చెను.

అని, తాత్పర్యము.

అథాసనస్య పర్యఙ్కే కుంభకర్ణో మహాబలః
భ్రాతుః వవందే చరణౌ కిం కృత్య మితి చాబ్రవీత్. ౮

టీక॥ అథ=అంత; మహాబలః= అధికమయినబలముగల; కుంభకర్ణః=కుంభకర్ణుఁడు; పర్యంకే= పాన్పునందు; ఆసీనస్య=కూర్చుండిన; భ్రాతుః= అన్నయొక్క; చరణౌ= పాదములను; వవందే= నమస్కరించెను. "కృత్యం కిం=పనియేమి" ఇతి=అని; అబ్రవీచ్చ= చెప్పెను.

అంత, రావణుండు, పరుఁపర్యంకంబునం గూర్చుండినపిమ్మట, మహాబలుండగుకుంభకర్ణుఁడు, అన్న చరణంబులకు నమస్కరించి, "ఏమికార్యము?" అని, యడిగెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఉత్పత్య చైనం ముదితో రావణః పరిషస్వజే

టీక॥ రావణః=రావణుఁడు; ముదితః=సంతోషించినవాఁడై; ఉత్పత్య=లేచియు; ఏనం=ఈకుంభకర్ణుని; పరిషస్వజే=కౌఁగిలించెను.

రావణుండు, సంతుష్టుండై లేచి, కుంభకర్ణుని కౌఁగిలించుకొనెను. అని, తాత్పర్యము.

స భ్రాత్రా సంపరిష్వక్తో యథావచ్చాభినందితః. ౯
కుంభకర్ణః శుభం దివ్యం ప్రతిపేదే వరాసనమ్

టీక॥ సః=ఆ; కుంభకర్ణః=కుంభకర్ణుఁడు; భ్రాత్రా=అన్నచేత; సంపరిష్వక్తః=కౌఁగిలింపఁబడినవాఁడై; యథావచ్చ=యథాక్రమముగ; అభినందితః=ప్రశంసింపఁబడినవాఁడై; శుభం= సుందరమును; దివ్యం=శ్రేష్ఠమునగు; వరాసనం=సింహాసనమును; ప్రతిపేదే=పొందెను.

ఆకుంభకర్ణుండు, రావణునిచేఁ గౌఁగిలింపఁబడి ప్రశంసింపఁ బడినవాఁడై, సుందరంబును దివ్యంబునగు సింహాసనంబు నారోహించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తదాసన మాశ్రిత్య కుంభకర్ణో మహాబలః. ౧౦
సంరక్తనయనః కోపా ద్రావణం వాక్య మబ్రవీత్

టీక॥ మహాబలః=అధికమయినబలముగల; సః=ఆ; కుంభకర్ణః=కుంభకర్ణుఁడు; తదా=అప్పుడు; ఆసనం=ఆసనమును; ఆశ్రిత్య=పొంది; కోపాత్=కోపమువలన; సంరక్తనయనః=మిక్కిలియు నెఱ్ఱనైనకన్నులుగలవాఁడై; రావణం = రావణునిగూర్చి; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

మహాబలుఁడగు నాకుంభకర్ణుండు, ఆసనగతుండై, కోపంబునఁగన్నుల నెఱ్ఱఁదనంబుగదుర, రావణుంబూచి, యీమాటం జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

కిమర్థ మహ మాదృత్య త్వయా రాజ న్విబోధితః. ౧౧

టీక॥ రాజన్=రాక్షసరాజుఁడవగురావణుఁడా! అహం = నేను; త్వయా=నీచేత; ఆదృత్య=ఆదరించి; కిమర్థం=ఎందుకొఱకు; విబోధితః=మేలుకొలుపఁబడినాను.

రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా! నీవు, నిద్రపోవుచున్ననన్ను, ఇంత, యుక్తితో, నేలలేపినావు?

అని, తాత్పర్యము.

శంస కస్మా ద్భయం తేస్తి కోద్య ప్రేతో భవిష్యతి

టీక॥ శంస=చెప్పుము. తే=నీకు; కస్మాత్=ఎవ్వనివలన; భయం = భయము; అస్తి=కలదు; కః= ఎవ్వఁడు ; అద్య=ఇప్పుడు; ప్రేతః= చచ్చినవాఁడు; భవిష్యతి=కాఁగలఁడు.

నీకిప్పుడెవ్వనివలన భయముగలిగినది? ఎవ్వఁడిప్పుడుమరణంబునొందనున్నాఁడు? చెప్పుము. అని, కుంభకర్ణుఁడు, రావణునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

భ్రాతరం రావణః క్రుద్ధం కుంభకర్ణ మవస్థితమ్. ౧౨
ఈషత్తు పరివృత్తాభ్యాం నేత్రాభ్యాం వాక్య మబ్రవీత్

టీక॥ రావణః=రావణుఁడు; భ్రా[illegible]రం=తమ్ముఁడును; క్రుద్ధం=కోపించియున్నవాఁడును; అవస్థితం=నిశ్చితుఁడైయున్నవాఁడునగు; కుంభకర్ణం=కుంభకర్ణునిగూర్చి; ఈషత్=కొంచెముగానే; పరివృత్తాభ్యాం=తిరిగిన; నేత్రాభ్యాం=కన్నులతో; వాక్యం=మా[illegible]; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

రావణుఁడు, క్రుద్ధుండు నిశ్చితంబుగా మాటలాడుచున్నవాఁడునగు తమ్మునిఁ గుంభకర్ణునిఁ జూచి, కొంచెముకోపంబునఁ గన్నులు దిరుగ, నిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అద్య తే సుమహాన్ కాల శ్శయానస్య మహాబల. ౧౩
సుఖిత స్త్వం న జానీషే మమ రామకృతం భయమ్

టీక॥ మహాబల=అధికమయినబలముగలకుంభకర్ణుఁడా! తే=నీవు; శయానస్య=పరుండియుండఁగా; అద్య=ఇప్పుడు; సుమహాన్=మిక్కిలియు నధికమయిన; కాలః=కాలము; ఆసీత్ (అధ్యాహృతము)=అయెను. సుఖితః=సుఖమునొందిన; త్వం=నీవు; మమ=నాకు; రామకృతం=రామునిచేఁ జేయఁబడిన; భయం=భయమును; న జానీషే=తెలియకున్నావు.

మహాబలుండవగు కుంభకర్ణుఁడా! నీవు పరుండియిప్పటికిబహుకాలమయినది; ఇట్లు, సుఖంబుగా నిద్రించుచుండు వాఁడవు కావున, నాకు రామునివలనం గలిగినభయము నీకుఁ దెలియలేదు. అని, తాత్పర్యము.

ఏష దాశరథీ రామ స్సుగ్రీవసహితో బలీ. ౧౪
సముద్రం సబల స్తీర్త్వా మూలం నః పరికృంతతి

టీక॥ బలీ=బలవంతుఁడగు; దాశరథిః=దశరథపుత్రుఁడైన; ఏషః=ఈరాముఁడు; సుగ్రీవసహితః=సుగ్రీవునితోఁ గూడినవాఁడై; సబలః=సేనతోఁగూడినవాఁడై; సముద్రం=సముద్రమును; తీర్త్వా=దాటి; నః=మనయొక్క; మూలం=వేరును; పరికృంతతి=ఛేదించుచున్నాఁడు.

బలవంతుండగు దశరథకుమారుండు రాముండు, సుగ్రీవునితోను వా

నర సేనలోనుఁగూడి, సముద్రంబు దాటివచ్చి, మనలను సమూలంబుగా ఖండించుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

హంత పశ్యస్వ లంకాయాం వనా న్యుపవనానిచ । ౧౫
సేతునా సుఖ మాగమ్య వానరైకార్ణవం కృతమ్ ॥

టీక॥ హంత = అయ్యో; లంకాయాం = లంకయందు; వనాని = అడవులను; ఉపవనానిచ = ఉద్యానవనములను; పశ్యస్వ = చూడుము; రామేణ (అధ్యాహృతము) = రాముని చేత; సేతునా = సేతువుచేత; సుఖం = సుఖముగా; ఆగమ్య = వచ్చి; సర్వం (అధ్యాహృతము) = అంతయు; వానరైకార్ణవం = వానరమయమయిన ఒకటె సముద్రముగా; కృతం = చేయఁబడినది.

లంకయందలి వనంబుల నుపవనంబులం జూడుము, రాముండు సముద్రంబునకు సేతువు గట్టుకొనివచ్చి, లంకయంతయు వానరమయము గావించియున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

యే రక్షసాం ముఖ్యతమా హతాస్తే వానరై ర్యుధి । ౧౬
వానరాణాం క్షయం యుద్ధే న పశ్యామి కదాచన ॥

టీక॥ యే = ఎవ్వరు; రక్షసాం = రాక్షసులలో; ముఖ్యతమాః = మిక్కిలి యనుత్తములో; తే = వారలు; యుధి = యుద్ధమునందు; వానరైః = వానరుల చేత; హతాః = చంపఁబడినారు. యుద్ధే = యుద్ధమునందు; కదాచన = ఒకానొకప్పుడును; వానరాణాం = వానరులయొక్క; క్షయం = నాశమును; న పశ్యామి = చూడను.

మన రాక్షసులలో నుత్తములుగా నుండువారలు, వానరులచే యుద్ధంబున నిహతులయిరి; నేను, యుద్ధంబున, ఒకప్పుడును, వానరవీరులలో నొక్కఁడు డేనివచ్చుటఁజూడలేదు.

అని, తాత్పర్యము.

నచాపి వానరా యుద్ధే జితపూర్వాః కదాచన । ౧౭

టీక॥వానరాః=వానరులు ; యు[illegible]
ద్ధే=యుద్ధమునందు;కదాచన= ఒకా[illegible] యుద్ధంబుననొకప్పుడైనను
నొకప్పుడును; జితపూర్వాః[illegible] పజయమునొందినదిలేదు.
న్నుజయింపఁబడినవారలునుసు;న = కా[illegible]

తదేతద్భయ ముత్పన్నం త్రాయస్వ మాం మహాబల
నాశయ త్వ మిమా నద్య తదర్థం బోధితో భవాన్. ౧౮

టీక॥మహాబల = అధికమయినబల ముగలకుంభకర్ణుఁడా!తత్=అట్టి; ఏతత్=ఈ;భయం=వెఱపు;ఉత్పన్నం= పుట్టినది.త్వం=నీవు; అద్య=ఇప్పుడు;ఇమాం=ఈలంకాపురిని; త్రాయస్వ=రక్షింపుము.ఇమాన్=ఈవానరులను;నాశయ = నశింపఁజేయుము.తదర్థం= అందుకొఱకు;భవాన్ = నీవు;బోధితః=మేలుకొలుపఁబడినావు.

మహాబలుండవగుకుంభకర్ణుఁడా!ఇట్టిభయముగలిగినది;నీవిప్పుడు, వానరులనందఱను వధించి, యీలంకాపట్టణమునుగాపాడుము; అందుకొఱకేనిన్ను నిద్రలేపినాము.అని, తాత్పర్యము.

సర్వక్షపితకోశంచ స త్వ మభ్యవపద్య మామ్
త్రాయస్వ మాం పురీం లంకాం బాలవృద్ధావశేషితామ్. ౧౯

టీక॥సః=అట్టి;త్వం=నీవు;మాం=నన్ను;సర్వక్షపితకోశం=నాశమునొందింపఁబడినసమస్తధనముగలవానిఁగా; అభ్యవపద్య=ఎఱింగియు;బాలవృద్ధావశేషితాం=పిన్నవాండ్రనుముసలివాండ్రను శేషించినవారలుగాఁగల ; ఇమాం=ఈ;లంకాం=లంకయను;పురీం= పట్టణమును;త్రాయస్వ=రక్షింపుము.

నాబొక్కసమంతయు సెలవయినది; లంకయందలి మేటిరాక్షసులందఱు హతులయి, ఇప్పుడు బాలవృద్ధులుమాత్రము శేషించియున్నారు; ఈసంగతితెలిసి,నీవు,ఇప్పుడు,లంకనురక్షింపుము. అని, తాత్పర్యము.

భ్రాతు రర్థే మహాబాహో కురు కర్మ సుదుష్కరమ్

టీక॥ మహాబాహో=పెద్దచేతులు గలకుంభకర్ణుడా! భ్రాతుః=అన్న యొక్క; అర్థే = కార్యమునిమిత్తము; సుదుష్కరం=చేయనలవిగాని; కర్మ=కార్యమును; కురు=చేయుము.

మహాబాహువుండవగు కుంభకర్ణుడా! నీయన్నకుఁగా, ఇతరులచే చేయన లవిగాని యీ కార్యమును చేయుము. అని, తాత్పర్యము.

మన్నైవం నోక్తపూర్వోఽహి కచ్చిద్భ్రాతః పరంతప. ౨౦

టీక॥ పరంతప=శత్రువులఁదపింపఁజేయునట్టి; భ్రాతః=తమ్ముఁడా! త్వం (అధ్యాహృతము)=నీవు; మయా=నాచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తపూర్వః = మున్నుచెప్పఁబడినవాఁడవు; నకచ్చిత్=కావుగదా!

శత్రువులవధించువాఁడవగు కుంభకర్ణుడా! ఇదివఱకెప్పుడైననేను నీతో నీప్రకారంబునం జెప్పియున్నానా? అని, తాత్పర్యము.

త్వయ్యస్తితు మమ స్నేహః పరా సంభావనాచ మే

టీక॥ త్వయితు = నీయందుమాత్రము; మమ=నాకు; స్నేహః = స్నేహము; అస్తి=కలదు. మే=నాకు; పరా=అధికమయిన; సంభావనాచ = గౌరవమును; అస్తి(అధ్యాహృతము)=కలదు.

నీయందుమాత్రము, నాకెప్పుడును మిక్కిలియు స్నేహమును గౌరవంబునుంగలదు. అని, తాత్పర్యము.

దైవాసురేషు యుద్ధేషు బహుశో రాక్షసర్షభ. ౨౧
త్వయా దేవాః ప్రతివ్యూహ్య నిర్జితా శ్చాసురా యుధి

టీక॥ రాక్షసర్షభ = రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడవగుకుంభకర్ణుడా! దేవాసురేషు = దేవాసురసంబంధులగు; యుద్ధేషు=యుద్ధములయందు; త్వయా=నీచేత; యుధి=యుద్ధమునందు; ప్రతివ్యూహ్య=ఎదిరించి; దేవాః=దేవతలును; అసురాశ్చ=అసురులును; నిర్జితాః=జయింపఁబడిరి.

రాక్షసశ్రేష్ఠుఁ డవగు కుంభకర్ణుఁడా! దేవాసురయుద్ధములందు, నీవు మున్ను, దేవతలను గెలుచుచు, ఎదిరించి, యందఱినుఁ గూడ జయించినావు.

అని, తాత్పర్యము.

తదేతత్సర్వ మాతిష్ఠ వీర్యం భీమవిక్రమ ౨౨
నహి తే సర్వభూతేషు దృశ్యతే సదృశో బలీ

టీక॥ భీమపరాక్రమ= భయంకరమయిన పరాక్రమముగల కుంభకర్ణుఁడా! తత్=అట్టి; ఏతత్=ఈ; వీర్యం= పరాక్రమమును; సర్వం=సమస్తమును; ఆతిష్ఠ=అవలంబింపుము. సర్వభూతేషు= సమస్తప్రాణులయందును; తే=నీకు; సదృశః=సమానుఁడైన; బలీ=బలవంతుఁడు; నదృశ్యతేహి = చూడఁబడఁడు గదా!

భయంకరపరాక్రముఁడవగు కుంభకర్ణుఁడా! నీవు పరాక్రమమంతయు నవలంబింపుము; సమస్తప్రాణులయందును నీకు సరియయిన బలవంతుఁ డెవ్వఁడును లేఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

కురుష్వ మే ప్రియహిత మేతదుత్తమం
యథాప్రియం ప్రియరణ బాంధవప్రియ ౨౩
స్వతేజసా విధమ సపత్నవాహినీం
శరద్ఘనం పవన ఇవోద్యతో మహాన్

టీక॥ ప్రియరణ=ఇష్టమయినయుద్ధముగలవాఁడవును; బాంధవప్రియ=బంధువులు ఇష్టులు గాఁగలవాఁడవునగు, కుంభకర్ణుఁడా! మే=నాకు; ప్రియహితం= సంతోషకరంబును మేలుగలిగించునదియునగు; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమయిన; ఏతత్=దీని; యథాప్రియం=సంతోషముగలుగునట్లుగా; కురుష్వ = చేయుము. ఉద్యతః=లేచినదియు; మహాన్= గొప్పదియునగు; పవనః=వాయువు; శరద్ఘనమివ=శరదృతువునందలి మేఘమునువలె; సపత్నవాహినీం= శత్రుసైన్యమును; స్వతేజసా= నీపరాక్రమముచేత; విధమ=తోలుము.

యుద్ధప్రియుఁడవు బంధువులయందధికప్రీతిగలవాఁడవునగు కుంభకర్ణుఁడా! నాకుఁ బ్రియంబును హితంబునగు నీయుత్తమకార్యంబు గావింపుము; మహావాయువులేచి, శరన్మేఘంబులం బాఁదోలునట్లు, నీవు పరాక్రమంబు చే శత్రుసైన్యంబులం బాఁదోలుము. అని, రావణుండు, కుంభకర్ణునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, ద్విషష్టితమస్సర్గః.
ఇతి, స్పష్టార్థః.

ఇతి, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండద్విషష్టితమసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీః

త్రిషష్టితమసర్గప్రారంభః.

తస్య రాక్షసరాజస్య నిశమ్య పరిదేవితమ్
కుంభకర్ణో బభాషేదం వచనం ప్రజహాస చ. ౧

టీక॥ కుంభకర్ణః=కుంభకర్ణుఁడు; రాక్షసరాజస్య=రాక్షసనాథుఁడగు; తస్య=ఆరావణునియొక్క; పరిదేవితం=రోదనమును; నిశమ్య=విని; ఇదం=ఈ; వచనం=మాటను; బభాష(బభాషే)=చెప్పెను. ప్రజహాస చ=నవ్వెను.

కుంభకర్ణుండు, రాక్షసరాజండగు రావణుండు చెప్పిన మాటలను విని, నవ్వి యీమాటం జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

దృష్టో దోషో హి యోఽస్మాభిః పురా మంత్రవినిర్ణయే

హితేష్వనభిరక్తేన సోయమాసాదిత స్త్వయా.

టీక॥ పు.రా = మున్ను; మంత్రవినిర్ణయే = ఆలోచనము నిశ్చయించుటయందు; అస్మాభిః = మనచేత; యః = ఏ; దోషః = దోషమె; దృష్టః = చూడఁబడినదో; సః = అట్టి; అయం = ఈదోషము; హితేషు = ఇష్టులయందు; అనభిరక్తేన = ఆసక్తిలేనట్టి; త్వయా = నీచేత; ఆసాదితః = పొందఁబడినది.

మున్ను, మనమాలోచనము సేయునప్పుడు, ఏదోషము గలుగునని నిశ్చయించుకొంటిమో, నీ ప్రహితులమాటను వినకపోవుటవలన, ఇప్పుడాదోషమునె పొందినావు. అని, తాత్పర్యము.

శీఘ్రం ఖల్వభ్యుపేతం త్వాం ఫలం పాపస్య కర్మణః
నిరయేష్వేవ పతనం యథా దుష్కృతకర్మణః. ౩

టీక॥ దుష్కృతకర్మణః = పాపము అయినకార్యములుగలవారలను; నిరయేష్వేవ = నరకములయందె; పతనం యథా = పడుటవలె; పాపస్య = పాపము యిన; కర్మణః = కార్యముయొక్క; ఫలం = ఫలము; త్వాం = నిన్ను; శీఘ్రం = శీఘ్రముగా; అభ్యుపేతం ఖలు = పొందినదిగదా!

పాపకర్ములు నరకపాతముఁబొందునట్లు, నీవు గావించిన సీతాహరణరూపపాపకార్యము యొక్క ఫలమును, శీఘ్రముగనే పొందినావు.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రథమం వై మహారాజ కృత్యమేతదచింతితమ్
కేవలం వీర్యదర్పేణ నానుబంధో విచారితః. ౪

టీక॥ మహారాజ = మహారాజుఁడవగు రావణుఁడా! వీర్యదర్పేణ కేవలం = పరాక్రమగర్వము చేతనె; ఏతత్ = ఈ; కృత్యం = సీతాపహరణరూపకార్యము; ప్రథమం వై = మొదటనె; అచింతితం = ఆలోచింపఁబడలేదు. అనుబంధః = దోషము; న విచారితః = ఆలోచింపఁబడలేదు.

మహారాజుఁడవగు రావణుఁడా! నీవు, పరాక్రమగర్వంబున, సీతన

స ౬౩

పహరించుటకు మున్నే, చక్కఁగా నాలోచింపకయే, గావించినావు; గుణదోషంబులను గూడ విచారింపవైతివి.

అని, తాత్పర్యము.

యః పశ్చా త్పూర్వకార్యాణి కుర్యా దైశ్వర్య మాస్థితః
పూర్వం చోత్తరకార్యాణి న స వేద నయానయౌ. ౫

టీక॥ యః = ఎవ్వఁడు; ఐశ్వర్యం = దొరతనమును; ఆస్థితః = పొందినవాఁడై; పూర్వకార్యాణి = మొదటి కార్యములను; పశ్చాత్ = వెనుకను; ఉత్తరకార్యాణి = వెనుకటి కార్యములను; పూర్వంచ = ముందును; కుర్యాత్ = చేయునో; సః = అతఁడు; నయానయౌ = న్యాయాన్యాయములను; న వేద = ఎఱుఁగఁడు.

ఏ రాజు, ముందు చేయవలసిన కార్యములను వెనుకను, వెనుకఁ జేయవలసిన కార్యములను ముందును, జేయునో, అతండు, న్యాయాన్యాయంబులు దెలియనివాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

దేశకాలవిహీనాని కర్మాణి విపరీతవత్
క్రియమాణాని నశ్యంతి హవీం ష్యప్రయతేష్వివ. ౬

టీక॥ దేశకాలవిహీనాని = దేశకాలముచేత విడువఁబడిన; క్రియమాణాని = చేయఁబడుచున్న; కర్మాణి = కార్యములు; విపరీతవత్ = విపరీతకార్యములై; అప్రయతేషు = అపరిశుద్ధులయందు; హవీంషీవ = హవిస్సులువలె; నశ్యంతి = చెడుచున్నవి.

దేశకాలవిరుద్ధంబుగఁ జేయఁబడిన కార్యములు విపరీతంబులయి, అపరిశుద్ధులచే వేల్వఁబడిన హవిస్సులువలె, వ్యర్థములగును. అని, తాత్పర్యము.

త్రయాణాం పంచధా యోగం కర్మణాం యః ప్రపశ్యతి
సచివైః సమయం కృత్వా స సమ్యగ్వర్తతే పథి. ౭

టీక॥ యః = ఎవ్వఁడు; సచివైః = మంత్రులతోఁ; సమయం = సంకేతమును; కృత్వా = చేసి; త్రయాణాం = మూఁడైన; కర్మణాం = ఉత్తమమధ్యమాధమకా

గ్యములకు; పంచధా=కార్యములయారంభోపాయము, పురుషద్రవ్య సంపత్తు, దేశకాలవిభాగము, వినిపాతప్రతీకారము, కార్యసిద్ధి, ఈయయిదింటితో; యోగం= సంబంధమును; ప్రపశ్యతి= చూచునో; సః=అతండు; సచ్యే=యోగ్యమయిన; పథి=మార్గమునందు; వర్తతే=ఉన్నాఁడు.

ఎవ్వండు, మంత్రులతోఁజక్కఁగా నాలోచించి, తానుబలిష్ఠుండైశత్రువు దుర్బలుండైయుండునప్పుడు గావింపవలసినయుద్ధంబును నుత్తమకర్మంబును, తానును శత్రువును సమానులయి యుండునప్పుడు చేయునట్టి సంధియను మధ్యమకర్మంబును, తానుదుర్బలుండైశత్రువు బలిష్ఠుండై యుండునప్పుడు గావించు దానంబను నధమ కర్మంబును, కర్మములయారంభోపాయము, పురుషద్రవ్యసంపత్తు, దేశకాలవిభాగము, విఘ్నవారణము, కార్యసిద్ధిఅనునీయయిదింటితోఁబొసగించి, కార్యము సాధించునో, ఆరాజు, సమర్థుఁడు; సన్మార్గంబుననుండువాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

యథాగమంచ యో రాజా సమయం విచికీర్షతి
బుధ్యతే సచివాన్ బుద్ధ్యా సుహృదశ్చానుపశ్యతి ॥౮॥

టీక॥ యః=ఏ; రాజాచ=రాజును; యథాగమం=నీతిశాస్త్రమునతిక్రమింపక; సమయం=నిశ్చయమును; విచికీర్షతి=చేయఁగోరునో; బుద్ధ్యా=బుద్ధిచేత; సచివాన్=మంత్రులను; బుధ్యతే=ఎఱుంగునో; సుహృదశ్చ=స్నేహితులను; అనుపశ్యతి=చూచునో; సః(అధ్యాహృతము)=ఆరాజు; సత్యే, పథివర్తతే(అధ్యాహృతము)=యోగ్యమయిన మార్గంబునందున్నాఁడు.

ఎవ్వండు, మంత్రుల యభిప్రాయంబుఁజక్కఁగాఁదెలిసికొని, స్నేహితులతోనాలోచించి, నీతిశాస్త్రప్రకారము ననిశ్చయముఁజేయునో, ఆరాజు, సమర్థుండు. అని, తాత్పర్యము.

ధర్మమర్థంచ కామంచ సర్వాన్వా రక్షసాం పతే
భజేత పురుషః కాలే త్రీణి ద్వంద్వాని వా పునః ॥౯॥

టీక॥ రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; పతే=ప్రభుఁడవగు రావణుఁడా! పురుషః=పురుషుఁడు; ధర్మం= ధర్మమును; అర్థంచ=అర్థమును ; కామం= కామమును; త్రీణి=మూఁడైన ; ద్వంద్వాని వా పునః=జంటలను గాని; సర్వాన్ వా=అన్నిఁటిని గాని; కాలే= యుక్త కాలమునందు; భజేత = సేవింపవలయును.

రాక్షసేశ్వరుఁడవగు రావణుఁడా! పురుషుఁడు, శాస్త్రంబున విధింపఁబడియుండునట్లు, ప్రాతఃకాలంబున ధర్మమును, మధ్యాహ్నంబున నర్థంబును, సాయంకాలంబునఁ గామంబును సేవింపవలయును; లేక, ప్రాతఃకాలంబున ధర్మార్థంబులను , మధ్యాహ్నంబున నర్థధర్మంబులను , సాయంకాలంబునఁ గామార్థంబులను , ఇట్లొక్కొక కాలంబున రెండు రెండుగాఁ గాని సేవింపవలయును; లేక, సాయంకాలంబుననైనను ధర్మార్థకామంబులను మూఁడింటిని సేవించునది. కామంబును మాత్రము సర్వకాలంబుల సేవించువాఁడధముండు.

అని, తాత్పర్యము.

త్రిషు చైతేషు యచ్ఛ్రేష్ఠం శ్రుత్వా తన్నావబుధ్యతే
రాజా వా రాజమాత్రో వా వ్యర్థం తస్య బహుశ్రుతమ్. ౧౦

టీక॥ యః=ఏ; రాజా వా=రాజుగాని; రాజమాత్రో వా = రాజంతటివాఁడు గాని; ఏతేషు=ఈ; త్రిషు చ= మూఁడు పక్షములయందును; యత్ = ఏది; శ్రేష్ఠం ఉత్తమమో ; తత్ (అధ్యాహార్యం)= దానిని; శ్రుత్వా=విని; నావబుధ్యతే=ఎఱుఁగఁడో; తస్య= అతనియొక్క; బహుశ్రుతం= అధికమయిన శాస్త్రజ్ఞానము; వ్యర్థం= నిష్ప్రయోజనము.

ఎవ్వఁడు , రాజుగాని రాజంతటివాఁడుగాని, ఈమూఁడు పక్షములందును ఉత్తమమగు దానిని వినియు నెఱుఁగఁడో, అతని శాస్త్రజ్ఞానమంతయు వ్యర్థము. అని, తాత్పర్యము.

ఉపప్రదానం సాంత్వం వా భేదం కాలే చ విక్రమమ్
యోగంచ రక్షసాం శ్రేష్ఠ తావుభౌ చ నయానయౌ. ౧౧

కాలే ధర్మార్థ కామాన్యః సమ్మంత్ర్య సచివైస్సహ
నిషేవే తాత్మవాన్ లోకే న స వ్యసన మాప్నుయాత్. ౧౨

టీక॥ రక్షసాం=రాక్షసులలో; శ్రేష్ఠ=ఉత్తముఁడవగు రావణుఁడా! ఆత్మవాన్=ధైర్యముగలవాఁడు; యః = ఎవ్వఁడు; కాలే=యుక్తకాలమునందు; సచివైస్సహ= మంత్రులతోఁగూడ; సమ్మంత్ర్య=చక్కఁగానాలోచించి; కాలే= యుక్తకాలమునందు; ఉపప్రదానం= దానమును గాని; సాంత్వంవా=మంచి మాటచెప్పుటను గాని; భేదంవా=భేదమును గాని; విక్రమంచ=పరాక్రమమును గాని; యోగంచ= సముదాయమును గాని; తౌ=ఆ; నయానయౌ = న్యాయాన్యాయంబులను; ఉభౌచ=రెంటిని; ధర్మార్థకామాన్= ధర్మమును అర్థమును కామమును; నిషేవేత=సేవించునో; సః=అతఁడు; లోకే=లోకమునందు; వ్యసనం=దుఃఖమును; నాప్నుయాత్= పొందఁడు.

రాక్షసోత్తముఁడవగు రావణుఁడా! ధీరుఁడు, కాలంబున, మంత్రులతోఁ జక్కఁగానాలోచించి, యుక్తకాలంబుల ధర్మార్థకామంబుల విడువక యాచరించుచు, శత్రుస్థితినిబట్టి, యతని యొద్దకుఁబోయి ధనముసమర్పించుటను గాని, మంచిమాటలు చెప్పుకొనుటను గాని, వారలలో వారలకువిరోధంబు పుట్టించుటను గాని, యుద్ధంబుసేయుటను గాని, ఈనాలుగుపాయంబులలో, రెంటిని మూటిని గాని, అయ్యైకాలంబుల కుఁదగినట్లుగావించునో, అతనికిదుఃఖముగలుగదు. అని, తాత్పర్యము.

హితానుబంధ మాలోచ్య కార్యాకార్య మిహాత్మనః
రాజా సహార్థ తత్త్వజ్ఞైః స్సచివై స్సహ జీవతి. ౧౩

టీక॥యః (అధ్యాహృతము)= ఏ; రాజా=రాజు; అర్థతత్త్వజ్ఞైః= కార్యతత్త్వములఁదెలిసిన; సచివైస్సహ=మంత్రులతోఁగూడ; ఇహ=ఈవిషయమునందు; ఆత్మనః=తనయొక్క; హితానుబంధం= మేలుతోసంబంధము గలదానిని; కార్యాకార్యం=చేయఁదగినదానిని చేయఁదగనిదానిని; ఆలోచ్య-

ఆలోచించి ; నిషేవేత (అధ్యాహృతము)=సేవించునో; సః=ఆరాజు ; జీవతిహి=జీవించునుగదా!

ఏరాజు, కార్యతత్త్వంబు దెలిసినట్టి మంత్రులతో నేదిదనకు మేలుగలిగించునదో, ఏదికార్యమో, ఏదియకార్యమో, తీసినంతయుం జక్కఁగా నాలోచించి, యుక్తమయినదానిని మాత్రమె చేయునో, అతండుమాత్రము లోకంబున సుఖంబుగా జీవించును.

అని, తాత్పర్యము.

అనభిజ్ఞాయ శాస్త్రార్థాన్ పురుషాః పశుబుద్ధయః
ప్రాగల్భ్యాద్వక్తుమిచ్ఛంతి మంత్రేష్వభ్యంతరీకృతాః. ౧౪

టీక॥ పశుబుద్ధయః = పశువులయొక్క బుద్ధివంటిబుద్ధిగల; పురుషాః = పురుషులు; శాస్త్రార్థాన్ = నీతిశాస్త్రముయొక్క యర్థములను; అనభిజ్ఞాయ = తెలిసికొనక; మంత్రేషు = ఆలోచనలయందు; అభ్యంతరీకృతాః = చేర్చుకొనంబడినవారలయి; ప్రాగల్భ్యాత్ = చపల్యారమువలన; వక్తుం = చెప్పుటకు; ఇచ్ఛంతి = కోరుచున్నారు.

పశువులవంటి పురుషులు, నీతిశాస్త్రార్థములొకించుకేని దెలియనివారలయినను, రాజుమూఢుండగుటచే, నాలోచనసభయందుం బ్రవేశముగాంచినవారలయి, తమప్రగల్భతం జూపుచుండ్రే తెదరు. అని, తాత్పర్యము.

అశాస్త్రవిదుషాం తేషాం నకార్యమహితం వచః
అర్థశాస్త్రానభిజ్ఞానాం విపులాం శ్రియమిచ్ఛతామ్. ౧౫

టీక॥ అశాస్త్రవిదుషాం = శాస్త్రముందెలియనివారలును; అర్థశాస్త్రానభిజ్ఞానాం = నీతిశాస్త్రముదెలియనివారలునగు; తేషాం = వారలయొక్క; అహితం = కీడుగలిగించునట్టి; వచః = మాట; విపులాం = అధికమయిన; శ్రియం = సంపదను; ఇచ్ఛతాం = కోరువారలకు; నకార్యం = చేయఁదగినది కాదు.

కొంచెమేని శాస్త్రాభ్యాసముసేయనివారలును నీతిశాస్త్రముపూర్తిగాఁ దెలియనివారలునగువారలమాట, కీడుగ

క్షిగించునుగావున, సంపదగోరువారలు దానినెంతమాత్రముచేయఁగూడదు. అని, తాత్పర్యము.

అహితంచ హితాకారం ధార్ష్ట్యాజ్జల్పంతి యే నరాః
అవేక్ష్య మంత్రబాహ్యాస్తే కర్తవ్యాః కృత్యదూషణాః. ౧౬.

టీక॥ యే=ఏ; నరాః=మనుష్యులు; అహితంచ= కీడుగలిగించునట్టిదానిని; హితాకారం= హితముయొక్క యాకారమువంటి యాకారముగలదానిగా; ధార్ష్ట్యాత్= ప్రాగల్భ్యమువలన; జల్పంతి= పేలుచున్నారో; కృత్యదూషణాః=కార్యముఁజెఱుచునట్టి; తే= వారలు; అవేక్ష్య=పరీక్షించి; మంత్రబాహ్యాః=ఆలోచనకువెలుపలనుండువారుగా; కర్తవ్యాః=చేయఁదగినవారలు.

ఎవ్వరు, ప్రాగల్భ్యముచే, నహితమగుదాని, హితమువలెనే, ప్రేలుదురో, వారలుకార్యముఁజెఱుతురుగావున, రాజువారలను, మున్నె పరీక్షించి, మంత్రసభనుండిగెంటఁ బలయును. అని, తాత్పర్యము.

వినాశయంతో భర్తారం సహితాశ్శత్రుభిర్బుధైః
విపరీతాని కృత్యాని కారయంతీహ మంత్రిణః. ౧౭

టీక॥ ఇహ=ఇప్పుడు; మంత్రిణః= మంత్రులు; బుధైః=పండితులగు; శత్రుభిః=శత్రువులతో; సహితాః= చేరినవారలయి; భర్తారం=రాజును; వినాశయంతః=నశింపఁజేయువారలయి; విపరీతాని=విరుద్ధములయిన; కృత్యాని= కార్యములను; కారయంతి = చేయించెదరు.

మంత్రులు, ఉపాయజ్ఞులగుశత్రువులతోఁజేరి, తమరాజునుజెఱుచుటకై, యతనిచే విపరీతంబులగు కార్యంబులం జేయించెదరు. అని, తాత్పర్యము.

తాన్ భర్తా మిత్రసంకాశానమిత్రాన్ మంత్రనిర్ణయే
వ్యవహారేణ జానీయాత్సచివానుపసంహితాన్. ౧౮

టీక॥ భర్తా=రాజు; ఉపసంహితాః=లంచముదీసికొన్నవారలును; మిత్రసంకాశాః=స్నేహితులువలెనుండువారలును; అమిత్రాః=శత్రువులున్నగు; తాః=ఆ; సచివాః=మంత్రులను; మంత్రనిర్ణయే=మంత్రనిశ్చయమందు; వ్యవహారేణ=వ్యవహారముచేత; జానీయాత్=తెలిసికొనవలయును.

రాజు, అట్లుశత్రువులయొద్ద లంచముదీసికొనుట మొదలగువానిచే వారలకు వశవర్తులయితనకు మిత్రులుంబోలెనటించుచు, యథార్థంబున శత్రువులయియున్నయామంత్రులను, మంత్రకాలంబున, వారలవ్యవహారముచే దెలిసికొనవలయును.

అని, తాత్పర్యము.

చపలస్యేహ కృత్యాని సహసానుప్రధావతః
ఛిద్రమన్యే ప్రపద్యంతే క్రౌంచస్య ఖమివ ద్విజాః. ౧౯

టీక॥ అన్యే=శత్రువులు; ఇహ=ఇప్పుడు; చపలస్య=చంచలుండును; సహసా=శీఘ్రమున; కృత్యాని=కార్యములను; అనుప్రధావతః=వెంబడించుచున్నవాడునగు రాజుయొక్క; ఛిద్రం=రంధ్రమును; ద్విజాః=పక్షులు; క్రౌంచస్య=క్రౌంచపర్వతముయొక్క; ఖమివ=రంధ్రమునువలె; ప్రపద్యంతే=పొందుచున్నారు.

పక్షులు కుమారస్వామిచేత జేయబడిన క్రౌంచపర్వతరంధ్రమును బొందునట్లు, రాజు చపలుండై శత్రువులయొద్ద లంచముదీసికొన్నదుర్మంత్రులు బోధించుకార్యములను, ఆలోచింపక శీఘ్రంబుగం జేయునప్పుడు, శత్రువులు ఛిద్రంబుగనుంగొని సాధింతురు. అని, తాత్పర్యము.

యో హి శత్రుమభిజ్ఞాయ నాత్మానమభిరక్షతి
అవాప్నోతి హి సోనర్థాన్ స్థానాచ్చ వ్యవరోప్యతే. ౨౦

టీక॥ యోహి=ఏ రాజుమాత్రము; శత్రుం=శత్రువును; అభిజ్ఞాయ=తెలిసికొని; ఆత్మానం=తన్ను; నాభిరక్షతి=రక్షించుకొనఁడో; సః=ఆరాజు; అనర్థాన్=అపాయములను; అవాప్నోతిహి=పొందునుగదా! స్థానాచ్చ=స్థా

నంబుననుండియు; వ్యవరోప్యతే=త్రోయఁబడును.

ఏరాజు, శత్రుకార్యంబులంజక్కఁగాఁదెలిసికొని, తన్నురక్షించుకొనఁడుం డునో, అతండు, అనర్థంబులఁబొందుటయెగాక, రాజ్యంబునుగూడఁబోఁగొట్టుకొనును. అని, తాత్పర్యము.

యదుక్తమిహ తే పూర్వం క్రియతామనుజేనచ
తదేవ నో హితం కార్యం యదిచ్ఛసిచ తత్కురు. ౨౧

టీక॥ఇహ = ఈవిషయమునందు; తే=నీకు; అనుజేనచ=తమ్మునిచేతను; యత్=ఏది; ఉక్తం = చెప్పఁబడినదో; తత్(అధ్యాహృతము) = అది; క్రియతాం=చేయఁబడుఁగాక. తదేవ=అదియె; నః=మనకు; హితం=మేలుగలిగించునట్టి; కార్యం=పని; యత్ = దేని; ఇచ్ఛసి=కోరుచున్నావో; తత్(అధ్యాహృతము)చ=దానిని; కురు=చేయుము.

ఈవిషయమునందు, మనతమ్ముఁడు విభీషణుఁడేమిచెప్పినాఁడో, దానింగావింపుము; అదేమనకిప్పుడుహితము; ఇంక, నీకునేదివాంఛయున్నదో, దానిఁజేయుము. అని, కుంభకర్ణుండు, రావణునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తత్తు శ్రుత్వా దశగ్రీవః కుంభకర్ణస్య భాషితమ్
భ్రుకుటీం చైవ సంచక్రే క్రుద్ధశ్చైన మభాషత. ౨౨

టీక॥దశగ్రీవః=రావణుఁడు; తత్=ఆ; కుంభకర్ణస్య=కుంభకర్ణునియొక్క; భాషితం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; క్రుద్ధః=కోపమునొందినవాఁడై; భ్రుకుటీంచైవ=బొమముడిని; సంచక్రే=చేసెను. ఏనం=ఈకుంభకర్ణునిఁగూర్చి; అభాషతచ=పలికెను.

కుంభకర్ణుండు చెప్పినమాటనువిని, రావణుండు, కోపంబునొంది, మొగంబునబొమముడిపాటుగదుర . వతనింజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

మాన్యో గురు రివాచార్యః కిం మాం త్వ మనుశాససి

కిమేవం వాక్యశ్రమం కృత్వా కాలే యుక్తం విధీయతామ్. ౨౩

టీ॥ త్వం = నీవు; మాన్యః = పూజింపదగినవాఁడవు; ఆచార్యః = ఆచార్యప్రవర్తకుండవునగు; గురురివ = గురువువలె; మాం = నన్ను; అనుశాససి కిం = శిక్షించుచున్నావేమి? ఏవం = ఇట్లు; వాక్యశ్రమం = మాటలశ్రమమును; కృత్వా = చేసి; కిం = ఏమిప్రయోజనము? కాలే = కాలమునందు; యుక్తం = తగినది; విధీయతాం = చేయఁబడుఁగాక.

కుంభకర్ణుఁడా! నాకన్నఁ జిన్నవాఁడవగు నీవు, పూజనీయుండును ఆచార్యప్రవర్తకుండునగు గురువుపగిది, నన్ను శిక్షించుచున్నావేమి? ఈమాటలు చెప్పుటవలఁ గేవలప్రయాసము ఫలముగాని వేఱేమియుఁ బ్రయోజనము లేదు; ఇది నీతి నాలోచించుటకుఁ గాలముగాదు; ఇప్పుడు చేయవలసిన పరాక్రమంబున వలంబింపుము.

అని, తాత్పర్యము.

విభ్రమాచ్చిత్తమోహాద్వా బలవీర్యాశ్రయేణ వా

నాభిపన్నమిదానీం యద్వ్యర్థాస్తస్య పునః కథాః. ౨౪

టీ॥ విభ్రమాత్ = భ్రాంతివలనఁగాని, చిత్తమోహాద్వా = మనస్సుయొక్క అజ్ఞానమువలనఁగాని; బలవీర్యాశ్రయేణ వా = బలపరాక్రమములయాశ్రయముచేతఁగాని; కృతం (అభ్యాహృతము) చేయఁబడిన; యత్ = ఏకార్యము; ఇదానీం = ఇప్పుడు; నాభిపన్నం = పొందఁబడదో; పునః = మఱల; తస్య = దానియొక్క; కథాః = చెప్పుటలు; వ్యర్థాః = నిష్ప్రయోజనములు.

భ్రాంతివలనఁగాని యజ్ఞానంబువలనఁగాని బలపరాక్రమంబులచేఁ గలిగిన గర్వంబువలనఁగాని యేదో చేసినాము; చేసినది యిప్పుడు పోదు; దానిమాటిమాటికిఁ జెప్పుట వ్యర్థము.

అని, తాత్పర్యము.

అస్మిన్కాలేతు యద్యుక్తం తదిదానీం విధీయతామ్.

గతంతు నానుశోచంతి గతంతు గతమేవహి. ౨౫

టీ॥ అస్మిన్ = ఈ; కాలే = కాలమునందు; యత్ = ఏది; యుక్తం = తగినదో;

తత్తు=అదిమాత్రము; ఇదానీం= ఇప్పుడు; విధీయతాం= చేయఁబడుఁగాక. గంతంతు = కడచినదానిగూర్చిమాత్రము; నానుశోచంతి= దుఃఖింపరు. గతంతు=కడచినదిమాత్రము; గతమేవహి=కడచినదేకదా!

ఈకాలమునందు, ఏదిచేయఁదగినదో, దానిమాత్రమెయిప్పుడుచేయుము; కడచినదానింగూర్చిబుద్ధిమంతులుదుఃఖింపరు; పోయినదిపోయినదేకాని మఱలరాదు. అని, తాత్పర్యము.

మమాపనయజం దోషం విక్రమేణ సమీకురు
యది ఖల్వస్తి మే స్నేహో విక్రమం వావగచ్ఛసి. ౩౬
యదివాకార్య మేతత్తే హృది కార్యతమం మతమ్

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము)=నీకు; మే=నాకొఱకు, నాయందనుట; స్నేహః=చెలిమి; అస్తియది=కలదేని:(ఖలు అనునది వాక్యాలంకారార్థము)= విక్రమం = పరాక్రమమును; అవగచ్ఛసివా(యది)=ఎఱుఁగుదువేని; ఏతత్ = ఇది; తే=నీయొక్క; హృది=మనసునందు; కార్యతమం= ముఖ్యముగాచేయవలసినదిగా; మతంయది= తలంపఁబడినదగునేని; మమ=నాయొక్క; అపనయజం = అక్రమమువలనఁగలిగిన; దోషం=దోషమును; విక్రమేణ=పరాక్రమముచేత; సమీకురు=సరిచేయుము.

నీకునాయందువాస్తవముగా స్నేహముగలదేని, పరాక్రమమునీకుదెలిసియుండునేని, ఇప్పుడుయుద్ధముచేయకతప్పదనినీవునుదోఁచునేని, నాయక్రమమువలనంగలిగినదోషమును, నీవుపరాక్రమంబున, బోగొట్టుము.

అని, తాత్పర్యము.

స సుహృ ద్యో విపన్నార్థం దీన మభ్యవపద్యతే. ౩౭
స బంధు ర్యోపనీతేషు సాహాయ్యా యోపకల్పతే

టీక॥ యః=ఏస్నేహితుఁడు; విపన్నార్థం = అపాయముఁబొందినప్రయోజనముగల; దీనం=దుఃఖితుండగువాని; అభ్యవపద్యతే= పొందుచున్నాఁడో; సః=అతఁడు; సుహృత్ = స్నేహితుఁడు; యః=ఏబంధువు; అపనీతేషు=

నీతిదప్పిన వారివిషయమును ; సాహా
య్యాయ=తోడుపాటుకొఱకు; ఉపక
ల్పతే=అగుచున్నాఁడో; సః=ఆతఁడు;
బంధుః=బంధువు.

కార్యనాశమునొందిదీనుండైయుం
డువానికిసాహాయ్యము గావింపవచ్చు
స్నేహితుండెస్నేహితుండు; నీతిదప్పి
బాధపడుచుండు వారలకుసాహాయ్య
ముగావించుబంధు వేబంధువు. అని, రా
వణుండు, కుంభకర్ణునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

త మథైవం బ్రువాణంతు వచనం ధీరదారుణమ్. ౨౨
రుష్టోయ మితి విజ్ఞాయ శనైః శ్లక్ష్ణ మువాచ హ

టీక॥ అథ=అంత; సః(అధ్యాహృ
తము)=ఆకుంభకర్ణుఁడు; ఏవం=ఇ
ట్లు ; ధీరదారుణం=ధైర్యముతోఁగూ
డినదియుభయంకరమునగు; వచనం=
మాటను;బ్రువాణంతు=చెప్పుచునేయు
న్న ; తం=ఆరావణునిఁగూర్చి; "అ
యం=ఈతఁడు; రుష్టః=కోపమునొం
దినాఁడు;"ఇతి=అని; విజ్ఞాయ= తెలి
సి; శనైః=మెల్లగా; శ్లక్ష్ణం= మృదు
వుగా; ఉవాచ=చెప్పెను.

అంతఁగుంభకర్ణుండు , ఇట్లుధీర
ముగాభయంకరముగాను వాదులాడు
చున్నరావణునిఁజూచి, యీతఁడుకోప
మునొందెనని తెలిసికొని, మెల్లఁగామృ
దువచనంబున, నట్లనియె.

అని, తాత్పర్యము.

అతీవహి సమాలక్ష్య భ్రాతరం క్షుభితేంద్రియమ్. ౨౩
కుంభకర్ణ శ్శనై ర్వాక్యం బభాషే పరిసాంత్వయన్

టీక॥ కుంభకర్ణః=కుంభకర్ణుఁ
డు; అతీవ=మిక్కిలియు; క్షుభితేంద్రి
యం = కలఁగినయింద్రియములుగల ;
భ్రాతరం=అన్నను; సమాలక్ష్య=చూ
చి; శనైః = మెల్లఁగా; పరిసాంత్వ
యన్=ఓదార్చుచు; వాక్యం=మాట
ను; బభాషే=పలికెను.

కుంభకర్ణుండు, తనయన్నరావ
ణుండు, మిక్కిలియుఁగుపితుండైయుం
డుటంజూచి.మెల్లగానతనినూరడించు
చు,నిట్లని,చెప్పెను.అని, తాత్పర్యము.

అలం, రాక్షసరాజేంద్ర సంతాప ముపపద్య తే. ౩౦
రోషంచ సంపరిత్యజ్య స్వస్థో భవితు మర్హసి

టీక॥ రాక్షసేంద్ర= రాక్షసరాజశ్రేష్ఠుండవగు రావణుండా! తే (త్వయా)=నీచేత; సంతాపం= పరితాపమును; ఉపపద్య=పొంది; అలం= చాలును. రోషంచ=సంతాపమును; సంపరిత్యజ్య=చక్కగా విడిచి; స్వస్థః = స్వస్థచిత్తుండవు; భవితుం=అగుటకు; అర్హసి=తగుదువు.

రాక్షసరాజోత్తముండవగు రావణుండా! ఈపరితాపమువదలుము; కోపమునుంగూడఁబరిత్యజించి, స్వస్థుండవై యుండుము, అని, తాత్పర్యము.

నైత న్మనసి కర్తవ్యం మయి జీవతి పార్థివ. ౩౧
త మహం నాశయిష్యామి యత్కృతే పరితప్యసే

టీక॥ పార్థివ= రాక్షసరాజుండవగు రావణుండా; మయి= నేను; జీవతి= జీవించియుండఁగా; ఏతత్=ఇది; మనసి=మనసునందు; నకర్తవ్యం=చేయఁబడవలసినదిలేదు. యత్కృతే=ఎవ్వనినిమిత్తమయి; పరితప్యసే= పరితపించుచున్నావో; తం=అతని; అహం=నేను ; నాశయిష్యామి=నశింపఁజేసెదను.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుండా! నేను బ్రతికియుండఁగా, నీవు, ఈదుఃఖమును మనసులోనుంచవలదు ; ఎవ్వనినిమిత్తమయి నీవు పరితపించుచున్నావో, ఆరాముని, నేనువధించెదను. అని, తాత్పర్యము.

అవశ్యంతు హితం వాచ్యం సర్వావస్థం మయా తవ. ౩౨
బంధుభావా దభిహితం భ్రాతృస్నేహాచ్చ పార్థివ

టీక॥ పార్థివ=రాక్షసనాథుండవగురావణుండా! మయా=నాచేత ; తవ=నీకు; సర్వావస్థం= (సప్తమ్యర్థమందుద్వితీయ) సమస్తావస్థలయందును; అవశ్యంతు=అవశ్యముగానె ; హితం=మేలుగలిగించుమాట; వాచ్యం= చెప్పఁదగినది; బంధుభావాత్=బంధువునగుటవలన; భ్రాతృస్నేహాచ్చ= తోఁ

బుట్టువునందలి స్నేహమువలనను; అధి హితం=చెప్పఁబడినది.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా! నేను నీకుఁదమ్ముఁడను బంధువుఁడను, సర్వావస్థలయందును, నీకవశ్యము హితముచెప్పవలసినదివిధి; కావున, ఈమాటం జెప్పితిని. అని, తాత్పర్యము.

సదృశం యత్తు కాలేఽస్మిన్ కర్తుం స్నిగ్ధేన బంధునా. ౩౩
శత్రూణాం కదనం పశ్య క్రియమాణం మయా రణే

టీక॥స్నిగ్ధేన=స్నేహముగల ; బంధునా=బంధువుచేత;అస్మిన్=ఈ; కాలే=కాలమునందు;యత్తు= ఏదిమాత్రము;కర్తుం=చేయుటకు ; సదృశం= యుక్తమో ; తత్ (అధ్యాహృతము)=ఆ; మయా=నాచేత;రణే=యుద్ధమునందు; క్రియమాణం= చేయఁబడుచున్న;శత్రూణాం= శత్రువులయొక్క;కదనం=వధమును; పశ్య = చూడుము.

స్నేహముగలబంధువు , ఇట్టికాలములందు,ఏమిచేయుటయుక్తమో, ఆ కార్యమునుయథాశక్తిగా వించెదను ; యుద్ధమునందు;శత్రువుల నందఱిం జంపెదఁజూడుము. అని, తాత్పర్యము.

అద్య పశ్య మహాబాహో మయా సమరమూర్ధని. ౩౪
హతే రామే సహభ్రాత్రా ద్రవంతీం హరివాహినీమ్

టీక॥మహాబాహో = పెద్దచేతులుగల రావణుఁడా;అద్య=ఇప్పుడు; మయా=నాచేత;రామే = రాముఁడు; సమరమూర్ధని=యుద్ధాగ్రమునందు; భ్రాత్రాసహ=తమ్మునితోఁగూడ; హతే=చంపఁబడఁగా;ద్రవంతీం= పరుగెత్తుచున్న;హరివాహినీం = వానరసేనను;పశ్య=చూడుము.

మహాబాహుఁడవగు రావణుఁడా! ఇప్పుడు, నేను,యుద్ధంబున , రాముని లక్ష్మణునివధించి , వానరసేనయంతయుఁబాఱిపోవునట్లుగావించెదను;చూడుము. అని, తాత్పర్యము.

అద్య రామస్య తద్దృష్ట్వా మయానీతం రణాచ్ఛిరః. ౩౫

సుఖీ భవ మహాబాహో సీతా భవతు దుఃఖితా

టీక॥ మహాబాహో = పెద్దచేతులుగలరావణుఁడా! అద్య = ఇప్పుడు; రణాత్ = యుద్ధమునుండి; మయా = నాచేత; ఆనీతం = తేఁబడిన; రామస్య = రామునియొక్క; శిరః = తలను; దృష్ట్వా = చూచి; సుఖీ = సుఖముగలవాఁడవు; భవ = అగుము. సీతా = సీత; దుఃఖితా = దుఃఖముగలది; భవతు = అగుఁగాక.

మహాబాహుఁడవగు రావణుఁడా! ఇప్పుడు నేను యుద్ధంబునుండి రామునిశిరస్సుదెచ్చి నీకుఁ జూపెదను; నీవుదాని జూచి సుఖితుండవగుము; సీతాదేవి దుఃఖంబునొందుఁగాక.

అని, తాత్పర్యము.

అద్య రామస్య పశ్యంతు నిధనం సుమహ త్ప్రియమ్. ౩౬
లంకాయాం రాక్షసా స్సర్వే యే తే నిహతబాంధవాః

టీక॥ అద్య = ఇప్పుడు; యే = ఎవ్వరు; నిహతబాంధవాః = చంపఁబడినబంధువులుగలవారలో; తే = ఆ; లంకాయాం = లంకయందలి; రాక్షసాః = రాక్షసులు; సర్వే = అందఱును; సుమహత్ = మిక్కిలియు గొప్పదగు; ప్రియం = సంతోషకరమయిన; రామస్య = రామునియొక్క; నిధనం = చావును; పశ్యంతు = చూతురుగాక.

లంకయందు, ఇదివఱకు యుద్ధంబున బంధువులం బోఁగొట్టుకొనియుండు రాక్షసులు, తమకుఁ బరమసంతోషకరమయిన రామమరణంబు నిప్పుడు చూతురు.

అని, తాత్పర్యము.

అద్య శోకపరీతానాం స్వబంధువధకారణాత్. ౩౭
శత్రో ర్యుధి వినాశేన కరోమ్యస్రప్రమార్జనమ్

టీక॥ అద్య = ఇప్పుడు; స్వబంధువధకారణాత్ = తమబంధువులఁ జంపుటయనుకారణమువలన; శోకపరీతానాం = దుఃఖముచే వ్యాపింపఁబడిన వారలకు; యుధి = యుద్ధమునందు; శత్రోః = శత్రువుయొక్క; వినాశేన = చావుచేత; అ

స్రుప్రమార్జనం=కన్నీళ్లు తుడుచుటను; కరోమి=చేసెదను.

ఇప్పుడు, యుద్ధంబునం దమబంధువులు చచ్చుటవలన దుఃఖితులయియుండు రాక్షసులకు, యుద్ధంబున శత్రువును వధించుటచేఁ గన్నీళ్లు తుడిచి సంతోషంబు గలిగించెదను.

అని, తాత్పర్యము.

అద్య పర్వతసంకాశం ససూర్య మివ తోయదమ్. ౩౮
వికీర్ణం పశ్య సమరే సుగ్రీవం ప్లవగోత్తమమ్

టీక॥ అద్య=ఇప్పుడు; పర్వతసంకాశం=పర్వతముతో సమానుఁడును; ప్లవగోత్తమం=వానరశ్రేష్ఠుఁడును; సమరే=యుద్ధమందు; ససూర్యం=సూర్యునితోఁగూడిన; తోయదమివ=(స్థితుఁ)డైన మేఘమువలెనున్నవాఁడును; వికీర్ణం=నేలంబడినవాఁడునగు; సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని; పశ్య=చూడుము.

ఇప్పుడు, పర్వతాకారుండును వానరోత్తముండునగు సుగ్రీవుఁడు, నెత్తుటం దోఁగుచు, సూర్యకాంతిసహితంబగు మేఘంబువలెఁ జూపట్టుచు, నేలంబడియుండఁగలఁడు; చూడుము.

అని, తాత్పర్యము.

కథం త్వం రాక్షసై రేభి ర్మయా చ పరిరక్షితః. ౩౯
జిఘాంసుభి ర్దాశరథిం వధ్యసే త్వ మిహానఘ

టీక॥ అనఘ=పాపరహితుండవగు రావణుఁడా! త్వం=నీవు; దాశరథిం=రాముని; జిఘాంసుభిః=చంపఁగోరుచున్న; ఏభిః=ఈ; రాక్షసైః=రాక్షసులచేతను; మయాచ=నాచేతను; పరిరక్షితః=రక్షింపఁబడినవాఁడవై; త్వం=నీవు; కథం=ఎట్లు; ఇహ=ఇప్పుడు; వధ్యసే=వధింపఁబడుదువు?

పాపరహితుండవగు రావణుఁడా! రాముని వధింపఁగోరుచుండు నీరాక్షసులును నేనును రక్షించుచుండఁగా, నిన్నిప్పుడు రాముఁడెట్లు వధింపఁగలఁడు?

అని, తాత్పర్యము.

అద్య పూర్వం హతే తేన మయి త్వాం హంతి రాఘవః. ౪౦

నాహమాత్మని సంతాపం గచ్ఛేయం రాక్షసాధిప

టీక॥ రాక్షసాధిప = రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా! అద్య = ఇప్పుడు; మయి = నేను; తేన = ఆరామునిచేత; పూర్వం = మొదట; హతే = వధింపఁబడఁగా; రాఘవః = రాముఁడు; త్వాం = నిన్ను; హంతి = వధించును. అహం = నేను; ఆత్మని = నావిషయమయి; సంతాపం = పరితాపమును; నగచ్ఛేయం = పొందను.

రాక్షసరాజుఁడవగురావణుఁడా! రాముండునన్నువధించియటుపిమ్మటని న్నువధింపవలెను; నేనుబ్రతికియుండగానిన్నెంతమాత్రమువధింపఁజాలఁడు; నావిషయమై నాకెంతమాత్రము పరితాపము లేదు. అని, తాత్పర్యము.

కామం త్విదానీ మపి మాం వ్యాదిశ త్వం పరంతప. ౪౧
నపరః ప్రేషణీయ స్తే యుద్ధాయా తులవిక్రమ

టీక॥ అతులవిక్రమ = సరిలేనిపరాక్రమముగలవాఁడవు; పరంతప = శత్రువులందపింపఁ జేయువాఁడవగు రావణుఁడా! ఇదానీమపి = ఇప్పుడే; మాం = నన్ను; కామం = యథేచ్ఛముగా; వ్యాదిశ = ఆజ్ఞాపింపుము; తే = నీకు; ప్రేషణీయః = పంపదగినవాఁడు; పరః = ఇతరుఁడు; న = లేఁడు.

సరిలేనిపరాక్రమముగలవాఁడవు శత్రువులందపింపజేయువాఁడవునగు రావణుఁడా. ఇప్పుడె నాకాజ్ఞ యొసంగుము; యుద్ధమునకుబంపఁదగినవాఁడు నాకన్ననితరుఁడెవ్వఁడును నీకుదొరకఁడు. అని, తాత్పర్యము.

అహ ముత్సాదయిష్యామి శత్రూంస్తవ మహాబల. ౪౨

టీక॥ మహాబల = అధికమయినబలముగలరావణుఁడా! అహం = నేను; తవ = నీయొక్క; శత్రూన్ = శత్రువులను; ఉత్సాదయిష్యామి = నశింపఁజేసెదను.

మహాబలశాలివగురావణుఁడా! నీశతృవులనందఱను నేనువధించెదను. అని, తాత్పర్యము.

యదిశక్రో యది యమో యదిపావకమారుతౌ
తానహం యోధయిష్యామి కుబేరవరుణావపి. ౪౩

టీ॥శక్రో యది= ఇంద్రుఁడైనను; యమో యదిః=యముఁడైనను; పావకమారుతౌ యది= అగ్నిహోత్రుండును వాయువునైనను; కుబేరవరుణావపి= కుబేరుండును వరుణుండునైనను ; అహం=నేను; తాన్=వారలను; యోధయిష్యామి=యుద్ధము చేయించెదను.

ఇంద్రుండుగాని యముఁడుగాని అగ్నివాయువులుగాని కుబేరవరుణులుగాని వచ్చినన వారలతోఁ గూడ నేను యుద్ధముగావించెదను. అని, తాత్పర్యము.

గిరిమాత్రశరీరస్య శితశూలధరస్య మే
నదతస్తీక్ష్ణదంష్ట్రస్య బిభియాచ్చ పురందరః. ౪౪

టీక॥గిరిమాత్రశరీరస్య=పర్వతమంతటి దేహముఁగలవాఁడను; శితశూలధరస్య=కఱకయినశూలమును దాల్చినవాఁడను;తీక్ష్ణదంష్ట్రస్య=కఱకులయిన కోఱలుగలవాఁడను;నదతః = అఱచుచున్నవాఁడనగు ; మే = నాకు ; పురందరశ్చ=ఇంద్రుఁడును;బిభియాత్ = భయపడును.

పర్వతాకారశరీరుండను తీక్ష్ణంబులగు కోఱలుగలవాఁడనగు నేను, తీక్ష్ణమగు శూలము దాల్చి, సింహనాదంబుల సేయుచుండఁగా, దేవేంద్రుండుగూడ భయపడిపాఱిపోవును.

అని, తాత్పర్యము.

అథవా త్యక్తశస్త్రస్య మృద్నతస్తరసా రిపూన్
న మే ప్రతిముఖే స్థాతుం కశ్చిచ్ఛక్తో జిజీవిషుః. ౪౫

టీక॥అథవా=అటుగాకని, త్యక్తశస్త్రస్య=విడువఁబడిన యాయుధము గలవాఁడను;తరసా=బలముచేత ; రిపూన్=శత్రువులను;మృద్నతః= వధించుచున్నవాఁడనగు; మే=నాయొక్క ; ప్రతిముఖే=ఎదుటను; స్థాతుం= నిలుచుటకు; జిజీవిషుః= బ్రతుకఁగోరువాఁడు;కః= ఎవ్వఁడును;శక్తః=సమర్థుఁడు

స్యాత్ = అగును.

అటు గాక, నేను, ఆయుధంబువిడిచి వట్టి బాహుబలంబుచే శత్రువులంబం ధుచుహరించు నెడ, బ్రతుకవలెననియుం డువాఁడెవ్వఁడునాయెదుట నిలువంగ లేఁడు. అని, తాత్పర్యము.

నైవశక్త్యా న గదయా నాసినా నిశితైశ్శరైః
హస్తాభ్యా మేవ సంరబ్ధో హనిష్యామ్యపి వజ్రిణమ్. ౮౬

టీక॥ శక్త్యా = శక్తియను నాయుధముచేత; నైవ = కానేకాదు. గదయా = గదచేత; న = కాదు. అసినా = ఖడ్గముచేత; న = కాదు. నిశితైః = కఱకులయిన; శరైః = బాణముచేత; న(అధ్యాహృతము) = కాదు. సంరబ్ధః = కుపితుండనై; హస్తాభ్యామేవ = చేతులచేతనె; వజ్రిణమపి = ఇంద్రునిఁగూడ; హనిష్యామి = వధింతును.

నాకు, శక్తి, గద, ఖడ్గము, బాణములు, ఈయాయుధములేదియు నక్కఱలేదు; కోపంబుగల్గునేని, దేవేంద్రునైనను, చేతులచేతనేవధించిపుత్తును.

అని, తాత్పర్యము.

యది మే ముష్టివేగం స రాఘవోద్య సహిష్యతే
తతః పాస్యంతి బాణౌఘా రుధిరం రాఘవస్య తు. ౮౭

టీక॥ సః = ఆ; రాఘవః = రాముఁడు; అద్య = ఇప్పుడు; మే = నాయొక్క; ముష్టివేగం = పిడికిటిపోటు వేగమును; సహిష్యతేయది = సహించునేని; తతస్తు = అటుపిమ్మట; రాఘవస్య = రాముని యొక్క; బాణౌఘాః = బాణసమూహములు; మే(అధ్యాహృతము) = నాయొక్క; రుధిరం = నెత్తురును; పాస్యంతి = త్రాఁగఁగలవు.

ఆ రాముఁడు, నాపిడికిటిపోటునకు తాళునేని, యటుపిమ్మట, రామునిబాణములు నానెత్తురు త్రాఁగఁగలవు.

అని, తాత్పర్యము.

చింతయా బాధ్యసే రాజన్ కిమర్థం మయి తిష్ఠతి
సోహం శత్రువినాశాయ తవ నిర్యాతు ముద్యతః. ౮౮

టీక॥ రాజన్=రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా! మయి=నేను; తిష్ఠతి=ఉండఁగా; కిమర్థం=ఎందుకొఱకు;చింతయా=దుఃఖముచేత; బాధ్యసే=బాధింపఁబడెదవు? సః=అట్టి;అహం=నేను;తవ-నీయొక్క ;శత్రువినాశాయ-శత్రువులనాశముకొఱకు;నిర్యాతుం-వెడలుటకు;ఉద్యతః-సిద్ధుఁడనై యున్నాను.

రావణుఁడా! నేనుండగానీవేలయిట్లుదుఃఖపడుచున్నావు? నేను, నీశత్రువునువధించుటకై పోవుటకు సిద్ధుండనై యున్నాను.అని, తాత్పర్యము.

ముంచ రామా ద్భయం రాజన్ హనిష్యామీహ సంయుగే
రాఘవం లక్ష్మణంచైవ సుగ్రీవంచ మహాబలమ్. ౪౯

టీక॥ రాజన్= రాక్షసరాజుఁడవగురావణుఁడా! రామాత్= రాముని వలన; భయం=భయమును; ముంచ=విడువుము. ఇహ= ఇప్పుడు; సంయుగే=యుద్ధమునందు; రాఘవం=రాముని; లక్ష్మణంచైవ=లక్ష్మణుని; మహాబలం=అధికమయినబలముగల; సుగ్రీవంచైవ=సుగ్రీవుని; హనిష్యామి = వధించెదను.

రావణుఁడా! రామునివలనిభయంబువిడువుము;నేనిప్పుడు, యుద్ధంబునందు , రామలక్ష్మణులను మహాబలశాలియగు సుగ్రీవుని,వధించివచ్చెదను.
అని,తాత్పర్యము.

హనుమంతంచ రక్షోఘ్నం లంకా యేన ప్రదీపితా
హరీంశ్చాపి హనిష్యామి సంయుగే సమవస్థితాన్. ౫౦

టీక॥ యేన=ఎవ్వనిచేత; లంకా=లంకాపట్టణము; ప్రదీపితా= దహింపఁబడెనో;తం(అధ్యాహృతము)=అట్టి;రక్షోఘ్నం- రాక్షసులంజంపినవాఁడైన; హనుమంతంచ=హనుమంతుని ; సంయుగే=యుద్ధమునందు ; సమవస్థితాన్=నిలిచియున్న;హరీంశ్చాపి=వానరులనుగూడ ; హనిష్యామి = వధించెదను.

మనలంకనుదహించిరాక్షసులనేకులంజంపినహనుమంతుండు మొదలుగా యుద్ధమునకువచ్చియున్నవానరులనందఱను వధించెదను.అని, తాత్పర్యము.

అసాధారణ మిచ్ఛామి తవ ... మహ ద్యశః

టీక॥ తవ=నీకు; అసాధారణం = ఇతరులకు లేని; మహత్ = గొప్పదగు; యశః=కీర్తిని; దాతుం=ఇచ్చుటకు ; ఇచ్ఛామి=కోరుచున్నాను.

మఱియెవ్వరికిం బొందనలవి కాని యశస్సునీకు , కలుగునట్లుగావింతును.అని, తాత్పర్యము.

యదిచేంద్రా ద్భయం రాజన్ యదివాపి స్వయంభువః. ౫౧

టీక॥ రాజన్= రాక్షసరాజుండవగురావణుండా! భయం=భయము;ఇంద్రాచ్చయది = ఇంద్రునివలననైనను; స్వయంభువోయదివాపి= బ్రహ్మదేవునివలనను; తదపి(అధ్యాహృతము)=దానిఁగూడ; మోచయిష్యామి = విడిపించెదను.

రాక్షసరాజుండవగురావణుండా! ఇంద్రునివలన భయంబుగలిగినను బ్రహ్మదేవునివలనభయముగలిగినను , అన్నిటినిబోఁగొట్టెదను. అని, తాత్పర్యము.

అపిదేవా శ్శయిష్యంతే క్రుద్ధే మయి మహీతలే
యమంచ శమయిష్యామి భక్షయిష్యామి పావకమ్. ౫౨

టీక॥ మయి=నేను; క్రుద్ధే= కోపముఁబొందఁగా; దేవాఅపి= దేవతలుగూడ; మహీతలే=భూతలమునందు;శయిష్యంతే=పరుండుదురు. యమంచ= యమునిగూడ; శమయిష్యామి= శాంతినొందించెదను? పావకం=అగ్నిని;భక్షయిష్యామి=భక్షింతును.

నేనుగోపమునొందినయెడలదేవతలుగూడనేలంబడిపోదురు;యమునింగూడవధింతును;అగ్నిహోత్రుంగూడభక్షింతును. అని,తాత్పర్యము.

ఆదిత్యం పాతయిష్యామి సనక్షత్రం మహీతలే
శతక్రతుం వధిష్యామి పాస్యామి వరుణాలయమ్. ౫౩

టీక॥ సనక్షత్రం= నక్షత్రములతోఁ గూడిన; ఆదిత్యం=సూర్యుని ; మహీతలే=భూతలమునందు ; పాతయిష్యామి=పడఁద్రోసెదను. శతక్రతుం=ఇంద్రుని; వధిష్యామి=చంపెదను . వరుణాలయం= సముద్రమును ; పాస్యామి=త్రాఁగెదను.

సూర్యునినక్షత్రములను ఆకాశంబునుండి నేలంబడవేసెదను ; దేవేంద్రునివధించెదను ; సముద్రమునంతయుఁ ద్రాఁగివేసెదను. అని, తాత్పర్యము.

పర్వతాం శ్చూర్ణయిష్యామి దారయిష్యామి మేదినీమ్

టీక॥ పర్వతాన్=పర్వతములను; చూర్ణయిష్యామి = పొడిగావించెదను. మేదినీం=భూమిని ; దారయిష్యామి=పగులఁగొట్టెదను.

పర్వతంబులను జూర్ణంబుగావించెదను; భూమినంతయుఁబగులఁగొట్టెదను. అని, తాత్పర్యము.

దీర్ఘకాలం ప్రసుప్తస్య కుంభకర్ణస్య విక్రమమ్. ౫౪
అద్య పశ్యంతు భూతాని భక్ష్యమాణాని సర్వశః

టీక॥ అద్య=ఇప్పుడు ; భూతాని=భూతములు; సర్వశః=అన్నియు; భక్ష్యమాణాని= భక్షింపఁబడుచున్నవి; దీర్ఘకాలం=దీర్ఘకాలము; ప్రసుప్తస్య=నిదురించియుండిన; కుంభకర్ణస్య=కుంభకర్ణునియొక్క; విక్రమం=పరాక్రమమును; పశ్యంతు= చూచునుగాక.

ఇప్పుడు, భూతములన్నియు, నాచే భక్షింపఁబడుచున్నవయి , బహుకాలముగా నిద్రవోవుచుండిన నాపరాక్రమమును జూచునుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

నన్విదం త్రిదివం సర్వ మాహారస్య న పూర్యతే. ౫౫

టీక॥ నను=ఓయి; ఇదం=ఈ ; త్రిదివం=స్వర్గాదులోకములు; సర్వం = అం

తయు; ఆహారస్య=ఆహారమునకు ; న పూర్యతే=చాలదు.

ఈమూఁడుల ము లును , నాకొ కటిపూఁటయాహారమునకొచాలవు; ఇంకనాతో నెట్లుయుద్ధముచేయును?

అని, తాత్పర్యము.

వధేన తే దాశరథే స్సుఖార్హ
సుఖం సమాహర్తు మహం వ్రజామి
నిహత్య రామం సహలక్ష్మణేన
ఖాదామి సర్వాన్ హరియూథముఖ్యాన్. ౫౬

టీక॥ సుఖార్హ=సుఖమనుభవింపఁ దగిన రావణుఁడా! అహం=నేను; దాశరథేః=రామునియొక్క ;వధేన=చంపుట చేత; తే=నీకు;సుఖం=సుఖమును; సమాహర్తుం=కలుగఁజేయుటకు ; వ్రజామి=పోయెదను. రామం= రాముని; లక్ష్మణేనసహ=లక్ష్మణునితోఁ గూడ; నిహత్య = వధించి; హరియూథముఖ్యాన్=వానరసమూహములలో శ్రేష్ఠులయినవారలను;సర్వాన్= అందఱను ఖాదామి=భక్షించెదను.

సుఖంబనుభవింపఁ దగిన రావణుఁడా! నేనునీకుసుఖంబుగలిగించుటకై రామునివధింపంబోవుచున్నాను ; రామలక్ష్మణులనువధించి,వానరోత్తముల నందఱను యథేచ్ఛంభక్షించెదను.

అని, తాత్పర్యము.

రమస్వకామం పిబచాగ్ర్యవారుణీం
కురుష్వ కృత్యాని వినీయతాం జ్వరః
మయాద్య రామే గమితే యమక్షయం
చిరాయ సీతా వశగా భవిష్యతి. ౫౭

టీక॥ కామం=యథేచ్ఛగా ; రమస్వ=క్రీడింపుము. అగ్ర్యవారుణీం=శ్రేష్ఠమయినమద్యమును; పిబ=త్రాఁగుము. కృత్యాని=పనులను; కురుష్వ = చేయుము. జ్వరః=సంతాపము;వినీయతాం=నిగ్రహింపఁబడుఁగాక. అద్య= ఇప్పుడు; మయా=నాచేత; రామే = రాముఁడు; యమక్షయం=యమునిగృ

హాముసు; గమితే=పొందింపఁబడఁగా; సీతా=సీత; చిరాయ=బహుకాలము; వశగా; అధీనతనొందినది; భవిష్యతి = కాఁగలదు.

యథేచ్ఛగాసంతోషంబునం గ్రీడింపుము ; ఉత్తమమయినమద్యమునుగ్రోలుము; పనులంజేసికొనుము; సంతాపమునువిడువుము; నేనిప్పుడురాముని వధించెదఁగావున,సీతాదేవియింక బహుకాలమునీవశములోనుండఁగలదు.అని, కుంభకర్ణుండు, రావణునితోఁజెప్పెను.అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, త్రిషష్టితమస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండత్రిషష్టితమసర్గటీక,
ముగిసినది.

(౫౨)

చతుష్షష్టితమసర్గప్రారంభః.

తదుక్త మతికాయస్య బలినో బాహుశాలినః.
కుంభకర్ణస్య వచనం శ్రుత్వోవాచ మహోదరః. ౧

టీక॥ మహోదరః= మహోదరుఁడు; అతికాయస్య = పెద్దశరీరముగలవాఁడును; బలినః = అధికమయినబలముగలవాఁడును; బాహుశాలినః= చేతులచేఁబ్రకాశించుచున్నవాఁడునగు ; కుంభకర్ణస్య = కుంభకర్ణునియొక్క; ఉక్తం=చెప్పఁబడిన; తత్=ఆ ; వచనం=మాటను ; శ్రుత్వా=విని; ఉవాచ=చెప్పెను.

మహోదరుండు, మహాకాయుండును మహాబలుండును మహాబాహుండు నగు కుంభకర్ణుఁడు చెప్పిన మాటను విని, యిట్లని, బదులు చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

కుంభకర్ణ కులే జాతో ధృష్టః ప్రాకృతదర్శనః
అవలిప్తో నశక్నోషి కృత్యం సర్వత్ర వేదితుమ్. ౨

టీక ॥ కుంభకర్ణ = కుంభకర్ణుఁడా! కులే= ఉత్తమవంశమునందు; జాతః=పుట్టినవాఁడవు (అయినను) ధృష్టః= మోటుగాఁడవు. ప్రాకృతదర్శనః = క్షుద్రమయినబుద్ధిగలవాఁడవు. అవలిప్తః=గర్వితుండవు. సర్వత్ర=అన్నిటను; కృత్యం=కార్యమును; వేదితుం=ఎఱుఁగుటకు; నశక్నోషి=శక్తుండవుగావు.

కుంభకర్ణుఁడా! నీవు, ఉత్తమకులంబునం బుట్టినవాఁడవైనను, మోటుగాఁడవు. అల్పబుద్ధివి, గర్వితుండవు కావున, ఏవిషయమునందును నీకుఁ గార్యాకార్యము, తెలియదు.

అని, తాత్పర్యము.

నహి రాజా నజానీతే కుంభకర్ణ నయానయౌ
త్వంతు కైశోరకా ద్ధృష్టః కేవలం వక్తుమిచ్ఛసి.

టీక॥ కుంభకర్ణ = కుంభకర్ణుఁడా! రాజా = రావణుఁడు; నయానయా=న్యాయాన్యాయములను ; నహినజానీతే = తెలియకనేయుండలేదుగదా! త్వంతు=నీవుమాత్రము; శైశోరకాత్ =బాల్యమువలన; ధృష్టః=మోటుతనముగలవాఁడవై ; కేవలం= వట్టిమాటను;వక్తుం=చెప్పుటకు; ఇచ్ఛసి=కోరుచున్నావు.

కుంభకర్ణుఁడా! రాక్షసరాజుఁడగురావణునకు, న్యాయాన్యాయములు తెలియకుండలేదు ; నీవు బాలుండవుగావున, మోటుతనమున , నిట్లు వ్యర్థపుమాటలఁబ్రేలెదవు.

అని, తాత్పర్యము.

స్థానం వృద్ధించ హానించ దేశకాలవిభాగవిత్
ఆత్మనశ్చ పరేషాంచ బుధ్యతే రాక్షసర్షభః. ౪

టీక॥ దేశకాలవిభాగవిత్ = దేశకాలములవిభాగముం దెలిసిన ; రాక్షసర్షభః= రాక్షసరాజుఁడగు రావణుఁడు;ఆత్మనశ్చ=తనయొక్కయు; పరేషాంచ=శత్రువులయొక్కయు; స్థానం=సమతను;వృద్ధించ= వృద్ధిని ; హానించ=హానిని;బుధ్యతే=ఎఱుఁగును.

రావణుండు , దేశకాలవిభాగములం దెలిసినవాఁడు కావున, తనయొక్కయు శత్రువులయొక్కయు, వృద్ధిక్షయములను సమముగా నుండుటను , ఎక్కుఁగాఁ దెలిసినవాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

యత్త్వశక్యం బలవతా కర్తుం ప్రాకృతబుద్ధినా
అనుపాసితవృద్ధేన కః కుర్యాత్తాదృశం బుధః. ౫

టీక॥ యత్తు=ఏదిమాత్రము; బలవతా = బలముగలవాఁడును ; ప్రాకృతబుద్ధినా=అల్పబుద్ధిగలవాఁడును; అనుపాసితవృద్ధేన = ఉపాసింపఁబడఁవృ [illegible] కర్తుం=చేయుటకు;అశక్యం=అలవిగాదో; తాదృశం=అట్టిపనిని; బుధః= పండితుఁడు; కః=ఎవ్వఁడు;కుర్యాత్=చేయును?

కేవలబలముమాత్రముగలిగి, అల్పబుద్ధియయి వృద్ధసేవచేయని నీయట్టి

వానికింకూడఁజేయరానిదని తోఁచునట్లి కార్యమును, బండితుండగు రావణుండే ట్లుచేయును? అని, తాత్పర్యము.

యాంస్తు ధర్మార్థకామాం స్త్వం బ్రవీషి పృథగాశ్రయాన్
అనుబోద్ధుం స్వభావేన న హి లక్షణ మస్తి తే. ౬

టీక॥ త్వం(అధ్యాహృతము) = నీవు; యాన్ = ఏ; ధర్మార్థకామాన్ = ధర్మార్థకామములను; పృథగాశ్రయాన్ = భిన్నఫలములుగలవానిఁగా; బ్రవీషి = చెప్పుచున్నావో; తాన్ (అధ్యాహృతము) తు = వానినిమాత్రము; స్వభావేన = స్వభావముచేత; అనుబోద్ధుం = తెలిసికొనుటకు; తే = నీకు; లక్షణం = ప్రమాణము; నాస్తిహి = లేదుగదా!

నీవు, ధర్మార్థకామములకు, వేఱువేఱుగా ఫలములునియతముగాఁగలవు; అధర్మమునాచరించుటచేనిట్టి యాపదగలిగినదనిచెప్పినావే; అట్లుధర్మార్థకామములకునియతమున్నవి యనుటకునీకుఁబ్రమాణమేమియున్నది? అని, తాత్పర్యము.

కర్మ చైవ హి సర్వేషాం కారణానాం ప్రయోజకమ్
శ్రేయః పాపీయసాం చాత్ర ఫలం భవతి కర్మణామ్. ౭

టీక॥ సర్వేషాం = సమస్తమయిన; కారణానాంచ = ఫలములకును; కర్మైవ = కర్మమె; ప్రయోజకంహి = కారణముగదా! అత్ర = ఇందు; పాపీయసాం = పాపిష్ఠములయిన; కర్మణాంచ = కార్యములకును; శ్రేయః = మంచిదైన; ఫలం = ఫలము; భవతి = కలుగుచున్నది.

సమస్తఫలములకునుగర్మమె కారణము; మంచికర్మముచేసినమంచిఫలమునుచెడుకర్మమునకుఁజెడుఫలమునుగలుగుననికదాచెప్పవలెను; అందు, చెడ్డకర్మములవలనమంచిఫలములుగలుగుచున్నవి; మంచికర్మములవలనచెడుగలుగుచున్నది; కావుననట్లుచెప్పుట తగదు. అని, తాత్పర్యము.

నిశ్శ్రేయసఫలావేవ ధర్మార్థా వితరా వపి

అధర్మానర్థయోః ప్రాప్తిః ఫలంచ ప్రత్యవాయికమ్. ౮

టీక॥ ధర్మార్థౌ = ధర్మార్థములును; ఇతరావపి=అధర్మానర్థములును; నిశ్శ్రేయసఫలావేవ = శ్రేయస్సునుగలిగించునవియె. అధర్మానర్థయోః=అధర్మానర్థములయందు; ఫలంచ=సుఖమును; ప్రత్యవాయికం=దుఃఖమును; ప్రాప్తిః = పొందఁబడునవి.

ధర్మార్థములును అధర్మానర్థములును, అన్నియుశ్రేయస్సునేగలిగించునవి; అయితేఅందు, అధర్మానర్థములమాత్రము, ఒకప్పుడు, దుఃఖమునుగూడఁగలిగించుటకలదు, ఇంతియకాని, వానికిదుఃఖమేఫలమనిచెప్పుట సరిగాదు. అని, తాత్పర్యము.

ఇహలౌకికపారత్రం కర్మ పుంభిర్నిషేవ్యతే
కర్మాణ్యపితు కల్యాణి లభతే కామమాస్థితః

టీక॥ పుంభిః=పురుషులచేత; ఇహలౌకికపారత్రం = ఈలోకమునకుపయోగించునదియు పరలోకమునకుపయోగించునదియునగు; కర్మ=కర్మము; నిషేవ్యతే= సేవింపఁబడుచున్నది. అపితు=అయితే; కామం= కామమును; ఆస్థితః=పొందినవాఁడు; కల్యాణి=మంగళకరములయిన; కర్మాణి=కర్మములను; లభతే=పొందును.

పురుషులు, ఈలోకమునకుపయోగించుకర్మములను పరలోకమునకుపయోగించుకర్మములను చేయుచున్నారు; కేవలకామము నవలంబించియుండువానికిధర్మములన్నియునశించి కేలోకంబునమిక్కిలియుసుఖంబొసంగును. అని, తాత్పర్యము.

తత్ర క్లృప్తమిదం రాజ్ఞా హృది కార్యం మతంచ నః
శత్రౌహి సాహసం యత్స్యాత్ కిమివాత్రాపనీయతామ్. ౧౦

టీక॥ తత్ర=అప్పుడు; ఇదం= ఈసీతాపహరణకార్యము; హృది=మనస్సునందు; క్లృప్తం=చేయఁబడినది. నః=మాకును; కార్యం=చేయఁదగినదిగా

మతం=సమ్మతమయినది. శత్రౌ=శత్రువిషయమునందు("హి" అనునది పాదపూరణార్థము); సాహసం=ఆలోచింపక చేసినది; యత్=ఏది; స్యాత్=అగునో; తత్(అధ్యాహృతము)=అట్టిది; కిం=ఏది; ("ఇవ" అనునది పాదపూరణార్థము); అత్ర=ఇప్పుడు; అపనీయతాం=అక్రమముగాఁ జేయఁబడినది.

అప్పుడు, రాక్షసరాజుండగు రావణుండు, సీతనపహరింపవలెనని తలంచెఁగా, నేను; మేమును అది చేయఁదగినదే యనిసమ్మతించినాము; ఇట్లు, జరిగియుండఁగా, ఇందు, శత్రువువిషయమై రావణుండాలోచింపక చేసినయక్రమమేమియున్నది? అని, తాత్పర్యము.

ఏకస్యైవాభియానే తు హేతుర్యః కథితస్త్వయా
తత్రాప్యనుపపన్నం తే వక్ష్యామి యదసాధు చ. ౧౧

టీక॥ ఏకస్యైవ=ఒక్కనియొక్కనే; అభియానే=యుద్ధమునకుఁబోవుటయందును; త్వయా=నీచేత; యః=ఏ; హేతుః=కారణము; ఉక్తః=చెప్పఁబడినదో; తత్రాపి=అందును; యత్=ఏది; అనుపపన్నం=అయుక్తమును; అసాధు చ=అహితమునో; తత్(అధ్యాహృతము)=దాని; తే=నీకొఱకు; వక్ష్యామి=చెప్పెదను.

నీవొక్కఁడవె యుద్ధమునకుఁబోయెదనని చెప్పి, యందుకుఁ గారణంబులుగా నీపరాక్రమాదులనగ్గించితివే; అవి కూడ అయుక్తముగాను అసాధువుగానున్నది, చెప్పెదను వినుము.

అని, తాత్పర్యము.

యేన పూర్వం జనస్థానే బహవోతిబలా హతాః
రాక్షసా రాఘవం తం త్వం కథమేకో జయిష్యసి. ౧౨

టీక॥ యేన=ఎవ్వనిచేత; పూర్వం=మున్ను; జనస్థానే=జనస్థానమునందు; అతిబలాః=అధికమయినబలముగల; రాక్షసాః=రాక్షసులు; బహవః=పెక్కండ్రు; హతాః=చంపఁబడినారో; తం=అట్టి; రాఘవం=రాముని; త్వం=నీవు; ఏకః=ఒక్కఁడవు; కథం=ఎట్లు; జయిష్యసి=జయింపఁగలవు?

ఎవ్వండుమున్ను, జనస్థానంబునం దు, మహాబలశాలులగు రాక్షసులం బెక్కండ్రవధించెనో, అట్టిరాముని నీవొక్కండవెట్లుజయింపఁగలవు? అని, తాత్పర్యము.

యే పురా నిర్జితా స్తేన జనస్థానే మహౌజసః
రాక్షసాం స్తాన్ పురే సర్వాన్ భీతా నద్యాపి పశ్యసి. ౧౩

టీక॥ మహౌజసః= అధికమయినపరాక్రమముగల; యే=ఏరాక్షసులు; తేన=ఆరామునిచేత; జనస్థానే=జనస్థానమునందు; పురా=మున్ను; నిర్జితాః= జయింపఁబడినారో; తాన్=ఆ; రాక్షసాన్=రాక్షసులను; సర్వాన్=అందఱను; పురే= పట్టణమునందు; అద్యాపి=ఇప్పుడును; భీతాన్=భయపడినవారలనుగా; పశ్యసి=చూడఁగలవు.

మున్ను రామునిచే జనస్థానంబున జయింపఁబడినమహాపరాక్రమశాలులగు రాక్షసులందఱునిప్పటికిని, రామునిపేరు చెప్పినను భయపడుచున్నారు చూడుము. అని, తాత్పర్యము.

తం సింహ మివ సంక్రుద్ధం రామం దశరథాత్మజమ్
సర్పం సుప్త మివాబుధ్య ప్రబోధయితు మిచ్ఛసి. ౧౪

టీక॥ సంక్రుద్ధం= కోపమునొందిన; సింహమివ(స్థితం) = సింహమువలెనున్న; తం=ఆ; దశరథాత్మజం=దశరథమహారాజుకొడుకైనరాముని; అబుధ్య= ఎఱుంగక; సుప్తం=నిదురించిన; సర్పమివ= సర్పమునువలె; ప్రబోధయితుం=మేలుకొలుపుటకు; ఇచ్ఛసి= కోరుచున్నావు.

కుపితంబగు సింహంబువలె దుర్ధర్షుండైనదశరథపుత్రుండగు రాముని సంగతిదెలియక, నిదురించినసర్పమునులేపునట్లు, అతనిపైకిఁబోఁజూచుచున్నావు. అని, తాత్పర్యము.

జ్వలంతం తేజసా నిత్యం క్రోధేనచ దురాసదమ్
కస్త్వం మృత్యు మివాసహ్య మాసాదయితు మర్హసి. ౧౫

టీక॥ నిత్యం = ఎల్లప్పుడును; తేజసా = కాంతిచేత; జ్వలంతం = ప్రకాశించుచున్నవాడును; క్రోధేన = కోపముచేత; దురాసదం = చేరనలవిగానివాడును; మృత్యుం = మృత్యువువలె; అసహ్యం = సహింపరానివాడునగు; తం = ఆరాముని; కః = ఎవ్వడు; ఆసాదయితుం = సమీపించుటకు; అర్హతి = తగును?

ఎల్లప్పుడును దివ్యతేజంబున వెలుంగుచున్నవాడును గోపంబున దుర్ధర్షుండును మృత్యువుంబోలె, చేరిచూడనలవిగానివాడునగునారామునిసమీపంబునకు,ఎవ్వడుపోగలుగును?

అని, తాత్పర్యము.

సంశయస్థ మిదం సర్వం శత్రోః ప్రతిసమాసనే
ఏకస్య గమనం తత్ర నహి మే రోచతే భృశమ్. ౧౬

టీక॥ శత్రోః = శత్రువయినరామునియొక్క; ప్రతిసమాసనే = ఎదురుగా నిలుచుటయందు; ఇదం = ఈసైన్యము; సర్వం = అంతయు; సంశయస్థం = సందేహముననున్నది. తత్ర = అందు; ఏకస్య = ఒకనియొక్క; గమనం = పోవుట; మే = నాకు; భృశం = ఎంతమాత్రము; నరోచతే = రుచింపదు.

రామునియెదుటనిలిచినచో; ఈసమరాక్షససైన్య మంతయుఁ బ్రాణసంశయమునొందును; అట్లుండఁగా, ఒకరుఁడుయుద్ధమునకుఁబోవుట నాకెంతమాత్రమును సమ్మతముగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

హీనార్థస్తు సమృద్ధార్థం కో రిపుం ప్రాకృతం యథా
నిశ్చిత్య జీవితత్యాగే వశ మానేతు మిచ్ఛతి. ౧౭

టీక॥ హీనార్థః = విడువఁబడినప్రయోజనముగల; కః = ఎవ్వడు; సుసమృద్ధార్థం = మిక్కిలియసమృద్ధమయినప్రయోజనముగల; రిపుం = శత్రువును; ప్రాకృతంయథా = అల్పునివలె; నిశ్చిత్య = నిశ్చయించి; జీవితత్యాగే = ప్రాణత్యాగమునిమిత్తమయి; వశం = అధీనతను; ఆనేతుం = పొందించుటకు; ఇచ్ఛతి = కోరును?

ఎవ్వడు, తానుదుర్బలుండైయుం

డునప్పుడు, మహాబలుండగుశత్రువున, అల్పుఁగానెంచి, సరకుసేయక, యతిసన్నిహితుఁబోయి, ప్రాణములుపోఁగొట్టుకొనును. అని, తాత్పర్యము.

యస్య నాస్తి మనుష్యేషు సదృశో రాక్షసోత్తమ
కథమాశంససే యోద్ధుం తుల్యేనేంద్రవివస్వతోః. ౧౮

టీక॥ రాక్షసోత్తమ = రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడా! యస్య = ఎవ్వనికి; సదృశః = సరియయినవాఁడు; మనుష్యేషు = మనుష్యులయందు; నాస్తి = లేఁడో; తేన (అధ్యాహృతము) = అట్టి; ఇంద్రవివస్వతోః = ఇంద్రసూర్యులకు; తుల్యేన = సమానుఁడగువానితో; యోద్ధుం = పోరుటకు; కథం = ఎట్లు; ఆశంససే = కోరుచున్నావు?

రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడవగు కుంభకర్ణుఁడా! ఎవ్వండు, సమస్తమనుష్యులకన్నను, అధికుఁడో, అట్టి దేవేంద్రునికిని సూర్యునికిని సమానుఁడైన రామునితో నీవొక్కఁడవె ట్లుయుద్ధముసేయఁగోరెదవు? అని, మహోదరుఁడు, కుంభకర్ణునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవముక్త్వాతు సంరబ్ధః కుంభకర్ణం మహోదరః
ఉవాచ రక్షసాం మధ్యే రావణం లోకరావణమ్. ౧౯

టీక॥ మహోదరః = మహోదరుఁడు; సంరబ్ధః = కుపితుఁడై; కుంభకర్ణం = కుంభకర్ణునిగూర్చి; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్త్వాతు = చెప్పినతరువాత; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క; మధ్యే = నడుమనందు; లోకరావణం = లోకములనుఏడ్పించునట్టి; రావణం = రావణునిగూర్చి; ఉవాచ = చెప్పెను.

మహోదరుఁడు, ఈప్రకారంబునఁ గుపితుఁడై కుంభకర్ణునితోఁ జెప్పి, యంతట రాక్షసమధ్యంబున, లోకరావణుఁడగు రావణునిగూర్చి, ఇట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

లబ్ధ్వా పునస్త్వం వైదేహీం కిమర్థం సంప్రజల్పసి

యదీచ్ఛసి తదా సీతా వశగా తే భవిష్యతి. ౨౦

టీక॥ త్వం=నీవు; వైదేహీం= సీతాదేవిని; లబ్ధ్వా=పొంది; పునః = మఱల; కిమర్థం=ఎందుకొఱకు ; సంప్రజల్పసి=ఎప్పుగా మాటలాడుచున్నావు? ఇచ్ఛసి యది=కోరుదువేని; తదా= అప్పుడు; సీతా=సీతాదేవి; తే=నీకు; వశగా= అధీనతనొందినది; భవిష్యతి = కాఁగలదు.

నీవు, సీతాదేవిని పొందియు, మఱలనెందుకు, ఊరక మాటలాడుచున్నావు? నీవెప్పుడు గోరుదువో అప్పుడే, నీకు సీత వశ్యయగును.

అని, తాత్పర్యము.

దృష్టః కశ్చిదుపాయో మే సీతోపస్థానకారకః
రుచిరశ్చేత్త్వయా బుద్ధ్యా రాక్షసేశ్వర తం శృణు. ౨౧

టీక॥ రాక్షసేశ్వర=రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా ! సీతోపస్థానకారకః=సీతను పొందుటను జేయునట్టి ; కశ్చిత్=ఒకానొక; ఉపాయః = ఉపాయము; మే(మయా)=నాచేత; దృష్టః=చూడఁబడినది; త్వయా = నీకైన; బుద్ధ్యా=బుద్ధిచేత; రుచిరశ్చేత్ = మనోహరమగునేని; తం=దాని; శృణు = వినుము.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా! సీత వశ్యయగునట్లు నాకొకయుపాయము దోఁచుచున్నది ; నీకది రుచించునేని, వినుము; చెప్పెదను. అని, తాత్పర్యము.

అహం ద్విజిహ్వస్సంహ్రాదీ కుంభకర్ణో వితర్దనః
పంచ రామవధాయైతే నిర్యాంత్విత్యవఘోషయ. ౨౨

టీక॥ అహం=నేను; ద్విజిహ్వః= ద్విజిహ్వుండును; సంహ్రాదీ = సంహ్రాదియు; కుంభకర్ణః= కుంభకర్ణుండును; వితర్దనః=వితర్దనుండును; ఏతే= ఈ; పంచ=ఐదుగురమును; రామవధాయ=రామునిచంపుటకొఱకు; నిర్యాంతు= వెడలుదురుగాక; ఇతి=అని ; అవఘోషయ=చాటింపుము.

నేనును, ద్విజిహ్వుండును, సంహ్రాదియుఁ, గుంభకర్ణుండును, వితర్దనుండును, మేమైదుగురమును, రామవధంబునకై పోవలయునని చాటింపుము. అని, తాత్పర్యము.

తతో గత్వా వయం యుద్ధం దాస్యామ స్తస్య యత్నతః
జేష్యామో యది తే శత్రూ న్నోపాయైః కించిదస్తి నః. ౨౩

టీక॥ తతః=అంత; వయం= మేము; గత్వా=పోయి; యత్నతః= ప్రయత్నమువలన; తస్య= ఆ రామునకు; యుద్ధం=యుద్ధమును; దాస్యామః= ఇచ్చెదము. తే=నీయొక్క; శత్రూన్ = శత్రువులను; జేష్యామో యది = జయింతుమేని; ఉపాయైః = ఉపాయములచేత; నః=మనకు; కించిత్=కొంచెమేని; నాస్తి=లేదు.

అంత, మేముపోయి, యథాశక్తి రామునితో యుద్ధముగావించెదము; మేము, రామలక్ష్మణులను జయింతుమేని, యిప్పటికి మనకేయుపాయములతోను గార్యములేదు.

అని, తాత్పర్యము.

అథ జీవతి నశ్శత్రు ర్వయంచ కృతసంయుగాః
తత స్తదభిపత్స్యామో మనసా యత్సమీక్షితమ. ౨౪

టీక॥ అథ=ఇంక; నః=మనయొక్క; శత్రుః=శత్రువయిన రాముఁడు; జీవతి=బ్రతికియుండును; వయంచ= మేమును; కృతసంయుగాః= చేయఁబడినయుద్ధముగలవారలము. తతః=అంత; మనసా=మనస్సుచేత; యత్=ఏది; సమీక్షితం=చూడఁబడినదో; తత్=దాని; అభిపత్స్యామః=పొందెదము.

ఒకవేళ మేముయుద్ధముచేసినను, రాముండు మఱియుం జీవించియుండునేని, మనమిప్పుడు, ఆలోచించువిధంబునఁ గావింతము.

అని, తాత్పర్యము.

వయం యుద్ధా దిహైష్యామో రుధిరేణ సముక్షితాః
విదార్య స్వతనుం బాణై రామనామాంకితై శ్శరైః. ౨౫

టీక॥ వయం= మేము; స్వతనుం= మా దేహమును; బాణైః = బాణముల చేత; విదార్య=భేదించుకొని ; రుధిరేణ=నెత్తురుచేత; సముక్షితాః= తడుపఁబడినవారలమయి ; రామనామాంకైః=రాముని పేరుచే గుర్తుఁ వేయఁబడిన; శరైః=బాణములతో; యుద్ధాత్= యుద్ధమునుండి; ఇహ= ఇచ్చటికి; ఏష్యామః=వచ్చెదము.

మేము, బాణములచే … నంతయు గాయము చేసికొని ఒంతయు నెత్తురుగాఁ, రామనా … బడెకిన బాణములతోఁగూడ, యుద్ధంబుననుండి, యిచ్చటికి వచ్చెదము.

అని, తాత్పర్యము.

భక్షితో రాఘవో௨స్మాభి ర్లక్ష్మణశ్చేతి వాదినః
తవ పాదౌ గ్రహీష్యామ స్త్వంనః కామం ప్రపూరయ. ౨౭

టీక॥ వయం (అధ్యాహృతము)= మేము; అస్మాభిః=మాచేత; రాఘవః= రాముఁడును; లక్ష్మణశ్చ=లక్ష్మణుఁడును; భక్షితః= భక్షింపఁబడినాఁడు. ఇతి=అని; వాదినః = చెప్పుచున్నవారలమయి; తవ=నీయొక్క; పాదౌ= పాదములను; గ్రహీష్యామః = పట్టుకొనెదము. త్వం=నీవు; నః=మాయొక్క; కామం=కోరికను; ప్రపూరయ= నిండఁజేయుము.

మేము "రాముని లక్ష్మణుని భక్షించి వేసినాము" అని, చెప్పుచు … ము లకు నమస్కరించెదము; అప్పుడు నీవు, సంతోషించి, మాకపరిమితబహుమానం … లొసంగుము. అని, తాత్పర్యము.

తతో వఘోషయ పురే గజస్కంధేన పార్థివ
హతో రామ స్సహ భ్రాత్రా ససైన్య ఇతి సర్వతః. ౨౮

టీక॥ పార్థివ= రాక్షసరాజుఁడవగు రావణుఁడా!, తతః= అంత; గజస్కంధేన=ఏనుఁగుమూఁపుచేత, ఏనుంగుమూఁపునొందినపురుషునిచేత ; "ససైన్యః = సైన్యముతోఁగూడిన; రామః=రాముఁడు; భ్రాత్రాసహ = తమ్మునితోఁగూడ; హతః=చంపఁబడినాఁడు" ఇతి=అని; పురే=పట్టణమునందు; స

నేనును, ద్విజిప ... అవఘోషయ = నేకీర్తించి, "రాముండునులక్ష్మణుండు
దియుఁ, గుంభకర్ణ ... ను వానరులనువధింపఁబడిరి" అని, పట్ట
నుండున ... సరాజుండవగురావణుఁడా! ణంబంతయుఁ జాటింపుము.
శ, నీవు, ఒకరాక్షసుని ఏనుంగుపై అని, తాత్పర్యము.

ప్రీతో నామ తతో భూత్వా భృత్యానాం త్వ మరిందమ
భోగాంశ్చ పరివారాంశ్చ కామాంశ్చ వసు దాపయ. ౭౮

టీక॥ అరిందమ= శత్రువులనడంగ ద్రొక్కినట్టి రావణుఁడా! త్వం=నీవు; తతః=అంత; ప్రీతో నామ= సంతోషించినవాఁడువలె; భూత్వా=అయి; భృత్యానాం=పనివాండ్రకు; భోగాంశ్చ= ఉపభోగద్రవ్యములను; పరివారాంశ్చ=పరిచారకులను; కామాంశ్చ=కోరఁదగిన పదార్థములను; వసు=ధనము ...; దాపయ=ఇప్పించుము.

శత్రువులనడంగద్రొక్కినట్టి రావణుఁడా! నీవంతసంతోషించినట్లు, భృత్యులకుఁ యథేష్టముగా, భోగ్యపదార్థములను దాసదాసీపరిజనంబులకును మఱియు ననేకములయిన యమూల్యపదార్థములను, ధనంబులను, ఒసంగుము.

అని, తాత్పర్యము.

తతో మాల్యాని వాసాంసి వీరాణా మనులేపనమ్
పేయంచ బహు యోధేభ్యః స్వయంచ ముదితః పిబ. ౭౯

టీక॥ తతః=అంత; యోధేభ్యః=భటులకొఱకు; మాల్యాని=పుష్పమాలికలను; వాసాంసి=వస్త్రములను; వీరాణాం=వీరులయొక్క, వీరులకుఁదగిన యటువంటి; అనులేపనం=మైపూఁతను; బహు=అధికమయిన; పేయంచ=మద్యమును; దాపయ (అధ్యాహృతము) = ఇప్పించుము. స్వయంచ=నీవునుకూ ముదితః = సంతోషించినవాఁడవై; పిబ= త్రాగుము.

అంతనీవు, భటులకు, పుష్పమాలికలను వస్త్రములను వీరానులేపనంబులు మద్యంబును అధికముగా నొసంగుము; నీవును సంతోషంబునం ద్రాఁగుము.

అని, తాత్పర్యము.

తతోఽస్మిన్ బహుళీభూతే కాలీనే సర్వతో గతే
భక్షిత స్ససుహృద్రామో రాక్షసై రితి విశ్రుతే. ౩౦
ప్రవిశ్యాశ్వాస్య చాపి త్వం సీతాం రహసి సాంత్వయ
ధనధాన్యైశ్చ కామైశ్చ రత్నైశ్చైనాం ప్రలోభయ. ౩౧ ౪౦

టీక॥ తతః=అంత; "రాక్షసైః = రాక్షసుల చేత; ససుహృత్ = స్నేహితులతోఁ గూడిన; రామః= రాముఁడు; భక్షితః=భక్షింపఁబడినాఁడు" ఇతి=అని యను; అస్మిన్=ఈ; కాలీనే=లోకవాదము; బహుళీభూతే=అధికమయిన; సర్వతః=అంతటను; గతే=పొందినదై; విశ్రుతే=ప్రసిద్ధినొందఁగా; త్వం=నీవు; ప్రవిశ్య=పొంది; సీతాం=సీతను; ఆశ్వాస్య చాపి=ఊఱడించియు; రహసి=రహస్యమునందు; సాంత్వయ=మంచిమాటలం జెప్పుము; ధనధాన్యైశ్చ=ధనముల చేతను ధాన్యముల చేతను; కామైశ్చ=కోరఁబడు పదార్థముల చేతను; రత్నైశ్చ=మణుల చేతను; ఏనాం=ఈసీతను; ప్రలోభయ=మోసపుచ్చుము.

అంత, "రాక్షసులు రామలక్ష్మణుల భక్షించిరి" అనెడు నీలోకవార్త ప్రపంచమంతయు వ్యాపించి ప్రసిద్ధినొందిన పిమ్మట, నీవు, సీతయొద్దకుఁ బోయి, ఆబిడకుఁ బతివియోగంబువలనం గలిగిన దుఃఖంబు దీర్చి, మంచిమాటలం జెప్పి, ధనధాన్యంబుల నుత్తమ పదార్థములను రత్నంబులను, ఆబిడ మనస్సును వశ్యము జేసికొనుము.

అని, తాత్పర్యము.

అనయోపధయా రాజన్ భయశోకానుబంధయా
అకామా త్వద్వశం సీతా నష్టనాథా గమిష్యతి. ౩౨

టీక॥ రాజన్= రాక్షసరాజుఁడవగు రావణుఁడా! భయశోకానుబంధయా=భయముతోను దుఃఖముతోను సంబంధముగల; అనయా= ఉపధయా=కపటోపాయముచేత; అకామా=కోరిక లేనిది (అయినను)= నష్టనాథా=నశించిన పెనిమిటిగల; సీతా=సీత; త్వద్వశం=నీయధీనతను; గమిష్యతి=పొందఁగలదు.

రాక్షసరాజుఁడవగు రావణుఁడా!

పోయెంటున, సీతకుభయదుః నేనును శోకింతువేని, అపియుంగ్గోర్కి దియుం. లేకున్నను, వేఱునాథుండు లేమింజేసిభీతి చేసినువశ్యయగును. అని, తాత్పర్యము.

నుం రమణీయం హి భర్తారం వినష్ట మవగమ్య సా
నైరాశ్యాత్ స్త్రీలఘుత్వాచ్చ త్వద్వశం ప్రతిపత్స్యతే. ౩౩

టీ॥ సా=ఆసీత; రమణీయం=సుందరుండైన; భర్తారం=పెనిమిటిని; వినష్టం=నశించినవానింగాc; అవగమ్య=తెలిసికొని; నైరాశ్యాత్=ఆశలేకుండుటవలనను; స్త్రీలఘుత్వాచ్చ=స్త్రీచాపలమువలనను; త్వద్వశం=నీయధీనతను; ప్రతిపత్స్యతే=పొందcగలదు.

ఆసీత; రమణీయాకారుండగు తన భర్తరాముండు మృతిcబొందినాcడని తలంచి, యింకవేఱెయాశలేకపోవుటవలనను, స్త్రీలస్వభావంబునచాపలముగలవారగుటవలనను, నీయధీనయగును. అని, తాత్పర్యము.

సా పురా సుఖసంవృద్ధా సుఖార్హా దుఃఖకర్శితా
త్వయ్యధీనం సుఖం జ్ఞాత్వా సర్వథోపగమిష్యతి. ౩౪

టీక॥ పురా=మున్ను; సుఖసంవృద్ధా=సుఖముగాcబెరిగినదియు; సుఖార్హా=సుఖమునకుcదగినదియు; దుఃఖకర్శితా=దుఃఖముచేc గృశింపcజేయcబడినదియునగు; సా=ఆసీత; సుఖం=సుఖమును; త్వయి=నీయందు; అధీనః=ఉన్నదానిcగా; జ్ఞాత్వా=తెలిసికొని; సర్వథా=అన్నివిధములచేతను; ఉపగమిష్యతి=పొందcగలదు.

ఆసీత, మున్ను సుఖముగాcబెరిగినదియుసుఖార్హయు, బహుదుఃఖములచేగాసిపొందినదియుcగావున, ఇంకదనకుసుఖముగలుగుటనీయధీనమని తెలిసి, యన్నివిధంబులను, నిన్నాశ్రయించును. అని, తాత్పర్యము.

ఏతత్సునీతం మమ దర్శనేన
రామం హి దృష్ట్వైవ భవే దసర్థః

ఇహైవ తే సేత్స్యతి మోత్సుకో భూ
మహాన్ నయుద్ధేన సుఖస్య లాభః. ౩౫

టీక॥ ఏతత్ = ఇది; మమ = నాయొక్క; దర్శనేన = బుద్ధిచేత; సుసితం = చక్కఁగా నిర్ణయింపఁబడినది. రామం = రామునిన్; దృష్ట్వైవ = చూచినంతనే; అనర్థః = అపాయము; భవేద్ధి = కలుగును గదా! ఇహైవ = ఇక్కడనే; తే = నీకు; సేత్స్యతి = సిద్ధింపఁగలదు. ఉత్సుకః = ఉత్సాహముగలవాఁడవు; మా భూః = కావలదు. అయుద్ధేన = యుద్ధము చేయకుండుటచే; మహాన్ = గొప్పదగు; సుఖస్య = సుఖముయొక్క; లాభః = లాభము; స్యాత్ (అధ్యాహార్యము) = కలుగును.

ఈ యుపాయము, నేను జక్కఁగా బుద్ధితో నాలోచించి నిర్ణయించితిని; నీవు రాముని నెదుటం బడుట నీకపాయము కలుగును; నీకోరికె యిచ్చటనే యీడేఱును; యుద్ధంబునకుఁ బోవలదు; యుద్ధము సేయక నేయుండుటచే గలుగుసుఖమె చ్చగానున్నది చూడుము.

అని, తాత్పర్యము.

అనష్టసైన్యో హ్యనవాప్తసంశయో
రిపూన్ నయుద్ధేన జయన్నరాధిపః
యశశ్చ పుణ్యంచ మహన్మహీపతే
శ్రియంచ కీర్తించ చిరం సమశ్నుతే. ౩౬

టీక॥ మహీపతే = భూమికిఁ బ్రభువయిన రావణుఁడా! నరాధిపః = రాజు; అనష్టసైన్యః = నశింపని సైన్యముగలవాఁడై, అనవాప్తసంశయః = పొందఁబడని సందేహముగలవాఁడై; అయుద్ధేన = యుద్ధము లేమిచేత; రిపూన్ = శత్రువులను; జయన్ = జయించుచు; చిరం = బహుకాలము; యశః = కీర్తిని; మహత్ = గొప్పదగు; పుణ్యంచ = పుణ్యమును; శ్రియంచ = సంపదను; కీర్తించ = మనఃప్రసాదమును; సమశ్నుతేహి = పొందును గదా!

రావణుఁడా! రాజు, నేను జెప్పిన ప్రకారంబున, సైన్యనాశము చేసికొన

నేనునను బ్రాణసందేహమునొంద దియ్యున్నను, శత్రువులజయించిన, బహుకాలము, కీర్తియుమహా పుణ్యమునులక్ష్మియుమనః ప్రసాదంబు నుంబొందియుందును. అనిమహోదరుండు రావణునితోఁజెప్పెను. అని, తా.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, చతుష్షష్టితమస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండచతుష్షష్టితమసర్గటీక,

ముగిసినది.

శ్రీ

పంచషష్టితమసర్గప్రారంభః.

స తథోక్తస్తు నిర్భర్త్స్య కుంభకర్ణో మహోదరమ్
అబ్రవీ ద్రాక్షసశ్రేష్ఠం భ్రాతరం రావణం తతః. ౧

టీక॥ తతః = అంత; సః = ఆ; కుంభకర్ణః = కుంభకర్ణుఁడు; తథా = అట్లు; ఉక్తస్తు = చెప్పఁబడినవాఁడై నంతనె; మహోదరం = మహోదరుని; నిర్భర్త్స్య = బెదరించి; రాక్షసశ్రేష్ఠం = రాక్షసోత్తముఁడును; భ్రాతరం = అన్నయునగు; రావణం = రావణునిగూర్చి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

ఆకుంభకర్ణుండు, మహోదరుఁడు చెప్పినమాటనువిని, ఇట్టిమాటలింకఁ జెప్పవలదు భద్రమనియతనిబెదరించి, రాక్షసోత్తముఁడును తనయన్నయునగు రావణుఁజూచి, యిట్లనెను.

అని, తాత్పర్యము.

సోహం తవ భయం ఘోరం వధాత్తస్య దురాత్మనః
రామస్యాద్య ప్రమార్జామి నిర్వైరో హి సుఖీభవ. ౨

టీక॥ సః=అట్టి; అహం=నేను; అద్య=ఇప్పుడు; దురాత్మనః= దుష్టబుద్ధిగల; తస్య=ఆ; రామస్య= రామునియొక్క; వధాత్=చంపుటవలన; ఘోరం=భయంకరమయిన; తవ= నీయొక్క; భయం=భయమును; ప్రమార్జామి=తుడిచెదను. త్వం (అధ్యాహృతము)=నీవు; నిర్వైరః= వైరములేనివాండవై ("హి" అనునది పాదపూరణార్థము); సుఖీ=సుఖముగల భవ=అగుము.

నాపరాక్రమము నీకుం దెలిసినదియ్యంది గదా! నేనిప్పుడు దురాత్ముండగు నా రాముని వధించి, నీభయంబుం బోంగొట్టెదను; నీవు వైరంబు విడిచి, సుఖముగా నుండుము. అని, తాత్పర్యము.

గర్జంతి నవృథా శూరా నిర్జలా ఇవ తోయదాః
పశ్య సంపాద్యమానంతు గర్జితం యుధి కర్మణా. ౩

టీక॥ శూరాః=యుద్ధమునందు భయములేనివారలు; నిర్జలాః=జలములేని; తోయదాఇవ=మేఘములువలె; వృథా=వ్యర్థముగా; నగర్జంతి=గర్జింపరు; యుధి=యుద్ధమునందు; కర్మణా=కార్యముచేతనే; సంపాద్యమానం=సంపాదింపంబడుచున్న; గర్జితం= గర్జించుటను; పశ్య=చూడుము.

శూరులగువారలు, జలములేనిమేఘములవలె, వ్యర్థముగానట్టు గర్జింపరు, నేను, యుద్ధంబున అసదృశంబుగాం గార్యముగావించి నాగర్జనంబుం జూపెదంజూడుము. అని, తాత్పర్యము.

న మర్షయతి చాత్మానం సంభావయతి నాత్మనా
అదర్శయిత్వా శూరాస్తు కర్మ కుర్వంతి దుష్కరమ్. ౪

టీక॥ శూరాః=శూరులు; నమర్షయతి(నమర్షయంతి) సహింపరు. ఆత్మనా=తనచేతనే; ఆత్మానం=తన్ను; నసంవిభావయతి (నసంభావయంతి) చ=పూజించుకొనరు. తు=అయితే; అదర్శయిత్వా=చూపకయే; దుష్కరం=చేయనలవిగాని; కర్మ= కార్యమును; కుర్వంతి=చేయుదురు.

శూరులు, ఇతరులుతమ్ముంగుఱించి యవమానోక్తులాడిన నెంతమాత్రము

నేనున్నాము; తామెతమ్ముం బాగవుకొ దియ్యం ధిమ్ము మెఘుతే, ఎవ్వరికిందెలియంజేయ నున్నాః, తమంత నెముతరులకుం జేయనలవి గానికార్యములం జేయుదురు.

అని, తాత్పర్యము.

విక్లబానా మబుద్ధీనాం రాజ్ఞాం పండితమానినామ్
శృణ్వతా సాదిత మిదం త్వద్విధానాం మహోదర. ౫

టీక॥ మహోదర= మహోదరుఁడా! విక్లబానాం=పిఱికివాండ్రును; అబుద్ధీనాం=బుద్ధిలేనివారలును; పండితమానినాం= పండితులమని యహంకరించియుండువారలునగు; త్వద్విధానాం= నీవంటివారలయొక్క; వచః (అధ్యాహృతము)=మాటను; శృణ్వతా=వినుచున్న; రాజ్ఞా=రాక్షసరాజుండగు రావణుని చేత; ఇదం=ఇది; అసాదితం= పొందఁబడినది.

మహోదరుఁడా! పిఱికివారును బుద్ధిహీనులు ఏమియుఁ దెలియకున్నను పండితులమని యహంకారముగల వారలునగు నీవంటివారలమాటను వినుటచే రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండీ యాపదం బొందినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

యుద్ధే కాపురుషైర్నిత్యం భవద్భిః ప్రియవాదిభిః
రాజాన మనుగచ్ఛద్భిః కృత్య మేతద్ధి సాదితమ్. ౬

టీక॥ యుద్ధే=యుద్ధమునందు; కాపురుషైః=కుత్సితపురుషులును; నిత్యం= ఎల్లప్పుడును; ప్రియవాదిభిః=సంతోషకరమగుమాటనే చెప్పువారలును; రాజానం=రాజును; అనుగచ్ఛద్భిః=అనుసరించుచున్నవారలునగు; భవద్భిః=మీ చేత; ఏతత్=ఈ; కృత్యం=పని; సాదితంహి=సంపాదింపఁబడినదిగదా!

యుద్ధమునఁ బిఱికివారును భయపడునట్టిమీరలు, రాజునకెల్లప్పుడును ప్రియకములాడుచు, అనుసరించుచు వారినిట్లుచేసి ఈ యపాయము నకుఁదెచ్చినారు. అని, తాత్పర్యము.

రాజశేషా కృతా లంకా క్షీణః కోశో బలం హతమ్

రాజాన మిమ మాసాద్య సుహృచ్ఛిహ్న మమిత్రకమ్. ౭

టీక॥సుహృచ్ఛిహ్నం=స్నేహితుని గుఱుతుగల; అమిత్రకం=శత్రువైన; ఇమం=ఈ; రాజానం=రాజును; ఆసాద్య=పొంది; లంకా=లంకాపురి; రాజశేషా=రాజుమాత్రము మిగిలినదిగా; కృతా=చేయఁబడినది. కోశః=బొక్కసము; క్షీణః=నశించినది. బలం=సైన్యము; హతం=చంపఁబడినది.

లంకాపురిని రాజుమాత్రము శేషించునట్లుగా వించినారు; బొక్కసమంతయు నశింపఁజేసినారు; సైన్యమునంతయు హతము జేసినారు; మీరలు, ఈ రాజును శత్రువుగా నెంచినట్లున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

ఏష నిర్యామ్యహం యుద్ధ ముద్యత శ్శత్రునిర్జయే
దుర్నయం భవతా మద్య సమీకర్తు మిహాహవే. ౮

టీక॥ఏషః=ఈ; అహం=నేను; ఇహ=ఇప్పుడు; ఆహవే=యుద్ధమునందు; భవతాం=మీయొక్క; దుర్నయం=అక్రమమును; సమీకర్తుం=సమముగా వించుటకు; శత్రునిర్జయే=శత్రువుల జయించుటయందు; ఉద్యతః=ఉద్యుక్తుఁడనై; అద్య=ఇప్పుడు; యుద్ధం=యుద్ధమునుగూర్చి; నిర్యామి=వెడలెదను.

మీతప్పువలనఁగలిగిన దోషమునంతయు నివారించుటకై, నేనిప్పుడు, శత్రువుల జయింపనుద్యుక్తుండనై యుద్ధభూమికిఁబోయెదను. అని, కుంభకర్ణుఁడు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తవతో వాక్యం కుంభకర్ణస్య ధీమతః
ప్రత్యువాచ తతో వాక్యం ప్రహసన్ రాక్షసాధిపః. ౯

టీక॥ధీమతః=అధికమయినబుద్ధి గల; కుంభకర్ణస్య=కుంభకర్ణుఁడు; ఏవం=ఇట్లు; వాక్యం=మాటను; ఉక్తవతః=చెప్పినవాఁడుకాఁగా; తతః=అంతట; రాక్షసాధిపః=రాక్షసనాథుండగు రావణుండు; ప్రహసన్=నవ్వుచు; వాక్యం=మాటను; ప్రత్యువాచ=చెప్పెను.

నే. బుద్ధిమంతుండగు కుంభకర్ణుండు దియ్యఁ జెప్పినమాటనువిని, రావణుండు, పనుఁ బలికినప్పుడు, కుంభకర్ణుంజూచి, యిట్లని, బదులు చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

మహోదరోయం రామాత్తు పరిత్రస్తో న సంశయః
నహి రోచయతే తాత యుద్ధం యుద్ధ విశారద. ౧౦

టీక॥ తాత=నాయనా! యుద్ధవిశారద= యుద్ధమునందుఁ బండితుఁడవగు కుంభకర్ణుఁడా! అయం= ఈ; మహోదరః=మహోదరుఁడు; రామాత్=రామునివలన; పరిత్రస్తః= భయపడినవాఁడు కావుననే; యుద్ధం= యుద్ధమును; నరోచయతేహి= రుచింపఁడుగదా!

యుద్ధపండితుండవగు కుంభకర్ణుఁడా! ఈమహోదరుండు, రామునకు భయపడియున్నాఁడు కావున, యుద్ధమునకుఁ బోలేదని యున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

కశ్చిన్మే త్వత్సమో నాస్తి సౌహృదేన బలేనచ
గచ్ఛ శత్రువధాయ త్వం కుంభకర్ణ జయాయచ. ౧౧

టీక॥ కుంభకర్ణ = కుంభకర్ణుఁడా! మే=నాకు; సౌహృదేన= స్నేహముచేతను; బలేనచ=బలముచేతను; త్వత్సమః=నీతోసమానుఁడు; కశ్చిత్= ఒకానొకఁడును; నాస్తి=లేఁడు; త్వం= నీవు; శత్రువధాయ=శత్రువులఁజంపుటకొఱకును; జయాయచ= జయముకొఱకును; గచ్ఛ=పొమ్ము.

కుంభకర్ణుఁడా! నీయట్టిబలవంతుండును నాయందు స్నేహముగలవాఁడును నాకెవ్వఁడును లేఁడు; నీవుపోయి శత్రువులవధించి, జయంబు నొందుము.

అని, తాత్పర్యము.

తస్మాత్తు భయనాశార్థం భవాన్ సంబోధితో మయా

టీ॥ తస్మాత్=అందువలననే; భయనాశార్థం=భయముపోవుటకొఱకు; మయా=

నాచేత; భవాన్ = నీవు; సంబోధితః = మేలుకొలుపఁబడినావు?

అట్లునీవసమానుండవు కావుననే, నాభయంబుఁబోఁగొట్టుదువని, నిన్నుని ద్రలేపినాను. అని, తాత్పర్యము.

అయంహి కాల స్సుహృదాం రాక్షసానా మరిందమ. ౧౨

టీక॥ అరిందమ = శత్రువుల నణఁగఁ ద్రొక్కునట్టికుంభకర్ణుఁడా! సుహృదాం = స్నేహితులయిన; రాక్షసాం = రాక్షసులకు; అయం = ఇది ; కాలో హి = కాలనుగదా!

శత్రువులరూపుమాపునట్టి కుంభక ర్ణుఁడా! మనరాక్షసులుపోయి యుద్ధము సేయుటకిదికాలము; కావున; శీఘ్రముగాయుద్ధమునకుఁబొమ్ము.

అని, తాత్పర్యము.

త ద్గచ్ఛ శూల మాదాయ పాశహ స్త ఇవాంతకః
వానరాన్ రాజపుత్రౌచ భక్షయా దిత్యతేజసా. ౧౩

టీక॥ తత్ = అందువలన; శూలం = శూలమును; ఆదాయ = గ్రహించి; పాశహస్తః = పాశముచేతంగల; అంతకఇవ = యముఁడువలె; గచ్ఛ = పొమ్ము. ఆదిత్యతేజసా = సూర్యుని కాంతివంటికాంతిచేత; వానరాన్ = వానరులను; రాజపుత్రౌచ = రాచకొమరులను; భక్షయ = భక్షింపుము.

అందువలన, నీవు, శూలంబుఁజేకొని, పాశహస్తుండగునంతకునిభంగి భయంకరాకారుండవైపొమ్ము; సూర్యుండుం బోలెదుర్ధర్షుఁడవై, రామలక్ష్మణులనువానరులనుభక్షింపుము.

అని, తాత్పర్యము.

సమాలోక్యతు తే రూపం విద్రవిష్యంతి వానరాః
రామలక్ష్మణయోశ్చాపి హృదయే ప్రస్ఫుటిష్యతః. ౧౪

టీక॥ వానరాః = వానరులు; తే = నీయొక్క; రూపం = ఆకారమును; సమాలోక్యతు = చూచినంతనె ; విద్రవిష్యంతి = పరుగెత్తఁగలరు . రామలక్ష్మణ

యోశ్చ= రామలక్ష్మణులయొక్క-యు; హృదయే=గుండెకాయలు; ప్రస్ఫుటిష్యతః=పగులును.

నీరూపమునుజూచినంతనె, వానరులందఱుభయపడిపాఱిపోదురు; రామలక్ష్మణులగుండెకాయలుపగులును. అని, రావణుండు, కుంభకర్ణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్వా మహారాజః కుంభకర్ణం మహాబలమ్
పునర్జాత మివా త్మానం మేనే రాక్షసపుంగవః. ౧౫

టీక॥ రాక్షసపుంగవః= రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడగు; మహారాజః= రావణుఁడు; మహాబలం=అధికమయినబలముగల; కుంభకర్ణం=కుంభకర్ణునిగూర్చి; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; ఆత్మానం=తన్ను; పునర్జాతమివ = మఱలఁబుట్టినవానివలెఁ; మేనే=తలంచెను.

రాక్షసశ్రేష్ఠుండగు రావణుండు, ఈప్రకారంబునమహాబలుండగు కుంభకర్ణునితోఁజెప్పి, యితండు జయించునని నమ్మకంబునుజేసె, తానుమఱలఁ గ్రొత్తఁగాఁబుట్టినట్లుతలంచెను.

అని, తాత్పర్యము.

కుంభకర్ణ బలాభిజ్ఞో జానం స్తస్య పరాక్రమమ్
బభూవ ముదితో రాజా శశాంక ఇవ నిర్మలః. ౧౬

టీక॥ కుంభకర్ణబలాభిజ్ఞః= కుంభకర్ణునిబలముఁదెలిసినవాఁడును; తస్య=ఆకుంభకర్ణునియొక్క; పరాక్రమం=పరాక్రమమును; జానన్= తెలిసినవాఁడునగు; రాజా=రావణుఁడు; నిర్మలః=కళంకములేని; శశాంకఇవ= చంద్రుఁడువలె; ముదితః = సంతసించినవాఁడు; బభూవ=ఆయెను.

రావణుండు, కుంభకర్ణునిబలంబునుబరాక్రమంబునుజక్కఁగాఁదెలిసినవాఁడుకావున, సంతుష్టుండై, కళంకములేనిచంద్రునిచందంబుననుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేవ ముక్త స్సంహృష్టో నిర్జగామ మహాబలః

టీక॥ మహాబలః = అధికమయినబలముకలకుంభకర్ణుడు; ఇత్యేవం= అట్లు; ఉక్తః = చెప్పఁబడినవాఁడై; సంహృష్టః=సంతుష్టుఁడై; నిర్జగామ=పోయెను.

మహాబలశాలియగు కుంభకర్ణుండు, రావణుండు చెప్పిన మాటనువిని పరమసంతుష్టుండై యుద్ధంబునకుఁ బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

రాజ్ఞస్తు వచనం శ్రుత్వా కుంభకర్ణస్సముద్యతః. ౧౭
ఆదదే నిశితం శూలం వేగాచ్ఛత్రునిబర్హణమ్

టీక॥ కుంభకర్ణః=కుంభకర్ణుండు; రాజ్ఞః=రావణునియొక్క; వచనం=మాటను; శ్రుత్వాతు= విన్నంతనే; సముద్యతః = ఉద్యుక్తుఁడై; వేగాత్ = వేగమువలన; శత్రునిబర్హణం= శత్రువులవధించునట్టి; నిశితం= తీక్ష్ణమయిన; శూలం=శూలమును; ఆదదే=గ్రహించెను.

కుంభకర్ణుండు, రావణుండు చెప్పినదివిని, యుద్ధంబునకు బోనుద్యుక్తుండై, శత్రువధకారణంబగు తీక్ష్ణమయిన శూలంబు గ్రహించెను.

అని, తాత్పర్యము.

సర్వకాలాయసం దీప్తం తప్తకాంచనభూషణమ్. ౧౮
ఇంద్రాశనిసమం భీమం వజ్రప్రతిమగౌరవమ్
దేవదానవగంధర్వయక్షకిన్నరసూదనమ్. ౧౯
రక్తమాల్యమహాదామ స్వతశ్చోద్గతపావకమ్
ఆదాయ నిశితం శూలం శత్రుశోణితరంజితమ్. ౨౦
కుంభకర్ణో మహాతేజా రావణం వాక్యమబ్రవీత్

టీక॥ మహాతేజాః=అధికమయినపరాక్రమముగల; కుంభకర్ణః= కుంభకర్ణుఁడు; సర్వకాలాయసం= సమస్తమయిన యినుముతోఁ జేయఁబడినదియు; దీప్తం= ప్రకాశించుచున్నదియు; తప్తకాంచనభూషణం=కాఁచఁ

బడినబంగారమెఱుఁగులంకారముగాఁగలదియు; ఇంద్రాశనిసమం= ఇంద్రునివజ్రాయుధముతో సమానమయినదియు; భీమం=భయంకరమయినదియు; వజ్రప్రతిమగౌరవం=వజ్రముతోఁబోలికగలకాఠిన్యముగలదియు; దేవదానవగంధర్వయక్షకిన్నరసూదనం= దేవతలను దానవులను గంధర్వులను యక్షులను గిన్నరులను వధించునదియు; రక్తమాల్యమహాధామ (రక్తమాల్యమహాధామ)= ఎఱ్ఱనిపుష్పమాలికలుఁగలదియు నధికమయిన తేజస్సుగలదియు ; స్వతశ్చ=తనంతనే; ఉద్గతపావకం=వెడలినప్పుగలదియు; నిశితం=తీక్ష్ణమును; శత్రుశోణితరంజితం= శత్రువులనెత్తురుచేతనెఱ్ఱఁగాఁ జేయఁబడినదియునగు ; శూలం = శూలమును; ఆదాయ = గ్రహించి; రావణం= రావణునిఁగూర్చి; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

మహాతేజుండగుకుంభకర్ణుండు , అపరిమితమయిన యినుముతోఁ జేయఁబడినదియుఁ బ్రదీప్తంబును బంగారముచే నలంకరింపఁబడినదియు దేవేంద్రునివజ్రాయుధంబునకు సాటివచ్చునదియు భయంకరాకారంబును వజ్రంబువలెనతికఠినంబును దేవతలను దానవులను గంధర్వులను యక్షులను గిన్నరులను వధించిపుచ్చునదియు నెఱ్ఱనిపువ్వుమాలికలచే నలంకరింపఁబడినదియు మహాతేజంబునఁ గాంత్యతిశయంబున నిప్పులు గ్రక్కుచున్నట్లున్నదియు శత్రురక్తదిగ్ధంబును దీక్ష్ణమునగు శూలంబుగ్రహించి, రావణుంజూచి, యిట్లనియె.

అని, తాత్పర్యము.

గమిష్యామ్యహ మేకాకీ తిష్ఠత్విహ బలం మమ. ౨౧
అద్య తాన్ క్షుభితాన్ క్రుద్ధో భక్షయిష్యామి వానరాన్

టీక॥ అహం=నేను; ఏకాకీ = ఒకరుఁడనై; గమిష్యామి=పోయెదను. ఇహ=ఇచ్చట; మమ = నాయొక్క; బలం=సైన్యము; తిష్ఠతు= ఉండుఁగాక. అద్య=ఇప్పుడు; క్రుద్ధః=కోపించినవాఁడనై ; క్షుభితాన్ = కలఁతనొందిన; తాన్=ఆ; వానరాన్=వానరులను ; భక్షయిష్యామి=భక్షించెదను.

నేను, ఒకరుఁడనేపోయెదను; నా సైన్యమిచ్చటనెయుండుఁగాక; ఇప్పుడు

పోయి, నన్నుఁజూచి భయపడికలఁత నొందునట్టివానరులందఱను భక్షించెదను. అని, కుంభకర్ణుఁడు, రావణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కుంభకర్ణవచశ్శ్రుత్వా రావణో వాక్యమబ్రవీత్. ౨౨

టీక॥ రావణః=రావణుఁడు; కుంభకర్ణ = కుంభకర్ణుని యొక్క; వచః=మాటను; శ్రుత్వా=విని; వాక్యం=మాటను; ఉవాచ= చెప్పెను.

రావణుఁడు, కుంభకర్ణుఁడు చెప్పినమాటను విని, యిట్లని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

సైన్యైః పరివృతో గచ్ఛ శూలముద్గరపాణిభిః

టీక॥ శూలముద్గరపాణిభిః= శూలములును ఇనుపగుదియలును చేతులందుగల; సైన్యైః=సైన్యములచేత; పరివృతః= చుట్టఁబడినవాఁడవై; గచ్ఛ= పొమ్ము.

శూలములు ముద్గరములు ధరించిన సైన్యములను దీసికొనిపొమ్ము.
అని, తాత్పర్యము.

వానరాహి మహాత్మానశ్శీఘ్రాస్సువ్యవసాయినః. ౨౩
ఏకాకినం ప్రమత్తంవా నయేయుర్దశనైః క్షయమ్

టీక॥ వానరాః=వానరులు; మహాత్మానః=అధికమయిన పరాక్రమముగలవారలును; శీఘ్రాః= వేగవంతులును; సువ్యవసాయినోహి= చక్కఁగాఁ బ్రయత్నముసేయువారలునుగదా! ఏకాకినం=ఒంటరినిగాని; ప్రమత్తంవా= ఏమఱినవానిఁగాని; దశనైః= పండ్లచేత; క్షయం=నాశమును; నయేయుః= పొందింతురు.

వానరులు, మహాపరాక్రమశాలులు, వేగవంతులు, విశేషప్రయత్నముసేయువారలు; కావున, ఒంటరిగానున్నవానిఁగాని యేమఱుపాటున నున్నవానిఁగాని, దంతములచే వధించిరుత్తురు. అని, తాత్పర్యము.

తస్మాత్పరమదుర్ధర్షైః సైన్యైః పరివృతో వ్రజ. ౨౪

రక్షసాం మహితం సర్వం శత్రుపక్షం నిషూదయ

టీక॥ తస్మాత్=అందువలన; పరమదుర్ధర్షైః=ఎంతమాత్రము ఎదిరింప నలవిగానివైన; సైన్యైః=సైన్యములచేత; పరివృతః=చుట్టఁబడినవాఁడవై; వ్రజ=పొమ్ము; రక్షసాం=రాక్షసులకు; అహితం=కీఁడుగలిగించునట్టి; శత్రుపక్షం=శత్రువులపక్షమును; సర్వం=అంతను; నిషూదయ=చంపుము.

అందువలన, మహాబలశాలులగు సైనికులంగూడిపొమ్ము; రాక్షసులకు శత్రువులయినవారినందఱను రూపుమాపుము. అని, రావణుఁడు, కుంభకర్ణునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అథాసనాత్సముత్పత్య స్రజం మణికృతాంతరామ్. ౨౫
ఆబబంధ మహాతేజాః కుంభకర్ణస్య రావణః

టీక॥ అథ=అంత; మహాతేజాః=అధికమయినపరాక్రమముగల; రావణః=రావణుఁడు; ఆసనాత్=సింహాసనమునుండి; సముత్పత్య=లేచి; మణికృతాంతరాం=రత్నములతోఁగూడిన మధ్యప్రదేశములుగల; స్రజం=మాలికను; కుంభకర్ణస్య=కుంభకర్ణునికి; ఆబబంధ=కట్టెను.

అంత, మహాతేజుండగు రావణుండు, సింహాసనంబునుండి లేచి, రత్నములనుగూర్చినబంగారు మాలికచేఁ గుంభకర్ణు నలంకరించెను.

అని, తాత్పర్యము.

అంగదాన్యంగుళీవేష్టాన్ వరాణ్యాభరణాని చ. ౨౬
హారంచ శశిసంకాశ మాబబంధ మహాత్మనః

టీక॥ అంగదాని=బాహుపురులను; అంగుళీవేష్టాన్=ఉంగరములను; వరాణి=శ్రేష్ఠములయిన; ఆభరణాని చ=సొమ్ములను; శశిసంకాశం=చంద్రునికిసమానమయిన; హారంచ=హారమును; మహాత్మనః=మహాపరాక్రముఁడగుకుంభకర్ణునికి; ఆబబంధ=కట్టెను.

రావణుండు, బాహుపురులను, ఉంగరంబులు ఉత్తమంబులగు నాభరణంబులును చంద్రబింబముం బోనిముక్తా	హారంబును, కుంభకర్ణునకొసంగెను. అని, తాత్పర్యము.

దివ్యానిచ సుగంధీని మాల్యదామాని రావణః. ౨౬

టీక॥ రావణః = రావణుఁడు; దివ్యాని = శ్రేష్ఠములును; సుగంధీని = మంచివాసనగలవియునగు; మాల్యదామాని = పుష్పమాలికలను; ఆబబంధ (అ	ర్థాధ్యాహృతము) = కట్టెను. రావణుడు, మంచివాసనగలదివ్యములగుపుష్పమాలికలను, కుంభకర్ణునకిచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రోత్రేచా సంజయామాస శ్రీమతీచాస్య కుండలే

టీక॥ అస్య = ఈకుంభకర్ణునియొక్క; శ్రోత్రేచ = చెవులయందును; శ్రీమతీ = అధికమయిన కాంతిగల; కుండలే చ = పోఁగులను; ఆసంజయామాస = బం	ధించెను. మఱియు, సుత్తమములయినపోఁగులు, కుంభకర్ణునిచెవులకుఁ, బెట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

కాంచనాంగద కేయూరో నిష్కాభరణ భూషితః. ౨౭
కుంభకర్ణో బృహత్కర్ణ స్సుహుతో౽గ్ని రివాబభౌ

టీక॥ బృహత్కర్ణః = పెద్దచెవులుగల; కుంభకర్ణః = కుంభకర్ణుఁడు; కాంచనాంగదకేయూరః = బంగారుబాహుపురులుగలవాఁడును; నిష్కాభరణభూషితః = పతకము మొదలగు నాభరణములచే నలంకరింపఁబడినవాఁడునై; సుహుతః = చక్కఁగా వేల్వఁబడిన; అగ్నిరివ = అగ్నిహోత్రము	వలె; బభౌ = ప్రకాశించెను. పెద్దచెవులుగలకుంభకర్ణుండు, బంగారుబాహుపురులును మంచిపతకమును నాభరణములును ధరించియుండుటవలన, చక్కఁగా వేల్వఁబడిన యగ్నిహోత్రునిభంగిఁ జెలరేఁగెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రోణిసూత్రేణ మహతా మేచకేన వ్యరాజత. ౨౯
అమృతోత్పాదనే నద్ధో భుజంగేనేవ మందరః

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)=ఆకుంభకర్ణుండు; మహతా=గొప్పదియు; మేచకేన=నల్లనిదియునగు; శ్రోణిసూత్రేణ = మొలత్రాటిచేత; అమృతోత్పాదనే= అమృతముఁబుట్టించునిమిత్తము; భుజంగేన= సర్పముచేత; నద్ధః=కట్టఁబడిన; మందరఇవ = మందరపర్వతమువలె; వ్యరాజత= ప్రకాశించెను.

ఆకుంభకర్ణుండు, నీలమణులతోఁ జేయఁబడిన గొప్పమొలత్రాఁడు దాల్చియుండుటంజేసి, అమృతమథనమునకై, వాసుకిచేఁజుట్టఁబడినమందరపర్వతముకైవడిఁబ్రకాశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స కాంచనం భారసహం నివాతం
విద్యుత్ప్రభం దీప్తమివాత్మభాసా. ౩౦
ఆబధ్యమానః కవచం రరాజ
సంధ్యాభ్రసంవీత ఇవాద్రిరాజః

టీక॥సః=ఆకుంభకర్ణుఁడు; కాంచనం=బంగారువికారమును ; భారసహం= పెక్కుదాడుల సహించునదియు, పెక్కుదాడులభారము గలదియనుట; నివాతం= ఆయుధములచే ఛేదింపనలవిగానిదియు; విద్యుత్ప్రభం= మెఱపుయొక్క కాంతివంటి కాంతిగలదియు; ఆత్మభాసా=తనకాంతిచేత ; దీప్తం=ప్రకాశించుచున్నదియునగు; ("ఇవ" అనునది వాక్యాలంకారార్థము); కవచం=కవచమును; ఆబధ్యమానః= ధరించినవాఁడై; సంధ్యాభ్రసంవీతః= సంధ్యాకాలమునందలి మేఘముచేతఁ గప్పఁబడిన; అద్రిరాజఇవ = హిమవత్పర్వతమువలె; రరాజ=ప్రకాశించెను.

ఆకుంభకర్ణుండు, పెక్కుదాడులభారముగలదియు ఏయాయుధములకును ఛేదింపనలవిగానిదియు మెఱుపువలె మెఱయుచున్నదియుఁ గాంతిచే వెలుంగుచున్నదియునగు బంగారు కవచము

సుధరించుటవలన, సంధ్యాకాలమేఘముచేఁగప్పఁబడిన హిమవత్పర్వతంబు కరణినెంతయుఁబ్రకాశించెను అని, తాత్పర్యము.

సర్వాభరణ సర్వాంగ శ్శూలపాణి స్సరాక్షసః. 3౧
త్రివిక్రమ కృతోత్సాహో నారాయణ ఇవాబభౌ

టీక॥సర్వాభరణసర్వాంగః=సమస్తాభరణములుగల సమస్తావయవములంగలవాఁడును;శూలపాణిః= శూలముహస్తమునందుఁగ్గలవాఁడునగు;సః= ఆ; రాక్షసః=కుంభకర్ణుఁడు; త్రివిక్రమ కృతోత్సాహః = మూఁడడుగులుంచుటయందుఁజేయఁబడిన యుత్సాహము గల;నారాయణఇవ = విష్ణుదేవుఁడువలె;ఆబభౌ=ప్రకాశించెను.

సమస్తావయవంబులందును అమూల్యాభరణములు ధరించియున్నవాఁడు త్రిశూలంబుచేతంబూనియున్నవాఁడు నగునాకుంభకర్ణుండు, త్రివిక్రమావతారంబుదాల్చిన నారాయణునిభంగిఁ జెలరిల్లెను. అని, తాత్పర్యము.

భ్రాతరం సం పరిష్వజ్య కృత్వాచాభి ప్రదక్షిణమ్. 3౨
ప్రణమ్య శిరసా తస్మై సంప్రతస్థే మహాబలః

టీక॥మహాబలః= అధికమయినబలముగలకుంభకర్ణుఁడు ; భ్రాతరం= అన్నను;సంపరిష్వజ్య = కవుఁగిలించుకొని;అభిప్రదక్షిణం=చుట్టుతుప్రదక్షిణమును;కృత్వాచ=చేసియు; తస్మై= అతనికొఱకు;శిరసా=తలచేత ; ప్రణమ్య=నమస్కరించి;సంప్రతస్థే = తరలెను.

మహాబలశాలియగు కుంభకర్ణుండు, అన్నయగురావణుంగవుఁగిలించుకొని, యాతనిచుట్టును ప్రదక్షిణంబు చేసిసాష్టాంగముగనమస్కరించి యుద్ధంబునకుఁ దరలెను.
అని, తాత్పర్యము.

నిష్పతంతం మహాకాయం మహానాదం మహాబలమ్. 33
తమాశీర్భిః ప్రశస్తాభిః ప్రేషయామాస రావణః

టీక॥ రావణః=రావణుఁడు; నిష్పతంతం=వెడలుచున్న; మహాకాయం=పెద్దశరీరముగలవాఁడును; మహానాదం=అధికమయినధ్వనిగలవాఁడును; మహాబలం= అధికమయినబలముగలవాఁడునగు; తం=ఆకుంభకర్ణుని; ప్రశస్తాభిః=ఉత్తమములయిన; ఆశీర్భిః=ఆశీర్వచనములతో; ప్రేషయామాస=పంపెను.

రావణుఁడు, మహాకాయుండును మహాధ్వనిగలవాఁడును మహాబలశాలియునగు నాకుంభకర్ణుని, చక్కఁగా నాశీర్వదించి, పంపెను.

అని, తాత్పర్యము.

శంఖదుందుభినిర్ఘోషైః సైన్యైశ్చాపి వరాయుధైః. ౩౪
తం గజైశ్చ తురంగైశ్చ స్యందనైశ్చాంబుదస్వనైః
అనుజగ్ముర్మహాత్మానం రథినో రథినాం వరమ్. ౩౫

టీక॥ మహాత్మానం= అధికమయినబలముగలవాఁడును; రథినాం=రథికులలో; వరం=శ్రేష్ఠుఁడునగు; తం=ఆకుంభకర్ణుని; శంఖదుందుభినిర్ఘోషైః=శంఖములయొక్కయు భేరులయొక్కయు ధ్వనిగలవియు; వరాయుధైః=ఉత్తమములయిన యాయుధములుగలవియునగు; సైన్యైశ్చాపి=సైన్యములతోను; గజైశ్చ=ఏనుఁగులతోను; తురంగైశ్చ=గుఱ్ఱంబులతోను; అంబుదస్వనైః=మేఘముయొక్కధ్వనివంటి ధ్వనిగల; స్యందనైశ్చ=రథములతోను; రథినః=రథికులు; అనుజగ్ముః=వెంబడించిరి.

రాక్షసరథికులు పెక్కండ్రు, శంఖభేరీధ్వనులు చెలంగఁగను ఉత్తమాయుధంబులుధరించిన సైన్యంబులతోను ఏనుంగులతోను గుఱ్ఱంబులతోను గొప్పరథంబులతోనుంగూడి, మహాత్ముఁడును రథికశ్రేష్ఠుండునగు నాకుంభకర్ణుని వెంబడించినడిచిరి. అని, తాత్పర్యము.

సర్పైరుష్ట్రైః ఖరైరశ్వైః సింహద్విపమృగద్విజైః
అనుజగ్ముశ్చ తం ఘోరం కుంభకర్ణం మహాబలమ్. ౩౬

టీక॥ రాక్షసాః(అధ్యాహృతము)=రాక్షసులు; సర్పైః=సర్పములచేత

యుః శృంగైః=ఒంటెలచేతను; ఖరైః=గాడిదలచేతను; అశ్వైః=గుఱ్ఱములచేతను; సింహద్విపమృగద్విజైః=సింహములచేతను ఏనుంగులచేతను, జింకలచేతను పక్షులచేతను; ఘోరం=భయంకరుండును; మహాబలం=అధికమయినబలముగలవాఁడునగు; తం=ఆ; కుంభకర్ణం=కుంభకర్ణుని; అనుజగ్ముశ్చ=వెంబడించిరియు.

రాక్షసులు, సవారములను ఒంటెలను గాడిదలను గుఱ్ఱములను సింహములను ఏనుంగులను మృగంబులను పక్షులనారోహించి, భయంకరాకారుండును మహాబలశాలియునగు నాకుంభకర్ణుని వెంబడించిరి. అని, తాత్పర్యము.

స పుష్పవర్షైరవకీర్యమాణో
ధృతాతపత్ర శ్శిత శూలపాణిః
మదోత్కట శ్శోణిత గంధమత్తో
వినిర్యయౌ దానవ దేవ శత్రుః. ౩౭

టీక॥ దానవదేవశత్రుః= దానవులకును దేవతలకనుశత్రువైన; సః = ఆకుంభకర్ణుఁడు; పుష్పవర్షైః = పూలవానలచేత; అవకీర్యమాణః=వెదచల్లఁబడుచు; ధృతాతపత్రః=ధరింపఁబడినఛత్రముగలవాఁడై; శితశూలపాణిః=కఱకైనశూలముచేతంగలవాఁడై; మదోత్కటః= స్వాభావికమయినమదముచేమదించినవాఁడై; శోణితగంధమత్తః=నెత్తురుగంధముచేమదించినవాఁడై; వినిర్యయౌ=వెడలెను.

దేవదానవులకుశత్రువైనయాకుంభకర్ణుండు, రాక్షసాంగనలు పుష్పవర్షంబుగురియఁగ వర్షంబునవొడలు దెలియక, నెత్తురుద్రావుటచేఁ గైపుఁగాందినవాఁడై, వెడలెను.

అని, తాత్పర్యము.

పదాతయశ్చ బహవో మహానాదా మహాబలాః
అన్వయూ రాక్షసా భీమా భీమాక్షా శస్త్రపాణయః. ౩౮
రక్తాక్షా స్సుమహాకాయా నీలాంజన చయోపమాః

శూలానుద్యమ్య ఖడ్గాంశ్చ నిశితాంశ్చ పరశ్వథాన్
బహువ్యామాంశ్చ పరిఘాన్ గదాశ్చ ముసలానిచ
తాలస్కంధాంశ్చ విపులాన్ క్షేపణీయాన్ దురాసదాన్. ౩౯

టీక॥ మహానాదాః = గొప్పధ్వనిగలవారలును; మహాబలాః = అధికమయినబలముగలవారలును; భీమాః = భయంకరములును; భీమాక్షాః = భయంకరములయినకన్నులుగలవారలును; శస్త్రపాణయః = ఆయుధములు చేతం గలవారలును; రక్తాక్షాః = ఎఱ్ఱనికన్నులు గలవారలును; సుమహాకాయాః = మిక్కిలియు గొప్పదగు దేహములుగలవారలును; నీలాంజనచయోపమాః = నల్లనికాటుకరాశితోం బోలికగలవారలు నగు; ప్రాతయః = కాల్బరయిన; రాక్షసాశ్చ = రాక్షసులును; బహవః = పెక్కండ్రు], శూలాన్ = శూలములను; ఖడ్గాంశ్చ = కత్తులను; నిశితాన్ = కఱకులయిన; పరశ్వథాంశ్చ = గండ్రగొడ్డళ్లను; బహువ్యామాన్ = పెక్కుబారలనిడువుగల; పరిఘాంశ్చ = ఇనుపగుదియలను; గదాశ్చ = గదలను; ముసలానిచ = రోకళ్లను; విపులాన్ = విశాలములయిన; తాళస్కంధాంశ్చ = తాటిబోదెలను; దురాసదాన్ = చేరకనలవిగాని; క్షేపణీయాన్ = క్షేపణీయములను నాయుధములను; ఉద్యమ్య = పట్టుకొని; అన్వయుః = వెంబడించిరి.

మహాధ్వనిగలవారలును మహాబలశాలులును భయంకరాకారులును భయంకరముగా నెఱ్ఱనై యుండు కన్నులుగలవారలును ఆయుధధారులును మహాకాయులును నల్లనికాటుకరాశివంటి మేనులుగల వారలునగు కాల్బరు పెక్కండ్రు రాక్షసులు, శూలంబులను ఖడ్గంబులను బరశ్వధంబులను బెక్కుబారలనిడివిగల పరిఘంబులను గదలను ముసలంబులను తాళవృక్షంబులను క్షేపణీయంబులను ధరించి, కుంభకర్ణుని వెంట నడిచిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇందు, ఒకశ్లోకము అనగా నడిమి శ్లోకము వ్యాఖ్యానంబుల, లెక్కపెట్టనందున, గణింపంబడదయ్యె.

అథాన్య ద్రూపమాదాయ దారుణం లోమహర్షణమ్
నిష్పపాత మహాతేజాః కుంభకర్ణో మహాబలః. ౪౦

టీక॥అథ=అంత;మహాతేజాః= అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడును; మహాబలః = అధికమయినబలముగలవాఁడునగు; కుంభకర్ణః = కుంభకర్ణుఁడు;దారుణం= భయంకరమును; రోమహర్షణం= గగుర్పాటుగలిగించునదియునగు;అన్యత్=ఇతరమయిన; వపుః=దేహమును;ఆదాయ=గ్రహించి;నిష్పపాత=పోయెను.

మహాపరాక్రమశాలియు మహాబలుండునగుకుంభకర్ణుండు,అంత , మహాభయంకరమగు మఱియొకరూపంబుదాల్చి,యుద్ధంబునకుఁబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

ధనుశ్శత పరీణాహ స్సషట్ఛత సముచ్ఛ్రితః
రౌద్రశ్శకట చక్రాక్షో మహాపర్వత సన్నిభః. ౪౧

టీక॥సః=ఆకుంభకర్ణుఁడు; ధనుశ్శతపరీణాహః = నూఱుధనుస్సులంతటివెడల్పుగలవాఁడును ; షట్ఛతసముచ్ఛ్రితః= ఆఱువందలధనుస్సుల పొడవుగలవాఁడును;రౌద్రః= భయంకరుండును;శకటచక్రాక్షః= బండిచక్రముల వంటికన్నులుగలవాఁడును ; మహాపర్వతసన్నిభః = పెద్దకొండతోసమానుఁడును;అభూత్ (అధ్యాహృతము)- ఆయెను.

ఆకుంభకర్ణుండు , అప్పుడును, నూఱుధనుస్సులవెడల్పును ఆఱువందలధనస్సులపొడవును , బండిచక్రంబులంతటి కన్నులనుంగలిగిన మేనుతో మహాభయంకరాకారుండై , మహాపర్వతంబుకరణినొప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

సన్నిపత్య స రక్షాంసి దగ్ధశైలోపమో మహాన్
కుంభకర్ణో మహావక్త్రః ప్రహసన్నిద మబ్రవీత్. ౪౨

టీక॥ దగ్ధశైలోపమః= దహింపఁబడినపర్వతంబుతోఁ బోలికగలవాఁడును; మహాన్ = గొప్పదేహముగలవాఁడును; మహావక్త్రః= పెద్దనోరుగలవాఁడునగు; కుంభకర్ణః=కుంభకర్ణుఁడు; రక్షాంసి=రాక్షసులను ; సన్నిపత్య=సమీపించియు;ప్రహసన్= నవ్వుచు; ఇదం = ఈమాటను; అబ్ర

వేత్=చెప్పెను.

దహింపఁబడినపర్వతంబుకరణి నల్లని గొప్పశరీరముగల కుంభకర్ణుఁడు, తనవెంబడివచ్చు రాక్షసులసమీపించి, పాతాళమహాకారంబగు నోరు వివృతంబుగానర్చి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

అద్య వానరముఖ్యానాం తాని యూథాని భాగశః
నిర్దహిష్యామి సంక్రుద్ధ శ్శలభానివ పావకః. ౪౩

టీక॥ అద్య=ఇప్పుడు; పావకః=అగ్ని; శలభానివ=మిడుతలనువలె; సంక్రుద్ధః = మిక్కిలియుగోపించినవాఁడనై; వానరముఖ్యానాం= వానరశ్రేష్ఠులయొక్క; తాని=ఆ; యూథాని=సమూహములను; భాగశః= వేయివేయిగా; నిర్దహిష్యామి= దహించెదను.

అగ్నిశలభంబులదహించునట్లు, నేనిప్పుడు; ఈకోపంబున, వానరోత్తములనందఱఁ, వధించివైచెదను.

అని, తాత్పర్యము.

నాపరాధ్యంతి మే కామం వానరా వనచారిణః
జాతి రస్మద్విధానాం సా పురోద్యాన విభూషణమ్ ౪౪

టీక॥ వనచారిణః= అడవియందుఁదిరుగునట్టి; వానరాః=వానరులు; మే = నాకు; నాపరాధ్యంతి కామం= అపరాధమునేచేయలేదు. సా=ఆ; జాతిః=వానరజాతి; అస్మద్విధానాం=మావంటివారలకును; పురోద్యానవిభూషణం= పట్టణోద్యానములకలంకారము.

అడవులందిరుగుచుండుసీవానరులు, నాకేవిధమయినయపరాధముసుంతేయులేదు. మఱియు నావానరజాతి, మావంటివిలాసపురుషులకు, ఉద్యానవనభూషణముగానున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

పురరోధస్య మూలంతు రాఘవ స్సహలక్ష్మణః
హతే తస్మిన్ హతం సర్వం తం వధిష్యామి సంయుగే. ౪౫

టీక॥ పురరోధస్య = పట్టణము ముట్టడించుటకు; మూలంతు = కారణము మాత్రము; సహలక్ష్మణః = లక్ష్మణునితోఁ గూడిన; రాఘవః = రాముఁడు. తస్మిన్ = ఆరాముఁడు; హతే = వధింపఁబడఁగా! సర్వం = అంతయు; హతం = వధింపఁబడినది. తం = ఆరాముని; సంయుగే = యుద్ధమునందు; వధిష్యామి = చంపెదను.

ఇప్పుడు, లంకపట్టును ముట్టడించుటకు, రామలక్ష్మణులె కారణము; వారలం జంపిన, సర్వంబును హతంబగును; కావున రామలక్ష్మణులను యుద్ధమునందు వధించివచ్చెదను. అని కుంభకర్ణుఁడు, రాక్షసులతోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం తస్య బ్రువాణస్య కుంభకర్ణస్య రాక్షసాః
నాదం చక్రు ర్మహాఘోరం కంపయంత ఇవార్ణవమ్. ౪౭

టీక॥ తస్య = ఆ; కుంభకర్ణస్య = కుంభకర్ణుఁడు; ఏవం = ఇట్లు; బ్రువాణస్య = చెప్పుచుండఁగా; రాక్షసాః = రాక్షసులు; అర్ణవం = సముద్రమును; కంపయంత ఇవ = అదిరించువారలువలె; మహాఘోరం = మహాభయంకరమయిన; నాదం = ధ్వనిని; చక్రుః = చేసిరి.

కుంభకర్ణుఁడట్లు చెప్పఁగానే; రాక్షసులందఱు, సముద్రంబు ప్రొంగునట్లు, సంతోషంబున మహాధ్వనిఁ గావించిరి

అని, తాత్పర్యము.

తస్య నిష్పతత స్తూర్ణం కుంభకర్ణస్య ధీమతః
బభూవు ర్ఘోరరూపాణి నిమిత్తాని సమంతతః. ౪౮

టీక। ధీమతః = బుద్ధిమంతుండగు; తస్య = ఆ; కుంభకర్ణస్య = కుంభకర్ణుఁడు; తూర్ణం = శీఘ్రముగా; నిష్పతతః = పోవుచుండఁగా; సమంతతః = అంతటను; ఘోరరూపాణి = మిక్కిలియు భయంకరమయిన; నిమిత్తాని = నిమిత్తములు; బభూవుః = కలిగినవి.

బుద్ధిమంతుండగు నా కుంభకర్ణుండు, వేగంబున నట్లు యుద్ధంబునకుఁ బోవుచుండఁగా, నప్పుడు, మహాభయంకరంబులయిన యశుభనిమిత్తంబు లతనికిఁ గానవచ్చినవి. అని, తాత్పర్యము.

ఉల్కాశనియుతా మేఘా బభూవు ర్గద్గదధారుణాః
స సాగర వనాచైవ వసుధా సమకంపత. ౪౯

టీక॥ మేఘాః=మేఘములు; ఉల్కాశనియుతాః= జ్వాలలతోను పిడుగులతోఁగూడినవియు; గద్గదధారుణాః= గాఢిదలువలెనస్పష్టముగాని వన్నెగలవియు; బభూవుః=అయినవి. ససాగరవనాచైవ= సముద్రములతోను వనములతోఁగూడిన; వసుధాచైవ = భూమియు; సమకంపత=వడఁకెను.

మేఘములు, జ్వాలలతోను పిడుగులతోనుంగూడి గద్గదవర్ణంబులయి యుండినవి; భూమియు సముద్రంబులతోను వనంబులతోనుంగూడ గడగడవడంకినది. అని, తాత్పర్యము.

ఘోరరూపా శ్శివానేదు స్సజ్వాల కబళై ర్ముఖైః
మండలాన్యప సవ్యాని బబంధుశ్చ విహంగమాః. ౫౦

టీక॥ ఘోరరూపాః= మిక్కిలియు భయంకరములయిన; శివాః= నక్కలు; సజ్వాలకబళైః= మంటయనుకబళముతోఁగూడిన; ముఖైః= నోళ్ళతో; నేదుః=అఱచినవి. విహంగమాశ్చ=పక్షులును; అపసవ్యాని= ప్రదక్షిణములయిన; మండలాని= మండలాకారగమనములను; బబంధుః=కట్టినవి.

నక్కలు మహాభయంకరాకారంబున, నోటమంటలు గ్రక్కుచు, నఱచినవి; పక్షులుఅపసవ్యమండలాకారంబునఁదిరిగి, కట్టినవి.

అని, తాత్పర్యము.

నిష్పపాతచ మాలేవ గృధ్రోస్య పథిగచ్ఛతః

టీక॥ గచ్ఛతః=పోవుచున్న; అస్య= ఈకుంభకర్ణునియొక్క; పథి = మార్గమునందు; గృధ్రః= గద్దలు; మాలేవ=పక్షివలె; నిష్పపాత=పడెను.

ఈకుంభకర్ణుఁడు పోవుచుండునప్పుడు, మార్గంబున, గద్దలు, మాలికవలెబారుగట్టి, వ్రాలినవి.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రాస్ఫుర న్నయనం చాస్య సవ్యో బాహుశ్చ కంపతే. ౫౧

టీక॥అస్య= ఈకుంభకర్ణునియొక్క;సవ్యం(అధ్యాహృతము)= ఎడమదైన;నయనంచ=కన్నును; ప్రాస్ఫురత్=దలించినది. సవ్యః = ఎడమదైన; బాహుశ్చ=భుజమును;కంపతే = కదలినది.

కుంభకర్ణునిఎడమకన్నును ఎడమ బాహువునుజలించినది.
అని,తాత్పర్యము.

నిపపాత తదా చోల్కా జ్వలంతీ భీమనిస్స్వనా
ఆదిత్యో నిష్ప్రభశ్చాసీ న్నప్రవాతి సుఖోనిలః. ౫౨

టీక॥తదా=అప్పుడు;జ్వలంతీ=మండుచున్నదియు;భీమనిస్స్వనా= భయంకరమయినధ్వనిగలదియునగు; ఉల్కాచ=కొఱవియు;నిపపాత=పడెను. ఆదిత్యశ్చ=సూర్యుడును . నిష్ప్రభః= కాంతిలేనివాడు;ఆసీత్ = ఆయెను. సుఖః=సుఖకరముయిన;అనిలః = వాయువు;నప్రవాతి=వీవదయ్యె.

అప్పుడు , భయంకరధ్వనియయి ప్రజ్వలించుచుకొఱవియొకటియాకాశంబుననుండిపడినది ; సూర్యుండు కాంతిహీనుండయ్యె;వాయువు సుఖంబుగా వీవదయ్యె. అని,తాత్పర్యము.

అచింతయ న్మహోత్పాతా నుత్థితా న్రోమహర్షణాన్
నిర్యయౌ కుంభకర్ణస్తు కృతాంత బలచోదితః. ౫౩

టీక॥కుంభకర్ణస్తు=కుంభకర్ణుండును;కృతాంతబలచోదితః = కాలబలముచేత ప్రేరేపింపబడినవాడై ; ఉత్థితాన్=లేచిన ; రోమహర్షణాన్= నగుపాటుగలిగించునట్టి ; మహోత్పాతాన్= గొప్పయుత్పాతంబులను; అచింతయన్=చింతింపనివాడై; నిర్యయౌ=వెడలెను.

కుంభకర్ణుండు , కాలచోదితుండై, మహాభయంకరంబులగు నాయుత్పాతంబుల సరకుసేయక , యుద్ధంబునకుఁ బోయెను. అని,తాత్పర్యము.

స లంఘయిత్వా ప్రాకారం పద్భ్యాం పర్వతసన్నిభః
దదర్శాభ్రఘనప్రఖ్యం వానరానీక మద్భుతమ్. ౫౪

టీక॥ పర్వతసన్నిభః= పర్వతముతోసమానుఁడగు; సః= ఆకుంభకర్ణుఁడు; పద్భ్యాం=పాదములచేత; ప్రాకారం=ప్రహరిని; లంఘయిత్వా=దాఁటి; అభ్రఘనప్రఖ్యం= మేఘసమూహములతోసమానమయినదియు; అద్భుతం=ఆశ్చర్యకరమయినదియునగు; వానరానీకం=వానరసైన్యమును; దదర్శ=చూచెను.

పర్వతాకారుండగు నా కుంభకర్ణుండు, పాదంబులచేతనె ప్రాకారంబులంఘించి, మేఘసమూహంబువలెనున్న యాశ్చర్యకరంబగు వానరసేనం జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

తే దృష్ట్వా రాక్షసశ్రేష్ఠం వానరాః పర్వతోపమమ్
వాయునున్నా ఇవ ఘనా యయుస్సర్వా దిశ స్తదా. ౫౫

టీక॥ తదా=అప్పుడు; తే=ఆ; వానరాః=వానరులు; పర్వతోపమం= పర్వతముతోఁబోలికగల, రాక్షసశ్రేష్ఠం= రాక్షసోత్తముఁడగు కుంభకర్ణునిగూర్చి; దృష్ట్వా=చూచి; వాయునున్నాః= వాయువుచేఁ ద్రోయఁబడిన; ఘనాఇవ= మేఘములవలె; సర్వాః=సమస్తములయిన; దిశః=దిక్కులనుగూర్చి; యయుః=పోయిరి.

అప్పుడా వానరులు, పర్వతాకారుండగునాకుంభకర్ణుఁజూచి, భయంబున, గాలిచేఁగొట్టఁబడినమేఘంబులకైవడిఁదశదిశలకుంబాఱిరి.

అని, తాత్పర్యము.

త ద్వానరానీక మతిప్రచండం
దిశోద్రవద్భిన్న మివాభ్రజాలమ్
స కుంభకర్ణ స్సమవేక్ష్య హర్షా
న్ననాదభూయో ఘనవ ద్ఘనాభః. ౫౬

టీక॥ ఘనాభః = మేఘముయొక్క కాంతివంటి కాంతిగల; సః = ఆ ; కుంభకర్ణః = కుంభకర్ణుఁడు ; అతిప్రచండం = మిక్కిలియు భయంకరమును ; భిన్నం = భేదిల్లిన; అభ్రజాలమివ = మేఘసమూహమువలె; దిశః = దిక్కులనుగూర్చి; ద్రవత్ = పరుగెత్తుచున్నదియునగు; తత్ = ఆ; వానరానీకం = వానరసేనను; సమవేక్ష్య = చూచి; హర్షాత్ = సంతోషమువలన; ఘనవత్ = మేఘమువలె; ననాద = అఱచెను.

మేఘసమానుఁడగు నా కుంభకర్ణుండు, అత్యంత భయంకరంబగు నవ్వానరసేన భిన్నమేఘసమూహంబులైవలె, దశదిశలకుఁ బాఱుటఁ జూచి, సంతోషంబున, మేఘంబువలె గర్జనంబు గావించెను. అని, తాత్పర్యము.

తే తస్య ఘోరం నినదం నిశమ్య
యథా నినాదం దివి వారిదస్య
పేతుర్ధరణ్యాం బహవః ప్లవంగా
నికృత్తమూలా ఇవ సాలవృక్షాః. ౫౭

టీక॥ తే = ఆ; ప్లవంగాః = వానరులు; బహవః = పెక్కండ్రు; దివి = ఆకాశమునందు; వారిదస్య = మేఘముయొక్క; నినాదం యథా (స్థితం) = ధ్వనివలెనున్న; తస్య = ఆ కుంభకర్ణునియొక్క; ఘోరం = భయంకరమయిన; నినదం = ధ్వనిని; నిశమ్య = విని ; నికృత్తమూలాః = భేదింపఁబడిన యడుగులుగల; సాలవృక్షా ఇవ = మద్దిచెట్లువలె ; ధరణ్యాం = భూమియందు; పేతుః = పడిరి.

ఆకాశంబునందు మేఘగర్జనముం బోలెనతిభయంకరమయిన యా కుంభకర్ణునిధ్వనిని విని, వానరులు పెక్కండ్రు, ఛిన్నమూలంబులగు సాలవృక్షములకైవడి, నేలంబడిరి.

అని, తాత్పర్యము.

విపులపరిఘవాన్ స కుంభకర్ణో
రిపునిధనాయ వినిస్సృతో మహాత్మా

కపిగణ భయ మాదద త్సుభీమం
ప్రభురివ కింకరదండవా న్యుగాంతే. ౫౮

టీక॥ మహాత్మా= అధికమయినబలముగల; విపులపరిఘవాన్= విశాలమయినయినుపగుదియగల; సః=ఆ; కుంభకర్ణః=కుంభకర్ణుఁడు; సుభీమం- మిక్కిలియునధికమయిన; కపిగణభయం= వానరసమూహమునకు భయమును; ఆదదత్=చేయుచు; యుగాంతే=ప్రళయకాలమునందు; కింకరదండవాన్=కింకరులునుదండమునుగల; ప్రభురివ= యముఁడువలె; రిపుసిధనాయ=శత్రువధముకొఱకు; వినిస్సృతః=వెడలెను.

మహాబలశాలియగు కుంభకర్ణుండు, విశాలంబగుపరిఘంబుచేఁ బూని, వానరులుచూచిభయంబునందఁగా, ప్రళయకాలంబునఁగింకరులతోఁ గూడిన దండధరుండగుయమునివలె, భయంకరాకారుండై, శత్రువధంబునకుఁ బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, పంచషష్టితమస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండపంచషష్టితమసర్గటీక,
ముగిసినది.

౬౬

షట్షష్టితమసర్గః ప్రారంభః.

సలంఘయిత్వా ప్రాకారం గిరికూటోపమో మహాన్
నిర్యయౌ నగరాత్తూర్ణం కుంభకర్ణో మహాబలః. ౧

టీక॥ గిరికూటోపమః = పర్వతశిఖరముతోఁబోలిక గలవాఁడును; మహాన్ = మహాకాయుండును; మహాబలః = అధికమయినబలముగలవాఁడునగు; సః = ఆ; కుంభకర్ణః = కుంభకర్ణుఁడు; ప్రాకారం = ప్రాకారమును; లంఘయిత్వా = దాఁటి; నగరాత్ = పట్టణమునుండి; తూర్ణం = శీఘ్రముగా; నిర్యయౌ = వెడలెను.

పర్వతశిఖరాకారుండును మహాకాయుఁడును మహాబలుండునగు నాకుంభకర్ణుండు, అట్లు ప్రాకారమును లంఘించి, శీఘ్రముగఁ బట్టణమునుండి, యుద్ధభూమికిం బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

స ననాద మహానాదం సముద్ర మభినాదయన్
జనయన్నివ నిర్ఘాతాన్ విధమన్నివ పర్వతాన్. ౨

టీక॥ సః = ఆకుంభకర్ణుఁడు; సముద్రం = సముద్రమును; అభినాదయన్ (ఇవ) = ధ్వనింపఁజేయువాఁడువలె; నిర్ఘాతాన్ = పిడుగులను; జనయన్నివ = కలిగించువాఁడువలె; పర్వతాన్ = కొండలను; విధమన్నివ = పగలుచువాఁడువలె; మహానాదం = మహాధ్వనిని; ననాద = చేసెను.

ఆకుంభకర్ణుఁడు, సముద్రంబు ఘోషించునట్లు పిడుగులు పడునట్లు పర్వతంబులు పగులునట్లు, సింహనాదంబు గావించెను. అని, తాత్పర్యము.

తమవధ్యం మఘవతా యమేన వరుణేన వా
ప్రేక్ష్య భీమాక్షమాయాంతం వానరా విప్రదుద్రువుః. ౩

టీక॥ వానరాః = వానరులు; మఘవతా = ఇంద్రునిచేతఁగాని; యమేన = యు

మునిచేతఁ గాని; వరుణేనవా = వరుణుని చేతఁగాని; అవధ్యం = వధింపరాని వాఁడును; భీమాక్షం = భయంకరములయినకన్నులుగలవాఁడును; ఆయాంతం = వచ్చుచున్నవాఁడునగు; తం = ఆ కుంభకర్ణుని; ప్రేక్ష్య = చూచి; విప్రదుద్రువుః = పాఱిరి.

ఇంద్రునకుఁగాని యమునకుఁ గాని వరుణునకుఁగాని వధింపనలవిగానివాఁడును భయంకరములగుకన్నులుగలవాఁడునగు నా కుంభకర్ణుఁడు వచ్చుటం జూచి, వానరులు, భయంబునం బాఱిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తాంస్తు విప్రద్రుతాన్ దృష్ట్వా వాలిపుత్రోంగదో బ్రవీత్
నలం నీలం గవాక్షంచ కుముదంచ మహాబలమ్. ౪

టీక॥ వాలిపుత్రః = వాలికుమారుఁడగు; అంగదః = అంగదుఁడు; విప్రద్రుతాన్ = పరుగెత్తిన; తాన్ = ఆవానరులను; దృష్ట్వాతు = చూచినంతనే; నలం = నలుని; నీలం = నీలుని; గవాక్షంచ = గవాక్షుని; మహాబలం = అధికమయినబలముగల; కుముదంచ = కుముదునింగూర్చి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

వాలికుమారుండగు నంగదుండు, వానరవీరులట్లుభయంబునఁ బాఱుటం జూచి, నలునినీలుని గవాక్షుని మహాబలుండగుకుముదునింజూచి, యిట్లనియె.

అని, తాత్పర్యము.

ఆత్మానమత్ర విస్మృత్య వీర్యాణ్యభిజనానిచ
క్వగచ్ఛథ భయత్రస్తాః ప్రాకృతా హరయో యథా. ౫

టీక॥ అత్ర = ఇప్పుడు; ఆత్మానం = స్వరూపమును; వీర్యాణి = పరాక్రమములను; అభిజనానిచ = ప్రశస్తకులములను; విస్మృత్య = మఱచి; ప్రాకృతాః = అల్పులయిన; హరయోయథా = వానరులవలె; భయత్రస్తాః = భయముచేత భీతింపఁబడినవారలయి; క్వ = ఎచ్చటికి; గచ్ఛథ = పోవుచున్నారు?

ఇప్పుడు, మీరలు, మీస్వరూపమును పరాక్రమములనుకులంబులను మఱచి, క్షుద్రవానరులకైవడి, భయపడి, యెచ్చటికిఁ బోయెదరు?

అని, తాత్పర్యము.

సాధు సౌమ్యా నివర్తధ్వం కిం ప్రాణాన్ పరిరక్షథ
నాలం యుద్ధాయ వై రక్షో మహతీయం విభీషికా. ౬

టీక॥ సౌమ్యాః=సౌమ్యులగు వానరులారా! సాధు=బాగు! నివర్తధ్వం=మఱలుఁడు; ప్రాణాన్=ప్రాణములను; పరిరక్షథకిం=రక్షించుచున్నారేమి? రక్షః=రాక్షసుఁడు; యుద్ధాయ=యుద్ధముకొఱకు; ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); నాలం=సమర్థుండు కాఁడు. ఇయం=ఇది; మహతీ=గొప్పదైన; విభీషికా=భయముగలిగించుయంత్రము.

సౌమ్యులగు వానరులారా! చక్కఁగానన్నది! మఱలుఁడు; ప్రాణములరక్షించుకొనెదరేమి? ఈతఁడు యుద్ధముచేయువాఁడు కాఁడు; ఇది, మనకు భయముగలుగుటకై నిర్మింపఁబడిన యంత్రము. అని, తాత్పర్యము.

మహతీ ముత్థితా మేనాం రాక్షసానాం విభీషికామ్
విక్రమా ద్విధమిష్యామో నివర్తధ్వం ప్లవంగమాః. ౭

టీక॥ ప్లవంగమాః=వానరులారా! రాక్షసానాం=రాక్షసులయొక్క; ఏనాం=ఈ; మహతీం=గొప్పదగు; ఉత్థితాం=లేచిన; విభీషికాం=భయజనకయంత్రమును; విక్రమాత్=పరాక్రమమువలన; విధమిష్యామః=ధ్వంసము చేసెదము. నివర్తధ్వం=మఱలుఁడు.

వానరులారా! ఈరాక్షసులభయజనకమహాయంత్రమును మనము పరాక్రమించి, నిర్మూలనము చేయుదము; మఱలిరండు. అని యంగదుండు, సవ్యానమతోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కృచ్ఛ్రేణ తు సమాశ్వాస్య సంగమ్య చ తత స్తతః
వృక్షాద్రిహస్తా హరయ స్సంప్రతస్థూ రణాజిరమ్. ౮

టీక॥ హరయః=వానరులు; కృచ్ఛ్రేణతు=కష్టముచేతనే; సమాశ్వాస్య=ఊరడిల్లి; తతస్తతః=అంతటంతటను; సంగమ్య=చేరియు; వృక్షాద్రిహస్తాః=వృక్షములను పర్వతములను చేతులందుగలవారై; రణాజిరం= యుద్ధభూమినిగూ

గూర్చి; సంప్రతస్థుః = పోయిరి.

వానరులు, అంత, కష్టంబున; డాటంబోవఁ, యుండఁజేరి, వృక్షంబులను బర్వతంబులనుం జేకొని, యుద్ధభూమి కింబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే నివృత్య తు సంక్రుద్ధాః కుంభకర్ణం వనౌకసః
నిజఘ్నుః పరమ క్రుద్ధా స్సమదా ఇవ కుంజరాః ।

టీక॥ తే = ఆ; వనౌకసః = వానరులు; సంక్రుద్ధాః = మిక్కిలియుఁ గోపించినవారలయి; నివృత్య తు = మఱలినంతనె; సమదాః = మదముతోఁగూడిన; కుంజరాః ఇవ = ఏనుంగులువలె; పరమక్రుద్ధాః = మిక్కిలియుఁ గోపించినవారలయి; కుంభకర్ణం = కుంభకర్ణుని; నిజఘ్నుః = కొట్టిరి.

ఆవానరులు, అట్లు, మఱలియు ద్ధభూమికివచ్చి, పరమక్రుద్ధులయి, మత్తగజంబులచందంబున, నుఱుకుమిగిలి, కుంభకర్ణుఁ బ్రహరించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రాంశుభి ర్గిరిశృంగై శ్చ శిలాభి శ్చ మహాబలః
పాదపైః పుష్పితాగ్రై శ్చ హన్యమానో న కంపతే. ౧౦

టీక॥ మహాబలః = అధికమయినబలముగలకుంభకర్ణుఁడు; ప్రాంశుభిః = ఉన్నతములయిన; గిరిశృంగైశ్చ = పర్వతశిఖరములచేతను; శిలాభిశ్చ = ఱాళ్ళచేతను; పుష్పితాగ్రైః = పూచినకొనలుగల; పాదపైశ్చ = వృక్షములచేతను; హన్యమానః = కొట్టఁబడుచున్నవాఁడై; న కంపతే = చలింపలేదు.

మహాబలుఁడగు కుంభకర్ణుఁడు, ఉన్నతంబులగు పర్వతశిఖరంబులచేత నఱాళ్ళచేతను బుష్పితంబులగు వృక్షంబులచేతను, నెంతకొట్టఁబడినను, జలనంబునొందఁడయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

తస్య గాత్రేషు పతితా భిద్యంతే శతశశ్శిలాః
పాదపాః పుష్పితాగ్రాశ్చ భగ్నాః పేతు ర్మహీతలే. ౧౧

స ౬౬

టీక॥శిలాః=రాళ్లు;తస్య = ఆకుంభకర్ణునియొక్క; గాత్రేషు= అవయవములయందు; పతితాః = పడినవై; శతశః=నూఱువ్రయ్యలయి;భిద్యంతే= పగిలినవి.పుష్పితాగ్రాః = పూచినకొనలుగల;పాదపాశ్చ= వృక్షములును; భగ్నాః=విఱిగినవై;మహీతలే= భూతలమునందు;పేతుః=పడినవి.

ఆ రాళ్లును పుష్పితంబులగు వృక్షంబులును,ఆకుంభకర్ణునిమేనందగిలి, నూఱువ్రయ్యలయి,నేలంబడినవి.

అని,తాత్పర్యము.

సోఽపి సైన్యాని సంక్రుద్ధో వానరాణాం మహౌజసామ్
మమంథ పరమాయత్తో వనాన్యగ్ని రివోత్థితః. ౧౨

టీక॥సోఽపి= ఆకుంభకర్ణుఁడును; సంక్రుద్ధః = కోపమునొందినవాఁడై; పరమాయత్తః= మిక్కిలియుజాగ్రత్తగలవాఁడై;మహౌజసాం = అధికమగుపరాక్రమముగల; వానరాణాం= వానరులయొక్క; సైన్యాని = సేనలను;ఉత్థితః=లేచిన;అగ్నిః=అగ్ని ; వనానివ=అడవులనువలె;మమంథ = వధించెను.

ప్రజ్వలించుచున్నకార్చిచ్చు వనంబులదహించునట్లు , ఆకుంభకర్ణుండును,బరమకుపితుండై , మహాపరాక్రమశాలులగువానరుల వధింపనారంభించెను.అని,తాత్పర్యము.

లోహితార్ద్రాస్తు బహవ శ్శేరతే వానరర్షభాః
నిరస్తాః పతితా భూమౌ తామ్రపుష్పా ఇవద్రుమాః. ౧౩

టీక॥బహవః=పెక్కుండ్రు ; వానరర్షభాః= వానరశ్రేష్ఠులు ; నిరస్తాః=కొట్టఁబడినవారలయి ; లోహితార్ద్రాస్తు=నెత్తురుచేఁ దడిసినవారలువై;భూమౌ= నేలయందు ; పతితాః=పడినవారలయి;తామ్రపుష్పాః= ఎఱ్ఱనిపూలుగల;ద్రుమాఇవ= వృక్షములవలె; శేరతే=పరుండిరి.

వానరోత్తములుపెక్కుండ్రు, కుంభకర్ణునిచేనిహతులయి , దేహమంతయునెత్తురువెల్లువలుగా , నేలంబడి,యెఱ్ఱనిపుష్పములుగలవృక్షములుపగిదినొప్పుచుండిరి.అని,తాత్పర్యము.

లంఘయంతః ప్రధావంతో వానరా నావలోకయన్

టీక॥ వానరాః=వానరులు; లంఘయంతః= దాటుచు; ప్రధావంతః= పరుగెత్తుచు; నావలోకయన్ (నావాలోకయన్)=చూడరైరి.

వానరులు, వెనకకుదిరిగిచూడక, యొకరినొకరులంఘించి, యతివేగంబు నంబరుగెత్తిరి. అని, తాత్పర్యము.

కేచి త్సముద్రే పతితాః కేచి ద్గగన మాశ్రితాః. ౧౪
వధ్యమానా స్తుతే వీరా రాక్షసేన బలీయసా

టీక॥ బలీయసా= అధికమయినబలముగల; రాక్షసేన = కుంభకర్ణునిచేత; వధ్యమానాః = చంపబడుచున్న; తే=ఆ; వీరాస్తు=వానరవీరులును; కేచిత్=కొందఱు; సముద్రే=సముద్రమునందు; పతితాః=పడిరి. కేచిత్ = కొందఱు; గగనం=ఆకాశమును; ఆశ్రితాః=పొందిరి.

అట్లు బలవంతుండగు కుంభకర్ణునిచే వధింపబడుచు, నావానరవీరులు వరుసగా పరుగులిడుచుండగా, కొందఱు, సముద్రమునంబడిరి; కొందఱాకాశంబున కెగ్గదించిరి. అని, తాత్పర్యము.

సాగరం యేన తే తీర్ణాః పథా తేన ప్రదుద్రువుః. ౧౫

టీక॥ తే=ఆవానరులు; యేన = ఏ మార్గముచేత; సాగరం= సముద్రమును; తీర్ణాః=దాటినారో; తేన=ఆ; పథా=మార్గముచేత; ప్రదుద్రువుః= పరుగెత్తిరి.

ఆవానరులుకొందఱు, మున్నుతామేమార్గంబునసముద్రంబు దాటివచ్చినారో, ఆసేతుమార్గముంబట్టి పరుగెత్తిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే స్థలాని తథా నిమ్నాం విషణ్ణవదనా భయాత్

టీక॥ తే=ఆవానరులు; భయాత్=భయమువలన; విషణ్ణవదనాః= దుఃఖిత

స ౬౬

ములయినముఖములుగలవారలయి; స్థలాని=మిట్టభూములను; తథా=అట్లు; నిమ్నం= పల్లమును; ఆశ్రితాః= (అధ్యాహృతము)=పొందిరి.

ఆవానరులు, భయంబున వెలవెలం బోవుముఖంబులతో, గొందఱు మిట్టభూములకును గొందఱు పల్లములకును బరుగెత్తిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఋక్షా వృక్షాన్ సమారూఢాః కేచి త్పర్వత మాశ్రితాః. ౧౨

టీక॥ఋక్షాః= ఎలుగుబంటులు; వృక్షాన్= వృక్షములను; సమారూఢాః=ఎక్కినవి. కేచిత్=కొన్ని; పర్వతం=కొండను; ఆశ్రితాః = పొందినవి.

భల్లూకంబులు కొన్ని వృక్షంబుల నారోహించినవి; కొన్ని పర్వతంబుల నెక్కినవి. అని, తాత్పర్యము.

మమజ్జు రర్ణవే కేచి ద్గుహాః కేచి త్సమాశ్రితాః
నిషేదుః ప్లవగాః కేచి త్కేచి న్నైవావతస్థిరే
కేచి ద్భూమౌ నిపతితాః కేచి త్సుప్తా మృతా ఇవ. ౧౩

టీక॥ కేచిత్=కొందఱు; అర్ణవే= సముద్రమునందు; మమజ్జుః= మునిగిరి; కేచిత్=కొందఱు; గుహాః= గుహలను; సమాశ్రితాః=పొందిరి. కేచిత్= కొందఱు; ప్లవగాః= వానరులు; నిషేదుః= కూర్చుండిరి. కేచిత్= కొందఱు; నైవావతస్థిరే=నిలువనేలేదు . కేచిత్= కొందఱు; భూమౌ=నేలయందు; నిపతితాః=పడిరి. కేచిత్=కొందఱు ; మృతాఇవ=చచ్చినవారువలె; సుప్తాః= నిద్రించిరి.

కొందఱు, సముద్రంబునం బడి మునింగిరి; కొందఱు వానరులు గుహలం బ్రవేశించిరి; కొందఱు భయంబున నేమియుం జేయక కూర్చుండిరి; కొందఱు నిలువక పాఱిరి; కొందఱు నేలంబడిరి ; కొందఱు మూర్ఛనొంది చచ్చినట్లు పడియుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

తాన్ సమీక్ష్యాంగదో భగ్నాన్ వానరా నిద మబ్రవీత్.

టీక॥అంగదః= అంగదుఁడు ; భగ్నాన్=పరాజయము నొందిన; తాన్= ఆ; వానరాన్=వానరులను; సమీక్ష్య= చూచి; ఇదం= ఈ మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

అంగదుండు, అట్లుపరాజితులయి పరుగెత్తుచున్నవానరులంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అవతిష్ఠత యుధ్యామో నివర్తధ్వం ప్లవంగమాః. ౧౮

టీక॥ప్లవంగమాః= వానరులారా! అవతిష్ఠత=నిలువుఁడు. యుధ్యామః= పోరుదము. నివర్తధ్వం= మఱలుఁడు.

వానరులారా! నిలువుఁడు; పరుగెత్తవలదు; యుద్ధముగావింతము ; మఱలిరండు. అని, తాత్పర్యము.

భగ్నానాం వో న పశ్యామి పరిగమ్య మహీమిమామ్
స్థానం సర్వే నివర్తధ్వం కిం ప్రాణాన్ పరిరక్షథ. ౧౯

టీక॥భగ్నానాం= భంగమునొందిన; వః=మీకు; ఇమాం= ఈ; మహీం= భూమిని; పరిగమ్య=చుట్టఁబడి; స్థానం= స్థానమును; నపశ్యామి=చూడను. సర్వే=అందఱును; నివర్తధ్వం=మఱలుఁడు. ప్రాణాన్=ప్రాణములను; పరిరక్షథకిం=రక్షించుకొనుచున్నారేమి?

మీరిప్పుడిచ్చటనుండిభయపడి పరుగెత్తియీభూమియంతయుఁదిరిగినను, మీకుదాఁగుటకుచోటుదొరకదు; కావున, అందఱునుమఱలిరండు; ప్రాణంబులరక్షించుకొనిరేమిప్రయోజనము?

అని, తాత్పర్యము.

నిరాయుధానాం ద్రవతామసంగగతిపౌరుషాః
దారా హ్యపహసిష్యంతి స వై ఘాతస్తు జీవితామ్. ౨౦

టీక॥అసంగగతిపౌరుషాః= ఎదురులేనిపరాక్రమముగలవానరులారా! నిరాయుధానాం= ఆయుధములేనివారలయి; ద్రవతాం=పరుగెత్తుచుండఁగా; దారాః=భార్యలు; అపహసిష్యంతి= పరిహాసముసేయుదురుగదా ! సుజీవి

వాం=మంచిబ్రతుకుగలవారలకు; సత్వై=అదియె; ఘాతః=మరణము.

ఎదురులేనిపరాక్రమముగల వానరులారా! మీరలాయుద్ధంబువిడిచి పరుగెత్తుదురేని మీభార్యలెదుర్కొ ఎగతాళిసేయుదురు; పౌరుషముగలవారలకు, అదిమరణముకన్న హెచ్చుగదా!

అని, తాత్పర్యము.

కులేషు జాతాః సర్వే స్మ విస్తీర్ణేషు మహత్సు చ
క్వ గచ్ఛథ భయత్రస్తాః హరయః ప్రాకృతా యథా. ౨౧

టీ॥ సర్వే=అందఱమును; విస్తీర్ణేషు=విశాలములును; మహత్సు చ=పూజ్యములునగు; కులేషు= వంశములయందు; జాతాః= పుట్టినవారలము. స్మః=అగుచున్నాము; ప్రాకృతాః=క్షుద్రమయిన; హరయో యథా= వానరులవలె; భయత్రస్తాః= భయపీడితులై; క్వ=ఎచ్చటికి; గచ్ఛథ = పోవుచున్నారు?

మనమందఱమును బహుబంధుసహితంబును బూజనీయంబులునగు కులంబులం బుట్టినారము; అట్లుండఁగా, క్షుద్రవానరులుంబోలె, మీరలు భయపడి, యెందుఁబోవుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

అనార్యాః ఖలు యద్భీతాః త్యక్త్వా వీర్యం ప్రధావథ

టీ॥ యత్=ఎందువలన; భీతాః=భయమునొందినవారలయి; వీర్యం=పరాక్రమమును; త్యక్త్వా=విడిచి; ప్రధావథ=పరుగెత్తుచున్నారో; తత్=అందువలన; అనార్యాః ఖలు; అల్పులరుగదా!

మీరలు, భయంబునఁ, బరాక్రమంబువిడిచి, పరుగెత్తుచున్నారు గావున, అల్పులనఁ జెప్పంబడుదురు.

అని, తాత్పర్యము.

వికత్థనాని వో యాని తదా వై జనసంసది. ౨౨
తాని వః క్వ ను యాతాని సోదగ్రాణి మహాంతి చ

టీ॥ తదా=అప్పుడు ("వై"అనునది పాదపూరణార్థము); జనసంసది=

జనసమూహమునందు; వః = మీయొక్క; వికత్థనాః = ఆత్మస్తుతులు; యాః (సంతి) = ఏవిగలవో; సౌదర్యాణి = గార్ధవముతోఁ గూడినవియు; మహాంతి చ = అధికములయినవియునగు; వః = మీయొక్క; తాని = ఆయాత్మస్తుతులు; క్వ న = ఎప్పటికి; యాతాని = పోయినవి?

మన్నుమీఁలు, జనులయెదుట, మేమట్టివార మిట్టివారమని పెక్కువిధంబుల నాత్మస్తుతులు చేసికొంటిరే; అవియన్నియు నిప్పుడెప్పటికిఁ బోయినవి?

అని, తాత్పర్యము.

భీరుప్రవాదాః శ్రూయంతే యస్తు జీవతి ధిక్కృతః. ౨౩
మార్గస్సత్పురుషై ర్జుష్ట స్సేవ్యతాం త్యజ్యతాం భయమ్

టీ. యః = ఎవ్వఁడు; ధిక్కృతః = పరాజితుఁడై; జీవతి = బ్రతికియుండునో; తస్మిన్ (అధ్యాహృతము) తు = అతనివిషయమునను; భీరుప్రవాదాః = పిఱికియనుమాటలు; శ్రూయంతే = వినఁబడుచున్నవి. సత్పురుషైః = సత్పురుషులచేత; జుష్టః = సేవింపఁబడిన; మార్గః = మార్గము; సేవ్యతాం = సేవింపఁబడుఁగాక. భయం = భయము; త్యజ్యతాం = విడువఁబడుఁగాక.

పరాజయముఁబొంది జీవించియుండువానిఁ, జనులందఱు, అతనిఁబిఱికియని చెప్పుదురు; సత్పురుషులచే సేవింపఁబడుచుండెడు మార్గమును అవలంబింపుఁడు; భయంబు వదలుఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

శయామహే ఽథ నిహతాః పృథివ్యా మల్పజీవితాః ౨౪
దుష్ప్రాపం బ్రహ్మలోకం వా ప్రాప్నుమో యుధి సూదితాః

టీ. అథ = ఇంక; అల్పజీవితాః = స్వల్పమయిన యాయుస్సుగల వారలమయి; నిహతాః = చంపఁబడినవారమయి; పృథివ్యాం = భూమియందు; శయామహే = పరుండెదము. యుధి = యుద్ధమునందు; సూదితాః = వధింపఁబడినవారలమయి; దుష్ప్రాపం = పొందనలవిగాని; బ్రహ్మలోకం వా = బ్రహ్మలోకమునుగాని; ప్రాప్నుమః = పొందుదుము.

ఇంక, మనయాయుస్సు స్వల్పమయి, యుద్ధమునందు నిహతులమయి నేలంబ

దుదుమేని, యుద్ధమునసిహతులమ గాని బ్రహ్మలోకమునకుఁ బట్టిల్లను. గుటుంజేసి, ఎట్టివారికిని బొందనలవి అని, తాత్పర్యము.

సంప్రాప్స్యామః కీర్తిం వా నిహత్వా శత్రుమాహవే. ౨౫
జీవితం వీరలోకస్య మోక్ష్యామో వసువానరాః

టీక॥ వానరాః = వానరులారా! ఆహవే = యుద్ధమునందు; శత్రుం = శత్రువును; నిహత్వా (నిహత్య) = వధించి; కీర్తిం వా = కీర్తిని గాని; సంప్రాప్స్యామః = పొందుదుము. వీరలోకస్య = బ్రహ్మలోకమునకు; వసు = మూల్యముయిన; జీవితం = ప్రాణమును గాని; మోక్ష్యామః = విడిచెదము.

వానరులారా! యుద్ధంబున శత్రువును వధించి కీర్తియే నిం బొందుదము; లేక యుద్ధంబునఁ బ్రాణము విడిచి, బ్రహ్మలోకము నేనిం బొందుదము.

అని, తాత్పర్యము.

న కుంభకర్ణః కాకుత్స్థం దృష్ట్వా జీవన్ గమిష్యతి. ౨౬
దీప్యమాన మివాసాద్య పతంగో జ్వలనం యథా

టీక॥ దీప్యమానం = మండుచున్న; జ్వలనం = అగ్నిని మాత్రమును; ఆసాద్య = పొందినవలె; పతంగో యథా = మిడుతవలె; కుంభకర్ణః = కుంభకర్ణుఁడు; కాకుత్స్థం = రాముని; దృష్ట్వా = చూచి; జీవన్ = బ్రతికినవాఁడై; నగమిష్యతి = పోఁజాలఁడు.

మండుచున్న నిప్పునఁ జూచి మిడుత ప్రాణముతోఁ బోఁజాలనట్లు, కుంభకర్ణుఁడు, రామునిఁ జూచి, ప్రాణముతో మరలఁ బోఁజాలఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

పలాయనేన చోద్దిష్టా ప్రాణాన్ రక్షామహే వయమ్. ౨౭
ఏకేన బహవో భగ్నా యశో నాశం గమిష్యతి

టీక॥ వయం = మనము; బహవః = పెక్కుండ్రము; ఏకేన = ఒక్కనిచేత; భగ్నాః = భంగమునొందినవారలమయి; పలాయనేన = పరుగెత్తుటచేతను; ...

ద్దిష్టాః=వ్యపదిష్టులమయి; ప్రాణాన్=ప్రాణములను; రక్ష్యామహే(యది)=రక్షించుకొందు మేని; యశః = కీర్తి; నాశం=నాశమును; గమిష్యతిహి=పొందఁగలదు.

వనము పైకరిండ్రిము, ఒకరు కుంభకర్ణునకు భయపడి, పరుగెత్తి ప్రాణంబులు రక్షించుకొందుమేని, మనము న్యాయ్యముగఁ బొందించిన కీర్తియంతయు నాశమునొందును. అని, యంగదుండు వానరులతోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం బ్రువాణం తం శూర మంగదం కనకాంగదమ్. ౨౦
ద్రవమాణా స్తతో వాక్య మూచు శ్శూరై ర్విగర్హితమ్

టీక॥తతః=అంత; ద్రవమాణాః=పరుగెత్తుచున్న వానరులు; ఏవం=ఇట్లు; బ్రువాణం=చెప్పుచున్నవాఁడును; శూరం= యుద్ధమునందు భయము లేనివాఁడును; కనకాంగదం= బంగారుబాహుపురులుగలవాఁడునగు; తం= ఆ; అంగదం=అంగదునిగూర్చి; శూరైః విగర్హితం = శూరులచే నిందింపఁబడిన; వాక్యం=మాటను; ఊచుః=చెప్పిరి.

అంత, నిట్లు కాంచుచుం జెప్పుచున్న, బంగారుబాహుపురులు దాల్చియున్నవాఁడగు నంగదునిఁ గూర్చి భయంబునఁ, బరుగెత్తు వానరులు, శూరులచే నిందింపఁదగు మాట, నిట్లని, చెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

కృతం నః కదనం ఘోరం కుంభకర్ణేన రక్షసా. ౨౧
న స్థానకాలో గచ్ఛామో దయితం జీవితం హి నః

టీక॥రక్షసా=రాక్షసుఁడైన; కుంభకర్ణేన=కుంభకర్ణునిచేత; నః=మాయొక్క; ఘోరం=భయంకరమయిన; కదనం=మర్దించుట; కృతం=చేయఁబడినది. స్థానకాలః = నిలుచుటకు, కాలము; నఽకాదు. గచ్ఛామః=పోయెదము. నః=మాకు; జీవితం=ప్రాణము; దయితంహి=ఇష్టముగదా!

కుంభకర్ణుండు, మమ్ము భయంకరముగా మర్దించుచున్నాఁడు; ఇది నిలుచుటకు సమయము కాదు; కాఁబట్టి పోయెదము; మాకు ప్రాణము కావలసినది.

అని, యావానరులు, అంగదునితోఁ జెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఏతావదుక్త్వా వచనం సర్వే తే భేజిరే దిశః. ౩౦
భీమం భీమాక్షమాయాంతం దృష్ట్వా వానరయూథపాః

టీక॥ తే=ఆ; వానరయూథపాః= వానరశ్రేష్ఠులు; సర్వే=అందఱును; ఏతావత్= ఇంతమాత్రము; వచనం= మాటను; ఉక్త్వా = చెప్పి; ఆయాంతం=వచ్చుచున్న; భీమం = భయంకరుండును; భీమాక్షం=భయంకరములయినకన్నులుగల వాఁడునగు కుంభకర్ణునిఁ; దృష్ట్వా=చూచి; దిశః=దిక్కులను; భేజిరే=పొందిరి.

ఆవానరోత్తములందఱు, ఇంతమాత్రము చెప్పి, భయంకరాకారుఁడును భయంకరనేత్రుండునగు కుంభకర్ణుండు వచ్చుటఁ జూచి, దశదిశలకుఁ బాఱిరి. అని, తాత్పర్యము.

ద్రవమాణాస్తు తే వీరా అంగదేన వలీముఖాః. ౩౧
సాంత్వైశ్చైవానుమానైశ్చ తతస్సర్వే నివర్తితాః

టీక॥ తతః=అంత; ద్రవమాణాః= పరుగెత్తుచున్న; తే=ఆ; వీరాః= పరాక్రమశాలులగు; వలీముఖాః = వానరులు; అంగదేన= అంగదునిచేత; సాంత్వైశ్చైవ = మంచిమాటలచేతను. అనుమానైశ్చ = దృష్టాంతములచేతను; సర్వే=అందఱును; నివర్తితాః=మరలింపఁబడినారు.

అంత, అంగదుండు, భయంబునం బరుగెత్తుచున్న యావానరవీరులను మంచిమాటలచేతను నానాగాథల దృష్టాంతములచేతను, మఱల యుద్ధంబునకు మరలించెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రహర్షితావాక్యైః [illegible] వాయుపుత్రేణ ధీమతా. ౩౨
ఆజ్ఞాప్రతీతాః = స[illegible] సర్వే వానరయూథపాః
ముఖీరివీరా[illegible]

టీక॥ వానరయూథములు గల్గ[illegible]నరవీరులు; సర్వే=అందఱును; ధీమతా = బు

ద్ధిమంతుఁడగు; వాయుపుత్రేణ = వాయుకుమారునిచేత; పరిహర్షం = సంతోషమును; ఉపనీతాః = పొందింపఁబడినవారలునై; ఆజ్ఞాప్రతీక్షాశ్చ = ఆజ్ఞకై యెదురుచూచుచున్నవారలునుగా; తస్థుః = నిలిచిరి.

అంత, బుద్ధిమంతుండగు హనుమంతుండుందోడ్పడుటయు, సర్వవానరవీరులందఱుఁ, బరమసంతుష్టులయి, సుగ్రీవాజ్ఞకు ఎదురుచూచుచు, యుద్ధసన్నద్ధులయియుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఋషభశరభమైందధూమ్రనీలాః
కుముదసుషేణగవాక్షరంభతారాః. ౩౩
ద్వివిదపనసవాయుపుత్రముఖ్యా
స్త్వరితతరాభిముఖం రణం ప్రయాతాః

టీక ॥ ద్వివిదపనసవాయుపుత్రముఖ్యాః = ద్వివిదుండును పనసుండును హనుమంతుండును మొదలుగాఁగల; ఋషభశరభమైందధూమ్రనీలాః = ఋషభుండును శరభుండును మైందుండును ధూమ్రుండును నీలుండును; కుముదసుషేణగవాక్షరంభతారాః = కుముదుండును సుషేణుండును గవాక్షుండును రంభుండును తారుండును; త్వరితతరాభిముఖాః = మిక్కిలియు త్వరితముగాను అభిముఖముగాను; రణం = యుద్ధమును; ప్రయాతాః = పొందిరి.

అంత, ఋషభుండును శరభుండును మైందుండును ధూమ్రుండును నీలుండును కుముదుండును సుషేణుండును గవాక్షుండును రంభుండును తారుండును ద్వివిదుండును పనసుండును హనుమంతుని ముఖ్యుఁడుకొని, యతివేగంబున, యుద్ధాభిముఖులయిచనిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామా[illegible]ంభకోణం[illegible]శ్రే,
[illegible]గానుదితాంచున
యుద్ధకాండే, షట్షష్టి[illegible]సముయము[illegible]
ఇతి, స్పష్ట[illegible]మాదర[illegible]

స ౬౭

...కాక్యార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వివృతి, సర్వ...ఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండమున షట్షష్టితమసర్గటీక, ముగిసినది.

——, శ్రీ ...

బలంబు ప్రహరించి

తాత్పర్య

సప్తషష్టితమసర్గః.

తే నివృత్తా మహాకాయా శ్శ్రుత్వాఙ్గదవచ స్తదా
నైష్ఠికీం బుద్ధిమాస్థాయ సర్వే సంగ్రామ కాంక్షిణః. ౧

టీక॥ మహాకాయాః= పెద్దశరీరము గల; తే=ఆవానరులు సర్వే= అందఱును; తదా=అప్పుడు; అంగదవచః=అంగదునిమాటను; శ్రుత్వా=విని; నైష్ఠికీం= మరణముకలిగిందునట్టి; బుద్ధిం=బుద్ధిని; ఆసాద్య = పొంది; సంగ్రామకాంక్షిణః= యుద్ధముఁగోరువారలయి; నివృత్తాః=మఱలినారు.

మహాకాయులగు వానరవీరులు, అంగదుని మాటను విని, మరణంబుగల్గినఁగల్గుఁగాక యని నిశ్చయించి, యుద్ధంబు సేయఁగోరినవారలయి, మఱలివచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

సముదీరిత వీర్యాస్తే సమారోపిత విక్రమాః
పర్యవస్థాపితా వాక్యై రఙ్గదేన వలీముఖాః. ౨

టీక॥ వలీముఖాః=వానరులు; అంగదేన=అంగదునిచేత; వాక్యైః= మాటలచేత; పర్యవస్థాపితాః = నిలువరింపఁబడినవారలై; సముదీరితవీర్యాః= చెప్పఁబడిన పరాక్రమములు గలవారలును సమారోపితవిక్రమాః = అవలంబింపఁబడిన పరాక్రమము గలవారలు నగుచు వారలు(అధ్యాహృతము)= అట్టి...

వానరులట్లు అంగదునిచే మంచి

మాటలవిలువరింపఁబడి, తమపరాక్రమంబులనగ్గించుకొనుచు, కార్యంబునవలంబించి, యుత్సాహముగు హానుతో నుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రయాతాశ్చ గతా హర్షం మరణే కృతనిశ్చయాః
చక్రుస్సుతుములం యుద్ధం వానరాస్త్యక్తజీవితాః. ౩

టీక॥ వానరాః= వ[illegible]; హర్షం=సంతోషమును; గ[illegible]పొందినవారలయి; మరణే = చావునందు; కృతనిశ్చయాః= చేయఁబడిన నిశ్చయముగలవారలయి; ప్రయాతాశ్చ = పోయినవారలునై; త్యక్తజీవితాః = విడువఁబడిన ప్రాణముగలవారలయి; సుతుములం=మిక్కిలియు దొమ్మియయిన; యుద్ధం=యుద్ధమును; చక్రుః = చేసిరి.

వానరులు, పరమసంతుష్టులయి, ప్రాణంబులయందాశయుంచక, మరణంబు నొందినం బొందుదుముగాక యనినిశ్చయించి, తుములంబగు యుద్ధంబుగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

అథ వృక్షాన్మహాకాయాస్సానూని సుమహాంతి చ
వానరాస్తూర్ణముద్యమ్య కుంభకర్ణమభిద్రుతాః. ౪

టీక॥ అథ=అంత; మహాకాయాః= పెద్దశరీరముగల; వానరాః = వానరులు; వృక్షాన్=వృక్షములను; సుమహాంతి=మిక్కిలిగొప్పవగు; సానూని చ= పర్వతములను; తూర్ణం = శీఘ్రముగా; ఉద్యమ్య= పట్టుకొని; కుంభకర్ణం=కుంభకర్ణుని; అభిద్రుతాః= తఱిమిరి.

అంత, మహాకాయులగు వానరవీరులు, వృక్షంబులను గొప్పపర్వతంబులనుంబట్టుకొని, శీఘ్రంబునఁ గుంభకర్ణుం దఱిమిరి.

అని, తాత్పర్యము.

స కుంభకర్ణస్సంక్రుద్ధో గదాముద్యమ్య వీర్యవాన్
అర్దయన్సుమహాకాయస్సమంతాద్వ్యక్షిపద్రిపూన్. ౫

సుమహాకాయః = మిక్కిలియుఁగొప్పదేహముగల; వీర్యవాన్ = అధికమయినపరాక్రమముగల; సః = ఆ; కుంభకర్ణః = కుంభకర్ణుఁడు ; సంక్రుద్ధః = మిక్కిలియుఁగోపము నొందినవాఁడై; గదాం = గదను; ఉద్యమ్య = ఎత్తి; రిపూన్ = శత్రువులను; అదయన్ = పీడించుచు; సమంతాత్ = అంతటను; వ్యాక్షిపత్ = పాఱఁదోలెను.

మహాకాయుఁడును మహాబలుండు నగుకుంభకర్ణుఁడు, పరమకుపితుండై, గదగొని, శత్రువులనానావిధంబులఁ బ్రహరించి, పాఱఁదోలెను.

అని, తాత్పర్యము.

శతాని సప్త చాష్టౌ చ సహస్రాణి చ వానరాః ।
ప్రకీర్ణాశ్శేరతే భూమౌ కుంభకర్ణేన పోథితాః

టీక॥ వానరాః = వానరులు ; కుంభకర్ణేన = కుంభకర్ణునిచేత ; పోథితాః = హింసింపఁబడినవారలయి; శతాని = నూఱులును; సప్త = ఏడును ; అష్టౌ చ = ఎనిమిదియు; సహస్రాణి చ = వేలును; ప్రకీర్ణాః = వెదచల్లఁబడినవారలయి; భూమౌ = నేలయందు ; శేరతే = పరుండిరి.

వానరులు , అట్లు కుంభకర్ణునిచే హింసింపఁబడి , ఏడెన్మిది నూఱులును వేలును గా నేలఁ [illegible].

అని, తాత్పర్యము.

షోడశాష్టౌ చ దశ చ వింశత్త్రింశత్తథైవ చ
పరిష్వజ్య చ బాహుభ్యాం ఖాదన్ విపరిధావతి. ౭
భక్షయన్ భృశసంక్రుద్ధో గరుడః పన్నగానివ

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ కుంభకర్ణుఁడు; భృశసంక్రుద్ధః = మిక్కిలియుఁగోపమునొందినవాఁడై; పన్నగాన్ = సర్పములను; భక్షయన్ = భక్షించుచున్న; గరుడఇవ = గరుత్మంతుఁడువలె, షోడశ = పదునాఱుమందియు; అష్టౌ చ = ఎనిమిదిమందియు; దశ చ = పదిమందియు; వింశత్ = ఇరువదిమందియు; తథైవ = అట్లె; త్రింశత్ = ముప్పదిమందియు; బాహుభ్యాం = చేతులచే; పరిష్వజ్య = పట్టి; ఖాదన్ = భక్షించుచు; విపరిధావతి = పరుగెత్తుచున్నాఁడు.

ఆకుంభకర్ణుఁడు, పరమకుపితుండై, గరుత్మంతుఁడు సర్పంబులం దినునట్లు, పదునాలువందలను ఏఁబదిమందిని పదిమందిని ఇరువదిమందిని ముప్పదిమందిని గా వానరులను జేతులం బట్టి, నోటవేసికొని భక్షించుచు, యుద్ధరంగంబున విహరించెను. అని, తాత్పర్యము.

కృచ్ఛ్రేణైవ సమాశ్వస్తా స్సంగమ్యచ తత స్తతః. ౮
వృక్షాద్రిహస్తా హరయ స్తస్థుస్సంగ్రామ మూర్ధని

టీ॥ హరయః=వానరులు; కృచ్ఛ్రేణైవ=కష్టముచే; సమాశ్వస్తాః=ఊరటనొందినవారలయి; తత స్తతః=అచ్చటచ్చటనుండి; సంగమ్యచ=చేరియు; వృక్షాద్రిహస్తాః=వృక్షములు పర్వతములు నుచేతులంగలవారలయి; సంగ్రామమూర్ధని=యుద్ధాగ్రమునందు; తస్థుః=నిలిచిరి.

అంత, బలవంతులగు వానరులు, ఎట్టకేలకు ఊరటనొంది, గుంపులుగూడి, ఒకటిగాఁ జేరి, వృక్షములను పర్వతంబులను బట్టుకొని, యుద్ధసన్నద్ధులయి నిలిచిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతః పర్వత ముత్పాట్య ద్వివిదః ప్లవగర్షభః. ౯
దుద్రావ గిరిశృంగాభం విలంబఇవ తోయదః

టీ॥ తతః=అంత; ప్లవగర్షభః=వానరశ్రేష్ఠుఁడగు; ద్వివిదః=ద్వివిదుఁడు; గిరిశృంగాభం=పర్వతములకుశిఖరమువంటిదైన; పర్వతం=పర్వతమును; ఉత్పాట్య=పెల్లగించి, విలంబః=మిక్కిలియుచువంగిన; తోయదఇవ(స్థితః)=మేఘమువలెనున్నవాఁడై; దుద్రావ=పరుగెత్తెను.

అంత, వానరశ్రేష్ఠుండగు ద్వివిదుండు, ఒకపర్వతోత్తమంబు పెకలించి, వ్రేలినమేఘంబువలెనొప్పుచు, కుంభకర్ణునిపైఁ బడెను. అని, తాత్పర్యము.

తం సముత్పత్య [illegible] కుంభకర్ణస్య వానరః. ౧౦
తమప్రాప్తో మహా[illegible]యం తస్య సైన్యే పతత్తదా

స౬౭

టీక॥వానరః=ద్వివిదుఁడు ; సముత్పత్య=సమీపించి;కుంభకర్ణస్య=కుంభకర్ణునకు;తం=ఆపర్వతమును; చిక్షేప=వేసెను.తదా=అప్పుడు;సః(అధ్యాహృతము)=ఆపర్వతము ; మహాకాయం=గొప్పదేహముగల;తం= ఆకుంభకర్ణుని; అప్రాప్తః= పొందనిదై;తస్య=ఆకుంభకర్ణునియొక్క;సైన్యే=సేనయందు;అపతత్=పడెను.

ద్వివిదుఁడు,కుంభకర్ణుని సమీపంబునకుఁబోయి,యప్ప[illegible]బునతనిపై వేసెను;అదిగుఱితప్పి [illegible] యతనిసేనపయింబడెన.

అని,తాత్పర్యము.

మమర్దాశ్వాన్ గజాంశ్చాపి రథాంశ్చైవ నగో
త్తమః తాని చాన్యాని రక్షాంసి పునశ్చాన్యద్గిరేశ్శిరః ౬౭

టీక॥నగోత్తమః= పర్వతశ్రేష్ఠము; అశ్వాన్=గుఱ్ఱములను; గజాంశ్చాపి=ఏనుంగులను;రథాంశ్చైవ=రథములను; తాని=ప్రసిద్ధులగు;అన్యాని= ఇతరులయిన;రక్షాంసిచ=రాక్షసులను ; మమర్ద=మర్దించెను.సః (అధ్యాహృతము)=అద్వివిదుఁడు;పునశ్చ = మఱలను;అన్యత్=ఇతరమయిన;గిరేః= పర్వతముయొక్క;శిరః [illegible] ప(అధ్యాహృతము)=వేసెను.

ఆపర్వతము గుఱ్ఱంబుల నేనుంగుల రథంబులను రాక్షసులను బూర్ణంబు గావించెను;అంత, నాద్వివిదుండు మఱియొకపర్వతశిఖరంబువేసెను.

అని,తాత్పర్యము.

తచ్ఛైలశృంగాభిహతం హతాశ్వం హతసారథి. ౧౨
రక్షసాం రుధిరక్లిన్నం బభూవాయోధనం మహత్

టీక॥రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; మహత్=గొప్పదగు ; ఆయోధనం=యుద్ధరంగము ; తచ్ఛైలశృంగాభిహతం = ఆపర్వతశిఖరముచేఁ గొట్టఁబడినదై;హతాశ్వం = చంపఁబడినగుఱ్ఱములుగలదై;హతసారథి =[illegible] పడఁబడిన సారథులుగలదై ; రుధిరక్లిన్నం=నెత్తుటందడిసినదై [illegible] ఆయెను.

[illegible] కుంభక [illegible] రాక్షసు[illegible] లు;[illegible]ములచే

యు, ఆపర్వతశిఖరముచే గుఱ్ఱంబు | ప్రుగు వెల్లువలయినవి.
లును సారథులును సహితులయి, నే | అని, తాత్పర్యము.

క్రుద్ధో వానరేంద్రాణాం శరైః కాలాంతకోపమైః. ౧౩
దమంసీఇథా° ంసి నదతాం జహార స్పహసా కపిస్సవాః

స్ప్లవాః = భయంకర | జహార = హరించెను.
ములగలరథినః = రథికులు; | రాక్షసాధికులు, భయంకరులు
... ; కాలాంతకో | గా నేడ్చుచున్న వానరులను, కా
టీ॥ హరయః ... ; శ | లాంతకుని యాకారముగలవాడే, గజేం
ఆస = కోప... = ... | ద్రుని... నిర్ములు ...
అనాంమ...యి: ... = వానర | చెందెను. అని, తాత్పర్యము.
చ్చటను... సంరోషించి = ...
పాప్రతిహస్తాః = ... మా...

... ; ... మాః. ౧౪
... సాదయః

...

... | ... విల... వానరులనస్న
... | ...
... = | ... , ...
... = ద్వివిదుడు | గ్రె...
... పర్వతను: | ... గుంబులను ...
... ; ... | ...
... = ... ; అ | అని, తాత్పర్యము.

హసరాణ్ శైలశృంగాణి వృక్షాంశ్చ వివిధాన్ బహూన్. ౧౫
నర్వాంభ కేరాన్ స్త్వ శిర స్యంబర మాస్థితః

తమ్మప్ర ... హనుమంతుడు; అంబరం = ఆకాశమును; ఆస్థితః =

పొందినవాఁడై; కుంభకర్ణస్య = కుంభకర్ణునియొక్క; శిరసి = తలయందు; శైలశృంగాణి = పర్వతశిఖరములను; వివిధాన్ = నానావిధములయిన; బహూన్ = అనేకములయిన; వృక్షాంశ్చ = వృక్షములను; వవర్ష = కురిసెను.

హనుమంతుండు, ఆకాశగతుండై, పర్వతశిఖరములను నానావిధానేకవృక్షంబులను, కుంభకర్ణుని తలపై, వర్షించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తాని పర్వతశృంగాణి శూలేన స బిభేద హ. ౧౬
బభంజ వృక్షవర్షం చ కుంభకర్ణో మహాబలః

టీ॥ మహాబలః = అధికమయినబలముగల; కుంభకర్ణః = కుంభకర్ణుండు; శూలేన = శూలముచేత; తాని = ఆ; పర్వతశృంగాణి = పర్వతశిఖరములను; బిభేద = భేదించెను ("హ" అనునది పాదపూరణార్థకము). వృక్షవర్షం చ = వృక్షములవానను గూడ; బభంజ = విరిచెను.

మహాబలుండగు గదలి మేఘము కుంభకర్ణుండు, శూలంబున నాపర్వ కొట్టగలుగు దించి, వృక్షవర్షంబుల విరిచెను. అని, తాత్పర్యము. ను. శాలం.

తతో హరీణాం తదనీకముగ్రం
దుద్రావ శూలం నిశితం ప్రగృహ్య. ౧౭
తస్థౌ తతో ఽస్యాపతతః పురస్తాత్
మహీధరాగ్రం హనుమాన్ ప్రగృహ్య

టీ॥ తతః = అంతట; సః (అధ్యాహార్యము) = ఆకుంభకర్ణుండు; నిశితం = తీక్ష్ణమయిన; శూలం = శూలమును; ప్రగృహ్య = గ్రహించి; హరీణాం = వానరుల యొక్క; ఉగ్రం = భయంకరమయిన; తత్ = ఆ; అనీకం = సేనను; దుద్రావ = తరిమెను. తతః = అంతట; హనుమాన్ = హనుమంతుండు; మహీధరాగ్రం = పర్వతశిఖరమును; ప్రగృహ్య = పట్టుకొని; ఆపతతః = మీఁదవచ్చుచున్న; అస్య = ఈకుంభకర్ణునియొక్క; పురస్తాత్ = ఎదుట; తస్థౌ = నిలిచెను.

వరగస్తే కుంభక లు; వృక్ష బులచే

అంత, నాకుంభకర్ణుండు, నిశితంబగుశూలంబుగొని, భయంకరంబగున వ్వానరసేనం దఱుమ, నప్పుడు, హనుమంతుండు, పర్వతశిఖరంబాకటాం బెఱించి, యాతనికడ్డపడెను.

అని, తాత్పర్యము.

స కుంభకర్ణం కుపితో జఘాన
వేగేన శైలోత్తమ భీమకాయమ్. ౧౮
స చుక్షుభే తేన తదాభిభూతో
మేదార్ద్రగాత్రో రుధిరావసిక్తః

టీక=సః=ఆహనుమంతుండు; కుపితః=కోపమునొందినవాఁడై; శైలోత్తమభీమకాయం=పర్వతశ్రేష్ఠమువంటి మహాభయంకరమగు దేహముగల; కుంభకర్ణం=కుంభకర్ణుని; జఘాన=కొట్టెను. సః=ఆకుంభకర్ణుండు; తేన=ఆహనుమంతునిచేత; అభిభూతః=కొట్టఁబడినవాఁడై; తదా=అప్పుడు; మేదార్ద్రగాత్రః(మేదఆర్ద్రగాత్రః)=మేదస్సుచే దడిసినదేహముగలవాఁడై; రుధిరావసిక్తః=నెత్తుటందడిసినవాఁడై; చుక్షుభే=కలఁతనొందెను.

ఆహనుమంతుండు, ఆపర్వతంబుచే, మహాపర్వతాకారుండైన యాకుంభకర్ణుని బ్రహరించెను; ఆకుంభకర్ణుండు, ఆదెబ్బకు, దేహమునుండి మేదస్సు నెత్తురుగాఱ, గొంతము క్షోభంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

స శూల మావిధ్య తటిత్ప్రకాశం
గిరిం యథా ప్రజ్వలితాగ్రశృంగమ్. ౧౯
బాహ్వంతరే మారుతి మాజఘాన
గుహోఽచలం క్రౌంచ మివోగ్ర శక్త్యా

టీక=సః=ఆకుంభకర్ణుండు; తటిత్ప్రకాశం=మెఱుపువంటికాంతిగల; తమ్=ఆ; ప్రజ్వలితాగ్రశృంగం=మండుచున్నయగ్రశిఖరముగల; గిరిం యథా(స్థితం)=పర్వతమువలెనున్న; ఇదియునగు; శూలం=శూలమును; ఆవి

ధ్య-త్రిప్పి; గుహః-కుమారస్వామి; ఉగ్రశక్త్యా - భయంకరమయినశక్తిచేత; క్రౌంచం-క్రౌంచమను; అచలమివ-పర్వతమునవలె; మారుతిం-హనుమంతుని; బాహ్వంతరే-వక్షస్థ్సలమునందు; ఆజఘాన-కొట్టెను.

ఆకుంభకర్ణుఁడు, మొఱ్ఱవలెమి ఱుచు, మండుచున్న యుగ్రశిఖరముతోనొప్పుచుండు పర్వతముకరణిం దేజరిల్లుచున్నశూలమును గిఱ్ఱునఁద్రిప్పి, కుమారస్వామిశక్తిచేఁ గ్రౌంచపర్వతంబు భేదించినట్లు, హనుమంతునివక్షస్థ్సలంబునం బొడిచెను. అని, తాత్పర్యము.

స శూలనిర్భిన్న మహాభుజాంతరః
ప్రవిహ్వల శ్శోణిత ముద్వమ న్ముఖాత్. ౨౦
ననాద భీమం హనుమాన్ మహాహవే
యుగాంతమేఘ స్తనితస్వనోపమమ్

టీక॥ సః=ఆ; హనుమాన్=హనుమంతుఁడు; మహాహవే=మహాయుద్ధమునందు; శూలనిర్భిన్నమహాభుజాంతరః=శూలముచే భేదింపఁబడిన వక్షస్థ్సలముగలవాఁడై; ప్రవిహ్వలః=మూర్ఛనొందినవాఁడై; ముఖాత్=నోటనుండి; శోణితం=నెత్తురును; ఉద్వమన్=క్రక్కుచు; భీమం=భయంకరముగాను; యుగాంతమేఘస్తనితస్వనోపమం=ప్రళయకాలమునందలిమేఘముయొక్క గర్జనధ్వనితోఁ బోలికగలుగునట్లుగాను; ననాద=అఱచెను.

అట్లు, హనుమంతుఁడు విశాలంబగు వక్షస్థ్సలంబునం బొడుచుటయు, ...డు, మూర్ఛితుండై, నోటనె[illegible] క్రక్కుచుఁ, బ్రళయకాలమేఘగర్జారవభీకరంబుగా, నఱచెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో వినేదు స్సహసా ప్రహృష్టా
రక్షోగణా స్తం వ్యథితం సమీక్ష్య. ౨౧
ప్లవంగమాస్తు వ్యథితా భయార్తాః
ప్రదుద్రువు స్సంయతి కుంభకర్ణాత్

వరి[illegible] [illegible] కుంభక[illegible]

టీక॥ తతః=అంత; రక్షోగణాః=రాక్షససమూహములు; వ్య[illegible]ములచే

స ౬౭

ధీతుండగు; తం=ఆహనుమంతునిన్; సమీక్ష్య=చూచి; సహసా=శీఘ్రముగను; పరిహృష్టాః=మిక్కిలియుసంతోషించినవై; వినేదుః=అఱచినవి. ప్లవంగమాస్తు=వానరులుమాత్రము; సంయతి=యుద్ధమునందు; కుంభకర్ణాత్=కుంభకర్ణునివలన; భయార్తాః=భయపీడితులయి; వ్యథితాః=దుఃఖితులయి; ప్రదుద్రువుః=పరుగెత్తిరి.

అంత, రాక్షసులు, హనుమంతుం డమూర్ఛితుండగుటఁజూచి, పరమసంతుష్టులయి సింహనాదంబులు గావించిరి; వానరులు, కుంభకర్ణునివలన మిక్కిలి భయమునొంది, దిక్కులకుం బఱచిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు నీలో బలవాన్ పర్యవస్థాపయ న్బలమ్. ౭౨
ప్రచిక్షేప శైలాగ్రం కుంభకర్ణాయ ధీమతే

టీక. తతస్తు=అంతట; బలవాన్=అధికమగుబలముగల; నీలః=నీలుఁడు; బలం=సైన్యమును; పర్యవస్థాపయన్=నిలుపుచును; ధీమతే=బుద్ధిమంతుఁడగు; కుంభకర్ణాయ=కుంభకర్ణునిపై; (మేటికొండను); శైలాగ్రం=పర్వతశిఖరమును; ప్రచిక్షేప=వేసెను.

అంత, బలవంతుండగు నీలుండు, [illegible], కుంభకర్ణునిపై నొకపర్వతశిఖరంబు వేసెను. అని, తాత్పర్యము.

తమాపతంతం సంప్రేక్ష్య ముష్టినాభి జఘాన హ. ౭౩

టీక. సః(కుంభకర్ణుడు)=ఆకుంభకర్ణుఁడు; ఆపతంతం=పడుచున్న; తం=ఆపర్వతశిఖరమును; సంప్రేక్ష్య=చూచి; ముష్టినా=పిడికిటితో; అభిజఘాన=కొట్టెను; "హ" అనునది పాదపూరణార్థకము.

ఆకుంభకర్ణుండు, ఆపర్వతశిఖరము పడుచుండుటఁజూచి, దానిఁ బిడికిటం బొడిచెను. అని, తాత్పర్యము.

తిముష్టిప్రహారాభిహతం తచ్ఛైలాగ్రం వ్యశీర్యత

సవిస్ఫులింగం సజ్వాలం నిపపాత మహీతలే. ౨౪

టీక॥ తత్=ఆ; శైలాగ్రం=పర్వతశిఖరము; ముష్టిప్రహారాభిహతం=పిడికిటిపోటుచేఁగొట్టఁబడినదై; వ్యశీర్యత=పగిలినది. సవిస్ఫులింగం=అగ్నికణములతోఁగూడినదై; సజ్వాలం=మంటలతోఁగూడినదై; మహీతలే=భూతలమునందు; నిపపాత=పడెను.

ఆశైలశిఖరము పిడికిటిపోటుచేఁబగిలి, యుస్ఫులింగములతోఁ గూడినదై, జ్వాలలతోఁ గూడినదై, నేలంబడెను. అని, తాత్పర్యము.

ఋషభ శ్శరభో నీలో గవాక్షో గంధమాదనః
పంచ వానరశార్దూలాః కుంభకర్ణ ముపాద్రవన్. ౨౫

టీక॥ ఋషభః=ఋషభుఁడును; శరభః=శరభుఁడును; నీలః=నీలుఁడును; గవాక్షః=గవాక్షుఁడును; గంధమాదనః=గంధమాదనుఁడును; వానరశార్దూలాః=వానరోత్తములు; పంచ=అయిదుగురు; కుంభకర్ణం=కుంభకర్ణుని; ఉపాద్రవన్=తఱిమిరి.

ఋషభుఁడు శరభుఁడు నీలుఁడు గవాక్షుఁడు గంధమాదనుఁడు, నీయైదుగురు వానరోత్తములును కుంభకర్ణునిపైకుఱికిరి. అని, తాత్పర్యము.

శైలై ర్వృక్షై స్తలైః పాదై ర్ముష్టిభిశ్చ మహాబలాః
కుంభకర్ణం మహాకాయం సర్వతోఽభి ప్రదుద్రువుః. ౨౬

టీక॥ మహాబలాః=అధికమయినబలముగలవానరులు; శైలైః=పర్వతములచేతను; వృక్షైః=వృక్షములచేతను; తలైః=అఱచేతులచేతను; పాదైః=కాళ్ళచేతను; ముష్టిభిశ్చ=పిడికిళ్ళచేతను; మహాకాయం=పెద్దదేహముగల; కుంభకర్ణం=కుంభకర్ణుని; సర్వతః=అంతటను; అభిప్రదుద్రువుః=చుట్టుకొనిరి.

మహాబలశాలులగు నవ్వానరోత్తములు, మహాకాయుండగు కుంభకర్ణుం జుట్టుముట్టి, పర్వతములచే

వానరాణాం సహస్రాణి కుంభకర్ణం ప్రదుద్రువుః

టీక॥ మహాత్మను- అధికమయినబలముగల; తేషు-ఆ ; వానరముఖ్యేషు- వానరోత్తములు; పతితేషు- పడఁగా; వానరాణాం=వానరులయొక్క; సహస్రాణి=వేలు; కుంభకర్ణం = కుంభకర్ణునిగూర్చి; ప్రదుద్రువుః - పరుగెత్తిరి.

మహాబలశాలులగు నవ్వానరోత్తములు గూలుటంజూచి, పెక్కువేలవానరవీరులు, కుంభకర్ణునిపైబడిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తం శైలమివ శైలాభాస్సర్వే తే ప్లవగర్షభాః. ౩౨

సమారుహ్య సముత్పత్య దదంశుశ్చ మహాబలాః

టీక॥ శైలాభాః= పర్వతముయొక్క-కాంతివంటి కాంతిగల ; మహాబలాః=అధికమయినబలముగల; తే = ఆ; ప్లవగర్షభాః=వానరోత్తములు; సర్వే=అందఱు; శైలమివ [illegible] పర్వతము వలెనున్న ; తం- [illegible] ర్ణుఁ; సముత్పత్య - [illegible] ; సమారుహ్య-[illegible] ; దదంశుశ్చ--కొఱికిరియు.

పర్వతాకారులును [illegible] బలులనగు నావానరోత్తములందఱును, పర్వతాకారుండగు [illegible] కర్ణుని [illegible] మీఁదికెగిరి, [illegible] కొఱికిరి. [illegible] తాత్పర్యము.

తం నఖై ర్దశనైశ్చాపి ముష్టిభి ర్జానుభి స్తథా

కుంభకర్ణం మహాకాయం తే జఘ్నుః ప్లవగర్షభాః

టీక॥ తే=ఆ; ప్లవగర్షభాః=వానరోత్తములు; మహాకాయం=పెద్దదేహముగల; తం=ఆ ; కుంభకర్ణం = కుంభకర్ణుని; నఖైః=గోళ్లచేతను; దశనైశ్చాపి - దంతములచేతను ; ముష్టిభిః-పిడికిళ్లచేతను; తథా=అట్లు ; జానుభిః - మోఁకాళ్లచేతను; జఘ్నుః- కొట్టిరి.

ఆవానరోత్తములు, మహాకాయుండగునాకుంభకర్ణునవ్వుడు , నఖంబు

లంగిటిరి; దంతంబులంగొఱికిరి; పిడి: గ్రుంబొడిచిరి; మోకాళ్లంగ్రమ్మిరి. అని, తాత్పర్యము.

స వానర సహస్రైస్తైరాచితః పర్వతోపమః. ౩౪
రరాజ గిరిసఙ్కాశో [illegible]

టీ॥ [illegible] తోడబొడిచెను; [illegible] ఘుడు [illegible] కుంభక ర్ణుడు; [illegible] వానరసహస్రైః వానరవేలచేత; ఆచితః వ్యాపింపబడిన [illegible] ఆస్యరుహైః [illegible] చేత; [illegible] (అధ్యాహృతము) వ్యాపింపబడిన; [illegible] రాజ ప్రకాశించెను.

పర్వతాకారుండగు [illegible] కుంభకర్ణుఁడు, అట్లు వేన వేలవానరులచే వ్యాపింపఁబడి, వృక్షంబులచే నిండిన పర్వతంబుకైవడి నొప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

బాహుభ్యాం వానరాన్ సర్వాన్ ప్రగృహ్య సుమహాబలః. ౩౫
భక్షయామాస సంక్రుద్ధో గరుడః పన్నగానివ

టీ॥ సుమహాబలః మిక్కిలి యధికమయినబలముగలకుంభకర్ణుఁడు; సంక్రుద్ధః మిక్కిలియుఁ గుపితుండై; గరుడః గరుత్మంతుఁడు; పన్నగానివ సర్పములనువలె; బాహుభ్యాం [illegible] తులచేత; వానరాన్ వానరులను; సర్వాన్ అందఱను; ప్రగృహ్య గ్రహించి; భక్షయామాస భక్షించెను.

మహాబలుండగు వాఁడు భయంకరుండై కోపితుండై, గరుత్మంతుండు సర్పంబుల భక్షించునట్లు, వానరులనందఱు [illegible] బట్టుకొని భక్షింప నారంభించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రక్షిప్తాః కుమ్భకర్ణేన వక్త్రే పాతాలసన్నిభే. ౩౬
నాసాపుటాభ్యాం నిర్జగ్ముః కర్ణాభ్యాం చైవ వానరాః

టీ॥ వానరాః వానరులు; కుమ్భకర్ణేన కుంభకర్ణునిచేత; పాతాళ

సన్నిభే - పాతాళముతో సమానమయిన; వక్త్రే - నోటియందు; ప్రక్షిప్తాః - వేయఁబడినవారలయి; నాసాపుటాభ్యాం - ముక్కు రంధ్రములవలనను; కర్ణాభ్యాం చైవ - చెవులవలనను; నిర్జగ్ముః - వెడలిరి.

అట్లు, కుంభకర్ణుఁడు, వానరులను, పాతాళబిలాకారంబగు తన నోట వేసికొనఁగానె, వారలు, ముక్కురంధ్రములనుండియుఁ జెవులనుండియు వెడలివచ్చుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

భక్షయన్ భృశసంక్రుద్ధో హరీన్ పర్వతసన్నిభః। ౩౨
బభఞ్జ వానరాన్ సర్వాన్ సంక్రుద్ధో రాక్షసోత్తమః॥

టీక॥ పర్వతసన్నిభః పర్వతమువంటి సమానుఁడగు; రాక్షసోత్తమః - రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడగు కుంభకర్ణుఁడు; భృశసంక్రుద్ధః మిక్కిలియుఁ గుపితుండై; హరీన్ - వానరులను; భక్షయన్ - భక్షించువాఁడై; సంక్రుద్ధః - కుపితుఁడై; సర్వాన్ - అందఱను; బభఞ్జ - విఱిచెను.

పర్వతాకారుండగు నాకుంభకర్ణుండు, అట్లు వానరులను మ్రింగుచు, కోపించి, వానరులనందఱను విఱిచి, భక్షించుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

మాంసశోణితసంక్లేదాం భూమిం కుర్వన్ స రాక్షసః। ౩౩
చచార హరిసైన్యేషు కాలాగ్నిరివ మూర్ఛితః॥

టీక॥ సః - ఆ; రాక్షసః - కుంభకర్ణుఁడు; కాలాగ్నిరివ - ప్రలయకాలమునందలి యగ్నివలె; మూర్ఛితః - ఒప్పుచున్నవాఁడై; భూమిం - భూమిని; మాంసశోణితసంక్లేదాం - మాంసముచేతను నెత్తురుచేతను తడిసినదానిఁగా; కుర్వన్ - చేయుచు; హరిసైన్యేషు - వానరసైన్యములయందు; చచార - విహరించెను.

ఆకుంభకర్ణుండు, ప్రలయకాలాగ్నిచందంబున మిక్కిలి రౌద్రాకారుండై, భూమియంతయు రక్తమాంసములచేఁ దడిసినదిగాఁ జేయుచు వానరసైన్యంబులఁ దిరుగుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

వజ్రహస్తో యథా శక్రః పాశహస్త ఇవాంతకః. ౩౯
శూలహస్తో బభౌ సంఖ్యే కుంభకర్ణో మహాబలః

టీక॥ శూలహస్తః= శూలముచేతంగల; మహాబలః= అధికమయినబలముగల; కుంభకర్ణః = కుంభకర్ణుండు; వజ్రహస్తః = వజ్రముచేతంగల; శక్రో యథా= ఇంద్రునివలె; పాశహస్తః= పాశముచేతంగల; అంతక ఇవ=యమునివలె; సంఖ్యే=యుద్ధమునందు; బభౌ= ప్రకాశించెను.

వజ్రాయుధంబు దాల్చిన దేవేంద్రుని భంగి, పాశంబు ధరించియుండు యముని కైవడి, శూలపాణియగు కుంభకర్ణుండు, యుద్ధంబున నెంతయుం బ్రకాశించుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

యథా శుష్కాణ్యరణ్యాని గ్రీష్మే దహతి పావకః. ౪౦.
తథా వానరసైన్యాని కుంభకర్ణో వినిర్దహత్.

టీక॥ యథా=ఎట్లు; పావకః= అగ్ని; గ్రీష్మే=ఎండకాలమునందు; శుష్కాణి=ఎండిన; అరణ్యాని=అడవులను; దహతి=దహించునో; తథా=అట్లు; కుంభకర్ణః=కుంభకర్ణుండు; వానరసైన్యాని=వానరసేనలను; వినిర్దహత్ (వినిరదహత్)=దహించెను.

అగ్నిహోత్రుండు, వేసంగికాలమున, ఎండియున్నయడవులను దహించునట్లు, కుంభకర్ణుండు, వానరసేనలను దహించెను. అని, తాత్పర్యము.

తతస్తే వధ్యమానాస్తు హతయూథా వినాయకాః. ౪౧
వానరా భయసంవిగ్నా వినేదు ర్విస్వరం భృశమ్

టీక॥ తతః=అంత; వధ్యమానాస్తు= చంపబడుచున్నవారలును; హతయూథాః=కొట్టబడినగుంపులుగలవారలును; తే=ఆ; వానరాః=వానరులు; వినాయకాః=నాయకుండులేనివారలయి; భయసంవిగ్నాః= భయముచే భీతులయి; విస్వరం=వికృతమయినధ్వనిగలుగునట్లుగా; భృశం= మిక్కిలియు; వినే

దు:-అఱచిరి.

అంతనావానరులు, అట్లు వధింపఁబడుచు, గుంపులుపీఁకి, నాయకుండులేకుండుటచేఁ, బరమభీతుల్లయి, మహాధ్వనిగా, రోదనంబుగావించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

అనేకశో వధ్యమానాః కుంభకర్ణేన వానరాః. ౪౨
రాఘవం శరణం జగ్ముర్వ్యథితాః ఖిన్నచేతసః

టీక॥ వానరాః-వానరులు; కుంభకర్ణేన కుంభకర్ణునిచేత; అనేకశః-అనేకవిధముగా; వధ్యమానాః-చంపఁబడుచున్నవారలయి; వ్యథితాః పీడితులయి; ఖిన్నచేతసః-మిక్కిలిదీనమనస్కులవారలయి; రాఘవం-రామునిఁ; శరణం-రక్షకునిఁగా; జగ్ముః పొందిరి.

అట్లుకుంభకర్ణుఁడు, అనేకవిధంబులవధింప, నవ్వానరులు, భీతులయి దుఃఖితులయి, రామునిశరణంబొచ్చిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రభగ్నాన్ వానరాన్ దృష్ట్వా వజ్రహస్తసుతాత్మజః. ౪౩
అభ్యధావత వేగేన కుంభకర్ణం మహాహవే
శైలశృంగం మహద్గృహ్య వినదంశ్చ ముహుర్ముహుః. ౪౪
త్రాసయన్ రాక్షసాన్ సర్వాన్ కుంభకర్ణపదానుగాన్

టీక॥ వజ్రహస్తసుతాత్మజః-వాలికొడుకైన యంగదుఁడు; మహాహవే-మహాయుద్ధమునందు; ప్రభగ్నాన్-భంగమునొందిన; వానరాన్-వానరులను; దృష్ట్వా-చూచి; మహత్-గొప్పదగు; శైలశృంగం-పర్వతశిఖరమును; గృహ్య(గృహీత్వా)-ఎత్తుకొని; ముహుర్ముహుః-మాటిమాటికి; వినదంశ్చ-అఱచుచును; కుంభకర్ణపదానుగాన్-కుంభకర్ణునియడుగునువెంబడించుచున్న; రాక్షసాన్-రాక్షసులను; సర్వాన్-అందఱను; త్రాసయన్-భయపెట్టుచు; వేగేన-వేగముచేత; కుంభకర్ణం-కుంభకర్ణునిగూర్చి; అభ్యధావత-పరుగెత్తెను.

అంత, నంగదుండు, యుద్ధంబునవానరులందఱు పరాజయంబునొందిపోవుటంజూచి, యొకగొప్పపర్వతశిఖరంబు

గొని, మాటిమాటికి, కుంభకర్ణుని వెంబడివచ్చు రాక్షసులందఱుభయపడ, సింహనాదంబులు సేయుచు, వేగంబున, కుంభకర్ణునిపైఁ బడెను.

అని, తాత్పర్యము.

చిక్షేప శైలశిఖరం కుంభకర్ణస్య మూర్ధని. ౪౫

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ యంగదుఁడు; శైలశిఖరం = పర్వతశిఖరమును; కుంభకర్ణస్య = కుంభకర్ణునియొక్క; మూర్ధని = తలయందు; చిక్షేప = వేసెను.

ఆ యంగదుండా పర్వత శిఖరమును గుంభకర్ణుని తలపైఁ బడవైచెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తేనాభిహతో ఽత్యర్థం గిరిశృంగేణ మూర్ధని

కుంభకర్ణః ప్రజజ్వాల కోపేన మహతా తదా. ౪౬

టీక॥ సః = ఆ; కుంభకర్ణః = కుంభకర్ణుఁడు; తదా = అప్పుడు; తేన = ఆ; గిరిశృంగేణ = పర్వతశిఖరముచేత; మూర్ధని = తలయందు; అత్యర్థం = మిక్కిలియు; అభిహతః = కొట్టఁబడినవాఁడై; మహతా = అధికమయిన; కోపేన = కోపముచేత; ప్రజజ్వాల = మండిపడెను.

అట్లు, తలపైఁగొప్పదెబ్బ తగులఁ టంజేసి, యాకుంభకర్ణుఁ డప్పుడు, మహాకోపంబునమండిపడెను.

అని, తాత్పర్యము.

సోఽభ్యధావత వేగేన వాలిపుత్ర మమర్షణః

కుంభకర్ణో మహానాద స్త్రాసయన్ సర్వవానరాన్. ౪౭

టీక॥ సః = ఆ; కుంభకర్ణః = కుంభకర్ణుఁడు; అమర్షణః = కుపితుండై; మహానాదః = అధికమయిన ధ్వని గలవాఁడై; సర్వవానరాన్ = సమస్త వానరులను; త్రాసయన్ = భయపెట్టుచు; వేగేన = వేగముచేత; వాలిపుత్రం = వాలికొడుకైనయంగదునిగూర్చి; అభ్యధావత = పరుగెత్తెను.

ఆకుంభకర్ణుండట్లు కుపితుండై, సమస్తవానరులును భయపడునట్లు మహాధ్వనిగానఱచుచు , వేగంబున నంగదునిమీఁదికిఁబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

శూలం ససర్జ వై రోషా దంగదే స మహాబలః

టీక॥ మహాబలః= అధికమయిన బలముగల; సః=ఆకుంభకర్ణుఁడు; రోషాత్=కోపమువలన; అంగదే= అంగదునియందు; శూలం=శూలమును; ససర్జ= విడిచెను "వై" అనునది పాదపూరణార్థము.

మహాబలుండగు నా కుంభకర్ణుండు, కోపంబున, నంగదునిపై శూలంబు వైచెను. అని, తాత్పర్యము.

త మా పతంతం బుద్ధ్వాతు యుద్ధమార్గ విశారదః. ౮౮
లాఘవా న్మోచయామాస బలవా న్వానరర్షభః

టీక॥ యుద్ధమార్గవిశారదః=యుద్ధమార్గములందుఁ బండితుండును; బలవాన్=అధికమయినబలముగలవాఁడును; వానరర్షభః=వానరశ్రేష్ఠుండును గు నంగదుండు; ఆపతంతం= వచ్చుచున్న; తం=ఆశూలమును; బుద్ధ్వాతు= తెలిసినంతనె; లాఘవాత్= చులుకఁదనమువలన; మోచయామాస= తప్పించుకొనెను.

యుద్ధోపాయములఁ జక్కఁగాఁ దెలిసినవాఁడును బలవంతుండునగు నంగదుండు , ఆశూలంబు తనపైకి వచ్చుటం జూచి , లాఘవంబునఁ దప్పించుకొనెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉత్పత్య చైనం సహసా తలేనోరస్య తాడయత్. ౮౯

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆయంగదుండు; సహసా = శీఘ్రంబున ; ఉత్పత్య=ఎగిరియు; తలేన=అఱచేతిచేత; ఏనం = ఈకుంభకర్ణుని; ఉరసి= ఱొమ్మునందు ; అతాడయత్ = కొట్టెను.

ఆయంగదుండు, తటాలునసమీపంబునకురుమికి, కుంభకర్ణునితొమ్ముపైఁ జఱచెను. అని, తాత్పర్యము.

స తేనాభిహతః కోపాత్ప్రముమోహాచలోపమః

టీక॥ అచలోపమః - పర్వతముతోఁబోలికగల; సః-ఆకుంభకర్ణుఁడు; తేన- ఆయంగదునిచేత; అభిహతః-కొట్టఁబడినవాఁడై; కోపాత్-కోపమువలన; ప్రముమోహ - మూర్ఛనొందెను.

పర్వతాకారుండగునాకుంభకర్ణుఁడు, అంగదునిదెబ్బకుఁబరిమకోపంబునొంది, యేమియుఁదెలియకమూర్ఛిల్లెను. అని, తాత్పర్యము.

స లబ్ధసంజ్ఞో బలవాన్ ముష్టి మావర్త్య రాక్షసః. ౫౦
అపహస్తేన చిక్షేప విసంజ్ఞస్స పపాత హ

టీక॥ బలవాన్-అధికమయినబలముగల; సః-ఆ; రాక్షసః-కుంభకర్ణుఁడు; లబ్ధసంజ్ఞః-పొందఁబడిన తెలివిగలవాఁడై; ముష్టిం-పిడికిలిని; ఆవర్త్య-అలవరించి; అపహస్తేన - ఎడమచేతిచేత; చిక్షేప-వేసెను. సః-ఆయంగదుఁడు; విసంజ్ఞః-తెలివిదప్పినవాఁడై; పపాత-పడెను "హ" అనునది పాదపూరణార్థము.

బలవంతుండగు నాకుంభకర్ణుండు, కొంతవడికిఁదెలివొంది, యెడమచేతఁబిడికిలినలవరించి, యంగదుంబొడిచెను; అంతనంగదుండు మూర్ఛిలి నేలంబడెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ ప్లవగశార్దూలే విసంజ్ఞే పతితే భువి. ౫౧
త చ్ఛూలం సముపాదాయ సుగ్రీవ మభిదుద్రువే

టీక॥ తస్మిన్ - ఆ; ప్లవగశార్దూలే-వానరశ్రేష్ఠుండగు నంగదుండు; విసంజ్ఞే-తెలివితప్పినవాఁడై; భువి - నేలయందు; పతితే - పడినవాఁడగుచుండఁగా; సః(అధ్యాహృతము) - ఆకుంభకర్ణుఁడు; తత్-ఆ; శూలం - శూలమును; సముపాదాయ-తీసికొని; సుగ్రీవం-సుగ్రీవునిగూర్చి; అభిదుద్రువే- పరుగె

త్తైన.

వానరోత్తముఁడగు నాయంగదుఁడట్లు మూర్ఛిలి నేలంబడఁగానే, కుంభకర్ణుం డా శూలంబుఁ గొని, సుగ్రీవునిమీఁదికిం బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

త మాపతంతం సంప్రేక్ష్య కుంభకర్ణం మహాబలమ్. ౮౨
ఉత్పపాత తదా వీర స్సుగ్రీవో వానరాధిపః

టీక॥ తదా-అప్పుడు; వీరః-పరాక్రమశాలియగు; వానరాధిపః-వానరరాజుఁడగు; సుగ్రీవః-సుగ్రీవుఁడు; ఆపతంతం-వచ్చుచున్న; మహాబలం-అధికమయినబలముగల; కుంభకర్ణం-కుంభకర్ణుని; సంప్రేక్ష్య-చూచి; ఉత్పపాత-ఎగసెను.

అప్పుడు, వీరుండగు వానరరాజు సుగ్రీవుఁడు, మహాబలుండగు కుంభకర్ణుం డుతనమీఁదికి వచ్చుటం జూచి, యుద్ధోత్సాహంబున గంతు వేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

పర్వతాగ్రం సముత్క్షిప్య సమావిధ్య మహాకపిః. ౮౩
అభిదుద్రావ వేగేన కుంభకర్ణం మహాబలం

టీక॥ మహాకపిః-సుగ్రీవుఁడు; పర్వతాగ్రం-పర్వతశిఖరమును; సముత్క్షిప్య-ఎత్తి; సమావిధ్య-త్రిప్పి; వేగేన-వేగముచేత; మహాబలం-అధికమయినబలముగల; కుంభకర్ణం-కుంభకర్ణునిఁ గూర్చి; అభిదుద్రావ-పరుగెత్తెను.

సుగ్రీవుండు, పర్వతశిఖరంబు నెత్తి గిరగిరం ద్రిప్పుచు, వేగమున, మహాబలుండగు కుంభకర్ణునిమీఁదికిం బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

త మాపతంతం సంప్రేక్ష్య కుంభకర్ణః ప్లవంగమమ్. ౮౪
తస్థౌ వివృతసర్వాంగో వానరేంద్రసమ్ముఖః

టీక॥ కుంభకర్ణః-కుంభకర్ణుఁడు; ఆపతంతం-వచ్చుచున్న; ప్లవంగమం-సుగ్రీవునిఁ; సంప్రేక్ష్య-చూచి; వివృతసర్వాంగః-వికారము పొందిన సమస్తావయవములు గలవాఁడై; వానరేంద్రసమ్ముఖః-వానరరాజునకెదురు

ముగముగలవాఁడై; శస్త్రాఁ బిలిచెను.

కుంభకర్ణుఁడు, తనపైకి సుగ్రీవుం డువచ్చుటం జూచి, సమస్తావయవంబులను పస్కృతంబుగా విదుర్చుకొని, సుగ్రీవునకభిముఖంబుగా నిలిచెను.

అని, తాత్పర్యము.

కపిశోణిత దిగ్ధాంగం భక్షయంతం ప్లవంగమాన్. ౫౫
కుంభకర్ణం స్థితం దృష్ట్వా సుగ్రీవో వాక్యమబ్రవీత్

టీక॥ సుగ్రీవః = సుగ్రీవుఁడు; కపిశోణితదిగ్ధాంగం = వానరుల నెత్తురుచే బూయఁబడిన దేహముగలవాఁడును; ప్లవంగమాన్ = వానరులను; భక్షయంతం = తినుచున్నవాఁడును; స్థితం = నిలుచున్నవాఁడును అగు; కుంభకర్ణం = కుంభకర్ణుని; దృష్ట్వా = చూచి; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

సుగ్రీవుఁడు, వానరులను భక్షించుచు వానరుల రక్తముచేఁ దడిసిన దేహముతో నిలుచున్న కుంభకర్ణుఁ జూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

పాతితాశ్చ త్వయా వీరాః కృతం కర్మ సుదుష్కరమ్. ౫౬
భక్షితాని చ సైన్యాని ప్రాప్తం తే పరమం యశః

టీక॥ త్వయా = నీచేత; వీరాః = పరాక్రమశాలులును; పాతితాః = పడవేయఁబడిరి. సుదుష్కరం = ఎంతమాత్రము చేయనలవిగాని; కర్మ = కార్యము కృతం = చేయఁబడినది. సైన్యానిచ = సైన్యములును; భక్షితాని = భక్షింపఁబడినవి. తే = నీకు; పరమం = అధికమయిన; యశః = కీర్తి = ప్రాప్తం = పొందఁబడినది.

నీవు, యుద్ధంబున గొప్పగొప్పవీరులం బడవేసినావు; ఇతరులకెవ్వరికిని జేయనలవిగాని కార్యము గావించినావు; వానరసైన్యములను భక్షించినావు; గొప్పకీర్తిని సంపాదించితివి. అని తాత్పర్యము.

త్యజ తద్వానరానీకం ప్రాకృతైః కిం కరిష్యసి. ౫౭
సహస్వైకనిపాతం మే పర్వతస్యాస్య రాక్షస

టీక॥ రాక్షస = కుంభకర్ణుఁడా! తత్ = ఆ; వానరానీకం = వానరసైన్యము

స ౬౭.

ను; త్యజ=విడువుము. పాికృతైః= అల్పు లతో; కిం=ఏమి; కరిష్యసి=చేసెదవు? మె= నాయొక్క; అస్య=ఈ; పర్వతస్య= పర్వతముయొక్క; ఏకనిపాతం= ఒకవ్రేటు ను; సహస్వ=ఓర్వుము.

కుంభకర్ణుడా! ఆవానరులనందఱను వదలుము; అల్పులతోనీ కేమికార్యము? నాయొద్దకురమ్ము; నేనిప్పుడు వేయుచీపర్వతమునొకటిమాత్రము సహింపుము; చాలును; అనిసుగ్రీవుండుకుంభకర్ణునితో చెప్పెను. అని తాత్పర్యము.

తద్వాక్యం హరిరాజస్య సత్త్వధైర్య సమన్వితమ్. ౪౮
శ్రుత్వా రాక్షసశార్దూలః కుంభకర్ణోఽబ్రవీద్వచః

టీక॥ రాక్షసశార్దూలః = రాక్షసశ్రేష్ఠుండగు; కుంభకర్ణః = కుంభకర్ణుండు; హరిరాజస్య= వానరరాజుండగుసుగ్రీవునియొక్క; సత్త్వధైర్య సమన్వితం = బలముతోను ధైర్యముతో నుంగూడిన; తత్=ఆ ; వాక్యం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; వచః=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

రాక్షసశ్రేష్ఠుండగు కుంభకర్ణుండు, వానరరాజును గ్రీవుండు బలధైర్యంబులు తేటపడం జెప్పినమాటనువిని, యిట్లనిబదులు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రజాపతేస్తు పౌత్రస్త్వం తథైవర్క్షరజస్సుతః. ౪౯
శ్రుతపౌరుషసంపన్నః కస్మాద్గర్జసి వానర

టీక॥ వానర= సుగ్రీవుండా! త్వం=నీవు; ప్రజాపతేస్తు= సాక్షాద్బ్రహ్మదేవునియొక్క; పౌత్రః=మనుమండవు. తథైవ=అట్లే; ఋక్షరజస్సుతః=ఋక్షరజునిపుత్రుండవు. శ్రుతపౌరుష సంపన్నః=ప్రసిద్ధమయిన పరాక్రమముతోఁ గూడినవాఁడవు. కస్మాత్=ఎందువలన; గర్జసి=గర్జించెదవు?

నీవుబ్రహ్మదేవునిమనుమండవు; ఋక్షరజునిపుత్రుండవు; అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడవు; ఇదంతయుమాకుఁదెలిసినదే; నీ వేలగర్జించెదవు? అని,కుంభకర్ణుఁడుసుగ్రీవునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

స కుంభకర్ణస్య వచో నిశమ్య
వ్యావిధ్య శైలం సహసా ముమోచ. ౬౦
తేనా జఘానోరసి కుంభకర్ణం
శైలేన వజ్రాశనిసన్నిభేన

టీ॥ సః-ఆసుగ్రీవుఁడు ; కుంభకర్ణస్య-కుంభకర్ణునియొక్క ; వచః-మాటను ; నిశమ్య-విని ; సహసా-శీఘ్రమున ; శైలం-పర్వతమును ; వ్యావిధ్య-త్రిప్పి ; ముమోచ-విడిచెను. వజ్రాశనిసన్నిభేన-వజ్రాయుధముతోను పిడుగుతోను సమానమయిన ; తేన-ఆ ; శైలేన-పర్వతముచేత ; కుంభకర్ణం-కుంభకర్ణుని ; ఉరసి-ఱొమ్మునందు ; ఆజఘాన-కొట్టెను.

అంత, సుగ్రీవుఁడు, కుంభకర్ణుని మాటవిని, వజ్రాశనిసమానంబగు నప్పర్వతమును వేగంబున గిఱ్ఱుని త్రిప్పి, కుంభకర్ణునివక్షస్స్థలంబుపైబడ వైచెను. అని, తాత్పర్యము.

తచ్ఛైలశృంగం సహసా వికీర్ణం
భుజాంతరే తస్య తదా విశాలే. ౬౧
తతో విషేదు స్సహసా ప్లవంగా
రక్షోగణాశ్చాపి ముదా వినేదుః

టీ॥ తదా=అప్పుడు ; తత్=ఆ ; శైలశృంగం- పర్వతశిఖరము ; సహసా-శీఘ్రమున ; తస్య- ఆకుంభకర్ణుని యొక్క ; విశాలే-విశాలమయిన ; భుజాంతరే - వక్షస్స్థలమునందు ; వికీర్ణం-చూర్ణమయినది. తతః= అంత ; ప్లవంగాః-వానరులు ; సహసా-శీఘ్రంబున ; విషేదుః-దుఃఖించిరి. రక్షోగణాశ్చాపి- రాక్షససమూహములును ; ముదా-సంతోషముచేత ; వినేదుః-అఱచిరి.

అప్పుడు, ఆపర్వతశిఖరము, కుంభకర్ణునివిశాల వక్షస్స్థలముపైఁబడి చూర్ణమయినది ; దానింజూచి, వానరులందఱు దుఃఖమునొందిరి ; రాక్షసులు, సంతోషంబున, సింహనాదంబులు గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

స శైలశృంగాభి హత శ్చుకోప
ననాద కోపాచ్చ వివృత్య వక్త్రమ్. ౬౨
వ్యావిధ్య శూలంచ తటిత్ప్రకాశం.
చిక్షేప హ ర్యృక్షపతే ర్వధాయ

టీక॥ సః=ఆకుంభకర్ణుండు; శైలశృంగాభిహతః = పర్వతశిఖరముచేఁ గొట్టఁబడినవాఁడై; చుకోప=కోపించెను. కోపాత్=కోపమువలన;వక్త్రం= నోటిని; వివృత్య=తెఱచి; ననాదచ= అఱచెను. తటిత్ప్రకాశం=మెఱుపుయొక్క కాంతివంటికాంతిగల; శూలం=శూలమును; వ్యావిధ్యచ=త్రిప్పియు;హర్యృక్షపతేః = వానరరాజుఁడగుసుగ్రీవుని యొక్క;వధాయ=చంపుటకొఱకు; చిక్షేప=వేసెను.

ఆకుంభకర్ణుండు, 'తన్నుఁబర్వతశిఖరముతోఁగొట్టుటకుఁగోపించి, నోరుదెఱచి భయంకరంబుగానఱుచు, మెఱుపువలెమెఱయుచున్న శూలమును గిఱగిఱంద్రిప్పి, సుగ్రీవునివధించుటకై, వానివైచెను. అని, తాత్పర్యము.

త త్కుంభ కర్ణస్య భుజప్రవిద్ధం
శూలం శితం కాంచన దామజుష్టమ్. ౬౩
క్షిప్రం సముత్పత్య నిగృహ్య దోర్భ్యాం
బభంజ వేగేన సుతోఽనిలస్య

టీక॥ అనిలస్య=వాయువుయొక్క; సుతః= కొడుకైనహనుమంతుఁడు;క్షిప్రం=శీఘ్రముగా; సముత్పత్య=ఎగిరి; కుంభకర్ణస్య = కుంభకర్ణునియొక్క; భుజప్రవిద్ధం= భుజముచేవేయఁబడినదియు; శితం=తీక్ష్ణమును;కాంచనదామజుష్టం= బంగారుమాలికతోఁగూడినదియునగు; తత్=ఆ; శూలం=శూలమును;నిగృహ్య=పట్టుకొని; వేగేన= వేగముచేత; దోర్భ్యాం= చేతులతోత; బభంజ=విఱిచెను.

హనుమంతుండు, తత్క్షణంబున చోటెగిరి దగ్గఱించి,కుంభకర్ణుండు ప్రయోగించిన కాంచనాలంకృతంబును

దీక్ష్ణంబునగు శూలంబుబట్టుకొని, వేగంబున రెండుచేతులంబట్టివిఱిచెను. అని, తాత్పర్యము.

కృతం భారసహస్రస్య శూలం కాలాయసం మహత్. ౬౪
బభంజ జానున్యారోప్య ప్రహృష్టః ప్లవగర్షభః

టీక॥ ప్లవగర్షభః=వానరశ్రేష్ఠుం డగుహనుమంతుండు; ప్రహృష్టః=మిక్కిలియుసంతసించినవాఁడై; భారసహస్రస్య(భారసహస్రేణ)- వేయిబారువలవేయుంటచేత; కృతం-చేయఁబడిన; కాలాయసం= నల్లయినుపదైన; మహత్-గొప్పదగు; శూలం- శూలమును; జానుని-మోఁకాలియందు; ఆరోప్య=ఆనించి; బభంజ=విఱిచెను.

వానరోత్తముఁడగు హనుమంతుండు, పరమసంతోషంబున, వేయిబారువలయినుముతోఁజేయఁబడిన నమ్మహాశూలమును, మోఁకాలికానించి,విఱిచివేసెను.అని, తాత్పర్యము.

శూలం భగ్నం హనుమతా దృష్ట్వా వానరవాహినీ. ౬౫
హృష్టా ననాద బహుశ స్సర్వతశ్చాపి దుద్రువే

టీక॥ వానరవాహినీ- వానరసేన; హనుమతా - హనుమంతునిచేత; భగ్నం-విఱువఁబడిన; శూలం-శూలమును; దృష్ట్వా-చూచి; హృష్టా-సంతసించినదై; బహుశః- అధికముగా ; ననాద-అఱచెను. సర్వతశ్చాపి- అంతటను; దుద్రువే-పరుగెత్తెను.

హనుమంతుండు శూలమును విఱుచుటనుజూచి, వానరులు, పరమసంతోషంబునొంది, సింహనాదములు సేయుచు, గంతులువేయుచునాలుగుప్రక్కలకుం బరుగెత్తిరి. అని, తాత్పర్యము.

సింహనాదంచ తే చక్రుః ప్రహృష్టా వనగోచరాః. ౬౬
మారుతిం పూజయాంచక్రు ర్దృష్ట్వా శూలం తథా గతమ్

టీక॥ తే-ఆ; వనగోచరాః-వానరులు; తథాగతం-అవిధమునొందిన; శూలం-శూలమును; దృష్ట్వా-చూచి; ప్రహృష్టాః-, మిక్కిలియుసంతోషించిన

వారలయి; సింహనాదంచ=సింహనాదమును; చక్రుః=చేసిరి. మారుతిం=వాయుదేవుని కుమారుండగు హనుమంతుని; పూజయాంచక్రుః=పూజించిరి.

ఆవానరులందఱు, కుంభకర్ణునిభయంకరశూలంబవ్విధంబగుటంజూచి, పరమసంతుష్టులయి సింహనాదంబులు చేయుచు, వాయుదేవునికుమారుండగు హనుమంతుంబూజించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

స తత్తదా భగ్న మవేక్ష్య శూలం
చుకోప రక్షోధిపతి ర్మహాత్మా. ౬౭
ఉత్పాట్య లంకా మలయా త్స శృంగం
జఘాన సుగ్రీవ ముపేత్య తేన.

టీక॥ మహాత్మా=అధికమయినబలముగల; సః=ఆ; రక్షోధిపతిః=రాక్షసరాజుండగుకుంభకర్ణుండు; తదా=అప్పుడు; భగ్నం=విఱిగిన; తత్=ఆ; శూలం=శూలమును; అవేక్ష్య=చూచి; చుకోప=కోపించెను. సః=ఆకుంభకర్ణుండు; లంకామలయాత్=లంకామలయపర్వతమునుండి; శృంగం=శిఖరమును; ఉత్పాట్య=పెఱికి; ఉపేత్య=సమీపించి; తేన=ఆశిఖరముచేత; సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని; జఘాన=కొట్టెను.

మహాబలుండగు నాకుంభకర్ణుండు, తనశూలంబు విఱుగంబడుటను జూచి, కుపితుండై, లంకామలయపర్వతంబునుండి, శిఖరంబుం [illegible]కలించి, దానిచే, సుగ్రీవునేసెను. అని, తాత్పర్యము.

స శైలశృంగాభిహతో విసంజ్ఞః
పపాత భూమౌ యుధి వానరేంద్రః. ౬౮
తం ప్రేక్ష్య భూమౌ పతితం విసంజ్ఞం
నేదుః ప్రహృష్టా స్త్వథ యాతుధానాః

టీక॥ సః=ఆ; వానరేంద్రః=వానరరాజుండగుసుగ్రీవుండు; శైలశృంగాభిహతః=పర్వతశిఖరముచేఁ గొట్టఁబడినవాఁడై; యుధి=యుద్ధమునందు; భూమౌ=నేలయందు; పపాత=పడెను. అథ=అంత; యాతుధానాస్తు=రాక్షసులు

మాత్రము; విసంజ్ఞం-తెలివితప్పినవాఁడును; భూమౌ-నేలయందు; పతితం-పడినవాఁడునగునతం-ఆసుగ్రీవుని; ప్రేక్ష్య-చూచి; ప్రహృష్టాః-సంతోషించినవారలయి; నేదుః-అఱచిరి.

ఆసుగ్రీవుండు, అప్పర్వతశిఖరంబు దెబ్బకు మూర్ఛితుండై నేలంబడెను; అవిచూచి, రాక్షసులందఱు, పరమసంతుష్టులయి, సింహనాదంబులు గావించిరి; వానరులు పరమదుఃఖితులయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తమభ్యుపేత్యాద్భుతఘోరవీర్యం
స కుంభకర్ణో యుధి వానరేంద్రమ్. ౬౮
జహార సుగ్రీవమభిప్రగృహ్య
యథానిలో మేఘమతిప్రచండః

టీక॥ సః-ఆ; కుంభకర్ణః-కుంభకర్ణుఁడు; యుధి-యుద్ధమునందు; అద్భుతఘోరవీర్యం-ఆశ్చర్యకరమును భయంకరమునగు పరాక్రమముగల; వానరేంద్రం-వానరరాజుగానైన; తం-ఆ; సుగ్రీవం-సుగ్రీవుని; అభ్యుపేత్య-సమీపించి; అభిప్రగృహ్య-పట్టుకొని; అతిప్రచండః-మిక్కిలి భయంకరుఁడైన; అనిలః-వాయువు; మేఘం-యథా-మేఘమునువలె; జహార-హరించెను.

ఆకుంభకర్ణుఁడు, యుద్ధంబున, ఆశ్చర్యంబును భయంబునుగల్గించు పరాక్రమముగల వానరరాజు సుగ్రీవునాదకుఁబోయి యతనిఁబట్టి, ప్రచండవాయువు, మేఘమును గొనిపోవునట్లు, సుగ్రీవుని గొనిపోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తం మహామేఘనికాశరూప
ముత్పాట్య గచ్ఛన్ యుధి కుంభకర్ణః. ౭౦
రరాజ మేరుప్రతిమానరూపో
మేరుర్యథాత్యుచ్ఛ్రితఘోరశృంగః

టీక॥ మేరుప్రతిమానరూపః- మేరుపర్వతముతో సమానమయిన రూపము

గల; సః=ఆ; కుంభకర్ణః= కుంభకర్ణుఁడు; యుధి=యుద్ధమునందు; మహామేఘనికాశరూపం= మహామేఘముతో సమానమయినరూపముగల; తం= ఆసుగ్రీవుని; ఉత్పాట్య= తీసికొని; గచ్ఛన్=పోవుచు; అత్యుచ్ఛ్రితఘోరశృంగః=ఉన్నతమును భయంకరమును నగుశిఖరముగల; మేరుర్యథా=మేరుపర్వతము వలె; రరాజ=ప్రకాశించెను.

మేరుపర్వతాకారుండగు కుంభకర్ణుండు, యుద్ధంబున, మహామేఘరూపుఁడగు నాసుగ్రీవు నెత్తుకొనిపోవుచు, ఉన్నతంబగుమహాశిఖరముగల మేరుపర్వతంబుకరణిఁ బ్రకాశించెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్తముత్పాట్య జగామ వీర
స్సంస్తూయమానో యుధి రాక్షసేంద్రైః. ౭౧
శృణ్వ న్నినాదం త్రిదశాలయానాం
ప్లవంగరాజగ్రహవిస్మితానామ్

టీక॥ తతః=అంత; వీరః=పరాక్రమశాలియగు కుంభకర్ణుఁడు; యుధి=యుద్ధమునందు; తం=ఆసుగ్రీవుని; ఉత్పాట్య=తీసికొని; రాక్షసేంద్రైః=రాక్షసశ్రేష్ఠులచేత; సంస్తూయమానః=పొగడఁబడుచు; ప్లవంగరాజగ్రహవిస్మితానాం=వానరరాజుయొక్క పట్టుకొనుట వలన నాశ్చర్యమునొందిన; త్రిదశాలయానాం=దేవతలయొక్క; నినాదం=ఆర్భటము; శృణ్వన్=వినుచు; జగామ=పోయెను.

అంత, వీరుండగు కుంభకర్ణుఁడు, ఆసుగ్రీవు నెత్తుకొని, రాక్షసశ్రేష్ఠులనానావిధంబులఁబొగడ వానరరాజుండగు సుగ్రీవుండిట్లు పట్టువడుటకు నాశ్చర్యమొందిన దేవతలయార్భటధ్వనుల వినుచు బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్తమాదాయ తదా సమీక్ష
హరీంద్రమింద్రోపమ మింద్రవీర్యః. ౭౨
అస్మిన్ హృతే సర్వ మిదం హృతం స్యా
త్సరాఘవం సైన్య మితీంద్రశత్రుః

టీక॥ తతః=అంత; ఇంద్రవీర్యః= దేవేంద్రునియొక్క పరాక్రమమువంటిప

రాక్రమముగల; ఇంద్రశత్రుః-ఇంద్రశత్రువయిన; సః=ఆకుంభకర్ణుఁడు; తదా-అప్పుడు; ఇంద్రోపమః-ఇంద్రునితోఁబోలికగలవాఁడును; హరీంద్రం=వానరరాజగుటనగ; సః-ఆసుగ్రీవుఁ; ఆదాయ-తీసికొని; "అస్మిన్-ఈతఁడు; హృతే-హరింపఁబడినవాఁడగుచు డగా; ఇదం-ఈ; రాఘవ...రామలక్ష్మణులతోఁగూడిన; సైన్యం-సైన్యము; సర్వం-అంతయు; హృతం-... పడినది; స్యాత్-అగును." ఇతి-అని; మేనే-తలంచెను.

అంత, నప్పుడు, దేవేంద్రసమానపరాక్రముఁడగు నాకుంభకర్ణుఁడు, దేవేంద్రసమానుఁడగు నాసుగ్రీవునెత్తుకొని, "ఈసుగ్రీవుని హరించుటవలన రామలక్ష్మణులతోఁగూడ వానరసైన్యమువంతయు హరింపఁబడినదగును." అని, తలంచెను. అని, తాత్పర్యము.

విద్రుతాం వాహినీం దృష్ట్వా వానరాణాం తతస్తతః. ౭౩
కుంభకర్ణేన సుగ్రీవం గృహీతం చాపి వానరమ్
హనుమాంశ్చింతయామాస మతిమాన్మారుతాత్మజః. ౭౪

టీక॥ తతస్తతః-అంతనంత; విద్రుతాం-పరుగెత్తిన; వానరాణాం-వానరులయొక్క; వాహినీం-సేనను; కుంభకర్ణేన-కుంభకర్ణునిచేత; గృహీతం-పట్టుకొనఁబడిన; వానరం-వానరుఁడైన; సుగ్రీవంచాపి-సుగ్రీవుని; దృష్ట్వా-చూచి; మతిమాన్-బుద్ధిమంతుండును; మారుతాత్మజః-వాయుదేవుని కుమారుఁడునగు; హనుమాన్-హనుమంతుండు; చింతయామాస-ఆలోచించెను.

అంత, వానరసైన్యమంతయుఁ బారుటయు, సుగ్రీవుండు, కుంభకర్ణునిచేఁబట్టువడుటయుం జూచి, బుద్ధిమంతుఁడును వాయుకుమారుండునగు హనుమంతుండిట్లని, యాలోచించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం గృహీతే సుగ్రీవే కిం కర్తవ్యం మయాభవేత్
యద్వై న్యాయ్యం మయా కర్తుం తత్కరిష్యామి సర్వదా. ౭౫

టీక॥ ఏవం-ఇట్లు; సుగ్రీవే-సుగ్రీవుఁడు; గృహీతే-పట్టువడఁగా; కిం-ఏది; కమ

యా=నాచేత; కర్తవ్యం = చేయఁబడ వలసినది; భవేత్=అగును? యత్=ఏది; మయా=నాచేత; కర్తుం = చేయుట కు; వ్యవస్థా =యుక్తమో; తత్ సర్వం=దా నినే; సర్వదా = ఎల్లప్పుడు; కరిష్యామి= చేయుదును.

ఇట్లు, సుగ్రీవుఁడుగూడఁ బట్టుపడి నాఁడే! ఇంకనేనేమిచేయవచ్చును? దే నిఁజేసినయుక్తముగానుండునో, నేను దానినే చేయుదునుగాని యొండుగా వింపను. అని, తాత్పర్యము.

భూత్వా పర్వతసంకాశో నాశయిష్యామి రాక్షసమ్

టీక॥ అహం(అధ్యాహృతము)= నే ను; పర్వతసంకాశః = పర్వతముతోస మానుఁడను; భూత్వా = అయి; రాక్ష సం=కుంభకర్ణుని; నాశయిష్యామి=న శింపఁజేసెదను.

నేను, పర్వతాకారరూపుఁడనై, కుంభకర్ణుని నశింపఁజేసెదను.

అని, తాత్పర్యము.

మయా హతే సంయతి కుంభకర్ణే
మహాబలే ముష్టివికీర్ణదేహే ౭౦
విమోచితే వానరపార్థివే చ
భవంతు హృష్టాః ప్లవగాః సమస్తాః

టీక॥ మహాబలే = అధికమయినబల ముగల; కుంభకర్ణే = కుంభకర్ణుఁడు; మయా=నాచేత; సంయతి= యుద్ధము నందు; ముష్టివికీర్ణదేహే= పిడికిటిచేఁ జూర్ణమయినదేహముగలవాఁడై; హతే=చంపఁబడినవాఁడగుచుండఁగా; వా నరపార్థివే చ = వానరరాజుండగును గ్రీవుండును; విమోచితే=విడిపింపఁబడిన వాఁడగుచుండఁగా; ప్లవగాః= వానరు లు; సమస్తాః=అందఱు; హృష్టాః= సంత సించినవారలు; భవంతు = అగుదురు గాక.

నేను, యుద్ధమునమహాబలుండగు కుంభకర్ణునిఁ, బిడికిటంబొడిచి, భిన్న దేహుంగావించి, వధించి, వానరరాజు నువిడిపింపఁగా, నీవానరులందఱు, సం తోషంబునొందుదురుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

అథవా స్వయమప్యేష మోక్షం ప్రాప్స్యతి పార్థివః. ౪౪
గృహీతోఽయం యదిభవే త్త్రిదశై స్సాసురోరగైః

టీక॥ అథవా=అటుగాకేని; అయం=ఈ; పార్థివః=రాజైనసుగ్రీవుఁడు; సాసురోరగైః= అసురులతోను సర్పములతోనుగూడిన; త్రిదశైః = దేవతలచేత; గృహీతః=పట్టఁబడినవాఁడు; భవేద్యది=అయినను; ఏషః = ఈసుగ్రీవుఁడు; స్వయం=తానే; మోక్షం=విడుదలను; ప్రాప్స్యతి=పొందఁగలఁడు.

అటుగాదేని, ఈసుగ్రీవుని, దేవతలును అసురులును ఉరగులును ఒకటియై వచ్చిపట్టుకొన్నను, తానే విడిపించుకొనసమర్థుఁడు; ఇప్పుడేమిభయము? అని, తాత్పర్యము.

మన్యే న తావదాత్మానం బుధ్యతే వానరాధిపః, ౪౫
శైలప్రహారాభిహతః కుంభకర్ణేన సంయుగే

టీక॥ వానరాధిపః=వానరరాజుండగు సుగ్రీవుఁడు; సంయుగే=యుద్ధమునందు; కుంభకర్ణేన=కుంభకర్ణునిచేత; శైలప్రహారాభిహతః=పర్వతముదెబ్బచేఁ గొట్టఁబడినవాఁడై; ఆత్మానం తావత్=తన్నుఁ; న బుధ్యతే= తెలిసికొనకున్నాఁడు. ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని; మన్యే=తలంచెదను.

వానరరాజుసుగ్రీవుఁడు, యుద్ధంబునఁ గుంభకర్ణునిచేఁ బర్వతంబునం గొట్టఁబడిమూర్ఛిలియున్నందునఁ, దన్నెఱిఁగికొనఁజాలకున్నాఁడని తలంచెదను. అని, తాత్పర్యము.

అయం ముహూర్తాత్సుగ్రీవో లబ్ధసంజ్ఞో మహాహవే. ౪౬
ఆత్మనో వానరాణాంచ యత్పథ్యం తత్కరిష్యతి

టీక॥ అయం=ఈ; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు; ముహూర్తాత్=స్వల్పకాలమువలన; లబ్ధసంజ్ఞః= పొందఁబడిన తెలివిగలవాఁడై; మహాహవే= మహాయుద్ధమునందు; ఆత్మనః=తనకును; వానరాణాంచ= వానరులకును; యత్=ఏది; పథ్యం=హితమో; తత్=దాని; కరిష్యతి= చేయఁగలఁడు.

ఈసుగ్రీవుండు, శోకించుచు మూర్ఛనొందును, ఎడ్డిహితమైనదానిం జేయును. అని, తాత్పర్యము.

మయాతు మోక్షితస్యాస్య సుగ్రీవస్య మహాత్మనః. ౪౦
అప్రతిష్ఠే భవేద్దృష్టా కీర్తినాశశ్చ శాశ్వతః

టీ॥ మయాతు = నాచేతనుమాత్రము; మోక్షితస్య = విడిపింపఁబడిన; మహాత్మనః = అధికమయినపరాక్రమముగల; అస్య = ఈ; సుగ్రీవస్య = సుగ్రీవునికి; కష్టా = కష్టకరమయిన; అప్రతిష్ఠా = దుఃఖమును; శాశ్వతః = స్థిరమయిన; కీర్తినాశశ్చ = కీర్తిచెడుటయు; భవేత్ = కలుగును.

నేను, ఈసుగ్రీవునివిడిపించుచున్నను, మహాపరాక్రమశాలిగనిలిచెనని, మనోదుఃఖమును, శాశ్వతమయినకీర్తిహానియుఁగలుగును. అని, తాత్పర్యము.

తస్మాత్సుమహతా కాలం కాంక్షిష్యే విక్రమం పార్థివస్యతు. ౪౧
భిన్నంచ వానరాణాం తావ దాశ్వాసయా మ్యహమ్

టీ॥ తస్మాత్ = అందువలన; అహం = నేను; పార్థివస్య = వానరరాజుఁడగు సుగ్రీవునియొక్క; విక్రమం = పరాక్రమమును; సుమహతా కాలం = కొంచెము సేపు; కాంక్షిష్యే = చూచియుండెదను. తావత్ = అంతవఱకును; భిన్నం = విచ్చిన; వానరాణాం = వానరసేనను; ఆశ్వాసయామి = ఊరడించెదను.

అందువలన, నేను, సుగ్రీవునిపరాక్రమంబుమీఁద నిర్ధారముచేసి, యాతండువచ్చువఱకువిచ్చిన ఈవానరసేనల నాశ్వాసించుచుండెదను. అని, హనుమంతుఁడాలోచించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేవం చింతయిత్వాతు హనుమాన్మారుతాత్మజః. ౪౨
భూయస్సంస్తభయామాస వానరాణాం మహాచమూమ్

టీక॥ మారుతాత్మజః = వాయుకుమారుండగు; హనుమాన్ = హనుమం

తుందు; ఇత్యేవం = అనియిట్లు; చింతయిత్వాతు = ఆలోచించినంతనే; భూయః = మరల; వానరాణాం = వానరులయొక్క; మహాచమూం = మహాసేనను; సంస్తభయామాస = నిల్పెను.

వాయుదేవుని కుమారుండగు హనుమంతుండీ ప్రకారంబున నాలోచించి, యవ్వానరసేనను, పాఱిపోకుండ నట్లు నిలిపెను. అః, తాత్పర్యము.

స కుంభకర్ణోఽథ వివేశ లంకాం
స్ఫురంత మాదాయ మహాకపిం తమ్. ౮౩
విమానచర్యాగృహగోపురస్థైః
పుష్పాగ్ర్యవర్షై రవకీర్యమాణః

టీక॥ అథ = అటుపిమ్మట; సః = ఆ; కుంభకర్ణః = కుంభకర్ణుండు; స్ఫురంతం = కదలుచున్న; తం = ఆ; మహాకపిం = సుగ్రీవుని; ఆదాయ = తీసికొని; విమానచర్యాగృహగోపురస్థైః = మేడలయందును చర్యాగృహములయందును బురద్వారములయందును నుండునట్టి రాక్షసులచేత; పుష్పాగ్ర్యవర్షైః = శ్రేష్ఠములయిన పూలవానలచే; అవకీర్యమాణః = చల్లఁబడుచు; లంకాం = లంకాపురిని; వివేశ = ప్రవేశించెను.

అంత, నా కుంభకర్ణుండును, ఇట్టట్టు కదలుచున్న యా సుగ్రీవు నెత్తికొని, మేడలపైనను చర్యాగృహములందును గోపురంబులందునునుండు రాక్షసులు, చల్లని పుష్పంబులు చల్లఁ, బేరోలగంబు నలంకాపురిం బ్రవేశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

లాజగంధోదవర్షైస్తు సిచ్యమానశ్శనైశ్శనైః, ౮౪
రాజమార్గస్య శీతత్వాత్సంజ్ఞామాప మహాబలః

టీక॥ మహాబలః = అధికమయినబలముగల సుగ్రీవుఁడు; శనైశ్శనైః = మెల్లమెల్లఁగా; లాజగంధోదవర్షైః = పేలాలయొక్కయు గంధజలములయొక్కయు వర్షములచేత; సిచ్యమానస్తు = తడుపఁబడుచు; రాజమార్గస్య = రాజమార్గముయొక్క; శీతత్వాత్ = చల్లఁదనమువలన; సంజ్ఞాం = తెలివిని; ఆప = పొందెను.

మహాబలుండగు సుగ్రీవుఁడు, అట్లు,

తనపై, పేలాలను సుగంధజలంబులను గురిపించుటవలనను రాజమార్గముచల్లగానుండుటవలనను, మూర్ఛదేఱెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్స సంజ్ఞా ముపలభ్య కృచ్ఛ్రాత్
బలీయస స్తస్య భుజాంతరస్థః. ౮౫
అవేక్షమాణః పురరాజమార్గం
విచింతయామాస ముహు ర్మహాత్మా

టీ॥ తతః=అంత ; మహాత్మా=అధికమయినపరాక్రమముగల; సః=ఆసుగ్రీవుఁడు; కృచ్ఛ్రాత్ = కష్టమువలన; సంజ్ఞాం=తెలివిని; ఉపలభ్య=పొంది; బలీయసః=అధికమయినబలముగల ; తస్య=ఆకుంభకర్ణునియొక్క; భుజాంతరస్థః=వక్షస్థలమునందున్నవాఁడై; ముహుః =పలుమాఱు ; పురరాజమార్గం=పట్టణముయొక్క రాజమార్గమును; అవేక్షమాణః=చూచుచు; విచింతయామాస=ఆలోచించెను.

అంత, మహాపరాక్రమశాలియగు సుగ్రీవుండు, ఎట్టకేలకుఁదెలివొందిఅధికబలుండగునాకుంభకర్ణుని భుజంబుననుండి, పలుమాఱులంకాపురీరాజమార్గంబుఁజూచుచు, నిట్లనియాలోచించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం గృహీతేన కథన్నునామ
శక్యం మయా సంప్రతికర్తు మద్య. ౮౬
తథా కరిష్యామి యథా హరీణాం
భవిష్యతీష్టంచ హితంచ కార్యమ్

టీ॥ అద్య=ఇప్పుడు; ఏవం=ఇట్లుగృహీతేన=పట్టఁబడిన; మయా=నాచేత; కథన్నునామ=ఎట్లు; సంప్రతికర్తుం= తిరిగాఁబదులుచేయుటకు; శక్యం=అలవియగును? యథా=ఎట్లు; హరీణాం=వానరులకు; ఇష్టం=కోరఁబడినదియు; హితంచ=మేలుగలిగించునదియునగు ; కార్యం=కార్యము ; స్యాత్ (అధ్యాహృతము)=అగునో; తథా=అట్లు; కరిష్యామి=చేసెదను.

స ౬౭

ఇప్పుడిట్లుపట్టువిడయున్నానే; నే నిప్పుడేమిప్రతీకారము చేయవచ్చును? వానరులకేది యిష్టమునుహితమునుగా నుండునో, ఆలాగునఁ జేసెదను.

అని, తాత్పర్యము.

తతః కరాగ్రైస్సహసా సమేత్య
రాజా హరీణా మమరేంద్రశత్రుమ్. ౮౧
నఖైశ్చ కర్ణౌ దశనైశ్చ నాసాం
దదంశ పార్శ్వేషుచ కుంభకర్ణమ్

టీక॥ తతః-అంత; హరీణాం- వానరులయొక్క; రాజా=వానరరాజయిన సుగ్రీవుఁడు; సహసా-శీఘ్రమున; నఖైః-కఱకులయిన; కరాగ్రైః- గోళ్లచేత; కర్ణౌ-చెవులను; సమేత్య- సంహరించి; దశనైశ్చ-పండ్లచేతను; నాసాం చ-ముక్కును; పార్శ్వేషుచ - ప్రక్కలయందును; అమరేంద్రశత్రుం-దేవేంద్రశత్రువయిన; కుంభకర్ణం - కుంభకర్ణుని; దదంశ-కొఱికెను.

అంత, వానరరాజుండగు సుగ్రీవుఁడు, కఱకుగోళ్లచే, శీఘ్రముగ దేవశత్రువగు కుంభకర్ణుని చెవులఁగిల్లి పండ్లతో ముక్కుకొఱికి, పార్శ్వభాగంబులందుఁగొఱికివైచెను.

అని, తాత్పర్యము.

స కుంభకర్ణో హృతకర్ణనాసో
విదారిత స్తేన విమర్దితశ్చ. ౮౨
రోషాభిభూతః క్షతజార్ద్రగాత్ర
స్సుగ్రీవ మావిధ్య పిపేష భూమౌ

టీక॥ సః-ఆ; కుంభకర్ణః- కుంభకర్ణుఁడు; తేన-ఆసుగ్రీవునిచేత; హృతకర్ణనాసః- అపహరింపఁబడినచెవులునుముక్కునుగలవాఁడై; విదారితః=చీల్పఁబడినవాఁడై; విమర్దితశ్చ-పీడింపఁబడినవాఁడునై; రోషాభిభూతః-కోపముచేలోఁగొనఁబడినవాఁడై; క్షతజార్ద్రగాత్రః- నెత్తురుతోఁదడిసిన దేహముగలవాఁడై; సుగ్రీవం-సుగ్రీవుని; ఆవిధ్య-కొట్టి; భూమౌ-నేలయందు; పిపేష-పి

సికెను.

ఆకుంభకర్ణుఁడు, అట్లుసుగ్రీవుఁడు తనముక్కుఁ జెవులనుహరించి దేహమంతయుగాయములుగావించిపిడింపఁబడి మకుపిటుంచ్చై, దేహమంతయు నెత్తురుగాఁ, సుగ్రీవుని బట్టుకొని చరచి గాఁగొట్టి నేలపైవేసినలిపెను.

అని, తాత్పర్యము.

స భూతలే భీమబలాభిపిష్ట
స్సురారిభి స్తై రభిహన్యమానః । ౮౯
జగామ ఖం వేగవ దభ్యుపేత్య
పునశ్చ రామేణ సమాజగామ

టీ॥ సః-ఆసుగ్రీవుఁడు; భూతలే-నేలయందు; భీమబలాభిపిష్టః- భయంకరమయినబలముగల కుంభకర్ణునిచే తపిసుకఁబడినవాఁడై; తైః-ఆ; సురారిభిః- రాక్షసులచేత; అభిహన్యమానః-కొట్టఁబడుచున్నవాఁడై; వేగవత్-అధికమయిన వేగముగలుగునట్లుగా; ఖం-ఆకాశమును; అభ్యుపేత్య-పొంది; జగామ-పోయెను. పునశ్చ-మఱలను; రామేణ-రామునితో; సమాజగామ-చేరెను.

ఆసుగ్రీవుఁడు, భయంకరబలుండగు కుంభకర్ణునిచేత నేలఁ బడవేసి పిసుకఁబడియు, నారాక్షసులచే, నానావిధంబులం బ్రహరింపఁబడియు, సరకుసేయక, వేగంబున నాకాశంబున కెగసి, రామునిం జేరెను. అని, తాత్పర్యము.

కర్ణనాసావిహీనస్తు కుంభకర్ణో మహాబలః । ౯౦
రరాజ శోణితై స్సిక్తో గిరిః ప్రస్రవణై రివ

టీ॥ కర్ణనాసావిహీనః- చెవులచేతను ముక్కుచేతను విడువఁబడినవాఁడును; మహాబలః- గొప్పదియినబలముగలవాఁడునగు; కుంభకర్ణస్తు- కుంభకర్ణుఁడును; శోణితైః- నెత్తురులచేత; సిక్తః- తడుపఁబడినవాఁడై; ప్రస్రవణైః- సెలయేఱులచేత; సిక్తః(అధ్యాహృతము)-తడుపఁబడిన; గిరిరివ- పర్వతమువలె; రరాజ- ప్రకాశించెను.

అట్లుముక్కుఁజెవులువీడివిక్షతాకా

యుండైన మహాబలుండగు కుంభకర్ణుం డు నెత్తురుం దోఁగుచు నెలయేఱులతోఁ గూడిన పర్వతంబు కరణి ప్రకాశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

శోణితార్ద్రో మహాకాయో రాక్షసో భీమవిక్రమః । ౯౧
యుద్ధాయాభిముఖో భూయో మనశ్చక్రే మహాబలః ॥

టీ॥ శోణితార్ద్రః- నెత్తుటం దడిసినవాఁడును; మహాకాయః- పెద్దశరీరముగలవాఁడును; భీమవిక్రమః- భయంకరమైన పరాక్రమముగలవాఁడును; మహాబలః- అధికమైనబలముగలవాఁడునగు; రాక్షసః- కుంభకర్ణుఁడు; భూయః- మఱల; యుద్ధాయ= యుద్ధముకొఱకు; అభిముఖః- ఎదురుమోముగలవాఁడై; మనః- మనస్సును; చక్రే- చేసెను.

ఒళ్లు నెత్తుటం దోఁగుచున్నవాఁడును భయంకరాకారుండును భయంకరపరాక్రముండును మహాబలశాలియునగు నాకుంభకర్ణుఁడు మఱల యుద్ధమే చేసెదనని యుద్ధభూమితట్టు తిరిగెను. ౯౧

అని, తాత్పర్యము

అమర్షాచ్ఛోణితోద్గారీ శుశుభే రావణానుజః । ౯౨
నీలాంజనచయప్రఖ్యః ససంధ్య ఇవ తోయదః ॥

టీ॥ శోణితోద్గారీ - నెత్తురుగ్రక్కుచున్నవాఁడును; నీలాంజనచయప్రఖ్యః- నల్లనికాటుకరాశితో సమానుఁడునగు; రావణానుజః- రావణునితమ్ముఁడు కుంభకర్ణుఁడు; ససంధ్యః- సంధ్యాకాలముతోఁగూడిన; తోయద ఇవ= మేఘమువలె; అమర్షాత్- కోపమువలన, కోపముతోననుట; శుశుభే- ప్రకాశించెను.

నీలాంజనరాశివలె నల్లనిదేహముగల యాకుంభకర్ణుండు, దేహమంతయు నెత్తురుగా ఱుటం జేసి సంధ్యాకాలమునందలి మేఘముంబోలె నొప్పుచుఁ, బరమకుపితుండయ్యెను.

అని, తాత్పర్యము.

గతేషు తస్మిన్ సురరాజశత్రుః
క్రోధాత్ప్రదుద్రావ రణాయ భూయః ॥ ౯౩

అనాయుధోస్మీతి విచింత్య రౌద్రో
ఘోరం తదా ముద్గర మాససాద

టీక॥తస్మిన్ - ఆసుగ్రీవుడు; గతే - పోగానే; సురరాజశత్రుః - దేవేంద్రశత్రువైన కుంభకర్ణుడు; క్రోధాత్ - కోపమువలన; ఘోరాయః - మహత్; రణాయ - యుద్ధముకొఱకు; ప్రదుద్రావ - పరుగెత్తెను. రౌద్రః - భయంకరుండయిన కుంభకర్ణుండు; "అనాయుధః - ఆయుధములేనివాడను; అస్మి - అయితిని." ఇతి = అని; విచింత్య - ఆలోచించి; తదా - అప్పుడు; ఘోరం - భయంకరమయిన; ముద్గరం - ఇనుపగుదియను; ఆససాద = పొందెను.

ఆసుగ్రీవుండు తప్పించుకొనిపోయిన అంతనె, దేవేంద్రశత్రువైన కుంభకర్ణుండు, పరమకుపితుండై, భయంకరాకారంబున మఱల యుద్ధమునకు పరుగెత్తుచు, ఆయుధంబు లేదని తలంచి, భయంకరమయిన యొక ముద్గరము గొనెను. అని, తాత్పర్యము.

త

౭

నః

తతస్స పుర్యాస్సహసా మహౌజా
నిష్క్రమ్య తద్వానర సైన్య ముగ్రం
బభక్ష రక్షో యుధి కుంభకర్ణః
ప్రజా యుగాంతాగ్నిరివ ప్రదీప్తః

టీక॥తతః - అంత; రక్షః - రాక్షసుడై; మహౌజాః - అధికమయిన పరాక్రమముగల; సః - ఆ; కుంభకర్ణః - కుంభకర్ణుడు; సహసా - శీఘ్రమున; పుర్యాః - లంకాపట్టణమునసుండి; నిష్క్రమ్య - వెడలి; ప్రదీప్తః - మండుచున్న; యుగాంతాగ్నిః - ప్రలయకాలాగ్ని; ప్రజాః ఇవ - ప్రజలనువలె; యుధి - యుద్ధమునందు; ఉగ్రం - భయంకరమయిన; తత్ - ఆ; వానరసైన్యం - వానరసేనను; బభక్ష - భక్షించెను.

అంత, మహాపరాక్రమశాలియగు ఆ కుంభకర్ణుండు, శీఘ్రంబున పట్టణంబు వెలువడి, యవ్వానరసైన్యంబు జొచ్చి, ప్రలయకాలాగ్నిహోత్రుండు ప్రజలను బోలె, నవ్వానరసైన్యంబుల భక్షింపసాగెను. అని, తాత్పర్యము.

బుభుక్షిత శ్శోణితమాంసగృధ్నుః
ప్రవిశ్య తద్వానర సైన్య ముగ్రమ్. ౯౫
చఖాద రక్షాంసి హరీన్ పిశాచా
నృక్షాంశ్చ మోహా ద్యుధి కుంభకర్ణః

టీక॥ కుంభకర్ణః - కుంభకర్ణుండు; యుధి = యుద్ధమునందు; ఉగ్రం = భయంకరమయ్యిన; తత్ - ఆ; వానరసైన్యం - వానరసేనను; ప్రవిశ్య - ప్రవేశించి; బుభుక్షితః - ఆఁకలిగొన్నవాఁడై; శోణితమాంసగృధ్నుః - రక్తమాంసములందాశగలవాఁడై; మోహాత్ - అజ్ఞానమువలన; రక్షాంసి - రాక్షసులను; హరీన్ - వానరులను; పిశాచాన్ - పిశాచములను; ఋక్షాంశ్చ - ఎలుఁగుబంటులను; చఖాద - భక్షించెను.

కుంభకర్ణుండు, యుద్ధంబున, భయంకరాకారంబగు నవ్వానరసైన్యంబుఁజొచ్చి, ఆఁకలిగొని, రక్తమాంసంబులయందాశగొని, మోహంబునఁ, దనవారలెవరెవారలని తెలియక, రాక్షసులను పిశాచంబులను వానరులను ఎలుఁగుబంటులను భక్షించెను.

అని, తాత్పర్యము.

యథైవ మృత్యు ర్హరతే యుగాంతే
స భక్షయామాస హరీంశ్చ ముఖ్యాన్. ౯౬

టీక॥ యథా - ఎట్లు; యుగాంతే - ప్రళయకాలమునందు; మృత్యుః - మృత్యువు; హరతే - హరించునో; తథా (అధ్యాహృతము) ఏవ - అట్లే; సః - ఆకుంభకర్ణుఁడు; ముఖ్యాన్ - శ్రేష్ఠులయిన; హరీంశ్చ - వానరులనుగూడ; భక్షయామాస - భక్షించెను.

ప్రళయకాలంబున మృత్యువు ప్రజలసంహరించునట్లు, కుంభకర్ణుండు, గొప్పగొప్పవానరులనెల్ల భక్షించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏకం ద్వౌ త్రీన్ బహూన్ క్రుద్ధో వానరాన్ సహరాక్షసైః
సమాదాయైక హస్తేన ప్రచిక్షేప త్వర స్ముఖే. ౯౭

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) - ఆకుంభకర్ణుఁడు; క్రుద్ధః - కోపించినవాఁడై; ఏకం - ఒకనిని; ద్వే - ఇద్దఱను; త్రీన్ - ముగ్గురను; బహూన్ - పెక్కండ్రను; వానరాన్ - వానరులను; రాక్షసైస్సహ - రాక్షసులతోఁగూడ; ఏకహస్తేన - ఒక్కచేత; సమాదాయ - ఎత్తి; త్వరన్ - వేగిరపడుచు; ముఖే - నోటియందు; ప్రచిక్షేప - వేసికొనెను.

ఆకుంభకర్ణుఁడు కుపితుండై, వానరరాక్షసులనుబట్టి, యేకకాలంబున, ఒకరినిద్దఱు ముగ్గురి ననేకులనొకచేత నెత్తి వేగంబుననోట వేసుకొనుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

సంప్రస్రవం స్తథా మేద శ్శోణితంచ మహాబలః
వధ్యమానో నగేంద్రాగ్రై ర్భక్షయామాస వానరాన్. ౯౦

టీక॥ మహాబలః - అధికమయినబలముగలకుంభకర్ణుఁడు; తదా - అప్పుడు; నగేంద్రాగ్రైః - పర్వతశిఖరములచేత; వధ్యమానః - కొట్టఁబడుచు; మేదః - మేదస్సును; శోణితంచ - నెత్తురును; సంప్రస్రవన్ - కాఱుచు; వానరాన్ - వానరులను; భక్షయామాస - భక్షించెను.

మహాబలశాలియగు కుంభకర్ణుండు, వానరులు పర్వతశిఖరంబులచే నెంతగొట్టిను ఆదెబ్బలనుసరకు సేయక, మేదస్సును నెత్తురును బుగ్గసంధులనుండి వెల్లువల్లుగాఁగాఱ, వానరుల భక్షించుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

తే భక్ష్యమాణా హరయో రామం జగ్ము స్తదా గతిమ్

టీ॥ భక్ష్యమాణాః - తినఁబడుచున్న; తే - ఆ; హరయః - వానరులు; తదా - అప్పుడు; రామం - రాముని; గతిం - శరణమునుగా; జగ్ముః - పొందిరి.

ఆవానరులట్లు కుంభకర్ణునిచే భక్షింపఁబడుచు, రామునిశరణుచొచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

కుంభకర్ణో భృశం క్రుద్ధః కపీన్ ఖాదన్ ప్రధావతి. ౯౧

టీక॥ కుంభకర్ణః - కుంభకర్ణుఁడు; భృశం - మిక్కిలియు; క్రుద్ధః - కో

పించినవాఁడై; కపీన్=వానరులను; ఖాదన్=భక్షించుచు; ప్రధావతి=పరుగెత్తెను.

కుంభకర్ణుఁడును, బరమకుపితుండై, వానరులను భక్షింపుచు, వారివెంటంబరుగెత్తెను. అని, తాత్పర్యము.

శతాని సప్త చాష్టౌ చ వింశత్త్రింశత్తథైవ చ
సంపరిష్వజ్య బాహుభ్యాం ఖాదన్విపరిధావతి. ౧౦౦

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆకుంభకర్ణుఁడు; శతాని=నూఱులను; సప్త చ=ఏడింటిని; అష్టౌ చ=ఎనిమిదింటిని; వింశత్=ఇరువదింటిని; తథైవ=అట్లు; త్రింశచ్చ=ముప్పదింటిని; బాహుభ్యాం=చేతులచేత; సంపరిష్వజ్య=కౌఁగిలించుకొని; ఖాదన్=భక్షించుచు; విపరిధావతి=పరుగెత్తుచుండెను.

కుంభకర్ణుఁడు, వానరులన ఏడు వందలను ఎనిమిదివందలను ఇరువదివందలును ముప్పదివందలనుగా చేతులం గ్రుచ్చియెత్తి భక్షింపుచుఁబరుగెత్తెను.
అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్కాలే సుమిత్రాయాః పుత్రః పరబలార్దనః
చకార లక్ష్మణః క్రుద్ధో యుద్ధం పరపురంజయః. ౧౦౧

టీక॥ తస్మిన్=ఆ; కాలే=కాలమునందు; పరబలార్దనః=శత్రుసైన్యము లంబీకించువాఁడును; పరపురంజయః=శత్రుపట్టణంబులజయించువాఁడును; సుమిత్రాయాః=సుమిత్రయొక్క; పుత్రః=కొడుకునగు; లక్ష్మణః=లక్ష్మణుఁడు; క్రుద్ధః=కోపించినవాఁడై; యుద్ధం=యుద్ధమును; చకార=చేసెను.

అప్పుడు, శత్రుసైన్యము వధించువాఁడును శత్రుపట్టణంబుల జయించువాఁడునగు సుమిత్రాపుత్రుఁడు లక్ష్మణుండు, కుపితుండై, యుద్ధంబుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

స కుంభకర్ణస్య శరాన్ శరీరే సప్త వీర్యవాన్
నిచఖానాదదే బాణాన్ విససర్జ చ లక్ష్మణః. ౧౦౨

టీక॥ వీర్యవాన్ - అధికమయినప రాక్రమముగల; సః-అ; లక్ష్మణః-ల క్ష్మణుఁడు; కుంభకర్ణస్య- కుంభక ర్ణునియొక్క; శరీరే-దేహమునందు; శరాన్-బాణంబులను; సప్త- ఏడింటి ని; నిచఖాన- నాటెను. బాణాన్-బా ణములను; ఆదదే- గ్రహించెను. వి సజర్జ చ-విడిచెను.

మహాపరాక్రమశాలియగునాలక్ష్మ ణుండు, కుంభకర్ణునిదేహముపైనే డుబాణంబులనాటించి, మఱలఁబెక్కు బాణంబులుదీసివిడిచెను;

అని, తాత్పర్యము.

అతిక్రమ్య చ సౌమిత్రిం కుంభకర్ణో మహాబలః
రామమేవా భిదుద్రావ దారయన్నివ మేదినీమ్. ౧౦౩

టీక॥మహాబలః- అధికమయినబల ముగల;కుంభకర్ణః = కుంభకర్ణుఁ డు;సౌమిత్రిం- లక్ష్మణుని; అతిక్రమ్య చ-అతిక్రమించియు; మేదినీం-భూమి ని;దారయన్నివ- ఛేదించువాఁడువలె; రామమేవ-రామునిగూర్చియే; అభి దుద్రావ-పరుగెత్తెను.

మహాబలుండగుకుంభకర్ణుండు, సరకుగొనకయతిక్రమించి, పాదాఘా తంబునభూమిపగులునట్లుదోఁప, రా మునిమీఁదికిపోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

అథ దాశరథీ రామో రౌద్ర మస్త్రం ప్రయోజయన్
కుంభకర్ణస్య హృదయే ససర్జ నిశితాన్ శరాన్. ౧౦౪

టీక॥ అథ-అంత; దాశరథిః-దశరథ పుత్రుండగు;రామః - రాముఁడు;రౌ ద్రం-భయంకరమయిన;అస్త్రం - అ స్త్రమును; ప్రయోజయన్-ప్రయోగిం చుచు;కుంభకర్ణస్య - కుంభకర్ణుని యొక్క;హృదయే-రొమ్మునందు; నిశి తాన్-తీక్ష్ణములయిన; శరాన్-బాణ ములను;ససర్జ-విడిచెను.

అంత, దశరథకుమారుండగు రా ముండు, భయంకరాస్త్రంబొకటిసం ధించి,తీక్ష్ణబాణంబులఁ, గుంభకర్ణుని రొమ్మునాటవేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య రామేణ విద్ధస్య సహసాభి ప్రధావతః
అంగారమిత్రాః క్రుద్ధస్య ముఖాన్నిశ్చేరు రర్చిషః. ౧౦౫

టీక॥ రామేణ = రామునిచేత; విద్ధస్య = కొట్టఁబడినవాఁడును; సహసా = శీఘ్రముగను; అభిప్రధావతః = పరుగెత్తుచున్నవాఁడును; క్రుద్ధస్య = కోపించినవాఁడునగు; తస్య = ఆ కుంభకర్ణునియొక్క; ముఖాత్ = నోటనుండి; అంగారమిత్రాః = నిప్పుతో సమానములయిన; అర్చిషః = జ్వాలలు; నిశ్చేరుః = వెడలినవి.

అప్పు రామునిచే దెబ్బలుదినినవాఁడై రామునిపైకిఁ బరుగెత్తుచున్నయాకుంభకర్ణునినోటనుండి నిప్పుజ్వాలలు వెడలినవి. అని, తాత్పర్యము.

రామాస్త్రవిద్ధో ఘోరం వై నదన్ రాక్షసపుంగవః
అభ్యధావత సంక్రుద్ధో హరీన్ విద్రావయన్ రణే. ౧౦౬

టీక॥ రాక్షసపుంగవః = రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడగుకుంభకర్ణుఁడు; రణే = యుద్ధమునందు; రామాస్త్రవిద్ధః = రామునియస్త్రముచేఁ గొట్టఁబడినవాఁడై; సంక్రుద్ధః = కోపించినవాఁడై; ఘోరం = భయంకరముగా ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); నదన్ = అఱచుచు; హరీన్ = వానరులను; విద్రావయన్ = పరుగెత్తునట్లుచేయుచు; అభ్యధావత = పరుగెత్తెను.

రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడగు కుంభకర్ణుఁడు, అప్పు రామునియస్త్రముచేఁ గొట్టఁబడినవాఁడై, వానరులను పరుగెత్తించుచు, యుద్ధమున రామునిపైకి భయంకరముగా అఱచుచు పరుగెత్తెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్యోరసి నిమగ్నాశ్చ శరా బర్హిణవాససః
హస్తాచ్చాపి పరిభ్రష్టా పపాతోర్వ్యాం మహాగదా. ౧౦౭

టీక॥ బర్హిణవాససః = దర్భలవలె సన్నములుగల, దర్భలవంటి కలుకు కొనలుగలయనుట; శరాశ్చ = బాణములును; తస్య = ఆకుంభకర్ణునియొక్క; ఉరసి = ఱొమ్మునందు; నిమగ్నాః = మునిఁగినవి. మహాగదా = పాలగొప్పగద

యు; హస్తాత్ = చేతినుండి; నరీభ్రష్టా = జారినదై; ఉర్వ్యాం = నేలయందు; నపపాత = పడెను.

రాముండు, తీక్ష్ణబాణంబులంగొంచు కట్టుపడిన బాణంబు నాటవేయంగానే, యుతండు పరవశుండగుటయు, అతనిచేత నుండి, మహాగద నేలంబడినది.

అని, తాత్పర్యము.

ఆయుధానిచ సర్వాణి విప్రకీర్ణాని భూతలే

టీక॥ సర్వాణి = సమస్తములయిన; ఆయుధానిచ = ఆయుధములును; భూతలే = నేలయందు; విప్రకీర్ణాని = పడినవి.

అతనిచేతనుండునట్టి యాయుధంబులన్నియు నేలంబడినవి.

అని, తాత్పర్యము.

స నిరాయుధ మాత్మానం యదా మేనే మహాబలః ౧౦౭
ముష్టిభ్యాం చరణాభ్యాంచ చకార కదనం మహత్

టీక॥ మహాబలః = అధికమయినబలముగల; సః = ఆకబంధుండు; ఆత్మానం = తన్ను; నిరాయుధం = ఆయుధములేనివానింగా; యదా = ఎప్పుడు; మేనే = తలంచెనో; తదా (అధ్యాహృతము) = అప్పుడు; ముష్టిభ్యాం = పిడికిళ్లచేతను; చరణాభ్యాంచ = కాళ్లచేతను; మహత్ = గొప్పదగు; కదనం = యుద్ధమును; చకార = చేసెను.

మహాబలశాలియగు నాతఁడు తానునిరాయుధుండనైతినని తెలిసికొని, పిడికిళ్లను, పాదములను, మహాయుద్ధంబు గావించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స బాణై రతివిద్ధాంగః క్షతజేన సముక్షితః ౧౦౮
రుధిరం ప్రతిసుస్రావ గిరిః ప్రస్రవణం యథా

టీక॥ బాణైః = బాణములచేత; అతివిద్ధాంగః = మిక్కిలియుఁగొట్టఁబడిన దేహముగలవాఁడును; క్షతజేన = నెత్తురుచేత; సముక్షితః = తడుపఁబడినవాఁడు నగు; సః = అకబంధుండు; రుధిరం = నెత్తురును; గిరిః = పర్వతము; ప్రస్రవ

ణం యయా = సెలయేటినివలెఁ; స్రతిసుస్రావ = పాఱెను.

అట్లు, బాణంబులచే గాయములైన దేహముగలవాఁడై నెత్తుటం దోఁగుచు నా కుంభకర్ణుఁడు, పర్వతంబు సెలయేటిని స్రవించునట్లు స్రవించెను. అని, తాత్పర్యము.

స తీక్ష్ణేన చ కోపేన రుధిరేణ చ మూర్ఛితః ౧౧౦
వానరా న్రాక్షసా నృక్షా న్ఖాద న్విపరిధావతి

టీ॥ సః = ఆకుంభకర్ణుఁడు; తీక్ష్ణేన = తీక్ష్ణమయిన; కోపేన = కోపముచేతను; రుధిరేణ చ = నెత్తురుచేతను; మూర్ఛితః = వ్యాపింపఁబడినవాఁడై; వానరాన్ = వానరులను; రాక్షసాన్ = రాక్షసులను; ఋక్షాన్ = ఎలుగుబంట్లను; ఖాదన్ = తినుచు; విపరిధావతి = పరుగెత్తుచుండెను.

ఆకుంభకర్ణుఁడు, అట్లు నెత్తుటం దోఁగుచు, పరమకుపితుండై, వానరులను రాక్షసులను భల్లూకంబులను భక్షించుచు, యుద్ధరంగంబున విహరించుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

అథ శృంగం సమావిధ్య భీమం భీమపరాక్రమః ౧౧౧
చిక్షేప రామ ముద్దిశ్య బలవా నంతకోపమః

టీ॥ అథ = అటుపిమ్మట; భీమపరాక్రమః = భయంకరమయిన పరాక్రమముగలవాఁడును; బలవాన్ = అధికమమునబలముగలవాఁడును; అంతకోపమః = యమునితోఁ బోల్పఁగలవాఁడునగు, కుంభకర్ణుఁడు; భీమం = భయంకరమయిన; శృంగం = పర్వతశిఖరమును; సమావిధ్య = త్రిప్పి; రామం = రాముని; ఉద్దిశ్య = ఉద్దేశించి; చిక్షేప = వేసెను.

అంత, భయంకరపరాక్రముండును మహాబలశాలియు మృత్యువుంబోలినవాఁడునగు నా కుంభకర్ణుఁడు భయంకరాకారంబగు నొక పర్వతశిఖరంబెత్తి గిఱ్ఱునఁ ద్రిప్పి, రామునిపై వేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

అప్రాప్తం తం తదా రామ స్సప్తభి స్తై రజిహ్మగైః ౧౧౨

తస్తైః కాంచన చిత్రాంగైః [illegible] పురుషర్షభః

[illegible] పురుషర్షభః = పురుషశ్రే ష్ఠుండగు; రామః = రాముడు; అపా [illegible] కాంచనచిత్రాంగైః [illegible] అంతరాంగములు; తైః = ప్రసిద్ధములయిన [illegible] బంగారముచే [illegible] లయిన [illegible] ములచేత; [illegible] చేత; విచ్ఛేదించెను.

పురుషశ్రేష్ఠుండగు రాముండు, ఆ [illegible] బంగారముచే చిత్రము లయిన [illegible] బాణములచే, ఖండించెను. అని, తాత్పర్యము.

తం మేరుశిఖరాకారం ద్యోతమానమివ శ్రియా. ౧౧౩
[illegible] పతమాన మహాతయత్

[illegible] (అధ్యాహార్యము) [illegible] ఆరాముడు; మేరుశిఖరాకారం = మేరుపర్వత శిఖరముయొక్క ఆకారమువంటి ఆకారముగలవానిని; [illegible] చేత; ద్యోతమానమివ (స్థితం) [illegible] వానిని; [illegible] శ్రేష్ఠులయిన [illegible] పతమానం = పోవుచున్నవాడును [illegible] అపాతయత్ [illegible].

మఱియు, మేరుశిఖరాకారుండగు [illegible] కాంతిచే వెలుగుచు, [illegible] వానిని [illegible] రాముండు [illegible] బాణములచే నేలంబడునట్లుగా [illegible].

అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ కాలే సుమహాత్మా [illegible] మత్రపతత్. ౧౧౪
[illegible] వధే యుక్తో యోగాన్ [illegible] బహూన్

[illegible] తస్మిన్ = ఆ, కాలే = కాలమునందు; సమహాత్మా = సమహాత్ముండగు; [illegible] లక్ష్మణుడు; కుంభకర్ణ వధే = కుంభకర్ణుని చంపుటయం

దుః;యుక్తాః=ఆసక్తులైన; బహూన్=అనేకములయిన; యోగాన్ = ఉపాయములను;పరివ్యక్షన్ = ఆలోచించుచు; వాక్యం=మాటను;అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అప్పుడు, ధర్మాత్ముండగు లక్ష్మణుండు,కుంభకర్ణునివధించుటకై తగు ననేకోపాయంబులనాలోచించుచు, నీ మాటంజెప్పెను.అని, తాత్పర్యము.

నైనాయం నాఽరా నాఁజ న్నాపిజానాతి రాక్షసాన్. ౧౧౫
మత్తశ్శోణితగంధేన స్వాన్ పరాంశ్చైవ ఖాదతి

టీ॥ రాజన్ =రాముఁడా!అయం=ఈకుంభకర్ణుఁడు; వానరాన్=వానరులను;నైవజానాతి = ఎఱుంగనేఱుఁడు- రాక్షసాన్=రాక్షసులనైనను;న(జానాతి)=ఎఱుంగఁడు.శోణితగంధేన=నెత్తురువాసనచేత; మత్తఃమైనవాఁడై; స్వాన్=తనవారలను; పరాంశ్చైవ=ఎదిరివారలనుగూడ; ఖాదతి=తినుచున్నాఁడు.

రాముఁడా! ఈకుంభకర్ణుఁడు, నెత్తురుచేమత్తుండైయున్నవాఁడు; ఇతనికి, వానరులనిగాని రాక్షసులనిగాని తెలియదు; తనవారలనుఎదిరివారలనుగూడఁబట్టితినుచున్నాఁడు.అని, తాత్పర్యము.

సాధ్వేన మధిరోహంతు సర్వే తే వానరర్షభాః. ౧౧౬
యూథపాశ్చ యథా ముఖ్యాస్తిష్ఠంత్వస్య సమంతతః

టీ॥ తే=ఆ;వానరర్షభాః= వానరశ్రేష్ఠులు;సర్వే=అందఱును;ఏనం=ఈకుంభకర్ణుని;సాధు=లెస్సగా;అధిరోహంతు=ఎక్కుదురుగాక. ముఖ్యాః=శ్రేష్ఠులగు;యూథపాశ్చ= సేనానాయకులును; యథా=యథాయోగ్యముగా;అస్య=ఈతనికి;సమంతతః=చుట్టును;తిష్ఠంతు=నిలుతురుగాక.

వానరవీరులందఱు,చక్కఁగానీకుంభకర్ణునిపై నారోహించి నిలుతురుగాక; ముఖ్యులగుసేనానాయకులును యథాయోగ్యముగా,నీతనికదలమెదలనీకుండగానిలుతురుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

అప్యాయం దుర్మతిః కాలే గురుభారప్రపీడితః. ౧౧౭
ప్రపతన్ రాక్షసో భూమౌ నాన్యాన్ హన్యాత్ప్లవంగమాన్.

స ౬౭

టీక॥ అద్య=ఈ; కాలే=కాలమునందు; మమ్మతిః=దుర్బుద్ధియగు; అయం=ఈ; రాక్షసః - కుంభకర్ణుండు; భూమౌ=నేలయందు; ప్రపతన్= పడినవాండై; గురుభారప్రపీడితః= అధికమయిన బరువుచే పీడింపం బడినవాండై ; అన్యాన్=ఇతరులయిన; ప్లవంగమాన్=వానరులను; నహన్యాత్ =వధింపఁడు.

ఇప్పుడు, అట్లుగావింతురేని, దుర్బుద్ధియగు కుంభకర్ణుండు, నేలం బడినదేగాక మహాభారముచేతను పీడింపంబడి, లేవలేనివాండై, యింక వానరులం జంపఁడు. అని, లక్ష్మణుండు చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా రాజపుత్రస్య ధీమతః ౧౧౮
తే సమారురుహు హృష్టాః కుంభకర్ణం ప్లవంగమాః

టీక॥ తే=ఆ; ప్లవంగమాః=వానరులు; తస్య=ఆ; రాజపుత్రస్య= రాచకొమరుండగు లక్ష్మణునియొక్క ; తత్=ఆ; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; హృష్టాః = సంతోషించినవారలయి; కుంభకర్ణం=కుంభకర్ణునిని; సమారురుహుః=ఎక్కిరి.

ఆవానరులు, రాచకొమరుండగు లక్ష్మణునిమాటనువిని, సంతుష్టులయి, కుంభకర్ణునారోహించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

కుంభకర్ణస్తు సంక్రుద్ధ స్సమారూఢః ప్లవంగమైః ౧౧౯
వ్యధూనయ త్తాన్ వేగేన దుష్టహస్తీవ హస్తిపాన్

టీక॥ కుంభకర్ణస్తు= కుంభకర్ణుండును; ప్లవంగమైః=వానరులచేత ; సమారూఢః= ఎక్కంబడినవాండై; సంక్రుద్ధః=మిక్కిలియుంగోపించినవాండై; వేగేన=వేగముచేత; తాన్= ఆవానరులను; దుష్టహస్తీవ=చెడ్డయేనుంగు; హస్తిపానివ=మావటివారలవలె; వ్యధూనయత్=విదిలించెను.

కుంభకర్ణుండు , అట్లువానరులు తనపైనారోహింపఁగ , బహుకుపితుండై, వేగంబున, దుష్టగజము, మావటివారలనువిదిలించునట్లు, ఆవానరులనందఱను విదిలించి వేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

తాన్ దృష్ట్వా నిర్ధుతాన్ రామో దుష్టోయమితి రాక్షసః. ౧౨౦
సముత్పపాత వేగేన ధనురుత్తమ మాదదే

టీక॥ రామః=రాముఁడు ; నిర్ధుతాన్=విదిలింపఁబడిన; తాన్=ఆవానరులను; దృష్ట్వా=చూచి ; అయం = ఈ; రాక్షసః=రాక్షసుఁడు; దుష్టః=దుష్టుఁడు; ఇతి=అని; వేగేన=వేగముచేత; సముత్పపాత= మీఁదికిఁబోయెను. ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమయిన; ధనుః = ధనుస్సును; ఆదదే=గ్రహించెను.

రాముండు, అట్లుకుంభకర్ణుండు వానరులనందఱవిదిలించి వేయుటనుజూచి, యితండుదుష్టుండువధ్యుండనియుత్తమంబగుధనువుదీసికొని , యతనిమీదికిఁబోయెను.అని, తాత్పర్యము.

క్రోధతామ్రేక్షణో వీరో నిర్దహన్నివ చక్షుషా. ౧౨౧
రాఘవో రాక్షసం రోషా దభిదుద్రావ వేగితః
యూథపాన్ హర్షయన్ సర్వాన్ కుంభకర్ణ భయార్దితాన్. ౧౨౨

టీక॥ వీరః=పరాక్రమవంతుఁడగు; రాఘవః= రాముఁడు; క్రోధతామ్రేక్షణః= కోపముచే నెఱ్ఱనైన కన్నులుగలవాఁడై;చక్షుషా=కంటిచేత; నిర్దహన్నివ(స్థితః)=దహించుచున్నట్లున్నవాఁడై; వేగితః=వేగముగలవాఁడై;కుంభకర్ణభయార్దితాన్= కుంభకర్ణునిభయముచేఁబీడింపఁబడిన;యూథపాన్=వానరసేనానాయకులను;సర్వాన్=అందఱను;హర్షయన్ = సంతోషింపఁజేయుచు;రోషాత్=కోపమువలన;రాక్షసం=కుంభకర్ణుని;అభిదుద్రావ= ఎదురొనిపరుగెత్తెను.

పరాక్రమవంతుండగు రాముండు, కోపంబుననెఱ్ఱనైనకన్నుల నిప్పులురాల, బహువేగంబుగలవాఁడై, కుంభకర్ణభయపీడితులగు వానరయోధులుసంతోషంబునొంద, రోషంబునఁ , గుంభకర్ణునిమీఁదికడరెను.

అని, తాత్పర్యము.

స చాప మాదాయ భుజంగకల్పం
దృఢజ్య ముగ్రం తపనీయచిత్రమ్

హరీన్ సమాశ్వాస్య సముత్పపాత
రామో నిబద్ధోత్తమతూణబాణః

టీక॥ సః=ఆ; రామః - రాముఁడు; భుజంగకల్పం=సర్పముతో సమానము ను; దృఢజ్యం - దృఢమయినయల్లెత్రాడు కలదియు; ఉగ్రం=భయంకరమయినదియు; తపనీయచిత్రం - బంగారముచేఁ జిత్రవర్ణమయినదియు నగు; చాపం=ధనుస్సును; ఆదాయ=తీసికొని; నిబద్ధోత్తమతూణబాణః - కట్టఁబడినయమ్ములపొదులును బాణంబులును గలవాఁడై; హరీన్=వానరులను; సమాశ్వాస్య=ఊఱడించి; సముత్పపాత=అడరెను.

ఆ రాముండు, మహాసర్పసమానంబును దృఢమయినయల్లెత్రాఁడు గలదియు భయంకరాకారంబును గాంచనాలంకృతంబును నగు ధనుస్సును దీసికొని, యుత్తమంబులగు బాణంబులు గల యమ్ములపొదులను గట్టుకొని, కుంభకర్ణుని మీఁదికిఁ బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

స వానరగణైస్తైస్తు వృతః పరమదుర్జయః। ౧౨౩
లక్ష్మణానుచరో రామస్సంప్రతస్థే మహాబలః॥

టీక॥ పరమదుర్జయః - మిక్కిలి యోడుజయింపరాని; మహాబలః=అధికమయినబలము గల; సః=ఆ; రామః=రాముఁడు; తైః=ఆ; వానరగణైః=వానరసమూహముల చేత; వృతస్తు=చుట్టఁబడినవాఁడునై; లక్ష్మణానుచరః= లక్ష్మణుండు వెంబడి నడచువాఁడుగాఁ గలవాఁడై; సంప్రతస్థే=వెడలెను.

పరమదుర్జయుండును మహాబలుండునగు రాముండు, ఆవానరసమూహంబులు గొలువ, లక్ష్మణునితోఁ గూడ యుద్ధంబునకు వెడలెను. అని, తాత్పర్యము.

స దదర్శ మహాత్మానం కిరీటిన మరిందమమ్
శోణితాప్లుతసర్వాంగం కుంభకర్ణం మహాబలమ్. ౧౨౪

టీక॥ సః=ఆ రాముఁడు; మహాత్మానం=పెద్దశరీరము గలవాఁడును; కిరీటినం=కిరీటము గలవాఁడును; అరిందమం=శత్రువులనడంగఁ ద్రొక్కువాఁడును;

శోణితాప్లుతసర్వాంగం = నెత్తురుచేత దుపఁబడినసమస్తమయినదేహముగలవాఁడును; మహాబలం = అధికమయినబలముగలవాఁడునగు; కుంభకర్ణం = కుంభకర్ణుని; దదర్శ = చూచెను.

ఆరాముఁడు, మహాకాయుండును గిరీటధరుండును సర్వభూషణభూషితాంగుండును నెత్తురుచేఁ దోఁగుచున్నవాఁడునుమహాబలుండునగు కుంభకర్ణుఁ జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

సర్వాన్ సమభిధావంతం యథా రుష్టం దిశాగజమ్
మార్గమాణం హరీన్ క్రుద్ధం రాక్షసైః పరివారితమ్. ౧౬౮

టీక॥ సర్వాన్ = అందఱను; సమభిధావంతం = తఱుముచున్నవాఁడును; రుష్టం = కోపమునొందిన; దిశాగజమివ(స్థితం) = దిగ్గజమువలెనున్నవాఁడును; హరీన్ = వానరులను; మార్గమాణం = వెదకుచున్నవాఁడును; క్రుద్ధం = కోపమునొందినవాఁడును; రాక్షసైః = రాక్షసులచేత; పరివారితం = చుట్టఁబడినవాఁడునగు; కుంభకర్ణం, దదర్శ (అధ్యాహృతము) = కుంభకర్ణునిచూచెను.

అట్లునారరాక్షసులనందఱను ంద ఱిమికొట్టుచున్నవాఁడును కోపితంబగు దిగ్గజంబువలెను సర్వారుణ్యైయున్నవాఁడును వానరులను వెదకివెదకి భక్షించుచున్నవాఁడును గుపితుండును రాక్షసులచేంబరివేష్టితుండునగు కుంభకర్ణుని, రాముఁడుచూచెను. అని, తాత్పర్యము.

వింధ్యమందరసంకాశం కాంచనాంగదభూషణమ్
స్రవంతం రుధిరం వక్త్రా ద్వర్షమేఘ మివోత్థితమ్. ౧౬౯

టీక॥ వింధ్యమందరసంకాశం = వింధ్యపర్వతములోను మందరపర్వతముతోను సమానుండును; కాంచనాంగదభూషణం = బంగారుబాహుపురులఅలంకారముగాఁగలవాఁడును; వక్త్రాత్ = నోటనుండి; రుధిరం = నెత్తురును; స్రవంతం = కాఱుచున్నవాఁడును; ఉత్థితం = లేచిన; వర్షమేఘమివ(స్థితం) = వర్షముగురియు మేఘమువలెనున్నవాఁడునగు; కుంభకర్ణం, దదర్శ (అ

ర్థ్యాహృతము) = కుంభకర్ణునిచూచెను.

వింధ్యమందరపర్వతాకారుండును మకుటాంగదబాహుపురుషుఁడైనవాఁడును మేఘము వర్షము గురియునట్లు నోటనుండి నెత్తురుగ్రక్కుచుచున్నవాఁడునగు కుంభకర్ణుని, రాముండు చూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

జిహ్వయా పరిలిహ్యంతం శోణితం శోణితేక్షణమ్
మృద్నంతం వానరానీకం కాలాంతకయమోపమమ్. ౧౬౮

టీక॥ శోణితం=నెత్తురును; జిహ్వయా=నాలుకచేత; పరిలిహ్యంతం=నాకుచున్నవాఁడును; శోణితేక్షణం=నెత్తురువంటికన్నులుగలవాఁడును; వానరానీకం=వానరసేనను; మృద్నంతం=మర్దించుచున్నవాఁడును; కాలాంతకయమోపమం=ప్రళయకాలమునందు ప్రజలనశింపఁజేయునట్టి యమునితోఁబోలికగలవాఁడునగు; కుంభకర్ణం, దదర్శ(అధ్యాహృతము)=కుంభకర్ణునిచూచెను.

నాలుకచే నెత్తురు నాకుచున్నవాఁడును నెత్తురువలె నెఱ్ఱనికన్నులుగలవాఁడును వానరసేనను మర్దించుచున్నవాఁడును బ్రళయకాలంబున సకలప్రజానాశకరుండగు యమునింబోలియున్నవాఁడునగు కుంభకర్ణుని, రాముండు చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తం దృష్ట్వా రాక్షసశ్రేష్ఠం ప్రదీప్తానలవర్చసమ్
విస్ఫారయామాస తదా కార్ముకం పురుషర్షభః. ౧౬౯

టీక॥ పురుషర్షభః=పురుషశ్రేష్ఠుండగు రాముండు; తదా=అప్పుడు; ప్రదీప్తానలవర్చసం=మండుచున్ననిప్పుయొక్కకాంతివంటికాంతిగల; శ్రేష్ఠం=ఉత్తముఁడయిన; తం=ఆ; రాక్షసం=రాక్షసుఁడైనకుంభకర్ణుని; దృష్ట్వా=చూచి; కార్ముకం=ధనుస్సును; విస్ఫారయామాస=స్ఫారించెను.

పురుషశ్రేష్ఠుండగు రాముండు, మండుచున్నయగ్నియుంబోలె వెలుంగుచున్న రాక్షసోత్తముండగు నాకుంభకర్ణునింజూచి, ధనుస్సుస్ఫారించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స. ౬౭

స తస్య చాప నిర్ఘోష కుపితో రాక్షసర్షభః
అమృష్యమాణ స్తం ఘోష మభిదుద్రావ రాఘవమ్. ౧౩౦.

టీక॥ రాక్షసర్షభః = రాక్షసశ్రేష్ఠుండగు; సః = ఆకుంభకర్ణుఁడు; తస్య = ఆరామునియొక్క; చాపనిర్ఘోషాత్ = ధనుస్సుయొక్కధ్వనివలన; కుపితః = కోపమునొందినవాఁడై; తం = ఆ; ఘోషం = ధ్వనిని; అమృష్యమాణః = ఓర్వనివాఁడై; రాఘవం = రాముని; అభిదుద్రావ = ఎదుర్కొనిపరుగెత్తెను.

రాక్షసోత్తముఁడగుకుంభకర్ణుండు, రామునివింటిధ్వనిని, వినిసహింపఁజాలక, పరమకుపితుండై, రాముని మీఁదికిం బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు వాతోద్ధత మేఘకల్పం
భుజంగ రాజోత్తమ భోగబాహుమ్
తమాపతంతం ధరణీధరాభ
మువాచ రామో యుధి కుంభకర్ణమ్. ౧౩..

టీక॥ తతస్తు = అంతను; యుధి = యుద్ధమునందు; రామః = రాముఁడు; వాతోద్ధతమేఘకల్పం = వాయువుచేనెగురఁగొట్టంబడినమేఘముతోసమానుండును; భుజంగరాజోత్తమభోగబాహుం = వాసుకియొక్క యుత్తమమయిన శరీరమువంటిచేతులుగలవాఁడును; ధరణీధరాభం = పర్వతముయొక్క కాంతివంటికాంతిగలవాఁడును; ఆపతంతం = వచ్చుచున్నవాఁడునగు; తం = ఆ; కుంభకర్ణం = కుంభకర్ణునిగూర్చి; ఉవాచ = చెప్పెను.

అంత, రాముండు, యుద్ధంబున, వాయుహతంబగుమేఘంబుం బోలియున్నవాఁడును వాసుకిశరీరమువంటిచేతులుగలవాఁడును పర్వతాకారుండునగు కుంభకర్ణుండు, తనపైకి వచ్చుటంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఆగచ్ఛ రక్షోధిప మావిషాద

స ౬౭

సమవస్థితోహం ప్రగృహీత బాణః
అవేహి మాం శక్ర సపత్న రామం
మయా ముహూర్తా ద్భవితా విచేతాః. ౧౩౨

టీకా॥ రక్షోధిప = రాక్షసరాజుదవ కకు భ్రాతగువాడా! అగచ్ఛ = నమ్ము. విషాదం = దుఃఖమును; మా (అగచ్ఛ) పొందకుము. అహం = నేను; ప్రగృహీతబాణః = పట్టుకొనిన ధనుస్సు గలవాఁడనై; అవస్థితః = ఉన్నాను. శక్రసపత్న = ఇంద్రశత్రువుడవగు కుంభకర్ణుండా! మాం = నన్ను; రామం = రామునిగా; అవేహి = తెలిసికొనుము. ముహూర్తాత్ = స్వల్పకాలమువలన; మయా = నాచేత; విచేతాః = చైతన్యములేనివాఁడవు; భవితా (భవితాసి) = కాఁగలవు.

రాక్షసరాజునవగు కుంభకర్ణుండా! నన్ను కనుఁగొనుము; నేను ధనుర్ధరుండనై యున్నాను; చూడుము: ఇంద్రుని జయించినవాఁడవని యనుకొనకుము; నేను రాముండను; శీఘ్రముగాను; స్వల్పకాలంబుననే నిన్ను వధించివిడుచువాఁడను, చూడుము. అని, రాముండు, కుంభకర్ణునితోఁ జెప్పెను.

అని. తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — రక్షోధిప; మా = నన్ను; అవసాదం = దుఃఖములేనట్లుగా; అగచ్ఛ = పొందుము. అహం; ప్రగృహీతబాణః, అవస్థితః, శక్రసపత్న; మాం; రామం; అవేహి; ముహూర్తాత్; మయా; విచేతాః = మనస్సులేనివాఁడవు; భవితా!

కుంభకర్ణుండా! ఎంతమాత్రము దుఃఖమునొందక నన్ను చూడుము; నిన్ను వధించుటకై ధనుర్ధరుండనై నిలిచియున్నాను చూడుము; నన్ను నిన్ను వధింపవచ్చిన రామునిఁగా నెఱుంగుము; శీఘ్రముగ నిన్ను మూర్ఛంగావించెదను. అని, రాముండు, కుంభకర్ణునితోఁ, బరిమార్చ స్థిరపడం బలికెను.

అని, తాత్పర్యము.

రామోఽయమితి విజ్ఞాయ జహాస వికృతస్వనమ్
అభ్యధావత సంక్రుద్ధో హరీన్ విద్రావయన్ రణే. ౧౩౩
పాతయన్నివ సర్వేషాం హృదయాని వనౌకసామ్

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆకుంభకర్ణుఁడు; అయం= ఈతఁడు ; రామః= రాముఁడు; ఇతి= అని; విజ్ఞాయ= తెలిసికొని; వికృతస్వనం= వికృతమయి నధ్వనిగల్గునట్లుగా; జహాస= నవ్వెను. సంక్రుద్ధః= మిక్కిలియుఁ గోపించినవాఁడై; రణే= యుద్ధమునందు; హరీన్= వానరులను; విద్రావయన్= పరుగెత్తునట్లు చేయుచు; వనౌకసాం= వానరులయొక్క; సర్వేషాం= అందఱియొక్కయు; హృదయాని= గుండెలను; పాతయన్నివ= పడదోయుచున్నవాఁడువలె; అభ్యధావత= పరుగెత్తెను.

కుంభకర్ణుండు, ఈతండె రాముండని యెఱింగి, వికృతస్వరంబునం బకపకనవ్వుచు, బరమకుపితుండై, వానరులం దఱుభయంబునం బాఱ, వానరులగుండెకాయలు పగులునట్లు, రామునిమీదికిఁ బరుగెత్తెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రహస్య వికృతం భీమం సమేఘస్తనితోపమమ్. ౧౩౪
కుంభకర్ణో మహాతేజా రాఘవం వాక్యమబ్రవీత్

టీక॥ మహాతేజాః= అధికమయిన పరాక్రమముగల; సః= ఆ; కుంభకర్ణః= కుంభకర్ణుఁడు; వికృతం= వికారము గలుగునట్లుగాను; భీమం = భయంకరముగాను; మేఘస్తనితోపమం = మేఘగర్జనముతోఁబోలిక గలుగునట్లుగాను; ప్రహస్య= నవ్వి; రాఘవం= రామునిగూర్చి; వాక్యం= మాటను; అబ్రవీత్= చెప్పెను.

మహాపరాక్రమశాలియగు కుంభకర్ణుండు, వికృతముగాను భయంకరముగాను మేఘగర్జనమువలె గంభీరంబుగానునవ్వి, రాముంజూచి, యిట్లనియె. అని, తాత్పర్యము.

నాహం విరాధో విజ్ఞేయో నకబంధః ఖరోనచ. ౧౩౫
నవాలీ నచ మారీచః కుంభకర్ణోహ మాగతః

టీక॥ అహం= నేను; విరాధః= విరాధుఁడుగా; నవిజ్ఞేయః= ఎఱుంగఁదగినవాఁడనుగాను . కబంధః= కబంధుండనుఁ న= కాను. ఖరశ్చ= ఖరుండనుఁ న=

కాను. వాలీ=వాలిని; న=కాను. మారీచశ్చ=మారీచుండను; న=కాను. అహం=నేను; కుంభకర్ణః=కుంభకర్ణుడను; ఆగతః=వచ్చినాను.

నేను, విరాధుండను గాను; కబంధుండగాను; వాలిని గాను; మారీచుండనుం గాను; నీవు వారలవధించితినని గర్వింపవలదు; నేను కుంభకర్ణుండ వచ్చినాను. అని, తాత్పర్యము.

పశ్య మే ముద్గరం ఘోరం సర్వకాలాయసం మహత్. ౧౩౬
అనేన నిర్జితా దేవా దానవాశ్చ పురా మయా

టీ॥ సర్వకాలాయసం= సమస్తమును ఇనుపదియైన; మహత్=గొప్పదియు; ఘోరం= భయంకరమైనదగు; మే=నాయొక్క; ముద్గరం=ఇనుపగుదియను; పశ్య=చూడుము. అనేన=దీనిచేతనే; పురా=మున్ను; మయా=నాచేత; దేవాః=దేవతలును; దానవాశ్చ=దానవులును; నిర్జితాః=జయింపబడిరి.

ఇనుముతో చేయబడిన భయంకరాకారంబగు మహాముద్గరముం జూడుము; దీనిచేత నేమున్ను నేను దేవతలను దానవులనుం జయించియున్నాను.

అని, తాత్పర్యము.

వికర్ణనాస ఇతి మాం నావజ్ఞాతుం త్వ మర్హసి. ౧౩౭
స్వల్పాపి హి న మే పీడా కర్ణనాసా వినాశనాత్

టీ॥ త్వం=నీవు; వికర్ణనాసః=చెవులును ముక్కును లేనివాడు; ఇతి=అని; మాం=నన్ను; అవజ్ఞాతుం=అవమానించుటకు; నార్హసి=తగవు. కర్ణనాసావినాశనాత్=చెవులును ముక్కును నశింపచేయుటవలన; మే=నాకు; స్వల్పాపి=కొంచెమయినను; పీడా=బాధ; నహి=లేదుగదా!

నీవు, ముక్కు చెవులులేనివాడనని నన్ను జులుకనచేయవలదు; ముక్కు చెవులుపోవుటచే నాకెంతమాత్రమును బాధలేదు.

అని, తాత్పర్యము.

దర్శయేక్ష్వాకు శార్దూల వీర్యం గాత్రేషు మే లఘు. ౧౩౮

తత స్త్వాం భక్షయిష్యామి దృష్టపౌరుష విక్రమమ్

టీక॥ ఇక్ష్వాకువీరాణాం=ఇక్ష్వాకువంశములోఁబుట్టిన వారలలోను త్తముండవయిన రామునా! లఘు=శీఘ్రముగా; మే=నాయొక్క; గాత్రేషు=అవయవములయందు; వీర్యం=పరాక్రమమును; దర్శయ=చూపుము. తతః=అంత; దృష్టపౌరుషవిక్రమం= చూడఁబడినపౌరుషమును బరాక్రమమునుగల; త్వాం=నిన్ను; భక్షయిష్యామి=భక్షించెదను.

ఇక్ష్వాకువంశములలో నుత్తముఁడవగురాముఁడా! శీఘ్రింబున నీపరాక్రమమును నాదేహముమీఁదఁజూపుము; అంతనీపౌరుషపరాక్రమంబులు దెలిసిన పిమ్మట, నిన్నుభక్షించివేసెదను. అని, కుంభకర్ణుండు, రామునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము,

స కుంభకర్ణస్య వచో నిశమ్య
రామ స్సుపుంఖాన్ విససర్జ బాణాన్ ౧౦౩౯
తై రాహతో వజ్ర సమప్రవేగై
ర్న చుక్షుభే న వ్యథతే సురారిః

టీక॥సః=ఆ; రామః= రాముఁడు; కుంభకర్ణస్య = కుంభకర్ణునియొక్క; వచః=మాటను; నిశమ్య=విని; సుపుంఖాన్= మంచిపింజలుగల ; బాణాన్=బాణంబులను;విససర్జ= విడిచెను. సురారిః=దేవశత్రుఁడగుకుంభకర్ణుఁడు;వజ్రసమప్రవేగైః = వజ్రముతోసమానమయినవేగముగల;తైః=ఆబాణముల చేత;ఆహతః= కొట్టఁబడినవాఁడై;నచుక్షుభే - కలఁతనొందఁడయ్యె. నవ్యథతే=దుఃఖింపఁడయ్యె.

ఆ రాముండు, కుంభకర్ణుండుచెప్పినమాటనువినిదృఢములయిన పింజలుగలబాణంబులం బ్రయోగించెను ; దేవశత్రుఁడగునాకుంభకర్ణుండు, వజ్రసమానంబులగుబాణంబులచేకొట్టంబడినవాఁడయ్యు,ఎంతమాత్రముకలఁతనొందఁడయ్యె.అని, తాత్పర్యము.

యై స్సాయకై స్సాలవరా నికృత్తా

వాలీ హతో వానర పుంగవశ్చ. ౧౪౦
తే కుంభకర్ణస్య తదా శరీరే
వజ్రోపమా న వ్యథయాం ప్రచక్రుః

టీక॥ యైః= ఏ; సాయకైః = బాణములచేత; సాలవరాః= సాలవృక్షశ్రేష్ఠములు; నికృత్తాః= ఛేదింపఁబడినవో; వానరపుంగవః= వానరశ్రేష్ఠుఁడగు; వాలీచ= వాలియు; హతః= చంపఁబడినవాఁడో; వజ్రోపమాః = వజ్రములతోఁబోలికగల; తే= ఆ బాణములు; తదా = అప్పుడు; కుంభకర్ణస్య= కుంభకర్ణునియొక్క; శరీరే= దేహమునందు; నవ్యథయాంప్రచక్రుః= దుఃఖము గల్గింపవయ్యె.

ఏ బాణంబులచే, మున్ను సప్తసాలవృక్షంబులు ఛేదింపఁబడినవో, వానరశ్రేష్ఠుండగు వాలియు వధింపఁబడెనో, వజ్రసమానంబులగు నా బాణంబులప్పుడు, కుంభకర్ణుని మేననేమియుఁ జేయంజాలకపోయినవి.

అని, తాత్పర్యము.

స వారిధారా ఇవ సాయకాం స్తాన్
పిబన్ శరీరేణ మహేంద్రశత్రుః. ౧౪౧
జఘాన రామస్య శరప్రవేగం
వ్యావిధ్య తం ముద్గర ముగ్రవేగమ్

టీక॥ మహేంద్రశత్రుః= దేవేంద్రునిశత్రువయిన; సః= ఆ కుంభకర్ణుఁడు; వారిధారాఇవ= నీళ్ల ధారలనువలె; తాన్= ఆ; సాయకాన్= బాణములను; శరీరేణ= దేహముచేత; పిబన్= త్రాగుచు; ఉగ్రవేగం= భయంకరమయినవేగముగల; తం= ఆ; ముద్గరం= ఇనుపగుదియను; వ్యావిధ్య= త్రిప్పి; రామస్య= రామునియొక్క; శరప్రవేగం= బాణములవేగమును; జఘాన = కొట్టెను.

దేవేంద్రశత్రుఁడగు నా కుంభకర్ణుండు, జలధారలంబోలె నా బాణంబులంగ్రోలుచు స్వేచ్ఛాలీలమెయి గ్రహించుచు, భయంకరవేగంబగు నా ముద్గరమును గిఱ్ఱుగిఱ్ఱున ద్రిప్పి, కొన్ని బాణంబుల నివారించుకొనెను. అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు రక్తః క్షతజానులిప్తం
విత్రాసనం దేవమహాచమూనామ్. ౧౦౨
వివ్యాధ తం ముద్గర ముగ్రవేగం
విద్రావయామాస చమూం హరీణామ్.

టీక॥ తతస్తు=అంతను; రక్తః= రాక్షసుఁడగుకుంభకర్ణుఁడు ; క్షతజానులిప్తం= నెత్తురుచేఁబూయఁబడినదియు; దేవమహాచమూనాం=దేవతలగొప్పసైన్యములయొక్క; విత్రాసనం= భయపెట్టునదియు; ఉగ్రవేగం=భయంకరమయిన వేగముగలదియు; తం=ఆ; ముద్గరం=ఇనుపగుదియను; వివ్యాధ=కొట్టెను.హరీణాం = వానరులయొక్క; చమూం=సేనను; విద్రావయామాస=పరుగెత్తించెను.

అంత, కుంభకర్ణుండు, నెత్తురుచేఁగప్పఁబడినదియు దేవసేనలకు భయంబు గలిగించునదియు భయంకరాకారంబునగు నాముద్గరముతో వానరసేనలం దఱిమెను. అని, తాత్పర్యము.

వాయవ్య మాదాయ తతో వరాస్త్రం
రామః ప్రచిక్షేప నిశాచరాయ. ౧౦౩
సముద్గరం తేన జఘాన బాహుం
సకృత్తబాహు స్తుములం ననాద.

టీక॥ తతః = అంత; రామః = రాముఁడు ; వరాస్త్రం = శ్రేష్ఠమయినయస్త్రమయిన; వాయవ్యం = వాయవ్యమును; ఆదాయ=గ్రహించి; నిశాచరాయ = రాక్షసునికొఱకు; ప్రచిక్షేప=వేసెను. తేన=ఆయస్త్రముచేత; సముద్గరం=ఇనుపగుదియతోఁగూడిన; బాహుం=చేతిని; జఘాన=కొట్టెను. సకృత్తబాహుః= ఛేదింపఁబడినచేయిగలవాఁడై; తుములం=అధికముగా; ననాద=అఱచెను.

అంత, రాముండు, వాయవ్యాస్త్రంబును కుంభకర్ణునిపైవేసెను; అది, ముద్గరసహితంబుగా కుంభకర్ణుని బాహువును ఖండించినది; అంతనతండు, ఛిన్నబాహుండై యఱచెను. అని, తాత్పర్యము.

స తస్య బాహు గిరిశృంగకల్ప
స్సముద్గరో రాఘవబాణకృత్తః ౧౮౪
పపాత తస్మిన్ హరిరాజసైన్యే
జఘాన తాం వానరవాహినీం చ

టీక॥ గిరిశృంగకల్పః = పర్వతశిఖరములతో సమానములగు; తస్య = ఆకుంభకర్ణునియొక్క; సః = ఆ; బాహుః = చేయి; రాఘవబాణకృత్తః = రాముని బాణంబులచే ఛేదింపబడినదై; సముద్గరః = ఇనుపగుదియలతోఁ గూడినదై; తస్మిన్ = ఆ; హరిరాజసైన్యే = వానరరాజుండగు సుగ్రీవుని సైన్యమునందు; పపాత = పడెను. తాం = ఆ; వానరవాహినీం చ = వానరసైన్యమును; జఘాన = చంపెను.

పర్వతశిఖరాకారంబగు కుంభకర్ణుని బాహువు ముద్గరసహితంబుగా రామాస్త్రంబుచే ఖండితంబై, వానరసైన్యంబునఁ బడి, యవ్వానరసైన్యములఁ జంపెను. అని, తాత్పర్యము.

తే వానరా భగ్నహతావశేషాః
పర్యంత మాశ్రిత్య తదా విషణ్ణాః ౧౮౫
ప్రవేపితాంగం దదృశు స్సుఘోరం
నరేంద్రరక్షోధిపసన్నిపాతమ్

టీక॥ భగ్నహతావశేషాః = పరాజితులు కాఁగాను చంపఁబడఁగాను మిగిలిన; తే = ఆ; వానరాః = వానరులు; తదా = అప్పుడు; విషణ్ణాః = దుఃఖితులయి; పర్యంతం = సమీపమును; ఆశ్రిత్య = పొంది; ప్రవేపితాంగం = వడంకుచున్నయవయవములు గలవాళ్లుగా; సుఘోరం = మిక్కిలియు భయంకరమయిన; నరేంద్రరక్షోధిపసన్నిపాతం = రామకుంభకర్ణులద్వంద్వయుద్ధమును; దదృశుః = చూచిరి.

పరాజితులుకాఁగా వధింపఁబడఁగా మిగిలినవానరులప్పుడు, దుఃఖితులయి, సమీపమునఁ జేరి, భయమునఁ గడగడ వడంకుచు, మహాభయంకరంబగు రామకుంభకర్ణులద్వంద్వయుద్ధముం జూచిరి. అని, తాత్పర్యము.

స కుంభకర్ణోఽస్త్రనికృత్తబాహు

ర్మహాన్నికృత్తాగ్ర ఇవాచలేంద్రః. ౧౪౬

ఉత్పాటయామాస కరేణ వృక్షం

తతోఽభిదుద్రావ రణే నరేంద్రమ్

టీక॥ అస్త్రనికృత్తబాహుః-అస్త్రముచే ఖండింపఁబడిన బాహువుగల; సః-ఆ; కుంభకర్ణః-కుంభకర్ణుఁడు; నికృత్తాగ్రః-ఛేదింపఁబడిన శిఖరముగల; మహాన్-గొప్పదగు; అచలేంద్ర ఇవ (స్థితః)-పర్వతశ్రేష్ఠమువలె నున్నవాఁడై; కరేణ-చేతిచేత; వృక్షం-చెట్టును; ఉత్పాటయామాస-పెల్లగించెను. తతః-అంత; రణే-యుద్ధమునందు; నరేంద్రం-రాముని; అభిదుద్రావ-ఎదుర్కొని పరుగెత్తెను.

అట్లు వాయవ్యాస్త్రంబుచే, నొకచేయి ఖండింపఁబడుటయు, నా కుంభకర్ణుండు, ఖండితశిఖరంబగు మహాపర్వతంబుకరణి నొప్పుచు, రెండవచేత నొక వృక్షంబుఁ బెఱికి, దానితో రామునిమీఁది కడరెను. అని, తాత్పర్యము.

స తస్య బాహుం సహసాలవృక్షం

సముద్యతం పన్నగభోగకల్పమ్. ౧౪౭

ఐంద్రాస్త్రయుక్తేన జఘాన రామో

బాణేన జాంబూనదచిత్రితేన

టీక॥ సః-ఆ; రామః-రాముఁడు; సహసాలవృక్షం-సాలవృక్షముతోఁగూడినదియు; సముద్యతం-ఎత్తఁబడినదియు; పన్నగభోగకల్పం-సర్పశరీరముతో సమానమునగు; తస్య-ఆ కుంభకర్ణునియొక్క; బాహుం-చేతిని; ఐంద్రాస్త్రయుక్తేన-ఐంద్రాస్త్రముతోఁ గూడినదియు; జాంబూనదచిత్రితేన-బంగారముచేనలంకృతమయినదియునగు; బాణేన-అమ్ముచేత; జఘాన-ఖండించెను.

ఆ రాముఁడు, కాంచనచిత్రితంబగు అమ్మున నైంద్రాస్త్రంబుఁ గూర్చి, పన్నగాకారంబగు సాలయుతంబా

స ౬౭

బాహువును గూడ, సాలవృక్షసహితంబు గా ఖండించివైచెను. అని, తాత్పర్యము.

స కుంభకర్ణస్య భుజో నికృత్తః
పపాత భూమౌ గిరిసన్నికాశః ౹౭౮౹
వివేష్టమానోఽభిజఘాన వృక్షాన్
శైలాన్ శిలా వానర రాక్షసాంశ్చ

టీక॥ గిరిసన్నికాశః - పర్వతసమానంబును; కుంభకర్ణస్య - కుంభకర్ణుని యొక్క; సః భుజః - ఆ బాహువు; నికృత్తః - ఛేదింపబడినదై; భూమౌ - నేల యందు; పపాత - పడెను. వివేష్టమానః - దొర్లుచున్నదై; వృక్షాన్ - చెట్లను; శైలాన్ - పర్వతములను; శిలాః - బండ్లను; వానర రాక్షసాంశ్చ - వానరులను రాక్షసులను; అభిజఘాన - కొట్టెను.

పర్వతాకారంబగు నా కుంభకర్ణుని బాహువు ఖండింపబడినదై నేలఁగూలి దొర్లుచు, చెట్లను గుట్టలను బండ్లను వానరులను రాక్షసులను నుగ్గుగ నేలం బడినది.

అని, తాత్పర్యము.

తం ఛిన్నబాహుం సమవేక్ష్య రామ
స్సమాపతంతం సహసా నదంతమ్ ౹౭౯౹
ద్వావర్ధచంద్రౌ నిశితౌ ప్రగృహ్య
చిచ్ఛేద పాదౌ యుధి రాక్షసస్య

టీక॥ రామః - రాముడు; ఛిన్నబాహుం - ఖండింపబడిన చేతులుగలవాడును; సహసా - శీఘ్రముగా; సమాపతంతం - వచ్చుచున్నవాడును; నదంతం - అఱచుచున్నవాఁడునగు; తం - ఆకుంభకర్ణుని; సమవేక్ష్య - చూచి; నిశితౌ - కడుతులయిన; అర్ధచంద్రౌ - అర్ధచంద్రాకారబాణంబులను; ద్వౌ - రెంటిని; ప్రగృహ్య - ఎత్తి; యుధి - యుద్ధమునందు; రాక్షసస్య - రాక్షసుని యొక్క

కృత్తః; పాదౌ - పాదములను; చిచ్ఛేద - ఛేదించెను.

రాముండు; అట్లు కుంభకర్ణుని దుకెండుచేతులను ఖండించి యుటుమీఁద మైఁబచ్చుటకుఁ జూచి, తీక్ష్ణంబులగు రెండు అర్ధచంద్రబాణంబులంబూని యుటసి, యతనిపాదంబులను ఛేదించివైచెను.

అని, తాత్పర్యము.

తౌ తస్య పాదౌ ప్రదిశో దిశశ్చ
గిరీన్ గుహాశ్చైవ మహార్ణవం చ
లఙ్కాం చ సేనాం కపిరాక్షసానాం
వినాదయన్తౌ వినిపేతతుశ్చ

టీక. తస్య - ఆకుంభకర్ణునియొక్క; తౌ పాదౌ - ఆ పాదములును; ప్రదిశః - విదిక్కులను; దిశశ్చ - దిక్కులను; గిరీన్ - పర్వతములను; గుహాశ్చ - గుహలను; మహార్ణవం చ - మహాసముద్రమును; లఙ్కాం - లంకాపురిని; కపిరాక్షసానాం - వానరరాక్షసులయొక్క; సేనాం - సేనను; వినాదయన్తౌ - ధ్వనింపఁజేయుచు; వినిపేతతుః - పడెను.

ఆకుంభకర్ణునిపాదంబులు నేలం బడునప్పుడు, దిక్కులను విదిక్కులను బర్వతంబులను గుహలను మహాసముద్రంబును లంకాపురియు వానరసేనయు రాక్షససేనయు నిండి చెలంగెనది.

అని, తాత్పర్యము.

నికృత్తబాహుః స వికృత్తపాదో
విదార్య వక్త్రం బడబాముఖాభమ్. ౧౪౧
దుద్రావ రామం సహసాభిగర్జన్
రాహుర్యథా చన్ద్రమివాన్తరిక్షే

టీక. స (అధ్యాహృతము) = ఆకుంభకర్ణుఁడు; నికృత్తబాహుః - ఛేదింపఁబడిన బాహువులుగలవాఁడై; వికృత్తపాదః - ఛేదింపఁబడిన పాదములుగలవాఁడై; బడబాముఖాభం - బడబాముఖముయొక్క - కాంతివంటికాంతిగల; వక్త్రం - నోరును; విదార్య - తెఱచుకొని; అభిగర్జన్ - అఱచుచు; అన్తరిక్షే -

ఆకాశమునందు; రాహుః = రాహువు; చంద్రమివ = చంద్రునివలె; రామం = రాముని; సహసా = శీఘ్రముగ; దుద్రావ = పరుగెత్తెను.

కుంభకర్ణుండు ఖండితపాణిపాదుండై బడబాముఖము సీతాంబుగ నోరు దెఱచుకొని గర్జించుచు, రాహువు చంద్రునిమీఁదికిఁబోవునట్లు రామునిమీఁదికి తివేగంబునంబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

> అపూరయత్తస్య ముఖం శితాగ్రై
> రామశ్శరైర్హేమవినద్ధపుంఖైః. ౧౫౨
> సపూర్ణవక్త్రో న శశాక వక్తుం
> చుకూజ కృచ్ఛ్రేణ ముమోహ చాపి

టీక॥ రామః = రాముఁడు; శితాగ్రైః = కడిఁదిలయిన కొనలుగలవియు; హేమవినద్ధపుంఖైః = బంగరుచేఁ బూయఁబడినపిడులుగలవియునగు; శరైః = అమ్ములచేత; తస్య = ఆ రాముని; ముఖం = నోరును; అపూరయత్ = నించెను. సః = ఆకుంభకర్ణుఁడు; పూర్ణవక్త్రః = నింపఁబడిననోరుగలవాఁడై; వక్తుం = మాటలాడుటకు; న శశాక = చాలఁడయ్యె. కృచ్ఛ్రేణ = కష్టముచేత; చుకూజ = అఱచెను. ముమోహ అపి = మూర్ఛనొందెను.

రాముండు, తీక్ష్ణంబులును గాంచనపుంఖంబులు నగు అమ్ములఁ గుంభకర్ణుని నోటినిండఁ గుప్పించెను; అతఁడు, నోటినిండ అమ్ములు నిండియుండుటంజేసి, మాటలాడఁజాలక, మిట్టకెలకుల అఱచి, మూర్ఛనొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

> అథాదదే సూర్యమరీచికల్పం
> స బ్రహ్మదండాంతకకాలకల్పమ్. ౧౫౩
> అరిష్టమైంద్రం నిశితం సుపుంఖం
> రామశ్శరం మారుతతుల్యవేగమ్

టీక॥ అథ = అంత; సః = ఆ; రామః = రాముఁడు; సూర్యమరీచికల్పం = సూర్యకిర

ణముతో సమానమయినదియు; బ్రహ్మదండాంతకకాలకల్పం- బ్రహ్మదండముతోను నాశకరుండగు యమునితోను సమానమయినదియు; అరిష్టం-శత్రువులకు అశుభము గలిగించునదియు; ఐంద్రిం- ఇంద్రనిర్మితమును; సుపుంఖం-మంచి పింజగలదియు; మారుతతుల్యవేగం-వాయువుతో సమానమయిన వేగము లదియు; శితం-తీక్ష్ణమయినదియునగు; శరం-అమ్మును; ఆదదే- గ్రహించెను.

అంత, రాముండు, సూర్యప్రభంబును బ్రహ్మదండముం బోలినదియు పరిలయకాలంబునందలి యమునకు సరిజప్పినదియు శత్రువుల కశుభంబు గల్గించునదియు నింద్రనిర్మితంబును కాంచనపుంఖంబును వాయువేగంబును తీక్ష్ణంబునగు దివ్యబాణంబుం దీసెను. అని, తాత్పర్యము.

తం వజ్రజాంబూనదచారుపుంఖం
ప్రదీప్తసూర్యజ్వలనప్రకాశమ్. ౧౫౪
మహేంద్రవజ్రాశనితుల్యవేగం
రామః ప్రచిక్షేప నిశాచరాయ

టీ॥ రామః- రాముండు; వజ్రజాంబూనదచారుపుంఖం-వజ్రముచేతను బంగారుచేతను విచిత్రమయినసుందరమగు పింజగలదియు; ప్రదీప్తసూర్యజ్వలనప్రకాశం- ప్రకాశించుచున్న సూర్యునియొక్కయు అగ్నియొక్కయు కాంతివంటి కాంతిగలదియు; మహేంద్రవజ్రాశనితుల్యవేగం- దేవేంద్రవజ్రాయుధముతోను పిడుగుతోను సమానమయిన వేగముగలదియునగు; తం-ఆ బాణమును; నిశాచరాయ-రాక్షసునకైన కంఠకరునికొఱకు; ప్రచిక్షేప- ప్రయోగించెను.

వజ్రఖచితంబును గాంచనమయంబునుసుందరంబునగు పింజగలదియు సూర్యాగ్నితేజంబును దేవేంద్రవజ్రాయుధసమానంబును, పిడుగుంబోలినదియును నగు దివ్యబాణంబును, రాముండుకుంభకర్ణునిపై వైచెను.

అని, తాత్పర్యము.

స సాయకో రాఘవ బాహుచోదితో

దిశః స్వభాసా దశ సంప్రకాశయన్. ౧౫౭
సధూమ వైశ్వానర దీప్తదర్శనో
జగామ శక్రాశని వీర్యవిక్రమః

టీక॥ శక్రాశనివీర్యవిక్రమః-ఇంద్రుని వజ్రాయుధముయొక్క వేగంబువంటి వేగంబును బరాక్రమంబువంటి పరాక్రమంబును గల; సః-ఆ; సాయకః - అమ్ము; రాఘవబాహుచోదితః-రాముని భుజముచే బంపఁబడినదై; సధూమవైశ్వానరదీప్తదర్శనః-పొగతోఁ గూడినదియు మండుచున్నదియు నగు నగ్నివలెఁ జూడఁబడుచున్నదై; స్వభాసా-తన కాంతిచేత; దిశః-దిక్కులను; దశ-పదింటిని; సంప్రకాశయన్-ప్రకాశింపఁ జేయుచు; జగామ-పోయినది.

దేవేంద్రుని వజ్రాయుధంబునకుం బోలె, బలపరాక్రమంబులు గలయాదివ్యాస్త్రమ్ము, రామబాహుప్రయుక్తంబై, సధూమంబగుజ్వలదగ్నిశిఖాగ్రంబుపగిదిఁ జెలరిల్లుచు, దనకాంతిచేదశదిశలు వెలుఁగం జేయుచుఁ, గుంభకర్ణునిమీఁదికిఁ బాఱెను. అని, తాత్పర్యము.

స తన్మహాపర్వత కూటసన్నిభం
వివృత్తదంష్ట్రం చలచారుకుండలమ్. ౧౫౮
చకర్త రక్షోధిపతే శ్శిర స్తథా
యథైవ వృత్రస్య పురా పురందరః

టీక॥ పురా-మున్ను; పురందరః-ఇంద్రుఁడు; వృత్రస్య-వృత్రునియొక్క; శిరః(అధ్యాహృతము) - తలను; యథా-ఎట్లో; తథైవ-అట్లే; సః - అమ్ము; మహాపర్వతకూటసన్నిభం-గొప్పపర్వతశిఖరముతో సమానమును; వివృత్తదంష్ట్రం-తిరుగుడుపడినకోఱలు గలదియు; చలచారుకుండలం-చలించుచున్నసుందరము లయిన కుండలములుగలదియునగు; తత్-ఆ; రక్షోధిపతేః-కుంభకర్ణునియొక్క; శిరః-శిరస్సును; చకర్త-ఖండించెను.

మున్ను దేవేంద్రుండు వృత్రాసురుని శిరస్సు ఖండించునట్లు, ఆదివ్యమమ్ము మహాపర్వతశిఖరాకారంబును పెద్దకోఱలుగలదియుఁ జంచలంబులగు సుందర

కుండలముల నొప్పుచున్నదియు నగు కుంభకర్ణుని శిరస్సును, ఖండిం చెను. అని, తాత్పర్యము.

కుంభకర్ణ శిరో భాతి కుండలాలంకృతం మహత్. ౧౫౭
ఆదిత్యే భ్యుదితే రాత్రౌ మధ్యస్థ ఇవ చంద్రమాః

టీక॥ మహత్ = గొప్పదియు; కుండలాలంకృతం = కుండలములచేనలంకరింపబడినదియునగు; కుంభకర్ణశిరః = కుంభకర్ణునితల; రాత్రౌ = రాత్రియందు; ఆదిత్యే = అదితిదేవతాకములయిన పునర్వసునక్షత్రములు; అభ్యుదితే = ఉదయించినవగుచుండగా; మధ్యస్థః = నడుమనున్న; చంద్రమాఇవ = చంద్రునివలె; భాతి = ప్రకాశించుచుండెను.

రెండు కుండలములచే నలంకృతంబయి ఖండిత వేగంబున నాకాశగతంబయియున్న కుంభకర్ణునిశిరస్సు, రాత్రి సందు దయించిన పునర్వసు నక్షత్రముల రెంటి నడుమనుండు చంద్రబింబము వలె, ప్రకాశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తద్రామ బాణాభిహతం పపాత
రక్షశ్శిరః పర్వత సన్నికాశమ్. ౧౫౮
బభంజ చర్యా గృహగోపురాణి
ప్రాకార ముచ్చం త మపాతయచ్చ

టీక॥ పర్వతసన్నికాశం = పర్వతముతోసమానమయిన; తత్ = ఆ; రక్షశ్శిరః = రాక్షసుడగు కుంభకర్ణుని శిరస్సు; రామబాణాభిహతం = రాముని బాణముచేఁగొట్టఁబడినదై; పపాత = పడెను. చర్యాగృహగోపురాణి = చర్యాగృహములను పురద్వారములను; బభంజ = విఱిచెను; ఉచ్చం = ఉన్నతమయిన; తం = ఆ; ప్రాకారం = ప్రహరిని; అపాతయచ్చ = పడఁద్రోసెను.

పర్వతాకారంబగు కుంభకర్ణుని శిరస్సు, రామబాణహతి నేలఁబడుటయు, నప్పుడువానిదెబ్బకు, చర్యాగృహంబులను పురద్వారంబులను ప్రాకారంబును విఱిగి నేలఁగూలినవి.

అని, తాత్పర్యము.

న్యపతత్కుంభకర్ణోఽథ స్వకాయేన నిపాతయన్. ౧౫౯
ప్లవంగమానాం కోట్యశ్చ పరితస్సంప్రధావతామ్

టీక॥ అథ=అంత; కుంభకర్ణః = కుంభకర్ణుండును; స్వకాయేన=తనదేహముచేత; పరితః=చుట్టును; సంప్రధావతాం=పరుగెత్తుచున్న; ప్లవంగమానాం = వానరులయొక్క; కోట్యః=కోట్లను; నిపాతయన్=పడవేయుచు; న్యపతత్=పడెను.

మఱియు, కుంభకర్ణునికి దేహము పడుచుండఁగా, చుట్టుప్రక్కలను పరుగెత్తుచున్న వానరులనేకకోట్లు నలిగిపోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తస్యాతికాయం హిమవత్ప్రకాశం
రక్షస్తతస్తోయనిధౌ పపాత. ౧౬౦
గ్రాహాన్పరాన్ మీనవరాన్ భుజంగాన్
మమర్ద భూమించ తథా వివేశ

టీ॥ తతః=అంత; అతికాయం=గొప్పశరీరముగలవాఁడును; హిమవత్ప్రకాశం = హిమవత్పర్వతముయొక్క కాంతివంటికాంతిగలవాఁడును అగు; తత్=ఆ; రక్షః= రాక్షసుఁడగుకుంభకర్ణుఁడును; తోయనిధౌ=సముద్రమునందు; పపాత=పడెను; పరాన్=శ్రేష్ఠములైన; గ్రాహాన్=మొసళ్లను; మీనవరాన్=మత్స్యశ్రేష్ఠములను; భుజంగాన్=సర్పములను; మమర్ద = మర్దించెను. తథా = అట్లును; భూమించ=భూమిని; వివేశ=ప్రవేశించెను.

అంత, హిమవత్పర్వతాకారుఁడగు కుంభకర్ణునిదేహంబు, సముద్రమునం బడి గ్రాహంబులను మత్స్యశ్రేష్ఠములను సర్పంబులను మర్దించి, భూమిని ప్రవేశించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ హతే బ్రాహ్మణదేవశత్రౌ
మహాబలే సంయతి కుంభకర్ణే. ౧౬౧
చచాల భూర్భూమిధరాశ్చ సర్వే

హర్షాచ్చ దేవా స్తుములం ప్రణేదుః

టీక॥ మహాబలే = అధికమయినబలముగల; తస్మిన్ = ఆ; కుంభకర్ణే = కుంభకర్ణుండు; సంయతి = యుద్ధమునందు; హతే = చంపబడఁగా; భూమిః = భూమి; చచాల = చలించినది. భూమిధరాశ్చ = పర్వతములును; సర్వే = అన్నియు; చేలుః (అధ్యాహృతము) = చలించినవి. దేవాశ్చ = దేవతలును; హర్షాత్ = సంతోషమువలన; తుములం = అధికముగా; ప్రణేదుః = అఱచిరి.

మహాబలశాలియగు నాకుంభకర్ణుఁడు, యుద్ధంబున, నిహతుండగుటయు, భూమియుఁబర్వతంబులును జలించినవి, దేవతలుసంతోషంబున సింహనాదంబులుగావించిరి. అని. తాత్పర్యము.

తతస్తు దేవర్షిమహర్షిపన్నగా
స్సురాశ్చ భూతాని సుపర్ణగుహ్యకాః. ౧౬౨
సయక్షగంధర్వగణా నభోగతాః
ప్రహర్షితా రామపరాక్రమేణ

టీ॥ తతస్తు = అంతను; నభోగతాః = ఆకాశమునొందిన; దేవర్షిమహర్షిపన్నగాః = దేవర్షులును మహర్షులును సర్పములును; సురాశ్చ = దేవతలును; భూతాని = భూతములును; సయక్షగంధర్వగణాః = యక్షులయొక్కయు గంధర్వులయొక్కయు సమూహములతోఁగూడిన; సుపర్ణగుహ్యకాః = గరుత్మంతుఁడును గుహ్యకులును; రామపరాక్రమేణ = రాముని పరాక్రమముచేత; ప్రహర్షితాః = మిక్కిలియును సంతోషమునొందినారు.

అంత, దేవతలును దేవర్షులును మహర్షులును సర్పములును భూతంబులును గరుడగుహ్యకులును యక్షులును గంధర్వులును, ఆకాశగతులై రామపరాక్రమంబుఁజూచి, మిక్కిలి సంతోషమునొందిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు తే తస్య వధేన భూరిణా
మనస్వినో నైరృతరాజబాంధవాః. ౧౬౩

తతస్తు నైరృత్య వ్యథితా రఘూత్తమం
హర్షం సమేత్యైవ యథా సురార్దితాః

టీక॥ తతస్తు = అంతను; మనస్స్వినః = ధైర్యవంతులగు; తే = ఆ; నైరృతరాజబాంధవాః = రావణుని యొక్క బంధువులు; ఘోరతరాం = అధికముగా; తస్య = ఆకుంభకర్ణుని యొక్క; వధేన = చంపుటచేత; వ్యథితాః = వ్యథితులై; సురార్దితాః = దేవతలచే పీడింపబడిన యసురులవలె; హర్షం = సంతోషమును; సమేత్యైవ = పొంది; రఘూత్తమం = రాముని; సమీక్ష్య (అధ్యాహృతము) = చూచి; తత్రైవ = అక్కడనే; నేదుః = అఱచిరి.

అంతట, ధైర్యశాలులగు రావణుని ... బంధువులగు రాక్షసులు కుంభకర్ణుని వధచే మిక్కిలి వ్యథితులై, దేవతలచే పీడింపబడిన యసురులవలె ... రాముని జూచి, ... యత్యంతభయముతో ... నాదము చేసిరి.

అని, తాత్పర్యము.

స దేవలోకస్య తమో నిహత్య
సూర్యో యథా రాహుముఖా ద్విముక్తః. ౧౭౪
తథా వ్యభాసీ త్ప్లవగాన్ మధ్యే
నిహత్య రామో యుధి కుంభకర్ణం

టీ॥ రాహుముఖాత్ = రాహువు యొక్క ముఖమునుండి; విముక్తః = విడువబడిన; సూర్యః = సూర్యుడు; దేవలోకస్య = దేవలోకము యొక్క; తమః = చీకటిని; నిహత్య = పోగొట్టి; యథా = ఎట్లో; తథా = అట్లే; సః = ఆ; రామః = రాముడు; యుధి = యుద్ధమునందు; కుంభకర్ణం = కుంభకర్ణుని; నిహత్య = చంపి; ప్లవగానాం మధ్యే = వానరుల మధ్యమునందు; వ్యభాసీత్ = ప్రకాశించెను.

రాహుముఖమునుండి విడువబడిన సూర్యుడు, దేవలోకమునందలి చీకటిని పోగొట్టి ప్రకాశించునట్లు, రాముడు, వానరులమధ్యమునందు యుద్ధమునందు కుంభకర్ణునివధించి, మిక్కిలి యతిశయితేజంబునఁ బ్రకాశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స ౬౭

ప్రహర్షమీయుర్హ్యహవస్తు వానరాః
ప్రబుద్ధపద్మ ప్రతిమై రివాననైః ౧౬౫
అపూజయన్ రాఘవ మిష్టభాగినం
హతే రిపౌ భీమబలే దురాసదే

టీక॥ బహవః=అనేకులయిన; వానరాస్తు=వానరులును; ప్రబుద్ధపద్మప్రతిమైరివ(స్థితైః)=వికసించిన కమలములుగానున్నవివలెనున్నట్టి; ఆననైః=ముఖములతో; ప్రహర్షం=సంతోషమును; ఈయుః=పొందిరి. భీమబలే= భయంకరమయినబలముగల; దురాసదే= చేనకరానట్టి; రిపౌ = శత్రువయినకుంభకర్ణుండు; హతే=చంపఁబడఁగా; ఇష్టభాగినం=ఇష్టము నొందిన; రాఘవం=రామునిఁ; అపూజయన్=పూజించిరి.

వానరులందఱు, భయంకరపరాక్రముండును దుర్జయుండునగు కుంభకర్ణుండునిహతుండగుటకు వికసితంబులగు కమలంబులంబోలు ముఖంబులతో నొప్పుచుఁ,బరమసంతుష్టులయి, కుంభకర్ణవధరూపంబగు నిష్టసిద్ధి నొందిన రామునింబూజించిరి.

అః, తాత్పర్యము.

స కుంభకర్ణం సురసంఘ మర్దనం
మహత్సు యుద్ధేషు పరాజిత శ్రమమ్ ౧౬౬
ననంద హత్వా భరతాగ్రజో రణే
మహాసురం వృత్ర మివామరాధిపః

టీక॥ భరతాగ్రజః = భరతునియన్నయగు; సః=ఆరాముఁడు; సురసంఘమర్దనం= దేవసమూహమునుమర్దించువాఁడును; మహత్సు= గొప్పవగు; యుద్ధేషు=యుద్ధములయందు; పరాజితశ్రమం = జయింపఁబడినశ్రమముగలవాఁడునగు; కుంభకర్ణం= కుంభకర్ణునిఁ; రణే = యుద్ధమునందు; హత్వా=వధించి; అమరాధిపః = దేవేంద్రుఁడు; మహాసురం=గొప్పయసురుఁడగు; వృత్రం=వృత్రుని; హత్వా(అధ్యాహృతము)ఇవ=వధించినవలె; ననంద

ద—సంతోషించెను.

భరతునియన్నయగు రాముఁడు, దేవసమూహములను మర్దించువాఁడును మహాయుద్ధంబులనన్నింటిని అవలీలగా జయించినవాఁడునగు కుంభకర్ణునియుద్ధంబునవధించి, వృత్రాసురునివధించిన దేవేంద్రునిపగిది మిక్కిలియు సంతోషంబునొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇతి, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, సప్తషష్టితమస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టాక్షరము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికావ్యాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండసప్తషష్టితమసర్గటీక,

ముగిసినది.

శ్రీ

అష్టషష్టితమసర్గప్రారంభః.

కుంభకర్ణం హతం దృష్ట్వా రాఘవేణ మహాత్మనా
రాక్షసా రాక్షసేంద్రాయ రావణాయ న్యవేదయన్. ౧

టీ॥ రాక్షసాః = రాక్షసులు; మహాత్మనా = అధికమయిన పరాక్రమముగల; రాఘవేణ = రామునిచేత; హతం = చంపఁబడిన; కుంభకర్ణం = కుంభకర్ణుని; దృష్ట్వా = చూచి; రాక్షసేంద్రాయ = రాక్షసులకుఁ బ్రభువయిన; రావణాయ = రావణునికొఱకు; న్యవేదయన్ = తెలిపిరి.

రాక్షసులు, కుంభకర్ణుండు, మహాపరాక్రమశాలియగు రామునిచే హతుండగుటను జూచి, రాక్షసాధీశ్వరుండగు రావణునికిం దెలిపిరి.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— ఈశ్లోకమునందు రాక్షసేంద్రాయయను స్థలంబుననుండు యకారముచే గాయత్రిపదునెనిమిదవయక్షరము సంగ్రహింపఁబడినది. పదునేడువేలశ్లోకంబులయినవి. పదునెనిమిదవ గ్రంథసహస్రంబునకిది మొదటిది.

రాజన్ స కాలసంకాశః సంయుక్తః కాలకర్మణా
విద్రావ్య వానరీం సేనాం భక్షయిత్వా చ వానరాన్.

టీ॥ రాజన్ = రాక్షసరాజుఁడవగు రావణుఁడా! కాలసంకాశః = యమునితోసమానుఁడగు; సః = ఆకుంభకర్ణుఁడు; వానరీం = వానరసంబంధియగు; సేనాం = సైన్యమును; విద్రావ్య = పాఱఁదోలి; వానరాన్ = వానరులను; భక్షయిత్వా చ = భక్షించియు; కాలకర్మణా = మృత్యుకార్యముతో; సంయుక్తః = కూడినాఁడు.

రాక్షసరాజుఁడవగు రావణుఁడా! మృత్యుసమానుఁడగు నాకుంభకర్ణుఁడు, వానరసేననంతయు జయించియుఁ, బెక్కువానరులను భక్షించియుఁ, దుదకు మరణంబునొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రతపిత్వా ముహూర్తంచ ప్రశాంతో రామ తేజసా

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆకుంభకర్ణుఁడు; ముహూర్తం=కొంచెము సేపు; ప్రతపిత్వాచ= తపింపఁజేసియు; రామతేజసా= రాముని పరాక్రమముచే; ప్రశాంతః=శాంతిఁబొందినాఁడు.

కుంభకర్ణుండు, కొంచెముసేపు పరాక్రమించి వానరులనెల్లఁ దపింపఁజేసి, రామతేజంబున నడంగెను.

అని, తాత్పర్యము.

కాయేనార్ధ ప్రవిష్టేన సముద్రం భీమదర్శనమ్. ౩
నికృత్త కంఠో రుధుజో విసృజన్ రుధిరం బహు
రుధ్వా ద్వారం శరీరేణ లంకాయాః పర్వతోపమః. ౪

టీక॥ పర్వతోపమః=కొండతోఁబోలినట్టి; సః(అధ్యాహృతము)=ఆకుంభకర్ణుఁడు; నికృత్త కంఠోరుభుజః= ఖండింపఁబడిన కంఠమును దొడలును చేతులునుగలవాఁడై; బహు=అధికమయిన; రుధిరం=రక్తమును; విసృజన్ = కారుచు; భీమదర్శనం= భయంకరమయి నచూపుగల; సముద్రం=సముద్రమును; అర్ధప్రవిష్టేన= సగముచొచ్చిన; కాయేన=మొండెముతో; శరీరేణ=తనుచే; లంకాయాః = లంకయొక్క; ద్వారం=వాకిటిని; రుధ్వా= అడ్డగించి; వర్తతే(అధ్యాహృతము)=ఉన్నాఁడు.

పర్వతాకారుఁడగు నా కుంభకర్ణుఁడు నరికివేఁబడినా, అధికముగా నెత్తురుగారు, మొండెము సగము అగాధమగు సముద్రములోఁ బ్రవేశించి మిగతమూపట్టును, తల, లంకాద్వారంబు నడ్డగించియును, భయంకరంబై యున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

కుంభకర్ణ స్తవ భ్రాతా కాకుత్స్థ శరపీడితః
అగండభూతో వికృతో దావదగ్ధ ఇవ ద్రుమః. ౫

టీ॥ తవ=నీయొక్క; భ్రాతా=తమ్ముఁడయిన; కుంభకర్ణః = కుంభకర్ణుఁడు; కాకుత్స్థశరపీడితః = రాముని బాణములచేతఁ బీడింపఁబడిన

స ౬౮

వారై; వికృతః = వికారమునొందినవారై; దావదగ్ధః = కార్చిచ్చుచే దహింపబడిన; ద్రుమ ఇవ = వృక్షమువలె; లగండభూతః = పిండముగానైనాఁడు.

నీతమ్ముఁడు కుంభకర్ణుఁడందు, రామబాణంబులచే, దావాగ్నిదగ్ధంబగు వృక్షంబుపోలె, ఖండంబుగాఁ బిండాకారిభూతుఁడైనాఁడు. అని, రాక్షసులు, రావణునకుం జెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తం శ్రుత్వా నిహతం సంఖ్యే కుంభకర్ణం మహాబలమ్
రావణశ్శోకసంతప్తో ముమోహ చ పపాత చ. ౭

టీక॥ రావణః = రావణుఁడు; మహాబలం = అధికమైనబలముగల; కుంభకర్ణం = కుంభకర్ణునిని; సంఖ్యే = యుద్ధమునందు, నిహతం = చంపఁబడినవానిగా; శ్రుత్వా = విని; శోకసంతప్తః = దుఃఖముచే దపింపఁజేయఁబడినవాఁడై; ముమోహ చ = మూర్ఛనొందెను. పపాత చ = పడెను.

రావణుఁడు, మహాబలుండగు కుంభకర్ణుండు యుద్ధంబున నిహతుండగుట విని దుఃఖితుండై, మూర్ఛనొంది నేలం బడెను. అని, తాత్పర్యము.

పితృవ్యం నిహతం దృష్ట్వా దేవాంతకనరాంతకౌ
త్రిశిరాశ్చాతికాయశ్చ రురుదు శ్శోకపీడితాః. ౮

టీక॥ దేవాంతకనరాంతకౌ = దేవాంతకుండును నరాంతకుండును; త్రిశిరాశ్చ = త్రిశిరుండును; అతికాయశ్చ = అతికాయుండును; పితృవ్యం = పినతండ్రిని; నిహతం = చంపఁబడినవానిఁగా; దృష్ట్వా = చూచి; శోకపీడితాః = దుఃఖముచే పీడింపఁబడినవారలయి; రురుదుః = ఏడ్చిరి.

దేవాంతకుండును నరాంతకుండును త్రిశిరుండును అతికాయుండును, పినతండ్రి చచ్చుటను విని, దుఃఖపీడితులయి, రోదనంబు గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

భ్రాతరం నిహతం దృష్ట్వా రామేణాక్లిష్టకర్మణా
మహోదర మహాపార్శ్వౌ శోకాక్రాంతౌ బభూవతుః.

టీ॥ మహోదరమహాపార్శ్వౌ- మహోదరుండును మహాపార్శ్వుండు ను; భ్రాతరం- తోబుట్టువును; అక్లిష్టక ర్మణా- దుఃఖకరము కాని కార్యముగ ల; రామేణ- రామునిచేత; నిహతం- చం పబడినవానిగా; దృష్ట్వా- చూచి; శో కాక్రాంతౌ- దుఃఖముచేనాక్రమింప బడినవారు; బభూవతుః- అయిరి.

మహోదరమహాపార్శ్వులు, త మసహోదరుండగు కుంభకర్ణుండు రామునిచే వధింపబడినాఁడని తెలిసి, ప రమదుఃఖితులయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతః కృచ్ఛ్రాత్సమాసాద్య సంజ్ఞాం రాక్షసపుంగవః ।
కుంభకర్ణవధాద్దీనో విలలాప స రావణః ॥

టీ॥ తతః- అంత; రాక్షసపుంగవః- రాక్షసశ్రేష్ఠుండగు; సః- ఆ; రావణః- రావణుండు; కృచ్ఛ్రాత్- కష్టమువలన; సంజ్ఞాం- తెలివిని; సమాసాద్య- పొంది; కుంభకర్ణవధాత్- కుంభకర్ణుని వధమువలన; దీనః- దుఃఖితుండై; విలలా ప- విలపించెను.

అంతట, రాక్షసశ్రేష్ఠుండగు రావణుండు, ఎట్టకేలకు మూర్ఛ దేఱి, కుంభ కర్ణవధంబు దలంచుకొని, దీనుండై, యాక్రోశంబున విలపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

హా వీర రిపుదర్పఘ్న కుంభకర్ణ మహాబల
త్వం మాం విహాయ వై దైవాద్యాతోఽసి యమసాదనమ్. ౧౦

టీ॥ హా- అయ్యో!; వీర- పరాక్రమ శాలి; రిపుదర్పఘ్న- శత్రువులగర్వము నుబోఁగొట్టువాఁడవు; మహాబల- అధి కమగు బలముగలవాఁడవునగు; కుంభ కర్ణ- కుంభకర్ణుఁడా!; త్వం- నీవు; మాం- నన్ను; విహాయ- విడిచియు; దైవాత్- దైవమువలన; యమసాదనం- యముని గృహమును; యాతః- పొందిన వాఁడవు; అసి- అగుచున్నావు.

అయ్యో! వీరుండవు, శత్రుగర్వంబు డంచువాఁడవు మహాబలుండవునగు కుం భకర్ణుఁడా! నీవు దైవగతంబున నిప్పు డు నన్ను విడిచి, యమలోకంబునొంది నావుగదా! అని, తాత్పర్యము.

మమ శల్యమనుద్ధృత్య బాంధవానాం మహాబల

శత్రుసైన్యం ప్రతాప్యైక స్త్వం మాం సంత్యజ్య గచ్ఛసి. ౧౧

టీక॥ మహాబల=అధికమయినబలము గలకుంభకర్ణుఁడా! త్వం=నీవు; మమ=నాయొక్క; బాంధవానాం=బంధువులయొక్క=యు; శల్యం=దుఃఖమును; అనుద్ధృత్య=నశింపఁజేయక; ఏకః=ఒక్కఁడవె; శత్రుసైన్యం=శత్రువులసైన్యమును; ప్రతాప్య=తపింపఁజేసి; మాం=నన్ను; సంత్యజ్య=విడిచి; గచ్ఛసి=పోవుచున్నావు.

మహాబలుండవగు కుంభకర్ణుఁడా! నాదుఃఖమును బంధువులదుఃఖమును దీర్చకయె, యొక్కఁడవె శత్రువులం జయించి, నన్నువిడిచిపెట్టి పోవుచున్నావేమి? అని, తాత్పర్యము.

ఇదానీం ఖల్వహం నాస్మి యస్య మే దక్షిణో భుజః
పతితో యం సమాశ్రిత్య నబిభేమి సురాసురాన్. ౧౨

టీక॥ యం=దేని; సమాశ్రిత్య=ఆశ్రయించి; సురాసురాన్ (సురాసురేభ్యః)=దేవాసురులవలన; నబిభేమి=భయపడనో; సః(అధ్యాహృతము)=అట్టి; యస్య=ఏ; మే=నాయొక్క, దక్షిణః=కుడిదైన; భుజః=చేయి; పతితః=పడినదో; సః(అధ్యాహృతము)=అట్టి; అహం=నేను; ఇదానీంఖలు=ఇప్పుడుగదా! నాస్మి=వధింపఁబడితిని.

నేను దేని నాశ్రయించి దేవాసురులకు భయపడకుందునో, అట్టి నాదక్షిణభుజము పడిపోయినందున, నేనిప్పుడు వధింపఁబడితిని.

అని, తాత్పర్యము.

కథ మేవం విధో వీరో దేవదానవదర్పహా
కాలాగ్నిరుద్రప్రతిమో రణే రామేణవై హతః. ౧౩

టీక॥ ఏవంవిధః=ఇట్టి; వీరః=పరాక్రమశాలియును; దేవదానవదర్పహా=దేవతలయొక్కయు దానవులయొక్కయు గర్వమునుహరించువాఁడును; కాలాగ్నిరుద్రప్రతిమః=కాలాగ్నిరుద్రునితోఁ బోలికగలవాఁడునగు కుంభకర్ణుఁడు; కథం=ఎట్లు; రణే=యుద్ధమునందు; రామేణవై=రామునిచేతనె; హతః=చంపఁబ

[illegible]నాఁడు? ఇట్టిమహావీరుండవును దేవదానవుల గర్వంబణంచినవాఁడవును కాలాగ్నిరుద్ర[illegible] సమానుండవును ఘనుండవునగు నిన్ను, యుద్ధమున, రాముం డెట్లువధించినాఁడు? అని, తాత్పర్యము.

యస్య తే వజ్ర[illegible] [illegible] [illegible]సనం సదా
స కథం రామబాణా[illegible] [illegible]సుప్తోసి మహీతలే. ౧౪

[illegible]; తే-నీకు; సదా-ఎల్ల ప్పుడును; వజ్ర[illegible] [illegible] మొక్క-దెబ్బ; [illegible]; న స్యాత్-చేయదో; స[illegible] [illegible] ధ్యాహ్న[illegible]ము[illegible]-ఎట్లు; రామబాణార్తః- రామునిబాణముచేఁ బీడింపఁబడినవాఁడవై; మహీతలే - భూమి [illegible]; [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], వజ్రాయుధంబు దెబ్బలు [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], ఎట్లు, రామబాణ[illegible] [illegible]ఁడవై నేల[illegible] [illegible]. అని, తాత్పర్యము.

ఏతే దేవగణాః సా[illegible] [illegible] గగనే స్థితాః
నిహతం త్వాం [illegible] [illegible] [illegible]. ౧౫

ఏతే-[illegible]; దేవగణాః- దేవ[illegible] సమూహములు; ఋషిభిస్సార్ధం - ఋషులతోఁ గూడ; గగనే-ఆకాశమందు; స్థితా[illegible] [illegible]లయి; [illegible] యుద్ధమునందు; నిహతం- వధింపఁబడిన; త్వాం-నిన్ను; దృష్ట్వా-చూచి; [illegible] [illegible] [illegible]యు సంతోషించిన [illegible] [illegible] అనుచున్నారు. [illegible] దేవతలందఱు, ఋషులతోఁ [illegible] [illegible], యుద్ధమున నిహ[illegible] [illegible], [illegible] సంతో [illegible] [illegible] గావించు [illegible]. అని, తాత్పర్యము.

[illegible] మత్త్వైవ సం[illegible] లబ్ధ[illegible] ప్లవంగమాః
[illegible]హంతీహ దుర్గాణి లంకాద్వారాణి సర్వశః. ౧౬

టీక॥ సంహృష్టాః= సంతుష్టులగు; ప్లవంగమాః= వానరులు; లబ్ధలక్షాః= పొందఁబడిన యవసరము గలవారలై; అద్యైవ= ఇప్పుడే; మగాలాణి= పొందన లవిగాని; లంకాద్వారాణి= లంకాపుర ద్వారములను; స్పృశంతి= అన్నిటిని; ఆరోక్ష్యంతి హి= ఎక్కఁగలరుగదా! ధృతిమం= నశ్చరుము.

పరమసంతుష్టులగు వానరులు, అవసరంబుఁజూచుకొని, యిప్పుడే మిట్టివారికిఁబొందనలవిగాని లంకాద్వారంబుల నారోహింతురు; నిశ్చయము.

అని, తాత్పర్యము.

రాజ్యేన నాస్తి మే కార్యం కింకరిష్యామి సీతయా
కుంభకర్ణవిహీనస్య జీవితే నాస్తి మే రతిః. ౭

టీక॥ మే= నాకు; రాజ్యేన = రాజ్యముచేత; కార్యం= పని; నాస్తి= లేదు. సీతయా= సీతచే; కింకరిష్యామి= ఏమిచేయఁ గలను? కుంభకర్ణవిహీనస్య= కుంభకర్ణునిచే విడువఁబడిన; మే = నాకు; జీవితే= ప్రాణమునందు; రతిః= ఆసక్తి; నాస్తి= లేదు.

నాకు, ఇంక రాజ్యముతోనే పనిలేదు; ఇంక సీతతో నేనునే మిఁగలను? కుంభకర్ణుని విడిచి నేను జీవించియుండఁజాలను. అని, తాత్పర్యము.

యద్యహం భ్రాతృహంతారం నహన్మి యుధి రాఘవమ్
నను మే మరణం శ్రేయో నచేదం వ్యర్థ జీవితమ్. ౧౮

టీక॥ అహం= నేను; యుధి = యుద్ధమునందు; భ్రాతృహంతారం= తమ్మునిచంపిన; రాఘవం= రాముని; నహన్మి యది= వధింపనేని; మే= నాకు; మరణం నను= చావే; శ్రేయః= మంచిది. ఇదం= ఈ; వ్యర్థజీవితం = వ్యర్థమయినబ్రతుకు; నచ= కాదు.

నేను, నాతమ్మునింజంపిన రాముని యుద్ధంబున వధింపఁజాలనేని, నాకును మరణంబె మంచిది; వ్యర్థమయినబ్రతుకెంతమాత్రము మంచిది గాదు.

అని, తాత్పర్యము..

అద్యైవ తం గమిష్యామి దేశం యత్రానుజో మమ

నహి భ్రాతౄన్ సముత్సృజ్య క్షణం జీవితు ముత్సహే. ౧౯

టీక॥ యత్ర- ఎచ్చట; మమ- నాయొక్క; అనుజః- తమ్ముఁడు; వర్తతే- (అఖ్యాహృతము)- ఉన్నాఁడో; తం- ఆ; దేశం- ప్రదేశమును; అద్యైవ- ఇప్పుడే; గమిష్యామి- పొందెదను; భ్రాతౄన్- బహువచనము పూజార్థము; తమ్మునిని; సముత్సృజ్య- విడిచి; క్షణం- క్షణమయినను; జీవితుం- బ్రతుకుటకు; న సముత్సహే- కోరనుగదా!

ఇప్పుడే నా తమ్ముఁడు పోయిన చోటికిఁ బోయెదను; నా తమ్ముని విడిచి నేను క్షణమయినను బ్రతికియుండనొల్లను.

అని, తాత్పర్యము.

దేవా హి మాం హసిష్యంతి దృష్ట్వా పూర్వాపకారిణమ్
కథ మింద్రం జయిష్యామి కుంభకర్ణ హతే త్వయి. ౨౦

టీక॥ దేవాః- దేవతలు; పూర్వాపకారిణం- మున్ను అపకారము గావించి(న); మాం- నన్ను; దృష్ట్వా- చూచి; హసిష్యంతి హి- నవ్వఁగలరుగదా! కుంభకర్ణ- కుంభకర్ణుఁడా! త్వయి- నీవు; హతే- చంపఁబడినవాఁడవు కాఁగా; ఇంద్రం- ఇంద్రుని; కథం- ఎట్లు; జయిష్యామి- జయింపఁగలను!

దేవతలు, మున్ను నే నపకారముగావించిన నన్నుఁ జూచి యిప్పుడు ఎగతాళిసేయుదురు; కుంభకర్ణుఁడా! నీవు హతుఁడవయితివే; ఇంక నేను దేవేంద్రుని నెట్లు జయింతును.

అని, తాత్పర్యము.

త దిదం మా మనుప్రాప్తం విభీషణ వచ శ్శుభమ్
య దజ్ఞానా న్మయా తస్య నగృహీతం మహాత్మనః. ౨౧

టీక॥ మహాత్మనః - పూజ్యమయిన స్వభావము గల; తస్య- ఆ విభీషణుని యొక్క; యత్- ఏమాట; మయా- నాచేత; అజ్ఞానాత్- తెలివితేమివలన; నగృహీతం- అంగీకరింపఁబడలేదో; తత్- అట్టి; ఇదం- ఈ; శుభం- మంగళకరమయిన; విభీషణవచః- విభీషణుని మాట; మాం- నన్ను; అనుప్రాప్తం- పొందినది.

మహాత్ముండగు విభీషణుండు చెప్పిన మంగళకరంబగు మాట యిప్పుడు నాకు యథార్థముగా సంభవించినది; ముష్ట అజ్ఞానంబున నమాటవిననైతిని. అని, తాత్పర్యము.

విభీషణ వచో యావత్ కుంభకర్ణ ప్రహస్తయోః
వినాశోయం సముత్పన్నో మాం వ్రీళయతి దారుణః. ౨౨

టీక॥ యావత్-ఎప్పుడు; దారుణః-భయంకరమయిన; అయం-ఈ; కుంభకర్ణప్రహస్తయోః - కుంభకర్ణప్రహస్తులయొక్క; వినాశః- నాశము; సముత్పన్నః - కలిగినదో; తదా (అధ్యాహృతము)-అప్పుడు; విభీషణవచః-విభీషణునిమాట; మాం-నన్ను; వ్రీళయతి- సిగ్గుపడచేయుచున్నది, పీడించుచున్నదనట.

ఇట్లు భయంకరముగా, ప్రహస్తుడును కుంభకర్ణుండును నాశంబునొందుటవలన, విభీషణుండు చెప్పినమాట, యిప్పుడెంతయు నామనస్సును పీడించుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

తస్యాయం కర్మణః ప్రాప్తో విపాకో మమ శోకదః
యన్మయా ధార్మిక శ్శ్రీమాన్ స నిరస్తో విభీషణః. ౨౩

టీక॥ అయం-ఇది; మయా-నాచేత; ధార్మికః- ధర్మమునాచరించువాడును; శ్రీమాన్-అందఱికన్న నధికుండునగు; సః-ఆ; విభీషణః-విభీషణుడు; నిరస్త(ఇతి)యత్- తఱుమఁబడిన వాఁడనునదియేదిగలదో; తస్య-ఆ; మనాయొక్క; కర్మణః- కార్యముయొక్క; శోకదః-దుఃఖముగలిగించునట్టి; విపాకః-పరిపాకము-

నేనుమున్ను పరమధార్మికుండును శ్రీమంతుండునగు నావిభీషణునిం దఱిమికొట్టితినే, ఆతప్పుయొక్క ఫలమిదియే దుఃఖరూపంబున నాకనుభవంబునకు వచ్చినది. అని, రావణుండు, విలపించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి బహువిధ మాకులాంత రాత్మా
కృపణ మతీవ విలప్య కుంభకర్ణమ్

న్యపత దథ దశాననో భృశార్త
స్తమనుజ మింద్ర రిపుం హతం విదిత్వా. ౨౪

టీక॥ దశాననః=రావణుఁడు; ఇంద్రరిపుం=ఇంద్రునిశత్రువయిన; తం=ఆ; అనుజం=తమ్మునిఁ; హతం=చంపఁబడిన వానిఁగా; విదిత్వా=తెలిసికొని; ఆకులాంతరాత్మా=వ్యాకులమయినమనస్సు గలవాఁడై; కుంభకర్ణం=కుంభకర్ణునిఁగూర్చి; ఇతి=ఇట్లు; బహువిధం=పెక్కువిధములుగా; కృపణం=దీనముగా; అతీవ=మిక్కిలియు; విలప్య=విలపించి; అథ=అంత; భృశార్తః=మిక్కిలియు దుఃఖితుండై; న్యపతత్=పడెను.

రావణుండు, కుంభకర్ణుమరణంబువిని, యీప్రకారంబున నానావిధంబులదీనంబుగా మిక్కిలియు విలపించి, యంత, దుఃఖంబు సహింపఁజాలక, మూర్ఛితుండై నేలంబడెను,

అని, తాత్పర్యము.

ఇతి, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, అష్టషష్టితమస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండాష్టషష్టితమసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీః

ఏకోనసప్తతితమసర్గప్రారంభః.

ఏవం విలపమానస్య రావణస్య దురాత్మనః
శ్రుత్వా శోకాభితప్తస్య త్రిశిరా వాక్యమబ్రవీత్. ౧

టీక॥ త్రిశిరాః = త్రిశిరుడు; ఏవం = ఇట్లు; విలపమానస్య = విలపించుచున్నవాడును; శోకాభితప్తస్య = దుఃఖముచేత తపింపచేయబడిన వాడును; దురాత్మనః = దుష్టస్వభావుండునగు; రావణస్య = రావణునియొక్క; విలాపం (అధ్యాహృతము) విన్నను; శ్రుత్వా = విని; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

త్రిశిరుండు, ఇట్లు శోకాక్రాంతుడై విలపించుచున్న దురాత్ముండగు రావణుని విలాపంబుని విని యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవమేవ మహావీర్యో హతో నస్తాత మధ్యమః
నతు సత్పురుషా రాజన్ విలపంతి యథా భవాన్. ౨

టీక॥ రాజన్ = రావణుడా! నః = మాయొక్క; తాత మధ్యమః = నడిమి తండ్రి; ఏవమేవ = ఈప్రకారముగనే; మహావీర్యః = అధికమయిన పరాక్రమము కలవాడు; హతః = చంపబడినాడు; భవాన్ యథా = నీవువలె; సత్పురుషాస్తు = సత్పురుషులుమాత్రము; నవిలపంతి = ఏడ్వరు.

రావణుడా! మీనడిమి తండ్రియగు కుంభకర్ణుండు, నీవుచెప్పినట్లు మిక్కిలి పరాక్రమశాలి సందేహములేదు! దైవయోగంబున హతుండయ్యె; అయితే; నీయట్లు పెద్దలు, ఎంతమాత్రము విలపింపరు. అని, తాత్పర్యము.

నూనం త్రిభువనస్యాపి పర్యాప్తస్త్వమసి ప్రభో
స కస్మాత్ప్రాకృత ఇవ శోచస్యాత్మాన మీదృశమ్. ౩

టీక॥ ప్రభో = నాయకుడవగు రావణుడా! త్వం = నీవు; త్రిభువనస్యాపి =

మూఁడులోకములకైనను! పర్యాప్తః = చాలినవాఁడవు! అసి = అగుచున్నావు! సః = అట్టినీవు; ప్రాకృతఇవ = అల్పునివలె; ఈదృశం = ఇట్టి; ఆత్మానం = నిన్ను గూర్చి; కస్మాత్ = ఎందువలన; శోచసి = దుఃఖించుచున్నావు?

రాక్షసనాయకుఁడవగు రావణుఁడా! నీవొక్కఁడవె ముల్లోకంబులను సాధింపఁజాలుదువు; అట్టినీవు, నిన్నుఁ గుఱించి, ప్రాకృతునివలె, ఏల దుఃఖించెదవు? అని, తాత్పర్యము.

బ్రహ్మదత్తాసి తే శక్తిః కవచస్సాయకో ధనుః
సహస్రఖరసంయుక్తో రథో మేఘస్వనో మహాన్. ౪

టీ॥ తే = నీకు; బ్రహ్మదత్తా = బ్రహ్మదేవునిచేఁ బ్రసాదింపఁబడిన; శక్తిః = శక్తియు; కవచః = కవచమును; సాయకః = బాణమును; ధనుః = ధనుస్సును; సహస్రఖరసంయుక్తః = వేయికంచరగాడిదలతోఁ గూడినదియు; మేఘస్వనః = మేఘముయొక్క ధ్వనివంటిధ్వనిగలదియు; మహాన్ = గొప్పదియునగు; రథః = రథమును; అస్తి = కలదు.

నీకు, బ్రహ్మదేవుఁడొసంగిన శక్తియు కవచంబును బాణంబును ధనుస్సును, వేయిగాడిదలతోఁ గూడినదియు మేఘగర్జనంబువంటిధ్వనిగలదియునగు మహారథంబును గలవు. అని, తాత్పర్యము.

త్వయా సకృద్వినా శస్త్రైర్విశస్తా దేవదానవాః
స సర్వాయుధసంపన్నో రాఘవం శాస్తుమర్హసి. ౫

టీ॥ సకృత్ = ఒకానొకప్పుడు; వినా శస్త్రైః = ఆయుధములేక; త్వయా = నీచేత; దేవదానవాః = దేవతలును దానవులును; విశస్తాః = భేదింపఁబడిరి. సః = అట్టి(నీవు); సర్వాయుధసంపన్నః = సమస్తములయిన యాయుధములతోఁ గూడినవాఁడవై; రాఘవం = రామునిన్; శాస్తుం = శిక్షించుటకు; అర్హసి = తగుదువు.

ఒకప్పుడు, నీవు, ఆయుధంబేమియు లేకయె, దేవతలను దానవులనుం గూడ, జయించియున్నావు; అట్టినీవు, సమస్తాయుధంబులతోఁ గూడి, రాముని జయింపఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

కామం తిష్ఠ మహారాజ నిర్గమిష్యామ్యహం రణమ్
ఉద్ధరిష్యామి తే శత్రూన్ గరుడః పన్నగానివ. ౬

టీక॥ మహారాజ=రాక్షసమహారాజుండవగు రావణుండా! కామం=మిక్కిలి స్వస్థముగా తిష్ఠ=ఉండుము. అహం=నేను; రణం=యుద్ధమును గూర్చి; నిర్గమిష్యామి=వెడలెదను. అహం=అస్మచ్ఛబ్దవాచ్యుడనగు నేను; తే=నీయొక్క; శత్రూన్=శత్రువులను; గరుడః=గరుత్మంతుడు; పన్నగానివ=సర్పములను వలె; ఉద్ధరిష్యామి=పెకిలించి వైచెదను.

రాక్షస మహారాజుండవగు రావణుండా! స్వస్థముగా నుండుము; నేను యుద్ధమునకు బోయెదను; గరుత్మంతుడు సర్పములను శిక్షించునట్లు నీ శత్రువుల నందఱను శిక్షించెదను. అని, తా.

శంబరో దేవరాజేన నరకో విష్ణునా యథా
తథాద్య శయితా రామో మయా యుధి నిపాతితః. ౭

టీక॥ దేవరాజేన=దేవేంద్రుని చేత; శంబరః=శంబరాసురుండు; విష్ణునా=విష్ణుదేవుని చేత; నరకః=నరకుండు; యథా=ఎట్లో; తథా=అట్లు; రామః=రాముండు; అద్య=ఇప్పుడు; మయా=నాచేత; యుధి=యుద్ధమునందు; నిపాతితః=పడద్రోయబడినవాడై; శయితా=పరుండగలండు.

దేవేంద్రుండు శంబరాసురునిం బోలె విష్ణుదేవుండు నరకునిం బోలె నే నిప్పుడు యుద్ధమున రాముని చంపి పడవైచెదను. అని, త్రిశిరుండు, రావణునితో చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రుత్వా త్రిశిరసో వాక్యం రావణో రాక్షసాధిపః
పునర్జాతమివాత్మానం మన్యతే కాలచోదితః

టీక॥ రాక్షసాధిపః=రాక్షసులకు ప్రభువైన; రావణః=రావణుండు; త్రిశిరసః=త్రిశిరుని యొక్క; వాక్యం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; కాలచోదితః=మృత్యువుచే ప్రేరేపింపబడినవాడై; ఆత్మానం=తన్ను; పునర్జాతమివ=మఱల

బుట్టినవారివలె; వ్యనదత = గర్జించెను. రాక్షసరాజుండగు రావణుడు, త్రిశిరుని మాటలను విని, క్రౌంచపక్షివలె	టుండెను. తన్మూలమున జన్మమునొందిన ట్లుగర్జించెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రుత్వా త్రిశిరసో వాక్యం దేవాన్తకనరాన్తకౌ
అతికాయశ్చ తేజస్వీ బభూవు ర్యుద్ధహర్షితాః. ౯
తతోఽహ మహమిత్యేవ గర్జన్తో నైరృతర్షభాః

టీక॥ నైరృతర్షభాః = రాక్షసశ్రేష్ఠులగు; దేవాన్తకనరాన్తకౌ = దేవాంతకుండును నరాంతకుండును; తేజస్వీ = పరాక్రమవంతుండగు; అతికాయశ్చ = అతికాయుండును; త్రిశిరసః = త్రిశిరుని యొక్క; వాక్యం = మాటను; శ్రుత్వా = విని; తతః = అంత; అహమహం = నేను నేను; ఇత్యేవ = అనియే; గర్జన్తః = అఱచుచు; యుద్ధహర్షి	తాః = యుద్ధముచే సంతోషమునొందినవారలు; బభూవుః = అయిరి. రాక్షసశ్రేష్ఠులగు దేవాంతకుండు నరాంతకుండును పరాక్రమశాలియగు నతికాయుండును త్రిశిరుని మాటను విని, నేను యుద్ధమునకుం బోయెదను నేను బోయెదను యుద్ధమునకని యుద్ధోత్సాహముగ గర్జించిరి. అని, తాత్పర్యము.

రావణస్య సుతా వీరా శ్శక్రతుల్యపరాక్రమాః. ౧౦

టీక॥ రావణస్య = రావణునియొక్క; సుతాః = కొమరులు; వీరాః = పరాక్రమవంతులు. శక్రతుల్య పరాక్రమాః = దేవేంద్రునితో సమానమయిన పరాక్రమముగలవారలు.	రావణుని పుత్త్రులందఱు, మహాపరాక్రమశాలులు; పరాక్రమంబున దేవేంద్రునిపగిదివారలు. అని, తాత్పర్యము.

అంతరిక్షగతా స్సర్వే సర్వే మాయావిశారదాః
సర్వే త్రిదశదర్పఘ్నా స్సర్వేచ రణదుర్జయాః. ౧౧

టీక॥ తే(అధ్యాహ్యానము)=ఆ రావణపుత్రులు; సర్వే=అందఱును; అంతరిక్షగతాః=అంతరిక్షము నొందినవారలు, సర్వే=అందఱును; మాయావిశారదాః=మాయలందు బలిష్ఠులు. సర్వే=అందఱును; త్రిదశదర్పఘ్నాః=దేవతలగర్వమును బోగొట్టువారలు; సర్వేచ=అందఱును; రణదుర్జయాః=యుద్ధమునందు జయింప నలవిగానివారలు.

రావణునికొడుకులందఱు, ఆకాశగతులయి యుద్ధముసేయువారలు; అందఱు మాయలం బలిష్ఠులు; అందఱు దేవతలగర్వంబడంచువారలు; అందఱు నుయుద్ధంబున జయింప నలవిగానివారలు. అని, తాత్పర్యము.

సర్వే సుబలసంపన్నా స్సర్వే విస్తీర్ణకీర్తయః
సర్వే సమరమాసాద్య నశ్రూయంతే పరాజితాః. ౧౨
దేవైరపి సగంధర్వైః సకిన్నరమహోరగైః

టీక॥ సర్వే=అందఱును; సుబలసంపన్నాః=అధికమయినబలముతోఁగూడినవారలు. సర్వే=అందఱును; విస్తీర్ణకీర్తయః=విశాలమయినకీర్తిగలవారలు. సర్వే=అందఱును; సమరం=యుద్ధమును; ఆసాద్య=పొంది; సగంధర్వైః=గంధర్వులతోఁగూడిన; సకిన్నరమహోరగైః=కిన్నరులతోను మహాసర్పములతోనుంగూడిన; దేవైరపి=దేవతలచేతను; పరాజితాః=పరాజయము నొందినవారలుగా; నశ్రూయంతే=వినబడరు.

అందఱును మహాబలశాలులు; అందఱును అధికమయినకీర్తిగలవారలు; అందఱును, యుద్ధమునందు, గంధర్వులును కిన్నరులును మహోరగులును దేవతలును ఒకటిఁబెట్టవచ్చినను, పరాజయము నొందనివారలు.

అని, తాత్పర్యము.

సర్వేచ విదుషో వీరా స్సర్వే యుద్ధవిశారదాః ౧౩
సర్వే ప్రవరవిజ్ఞానా స్సర్వే లబ్ధవరా స్తథా

టీక॥ సర్వేచ=అందఱును; విదుషః(విద్వాంసః)=పండితులు. వీరాః = శ

రాక్రమశాలులు. సర్వే=అందఱును; యుద్ధవిశారదాః=యుద్ధమునందుఁబండితులు. సర్వే=అందఱును; ప్రవరజ్ఞానాః=శ్రేష్ఠమయినజ్ఞానముగలవారలు. తథా=అట్లు; సర్వే=అందఱును; లబ్ధవరాః=పొందఁబడినవరములుగలవారలు.

అందఱునుబండితులువీరులు, అందఱుయుద్ధసమర్థులు; అందఱునుఉత్తమమయినశాస్త్రజ్ఞానముగలవారలు; అందఱునువరబలంబుగలవారలు.

అని, తాత్పర్యము.

స తైస్తదా భాస్కరతుల్యవర్చసై
స్సుతైర్వృతశ్శత్రుబలప్రమర్దనైః. ౧౪
రరాజ రాజా మఘవా యథామరై
ర్వృతో మహాదానవదర్పనాశనైః

టీక॥తదా=అప్పుడు; భాస్కరతుల్యవర్చసైః (భాస్కరతుల్య వర్చోభిః)=సూర్యునితోసమానమయిన కాంతిగలవారలును; శత్రుబలప్రమర్దనైః=శత్రుసైన్యములమర్దించువారలునగు; తైః=ఆ; సుతైః=కొడుకులచేత; వృతః=చుట్టఁబడిన; రాజా=రాక్షసరాజుడగురావణుఁడు; మహాదానవదర్పనాశనైః=మహాదానవులయొక్కగర్వమునునశింపఁజేయునట్టి; అమరైః=దేవతలచే; వృతః=చుట్టఁబడిన; మఘవాయథా=దేవేంద్రుఁడువలె; రరాజ=ప్రకాశించెను.

అప్పుడారాక్షసరాజుఁడగు రావణుండు, సూర్యతేజస్కులును శత్రుబలములమర్దించువారలునగు కొడుకులచేఁబరివేష్టితుండై, దానవులగర్వంబడంచునట్టి దేవతలచేఁబరివృతుండగు దేవేంద్రునిభంగిఁబ్రకాశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స పుత్రాన్ సంపరిష్వజ్య భూషయిత్వా చ భూషణైః. ౧౫
ఆశీర్భిశ్చ ప్రశస్తాభిః ప్రేషయామాస సంయుగే

టీక॥సః=ఆరావణుఁడు; పుత్రాన్=కొడుకులను; సంపరిష్వజ్య=కౌఁగిలించుకొని; భూషణైః=సొమ్ములచేత; భూషయిత్వాచ=అలంకరించియును;

ప్రశస్తాభిః=ఉత్తమములయిన; ఆశీర్భిశ్చ=ఆశీర్వచనములతోనుంగూడ; సంయుగే= యుద్ధముఃనిమిత్తము; ప్రేషయామాస=పంపెను.

ఆరావణుఁడు, కొడుకులనుగవుఁగిలించుకొని, భూషణంబులనలంకరించి, ప్రశస్తంబులగునాశీర్వచనంబులొసంగి, యుద్ధంబునకుఁబంపెను.

అని, తాత్పర్యము.

యుద్ధోన్మత్తంచ మత్తంచ భ్రాతరౌచాపి రావణః. ౧౬
రక్షణార్థం కుమారాణాం ప్రేషయామాస సంయుగే

టీ॥ రావణః=రావణుఁడు; సంయుగే=యుద్ధమునందు; కుమారాణాం=కొడుకులయొక్క; రక్షణార్థం=రక్షించుటకొఱకు; యుద్ధోన్మత్తంచ = మహోదరుండనునామాంతరముగలయుద్ధోన్మత్తుని; మత్తంచ=మహాపార్శ్వుఁడనునామాంతరముగలమత్తుని, భ్రాతరౌచాపి= తమ్ములను; ప్రేషయామాస=పంపెను.

రావణుఁడు, యుద్ధంబునఁగొడుకులకురక్షణార్థముగా, తనతమ్ములయినమహోదరమహాపార్శ్వులం బంపెను. అని, తాత్పర్యము.

తేభివాద్య మహాత్మానం రావణం రిపురావణమ్. ౧౭
కృత్వా ప్రదక్షిణంచైవ మహాకాయాః ప్రతస్థిరే

టీ॥ మహాకాయాః= పెద్దదేహముగల; తే=వారలు; మహాత్మానం=అధికమయినపరాక్రమము గలవాఁడును; రిపురావణం=శత్రువులనేడ్పించువాఁడునగు; రావణం=రావణునిని; అభివాద్య=నమస్కరించి; ప్రదక్షిణంచైవ=ప్రదక్షిణమును; కృత్వా=చేసి; ప్రతస్థిరే=వెడలిరి.

మహాకాయులగునారాక్షసులు, మహాత్ముండును శత్రువులనేడ్పించువాఁడునగురావణునకు నమస్కరించి ప్రదక్షిణంబుగావించి, యుద్ధంబునకుఁబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

సర్వౌషధీభి ర్గంధైశ్చ సమాలభ్య మహాబలాః. ౧౮

నిర్జగ్ము ర్నైరృతశ్రేష్ఠా ప్రతస్థే యుద్ధకాంక్షిణః

టీక॥ మహాబలాః=అధికమయినబలముగల; నైరృతశ్రేష్ఠాః=రాక్షసోత్తములగు; ఏతే=ఈ; షట్=ఆర్వురు; యుద్ధకాంక్షిణః= యుద్ధముఁగోరువారలయి; సర్వౌషధీభిః= సమస్తౌషధులచేతను; గంధైశ్చ=గంధములచేతను; సమాలభ్య=పూసికొని; నిర్జగ్ముః=వెడలిరి.

మహాబలశాలులగు రాక్షసోత్తము లీయార్వురును, ఆ యుద్ధప్రహారంబుడిప్పించునట్టి యోషధులను నానావిధసుగంధములను బూసికొని, యుద్ధోత్సాహంబున వెడలి రని, తాత్పర్యము.

త్రిశిరాశ్చాతికాయశ్చ దేవాంతకనరాంతకౌ. ౧౯

మహోదరమహాపార్శ్వౌ నిర్జగ్ముః కాలచోదితాః

టీక॥ త్రిశిరాశ్చ=త్రిశిరుండును; అతికాయశ్చ=అతికాయుఁడును; దేవాంతకనరాంతకౌ = దేవాంతకుఁడును నరాంతకుఁడును; మహోదరమహాపార్శ్వౌ= మహోదరుఁడును మహాపార్శ్వుఁడును; కాలచోదితాః=యమునిచేఁ బ్రేరింపఁబడినవారలయి; నిర్జగ్ముః=వెడలిరి.

త్రిశిరుండును అతికాయుఁడును దేవాంతకుఁడును నరాంతకుండును మహోదరుండును మహాపార్శ్వుండును ఈయార్వురును, కాలచోదితులయి, యుద్ధంబునకు వెడలిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్సుదర్శనం నామ నీలజీమూతసన్నిభమ్. ౨౦

ఐరావత కులే జాత మారురోహ మహోదరః

టీక॥ తతః=అంత; మహోదరః=మహోదరుఁడు; ఐరావతకులే = ఐరావతమువంశంబునందు; జాతం=పుట్టినదియు; నీలజీమూతసన్నిభం=నల్లనిమేఘముతోఁ సమానమునగు; సుదర్శనం నామ= సుదర్శనంబను పేరుగల యేనుంగును; ఆరురోహ=ఎక్కెను.

అంత, మహోదరుండు, ఐరావత

కులంబునఁబుట్టినదియు నల్లనిమేఘంబు వంటిదియునగు గజంబు నారోహించె | ను. అని, తాత్పర్యము.

సర్వాయుధసమాయుక్తం తూణీభిశ్చ స్వలంకృతమ్. ౨౧
రరాజ గజ మాస్థాయ సవితేవా స్తమూర్ధని

టీక॥సః(అర్థాత్ప్రాప్తము)= ఆమహోదరుఁడు; సర్వాయుధసమాయుక్తం=సమస్తములయిన యాయుధములతోఁగూడినదియు;తూణీభిశ్చ=అమ్ములపొదులతోను; స్వలంకృతం=చక్కఁగానలంకరింపఁబడినదియునగు;గజం=ఏనుఁగును;ఆస్థాయ=అధిష్ఠించి; అస్తమూర్ధని= అస్తమయ పర్వతశిఖరమునందు;సవితేవ=సూర్యుఁడువలె; రరాజ=ప్రకాశించెను.

అమ్మహోదరుండు, సమస్తాయుధములతోను అమ్ముంబొదులతోను నొప్పుచున్నగజంబునారోహించి,యందు అస్తగిరియందుసూర్యునివలెని , విన్నాణోన్ముఖుండైయొప్పుచుండెను.
అని, తాత్పర్యము.

హయోత్తమసమాయుక్తం సర్వాయుధసమాకులమ్. ౨౨
ఆరురోహ రథశ్రేష్ఠం త్రిశిరా రావణాత్మజః

టీక॥రావణాత్మజః= రావణునికుమారుఁడగు;త్రిశిరాః=త్రిశిరుఁడు; హయోత్తమసమాయుక్తం= అశ్వశ్రేష్ఠములతోఁగూడినదియు; సర్వాయుధసమాకులం=సమస్తాయుధములచేనిండినదియునగు; రథశ్రేష్ఠం=ఉత్తమరథమును;ఆరురోహ=ఎక్కెను.

రావణపుత్రుఁడగు త్రిశిరుండు, ఉత్తమాశ్వంబులఁబూన్చినదియు సమస్తాయుధంబులతోఁగూడినదియునగు నుత్తమరథమునారోహించెను.
అని, తాత్పర్యము.

త్రిశిరా రథమాస్థాయ విరరాజ ధనుర్ధరః. ౨౩
సవిద్యుదుల్కః శైలాగ్రే సేంద్రచాప ఇవాంబుదః

టీక॥ధనుర్ధరః=ధనుస్సునుధరించిన; త్రిశిరాః=త్రిశిరుఁడు; రథం=రథము

న; అధిష్ఠాయ=అధిష్ఠించి; శైలాగ్రే=పర్వతశిఖరమునందు; సవిద్యున్మండలాః=మెఱుపులతోను కొఱువులతోనుంగూడినవియు; సేంద్రచాపాః = ఇంద్రధనస్సుతోఁగూడినవియునగు; అంబుదాఇవ=మేఘములవలె; విరరాజ=ప్రకాశించెను.

కాంచనచిత్రంబగు ధనస్సు దాల్చి రథగతుండై యున్న త్రిశిరుఁడు, మెఱుపులతోను కొఱువులతోను ఇంద్రధనుస్సుతోనుంగూడి పర్వతశిఖరంబునందున్న మేఘంబులవలెఁ దేజరిల్లెను.

అని, తాత్పర్యము.

త్రిభిః కిరీటై శ్శుశుభే త్రిశిరా స్స రథోత్తమే. ౨౪
హిమవానివ శైలేంద్ర స్త్రిభిః కాంచనపర్వతైః

టీక॥ సః=ఆ; త్రిశిరాః=త్రిశిరుఁడు; రథోత్తమే=రథశ్రేష్ఠమునందు; త్రిభిః=మూఁడైన; కిరీటైః=కిరీటములచేత; త్రిభిః=మూఁడైన; కాంచనపర్వతైః= బంగారుశిఖరములచేత; శైలేంద్రః=పర్వతరాజగు; హిమవానివ=హిమవత్పర్వతమువలెన్; శుశుభే=ప్రకాశించెను.

ఆత్రిశిరుండు, అయ్యుత్తమరథమునందు, మూఁడుతలలందును మూఁడుకిరీటములుగలవాఁడై, మూఁడు బంగారుశిఖరములుగల పర్వతరాజంబగు హిమవత్పర్వతంబుకరణిఁ బ్రకాశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

అతికాయోపి తేజస్వీ రాక్షసేంద్రసుత స్తదా. ౨౫
ఆరురోహ రథశ్రేష్ఠం శ్రేష్ఠస్సర్వధనుష్మతామ్
సుచక్రాక్షం సుసంయుక్తం సానుకర్షం సకూబరమ్. ౨౬
తూణీబాణాసనై ర్దీప్తం ప్రాసాసిపరిఘాకులమ్

టీక॥ తదా=అప్పుడు; రాక్షసేంద్రసుతః=రాక్షసరాజుఁడగు రావణునికొడుకును; తేజస్వీ= అధికమయినపరాక్రమము గలవాఁడును; సర్వధనుష్మతాం=ఎల్లవిలుకాండ్రలోపలను; శ్రేష్ఠః=శ్రేష్ఠుఁడునగు; అతికాయోపి= అతికాయుఁడును; సుచక్రాక్షం= మంచిచక్రములును ఇరుసులును గలదియు; సుసంయుక్తం= మిక్కిలియు దృఢమును; సానుకర్షం=క్రిందిమ్రానుతోఁగూడిన

దియు; సకూబరం=నొగతోఁగూడినదియు; తూణీబాణాసనైః=అమ్ములపొదులచేతను ధనుస్సులచేతను; దీప్తం=ప్రకాశించుచున్నదియు; ప్రాసాసిపరిఘాకులం=ఈఁటెలచేతను ఖడ్గములచేతను ఇనుపగుదియలచేతను:నిండినదియునగు; రథశ్రేష్ఠం=రథోత్తమమును; అరుహ్య=ఎక్కెను.

అప్పుడు, మహాపరాక్రమశాలియు ధనుర్ధరులయందరిలోనుత్తముఁడును నగు రాక్షస రాజపుత్రుఁడైన యతికాయుండు, మంచిచక్రములును కన్నులునుగలదియు.మిక్కిలియుదృఢంబుగాఁ డిగ్రిందఁదగిలించియు వ్రాఁసితోఁ గూడినదియునొగతోఁగూడినదియు అమ్ములపొదులతోను ధనుస్సులతోను నొప్పుచున్నదియు ఈఁటెలుఖడ్గములు ఇనుపగుదియలుమొదలగువానితో నిండియుండునదియునగు నుత్తమరథంబు నారోహించెను. అని,తాత్పర్యము.

స కాంచనవిచిత్రేణ మకుటేన విరాజతా. ౨౭
భూషణైశ్చ బభౌ మేరుః కిరణైరివ భాసయన్

టీక॥సః=అయతికాయుఁడు; విరాజతా=ప్రకాశించుచున్న; కాంచనవిచిత్రేణ= బంగారముచేవిచిత్రమయిన; మకుటేన= కిరీటముచేతను; భూషణైశ్చ=సొమ్ములచేతను; కిరణైః=కిరణములచేత; భాసయన్=ప్రకాశించుచున్న; మేరురివ=మేరుపర్వతమువలె; బభౌ=ప్రకాశించెను.

అయతికాయుఁడు, దేదీప్యమానంబగుబంగారుకిరీటంబుచేతను భూషణంబులచేతను, కిరణంబులచేఁ బ్రకాశించుమేరుపర్వతంబుకైవడిఁదేజరిల్లెను.

అని, తాత్పర్యము.

స రరాజ రథే తస్మిన్ రాజసూనుర్మహాబలః. ౨౮
వృతో నైరృతశార్దూలైర్వజ్రపాణిరివామరైః

టీక॥రాజసూనుః= రాక్షసరాజుఁడైనరావణునికొడుకైన; మహాబలః= అధికమయినబలముగల; సః= అయతికాయుఁడు; అమరైః=దేవతలచేత; వజ్రపాణిరివ=ఇంద్రుఁడువలె; నైరృతశార్దూలైః=రాక్షసశ్రేష్ఠులచేత; వృ

తః=పట్టఁబడినవాఁడై; తస్మిన్=ఆ; రథే=రథమునందు; రరాజ= ప్రకాశించెను.

మహాబలశాలియగు రాక్షసరాజపుత్త్రుండగు అతికాయుఁడు, దేవతలచే దేవేంద్రుండుంబోలె, రాక్షసవీరులచేఁ బరివేష్టితుండై, ఆరథంబునందెంతయుఁ బ్రకాశించుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

హయ ముచ్చైః శ్రవః ప్రఖ్యం శ్వేతం కనక భూషణమ్. ౭౯
మనోజవం మహాకాయ మారురోహ నరాంతకః

టీక॥ నరాంతకః= నరాంతకుఁడు; ఉచ్చైః శ్రవః ప్రఖ్యం= ఉచ్చైఃశ్రవస్సుతో సమానమయినదియు; శ్వేతం=తెల్లనిదియు; కనకభూషణం=బంగారుసొమ్ములుగలదియు; మనోజవం=మనసునకువలె వేగముగలదియు; మహాకాయం=పెద్దశరీరముగలదియునగు; హయం=గుఱ్ఱమును; ఆరురోహ=ఎక్కెను.

నరాంతకుండు, ఉచ్చైఃశ్రవస్సుతో సమానమయినదియు కాంచన భూషణంబులచే నలంకృతంబును మనోవేగంబును మహాకాయంబునగు శ్వేతాశ్వంబునారోహించెను.

అని, తాత్పర్యము.

గృహీత్వా ప్రాసముల్కాభం విరరాజ నరాంతకః. ౩౦
శక్తి మాదాయ తేజస్వీ గుహం శిఖిగతో యథా

టీక॥ నరాంతకః=నరాంతకుఁడు; ఉల్కాభం = కొఱవిదయ్యముకొఱకాంతివంటి కాంతిగల; ప్రాసం = ఈఁటెను; గృహీత్వా=పట్టుకొని; శక్తిం= శక్తియనునాయుధమును; ఆదాయ=గ్రహించి; శిఖిగతః=నెమిలినెక్కిన; గుహఇవ= కుమారస్వామివలె; విరరాజ=ప్రకాశించెను.

నరాంతకుఁడు, అగ్నికణములవంటి ప్రాసమును గ్రహించి, నెమిలిమీఁద శక్తిధరుండై యుండుకుమారస్వామిపగిది ప్రకాశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

దేవాంతక స్సమాదాయ పరిఘం వజ్రభూషణమ్. ౩౧

పరిగృహ్య గిరిం దోర్భ్యాం వపుర్విష్ణో ర్విడంబయన్

టీక॥దేవాంతకః=దేవాంతకుఁడు; వజ్రభూషణం=వజ్రమయమయిన అలంకారముగల; పరిఘం=ఇనుపగుదియను; దోర్భ్యాం=చేతులచేత; సమాదాయ=గ్రహించి; గిరిం=పర్వతమును; పరిగృహ్య=పట్టుకొని; స్థితస్య (అధ్యాహృతము)=ఉన్న; విష్ణోః= విష్ణుదేవుని యొక్క; వపుః=దేహమును; విడంబయన్=అనుకరించుచు; విరరాజ (అధ్యాహృతము)=ప్రకాశించెను.

దేవాంతకుఁడు, వజ్రములచేనలంకృతమయిన పరిఘమును జేతులంబట్టుకొని, సముద్రమథనమప్పుడు మందరపర్వతమును వహించియుండు విష్ణుదేవునికరణిఁ బ్రకాశించెను. అని, తాత్పర్యము.

మహాపార్శ్వో మహాకాయో గదా మాదాయ వీర్యవాన్. ౩౨
విరరాజ గదాపాణిః కుబేర ఇవ సంయుగే

టీక॥మహాకాయః=పెద్దశరీరముగలవాఁడును; వీర్యవాన్=అధికమయినపరాక్రమము గలవాఁడునగు; మహాపార్శ్వః=మహాపార్శ్వుఁడు; గదాం=గదను; ఆదాయ=గ్రహించి; సంయుగే=యుద్ధమునందు; గదాపాణిః= గదచేతంగల; కుబేర ఇవ=కుబేరుఁడువలె; విరరాజ=ప్రకాశించెను.

మహాకాయుండును మహాపరాక్రమశాలియునగు మహాపార్శ్వుఁడు, గదచేతంబట్టి, యుద్ధంబున గదాధరుండగు కుబేరునిభంగిఁ బ్రకాశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రతస్థిరే మహాత్మానో బలై రప్రతిమై ర్వృతాః. ౩౩
సురాఇవా మరావత్యా బలై రప్రతిమై ర్వృతాః

టీక॥మహాత్మానః= అధికమయినబలముగలరాక్షసులు; అప్రతిమైః= సరిలేని; బలైః=సైన్యములచే; వృతాః= చుట్టఁబడినవారలై; అమరావత్యాః=అమరావతీపట్టణమునుండి; అప్రతిమైః= సరిలేని; బలైః=సేనలచే; వృతాః=చుట్టఁబ

డిన; సురాఇవ=దేవతలువలె ; ప్రతస్థిరే=బయలుదేఱిరి.

దేవతలు గొప్పసేనలతోఁగూడియమరావతినుండితరలునట్లు, మహాబలశాలులగునా రాక్షసవీరులు, గొప్పసేనలంగూడి లంకాపురంబుననుండి వెడలిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తాన్ గజైశ్చ తురంగైశ్చ రథైశ్చాంబుదనిస్స్వనైః. ౩౪
అనుజగ్ము ర్మహాత్మానో రాక్షసాః ప్రవరాయుధాః

టీక॥ తాన్= ఆమహోదరాదులను; మహాత్మానః= అధికమయినబలముగలవారలును; ప్రవరాయుధాః= శ్రేష్ఠములయిన యాయుధములు గలవారలునగు; రాక్షసాః= రాక్షసులు; గజైశ్చ=ఏనుంగులచేతను; తురంగైశ్చ=గుఱ్ఱములచేతను; అంబుదనిస్స్వనైః= మేఘములయొక్క ధ్వనులవంటి ధ్వనులుగల; రథైశ్చ= రథములచేతను ; అనుజగ్ముః=వెంబడించిరి.

మహాబలశాలులగు రాక్షసులుఉత్తమాయుధములందాల్చి, కొందఱు గజంబులను గొందఱశ్వంబులనుగొందఱు మేఘగర్జనమువంటిధ్వనిగల రథంబులను నారోహించి , యమ్మహోదరాదుల వెంబడించినడచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తే విరేజు ర్మహాత్మానః కుమారా స్సూర్యవర్చసః. ౩౫
కిరీటినశ్శ్రియా జుష్టా గ్రహాదీప్తా ఇవాంబరే

టీక॥ మహాత్మానః = అధికమయినబలముగలవారలును; సూర్యవర్చసః= సూర్యునియొక్క కాంతివంటికాంతిగలవారలును; కిరీటినః=కిరీటము గలవారలును; శ్రియా=కాంతితో; జుష్టాః=కూడినవారలునగు; తే=ఆ; కుమారాః=కుమారులు; అంబరే= ఆకాశమునందు; దీప్తాః=ప్రకాశించుచున్న; గ్రహాఇవ= గ్రహములువలె ; విరేజుః = ప్రకాశించిరి.

మహాబలశాలులును సూర్యునితోం బోలువర్చస్సుగలవారలును కాంతిమంతులునగు నారాక్షసకుమారులు, ఆకాశంబున వెలుంగుచుండు గ్రహంబులవలె

టీకా తేజరిల్లుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రగృహీతా బభౌ తేషాం శస్త్రాణా మావళి స్సితా. ౩౬
శారదాభ్ర ప్రతీకాశా హంసావళి రివాంబరే

టీక॥ తేషాం = ఆరాక్షసులయొుక్క; ప్రగృహీతా=పట్టుకొనఁబడిన; సితా=తెల్లనిదియు; శారదాభ్రప్రతీకాశా= శరదృతువునందలి మేఘముతో సమాన మయినదియునగు ; శస్త్రాణాం=ఆయుధములయొుక్క; ఆవళిః= పఙ్క్తి; అంబరే = ఆకాశమునందు; హంసావళిరివ= హంసపక్షులపఙ్క్తి వలె; బభౌ=ప్రకాశించెను.

శారదమేఘంబులకైవడి ధవళంబుగానుండు నారాక్షసుల యాయుధపఙ్క్తి యాకాశంబునందిరిసహంసపక్షులపఙ్క్తివలెఁబ్రకాశించినది. అని, తాత్పర్యము.

మరణంవాపి నిశ్చిత్య శత్రూణాంవా పరాజయమ్. ౩౭

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము)=ఆరాక్షసులు; మరణంవాపి= చావునుగాని; శత్రూణాం=శత్రువులయొుక్క ; పరాజయంవా=అపజయమునుగాని ; నిశ్చిత్య=నిశ్చయించి; జగ్ముః(అధ్యాహృతము)=పోయిరి.

ఆరాక్షసులు, "శత్రువులనైననుజయింపవలెను, లేక యుద్ధంబునమరణంబునేఁబొందవలెను" అని, నిశ్చయించి, పోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి కృత్వా మతింవీరా నిర్జగ్ము స్సంయుగార్థినః

టీక॥ వీరాః= వీరులగు రాక్షసులు; ఇతి=ఇట్లు; మతిం=బుద్ధిని; కృత్వా= చేసి; సంయుగార్థినః=యుద్ధమ గోరువారలై; నిర్జగ్ముః=పోయిరి.

పరాక్రమవంతులగు నారాక్షసులు, ఈప్రకారము నిశ్చయించి, యుద్ధార్థులయి వెడలిపోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

జగర్జుశ్చ ప్రణేదుశ్చ చిక్షిపుశ్చాపి సాయకాన్. ౩౮

జగృహుశ్చాపి తే వీరా నిర్యాంతో యుద్ధదుర్మదాః

టీక॥ వీరాః= పరాక్రమశాలులును; యుద్ధదుర్మదాః= యుద్ధమువిషయమునందు యధికమయినమదముగల వారలునగు; తే= ఆరాక్షసులు; నిర్యాంతః= వెడలుచు; జగర్జుశ్చ= మేఘమువలెనఱచిరి. ప్రణేదుశ్చ=సింహనాదములుచేసిరి. చిక్షిపుశ్చాపి=ఆక్షేపించిరి. సాయకాన్= బాణములను; జగృహుశ్చాపి=గ్రహించిరియు.

పరాక్రమశాలులును యుద్ధదుర్మదులునగునారాక్షసులు యుద్ధభూమికిం బోవుచు, గర్జించిరి సింహనాదములు గావించిరి, శత్రువులనుగుఱించి యాక్షేపవచనంబులాడిరి, బాణంబులం బట్టిరి. అని, తాత్పర్యము.

క్ష్వేళితాస్ఫోటననాదైశ్చచాల చ వసుంధరా. ౩౯
రక్షసాం సింహనాదైశ్చ పుస్ఫోటేవ తదాంబరమ్

టీక॥ తదా=అప్పుడు; రక్షసాం= రాక్షసులయొక్క; క్ష్వేళితాస్ఫోటననాదైః=అఱపులయొక్కయు భుజములుతట్టుటలయొక్కయు ధ్వనులచేత; వసుంధరా=భూమి; చచాలచ= చలించెను. సింహనాదైః=సింహనాదములచేత; అంబరం=ఆకాశము; పుస్ఫోటేవచ= పగిలినట్లుండెను.

అప్పుడు, ఆరాక్షసులయఱపులచేతను భుజాస్ఫాలనధ్వనులచేతను భూమి చలనంబునొందెను; వారలసింహనాదంబులచే నాకాశంబు పగులునట్లుండెను. అని, తాత్పర్యము.

తే౽భినిష్క్రమ్య ముదితా రాక్షసేంద్రా మహాబలాః. ౪౦
దదృశు ర్వానరానీకం సముద్యతశిలానగమ్

టీక॥ మహాబలాః=అధికమయిన బలముగల; తే=ఆ; రాక్షసేంద్రాః=రాక్షసశ్రేష్ఠులు; ముదితాః=సంతోషించినవారలై; అభినిష్క్రమ్య=పోయి; సముద్యతశిలానగం= ఎత్తంబడినఱాళ్ళును వృక్షములునుగల; వానరానీకం=వానరసేనను; దదృశుః=చూచిరి.

మహాబలశాలులగు నారాక్షసవీరు

లు, అట్లు పరమసంతోషంబునయుద్ధోత్సాహంబుగడలుకొనంబోయి, పెనుతాళ్లనువృక్షంబులనుబట్టుకొని యుద్ధసన్నద్ధంబై యున్న వానరసైన్యముం జూచిరి; అని, తాత్పర్యము.

హరయోపి మహాత్మానో దదృశు ర్నైరృతం బలమ్. ౪౧
హస్త్యశ్వరథసంబాధం కింకిణీశతనాదితమ్
నీలజీమూతసంకాశం సముద్యతమహాయుధమ్. ౪౨
దీప్తానలరవిప్రఖ్యై స్సర్వతో నైరృతై ర్వృతమ్

టీక॥ మహాత్మానః= అధికమయిన బలముగల; హరయోపి=వానరులును; హస్త్యశ్వరథసంబాధం=ఏనుంగులచేతను గుఱ్ఱములచేతను రథములచేతను నిండినదియు; కింకిణీశతనాదితం = చిఱుగంటలనూఱులచేతధ్వనింపఁజేయఁబడినదియు; నీలజీమూతసంకాశం= నల్లనిమేఘముతో సమానమయినదియు; సముద్యతమహాయుధం= ఎత్తఁబడినగొప్పయాయుధములు గలదియు; సర్వతః=అంతటను; దీప్తానలరవిప్రఖ్యైః= మండుచున్ననిప్పుతోనుసూర్యునితోనుసమానులయిన; నైరృతైః= రాక్షసులచేత; వృతం= చుట్టఁబడినదియునగు; నైరృతం=రాక్షససంబంధియయిన; బలం=సైన్యమును, దదృశుః=చూచిరి.

మహావీరులగు వానరులును, గజాశ్వరథసంకీర్ణంబును చిఱుగంటలచే మ్రోఁగుచున్నదియు మహాయుధములుధరించియంతటను మండుచున్నయగ్నిహోత్రముతోను సూర్యునితోను సమానులయిన రాక్షసవీరులతోఁ గూడినల్లనిమేఘంబువలె వచ్చుచున్నదియునగు నారాక్షససైన్యమునుజూచిరి. అని, తాత్పర్యము.

త ద్దృష్ట్వా బల మాయాంతం లబ్ధలక్షాః ప్లవంగమాః. ౪౩
సముద్యతమహాశైలా స్సంప్రణేదు ర్మహాబలాః

టీక॥మహాబలాః= అధికమయినబలముగల; ప్లవంగమాః=వానరులు; ఆయాంతం=వచ్చుచున్న ; తత్=ఆ; బలం=రాక్షససేనను; దృష్ట్వా=చూచి; ల

ప్రలబ్ధాః=పొందఁబడిన యవకాశముగ లవారలై; సముద్యతమహాశైలాః= ఎ త్తఁబడిన పెద్దకొండలుగలవారలై; సం ప్రణేదుః=అఱచిరి.

మహాబలశాలులగునవ్వానరులు, వ ధ్యమన్నయారాక్షససేనంజూచి, తమ పరాక్రమంబుఁజూపుటకవకాశముదొ రకినదనిసంతుష్టులయి, మహాశైలంబు లంగొని,సింహనాదంబులుచేసిరి.

అని, తాత్పర్యము.

అమృష్యమాణా రక్షాంసి ప్రతి నర్దంతి వానరాః. ౪౪

టీక॥వానరాః=వానరులు;అమృష్య మాణాః=ఓర్వలేనివారలయి; రక్షాం సిప్రతి=రాక్షసులనుగూర్చి ; నర్దం తి=అఱచుచుండిరి.

వానరులు, రాక్షసులంజూచి తాళ్ల జాలక,గర్జించుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్సముద్ఘుష్టరవం నిశమ్య
రక్షోగణా వానరయూథపానామ్
అమృష్యమాణాః పరహర్ష ముగ్రం
మహాబలా భీమతరం వినేదుః. ౪౫

టీక॥తతః=అంత; మహాబలాః=అ ధికమయినబలముగల ; రక్షోగణాః= రాక్షససమూహములు; వానరయూథ పానాం=వానరవీరులయొక్క ; సము ద్ఘుష్టరవం=సింహనాదధ్వనిని;నిశమ్య= విని;ఉగ్రం=భయంకరమయిన; పరహ ర్షం=శత్రువులసంతోషమును; అమృ ష్యమాణాః = ఓర్వనివారై ; భీమత రం=భయంకరముగా; వినేదుః=అఱ చినవి.

అంత, మహాపరాక్రమశాలులగు నారాక్షసులు,వానరవీరులసింహనాద ధ్వనివినివారిసంతోషముసహింపంజా లక, మిక్కిలిభయంకరముగాగర్జిం చిరి.అని, తాత్పర్యము.

తే రాక్షసబలం ఘోరం ప్రవిశ్య హరియూథపాః

విచేరురుద్యతైశ్శైలైర్నగాశ్శిఖరిణో యథా. ౪౬

టీక॥ తే=ఆ; హరియూథపాః=వానరయూథపులు; ఘోరం= భయంకరమయిన; రాక్షసబలం = రాక్షససైన్యమును; ప్రవిశ్య=చొచ్చి; ఉద్యతైః=పట్టఁబడిన; శైలైః=పర్వతములచేత ; శిఖరిణః=శిఖరములుగల; నగా యథా= పర్వతములువలె; విచేరుః= విహరించిరి.

ఆవానరవీరులు, భయంకరాకారంబగు రాక్షససేనంబ్రవేశించి, పర్వతంబులఁబట్టుకొనియుండుటచే, శిఖరంబులతోనొప్పుచున్న పర్వతంబులకరణిఁ బ్రకాశించిరి. అని, తాత్పర్యము.

కేచిదాకాశమావిశ్య కేచిదుర్వ్యాం ప్లవంగమాః
రక్షస్సైన్యేషు సంక్రుద్ధాశ్చేరుర్ద్రుమశిలాయుధాః. ౪౭
ద్రుమాంశ్చ విపులస్కంధాన్ గృహ్య వానరపుంగవాః

టీక॥ద్రుమశిలాయుధాః=చెట్లును వృక్షములును ఆయుధములుగాఁగల; వానరపుంగవాః= వానరోత్తములయిన; ప్లవంగమాః=వానరులు; విపులస్కంధాన్=విశాలములయిన బోదెలుగల; ద్రుమాన్=వృక్షములను; గృహ్యాచ(గృహీత్వాచ)=గ్రహించియు ; సంక్రుద్ధాః= మిక్కిలియుఁ గోపించినవారలయి; కేచిత్=కొందఱు; ఆకాశం=ఆకాశమును; ఆవిశ్య=ప్రవేశించి; కేచిత్=కొందఱు ; ఉర్వ్యాం=భూమియందును; రక్షస్సైన్యేషు= రాక్షససైన్యములయందు; చేరుః=తిరిగిరి.

తాళ్ళను వృక్షములను ఆయుధములుగాఁగొని యుద్ధంబు గావించునట్టి యావానరులు , పెద్దపెద్దవృక్షంబులను గ్రహించి , పరమక్రుద్ధులయి, కొందఱాకాశంబు నొందియు కొందఱు భూమిమీఁదనుండియు , రాక్షససైన్యంబులవిహరించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తద్యుద్ధమభవద్ఘోరం రక్షోవానరసంకులమ్. ౪౮

టీక॥రక్షోవానరసంకులం= రాక్షసులచేతను వానరులచేతనునిండిన ; త

త్=ఆ; యుద్ధం=యుద్ధము; ఘోరం= భయంకరము; అభవత్=ఆయెను.

అప్పుడు, రాక్షసులకును వానరులకును యుద్ధము భయంకరముగాజరిగెను. అని, తాత్పర్యము.

తే పాదపశిలాశైలై శ్చక్రు ర్వృష్టి మనూపమామ్
బాణౌఘై ర్వార్యమాణాశ్చ హరయో భీమవిక్రమాః. ౪౯

టీక॥భీమవిక్రమాః= భయంకరమయినపరాక్రమముగల; తే=ఆ; హరయః=వానరులు; బాణౌఘైః= బాణసమూహములచేత; వార్యమాణాశ్చ= అడ్డగింపఁబడుచున్నవారలయ్యు; పాదపశిలాశైలైః=వృక్షములచేతను శిలలచేతను పర్వతములచేతను; అనూపమాం=సరిలేని; వృష్టిం=వర్షమును; చక్రుః=చేసిరి.

భయంకరపరాక్రమశాలులగు వానరులు, రాక్షసులు ప్రయోగించు బాణసమూహములచే నెంతయు వారింపఁబడియు నిలువక, రాక్షసులపై, వృక్షంబులను రాళ్లను బర్వతంబులను అసదృశముగాఁగురిపించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

సింహనాదాన్ వినేదుశ్చ రణే వానరరాక్షసాః

టీక॥వానరరాక్షసాః=వానరులును రాక్షసులును; రణే = యుద్ధమునందు; సింహనాదాన్=సింహనాదములను; వినేదుశ్చ= అఱచిరియు, చేసిరియు ననుట.

వానరులు రాక్షసులును, యుద్ధోత్సాహంబుగదుర , యుద్ధంబునందు సింహనాదంబులంగావించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

శిలాభి శ్చూర్ణయామాసు ర్యాతుధానాన్ ప్లవంగమాః. ౫౦

టీక॥ప్లవంగమాః=వానరులు; యాతుధానాన్=రాక్షసులను; శిలాభిః= రాళ్లచేత; చూర్ణయామాసుః= చూర్ణముగావించిరి.

వానరులు, రాక్షసులను తాలచే మోది, చూర్ణముగావించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

నిజఘ్నుస్సంయుగే క్రుద్ధాః కవచాభరణావృతాన్
కేచిద్రథగతాన్ వీరాన్ గజవాజిగతానపి. ౫౦
నిజఘ్నుస్సహసా ప్లుత్య యాతుధానాన్ ప్లవంగమాః

టీక॥ కేచిత్=కొందఱు; సంయుగే=యుద్ధమునందు; క్రుద్ధాః=కోపించినవారలయి; కవచాభరణావృతాన్=కవచములచేతను ఆభరణములచేతను కప్పఁబడినవారలగు; రథగతాన్=రథమునొందిన; వీరాన్=పరాక్రమశాలులను; గజవాజిగతానపి=ఏనుంగులను గుఱ్ఱంబులనుబొందినవారలనుగూడ; నిజఘ్నుః=వధించిరి. ప్లవంగమాః=వానరులు; సహసా=వేగమున; ఆప్లుత్య=ఎగిరి; యాతుధానాన్=రాక్షసులను; నిజఘ్నుః=వధించిరి.

కొందఱువానరులుయుద్ధంబునసంక్రుద్ధులయి, పైకెగిరి, రథంబులను గుఱ్ఱంబులను ఏనుంగులను ఆరోహించి యున్నకవచంబులఁదాలిగినవారలునుఆభరణాలంకృతులునగు పరాక్రమవంతులయినరాక్షసులంజంపిరి.

అని, తాత్పర్యము.

శైలశృంగాచితాంగాశ్చ ముష్టిభిర్వాంతలోచనాః. ౫౧
చేలుః పేతుశ్చ నేదుశ్చ తత్ర రాక్షసపుంగవాః

టీక॥ తత్ర=ఆయుద్ధంబునందు; రాక్షసపుంగవాః=రాక్షసశ్రేష్ఠులు; శైలశృంగాచితాంగాశ్చ=పర్వతశిఖరములచేతవ్యాపింపఁబడినదేహముగలవారలునై; ముష్టిభిః=పిడికిళ్లచేత; వాంతలోచనాః=క్రక్కఁబడినకండ్లుగలవారలయి; చేలుః=తిరిగిరి. పేతుః=పడిరి. నేదుశ్చ=అఱచిరియు.

ఆయుద్ధంబునరాక్షసోత్తములు, పడఁబడియుండు పర్వతశిఖరములతోఁగూడిన దేహములుగలవారలయి, పిడికిటిపోటులచే బైటికివెడలివచ్చిన కండ్లతోఁ, దిరుగుచు, నేలంబడి, యఱచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసాశ్చ శరైస్తీక్ష్ణైర్బిభిదుః కపికుంజరాన్. ౫౩
శూలముద్గరఖడ్గైశ్చ జఘ్నుః ప్రాసైశ్చ శక్తిభిః

టీక॥ రాక్షసాశ్చ=రాక్షసులును; తీక్ష్ణైః=కఱకులయిన; శరైః= బాణములచేత; కపికుంజరాన్=వానరశ్రేష్ఠులను; బిభిదుః=భేదించిరి. శూలముద్గరఖడ్గైశ్చ= శూలములచేతను ఇనుపగుదియలచేతను కత్తులచేతను; ప్రాసైశ్చ=ఈటెలచేతను; శక్తిభిః= శక్తులచేతను; జఘ్నుః=వధించిరి.

రాక్షసులును కఱకు బాణంబులను శూలంబులను ముద్గరంబులను ఖడ్గంబులను ప్రాసంబులను శక్తులను, వానరోత్తములవధించిరి. అని, తాత్పర్యము.

అన్యోన్యం పాతయామాసుః పరస్పరజయైషిణః. ౫౪
రిపుశోణితదిగ్ధాంగా స్తత్ర వానరరాక్షసాః

టీక॥ తత్ర=ఆయుద్ధమునందు; వానరరాక్షసాః = వానరులును రాక్షసులును; పరస్పరజయైషిణః= ఒండొరులజయించుటను గోరువారలయి; రిపుశోణితదిగ్ధాంగాః = శత్రువులనెత్తురుచేఁ బూయఁబడిన దేహముగలవారలయి; అన్యోన్యం=ఒండొరులను; పాతయామాసుః=పడఁద్రోసిరి.

ఆయుద్ధమునందు, వానరులును రాక్షసులును, ఒకరినొకరు జయింపఁగోరి, దేహమంతయు, శత్రువుల నెత్తుటం దడియ, నొండరులం గొట్టుకొనిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తతశ్శైలైశ్చ ఖడ్గైశ్చ విసృష్టైర్హరిరాక్షసైః. ౫౫
ముహూర్తేనావృతా భూమి రభవచ్ఛోణితాప్లుతా

టీక॥ తతః=అంత; ముహూర్తేన=రెండుగడియలచేత; భూమిః=నేల; హరిరాక్షసైః=వానరులచేతను రాక్షసులచేతను; విసృష్టైః=విడువఁబడిన; శైలైశ్చ=పర్వతములచేతను; ఖడ్గైశ్చ=కత్తులచేతను; ఆవృతా= కప్పఁబడినదియు; శోణితాప్లుతా = నెత్తురుచేఁ దడిసినదియు; అభవత్=

అయెను.

అంత, మహాఘోరంబగు నాయుద్ధభూమి యంతయు, వానరరాక్షసులు ఒకరిపైనొకరు ప్రయోగించు కొనిన పర్వతంబులచేతను కత్తులచేతనునిండి, నెత్తురు వెల్లువలయ్యెను.

అని, తాత్పర్యము.

వికీర్ణపర్వతాకారై రక్షోభి రరిమర్దనైః. ౫౬
ఆసీ ద్వసుమతీ పూర్ణా తదా యుద్ధమదాన్వితైః

టీక॥ తదా = అప్పుడు; వసుమతీ = భూమి; వికీర్ణపర్వతాకారైః = వెదచల్లఁబడినపర్వతంబుల యాకారంబువంటి యాకారముగలవారలును; అరిమర్దనైః = శత్రువుల మర్దించువారలును; యుద్ధమదాన్వితైః = యుద్ధగర్వముతోఁగూడినవారలునగు; రక్షోభిః = రాక్షసులచే; పూర్ణా = నిండినది; ఆసీత్ = అయ్యెను.

అప్పుడు, యుద్ధభూమి యంతయుఁ, బర్వతాకారులును శత్రుమర్దనులును యుద్ధగర్వితులునగు రాక్షసులకళేబరంబులచే నిండినది. అని, తాత్పర్యము.

ఆక్షిప్తాః క్షిప్యమాణాశ్చ భగ్నశూలాశ్చ వానరైః. ౫౭
పున రంగై స్తథా చక్రు రాసన్నా యుద్ధ మద్భుతమ్

టీక॥ రాక్షసాః (అధ్యాహృతము) = రాక్షసులు; వానరైః = వానరులచేత; ఆక్షిప్తాః = ఎత్తివేయఁబడినవారలై; క్షిప్యమాణాశ్చ = ఎత్తివేయఁబడుచున్నవారలునయి; భగ్నశూలాశ్చ = విఱువఁబడినశూలములుగలవారలై; పునః = మరల; తథా = అట్లు; ఆసన్నాః = సమీపించినవారలై; అద్భుతం = ఆశ్చర్యముగా; అంగైః = అవయవములచేత; యుద్ధం = పోరును; చక్రుః = చేసిరి.

వానరులు, రాక్షసులను, పైకెత్తిపడవేయుచు, శూలాద్యాయుధంబులను విఱిచిచీకాకుపఱచినను, రాక్షసులు, ఓడక, వానరులమీఁదికిఁబోయి, చూపరులకాశ్చర్యముగలుగునట్లు, కాళ్ళుంజేతులఁ బోరుగావించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

వానరా న్వానరై రేవ జఘ్ను స్తే రజనీచరాః. ౪౮
రాక్షసా న్రాక్షసై రేవ జఘ్ను స్తే వానరా అపి

టీక॥ తే=ఆ; రజనీచరాః= రాక్షసులు; వానరాన్=వానరులను; వానరైరేవ=వానరులచేతనే; జఘ్నుః=వధించిరి. తే=ఆ; వానరా అపి=వానరులును; రాక్షసాన్=రాక్షసులను; రాక్షసైరేవ=రాక్షసులచేతనే; జఘ్నుః=వధించిరి.

రాక్షసులు, వానరులలోనె వానరులం గొట్టిరి; వానరులును, రాక్షసులలోనె రాక్షసులం బ్రహరింపుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఆక్షిప్య చ శిలా స్తేషాం నిజఘ్నూ రాక్షసా హరీన్. ౪౯
తేషాం చా చ్ఛిద్య శస్త్రాణి జఘ్నూ రక్షాంసి వానరాః

టీక॥ రాక్షసాశ్చ=రాక్షసులును; తేషాం=ఆవానరులయొక్క; శిలాః= తాళ్లను; ఆక్షిప్య=పట్టుకొని; హరీన్= వానరులను; నిజఘ్నుః=వధించిరి. వానరాశ్చ=వానరులును, తేషాం= ఆరాక్షసులయొక్క; శస్త్రాణి= ఆయుధములను; ఆచ్ఛిద్య=పట్టుకొని; రక్షాంసి= రాక్షసులను; జఘ్నుః=వధించిరి.

రాక్షసులు, వానరులు ప్రయోగించు శిలలనొడిసిపట్టుకొని వానరులం బ్రహరించివధించివుచ్చిరి; వానరులును, రాక్షసులచేతియాయుధంబులం జెటకొని, రాక్షసులవధించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

నిజఘ్ను శ్శైలశూలా స్త్రై ర్బిభిదుశ్చ పరస్పరమ్. ౫౦
సింహనాదా న్వినేదుశ్చ రణే వానరరాక్షసాః

టీక॥ వానరరాక్షసాః=వానరులును రాక్షసులును; రణే = యుద్ధమునందు; శైలశూలాస్త్రైః=పర్వతములచేతను శూలములచేతను ఇతరమయినయాయుధములచేతను; పరస్పరం=ఒండొరులను; నిజఘ్నుః= కొట్టుకొనిరి. బిభిదుశ్చ=భేదించుకొనిరియు; సింహనాదాన్ = సింహనాదంబులను; వినేదుశ్చ=అఱచిరియు, చేసిరియు ననుట.

వానరులును రాక్షసులును, యుద్ధం

బున, పర్వతంబులచేతను శూలాద్యాయుధంబులచేతను, పరస్పరముదేహంబుభేదిల్లి నెత్తురుగాఱునట్లుప్రహరించుకొని, సింహనాదంబులుగావించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

భిన్నవర్మతనుత్రాణా రాక్షసా వానరై ర్హతాః ౮౧
రుధిరం ప్రసృతా స్తత్ర రససార మివద్రుమాః

టీక॥ తత్ర = ఆయుద్ధభూమియందు; రాక్షసాః = రాక్షసులు; వానరైః = వానరులచేత; హతాః = కొట్టఁబడినవారలై; భిన్నవర్మతనుత్రాణాః = నఱుకఁబడినకవచములనుదేహసంరక్షణపదార్థములుగలవారలై; ద్రుమాః = వృక్షములు; రససారమివ = బంకపాలవలె; రుధిరం = నెత్తురును; ప్రసృతాః = కాఱిరి.

ఆయుద్ధభూమియందు, రాక్షసులు, వానరులచేఁగొట్టఁబడినవారలయి, కవచంబులుపగిలి, కత్తివాటుచేయఁబడినవృక్షములుపాలుగాఱునట్లు, నెత్తురుగాఱిరి అని, తాత్పర్యము.

రథేనచ రథంచాపి వారణేనైవ వారణమ్. ౮౨
హయేనచ హయం కేచి న్నిజఘ్ను ర్వానరా రణే

టీక॥ కేచిత్ = కొందఱు; వానరాః = వానరులు; రణే = యుద్ధమునందు; రథేనచ = రథముచేతనే; రథంచాపి = రథమును; వారణేనైవ = ఏనుఁగుచేతనే; వారణం = ఏనుఁగును; హయేనచ = గుఱ్ఱముచేతనే; హయం = గుఱ్ఱమును; నిజఘ్నుః = వధించిరి.

కొందఱువానరులు, యుద్ధంబునందు, రథంబుచేతరథంబునుఏనుఁగుచేతనేనుఁగునుగుఱ్ఱంబుచేతగుఱ్ఱంబును, విచిత్రంబుగాఁబ్రహరించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రహృష్ట మనస స్సర్వే ప్రగృహీత మహాశిలాః. ౮౩
హరయో రాక్షసాన్ జఘ్ను ర్ద్రుమైశ్చ బహుశాఖిభిః

టీక॥ హరయః = వానరులు; సర్వే = అందఱును; ప్రహృష్టమనసః = సంతోష

ముపొందినమనస్సుగలవారలై; ప్రగృహీతమనశ్శిలాః= గ్రహింపఁబడినఱాళ్లవంటిమనస్సుగలవారలై; బహుశాఖిభిః=పెక్కుకొమ్మలుగల; ద్రుమైశ్చ= వృక్షములచేతను; రాక్షసాన్= రాక్షసులను; జఘ్నుః=కొట్టిరి.

వానరులందఱును, సంతుష్టహృదయులై, ఱాళ్లవలెస్థిరమయిన మనస్సుగలవారలై, పెక్కుకొమ్మలుగలవృక్షములను శిలలునుంజేకొని, రాక్షసులవధించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తద్యుద్ధమభవద్ఘోరం రక్షోవానరసంకులమ్. ౬౪

టీక రక్షోవానరసంకులం= రాక్షసులచేతను వానరులచేతనునిండిన; తత్=ఆ; యుద్ధం=పోరు; ఘోరం=భయంకరము; అభవత్=అయ్యెను.

అప్పుడు, రాక్షసులకును వానరులకును, పోరుభయంకరంబయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

క్షురప్రైరర్ధచంద్రైశ్చ భల్లైశ్చ నిశితైశ్శరైః
రాక్షసా వానరేంద్రాణాం చిచ్ఛిదుః పాదపాన్ శిలాః. ౬౫

టీక॥ రాక్షసాః=రాక్షసులు; అర్ధచంద్రైః=అర్ధచంద్రాకారములయిన; క్షురప్రైశ్చ=బాణములచేతను; భల్లైశ్చ=బల్లెములచేతను; నిశితైః=కఱకులయిన; శరైః= బాణములచేతను; వానరేంద్రాణాం= వానరోత్తములయొక్క; పాదపాన్=వృక్షములను; శిలాః=ఱాళ్లను; చిచ్ఛిదుః=నఱికిరి.

రాక్షసులు, అర్ధచంద్రాకారబాణంబులచేతను బల్లెములచేతనుతీక్ష్ణంబులగు నిశితబాణంబులచేతనువానరోత్తములు ప్రయోగించువృక్షంబులను శిలలనుఛేదించిరి. అని, తాత్పర్యము.

విక్షిప్తైః పర్వతాగ్రైశ్చ ద్రుమైశ్ఛిన్నైశ్చ సంయుగే
హతైశ్చ కపిరక్షోభి ర్దుర్గమా వసుధాఽభవత్. ౬౬

సర్గ

టీక॥ సంయుగే= యుద్ధమునందు; వికీర్ణైః= వెదచల్లఁబడిన; పర్వతాగ్రైశ్చ= పర్వతశిఖరములచేతను; భిన్నైః= నఱుకఁబడిన; ద్రుమైశ్చ= వృక్షములచేతను; హతైః= చంపఁబడిన; కపిరాక్షోభిశ్చ= వానరరాక్షసులచేతను; వసుధా= భూమి; దుర్గమా= పొందఁగూడనిది; అభవత్= అయ్యెను.

యుద్ధమునందు, విఱిగిపడిన పర్వతశిఖరంబులచేతను భిన్నంబులగు వృక్షములచేతను హతులయిన వానరరాక్షసులచేతనునిండి, భూమి దుర్గమంబయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

తే వానరా గర్వితహృష్టచేష్టా
స్సంగ్రామమాసాద్య భయం విముచ్య
యుద్ధంతు సర్వే సహరాక్షసైస్తై
ర్నానాయుధా శ్చక్రు రదీనసత్త్వాః. ౨౪

టీక॥ అదీనసత్త్వాః= తక్కువకాని బలముగల; తే= ఆ; వానరాః= వానరులు; సర్వేతు= అందఱును; గర్వితహృష్టచేష్టాః= గర్వముగలుగునట్లుగాను సంతోషముగలుగునట్లుగాను; సంగ్రామం= యుద్ధమును; ఆసాద్య= పొంది; భయం= భయమును; విముచ్య= విడిచి; నానాయుధాః= నానావిధములైనయాయుధములుగలవారలై; తైః= ఆ; రాక్షసైస్సహ= రాక్షసులతోఁగూడ; యుద్ధం= యుద్ధమును; చక్రుః= చేసిరి.

మహాబలశాలులగు వానరులందఱు, గర్వసంతోషంబులతోఁగూడినవారలయి, యుద్ధభూమినొంది, నిర్భయులయి, రాక్షసులనానావిధాయుధంబులు పెఱికికొని, వానింగొని, యారాక్షసులతోఁగూడ, యుద్ధంబుగావించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ ప్రవృత్తే తుములే విమర్దే
ప్రహృష్యమాణేషు వలీముఖేషు
నిపాత్యమానేషుచ రాక్షసేషు
మహర్షయో దేవగణాశ్చ నేదుః. ౨౫

స ౬౯

టీక॥ తుములే=దొమ్మియయిన; తస్మిన్=ఆ; విమర్దే=యుద్ధము; ప్రవృత్తే=జరుగఁగా ; వలీముఖేషు=వానరులు; ప్రహృష్యమాణేషు=సంతోషించుచుండఁగా ; రాక్షసేషు చ= రాక్షసులును; నిపాత్యమానేషు=పడవేయఁబడుచుండఁగా; మహర్షయః=మహర్షులును; దేవగణాశ్చ=దేవసమూహములును; నేదుః=అఱచిరి.

ఇట్లు, దొమ్మియుద్ధమునందు, వానరులునుసంతోషంబునొందుటయును, రాక్షసులు తోయఁబడుటయునుజూచి, మహర్షులును దేవతలును సంతోషంబునననఱచిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతో హయం మారుతతుల్యవేగ
మారుహ్య శక్తిం నిశితాం ప్రగృహ్య
నరాంతకో వానర రాజసైన్యం
మహార్ణవం మీన ఇవావివేశ. ౧౯

టీక॥ తతః=అంత; నరాంతకః = నరాంతకుఁడు; మారుతతుల్యవేగం = వాయువుతో సమానమయినవేగముగల; హయం=గుఱ్ఱమును; ఆరుహ్య= ఎక్కి; నిశితాం=తీక్ష్ణమయిన; శక్తిం= శక్తియను నాయుధమును ; ప్రగృహ్య=పట్టుకొని; వానరరాజసైన్యం= వానరప్రభుఁడైన సుగ్రీవునిసైన్యమును; మహార్ణవం=మహాసముద్రమును; మీనఇవ=మత్స్యమువలె; ఆవివేశ= ప్రవేశించెను.

అంత, నరాంతకుండు, వాయువేగంబగుగుఱ్ఱమునారోహించి, తీక్ష్ణంబగుశక్తిం గొని, మహాసముద్రంబును మత్స్యంబుప్రవేశించునట్లు, వానరసైన్యమునుప్రవేశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స వానరాన్ సప్తశతాని వీరః
ప్రాసేన దీప్తేన వినిర్బిభేద
ఏకః క్షణేనేంద్ర రిపు ర్మహాత్మా
జఘాన సైన్యం హరిపుంగవానామ్. ౨౦

టీక॥వీరః= పరాక్రమశాలియగు; సః=ఆనరాంతకుఁడు; దీప్తేన=ప్రకాశించుచున్న; ప్రాసేన=ఈటెచేత; వానరాన్=వానరులను; సప్తశతాని=ఏడునూఱులను; వినిర్బిభేద=భేదించెను. మహాత్మా = అధికమయినబలముగల; ఇంద్రరిపుః = ఇంద్రశత్రువగునరాంతకుఁడు; ఏకః=ఒక్కఁడు; క్షణేన=క్షణముచేత; హరిపుంగవానాం=వానరశ్రేష్ఠులయొక్క; సైన్యం=సేనను; జఘాన=వధించెను.

పరాక్రమవంతుఁడగు నానరాంతకుఁడు, దీప్తంబగుశక్తిచే నేడువందలవానరులనువధించెను; అట్లు, మహాబలుండగు నానరాంతకుండొకండు, క్షణమాత్రంబునవానరసైన్యంబునుగొట్టి చీకాకుపఱిచెను. అని, తాత్పర్యము.

దదృశుశ్చ మహాత్మానం హయపృష్ఠే ప్రతిష్ఠితమ్
చరంతం హరిసైన్యేషు విద్యాధర మహర్షయః. ౭౧

టీక॥విద్యాధరమహర్షయః = విద్యాధరులును మహర్షులును; హయపృష్ఠే = గుఱ్ఱమువీపునందు; ప్రతిష్ఠితం= ఉన్నవాఁడును; హరిసైన్యేషు= వానరసైన్యములయందు; చరంతం=తిరుగుచున్నవాఁడునగు; మహాత్మానం= అధికమయిన బలముగలనరాంతకుని; దదృశుశ్చ=చూచిరియు.

విద్యాధరులుమహర్షులున్నగు వారలు,గుఱ్ఱంబుపైఁగూర్చుండి, వానరసైన్యంబుల విహరించుచున్నమహాబలుండగునరాంతకుంజూచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

స తస్య దదృశే మార్గో మాంసశోణితకర్దమః
పతితైః పర్వతాకారైర్వానరైరభిసంవృతః. ౭౨

టీక॥తస్య=ఆనరాంతకునియొక్క; సః=ఆ; మార్గః=మార్గము; మాంసశోణితకర్దమః= మాంసముచేతను నెత్తురుచేతను బురదగలదిన్నై; పతితైః=పడిన; పర్వతాకారైః= పర్వతముయొక్కయాకారమువంటియాకార

ముఁగల; వానరైః=వానరులచేత; అభిసంవృతః=కప్పఁబడినవాఁడై; దదృశే=చూడఁబడెను.

ఆనరాంతకునిమార్గము, మాంసశోణితమయంబై చచ్చి నేలంబడియుండు పర్వతాకారులగు వానరుల కళేబరంబులచే భయంకరంబై చూడనొప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

యావ ద్విక్రమితుం బుద్ధిం చక్రుః ప్లవగపుంగవాః
తావ దేతా నతిక్రమ్య నిర్బిభేద నరాంతకః. ౭౩

టీక॥ యావత్=ఎంతలోపల; ప్లవగపుంగవాః = వానరశ్రేష్ఠులు; విక్రమితుం=పరాక్రమించుటకు; బుద్ధిం=తలంపును; చక్రుః=చేసిరో; తావత్=అంతలోపల; నరాంతకః=నరాంతకుఁడు; ఏతాన్=ఈవానరులను; అతిక్రమ్య=అతిక్రమించి; నిర్బిభేద=భేదించెను.

ఈ వానరోత్తములు, పరాక్రమింప దలంచినంతలోనే, నరాంతకుండు దానిం దెలిసి, వారలు ప్రయత్నించుటకు మున్నె వారలవధింపుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

జ్వలంతం ప్రాస ముద్యమ్య సంగ్రామాగ్రే నరాంతకః
దదాహ హరిసైన్యాని వనానీవ విభావసుః. ౭౪

టీక॥ నరాంతకః=నరాంతకుఁడు; సంగ్రామాగ్రే= యుద్ధాగ్రమునందు; జ్వలంతం=మండుచున్న; ప్రాసం=ఈటెను; ఉద్యమ్య=ఎత్తి; విభావసుః=అగ్నిః వనానివ=అడవులనువలె; హరిసైన్యాని=వానరసైన్యములను; దదాహ=దహించెను.

నరాంతకుఁడు, యుద్ధమధ్యంబున, మండుచున్నట్లున్న ప్రాసంబుంబట్టుకొని దావానలంబు వనంబుల దహించునట్లు, వానరసైన్యంబులను దహించెను.

అని, తాత్పర్యము.

యావ దుత్పాటయామాసు ర్వృక్షా౯ శైలా౯ వనౌకసః
తావ త్ప్రాస హతాః పేతు ర్వజ్రకృత్తా ఇవాచలాః. ౭౫

టీక॥యావత్=ఎంతలోపల; వనౌకసః=వానరులు; వృక్షాన్= చెట్లను; శైలాన్=పర్వతములను; ఉత్పాటయామాసుః=పెఱికిరో; తావత్= అంతలో; ప్రాసహతాః=ఈఁటెచేఁగొట్టఁబడినవారలై; వజ్రకృత్తాః=వజ్రములచేభేదింపఁబడిన; అచలాఇవ=పర్వతములువలె; పేతుః=పడిరి.

వానరులు, వృక్షంబులను గాని పర్వతంబులను గాని పెఱుకునంతలోపలనె, వారలు, నరాంతకుని ప్రాసంబు చేఁబొడువఁబడినవారలై , వజ్రముచేఛిన్నంబులగు పర్వతంబులకరణి, నేలంగూలిరి. అని, తాత్పర్యము.

దిక్షు సర్వాసు బలవాన్ విచచార నరాంతకః
ప్రమృద్నన్ సర్వతో యుద్ధే ప్రావృట్కాలే యథాఽనిలః. ౭౮

టీక॥ బలవాన్= అధికమయినబలముగల; నరాంతకః= నరాంతకుఁడు; యుద్ధే=యుద్ధమునందు; సర్వతః=అంతటను;ప్రమృద్నన్=మర్దించుచు; సర్వాసు=సమస్తములయిన; దిక్షు= దిక్కులయందును; ప్రావృట్కాలే=వర్షాకాలమునందు; అనిలఇవ= వాయువువలె;విచచార=సంచరించెను.

బలవంతుండగు నరాంతకుండు , యుద్ధంబున, వానరసేనలన్నియు మర్దించుచు, వర్షాకాలవాయువువలె, ఎదురులేక,అన్నిదిక్కులందును, సంచరించుచుండెను.అని, తాత్పర్యము.

న శేకు ర్ధావితుం వీరా న స్థాతుం స్పందితుం భయాత్
ఉత్పతంతం స్థితం యాంతం సర్వా నభ్యవ్యధ ద్వీర్యవాన్. ౭౯

టీక॥భయాత్=భయమువలన; వీరాః= పరాక్రమశాలులగువానరులు; ధావితుం=పరుగెత్తుటకు;న శేకుః=చాలరైరి. స్థాతుం = నిలుచుటకు; న(శేకుః)=చాలరైరి. స్పందితుం=కదలుటకు;న(శేకుః)= చాలరైరి. వీర్యవాన్= అధికమయిన పరాక్రమముగలనరాంతకుఁడు; ఉత్పతంతం=ఎగురుచున్నవానిని; స్థితం=నిలుచున్నవానిని;యాంతం=పోవుచున్న వానిని; సర్వాన్=అందఱను; వివ్యాధ=కొట్టెను.

వానరవీరులు, భయంబునం జేసి,ప

రుగెత్తుటకుఁగాని నిలుచుటకుఁగాని, కదలుటకుఁగాని, యశక్తులైరి. పరాక్రమవంతుండగునరాంతకుండు, ఎగురుచున్నవానినిలుచున్నవానిని పోవుచున్నవానినిపోవుచున్నవానిని అందఱనుఒక్కరీతిఁ బట్టిఁగొట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏకేనాంతక కల్పేన ప్రాసేనాదిత్య తేజసా
భిన్నాని హరిసైన్యాని నిపేతు ర్ధరణీతలే. ౭౮

టీక॥అంతకకల్పేన=యమునితో సమానముయినదియు ; ఆదిత్యతేజసా=సూర్యునియొక్క కాంతివంటి కాంతిగలదియునగు;ఏకేన=ఒక్కటైన;ప్రాసేన=ఈటెచేత;హరిసైన్యాని= వానరసేనలు;భిన్నాని=భేదింపఁబడినవై; ధరణీతలే=భూతలమునందు; నిపేతుః=పడినవి.

మృత్యువువంటిదియుసూర్యతేజంబునగునాయొక్క ప్రాసముచే,వానరసైన్యములన్నియుభిన్నములయి, నేలంబడినవి. అని, తాత్పర్యము.

వజ్రనిష్పేష సదృశం ప్రాసస్యాభి నిపాతనమ్
న శేకు ర్వానరా స్సోఢుం తే వినేదు ర్మహాస్వనమ్. ౭౯

టీక॥వానరాః=వానరులు ; వజ్రనిష్పేషసదృశం= వజ్రముయొక్క దెబ్బతోసమానమయిన;ప్రాసస్య= ఈఁటెయొక్క;అభినిపాతనం=పొడుచుటను; సోఢుం=సహించుటకు;న శేకుః=చాలరైరి. తే=ఆవానరులు;మహాస్వనం=అధికమయిన ధ్వనిగలుగునట్లుగా ; వినేదుః=అఱచిరి.

వానరులు, వజ్రాయుధముయొక్క దెబ్బతోసమానమయిన యాప్రాసముయొక్క దెబ్బనుసహింపఁజాలక,మహాధ్వనిగలుగునట్లు,అఱచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

పతతాం హరివీరాణాం రూపాణి ప్రచకాశిరే
వజ్రభిన్నాగ్ర కూటానాం శైలానాం పతతామివ. ౮౦

టీ॥ పతతాం=పడుచున్న ; హరివీరాణాం = వానరవీరులయొక్క; రూ

పాణి=రూపములు; వజ్రభిన్నాగ్రకూటానాం=వజ్రాయుధముచేఁబగులఁగొట్టఁబడిన యగ్రశిఖరములు గల; పతతాం=పడుచున్న; శైలానాం=పర్వతములయొక్క; రూపాణి(అధ్యాహృతము)ఇవ=రూపములువలె; ప్రచకాశిరే=ప్రకాశించినవి.

అప్పుడువానరవీరులు, నరాంతకునిచేఁ బ్రాసహతులై, వజ్రాయుధముచే భిన్నములగు శిఖరములుగల పర్వతంబులపగిది, నేలంబడిరి.

అని, తాత్పర్యము.

యేతు పూర్వం మహాత్మానః కుంభకర్ణేన పాతితాః
తే స్వస్థా వానరశ్రేష్ఠా స్సుగ్రీవ ముపతస్థిరే. ౨౧

టీక॥ మహాత్మానః=అధికమయినబలముగల; యే=ఏవానరులు; పూర్వం=మున్ను; కుంభకర్ణేన=కుంభకర్ణునిచేత; పాతితాః=పడఁద్రోయఁబడిరో; తే=ఆ; వానరశ్రేష్ఠాః=వానరోత్తములుమాత్రము; స్వస్థాః=నెమ్మదినొందినవారలయి; సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని; ఉపతస్థిరే=పొందిరి.

మున్నుకుంభకర్ణునిచే మూర్ఛితులయిపడియుండిన, బహుబలశాలులగువానరోత్తములు, ఆలోపల, మూర్ఛదేఱి, సుగ్రీవునియొద్దకేఁగిరి.

అని, తాత్పర్యము.

విప్రేక్షమాణ స్సుగ్రీవో దదర్శ హరివాహినీమ్
నరాంతక భయత్రస్తాం విద్రవంతీ మితస్తతః. ౨౨

టీక॥సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు; విప్రేక్షమాణః=అంతటనుజూచుచు; నరాంతకభయత్రస్తాం=నరాంతకునివలనిభయమువలనభయపడినదియు; ఇతస్తతః=ఇటునటు; విద్రవంతీం=పరుగెత్తుచున్నదియునగు; హరివాహినీం=వానరసేనను; దదర్శ=చూచెను.

సుగ్రీవుఁడు, నలుప్రక్కలంజూచి, నరాంతకునిభయంబున, ఇట్టటుపాఱుచున్న, వానరసేనంజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

విద్రుతాం వాహినీం దృష్ట్వా స దదర్శ నరాంతకమ్
గృహీతప్రాసమాయాంతం హయపృష్ఠే ప్రతిష్ఠితమ్. ౬౩

టీక॥ సః = ఆసుగ్రీవుఁడు; విద్రుతాం=పాఱుచున్న; వాహినీం = సేనను; దృష్ట్వా=చూచి; గృహీతప్రాసం= పట్టుకొనఁబడిన యీటెగలవాఁడును; హయపృష్ఠే=గుఱ్ఱమువీపునందు; ప్రతిష్ఠితం=ఉన్నవాఁడును; ఆయాంతం=వచ్చుచున్నవాఁడు నగు; నరాంతకం= నరాంతకుని; దదర్శ=చూచెను.

ఆసుగ్రీవుఁడు, అట్లుభయంబునం బరుగెత్తుచున్నతనసేనం జూచి, గుఱ్ఱంబు మీఁదఁగూర్చుండి ప్రాసంబుచేఁ బట్టివచ్చుచున్న నరాంతకుం గనెను.

అని, తాత్పర్యము.

అథోవాచ మహాతేజా స్సుగ్రీవో వానరాధిపః
కుమార మంగదం వీరం శక్రతుల్యపరాక్రమమ్. ౬౪

టీక॥ అథ=అంత; మహాతేజాః= అధికమయినపరాక్రమముగల ; వానరాధిపః=వానరరాజుఁడగు; సుగ్రీవః= సుగ్రీవుఁడు; వీరం=శూరుఁడును; శక్రతుల్యపరాక్రమం = దేవేంద్రునితోసమానమయినపరాక్రమముగలవాఁడునగు; కుమారం=యువరాజయిన; అంగదం=అంగదునిగూర్చి ; ఉవాచ = చెప్పెను.

అంతట,మహాపరాక్రమశాలియువానరరాజుండునగు సుగ్రీవుండు, ఇంద్రునకుంబోలెమహాపరాక్రమంబుగలయువరాజుండగునంగదుంజూచి, యిట్లని,చెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

గచ్ఛ త్వం రాక్షసం వీరో యోసౌ తురగ మాస్థితః
క్షోభయంతం హరిబలం క్షిప్రం ప్రాణై ర్వియోజయ. ౬౫

టీక॥ త్వం=నీవు; గచ్ఛ=పొమ్ము. యః=ఏ; అసౌ=ఈ; వీరః=వీరుఁడు; తురగం=గుఱ్ఱమును; ఆస్థితః=అధిష్ఠించియున్నాఁడో; తం(అధ్యాహృతము)=

అ; హరిబలం = వానరసేనను; క్రోధయంతం = కలంచుచున్న; రాక్షసం = రాక్షసుని; ప్రాణైః = ప్రాణముల చేత; వియోజయ = విడువఁబడినవానిం జేయుము.

నిపు, పోయి, అదిగో గుఱ్ఱంబుపైఁ గూర్చుండి, వానరసేననంతయుఁ జీకాకుపఱచుచున్న వీరుండగు నారాక్షసుని వధింపుము. అని, సుగ్రీవుండంగదునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స భర్తుర్వచనం శ్రుత్వా నిష్పపాతాంగదస్తతః
అనీకాన్మేఘసంకాశా న్మేఘానీకాదివాంశుమాన్. ౮౮

టీక॥ తతః = అంతట; సః = ఆ; అంగదః = అంగదుఁడు; భర్తుః = రాజుయొక్క; వచనం = మాటను; శ్రుత్వా = విని; మేఘసంకాశాత్ = మేఘముతో సమానమయిన; అనీకాత్ = సైన్యమునుండి; మేఘానీకాత్ = మేఘసమూహమునుండి; అంశుమాన్ ఇవ = సూర్యుఁడువలె; నిష్పపాత = వెడలెను.

అంత, ఆయంగదుండు, వానరరాజు మాటనువిని, మేఘసమూహమునుండి సూర్యుండు వెడలివచ్చునట్లు, మేఘాకారంబయినవానరసైన్యమునుండి, వెడలెను. అని, తాత్పర్యము.

శైలసంఘాత సంకాశో హరీణా ముత్తమోంగదః
రరాజాంగదసన్నద్ధ స్సధాతురివ పర్వతః. ౮౯

టీక॥ శైలసంఘాతసంకాశః = పర్వతములయొక్క కుప్పతో సమానుండును; అంగదసన్నద్ధః (సన్నద్ధాంగదః) = కట్టఁబడిన బాహుపురులుగలవాఁడును; హరీణాం = వానరులలో; ఉత్తమః = శ్రేష్ఠుండునగు; అంగదః = అంగదుఁడు; సధాతుః = గైరికధాతువులతోఁ గూడిన; పర్వతః ఇవ = పర్వతమువలె; రరాజ = ప్రకాశించెను.

అనేకపర్వతముల సమూహమంతటియాకారముగల వానరోత్తముఁడగు నాయంగదుండు, బాహుపురులుదాల్చియుండుటచేత, గైరికధాతువులతోఁ గూడినపర్వతంబుఁ బోలెఁ బ్రకాశించెను. అని, తాత్పర్యము.

నిరాయుధో మహాతేజాః కేవలం నఖదంష్ట్రవాన్
నరాంతక మభిక్రమ్య వాలిపుత్రోఽబ్రవీ ద్వచః. ౮౮

టీక॥ నిరాయుధః=ఆయుధములు లేనివాఁడును; కేవలంనఖదంష్ట్రవాన్=గోళ్లును దంతములును మాత్రమె గలవాఁడును; మహాతేజాః=అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడునగు; వాలిపుత్రః=వాలికుమారుఁడైన యంగదుఁడు; నరాంతకం=నరాంతకునిఁగూర్చి; అభిక్రమ్య=పోయి; వచః= మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

వాలికుమారుండగు నాయంగదుండు, ఏయాయుధంబును దీసికొనక, నఖదంతములు మాత్రమె యాయుధంబులుగాఁగలవాఁడై, నరాంతకునియొద్దకుఁ బోయి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తిష్ఠ కిం ప్రాకృతై రేభి ర్హరిభి స్త్వం కరిష్యసి
అస్మిన్ వజ్ర సమస్పర్శం ప్రాసం క్షిప మమోరసి. ౮౯

టీక॥ తిష్ఠ=నిలు. త్వం=నీవు; ప్రాకృతైః=అల్పులయిన; ఏభిః=ఈ; హరిభిః=వానరులతో; కిం=ఏమి; కరిష్యసి=చేయఁగలవు? అస్మిన్=ఈ; మమ=నాయొక్క; ఉరసి=రొమ్మునందు; వజ్రసమస్పర్శం = వజ్రముతోసమానమయిన తాఁకుటగల; ప్రాసం=ఈటెను; క్షిప=వేయుము.

నిలువుము; ఈయల్పవానరులతోనేమి చేయుదువు? వజ్రసమానంబగు, నీప్రాసమును, నావక్షంబుపై వేయుము. అని, యంగదుండు నరాంతకునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

అంగదస్య వచ శ్శ్రుత్వా ప్రచుక్రోధ నరాంతకః
సందశ్య దశనై రోష్ఠం వినిశ్శ్వస్య భుజంగవత్. ౯౦

టీక॥ నరాంతకః=నరాంతకుఁడు; అంగదస్య= అంగదునియొక్క; వచః=

మాటను; శ్రుత్వా=విని; దశనైః=పండ్లచేత; ఓష్ఠం=పెదవిని; సందశ్య=కొఱికి; భుజంగవత్= సర్పమువలె; వినిశ్శ్వస్య=నిట్టూర్పులు పుచ్చి; ప్రచురక్రోధ=మిక్కిలియగు కోపమునొందెను.

నరాంతకుండు, అంగదుని మాటను విని, పండ్లచే పెదవిని కొఱుకుకొని, కృష్ణసర్పమువలె నిట్టూర్పులు పుచ్చుచు, మిక్కిలియుఁగుపితుండయ్యెను.
అని, తాత్పర్యము.

అభిగమ్యాంగదం క్రుద్ధో వాలిపుత్రం నరాంతకః
ప్రాసం సమావిధ్య తదాంగదాయ
సముజ్జ్వలం తం సహసోత్ససర్జ. ౯౧

టీక॥ నరాంతకః=నరాంతకుఁడు; క్రుద్ధః=కుపితుండై; వాలిపుత్రం= వాలికుమారుఁడగు; అంగదం=అంగదుని; అభిగమ్య= ఎదుర్కొని; తదా=అప్పుడు; సముజ్జ్వలం తం=మండుచున్న; ప్రాసం=ఈటెను; సమావిధ్య=త్రిప్పి; సహసా=శీఘ్రమున; అంగదాయ=అంగదునికొఱకు; ఉత్ససర్జ=విడిచెను.

నరాంతకుండట్లు కుపితుండై, వాలిపుత్రుండగు నంగదుని మీఁదికిఁబోయి, మండుచున్న ప్రాసమును గిఱగిఱం త్రిప్పి, వేగంబున నంగదునిపై వేసెను.
అని, తాత్పర్యము.

స వాలిపుత్రోరసి వజ్రకల్పే
బభూవ భగ్నో న్యపతచ్చ భూమౌ

టీక॥ సః=ఆప్రాసము; వజ్రకల్పే= వజ్రముతో సమానమయిన; వాలిపుత్రోరసి=అంగదుని ఱొమ్మునందు; భగ్నః= విఱిగినది; బభూవ=అయ్యెను. భూమౌ=నేలయందు; న్యపతచ్చ= పడెను.

ఆప్రాసము, వజ్రసమానమగు నంగదుని వక్షస్స్థలము దాఁకి విఱిగి, నేలంబడెను. అని, తాత్పర్యము.

తం ప్రాసమాలోక్య తదా విభగ్నం

సుపర్ణ కృత్తోరగ భోగకల్పమ్. ౯౨
తలం సముద్యమ్య స వాలిపుత్ర
స్తురంగమం తస్య జఘాన మూర్ధ్ని

టీక॥సః=ఆ; వాలిపుత్రః=వాలికుమారుఁడగునంగదుఁడు; తదా=అప్పుడు; విభగ్నం=విఱిగినదియు; సుపర్ణకృత్తోరగభోగకల్పం= గరుత్మంతునిచేతఖండింపఁబడినసర్పముయొక్క శరీరముతో సమానమయినదియు; తం=ఆ; ప్రాసం=ఈటెను; ఆలోక్య=చూచి; తలం=అఱచేతిని; సముద్యమ్య=ఎత్తి; తురంగమం=గుఱ్ఱమును; మూర్ధ్ని= తలయందు; జఘాన=కొట్టెను.

వాలికుమారుండగు నాయంగదుండు, గరుత్మంతునిచే ఖండింపఁబడు సర్పమువలె, విఱిగిపడిన యాప్రాసముంజూచి, యఱచేయినెత్తి, యతని గుఱ్ఱము నెత్తిమీఁదం గొట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

నిమగ్న తాలు స్ఫుటితాక్షితారో
నిష్క్రాన్త జిహ్వో ఽచల సన్నికాశః. ౯౩
స తస్య వాజీ నిపపాత భూమౌ
తల ప్రహారేణ విశీర్ణ మూర్ధా

టీక॥అచలసన్నికాశః=పర్వతముతో సమానమయిన; తస్య=అనరాంతకునియొక్క; సః=ఆ; వాజీ=గుఱ్ఱము; తలప్రహారేణ=అఱచేతిదెబ్బచేత; విశీర్ణమూర్ధా=పగిలినతలగలదై; నిమగ్నతాలుస్ఫుటితాక్షితారః= అణఁగిన దవడలును పగిలిన కంటిగుడ్లునుగలదై; నిష్క్రాన్తజిహ్వః=వెలువడిన నాలుకగలదై; భూమౌ=నేలయందు; నిపపాత=పడెను.

పర్వతాకారమగు నానరాంతకునిగుఱ్ఱము, అంగదునియఱచేతిదెబ్బకు, తలపగిలి, దవడలులోనికిఁబోయి, కంటిగ్రుడ్లుపగిలి, నాలుక వెలువడ, నేలంగూలెను. అని, తాత్పర్యము.

నరాంతకః క్రోధ వశం జగామ

హతం తురంగం పతితం నిరీక్ష్య. ౬౭
సముష్టి ముద్యమ్య మహాప్రభావో
జఘాన శీర్షే యుధి వాలిపుత్రమ్

టీక॥నరాంతకః= నరాంతకుఁడు; హతం=చంపఁబడినదియు; పతితం=పడినదియునగు; తురంగం=గుఱ్ఱమును;సమీక్ష్య=చూచి ; క్రోధవశం=కోపముయొక్క-అధీనతను; జగామ=పొందెను. మహాప్రభావః= అధికమయినప్రభావముగల;సః=ఆనరాంతకుఁడు;ముష్టిం=పిడికిలిని;ఉద్యమ్య=ఎత్తి; యుధి=యుద్ధమునందు;వాలిపుత్రం=వాలికొడుకైనయంగదుని;శీర్షే=తలయందు; జఘాన=కొట్టెను.

మహాప్రభావుఁడగు నరాంతకుఁడు,తనగుఱ్ఱముహతమై నేలంగూలుటను జూచి,పరమకుపితుండై, పిడికిలినెత్తి, యుద్ధంబున వాలిపుత్రుండగు, నంగదుని, తలపైఁబొడిచెను.

అని, తాత్పర్యము.

అథాంగదో ముష్టి విభిన్న మూర్ధా
సుస్రావ తీవ్రం రుధిరం భృశోష్ణమ్. ౬౮
ముహుర్విజజ్వాల ముమోహచాపి
సంజ్ఞాం సమాసాద్య విసిష్మియేచ

టీక॥అథ=అంత;అంగదః = అంగదుఁడు;ముష్టివిభిన్నమూర్ధా= పిడికిలిచేఁబగిలినతలగలవాఁడై;తీవ్రం-తీక్ష్ణమును;భృశోష్ణం=మిక్కిలియు వేఁడియునగు;రుధిరం=నెత్తురును;సుస్రావ= కారెను. ముహుః=పలుమాఱు; విజజ్వాల=మండెను,కోపించెననుట ; ముమోహచాపి=మూర్ఛిల్లెను; సంజ్ఞాం=తెలివిని;సమాసాద్య=పొంది;విసిష్మియేచ-ఆశ్చర్యపడెను.

అంత,నంగదుండు,నరాంతకుని పిడిటిపోటునకుతలపగిలి , వేఁడినెత్తురుకార్చుచు,పలుమాఱు,కోపంబునొందియు మూర్ఛిల్లియుఁ,దుదకుఁదెలివొంది, నరాంతకునిబలమునకచ్చెరువునొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

అథాంగదో వజ్ర సమాన వేగం
సంవర్త్య ముష్టిం గిరిశృంగ కల్పమ్. ౯౬
నిపాతయామాస తదా మహాత్మా
నరాంతకస్యోరసి వాలిపుత్రః

టీక॥ అథ=అంత; తదా=అప్పుడు; వాలిపుత్రః=వాలికొడుకును; మహాత్మా=అధికమయినబలముగలవాఁడునగు; అంగదః=అంగదుఁడు; వజ్రసమానవేగం=వజ్రముతోసరియయినవేగముగలదియు; గిరిశృంగకల్పం=పర్వతశిఖరముతోసమానమయినదియునగు; ముష్టిం=పిడికిలిని; సంవర్త్య=మడిచి; నరాంతకస్య=నరాంతకునియొక్క; ఉరసి=ఱొమ్మునందు; నిపాతయామాస=వేసెను.

అంత, మహాబలుండగు వాలికుమారుఁడైన యంగదుండు, వజ్రముంబోలిన పర్వతశిఖరాకారంబగు పిడికిలి నలవరించి, నరాంతకుని ఱొమ్మునఁ బొడిచెను.

అని, తాత్పర్యము.

సముష్టి నిష్పిష్ట విభిన్నవక్షా
జ్వాలావమచ్ఛోణిత దిగ్ధగాత్రః. ౯౭
నరాంతకో భూమితలే పపాత
యథా చలో వజ్ర నిపాతభగ్నః

టీక॥ సః=ఆ; నరాంతకః=నరాంతకుఁడు; ముష్టినిష్పిష్టవిభిన్నవక్షాః=పిడికిలిచేనలపఁబడినదియుఁ బగిలినదియునగు ఱొమ్ముగలవాఁడై; జ్వాలావమచ్ఛోణితదిగ్ధగాత్రః=మంటవలెఁ గ్రక్కుచున్న నెత్తురుచేఁబూయఁబడిన దేహముగలవాఁడై; వజ్రనిపాతభగ్నః=వజ్రముయొక్క వ్రేటుచేత విఱిగిన; అచలః యథా=పర్వతమువలె; భూమితలే=నేలయందు; పపాత=పడెను.

ఆ నరాంతకుండు, అంగదుని పిడికిటిపోటుచే, ఱొమ్ము పగిలియు నలంగియుఁ, గ్రక్కుచుండు నెత్తురుధారలం దోఁగుచు, వజ్రాయుధముచే నఱుకఁబడిన పర్వతముభంగి, నేలం గూలెను.

అని, తాత్పర్యము.

అథాంతరిక్షే త్రిదశోత్తమానాం
వనౌకసాం చైవ మహాప్రణాదః. ౯౨
బభూవ తస్మిన్నిహతేఽగ్ర్యవీరే
నరాంతకే వాలిసుతేన సంఖ్యే

టీక॥ అథ=అంత; అగ్ర్యవీరే = శ్రేష్ఠుఁడైనవీరుఁడగు; తస్మిన్=ఆ; నరాంతకే=నరాంతకుఁడు; సంఖ్యే= యుద్ధమునందు; వాలిసుతేన = వాలికుమారుఁడైన యంగదునిచేత; నిహతే= చంపఁబడఁగా; అంతరిక్షే=ఆకాశమునందు; త్రిదశోత్తమానాం = దేవతాశ్రేష్ఠులయొక్కయు; వనౌకసాంచైవ = వానరులయొక్కయు; మహాప్రణాదః=మహాధ్వని; బభూవ=అయ్యెను.

అంత, వీరోత్తముఁడగు నానరాంతకుని, అంగదుండు, యుద్ధంబున వధింపఁగానే, దేవతలును వానరులును గావించు సంతోషధ్వనులు, నింగిముట్టి చెలంగినవి. అని, తాత్పర్యము.

అథాంగదో రామమనఃప్రహర్షణం
సుదుష్కరం తత్కృతవాన్ హి విక్రమం. ౯౩
విసిస్మియే సోఽప్యతివీర్యవిక్రమః
పునశ్చ యుద్ధే స బభూవ హర్షితః

టీక॥ అథ=అంత; అంగదః=అంగదుఁడు; రామమనఃప్రహర్షణం=రామునిమనస్సును సంతోషింపఁజేయునదియు; సుదుష్కరం= చేయనలవి గానిదియునగు; విక్రమం = పరాక్రమమును; కృతవాన్ హి = చేసినాఁడు గదా! తత్=ఆకారణమువలన; అతివీర్యవిక్రమః= అధికములయినబలపరాక్రమములుగల; సోఽపి= ఆరాముఁడును; విసిస్మియే=ఆశ్చర్యపడెను. సః=ఆయంగదుఁడు; హర్షితః= సంతోషింపఁజేయఁబడినవాఁడై; పునశ్చ=మఱలను; యుద్ధే=పోరునందు; బభూవ=సన్నద్ధుఁడయ్యెను.

అంత, నంగదుండు, రామునిమన స్సునకు సంతోషముగలుగునట్లుగా దుష్కరమయిన పరాక్రమంబు చేయుట వలన, మహాపరాక్రముండగు రాముండు ఆశ్చర్యమునొంది శ్లాఘించెను; ఆయంగదుండును, సంతుష్టుండై, మఱల యుద్ధసన్నద్ధుండయ్యెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, ఏకోనసప్తతితమస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణకాంచ్య

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండైకోనసప్తతితమసర్గటీక

ముగిసినది.

౭౦

సప్తతితమసర్గప్రారంభః.

నరాంతకం హతం దృష్ట్వా చుక్రుశు ర్నైరృతర్షభాః

దేవాంతక స్త్రిమూర్ధా చ పౌలస్త్యశ్చ మహోదరః.

టీక: నైరృతర్షభాః = రాక్షసశ్రేష్ఠులగు; దేవాంతకః = దేవాంతకుండును; పౌలస్త్యశ్చ = పులస్త్యునివంశమునం బుట్టిన; త్రిమూర్ధా చ = త్రిశిరుండును; మహోదరశ్చ = మహోదరుండును; హతం = వధింపఁబడిన; నరాంతకం = నరాంతకుని; దృష్ట్వా = చూచి; చుక్రుశుః = అఱచిరి.

రాక్షసోత్తములగు దేవాం[illegible]కుండును త్రిశిరుండును మహోదరు[illegible]ను, నరాంతకుండు హతుండగుట[illegible]చి, దుఃఖంబున నఱచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఆరూఢో మేఘసంకాశం వారణేంద్రం మహోదరః
వాలిపుత్రం మహావీర్య మభిదుద్రావ వీర్యవాన్. ౨

టీక॥ వీర్యవాన్ = అధికమయినపరాక్రమముగల; మహోదరః=మహోదరుఁడు; మేఘసంకాశం= మేఘముతో సమానమయిన; వారణేంద్రం=గజశ్రేష్ఠమును; ఆరూఢః=ఎక్కినవాఁడై; మహావీర్యం=అధికమయిన పరాక్రమముగల; వాలిపుత్రం=వాలికొడుకైనయంగదుని; అభిదుద్రావ=గడిచెను.

మహాపరాక్రమశాలియగు మహోదరుండు, మేఘసమానంబగు నుత్తమమయినయేనుంగు నారోహించి, మహాపరాక్రమశాలియగు వాలికుమారుండయిన యంగదునిం దఱిమెను.

అని, తాత్పర్యము.

భ్రాతృవ్యసన సంతప్త స్తథా దేవాంతకో బలీ
ఆదాయ పరిఘం దీప్త మంగదం సమభిద్రవత్. ౩

టీక॥ తథా=అట్లు; బలీ=అధికమయినబలముగల; దేవాంతకః=దేవాంతకుఁడు; భ్రాతృవ్యసనసంతప్తః=తోఁబుట్టువుదుఃఖముచేఁ దపింపఁజేయఁబడినవాఁడై; దీప్తం=మండుచున్న; పరిఘం=ఇనుపగుదియను; ఆదాయ=గ్రహించి; అంగదం=అంగదుని; సమభిద్రవత్ (సమభ్యద్రవత్)=గడిచెను.

అట్లు, బలవంతుండగు దేవాంతకుండు, తోఁబుట్టువు హతుండగుటకు దుఃఖితుండై, దేదీప్యమానంబగు పరిఘంబుఁగొని, యంగదునిమీఁదికడరెను.

అని, తాత్పర్యము.

రథ మాదిత్యసంకాశం యుక్తం పరమవాజిభిః
ఆస్థాయ త్రిశిరా వీరో వాలిపుత్ర మథాభ్యయాత్. ౪

టీక॥ అథ=అంత; వీరః= పరాక్రమశాలియగు; త్రిశిరాః=త్రిశిరుఁడు; ఆదిత్యసంకాశం = సూర్యునితోసమానమయినదియు; పరమవాజిభిః= ఉత్త

మనములగు గుఱ్ఱములతో; యుక్తం=కూడినదియువగు; రథం=రథమును; ఆస్థాయ=అధిష్ఠించి; వాలిపుత్రం=వాలికొడుకైనయంగదుః; అభ్యాయాత్ = ఎదుర్కొనిపోయెను.

అంత, వీరుండగు త్రిశిరుండు, సూర్యబింబమునవలె వెలుంగుచున్న యుత్తమాశ్వంబులు పూన్చినరథంబు నెక్కి, వాలిపుత్రుండగు నంగదునిపైకిం బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

స త్రిభిర్దేవదర్పఘ్నైర్నైరృతేంద్రైరభిద్రుతః
వృక్షముత్పాటయామాస మహావిటపమంగదః. ౪

టీ॥ సః=ఆ; అంగదః= అంగదుఁడు; దేవదర్పఘ్నైః= దేవతలగర్వము నణంచునట్టి; నైరృతేంద్రైః= రాక్షసశ్రేష్ఠులచే; త్రిభిః=మువ్వురిచే; అభిద్రుతః=తఱుమఁబడినవాఁడై; మహావిటపం=పెద్దకొమ్మలుగల; వృక్షం=చెట్టును; ఉత్పాటయామాస=పెల్లగించెను.

ఆయంగదుఁడు, అట్లు దేవతలగర్వంబు నణంచునట్టి రాక్షసోత్తములు మువ్వురు తనమీఁదికి వచ్చుటం జూచి, పెద్దకొమ్మలుగల వృక్షంబు నొకటిఁ బెల్లగించెను. అని, తాత్పర్యము.

దేవాంతకాయ తం వీరశ్చిక్షేప సహసాంగదః
మహావృక్షం మహాశాఖం శక్రో దీప్తమివాశనిమ్. ౬

టీ॥ వీరః= పరాక్రమశాలియగు; అంగదః=అంగదుఁడు; శక్రః=ఇంద్రుఁడు; దీప్తం=ప్రకాశించుచున్న, అశనిమివ=వజ్రాయుధమునువలె; తం=ఆ; మహాశాఖం=పెద్దకొమ్మలుగల; మహావృక్షం=పెద్దవృక్షమును; సహసా=శీఘ్రమున; దేవాంతకాయ= దేవాంతకుని కొఱకు; చిక్షేప= వేసెను.

వీరుండగు నంగదుఁడు, దేవేంద్రుండు వజ్రాయుధమును బ్రయోగించునట్లు, పెద్దకొమ్మలుగల యామహావృక్షమును, శీఘ్రంబున, దేవాంతకునిపైవైచెను. అని, తాత్పర్యము.

త్రిశిరాస్తం ప్రచిచ్ఛేద శరైరాశీవిషోపమైః

స వృక్షం కృత్తమాలోక్య ఉత్పపాత తదాంగదః. ౭

టీక॥ త్రిశిరాః=త్రిశిరుఁడు; ఆశీవిషోపమైః=కృష్ణసర్పములతోఁ బోలికగల; శరైః=బాణములచేత; తం=ఆ చెట్టును; ప్రచిచ్ఛేద=ఖండించెను. తదా= అప్పుడు; సః=ఆ; అంగదః= అంగదుఁడు; కృత్తం=ఛేదింపఁబడిన; వృక్షం= చెట్టును; ఆలోక్య=చూచి; ఉత్పపాత = ఎగిరెను.

త్రిశిరుండు, తీక్ష్ణంబులగు బాణంబులచేనా వృక్షమును ఛేదించెను ; అంగదుండు, వృక్షంబు ఛేదింపఁబడుటను జూచి, యంతనాకాశంబున నుద్గమించెను. అని, తాత్పర్యము.

స వవర్ష తతో వృక్షాన్ శైలాంశ్చ కపికుంజరః
తాన్ ప్రచిచ్ఛేద సంక్రుద్ధ స్త్రిశిరా నిశితై శ్శరైః. ౮

టీక॥ తతః=అంత; కపికుంజరః = వానరశ్రేష్ఠుఁడగు; సః= ఆయంగదుఁడు; వృక్షాన్=చెట్లను; శైలాంశ్చ = పర్వతములను; వవర్ష=కురిసెను. త్రిశిరాః=త్రిశిరుఁడు; సంక్రుద్ధః= మిక్కిలియుఁ గుపితుఁడై; నిశితైః= కఱకులయిన; శరైః=బాణములచేత; తాన్=ఆ వృక్షపర్వతములను; ప్రచిచ్ఛేద = ఛేదించెను.

అంత, వానరశ్రేష్ఠుండగు నాయంగదుండు, వృక్షంబులను బర్వతంబులను గురియఁ, త్రిశిరుండు సంక్రుద్ధుండై, వాని నన్నిటిని గఱకు బాణంబుల ఖండించెను. అని, తాత్పర్యము.

పరిఘాగ్రేణ తాన్ వృక్షాన్ బభంజచ సురాంతకః
త్రిశిరా శ్చాంగదం వీర మభిదుద్రావ సాయకైః. ౯

టీక॥ సురాంతకశ్చ = దేవాంతకుండును; పరిఘాగ్రేణ=ఇనుపగుదియ చివరచేత; తాన్=ఆ; వృక్షాన్=చెట్లను; బభంజ=కొట్టెను. త్రిశిరాశ్చ=త్రిశిరుఁడును; వీరం=పరాక్రమవంతుఁడగు; అంగదం=అంగదుని; సాయకైః=బాణములచేత; అభిదుద్రావ=తఱిమెను.

దేవాంతకుండు, పరిఘాగ్రంబున

నంగదుండు ప్రయోగించు వృక్షంబులఁ దట్టివేయుచుండెను; త్రిశిరుండు, బాణంబులచే, వీరుండగు నంగదునినొప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.

గజేన సమభిద్రుత్య వాలిపుత్రం మహోదరః
జఘానోరసి సంక్రుద్ధస్తోమరైర్వజ్రసన్నిభైః. ౧౦

టీక॥ మహోదరః= మహోదరుఁడు; సంక్రుద్ధః=మిక్కిలియుఁ గుపితుండై; గజేన=ఏనుఁగుచేత; వాలిపుత్రం=వాలికొడుకైనయంగదుని; సమభిద్రుత్య=తఱిమి; వజ్రసన్నిభైః=వజ్రముతో సమానములయిన; తోమరైః=చిల్లకోలలచేత; ఉరసి=ఱొమ్మునందు; జఘాన=కొట్టెను.

మహోదరుండు, పరమకుపితుండై, ఏనుంగును, అంగదునిమీఁదికిఁ దఱిమి, వజ్రసమానంబులగు తోమరంబులచే, నంగదుని ఱొమ్మునం గొట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

దేవాంతకశ్చ సంక్రుద్ధః పరిఘేణ తదాంగదం
ఉపగమ్యాభిహత్యాశు వ్యపచక్రామ వేగవాన్. ౧౧

టీక॥ వేగవాన్=అధికమయిన వేగముగల; దేవాంతకః చ=దేవాంతకుఁడును; సంక్రుద్ధః= మిక్కిలియుఁ గోపించినవాఁడై; తదా=అప్పుడు; అంగదం=అంగదుని, ఉపగమ్య=సమీపించి; ఆశు=శీఘ్రముగా; పరిఘేణ= ఇనుపగుదియచేత; అభిహత్య=కొట్టి; వ్యపచక్రామ=వెనుకకుఁబోయెను.

వేగవంతుండగు దేవాంతకుండును, క్రుద్ధుండై, యప్పుడు, అంగదునిమీఁదికిఁ బోయి, శీఘ్రమునఁ బరిఘముతో నంగదుని బ్రహరించి, యవకాశముగల్గుటకై, వెనుకకుఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

స త్రిభిర్నైరృతశ్రేష్ఠైర్యుగపత్సమభిద్రుతః
నవివ్యథే మహాతేజా వాలిపుత్రః ప్రతాపవాన్. ౧౨

స ౭౦

టీక॥ మహాతేజాః=అధికమయినతేజస్సుగలవాఁడును; ప్రతాపవాన్=అధికమయిన పరాక్రమముగలవాఁడునగు; వాలిపుత్రః= వాలికొడుకైన; సః=ఆయంగదుఁడు; త్రిభిః=ముగ్గురైన; నైరృతశ్రేష్ఠైః = రాక్షసోత్తములచేత; యుగపత్= ఏకకాలమున; సమభిద్రుతః= తఱుమఁబడినవాఁడైయు; నవివ్యథే=దుఃఖింపఁడయ్యె.

మహాతేజుండును మహాపరాక్రమశాలియునగు వాలికుమారుఁడైన యయ్యంగదుండు, అట్లేకకాలమున ముగ్గురు రాక్షసోత్తములచే నెదిరింపఁబడియు, నెంతమాత్రమువ్యథనొందలేదు. అని, తాత్పర్యము.

స వేగవాన్మహావేగం కృత్వా పరమదుర్జయః
తలేన భృశ ముత్పత్య జఘానాస్య మహాగజమ్. ౧౩

టీక॥ వేగవాన్=అధికమయినవేగముగలవాఁడును; పరమదుర్జయః=మిక్కిలియు నజయ్యుఁడునగు; సః= ఆయంగదుఁడు; మహావేగం=అధికమయినవేగమును; కృత్వా=చేసి; భృశం=మిక్కిలియు; ఉత్పత్య=ఎగిరి; అస్య=ఈమహోదరుని యొక్క; మహాగజం=గొప్పయేనుఁగును; తలేన= అఱచేతిచేత; జఘాన=కొట్టెను.

వేగవంతుండును బరమదుర్జయుండునగునాయంగదుండు, మహావేగంబు నవలంబించి, పైకెగిరి, మహోదరుండెక్కియున్నమహాగజంబునఱచేతం జఱచెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య తేన ప్రహారేణ నాగరాజస్య సంయుగే
పేతతు ర్లోచనే తస్య విననాద స వారణః. ౧౪

టీక॥ సంయుగే=యుద్ధమునందు; తస్య=ఆయంగదునియొక్క; తేన=ఆ; ప్రహారేణ=దెబ్బచేత; తస్య=ఆ; నాగరాజస్య= గజశ్రేష్ఠముయొక్క; లోచనే=కన్నులు; పేతతుః=పడినవి సః=ఆ; వారణః=ఏనుఁగు; విననాద=అఱచెను.

యుద్ధంబున, నాయంగదుని దెబ్బకు, ఆమహోదరుని యేనుంగుకన్నులు రెండునునూడిపడినవి; ఆయేనుంగును అఱచెను. అని, తాత్పర్యము.

విషాణం చాస్య నిష్కృష్య వాలిపుత్రో మహాబలః
దేవాంతక మభిప్లుత్య తాడయామాస సంయుగే. ౧౫

టీక॥ మహాబలః=అధికమయినబలముగల; వాలిపుత్రః= వాలికొమరుడైన యంగదుఁడు; అస్య=ఈయేనుంగుయొక్క; విషాణం=కొమ్మును; నిష్కృష్య చ=పెఱికియు; సంయుగే=యుద్ధమునందు; దేవాంతకం=దేవాంతకునిగూర్చి; అభిప్లుత్య=ఎగిరి; తాడయామాస=కొట్టెను.

మహాబలశాలియగునంగదుండు, మహోదరుని యేనుంగుదంతమును బెఱికి, యుద్ధంబున, దేవాంతకునిమీఁదికిదుమికి, దానిచేనతనినిం గొట్టెను.

అని, తాత్పర్యము.

స విహ్వలిత సర్వాంగో వాతోద్ధూత ఇవద్రుమః
లాక్షారస సవర్ణం చ సుస్రావ రుధిరం ముఖాత్. ౧౬

టీక॥ సః=ఆదేవాంతకుఁడు; విహ్వలితసర్వాంగః = స్వాధీనతదప్పినసమస్తావయవములును గలవాఁడై; వాతోద్ధూతః= గాలిచేనెగురఁగొట్టఁబడిన; ద్రుమఇవ(స్థితః)= వృక్షమువలెనున్నవాఁడై; లాక్షారస సవర్ణం=లక్కరసముతో సమానమయినవన్నెగల; రుధిరం=నెత్తురును; సుస్రావ=కాఱెను.

అంత, దేవాంతకుఁడు, వాయువుచేఁద్రోయఁబడినవృక్షంబుపగిది, నిశ్చేష్టుండైపడి, నోటనుండి, లక్కరసమువంటినెత్తురుగ్రక్కెను.

అని, తాత్పర్యము.

అథాశ్వస్య తేజాః మహాకృచ్ఛ్రా ద్దేవాంతకో బలీ
ఆవిధ్య పరిఘం ఘోర మాజఘాన తదాంగదమ్. ౧౭

టీక॥ అథ=అంత; తదా = అప్పుడు; మహాతేజాః= అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడును; బలీ=బలవంతుఁడునగు; దేవాంతకః=దేవాంతకుఁడు; కృచ్ఛ్రాత్=కష్టమువలన; ఆశ్వస్య=తేఱిల్లి; ఘోరం= భయంకరమయిన;

పరిఘం=ఇనుపగుదియను; ఆవిధ్య=త్రిప్పి; అంగదం=అంగదుని; అజఘాన=కొట్టెను.

అంత,మహాతేజుండునుమహాబలుండునగుదేవాంతకుం, డెట్టకేలకు, ఊఱటనొంది, భయంకరాకారంబగు పరిఘంబుగిఱగిఱంద్రిప్పి యంగదుంగొట్టెను అని,తాత్పర్యము.

పరిఘాభి హతశ్చాపి వానరేంద్రాత్మజ స్తదా
జానుభ్యాం పతితో భూమౌ పునరేవో త్పపాతహ. ౧౮

టీక॥ తదా=అప్పుడు;వానరేంద్రాత్మజః= వానరరాజుకొడుకైనయంగదుండు; పరిఘాభిహతశ్చాపి=ఇనుపగుదియచేఁగొట్టఁబడినవాఁడయ్యు; జానుభ్యాం=మోఁకాళ్ళచే;భూమౌ=నేలయందు;పతితః=పడినవాఁడై ; పునరేవ=మఱలనె ; ఉత్పపాత= లేచెను. ("హ" అనునది పాదపూరణార్థము.)

అప్పుడు , వానరరాజపుత్త్రుండగు నంగదుండు, పరిఘంబుచేఁ గొట్టఁబడియు, మోఁకాళ్ళభూమియంట, బోరగిలంబడి,తక్షణంబున నెలేచెను.

అని, తాత్పర్యము.

సముత్పతంతం త్రిశిరా స్త్రిభి ర్బాణై రజిహ్మగైః
ఘోరై ర్హరిపతేః పుత్త్రం లలాటేభి జఘానహ. ౧౯

టీక॥ త్రిశిరాః=త్రిశిరుఁడు;సముత్పతంతం=లేచుచున్న; హరిపతేః=వానరేంద్రునియొక్క; పుత్త్రం=కొడుకైనయంగదుని;అజిహ్మగైః= వంకరగాఁబోనివియు;ఘోరైః= భయంకరములునగు; త్రిభిః=మూఁడైన; బాణైః=బాణముల చేత;లలాటే=నొసటియందు ; అభిజఘాన=కొట్టెను, "హ" అనునది పాదపూరణార్థకము.

త్రిశిరుఁడు, వానరరాజపుత్త్రుండగు నంగదుండు లేచుటంజూచి,యతనిని, భయంకరంబులగు మూఁడు బాణంబులచే,నొసటంగొట్టెను.అని, తాత్పర్యము

తతోంగదం పరిక్షి ప్తం త్రిభి ర్నైరృత పుంగవైః

హనుమానపి విజ్ఞాయ నీలశ్చాపి ప్రతస్థతుః. ౫౦

టీ॥ తతః=అంత; అంగదం=అంగదుని; త్రిభిః=ముగ్గురైన; నైరృతపుంగవైః=రాక్షసశ్రేష్ఠులచేత; పరిక్షిప్తం=చుట్టఁబడినవానిఁగా; విజ్ఞాయ=తెలిసి; హనుమానపి=హనుమంతుండును; నీలశ్చాపి=నీలుండును; ప్రతస్థతుః=బయలుదేఱిరి.

అంత, అంగదునొకనిని ముగ్గురు రాక్షసోత్తములు చుట్టుకొని యున్నారని తెలిసి, హనుమంతుండును నీలుండును, బోద్భటిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతశ్చిక్షేప శైలాగ్రం నీలస్త్రిశిరసే తదా

తద్రావణసుతో ధీమాన్ బిభేద నిశితైశ్శరైః. ౫౧

టీ॥ తతః=అంత; తదా=అప్పుడు; నీలః=నీలుఁడు; త్రిశిరసే=త్రిశిరునికొఱకు; శైలాగ్రం=పర్వతశిఖరమును; చిక్షేప=వేసెను. ధీమాన్=బుద్ధిమంతుండగు; రావణసుతః=రావణునికొడుకైనత్రిశిరుఁడు; నిశితైః=కఱకులయిన; శరైః=బాణములచేత; బిభేద=భేదించెను.

అంత, నీలుండు, త్రిశిరునిమీఁదనొక పర్వతశిఖరంబు వేయ, బుద్ధిమంతుండగు నా రావణపుత్రుండు, కఱకుబాణంబులచే దానిం దునియలుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

తద్బాణశతనిర్భిన్నం విదారితశిలాతలమ్

సవిస్ఫులింగం సజ్వాలం నిపపాత గిరేశ్శిరః. ౫౨

టీ॥ తత్=ఆ; గిరేః=పర్వతము యొక్క; శిరః=శిఖరము; బాణశతనిర్భిన్నం=బాణములనూఱులచేత భేదింపఁబడినదై; విదారితశిలాతలం=పగుల్పఁబడినశిలాతలముకలదై; సవిస్ఫులింగం=మిణుఁగురులతోఁగూడినదై; సజ్వాలం=మంటలతోఁగూడినదై; నిపపాత=పడెను.

అప్పర్వతశిఖరము, త్రిశిరునిబాణం

బలచేభిన్నమై, తార్క్ష్యునియుంగిలి, మి | నేలంబడెను. అని, తాత్పర్యము.
౯ంగులితోను జ్వాలలతో నొప్పుచు

తతో జృంభిత మాలోక్య హృష్టో దేవాంతక స్తదా
పరిఘేణాభి దుద్రావ మారుతాత్మజ మాహవే. ౨౩

టీక॥ తతః=అంత; తదా=అప్పుడు; దేవాంతకః=దేవాంతకుఁడు; జృంభితం=వ్యర్థమయిన దానిని; ఆలోక్య=చూచి; హృష్టః సన్=సంతోషమువలన; ఆహవే=యుద్ధమునందు; పరిఘేణ=ఇనుపగుదియచేత; మారుతాత్మజం=వాయుకుమారుఁడైనహనుమంతుని; అభిదుద్రావ=తఱిమెను.

అంతనప్పుడు, దేవాంతకుండు, ఆపర్వతశిఖరంబు తునియలయి పడుటం జూచి, సంతోషంబున, పరిఘంబుగొని యుద్ధంబున, వాయుకుమారుండగు హనుమంతునిమీఁదికిఁబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

త మాపతంత ముత్ప్లుత్య హనుమా న్మారుతాత్మజః
ఆజఘాన తదా మూర్ధ్ని వజ్రకల్పేన ముష్టినా. ౨౪

టీక॥ తదా=అప్పుడు; మారుతాత్మజః=వాయుకుమారుఁడగు; హనుమాన్=హనుమంతుండు; ఆపతంతం=వచ్చుచున్న; తం=ఆదేవాంతకునిగూర్చి; ఉత్ప్లుత్య=ఎగిరి; మూర్ధ్ని=తలయందు; వజ్రకల్పేన=వజ్రముతో సమానమయిన; ముష్టినా=పిడికిలిచేత; ఆజఘాన=కొట్టెను.

అప్పుడు, వాయుపుత్రుండగుహనుమంతుండు, తనపైకిదేవాంతకుండు వచ్చుటంజూచి, యతనిపైకెగిరి, యతనిశిరస్సునందు, వజ్రతుల్యంబగు పిడికిటం బొడిచెను. అని, తాత్పర్యము.

శిరసి ప్రహర స్వీర స్తదా వాయుసుతో బలీ
నాదేనా కంపయచ్చైవ రాక్షసాన్ స మహాకపిః. ౨౫

టీక. తదా=అప్పుడు; వీరః=పరాక్రమశాలియు; బలీ=బలవంతుండును; వాయుసుతః= వాయుకుమారుండును నగు; సః=ఆ; మహాకపిః=హనుమంతుండు; శిరసి=తలయందు; ప్రహారమ్=కొట్టుటను; నాదేన = ధ్వనిచేత; రాక్షసాన్= రాక్షసులను; అకంపయత్=వడంకునట్లు చేసెను.

అప్పుడు, వీరుండును బలవంతుండు నగు వాయుపుత్రుండైన హనుమంతుండు, దేవాంతకుని శిరస్సుపైగుద్ది, రాక్షసులందఱుభయంబునవడంకునట్లు, సింహనాదంబు చేసెను. అని, తాత్పర్యము.

స ముష్టినిష్పిష్టవికీర్ణమూర్ధా
నిర్వాంతదంతాక్షివిలంబిజిహ్వః
దేవాంతకో రాక్షసరాజసూను
ర్గతాసురుర్వ్యాం సహసా పపాత. ౭౭

టీక. రాక్షసరాజసూనుః= రాక్షసరాజుండగు రావణునికొడుకైన; సః= ఆ; దేవాంతకః=దేవాంతకుండు; ముష్టినిష్పిష్టవికీర్ణమూర్ధా=పిడికిటిపోటుచే ముక్కలుగా నలుఁగఁబడినదియు వెదజల్లఁబడినదియునగు తలగలవాఁడై; నిర్వాంతదంతాక్షివిలంబిజిహ్వః= క్రక్కఁబడిన దంతములుకన్నులును వ్రేలుకాడు నాలుకయును గలవాఁడై; గతాసుః= పోయిన ప్రాణములు గలవాఁడై; ఉర్వ్యామ్=భూమియందు; సహసా=శీఘ్రముగ; పపాత=పడెను.

రాక్షసరాజుండగు రావణుని కుమారుండగు నాదేవాంతకుండు, హనుమంతునిపిడికిటిపోటునకు, తలపగిలి వ్రక్కలై, దంతములును నేత్రములును రాల, నాలుక వ్రేలుకాడ, గతప్రాణుండై, శీఘ్రంబున నేలంగూలెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ హతే రాక్షసయోధముఖ్యే
మహాబలే సంయతి దేవశత్రౌ
క్రుద్ధస్త్రిమూర్ధా నిశితాగ్రముగ్రం

వవర్ష నీలోరసి బాణవర్షమ్. ౨౭

టీక॥ రాక్షసయోధముఖ్యః = రాక్షసవీరులలో శ్రేష్ఠుండును; మహాబలః = అధికమయినబలముగలవాఁడును; దేవశత్రోః = దేవతలశత్రువునగు; తస్మిన్ = ఆ దేవాంతకుఁడు; సంయతి = యుద్ధమునందు; హతే = చంపఁబడఁగా; త్రిమూర్ధా = త్రిశిరుఁడు; క్రుద్ధః = కోపించినవాఁడై; నీలోరసి = నీలుని యొక్క వక్షమునందు; నిశితాగ్రం = తీక్ష్ణములయిన కొనలుగలదియు; ఉగ్రం = భయంకరమయినదియు నగు; బాణవర్షం = బాణములవానను; వవర్ష = కురిసెను.

రాక్షసవీరులలో నుత్తముండును మహాబలుండును దేవశత్రువునగు నా దేవాంతకుండు యుద్ధంబున హతుండగుటను జూచి, త్రిశిరుండు, కుపితుండై, నీలునివక్షస్థలంబుపై, తీక్ష్ణంబులగు పెక్కు బాణంబులఁ గురిపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

మహోదరస్తు సంక్రుద్ధః కుంజరం పర్వతోపమమ్
భూయ స్సమధిరుహ్యా శు మందరం రశ్మివానివ. ౨౮

టీక॥ మహోదరస్తు = మహోదరుండును; సంక్రుద్ధః = కోపించినవాఁడై; మందరం = మందరపర్వతమును; రశ్మివానివ = సూర్యుఁడువలె; భూయః = మఱల; పర్వతోపమం = పర్వతముతోఁ బోలికగల; కుంజరం = ఏనుంగును; సమధిరుహ్య = ఎక్కి; ఆశు = శీఘ్రముగా; ఆగతః (అధ్యాహృతము) = వచ్చినాఁడు.

మహోదరుండు, మిక్కిలియుఁ గుపితుండై, మందరపర్వతంబును సూర్యుండారోహించునట్లు, మఱల, మఱియొక పర్వతాకారమయిన యేనుంగు నారోహించి యుద్ధంబునకు వచ్చెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతో బాణమయం వర్షం నీలస్యోరస్యపాతయత్
గిరౌ వర్షం తటిచ్చక్ర చాపవానివ తోయదః. ౨౯

టీక॥ తతః = అంత; సః (అధ్యాహృతము) = ఆ మహోదరుఁడు; గిరౌ = పర్వ

తమునందు ; తటిచ్చక్రచాపవాన్=మెఱుపులసమూహమును ఇంద్రధనుస్సును గల; తోయదః = మేఘము ; వర్షమివ=వానను వలె; నీలస్య=నీలుని యొక్క ; ఉరసి=ఱొమ్మునందు ; బాణమయం=బాణవికారిమయిన; వర్షం=వానను; అపాతయత్=పడఁద్రోసెను.

అంత, మెఱుపులసమూహములతో నుఇంద్రధనుస్సుతోనుంగూడిన మేఘము, పర్వతంబుమీఁద వర్షంబు గురియునట్లు, అమ్మహోదరుండు, సమస్తభూషణంబులతో నొప్పుచు, ధనుర్ధరుండై, నీలునివక్షస్స్థలంబునందు, బాణవర్షంబుగురిపించెను. అని, తాత్పర్యము.

తత శ్శరౌఘై రభివర్ష్యమాణో
విభిన్నగాత్రః కపిసైన్యపాలః
నీలో బభూవాథ నిసృష్టగాత్రో
విష్టంభిత స్తేన మహాబలేన. ౩౦

టీక॥ తతః = అంత; కపిసైన్యపాలః=వానరసేనాపాలకుండగు; నీలః=నీలుండు; మహాబలేన=అధికమయినబలముగల; తేన=ఆమహోదరునిచేత; శరౌఘైః=బాణసమూహములచేత; అభివర్ష్యమాణః= కురిపింపఁబడినవాఁడై; విభిన్నగాత్రః= భేదింపఁబడినదేహముగలవాఁడై; అథ=అంత; నిసృష్టగాత్రః=శిథిలమయినదేహముగలవాఁడై; విష్టంభితః= స్తంభింపఁజేయఁబడినవాఁడు; బభూవ=అయ్యెను.

అంత, వానరసేనానాయకుఁడగు నీలుండు, మహాబలుండైనయమ్మహోదరునిచేనట్లు బాణంబులవర్షంబుల నభివర్షితుండై, దేహమంతయు గాయంబులయి, శిథిలములయిన యవయవములతో, ఇట్టటుకదలలేక, స్తంభితుండయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు నీలః ప్రతిలభ్య సంజ్ఞాం
శైలం సముత్పాట్య సవృక్షషండమ్
తత స్సముత్పత్య భృశోగ్రవేగో
మహోదరం తేన జఘాన మూర్ధ్ని. ౩౧

టీక॥ తతస్తు= అంతను; భృశోగ్రవేగః = మిక్కిలియు భయంకరమయిన వేగముగల; నీలః=నీలుండు; సంజ్ఞాం=తెలివిని; ప్రతిలభ్య=పొంది; సవృక్షషండం=వృక్షసమూహముతోఁగూడిన; శైలం=పర్వతమును; సముత్పాట్య=పెల్లగించి; తతః=అంత ; సముత్పత్య=ఎగిరి; తేన=ఆపర్వతముచేత; మహోదరం=మహోదరుని; మూర్ధ్ని=తలయందు; జఘాన=కొట్టెను.

అంత , భయంకర వేగుండగు నీలుండు, కొంతవడికిం దెలివొంది , వృక్షసమూహాలంకృతంబగు నొక పర్వతంబుఁ బెల్లగించి, మహావేగంబున నెగసివచ్చి, మహోదరుని తలమీఁదం గొట్టెను.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్స శైలేంద్రనిపాతభగ్నో
మహోదర స్తేన మహాద్విపేన
విపోథితో భూమితలే గతాసుః
పపాత వజ్రాభిహతో యథాద్రిః. ౩౨

టీక॥ తతః=అంత; సః=ఆ; మహోదరః=మహోదరుఁడు; తేన=ఆ; మహాద్విపేన(సహ)=పెద్దయేనుంగుతోఁగూడ; శైలేంద్రనిపాతభగ్నః = పర్వతశ్రేష్ఠముయొక్క దెబ్బచేవిఱిగినవాఁడై; విపోథితః = హింసింపఁబడినవాఁడై; గతాసుః= పోయినప్రాణములుగలవాఁడై; వజ్రాభిహతః=వజ్రముచేఁగొట్టఁబడిన; అద్రిరివ=పర్వతమువలె; భూమితలే=నేలయందు; పపాత=పడెను.

అంత,నమ్మహోదరుండు , ఆపర్వతంబుదెబ్బకు,తనయేనుంగుతోఁగూడ, దేహమంతయువిఱిగి, వజ్రాయుధహతంబగుపర్వతంబుకరణి, గతప్రాణుండై నేలంగూలెను.అని, తాత్పర్యము.

పితృవ్యం నిహతం దృష్ట్వా త్రిశిరా శ్చాప మాదదే
హనూమంతంచ సంక్రుద్ధో వివ్యాధ నిశితై శ్శరైః. ౩౩

టీక॥త్రిశిరాః=త్రిశిరుఁడు ; నిహతం=వధింపఁబడిన; పితృవ్యం = పినతం

డ్రిని; దృష్ట్వా=చూచి; చాపం=ధనస్సును; ఆదదే=గ్రహించెను. సంక్రుద్ధః=కోపించినవాఁడై; హనూమంతంచ=హనుమంతుని; నిశితైః=కఱకులయిన; శరైః=బాణములచేత; వివ్యాధ=కొట్టెను.

త్రిశిరుఁడు, తనపినతండ్రియగు మహోదరుఁడు నిహతుఁడగుటం జూచి, క్రుద్ధుండై, ధనుస్సు గ్రహించి, హనుమంతుని, దీక్ష్ణబాణంబులం బ్రహరించెను. అని, తాత్పర్యము.

స వాయుసూనుః కుపితః చిక్షేప శిఖరం గిరేః
త్రిశిరా స్తచ్ఛరై స్తీక్ష్ణై ర్విభేద బహుధా బలీ. ౩౪

టీక॥ సః=ఆ; వాయుసూనుః=వాయుపుత్త్రుఁడగుహనుమంతుఁడు; కుపితః=కోపించినవాఁడై; గిరేః=పర్వతముయొక్క; శిఖరం=శిఖరమును; చిక్షేప=వేసెను. బలీ=బలవంతుండగు; త్రిశిరాః=త్రిశిరుఁడగు; తత్=ఆపర్వతశిఖరమును; తీక్ష్ణైః=కఱకులయిన; శరైః=బాణములచేత; బహుధా=పెక్కువ్రయ్యలుగా; విభేద=భేదించెను.

ఆహనుమంతుండు, కోపించి, పర్వతశిఖరంబొకటి ప్రయోగించెను; బలవంతుండగు, త్రిశిరుఁడు, కఱకుబాణంబులం బెక్కువ్రయ్యలుగా, దానిం దునియలుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

త ద్వ్యర్థం శిఖరం దృష్ట్వా ద్రుమవర్షం మహాకపిః
విససర్జ రణే తస్మిన్ రావణస్య సుతం ప్రతి. ౩౫

టీక॥ మహాకపిః=హనుమంతుఁడు; వ్యర్థం=నిష్ఫలమయిన; తత్=ఆ; శిఖరం=శిఖరమును; దృష్ట్వా=చూచి; తస్మిన్=ఆ; రణే=యుద్ధమునందు; రావణస్య=రావణునియొక్క; సుతంప్రతి=కొడుకునుగూర్చి; ద్రుమవర్షం=వృక్షవర్షమును; విససర్జ=విడిచెను.

హనుమంతుండు, తాను బ్రయోగించినపర్వతశిఖరంబు వ్యర్థంబగుటం జూచి, ఆయుద్ధంబున, రావణపుత్త్రుఁడగు త్రిశిరునిపై వృక్షంబులం గురిపించెను. అని, తాత్పర్యము.

త మాపతంత మాకాశే ద్రుమవర్షం ప్రతాపవాన్
త్రిశిరా నిశితై ర్బాణై శ్ఛిచ్ఛేద చ ననాద చ. ౩౬

టీక॥ ప్రతాపవాన్= అధికమయిన పరాక్రమముగల; త్రిశిరాః= త్రిశిరుండు; ఆకాశే=ఆకాశమునందు; ఆపతంతం=వచ్చుచున్న; తం=ఆ; ద్రుమవర్షం= వృక్షవర్షమును; నిశితైః=తీక్ష్ణములయిన; బాణైః=బాణములచేత; చిచ్ఛేద=నఱికెను. ననాద చ=అఱచెను.

మహాపరాక్రమశాలియగు త్రిశిరుండు వృక్షవర్షంబు వచ్చుటం జూచి, దాని నాకాశంబుననే కఱకుబాణంబులచే ఛేదించి, సింహనాదంబు చేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతో హనూమా నుత్పత్య హయం త్రిశిరస స్తదా
విదదార నఖైః క్రుద్ధో గజేంద్రం మృగరాడివ. ౩౭

టీక॥ తతః=అంత; తదా=అప్పుడు; హనుమాన్=హనుమంతుఁడు; క్రుద్ధః=కోపించినవాఁడై; ఉత్పత్య=ఎగిరి; గజేంద్రం= గజశ్రేష్ఠమును; మృగరాడివ=సింహమువలె; త్రిశిరసః=త్రిశిరుని యొక్క; హయం=గుఱ్ఱమును; నఖైః=గోళ్లచే; విదదార=చీల్చెను.

అంతనప్పుడు, హనుమంతుండు, క్రుద్ధుండై, యెగిరిపోయి, మహాగజంబును సింహము చీల్చినట్లు, త్రిశిరుని గుఱ్ఱమును, నఖంబులచేఁ జీల్చివేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

అథ శక్తిం సమాదాయ కాలరాత్రి మివాంతకః
చిక్షేపా నిల పుత్రాయ త్రిశిరా రావణాత్మజః. ౩౮

టీక॥ అథ = అంత; రావణాత్మజః=రావణునికొడుకైన; త్రిశిరాః = త్రిశిరుఁడు; అంతకః=యముఁడు; కాలరాత్రిమివ=కాళరాత్రినివలె; శక్తిం= శక్తిని, సమాదాయ= ఎత్తి; అనిలపుత్రాయ=వాయుకుమారుఁడైన హనుమంతునికొఱకు; చిక్షేప=వేసెను.

అంత, రావణపుత్రుఁడగు త్రిశిరుండు, యముండు కాళరాత్రింబోలె, శక్తింగొని వాయుకుమారుండగు హను

మంతునిపై వేసెను. అని, తాత్పర్యము.

దివః క్షిప్తా మివోల్కాం తాం శక్తిం క్షిప్తా మసంగతామ్
గృహీత్వా హరిశార్దూలో బభంజచ ననాదచ. ౩౯

టీక॥ హరిశార్దూలః=వానరశ్రేష్ఠుఁడగుహనుమంతుఁడు; దివః=ఆకాశమునుండి; క్షిప్తాం=వేయఁబడిన; ఉల్కామివ(స్థితాం) = కొఱవికట్టెవలెనున్న; తాం=ఆ; క్షిప్తాం=వేయఁబడిన; శక్తిం =శక్తిని; అసంగతాం=తాఁకనివానిని; గృహీత్వా=పట్టుకొని; బభంజచ=విఱిచెను. ననాదచ = అఱచెను.

వానరోత్తముఁడగు హనుమంతుఁడు, ఆకాశమునుండిపడుపెద్దకొఱవికట్టెవలెనున్న యాత్రిశిరుండుప్రయోగించినశక్తిని, తన్నుదితాఁకకమున్నె, దానిఁబట్టివిఱిచి సింహనాదంబు గావించెను. అని, తాత్పర్యము.

తాం దృష్ట్వా ఘోరసంకాశాం శక్తిం భగ్నాం హనూమతా
ప్రహృష్టా వానరగణా వినేదు ర్జలదాఇవ. ౪౦

టీక॥ వానరగణాః= వానరసమూహములు; హనూమతా=హనుమంతునిచేత; భగ్నాం= విఱువఁబడిన; ఘోరసంకాశాం = భయంకరమయినప్రకాశముగల; తాం=ఆ; శక్తిం= శక్తిని; దృష్ట్వా=చూచి; ప్రహృష్టాః=సంతసించినవారలై; జలదాఇవ = మేఘములవలె. వినేదుః=అఱచినవి.

అట్టిభయంకరాకారమయిన యాశక్తిని హనుమంతుండు విఱిచివేయుటం జూచి, వానరులు, సంతోషమునొంది, మేఘంబులభంగి, గర్జించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తతః ఖడ్గం సముద్యమ్య త్రిశిరా రాక్షసోత్తమః
నిజఘాన తదా వ్యూఢే వాయుపుత్రస్య వక్షసి. ౪౧

టీక॥ తతః=అంత; సః=అప్పుడు; రాక్షసోత్తమః=రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడగు; త్రిశిరాః=త్రిశిరుఁడు; ఖడ్గం=కత్తిని; సముద్యమ్య=ఎత్తి; వ్యూఢే=విశాలమగు; వాయుపుత్రస్య=వాయుదేవుని కొడుకైన హనుమంతుని యొక్క; వక్షసి=ఱొమ్మునందు; నిజఘాన=కొట్టెను.

అంతనప్పుడు, రాక్షసవర్యుండగు త్రిశిరుండు, ఖడ్గంబుఁగొని, విశాలంబగు హనుమంతుని వక్షస్స్థలంబుపై గొట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

ఖడ్గప్రహారాభిహతో హనూమాన్మారుతాత్మజః

ఆజఘాన త్రిశిరసం తలేనోరసి వీర్యవాన్. ౪౨

టీక॥ వీర్యవాన్=అధికమయినపరాక్రమముగల; మారుతాత్మజః=వాయుపుత్రుండగు; హనూమాన్=హనుమంతుండు; ఖడ్గప్రహారాభిహతః=కత్తిదెబ్బచేఁ గొట్టఁబడినవాఁడై; తలేన=అఱచేతిచేత; త్రిశిరసం=త్రిశిరుని; ఉరసి=ఱొమ్మునందు; ఆజఘాన=కొట్టెను.

పరాక్రమవంతుండగు వాయుకుమారుండగు హనుమంతుండు, ఖడ్గముచేఁగొట్టఁబడినవాఁడై, త్రిశిరుని ఱొమ్మునను అఱచేతం బ్రహరించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తలాభిహతస్తేన స్రస్తహస్తాయుధో భువి

నిపపాత మహాతేజాస్త్రిశిరాస్త్యక్తచేతనః. ౪౩

టీక॥ మహాతేజాః=అధికమయినపరాక్రమముగల; సః=ఆ; త్రిశిరాః=త్రిశిరుఁడు; తేన=ఆహనుమంతునిచేత; తలాభిహతః=అఱచేతిచేఁగొట్టఁబడినవాఁడై; త్యక్తచేతనః=విడువఁబడిన తెలివిగలవాఁడై; స్రస్తహస్తాయుధః=జాఱినచేతియాయుధముగలవాఁడై; భువి=నేలయందు; నిపపాత=పడెను.

మహాపరాక్రమశాలియగు నాత్రిశిరుండు, హనుమంతునియఱచేతిదెబ్బకు, మూర్ఛితుండై, చేతియాయుధంబు జాఱిపడ, నేలంబడెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తస్య పతతః ఖడ్గం సమాచ్ఛిద్య మహాకపిః
ననాద గిరిసంకాశ స్త్రాసయన్ సర్వ నైరృతాన్. ౪౪

టీక॥ గిరిసంకాశః=పర్వతముతోసమానుఁడైన; సః=ఆ; మహాకపిః=హనుమంతుఁడు; పతతః=పడుచున్న; తస్య=ఆ త్రిశిరుని యొక్క; ఖడ్గం=కత్తిని; సమాచ్ఛిద్య=పెఱికికొని; సర్వనైరృతాన్=సమస్తరాక్షసులను; త్రాసయన్=భయ పెట్టుచు; ననాద=అఱచెను.

పర్వతాకారుండగు నా హనుమంతుండు, అట్లుమూర్ఛితుండై నేలం బడుచున్నత్రిశిరుని చేతి ఖడ్గంబు పెఱికికొని, సమస్తరాక్షసులు భయపడునట్లు, సింహనాదంబు గావించెను.

అని, తాత్పర్యము.

అమృష్యమాణ స్తం ఘోష ముత్పపాత నిశాచరః
ఉత్పత్య చ హనూమంతం తాడయామాస ముష్టినా. ౪౫

టీక॥ నిశాచరః=రాక్షసుఁడైనత్రిశిరుఁడు; తం=ఆ; ఘోషం=ధ్వనిని; అమృష్యమాణః=ఓర్వనివాఁడై; ఉత్పపాత=లేచెను. ఉత్పత్య చ=లేచియు; హనూమంతం=హనుమంతుని; ముష్టినా=పిడికిటిచేత; తాడయామాస=కొట్టెను.

త్రిశిరుఁడు, హనుమంతునిసింహనాదంబు సహింపక, లేచి, హనుమంతునిఁ బిడికిటిపోటునం బొడిచెను.

అని, తాత్పర్యము.

తేన ముష్టిప్రహారేణ సంచుకోప మహాకపిః
కుపితశ్చ నిజగ్రాహ కిరీటే రాక్షసర్షభమ్. ౪౬

టీక॥ మహాకపిః=హనుమంతుఁడు; తేన=ఆ; ముష్టిప్రహారేణ=పిడికిటిపోటుచే; సంచుకోప=కోపించెను. కుపితశ్చ=కోపించినవాఁడునై; రాక్షసర్షభం=రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడగుత్రిశిరుని; కిరీటే=కిరీటమునందు; నిజగ్రాహ=పట్టుకొనెను.

హనుమంతుండు, ఆపిడికిటిపోటునకుఁ బరమకుపితుండై, రాక్షసశ్రేష్ఠుండగు త్రిశిరునికిరీటంబునం బట్టుకొనెను.

అని, తాత్పర్యము.

స ౬౦

స తస్య శీర్షాణ్యసినా శితేన
కిరీట జుష్టాని సకుండలాని
క్రుద్ధః ప్రచిచ్ఛేద సుతోఽనిలస్య
త్వష్టుస్సుతస్యేవ శిరాంసి శక్రః. ౪౭

టీక॥సః=ఆ; అనిలస్య=వాయువుయొక్క; సుతః = కొడుకైన హనుమంతుఁడు; క్రుద్ధః=కోపించినవాఁడై; శితేన=కఱకైన; అసినా=కత్తిచేత; కిరీట జుష్టాః= కిరీటములతోఁ గూడినవియు; సకుండలాని = పోఁగులతోఁ గూడినవియునగు; తస్య=ఆత్రిశిరునియొక్క; శీర్షాణి=తలలను; త్వష్టుః=త్వష్టయొక్క; సుతస్య= కొడుకైన విశ్వరూపుని యొక్క; శిరాంసి=తలలను; శక్రఇవ= ఇంద్రుఁడువలె; ప్రచిచ్ఛేద=నఱకెను.

ఇంద్రుండు, త్వష్టృపుత్రుండగు విశ్వరూపుని తలలను ఖండించినట్లు, ఆహనుమంతుండు, తీక్ష్ణంబగు నాఖడ్గంబుచే, కిరీటకుండలాలంకృతంబులగు నాత్రిశిరుని శిరస్సులమూఁడింటిని, ఛేదించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తా న్యాయతాక్షా ణ్యగసన్నిభాని
ప్రదీప్త వైశ్వానర లోచనాని.
పేతు శ్శిరాంసీంద్ర రిపో ర్ధరణ్యాం
జ్యోతీంషి ముక్తాని యథార్క మార్గాత్. ౪౮

టీక॥ఇంద్రరిపోః= ఇంద్రునిశత్రువగుత్రిశిరునియొక్క; ఆయతాక్షాణి=పొడువులయినకన్నులుగలవియు; అగసన్నిభాని=పర్వతములతో సమానములయినవియు; ప్రదీప్తవైశ్వానర లోచనాని=మండుచున్ననిప్పువంటికన్నులుగలవియునగు; తాని=ఆ; శిరాంసి=తలలు; ధరణ్యాం=భూమియందు; అర్కమార్గాత్ =ఆకాశమునుండి; ముక్తాని=విడువఁబడిన; జ్యోతీంషియథా=నక్షత్రములువలె; పేతుః=పడినవి.

మండుచున్న నిప్పువంటినిడుదకన్నులుగలవియుఁ బర్వతాకారంబులునగు నా యింద్రశత్రువగు త్రిశిరుని తలలు

స ౭౦

మూఁడును, ఆకాశంబుననుండి నక్షత్రములుపడునట్లు, నేలంబడినవి. అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ హతే దేవరిపౌ త్రిశీర్షే
హనూమతా శక్రపరాక్రమేణ
నేదుః ప్లవంగాః ప్రచచాల భూమీ
రక్షాంస్యథో దుద్రువిరే సమంతాత్. ౪౯

టీక॥ దేవరిపౌ=దేవతలశత్రువయిన; తస్మిన్=ఆ; త్రిశీర్షే=త్రిశిరుఁడు; శక్రపరాక్రమేణ=ఇంద్రునియొక్క పరాక్రమమువంటి పరాక్రమముగల; హనూమతా=హనుమంతునిచేత; హతే=వధింపఁబడఁగా; ప్లవంగాః=వానరులు; నేదుః=అఱచిరి. భూమిః=భూమి; ప్రచచాల=చలించినది. అథో=అంత; రక్షాంసి=రాక్షసులు; సమంతాత్=అంతటను; దుద్రువిరే=పరుగెత్తిరి.

దేవశత్రువయిన యాత్రిశిరుని, దేవేంద్ర పరాక్రముఁడగు హనుమంతుండు వధింపఁగానే, వానరులందఱు సంతోషంబున సింహనాదంబులు గావించిరి; భూమిచలనంబునొందినది; రాక్షసులు భయపడి దిక్కులకుం బాఱిరి.

అని, తాత్పర్యము.

హతం త్రిశిరసం దృష్ట్వా తథైవచ మహోదరమ్
హతౌ ప్రేక్ష్య దురాధర్షౌ దేవాంతక నరాంతకౌ. ౫౦
చుకోప పరమామర్షీ మత్తో రాక్షస పుంగవః

టీక॥ హతం=చంపఁబడిన; త్రిశిరసం=త్రిశిరుని; తథైవచ=అట్లే; మహోదరంచ=మహోదరుని; దృష్ట్వా=చూచి; హతౌ=చంపఁబడిన; దురాధర్షౌ=ఎదిరింపనలవిగాని; దేవాంతక నరాంతకౌ=దేవాంతకుని నరాంతకుని; ప్రేక్ష్య=చూచి; పరమామర్షీ=అధికమయినకోపముగల; రాక్షసపుంగవః=రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడగు; మత్తః=మహాపార్శ్వుఁడు (మహాపార్శ్వునకు మత్తుఁడనినామాంతరము); చుకోప=కోపించెను.

అట్లు త్రిశిరుండును మహోదరుండును వధింపఁబడుటయు, అంతకుమున్ను దుర్ధర్షులయిన దేవాంతకుండును నరాంతకుండును హతులగుటయుఁ జూచి, పరమకోపనుండగు రాక్షసోత్తముఁడైన మహాపార్శ్వుఁడు, మిక్కిలి యుగ్రకోపము నొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

జగ్రాహార్చిష్మతీం ఘోరాం గదాం సర్వాయసీం శుభామ్. ౫౧
హేమపట్ట పరిక్షిప్తాం మాంసశోణిత ఫేనిలామ్
విరాజమానాం వపుషా శత్రుశోణిత రంజితామ్. ౫౨
తేజసా సంప్రదీప్తాగ్రాం రక్తమాల్య విభూషితామ్
ఐరావత మహాపద్మ సార్వభౌమ భయావహామ్. ౫౩

టీ॥ సః (అధ్యాహృతము) = అమహాపార్శ్వుఁడు; అర్చిష్మతీం = కాంతులుగలదియు; ఘోరాం = భయంకరమయినదియు; సర్వాయసీం = అంతయు నినుముతోఁ జేయఁబడినదియు; శుభాం = మంగళకరమయినదియు; హేమపట్టపరిక్షిప్తాం = బంగారుకట్లు చేఁ జుట్టఁబడినదియు; మాంసశోణిత ఫేనిలాం = మాంసము చేతను నెత్తురు చేతను నురుఁగుగలదియు; వపుషా = రూపముచేత; విరాజమానాం = ప్రకాశించుచున్నదియు; శత్రుశోణితరంజితాం = శత్రువుల నెత్తురు చేత ఎఱ్ఱగాఁ జేయఁబడినదియు; తేజసా = కాంతిచేత; సంప్రదీప్తాగ్రాం = ప్రకాశించుచున్న కొనగలదియు; రక్తమాల్యవిభూషితాం = ఎఱ్ఱని పుష్పమాలికల చేత నలంకరింపఁబడినదియు; ఐరావత మహాపద్మ సార్వభౌమ భయావహాం = ఐరావతమునకుఁ బుండరీకమునకు సార్వభౌమమునకును భయము గల్గించునదియు నగు; గదాం = గదను; జగ్రాహ = గ్రహించెను.

అమ్మహాపార్శ్వుఁడు, భయంకరాకారంబును అంతయు నినుముతోఁ జేయఁబడినదియు శుభకరంబును బంగారుకట్టులతో నొప్పుచున్నదియు మాంసశోణితముల చేఁ బూయఁబడినదియుఁ గాంతిచేఁ బ్రకాశించుచున్నదియు శత్రురక్తముచే నెఱ్ఱగానుండునదియు, తేజోదీప్యమానమయిన యగ్రముగలదియు రక్తపుష్పమాలికలచే నలంకరింపఁబడినదియు నైరావతము పుండరీకము సార్వభౌ

మమనునీదిగ్గజంబులకు భయంబుగల్గించునదియునగుగదం గ్రహించెను.

అని, తాత్పర్యము.

గదా మాదాయ సంక్రుద్ధో మత్తో రాక్షసపుంగవః
హరీన్ సమభిదుద్రావ యుగాంతాగ్నిరివ జ్వలన్. ౫౪

టీక॥ రాక్షసపుంగవః= రాక్షసశ్రేష్ఠుడగు; మత్తః= మహాపార్శ్వుడు; సంక్రుద్ధః= మిక్కిలి యాగ్రహించినవాడై; గదాం= గదను; ఆదాయ= తీసికొని; యుగాంతాగ్నిః ఇవ= ప్రళయకాలాగ్నివలె; ప్రజ్వలన్= మండుచు; హరీన్= వానరులను; సమభిదుద్రావ = తఱిమెను.

రాక్షసశ్రేష్ఠుండగు నా మహాపార్శ్వుఁడు, పరమకుపితుండై, గదచేతంగొని, ప్రళయకాలానలునిపగిదిమండుచు, వానరులమీఁదికిఁబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

అథ ఋషభ స్సముత్పత్య వానరో రావణానుజమ్
మత్తానీక ముపాగమ్య తస్థౌ తస్యాగ్రతో బలీ. ౫౫

టీక॥ అథ=అంత; బలీ = అధికమయినబలముగల; ఋషభః= ఋషభుఁడను; వానరః = వానరుఁడు; సముత్పత్య=ఎగిరి; రావణానుజం= రావణుని తమ్ముఁడగు; మత్తానీకం = మహాపార్శ్వుని (మహాపార్శ్వునకుమత్తానీకుఁడనియుఁ బేరుగలదు); ఉపాగమ్య=పొంది; తస్య=అతనియొక్క; అగ్రతః=ముందట; తస్థౌ=నిలిచెను.

అంత, బలవంతుండగు ఋషభుండు, ఒకయెగురున రావణుని తమ్ముండగుమహాపార్శ్వునిజేరి, యతనిముందటనిలిచెను. అని, తాత్పర్యము.

తం పురస్తాత్ స్థితం దృష్ట్వా వానరం పర్వతోపమమ్
ఆజఘానోరసి క్రుద్ధో గదయా వజ్రకల్పయా. ౫౬

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆమహాపార్శ్వుఁడు; పురస్తాత్= ముందట; స్థితం=నిలుచున్న; తం=ఆ;పర్వతోపమం=పర్వతముతోఁబోలికగల; వానరం=ఋషభుని; దృష్ట్వా=చూచి; క్రుద్ధః= కోపించినవాఁడై; వజ్రకల్పయా=వజ్రముతోసమానమయిన; గదయా=గదచేత; ఉరసి=ఱొమ్మునందు; ఆజఘాన=కొట్టెను.

అమ్మహాపార్శ్వుఁడు, పర్వతాకారుండగు ఋషభుండు తనముందటనిలుచుటంజూచి,కోపించి, వజ్రసమానంబగుగదచే,నతనిఱొమ్మునఁగొట్టెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తయాభిహత స్తేన గదయా వానరర్షభః
భిన్నవక్షా స్సమాధూత స్సుస్రావ రుధిరం బహు. ౫౭

టీక॥వానరర్షభః= వానరశ్రేష్ఠుఁడగు;సః=ఆఋషభుఁడు; తేన = ఆమహాపార్శ్వునిచేత; తయా=ఆ ; గదయా=గదచేత;అభిహతః=కొట్టఁబడినవాఁడై;భిన్నవక్షాః= పగిలినఱొమ్ముగలవాఁడై;సమాధూతః= చలించినవాఁడై;బహు=అధికమయిన;రుధిరం= నెత్తురును;సుస్రావ=కార్చెను.

వానరశ్రేష్ఠుండగుఋషభుండు, అమ్మహాపార్శ్వునిచేగదతోఁ గొట్టఁబడినవాఁడై,ఱొమ్ముపగిలి యధికముగా నెత్తురుగాఱ,చలనంబునొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

స సంప్రాప్య చిరా త్సంజ్ఞా మృషభో వానరర్షభః
అభిదుద్రావ వేగేన గదాం తస్య మహాత్మనః. ౫౮

టీక॥ వానరర్షభః=వానరశ్రేష్ఠుఁడగు; సః=ఆ; ఋషభః = ఋషభుఁడు, చిరాత్=బహుకాలమునకు; సంజ్ఞాం=తెలివిని; సంప్రాప్య=పొంది;మహాత్మనః=అధికమయినబలముగల ; తస్య= ఆమహాపార్శ్వునియొక్క ; గదాం=గదనుగూర్చి; వేగేన=వేగముచేత; అభిదుద్రావ=పరుగెత్తెను.

వానరశ్రేష్ఠుండగుఋషభుండు,చిరకాలమునకుమూర్ఛదేఱి, వేగంబున, మహా

బలుండగు నామహాపార్శ్వుని గదమీఁదికిఁ బరుగెత్తెను. అని, తాత్పర్యము.

గృహీత్వా తాం గదాం భీమామావిధ్య చ పునః పునః
మత్తానీకం మహాత్మానం జఘాన రణమూర్ధని. ౫౯

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆఋషభుఁడు; భీమాం=భయంకరమయిన; తాం=ఆ; గదాం = గదను; గృహీత్వా=తీసికొని; పునఃపునః = మాటిమాటికి; ఆవిధ్యచ = త్రిప్పియు; రణమూర్ధని=యుద్ధాగ్రమునందు; మహాత్మానం = మహాబలుండగు; మత్తానీకం = మహాపార్శ్వుని; జఘాన = కొట్టెను.

ఆఋషభుండట్లు భయంకరాకారమయినయాగదం బెత్తికొని పలుమాఱు గిఱగిఱం ద్రిప్పి, దానిచే యుద్ధంబున, మహాబలుండగు మహాపార్శ్వుం గొట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

స స్వయా గదయా భగ్నో విశీర్ణదశనేక్షణః
నిపపాత తతో మత్తో వజ్రాహత ఇవాచలః. ౬౦

టీక॥ తతః=అంత; సః=ఆ; మత్తః= మహాపార్శ్వుఁడు; స్వయా=తనదైన; గదయా=గదచేత; భగ్నః= విఱిగినవాఁడై; విశీర్ణదశనేక్షణః= రాలినపండ్లును కన్నులును గలవాఁడై; వజ్రాహతః= వజ్రముచేఁగొట్టఁబడిన; అచలఇవ=పర్వతమువలె; నిపపాత=పడెను.

అంత, నామహాపార్శ్వుండు, తనగదచేతనె కొట్టఁబడినవాఁడై, దంతములును నేత్రములును రాలి, వజ్రాయుధహతంబగు పర్వతంబు పగిది, నేలం గూలెను. అని, తాత్పర్యము.

విశీర్ణనయనే భూమౌ గతసత్త్వే గతాయుషి
పతితే రాక్షసే తస్మిన్ విద్రుతం రాక్షసం బలమ్. ౬౧

టీక॥ తస్మిన్=ఆ; రాక్షసే=మహాపార్శ్వుఁడు; విశీర్ణనయనే=రాలినకన్నులుగలవాఁడై; గతసత్త్వే=పోయిన బలముగలవాఁడై; గతాయుషి=పోయి

నయాయుస్సుగలవాఁడై; భూమౌ=నేలయందు; పతితే=పడినవాఁడుకాఁగా; రాక్షసం=రాక్షససంబంధియగు; బలం=సైన్యము; విద్రుతం=పరుగెత్తినది.

ఆమహాపార్శ్వుఁడు కన్నులు, వీడిపడ, గతబలుండై, గతజీవితుండై, నేలంబడినంతనె, రాక్షససైన్యముభయంబునం బాఱినది. అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ హతే భ్రాతరి రావణస్య
తన్నైరృతానాం బల మర్ణవాభమ్
త్యక్తాయుధం కేవల జీవితార్థం
దుద్రావ భిన్నార్ణవ సన్నికాశమ్. ౬౨

టీక॥ తస్మిన్=ఆ; రావణస్య=రావణునియొక్క; భ్రాతరి=తమ్ముఁడైనమహాపార్శ్వుఁడు; హతే=వధింపఁబడఁగా; అర్ణవాభం=సముద్రముయొక్క కాంతివంటికాంతిగల; తత్=ఆ; నైరృతానాం=రాక్షసులయొక్క; బలం=సైన్యము; త్యక్తాయుధం=విడువఁబడినయాయుధములుగలదై; కేవలజీవితార్థం=ప్రాణముమాత్రమె ప్రయోజనముగాఁగలదై; భిన్నార్ణవ సన్నికాశం=పగిలినసముద్రముతో సమానముగా; దుద్రావ=పరుగెత్తెను.

ఆరావణుని తమ్ముఁడగు మహాపార్శ్వుఁడు, హతుండుకాఁగానే, సముద్రసమానమయిన రాక్షససైన్యము, ఆయుధంబులువిడిచి, బ్రతికినంజాలునని, చెలియలికట్టదాఁటినసముద్రంబుపగిదిఁ బరుగెత్తినది. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, సప్తతితమస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ సప్తతితమసర్గటీక
ముగిసినది.

శ్రీః

ఏకసప్తతితమసర్గప్రారంభః.

స్వబలం వ్యథితం దృష్ట్వా తుములం రోమహర్షణమ్
భ్రాతౄంశ్చ నిహతాన్ దృష్ట్వా శక్రతుల్యపరాక్రమాన్. ౧
పితృవ్యౌ చాపి సందృశ్య సమరే సన్నిషూదితౌ
యుద్ధోన్మత్తం చ మత్తం చ భ్రాతరౌ రాక్షసర్షభౌ. ౨
చుకోప చ మహాతేజా బ్రహ్మదత్తవరో యుధి
అతికాయోఽద్రిసంకాశో దేవదానవదర్పహా. ౩

టీక॥ తుములం=దొమ్మిగాను; రోమహర్షణం= వెండ్రుకలు గగుర్పాటు నొందించునట్లుగాను; వ్యథితం= పీడింపబడిన; స్వబలం = తనసైన్యమును; దృష్ట్వా=చూచి; నిహతాన్=చంపబడిన; శక్రతుల్యపరాక్రమాన్= దేవేంద్రునితో సమానమయిన పరాక్రమముగలవారగు; భ్రాతౄంశ్చ = తోబుట్టువులను; దృష్ట్వా=చూచి; సమరే=యుద్ధమునందు; సన్నిషూదితౌ= వధింపబడిన; పితృవ్యౌ=పినతండ్రులయిన; రాక్షసర్షభౌ=రాక్షసశ్రేష్ఠులయిన; భ్రాతరౌ= అన్నదమ్ములగు; యుద్ధోన్మత్తంచ=మహోదరుని; మత్తంచ = మహాపార్శ్వుని; సందృశ్యచాపి = చూచియు; మహాతేజాః= అధికమయిన పరాక్రమముగలవాడును; బ్రహ్మదత్తవరః=బ్రహ్మదేవునిచే నొసగబడిన వరము గలవాడును; అద్రిసంకాశః= పర్వతముతో సమానుడును; యుధి= యుద్ధమునందు; దేవదానవదర్పహా= దేవతలయొక్కయు దానవులయొక్కయు గర్వమును హరించువాడు నగు; అతికాయః=అతికాయుడు; చుకోపచ= కోపించెను.

అట్లు తనసైన్యమంతయు కలంగివచ్చి రోమహర్షణంబుగా బాయుటయు, దేవేంద్రపరాక్రములగు తోబుట్టువులు వధింపబడుటయు, మఱియు దనపినతండ్రులును రాక్షసోత్తములును నగు నన్నదమ్ములు, మహోదరమహాపార్శ్వులు, యుద్ధంబున నిహతులగుటయుం జూచి, మహాతేజుండు బ్రహ్మదేవు

నివలనవరంబువడసినవాఁడును బహ్మతా కారుండునుయుద్ధంబున దేవదానవులగ ర్వంబునేనియణంపఁజాలినవాఁడునగు నతికాయుండు, మిక్కిలియుఁ గోపం బునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

స భాస్కర సహస్రస్య సంఘాతమివ భాస్వరమ్
రథ మాస్థాయ శక్రారి రభిదుద్రావ వానరాన్. ౪

టీక॥శక్రారిః=దేవేంద్రశత్రువయి నట్టి; సః=ఆయతికాయుఁడు; భాస్కర సహస్రస్య= సూర్యుల వేయింటియొ క్క; సంఘాతమివ=సమూహమువలె; భాస్వరం=ప్రకాశించుచున్న; రథం= రథమును; ఆస్థాయ=అధిష్ఠించి; వాన రాన్=వానరులను; అభిదుద్రావ= తఱిమెను.

దేవేంద్ర శత్రువయిన యయ్యతి కాయుఁడు, వేయి సూర్యులుంబోలె దే దీప్యమానంబయిన రథంబునారోహిం చి, వానరులమీఁదికడరెను.

అని, తాత్పర్యము.

స విస్ఫార్య మహ చ్చాపం కిరీటీ మృష్ట కుండలః
నామ విశ్రావయా మాస ననాదచ మహాస్వనమ్. ౫

టీక॥కిరీటీ=కిరీటము గలవాఁడును; మృష్టకుండలః=స్వచ్ఛములయిన కుండ లములుగలవాఁడునగు; సః= ఆయతికా యుఁడు; మహత్=గొప్పదగు; చా పం=ధనుస్సును; విస్ఫార్య=ధ్వనింపఁజే సి; నామ=పేరును; విశ్రావయామాస= వినిపించెను. మహాస్వనం= అధికమయి నధ్వనిగలుగునట్లు; ననాదచ= అఱచె ను.

కిరీటంబును స్వచ్ఛంబులగుకుండలం బులునుధరించియున్నయాఅతికాయుం డు, అల్లెత్రాటిధ్వనిగదుర, ధనుస్సు సారించి, తనపేరెల్లెడల వినిపించుచు, మహాధ్వనిగలుగునట్లుసింహనాదముచే సెను. అని, తాత్పర్యము.

తేన సింహ ప్రణాదేన నామ విశ్రావణేనచ

జ్యాశబ్దేన చ భీమేన త్రాసయామాస వానరాన్. ౬

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)= ఆఅతికాయుఁడు; తేన=ఆ; సింహప్రణాదేన=సింహనాదముచేతను; నామవిశ్రావణేనచ=పేరువినిపించుటచేతను; భీమేన=భయంకరమయిన; జ్యాశబ్దేనచ=అల్లెత్రాటిధ్వనిచేతను; వానరాన్= వానరులను; త్రాసయామాస= భయపడఁజేసెను.

ఆఅతికాయుని సింహనాదమునకును పేరువినిపించుటకును భయంకరంబగు జ్యాశబ్దంబునకును, వానరులందఱు భయమునొందిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తే దృష్ట్వా దేహ మాహాత్మ్యం కుంభకర్ణోఽయ ముత్థితః
భయార్తా వానరా స్సర్వే సంశ్రయంతే పరస్పరమ్. ౭

టీక॥ తే=ఆ; వానరాః=వానరులు; సర్వే=అందఱు; దేహమాహాత్మ్యం=దేహముయొక్క గొప్పతనమును; దృష్ట్వా=చూచి; అయం=ఈ; కుంభకర్ణః=కుంభకర్ణుఁడు; ఉత్థితః= లేచినాఁడు; ఇతి (అధ్యాహృతము)=అని; భయార్తాః=భయముచేఁ బీడింపఁబడినవారలై; పరస్పరం= ఒండొరులను; సంశ్రయంతే=ఆశ్రయించిరి.

ఆవానరులందఱు, అతికాయునిమహాదేహమునుజూచి, "కుంభకర్ణుఁడు మఱలలేచివచ్చినవాఁడు" అనిభయపీడితులయి, యొకరినొకరు ఆశ్రయించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే తస్య రూప మాలోక్య యథా విష్ణో స్త్రివిక్రమే
భయా ద్వానర యూథాస్తే విద్రవంతి తత స్తతః.

టీక॥ తే=ఆవానరులు; త్రివిక్రమే= త్రివిక్రమావతారమునందు; విష్ణోర్యథా=విష్ణుదేవునియొక్కవలె; తస్య= ఆఅతికాయునియొక్క; రూపం=మారూపమును; ఆలోక్య=చూచి; తే=ఆ; వానరయూథాః=వానరసమూహములు; భయాత్=భయమువలన; తత స్తతః= అచ్చటచ్చటికి; విద్రవంతి=పరుగెత్తిరి.

ఆవానరులు, త్రివిక్రమావతారము నందలి విష్ణుదేవుని రూపమువలె నున్న యాఅతికాయుని రూపముంజూచి, భయపడి,ఇట్టటు పాఱిపోయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తే౽తికాయం సమాసాద్య వానరా మూఢచేతసః
శరణ్యం శరణం జగ్ముర్లక్ష్మణాగ్రజ మాహవే. ౯

టీక॥ తే=ఆ; వానరాః=వానరులు; అతికాయం=అతికాయుని; సమాసాద్య=పొంది; మూఢచేతసః = మోహమునొందినమనస్సుగలవారలై ; ఆహవే=యుద్ధమునందు; శరణ్యం=శరణుపొందఁదగిన; లక్ష్మణాగ్రజం= లక్ష్మణునియన్నయగు రాముని ; శరణం=రక్షకునిఁగా; జగ్ముః=పొందిరి.

ఆవానరులు, అతికాయునింజూచి, ఏమియుందోఁచక పరమభీతులై, నిర్విణ్ణులై, యుద్ధంబున, శరణ్యుండగు లక్ష్మణునియన్న రామునిశరణుచొచ్చిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తతో౽తికాయం కాకుత్స్థో రథస్థం పర్వతోపమమ్
దదర్శ ధన్వినం దూరాద్గర్జంతం కాలమేఘవత్. ౧౦

టీక॥ తతః=అంత; కాకుత్స్థః= రాముఁడు; దూరాత్= దూరమునుండి; రథస్థం=రథమునందున్నవాఁడును; పర్వతోపమం= పర్వతముతోఁ బోల్కిఁగలవాఁడును; ధన్వినం= ధనుస్సుగలవాఁడును; కాలమేఘవత్= ప్రలయమేఘమువలె; గర్జంతం=గర్జించుచున్నవాఁడునగు; అతికాయం=అతికాయుని; దదర్శ=చూచెను.

అంత, రాముండు, రథగతుండును బర్వతాకారుండును ధనుర్ధరుండును బ్రలయకాలమేఘంబుకై వడి గర్జించుచున్నవాఁడునగు నతికాయుని,దూరంబుననుండి,చూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తం దృష్ట్వా మహాత్మానం రాఘవస్తు విసిస్మియే

వానరాన్ సాంత్వయిత్వాథ విభీషణ మువాచహ. ౧౧

టీక॥సః=ఆ; రాఘవస్తు=రాముఁడును; మహాత్మానం=అధికమయినబలముగలఁ; తం=ఆఅతికాయుని; దృష్ట్వా=చూచి; విసిస్మియే=ఆశ్చర్యమునొందెను. అథ=అంత; వానరాన్=వానరులను; సాంత్వయిత్వా=ఆశ్వాసించి; విభీషణం=విభీషణునిఁగూర్చి; ఉవాచ=చెప్పెను "హ" అనునది పాదపూరణార్థము.

రాముండు, మహాత్ముండగునాయతికాయుంజూచి, యాశ్చర్యమునొంది, వానరుల నాశ్వాసించి, విభీషణుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కోసౌ పర్వత సంకాశో ధనుష్మాన్ హరిలోచనః
యుక్తే హయసహస్రేణ విశాలే స్యందనే స్థితః. ౧౨

టీక॥పర్వతసంకాశః= పర్వతముతో సమానుండును; ధనుష్మాన్=గొప్పవిల్లుగలవాఁడును; హరిలోచనః=సింహముయొక్క కన్నులవంటి కన్నులుగలవాఁడును; హయసహస్రేణ=గుఱ్ఱములవేయింటితో; యుక్తే= కూడిన; విశాలే=విశాలమయిన; స్యందనే= రథమందు; స్థితః=కూర్చున్నవాఁడునగు; అసౌ=ఈతఁడు; కః=ఎవ్వఁడు?

వేయిగుఱ్ఱంబులుగట్టిన విశాలరథంబుననున్నాఁడే; ఈపర్వతాకారుండును ధనుర్ధరుండును సింహలోచనుండునగువీరుండెవ్వఁడు! అని, తాత్పర్యము.

య ఏష నిశితై స్తీక్ష్ణై స్సుతీక్ష్ణైః ప్రాసతోమరైః
అర్చిష్మద్భి ర్వృతో భాతి భూతైరివ మహేశ్వరః. ౧౩

టీక॥ యః=ఏ; ఏషః=ఈతఁడు; అర్చిష్మద్భిః=కాంతిమంతములగు; నిశితైః=తీక్ష్ణములయిన; శూలైః= శూలములచేతను; సుతీక్ష్ణైః= మిక్కిలియాఁకగలుగలయిన; ప్రాసతోమరైః=ఈటెలచేతనుచిల్లకోలలచేతను; వృతః= చుట్టఁబడినవాఁడై; భూతైః=భూతములచేత; వృతః(అధ్యాహృతము)= చుట్టఁబడి

స; మహేశ్వరఇవ= శివుఁడువలె; భాతి = ప్రకాశించుచున్నాఁడో; అసౌ కః(అధ్యాహృతము)=ఈతఁడెవ్వఁడు?

కాంతిమంతములగు శూలములచేతను ప్రాసములచేతను తోమరములచేతను బరివేష్టితుండై, ఘాతంబులచేఁ బరివేష్టితుండగురుద్రునికైవడిఁ బ్రకాశించుచున్నాఁడే, ఈతండెవ్వఁడు?

అని, తాత్పర్యము.

కాలజిహ్వ ప్రకాశాభి ర్యఏషోతి విరాజతే
ఆవృతో రథ శక్తిభి ర్విద్యుద్భి రివ తోయదః. ౧౪

టీక॥యః=ఏ;ఏషః=ఈతఁడు; కాలజిహ్వప్రకాశాభిః=మృత్యువుయొక్క నాలుకయొక్క కాంతివంటికాంతికల; రథశక్తిభిః=రథమునందలిశక్తులచేత;ఆవృతః = చుట్టఁబడినవాఁడై;విద్యుద్భిః=మెఱుపులచేత;తోయదఇవ=మేఘమువలె;అతివిరాజితే=మిక్కిలియుఁ బ్రకాశించుచున్నాఁడో;అసౌకః(అధ్యాహృతము)=ఈతఁడు,ఎవ్వఁడు?

మఱియు మృత్యువుయొక్క నాలుకలువలె రాజిల్లుచుండు శక్తులతోఁగూడినవాఁడై, మెఱుపులతోఁగూడిన మేఘమువలె వెలుఁగుచున్నాఁడే; ఈతఁడెవ్వఁడు? అని, తాత్పర్యము.

ధనూంషి చాస్య సజ్యాని హేమపృష్ఠాని సర్వశః
శోభయంతి రథ శ్రేష్ఠం శక్రచాప ఇవాంబరమ్. ౧౫

టీక॥అస్య=ఈతనియొక్క; సర్వశః=అన్నియు; సజ్యాని=అల్లెత్రాటితోఁగూడినవియు;హేమపృష్ఠాని=బంగారువికారములయిన వెనుకటిభాగములుగలవియునగు; ధనూంషిచ= విండ్లును; రథశ్రేష్ఠం= రథోత్తమమును; శక్రచాపః = ఇంద్రధనుస్సు; అంబరమివ=ఆకాశమునువలె;శోభయంతి= ప్రకాశింపఁజేయుచున్నవి.

అన్నియుసజ్యంబులయిపృష్ఠభాగంబులఁ గాంచనాలంకృతంబులయియీతనికిధనుస్సులును, ఇంద్రధనుస్సుఆకాశమునుంబోలె,రథమును,ఎంతయు నలంకరించుచున్నవి అని, తాత్పర్యము.

క ఏష రథశార్దూలో రణభూమిం విరాజయన్
అభ్యేతి రథినాం శ్రేష్ఠో రథే నాదిత్య తేజసా. ౧౬

టీక॥ రథినాం= రథికులలో; శ్రేష్ఠః=ఉత్తముఁడు; ఆదిత్యతేజసా=సూర్యునికాంతివంటికాంతిగల; రథేన=రథముచేత; రణభూమిం=యుద్ధభూమిని; విరాజయన్=ప్రకాశింపఁజేయుచు; అభ్యేతి=వచ్చుచున్నాఁడు. ఏషః=ఈ; రథశార్దూలః= రథికశ్రేష్ఠుఁడు; కః=ఎవ్వఁడు?

ఈరథికోత్తముఁడు, సూర్యతేజంబుగల రథంబునఁ గూర్చుండి యుద్ధభూమిని వెలుఁగంజేయుచు, వచ్చుచున్నాఁడే; ఈరాక్షససింహుం డెవ్వఁడు? అని, తాత్పర్యము.

ధ్వజశృంగప్రతిష్ఠేన రాహుణాభి విరాజతే
సూర్యరశ్మినిభై ర్బాణై ర్దిశో దశ విరాజయన్. ౧౭

టీక॥ఏషః(అధ్యాహార్యము)= ఈతఁడు; సూర్యరశ్మినిభైః= సూర్యునికిరణములతోసమానములయిన; బాణైః= బాణములచేత; దశ=పదియయిన; దిశః=దిక్కులను; విరాజయన్ = ప్రకాశింపఁజేయుచు; ధ్వజశృంగప్రతిష్ఠేన-టెక్కెముయొక్క శిఖరమునందు ఉనికిగల; రాహుణా=రాహువుచేత, అభివిరాజతే=ప్రకాశించుచున్నాఁడు.

ఈరాక్షసోత్తముఁడు , సూర్యకిరణంబులంబోనిబాణంబులచే దశదిశలం బ్రకాశింపఁజేయుచు, ధ్వజశిఖరంబున నుండు రాహువుచే నెంతయునొప్పుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

త్రిణతం మేఘనిర్హ్రాదం హేమపృష్ఠ మలంకృతమ్
శతక్రతుధనుఃప్రఖ్యం ధను శ్చాస్య విరాజతే. ౧౮

టీక॥ త్రిణతం=మూఁడిటవంగినదియు; మేఘనిర్హ్రాదం= మేఘముయొక్కధ్వనివంటిధ్వనిగలదియు; హేమపృష్ఠం - బంగారు వికారమయిన వెనుకటి భాగముగలదియు; అలంకృతం=అలంకరింపఁబడినదియు; శతక్రతుధనుఃప్రఖ్యం-

ఇంద్రధనుస్సుతో సమానమయినదియు నగు; అస్య=ఈతనియొక్క ; ధనుశ్చ= విల్లును; విరాజతే=ప్రకాశించుచున్నది.

ఆద్యంతముల యందును మధ్యమునందును వంగియుండునదియు మేఘధ్వనివంటిజ్యాధ్వనిగలదియును, గాంచనాలంకృతంబును ఇంద్రధనుస్సుతో సరియగునదియునగు నీతని చేతివిల్లును, ఎంతయు బ్రకాశించుచున్నది

అని, తాత్పర్యము.

సధ్వజ స్సపతాకశ్చ సానుకర్షో మహారథః
చతుస్సాదిసమాయుక్తో మేఘ స్తనితనిస్వనః. ౧౯

టీక॥ మహారథః=గొప్పరథము ; సధ్వజః=చిహ్నముతోఁగూడిన పెక్కుముతోఁగూడినదై; సపతాకశ్చ = సాధారణములయిన పెక్కు ముఁలతోఁ గూడినదై; సానుకర్షః=క్రిందిమ్రానుతోఁ గూడినదై; చతుస్సాదిసమాయుక్తః= నలుగురుసారథులతోఁ గూడినదై; మేఘస్తనితనిస్వనః=మేఘముయొక్క గర్జనమువంటిధ్వనిగలదై; విరాజతే(అధ్యాహృతము)=ప్రకాశించుచున్నది.

ఈతనిమహారథము , ధ్వజపతాకలతోను అనుకర్షముతోనుం గూడి, నలుగురుసారథులచేఁ దోలఁబడుచున్నదై, మేఘగర్జనమువంటిధ్వనిగలదై యెంతయుఁ బ్రకాశించుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

వింశతి ర్దశ చాష్టౌచ తూణ్యో౽స్య రథమాస్థితాః
కార్ముకాణిచ భీమాని జ్యాశ్చ కాంచన పింగళాః. ౨౦

టీక॥ వింశతిః=ఇరువదియు; దశ చ=పదియు; అష్టౌచ= ఎనిమిదియు; తూణ్యః=అమ్ములపొదులు; అస్య=ఇతనియొక్క; రథం=రథమును; ఆస్థితాః= అధిష్ఠించియున్నవి. భీమాని=భయంకరములయిన; కార్ముకాణిచ=ధనుస్సులును; కాంచనపింగళాః= బంగారమువలెపింగళవర్ణములయిన; జ్యాశ్చ=అల్లెత్రాళ్లును; సంతి(అధ్యాహృతము)= ఉన్నవి.

ఈతని రథంబుపై ముప్పదిమెనిమిదియమ్ములపొదులున్నవి; మఱియుభయంకరములయినధనుస్సులును బంగారువన్నెగలఅల్లెత్రాళ్లును పెక్కులున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

ద్వే చ ఖడ్గౌ రథగతౌ పార్శ్వస్థౌ పార్శ్వశోభితౌ
చతుర్హస్తత్సరుచితౌ వ్యక్తహస్తదశాయుతౌ. ౨౧

టీక చతుర్హస్తత్సరుచితౌ= నాలుగుచేతుల ప్రమాణముగల పిడ్లతోఁ గూడినవియు; వ్యక్తహస్తదశాయుతౌ= స్పష్టములును బదిచేతులచే నిడుపులైనవియు; ద్వే= రెండయిన; ఖడ్గౌ చ= కత్తులును; రథగతౌ= రథముఁబొందినవై; పార్శ్వస్థౌ= ప్రక్కలనున్నవై; పార్శ్వశోభితౌ= ప్రక్కలచేఁ బ్రకాశించుచున్నవై; స్తః(అధ్యాహృతము)= ఉన్నవి.

నాలుగుచేతుల ప్రమాణముగలపిడ్లుగలవియుఁ బదిచేతుల నిడుపుగలవియునగు ఖడ్గములు రెండు, రథంబున, ఇతని పార్శ్వభాగంబులనలంకరించుచున్నవి అని, తాత్పర్యము.

రక్తకంఠగుణో ధీరో మహాపర్వతసన్నిభః
కాలః కాలమహావక్త్రో మేఘస్థ ఇవ భాస్కరః. ౨౨

టీక. ఏషః(అధ్యాహృతము)= ఈతఁడు; రక్తకంఠగుణః= ఎఱ్ఱనికంఠమునందలిపుష్పమాలికగలవాఁడై; ధీరః= ధైర్యముగలవాఁడై; మహాపర్వతసన్నిభః= పెద్దపర్వతముతో సమానుఁడై; కాలః= నల్లనివాఁడై; కాలమహావక్త్రః= మృత్యువునకువలె పెద్దనోరుగలవాఁడై; మేఘస్థః= మేఘంబునందున్న; భాస్కరః ఇవ= సూర్యునివలె; వర్తతే(అధ్యాహృతము)= ఉన్నాఁడు.

ఈతఁడు, ఎఱ్ఱనిపుష్పమాలికను గంఠమున దాల్చిధీరుండై మహాపర్వతాకారుండై నల్లనివాఁడై మృత్యువునకుంబోలె పెద్దనోరుగలవాఁడై మేఘమ్మునందుండు సూర్యుని గతిఁ దేజరిల్లుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

కాంచనాంగదసన్నద్ధాభ్యాం భుజాభ్యామేష శోభతే
శృంగాభ్యామివ తుంగాభ్యాం హిమవాన్ పర్వతోత్తమః. ౨౩

టీక. ఏషః= ఇతఁడు; కాంచనాంగదసన్నద్ధాభ్యాం= బంగారుబాహుపురులచేఁగట్టఁబడిన; భుజాభ్యాం= భుజములచేత; తుంగాభ్యాం= ఉన్నతములయి

నఃశృంగాభ్యాం=శిఖరములచేత; పర్వతోత్తమః=పర్వతశ్రేష్ఠమగు; హిమవానివ=హిమవత్పర్వతమువలె; శోభతే=ప్రకాశించుచున్నాఁడు.

ఈరాక్షసుఁడు, బంగారుబాహుపురులచేనలంకృతములయిన యున్నతములగుభుజములచే, ఉన్నతములగుశిఖరములచేహిమవత్పర్వతమువలెఁ, బ్రకాశించుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

కుండలాభ్యాంతు యస్యైతద్భాతి వక్త్రం శుభేక్షణమ్
పునర్వస్వంతరగతం పూర్ణం బింబ మివైందవమ్. ౨౪
ఆచక్ష్వ మే మహాబాహో త్వమేనం రాక్షసోత్తమమ్
యం దృష్ట్వా వానరా స్సర్వే భయార్తా విద్రుతా దిశః. ౨౫

టీక॥ మహాబాహో= పెద్దచేతులుగలవిభీషణుఁడా! యస్యతు= ఎవ్వనియొక్కయు; ఏతత్=ఈ; శుభేక్షణం=మంగళకరములయినకన్నులుగల ; వక్త్రం=ముఖము; కుండలాభ్యాం= పోఁగులచేత; పునర్వస్వంతరగతం= పునర్వసు నక్షత్రముల మధ్యముఁనొందిన; పూర్ణం=నిండిన; ఐందవం=చంద్రసంబంధియగు; బింబమివ = బింబమువలె; భాతి=ప్రకాశించుచున్నదో; యం=ఎవ్వని; దృష్ట్వా=చూచి; వానరాః= వానరులు; సర్వే=అందఱును; భయార్తాః= భయపీడితులయి; దిశః= దిక్కులనుగూర్చి; విద్రుతాః=పరుగెత్తినారో ; ఏనం=ఈ; రాక్షసోత్తమం= రాక్షసశ్రేష్ఠుని; త్వం=నీవు; మే=నాకొఱకు; ఆచక్ష్వ=చెప్పుము.

మహాబాహుఁడవగు విభీషణుఁడా! మంగళకరములగు నేత్రములుగల యెవ్వనిముఖము కుండలములుదాల్చియుండుటచే, పునర్వసునక్షత్రముల నడుమనుండు పూర్ణమగు చంద్రబింబమువలె నొప్పుచున్నదో, మఱియు నెవ్వనిఁ జూచి, వానరులందఱు భయమునొంది పరుగెత్తుచున్నారో, అట్టియీ రాక్షసోత్తముఁడెవ్వఁడో, నీవునాకుఁజెప్పుము. అని, రాముండు, విభీషణునడిగెను. అని, తాత్పర్యము.

స పృష్టో రాజపుత్రేణ రామేణామిత తేజసా

స ౭౧

ఆచచక్షే మహాతేజా రాఘవాయ విభీషణః. ౨౬

టీక॥ మహాతేజాః=అధికమయిన పరాక్రమముగల; సః=ఆ; విభీషణః=విభీషణుఁడు ; అమితతేజసా=కొలఁదిలేని తేజస్సుగల; రాజపుత్రేణ=రాచకొమరు డగు; రామేణ=రామునిచేత; పృష్టః=అడుగఁబడినవాఁడై ; రాఘవాయ=రామునికొఱకు; ఆచచక్షే = చెప్పెను.

మహాతేజుండగు విభీషణుఁడు, రాచకొమరుండును కొలందిలేని తేజస్సు కలవాఁడునగు రాముండడుగుటనువిని, రామున,కిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

దశగ్రీవో మహాతేజా రాజా వైశ్రవణానుజః
భీమకర్మా మహోత్సాహో రావణో రాక్షసాధిపః. ౨౭

టీక॥ మహాతేజాః= అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడును; వైశ్రవణానుజః=కుబేరునితమ్ముఁడును; భీమకర్మా=భయంకరములయిన కార్యములు గలవాఁడును; మహోత్సాహః= అధికమయినయుత్సాహముగలవాఁడును; దశగ్రీవః=పదికంఠములుగలవాఁడును; రాక్షసాధిపః= రాక్షసులకుఁ బ్రభువునగు; రాజా=రాజయిన; రావణః= రావణుఁడు; అస్తి(అధ్యాహృతము)= ఉన్నాఁడు.

మహాతేజుండును కుబేరునితమ్ముండును భయంకరకర్ముండును మహోత్సాహుండును రాక్షసేశ్వరుండునగు రాజు రావణుండున్నాఁడుగదా!

అని, తాత్పర్యము.

తస్యాపి వీర్యవాన్ పుత్రో రావణప్రతిమో రణే
వృద్ధసేవీ శ్రుతిధర స్సర్వాస్త్రవిదుషాం వరః. ౨౮
అశ్వపృష్ఠే రథే నాగే ఖడ్గే ధనుషి కర్షణే
భేదే సాంత్వేచ దానేచ నయే మంత్రేచ సమ్మతః. ౨౯

టీక॥ తస్య=ఆరావణునకు ; వీర్యవాన్ = అధికమయినపరాక్రమముగల

వాఁడును; రణే=యుద్ధమునందు;రావణప్రతిమః = రావణునితోఁబోలికగల వాఁడును; వృద్ధసేవీ= పెద్దలను సేవించువాఁడును; శ్రుతిధరః= విద్యలధరించువాఁడును; సర్వాస్త్రవిదుషాం= సమస్తములయినయస్త్రములు దెలిసినవారలలో; వరః= శ్రేష్ఠుఁడును; అశ్వపృష్ఠే=గుఱ్ఱమువీపునందును; రథే= రథమునందును; నాగే= ఏనుంగునందును; ఖడ్గే=కత్తియందును; ధనుషి=ధనుస్సునందును; కర్షణే=కృషియందును; భేదే=భేదోపాయమునందును; సాంత్వే చ=సామోపాయమునందును ; దానే చ=దానోపాయమునందును; నయే= నీతియందును; మంత్రేచ=ఆలోచనమునందును; సమ్మతః = పూజింపఁబడినవాఁడునగు; పుత్రః=కొడుకు; ఆసీత్= కలిగెను.

ఆ రావణునకుఁ,బరాక్రమవంతుఁడును యుద్ధంబున రావణునంతటి వాఁడును వృద్ధుల సేవించువాఁడును విద్యావంతుండును సమస్తాస్త్రవేత్తలలోను శ్రేష్ఠుఁడును గుఱ్ఱముపైనను రథంబుమీఁదను గజంబుమీఁదను ధనుర్విద్యయందును కృషియందును సామదానభేదోపాయంబులయందును నీతియందును ఆలోచనమునందును, సమర్థుండని యెన్నికగన్నవాఁడునగు, పుత్రుఁడున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

యస్య బాహూ సమాశ్రిత్య లంకా వసతి నిర్భయా
తనయం ధాన్య మాలిన్యా అతికాయ మిమం విదుః. ౩౦

టీక॥యస్య= ఎవ్వనియొక్క; బాహూ= భుజములను ; సమాశ్రిత్య=ఆశ్రయించి; లంకా=లంకాపురి; నిర్భయా=భయములేనిదై; వసతి= ఉన్నదో;ఇమం=ఇతని; తం (అధ్యాహృతము)=అట్టి;ధాన్యమాలిన్యాః= ధాన్యమాలినియొక్క;తనయం=కొడుకైన; అతికాయం=అతికాయునిఁగా;విదుః= ఎఱిఁగిరి.

ఇతండు, ధ్యానమాలినికొడుకు,అతికాయుండు;ఇతనిబాహుబలమునాశ్రయించియె,లంకాపురినిర్భయంబుగానున్నది. అని, తాత్పర్యము.

ఏతేనా రాధితో బ్రహ్మా తపసా భావితాత్మనా

అస్త్రాణిచాప్య వాప్తాని రిపవశ్చ పరాజితాః. ౩౧

టీక॥ భావితాత్మనా=ధ్యానింపఁబడినయాత్మగల;ఏతేన=ఈయతికాయునిచేత; బ్రహ్మా=బ్రహ్మదేవుఁడు; తపసా=తపస్సుచేత;ఆరాధితః=ఆరాధింపఁబడినాఁడు. అస్త్రాణిచాపి=ఆయుధములును;అవాప్తాని=పొందఁబడినవి. రిపవశ్చ=శత్రువులును; పరాజితాః=జయింపఁబడినారు.

భావితాత్ముండగు నీయతికాయుండు,తపస్సుచేసి బ్రహ్మదేవునారాధించి, దివ్యాస్త్రంబులంబొంది, శత్రువులను జయించినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

సురాసురై రవధ్యత్వం దత్త మస్మై స్వయంభువా
ఏతచ్చ కవచం దివ్యం రథశ్చై షో౽ర్కభాస్వరః. ౩౨

టీక॥ స్వయంభువా=బ్రహ్మదేవునిచేత;అస్మై= ఈయతికాయునికొఱకు; సురాసురైః=దేవాసురులచేత;అవధ్యత్వం= వధింపఁగూడకుండుటయు; ఏతత్=ఈ;దివ్యం=ఉత్తమమయిన; కవచం= కవచమును; అర్కభాస్వరః=సూర్యునివలెఁ బ్రకాశించుచున్న; ఏషః=ఈ;రథశ్చ=రథమును; దత్తం=ఇయ్యఁబడినది.

బ్రహ్మదేవుఁడు, ఇయ్యతికాయునకు, దేవాసురులచేవధ్యుండుగాకుండుటయు, ఇద్దివ్య కవచంబును, సూర్యప్రకాశంబగు నీరథమును,ఒసంగెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏతేన శతశో దేవా దానవాశ్చ పరాజితాః
రక్షితానిచ రక్షాంసి యక్షాశ్చాపి నిషూదితాః. ౩౩

టీక॥ ఏతేన= ఇయ్యతికాయునిచేత; దేవాః=దేవతలును; దానవాశ్చ=దానవులును;శతశః=నూఱుమాఱులు; పరాజితాః= జయింపఁబడిరి. రక్షాంసిచ=రాక్షసులును ; రక్షితాని=రక్షింపఁబడిరి. యక్షాశ్చాపి= యక్షులును; నిషూదితాః=వధింపఁబడిరి.

ఇయ్యతికాయుండు,పెక్కుమార్లు, దేవతలను దానవులను జయించి రాక్షసులరక్షించి యున్నాఁడు; యక్షులను వధించియున్నాఁడు.అని, తాత్పర్యము.

వజ్రం విష్టంభితం యేన బాణై రింద్రస్య ధీమతః
పాశ స్సలిల రాజస్య రణే ప్రతిహత స్తథా. ౩౪
ఏషోతికాయో బలవా న్రాక్షసానా మథర్షభః
రావణస్య సుతో ధీమాన్ దేవదానవ దర్పహా. ౩౫

టీక॥ యేన=ఎవ్వనిచేత; రణే=యుద్ధమునందు; బాణైః=బాణములచేత; ధీమతః=బుద్ధిమంతుఁడగు; ఇంద్రస్య=ఇంద్రునియొక్క; వజ్రం=వజ్రము; విష్టంభితం= స్తంభింపఁజేయఁబడినదో; తథా=అట్లు; సలిలరాజస్య= వరుణుని యొక్క; పాశః=పాశము; ప్రతిహతః= కొట్టఁబడినదో. సః (అధ్యాహృతము)= అట్టి; బలవాన్=బలముగలవాఁడును; అథ=మఱియు; రాక్షసానాం= రాక్షసులలో; ఋషభః=శ్రేష్ఠుఁడును; రావణస్య=రావణునియొక్క; సుతః=కొడుకును; ధీమాన్=బుద్ధిమంతుండును; దేవదానవదర్పహా= దేవదానవులగర్వమును హరించువాఁడునగు; అతికాయః=అతికాయుఁడు; ఏషః=ఈతఁడు.

ఎవ్వండు, యుద్ధంబున, బాణంబులచే, దేవేంద్రునివజ్రాయుధమును స్తంభింపఁజేసినాఁడో, అట్లు వరుణునిపాశమునుగూడఁ బ్రతిహతముగావించినాఁడో, అట్టిబలవంతుండును రాక్షసోత్తముఁడును బుద్ధిమంతుండును దేవదానవులగర్వంబునణఁచు వాఁడును రావణపుత్త్రుండునగు నతికాయుండితఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

తదస్మిన్ క్రియతాం యత్నః క్షిప్రం పురుషపుంగవ
పురా వానర సైన్యాని క్షయం నయతి సాయకైః. ౩౬

టీక॥ పురుషపుంగవ=పురుషశ్రేష్ఠుఁడా! తత్=అందువలన; అస్మిన్=ఈతని నిమిత్తమయి; యత్నః= ప్రయత్నము; క్షిప్రం=శీఘ్రము; క్రియతాం= చేయఁబడుఁగాక. పురా=ముందు; వానరసైన్యాని=వానరసైన్యములను; సాయకైః=బాణములచేత; క్షయం=నాశము; నయతి=పొందింపుచున్నాఁడు.

పురుషశ్రేష్ఠుఁడవగు రామఁడా! కాఁబట్టి యీతనివిషయమయి శీఘ్రము

గాఁ, ప్రయత్నము చేయుము; లేనియెడ, ఇతఁడు, బాణంబులచే, వానరసైన్యములను నశింపఁజేయును. అని, విభీషణుండు రామునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతో ఽతికాయో బలవాన్ ప్రవిశ్య హరివాహినీమ్
విస్ఫారయామాస ధనుః ననాద చ పునః పునః. ౩౮

టీ॥ తతః=అంతట; బలవాన్=అధికమగు బలముగల; అతికాయః=అతికాయుఁడు; హరివాహినీం=వానరసేనను; ప్రవిశ్య=చొచ్చి; ధనుః=ధనుస్సును; విస్ఫారయామాస=జ్యానాదంబుచేసెను. పునఃపునః=మాటిమాటికి; ననాద

అంత, బలవంతుఁడగు నతికాయుండు, వానరసేనం బ్రవేశించి, జ్యానాదంబు గావించి, పలుమాఱు సింహనాదంబు చేసెను. అని, తాత్పర్యము.

తం భీమవపుషం దృష్ట్వా రథస్థం రథినాం వరమ్
అభిపేతుర్మహాత్మానో యే ప్రధానా వనౌకసః. ౩౯

టీ॥ భీమవపుషం=భయంకరమయిన దేహముగలవాఁడును; రథస్థం=రథముందున్నవాఁడును; రథినాం=రథికులలో; వరం=శ్రేష్ఠుఁడునగు; తం=ఆయతికాయుని; దృష్ట్వా=చూచి; ప్రధానాః=ముఖ్యులగు; వనౌకసః=వానరులు; యే(సంతి)=ఎవ్వరుగలరో; తే (అధ్యాహృతము)=అట్టి; మహాత్మానః=అధికమగు బలముగలవారలు; అభిపేతుః=ఎదుర్కొనిరి.

భయంకరాకారుండును రథగతుండగు రథికోత్తము నతికాయుం జూచి, వానరులలోఁ బ్రధానులగు బలవంతులు, ఎదుర్కొనిరి.

అని, తాత్పర్యము.

కుముదో ద్వివిదో మైందో నీలః శరభ ఏవ చ
పాదపైర్గిరిశృంగైశ్చ యుగపత్సమభిద్రవన్. ౪౦

టీక॥ కుముదః=కుముదుఁడును; ద్వివిదః=ద్వివిదుఁడును; మైందః=మైందుఁడును; నీలః=నీలుండును; శరభఏవచ=శరభుండును; యుగపత్=ఏకకాలమున; పాదపైః=వృక్షములచేతను; గిరిశృంగైశ్చ=పర్వతశిఖరములచేతను; సమభిద్రవన్ (సమభ్యద్రవన్)=ఎదిరించిరి.

కుముదుండును ద్వివిదుండును మైందుఁడును నీలుండును శరభుండును, వృక్షంబులును బర్వతశిఖరంబులును జేకొని, ఒకటేపెట్టనెదిరించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తేషాం వృక్షాంశ్చ శైలాంశ్చ శరైః కాంచనభూషణైః
అతికాయో మహాతేజాశ్చిచ్ఛేదాస్త్రవిదాం వరః. ౪౦

టీక॥ అస్త్రవిదాం=అస్త్రవేత్తలలో; వరః=శ్రేష్ఠుఁడగు; మహాతేజాః=అధికమయినపరాక్రమముగల; అతికాయః=అతికాయుఁడు; తేషాం=ఆవానరులయొక్క; వృక్షాంశ్చ=వృక్షములను; శైలాంశ్చ=పర్వతములను; కాంచనభూషణైః=బంగారు అలంకారముగాఁగల; శరైః=బాణములచేత; చిచ్ఛేద=నఱికెను.

అస్త్రవేత్తలలో నుత్తముఁడును మహాతేజుఁడునగు నతికాయుఁడు, ఆవానరులవృక్షములను బర్వతములను, గాంచనాలంకృతములగు బాణములచే, ఛేదించెను. అని, తాత్పర్యము.

తాంస్తు సర్వాన్ స హరీన్ శరైస్సర్వాయసైర్బలీ
వివ్యాధాభిముఖస్సంఖ్యే భీమకాయో నిశాచరః. ౪౧

టీక॥ బలీ=బలవంతుఁడును; భీమకాయః=భయంకరమయినదేహముగలవాఁడునగు; సః=ఆ; నిశాచరః=రాక్షసుఁడయినయతికాయుఁడు; సంఖ్యే=యుద్ధమునందు; అభిముఖః=ఎదురుతిరిగినవాఁడై; తాన్=ఆ; హరీన్=వానరులను; సర్వాన్=అందఱిని; సర్వాయసైః=అంతయు నినుముతోఁ జేయఁబడినవగు; శరైః=బాణములచేత; వివ్యాధ=కొట్టెను.

బలవంతుండును భయంకరాకారుండునగు నా యతికాయుండు, యుద్ధం

బున నానావానరుల కభిముఖుండై, వారల నందఱను, ఘోరబాణంబులచేఁ బ్రహరించెను. అని, తాత్పర్యము.

తే విద్ధా బాణవర్షేణ భగ్నగాత్రాః ప్లవంగమాః
న శేకు రతికాయస్య ప్రతికర్తుం మహారణే. ౪౨

టీక॥ తే=ఆ; ప్లవంగమాః= వానరులు; బాణవర్షేణ= బాణములవానచేతను; విద్ధాః= కొట్టఁబడినవారై; భగ్నగాత్రాః= విఱిగిన యవయవములు గలవారై; మహారణే= మహాయుద్ధమునందు; అతికాయస్య= అతికాయునకు; ప్రతికర్తుం= బదులుచేయుటకున్; న శేకుః= చాలరైరి.

ఆ వానరులు, అతికాయుని బాణవర్షముచేత విద్ధులయి దేహమంతయు గాయములయి, పరవశులయి, ఆ మహాయుద్ధంబున, ఏమియు బదులుచేయఁజాలకపోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తత్సైన్యం హరివీరాణాం త్రాసయామాస రాక్షసః
మృగయూథ మివ క్రుద్ధో హరి ర్యౌవనదర్పితః. ౪౩

టీక॥ రాక్షసః= అతికాయుఁడు; హరివీరాణాం= వానరవీరులయొక్క; తత్= ఆ; సైన్యం= సేనను; క్రుద్ధః= కోపించినది; యౌవనదర్పితః= యౌవనముచే గర్వించిన; హరిః= సింహము; మృగయూథమివ= మృగసమూహమును వలె; త్రాసయామాస= భయపఱిచెను.

అతికాయుఁడు, క్రుద్ధుండును యౌవనగర్వితుండునగు సింహము మృగసమూహమునుంబోలె, ఆవానరసేననంతయుఁ జీకాకుపఱిచెను.

అని, తాత్పర్యము.

స రాక్షసేంద్రో హరిసైన్యమధ్యే
నాయుధ్యమానం నిజఘాన కంచిత్
ఉపేత్య రామం సధనుః కలాపీ
సగర్వితం వాక్యమిదం బభాషే. ౪౪

టీక॥ సః=ఆ; రాక్షసేంద్రః=రాక్షసశ్రేష్ఠుండగునతికాయుండు; హరిసైన్యమధ్యే=వానరసేననడుమను; అయుధ్యమానం=యుద్ధముసేయకున్నవాని; కంచిత్= ఒకానొకనింగూడ; ననిజఘాన=వధింపలేదు. సధనుః=ధనుస్సుతోఁ గూడినవాఁడై; కలాపీ=అమ్ములపొదులుగలవాఁడై; రామం=రాముని; ఉపేత్య=పొంది; సగర్వితం= గర్వముతోఁ గూడునట్లుగా; ఇదం=ఈ; వాక్యం=మాటను; బభాషే=చెప్పెను.

రాక్షసశ్రేష్ఠుండతికాయుండు, వానరసేనయందు, ఆయుధంబుచేకొనితనపైకియుద్ధంబునకురానివాని నెవ్వానిని గొట్టనొల్లక, ధనుస్తూణీరంబులతో రామునొద్దకుం బోయి, గర్వయుక్తంబుగాని మాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అవస్థితో హం శరచాపపాణి
ర్న ప్రాకృతం కంచన యోధయామి
య శ్చాస్తి కశ్చి ద్వ్యవసాయ యుక్తో
దదాతు మే క్షిప్ర మిహాద్య యుద్ధమ్. ౪౫

టీక॥ అహం=నేను ; శరచాపపాణిః=బాణములును ధనుస్సును చేతఁ గలవాఁడనై; అవస్థితః = నిలిచియున్నాను. ప్రాకృతం=అల్పుని; కంచన=ఒకానొకనిని; నయోధయామి= యుద్ధముచేయింపను. వ్యవసాయయుక్తః= ఉత్సాహముతోఁగూడినవాఁడు ; కశ్చిత్ =ఒకానొకఁడు ; యశ్చ=ఎవ్వఁడును; అస్తి=ఉన్నాఁడో; సః (అధ్యాహృతము)=అతఁడు; మే=నాకు; క్షిప్రం=శీఘ్రముగా; ఇహ=ఇచ్చట; అద్య = ఇప్పుడు; యుద్ధం=యుద్ధమును; దదాతి= ఇచ్చుచున్నాఁడు.

నేను ధనుర్బాణధరుండనై యుద్ధంబునకునిలిచియున్నాను; భయంబునం బాఱునట్టి అల్పునితో నెవ్వనితోను యుద్ధంబు గావింపను ; ఇందుయుద్ధోత్సాహముగలవాఁడెవ్వఁడో, అతఁడునాకిప్పుడు యుద్ధంబొసంగుఁగాక. అని అతికాయుఁడు, రామునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

త త్తస్య వాక్యం బ్రువతో నిశమ్య

చుకోప సౌమిత్రి రమిత్రహంతా
అమృష్యమాణశ్చ సముత్పపాత
జగ్రాహ చాపంచ తత స్స్మయిత్వా. ౮౬

టీక॥ బ్రువతః=చెప్పుచున్న; తస్య= ఆయతికాయునియొక్క; తత్=ఆ; వాక్యం=మాటను; నిశమ్య=విని; అమిత్రహంతా=శత్రువులవధించువాడైన; సౌమిత్రిః=లక్ష్మణుడు; చుకోప= కోపించెను. అమృష్యమాణశ్చ = ఓర్వలేనివాడవై; సముత్పపాత = వచ్చెను. తతః=అంతట; స్మయిత్వా=సరకుసేయక; చాపం=ధనుస్సును; జగ్రాహచ= గ్రహించెను.

అతికాయుండట్లు సగర్వంబుగా మాటలాడుటను విని, శత్రుహంతయగు లక్ష్మణుండు, కోపించి, యతండాడిన మాటనోర్వఁజాలక యతనిముందటికిఁ బోయి, యతనినెంతమాత్రము సరకుసేయక, ధనుస్సును గ్రహించెను.
అని, తాత్పర్యము.

క్రుద్ధ స్సౌమిత్రి రుత్పత్య తూణా దాక్షిప్య సాయకమ్
పురస్తా దతికాయస్య విచకర్ష మహా ద్ధనుః. ౮౭

టీక॥ సౌమిత్రిః=లక్ష్మణుడు; క్రుద్ధః=కోపించినవాడై; ఉత్పత్య= పోయి; తూణాత్=అమ్ములపొదినుండి; సాయకం=బాణమును; ఆక్షిప్య=ఎత్తి; అతికాయస్య=అతికాయునియొక్క; పురస్తాత్=ముందట; మహాత్= గొప్పదగు; ధనుః=ధనుస్సును; విచకర్ష = ఆకర్షించెను.

లక్ష్మణుండు, క్రుద్ధుండైపోయి, యమ్ములపొదినుండి బాణంబెత్తి, యతికాయునిముందట, జ్యానాదంబుగదుర, సమ్మహాధనుస్సు నాకర్షించెను.
అని, తాత్పర్యము.

పూరయన్ స మహీం శైలా నాకాశం సాగరం దిశః
జ్యాశబ్దో లక్ష్మణస్యోగ్ర స్త్రాసయన్ రజనీచరాన్. ౮౮

టీక॥ లక్ష్మణస్య = లక్ష్మణునియొక్క; ఉగ్రః=భయంకరమయిన; సః= ఆ; జ్యాశబ్దః= అల్లెత్రాటిధ్వని; మహీం=భూమిని; శైలాన్=పర్వతములను; ఆకాశం=ఆకాశమును; సాగరం=సముద్రమును; దిశః=దిక్కులను; పూరయన్ = నించుచు; రజనీచరాన్=రాక్షసులను; త్రాసయన్= భయపెట్టుచు; అభూత్ (అధ్యాహృతము)= ఉండెను.

భయంకరంబగు నాలక్ష్మణునిజ్యానాదము, భూమిని బర్వతంబులనాకాశమునుసముద్రము నుదిక్కులనునిండి, రాక్షసులనందఱ భయపెట్టుచుం జెలంగెను. అని, తాత్పర్యము.

సౌమిత్రేశ్చాపనిర్ఘోషం శ్రుత్వా ప్రతిభయం తదా
విసిస్మియే మహాతేజా రాక్షసేంద్రాత్మజో బలీ. ౪౯

టీక॥ మహాతేజాః=అధికమయిన పరాక్రమముగలవాఁడును; బలీ=బలవంతుఁడునగు; రాక్షసేంద్రాత్మజః=రాక్షసరాజుకొడుకైనయతికాయుండు; తదా=అప్పుడు; ప్రతిభయం=భయంకరమయిన; సౌమిత్రేః=లక్ష్మణునియొక్క; చాపనిర్ఘోషం=ధనుర్ధ్వనిని ; శ్రుత్వా=విని; విసిస్మియే=ఆశ్చర్యమునొందెను.

అప్పుడు, భయంకరమయినలక్ష్మణుని ధనుర్ధ్వనినివిని, మహాతేజుండును బలవంతుండునగు రాక్షసరాజ పుత్రుండతికాయుండు, ఎంతయునాశ్చర్యమునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

తథాతికాయః కుపితో దృష్ట్వా లక్ష్మణ ముత్థితమ్
ఆదాయ నిశితం బాణ మిదం వచన మబ్రవీత్. ౫౦

టీక॥ అథ=అంత; అతికాయః= అతికాయుఁడు; ఉత్థితం=వచ్చిన; లక్ష్మణం= లక్ష్మణుని; దృష్ట్వా=చూచి; కుపితః= కోపించినవాఁడై; నిశితం= తీక్ష్ణమయిన; బాణం=బాణమును ; ఆదాయ= గ్రహించి; ఇదం=ఈ; వచనం= మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత; నతికాయుండు, లక్ష్మణుండు

వచ్చుటంజూచి, కుపితుండై, తీక్ష్ణంబగు బాణంబుగ్రహించి, యతనితోనిట్లనిచె ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

బాల స్త్వ మసి సౌమిత్రే విక్రమే ష్వవిచక్షణః
గచ్ఛ కిం కాలసదృశం మాం యోధ యితు మిచ్ఛసి. ౫౧

టీక॥ సౌమిత్రే = లక్ష్మణుఁడా! త్వం=నీవు; బాలః=పిన్నవాఁడవు; విక్రమేషు=పరాక్రమములయందు; అవిచక్షణః=అసమర్థుఁడవు; అసి=అగుదున్నావు. గచ్ఛ=పొమ్ము. కాలసదృశం=యమునితోసమానుఁడనైన; మాం=నన్ను; కిం= ఎందుకు ; యోధయితుం=యుద్ధము చేయించుటకు ; ఇచ్ఛసి=కోరుచున్నావు?

లక్ష్మణుఁడా! నీవుపిన్నవాఁడవు; పరాక్రమకార్యములయందసమర్థుఁడవు; కావున,నీవుపొమ్ము; మృత్యువుతోసమానుఁడనైన నాతోయుద్ధముచేయనేలవచ్చినావు? అని, తాత్పర్యము.

నహి మద్బాహుసృష్టానా మస్త్రాణాం హిమవానపి
సోఢుం ముత్సహ తే వేగ మంతరిక్షం మథో మహీ. ౫౨

టీక॥ మద్బాహుసృష్టానాం = నా భుజములచేవిడువఁబడిన; అస్త్రాణాం= అస్త్రములయొక్క; వేగం=వేగమును; సోఢుం = సహించుటకు; హిమవానపి=హిమత్పర్వతమును; అంతరిక్షం = ఆకాశమును; అథో=లేక; మహీ = భూమియు ; నోత్సహతే= ఉత్సహింపదు.

నాబాహువులచే విడువఁబడున స్త్రంబులవేగమును,హిమవత్పర్వతముగూడ,భూమ్యంతరిక్షములుగూడ, నెంతమాత్రము,సహింపఁజాలవు. అని, తాత్పర్యము.

సుఖప్రసు ప్తం కాలాగ్నిం విబోధయితు మిచ్ఛసి
న్యస్య చాపం నివర్తస్వ మాప్రాణాన్ జహి మద్గతః. ౫౩

టీక॥ సుఖప్రసుప్తం = సుఖముగాని ద్రించుచుండెడు; కాలాగ్నిం = ప్రళయ కాలాగ్ని హోత్రమును ; నిబోధయితుం = మేలుకొలుపుటకు; ఇచ్ఛసి = కోరుచున్నావు. చాపం = ధనుస్సును; న్యస్య = విడిచి; నివర్తస్వ = మఱలుము. మద్గతిః = నన్నుఁబొందినవాఁడవై; ప్రాణాన్ = ప్రాణములను; మాజహీః = హింసించుకొనకుము.

సుఖముగా నిద్రించుచున్న ప్రళయకాలానలము నేల ప్రజ్వలింపఁజేసెదవు? ధనుస్సును విడిచి మఱలుము; నన్నుఁ జేరి ప్రాణంబులు పోఁగొట్టుకొనవలదు.

అని, తాత్పర్యము.

అథవా త్వం ప్రతిష్టబ్ధో న నివర్తితు మిచ్ఛసి
తిష్ఠ ప్రాణాన్ పరిత్యజ్య గమిష్యసి యమక్షయమ్. ౫౪

టీక॥ అథవా = లేక; త్వం = నీవు; ప్రతిష్టబ్ధః = ఎదురునిలిచినవాఁడవై; నివర్తితుం = మఱలుటకు; నేచ్ఛసి (యది) = ఒల్లవేని; తిష్ఠ = నిలువుము. ప్రాణాన్ = ప్రాణములను; పరిత్యజ్య = విడిచి; యమక్షయం = యమునిగృహమును; గమిష్యసి = పొందఁగలవు.

అట్లు గాక, నీవు నాకెదురు నిలిచి, మఱలిపోవ నొల్లవేని, నిలువుము; ఇంకక్షణంబున, నీ ప్రాణంబులు గొని నిన్ను యమపురికిం బెంపెదను. అని, తాత్పర్యము.

పశ్య మే నిశితాన్ బాణా నరిదర్ప నిషూదనాన్
ఈశ్వరాయుధ సంకాశాం స్తప్తకాంచన భూషణాన్. ౫౫

టీక॥ నిశితాన్ = తీక్ష్ణములును; అరిదర్పనిషూదనాన్ = శత్రువులగర్వమును హరించునవియు; ఈశ్వరాయుధసంకాశాన్ = శివుని త్రిశూలముతో సమానములును; తప్తకాంచనభూషణాన్ = కాఁచఁబడిన బంగారు అలంకారముగాఁగలవియునగు; మే = నాయొక్క ; బాణాన్ = బాణములను; పశ్య = చూడుము.

తీక్ష్ణంబులును శత్రుగర్వ నాశనంబులును ఈశ్వరుని త్రిశూలంబు వంటివియుఁ గాంచనాలంకృతములునగు నా బాణంబులం జూడుము.

అని, తాత్పర్యము.

ఏష తే సర్పసంకాశో బాణః పాస్యతి శోణితమ్
మృగరాజ ఇవ క్రుద్ధో నాగరాజస్య శోణితమ్. ౫౬

టీక: సర్పసంకాశః=సర్పముతో సమానమయిన; ఏషః=ఈ; బాణః=బాణము; తే=నీయొక్క; శోణితం=నెత్తురును; నాగరాజస్య=గజశ్రేష్ఠము యొక్క; శోణితం=నెత్తురును; క్రుద్ధః=కోపించిన; మృగరాజ ఇవ=సింహమువలె; పాస్యతి=త్రాగఁగలదు.

సర్పసమానంబగు నీ బాణము, క్రుద్ధంబగు సింహము గజముయొక్క నెత్తురు త్రాగినట్లు, నీనెత్తురు త్రాగఁగలదు. అని, అతికాయుండు, లక్ష్మణునితోఁ జెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేవముక్త్వా సంక్రుద్ధశ్శరం ధనుషి సందధే

టీక: సః(అధ్యాహృతము)= ఇత్యేవం=అనియిట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; సంక్రుద్ధః=మిక్కిలియుఁ గుపితుఁడై; ధనుషి=వింటియందు; శరం=బాణమును; సందధే=కూర్చెను.

ఆ యతికాయుం డీప్రకారమునఁ జెప్పి బాణంబు సంధించెను.
అని, తాత్పర్యము.

శ్రుత్వాతికాయస్య వచస్సరోషం
సగర్వితం సంయతి రాజపుత్రః. ౫౭
స సంచుకోపాతిబలో మహాశ్రీ
రువాచ వాక్యం చ తతో మహార్థమ్

టీక: అతిబలః=అధికమయిన బలముగలవాఁడును; మహాశ్రీః=అధికమయిన తేజస్సుగలవాఁడునగు; రాజపుత్రః=రాజకొమరుఁడైన; సః=ఆలక్ష్మణుఁడు; సంయతి=యుద్ధమునందు; సరోషం=రోషముతోఁ గూడినదియు; సగర్వితం=గర్వముతోఁ గూడినదియునగు; అతికాయస్య=అతికాయునియొక్క; వచః=మాటను; శ్రుత్వా=విని; సంచుకోప=మిక్కిలియుఁ గోపించెను. తతః=అంత;

మహార్థం=అధికమయిన యర్థముగల; వాక్యంచ=మాటను ; ఉవాచ=చెప్పెను.

మహాబలుండును మహాతేజుండ నగు నాలక్ష్మణుండు, యుద్ధంబున, రోషగర్వంబులతోఁగూడిన యతికాయుని మాటనువిని, పరమకుపితుండై, యధికమయినయర్థముగల యీమాటం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

న వాక్య మాత్రేణ భవాన్ ప్రధానో
నకత్థనా త్సత్పురుషా భవంతి. ౫౭
మయి స్థితే ధన్విని బాణపాణౌ
నిదర్శయ స్వాత్మ బలం దురాత్మన్

•

టీక॥ దురాత్మన్ = దుష్టుఁడా! భవాన్=నీవు; వాక్యమాత్రేణ = మాటమాత్రముచేత; ప్రధానః= అధికుఁడవు; న=కావు; కత్థనాత్=పొగడుకొనుటవలన; సత్పురుషాః=శూరులు; నభవంతి=కారు. మయి=నేను; ధన్విని= ధనుస్సుగలవాఁడనై; బాణపాణౌ=బాణముచేతంగలవాఁడనై; స్థితే= నిలిచినవాఁడనగుచుండఁగా; ఆత్మబలం = నీయొక్క-బలమును ; నిదర్శయస్వ = చూపుము.

దురాత్ముఁడా ! ఈమాటమాత్రముననీవధికుఁడవుకాఁజాలవు ; ఎవ్వరును కార్యముచేయుటవలన శూరులగుదురుగాని తమ్ముం దాము పొగడుకొనుటవలననెంతమాత్రము శూరులు కాఁజాలరు; నేను ధనుర్బాణంబులు దాల్చి నిల్చియుండఁగా నీబలంబుఁజూపుము.

అని, తాత్పర్యము.

కర్మణా సూచయాత్మానం న వికత్థితు మర్హసి. ౫౮
పౌరుషేణతు యోయుక్త స్సతు శూర ఇతి స్మృతః

టీక॥ కర్మణా=కార్యముచేత; ఆత్మానం=నిన్ను; సూచయ= తెలుపుకొనుము. వికత్థితుం=పొగడుకొనుటకు; నార్హసి=తగవు. యస్తు=ఎవ్వఁడు; పౌరుషేణ=పరాక్రమముతో ; యుక్తః=కూడినవాఁడో; సతు = వాఁడు

స ౭౧

మాత్రము; శూర ఇతి = శూరుఁడని; స్మృతః = చెప్పఁబడినాఁడు.

నీవు కార్యము చేయనిస్వరూపము మాత్రము; ఊరకనిన్నునీవె పొగడుకొనవలదు; ఎవ్వఁడు యుద్ధంబునఁ బౌరుషంబుఁ జూపునో అతఁడె శూరుఁడు; ఊరక యాత్మశ్లాఘి యెంతమాత్రము శూరుఁడని చెప్పఁబడఁడు. అని, తాత్పర్యము.

సర్వాయుధ సమాయుక్తో ధన్వీ త్వం రథ మాస్థితః. ౬౦
శరైర్వా యదివా ఽస్త్రైర్దర్శయస్వ పరాక్రమమ్

టీక. త్వం = నీవు; సర్వాయుధసమాయుక్తః = సమస్తాయుధములతోను గూడినవాఁడవై; ధన్వీ = ధనుస్సుగలవాఁడవై; రథం = రథమును; ఆస్థితః = అధిష్ఠించియున్నావు. శరైః వా = బాణములచేతఁ గాని; యదివా = లేక; అస్త్రైః = దివ్యాస్త్రములచేతఁ గాని; పరాక్రమం = పరాక్రమమును; దర్శయస్వ = చూపుము.

నీవు సమస్తాయుధంబులధరించి ధనుర్ధరుండవై రథముమీఁద నున్నావు; బాణంబులచేతఁ గానిలేక దివ్యాస్త్రములచేతఁ గాని నీపరాక్రమంబుఁ జూపుము. అని, తాత్పర్యము.

తత శ్శిరస్తే నిశితైః పాతయిష్యామ్యహం శరైః. ౬౧
మారుతః కాలసంపక్వం వృన్తాత్తాళ ఫలం యథా

టీక. తతః = అటుపిమ్మట; అహం = నేను; శరైః = బాణములచేత; తే = నీయొక్క; శిరః = తలను; మారుతః = గాలి; వృన్తాత్ = తొడిమనుండి; కాలసంపక్వం = కాలముచేఁ జక్కఁగాఁ బండిన; తాళఫలం యథా = తాటిపండునువలె; పాతయిష్యామి = పడఁద్రోసెను.

అటుపిమ్మట, వాయువు, చక్కఁగాఁ బండిన తాటిపండును తొడిమనుండి రాల్చినట్లు, నేను బాణంబులచే నీశిరస్సును బడఁద్రోసెను. అని, తాత్పర్యము.

అద్య తే మామకా బాణా స్తప్తకాంచన భూషణాః. ౬౨
పాస్యన్తి రుధిరం గాత్రాద్బాణశల్యాంత రోత్థితమ్

టీక॥ అద్య=ఇప్పుడు; తప్తకాంచనభూషణాః= కాచఁబడినబంగారుఅలంకారముగాఁగల; మామకాః= నాదైన; బాణాః=బాణములు; తే=నీయొక్క; గాత్రాత్=దేహమునుండి; బాణశల్యాంతరోత్థితం = బాణంబుల మేకులచేఁజేయఁబడినరంధ్రములనుండి వెడలిన; రుధిరం = నెత్తురును ; పాస్యంతి=త్రావఁగలవు.

ఇప్పుడు, కాంచనభూషణంబులగు నాబాణంబులు , నీదేహమునుండిబాణశల్యములచేఁజేయఁబడిన రంధ్రముల నుండిపాలు నెత్తురుం ద్రావఁగలవు.

అని, తాత్పర్యము.

బాలోయమితి విజ్ఞాయ న మావజ్ఞాతు మర్హసి. ౭౩
బాలోవా యదివా వృద్ధో మృత్యుం జానీహి సంయుగే

టీక॥ అయం=ఇతఁడు; బాలః = పిన్నవాఁడు; ఇతి=అని, విజ్ఞాయ= తెలిసి; మా=నన్ను; అవజ్ఞాతుం= అవమానించుటకు; నార్హసి=తగవు.బాలోవా= పిన్నవాఁడనుగాని; యదివా= లేక ;వృద్ధః=ముసలివాఁడనుగాని;స్యాం (అధ్యాహృతము)=అగుదును;సంయుగే=యుద్ధమునందు;మృత్యుం= మృత్యువునుగా; జానీహి=ఎఱుంగుము.

ఇతఁడుబాలుఁడని యెంచినన్నొక్క మాత్రముతక్కువగానెంచవలదు, నేనుబాలుఁడనుగాని వృద్ధుఁడనుగానియుద్ధంబునమృత్యువువంటివాఁడననితలంచుము.అని, తాత్పర్యము.

బాలేన విష్ణునా లోకా స్త్రయః క్రాంతా స్త్రివిక్రమే. ౭౪

టీక॥ త్రివిక్రమే= త్రివిక్రమావతారమునందు; బాలేన=బాలుఁడయిన;విష్ణునా=విష్ణుచేత; త్రయః=మూడైన; లోకాః=లోకములు; క్రాంతాః=త్రొక్కఁబడినవి.

బాలుండగు విష్ణువు, త్రివిక్రమావతారంబున, ముల్లోకంబులను, మూడడుగులం ద్రొక్కఁడే? యనిలక్ష్మణుండు, అతికాయునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

లక్ష్మణస్య వచ శ్శ్రుత్వా హేతు మత్పర మార్థవత్

అతికాయః ప్రచుక్రోధ బాణం చోత్తమ మాదదే. ౬౫

టీక॥ హేతుమత్=కారణములుగలదియు; పరమార్థవత్=అధికమయినయర్థముగలదియునగు; లక్ష్మణస్య=లక్ష్మణునియొక్క; వచః = మాటను; శ్రుత్వా=విని; అతికాయః = అతికాయుడు; ప్రచుక్రోధ = కోపించెను. ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమయిన; బాణంచ=బాణమును; ఆదదే=గ్రహించెను.

యుక్తియుక్తంబును పరమార్థగంభీరంబుగలదియునగు లక్ష్మణుండు చెప్పినమాటనువిని, యతికాయుండు, పరమకుపితుండై, యుత్తమంబగుబాణమును గ్రహించెను అని, తాత్పర్యము.

తతో విద్యాధరా భూతా దేవా దైత్యా మహర్షయః
గుహ్యకాశ్చ మహాత్మాన స్తద్యుద్ధం ద్రష్టు మాగమన్. ౬౬

టీక॥ తతః=అంత; మహాత్మానః=మహాప్రభావులగు; విద్యాధరాః = విద్యాధరులును; భూతాః= భూతములును; దేవాః=దేవతలును; దైత్యాః=దైత్యులును;మహర్షయః=మహర్షులును; గుహ్యకాశ్చ = గంధర్వులును; తత్=ఆ; యుద్ధం=పోరును;ద్రష్టుం = చూచుటకు;ఆగమన్=వచ్చిరి.

అంత, మహానుభావులగు విద్యాధరులును భూతంబులును దేవతలును దైత్యులును మహర్షులును గంధర్వులును అచ్చటికాయుద్ధంబుం జూడవచ్చిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తతో ఽతికాయః కుపిత శ్చాప మారోప్య సాయకమ్
లక్ష్మణాయ ప్రచిక్షేప సంక్షిపన్నివ చాంబరమ్. ౬౭

టీక॥తతః=అంత;అతికాయః=అతికాయుడు; కుపితః= కోపించినవాడై;సాయకం=బాణమును; చాపం=ధనుస్సును; ఆరోప్య=పొందించి; అంబరంచ=ఆకాశమునుగూడ , సంక్షిపన్నివ=ఎగురవేయువాడువలె ; లక్ష్మణాయ=లక్ష్మణునిగూర్చి ; ప్రచిక్షేప=వేసెను.

అంత, నతికాయుండు, కుపితుండై, వింటబాణంబుసంధించి, బాణవేగంబున నదుమనుండునాకాశంబు నెగురవేయు వాఁడువలె, లక్ష్మణునిపైవిడిచెను. అని, తాత్పర్యము.

త మాపతంతం నిశితం శర మాశీవిషోపమమ్
అర్ధచంద్రేణ చిచ్ఛేద లక్ష్మణః పరవీరహా. ౬౮

టీక॥ పరవీరహా = శత్రువీరులవధించునట్టి; లక్ష్మణః = లక్ష్మణుఁడు; ఆపతంతం = వచ్చుచున్న; నిశితం = తీక్ష్ణమయిన; ఆశీవిషోపమం = సర్పముతోఁబోలికగల; తం = ఆ; శరం = బాణమును; అర్ధచంద్రేణ = అర్ధచంద్రాకారబాణముచేత; చిచ్ఛేద = ఛేదించెను.

శత్రువీరుల వధించునట్టి లక్ష్మణుండు, తనపైకివచ్చుచున్న సర్పతుల్యంబగు నాతీక్ష్ణబాణమును, అర్ధచంద్రబాణముచే ఛేదించెను. అని, తాత్పర్యము.

తం నికృత్తం శరం దృష్ట్వా కృత్తభోగ మివోరగమ్
అతికాయో భృశం క్రుద్ధః పంచ బాణాన్ సమాదదే. ౬౯

టీక॥ అతికాయః = అతికాయుఁడు; నికృత్తం = ఛేదింపఁబడినదియు; కృత్తభోగం = ఛేదింపఁబడినశరీరముగల; ఉరగమివ(స్థితం) = సర్పమువలె నున్నదియునగు; తం = ఆ; శరం = బాణమును; దృష్ట్వా = చూచి; భృశం = మిక్కిలియు; క్రుద్ధః = కోపించినవాఁడై; పంచ = అయిదైన; బాణాన్ = బాణములను = ఆదదే = గ్రహించెను.

అతికాయుఁడు, ఆబాణంబుఖండింపఁబడిఛిన్నశరీరంబగుసర్పముకైవడినేలం బడుటనుజూచి, పరమకుపితుండై, యయిదుబాణంబులగ్రహించెను. అని, తాత్పర్యము.

తాన్ శరాన్ సంప్రచిక్షేప లక్ష్మణాయ నిశాచరః
తా నప్రాప్తాన్ శరై స్తీక్ష్ణై శ్చిచ్ఛేద భరతానుజః. ౭౦

టీ॥ నిశాచరః= అతికాయుఁడు; తాన్=ఆ; శరాన్=బాణములను; లక్ష్మణాయ=లక్ష్మణునికొఱకు; సంప్రచిక్షేప=వేసెను. భరతానుజః= లక్ష్మణుఁడు; అస్త్రప్రాప్తాన్=రానట్టి; తాన్=ఆబాణములను; తీక్ష్ణైః=కఱకులయిన; శరైః=బాణములచేత; చిచ్ఛేద=నఱకెను.

అతికాయుఁడు, ఆబాణములను లక్ష్మణునిపైవేసెను; ఆబాణములు పైకి రాకమున్నె, వానినిలక్ష్మణుండుకఱకుబాణంబుల ఛేదించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తాం ఛిత్త్వా శరై స్తీక్ష్ణై ర్లక్ష్మణః పరవీరహా
ఆదదే నిశితం బాణం జ్వలంతమివ తేజసా. ౭౧

టీక॥ పరవీరహా=శత్రువీరులవధించునట్టి; సః=ఆ; లక్ష్మణః=లక్ష్మణుఁడు; తీక్ష్ణైః=కఱకులయిన; శరైః= బాణములచేత; తాన్=ఆబాణములను; ఛిత్త్వా=నఱకి; తేజసా=కాంతిచేత; జ్వలంతమివ(స్థితం)=మండుచున్నట్లున్న; నిశితం=కఱకైన; బాణం=బాణమును; ఆదదే=గ్రహించెను.

శత్రువీరుల వధించునట్టి లక్ష్మణుండు, ఆబాణంబులను గఱకుబాణంబులచే ఛేదించి, తేజస్సుచేమండుచున్నట్లున్న యొకతీక్ష్ణబాణంబుఁ దీసెను.

అని, తాత్పర్యము.

త మాదాయ ధనుశ్శ్రేష్ఠే యోజయామాస లక్ష్మణః
విచకర్ష చ వేగేన విససర్జ చ వీర్యవాన్. ౭౨

టీక॥ వీర్యవాన్ = అధికమయినపరాక్రమముగల; లక్ష్మణః = లక్ష్మణుఁడు; తం=అబాణమును; ఆదాయ=తీసి; ధనుశ్శ్రేష్ఠే= ధనుశ్శ్రేష్ఠమునందు; యోజయామాస=కూర్చెను. వేగేన=వేగముచేత; విచకర్ష చ = ఈడ్చెను; విససర్జ చ=విడిచెను.

మహాపరాక్రమశాలియగు లక్ష్మణుండు, ఆబాణంబుదీసివింటంగూర్చి, యాకర్ణాంతమునాకర్షించి, యతికాయునిపైవిడిచెను.

అని, తాత్పర్యము.

పూర్ణాయతవిసృష్టేన శరేణ నతపర్వణా
లలాటే రాక్షసశ్రేష్ఠ మాజఘాన స వీర్యవాన్. ౭౩

టీక॥ వీర్యవాన్ = అధికమయినపరాక్రమముగల; సః = ఆలక్ష్మణుఁడు; పూర్ణాయతవిసృష్టేన=నిండుగా నాకర్షింపఁబడినదియు విడువఁబడినదియు నగు; నతపర్వణా= అణఁగినకణుపులు గల; శరేణ=బాణముచేత; రాక్షసశ్రేష్ఠం=రాక్షసోత్తముఁడగు నతికాయుని; లలాటే=నొసటియందు; ఆజఘాన= కొట్టెను.

పరాక్రమవంతుఁడగు నాలక్ష్మణుండు, అట్లాకర్ణాంతము నాకర్షించి నతపర్వంబగు నాబాణంబున, అతికాయుని లలాటంబునం గొట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

స లలాటే శరో మగ్న స్తస్య భీమస్య రక్షసః
దదృశే శోణితేనాక్తః పన్నగేంద్ర ఇవాచలే. ౭౪

టీక॥ సః=ఆ; శరః=బాణము; భీమస్య=భయంకరుఁడగు; తస్య=ఆ; రక్షసః=అతికాయునియొక్క; లలాటే=నొసటియందు; మగ్నః=చొచ్చినదై; శోణితేన=నెత్తురుచేత; అక్తః= పూయఁబడినదై; అచలే= పర్వతమునందు; పన్నగేంద్ర ఇవ=సర్పరాజము వలె; దదృశే=చూడఁబడెను.

ఆబాణము, భయంకరాకారుండగు నతికాయుని లలాటంబున నాటుకొని, నెత్తురుఁదడిసి, పర్వతంబుపై నుండు సర్పమువలెఁ జూడనొప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసః ప్రచకంపేచ లక్ష్మణేషుప్రపీడితః
రుద్రబాణహతం ఘోరం యథా త్రిపురగోపురమ్. ౭౫

టీక॥ రాక్షసః=అతికాయుఁడు; లక్ష్మణేషుప్రపీడితః=లక్ష్మణుని బాణముచేఁ బీడింపఁబడినవాఁడై; రుద్రబాణహతం= రుద్రుని బాణముచేఁ గొట్టఁబడిన; త్రిపురగోపురం యథా = త్రిపురిద్వారమువలె; ప్రచకంపేచ = మిక్కిలి

యుఁజనించెను.

అతికాయుండు లక్ష్మణుబాణముచే వికీర్ణుండై, మఱియు నిబాణములచే వికీర్ణమయిన ప్రహరద్వారముపగిది, ఎంత యుఁజనించెను. అని, తాత్పర్యము.

చింతయామాస చాశ్వస్య విమృశ్య చ మహాబలః
సాధు బాణనిపాతేన శ్లాఘనీయోసి మే రిపుః. ౨౮

టీక॥ మహాబలః=అధికమయినబలముగలయతికాయుఁడు; ఆశ్వస్య=ఊఱడిల్లి; విమృశ్యచ=ఆలోచించియు; "బాణనిపాతేన=బాణముప్రేటుచేత; మే=నాకు; సాధు=చక్కఁగా; శ్లాఘనీయః=కొనియాడఁదగిన; రిపుః=శత్రుఁడవు; అసి=అగుచున్నావు." ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని; చింతయామాస=చింతించెను, చెప్పెననట.

మహాబలుండగు నాయతికాయుండు, కొంతయూఱడిల్లి బలాబలంబు విమర్శించి, లక్ష్మణుంజూచి, "నీవిట్లు బాణప్రయోగంబుసేయుటచేనాకు మిక్కిలియు శ్లాఘనీయుఁడగుశత్రుఁడవగుచున్నావు" అని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

విధాయైవం వినమ్యాస్యం నియమ్య చ భుజౌ తథా
స రథోపస్థ మాస్థాయ రథేన ప్రచచార హ. ౨౯

టీక॥ సః=ఆయతికాయుఁడు; ఏవం=ఇట్లు; విధాయ=చెప్పి; ఆస్యం=మొగమును; వినమ్య=వంచి; భుజౌ=చేతులను; తథా=కొంటెను; నియమ్యచ=నిగ్రహించియు; రథోపస్థం=రథపృష్ఠమును; ఆస్థాయ=అధిష్ఠించి; రథేన=రథముచేత; ప్రచచార=సంచరించెను "హ" అనునది పాదపూరణార్థము.

ఆయతికాయుండిట్లు లక్ష్మణునితోఁ జెప్పి, మొగంబువంచిచేతులుసరిచేసికొని, రథగతుండై, విచిత్రప్రచారంబులఁ దిరిగెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏకం త్రిం పంచ సప్తతి సాయకాః రాఘవసత్తమః

ఆదదే సందధేచాపి వికకర్షోత్ససర్జ చ. ౭౭

టీక॥ రాక్షసర్షభః= రాక్షసశ్రేష్ఠుం డగునతికాయుఁడు; ఏకం = ఒకటిని; త్రీన్ = మూఁడిటిని; పంచ= అయిదింటిని; సప్త= ఏడింటిని; ఇతి= ఇట్లు; సాయకాన్= బాణములను; ఆదదే= గ్రహించెను. సందధేచాపి= సంధించెను. వికకర్ష= ఈడ్చెను. ఉత్ససర్జ చ = విడిచెను.

రాక్షసోత్తముఁడగు నాయతికాయుఁడు, ఒకటిమూఁడు అయిదు ఏడు ఇట్లు బాణంబులందికొని సంధించియాకర్షించి లక్ష్మణునిపైఁ బ్రయోగించెను. అని, తాత్పర్యము.

తే బాణాః కాలసంకాశా రాక్షసేంద్రధనుశ్చ్యుతాః
హేమపుంఖా రవిప్రఖ్యా శ్చక్రు ర్దీప్తమివాంబరమ్. ౭౮

టీక॥ కాలసంకాశాః= మృత్యువుతో సమానములును; హేమపుంఖాః= బంగారుపింజలు గలవియు; రవిప్రఖ్యాః= సూర్యునితో సమానములునగు; రాక్షసేంద్రధనుశ్చ్యుతాః= రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడగునతికాయుని ధనుస్సుననుండి విడలిన; తే= ఆ; బాణాః= బాణములు; అంబరం= ఆకాశమును; దీప్తమివ= ప్రకాశించుచున్నదానివలె; చక్రుః= చేసెను.

మృత్యుసమానంబులును కాంచనపుంఖములును సూర్యతేజంబులునగునతికాయ ప్రయుక్తంబులయిన యాబాణంబులు, ఆకాశంబును వెలుంగం జేసినవి. అని, తాత్పర్యము.

తతస్తాన్ రాక్షసోత్సృష్టాన్ శరౌఘాన్ రాఘవానుజః
అసంభ్రాంతః ప్రచిచ్ఛేద నిశితై ర్బహుభి శ్శరైః. ౭౯

టీక॥ తతః= అంత; రాఘవానుజః= రామునితమ్ముఁడగులక్ష్మణుఁడు; రాక్షసోత్సృష్టాన్= అతికాయునిచే విడువఁబడిన; తాన్= ఆ; శరౌఘాన్= బాణసమూహములను; అసంభ్రాంతః= తొట్రుపడనివాఁడై; నిశితైః= కఱకులయిన; బ

మార్గణైః = పెకురులగు; శరైః = బాణముల చేత; ప్రచిచ్ఛేద = నఱికెను.

అంత, రామానుజుండగు లక్ష్మణుం డు, ఎంతమాత్రము తొట్రుపాటునొంద క, అతికాయుండు ప్రయోగించిన బాణంబులనన్నింటిని, తీక్ష్ణంబులగు పెకురు బాణంబుల ఖండించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తాన్ శరాన్ యుధి సంప్రేక్ష్య నికృత్తాన్ రావణాత్మజః
చుకోప త్రిదశేంద్రారిః జగ్రాహ నిశితం శరమ్. ౮౧

టీక. త్రిదశేంద్రారిః = దేవేంద్రశత్రువగు; రావణాత్మజః = రావణుని కొడుకైన అతికాయుండు; యుధి = యుద్ధమునందు; నికృత్తాన్ = ఖండింపబడిన; తాన్ = ఆ; శరాన్ = బాణములను; సంప్రేక్ష్య = చూచి; చుకోప = కోపించెను. నిశితం = వాడియైన; శరం = బాణమును; జగ్రాహ = తీసెను.

దేవేంద్రశత్రువగు రావణపుత్రుండగు అతికాయుండు, యుద్ధంబున నా బాణంబులు లక్ష్మణునిచే ఖండంబులగుటంజూచి, కుపితుండై, తీక్ష్ణంబగు నొకదివ్యబాణముం దీసెను. అని, తాత్పర్యము.

స సంధాయ మహాతేజాః తం బాణం సహసోత్సృజత్
తతః సౌమిత్రిమాయాంతం ఆజఘాన స్తనాంతరే. ౮౨

టీక. మహాతేజాః = అధికమైనతేజస్సుగలవాడును; సః = ఆ అతికాయుం డు; తం = ఆ; బాణం = బాణమును; సంధాయ = సంధించి; సహసా = శీఘ్రము గా; ఉత్సృజత్ (ఉదసృజత్) = విడిచెను. తతః = అంత; ఆయాంతం = వచ్చుచున్న; సౌమిత్రిం = లక్ష్మణుని; స్తనాంతరే = వక్షస్స్థలమునందు; ఆజఘాన = కొట్టెను.

మహాతేజుండగు నాయతికాయుం డు, ఆబాణంబును ధనుస్సున సంధించి వేగంబున విడిచెను; అది, లక్ష్మణుని వక్షస్స్థలంబున నాటెను. అని, తాత్పర్యము.

అతికాయేన సౌమిత్రిః తాడితో యుధి వక్షసి

స ౭౧

సుస్రావ రుధిరం తీవ్రం మదం మత్త ఇవ ద్విపః. ౮౩

టీక॥సౌమిత్రిః=లక్ష్మణుఁడు; యుధి=యుద్ధమునందు;అతికాయేన= అతికాయునిచేత;వక్షసి= ఱొమ్మునందు; తాడితః=కొట్టఁబడినవాఁడై; తీవ్రం= తీక్ష్ణమగు;రుధిరం=నెత్తురును; మదం= మదజలమును;మత్తః=మదించిన; ద్విప ఇవ=ఏనుంగువలె;సుస్రావ=కాఱెను.

లక్ష్మణుండు, యుద్ధంబున నతికాయునిచేవక్షంబునం బ్రహరింపఁ బడినవాఁడై,మదపుటేనుంగు మదజలంబుస్రవించునట్లు, వేఁడినెత్తురు కాఱెను.

అని, తాత్పర్యము.

స చకార తదాత్మానం విశల్యం సహసా విభుః
జగ్రాహ చ శరం తీక్ష్ణ మస్త్రేణాపిచ సందధే. ౮౪

టీక॥విభుః=సమర్థుఁడగు; సః= ఆలక్ష్మణుఁడు;తదా=అప్పుడు ; సహసా=శీఘ్రంబున;ఆత్మానం= దేహమును;విశల్యం=బాణములేనిదానిఁగా; చకార=చేసుకొనెను.తీక్ష్ణం= కఱకైన; శరం=బాణమును; జగ్రాహచ= గ్రహించెను.అస్త్రేణాపిచ = అస్త్రమంత్రముతోను;సందధే=కూర్చెను.

సమర్థుఁడగు లక్ష్మణుఁడు, శీఘ్రముగాఁ దనదేహములోని బాణంబును బెఱికివేసి బాధతీర్చుకొని, తీక్ష్ణంబగు నొకబాణంబుగ్రహించి , దానిదివ్యాస్త్రమంత్రముతోఁగూర్చెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఆగ్నేయేన తదాస్త్రేణ యోజయామాస సాయకమ్
స జజ్వాల తదా బాణో ధనుష్య స్య మహాత్మనః. ౮౫

టీక॥సః(అధ్యాహృతము) = ఆలక్ష్మణుఁడు; తదా=అప్పుడు ; సాయకం=బాణమును; ఆగ్నేయేన= అగ్నిదేవతాకమయిన;అస్త్రేణ = అస్త్రమంత్రముతో;యోజయామాస= కూర్చెను. తదా=అప్పుడు; మహాత్మనః= అధికమయినప్రభావముగల;అస్య=ఈలక్ష్మణునియొక్క; ధనుషి=వింటియందు;సః=ఆ;బాణః=బాణము ; జజ్వాల=వెలింగినది.

లక్ష్మణుండా బాణంబును ఆగ్నేయాస్త్ర మంత్రముచేనభిమంత్రించెను; అది, మహానుభావుండగు లక్ష్మణుని ధనుస్సునందు దివ్యాస్త్రవిద్యాధి మంత్రితంబై యెంతయు వెలింగినది.

అని, తాత్పర్యము.

అతికాయోపి తేజస్వీ సౌర్య మస్త్రం సమాదధే
తేన బాణం భుజంగాభం హేమపుంఖ మయోజయత్. ౮౬

టీక. తేజస్వీ=అధికమయినప్రభావముగల; అతికాయోపి= అతికాయుఁడును; సౌర్యం= సూర్యదేవతాకమయిన; అస్త్రం=అస్త్రమును; సమాదధే=తలంచెను. భుజంగాభం = సర్పముయొక్క కాంతివంటి కాంతిగలదియు; హేమపుంఖం=బంగారుపింజగలదియునగు; బాణం=బాణమును; తేన=ఆయస్త్రముతో; అయోజయత్= కూర్చెను.

మహాతేజుండగు నతికాయుండును సౌర్యాస్త్రంబు స్మరించి, ఆయస్త్రమంత్రముచే, సర్పతుల్యమును గాంచనపుంఖంబునగు బాణమునభిమంత్రించెను.

అని, తాత్పర్యము.

త దస్త్రం జ్వలితం ఘోరం లక్ష్మణ శ్శర మాహితమ్
అతికాయాయ చిక్షేప కాలదండ మివాంతకః. ౮౭

టీక॥ లక్ష్మణః=లక్ష్మణుఁడు; తత్= ఆ; అస్త్రం=అస్త్రమును; జ్వలితం= ప్రకాశించుచున్నదియు; ఘోరం=భయంకరమును; ఆహితం= సంధింపఁబడినదియునగు; శరం=బాణమును; అంతకః=యముఁడు; కాలదండమివ= కాలదండమునువలె; అతికాయాయ=అతికాయునికొఱకు; చిక్షేప= వేసెను.

లక్ష్మణుండు, ఆగ్నేయాస్త్రాభిమంత్రితంబై భయంకరాకారంబై తేజరిల్లుచున్నయాబాణమును, యముఁడు కాలదండమునుంబోలె, అతికాయునిపైఁబ్రయోగించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆగ్నేయేనా భిసంయుక్తం దృష్ట్వా బాణం నిశాచరః

ఉత్ససర్జ తదా బాణం దీప్తం సూర్యాస్త్రయోజితమ్. ౮౮

టీక॥ నిశాచరః=అతికాయుఁడు; ఆగ్నేయేన=ఆగ్నేయాస్త్రముతో; అభిసంయుక్తం=కూడిన; బాణం=బాణమును; దృష్ట్వా=చూచి; తదా = అప్పుడు; దీప్తం = ప్రకాశించుచున్నదియు; సూర్యాస్త్రయోజితం=సూర్యాస్త్రముతోఁగూర్పఁబడినదియునగు; బాణం= బాణమును ; ఉత్ససర్జ = విడిచెను.

అతికాయుండు, ఆగ్నేయాస్త్రయుక్తంబగుబాణంబువచ్చుటంజూచి, సూర్యాస్త్రాభిమంత్రితంబగుబాణంబునువిడిచెను.అని, తాత్పర్యము.

తా వుభా వంబరే బాణా వన్యోన్య మభిజఘ్నతుః
తేజసా సంప్రదీప్తాగ్రౌ క్రుద్ధా వివ భుజంగమౌ. ౮౯

టీక॥ అంబరే = ఆకాశమునందు; తౌ=ఆ; బాణౌ=బాణములు; ఉభౌ= రెండును; తేజసా=కాంతిచేత; సంప్రదీప్తాగ్రౌ= ప్రకాశించుచున్నకొనలుగలవై; క్రుద్ధౌ=కోపించిన;భుజంగమౌ ఇవ=సర్పములువలె; అన్యోన్యం= ఒంటొంటిని; అభిజఘ్నతుః = కొట్టుకొనినవి.

ఆబాణములురెండును , ఆకాశంబునమహాతేజంబునవెలుంగుచు, క్రుద్ధంబులగు సర్పములపగిది , ఒండొంటం దాఁకినవి. అని,తాత్పర్యము.

తా వన్యోన్యం వినిర్దహ్య పేతతుః పృథివీతలే
నిరర్చిషౌ భస్మకృతౌ నభ్రాజేతే శరోత్తమౌ. ౯౦

టీక॥ తౌ = ఆబాణములు; అన్యోన్యం=ఒండొంటిని;వినిర్దహ్య=దహించుకొని;పృథివీతలే=భూతలమునందు; పేతతుః=పడినవి- శరోత్తమౌ= బాణశ్రేష్ఠములు; నిరర్చిషౌ=కాంతిలేనివై ; భస్మకృతౌ=భస్మముగాఁజేయఁబడినవై ;నభ్రాజేతే=ప్రకాశింపలేదు.

ఆబాణములురెండును, ఒండొంటి దహించుకొనినిస్తేజంబులయిభస్మీభూతంబులయి, నేలంబడినవి-
అని, తాత్పర్యము.

తతో ఽతికాయ స్సంక్రుద్ధ స్త్వస్త్ర మైషీక ముత్సృజత్
తత్ప్రచిచ్ఛేద సౌమిత్రి రస్త్రేణైంద్రేణ వీర్యవాన్. ౯౧

టీక॥ తతః=అంత; అతికాయస్తు=అతికాయుండును; సంక్రుద్ధః=మిక్కిలి యుంగోపించినవాండై; ఐషీకం=ఐషీకమను; అస్త్రం=అస్త్రమును; ఉత్సృజత్(ఉదసృజత్) = విడిచెను. వీర్యవాన్=అధికమయినపరాక్రమముగల; సౌమిత్రిః=లక్ష్మణుండు; ఐంద్రేణ=ఇంద్రదేవతాకమయిన; అస్త్రేణ=అస్త్రముచేత; తత్=ఆఐషీకాస్త్రమును; ప్రచిచ్ఛేద=ఛేదించెను.

అంత, అతికాయుండు, కుపితుండై, ఐషీకాస్త్రమును బ్రయోగించెను; పరాక్రమవంతుండగు లక్ష్మణుండు, అయ్యస్త్రమును ఐంద్రాస్త్రముచేం గొట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

ఐషీకం నిహతం దృష్ట్వా రుషితో రావణాత్మజః
యామ్యేనాస్త్రేణ సంక్రుద్ధో యోజయామాస సాయకమ్. ౯౨

టీక॥ రావణాత్మజః=రావణునికొడుకైనయతికాయుండు; నిహతం=కొట్టంబడిన; ఐషీకం=ఐషీకాస్త్రమును; దృష్ట్వా=చూచి; రుషితః=కోపించినవాండు. సంక్రుద్ధః=కోపించినవాండై; యామ్యేన = యమదేవతాకమయిన; అస్త్రేణ=అస్త్రముతో; సాయకం=బాణమును; యోజయామాస=కూర్చెను.

రావణపుత్రుండగునతికాయుండు, తాను బ్రయోగించిన యైషీకాస్త్రంబు ప్రతిహతంబగుటను జూచి, కుపితుండై, యామ్యాస్త్రమంత్రంబుచే బాణంబునభిమంత్రించెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్తదస్త్రం చిక్షేప లక్ష్మణాయ నిశాచరః
వాయవ్యేన తదస్త్రేణ నిజఘాన స లక్ష్మణః. ౯౩

టీక॥ తతః=అంత; నిశాచరః= అతికాయుండు; తత్=ఆ; అస్త్రం= యామ్యాస్త్రమును; లక్ష్మణాయ = లక్ష్మణునికొఱకు; చిక్షేప= వేసెను. సః=

ఆ॥లక్ష్మణః=లక్ష్మణుఁడు;వాయవ్యేన=వాయుదేవతాకమయిన;అస్త్రేణ= అస్త్రముచేత;తత్= ఆయామ్యాస్త్రమును;జఘాన=కొట్టెను.

అంతనతికాయుండు, ఆయామ్యాస్త్రమును లక్ష్మణునిపైఁ బ్రయోగించెను; లక్ష్మణుండును వాయవ్యాస్త్రంబున దానిం గొట్టెను.

అని, తాత్పర్యము.

అథైనం శరధారాభి ర్ధారాభిరివ తోయదః
అభ్యవర్షత్సు సంక్రుద్ధో లక్ష్మణో రావణాత్మజమ్. ౯౪

టీక॥అథ=అంత;లక్ష్మణః= లక్ష్మణుఁడు;సుసంక్రుద్ధః=మిక్కిలి కుపితుండై;ఏనం=ఈ ; రావణాత్మజం=రావణునికొడుకైనయతికాయుని గూర్చి; శరధారాభిః= బాణవర్షముల చేత; ధారాభిః=వర్షములచేత; తోయదఇవ=మేఘమువలె; అభ్యవర్షత్ = కురిసెను.

అంత, లక్ష్మణుండు, పరమకుపితుండై, మేఘమువర్షముఁబర్షించునట్లు, బాణవర్షములతికాయునిపైఁ గురిపించెను. అని, తాత్పర్యము.

తే తికాయం సమాసాద్య కవచే వజ్రభూషితే
భగ్నాగ్రశల్యా స్సహసా పేతు ర్బాణా మహీతలే. ౯౫

టీక॥ తే=ఆ; బాణాః= బాణములు; అతికాయం=అతికాయుని;సమాసాద్య=పొంది;వజ్రభూషితే=వజ్రములచేనలంకరింపఁబడిన; కవచే= కవచమునందు; భగ్నాగ్రశల్యాః= విఱిగిన కొనలయందలియనుకులు కలవై ; సహసా=వేగమున; మహీతలే=భూమియందు; పేతుః=పడినవి.

ఆబాణములు, అతికాయునింబొంది వజ్రభూషితంబగునతని మేనికవచంబు దాఁకి, కొనలందుండుకుకుమేకులువిఱిగి, నేలంబడినవి.

అని, తాత్పర్యము.

తాన్ మోఘానభిసంప్రేక్ష్య లక్ష్మణః పరవీరహా

అభ్యవర్ష న్మహేషూణాం సహస్రైః మహాయశాః. ౯౬

టీక॥ పరవీరహా=శత్రువీరులవధించువాఁడును; మహాయశాః= అధికముయిన కీర్తిగలవాఁడునగు; లక్ష్మణః = లక్ష్మణుఁడు; మోఘాన్ =వ్యర్థములయిన; తాన్ =ఆబాణములను; అభిసంప్రేక్ష్య=చూచి; మహేషూణాం=మహాబాణములయొక్క; సహస్రైః=వేయిటచేత; అభ్యవర్షత్ = వర్షించెను.

శత్రువీరులవధించువాఁడును మహాయశుండునగులక్ష్మణుండు, ఆబాణములన్నియువ్యర్థములగుటంజూచి, మఱలవేయిమహాబాణంబులవర్షించెను. అని, తాత్పర్యము.

స వర్ష్యమాణో బాణౌఘై రతికాయో మహాబలః
అవధ్య కవచ స్సంఖ్యే రాక్షసో నైవ వివ్యథే. ౯౭

టీక॥ అవధ్యకవచః=కొట్టరానికవచముగలవాఁడును; మహాబలః= అధికముయినబలముగలవాఁడును; రాక్షసః= రాక్షసుఁడునగు; సః=ఆ; అతికాయః= అతికాయుఁడు; సంఖ్యే=యుద్ధమునందు; బాణౌఘైః=బాణసమూహముల చేత; వర్ష్యమాణః= కురిపింపఁబడినవాఁడయి; నైవవివ్యథే=బాధింపఁబడనేలేదు.

మహాబలుండగు నాయతికాయుండు, అభేద్యంబగుకవచముధరించియుండుటచే, లక్ష్మణుండు బాణవర్షంబు లెంతవర్షించినను, కొంచెమేనిబాధనొందలేదు. అని, తాత్పర్యము.

న శశాక రుజం కర్తుం యుధి తస్య నరోత్తమః

టీక॥ నరోత్తమః= పురుషశ్రేష్ఠుఁడగులక్ష్మణుఁడు; యుధి= యుద్ధమునందు; తస్య=ఆయతికాయునకు; రుజం= బాధను; కర్తుం=చేయుటకు; నశశాక=చాలఁడయ్యె.

పురుషోత్తముఁడగు లక్ష్మణుండు యుద్ధంబునయత్యాదికాయునెంతమాత్రమునొప్పింపఁజాలఁడయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

అథైన మభ్యుపాగమ్య వాయు ర్వాక్య మువాచహ. ౯౮

టీక॥ అథ=అంత; వాయుః = వాయుదేవుఁడు; ఏనం=ఈలక్ష్మణునిని; అభ్యుపాగమ్య=పొంది ; వాక్యం=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను "హ" అనునదిపాదపూరణార్థము.

అంత, వాయుదేవుఁడు, లక్ష్మణునియొద్దకువచ్చియిట్లనిచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

బ్రహ్మదత్తవరో హ్యేషః అవధ్యకవచావృతః

బ్రాహ్మేనాస్త్రేణ భింద్యేన మేష వధ్యోహి నాన్యథా. ౯౯

టీక॥ ఏషః = ఈయతికాయుఁడు; బ్రహ్మదత్తవరః = బ్రహ్మదేవునిచేత నియ్యబడిన వరముగలవాఁడును; అవధ్యకవచావృతోహి = కొట్టరానికవచముచేఁగప్పఁబడిన వాఁడునుగదా! ఏనం=ఇతనిని; బ్రాహ్మేణ = బ్రహ్మదేవతాకమయిన;అస్త్రేణ=అస్త్రముచేత; భింది=భేదింపుము. ఏషః=ఇతఁడు; అన్యథా=వేఱువిధమున ; వధ్యః= వధింపఁదగినవాఁడు; నహి= కాఁడుగదా!

ఈయతికాయుఁడు , బ్రహ్మదేవునివలనవరంబునొంది అభేద్యంబగుకవచముధరించియున్నాఁడు; ఇతనిబ్రహ్మాస్త్రంబుచేవధింపుము ; వేఱువిధముననితనివధింపనలవిగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

అవధ్య ఏష హ్యన్యే షా మస్త్రాణాం కవచీ బలీ

టీక॥ కవచీ = కవచముగలవాఁడును; బలీ=బలవంతుఁడునగు; ఏషః=ఇతఁడు; అన్యేషాం=ఇతరమయిన; అస్త్రాణాం=అస్త్రములకు; అవధ్యోహి=వధింపరానివాఁడుగదా!

కవచధరుండును బలవంతుఁడునగునితని, ఇతరాస్త్రంబులవధింపనలవిగాదు; అని, వాయువు,లక్ష్మణునికిఁజెప్పెను.అని, తాత్పర్యము.

తత స్తు వాయో ర్వచనం నిశమ్య

సౌమిత్రి రింద్రప్రతిమానవీర్యః. ౧౦౦
స మాదధే బాణ మమోఘ వేగం
త ద్బ్రాహ్మ మస్త్రం సహసా నియోజ్య

టీ॥ తతస్తు=అటుపిమ్మట; ఇంద్రప్రతిమానవీర్యః= ఇంద్రునితో సమానమయినపరాక్రమముగల; సౌమిత్రిః= లక్ష్మణుఁడు; వాయోః = వాయువుయొక్క; వచనం=మాటను; నిశమ్య= విని; సహసా= వేగముగ; తత్=ఆ; బ్రాహ్మం=బ్రహ్మదేవతాకమయిన; అస్త్రం=అస్త్రమును; నియోజ్య= కూర్చి; అమోఘవేగం= వ్యర్థముకాని వేగముగల; బాణం= బాణమును; సమాదధే=సంధించెను.

అంత, దేవేంద్రసమాన పరాక్రముఁడగు లక్ష్మణుఁడు, వాయుదేవునివచనంబువిని, శీఘ్రంబున బ్రహ్మాస్త్రమంత్రంబు జపించి, మహావేగంబగు బాణమును ధనుస్సునసంధించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్మి న్మహాస్త్రే తు నియోజ్యమానే
సౌమిత్రిణా బాణ వరే శితాగ్రే. ౧౦౧
దిశశ్చ చంద్రార్క మహాగ్రహాశ్చ
నభశ్చ తత్రాస చచాల చోర్వీ

టీ॥ సౌమిత్రిణా=లక్ష్మణునిచేత; శితాగ్రే= కఱకైనకొనగల; బాణవరే=బాణశ్రేష్ఠమునందు; తస్మిన్=ఆ; మహాస్త్రే=బ్రహ్మాస్త్రము; నియోజ్యమానే తు=కూర్పఁబడుచుండఁగానే; దిశశ్చ= దిక్కులును; చంద్రార్కమహాగ్రహాశ్చ= చంద్రసూర్యులునుమహాగ్రహములును; తత్రసుః (అధ్యాహృతము)=భయపడినవి. నభశ్చ= ఆకాశమును; తత్రాస=భయపడెను. ఉర్వీ చ=భూమియు; చచాల=చలించెను.

లక్ష్మణుండు, తీక్ష్ణాగ్రంబగు నుత్తమబాణంబున బ్రహ్మాస్త్రంబు నభిమంత్రింపఁగానే, చంద్రసూర్యులును ఇతరగ్రహంబులును భయంబునొందిరి; దిక్కులును ఆకాశంబును ధరాదియుఁ జలించినవి.

అని, తాత్పర్యము.

తం బ్రహ్మణోస్త్రేణ నియోజ్య చాపే
శరం సుపుంఖం యమదూతకల్పం. ౧౦౨
సౌమిత్రి రింద్రారి సుతస్య తస్య
ససర్జ బాణం యుధి వజ్రకల్పమ్

టీక॥సౌమిత్రిః=లక్ష్మణుఁడు,సుపుంఖం=మంచిపింజగలదియు;వజ్రకల్పం=వజ్రముతోసమానంబును; ఇంద్రారిసుతస్య= ఇంద్రశత్రువగురావణునికొడుకైన;తస్య=ఆయతికాయునకు; యమదూతకల్పం=యమకింకరునితోసమానమునగు;తం=ఆ;శరం=బాణమును;బ్రహ్మణః= బ్రహ్మదేవునియొక్క; అస్త్రేణ=అస్త్రముతో; చాపే=ధనుస్సునందు; నియోజ్య=కూర్చి; యుధి=యుద్ధమునందు;ససర్జ=విడిచెను.

లక్ష్మణుండు, కాంచనపుంఖంబును వజ్రాయుధతుల్యంబును దేవేంద్రశత్రువగురావణునికొడుకైన యతికాయునకు యమదూతవంటిదియునగు నమ్మహాబాణంబును బ్రహ్మాస్త్రమంత్రంబుతోనభిమంత్రించి, ధనుస్సునసంధించి,విడిచెను. అని, తాత్పర్యము.

తం లక్ష్మణోత్సృష్ట మమోఘవేగం
సమాపతంతం జ్వలనప్రకాశమ్. ౧౦౩
సువర్ణ వజ్రోత్తమ చిత్రపుంఖం
తదాతికాయ స్సమరే దదర్శ

టీక॥తదా=అప్పుడు; సమరే=యుద్ధమునందు; అతికాయః=అతికాయుఁడు; లక్ష్మణోత్సృష్టం= లక్ష్మణునిచేవిడువఁబడినదియు; అమోఘవేగం=వ్యర్థముకానివేగముగలదియు;జ్వలనప్రకాశం= నిప్పుయొక్క కాంతివంటికాంతిగలదియు; సమాపతంతం=వచ్చుచున్నదియు;సువర్ణవజ్రోత్తమచిత్రపుంఖం= బంగారముచేతను వజ్రశ్రేష్ఠములచేతను జిత్రమయిన పింజగలదియునగు;తం=ఆబాణమును; దదర్శ= చూచెను.

అప్పుడు, యుద్ధంబున,లక్ష్మణునిచే విడువఁబడినయంగుటులుగ్రకుటాచు న

గ్నిహోత్రంబుకైవడి వచ్చుచున్న యమోఘవేగంబును వజ్రఖచిత కాంచనపుంఖమునగు నాబాణమును, అతికాయుండు,చూచెను.అని, తాత్పర్యము.

తం ప్రేక్షమాణ స్సహసాతికాయో
జఘాన బాణై ర్నిశితై రనేకైః. ౧౦౪
స సాయక స్తస్య సుపర్ణవేగ
స్తదాతికాయస్య జగామ పార్శ్వం

టీక.అతికాయః=అతికాయుఁడు; తం=ఆబాణమును;ప్రేక్షమాణః=చూచుచు;సహసా=వేగమున ; అనేకైః=పెక్కులయిన; నిశితైః=తీక్ష్ణములగు బాణైః=బాణములచేత;జఘాన=కొట్టెను. తదా=అప్పుడు ; సుపర్ణవేగః=గరుత్మంతునియొక్క వేగమువంటివేగముగల;సః=ఆ;సాయకః = బాణము;తస్య=ఆ;అతికాయస్య=అతికాయునియొక్క;పార్శ్వం= సమీపమును;జగామ=పొందెను.

అతికాయుఁ డాబాణముఁ జూచుచునె వేగంబునదాని ననేకతీక్ష్ణంబులం గొట్టెను;అట్లుగొట్టినను,గరుత్మంతునకుంబోలె మహావేగంబుగల యమ్మహాబాణంబప్పు డతికాయుని సమీపంబు నొందెను. అని,తాత్పర్యము.

త మాగతం ప్రేక్ష్య తదాతికాయో
బాణం ప్రదీప్తాంతకకాలకల్పమ్. ౧౦౫
జఘాన శక్త్యృష్టి గదాకుఠారై
శ్శూలైర్హలై శ్చాప్యవిపన్నచేతాః

టీక॥తదా=అప్పుడు;అతికాయః=అతికాయుఁడు ; ప్రదీప్తాంతకకాలకల్పం= మండుచున్నవాశకయుండగుయమునితోసమానమయిన; తం=ఆ; బాణం=బాణము;ఆగతం= వచ్చినదానిఁగా;ప్రేక్ష్య=చూచి;అవిపన్నచేతాః=భయపడనిమనస్సుగలవాఁడై ; శక్త్యృష్టిగదాకుఠారైః=శక్తులచేతను "ఋష్టి"యను నాయుధములచేతను గదలచేతనుగొడ్డళ్లచేతను; శూలైః=శూలము

లచేతను; హలైశ్చాపి= "హలము" అనునాయుధములచేతను; జఘాన= కొట్టెను.

అప్పుడతికాయుండు, సకలలోకనాశకరుండగుయమునిపగిదిఁ దేజరిల్లుచున్నయాబాణంబు వచ్చుటఁ జూచి, యొంతమాత్రముభయంబునొందక, శక్తులచేతను ఋష్టులచేతను గదలచేతను గొడ్డళ్లచేతను శూలములచేతను హలములచేతను దానింగొట్టెను.

అని, తాత్పర్యము.

తా న్యాయుధా న్యద్భుతవిగ్రహాణి
మోఘాని కృత్వా స శరోఽగ్నిదీప్తః. ౧౦౮
ప్రగృహ్య తస్యైవ కిరీటజుష్టం
తతోఽతికాయస్య శిరో జహార

టీక॥ అగ్నిదీప్తః=నిప్పువలెఁబ్రకాశించుచున్న; సః=ఆ; శరః= బాణము; అద్భుతవిగ్రహాణి= ఆశ్చర్యకరములగు నాకారములుగల; తాని=ఆ; ఆయుధాని=ఆయుధములను; మోఘాని=వ్యర్థములనుగా; కృత్వా=చేసి; తతః=అంత; తస్య=ఆ; అతికాయస్య=అతికాయునియొక్క; కిరీటజుష్టం= కిరీటముతోఁ గూడిన; శిరః=తలను; ప్రగృహ్య=గ్రహించి; జహారైవ = హరింపనేహరించెను.

అమ్మహాస్త్రము, భయంకరాకారంబులగు నయ్యాయుధంబులసరకుగొనక, అగ్నిహోత్రమువలెవెలుంగుచుంబోయి, యయ్యతికాయునికిరీటాలంకృతంబగుశిరస్సునుఖండించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తచ్ఛిర స్సశిరస్త్రాణం లక్ష్మణేషుప్రపీడితమ్. ౧౦౯
పపాత సహసా భూమౌ శృంగం హిమవతో యథా

టీక॥ సశిరస్త్రాణం= కిరీటముతోఁ గూడిన; తచ్ఛిరః=ఆయతికాయునిశిరస్సు; లక్ష్మణేషుప్రపీడితం=లక్ష్మణునిబాణముచేఁ బీడింపఁబడినదై; సహసా=వేగమున; భూమౌ=నేలయందు; హిమవతః= హిమవత్పర్వతముయొక్క;

శృంగంయథా = శిఖరమువలె; పపాత=పడెను.

కిరీటాలంకృతమగునాయతికాయుని శిరస్సు, లక్ష్మణబాణచ్ఛిన్నంబై, హిమవత్పర్వతముశిఖరంబుభంగిఁ, దటాలున నేలంగూలెను. అని, తాత్పర్యము.

తంతు భూమౌ నిపతితం దృష్ట్వా విక్షిప్త భూషణమ్. ౧౦౮
బభూవు ర్వ్యథితా సర్వే హతశేషా నిశాచరాః

టీక॥ భూమౌ=నేలయందు; నిపతితం=పడినవాఁడును ; విక్షిప్తభూషణం=వెదచల్లఁబడినసొమ్ములుగలవాఁడునగు; తం=ఆయతికాయుని; దృష్ట్వాతు=చూచినంతనె; హతశేషాః= చంపఁబడఁగామిగిలిన; నిశాచరాః=రాక్షసులు; సర్వే=అందఱును; వ్యథితాః=దుఃఖితులు; బభూవుః=అయిరి.

అట్లుభూషణంబులన్నియు నిట్టటుగాఁ దరిపడ నేలంగూలిన యాయతికాయుం జూచినంతనె, హతశేషులగురాక్షసులందఱు, పరమదుఃఖితులయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తే విషణ్ణ ముఖా దీనాః ప్రహార జనితశ్రమాః. ౧౦౯
వినేదు రుచ్చై ర్బహవ స్సహసా విస్వరై స్స్వరైః

టీక॥ తే=ఆరాక్షసులు; బహవః=పెక్కండ్రు; విషణ్ణముఖాః=దుఃఖితములయినముఖములుగలవారలై; దీనాః=గర్వముడిగినవారలై ; ప్రహారజనితశ్రమాః= దెబ్బలచేఁగలిగినయలసటగలవారలై; సహసా=వేగమున; విస్వరైః=వికృతధ్వనిరూపములయిన; స్వరైః=శబ్దములచేత; ఉచ్చైః=గట్టిగా; వినేదుః=అఱచిరి.

ఆరాక్షసులందఱు, దుఃఖితులయి, గర్వంబుడిగి, యలసి, వానరులుగొట్టుదెబ్బల సహింపఁజాలక, వికృతస్వరంబుగా, నుచ్చైర్నాదంబున, రోదనంబుచేసిరి. అని, తాత్పర్యము.

తత స్తే త్వరితం యాతా నిరపేక్షా నిశాచరాః. ౧౧౦
పురీ మభి ముఖా భీతా ద్రవంతో నాయకే హతే

టీక॥ తతః=అంత; నాయకే=నాయకుండైనయతికాయుఁడు; హతే=వధింపఁబడఁగా; తే=ఆ; నిశాచరాః=రాక్షసులు; భీతాః= భయపడినవారలై; నిరపేక్షాః= అపేక్షలేనివారలై; ద్రవంతిః=పరుగెత్తుచు; పురీం=పట్టణమునుగూర్చి; అభిముఖాః=ఎదురుముఖములవారలై; త్వరితం= శీఘ్రము గా; యాతాః=పోయిరి.

అంత, నాయకుండగునతికాయుండు హతుండగుటచే, నా రాక్షసులందఱు, భయపడి, యుద్ధంబువిడిచి, పరుగెత్తుచు, లంకాభిముఖులయి, శీఘ్రంబుగాఁబోయిరి అని, తాత్పర్యము.

ప్రహర్షయుక్తా బహవస్తు వానరాః
ప్రబుద్ధపద్మ ప్రతిమాననా స్తదా. ౧౧౧
అపూజయన్ లక్ష్మణ మిష్టభాగినం
హతే రిపౌ భీమబలే దురాసదే

టీక॥తదా=అప్పుడు;భీమబలే= భయంకరమయినబలముగలవాఁడును;దురాసదే= చేనకరానివాఁడునగు ; రిపౌ=శత్రువు; హతే= వధింపఁబడినవాఁడుకాఁగా;వానరాః= వానరులు; బహవస్తు=పెక్కండ్రును; ప్రహర్షయుక్తాః=సంతోషముతోఁగూడినవారలై;ప్రబుద్ధపద్మప్రతిమాననాః= వికసించినకమలములతోఁబోలికగల ముఖములగలవారలై;ఇష్టభాగినం=కోరఁబడినదానియొకటిపొందుటగల;లక్ష్మణం= లక్ష్మణునిః;అపూజయన్=పూజించిరి.

అప్పుడు, భయంకరబలుండును దురాసదుండునగు శత్రువు హతుండైనపిమ్మట,వానరులందఱు, సంతుష్టులయి, వికసితకమలంబులపగిది ముఖంబు లలర, జయంబునొందినలక్ష్మణునిఁ బూజించిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే,ఏకసప్తతితమస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండైకసప్తతితమసర్గటీక, ముగిసినది.

శ్రీ

ద్విసప్తతితమసర్గ ప్రారంభః.

అతికాయం హతం శ్రుత్వా లక్ష్మణేన మహౌజసా
ఉద్వేగ మగమ ద్రాజా వచనం చేద మబ్రవీత్. ౧

టీక॥ రాజా = రాక్షసరాజగు రావణుఁడు; అతికాయం = అతికాయుని; మహౌజసా = అధికమయిన పరాక్రమము గల; లక్ష్మణేన = లక్ష్మణునిచేత; హతం = వధింపబడినవానిఁగా; శ్రుత్వా = విని; ఉద్వేగం = దుఃఖమును; అగమత్ = పొందెను. ఇదం = ఈ; వచనం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

రాక్షసరాజగు రావణుఁడు, మహాపరాక్రమశాలియగు లక్ష్మణుండు అతికాయుని వధించినాఁడనివిని, పరమదుఃఖితుండై, యిట్లు, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ధూమ్రాక్షః పరమామర్షీ ధన్వీ శస్త్రభృతాం వరః
అకంపనః ప్రహస్తశ్చ కుంభకర్ణ స్తథైవ చ. ౨
ఏతే మహాబలా వీరా రాక్షసా యుద్ధకాంక్షిణః
జేతారః పరసైన్యానాం పరై ర్నిత్యాపరాజితాః. ౩

టీక॥ పరమామర్షీ = మిక్కిలియధికమయిన కోపముగలవాఁడును; ధన్వీ = ధనుస్సుగలవాఁడును; శస్త్రభృతాం = ఆయుధము ధరించినవారలలోపల; వరః = శ్రేష్ఠుఁడునగు; ధూమ్రాక్షః = ధూమ్రాక్షుఁడును; అకంపనః = అకంప

స ౭౨

నుఁడును; ప్రహస్తశ్చ=ప్రహస్తుఁడును; తథైవ=అట్లె; కుంభకర్ణశ్చ= కుంభకర్ణుఁడును; ఏతే=ఈ ; రాక్షసాః= రాక్షసులు; మహాబలాః= అధికమయిన బలముగలవారలు; వీరాః= పరాక్రమశాలులు; యుద్ధకాంక్షిణః = యుద్ధము కోరువారలు; పరసైన్యానాం= శత్రుసైన్యములయొక్క; జేతారః=జయించువారలు; పరైః=శత్రువులచేత; నిత్యాపరాజితాః=ఎల్లప్పుడును జయింపఁబడనివారలు.

పరమ కోపనుండును ధనుర్ధరుండును ఆయుధధారులలో నుత్తముఁడు నగు ధూమ్రాక్షుఁడును, అకంపనుఁడు, ప్రహస్తుఁడు, కుంభకర్ణుఁడు, ఈ రాక్షసులు, మహాబల పరాక్రమశాలులు; యుద్ధం బెప్పు డెప్పుడాయని కోరువారలు; శత్రుసైన్యములజయించువారలు, శత్రువులవలన నెన్నఁడును బరాజయంబు నొందియెఱుంగరు. అని, తాత్పర్యము.

నిహతాస్తే మహావీర్యా రామేణా క్లిష్టకర్మణా

రాక్షసాస్సు మహాకాయా నానాశస్త్రవిశారదాః. ౮

టీ॥ మహావీర్యాః=అధికమయినపరాక్రమముగలవారలును ; సుమహాకాయాః=మిక్కిలియుగొప్పశరీరము గలవారలును ; నానాశస్త్రవిశారదాః= నానా విధములయిన యాయుధములయందుఁబండితులునగు; తే=ఆ; రాక్షసాః=రాక్షసులు; అక్లిష్టకర్మణా= దుఃఖములేనికార్యముగల; రామేణ=రామునిచేత; నిహతాః=వధింపఁబడినారు.

మహా పరాక్రమశాలులు మహాకాయులు నానావిధాయుధ పరిశ్రమము లయందును బండితులునగు నా రాక్షసులనుగూడ, రాముండు వధించినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

అన్యేచ బహవశ్శూరా మహాత్మానో నిపాతితాః

టీక॥ అన్యేచ= ఇతరులును ; శూరాః=యుద్ధమునందు భయములేనివారలును; మహాత్మానః= అధికమయినబలముగలవారలునగువారలు; బహవః=పెక్కండ్రు; నిపాతితాః= వధింపఁబడిరి.

ఇతరులును శూరులు మహాబలశాలు

బలులగువారు నిక్కముగ మహారాక్షసులు వధింపఁబడిరి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రఖ్యాతబలవీర్యేణ పుత్రేణేంద్రజితా మమ. ౫
యేన తౌ భ్రాతరౌ వీరౌ బద్ధౌ దత్తవరై శ్శరైః

టీక. వీరౌ = పరాక్రమశాలులగు; భ్రాతరౌ = అన్నదమ్ములగు రామలక్ష్మణులు; యేన = ఎవ్వనిచేత; తౌ = వారలుగూడ; ప్రఖ్యాతబలవీర్యేణ = ప్రసిద్ధములగుబలపరాక్రమములుగలవాఁడగు; మమ = నాయొక్క; పుత్రేణ = కొమరుఁడగు; ఇంద్రజితా = ఇంద్రజిత్తుచేత; దత్తవరైః = ఇయ్యఁబడినవరములుగల; శరైః = బాణములచేత; బద్ధౌ = కట్టఁబడిరి.

శత్రువులనువధించిన మహాపరాక్రమశాలులగు రామలక్ష్మణులనుగూడఁ, బ్రసిద్ధబలపరాక్రమములుగల నాపుత్రుండింద్రజిత్తు, వరలబ్ధంబులయిన దివ్యబాణములఁ బంధించినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

యన్న శక్యం సురై స్సర్వై రసురైర్వా మహాబలైః. ౬
మోక్తుం తద్బంధనం ఘోరం యక్షగంధర్వకిన్నరైః

టీక. యత్ = ఏది; సురైః = దేవతల చేత; సర్వైః = అందఱిచేతను; మహాబలైః = అధికములగుబలముగల; అసురైర్వా = అసురులచేతఁగాని; యక్షగంధర్వకిన్నరైః = యక్షులచేతను గంధర్వులచేతను కిన్నరులచేతను గాని; మోక్తుం = విడిపించుటకు; నశక్యం = అలవిగాదో; తత్ = అట్టి; బంధనం = కట్టు; ఘోరం = భయంకరము.

ఆబంధము మిక్కిలియు భయంకరమయినది; దానివిడిపించుటకు, దేవతలందఱికిఁగాని మహాబలశాలులగు నసురులకుఁగాని యక్షులకుఁగాని గంధర్వులకుఁగాని కిన్నరులకుఁగాని యలవిగాదు. అని, తాత్పర్యము.

తన్న జానే ప్రభావైర్వా మాయయా మోహనేన వా. ౭
శరబంధా ద్విముక్తౌ తౌ భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ

టీక॥ భ్రాతరౌ= అన్నదమ్ములగు; తౌ=ఆ; రామలక్ష్మణౌ= రామలక్ష్మణులు; శరబంధాత్=బాణబంధమువలన; విముక్తౌ=విడువఁబడిరి. తత్=అది; ప్రభావైర్వా=ప్రభావముచేతనో; మాయయా=మాయచేతనో; మోహనేన వా= మోసముచేతనో; నజానే= ఎఱుంగను.

అన్నదమ్ములగు నా రామలక్ష్మణులు, అట్టిబాణబంధమునుండి విడిపించుకొనిరి; అది ప్రభావముచేతనో, మాయచేతనో, మోసముచేతనో, నాకుఁ దెలియదు. అని, తాత్పర్యము.

యే యోధా నిర్గతా శ్శూరా రాక్షసా మమ శాసనాత్. ౫
తే సర్వే నిహతా యుద్ధే వానరై స్సుమహాబలైః

టీక॥ మమ= నాయొక్క; శాసనాత్=ఆజ్ఞవలన; యోధాః=వీరులును; శూరాః=యుద్ధమునందు భయములేనివారలునగు; యే=ఏ; రాక్షసాః= రాక్షసులు; నిర్గతాః= వెడలిరో; తే= వారలు; సర్వే=అందఱు; సుమహాబలైః=మిక్కిలి పెద్దదగు బలముగల; వానరైః=వానరులచేత; యుద్ధే=యుద్ధమునందు; నిహతాః=వధింపఁబడిరి.

నాయాజ్ఞవలన, వీరులును శూరులునగు రాక్షసులెవరెవరు యుద్ధంబునకుఁ బోయినారో, వారలనందఱను, యుద్ధంబున, మహాబలశాలులగువానరులు వధించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తం నపశ్యా మ్యహం యుద్ధే యోద్య రామం సలక్ష్మణమ్. ౬
శాసయే త్సబలం వీరం ససుగ్రీవవిభీషణమ్

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; అద్య= ఇప్పుడు; యుద్ధే=యుద్ధమునందు; వీరం=పరాక్రమవంతుండును; సబలం= సైన్యముతోఁగూడినవాఁడును; ససుగ్రీవవిభీషణం=సుగ్రీవునితోను విభీషణునితోను కూడినవాఁడును; సలక్ష్మణం= లక్ష్మణునితోఁగూడినవాఁడునగు; రామం= రాముని; శాసయేత్=శిక్షించునో; తం=అట్టివాని; అహం=నేను; నపశ్యామి=చూడను.

ఇప్పుడు, యుద్ధంబున, మహావీరుండ గు రామునిలక్ష్మణునితోఁగూడ, వానర సేనాసమేతంబుగా, సుగ్రీవునితోనువిభీషణునితోనుంగూడ, వధింపఁజాలినట్టి వాఁడెవ్వఁడును నాకగపడలేదు.

అని, తాత్పర్యము.

అహోను బలవాన్ రామో మహ దస్త్రబలంచ వై. ౧౦
యస్య విక్రమ మాసాద్య రాక్షసా నిధనం గతా

టీక॥ యస్య=ఎవ్వనియొక్క; విక్రమం=పరాక్రమమును; ఆసాద్య=పొంది; రాక్షసాః=రాక్షసులు; నిధనం=మరణమును; గతాః=పొందినారో; సః (అధ్యాహృతము)=ఆ; రామః=రాముఁడు; బలవాన్=మిక్కిలియుబలముగలవాఁడు అహోను=ఆశ్చర్యము! అస్త్రబలంచవై= అస్త్రబలమునుగూడ; మహత్=గొప్పది.

రాముని యెదుటంబడినంతనే, రాక్షసులందఱుమరణముఁ బొందినారే; అహా! రాముఁడు బలమెంతగొప్పది! అతని యస్త్రబలమును ఎంతయధికము!

అని, తాత్పర్యము.

తం మన్యే రాఘవం వీరం నారాయణ మనామయమ్. ౧౧
తద్భయాద్ధి పురీ లంకా పిహితద్వారతోరణా

టీక॥ వీరం = పరాక్రమవంతుఁడగు; తం=ఆ; రాఘవం=రామునిని; అనామయం=నాశములేని; నారాయణం= నారాయణునిఁగా; మన్యే= తలంచెదను. తద్భయాద్ధి= అతనిభయమువలనఁ గదా! లంకా=లంకయను; పురీ=పట్టణము; పిహితద్వారతోరణా = మూయఁబడినలోపలివాకిళ్లును వెలుపలివాకిళ్లునుగలది.

మహావీరుఁడగునా రాముఁడు, నాశరహితుండగు నారాయణుఁడేయనితలంచెదను; అతనిభయమువలననే కదా లంకాపురిలోపలివెలుపలి వాకిళ్లన్నింటినిమూసుకొనియున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

అప్రమత్తైశ్చ సర్వత్ర గుప్తై రక్ష్యా పురీ త్వియమ్. ౧౨

టీక॥ ఇయం=ఈ; పురీతు=లంకా పురిమాత్రము; సర్వత్ర=అంతట; అప్రమత్తైః=ఏమఱుపాటులేని వారలును; గుప్తైశ్చ=రక్షింపఁబడినవారలునగువారలచేత; రక్ష్యా=రక్షింపఁదగినది.

కావున, రాక్షసులారా! మీరలు, ఎంతమాత్రమేమఱక, మిమ్ముంగాపాడుకొనుచు, ఈలంకాపురినతిజాగ్రత్తతోరక్షింపుచుండవలయును.

అని, తాత్పర్యము.

అశోక వనికాయాంచ యత్ర సీతాభి రక్ష్యతే
నిష్క్రమోవా ప్రవేశోవా జ్ఞాతవ్య స్సర్వథైవ నః. ౧౩

టీక॥ యత్ర=ఎచ్చట; సీతా= సీత; అభిరక్ష్యతే= కాపాడఁబడుచున్నదో; తత్ర(అధ్యాహృతము)-అట్టి; అశోకవనికాయాంచ - అశోకవనమునందును; నిష్క్రమః-బయటికివచ్చుటగాని; ప్రవేశోవా- లోనికిఁబోవుటగాని; సర్వథైవ=అన్నివిధములనైన; నః= మాకు; జ్ఞాతవ్యః=తెలియఁబడవలసినది.

సీతాదేవినుంచియుండునశోకవనికయందు, ఎవ్వనిగానిమాకుఁదెలియక, లోపలికిఁగాని వెలుపలికిఁగాని, నెంతమాత్రము పోనీయ్యవలదు.

అని, తాత్పర్యము.

యత్ర యత్ర భవే ద్గుల్మ స్తత్ర తత్ర పునఃపునః
సర్వతశ్చాపి తిష్ఠధ్వం స్వైస్స్వైః పరివృతా బలైః. ౧౪

టీక॥ యత్ర యత్ర =ఎచ్చటచ్చట; గుల్మః=సేనానివేశము; భవేత్=ఉండునో; తత్ర తత్ర=అచ్చటచ్చట; పునఃపునః=మాటిమాటికి; సర్వతశ్చాపి=అంతటను; స్వైస్స్వైః= మీమీదైన; బలైః=సైన్యములచేత; పరివృతాః= చుట్టఁబడినవారై; తిష్ఠధ్వం=ఉండుఁడు.

మఱియుసేనాభాగము లెచ్చటెచ్చటనిలుపఁబడియున్నవోయచ్చటంతయు మీమీసేనలంగూడి, మాటిమాటికిగస్తుతిరుగుచుండవలయును.

అని, తాత్పర్యము.

ద్రష్టవ్యంచ పదం తేషాం వానరాణాం నిశాచరాః

ప్రదోషేవా ర్ధరాత్రేవా ప్రత్యూషేవాపి సర్వదా. ౧౫

టీక॥ నిశాచరాః=రాక్షసులారా! ప్రదోషేవా= సాయంకాలమునందుఁగాని; అర్ధరాత్రేవా=అర్ధరాత్రిమునందుఁగాని; ప్రత్యూషేవా= ప్రాతఃకాలమునందుఁగాని; సర్వదాపి=ఎల్లప్పుడును; తేషాం=ఆ; వానరాణాం=వానరులయొక్క; పదంచ= ప్రయత్నమును; ద్రష్టవ్యం=చూడఁబడవలసినది.

రాక్షసులారా! సాయంకాలమునందుఁగాని యర్ధరాత్రమునందుఁగాని ప్రాతఃకాలమునందుఁగాని యేకాలమునందుఁగాని, వానరులు చేయు కార్యములను చూచుచుండుఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

నావజ్ఞా తత్ర కర్తవ్యా వానరేషు కదాచన
ద్విషతాం బల ముద్యుక్త మాపతత్ కిం స్థితం సదా. ౧౬

టీక॥ కదాచన = ఒకప్పుడును; తత్ర=ఆ; వానరేషు=వానరులయందు; అవజ్ఞా=అవమానము; నకర్తవ్యా=చేయఁబడఁగూడదు. ద్విషతాం=శత్రువులయొక్క; బలం= సైన్యము; ఉద్యుక్తం=యుద్ధముచేయుచున్నదా? ఆపతత్=వచ్చుచున్నదా? స్థితంకిం=నిలిచియున్నదా? ఇతి (అధ్యాహృతము)=ఈవిధము; సదా=ఎల్లప్పుడును; ద్రష్టవ్యం(అధ్యాహృతము)=చూడఁబడవలసినది.

వానరులని యెంతమాత్రము వారల నల్పముగాఁ జూడవలదు; శత్రుసైన్యము, యుద్ధము సేయుచున్నదా? లేక మన పైకివచ్చుచున్నదా? లేక నిర్భయముగ నున్నదా? ఇట్లు, ఎప్పుడు, ఏలాగుననుండునదియు, తెలియవలెను. అని, రావణుండు రాక్షసుల కాజ్ఞాపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతస్తే రాక్షసా స్సర్వే శ్రుత్వా లంకాధిపస్య తత్
వచనం సర్వ మాతిష్ఠన్ యథావత్తు మహాబలాః. ౧౭

టీక॥ తతః=అంత; మహాబలాః=అధికమయినబలముగల; తే=ఆ ; రాక్ష

సాః=రాక్షసులు; సర్వే=అందఱును; లంకాధిపస్య=లంకకుఁబ్రభువయిన రావణునియొక్క; తత్=ఆ; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; యథావత్=యథోక్తముగా; సర్వం=అన్నిటిని; అతిష్ఠన్=చేసిరి.

అంత, బలవంతులగునారాక్షసులందఱు, లంకారాజుండగు రావణుండు చెప్పినమాటనువిని, యతండానతిచ్చినచొప్పున, అంతయుఁ గావించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

స తాన్ సర్వాన్ సమాదిశ్య రావణో రాక్షసాధిపః
మన్యుశల్యం వహన్ దీనః ప్రవివేశ స్వమాలయమ్. ౧౮

టీక॥ రాక్షసాధిపః = రాక్షసరాజుఁడగు; రావణః=రావణుఁడు; తాన్= ఆరాక్షసులను; సర్వాన్ = అందఱను; సమాదిశ్య=ఆజ్ఞాపించి; మన్యుశల్యం= దుఃఖమను మేకును; వహన్ = ధరించుచు; దీనః=గర్వముడిగినవాఁడై; స్వం= తనదైన; ఆలయం=గృహమును; ప్రవివేశ=ప్రవేశించెను.

రాక్షసరాజుండగు రావణుండు, ఆ రాక్షసులందఱకిట్లాజ్ఞాపించి, దుఃఖంబు నంగుందుచు, దీనుండై, తనగృహంబునకుఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్సందీపిత కోపవహ్ని
ర్నిశాచరాణా మధిపో మహాబలః
తదేవ పుత్ర వ్యసనం విచింతయన్
ముహు ర్ముహుశ్చైవ తదా వ్యనిశ్శ్వసత్. ౧౯

టీక॥ తతః=అంత; తదా = అప్పుడు; మహాబలః=అధికమయినబలముగలవాఁడును; నిశాచరాణాం=రాక్షసులకు; అధిపః=ప్రభువునగు; సః=ఆరావణుండు; సందీపితకోపవహ్నిః=మండునట్లు చేయఁబడినకోపమనునగ్నిగలవాఁడై; తత్=ఆ; పుత్రవ్యసనమేవ=పుత్రదుఃఖమునే; విచింతయన్=తలంచుచు; ముహుర్ముహుశ్చైవ= మాటిమాటికిని; వ్యనిశ్శ్వసత్ = నిట్టూర్పులు

విడిచెను.

అంత, నప్పుడు, మహాబలంబునుగా క సేశ్వరుండునగు రావణుండు, కోపంబుగ మండిపడుచు, మాటిమాటికినాళు ప్రశ్వాసంబుదలంచుకొనినిట్టూర్పులువిడిచెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే, యుద్ధకాండే, ద్విసప్తతితమస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండద్విసప్తతితమసర్గటీక, ముగిసినది.

శ్రీ

త్రిసప్తతితమసర్గ ప్రారంభః.

తతో హతా రాక్షస పుంగవాం స్తా
దేవాంతకాదిత్రిశిరోతికాయా
రక్షోగణా స్తత్ర హతావశిష్టా
స్తే రావణాయ త్వరితం శశంసుః. ౧

టీక॥ తతః=అంత; తత్ర = అచ్చట; హతావశిష్టాః= చంపఁబడఁగామిగలిన; తే=ఆ; రక్షోగణాః= రాక్షససమూహములు; హతా= వధింపఁబడిన; రాక్షసపుంగవా=రాక్షసశ్రేష్ఠులయిన; తా=ఆ ; దేవాంతకాదిత్రిశిరోతికాయా = దేవాంతకుఁడు మొదలయినత్రిశిరుని అతికాయుని; త్వరితం=శీఘ్రముగా; రావణాయ=రావణునికొఱకు; శశంసుః=చెప్పిరి.

అంత, హతశేషులగురాక్షసులు, దేవాంతకుఁడు త్రిశిరుఁడుఅతికాయుఁడు మొదలయినవారలుయుద్ధంబున హతులయినారని, శీఘ్రంబున, రావణునకుఁజెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతో హతాంస్తాన్ సహసా నిశమ్య
రాజా ముమోహాశ్రుపరిప్లుతాక్షః
పుత్రక్షయం భ్రాతృవధంచ ఘోరం
విచిన్త్య రాజా విపులం ప్రదధ్యౌ. ౧

టీక॥ తతః=అంత; రాజా=రావణుఁడు; సహసా=శీఘ్రముగ; హతాన్=వధింపఁబడిన; తాన్=ఆ యతికాయాదులను; నిశమ్య=విని; అశ్రుపరిప్లుతాక్షః=కన్నీళ్లచేత దుపఁబడినకన్నులు గలవాఁడై; ముమోహ=మూర్ఛఁబొందెను. రాజా=రావణుఁడు; ఘోరం=భయంకరమయినట్టి; పుత్రక్షయం=కొడుకుల నాశమును; భ్రాతృవధంచ=తమ్ముల చావును; విచిన్త్య=తలంచి; విపులం=అధికముగా; ప్రదధ్యౌ=చింతించెను.

అంత, రాక్షసరాజుండగు రావణుఁడు, అతికాయాదులందఱు హతులయిరన్న సంగతివిని, దుఃఖమునఁ, గన్నులనీళ్లుగాఱ, మూర్ఛిల్లి, కొంతవడికిం దెలిసి, భయంకరంబగు పుత్రనాశంబును తమ్ములచావును దలంచుకొని, మిక్కిలి యావగించెను. అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు రాజాన ముదీక్ష్య దీనం
శోకార్ణవే సంపరిపుప్లువానం
అథర్షభో రాక్షసరాజసూను
స్తమింద్రజి ద్వాక్య మిదం బభాషే. ౨

టీక॥ తతస్తు=అటుపిమ్మటను; ఋషభః=శ్రేష్ఠుండును; రాక్షసరాజసూనుః=రాక్షసేంద్రుండగు రావణునికొడుకునగు; ఇంద్రజిత్=ఇంద్రజిత్తు; దీనం=గర్వముడిగినవాఁడును; శోకార్ణవే=దుఃఖసముద్రమునందు; సంపరిపుప్లువానం=మునుఁగుచున్నవాఁడునగు; తం=ఆ; రాజానం=రావణుని(గూర్చి); అథ=అంతట; ఇదం=ఈ; వాక్యం=మాటను; బభాషే=చెప్పెను.

అంత, రాక్షసోత్తముండును రావణకుమారుండునగు నింద్రజిత్తు, దీనుండును దుఃఖసముద్రంబున మునింగియున్నవాఁడునగు రాక్షసరాజు రావణుం

జూచి, ఇట్లు, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

న తాత మోహం ప్రతికర్తు మర్హసి
యత్రేంద్రజి జ్జీవతి రాక్షసేంద్ర
నేంద్రారి బాణాభిహతో హి కశ్చిత్
ప్రాణా న్సమర్థ స్సమరేభిపాతుమ్. ౪

టీక॥ రాక్షసేంద్ర= రాక్షసేశ్వరుండవగు; తాత= నాయనా! యత్ర= ఎప్పుడు; ఇంద్రజిత్= ఇంద్రజిత్తు; జీవతి= బ్రతికియున్నవాఁడో; తత్ర (అధ్యాహృతము)= అప్పుడు; మోహం= మోహమును; ప్రతికర్తుం= పొందుటకు; నార్హసి= తగవు. కశ్చిత్= ఒకానొకఁడును; సమరే= యుద్ధమునందు; ఇంద్రారిబాణాభిహతః= ఇంద్రజిత్తుయొక్క బాణములచేఁగొట్టఁబడినవాఁడై; ప్రాణాన్= ప్రాణములను; అభిపాతుం= రక్షించుకొనుటకు; సమర్థః= చాలినవాఁడు; న హి= కాఁడుగదా!

రాక్షసేశ్వరుండవగు నాయనా! ఇంద్రజిత్తు బ్రతికియుండునప్పుడు నీవిట్లు మోహంబునొందవలదు; యుద్ధంబున, నింద్రజిత్తుయొక్క బాణంబులచేఁ గొట్టఁబడినవాఁడై, యెట్టివాఁడును బ్రాణంబులరక్షించుకొనఁజాలఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

పశ్యాద్య రామం సహ లక్ష్మణేన
మద్బాణనిర్భిన్నవికీర్ణదేహం
గతాయుషం భూమితలే శయానం
శితైః శరై రాచితసర్వగాత్రమ్. ౫

టీక॥ అద్య= ఇప్పుడు; లక్ష్మణేన సహ= లక్ష్మణునితోఁగూడ; మద్బాణనిర్భిన్నవికీర్ణదేహం= నా బాణములచే భేదింపఁబడినదియు వెదచల్లఁబడినదియునగు దేహముగలవాఁడును; గతాయుషం= పోయిన యాయుస్సుగలవాఁడును; భూమితలే= భూతలమునందు; శయానం= పరుండియున్నవాఁడును; శితైః= వాఁడులైన; శరైః= బాణములచేత; ఆచితసర్వగాత్రం= వ్యాపింపఁబ

తినసమస్తదేహముగలవాఁడునగు; రామం=రామునిః; పశ్య=చూడుము.

ఇప్పుడు, రామునిలక్ష్మణునితోఁగూడ, బాణంబులచే భిన్నదేహుండై, గళితప్రాణుండై దేహమంతయు గుచ్చఁబడియుండ బాణంబులతో నేలఁబడియుండునట్లు, గావించెదను, చూడుము.

అని, తాత్పర్యము.

ఇమాం ప్రతిజ్ఞాం శృణు శక్రశత్రో
స్సునిశ్చితాం పౌరుష దైవయుక్తామ్
అద్యైవ రామం సహలక్ష్మణేన
సంతర్పయిష్యామి శరై రమోఘైః. ౮

టీక॥ సునిశ్చితాం=చక్కఁగా నిశ్చయింపఁబడినదియు; పౌరుష దైవయుక్తాం=పౌరుష దైవబలములతోఁగూడినదియు నగు; ఇమాం=ఈ; శక్రశత్రోః=ఇంద్రజిత్తుయొక్క; ప్రతిజ్ఞాం=ప్రతిజ్ఞను; శృణు=వినుము. అద్యైవ=ఇప్పుడె; రామం=రామునిః; లక్ష్మణేనసహ=లక్ష్మణునితోఁగూడ; అమోఘైః=వ్యర్థములుకాని; శరైః=బాణములచేత; సంతర్పయిష్యామి=తృప్తిఁబొందించెదను.

ఇంద్రజిత్తును నేను, చక్కఁగా నిశ్చయించి, పౌరుష దైవబలంబుల రెంటితోనుం గూడినప్రతిజ్ఞను జేయుచున్నాను వినుము; ఇప్పుడె, రామునిలక్ష్మణుని, అమోఘబాణంబులం దీరపుచ్చెదను. అని, తా.

అద్యేంద్ర వైవస్వత విష్ణుమిత్ర
సాధ్యాశ్వి వైశ్వానరచంద్రసూర్యాః
ద్రక్ష్యంతి మే విక్రమ మప్రమేయం
విష్ణో రివోగ్రం బలియజ్ఞవాటే. ౯

టీక॥ అద్య=ఇప్పుడు; ఇంద్ర వైవస్వత విష్ణుమిత్ర సాధ్యాశ్వి వైశ్వానర చంద్రసూర్యాః=ఇంద్రుఁడును యముఁడును విష్ణువును మిత్రుఁడును సాధ్యులును అశ్వినీదేవతలును అగ్నియుఁ జంద్రుఁడును సూర్యుండును; బలియజ్ఞవాటే=బ

స ౭౩

చక్రవర్తి యొక్క యాగశాలయందు; విష్ణోరివ=విష్ణుదేవుని యొక్కవలె; అప్రమేయం=ఎన్నరాని; మమ = నా యొక్క; విక్రమం= పరాక్రమమును; ద్రక్ష్యంతి=చూడఁగలరు.

ఇప్పుడును, దేవేంద్రుండును యముండును విష్ణుదేవుండును రుద్రుండును సాధ్యులును అగ్నిదేవతలును అగ్నిహోత్రుడును చంద్రుండును సూర్యుండును, బలిచక్రవర్తియాగశాలయందు త్రివిక్రమావతారుఁడగు విష్ణుదేవుని పరాక్రమమువంటి యప్రమేయంబగు నాపరాక్రమముం జూడఁగలరు. అని, యింద్రజిత్తు, రావణునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

స ఏవ ముక్త్వా త్రిదశేంద్రశత్రు
రాపృచ్ఛ్య రాజాన మదీనసత్త్వః
సమారురోహానిలతుల్య వేగం
రథం ఖరశ్రేష్ఠ సమాధియుక్తమ్. ౭

టీక॥ అదీనసత్త్వః=తక్కువ కాని బలము గల; సః=ఆ; త్రిదశేంద్రశత్రుః= ఇంద్రజిత్తు; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; రాజానం=రావణుని; ఆపృచ్ఛ్య= వీడ్కొని; అనిలతుల్యవేగం= వాయువుతో సమానమయిన వేగము గలదియు; ఖరశ్రేష్ఠసమాధియుక్తం= కంచరగాడిదలలో నుత్తములగు వాని సంబంధముతోఁ గూడినదియునగు; రథం= రథమును; సమారురోహ=ఎక్కెను.

మహాబలుండగు నా యింద్రజిత్తు, తండ్రియగు రావణునితో నీప్రకారముగఁ జెప్పి, తండ్రియనుమతిం బడసికొని, వాయుసమాన వేగంబును నుత్తమంబులగు కంచరగాడిదలు గట్టినదియునగు రథంబు నారోహించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తమాస్థాయ మహాతేజా రథం హరిరథోపమం
జగామ సహసా తత్ర యత్ర యుద్ధ మరిందమః. ౮

టీక॥ మహాతేజాః=అధికమయిన పరాక్రమము గలవాఁడును; అరిందమః=

స ౭౩

శత్రువులనణంచు ద్రోహులనట్టివాడును గు; ఇంద్రజిత్తు; హరిరథోపమం= సూర్యరథముతోఁబోలికగల; తం=ఆ; రథం=రథమును; ఆస్థాయ=అధిష్ఠించి; యుద్ధం=యుద్ధము; యత్ర= ఎచ్చటనో; తత్ర=అచ్చటికి; సహసా=వేగముగ నిర్జగామ=పోయెను.

మహాతేజుండును శత్రువులనణంచు వాఁడుఁ గాంచినవాఁడునగు నాయింద్రజిత్తు, సూర్యరథమువలె వెలుంగుచున్న యాయరదంబునెక్కి యుద్ధభూమికిఁ బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

> తం ప్రస్థితం మహాత్మాన మనుజగ్ము ర్మహాబలాః ।
> సంహర్షమాణా బహవో ధనుష్ప్రవర పాణయః. ౧౦
> గజస్కంధ గతాః కేచి త్కేచి త్ప్రవర వాజిభిః
> ప్రాసముద్గర నిస్త్రింశ పరశ్వథ గదాధరాః. ౧౧

టీ॥ మహాబలాః= అధికమయినబలముగలరాక్షసులు; బహవః=పెక్కండ్రు; సంహర్షమాణాః=సంతోషముగలవారలై; ధనుష్ప్రవరపాణయః= ధనుశ్శ్రేష్ఠములు చేతులం గలవారలై; కేచిత్= కొందఱు; గజస్కంధగతాః= ఏనుఁగుమీఁదను బొందినవారలై; కేచిత్=కొందఱు; ప్రవరవాజిభిః= ఉత్తమములగుగుఱ్ఱములచేతను; ప్రాసముద్గరనిస్త్రింశపరశ్వథగదాధరాః=ఈటెలను ముద్గరంబులను కత్తులను గొడ్డండ్లను గదలనుధరించినవారలై; ప్రస్థితం=వెడలిన; మహాత్మానం= మహాబలుండగు నింద్రజిత్తును; అనుజగ్ముః = వెంబడించిరి.

మహాబలశాలులగు రాక్షసులు పెక్కండ్రు, పరమసంతోషంబున, ధనుర్ధరులై, కొందఱుగజంబులను గొందఱుత్తమాశ్వంబులను ఆరోహించి, ప్రాసంబులను ముద్గరంబులను ఖడ్గంబులను గొడ్డండ్లను గదలను ధరించి, యుద్ధమునకుఁ బోవుచున్న మహాబలుండగు నయ్యింద్రజిత్తు వెంటం బోయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

> స శంఖ నినదైః పూర్ణైర్ భేరీణాం చాపి నిస్స్వనైః
> జగామ త్రిదశేంద్రారి స్స్తూయమానో నిశాచరైః. ౧౨

టీక॥ సః=ఆ; శ్రీదశేంద్రారిః= ఇంద్రజిత్తు; పూర్ణైః=నిండిన ; శంఖనినదైః=శంఖధ్వనులచేతను; భేరీణాం=భేరులయొక్క; నిస్వనైశ్చాపి= ధ్వనులచేతను; నిశాచరైః = రాక్షసులచేత; స్తూయమానః=పొగడఁబడుచు; జగామ=పోయెను.

ఆయింద్రజిత్తు, వెంటవచ్చురాక్షసులు మహాధ్వనికలుగునట్లు, శంఖములు పూరించియు భేరులువాయించియుఁ, దన్నుఁబ్రస్తుతింపఁ, జైనోలగంబునంబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

స శంఖశశివర్ణేన ఛత్రేణ రిపుసూదనః
రరాజ ప్రతిపూర్ణేన నభశ్చంద్రమసా యథా. ౧౩

టీక॥ రిపుసూదనః= శత్రువులవధించునట్టి; సః=ఆయింద్రజిత్తు; శంఖశశివర్ణేన=శంఖముయొక్కయుఁ జంద్రునియొక్కయు వన్నెవంటి వన్నెగల; ఛత్రేణ=గొడుగుచేత; ప్రతిపూర్ణేన=నిండిన; చంద్రమసా=చంద్రునిచేత; నభఇవ=ఆకాశమువలె; రరాజ= ప్రకాశించెను.

శత్రుహంతయగు నయ్యింద్రజిత్తు, నిండుచందురుఁజేనాకాశంబుప్రకాశించునట్లు, శంఖమువలెను చంద్రబింబమువలెను ధవళంబయిన ఛత్రముచేనెంతయుఁబ్రకాశించెను. అని, తాత్పర్యము

అవీజ్యత తతో వీరో హైమైర్హేమవిభూషితైః
చారుచామరముఖ్యైశ్చ ముఖ్యస్సర్వధనుష్మతామ్. ౧౪

టీక॥ తతః= అంత ; సర్వధనుష్మతాం=ఎల్లవిలుకాండ్రలోను; ముఖ్యః=శ్రేష్ఠుఁడగు; వీరః = పరాక్రమశాలియయినయింద్రజిత్తు; హైమైః=బంగారువికారములయిన ; హేమవిభూషితైః= బంగారముచేనలంకరింపఁబడిన; చారుచామరముఖ్యైశ్చ= సుందరములయినచామరశ్రేష్ఠములచేతను; అవీజ్యత=వీవఁబడెను.

అంత, సమస్తధనుర్ధరులలోను ముఖ్యుండును బరాక్రమవంతుండునగు నింద్రజిత్తును, బంగారుదండములు గలవియుబంగారుశలాకలచే నలంకృతములునగు సుందరచామరంబులచే వీచిరి. అని, తాత్పర్యము.

స ౭౩

తతస్త్వింద్రజితా లంకా సూర్య ప్రతిమ తేజసా
రరాజా ప్రతి వీర్యేణ ద్యౌరివార్కేణ భాస్వతా. ౧౫

టీ॥ తతస్తు=అంతను; లంకా=లంకాపురి; సూర్యప్రతిమతేజసా=సూర్యునితోఁబోలు-కలకాంతిగల; అప్రతివీర్యేణ=ఎదురులేనిపరాక్రమముగల; ఇంద్రజితా=ఇంద్రజిత్తుచేత; భాస్వతా=ప్రకాశించుచున్న; అర్కేణ=సూర్యునిచేత; ద్యౌరివ=ఆకాశమువలె; రరాజ=ప్రకాశించెను.

అంత, సూర్యునివలెఁ వెలుఁగుచున్న, ఎదురులేనిపరాక్రమముఁగలవాఁడగునాయింద్రజిత్తుచే, సూర్యునిచే నాకాశమువలె, లంకాపురి యెంతయుఁ బ్రకాశించినది. అని, తాత్పర్యము.

స సంప్రాప్య మహాతేజా యుద్ధభూమి మరిందమః
స్థాపయామాస రక్షాంసి రథం ప్రతి సమంతతః. ౧౬

టీ॥ మహాతేజాః= అధికమయినపరాక్రమముగల వాఁడును ; అరిందమః= శత్రువులనడఁగఁద్రొక్కు-వాఁడునగు; సః=ఆయింద్రజిత్తు; యుద్ధభూమిం=యుద్ధభూమిని ; సంప్రాప్య =పొంది, రథంప్రతి= రథమునుగూర్చి; సమంతతః=అంతటను; రక్షాంసి=రాక్షసులను; స్థాపయామాస= ఉంచెను.

మహాపరాక్రమశాలియు శత్రువులనడఁగఁద్రొక్కు-వాఁడ నగు నాయింద్రజిత్తు, యుద్ధభూమినొంది, దివ్యరథమునొందుటకై హోమముసేయ నుద్యుక్తుండై, చుట్టును, రాక్షసులఁ గాపలయుంచెను. అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు హుతభోక్తారం హుతభుక్సదృశప్రభః
జుహావ రాక్షసశ్రేష్ఠో మంత్రవ ద్విధివ త్తదా. ౧౭

టీ॥ తతస్తు=అంతను; హుతభుక్సదృశప్రభః= అగ్నిహోత్రునితో సమానమయిన కాంతిగల; రాక్షసశ్రేష్ఠః= రాక్షసోత్తముఁడగునింద్రజిత్తు; తదా=

అప్పుడు; మంత్రవత్ = మంత్రములుగలుగునట్లుగా; విధివత్ = యథాశాస్త్రముగాను; హుతభోక్తారం = అగ్నిహోత్రమును; జుహావ = వేల్చెను.

అంతను, అగ్నితో సమానమయిన కాంతిగల రాక్షసోత్తముఁడగునాయింద్రజిత్తు, అప్పుడు, యథాశాస్త్రముగా, మంత్రపూర్వకముగా, అగ్నిహోత్రమునందు, హోమముగావించెను.

అని, తాత్పర్యము.

సహవిలాజసంస్కారైః మాల్యగంధపురస్కృతైః
జుహువే పావకం తత్ర రాక్షసేంద్రః ప్రతాపవాన్. ౧౭

టీక॥ తత్ర = అచ్చట; ప్రతాపవాన్ = అధికమయినపరాక్రమముగల; రాక్షసేంద్రః = రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడగు; సః = ఆయింద్రజిత్తు; మాల్యగంధపురస్కృతైః = పుష్పమాలికలు గంధములు నుమొదలుగాఁగల; సహవిలాజసంస్కారైః = సంస్కరింపఁబడినహవిస్సుచేతను పేలాలచేతను; పావకం = అగ్నిహోత్రమును; జుహువే = వేల్చెను.

అచ్చట, మహాపరాక్రమశాలియగు రాక్షసశ్రేష్ఠుండాయింద్రజిత్తు, గంధమాల్యసహితంబుగా, సంస్కృతంబులయినహవిస్సును పేలాలను, అగ్నిహోత్రమునందు, హోమముచేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

శస్త్రాణి శరపత్రాణి సమిధోథ విభీతకాః
లోహితానిచ వాసాంసి స్రువం కార్ష్ణాయసం తథా. ౧౮

టీక॥ శస్త్రాణి = ఆయుధములు; శరపత్రాణి = తెల్లపత్రములును; అథ = మఱియు; విభీతకాః = తాండ్రిచెట్లు; సమిధః = సమిత్తులును; లోహితాని = ఎఱ్ఱనైన; వాసాంసిచ = వస్త్రములును; తథా = అట్లు; కార్ష్ణాయసం = నల్లయినుముతోఁజేయఁబడిన; స్రువం = స్రువమును; అత్రయుంత (అధ్యాహార్యము) = చేయఁబడినవి.

ఆహోమమునందు, ఇంద్రజిత్తు, తెల్లనగుబాణములు ఆయుధంబులను తాండ్రిచెట్లసమిత్తులను ఎఱ్ఱనవస్త్రము

లును నల్లయినుపసువంబును, ఉండుకొనెను. అని, తాత్పర్యము.

స తత్రాగ్నిం సమాస్తీర్య శరపత్రై స్సతోమరైః
ఛాగస్య కృష్ణవర్ణస్య గళం జగ్రాహ జీవతః. ౨౦

టీక॥ తత్ర= ఆయుద్ధభూమియందు; సః=ఆయింద్రజిత్తు; సతోమరైః= చిల్లకోలలతోఁగూడిన; శరపత్రైః= తెల్లుపత్రములచేత; అగ్నిం= అగ్నిహోత్రమును; సమాస్తీర్య= పఱచి; జీవతః=బ్రతికియున్న; కృష్ణవర్ణస్య= నల్లనివన్నెగల; ఛాగస్య= మేకయొక్క; గళం=మెడను; జగ్రాహ= పట్టుకొనెను.

ఆయుద్ధభూమియందు, ఇంద్రజిత్తు, తోమరంబులతోను తెల్లులతోను అగ్నిపరిస్తరణముగావించి, బ్రతికియున్న నల్లని మేకను బశువునుగాఁ బట్టి, హోమముగావించెను.

అని, తాత్పర్యము.

సకృదేవ సమిద్ధస్య విధూమస్య మహార్చిషః
బభూవు స్తాని లింగాని విజయం యాన్యదర్శయన్. ౨౧

టీక॥ సకృదేవ=ఒక్కమాఱె; సమిద్ధస్య=జ్వలింపఁజేయఁబడినదియు; విధూమస్య=పొగలేనిదియు; మహార్చిషః=అధికమయిన మంటగలదియునగు నగ్నిహోత్రముయొక్క; యాని= ఏవి చిహ్నములు; విజయం=గెలుపును; అదర్శయన్=చూపినవో; తాని=ఆ; లింగాని=చిహ్నములు; బభూవుః= కలిగినవి.

ఒక్కమాఱు సమిత్తులతో జ్వలింపఁజేయఁగానే, యాయగ్నిహోత్రము, విజయసూచకంబులగు చిహ్నములతో, పొగలేక, పెద్దపెద్ద జ్వాలలు గలిగియుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రదక్షిణావర్తశిఖ స్తప్తకాంచనభావణః
హవి స్తత్ప్రతిజగ్రాహ పావక స్స్వయ మాస్థితః. ౨౨

స ౭౩

టీ॥ పావకః=అగ్నిహోత్రుఁడు; స్వయం=తానె; అస్థితః=అకుంఠితముగల వాఁడై; ప్రదక్షిణావర్తశిఖః=ప్రదక్షిణముఁ ననచుట్టుటగల జ్వాలలుగలవాఁడై; తప్తకాంచనభూషణః=కాఁచఁబడినబంగారుసొమ్ములుగలవాఁడై; తత్=ఆ; హవిః=హవిస్సును; ప్రతిజగ్రాహ=స్వీకరించెను.

అగ్నిహోత్రుఁడు, తానె ప్రదక్షిణముగాఁజుట్టుజ్వాలలతోను మంచిబంగారుభూషణములతోను బ్రాదుర్భవించి, యాహవిస్సును బ్రతిగ్రహించెను. అని, తాత్పర్యము.

సోఽస్త్ర మాహారయామాస బ్రాహ్మ మింద్రరిపు స్తదా
ధను శ్చాత్మ రథంచైవ సర్వం తత్రాభ్య మంత్రయత్. ౨౩

టీ॥ తదా=అప్పుడు; సః=ఆ; ఇంద్రరిపుః=ఇంద్రజిత్తు; బ్రాహ్మం=బ్రహ్మసంబంధియగు; అస్త్రం=అస్త్రమును; ఆహారయామాస=పిలిచెను. తత్ర=అందు; ధనుశ్చ=వింటిని; ఆత్మరథంచైవ=తనరథమును; సర్వం=అంతను; అభ్యమంత్రయత్=అభిమంత్రించెను.

అప్పుడు, ఆయింద్రజిత్తు, బ్రహ్మాస్త్రమును జపించి, యమ్మహాస్త్రముచే, తన రథముధనుస్సుమొదలగువానినన్నిటిని అభిమంత్రించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్మి న్నాహూయ మానేఽస్త్రే హూయమానేచ పావకే
సార్థం గ్రహేందునక్షత్రై ర్వితత్రాస నభస్స్థలమ్. ౨౪

టీక॥ తస్మిన్=ఆ; అస్త్రే=బ్రహ్మాస్త్రము; ఆహూయమానే=పిలువఁబడుచుండఁగా; పావకే=అగ్నిహోత్రము; హూయమానేచ=వేల్వఁబడుచుండఁగాను; నభస్స్థలం=ఆకాశము; గ్రహేందునక్షత్రైస్సార్థం=గ్రహములతోను చంద్రునితోను నక్షత్రములతోనుగూడ; వితత్రాస=చలించెను.

అట్లు ఇంద్రజిత్తు బ్రహ్మాస్త్రమంత్రము జపించుటయు, అగ్నిహోత్రమున హోమముగావించుటయు, గ్రహములతోను చంద్రునితోను నక్షత్ర

ములతోనుంగూడ నాకాశ మంతయు భయంబునఁ జలించినది. అని, తాత్పర్యము.

స హావకం పావకదీప్తతేజా
హుత్వా మహేంద్ర ప్రతిమప్రభావః
సచాపబాణాసిరథాశ్వసూతః
ఖేంతర్దధా త్మాన మచింత్యరూపః. ౨౫

టీక॥ పావకదీప్తతేజాః= అగ్నివలెమండుచున్న కాంతిగలవాఁడును; మహేంద్రప్రతిమప్రభావః= దేవేంద్రునితోఁబోలికగల ప్రభావముగలవాఁడును; అచింత్యరూపః= ఎన్నరానిశక్తిగలవాఁడునగు సః=ఆయింద్రజిత్తు; పావకం = అగ్నిహోత్రమును, హుత్వా = వేల్చి; సచాపబాణాసిరథాశ్వసూతః = ధనుస్సుతోను బాణములతోను ఖడ్గముతోనురథముతోను గుఱ్ఱములతోను సారథితోనుంగూడినవాఁడై; ఖే= ఆకాశమునందు; ఆత్మానం (సంధిరూపకము)=తన్ను; అంతర్దధే=మఱుఁగుపఱుచుకొనెను.

అగ్నిహోత్రమునకుంబోలెఁ గాంతియును దేవేంద్రునకుంబోలెఁ బ్రభావమునుగలవాఁడును ఇట్టిదని చెప్పరానిశక్తిగలవాఁడునగు నాయింద్రజిత్తు, ఆప్రకారముగ నగ్నిహోత్రము నందు హోమముచేసి, తాను ధనుర్బాణఖడ్గరథాశ్వసారథిసహితంబుగా, నాకాశంబుననంతర్ధానంబునొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతో హయరథాకీర్ణం పతాకాధ్వజశోభితమ్
నిర్యయౌ రాక్షసబలం నదమానం యుయుత్సయా. ౨౬

టీక॥ తతః=అంత; హయరథాకీర్ణం= గుఱ్ఱములచేతను రథములచేతను వ్యాపింపఁబడినదియు; పతాకాధ్వజశోభితం-రాజచిహ్నములువ్రాసియుండు టెక్కెములచేతను పట్టెటెక్కెములచేతను ప్రకాశించుచున్నదియునగు;

రాక్షసబలం= రాక్షససేన ; యుయుత్సయా= యుద్ధముచేయనిచ్ఛచేత ; నదమానం=అఱచుచు; నిర్యయౌ=వెడలెను.

అంత, గజములతోను, రథములతోను నిండియుండునదియును బలాకాధ్వజంబులతో నొప్పుచున్నదియునగు నా రాక్షససేన, యుద్ధోత్సాహంబున గర్జించుచు, వెడలెను.

అని, తాత్పర్యము.

తే శరై ర్బహుభి శ్చిత్రై స్తీక్ష్ణవేగై రలంకృతైః
తోమరై రంకుశై శ్చాపి వానరా న్జఘ్ను రాహవే. ౨౭

టీక॥ తే=ఆరాక్షసులు; చిత్రైః= చిత్రవర్ణములును; తీక్ష్ణవేగైః=అధికమయినవేగముగలవియు; అలంకృతైః= అలంకరింపఁబడినవియు; బహుభిః=పెక్కులైనవగు; శరైః= బాణములచేతను; తోమరైః=చిల్లకోలలచేతను; అంకుశైశ్చాపి=అంకుశములచేతను; ఆహవే= యుద్ధమునందు; వానరాన్=వానరులను; జఘ్నుః=కొట్టిరి.

ఆరాక్షసులు, కాంచనాలంకృతంబులును జిత్రవర్ణంబులును మహావేగంబులునగు పెక్కుబాణంబులచేతను దోమరంబులచేతను అంకుశంబుల చేతను యుద్ధంబున వానరులం బ్రహరించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

రావణిస్తు తతః క్రుద్ధ స్తాన్ నిరీక్ష్య నిశాచరాన్

టీక॥ తతః=అంత; రావణిస్తు=ఇంద్రజిత్తును; క్రుద్ధః= కోపించినవాఁడై; తాన్=ఆ; నిశాచరాన్=రాక్షసులను; నిరీక్ష్య=చూచి; ఉవాచ=చెప్పెను.

అంత, ఇంద్రజిత్తు కుపితుండై, యా రాక్షసులం జూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

హృష్టా భవంతో యుధ్యంతు వానరాణాం జిఘాంసయా. ౨౮

టీక॥ భవంతః=మీరలు; హృష్టాః= సంతుష్టులరయి; వానరాణాం = వానరులయొక్క; జిఘాంసయా= వధింపనిచ్ఛచేత; యుధ్యంతు=పోరుదురు గాక.

వీరలు,సంతోషంబున, యథేచ్ఛంబుగా,యుద్ధంబుగావించి, వానరులవధింపుఁడు. అని,యింద్రజిత్తు, రాక్షసులతోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తతస్తే రాక్షసా స్సర్వే నదన్తో జయకాంక్షిణః
అభ్యవర్షం స్తతో ఘోరాన్ వానరాన్ శరవృష్టిభిః ౨౯

టీక॥ తతః=అంత; తే=ఆ; రాక్షసాః=రాక్షసులు; సర్వే= అందఱును; జయకాంక్షిణః = జయముఁగోరువారలయి; నదన్తః=అఱచుచున్నవారలయి; తతః=అంత; ఘోరాన్ = భయంకరులయిన; వానరాన్=వానరులను ; శరవృష్టిభిః=బాణవర్షములచేత ; అభ్యవర్షన్=కురిపించిరి.

అంత,నా రాక్షసులందఱు , జయముఁగోరినవారలయి,గర్జించుచు , భయంకరాకారులగువానరులపై,బాణవర్షంబులుగురిపించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

సతు నాళీక నారాచై ర్గదాభి ర్ముసలైరపి
రక్షోభి స్సంవృత స్సంఖ్యే వానరా న్విచకర్త హ. ౩౦

టీక॥ సతు=ఆయింద్రజిత్తును; రక్షోభిః=రాక్షసులచేత; సంవృతః=చుట్టఁబడినవాఁడై; సంఖ్యే=యుద్ధమునందు; నాళీకనారాచైః= విశాలమయినకొనగల బాణములచేతను; గదాభిః=గదలచేతను; ముసలైరపి=రోఁకళ్ల చేతను; వానరాన్=వానరులను; విచకర్త=ఖండించెను "హ" అనునది పాదపూరణార్థము.

ఆయింద్రజిత్తు,యుద్ధంబున, రాక్షససహితుండై, బాణములచేతనుగదలచేతనుముసలంబులచేతను, వానరులను వధించెను. అని, తాత్పర్యము.

తే వధ్యమానా స్సమరే వానరాః పాదపాయుధాః
అభ్యద్రవన్త సహితా రావణిం రణకర్కశమ్. ౩౧

టీక॥ తే=ఆ; వానరాః=వానరులు; సమరే = యుద్ధమునందు; వధ్యమానాః=కొట్టఁబడుచున్నవారలయి; పాదపాయుధాః= వృక్షములెయాయుధములు గాఁగలవారలయి; సహితాః= కూడినవారలయి; రణకర్కశం=యుద్ధమునందుఁదీక్ష్ణుఁడగు; రావణిం=ఇంద్రజిత్తును; అభ్యద్రవంత=తఱిమిరి.

ఆవానరులట్లుఇంద్రజిత్తుచేఁగొట్టఁబడినవారలయి, వృక్షంబులుగొని, యందఱునొకటిగా, యుద్ధకర్కశుండగునింద్రజిత్తుమీఁదికిఁబోయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇంద్రజిత్తు తతః క్రుద్ధో మహాతేజా మహాబలః
వానరాణాం శరీరాణి వ్యధమ ద్రావణాత్మజః. ౩౨

టీక॥ తతః=అంత; మహాతేజాః = అధికమయిన పరాక్రమముగలవాఁడును; మహాబలః= అధికమయినబలముగలవాఁడును; రావణాత్మజః=రావణునికొడుకునగు; ఇంద్రజిత్తు=ఇంద్రజిత్తును; క్రుద్ధః=కోపించినవాఁడై; వానరాణాం=వానరులయొక్క; శరీరాణి = దేహములను; వ్యధమత్=హింసించెను.

అంత, మహాపరాక్రమశాలియు మహాబలుండును రావణపుత్రుండునగు నింద్రజిత్తు, కుపితుండై, యవ్వానరుల దేహములను జించిచెండాడెను.

అని, తాత్పర్యము.

శరే ణైకేన చ హరీ న్నవ పంచ చ సప్త చ
చిచ్ఛేద సమరే క్రుద్ధో రాక్షసా న్సంప్రహర్షయన్. ౩౩

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)= ఆయింద్రజిత్తు; సమరే= యుద్ధమునందు; క్రుద్ధః=కోపించినవాఁడై; రాక్షసాన్= రాక్షసులను; సంప్రహర్షయన్= సంతోషింపఁజేయుచు; ఏకేన = ఒకటైన; శరేణ చ= బాణముచేతనె; హరీన్=వానరులను; నవ= తొమ్మిదిమందిని; పంచ చ=అయిదుమందిని; సప్త చ=ఏడుగురను; చిచ్ఛేద=నఱకెను.

ఆయింద్రజిత్తు, యుద్ధంబునఁగుపితుండై, రాక్షసులుసంతోషంబునొంద, ఒక్కబాణంబునను, తొమ్మిదిమందిని

అయిదుగురను ఏడ్గురను వానరులను ఖండించెను. అని, తాత్పర్యము.

స శరై స్సూర్యసంకాశై శ్శాతకుంభ విభూషితైః
వానరాన్ సమరే వీరః ప్రమమాథ సుదుర్జయః. ౩౪

టీక॥ వీరః= పరాక్రమవంతుడైన; సుదుర్జయః=మిక్కిలియు జయింపనలవిగానివాడగు; సః= ఆయింద్రజిత్తు; సమరే= యుద్ధమునందు; సూర్యసంకాశైః=సూర్యునితో సమానములగు; శాతకుంభవిభూషితైః=బంగారముచే నలంకరింపబడిన; శరైః=బాణములచే; వానరాన్=వానరులను; ప్రమమాథ=బాధించెను.

పరాక్రమవంతుడును దుర్జయుడునగు నింద్రజిత్తు, యుద్ధంబున, సూర్యసమానంబులును గాంచనాలంకృతంబులునగు బాణములచే, వానరుల నుమథించెను. అని, తాత్పర్యము.

తే భిన్నగాత్రా స్సమరే వానరా శ్శరపీడితాః
పేతు ర్మథిత సంకల్పా స్సురైరివ మహాసురాః. ౩౫

టీక॥ తే=ఆ; వానరాః= వానరులు; సమరే= యుద్ధమునందు; శరపీడితాః = బాణములచేఁబీడింపబడినవారలయి; భిన్నగాత్రాః = భేదింపబడిన దేహములుగలవారలై ; మథితసంకల్పాః = నశింపజేయబడిన యాశగలవారలయి; సురైః= దేవతలచేత; హతాః(అధ్యాహృతము)=కొట్టబడిన ; మహాసురాఇవ = గొప్పయసురులవలె; పేతుః=పడిరి.

ఆవానరులు, యుద్ధమున, బాణపీడితులయి దేహమందయి భిన్నమయి నెత్తురుగాఱ, జయమునందాశవదలుకొని, దేవతలచేఁగొట్టబడినయసురులుంబోలె నేలంబడిరి. అని, తాత్పర్యము.

తం తపంతమివాదిత్యం ఘోరై ర్బాణగభస్తిభిః
అభ్యధావంత సంక్రుద్ధా స్సంయుగే వానరర్షభాః. ౩౬

టీక॥ సంయుగే=యుద్ధమునందు; వానరర్షభాః = వానరశ్రేష్ఠులు; సంక్రుద్ధాః = మిక్కిలి కోపించినవారలును; ఘోరైః=భయంకరములయిన; బాణగభస్తిభిః=బాణములనుకిరణములచేత; తపంతం=తపింపఁజేయుచున్న; ఆదిత్యమివ స్థితం= సూర్యునివలెనున్న; తం=ఆయింద్రజిత్తునుగూర్చి; అభ్యధావంత=పరుగెత్తిరి.

అంత, నప్పుడు యుద్ధంబున, మఱి కొందఱు మేటివానర వీరులు, కుపితులయి, బాణంబులనుకిరణంబులచే సూర్యుని కైవడి దురాధర్షుండై వెలుఁగుచున్నయింద్రజిత్తుమీఁదికిఁబోయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు వానరా స్సర్వే భిన్నదేహా విచేతసః
వ్యథితా విద్రవంతిస్మ రుధిరేణ సముక్షితాః. ౩౪

టీక॥ తతస్తు=అంతను; వానరాః=వానరులు; సర్వే=అందఱును; భిన్నదేహాః=భేదింపఁబడిన దేహముగలవారలయి, విచేతసః = పోయినమనస్సుగలవారలయి; వ్యథితాః = దుఃఖితులయి; రుధిరేణ=నెత్తురుచేత; సముక్షితాః=తడుపఁబడినవారలయి; విద్రవంతిస్మ=పరుగెత్తిరి.

అంత, నవ్వానరవీరులు, ఇంద్రజిత్తుయొక్క బాణంబులచే భిన్నదేహులయి, ధైర్యముచెడి భయమునొంది, నెత్తురు వెల్లువలుగాఁగాఱఁ బరుగెత్తిరి.

అని, తాత్పర్యము.

రామస్యార్థే పరాక్రమ్య వానరా స్త్యక్తజీవితాః
నదంత స్తేభి వృత్తాస్తు సమరే సశిలాయుధాః. ౩౫

టీక॥ తే=ఆ; వానరాః= వానరులు; సమరే=యుద్ధమునందు; రామస్య=రామునియొక్క; అర్థే=కార్యనిమిత్తమయి; పరాక్రమ్య=పరాక్రమించి; త్యక్తజీవితాః=విడువఁబడిన ప్రాణములుగలవారలయి, విడువఁబడిన ప్రాణములందలియాశగలవారలయియనుట; నదంతః= గర్జించుచు; సశిలాయు

ధాః=తాలను నాయుధములతోఁగూడినవారలయి; అభివృత్తాస్తు = ఎదురొరిరియే.

అవ్వానరులు, యుద్ధంబున, రామకార్యార్థులమయి, పరాక్రమంబువిడువక, ప్రాణంబులపై నాశవిడిచి, గర్జించుచు, పెనుతాల నాయుధములుగాఁజేకొని, వెనుదియకయింద్రజిత్తుపై కిబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే ద్రుమైః పర్వతాగ్రైశ్చ శిలాభిశ్చ ప్లవంగమాః
అభ్యవర్షంత సమరే రావణిం పర్యవస్థితాః. ౩౯

టీక॥ తే=ఆ; ప్లవంగమాః= వానరులు; పర్యవస్థితాః= ఎదురునిలిచినవారలయి; సమరే=యుద్ధమునందు ; ద్రుమైః=వృక్షములచేతను; పర్వతాగ్రైశ్చ=పర్వతశిఖరములచేతను ; శిలాభిశ్చ = తాలచేతను; రావణిం=ఇంద్రజిత్తునుగూర్చి; అభ్యవర్షంత=కురిసిరి.

ఆవానరులు, యుద్ధంబున ఆస్లెదురునిలిచినవారలయి, వృక్షంబులను, పర్వతశిఖరంబులను, శిలలను, ఇంద్రజిత్తుపైవర్షించిరి. అని, తాత్పర్యము.

త ద్ద్రుమాణాం శిలానాంచ వర్షం ప్రాణహరం మహత్
వ్యపోహత మహాతేజా రావణి స్సమితింజయః. ౪౦

టీక॥ మహాతేజాః=అధికమయినపరాక్రమముగల; సమితింజయః= యుద్ధమునందుజయించునట్టి; రావణిః= ఇంద్రజిత్తు; ప్రాణహరం =ప్రాణములనుహరించునట్టి; మహత్= గొప్పదగు; తత్=ఆ; ద్రుమాణాం=వృక్షములయొక్కయు; శిలానాంచ= తాలయొక్కయు; వర్షం=వానను; వ్యపోహత=నివారించెను.

మహాతేజుండును యుద్ధంబున విజయంబునొందువాఁడునగునాయింద్రజిత్తు ప్రాణంబులహరించునట్టి భయంకరమయిన యావృక్షశిలావర్షంబును బాణములచేనివారించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతః పావక సంకాశైశ్శరైరాశీవిషోపమైః
వానరాణా మనీకాని బిభేద సమరే ప్రభుః. ౪౧

టీక॥ తతః=అంత; ప్రభుః= సమర్థుండగునింద్రజిత్తు; సమరే= యుద్ధమునందు; పావకసంకాశైః = అగ్నిహోత్రునితో సమానములయినవి గను; ఆశీవిషోపమైః=క్రూరసర్పములతో బోలఁదగినవియునగు; శరైః = బాణములచేత; వానరాణాం= వానరులయొక్క; అనీకాః=సైన్యములను ; బిభేద=భేదించెను.

అంత, సమర్థుండగు నా యింద్రజిత్తు, యుద్ధమున, అగ్నిసమానంబులును క్రూరసర్పతుల్యంబులునగు బాణంబులఁ బ్రయోగించి, వానరసైన్యంబుల భేదించెను.

అని, తాత్పర్యము.

అష్టాదశశరైస్తీక్ష్ణై స్సవిద్ధ్వా గంధమాదనమ్
వివ్యాధ నవభిశ్చైవ నలం దూరా దవస్థితమ్. ౪౨

టీక॥ సః=ఆయింద్రజిత్తు; తీక్ష్ణైః= కఱకులయిన; అష్టాదశశరైః=పదునెనిమిది బాణములచేత; గంధమాదనం= గంధమాదనుని; విద్ధ్వా=కొట్టి; దూరాత్ = దూరమున; అవస్థితం= నిలిచియున్న; నలం=నలుని; నవభిశ్చైవ=తొమ్మిదింటిచేతను; వివ్యాధ=కొట్టెను.

ఆయింద్రజిత్తు, పదునెనిమిది కఱకుబాణంబులచే గంధమాదనుని గొట్టి, దూరంబుననున్న నలుని దొమ్మిది బాణంబులం బ్రహరించెను. అని, తాత్పర్యము.

స సప్తభిస్తు మహావీర్యో మైందం మర్మవిదారణైః
పంచభి ర్విశిఖైశ్చైవ గజం వివ్యాధ సంయుగే. ౪౩

టీక॥ మహావీర్యః= అధికమయిన పరాక్రమముగల యింద్రజిత్తు; సంయుగే= యుద్ధమునందు; మైందం= మైందుని; మర్మవిదారణైః= జీవస్థానములను భేదించునట్టి; స సప్తభిస్తు=ఏడుబాణములచేతను; గజం=గజుని; పంచభిః=అయిదు;

విశిఖైశ్చైవ=బాణములచేతను; వివ్యాధ=కొట్టెను.

మహాపరాక్రమశాలియగు ఇంద్రజిత్తు, మర్మస్థానములను భేదించునట్టి మహాబాణంబుల మైందుని బహరించి, ఐదుబాణంబులగజుని నొప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.

జాంబవంతంతు దశభి ర్నీలం త్రింశద్భి రేవచ

టీ॥ జాంబవంతంతు=జాంబవంతుని; దశభిః=పదింటిచేతను; నీలం=నీలుని; త్రింశద్భి రేవచ=ముప్పదింటిచేతను; వివ్యాధ (అధ్యాహృతము)=కొట్టెను.

ఇంద్రజిత్తు, జాంబవంతుని పదిబాణంబులను నీలుని ముప్పది బాణంబులను నొప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవ మృషభంచైవ సోఙ్గదం ద్వివిదం తథా. ౪౪
ఘోరైర్దత్త వరై స్తీక్ష్ణై ర్నిష్ప్రాణా నకరో త్తదా

టీ॥ సః=ఆయింద్రజిత్తు; తదా=అప్పుడు; సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని; ఋషభంచైవ=ఋషభుని; అంగదం=అంగదుని; తథా=అట్లు; ద్వివిదం=ద్వివిదుని; ఘోరైః=భయంకరములును; దత్తవరైః=ఇయ్యఁబడిన వరముగలవియు; తీక్ష్ణైః=కఠినములునగు బాణములచేత; నిష్ప్రాణాన్=ప్రాణములులేనివారలనుగా; అకరోత్=చేసెను.

అప్పుడాయింద్రజిత్తు, సుగ్రీవుని ఋషభుని అంగదుని ద్వివిదుని, భయంకరములును వరప్రభావముగలవియు తీక్ష్ణంబులునగు బాణంబులచేత, మూర్ఛితులంగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

అన్యానపి తదా ముఖ్యాన్ వానరాన్ బహుభి శ్శరైః. ౪౫
అర్దయామాస సంక్రుద్ధః కాలాగ్నిరివ మూర్ఛితః

టీ॥ తదా=అప్పుడు; సః (అధ్యాహృతము)=ఆయింద్రజిత్తు; సంక్రుద్ధః=మిక్కిలి కోపించినవాఁడై; మూర్ఛితః=వృద్ధిఁబొందిన; కాలాగ్నిరివ (స్థితః)=ప్రళయకాలాగ్నిహోత్రమువలెనున్నవాఁడై; అన్యాన్=ఇతరులయిన;

ఖ్యాః=ఉత్తములగు; వానరానపి=వానరులనుగూడ; బహుభిః=పెక్కులయిన; శరైః=బాణములచేత; అర్దయామాస=పీడించెను.

అప్పుడు, యింద్రజిత్తు, పరమకుపితుండై, ప్రలయకాలాగ్నిహోత్రుఁడువలె మండుచు, ఇతరులగు మేటివానరులనుంగూడ, పెక్కు బాణములచేత నొప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.

స శరైస్సూర్య సంకాశైస్సుముక్తైశ్శీఘ్రగామిభిః. ౪౮
వానరాణా మనీకాని నిర్మమంథ మహారణే

టీక॥ సః=ఆయింద్రజిత్తు; మహారణే=మహాయుద్ధంబునందు; సూర్యసంకాశైః=సూర్యునితో సమానములును; సుముక్తైః= చక్కఁగా విడువఁబడినవియు; శీఘ్రగామిభిః=శీఘ్రముగాఁబోవునవియునగు; శరైః= బాణములచేత; వానరాణాం=వానరులయొక్క; అనీకాని=సైన్యములను; నిర్మమంథ= వధించెను.

ఇంద్రజిత్తు, అమ్మహాయుద్ధంబున, సూర్య సమానంబులును ఆకర్ణాంతము నాకర్షించి విడువఁబడినవియు మహావేగంబులును అగు బాణంబులచే, వానరసైన్యంబుల నంజించి చెండాడెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఆకులాం వానరీం సేనాం శరజాలేన మోహితామ్. ౪౯
హృష్టస్స పరయా ప్రీత్యా దదర్శ క్షతజోక్షితామ్

టీక॥ సః=ఆయింద్రజిత్తు; శరజాలేన=బాణసమూహముచేత; మోహితాం=మూర్ఛితమును; క్షతజోక్షితాం=నెత్తురుచేఁ దడుపఁబడినదియు; ఆకులాం= వ్యాకులమయినదియునగు; వానరీం= వానరసంబంధియగు; సేనాం=సైన్యమును; పరయా=అధికమగు; ప్రీత్యా=సంతోషముచేత; హృష్టః=సంతుష్టుఁడైనవాఁడై; దదర్శ=చూచెను.

ఇంద్రజిత్తు, వానరసేన యంతయుఁ, దన బాణసమూహముచే మూర్ఛితయయి నెత్తుటం దోఁగుచు విశృంఖలయయి యుండుటనుగాంచి, [illegible]

తోషంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

పునరేవ మహాతేజా రాక్షసేంద్రాత్మజో బలీ. ౪౮
సంసృజ్య బాణవర్షంచ శస్త్రవర్షంచ దారుణమ్
మమర్ద వానరానీక మింద్రజి త్త్వరితో బలీ. ౪౯

టీక॥ మహాతేజాః=అధికమయిన పరాక్రమముగలవాఁడును; త్వరితః=వేగముగలవాఁడును; బలీ= అధికమయినబలముగలవాఁడును; రాక్షసేంద్రాత్మజః=రాక్షసరాజుండగు రావణునికొడుకును; బలీ = వరబలముగలవాఁడునగు; ఇంద్రజిత్=ఇంద్రజిత్తు; పునరేవ= మఱలను; దారుణం=భయంకరమయిన; బాణవర్షంచ= బాణములవానను; శస్త్రవర్షంచ = ఆయుధములవానను; సంసృజ్య=విడిచి; వానరానీకం= వానరసేనను; మమర్ద=మర్దించెను.

మహాపరాక్రమశాలియు, వేగవంతుండును బలవంతుండును వరదానబలముగలవాఁడును రాక్షసరాజపుత్రుండునగు నింద్రజిత్తు, మఱల, బాణంబులను ఖడ్గాద్యాయుధంబులను గురిపించి, వానరసేననంతయునొప్పించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స్వసైన్య ముత్సృజ్య సమేత్య తూర్ణం
మహారణే వానరవాహినీషు
అదృశ్యమాన శ్శరజాల ముగ్రం
వవర్ష నీలాంబుధరో యథాంబు. ౫౦

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము) = ఆయింద్రజిత్తు; మహారణే= మహాయుద్ధమునందు; స్వసైన్యం=తనసైన్యమును; ఉత్సృజ్య=విడిచి; తూర్ణం = శీఘ్రముగా; సమేత్య=వచ్చి; వానరవాహినీషు=వానరసేనలయందు; అదృశ్యమానః=చూడఁబడనివాఁడై; ఉగ్రం= భయంకరమయిన; శరజాలం= బాణసమూహమును; నీలాంబుధరః = నల్లనిమేఘము; అంబుయథా=జలమునువలె; వవర్ష=కురిసెను.

అమ్మహాయుద్ధంబుననింద్రజిత్తు, తన

స ౬౩

సైన్యంబునవిడిచి, వానరసైన్యముఁజొచ్చి, యదృశ్యుఁడైయాకాశగతుండై, నల్లనిమేఘముజలమును వర్షించునట్లు, వానరసేనలపై భయంకరంబులగుబాణసమూహములనువర్షించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తే శక్రజిద్బాణవిశీర్ణదేహా
మాయాహతా విస్వర మున్నదంతః
రణే నిపేతుః హరయోఽద్రికల్పా
యథేంద్ర వజ్రాభి హతా నగేంద్రాః. ౪౧

టీ॥ రణే=యుద్ధంబునందు; అద్రికల్పాః=పర్వతములతో సమానులయిన; తే=ఆ; హరయః=వానరులు; శక్రజిద్బాణవిశీర్ణదేహాః= ఇంద్రజిత్తుయొక్కబాణములచే భగ్నములయిన దేహములుగలవారలయి; మాయాహతాః= మాయచేఁగొట్టఁబడినవారలయి; విస్వరం=వికృతధ్వని గలుగునట్లుగా; ఉన్నదంతః=అఱచుచు; ఇంద్రవజ్రాభిహతాః= ఇంద్రుని వజ్రాయుధముచేఁగొట్టఁబడిన; నగేంద్రాయథా= పర్వతశ్రేష్ఠములువలె; నిపేతుః=పడిరి.

ఆయుద్ధంబునందు, పర్వతాకారులగువానరులు, ఇంద్రజిత్తుప్రయోగించు బాణవర్షంబులచే భిన్నదేహులయి, మాయాబద్ధులయి, వికృతస్వరముగానఱచుచు, దేవేంద్రునివజ్రాయుధముచేభిన్నంబులగు పర్వతంబులభంగి నేలంగూలిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే కేవలం సందదృశుః శితాగ్రాన్
బాణాన్ రణే వానరవాహినీషు
మాయానిగూఢంతు సురేంద్రశత్రుం
నచావృతం రాక్షస మభ్యపశ్యన్. ౪౨

టీ॥ తే=ఆవానరులు; రణే=యుద్ధమునందు; వానరవాహినీషు=వానరసేనలయందు; శితాగ్రాన్=కొఱకులయినకొనలుగల; బాణాన్ కేవలం=బాణములనుమాత్రము; సందదృశుః=చూచిరి. మాయానిగూఢం=మాయచేఁగప్పఁబడినవాఁడును; అవృతం= కనుపడనివాఁడునగు; రాక్షసం=రాక్షసుఁడైన;

మురేంద్రశత్రుంతు= ఇంద్రజిత్తునుమాత్రము;నదాభ్యపశ్యన్=చూడనేలేదు.

అవ్వానరులు,యుద్ధంబున, కణకు బాణంబులు వానరసేనలపైఁబడుటను మాత్రముచూచుచుంటిరేకాని, మాయచేఁబ్రచ్ఛన్నుండైయున్న యింద్రజిత్తు మాత్రమువారలకుఁగనుపడనేలేదు. అని, తాత్పర్యము.

తత స్స రక్షోధిపతి ర్మహాత్మా
సర్వా దిశో బాణగణై శ్శితాగ్రైః
ప్రచ్ఛాదయామాస రవిప్రకాశై
ర్విషాదయామాసచ వానరేంద్రాన్. ౫౩

టీక॥తతః=అంత; మహాత్మా=అధికమయినబలముగల; రక్షోధిపతిః=రాక్షసప్రభుఁడగు;సః=ఆయింద్రజిత్తు; శితాగ్రైః= కణకుకొనలుగల; రవిప్రకాశైః=సూర్యునికాంతివంటి కాంతిగల;బాణగణైః = బాణసమూహముల చేత;సర్వాః=సమస్తములయిన;దిశః=దిక్కులను;ప్రచ్ఛాదయామాస= కప్పెను.వానరేంద్రాన్=వానరశ్రేష్ఠులను; విషాదయామాసచ=శ్రమపఱిచె.

అంత, మహాపరాక్రమశాలియగు రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడైన యాయింద్రజిత్తు, సూర్యప్రకాశంబులగు కణకుబాణంబులచే, దిక్కులన్నియుఁగప్పి వానరోత్తములనొప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.

స శూల నిస్త్రింశ పరశ్వధాని
వ్యావిధ్య దీప్తా నలసన్నిభాని
స విస్ఫులింగో జ్జ్వలపావకాని
వవర్ష తీవ్రం ప్లవగేంద్ర సైన్యే. ౫౪

టీక॥ సః=ఆయింద్రజిత్తు; దీప్తానలసన్నిభాని = మండుచున్ననిప్పుతో సమానములయినవియు ; సవిస్ఫులింగోజ్జ్వలపావకాని=మిణుంగుఱులచేఁ బ్రకాశించుచున్ననిప్పుతోఁ గూడినదియునగు; శూలనిస్త్రింశపరశ్వధాని=శూల

యులన ఖడ్గములను గొడ్డళ్లను; వ్యావిధ్య=త్రిప్పి; తీవ్రం=అధికముగా; ప్లవగేంద్రసైన్యే=వానరరాజసేనయందు; వవర్ష=వర్షించెను.

ఇంద్రజిత్తు, మండుచున్న యగ్నిహోత్రమువలె ప్రకాశించుచున్న శూలంబులను ఖడ్గంబులను బరశ్వథంబులను మిక్కుటముగా ద్రిప్పి, వానరరాజసేనపై బ్రయోగించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతో జ్వలన సంకాశై శ్శరై ర్వానర యూథపాః
తాడితా శ్శక్ర జిద్బాణైః ప్రఫుల్లా ఇవ కింశుకాః ॥ ౫౫

టీక॥ తతః=అంత; వానరయూథపాః=వానరశ్రేష్ఠులు; జ్వలనసంకాశైః=నిప్పుతోసమానములయిన; శరైః=తీక్ష్ణములయిన; శక్రజిద్బాణైః=ఇంద్రజిత్తుయొక్కబాణములచేత; తాడితాః=కొట్టఁబడినవారలయి; ప్రఫుల్లాః=వికసించిన; కింశుకాఇవ=మోదుగుచెట్లువలె; రేజుః (అధ్యాహృతము)=ప్రకాశించిరి.

అంత, వానరవీరులు, అగ్నిసమానంబులగు నింద్రజిద్బాణంబులం గొట్టఁబడినవారలయి, దేహమంతయు నెత్తురువెల్లువలుగా, బడిపాఱఁ బూచిన మోదుగుచెట్లువలెనుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తే న్యోన్య మభిసర్పంతో నినదంతశ్చ విస్వరం
రాక్షసేంద్రాస్త్ర నిర్భిన్నా నిపేతు ర్వానరర్షభాః ॥ ౫౬

టీక॥ తే=ఆ; వానరర్షభాః=వానరోత్తములు; రాక్షసేంద్రాస్త్రనిర్భిన్నాః=రాక్షసశ్రేష్ఠునియాయుధములచే భేదింపఁబడినవారలయి; అన్యోన్యం=ఒండొరులను; అభిసర్పంతః=పొందుచు; విస్వరం=వికృతధ్వనిగలుగునట్లుగా; నినదంతశ్చ=అఱచుచును; నిపేతుః=పడిరి.

అవ్వానరోత్తములు, ఇంద్రజిత్తుబాణంబులచేభిన్నదేహులయి, ఒకరిపైనొకరుపడుచు వికృతస్వరంబుగా నఱచుచు, నేలంగూలిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఉదీక్షమాణా గగనం కేచి న్నేత్రేషు తాడితాః
శరై ర్వివిశు రన్యోన్యం పేతుశ్చ జగతీతలే. ౫౭

టీక॥ కేచిత్=కొందఱు; గగనం=ఆకాశమును; ఉదీక్షమాణాః=చూచుచు; శరైః=బాణములచేత; నేత్రేషు=కన్నులయందు; తాడితాః=కొట్టఁబడినవారలయి; అన్యోన్యం=ఒండొరులను; వివిశుః=పొందిరి. జగతీతలే=నేలయందు; పేతుశ్చ=పడిరియు.

కొందఱు, తలమెత్తి యాకాశమునుజూచుచు, కన్నులయందు బాణంబులునాటఁగా, ఒకరిమీఁదనొకరు పడుచు, నేలంగూలిరి. అని, తాత్పర్యము.

హనుమన్తంచ సుగ్రీవ మఙ్గదం గన్ధమాదనం
జాంబవన్తం సుషేణంచ వేగదర్శిన మేవచ. ౫౮
మైన్దంచ ద్వివిదం నీలం గవాక్షం గజగోముఖౌ
కేసరిం హరిలోమానం విద్యుద్దంష్ట్రంచ వానరం. ౫౯
సూర్యాననం జ్యోతిముఖం తథా దధిముఖం హరిం
పావకాక్షం నలంచైవ కుముదం చైవ వానరం. ౬౦
ప్రాసై శ్శూలై శ్శితై ర్బాణై రింద్రజి న్మంత్రసంహితైః
వివ్యాధ హరిశార్దూలాన్ సర్వాంస్తాన్ రాక్షసోత్తమః. ౬౧

టీక॥ రాక్షసోత్తమః=రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడగు; ఇంద్రజిత్=ఇంద్రజిత్తు; హనుమంతంచ=హనుమంతుని; సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని; అంగదం=అంగదుని; గంధమాదనం=గంధమాదనుని; జాంబవంతం=జాంబవంతుని; సుషేణంచ=సుషేణుని; వేగదర్శిన మేవచ=వేగదర్శిని; మైందంచ=మైందుని; ద్వివిదం=ద్వివిదుని; నీలం=నీలుని; గవాక్షం=గవాక్షుని; గజగోముఖౌ=గజుని గోముఖుని; కేసరం (కేసరిణం)=కేసరిని; హరిలోమానం=హరిలోమునిని; విద్యుద్దంష్ట్రం=విద్యుద్దంష్ట్రుఁడను; వానరంచ=వానరుని; సూర్యాననం=సూర్యాననుని; జ్యోతిముఖం (జ్యోతిర్ముఖం)=జ్యోతిర్ముఖుని; తథా=అట్లు; దధిముఖం=దధిముఖుండను; హరిం=వానరుని; పావకాక్షం=పావకాక్షుని; నలంచైవ=నలుని; కుము

ం=కుముదుండను; వానరంచైవ= వానరుని; తాన్=ఆ; హరిశార్దూలాన్= వానరోత్తములను; సర్వాన్=అందఱను; మంత్రసంహితైః= మంత్రముతోఁ గూడఁబడిన; ప్రాసైః= ఈటెలచేతను; శూలైః=శూలములచేతను; శితైః= కడుకులయిన; బాణైః= బాణములచేతను; వివ్యాధ=కొట్టెను.

రాక్షసోత్తముండగు నింద్రజిత్తు, హనుమంతుని సుగ్రీవుని నంగదుని గంధమాదనుని జాంబవంతుని సుషేణుని వేగదర్శిని మైందుని ద్వివిదుని గవాక్షుని గజుని గోముఖుని కేసరిని హరిలోముని విద్యుద్దంష్ట్రుని సూర్యాననుని జ్యోతిర్ముఖుని దధిముఖుని పావకాక్షుని నలుని కుముదుని, ఈవానరోత్తములనందఱను బ్రహ్మాస్త్రమంత్రముచే నభిమంత్రితంబులగు ప్రాసములచేతను శూలములచేతను గఱుకుబాణములచేతను, మిక్కిలియు నొప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.

స తైః గదాభి ర్హరియూథముఖ్యా
న్నిర్భిద్య బాణై స్తపనీయ పుంఖైః
వవర్ష రామం శరవృష్టిజాలై
స్స లక్ష్మణం భాస్కర రశ్మికల్పైః. ౬౨

టీక. సః=ఆ యింద్రజిత్తు ("తైః" అనునది పాదపూరణార్థము); గదాభిః= గదలచేతను; తపనీయపుంఖైః= బంగారుపింజలుగల; బాణైః=బాణములచేతను; హరియూథముఖ్యాన్=వానరవీరశ్రేష్ఠులను; నిర్భిద్య=భేదించి; సలక్ష్మణం = లక్ష్మణునితోఁగూడిన; రామం=రాముని గూర్చి; భాస్కరరశ్మికల్పైః= సూర్యునికిరణములతో సమానములగు; శరవృష్టిజాలైః= బాణవర్షసమూహములచేత; వవర్ష = కురిసెను.

ఆ యింద్రజిత్తు, అట్లు గదలచేతను కాంచన పుంఖములగు బాణములచేతను, వానరవీరులనొప్పించి, యంత, రామలక్ష్మణులమీఁద, సూర్యకిరణతుల్యంబులగు బాణంబులను కుప్పకుప్పగా వర్షించెను. అని, తాత్పర్యము.

స బాణవర్షేణ రథిపర్యమాణో

ధారానిపాతా నివ తా నచింత్య
సమీక్షమాణః పరమాద్భుతశ్రీ
రామ స్తదా లక్ష్మణ మిత్యువాచ. ౮౩

టీక॥తదా=అప్పుడు; పరమాద్భుతశ్రీః= మిక్కిలి యునాశ్చర్యకరమయినయతిశయముగల; సః=ఆ; రామః=రాముఁడు; బాణవర్షైః=బాణవర్షములచేత; అభివర్ష్యమాణః=వర్షింపఁబడినవాఁడయ్యు; తాన్= ఆ బాణములను; ధారానిపాతానివ=నీళ్లధారలపడుటలనువలె;అచింత్య=లెక్కింపక; లక్ష్మణం= లక్ష్మణుని; సమీక్షమాణః=చూచుచు;ఇతి=ఇట్లు;ఉవాచ=చెప్పెను.

అప్పుడు, పరమాశ్చర్యకరశ్రీసంపన్నుండగు నారాముండు, ఆప్రకారమున, నింద్రజిత్తు తనపై పెక్కుబాణవర్షంబులుగురియుచున్నను, జలవర్షమునువలెదానిసరకుసేయక, లక్ష్మణుం జూచి, యిట్లని చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

అసౌ పున ర్లక్ష్మణ రాక్షసేంద్రో
బ్రహ్మాస్త్ర మాశ్రిత్య సురేంద్రశత్రుః
నిపాతయిత్వా హరిసైన్య ముగ్ర
మస్మాన్ శరై రర్దయతి ప్రసక్తః. ౮౪

టీక॥లక్ష్మణ=లక్ష్మణుఁడా! పునః=మరల;అసౌ=ఈ;రాక్షసేంద్రః= రాక్షసప్రభుఁడగు; సురేంద్రశత్రుః= ఇంద్రజిత్తు; బ్రహ్మాస్త్రం= బ్రహ్మాస్త్రమును;ఆశ్రిత్య= ఆశ్రయించి; ఉగ్రం=భయంకరమయిన; హరిసైన్యం=వానరసైన్యమును; నిపాతయిత్వా=పడఁద్రోసి;ప్రసక్తం = ఆసక్తిగలవాఁడై; అస్మాన్=మనలను; శరైః=బాణములచేత;అర్దయతి=పీడించుచున్నాఁడు.

లక్ష్మణుఁడా! మరలరాక్షసశ్రేష్ఠుం డగునీయింద్రజిత్తు,బ్రహ్మాస్త్రమునాశ్రయించి, యమ్మహాస్త్రప్రభావంబున, భయంకరంబగు వానరసైన్యము నంతయువధించి, మనలబాణములచేనొప్పింపఁ జేయుచున్నాఁడు.అని, తాత్పర్యము.

స ౭౩

స్వయంభువా దత్తవరో మహాత్మా
ఖ మాస్థితోం తర్హితభీమకాయః
కథన్ను శక్యో యుధి నష్టదేహో
నిహంతు మద్యేంద్రజి దుద్యతాస్త్రః. ౬౫

టీక॥ స్వయంభువా= బ్రహ్మదేవుని చేత; దత్తవరః= ఇయ్యఁబడినవరము గలవాఁడును; మహాత్మా= అధికమయినప్రభావము గలవాఁడును; ఖం= ఆకాశమును; ఆస్థితః= అధిష్ఠించినవాఁడును; అంతర్హితభీమకాయః= మఱుఁగుపడినభయంకరమయిన దేహము గలవాఁడును; ఉద్యతాస్త్రః= పట్టఁబడినబ్రహ్మాస్త్రము గలవాఁడునగు; ఇంద్రజిత్= ఇంద్రజిత్తు; యుధి= యుద్ధమునందు; అద్య= ఇప్పుడు; నిహంతుం= వధించుటకు; కథన్ను= ఎట్లు; శక్యః= అలవియగును?

మహాత్ముండగు నింద్రజిత్తు, ఇప్పుడు, యుద్ధంబున, బ్రహ్మదేవునివరబలంబునం జేసి, ఆకాశంబునొంది, యంతర్హితుండై, బ్రహ్మాస్త్రబలంబున, మనల నొప్పించుచున్నాఁడు; అతండు, మనకన్నులకగపడుటలేదు; కాఁబట్టి, యిప్పుడతఁ వధింపనలవిగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

మన్యే స్వయంభూ ర్భగవా నచింత్యో
య స్యైత దస్త్రం ప్రభవశ్చ యో౽స్య
బాణావపాతాం స్త్వ మిహాద్య ధీమన్
మయా సహావ్యగ్రమనా స్సహస్వ. ౬౬

టీ॥ ధీమన్= బుద్ధిమంతుఁడా! ఏతత్= ఈ; అస్త్రం= అస్త్రము; యస్య= ఎవ్వనిదో; యః= ఎవ్వఁడు; అస్య= ఈయస్త్రమునకు; ప్రభవః= కారణమో; సః (అధ్యాహృతము)= అట్టి; భగవాన్= అధికమయినమాహాత్మ్యముగల; స్వయంభూః= బ్రహ్మదేవుఁడు; అచింత్యః= ఎన్నఁగూడనివాఁడు. ఇతి (అధ్యాహృతము)= అని; మన్యే= తలంచెదను. ఇహ= ఇచ్చట; అద్య= ఇప్పుడు;

త్వం=నీవు; మయాసహ=నాతోఁగూడ; అవ్యగ్రమనాః=ఏమఱుపాటునొందనిమనస్సుగలవాఁడవై; బాణావపాతాన్=బాణంబులపడుటలను; సహస్వ=ఓర్చుకొనుము.

బుద్ధిమంతుఁడవగులక్ష్మణుఁడా! ఇట్టి మహనీయమయినయస్త్రంబునకు దేవతగాను కారణముగానున్నండు భగవంతుండగు బ్రహ్మదేవుఁ మహిమ యోచింత్యమని తలంచెదను; కాఁబట్టి, నీవును నాతోఁగూడ, మనస్సునఁగలఁతనొందక, యిప్పుడు, ఈబాణపాతంబుల నోర్చియుండుము. అని, తాత్పర్యము.

ప్రచ్ఛాదయ త్యేష హి రాక్షసేంద్ర
స్సర్వా దిశ స్సాయక వృష్టిజాలైః
ఏతచ్చ సర్వం పతితాగ్ర్య శూరం
న భ్రాజతే వానరరాజసైన్యమ్. ౬౭

టీక॥ఏషః=ఈ; రాక్షసేంద్రః= రాక్షసప్రభుఁడగునింద్రజిత్తు; సాయకవృష్టిజాలైః=బాణవర్షముల సమూహములచేత; సర్వాః= సమస్తములయిన; దిశః=దిక్కులను; ప్రచ్ఛాదయతిహి=కప్పుచున్నాఁడుగదా! ఏతత్=ఈ; పతితాగ్ర్యశూరం=పడిన యుత్తమశూరులుగల; వానరరాజసైన్యంచ= సుగ్రీవునిసేనయు; సర్వం=అంతయు; న భ్రాజతే=ప్రకాశింపకున్నది.

ఈయింద్రజిత్తు, పెక్కు బాణవర్షంబులు పరఁగించి, సమస్తదిక్కులను, నిరంధ్రముగాఁ, గప్పుచున్నాఁడు; ఈవానరసైన్యమంతయు, నుత్తమశూరులు పడుటవలన, నెంత మాత్రముప్రకాశింపకున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

ఆవాంతు దృష్ట్వా పతితౌ విసంజ్ఞౌ
నివృత్తయుద్ధౌ గతరోషహర్షౌ
ధ్రువం ప్రవేక్ష్య త్యమరారివాస
మసౌ సమాదాయ రణాగ్రలక్ష్మీమ్. ౬౮

టీక॥అసౌ=ఈయింద్రజిత్తు; పతితౌ=పడినవారలము;విసంజ్ఞౌ= మూర్ఛితులము; నివృత్తయుద్ధౌ=నిలుపఁబడిన యుద్ధముగలవారలము; గతరోషహర్షౌ=పోయినకోపమునుసంతోషమునుగలవారలమగు; ఆవాం=మనలను; దృష్ట్వాతు=చూచినంతనె; రణాగ్రలక్ష్మీం=యుద్ధముముందటి జయలక్ష్మిని; సమాదాయ=గ్రహించి;అమరారివాసం=లంకాపురమును;ప్రవేక్ష్యతి= ప్రవేశింపఁగలఁడు. ధ్రువం=నిశ్చయము.

ఈయింద్రజిత్తు,మనము, యుద్ధముసేయఁజాలకమూర్ఛితులమయి, కోపోత్సాహములులేక, నేలంబడియుండుట నుచూచినంతనె, జయలక్ష్మియబ్బెనను సంతోషముతోఁ దప్పక లంకాపురికిఁ బోఁగలఁడు; ఇదినిశ్చయము . అని, రాముఁడు,లక్ష్మణునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు తా వింద్ర జిదస్త్రజాలై
ర్బభూవతు స్తత్ర తథా విశస్తౌ
సచాపి తౌ తత్ర విదర్శయిత్వా
ననాద హర్షా ద్యుధి రాక్షసేంద్రః. ౬౯

టీక॥తతస్తు=అంతను; తత్ర= ఆయుద్ధంబునందు;తౌ= ఆరామలక్ష్మణులు;ఇంద్రజిదస్త్రజాలైః = ఇంద్రజిత్తుయొక్క-యాయుధసమూహముచేత;తథా=అట్లు;విశస్తౌ= పీడింపఁబడినవారలు;బభూవతుః=అయిరి. సః= ఆ; రాక్షసేంద్రశ్చాపి= రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడగునింద్రజిత్తును;తత్ర=అచ్చట; తౌ=ఆరామలక్ష్మణులను;విదర్శయిత్వా (విదృశ్య)=చూచి;యుధి = యుద్ధమునందు;హర్షాత్=సంతోషమువలన; ననాద=అఱచెను.

అంత,నచ్చట, నాప్రకారముననె, యారామలక్ష్మణులు,ఇంద్రజిత్తుబాణంబులచేఁబీడితులయిపడియుండిరి; రాక్షసశ్రేష్ఠుండగునాయింద్రజిత్తును, అట్లు రామలక్ష్మణులుపడియుండుటంజూచి, సంతోషంబుచే,యుద్ధమధ్యంబున, సింహనాదంబుచేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తత్తదా వానరసైన్య మేవం

రామంచ సంఖ్యే సహలక్ష్మణేన
విషాదయిత్వా సహసా వివేశ
పురీం దశగ్రీవ భుజాభిగుప్తామ్. ౭౦

టీక॥ సః=ఆయింద్రజిత్తు; తదా=అప్పుడు; సంఖ్యే=యుద్ధమునందు; ఏవం=ఈప్రకారమున; తత్=ఆ; వానరసైన్యం = వానరసేనను; లక్ష్మణేనసహ=లక్ష్మణునితోఁగూడ ; రామంచ=రాముని ; విషాదయిత్వా(విషాద్య)=మూర్ఛింపఁజేసి; సహసా = శీఘ్రమున; దశగ్రీవభుజాభిగుప్తాం=రావణుని బాహువులచేరక్షింపఁబడిన; పురీం=లంకాపురిని; వివేశ=ప్రవేశించెను.

ఆయింద్రజిత్తు, అప్పుడు యుద్ధంబున, అట్లువానరసైన్యమంతయు రామలక్ష్మణులను మూర్ఛనొందునట్లుచేసి, శీఘ్రంబున, రావణబాహురక్షితంబగులంకాపట్టణంబు ప్రవేశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, త్రిసప్తతితమస్సర్గః.

ఇది, సప్తాఖ్యము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు , యుద్ధకాండత్రిసప్తతితమసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ.

చతుస్సప్తతితమసర్గప్రారంభః.

తయో స్తదా సాదితయో రణాగ్రే
ముమోహ సైన్యం హరిపుంగవానామ్
సుగ్రీవ నీలాంగద జాంబవంతో
నచాపి కించి త్ప్రతిపేదిరే తే. ౧

టీక॥ తదా=అప్పుడు; తయోః=ఆ రామలక్ష్మణులు; సాదితయోః=మూర్ఛితులుకాఁగానే; హరిపుంగవానాం= వానరోత్తములయొక్క; సైన్యం= సేన; ముమోహ= మోహమునొందెను. తే=ఆ; సుగ్రీవనీలాంగదజాంబవంతః= సుగ్రీవుండును నీలుండును అంగదుండును జాంబవంతుండును; కించిదపి=కొంచెమైనను; నప్రతిపేదిరే= తెలియరైరి.

అప్పుడు, రామలక్ష్మణులు మూర్ఛితులగుటయుంజూచి, వానరసేనయంతయు భయంబునమూర్ఛనొందెను; సుగ్రీవుండు నీలుండంగదుండు జాంబవంతుండు, వీరలుమూర్ఛితులయియుండుటవలన, ఏసంగతియుం దెలియరైరి.

అని, తాత్పర్యము.

తతో విషణ్ణం సమవేక్ష్య సైన్యం
విభీషణో బుద్ధిమతాం వరిష్ఠః
ఉవాచ శాఖామృగరాజవీరా
నాశ్వాసయ న్నప్రతిమై ర్వచోభిః. ౨

టీక॥ తతః=అంత; బుద్ధిమతాం=బుద్ధిమంతులలోపల; వరిష్ఠః=ఉత్తముఁడగు; విభీషణః= విభీషణుఁడు; విషణ్ణం= దుఃఖితముగ; సైన్యం=సేనను; సమవేక్ష్య = చూచి; శాఖామృగరాజవీరాన్= వానరశ్రేష్ఠవీరులను; అప్రతిమైః=సమానములేని; వచోభిః=మాటలచేత; ఆశ్వాసయన్=ఓదార్చుచు; ఉవాచ=చెప్పెను.

అంత, బుద్ధిమంతులలోశ్రేష్ఠుండగు విభీషణుండు, వానరసైన్యమంతయుభయవిహ్వలమయియుండుటంజూచి, యు

సదృశంబులగుమాటలచే వానరవీరుల నాశ్వాసింపుచు,నిట్లని,చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

మా భైష్ట నాస్త్యత్ర విషాదకాలో
యదార్యపుత్రౌ హ్యవశౌ విషణ్ణౌ
స్వయంభువో వాక్య మథోద్వహంతౌ
య త్సాదితా వింద్రజిదస్త్రజాలైః. 3

టీక॥ మాభైష్ట= భయపడవలదు. ఆర్యపుత్రౌ = రామలక్ష్మణులు; అవశౌ= స్వాధీనతదప్పినవారలయి; విషణ్ణౌ(ఇతి)యత్= పీడితులయియున్నారనునదియేదిగలదో; అథ=మఱియు ; స్వయంభువః = బ్రహ్మదేవునియొక్క; వాక్యం=మాటను;ఉద్వహంతౌ=పూజించుచు; ఇంద్రజిదస్త్రజాలైః= ఇంద్రజిత్తుయొక్క యస్త్రసమూహముల చేత ; సాదితౌ(ఇతి)యత్ =కొట్టఁబడినారనునదియేదిగలదో ; అత్ర= ఈవిషయమునందు; విషాదకాలః= దుఃఖకాలము ; నాస్తిహి=లేదుగదా!

మీరలుభయపడవలదు; రామలక్ష్మణులు, ఇంద్రజిద్బాణంబులంగొట్టఁబడి యవశులయి మూర్ఛితులయి, యున్నారనిమీరెంతమాత్రముదుఃఖింపవలదు; వారలు, బ్రహ్మదేవునిమాటనుగౌరవించుటకై యిట్లభినయించుచున్నారుగానివేఱుగాదు.అని, తాత్పర్యము.

తస్మైతు దత్తం పరమాస్త్ర మేత
త్స్వయంభువా బ్రాహ్మ మమోఘవేగమ్
త న్మానయంతౌ యుధి రాజపుత్రౌ
నిపాతితౌ కోఽత్ర విషాదకాలః. ౪

టీక॥స్వయంభువా= బ్రహ్మదేవునిచేత;తస్మైతు= ఆయింద్రజిత్తుకొఱకుమాత్రము; అమోఘవేగం=వ్యర్థముకానివేగముగల; ఏతత్=ఈ; బ్రాహ్మం= బ్రహ్మదేవతాకమగు; పరమాస్త్రం=ఉత్తమాస్త్రము; దత్తం=ఇయ్యఁబడివి. రాజపుత్రౌ=రాచకొమరులగు రామలక్ష్మణులు; తత్=అమ్మహా

స్త్రమును; మానయంత్ = గౌరవించుచు; యుధి = యుద్ధమునందు; నిపాతితౌ = పడఁద్రోయఁబడిరి. అత్ర = ఇందు; విషాదకాలః = దుఃఖకారణము; కిం = ఏది?

ఆ యింద్రజిత్తునకు, బ్రహ్మదేవుండు, అమోఘవేగంబగు బ్రహ్మాస్త్రమునొసంగెను; రాజపుత్రులగు రామలక్ష్మణులు, బ్రాహ్మంబగునమ్మహాస్త్రంబును గౌరవించుటకై, నేలంబడియున్నారు; ఇందు దుఃఖింపనేల? అని, విభీషణుండు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

బ్రాహ్మమస్త్రం తతో ధీమాన్ మానయిత్వాతు మారుతిః
విభీషణవచశ్శ్రుత్వా హనుమాంస్తమభాషత. ౫

టీ॥ తతః = అంతట; ధీమాన్ = బుద్ధిమంతుండగు; మారుతిః = వాయుదేవుని కుమారుండైన; హనుమాన్ = హనుమంతుండు; బ్రాహ్మం = బ్రహ్మదేవ సంబంధమగు; అస్త్రం = అస్త్రమును; మానయిత్వాతు = గౌరవించినంతనె; అథ = అంత; విభీషణవచః = విభీషణునిమాటను; శ్రుత్వా = విని; తం = అతనిఁగూర్చి; అభాషత = చెప్పెను.

అంత, బుద్ధిమంతుండగు వాయుపుత్రుండగు హనుమంతుండు, బ్రహ్మాస్త్రంబును గౌరవించుటకై, ముహూర్తకాలము బద్ధుండై యుండి, యంతవదలించుకొని, విభీషణునిమాటను విని, యతనితో, నిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మిన్నిహతే సైన్యే వానరాణాం తరస్వినామ్
యో యో ధారయతే ప్రాణాం స్తం తమాశ్వాసయావహై. ౬

టీ॥ నిహతే = వధింపఁబడిన; తరస్వినాం = బలవంతులగు; వానరాణాం = వానరులయొక్క; ఏతస్మిన్ = ఈ; సైన్యే = సేనయందు; యోయః = ఎవ్వఁడెవ్వఁడు; ప్రాణాన్ = ప్రాణములను; ధారయతే = ధరించుచున్నాఁడో; తంతం = అతనినతని; ఆశ్వాసయావహై = ఊఱడింతము.

బలవంతులగు వానరులందఱు వధింపఁబడియున్నారు, ఇందు, ఎవ్వరెవ్వరు, ఇంక ప్రాణంబులు దాల్చియున్నారో, వారల నాశ్వాసింతము. అని, హనుమం

తుండువిభీషణునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తా వుభౌ యుగప ద్వీరా హనుమ ద్రాక్షసో త్తమౌ
ఉల్కాహస్తౌ తదా రాత్రౌ రణశీర్షే విచేరతుః. ౭

టీ॥ తదా=అప్పుడు; రాత్రౌ = రాత్రియందు; వీరౌ=పరాక్రమశాలులగు, తౌ= ఆ; హనుమద్రాక్షసోత్తమౌ=హనుమంతుఁడును రాక్షసశ్రేష్ఠుండగు విభీషణుండును ; ఉభౌ=ఇద్దఱును; యుగపత్=ఏకకాలమునందు; ఉల్కాహస్తౌ= కొఱవికట్టెలు చేతులంగలవారలయి ; రణశీర్షే= యుద్ధశిరస్సునందు; విచేరతుః=తిరిగిరి.

ఆరాత్రియందట్లు, వీరులగు హనుమంతుండును విభీషణుండును, ఇద్దఱును, కొఱవికట్టెలం జేతులం బట్టుకొని, యుద్ధభూమియందు, వానరవీరుల వెదకుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

భిన్నలాంగూలహస్తోరు పాదాంగుళి శిరోధరైః
స్రవద్భిః క్షతజం గాత్రైః ప్రస్రవద్భి స్తత స్తతః. ౮
పతితైః పర్వతాకారై ర్వానరై రభిసంకులామ్
శస్త్రైశ్చ పతితై ర్దీప్తై ర్దదృశాతే వసుంధరామ్. ౯

టీ॥ తౌ (అధ్యాహృతము) = ఆ హనుమద్విభీషణులు ; భిన్నలాంగూలహస్తోరుపాదాంగుళిశిరోధరైః=విఱిగినతోఁకలును చేతులును తొడలును కాళ్లును వ్రేళ్లును మెడలునుగలవారలును; క్షతజం=నెత్తురును; స్రవద్భిః=కాఱుచున్న; గాత్రైః=దేహములతో; తత స్తతః=అచ్చటచ్చటికి ; ప్రస్రవద్భిః=చలించుచున్నవారలును ; పతితైః= పడినవారలును; పర్వతాకారైః = పర్వతమునొక్క యాకారమువంటి యాకారముగలవారలునగు; వానరైః= వానరులచేతను; దీప్తైః=ప్రకాశించుచున్న ; పతితైః=పడిన; శస్త్రైశ్చ= ఆయుధములచేతను; అభిసంకులాం=నిండిన; వసుంధరాం= భూమిని; దదృశాతే = చూచిరి.

ఆహనుమంతుండును విభీషణుండు

ను, కొందఱితోఁకలుదెగియుఁ గొందఱుచేతులను గొందఱితొడలను గొందఱుకాళ్లను కొందఱువ్రేళ్లను కొందఱుమెడలునుదెగి, నెత్తురుగాఱుచు నిట్టటుపొరలుచు నేలంబడియున్న పర్వతాకారులగు వానరులచేతను దేదీప్యమానంబులయిపడియున్న యాయాయుధంబులచేతనునిండియుండు యుద్ధభూమింజూచిరి. అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవ మంగదం నీలం శరభం గంధమాదనమ్
గవాక్షంచ సుషేణంచ వేగదర్శిన మాహుకమ్. ౧౦
మైందం నలం జ్యోతిముఖం ద్వివిదం పనసం తథా
ఏతాం శ్చాన్యాం స్తతోవీరాన్ దదృశాతే హతాన్ రణే. ౧౧

టీక॥ తతః=అంత; తౌ (అధ్యాహృతము)= ఆహనుమద్విభీషణులు; సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని; అంగదం=అంగదుని; నీలం=నీలుని; శరభం=శరభుని; గంధమాదనం= గంధమాదనుని; గవాక్షంచ=గవాక్షుని; సుషేణంచ=సుషేణుని; వేగదర్శినం= వేగదర్శిని; ఆహుకం=ఆహుకుని; మైందం=మైందుని; నలం=నలుని; జ్యోతిముఖం(జ్యోతిముఖం)=జ్యోతిర్ముఖుని; ద్వివిదం=ద్వివిదుని; తథా=అట్లు; పనసం=పనసుని; రణే=యుద్ధమునందు; హతాన్=కొట్టఁబడిన; ఏతాన్=ఈ; వీరాన్=వీరులను; అన్యాంశ్చ= ఇతరులను; దదృశాతే= చూచిరి.

అంత, వారలు, యుద్ధంబునహతులయిపడియున్నసుగ్రీవునంగదుని నీలునిశరభుని గంధమాదనుని గవాక్షునిసుషేణుని వేగదర్శిని ఆహుకునిమైందునినలునిజ్యోతిర్ముఖుని ద్వివిదునిపనసునినింకనితరులగువానరవీరులనుంజూచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

సప్తషష్టి హతాః కోట్యో వానరాణాం తరస్వినామ్
అహ్నః పంచమశేషేణ వల్లభేన స్వయంభువః. ౧౨

టీక॥ స్వయంభువః=బ్రహ్మదేవునికి; వల్లభేన= ప్రియమయినబ్రహ్మాస్త్రముచేత; అహ్నః= పగటియొక్క; పంచమశేషేణ=ఐదవభాగముచేత; తరస్వి

నాం=బలవంతులగు; వానరాణాం=వానరులయొక్క; సప్తషష్టిః= అఱువదియేడు; కోట్యః=కోటులు; హతాః=వధింపఁబడినవి.

ఇంద్రజిత్తు, అబ్రహ్మాస్త్రిముచే, సాయహ్నమున, అయిదుగడియలలో అఱువదియేడుకోటులబలవంతులగువానరవీరులను వధించెను.

అని, తాత్పర్యము.

సాగరౌఘ నిభం భీమం దృష్ట్వా బాణార్దితం బలమ్
మార్గతే జాంబవంతంస్మ హనుమాన్ సవిభీషణః. ౧౩

టీక॥ సవిభీషణః = విభీషణునితోఁ గూడిన; హనుమాన్ = హనుమంతుండు; బాణార్దితం=బాణములచేఁబీడింపఁబడిన; సాగరౌఘనిభం= సముద్రప్రవాహముతో సమానమయిన ; భీమం=భయంకరమయిన; బలం= సైన్యమును; దృష్ట్వా=చూచి; జాంబవంతం= జాంబవంతుని ; మార్గతేస్మ = వెదకెను.

హనుమంతుండును విభీషణుండును; సముద్రసమానంబగు భయంకరముయినయావానరసైన్యంబంతయు, బాణపీడితమయి యుండుటంజూచి, జాంబవంతునివెదకిరి. అని, తాత్పర్యము.

స్వభావ జరయా యుక్తం వృద్ధం శరశతైశ్చితమ్
ప్రజాపతి సుతం వీరం శామ్యంత మివ పావకమ్. ౧౪
దృష్ట్వా తముపసంగమ్య పౌలస్త్యో వాక్య మబ్రవీత్

టీక॥ పౌలస్త్యః=విభీషణుఁడు; స్వభావజరయా=స్వభావముచేతఁగలిగిన ముసలితనముతో; యుక్తం = కూడినవాఁడును; వృద్ధం=జ్ఞానవృద్ధుండును; శరశతైః=బాణములనూటులచేత ; చితం=వ్యాపింపఁబడినవాఁడును; శామ్యంతం=చల్లాఱుచున్న; పావకమివ (స్థితం)=అగ్నివలెనున్నవాఁడును; వీరం=పరాక్రమశాలియు; ప్రజాపతిసుతం= బ్రహ్మదేవునికొడుకునగు; తం= ఆజాంబవంతుని; దృష్ట్వా=చూచి; ఉపసంగమ్య=సమీపించి; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్ =చెప్పెను.

విభీషణుండు, స్వభావంబున నైమున

లివాఁడును జ్ఞానవృద్ధుండును పెక్కుబాణంబులచేఁ పీడింపఁబడుచున్న వాఁడును వీరుండును నగు చల్లారిన యగ్నిహోత్రము వలెనున్న బ్రహ్మపుత్రుని జాంబవంతునిం జూచి, సమీపమునకుం బోయి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కచ్చిదార్య శరై స్తీక్ష్ణైః ప్రాణా న ధ్వంసితా స్తవ. ౧౫

టీక॥ ఆర్య=పూజ్యుఁడవగు జాంబవంతుఁడా! తీక్ష్ణైః=కఠినములయిన; శరైః=బాణములచేత; తవ=నీయొక్క; ప్రాణాః=ప్రాణములు; నధ్వంసితాః కచ్చిత్=నశింపఁజేయఁబడ లేదుకదా?

పూజ్యుఁడవగు జాంబవంతుఁడా! ఈ తీక్ష్ణబాణంబుల దెబ్బకు నీప్రాణంబులు నశింపకున్నవి కదా! అని, విభీషణుండు జాంబవంతునితోఁ జెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

విభీషణ వచ శ్శ్రుత్వా జాంబవా నృక్షపుంగవః
కృచ్ఛ్రా దభ్యుద్గిరన్ వాక్య మిదం వచన మబ్రవీత్. ౧౬

టీక॥ ఋక్షపుంగవః=ఎలుఁగుబంటులలోనుత్తముఁడగు; జాంబవాన్=జాంబవంతుండు; విభీషణవచః=విభీషణునిమాటను; శ్రుత్వా=విని; కృచ్ఛ్రాత్=కష్టమువలన; వాక్యం=మాటను; అభ్యుద్గిరన్=ఉచ్చరించుచు; ఇదం=ఈ; వచనం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

భల్లూకశ్రేష్ఠుండగు జాంబవంతుండు, విభీషణునిమాటనువిని, బహుకష్టంబున శబ్దములుచ్చరింపుచు, నీమాటం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

నైరృతేంద్ర మహావీర్య స్వరేణ త్వాభిలక్షయే
పీడ్యమాన శ్శితై ర్బాణై ర్న త్వాం పశ్యామి చక్షుషా. ౧౭

టీక॥ మహావీర్య=అధికమయిన పరాక్రమముగల; నైరృతేంద్ర=రాక్షసరాజుండవగు విభీషణుఁడా! స్వరేణ=కంఠధ్వనిచేత; త్వా=నిన్ను; అభిలక్షయే=ఊహించుచున్నాను. శితైః=కఠినములయిన; బాణైః=బాణములచేత;

స ౭౪

పీడ్యమానః= పీడింపఁబడుచున్నవాఁడవైన; త్వాం=నిన్ను; చక్షుషా=కంటిచేత; నపశ్యామి=చూడకున్నాను.

మహాపరాక్రమశాలివగు రాక్షసరాజుండవైన విభీషణుఁడా! నీకంఠధ్వని వలన నిన్నుఁ దెలిసికొంటిని; తీక్ష్ణబాణంబులఁ బీడింపఁబడుచుండుటవలన, నిన్నుఁ గంటితోఁ జూడఁజాలకున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

అంజనా సుప్రజా యేన మాతరిశ్వా చ నైరృత
హనుమాన్వానరశ్రేష్ఠః ప్రాణాన్ ధారయతే క్వచిత్. ౧౮

టీక॥ నైరృత=రాక్షసుఁడవగు విభీషణుఁడా! యేన=ఎవ్వనిచేత; అంజనా=అంజనయు; మాతరిశ్వా=వాయువును; సుప్రజాః=మంచిసంతానముగలవారలో; సః=ఆ; వానరశ్రేష్ఠః=వానరోత్తముఁడగు; హనుమాన్=హనుమంతుఁడు; ప్రాణాన్=ప్రాణములను; ధారయతే క్వచిత్=ధరించుచున్నాఁడా యేమి?

విభీషణుఁడా! ఎవ్వనిచేత, అంజనయు వాయువును మంచిసంతానముగలవారయిరో, అట్టివానరోత్తముఁడగు హనుమంతుఁడు, బ్రతికియున్నాఁడా యేమి? అని, జాంబవంతుఁడు విభీషణునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రుత్వా జాంబవతో వాక్య మువాచేదం విభీషణః

టీక॥ విభీషణః=విభీషణుఁడు; జాంబవతః=జాంబవంతునియొక్క; వాక్యం=మాటను; శ్రుత్వా=విని, ఇదం=ఈమాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.

విభీషణుండు, జాంబవంతుండు చెప్పినమాటనువిని, యతనికిట్లని బదులు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆర్యపుత్రా వతిక్రమ్య కస్మాత్పృచ్ఛసి మారుతిమ్. ౧౯

టీక॥ కస్మాత్=ఎందువలన; ఆర్యపుత్రౌ=రామలక్ష్మణులను; అతిక్రమ్య=

పిలిచి; మారుతిం=హనుమంతుని; పృచ్ఛసి=అడుగుచున్నావు!

రామలక్ష్మణులనుంగూడ పిలిచి, వాయుకుమారుండగు హనుమంతు నేల యడుగుచున్నావు? అ, తాత్పర్యము.

నైవ రాజని సుగ్రీవే నాంగదే నాపి రాఘవే
ఆర్య సందర్శిత స్స్నేహో యథా వాయు సుతే పరః. ౨౦

టీ॥ ఆర్య=పూజ్యుడా! యథా=ఎట్లు; వాయుసుతే=వాయుపుత్రుడైన హనుమంతునందు; పరః=అధికమైన; స్నేహః=చెలిమి; సందర్శితః=చూపబడినదో; తథా (అధ్యాహృతము)=అట్లు; రాజని=వానరరాజగు; సుగ్రీవే=సుగ్రీవునందు; నైవ (సందర్శితః)=చూడబడనే లేదు; అంగదే=అంగదునియందును; న=చూపబడలేదు. రాఘవే=రామునియందును; న=చూపబడలేదు.

పూజ్యుడవగు జాంబవంతుడా! నీవు, వాయుకుమారుండగు హనుమంతునిపై జూపినట్లు, అధికస్నేహమును, వానరరాజుండగు సుగ్రీవునందును గాని యువరాజుండగు నంగదుని యందుగాని, రామునియందుగాని, చూపవైతివి; దీనికేమి కారణము? అని, విభీషణుండు, జాంబవంతునితో జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

విభీషణ వచ శ్శ్రుత్వా జాంబవా న్వాక్య మబ్రవీత్

టీ॥ జాంబవాన్=జాంబవంతుండు; విభీషణవచః=విభీషణుని మాటను; శ్రుత్వా=విని; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

జాంబవంతుండు, విభీషణుండు చెప్పిన మాటను విని, యందుకు బదులు, ఇట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శృణు నైరృత శార్దూల యస్మా త్పృచ్ఛామి మారుతిమ్. ౨౧

టీ॥ నైరృతశార్దూల=రాక్షసశ్రేష్ఠుడవగు విభీషణుడా! యస్మాత్=ఏకారణమువలన; మారుతిం=హనుమంతుని; పృచ్ఛామి=అడుగుచున్నానో; తత్ (అధ్యాహృతము)=ఆకారణమువలన; శృణు=వినుము.

రాక్షసశ్రేష్ఠుండవగు విభీషణుఁడా! నేను, అంజనయనుపిడిచి వాయుపుత్రుండగు హనుమంతు నడిగినందుకుఁ గారణంబు చెప్పెదను వినుము.

అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ జీవతి వీరేతు హత మప్యహతం బలం
హనుమ త్యుజ్ఝిత ప్రాణే జీవంతోపి వయం హతాః. ౨౨

టీక॥ వీరే = పరాక్రమవంతుఁడగు; తస్మిన్ = ఆహనుమంతుఁడు; జీవతితు = జీవించియుండఁగామాత్రము; హతమపి = చంపఁబడినదైనను; బలం = సైన్యము; అహతం = చంపఁబడనిది. హనుమతి = హనుమంతుండు; ఉజ్ఝితప్రాణే = విడువఁబడినప్రాణములు గలవాఁడగుచుండఁగా; జీవంతోపి = బ్రతికియున్నవారమయినను; వయం = మనము; హతాః = చంపఁబడినవారమే.

వీరుండగు నాహనుమంతుం డొకఁడుమాత్రము బ్రతికియుండినట్లయితే, ఈవానరసైన్యమంతయు హతమయినను, భయములేదు, బ్రతికియున్నట్లే; ఆహనుమంతుం డొకరుఁడు హతుండైనచో, మనమందఱమును బ్రతికియున్నను జచ్చినవారలమే. అని, తాత్పర్యము.

ధ్రియతే మారుతి స్తాత మారుత ప్రతిమోయది
వైశ్వానర సమో వీర్యే జీవితాశా తతో భవేత్. ౨౩

టీక॥ తాత = నాయనా! మారుతప్రతిమః = వాయువుతోఁ బోలికగల వాఁడును; వీర్యే = పరాక్రమమునందు; వైశ్వానరసమః = అగ్నిహోత్రునితో సమానుఁడునగు; మారుతిః = వాయుకుమారుండగు హనుమంతుండు; ధ్రియతేయది = జీవించియుండు నేని; తతః = అంత; జీవితాశా = బ్రతుకునందాశ; భవేత్ = కలుగును.

నాయనా! వాయువంటివాఁడును పరాక్రమంబున నగ్నిహోత్రునకు సరివచ్చువాఁడునగు వాయుపుత్రుండు హనుమంతుండు ప్రాణంబులతో నుండునేని, యంత, మాకు బ్రతుకుపై, ఆశకలుగును. అని, జాంబవంతుండు, విభీషణునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో వృద్ధ ముపాగమ్య నియమేనా భ్యవాదయత్
గృహ్య జాంబవతః పాదౌ హనుమా న్మారుతాత్మజః. ౨౪

టీక: తతః=అంత ; మారుతాత్మజ= వాయుకుమారుండగు ; హనుమాన్=హనుమంతుండు; వృద్ధం= ముసలివాఁడగు జాంబవంతుని ; ఉపాగమ్య=సమీపించి;నియమేన= నియమముచేత; జాంబవతః=జాంబవంతునియొక్క; పాదౌ=పాదములను;గృహ్య(గృహీత్వా)=పట్టుకొని ; అభ్యవాదయత్=నమస్కరించెను.

అంత, వాయుదేవుని కుమారుండగు హనుమంతుండు, వృద్ధుండగు జాంబవంతుని సమీపంబునకుఁబోయి ; శాస్త్రోక్తనియమంబున, నతని పాదంబులంబట్టుకొని,నమస్కరించెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రుత్వా హనుమతో వాక్యం తథా తే వ్యథితేంద్రియాః
పుత్రజాతే మిహాత్మానం మన్యతే స్మ ప్లవంగమాః. ౨౫

టీక॥ ప్లవంగమాః=భల్లూకశ్రేష్ఠుడగు జాంబవంతుండు;హనుమతః=హనుమంతునియొక్క ; వాక్యం=మాటను;శ్రుత్వా=విని ; తథా=అట్లు ; వ్యథితేంద్రియాః=వ్యథనొందిన యింద్రియములు గలవాఁడయ్యు ; ఆత్మానం=తన్ను ; పుత్రజాతే=పుత్రులు పుట్టినవానిగా ; మన్యతే=తలంచెను.

భల్లూకరాజుండగు జాంబవంతుండు, అట్లు, బాణంబులచేఁ బరిపీడితుండై యున్నను, హనుమంతునిమాటలు వినఁగానే, తాను పుత్రజన్మమునొందినట్లు తలంచెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో బ్రవీన్మహాతేజా హనుమంతం స జాంబవాన్

టీక: తతః=అంత;మహాతేజాః=అధికమగు తేజముగలవాఁడగు ; సః=ఆ; జాంబవాన్=జాంబవంతుండు; హనుమంతం=హనుమంతునిఁగూర్చి ; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత, మహాతేజుండగు నాజాంబవంతుండు,హనుమంతుంజూచి, యిట్లనచెప్పెను.అని,తాత్పర్యము.

ఆగచ్ఛ హరిశార్దూల వానరాం స్త్రాతు మర్హసి. ౭౮

టీక॥ హరిశార్దూల=వానరశ్రేష్ఠుఁడవగుహనుమంతుఁడా! ఆగచ్ఛ=రమ్ము. వానరాన్=వానరులను; త్రాతుం=రక్షించుటకు; అర్హసి=తగుదువు.

వానరోత్తముఁడవగుహనుమంతుఁడా! ఇట్లురమ్ము; నీవిప్పుడు, ఈవానరులనందఱి రక్షింపవలయును.

అని, తాత్పర్యము.

నాన్యో విక్రమ పర్యాప్త స్త్వమేషాం పరమ స్సఖా

టీక॥ అన్యః=మఱియొకఁడు; న=లేఁడు. త్వం=నీవు; విక్రమపర్యాప్తః=పరాక్రమముచేతఁ జాలినవాఁడవు; ఏషాం=ఈవానరులకు; పరమః=ఉత్కృష్టుఁడవగు; సఖా= స్నేహితుఁడవు.

మఱియొకఁడెవ్వఁడును ఇప్పుడువానరులరక్షింపఁజాలినవాఁడు లేఁడు ; నీవుపరాక్రమంబునఁబూనుకొండవు; వీరలకుఁజాలఁగావలసినవాఁడవు; కావుననీవెరక్షింపవలయును.

అని, తాత్పర్యము.

త్వత్పరాక్రమ కాలో ౾యం నాన్యం పశ్యామి కంచన. ౭౯

టీక॥ అయం=ఇది; త్వత్పరాక్రమకాలః= నీపరాక్రమమునకుఁగాలము. అన్యం=మఱియొకరిని. కంచన=ఎవ్వనిని; నపశ్యామి=చూడను.

నీవుపరాక్రమంబుఁజూపవలసినకాలమువచ్చినది ; మఱియొకఁడెవ్వఁడును ఇట్టికాలమున ఇప్పుడు పరాక్రమించువాఁడు లేఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ఋక్ష వానర వీరాణా మనీకాని ప్రహర్షయ
విశల్యౌ కురుచాప్యేతౌ సాదితౌ రామలక్ష్మణౌ. ౮౦

టీక॥ఋక్షవానరవీరాణాం = భల్లూకవీరులయొక్కయు వానరవీరులయొక్కయు; అనీకాని= సైన్యములను; ప్రహర్షయ = సంతోషింపఁజేయు

ము. సాదితౌ=పీడితులగు; ఏతౌ=ఈ; రామలక్ష్మణౌచాపి= రామలక్ష్మణులనుగూడ; విశల్యౌ= బాధలేనివారలనుగా; కురు=చేయుము.

భల్లూక సైన్యములకును వానరసైన్యములకును సంతోషముగలుగఁజేయుము; మూర్ఛితులగు నీరామలక్ష్మణులనుగూడ, సుఖితులంగావింపుము.

అని, తాత్పర్యము.

గత్వా పరమ మధ్వాన ముప ర్యుపరి సాగరమ్
హిమవంతం నగశ్రేష్ఠం హనుమన్ గంతు మర్హసి. ౨౯

టీక॥ హనుమన్=హనుమంతుఁడా! సాగరముపర్యుపరి= సముద్రమునకు మీఁదుమీఁదుగా; పరమం= అతిదీర్ఘమయిన; అధ్వానం=మార్గమును; గత్వా=పొంది; నగశ్రేష్ఠం= పర్వతశ్రేష్ఠమయిన; హిమవంతం= హిమవత్పర్వతమును; గంతుం=పొందుటకు; అర్హసి=తగుదువు.

హనుమంతుఁడా! నీవు సముద్రంబు మీఁదుగా, బహుదూరముపోయి, పర్వతోత్తమంబగు హిమవత్పర్వతంబునకుఁ బోవలయును.

అని, తాత్పర్యము.

తతః కాంచన మత్యుచ్చ మృషభం పర్వతోత్తమమ్
కైలాస శిఖరంచాపి ద్రక్ష్య స్యరినిషూదన. ౩౦

టీక॥ అరినిషూదన= శత్రువులఁజంపునట్టిహనుమంతుఁడా! తతః=అంత; కాంచనం=బంగారువికారమును; అత్యుచ్చం= మిక్కిలియున్నతమునగు; ఋషభం=ఋషభమును; పర్వతోత్తమం=శిఖరశ్రేష్ఠమును; కైలాస శిఖరంచాపి=కైలాసశిఖరమును; ద్రక్ష్యసి=చూడఁగలవు-

శత్రువులవధించునట్టి హనుమంతుఁడా! అంత, నచ్చట, నీవు, అత్యున్నతంబగు ఋషభమను కాంచన శిఖరంబును కైలాసశిఖరంబును జూడఁగలవు.

అని, తాత్పర్యము.

తయో శ్శిఖరయో ర్మధ్యే ప్రదీప్తమతుల ప్రభమ్

సర్వౌషధి యుతం వీర ద్రక్ష్య స్యోషధిపర్వతమ్. ౩౧

టీక॥ వీర= పరాక్రమశాలివగు హనుమంతుఁడా! తయోః = ఆ ; శిఖరయోః=శిఖరములయొక్క; మధ్యే = నడుమునందు; ప్రదీప్తం=ప్రకాశించుచున్నదియు; అతులప్రభం=సరిలేనికాంతిగలదియు; సర్వౌషధియుతం = సమస్తమూలికలతోనుగూడినదియునగు; ఓషధిపర్వతం = ఓషధిపర్వతమనుశిఖరమును; ద్రక్ష్యసి=చూడఁగలవు.

వీరుండవగు హనుమంతుఁడా! ఆశిఖరంబులరెంటినడుమను, దేదీప్యమానంబును అసదృశమయిన కాంతిగలదియునగు సమస్తౌషధులతోనుం గూడిన ఓషధిపర్వతంబను శిఖరంబును జూడఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

తస్య వానర శార్దూల చత్వారో మూర్ధ్ని సంభవాః
ద్రక్ష్యస్యోషధయో దీప్తా దీపయంత్యో దిశోదశ. ౩౨

టీక॥ వానరశార్దూల=వానరశ్రేష్ఠుఁడవగుహనుమంతుఁడా! తస్య=ఆయోషధిపర్వతముయొక్క; మూర్ధ్ని=శిఖరమునందు; సంభవాః= పుట్టినవియు; దీప్తాః=ప్రకాశించుచున్నవియు; దశ=పదియయిన; దిశః=దిక్కులను; దీపయంత్యః= ప్రకాశింపఁజేయుచున్నవియునగు; చత్వారః=నాలుగయిన; ఓషధయః=ఓషధులను; ద్రక్ష్యసి=చూడఁగలవు.

వానరశ్రేష్ఠుఁడవగు హనుమంతుఁడా! ఆఓషధిపర్వతముయొక్క శిఖరంబునందుఁబుట్టినవియు, దేదీప్యమానంబులును దశదిశల వెలుఁగంజేయుచున్నవియునగు; నాలుగుదివ్యౌషధులంజూడఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

మృతసంజీవనీం చైవ విశల్యకరణీ మపి
సావర్ణ్యకరణీం చైవ సంధాన కరణీం తథా. ౩౩
తా స్సర్వా హనుమన్ గృహ్య క్షిప్రమాగంతు మర్హసి

టీక॥ హనుమన్=హనుమంతుఁడా! మృతసంజీవనీంచైవ= మృతసంజీవనిని (చచ్చినవానిబ్రతికించుదానిని); విశల్యకరణీమపి=విశల్యకరణిని(బాణములయొ

క్షత— గాయములులేనట్లు చేయుదానిని); సౌవర్ణకరణీం చైవ= సౌవర్ణకరణిని (మంచిరంగుగలుగునట్లు చేయుదానిని); తథా=అట్లు; సంధానకరణీం= సంధానకరణిని (తెగినయవయవముల నుముట్టలనతికించుదానిని); తాః= ఆ యోషధులను; సర్వాః=అన్నింటిని; గృహ్య(గృహీత్వా)=తీసికొని; క్షిప్రం= శీఘ్రముగా; ఆగంతుం=వచ్చుటకు; అర్హసి=తగుదువు.

హనుమంతుఁడా! విశల్యకరణి నమృతసంజీవినిని సౌవర్ణకరణిని సంధానకరణిని, ఈనాలుగౌషధులం దీసికొని, శీఘ్రముగ రమ్ము.

అని, తాత్పర్యము.

ఆశ్వాసయ హరీన్ ప్రాణై ర్యోజ్య గంధవహాత్మజ. ౩౪

టీక॥ గంధవహాత్మజ= వాయుపుత్రుండవగు హనుమంతుఁడా! హరీన్= వానరులను; ప్రాణైః=ప్రాణములతో; యోజ్య(యోజయిత్వా)=కూర్చి; ఆశ్వాసయ=ఊఱడింపుము.

వాయుపుత్రుండవగు హనుమంతుఁడా! వానరులను బ్రతికించి, వారల కూఱటగల్గింపుము. అని, వానరులకు జాంబవంతుండు, హనుమంతునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రుత్వా జాంబవతో వాక్యం హనుమాన్ హరిపుంగవః
ఆపూర్యత బలోద్ధర్షై స్తోయవేగై రివార్ణవః. ౩౫

టీక॥ హరిపుంగవః=వానరశ్రేష్ఠుండగు; హనుమాన్= హనుమంతుండు; జాంబవతః= జాంబవంతుని యొక్క; వాక్యం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; బలోద్ధర్షైః=బలాతిశయములచేత; తోయవేగైః=జలప్రవాహములచేత; అర్ణవఇవ=సముద్రమువలె; అపూర్యత=నిండినవాఁడయ్యెను,

వానరశ్రేష్ఠుండగు, హనుమంతుండు, జాంబవంతుని మాటను వినఁగానే, జలప్రవాహముల సముద్రము పొంగునట్లు, బలపరాక్రమములఁ బూనువాఁడయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.

స పర్వత తటాగ్రస్థః పీడయన్ పర్వతోత్తమమ్

హనుమాన్ దృశ్యతే వీరో ద్వితీయఇవ పర్వతః. ౩౬

టీక॥ వీరః=పరాక్రమశాలియగు; సః=ఆ; హనుమాన్=హనుమంతుండు; పర్వతతటాగ్రస్థః=పర్వతముయొక్క నెత్తముకొనపైనున్నవాఁడై; పర్వతోత్తమం=పర్వతశ్రేష్ఠమును; పీడయన్=పీడించుచు; ద్వితీయః=రెండవదగు; పర్వతఇవ=పర్వతమువలె; దృశ్యతే=చూడఁబడెను.

పరాక్రమవంతుండగు నాహనుమంతుండు, పర్వతశిఖరంబుపైకెదుముకి, పాదఘాతంబున నప్పర్వతోత్తమము నుబీడించుచు, రెండవపర్వతంబువలెఁ జూపట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

హరిపాద వినిర్భగ్నో నిషసాద సపర్వతః
నశశాక తదాత్మానం సోఢుం భృశనిపీడితః. ౩౭

టీక॥ సః=ఆ; పర్వతః=కొండ; హరిపాదవినిర్భగ్నః=హనుమంతునిపాదముచేవిఱువఁబడినదై; నిషసాద=భగ్నమయ్యెను. తదా=అప్పుడు; భృశనిపీడితః=మిక్కిలియుఁబీడింపఁబడినదై; ఆత్మానం=తన్ను; సోఢుం=సహించుటకు; నశశాక=చాలదయ్యె.

ఆపర్వతంబు, హనుమంతుని పాదంబులచేఁ ద్రొక్కఁబడినదై, మిక్కిలి యుఁబీడితంబై, హనుమంతునియాఘాతమున కొంతమాత్రము నిలువఁజాలదయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

తస్య పేతుర్నగా భూమౌ హరివేగాచ్చ జజ్వలుః
శృంగాణిచ వ్యశీర్యంత పీడితస్య హనూమతా. ౩౮

టీక॥ హరివేగాత్=హనుమంతునివేగమువలన; తస్య=ఆపర్వతముయొక్క; నగాః=వృక్షములు; ఘూమౌ=నేలయందు; పేతుః=పడినవి. జజ్వలుశ్చ=మండినవియు. హనూమతా=హనుమంతునిచే; పీడితస్య=పీడింపఁబడినయాపర్వతముయొక్క; శృంగాణిచ=శిఖరములును; వ్యశీర్యంత=రాలినవి.

హనుమంతునివేగంబున నాత్రికూటపర్వతశిఖరంబునందలి వృక్షంబులు,

నేలంబడి హనుమద్వేగజన్యమయిన య గ్నిచే మండినవి; హనుమత్పదపీడనంబు నం జేసి, యప్పర్వతము యొక్క శిఖరములు, చూర్ణములయినవి.

అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ సంపీడ్యమానే తు భగ్నద్రుమశిలాతలే
న శేకుర్వానరా స్స్థాతుం ఘూర్ణమానే నగోత్తమే. ౩౯

టీక॥ సంపీడ్యమానే=మిక్కిలియు పీడింపబడుచున్నదియు; భగ్నద్రుమశిలాతలే=విఱిగినవృక్షములను ఱాళ్లను కలదియు; ఘూర్ణమానే=వడఁకుచున్నదియునగు; తస్మిన్=ఆ; నగోత్తమే=పర్వతశ్రేష్ఠమందు; స్థాతుం=నిలుచుటకును; వానరాః=వానరులు; న శేకుః=చాలకైరి.

అట్లు, పీడింపబడుచు విఱిగినవృక్షంబులతోను శిలలతోను హనుమద్వేగంబునకు దిగబడుచున్న యాత్రికూటపర్వతంబుపై వానరులు నిలువఁజాలకైరి. అని, తాత్పర్యము.

సా ఘూర్ణిత మహాద్వారా ప్రభగ్న గృహగోపురా
లంకా త్రాసాకులా రాత్రౌ ప్రనృత్తేవాభవత్తదా. ౪౦

టీక॥ తదా=అప్పుడు; రాత్రౌ=రాత్రియందు; ఘూర్ణితమహాద్వారా=చలించిన పెద్దవాకిళ్లు కలదియు; ప్రభగ్నగృహగోపురా=విఱిగిన యిండ్లను గోపురద్వారములను గలదియు; త్రాసాకులా=భయముచేతఁ గలఁత నొందినదియునగు; సా=ఆ; లంకా=లంకాపురి; ప్రనృత్తేవ=అధికమయిన నాట్యముగలదివలె; అభవత్=ఉండెను.

అప్పుడు రాత్రియందు, లంకాపురి, హనుమంతుని వేగమునకు, జనులందఱు భయముఁబొంద, మహాద్వారంబులు చలింప గృహంబులు గోపురంబులు విఱిగిపడ, నటనము చేసినట్లుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

పృథివీధరసంకాశో నిపీడ్య ధరణీధరం

పృథివీం క్షోభయామాస సార్ణవాం మారుతాత్మజః. ౪౧

టీక॥ పృథివీధరసంకాశః= పర్వతముతో సమానుఁడైన; మారుతాత్మజః= వాయుకుమారుఁడగు హనుమంతుఁడు; ధరణీధరం=పర్వతమును; నిపీడ్య= పీడించి; సార్ణవాం=సముద్రములతోఁ గూడిన; పృథివీం=భూమిని; క్షోభయామాస=కలఁతపఱిచెను.

పర్వతాకారుండగు వాయుపుత్త్రుండు హనుమంతుఁడు, అట్లు త్రికూటపర్వతంబును పీడించి, సముద్ర సహితంబుగా భూమియంతయుఁ జలనమునొందునట్లుగావించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఆరురోహ తదా తస్మాద్ధరి ర్మలయ పర్వతం
మేరుమందర సంకాశం నానాప్రస్రవణాకులం. ౪౨
నానాద్రుమలతా కీర్ణం వికాసి కమలోత్పలం
సేవితం దేవగంధర్వై ష్షష్టియోజన ముచ్ఛ్రితం. ౪౩
విద్యాధరై ర్మునిగణై రప్సరోభి ర్నిషేవితం
నానామృగ గణాకీర్ణం బహుకందర శోభితం. ౪౪

టీక॥ తదా=అప్పుడు; హరిః=హనుమంతుండు; తస్మాత్= ఆపర్వతమునుండి; మేరుమందరసంకాశం=మేరుపర్వతముతోను మందరపర్వతముతోను సమానమును; నానాప్రస్రవణాకులం= నానావిధములయిన సెలయేళ్లచే నిండినదియు; నానాద్రుమలతాకీర్ణం=నానావిధములయిన వృక్షములచేతను తీఁగలచేతను వ్యాపింపఁబడినదియు; వికాసికమలోత్పలం=వికసించిన తామరపూలును కలువలును గలదియు; దేవగంధర్వైః=దేవతలచేతను గంధర్వులచేతను; సేవితం=సేవింపఁబడినదియు; షష్టియోజనం= అఱువదియోజనములు; ఉచ్ఛ్రితం=ఉన్నతమయినదియు; విద్యాధరైః = విద్యాధరులచేతను; మునిగణైః=మునిసమూహములచేతను; అప్సరోభిః=అప్సరసలచేతను; నిషేవితం=సేవింపఁబడినదియు; నానామృగగణాకీర్ణం= నానావిధములయినమృగస

ముూహములచేత వ్యాపింపఁ బడినదియు; బహుకందరశోభితం=పెక్కుగుహలచేతఁ బ్రకాశించుచున్నదియునగు; మలయపర్వతం=మలయపర్వతమును; ఆరురోహ=ఎక్కెను.

అంత, హనుమంతుండు, అప్పటనుండి, మేరుమందరసమానములు నానావిధములయిన నెలవేళ్లచే నొప్పుచున్నదియు నానావిధవృక్షములచే నిండినదియు వికసించిన కమలంబులునుకలువలునుగలదియు దేవగంధర్వులచేతను విద్యాధరులచేతను మహర్షులచేతను అప్సరసలచేతను సేవింపఁబడినదియు అనవధియోజనంబుల యౌన్నత్యంబుగలదియు నానామృగసమూహములతో నొప్పుచున్నదియును పెక్కుగుహలుగలదియునగు, లంకామలయపర్వతము నారోహించెను. అని, తాత్పర్యము.

సర్వానాపతతస్తత్ర యక్షగంధర్వకిన్నరాః
హనుమాన్మేఘసంకాశో వవృధే మారుతాత్మజః. ౪౫

టీ॥ తత్ర=అప్పుడు; మేఘసంకాశః=మేఘసమానుఁడగు; మారుతాత్మజః=వాయుపుత్రుఁడగు; హనుమాన్=హనుమంతుఁడు; యక్షగంధర్వకిన్నరాః=యక్షులను గంధర్వులను కిన్నరులను; సర్వాన్=అందఱును; ఆపతతః=[illegible]; వవృధే=వృద్ధిఁబొందెను.

అప్పుడు, మేఘసమానుండగు వాయుకుమారుండు హనుమంతుండు, యక్షులను గంధర్వులను కిన్నరులను [illegible] దేహముం బెంచెను. అని, తాత్పర్యము.

[illegible] శైల మాపీడ్య బడబాముఖవన్ముఖం
[illegible] ముఖం నాదైర్విద్యుత్య [illegible] రాక్షసాన్. ౪౬

టీ॥ [illegible] వ్యాప్య [illegible]=[illegible]; [illegible]=[illegible]; శైలం=పర్వతమును; ఆపీడ్య=[illegible]; బడబాముఖం=బడబానలముయొక్క ముఖమువంటిదైన; [illegible] ముంగరముగు; ముఖం=నోటిని; విద్యుత్య=తెరచి; రాక్షసాన్=రాక్షసులను; త్రాసయాన్=భయపెట్టు

నాదై ("ఇవ" అనునదివాక్యాలంకారార్థము); ఉచ్చైః=గట్టిగా; ననాద=అఱచెను.

ఆహనుమంతుఁడు, పాదములచేఁ బర్వతమును ద్రొక్కుచు భయంకరంబగు బడబాముఖమువంటి నోరు దెఱచి, రాక్షసులనుభయపెట్టుటకై, గట్టిగానఱచెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య నానద్యమానస్య శ్రుత్వా నినద మద్భుతం
లంకాస్థా రాక్షసా స్సర్వే న శేకు స్స్పందితుం భయాత్. ౪౭

టీక॥లంకాస్థాః = లంకాపురియందున్న; రాక్షసాః=రాక్షసులు; సర్వే= అందఱు; నానద్యమానస్య= గట్టిగానఱచుచున్న; తస్య= ఆహనుమంతునియొక్క; అద్భుతం=ఆశ్చర్యకరమగు; నినదం=ధ్వనిని; శ్రుత్వా=విని; భయాత్-భయమువలన; స్పందితుం= చలించుటకు; నశేకుః=చాలరైరి.

లంకయందలి రాక్షసులందఱు, అట్లు భీకరంబుగా గర్జించిన హనుమంతునిగర్జనమువిని, భయంబున, ఇట్టటు కదలక, నిశ్చేష్టులయియుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

నమస్కృత్వాథ రామాయ మారుతి ర్భీమవిక్రమః
రాఘవార్థే పరంకర్మ సమైహత పరంతపః. ౪౮

టీక॥అథ=అంత; పరంతపః= శత్రువులఁదపింపఁజేయునట్టి; భీమవిక్రమః=భయంకరమయినపరాక్రమముగల; మారుతిః=హనుమంతుఁడు; రామాయ = రామునికొఱకు ; నమస్కృత్వా=నమస్కరించి; రాఘవార్థే= రామునికార్యమునిమిత్తమయి; పరం= గొప్పదగు; కర్మ=కార్యమును; సమైహత=కోరెను.

అంత, శత్రువులఁదపింపఁజేయువాఁడును భయంకరపరాక్రముఁడునగు హనుమంతుండు, రామునకు నమస్కరించి, రామకార్యార్థము, ఇతరులకుసాధ్యముకానికార్యమును జేయఁగోరెను. అని, తాత్పర్యము.

స పుచ్ఛ ముద్యమ్య భుజంగ కల్పమ్

వినమ్య పృష్ఠం శ్రవణే నికుంచ్య
వివృత్య వక్త్రం బడబాముఖాభ
మా పుప్లువే వ్యోమని చండ వేగః. ౪౯

టీ॥ చండవేగః=భయంకరమయినవేగముగల; సః=ఆహనుమంతుఁడు; భుజంగకల్పం=సర్పముతోసమానమయిన; పుచ్ఛం=తోఁకను; ఉద్భ్రమ్య=ఎత్తి; పృష్ఠం=వీఁపును; వినమ్య=వంచి; శ్రవణే=చెవులను; నికుంచ్య=ముడుచుకొని; బడబాముఖాముఖం=బడబానలముయొక్క నోరువలెఁ బ్రకాశించుచున్న; వక్త్రం=నోటిని; వివృత్య=తెఱచి; వ్యోమని=ఆకాశమునందు; ఆప్లువే=ఎగిరెను.

భయంకరవేగుండగు నాహనుమంతుండు, సర్పమువంటి తోఁకనెత్తి, వీఁపును వంచి, చెవులను ముడుచుకొని, బడబాముఖమువంటి నోరు తెఱచి, యాకాశంబున కెగరెను.

అని, తాత్పర్యము.

స వృక్షషండాం స్తరసా జహార
శైలాన్ శిలాః ప్రాకృత వానరాంశ్చ
బాహూరువేగోద్ధతసంప్రణున్నా
స్తే క్షీణ వేగా స్సహసా నిపేతుః. ౫౦

టీ॥ సః=ఆహనుమంతుఁడు; తరసా=వేగముచేత; వృక్షషండాన్=వృక్షసమూహములను; శైలాన్=పర్వతములను; శిలాః=రాలను; ప్రాకృతవానరాంశ్చ=అల్పవానరులను; జహార=ఈడ్చుకొనిపోయెను. బాహూరువేగోద్ధత సంప్రణున్నాః=బాహువులయొక్కయుతొడలయొక్కయు వేగముచేనెగురఁగొట్టఁబడిన వారలును దూరము ఈడ్చుకొని పోఁబడినవియు నగు; తే=ఆవానరాదులు; క్షీణవేగాః=నశించినవేగముగలవారై; సలిలే=జలమునందు; నిపేతుః=పడినవి.

ఆహనుమంతుని బాహువులయొక్కయుతొడలయొక్కయు వేగంబుచే వృక్షసమూహంబులుపర్వతంబులును

ఖ్యాతుల్లదులగువానరులు , ఆకర్షించ బడిబహుదూరముపోయియంతరిక్షచే గంబులయిపడినవి.అని,తాత్పర్యము.

స తౌ ప్రసార్యోరగ భోగకల్పౌ
భుజౌ భుజంగారినికాశవీర్యః
జగామ మేరుం నగరాజ మగ్ర్యం
దిశః ప్రకర్షన్నివ వాయుసూనుః. ౫౧

టీక॥ భుజంగారినికాశవీర్యః=గరుత్మంతునితోసమానమయిన పరాక్రమముగలః;సః=ఆ; వాయుసూనుః= వాయుకుమారుఁడైనహనుమంతుఁడు; ఉరగభోగకల్పౌ =సర్పశరీరములతోసమానములయిన;తౌ=ఆ;భుజౌ=చేతులను;ప్రసార్య=చాఁచి;దిశః=దిక్కులను; ప్రకర్షన్నివ=ఆకర్షించువాఁడువలె; మేరుం= మేరుపర్వతసమానమయిన; అగ్ర్యం=శ్రేష్ఠమయిన; నగరాజం= పర్వతరాజమగుహిమవత్పర్వతమునుగూర్చి;జగామ=పోయెను.

గరుత్మంతునితో సమానమయినపరాక్రమముగల వాయుపుత్రుఁడగుహనుమంతుఁడు,భుజగభోగసదృశములయినబాహువులుసాఁచి, దిక్కులనాకర్షించువాఁడువలెఁజాపట్టుచు, నుత్తమంబగుమేరుసమానమయినహిమవత్పర్వతంబునకుఁబోయెను.

అని,తాత్పర్యము.

స సాగరం ఘూర్ణితవీచిమాలం
తదా భృశం భ్రామితసర్వసత్త్వం
సమీక్షమాణ స్సహసా జగామ
చక్రం యథా విష్ణుకరాగ్ర ముక్తమ్. ౫౨

టీక॥ సః= ఆహనుమంతుఁడు; తదా=అప్పుడు; ఘూర్ణితవీచిమాలం=కలఁతనొందునట్లుచేయఁబడినదియు ; భృశం=మిక్కిలియు; భ్రామితసర్వసత్త్వం=తిరుగుడునొందింపఁబడినసమస్తజంతువులుగలదియునగు; సాగరం=సముద్రమును ; సమీక్షమాణః=చూచుచు; విష్ణుకరాగ్రముక్తం= విష్ణుదేవుని

హస్తము యొక్కకొనచే విడువఁబడిన; చక్రంయథా = చక్రమువలె; సహసా=వేగముగ; జగామ=పోయెను.

ఆహనుమంతుఁడు, అప్పుడు కలంగినయలలుగలదియు మిక్కిలియుఁ దిరుగుడుఁనొందిన సమస్తజంతువులు గలదియునగు సముద్రముం జూచుచు విష్ణువునిహస్తముచేఁ బ్రయోగింపఁబడినసుదర్శనంబుపగిది నతివేగంబునంబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

స పర్వతాన్ వృక్షగణాన్ సరాంసి
నదీస్తటాకాని పురోత్తమాని
స్ఫీతాన్ జనాంతానపి సంప్రవీక్ష్య
జగామ వేగాత్పితృతుల్యవేగః. ౫౩

టీ॥ పితృతుల్యవేగః= తండ్రితోసమానమయినవేగముగల; సః=ఆహనుమంతుఁడు; పర్వతాన్ = కొండలను; వృక్షగణాన్=వృక్షసమూహములను; సరాంసి=సరస్సులను; నదీః=నదులను; తటాకాః=చెఱువులను; పురోత్తమాని=పట్టణశ్రేష్ఠములను; స్ఫీతాన్=సమృద్ధములగు; జనాంతానపి=గ్రామములను; సంప్రవీక్ష్య=చూచి; వేగాత్=వేగమువలన; జగామ=పోయెను.

వేగంబున తండ్రి యగు వాయువుతో సమానుఁడగు హనుమంతుఁడు, పర్వతంబులను వనంబులను సరస్సులను నదులను చెఱువులను పట్టణంబులను సమృద్ధంబులగు జనపదంబులనుం జూచుచు, వేగంబునం బోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఆదిత్యపథ మాశ్రిత్య జగామ స గతక్లమః
హనుమాంస్త్వరితో వీరః పితృతుల్యపరాక్రమః. ౫౪

టీ॥ వీరః=పరాక్రమశాలియు; పితృతుల్యపరాక్రమః=తండ్రితోసమానమయిన పరాక్రమము గలవాఁడునగు; సః=ఆ; హనుమాన్ = హనుమంతుండు; ఆదిత్యపథం=ఆకాశమును; ఆశ్రిత్య=ఆశ్రయించి; గతక్లమః=పోయినశ్రమముగలవాఁడై; త్వరితః=వేగముగలవాఁడై; జగామ=పోయెను.

పరాక్రమ వంతుండును, బలాత్క్రిమంబునం దంత్రికి సరివచ్చువాఁడునగు నాహనుమంతుండు, ఆకాశంబున నెంత మాత్రము శ్రమములేక, యతివేగంబు నంబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

జవేన మహతా యుక్తో మారుతిర్మారుతో యథా
జగామ హరిశార్దూలో దిశశ్శబ్దేన పూరయన్. ౫౫

టీక॥ హరిశార్దూలః = వానరశ్రేష్ఠుఁడగు; మారుతిః = హనుమంతుఁడు; మారుతోయథా = వాయువువలె ; మహతా = అధికమయిన; జవేన = వేగముతో; యుక్తః = కూడినవాఁడై; దిశః = దిక్కులను; శబ్దేన = ధ్వనిచేత ; పూరయన్ = నిండించుచు; జగామ = పోయెను.

వానరోత్తముఁడగు హనుమంతుండు, వాయువుంబోలె, మహావేగంబున, దిక్కులన్నియు శబ్దంబునం బూరించుచుఁ బోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

స్మరన్ జాంబవతో వాక్యం మారుతిర్వాతరంహసా
దదర్శ సహసా చాపి హిమవంతం మహాకపిః. ౫౬

టీక॥ మారుతిః = వాయుపుత్రుండగు; మహాకపిః = హనుమంతుఁడు; వాతరంహసా = వాయువుయొక్క వేగమువంటివేగముతో ; గచ్ఛన్ (అధ్యాహృతము) = పోవుచు ; జాంబవతః = జాంబవంతుని యొక్క ; వాక్యం = మాటను; స్మరన్ = తలంచుచు; సహసాచాపి = వేగముననే; హిమవంతం = హిమవత్పర్వతమును; దదర్శ = చూచెను.

వాయుకుమారుండగు హనుమంతుండు, జాంబవంతునిమాటనుమఱువక, వాయువేగంబునంబోవుచు, హిమవత్పర్వతంబుఁజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

నానాప్రస్రవణోపేతం బహుకందరనిర్ఝరమ్

శ్వేతాభ్రచయ సంకాశై శ్శిఖరై శ్చారు దర్శనైః. ౫౭
శోభితం వివిధై ర్వృక్షై రగమ త్పర్వతోత్తమమ్

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆహనుమంతుఁడు ; నానాప్రస్రవణోపేతం=నానావిధములయిన సెలయేళ్లతోఁ గూడినదియు;బహుకందరనిర్ఝరం=పెక్కుగుహలును నదులునుగలదియు; శ్వేతాభ్రచయసంకాశైః= తెల్లనిమేఘముల సమూహములతో సమానములును; చారుదర్శనైః = సుందరమయిన చూపుటగలవియునగు; శిఖరైః=శృంగములచేతను; వివిధైః=నానావిధములయిన; వృక్షైః = చెట్లచేతను; శోభితం=ప్రకాశించుచున్నదియునగు;పర్వతోత్తమం=పర్వతశ్రేష్ఠమయినహిమవత్పర్వతమును;అగమత్=పొందెను.

ఆహనుమంతుఁడు, నానావిధములయిన ప్రస్రవణంబులతోఁ గూడినదియుఁ బెక్కుగుహలతోను నదులతోను నొప్పుచున్నదియు తెల్లనిశరన్మేఘసమానంబులగు సుందరములయిన శిఖరములతోను నానావిధవృక్షంబులతో నెంతయుఁ బ్రకాశించుచున్నదియునగు హిమవత్పర్వతముఁ జేరెను.అని, తాత్పర్యము.

సతం సమాసాద్య మహానగేంద్ర
మతి ప్రవృద్ధోత్తమ ఘోరశృంగమ్. ౫౮
దదర్శ పుణ్యాని మహాశ్రమాణి
సురర్షి సంఘోత్తమ సేవితాని

టీక॥సః=ఆహనుమంతుఁడు ; అతిప్రవృద్ధోత్తమఘోరశృంగం = మిక్కిలియు వృద్ధిఁబొందిన యుత్తమము లయిన భయంకరములయిన శిఖరములు కలి;తం=ఆ;మహానగేంద్రం = గొప్పదగు పర్వతరాజమయిన హిమవత్పర్వతమును;సమాసాద్య=పొంది, పుణ్యాని=పవిత్రములను ; సురర్షిసంఘోత్తమసేవితాని= దేవతలయొక్కయు ఋషులయొక్కయు సమూహములోను త్తములగువారిచే సేవింపఁబడినవియునగు;మహాశ్రమాణి = గొప్పయాశ్రమములను;దదర్శ = చూచెను.

ఆహనుమంతుఁడు, అత్యున్నతములును భయంకరములునగును త్తమశిఖరములతో నొప్పుచున్నయా హిమవత్ప

పర్వతముఁజేరి, యందు దేవతలచేతను మహర్షులచేతను సేవింపఁబడుచుండు పవిత్రములగు నాశ్రమములం జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

స బ్రహ్మకోశం రజతాలయంచ
శక్రాలయం రుద్ర శరప్రమోక్షమ్. ౪౯
హయాననం బ్రహ్మశిరశ్చ దీప్తం
దదర్శ వైవస్వత కింకరాంశ్చ

టీక। సః=ఆహనుమంతుఁడు; బ్రహ్మకోశం=బ్రహ్మదేవునిగృహమును ; రజతాలయంచ=కైలాసమును ; శక్రాలయం=ఇంద్రునిస్థానమును; రుద్రశరప్రమోక్షం=రుద్రునిబాణములు విడువఁబడినస్థానమును; హయావనం= హయగ్రీవస్థానమును; దీప్తం = ప్రకాశించుచున్న; బ్రహ్మశిరశ్చ= బ్రహ్మకపాలమును; వైవస్వతకింకరాంశ్చ=యముని కింకరులను; దదర్శ=చూచెను.

ఆహనుమంతుండు , బ్రహ్మకోశంబను క్షేత్రమును కైలాసపర్వతమును దేవేంద్రుండు తపస్సుగావించిన స్థలమును రుద్రబాణమోక్షస్థానమును హయగ్రీవ క్షేత్రమును బ్రహ్మకపాలమును యమకింకరులు విశ్రమార్థము నిలిచినస్థలమును, సందర్శించెను.

అని, తాత్పర్యము.

వజ్రాలయం వైశ్రవణాలయంచ
సూర్యప్రభం సూర్య నిబంధనంచ. ౫౦
బ్రహ్మాసనం శంకర కార్ముకంచ
దదర్శనాభించ వసుంధరాయాః

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆహనుమంతుఁడు; వజ్రాలయం=వజ్రస్థానమును; సూర్యప్రభం= సూర్యునియొక్క కాంతివంటికాంతిగల; వైశ్రవణాలయంచ=కుబేరునిస్థానమును; సూర్యనిబంధనంచ= సూర్యనిబంధనస్థానమును; బ్రహ్మాసనం=బ్రహ్మాసనమును; శంకరకార్ముకంచ= శివధనుస్స్థానమును;

వసుంధరాయాః=భూమియొక్క; నాభిం చ=నాభిని; దదర్శ=చూచెను.

ఆహనుమంతుండు, ఇంద్రునకు బ్రహ్మ శ్రీవుంమవఱను నొసంగిన స్థానంబును సూర్యప్రకాశంబగు కుబేరస్థానంబును సూర్యనిబంధనక్షేత్రమును బ్రహ్మాసనంబును శివధనుః క్షేత్రంబును, భూమినుండి పాతాళప్రవేశరంధ్రంబును జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

కైలాస మగ్ర్యం హిమవచ్ఛిలాంచ
తథర్షభం కాంచన శైల మగ్ర్యం ౬౧
సందీప్త సర్వౌషధి సంప్రదీప్తం
దదర్శ సర్వౌషధి పర్వతేంద్రమ్

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆహనుమంతుడు; అగ్ర్యం=శ్రేష్ఠమయిన; కైలాసం=కైలాసపర్వతమును; హిమవచ్ఛిలాంచ = హిమవచ్ఛిలయను శిలను; తథా=అట్లు; ఋషభం=ఋషభపర్వతమును; అగ్ర్యం= శ్రేష్ఠమయిన; కాంచనశైలం = కాంచనశిఖరమును; దీప్తసర్వౌషధిసంప్రదీప్తం=ప్రకాశించుచున్నసమస్తములయినఓషధులచే ప్రకాశించుచున్నట్టి; సర్వౌషధిపర్వతేంద్రం= సమస్తౌషధులుగలపర్వతశ్రేష్ఠమును; దదర్శ=చూచెను.

ఆహనుమంతుడు, ఉత్తమంబగు కైలాసపర్వతంబును హిమవచ్ఛిలయు ఋషభపర్వతంబును కాంచనశృంగంబును రాత్రులవెలుంగుచుండు సమస్తౌషధులతో నొప్పుచున్నట్టి సర్వౌషధిపర్వతంబును జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

స తం సమీక్ష్యానల దీప్తదీప్తం
విసిస్మియే వాసవ దూతసూనుః ౬౨
ఆప్లుత్య తం చౌషధి పర్వతేంద్రం
తత్రౌషధీనాం విచయం చకార

టీ॥ వాసవదూతసూనుః= ఇంద్రుని దూతగు వాయువుయొక్క కుమారుడగు; సః= ఆహనుమంతుడు; అనలదీప్తదీప్తం = అగ్నియొక్క కాంతి

వలెఁబ్రకాశించుచున్న ; తం= ఆస వౌషధిపర్వతమును;సమీక్ష్య= చూచి;విసిష్మియే = ఆశ్చర్యమునొందెను. తం=ఆ;ఓషధిపర్వతేంద్రం= ఓషధిపర్వతమును;ఆవృత్య=తిరిగియు ; తత్రి=అచ్చట;ఓషధీనాం = మూలికలయొకట;విచయం=వెదకుటను ; చకార=చేసెను.

వాయుపుత్రుఁడగు హనుమంతుండు , అగ్నిహోత్రమువలె నోషధులచే వెలుఁగుచున్న యన్యోషధీ పర్వతంబునుజూచి యాశ్చర్యంబు నొంది, యాపర్వత రాజంబంతయుఁ దిరిగి, యోషధులవెదకెను.అని, తాత్పర్యము.

స యోజన సహస్రాణి సమతీత్య మహాకపిః. ౬౩
దివ్యౌషధి ధరం శైలం వ్యచర న్మారుతాత్మజః

టీక॥మారుతాత్మజః = వాయుకుమారుఁడైన;సః=ఆ;మహాకపిః = హనుమంతుఁడు ; యోజనసహస్రాణి= యోజనములవేలను; సమతీత్య = అతిక్రమించి;దివ్యౌషధిధరం = దివ్యములయిన యోషధులనుధరించునట్టి ; శైలం=పర్వతమును, పర్వతమునందునటు;వ్యచరత్=తిరిగెను.

వాయుకుమారుండగునాహనుమంతుండు,అట్లు, పెక్కువేలయోజనంబులతిక్రమించి పోయి, దివ్యౌషధులుగలపర్వతంబుఁజేరి,యచ్చట నోషధులవెదకుచుండెను.అని, తాత్పర్యము.

మహౌషధ్య స్తత స్సర్వా స్తస్మిన్ పర్వత సత్తమే. ౬౪
విజ్ఞాయార్థిన మాయాంతం తతో జగ్ము రదర్శనమ్

టీక॥తతః=అంత;తస్మిన్=ఆ ; పర్వతసత్తమే= పర్వతశ్రేష్ఠమునందు; మహౌషధ్యః=దివ్యౌషధులు;సర్వాః= అన్నియు;ఆయాంతం=వచ్చుచున్న; అర్థినం=కోరినవానిని;విజ్ఞాయ= తెలిసి; తతః=అంత;అదర్శనం=మఱుఁగుపాటును;జగ్ముః=పొందినవి.

అంత, ఆపర్వతోత్తమము నందుండు దివ్యౌషధులు,తమ్మునుఁదీసికొనిపోవుటకై హనుమంతుండువచ్చినాఁడని యెఱింగి,యంతర్ధానంబునొందినవి. అని, తాత్పర్యము.

స తాన్ మహాత్మా హనుమా నపశ్యన్
చుకోప కోపాచ్చ భృశం ననాద. ౬౫
అమృష్యమాణోఽగ్ని నికాశచక్షు
ర్మహీధరేంద్రం త మువాచ వాక్యమ్

టీక॥ మహాత్మా = అధికమయినపరాక్రమముగల; సః=ఆ; హనుమాన్= హనుమంతుఁడు; తాః=ఆయోషధులను; అపశ్యన్=చూచుచు; చుకోప=కోపించెను. కోపాచ్చ=కోపమువలనను; భృశం=మిక్కిలియు; ననాద=అఱచెను. అమృష్యమాణః=ఓర్వనివాఁడై; అగ్నినికాశచక్షుః=అగ్నిసమానములయినకన్నులుగలవాఁడై; తం=ఆ; మహీధరేంద్రం = పర్వతశ్రేష్ఠమునుగూర్చి; వాక్యం=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.

మహాత్ముండగు నాహనుమంతుండు, ఆయోష్యధులు అగపడకపోవుటవలనఁగోపించికోపంబునఁ బెద్దఱంకవేసి, కన్నులనెఱ్ఱఁదనముగదుర, పర్వతశ్రేష్ఠంబగునయ్యోషధిపర్వతమునుజూచి, యిట్లనిచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

కి మేత దేవం సువినిశ్చితం తే
యద్రాఘవే నాసి కృతానుకంపః. ౬౬
పశ్యాద్య మద్బాహు బలాభిభూతో
వికీర్ణ మాత్మాన మథో నగేంద్ర

టీక॥ నగేంద్ర= ఓషధిపర్వతమా; రాఘవే=రామునియందు; కృతానుకంపః=చేయఁబడినదయగలవాఁడవు; నాసి(ఇతి)యత్= కావననది యేదిగలదో; ఏతత్=ఇది; ఏవం=ఇట్లు; తే=నీకు; సువినిశ్చితంకిం=దృఢముగా నిశ్చయింపఁబడినదా యేమి? అథో=ఇంక; అద్య=ఇప్పుడు; మద్బాహుబలాభిభూతః=నాబాహువులబలముచేఁజయింపఁబడినవాఁడవై; వికీర్ణం = చూర్ణమయిన; ఆత్మానం=నిన్ను; పశ్య=చూడుము.

ఓషధిపర్వతమా! నీవు, ఇట్లు, రామునియందుఁగూడ దయలేకున్నావే! ఇదేనిశ్చయమా యేమి! అట్లైన, బాహుబలముననిన్నుఁ జెల్లగించి చూర్ణము

గావించెదను జూడుము. అని, హనుమంతుండు ఓషధిపర్వతములోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తస్య శృంగం సనగం సనాగం
స కాంచనం ధాతు సహస్రజుష్టమ్. ౬౭
వికీర్ణ కూటం జ్వలితాగ్రసానుం
ప్రగృహ్య వేగా త్సహసో న్మమాథ

టీక॥ సః = ఆహనుమంతుఁడు; తస్య = ఆయోషధిపర్వతముయొక్క; సనగం = వృక్షములతోఁ గూడినదియు; సనాగం = ఏనుఁగులతోఁ గూడినదియు; సకాంచనం = బంగారముతోఁ గూడినదియు; ధాతుసహస్రజుష్టం = గైరికధాతువుల వేలతోఁ గూడినదియు; వికీర్ణకూటం = పగిలినశిఖరములుగలదియు; జ్వలితాగ్రసానుం = వెలుంగుచున్నపైనెత్తములుగలదియునగు; శృంగం = శిఖరమును; ప్రగృహ్య = పట్టుకొని; వేగాత్ = వేగమువలన; సహసా = శీఘ్రమున; ఉన్మమాథ = పెల్లగించెను.

ఆహనుమంతుం, డంత, వృక్షంబులతోను ఏనుంగులతోను గూడినదియు, బంగారుగనులతోఁ గూడినదియు నానావిధములయిన గైరికధాతువులతో నొప్పుచున్నదియు గైరికధాతువులచేఁ దేజరిల్లుచున్న నెత్తములుగలదియునగు నప్పర్వతశిఖరంబును, వేగంబునఁ గొన్నికొన్ని తాళ్లు పగులం, బట్టి పెల్లగించెను. అని, తాత్పర్యము.

స తం సముత్పాట్య ఖ ముత్పపాత
విత్రాస్య లోకాన్ ససురా సురేంద్రాన్. ౬౮
సంస్తూయ మానః ఖచరై రనేకై
ర్జగామ వేగా ద్గరుడోగ్ర వేగః

టీక॥ సః = ఆహనుమంతుఁడు; తం = ఆపర్వతమును; సముత్పాట్య = పెల్లగించి; ససురాసురేంద్రాన్ = దేవతలతోను అసురులతోను ఇంద్రునితోను గూడిన; లోకాన్ = లోకంబులను; విత్రాస్య = పెల్లగించి; ఖం = ఆకాశమును గూ

చిః; ఉత్పపాత=ఎగిరెను. గరుడోగ్ర | వేగః=గరుత్మంతునివలె భయంకరమ | యినవేగముగలహనుమంతుఁడు; అనే | కైః=పెక్కెండ్రయిన; ఖచరైః= దేవ | తలచేత; సంస్తూయమానః = పొగడఁ | బడుచు; వేగాత్=వేగమువలన; జగా | మ=పోయెను.

ఆహనుమంతుండు, దేవతలతోను అసురులతోను దేవేంద్రునితోను సమస్తలోకంబులునుభయపడ, అప్పర్వత శిఖరమునుపెల్లగించి, గరుత్మంతుండుం బోలె భయంకరవేగుండై, దేవతలందఱిచేపొగడఁబడుచు, వేగంబునం బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

స భాస్కరాధ్వాన మనుప్రపన్న
స్తం భాస్కరాభం శిఖరం ప్రగృహ్య। ౧౯
బభౌ తదా భాస్కర సన్నికాశో
రవే స్సమీపే ప్రతిభాస్కరాభః

టీక॥ తదా=అప్పుడు ; భాస్కర సన్నికాశః=సూర్యునితోసమానుఁడైన; సః=ఆహనుమంతుఁడు ; భాస్కరాధ్వానం = ఆకాశమును ; అనుప్రపన్నః=పొందినవాఁడై; భాస్కరాభం= సూర్యునివలెఁ బ్రకాశించుచున్న ; తం=ఆ; శిఖరం=శిఖరమును; ప్రగృహ్య= తీసికొని; రవేః=సూర్యునియొక్క; సమీపే=సమీపమునందు ; ప్రతిభాస్కరాభః=రెండవసూర్యునివలెఁబ్రకాశించుచున్నవాఁడై; బభౌ=ప్రకాశించెను.

అప్పుడు, సూర్యసమానుండగు నాహనుమంతుండు, సూర్యప్రభఁబగు నాశిఖరంబుగ్రహించి యాకాశమునొంది, సూర్యసమీపంబున, రెండవసూర్యునిభంగిఁబ్రకాశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తేన శైలేన భృశం రరాజ
శైలోపమో గంధవహాత్మజస్తు। ౨౦
సహస్రధారేణ సపావకేన
చక్రేణ ఖే విష్ణురి వార్పితేన

టీక॥ శైలోపమః = పర్వతముతో బోలికగల; గంధవహాత్మజః = వాయుకుమారుఁడగువాడు; ("తు" అనునది పాదపూరణార్థము) సః = ఆహనుమంతుఁడు; తేన = ఆ, శైలేన = పర్వతముచేత; సహస్రధారేణ = వేయియంచులుగలదియు; సపావకేన = అగ్నితోఁగూడినదియు; అర్పితేన = పట్టఁబడినదియునగు; చక్రేణ = సుదర్శనముచేత; విష్ణురివ = విష్ణుదేవుఁడువలె; భృశం = మిక్కిలియు; రరాజ = ప్రకాశించెను.

పర్వతాకారుఁడగువాయుపుత్రుఁడైన హనుమంతుఁడు, ఆపర్వతంబుచేతఁబట్టియుండుటవలన, సహస్రధారంబును అగ్నిజ్వాలలతోఁ గూడినదియునగు సుదర్శనంబుచేతధరించియుండుమహావిష్ణువువలె, నెంతయుఁబ్రకాశించెను. అని, తాత్పర్యము.

తం వానరాః ప్రేక్ష్య వినేదురుచ్చైః
స తానపి ప్రేక్ష్య ముదా ననాద. ౭౧
తేషాం సముద్ఘుష్టరవం నిశమ్య
లంకాలయా భీమతరం వినేదుః

టీక॥ వానరాః = వానరులు; తం = ఆహనుమంతుని; ప్రేక్ష్య = చూచి; ఉచ్చైః = గట్టిగా; వినేదుః = అఱచిరి; సః = ఆహనుమంతుఁడును; తాన్ = వానరులను; ప్రేక్ష్య = చూచి; ముదా = సంతోషముచేత; ననాద = అఱచెను. లంకాలయాః = లంకావాసులగు రాక్షసులు; తేషాం = ఆహనుమద్వానరులయొక్క; భీమతరం = మిక్కిలియు భయంకరమగు; సముద్ఘుష్టరవం = గర్జనధ్వనిని; నిశమ్య = విని; వినేదుః = అఱచిరి.

వానరులు, ఆహనుమంతుండు పర్వతశిఖరంబుగొనివచ్చుటంజూచి, సంతోషంబున గర్జించిరి; ఆహనుమంతుఁడును, వానరులంజూచి, తనకార్యసిద్ధికై యుబ్బుచు, సంతోషంబునగర్జించెను; ఆ అతిభయంకరంబగువారలగర్జనధ్వనులను విని, లంకానివాసులగు రాక్షసులుభయంబుననఱచిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతో మహాత్మా నిపపాత తస్మిన్

శైలోత్తమే వానరసైన్యమధ్యే. ౭౨
హర్యుత్తమేభ్య శ్శిరసాభివాద్య
విభీషణం తత్ర స సస్వజేచ

టీక॥ తతః = అంత; మహాత్మా = అధికమయిన ప్రభావముగల; సః = ఆహనుమంతుడు; తస్మిన్ = ఆ; శైలోత్తమే = పర్వతశ్రేష్ఠమయిన త్రికూటమునందు; వానరసైన్యమధ్యే = వానరసైన్యమునడుమ; నిపపాత = వ్రాలెను. తతః = ఆవానరసేనయందు; హర్యుత్తమేభ్యః = వానరోత్తములకొఱకు; శిరసా = తలచేత; అభివాద్య = నమస్కరించి; విభీషణం = విభీషణుని; సస్వజే = కౌఁగిలించుకొనెను.

అంత, మహాప్రభావుఁడగు హనుమంతుడు, ఆ త్రికూటపర్వతంబున వానరసేనామధ్యంబున, ఓషధిపర్వతసహితంబుగా వ్రాలి, ఆవానరసేనయందు, వానరోత్తములకు సాష్టాంగముగ నమస్కరించి, విభీషణుని కౌఁగిలించుకొనెను. అని, తాత్పర్యము.

తావప్యుభౌ మానుషరాజపుత్రౌ
తం గంధ మాఘ్రాయ మహౌషధీనామ్. ౭౩
బభూవతు స్తత్ర తదా విశల్యా
వుత్తస్థు రన్యేచ హరిప్రవీరాః

టీ॥ తత్ర = అచ్చట; తదా = అప్పుడు; తౌ = ఆ; మానుషరాజపుత్రౌ = రామలక్ష్మణులు; ఉభౌ = ఇద్దఱును; మహౌషధీనాం = గొప్పమూలికలయొక్క; తం = ఆ; గంధం = వాసనను; ఆఘ్రాయ = మూర్కొని; విశల్యౌ = బాణములబాధలేనివారలు; బభూవతుః = అయిరి. అన్యే = ఇతరులయిన; హరిప్రవీరాః = వానరవీరులును; ఉత్తస్థుః = లేచిరి.

అచ్చటనప్పుడు, ఆరామలక్ష్మణులిద్దఱును, ఆదివ్యౌషధుల గంధము నాఘ్రాణించి, బాణబాధవిడిచి, సుఖులయిరి; మఱియు వానరవీరులును, ఆగంధము మూర్కొన్నమాత్రమున, సుఖులయి లేచిరి. అని, తాత్పర్యము.

సర్వే విశల్యా విరుజః క్షణేన
హరిప్రవీరా నిహతాశ్చ యేస్యుః. ౭౪
గంధేన తాసాం ప్రవరౌషధీనాం
సుప్తా నిశాంతేష్వి వసంప్ర బుద్ధాః

టీక॥ యే=ఏ; హరిప్రవీరాః=వానరవీరులు; నిహతాః=వధింపఁబడినవారలు; స్యుః=అయిరో; తే(అధ్యాహృతము)చ=వారలును; సర్వే=అందఱును; తాసాం=ఆ; ప్రవరౌషధీనాం=ఉత్తములైన మూలికలయొక్క; గంధేన=వాసనచేత; క్షణేన=క్షణముచేత; విశల్యాః= బాణముల గాయములుపోయినవారలయి; విరుజః= బాధలేనివారలయి; సుప్తాః=నిదురించినవారలు; నిశాంతేష్విత=వేకువలయందువలెఁ; సంప్రబుద్ధాః=మేలుకొనిరి.

మఱియు, మొదటనుండియుద్ధంబున హతులయిపడియుండు వానరవీరులుగూడ, ఆదివ్యౌషధులగంధమునోఁకినంతనే, క్షణమాత్రంబున రాత్రిపరుండినిద్రించినవారలు, ప్రాతఃకాలంబుననిద్ర లేచునట్లు, బాణబాధలేనివారలయిసుఖితులయిలేచిరి. అని, తాత్పర్యము.

యదా ప్రభృతి లంకాయాం యుధ్యంతే కపి రాక్షసాః. ౭౫
తదా ప్రభృతి మానార్థ మాజ్ఞయా రావణస్యచ
యే హన్యంతే రణే తత్ర రాక్షసాః కపికుంజరైః. ౭౬
హతా హతాస్తు క్షిప్యంతే సర్వ ఏవతు సాగరే

టీక॥ యదాప్రభృతి=ఏదిమొదలు; లంకాయాం = లంకయందు; కపిరాక్షసాః=వానర రాక్షసులు; యుధ్యంతే= యుద్ధముసేయుచున్నారో ; తదాప్రభృతి=అదిమొదలుకొని; మానార్థం = గౌరవముకొఱకు; రావణస్య=రావణునియొక్క; ఆజ్ఞయాచ=ఆజ్ఞచేతను ; తత్ర=అచ్చట; రణే=యుద్ధమునందు; కపికుంజరైః = వానరశ్రేష్ఠులచేత; యే=ఏ; రాక్షసాః= రాక్షసులు; హన్యంతే=వధింపఁబడుచున్నారో; తే(అధ్యాహృతము)=ఆ రాక్షసులు; సర్వ

సర్వతు= అందఱునే; హతాహతాస్తు= చంపఁబడినవారలు చంపఁబడిన వారలు ను నంతనే; సాగరే= సముద్రమునందు; క్షిప్యంతే= వేయఁబడుచుండిరి.

ఆ కాలమందు, వానరులును రాక్షసులును యుద్ధము సేయ నారంభించినది మొదలు, రాక్షసులు (పెక్కండు) నిహతులయిరని యెవ్వరికిని తెలియకుండ వలయునని రావణునాజ్ఞవలన, యుద్ధంబున వానరుల చేహతులయిన రాక్షసులందఱు, అప్పుడప్పుడె, సముద్రమునం బడవేయఁబడిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతో హరి ర్గన్ధవహాత్మజస్తు
త మోషధీ శైల ముదగ్రవీర్యః. ౭౭
నినాయ వేగా ద్ధిమవంత మేవ
పునశ్చ రామేణ సమాజగామ

తతః= అంత; ఉదగ్రవీర్యః= అధికమయిన పరాక్రమముగల; గంధవహాత్మజః = వాయుకుమారుఁడయిన; హరిస్తు= హనుమంతుఁడును; తం= ఆ; ఓషధీశైలం= ఓషధిపర్వతమును; వేగాత్= వేగమువలన; హిమవంత మేవ= హిమవత్పర్వతమునే; నినాయ= పొందించెను. పునశ్చ= మఱలను; రామేణ= రామునితో; సమాజగామ= చేరెను.

అంత, మహాపరాక్రమశాలియగు వాయుకుమారుండు హనుమంతుండు, ఆ యోషధిపర్వతమును, వేగంబున హిమవత్పర్వతంబుఁజేర్చి, మఱల, రామునిసన్నిధానముఁజేరెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, చతుస్సప్తతితమస్సర్గః.
ఇది, శ్లోకార్థము.

ఇది, సమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండచతుస్సప్తతితమసర్గటీక, ముగిసినది.

శ్రీ

పంచసప్తతితమసర్గప్రారంభః.

తతో బ్రవీన్మహాతేజా స్సుగ్రీవో వానరాధిపః
అర్థ్యం విజ్ఞాపయంశ్చాపి హనుమంత మిదం వచః. ౧

టీక॥తతః=అంత; మహాతేజాః=అధికమయినపరాక్రమముగల; వానరాధిపః=వానరరాజుండగు; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు; హనుమంతం= హనుమంతుఁ గూర్చి; అర్థ్యం=అర్థముపలనవిడి వడనిమాటను; విజ్ఞాపయంశ్చాపి= తెలుపుచును; ఇదం= ఈ; వచః=మాటను; అబ్రవీత్ =చెప్పెను.

అంత, మహాతేజుండగు వానరరాజు సుగ్రీవుండు, హనుమంతుంజూచి, యాకాలంబునఁ జేయవలసిన కార్యంబుఁదెలుపుచు,నీమాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

యతో హతః కుంభకర్ణః కుమారాశ్చ నిషూదితాః
నేదానీ ముపనిహారం రావణో దాతు మర్హతి. ౨

టీక॥యతః=ఎందువలన; కుంభకర్ణః=కుంభకర్ణుఁడు; హతః= వధింపఁబడినాఁడో; కుమారాశ్చ= కొడుకులును; నిషూదితాః=చంపఁబడినారో; తతః(అధ్యాహృతము)= అందువలన; రావణః=రావణుఁడు; ఇదానీం= ఇప్పుడు; ఉపనిహారం= యుద్ధమును; దాతుం=ఇచ్చుటకు; నార్హతి= తగఁడు.

తమ్ముండు కుంభకర్ణుండును కొడుకులును యుద్ధంబున హతులగుటవలన, ఇప్పుడు, రావణుండు, మఱలయుద్ధంబునకు రాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

యేయే మహాబలా స్సంతి లఘువశ్చ ప్లవంగమాః
లంకా మభ్యుత్పతం త్వాశు గృహీత్యోల్కాః ప్లవగమర్షభాః. ౩

టీక॥ యే యే=ఏయే; ప్లవంగమాః= వానరులు; మహాబలాః= అధికమయిన బలముగలవారలును; లఘవశ్చ=వేగముగలవారలును; సంతి=ఉన్నారో; తే(అధ్యాహృతము)=ఆ ; ప్లవగర్షభాః= వానరశ్రేష్ఠులు; ఉల్కాః=కొఱవులను, దివిటీలననుట; గృహ్య(గృహీత్వా)=పట్టుకొని; ఆశు=శీఘ్రముగా; లంకాం= లంకాపురినిగూర్చి; అభ్యుత్పతంతు= పోవుదురుగాక.

మనవానరులలో, ఎవ్వరెవ్వరు మహాబలశాలులును వేగవంతులునో, వారలిప్పుడు, దివిటీలు చేకొని, శీఘ్రింబున, లంకాపురికిఁబోవుదురుగాక. అని, సుగ్రీవుండు హనుమంతునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతో ఽస్తంగత ఆదిత్యే రౌద్రే తస్మి న్నిశాముఖే
లంకా మభిముఖా స్సోల్కా జగ్ము స్తే ప్లవగర్షభాః. ౪

టీక॥ తతః=అంత; ఆదిత్యే= సూర్యుఁడు; అస్తంగతే = అస్తమించినవాఁడు కాఁగా; రౌద్రే= భయంకరమయిన; తస్మిన్=ఆ; నిశాముఖే = సాయంకాలమునందు, రాత్రియందనుట; తే=ఆ; ప్లవగర్షభాః=వానరోత్తములు; సోల్కాః= దివిటీలతోఁగూడినవారలు ; లంకాం= లంకాపురినిగూర్చి; అభిముఖాః= ఎదురుమొగమయినవారలయి; జగ్ముః= పోయిరి.

అంత, సూర్యుండస్తమించినవెనుక, భయంకరమయిన యారాత్రియందు, ఆవానరోత్తములు, దివిటీలు చేతంగొని, లంకాపురాభిముఖులయి పోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఉల్కాహస్తై ర్హరిగణై స్సర్వత స్సమభిద్రుతాః
ఆరక్షస్థా విరూపాక్షా స్సహసా విప్రదుద్రువుః. ౫

టీక॥ ఆరక్షస్థాః= కావలియుండువారలగు; విరూపాక్షాః= రాక్షసులు; ఉల్కాహస్తైః= దివిటీలుచేతులంగల; హరిగణైః = వానరసమూహములచేత; సర్వతః = అంతటను; సమభిద్రుతాః= తఱుమఁబడినవారలయి; సహసా=శటాలున; విప్రదుద్రువుః= పరుగెత్తిరి.

దివిటీలచేకొని వానరవీరులు వచ్చి త యందు రాక్షసులు, భయంబున, శీఘ్రిం
టుమఁగానే, పురద్వారంబులఁ గావలి బు గాఁబరుగెత్తిరి. అని, తాత్పర్యము.

గోపురాట్టప్రతోళీషు చర్యాసు వివిధాసు చ
ప్రాసాదేషుచ సంహృష్టా స్సస్పృజు స్తే హుతాశనమ్. ౬

టీక॥ తే= ఆవానరులు; సంహృష్టాః=సంతసించినవారలై; గోపురాట్టప్రతోళీషు = పట్టణద్వారములయందునుకోటబురుజులయందును రాజవీధులయందును; వివిధాసు=నానావిధములయిన; చర్యాసుచ=చిన్నవీథులయందును; ప్రాసాదేషుచ=మేడలయందును; హుతాశనం=నిప్పును; సస్పృజుః=విడిచిరి.

ఆవానరులు, సంతోషంబున, ఎదురులేక, పురద్వారంబులయందునుకోటబురుజులయందును రాజవీధులయందును నానావిధములయిన యితర వీధులయందును, ప్రాసాదములయందును, నిప్పుఁబెట్టిరి. అని, తాత్పర్యము.

తేషాం గృహసహస్రాణి దదాహ హుతభు క్తదా

టీక॥తదా=అప్పుడు; హుతభుక్= అగ్ని; తేషాం = ఆరాక్షసులయొక్క; గృహసహస్రాణి= ఇండ్లయొక్క వేలను; దదాహ=దహించెను.

అప్పుడు, అగ్నిహోత్రము, ఆరాక్షసులగృహములను వేలకొలఁది, దహించెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రాసాదాః పర్వతాకారాః పతంతి ధరణీ తలే ౭

టీక॥పర్వతాకారాః= పర్వతములంతటి; ప్రాసాదాః= మేడలు; ధరణీతలే=నేలయందు; పతంతి = పడుచున్నవి.

పర్వతములంతటి మేడలు, దహింపఁబడి, నేలంగూలినవి.

అని, తాత్పర్యము.

అగరు దహ్యతే తత్ర వరంచ హరిచందనమ్

టీక॥ తత్ర=ఆమేడలయందు; అగరుః=అగరుచెక్కయును; వరం=శ్రేష్ఠమయిన; హరిచందనంచ= పసపువన్నెగలచందనమును ; దహ్యతే (అదహ్యత)=దహింపబడెను.

ఆ మేడలయందు, అగరువును, శ్రేష్ఠంబగు హరిచందనంబును, దహింపఁబడెను. అని, తాత్పర్యము.

మౌక్తికా మణయ స్స్నిగ్ధా వజ్రంచాపి ప్రవాళకం ।
క్షౌమంచ దహ్యతే తత్ర కౌశేయంచాపి శోభనం

టీక॥ తత్ర=ఆప్రాసాదములయందు; స్నిగ్ధాః= నునుపులయిన; మౌక్తికాః=ముత్తెములను; మణయః= రత్నములును; వజ్రంచాపి=వజ్రమును; ప్రవాళకం=పవడమును; క్షౌమంచ=తెల్లనారపట్టుచీరయును; శోభనం=మంగళకరమయిన; కౌశేయంచాపి= పట్టువస్త్రమును ; దహ్యతే = దహింపబడెను.

ఆ మేడలయందును, మంచినుందరములయినముత్తెములునువజ్రములును బవడములును తెల్లనారపట్టుచీరలును బట్టుచీరలును,దహింపఁబడినవి. అని, తాత్పర్యము.

ఆవికం వివిధం చౌర్ణం కాంచనం భాండ మాయుధం ।
నానావికృత సంస్థానం వాజిభాండ పరిచ్ఛదా

టీక॥నానావికృతసంస్థానం= నానావిధములయినవిచిత్రములయినసన్నివేశముగలదగు; ఆవికం= శాలువలును;వివిధం=నానావిధములయిన; ఔర్ణం=కంబళములును;కాంచనం=బంగారువికారములయిన;భాండం= భూషణములును;ఆయుధం=ఆయుధములును;వాజిభాండపరిచ్ఛదాః = గుఱ్ఱములయొక్కయాభరణములును జీనిమొదలగుద్రవ్యంబులును;అదహ్యంత (అధ్యాహృతము)=దహింపబడినవి.

నానావిధసన్నివేశముగాఁ, బ్రాసాదంబులనుండఁ బడియుండిన, శాలువలును కంబళములను బంగారుభూషణ

ములును ఆయుధములను గుఱ్ఱములకువేయునలంకారములును జీని మొదలగు నవియు దహింపఁబడినవి.

అని, తాత్పర్యము.

గజగ్రైవేయకక్ష్యాశ్చ రథభాండాశ్చ సంస్కృతాః. ౧౦
తనుత్రాణిచ యోధానాం హస్త్యశ్వానాంచ వర్మచ

టీక॥ గజగ్రైవేయకక్ష్యాశ్చ = ఏనుంగుల కంఠభూషణములును నడుము కట్టు మోఁకులును; సంస్కృతాః = సంస్కరింపఁబడిన; రథభాండాశ్చ = రథముల యొక్క యలంకారములును; యోధానాం = వీరుల యొక్క; తనుత్రాణిచ = కవచములును; హస్త్యశ్వానాంచ = ఏనుంగుల యొక్కయు గుఱ్ఱముల యొక్కయు; వర్మచ = కవచమును; అదహ్యంత = దహింపఁబడినవి.

ఏనుంగుల కంఠభూషణములును నడుమునఁ గట్టెడు త్రాటిమోఁకులును, జక్కఁగాఁ దోమఁబడిన రథాలంకార పదార్థములును వీరుల కవచములును ఇనుముతోను కాంస్యముతోను జేయఁబడిన గజకవచములును అశ్వకవచములును దహింపఁబడినవి. అని, తాత్పర్యము.

ఖడ్గా ధనూంషి జ్యా బాణా స్తోమరాంకుశ శక్తయః. ౧౧
రోమజం వాలజం చర్మ వ్యాఘ్రజం చాండజం బహు

టీక॥ ఖడ్గాః = కత్తులును; ధనూంషి = విండ్లును; జ్యాః = అల్లెత్రాళ్లును; బాణాః = బాణములును; తోమరాంకుశశక్తయః = చిల్లకోలలును అంకుశములును ఈటెలును; రోమజం = కంబళములును; వాలజం = చామరములును; వ్యాఘ్రజం = పులివలనఁబుట్టిన; చర్మ = తోలును; బహు = అధికమయిన; అండజంచ = కస్తూరికాదిద్రవ్యమును; అదహ్యంత = దహింపఁబడినవి.

ఖడ్గములును ధనుస్సులును అల్లెత్రాళ్లును బాణంబులును తోమరంబులును అంకుశంబులును శక్తులును కంబళములును వింజామరలును పులిచర్మములును కస్తూరికాదిసుగంధిద్రవ్యంబులును, దహింపఁబడినవి.

అని, తాత్పర్యము.

ముక్తామణివిచిత్రాంశ్చ ప్రాసాదాంశ్చ సమంతతః. ౧౨
వివిధానస్త్రసంయోగానగ్నిర్దహతి తత్ర వై

టీ॥ తత్ర=అలంకయందు, ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); అగ్నిః=నిప్పు; ముక్తామణివిచిత్రాంశ్చ= ముత్తెములచేతను రత్నములచేతను విచిత్రములయిన; ప్రాసాదాంశ్చ = మేడలను; వివిధాన్=నానావిధములగు; అస్త్రసంయోగాన్ = ఆయుధసమూహములను; దహతి=దహించెను.

అలంకాపురియందప్పుడట్లు, అగ్నిహోత్రము, ముత్తెములచేతను, ఇంక రత్నములచేతను అలంకృతములయిన ప్రాసాదములను నానావిధములయిన యాయుధసమూహములను దహించెను. అని, తాత్పర్యము.

నానావిధాన్ గృహవ్యూహాన్ దదాహ హుతభుక్తదా. ౧౩
ఆవాసాన్ రాక్షసానాంచ సర్వేషాం గృహమేధినామ్

టీ॥ తదా=అప్పుడు; హుతభుక్=అగ్నిహోత్రము; గృహమేధినాం= గృహస్థులయిన; రాక్షసానాం= రాక్షసులయొక్క; సర్వేషాంచ = అందఱియొక్కయు; ఆవాసాన్= నివాసస్థానములయిన; నానావిధాన్ = పలుతెఱంగులయిన; గృహవ్యూహాన్= గృహవిన్యాసములను; దదాహ=దహించెను.

అప్పుడు, గృహస్థులగు రాక్షసులనివాసస్థానములయిన స్వస్తికాది భేదముల నానావిధ విన్యాసముగాఁ గట్టఁబడిన గృహంబులనగ్ని దహించెను.

అని, తాత్పర్యము.

హేమచిత్రతనుత్రాణాం స్రగ్దామాంబరధారిణామ్. ౧౪
సీధుపానచలాక్షాణాం మదవిహ్వలగామినామ్
కాంతాలంబితవస్త్రాణాం శత్రుసంజాతమన్యునామ్. ౧౫
గదాశూలాసిహస్తానాం ఖాదతాం పిబతామపి
శయనేషు మహార్హేషు ప్రసుప్తానాం ప్రియైస్సహ. ౧౬
త్రస్తానాం గచ్ఛతాం తూర్ణం పుత్రానాదాయ సర్వతః

స ౭౫

తేషాం శత సహస్రాణి తదా లంకానివాసినామ్. ౧౭
అదహ త్పావక స్తత్ర జజ్వాలచ పునఃపునః

టీక॥తత్ర=అచ్చట;తదా= అప్పుడు; హేమచిత్రతను త్రాణాం=బంగారముచేఁజిత్రమయినకవచములుగలవారలును;స్రగ్ధామాంబరధారిణాం= పుష్పమాలికలను వస్త్రములను ధరించినవారలును ; శీధుపానచలాక్షాణాం= మద్యముఁద్రావుటచేతఁ దిరుగుచున్నకన్నులుగలవారలును ; మదవిహ్వలగామినాం= కైపుచేఁ దొట్రుపాటుగల్గిన ట్లునడచువారలును; కాంతాలంబిత వస్త్రాణాం=స్త్రీలయొక్క పట్టుకొనఁబడిన చీరలుగలవారలును;శత్రుసంజాతమన్యూనాం (శత్రుసంజాత మన్యూనాం)=శత్రువులయందుఁగలిగిన కోపముగలవారలును; గదాశూలాసిహస్తానాం=గదయు శూలమును ఖడ్గమును చేతులంగలవారలును;ఖాదతాం = భక్షించుచున్నవారలును ; పిబతామపి= త్రాఁగుచున్నవారలును; ప్రియైః=ప్రియురాండ్రైన ; దారైః (అధ్యాహృతము)సహ=భార్యలతోఁగూడ;మహార్హేషు=శ్రేష్ఠములయిన; శయనేషు=పాన్పులయందు;ప్రసుప్తానాం = నిదురించుచున్న వారలును ; త్రస్తానాం = భయపడినవారలును ; తూర్ణం=శీఘ్రముగా; పుత్రాన్=కొడుకులను;ఆదాయ=తీసికొని; సర్వశః= అంతటను; గచ్ఛతాం= పోవుచున్నవారలునగు;లంకానివాసినాం= లంకయందుండువారలగు; తేషాం= ఆరాక్షసులయొక్క; శతసహస్రాణి=లక్షలను ; పావకః = అగ్నిహోత్రము ; అదహత్=దహించెను. పునఃపునః= మాటిమాటికి; జజ్వాలచ=మండెను.

అప్పుడాలంకాపురియందు, బంగారుతోఁజేయఁబడినకవచములుగల వారలును పుష్పమాలికలును తనువస్త్రములుదాల్చినవారలును మద్యపానముచేఁ జంచలములయిన కన్నులుగలవారలును కైపుచేతఁ దొట్రుపడుచున్నవారలును స్త్రీయు రాండ్రచీరలంబట్టుకొనిరతిలోలురై యున్నవారలును శత్రువులపట్లఁ జాలఁ బౌరుషముగలవారలును గదలనుశూలములను ఖడ్గములను జేతులందాల్చినవారలును మాంసాదుల భక్షించుచు శీధువులు ద్రావుచున్నవారలును నుత్తమంబగు శయనంబులందుఁ బ్రియురాండ్రతోడం బరుండియున్నవార

బును భయాపదివిద్ధులం దీసికొని వేగం బునదశదిశలకుంబరుగెత్తుచున్న వారలు నగు లంకానివాసులయిన రాక్షసులని చెకుచుంలబడియుంచుటకు అగ్ని హెచ్చుత్రమున హించి, ప్రజ్వరిల్లెను.

అని, తాత్పర్యము.

సారవంతి మహార్హాణి గంభీరగుణవంతి చ. ౧౮
హేమచంద్రార్ధచంద్రాణి చంద్రశాలోన్నతాని చ
రత్నచిత్ర గవాక్షాణి సాధిష్ఠానాని సర్వశః. ౧౯
మణివిద్రుమ చిత్రాణి స్పృశంతీవ దివాకరం
క్రౌంచ బర్హిణవీణానాం భూషణానాంచ నిస్స్వనైః. ౨౦
నాదితా న్యచలాభాని వేశ్మా న్యగ్ని ర్దదాహ సః

టీక॥ సః=ఆ; అగ్నిః=నిప్పు; సారవంతి=బలముగలవియు; మహార్హాణి=శ్రేష్ఠములును; గంభీరగుణవంతి=గంభీరములును సౌందర్యముగలవియు; హేమచంద్రార్ధచంద్రాణి= బంగారముతోఁ జేయఁబడిన చంద్రాకారములును అర్ధచంద్రాకారములును గలవియు; చంద్రశాలోన్నతాని చ = మైమేడలచేతను న్నతములును; రత్నచిత్రగవాక్షాణి=రత్నములచేఁ జిత్రములయిన కిటికీలు గలవియు; సర్వశః=అన్నియు; సాధిష్ఠానాని=పాన్పులతోను ఆసనంబులతోను కూడినవియు; మణివిద్రుమచిత్రాణి=రత్నములచేతను బవడములచేతను జిత్రవర్ణములును; దివాకరం= సూర్యుని; స్పృశంతీవ(స్థితాని)=తాఁకుచున్నట్లున్నవియు; క్రౌంచబర్హిణవీణానాం= క్రౌంచపక్షులయొక్కయు నెమిళ్లయొక్కయు వీణలయొక్క; భూషణానాం చ=ఆభరణములయొక్కయు; నిస్స్వనైః=ధ్వనులచేత; నాదితాః= ధ్వనింపఁ జేయఁబడినవియు; అచలాభాః=పర్వతములవలెఁ బ్రకాశించుచున్నవియు నగు; వేశ్మాని=గృహములను; దదాహ=దహించెను.

అయ్యగ్ని, సారవంతంబులును శ్రేష్ఠంబులును గంభీరంబులును సౌందర్యవంతంబులును బంగారుతోఁ జేయఁబడిన చంద్రాకారంబులును అర్ధచంద్రాకారంబులును గలవియు మైమేడలచేనత్యున్నతంబులయి యుండునవియు మణిచిత్రంబులయిన కిటికీలతో నొప్పు

చున్నవియు శయ్యలతోను నానావిధములయినయాసనంబులతోను గూడినవియు రత్నఖచితంబులయి ప్రాకారమయంబులయియుండుట వలనఁ జిత్రవర్ణంబులును ఔన్నత్యంబున సూర్యునిస్పృశించునట్లు చూపట్టునవియుఁ గ్రౌంచపక్షులయొక్కయు నెమిళ్లయొక్కయు వీణలయొక్కయు ఆభరణంబులయొక్కయు ధ్వనులచేశబ్దాయమానంబులయియున్నవియుఁబర్వతాకారంబులునగు గృహంబులనుదహించెను.

అః, తాత్పర్యము.

జ్వలనేన పరీతాని తోరణాని చకాశిరే. ౨౧
విద్యుద్భి రివ నద్ధాని మేఘజాలాని ఘర్మగే

టీక॥జ్వలనేన=అగ్నిహోత్రముచేత;పరీతాని=వ్యాపింపఁబడిన ; తోరణాని=పురద్వారములు;ఘర్మగే= వర్షాకాలమునందు;విద్యుద్భిః= మెఱుపులచేత;నద్ధాని=కట్టఁబడిన; మేఘజాలానీవ=మేఘసమూహములువలె ; చకాశిరే=ప్రకాశించినవి.

నిప్పుదగిలి మండుచున్న లంకాపురి పురద్వారంబులు , వర్షాకాలంబున, మెఱుపులతోఁగూడిన, మేఘసమూహంబులమాడ్కిఁబ్రకాశించినవి.

అని, తాత్పర్యము.

జ్వలనేన పరీతాని నిపేతు ర్భవనా న్యథ. ౨౨
వజ్రివజ్రహతానీవ శిఖరాణి మహాగిరేః

టీక॥అథ=అంత;జ్వలనేన= అగ్నిచేత;పరీతాని=వ్యాపింపఁబడిన ; భవనాని=గృహములు ; వజ్రివజ్రహతాని=ఇంద్రునివజ్రాయుధముచేఁ గొట్టఁబడిన;మహాగిరేః = గొప్పపర్వతముయొక్క; శిఖరాణీవ = శిఖరములవలె;నిపేతుః=పడినవి.

అంత, నాగృహంబులు, నిప్పుచేదహింపఁబడినవై, ఇంద్రుని వజ్రాయుధముచే ఛిన్నంబులగు మహాపర్వతశిఖరంబులభంగి నేలంగూలినవి.

అని, తాత్పర్యము.

విమానేషు ప్రసుప్తాశ్చ దహ్యమానా వరాంగనాః. ౨౩

త్యక్తాభరణసర్వాంగా హాహేత్యుచ్చైర్విచుక్రుశుః

టీక॥ విమానేషు = విమానములయందు; ప్రసుప్తాః= నిదురించిన; వరాంగనాశ్చ=ఉత్తమస్త్రీలును; దహ్యమానాః=దహింపఁబడుచు; త్యక్తాభరణసర్వాంగాః= విడువఁబడినభూషణములుగల సమస్తావయవములుగలవారలయి; హాహేతి=అయ్యోఅయ్యో! అని; ఉచ్చైః=గట్టిగా; విచుక్రుశుః= అఱచిరి.

అప్పుడు విమానంబులయందుఁ బరుండినిద్రించుచున్న యుత్తమస్త్రీలు, నిప్పుతమదేహంబులఁదగులఁగానే యాభరణంబులనన్నింటినిదీసిపాఱవైచి, గట్టిగా, హాహాకారంబులు గావించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తాని నిర్దహ్యమానాని దూరతః ప్రచకాశిరే. ౨౩
హిమవచ్ఛిఖరాణీవ దీప్తౌషధివనానిచ

టీక నిర్దహ్యమానాని=దహింపఁబడుచున్న; తాని=ఆవిమానములు ; దీప్తౌషధివనాని=ప్రకాశించుచున్న ఓషధుల వనములుగల ("చ" అనునది పాదపూరణార్థము); హిమవచ్ఛిఖరాణీవ=హిమవత్పర్వతముయొక్క శిఖరములవలె; దూరతః=దూరమునందు; ప్రచకాశిరే=ప్రకాశించినవి.

అప్పుడగ్నిచే దహింపఁబడుచున్న యవ్విమానంబులు, రాత్రులవెలుంగుచుండు నోషధుల సమూహంబులుగల హిమవత్పర్వతశిఖరంబులవలె, దూరంబుననుండువారలకుఁజూపట్టినవి.

అని, తాత్పర్యము.

హర్మ్యాగ్రైర్దహ్యమానైశ్చ జ్వాలాప్రజ్వలితైరపి. ౨౪
రాత్రౌ సా దృశ్యతే లంకా పుష్పితైరివ కింశుకైః

టీ॥ సా=ఆ; లంకా= లంకాపురి; రాత్రౌ=రాత్రియందు; దహ్యమానైశ్చ=దహింపఁబడుచున్నవియు ; జ్వాలాప్రజ్వలితైరపి=మంటలచేఁబ్రకాశించుచున్నవియునగు; హర్మ్యాగ్రైః= మేడలకొనలచేత; పుష్పితైః= పూచిన;

కింశుకైరివ= మోదుగుచెట్లచేతవలె; దృశ్యతే=చూడఁబడెను, ప్రకాశించెననుట.

ఆలంకాపురియందారాత్రిని , దహింపఁబడుచు జ్వాలాభీలంబులయి యుండినమేడలు, చకిరిఁగాఁ బుష్పించినమోదుగుచెట్లువలె నెంతయుఁ బ్రకాశించినవి.అని, తాత్పర్యము.

హస్త్యశ్వైస్తై ర్గజై ర్ముక్తై ర్ముక్తైశ్చ తురగై రపి. ౨౬
బభూవ లంకా లోకాంతే భ్రాంతగ్రాహ ఇవార్ణవః

టీక॥లంకా=లంకాపురి; హస్త్యశ్వైః=మావటివాండ్రచేత; ముక్తైః=విడువఁబడిన;గజైః = ఏనుంగులచేతను; ముక్తైః=విమువఁబడిన; తురగైరపిచ=గుఱ్ఱములచేతను;లోకాంతే= ప్రళయకాలమునందు;భ్రాంతగ్రాహః= తిరుగుడువడినమొసళ్లుగల;అర్ణవఇవ=సముద్రమువలె;బభూవ=ఉండెను.

అప్పుడులంకాపురి,యగ్నిభయంబునమావటీలు నశ్వరక్షకులు నేనుంగుల నుగుఱ్ఱంబులను గట్లుదెంచి విడిచిపెట్టఁగా,భయసంభ్రమంబులం బరుగెత్తుచున్నయాగజతురంగంబులచేతఁ , బ్రలయకాలంబునఁ, దరంగంబులయుద్ధతికి సంభ్రాంతంబులగు మొసళ్లుగల సముద్రంబువలెనుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

అశ్వం ముక్తం గజో దృష్ట్వా క్వచిద్భీతోఽపసర్పతి. ౨౭
భీతో భీతం గజం దృష్ట్వా క్వచి దశ్వో నివర్తతే

టీక॥గజః=ఏనుంగు;ముక్తం=విడువఁబడిన ; అశ్వం = గుఱ్ఱమును; దృష్ట్వా=చూచి; భీతః=భయపడినదై;క్వచిత్=ఒకానొకచోటికి; అపసర్పతి=పోవుచున్నది.అశ్వః=గుఱ్ఱము, భీతం=భయపడిన; గజం= ఏనుంగును; దృష్ట్వా=చూచి;భీతః=భయపడినదై; క్వచిత్ = ఒకానొకచోటికి; నివర్తతే=పోవును.

ఏనుంగు, అశ్వసంరక్షకులచే విడువఁబడియగ్నిభయంబునం బరుగెత్తుచున్నగుఱ్ఱముంజూచి,భయపడిమఱియొకదిక్కునకుఁబాఱినది;గుఱ్ఱంబును,భయపడిపరుగెత్తుచున్న యేనుంగుంజూచి,

తామనుభయపడి మఱియొకప్రక్కకుఁబరుగెత్తినది. అని, తాత్పర్యము.

లంకాయాం దహ్యమానాయాం శుశుభే స మహార్ణవః. ౨౮
ఛాయా సంసక్త సలిలో లోహితోద ఇవార్ణవః

టీక॥లంకాయాం=లంకాపురి ; దహ్యమానాయాం= దహింపఁబడుచుండఁగా;సః=ఆ;మహార్ణవః= మహాసముద్రము;ఛాయాసంసక్తసలిలః= ప్రతిబింబముతో సంబంధించిన జలముగలది;లోహితోదః=ఎఱ్ఱనిజలముగల; అర్ణవఇవ=సముద్రమువలె; శుశుభే= ప్రకాశించెను,

లంకాపురియట్లుదహింపఁబడుచుండఁగా,దహింపఁబడుచున్న లంకాపురి ప్రతిబింబముజలంబుల సంక్రమించుటచే,సముద్రంబు , ఎఱ్ఱనిజలముగలదివలెఁబ్రకాశించినది.అని, తాత్పర్యము.

సా బభూవ ముహూర్తేన హరిభి ర్దీపితా పురీ. ౨౯
లోకస్యాస్య క్షయే ఘోరే ప్రదీప్తేవ వసుంధరా

టీక॥హరిభిః=వానరులచేత ; దీపితా=నిప్పంటింపఁబడిన;సా=ఆ;పురీ= లంకాపురి;ముహూర్తేన=స్వల్పకాలముచేత;అస్య=ఈ;లోకస్య=ప్రపంచముయొక్క;ఘోరే= భయంకరమయిన;క్షయే=నాశమునందు ; ప్రదీప్తా= మండుచున్న;వసుంధరేవ = భూమివలె;బభూవ=ఉండెను.

అట్లు, వానరులు,లంకాపురికి అగ్నిముట్టింపఁగానే, ముహూర్తమాత్రంబుననమ్మహాపురి, భయంకరంబగు మహాప్రళయంబునందు, దందహ్యమానమయిన భూమివలెనుండెను. అని, తాత్పర్యము.

నారీజనస్య ధూమేన వ్యాప్తస్యోచ్చై ర్వినేదుషః. ౩౦
స్వనో జ్వలనతప్తస్య శుశ్రువే దశయోజనమ్

టీక॥ ధూమేన=పొగచేత;వ్యాప్తస్య= వ్యాపింపఁబడినదియు; జ్వలనతప్తస్య=అగ్నిజ్వాలలచేఁదపింపఁజేయఁబడినదియు; ఉచ్చైః=గట్టిగా; వి

నేదుషః=అఱచుచున్నదియునగు ; నారీజనస్య=స్త్రీజనముయొక్క; స్వనః = ధ్వని; దశయోజనం=పది యోజనంబులను; శుశ్రువే=వినఁబడెను.

పొగచేఁజుట్టఁబడి యగ్నిచే దహింపఁబడుచున్నట్టి నాదంబున రోదనంబుసేయుచున్న స్త్రీలయొక్క ధ్వని, పదియోజనంబుల వఱకు వినఁబడెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రదగ్ధకాయా నపరాన్ రాక్షసాన్నిర్గతాన్ బహిః. ౩౧
సహసా భ్యుత్పతంతిస్మ హరయో౽థ యుయుత్సవః

టీక॥ అథ=అంత; యుయుత్సవః=యుద్ధముసేయఁగోరిన ; హరయః = వానరులు; ప్రదగ్ధకాయాన్ = దహింపఁబడినదేహముగల వారలును ; బహిః=వెలుపలకు; నిర్గతాన్ =వెడలిన వారలునగు; అపరాన్ = ఇతరులగు న; రాక్షసాన్= రాక్షసులను ; సహసా=వేగంబున; అభ్యుత్పతంతిస్మ= ఎదుర్కొనిరి.

అంత, మఱికొందఱు రాక్షసులు దహింపఁబడుచున్న దేహములతో, సహింపఁజాలక యెట్టకేలకుఁబురంబు వెలువడినంతలోనె, యుద్ధోత్సాహసంపన్నులగువానరులు, వారలను వేగంబున నెదుర్కొనిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఉద్ఘుష్టం వానరాణాంచ రాక్షసానాంచ నిస్స్వనః. ౩౨
దిశో దశ సముద్రంచ పృథివీంచా న్వనాదయత్

టీ॥ వానరాణాం=వానరుల యొక్క; ఉద్ఘుష్టంచ = అఱపును; రాక్షసానాం=రాక్షసులయొక్క; నిస్స్వనశ్చ=అఱపును; దశ=పదియయిన ; దిశః=దిక్కులను; సముద్రంచ=సముద్రమును; పృథివీంచ=భూమిని; అన్వనాదయత్=ధ్వనింపఁజేసెను.

వానరులసంతోషధ్వనులును రాక్షసులరోదనధ్వనులును దశదిశలయందును సముద్రంబునందును భూమియందును బ్రతిధ్వనిగలుగునట్లు, నిండిచెలంగినవి. అని, తాత్పర్యము.

విశల్యౌతు మహాత్మానౌ తావుభౌ రామలక్ష్మణౌ. ౩౩

అసంభ్రాన్తౌ జగృహతు స్తావుభే ధనుషీ వరే

టీక॥ తదా = అప్పుడు; మహాత్మానౌ = అధికమయిన ప్రభావముగల; తౌ=ఆ; రామలక్ష్మణౌతు = రామలక్ష్మణులును; విశల్యౌ = బాణబాధపోయినవారలయి; అసంభ్రాంతౌ= తొట్రుపాటులేనివారలయి; వరే= ఉత్తమములగు; ధనుషీ=విండ్లను; ఉభే=రెంటిని; జగృహతుః=పట్టుకొనిరి.

అప్పుడు మహాత్ములగు నా రామలక్ష్మణులిద్దఱును, బాణబాధలులేనివారలయి, ఏమియుఁ దొట్రుపాటులేక, ఉత్తమంబులగు రెండుధనస్సుల గ్రహించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తతో విస్ఫారయా మాస రామస్తు ధనురుత్తమమ్. ౩౮
బభూవ తుముల శ్శబ్దో రాక్షసానాం భయావహః

టీక॥ తతః=అంత; రామస్తు= రాముఁడు; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమగు; ధనుః=వింటిని; విస్ఫారయామాస= ధ్వనింపఁజేయఁగా; రాక్షసానాం= రాక్షసులకు; భయావహః= భయముగలిగించునట్టి; తుములః=అధికమయిన; శబ్దః= ధ్వని; బభూవ=కలిగెను.

అంత, రాముఁడు, ఉత్తమంబగు ధనుస్సు నారిసారింపఁగానే, యమ్మహాధ్వని, తుములంబును, రాక్షసులకు భయమును గలిగించినది.

అని, తాత్పర్యము.

అథోద్ధత తదా రామో ధను ర్విస్ఫారయన్ మహత్. ౩౯
భగవానివ సంక్రుద్ధో భవో వేదమయం ధనుః

టీక॥ తదా=అప్పుడు; సంక్రుద్ధః= మిక్కిలియుఁ గోపించిన వాఁడును; మహత్=గొప్పదగు; ధనుః=వింటిని; విస్ఫారయన్ = ధ్వనింపఁజేయుచున్న వాఁడునగు; రామః=రాముఁడు; సంక్రుద్ధః (అధ్యాహృతము) = కోపించిన వాఁడును; వేదమయం= వేదమయమయిన, వేదోక్తమయినయునట్టి; ధనుః= వింటిని; విస్ఫారయన్ (అధ్యాహృతము)= ధ్వనింపఁజేయుచున్న వాఁడున

స ౭౫

గు; భగవాన్ = అధికమయినమాహాత్మ్యముగల; భవఇవ = శివ్రుఁడువలె; అశోభత= ప్రకాశించెను.

అప్పుడు, రాముండు, సంక్రుద్ధుండై, గొప్పధనుస్సును ధ్వనింపఁజేయుచు, క్రుద్ధుండై, వేదోక్తమగుమహాధనుస్సునుధ్వనింపఁజేయుచున్న భగవంతుండగుశివునిభంగిఁబ్రకాశించెను.

అని తాత్పర్యము.

ఉద్ఘుష్టం వానరాణాంచ రాక్షసానాంచ నిస్స్వనమ్. ౩౬
జ్యాశబ్ద స్తావుభౌ శబ్దా వతి రామస్య శుశ్రువే

టీక॥ రామస్య=రాముని యొక్క; జ్యాశబ్దః= అల్లెత్రాటిధ్వని; వానరాణాం=వానరుల యొక్క; ఉద్ఘుష్టంచ= అఱపును; రాక్షసానాం= రాక్షసుల యొక్క, నిస్స్వనంచ=ధ్వనిని; తౌ=ఆ; శబ్దౌ=ధ్వనులను; ఉభౌ= రెంటిని; అతి=అతిక్రమించి; శుశ్రువే = వినఁబడెను.

వానరులకోలాహలంబును రాక్షసులరోదనధ్వనిని ఈ రెండుధ్వనులనుఅణఁచివేసి, రాముని జ్యానాదంబు, వినంబడినది. అని, తాత్పర్యము.

వానరోద్ఘుష్ట ఘోషశ్చ రాక్షసానాంచ నిస్స్వనః. ౩౭
జ్యాశబ్దశ్చాపి రామస్య త్రయం వ్యాప్య దిశో దశ

టీక॥వానరోద్ఘుష్టఘోషశ్చ= వానరుల యఱపులధ్వనియును ; రాక్షసానాం=రాక్షసులయొక్క;నిస్స్వనశ్చ= ధ్వనియును; రామస్య= రామునియొక్క;జ్యాశబ్దశ్చాపి = అల్లెత్రాటిధ్వనియును;త్రయం=మూఁడును; దశ=పదియయిన;దిశః=దిక్కులను; వ్యాప్య= వ్యాపించి;బభూవుః(అధ్యాహృతము)= వుండినవి.

వానరుల కోలాహలధ్వనియును రాక్షసులరోదనధ్వనియు, రాముని జ్యానాదంబును ఈమూఁడును, దశదిశలనువ్యాపించి చెలంగినవి.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య కార్ముకముక్తైశ్చ శరై స్తత్పుర గోపురమ్. ౩౮

కైలాస శృంగ ప్రతిమం వికీర్ణ మపత ద్భువి

టీక॥ తస్య = ఆరామునియొక్క; కాముకాః ముక్తైః = ధనుస్సునుండివిడువఁబడిన; శరైస్సైః = బాణములచేతను; కైలాసశృంగప్రతిమం=కైలాసశిఖరములవంటిశిఖరములుగల ; తత్పురగోపురం=ఆపట్టణముయొక్కద్వారము ; వికీర్ణం=వికటిగినదై; భువి = నేలయందు; అపతత్=పడెను.

ఆరాముఁడు ప్రయోగించినబాణంబులచేఁ గైలాసశిఖరసమానమగు నాలంకాపురిపురద్వారము, పగిలినేలంబడినది. అని, తాత్పర్యము.

తతో రామ శరాన్ దృష్ట్వా విమానేషు గృహేషుచ. ౩౫
సన్నాహో రాక్షసేంద్రాణాం తుముల స్సమపద్యత

టీక॥తతః=అంత; విమానేషు=విమానములయందు; గృహేషు= ఇండ్లయందును; రామశరాన్=రామునిబాణములను; దృష్ట్వా=చూచి; రాక్షసేంద్రాణాం= రాక్షసశ్రేష్ఠులకు; సన్నాహః=యుద్ధప్రయత్నము;తుములః=అధికముగా;సమపద్యత=కలిగెను.

అంత, రాక్షసులు, విమానంబులయందును గృహంబులయందును రామబాణంబులంజూచి, యధికంబుగా, యుద్ధసన్నాహముచేసిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తేషాం సన్నహ్యమానానాం సింహనాదంచ కుర్వతాం. ౪౦
శర్వరీ రాక్షసేంద్రాణాం రౌద్రీవ సమపద్యత

టీక॥తేషాం=ఆ ; రాక్షసేంద్రాణాం=రాక్షసశ్రేష్ఠులు; సన్నహ్యమానానాం= సన్నాహముసేయుచుండఁగా;సింహనాదంచ = సింహనాదమును;కుర్వతాం=చేయుచుండఁగా ; శర్వరీ=రాత్రి;రౌద్రీవ= ప్రళయకాలరాత్రివలె;సమపద్యత=ఉండెను.

ఆట్లు రాక్షసశ్రేష్ఠులు , యుద్ధసన్నాహము సేయుచు సింహనాదంబులుసేయఁగా,నారాత్రిప్రళయకాలరాత్రివలెనుండినది.అని, తాత్పర్యము.

ఆదిష్టా వానరేంద్రాస్తు సుగ్రీవేణ మహాత్మనా, ౪౧

టీక॥ వానరేంద్రాస్తు=వానరశ్రేష్ఠులును; మహాత్మనా=అధికమయిన ప్రభావముగల; సుగ్రీవేణ=సుగ్రీవుని చేత; ఆదిష్టాః=ఆజ్ఞాపింపఁబడిరి.

మహా పరాక్రమశాలియగు సుగ్రీవుండు, వానరోత్తములకిట్లు యాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆసన్నద్వార మాసాద్య యుధ్యధ్వం ప్లవగర్షభాః

టీక॥ ప్లవగర్షభాః = వానరోత్తములారా! ఆసన్నద్వారం=సమీపద్వారమును; ఆసాద్య=సమీపించి; యుధ్యధ్వం=పోరుఁడు.

వానరోత్తములారా! మీరలు, రావణాంతః పురంబునకు సమీపముననుండు ద్వారంబుఁజేరి యుద్ధము సేయుఁడు. అని, తాత్పర్యము.

యశ్చ వో వితథం కుర్యా త్తత్రతత్ర వ్యవస్థితః. ౪౨
స హంతవ్యోహి సంప్లుత్య రాజశాసన దూషకః

టీక॥ వః=మీలో; తత్రతత్ర= అచ్చటచ్చట; వ్యవస్థితః= ఉన్నట్టి; యశ్చ=ఎవ్వఁడును; వితథం=వ్యర్థమునుగా; కుర్యాత్=చేయునో; రాజశాసనదూషకః = రాజాజ్ఞనుమీఱునట్టి; సః=ఆవానరుఁడు; సంప్లుత్య= ఎగిరి; హంతవ్యోహి = చంపఁబడఁ దగినవాఁడే.

మీలో, నయ్యైస్థలంబులనుండువారలలో నెవ్వఁడుసియాజ్ఞప్రకారము నడవఁడో, అతని రాజాజ్ఞనుల్లంఘించి నందుకై తత్క్షణంబున, వధింపవలెను. అని, సుగ్రీవుండు, వానరులకాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

తేషు వానర ముఖ్యేషు దీప్తోల్కోజ్జ్వల పాణిషు. ౪౩
స్థితేషు ద్వారమాసాద్య రావణం మన్యు రావిశత్

టీక॥ దీప్తోల్కోజ్జ్వలపాణిషు= మండుచున్న దివిటీలచేఁ బ్రకాశించుచున్న

హస్తములుగల; తేషు=ఆ; వానరముఖ్యేషు=వానరశ్రేష్ఠులు; ద్వారం=వాకిలిని; ఆసాద్య=పొంది; స్థితేషు=నిలువఁగానే; రావణం=రావణుని; మన్యుః=కోపము; ఆవిశత్=పొందెను.

నుండుచున్న దివిటీలం జేతులం బట్టుకొని, యవ్వానరశ్రేష్ఠులు, ద్వారంబున నిలుచుండుటం జూడఁగానే, రావణునకుఁ గోపంబువచ్చెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య జృంభిత విక్షేపా ద్వ్యామిశ్రా వై దిశో దశ. ౪౪

టీక॥ తస్య = ఆరావణునియొక్క; జృంభితవిక్షేపాత్ = విజృంభించుటవలనను విదుర్చుటవలనను; దశః=పదియయిన; దిశః=దిక్కులును; వ్యామిశ్రాః=వ్యాకులములు; అభూవన్ (అభ్యావ్యాము)=అయినవి.

ఆరావణుండు, కోపావేశంబున, విజృంభించి, కాళ్లుఁ జేతులు విదుర్చుటకు, దశదిశలు వ్యాకులతం జెందినవి.

అని, తాత్పర్యము.

రూపవానివ రుద్రస్య మన్యు గాత్రేష్వదృశ్యత

టీక॥ రుద్రస్య=భయంకరుఁడయిన రావణునియొక్క; మన్యుః=కోపము; రూపవానివ=రూపముగలదివలె; గాత్రేషు=అవయవములయందు; అదృశ్యత=చూడఁబడెను.

భయంకరాకారుండగు నా రావణుని, యవయవములయందుఁ గోపము, రూపముగలదివలె, భయంకరంబయి చూపట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

స నికుంభంచ కుంభంచ కుంభకర్ణాత్మజా వుభౌ. ౪౫

ప్రేషయామాస సంక్రుద్ధో రాక్షసైః బహుభిస్సహ

టీక॥ సః=ఆరావణుఁడు; సంక్రుద్ధః=మిక్కిలియుఁ గోపించినవాఁడై; కుంభకర్ణాత్మజౌ=కుంభకర్ణునికొమరులయిన; నికుంభంచ = నికుంభునిని; కుంభంచ=కుంభుని; ఉభౌ= ఇద్దఱిని; బహుభిః=పెక్కండ్రగు; రాక్షసైస్సహ=రాక్షసులతోఁగూడ; ప్రేషయామాస=పంపెను.

ఆరావణుండు, పరమ కుపితుండై, కుంభకర్ణునిపుత్రులగునికుంభుని గుంభుని వీరల నిరువురను, పెక్కుండ్రు రాక్షసులతోడంగూడ యుద్ధంబున కంపెను. అని, తాత్పర్యము.

యూపాక్షః శ్శోణితాక్షశ్చ ప్రఘసః కంపన స్తథా. ౪౮
నిర్యయుః కౌంభకర్ణాభ్యాం సహ రావణ శాసనాత్

టీక॥ రావణశాసనాత్ = రావణునాజ్ఞవలన; యూపాక్షః = యూపాక్షుండును; శోణితాక్షశ్చ = శోణితాక్షుండును; ప్రఘసః = ప్రఘసుండును; తథా = అట్లు; కంపనః = కంపనుండు; కౌంభకర్ణాభ్యాంసహ = కుంభకర్ణునికొడుకులతోంగూడ; నిర్యయుః = వెడలిరి.

రావణునాజ్ఞవలన, యూపాక్షుండును శోణితాక్షుండును ప్రఘసుండును కంపనుండును, కుంభనికుంభులతోంగూడం, బోయిరి- అని, తాత్పర్యము.

శశాస నాదయన్ సర్వాన్ రాక్షసాన్ సుమహాబలాన్. ౪౯

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆరావణుండు; నాదయన్ = అఱచుచు; సుమహాబలాన్ = మిక్కిలియునధికమయిన బలముగల; రాక్షసాన్ = రాక్షసులను; సర్వాన్ = అందఱను; శశాస = ఆజ్ఞాపించెను.

రావణుండు, మఱియుంగోపంబున గట్టిగా నఱచుచు, మహాబలశాలులగు నారాక్షసులనందఱంజూచి, యిట్లని, యాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసా గచ్ఛతాద్యైవ జయధ్వం శీఘ్రమేవచ

టీక॥ రాక్షసాః = రాక్షసులారా! అద్యైవ = ఇప్పుడే; గచ్ఛత = పొండు. శీఘ్రమేవచ = శీఘ్రముగనే; జయధ్వం = జయింపుండు.

రాక్షసులారా! మీరలిప్పుడెపోయి, శీఘ్రంబునజయింపుండు అని, రావణుండు రాక్షసులకాజ్ఞాపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు చోదితా స్తేన రాక్షసా జ్వలితాయుధాః. ౪౮
లంకాయా నిర్యయు ర్వీరాః ప్రణదంతః పునః పునః

టీక॥ తతస్తు=అంతను ; వీరాః=పరాక్రమశాలులును;జ్వలితాయుధాః=ప్రకాశించుచున్న యాయుధములు గలవారలునగు; తే=ఆ; రాక్షసాః= రాక్షసులు; తేన=ఆరావణునిచేత; చోదితాః=ఆజ్ఞాపింపఁబడినవారలయి ; పునఃపునః=మాటిమాటికి; ప్రణదంతః=అఱచుచు; లంకాయాః=లంకనుండి;నిర్యయుః=వెడలిరి,

అంత, ఉత్తమంబులగు నాయుధములుధరించినవారలును బరాక్రమవంతులునగు నారాక్షసులు, రావణునాజ్ఞనువిని, మాటిమాటికిసింహనాదములుచేయుచు, లంకాపురినుండి వెడలిరి.

అని, తాత్పర్యము.

రక్షసాం భూషణస్థాభి ర్భాభి స్స్వాభిశ్చ సర్వశః. ౪౯
చక్రుస్తే సప్రభం వ్యోమ హరయ శ్చాగ్నిభిస్సహ

టీక॥ తే=ఆ; హరయశ్చ=వానరులును;అగ్నిభిస్సహ=అగ్నులతోఁగూడ; స్వాభిః=తమవైన;భాభిః (అధ్యాహృతము)=కాంతులచేతను ; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క ; భూషణస్థాభిః=ఆభరణములయందున్న; భాభిశ్చ=కాంతులచేతను; వ్యోమ= ఆకాశమును;సర్వశః=అంతటను;సప్రభం=కాంతితోఁగూడినదానిఁగా;చక్రుః=చేసిరి.

ఆవానరుల చేతులనుండునగ్నులకాంతులచేతను ఆరాక్షసుల భూషణములకాంతులచేతను, అప్పటియాకాశంబంతయు,ఎంతయు వెలింగినది.

అని, తాత్పర్యము.

తత్ర తారాధిపస్యాభా తారాణాంచ తథైవచ. ౫౦
తయో రాభరణస్థాచ బలయో ర్ద్యా మభాసయత్

టీక॥ తత్ర=అప్పుడు; తారాధిపస్య=చంద్రునియొక్కయు; తథైవచ=అట్లే; తారాణాంచ=నక్షత్రములయొక్కయు;ఆభా=కాంతియు; తయోః=

ఆ; బలయోః=సైన్యములయొక్క; ఆభరణస్థాచ=భూషణములయందుండు కాంతియు; ద్యాం= ఆకాశమును; అభాసయత్=ప్రకాశింపఁజేసెను.

అప్పుడు,ఉదయించినచంద్రునికాంతియు,నక్షత్రములకాంతియు, ఉభయసేనలయాభరణకాంతులును, ఆకాశమువెలిఁగించినవి.

అని, తాత్పర్యము.

చంద్రాభా భూషణాభాచ గృహాణాం జ్వలతాంచ భా. ౫౦
హరిరాక్షససైన్యాని భ్రాజయామాస సర్వతః

టీక॥ చంద్రాభా= చంద్రునికాంతియు; భూషణాభాచ= సొమ్ములకాంతియు; జ్వలతాం= ప్రకాశించుచున్న; గృహాణాం = ఇండ్లయొక్క; భాచ= కాంతియు; సర్వతః=అంతటను;హరిరాక్షససైన్యాని= వానరరాక్షససైన్యములను; భ్రాజయామాస= ప్రకాశింపఁజేసెను.

చంద్రునికాంతచేతను భూషణంబులకాంతిచేతను, మండుచుండు గృహంబులకాంతిచేతను అవ్వానర రాక్షససేనలు, మిక్కిలియుఁబ్రకాశించినవి.

అని, తాత్పర్యము.

తత్ర చోర్ధ్వగాం ప్రదీప్తానాం గృహాణాం సాగరః పునః. ౫౧
భాభి స్సంసక్తపాతాళ శ్చలోర్మిః శుశుభేఽధికమ్

టీక॥తత్ర=అప్పుడు; పునశ్చ=మఱియు,ఊర్ధ్వగాం=పైకి;ప్రదీప్తానాం=మండుచున్న;గృహాణాం = ఇండ్లయొక్క; భాభిః=కాంతులచేత; సంసక్తపాతాళః = సంబంధించినపాతాళముగలదియు;చలోర్మిః= కదలుచున్నయలలుగలదియునగు; సాగరః=సముద్రము; అధికం=మిక్కిలియు;శుశుభే= ప్రకాశించెను.

అప్పుడు,మఱియు, ఊర్ధ్వముఖంబుగామండుచున్నగృహంబుల కాంతులచేత, పాతాళంబువఱకులోఁతుగల తరంగసంకులంబగుసముద్రంబును,జెలిఁగెను. అని, తాత్పర్యము.

పతాకాధ్వజ సంసక్త ముత్తమాసి పరశ్వధమ్. ౫౨

భీమాశ్వ రథ మాతంగం నానాపత్తి సమాకులమ్
దీప్త శూల గదాఖడ్గ ప్రాసతోమర కార్ముకమ్. ౫౪
తద్రాక్షస బలం ఘోరం భీమవిక్రమ పౌరుషమ్
దదృశే జ్వలిత ప్రాసం కింకిణీ శతనాదితమ్. ౫౫
హేమ జాలాచిత భుజం వ్యామిశ్రిత పరశ్వధమ్
వ్యాఘూర్ణిత మహాశస్త్రం బాణసంసక్త కార్ముకమ్. ౫౬
గంధమాల్య మధూత్సేక సమ్మోదిత మహానిలమ్
ఘోరం శూర జనాకీర్ణం మహాంబుధర నిస్స్వనమ్. ౫౭

టీక॥ పతాకాధ్వజసంసక్తం=వట్టి పెక్కెములతోను రాజ చిహ్నములు వ్రాసిన పెక్కెములతోను గూడినదియు; ఉత్తమాసిపరశ్వధం= శ్రేష్ఠములయినకత్తిగొడ్డళ్లుగలదియు; భీమాశ్వరథమాతంగం=భయంకరములయిన గుఱ్ఱములును రథములును ఏనుగులునుగలదియు; నానాపత్తిసమాకులం=నానావిధములయిన కాల్బంటులచేత నిండినదియు; దీప్తశూలగదాఖడ్గప్రాసతోమరకార్ముకం= ప్రకాశించుచున్న శూలములును గదలును ఖడ్గములును ఈటెలును బల్లెములును ధనుస్సులును గలదియు; ఘోరం = భయంకరమును; భీమవిక్రమపౌరుషం = భయంకరమయిన పరాక్రమమును పౌరుషంబును గలదియు; జ్వలితప్రాసం = ప్రకాశించుచున్నయీటెలుగలదియు; కింకిణీశతనాదితం = చిఱుగంటలనూఱులచే ధ్వనింపజేయబడినదియు; హేమజాలాచితభుజం= బంగారుసమూహముచే వ్యాపింపబడిన భుజంబులు గలదియు; వ్యామిశ్రితపరశ్వధం= సానబెట్టబడినగొడ్డళ్లుగలదియు; వ్యాఘూర్ణితమహాశస్త్రం = త్రిప్పబడినగొప్పయాయుధములుగలదియు; బాణసంసక్తకార్ముకం=బాణములతోఁగూడినధనుస్సుగలదియు; గంధమాల్యమధూత్సేకసంమోదితమహానిలం=గంధములచేత పుష్పమాలికలచేతను మద్యోత్సేకచేతను సువాసితమయిన పెనుగాలిగలదియు; ఘోరం=భయంకరంబును, ("మిక్కిలియు భయంకరము" అనియుండుటచే రెండు మార్లు చెప్పఁబడినది); శూర

జనాకీర్ణం= శూరజనులచే వ్యాపింపఁబడినదియు; మహాంబుధరనిస్స్వనం= గొప్పమేఘముయొక్క ధ్వనివంటి ధ్వనిగలదియునగు, తత్=ఆ; రాక్షసబలం= రాక్షససేన; దదృశే=చూడఁబడెను.

అప్పుడు, భయంకరాకారంబగు రాక్షససైన్యము, పట్టెపెక్కుములతోను రాజచిహ్నచిత్రితంబులగు పెక్కుములతోనుంగూడి, భయంకరంబులగు నేనుంగులుగుఱ్ఱంబులురథంబులుంగలిగి, నానావిధవేషాయుధధరులగు పదాతులతోనొప్పుచు, శూలంబులను గదలను ఖడ్గంబులను ప్రాసంబులను దోమరంబులను ధనుస్సులను గ్రిగొడ్డళ్లను గొడ్డళ్లను ధరిన్చి, మహాయుధంబుల గిఱగిఱం ద్రిప్పుచున్న, మహావీరులతోఁగూడి, కాంచనాలంకృతంబులగు భుజంబులతో నొప్పుచు, బాణంబులు సంధించినధనుస్సులుగలిగి, రథంబులందలి చిఱుగంటలు మ్రోయ, గంధమాల్యంబుల యొక్కయు వీరపానంబుగాఁ ద్రావఁబడిన మద్యంబుయొక్కయు వాసనలగు బాళించుచుఁ దెను గాలివీవ, భయంకరంబయి, మహాశూరులతోఁగూడినదై, మహామేఘంబువలెఁ గర్జించుచు, నెంతయుఁ జూడనొప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తం దృష్ట్వా బలమాయాంతం రాక్షసానాం సుదారుణమ్
సంచచాల ప్లవంగానాం బలముచ్చై ర్ననాదచ. ౫౮

టీక॥ ప్లవంగానాం=వానరులయొక్క; బలం=సైన్యము; ఆయాంతం = వచ్చుచున్న; సుదారుణం = మిక్కిలి యుభయంకరమునైన; తత్ =ఆ; రాక్షసానాం=రాక్షసులయొక్క; బలం= సైన్యమును; దృష్ట్వా=చూచి; సంచచాల=మిక్కిలియుఁజలించెను. ఉచ్చైః= గట్టిగా; ననాదచ= అఱచెను.

వానరసైనికులు, భయంకరాకారంబగు రాక్షససేనవచ్చుటంజూచి, ఉచ్చైర్నాదంబున, గర్జింపుచుఁగదలెను. అని, తాత్పర్యము.

జవేనాప్లుత్య చ పున స్తద్బలం రక్షసాం మహత్
అభ్యయా త్ప్రత్యరి బలం పతంగా ఇవ పావకమ్. ౫౯

టీక॥ మహత్= గొప్పదగు; తత్=ఆ; రక్షసాం= రాక్షసులయొక్క; బ

లం=సైన్యము; పునః=మఱియు; జవేన=వేగముచేత; ఆప్లుత్య=ఎగిరియు; అరిబలం(ప్రతి=శత్రు)బలమునుగూర్చి; పతంగాః=శలభములు; పావకమివ=అగ్నినిగూర్చినవలె; అభ్యాయాత్=పోయెను.

ఆరాక్షసులమహాసేనయు, వేగంబునడుముకుచు, శలభంబులు అగ్నిపైకిం బోవునట్లు, వానరసేనపైకిం బోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

తేషాం భుజ పరామర్శ వ్యామృష్ట పరిఘాశని
రాక్షసానాం బలం శ్రేష్ఠం భూయస్తర మశోభత. ౭౦

టీక॥ తేషాం = ఆరాక్షసులయొక్క; భుజపరామర్శవ్యామృష్టపరిఘాశని=బాహువుల తాకుటచేతం దుడువంబడినయినుపకట్టియలునువజ్రములునుగలదియు; శ్రేష్ఠం=ఉత్తమమునగు; రాక్షసానాం=రాక్షసులయొక్క; బలం=సేన; భూయస్తరం = మిక్కిలియునధికముగా; అశోభత=ప్రకాశించెను.

ఎప్పుడును ఆరాక్షసుల భుజములయందు, రాపిడిగలుగుటవలన, సానబెట్టంబడినట్లు తళతళంబ్రకాశించుచుండు పరిఘంబులును వజ్రాయుధంబులునుంగలిగియు ఉత్తమంబగునారాక్షససేనమెంతయుంబ్రకాశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తత్రోన్మత్తా ఇవోత్పేతు ర్హరయోఽథ యుయుత్సవః
తరు శైలై రభిఘ్నంతో ముష్టిభిశ్చ నిశాచరాన్. ౭౧

టీక అథ=అంత; తత్ర=అప్పుడు; హరయః=వానరులు; యుయుత్సవః=యుద్ధముసేయఁగోరువారలయు; తరుశైలైః= వృక్షములచేతను బ్వతములచేతను; ముష్టిభిశ్చ=పిడికిళ్లచేతను; నిశాచరాన్=రాక్షసులను; అభిఘ్నంతః=కొట్టుచు; ఉన్మత్తాఇవ=పిచ్చిపట్టినవారువలె; ఉత్పేతుః=ఎగిరిరి.

అంత, నప్పుడు, వానరులు, యుద్ధోత్సాహులై, పిచ్చిపట్టినట్లు ఎగురుచు, బ్వతంబులచేతను పిడికిళ్లచేతను రాక్షసులం బ్రహరించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తత్రైవా పతతాం తేషాం కపీనా మసిభి శ్శితైః
శిరాంసి సహసా జహ్రూ రాక్షసా భీమదర్శనాః. ౬౨

టీక॥ భీమదర్శనాః=భయంకరములయినచూచుటగల; రాక్షసాః=రాక్షసులు; తత్రైవ=అట్లె; ఆపతతాం=వచ్చుచున్న; తేషాం=ఆ; కపీనాం=వానరులయొక్క; శిరాంసి=తలలను; శితైః=కఱకులయిన; అసిభిః=కత్తులచేత; సహసా=శీఘ్రమున; జహ్రూః=హరించిరి.

భయంకరాకారులగు, నారాక్షసులు, వానరులు తమపైకివచ్చినంతనె వారలశిరస్సులను, తీక్ష్ణంబులగు ఖడ్గంబులచేఁ, దటాలున ఖండించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

దశనైర్హృత కర్ణాశ్చ ముష్టినిష్పిష్ట మస్తకాః
శిలాప్రహార భగ్నాంగా విచేరు స్తత్ర రాక్షసాః. ౬౩

టీక॥ తత్ర=ఆయ్యుద్ధమునందు; రాక్షసాః=రాక్షసులు; దశనైః=పండ్లచేత; హృతకర్ణాశ్చ=హరింపఁబడినచెవులుగలవారలును; ముష్టినిష్పిష్టమస్తకాః=పిడికిలిచేఁ బగులఁ గొట్టఁబడిన తలలుగలవారలును; శిలాప్రహారభగ్నాంగాః= ఱాళ్ళచేఁ గొట్టుటచే తవిఱిగిన యవయవములు గలవారలునై; విచేరుః=తిరిగిరి.

ఆయ్యుద్ధమునందు, రాక్షసులు, కొందఱు వానరులచేఁ గొఱికివేయఁబడిన చెవులుగలవారలును గొందఱుపిడికిటిపోటులచేఁ బగులఁగొట్టఁబడిన తలలుగలవారలును గొందఱు శిలాప్రహారంబుల విఱువఁబడిన యవయవములు గలవారలును, అయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తత్రైవాప్యపరే తేషాం కపీనా మభిలక్షితాః
ప్రవీరా నభితో జఘ్నూ రాక్షసానాం తరస్వినామ్. ౬౪

టీక॥ తత్రైవాపి=అట్లె; తేషాం=ఆ; కపీనాం=వానరులలో; అభిలక్షితాః=ప్రసిద్ధులగువారలు; అపరే=మఱికొందఱు; అభితః=అంతటను; తర

స్వినాం= బలవంతులగు; రాక్షసానాం=రాక్షసులలో; ప్రవీరాన్= మిక్కిలియుపీరులను; జఘ్నుః=వధించిరి.

అట్లు, వానరోత్తములు, మఱికొందఱు, బలవంతులగు రాక్షసులలోపల మేటులగువారలఁ బెక్కండ్రను వధించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తత్రైవాప్యపరే తేషాం కపీనా మసిభి శ్శితైః
హరివీరా న్నిజఘ్నుశ్చ ఘోరరూపా నిశాచరాః. ౬౫

టీక॥ తత్రైవాపి=అట్లే; ఘోరరూపాః= భయంకరమయినయాకారము గల; నిశాచరాః=రాక్షసులు; అపరే= మఱికొందఱు; తేషాం=ఆ; కపీనాం= వానరులలో; హరివీరాన్= వీరులయినవానరులను; శితైః=కఱకులయిన; అసిభిః=కత్తులచేత; నిజఘ్నుశ్చ= వధించిరియు.

అట్లే, భయంకరాకారులగు రాక్షసులును గొందఱు, అవ్వానరులలో మేటులగువీరులను, తీక్ష్ణఖడ్గంబులచే, వధించిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఘ్నంత మన్యం జఘానాన్యః పాతయంత మపాతయత్
గర్హమాణం జగర్హాన్యో దశంత మపరో దశత్ ౬౬

టీ॥ అన్యః= మఱియొకఁడు; ఘ్నంతం=కొట్టుచున్న; అన్యం=మఱియొకని; జఘాన=కొట్టెను. పాతయంతం=పడఁద్రోయుచున్నవాని; అపాతయత్=పడఁద్రోసెను. అన్యః= మఱియొకఁడు; గర్హమాణం= నిందించుచున్నవాని; జగర్హ=నిందించెను. అపరః=మఱియొకఁడు; దశంతం=కొఱుకుచున్నవాని; అదశత్=కొఱికెను.

అయ్యుద్ధంబున, ఒకఁడు, తన్నుఁగొట్టవచ్చువానిం గొట్టెను; మఱియొకఁడు తన్నుఁబడఁద్రోయువానిం బడఁద్రోసెను; మఱియొకఁడు తన్నునిందించువాని నిందించెను; మఱియొకఁడు, తన్నుఁగొఱుకువానిం గొఱికిపెట్టెను.

అని, తాత్పర్యము.

దేహీత్యన్యో దదాత్యన్యో దదామీత్యపరః పునః

కింక్లేశయసి తిష్ఠేతి తత్రాన్యోన్యం బభాషిరే. ౬౭

టీక॥ అన్యః=మఱియొకఁడు; శేహీతి=ఇమ్మనియు; అన్యః = మఱియొకఁడు; దదాతి(ఇతి)=ఇచ్చుచున్నవాఁడనియు; అపరఃపునః= మఱియొకఁడును; దదామీతి= ఇచ్చుచున్నాననియు; కిం=ఎందుకు; క్లేశయసి= శ్రమపెట్టుకొనుచున్నావు; తిష్ఠ=నిలువుము; ఇతి = అనియు; తత్ర=ఆయుద్ధమునందు; అన్యోన్యం=ఒండొరులనుగూర్చి; బభాషిరే=పలికిరి.

ఒకఁడు, "నన్నుఁగొట్టు" మనియు, మఱియొకఁడు, "ఇదిగోకొట్టుచున్నాఁ" డనియు, మఱియొకఁడు "ఇదిగోకొట్టెద" ననియు, మఱియొకండు "ఇట్లెందుకు కష్టపడెదవు? నాయెదుటనిలు" వనియు, నిట్లు, ఆయుద్ధంబున, ఒకరితోనొకరు, వీరాలాపంబులాడిరి. అని, తాత్పర్యము.

విప్రలంబిత వస్త్రంచ విముక్తకవచాయుధమ్
సముద్యత మహాప్రాసం యష్టిశూలాసి సంకులమ్. ౬౮
ప్రావర్తత మహారౌద్రం యుద్ధం వానరరక్షసామ్

టీక॥ వానరరక్షసాం=వానరరాక్షసులయొక్క; యుద్ధం=పోరు; విప్రలంబితవస్త్రంచ= వేలుకాడువస్త్రములు గలుగునట్లుగాను; విముక్తకవచాయుధం= విడువఁబడినకవచములును ఆయుధములునుగలుగునట్లుగాను; సముద్యత మహాప్రాసం= పట్టఁబడినగొప్పయీటెలు గలుగునట్లుగాను; యష్టిశూలాసిసంకులం = యష్టులతోను శూలములతోను కత్తులతోను నిండినట్లుగాను; మహారౌద్రం = మహాభయంకరముగాను; ప్రావర్తత=జరిగెను.

అప్పుడు, వానరరాక్షసులు, కట్టువస్త్రములువీడ వేనికవచంబులును దొలఁగ, నాయాయుధంబులు జాఱిపడఁ, బ్రాసయష్టిశూలఖడ్గంబులతో యుద్ధంబు సేయఁ, బోరు ఘోరంబయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

వానరాన్ దశ సప్తేతి రాక్షసా జఘ్నురాహవే. ౬౯
రాక్షసాన్ దశసప్తేతి వానరాశ్చాభ్యపాతయన్

టీక॥ఆహవే=యుద్ధమునందు; రాక్షసాః=రాక్షసులు; వానరాన్=వానరులను; దశ=పదిమందిని; సప్త=ఏడుగురను; ఇతి=ఇట్లు; జఘ్నుః=వధించిరి. వానరాశ్చ=వానరులును; రాక్షసాన్=రాక్షసులను; దశ=పదిమందిని; సప్త=ఏడుగురను; ఇతి=ఇట్లు; అభ్యపాతయన్=పడఁద్రోసిరి.

ఆయుద్ధమునందు, రాక్షసులు, వానరులను, పదుగురను, ఏడుగురను, ఇట్లు, వధించిరి; అట్లు, వానరులును, రాక్షసులను, పదుగురను, ఏడుగురను ఇట్లు వధించిరి. అని, తాత్పర్యము.

విస్రస్తకేశవసనం విధ్వస్తకవచధ్వజమ్. ౭౦
బలం రాక్షసమాలంబ్య వానరాః పర్యవారయన్

టీక॥వానరాః=వానరులు; విస్రస్తకేశవసనం=వీడిన వెండ్రుకలును వస్త్రములును గలదియు; విధ్వస్తకవచధ్వజం=నశించిన కవచములును టెక్కెములును గలదియునగు; రాక్షసం=రాక్షససంబంధియగు; బలం=సైన్యమును; ఆలంబ్య=ఆశ్రయించి; పర్యవారయన్=పరివేష్టించిరి.

తలవెండ్రుకలును వీడిన వస్త్రంబులు గలిగి, కవచంబులు ఛిన్నంబులయి ధ్వజంబులు భగ్నంబులయి కలఁతనొందియున్న రాక్షససేనను, వానరులు చుట్టుముట్టిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, పంచసప్తతితమస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ పంచసప్తతితమసర్గటీక, ముగిసినది.

శ్రీ

షట్సప్తతితమసర్గప్రారంభః.

ప్రవృత్తే సంకులే తస్మిన్ ఘోరే వీరజనక్షయే
అంగదః కంపనం వీర మాససాద రణోత్సుకః. ౧

టీక॥ సంకులే = నిరంతరమయిన; ఘోరే = భయంకరమయిన; తస్మిన్ = ఆ; వీరజనక్షయే = వీరులగుజనులనాశము; ప్రవృత్తే = జరుగుచుండఁగా; రణోత్సుకః = యుద్ధమునందుత్సాహముగల; అంగదః = అంగదుఁడు; వీరం = పరాక్రమవంతుఁడగు; కంపనం = కంపనుని; ఆససాద = సమీపించెను.

అట్లు నిరంతరంబుగా ననేకవీరులనశింపఁజేయునట్టి భయంకరమయిన యుద్ధంబగుటయు, యుద్ధోత్సాహంబువ, నంగదుండు, వీరుఁడగు కంపనునిమీఁదికిఁ బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆహూయ సోంగదం కోపా త్తాడయామాస వేగితః
గదయా కంపనః పూర్వం సచచాల భృశాహతః. ౨

టీక॥ సః = ఆ; కంపనః = కంపనుఁడు; అంగదం = అంగదుని; ఆహూయ = పిలిచి; కోపాత్ = కోపమువలన; వేగితః = వేగముగలవాఁడై; పూర్వం = ముందు; గదయా = గదచేత; తాడయామాస = కొట్టెను; సః = ఆ యంగదుఁడు; భృశాహతః = మిక్కిలియుఁగొట్టఁబడినవాఁడై; చచాల = చలించెను.

ఆ కంపనుఁడు, కోపంబున, మహావేగుండై, యంగదుని రమ్మురమ్మని పిలిచి, ముందతని గదచేఁ బ్రహరింప, నయ్యంగదుండును, ఆ దెబ్బచే బిగితుండై, మూర్ఛిల్లెను. అని, తాత్పర్యము.

ససంజ్ఞాం ప్రాప్య తేజస్వీ చిక్షేప శిఖరం గిరేః
అర్దితశ్చ ప్రహారేణ కంపనః పతితో భువి. ౩

టీక॥ తేజస్వీ = అధికమయినపరాక్రమముగల; సః = ఆయంగదుఁడు; సంజ్ఞాం = తెలివిని; ప్రాప్య = పొంది; గిరేః = పర్వతముయొక్క; శిఖరం = శృంగమును; చిక్షేప = వేసెను. కంపనః = కంపనుండు; ప్రహారేణ = దెబ్బచేత; అర్దితః = పీడితుండునై; భువి = నేలయందు; పతితః = పడెను.

మహాపరాక్రమశాలియగు నంగదుండు, అంతం దెలివొంది, ఒకపర్వతశిఖరంబుఁ బెకలించి, కంపనునిపై నేయ, నతండు, మృతుండై, నేలంగూలెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు కంపనం దృష్ట్వా శోణితాక్షో హతం రణే
రథేనాభ్యపతత్ క్షిప్రం తత్రాంగద మభీతవత్. ౪

టీక॥ తతస్తు = అంతను; శోణితాక్షః = శోణితాక్షుఁడు; రణే = యుద్ధమునందు; హతం = చంపఁబడిన; కంపనం = కంపనుని; దృష్ట్వా = చూచి; తత్ర = అచ్చటను; అభీతవత్ = భయములేనట్లుగా; అంగదం = అంగదునిగూర్చి; క్షిప్రం = శీఘ్రముగా; రథేన = రథముచేత; అభ్యపతత్ = పఱుగెత్తెను.

అంత, శోణితాక్షుండు, కంపనుండు యుద్ధంబున హతుండగుటం జూచి, నిర్భయంబుగా, నంగదునిమీఁదికి, రథంబుఁ దోలించెను.

అని, తాత్పర్యము.

సోంగదం నిశితై ర్బాణై స్తదావివ్యాధ వేగితః
శరీరదారణై స్తీక్ష్ణైః కాలాగ్ని సమవిగ్రహైః. ౫

టీక॥ తదా = అప్పుడు; సః = ఆశోణితాక్షుఁడు; వేగితః = వేగముగలవాఁడై, శరీరదారణైః = దేహమును భేదించునవియు; తీక్ష్ణైః = కఱకులయినవియు; కాలాగ్నిసమవిగ్రహైః = ప్రళయకాలాగ్నియొక్క రూపము వంటి రూపముగలవియునగు; నిశితైః = భయంకరములయిన; బాణైః = బాణములచేత; అంగదం = అంగదుని; వివ్యాధ = కొట్టెను.

అప్పుడు, శోణితాక్షుఁడు, మహావేగంబున, శరీరభేదనంబులును తీక్ష్ణంబు

లును ప్రలయకాలానల సమానంబులు
ను మహాభయంకరంబులునగు బాణం
బులచేనంగదునిఁ బ్రహరించెను.
అని, తాత్పర్యము.

క్షురక్షురప్రై ర్నారాచై ర్వత్సదంతై శ్శిలీముఖైః
కర్ణిశల్య విపాఠైశ్చ బహుభి ర్నిశితై శ్శరైః. ౮
అంగదః ప్రతివిద్ధాంగో వాలిపుత్రః ప్రతాపవాన్
ధనురగ్ర్యం రథం బాణాన్ మమర్ద తరసా బలీ. ౭

టీక॥ వాలిపుత్రః=వాలియొక్క కొడుకును ; ప్రతాపవాన్=అధికమయిన పరాక్రమముగలవాఁడును ; బలీ=అధికమయినబలముగలవాఁడునగు ; అంగదః=అంగదుఁడు ; క్షురక్షురప్రైః = మంగలికత్తివంటి బాణములచేతను అర్ధచంద్రాకారబాణములచేతను; నారాచైః= అంతయునినుపవైనబాణములచేతను; వత్సదంతైః= దూడయొక్క దంతములవంటి బాణములచేతను; శిలీముఖైః = కంకపక్షితాకొక్కలవంటిముఖములుగలబాణములచేతను; కర్ణిశల్యవిపాఠైశ్చ=రెంపప్రక్కలను చెవులుగలబాణములచేతను, సగముఇనుపవైనబాణములచేతను గన్నేటియాకు కొనవంటిబాణములచేతను; బహుభిః = పెక్కులయిన; నిశితైః= కఱకులయిన; శరైః=బాణములచేతను ; ప్రతివిద్ధాంగః= కొట్టఁబడినయవయవములు గలవాఁడై; అగ్ర్యం=శ్రేష్ఠమయిన; ధనుః=ధనుస్సును; రథం=రథమును;బాణాన్=బాణములను; మమర్ద = మర్దించెను.

వాలికొమారుండును మహాపరాక్రమశాలియు మహాబలుండునగు నంగదుండు, శోణితాక్షుండు ప్రయోగించిన మంగలకత్తివంటిబాణంబులచేతను అర్ధచంద్రాకారబాణంబులచేతను అంతయునినుమునఁజేయఁబడిన బాణంబులచేతను వత్సదంతాకారబాణంబులచేతనుకంకపత్త్రాకార బాణంబులచేతనుభయపార్శ్వంబులఁ గర్ణంబులుగలబాణంబులచేతను సగమునినుమునఁజేయఁబడిన బాణంబులచేతను గరవీరపత్త్రాగ్రసదృశంబులచేతను మఱియుం బెక్కుకఱకు బాణంబులచేతను దాడి

తుండై, ఆశోణితాక్షునియుత్తమంబగు ధనుస్సును రథంబును బాణంబులను నుగ్గుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

శోణితాక్ష స్తతః క్షిప్ర మసిచర్మ సమాదదే
ఉత్పపాత దివం క్రుద్ధో వేగవా నవిచారయన్. ౮

టీక॥ తతః=అంత; శోణితాక్షః=శోణితాక్షుఁడు; క్షిప్రం=శీఘ్రముగా; అసిచర్మ=వాలునువలుకను; ఆదదే=గ్రహించెను. క్రుద్ధః=కోపించినవాఁడై; వేగవాన్=అధికమయినవేగము గలవాఁడై; అవిచారయన్=విచారింపనివాఁడై; దివం=ఆకాశమునుగూర్చి; ఉత్పపాత=ఎగిరెను.

అంత, శోణితాక్షుండు, కుపితుండై వాలును డాలునుంగొని, యెంతమాత్రము విచారము సేయక, మహావేగంబునను నాకాశంబునకు, ఎగసెను.

అని, తాత్పర్యము.

తం క్షిప్రతర మాప్లుత్య పరామృశ్యాంగదో బలీ
కరేణ తస్య తం ఖడ్గం సమాచ్ఛిద్య ననాద చ. ౯

టీక॥ బలీ=అధికమయినబలముగల; అంగదః=అంగదుఁడు; క్షిప్రతరం=మిక్కిలియుశీఘ్రముగా; ఆప్లుత్య=ఎగిరి; తం=ఆశోణితాక్షుని; పరామృశ్య=పట్టుగొని; కరేణ=చేతిచేత; తస్య=ఆశోణితాక్షునియొక్క; తం=ఆ; ఖడ్గం=కత్తిని; సమాచ్ఛిద్య=పెఱికికొని; ననాద చ=అఱచెను.

మహాబలుండగు నంగదుండు, అతనికన్ననధిక వేగంబున నాకాశంబున కుద్గమించి, యాశోణితాక్షునిం బట్టుకొని, యాతనిచేతిమహాఖడ్గంబు నూడిసి పెఱికికొని, సింహనాదంబు గావించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్యాం సఫలకే ఖడ్గం నిజఘాన తతోంగదః
యజ్ఞోపవీతవ చ్చైనం చిచ్ఛేద కపికుంజరః. ౧౦

టీక॥ తతః=అంత; అంగదః=అంగదుఁడు; తస్య=ఆశోణితాక్షునియొక్క;

అంసఫలకే=పలకవంటిభుజమునందు; ఖడ్గం=కత్తిని;నిజఘాన=కొట్టెను. కపికుంజరః= వానరశ్రేష్ఠుడగు నంగదుడు; ఏనం=ఈశోణితాక్షుని; యజ్ఞోపవీతవచ్చ-యజ్ఞోపవీతమువలెను;చిచ్ఛేద=నఱకెను.

అంత,వానరోత్తముడగునంగదుండు,ఆశోణితాక్షునిభుజశిఖరంబున, ఖడ్గంబుచే,యజ్ఞోపవీతంబులాగున ఛేదించెను. అని, తాత్పర్యము.

తం ప్రగృహ్య మహాఖడ్గం వినద్యచ పునఃపునః
వాలిపుత్రోఽభి దుద్రావ రణశీర్షే పరానరీన్. ౧౧

టీక॥వాలిపుత్రః= వాలికుమారుడగునంగదుడు;రణశీర్షే= యుద్ధాగ్రమునందు;తం=ఆ;మహాఖడ్గం= గొప్పకత్తిని;ప్రగృహ్య= గ్రహించి;పునఃపునః= మాటిమాటికి;వినద్యచ= అఱచియు;అపరాన్=ఇతరులయిన;అరీన్= శత్రువులనుగూర్చి;అభిదుద్రావ= పరుగెత్తెను.

వాలికుమారుండగు నంగదుండు,అమ్మహాఖడ్గంబుగ్రహించి , మాటిమాటికి సింహనాదంబులుసేయుచు, యుద్ధంబున,నితరరాక్షసులపైకిబోయెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఆయసీంతు గదాం వీరః ప్రగృహ్య కనకాంగదః
శోణితాక్ష స్సమావిధ్య తమేవా నుపపాతహ. ౧౨

టీక॥కనకాంగదః = బంగారుబాహుపురులుగలవాడును;వీరః= పరాక్రమవంతుడునగు ; శోణితాక్షస్తు= శోణితాక్షుడును; ఆయసీం= ఇనుపదైన;గదాం=గదను; ప్రగృహ్య= గ్రహించి;సమావిధ్య=త్రిప్పి;తమేవ= అయ్యంగదునే;అనుపపాత= వెంబడించెను ("హ"అనునది పాదపూరణార్థము).

బంగారు బాహుపురులు ధరించియుండు వీరుండగు శోణితాక్షుండును, ఇనుపగదనుగ్రహించి గిఱగిఱం ద్రిప్పుచు,నాయంగదునివెంబడించెను.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రజంఘ సహితో వీరో యూపాక్షస్తు తతో బలీ
రథేనాభియయౌ క్రుద్ధో వాలిపుత్రం మహాబలమ్. ౧౩

టీక॥ తతః=అంత; బలీ= బలవంతుండగు; వీరః = పరాక్రమశాలియయిన; యూపాక్షస్తు= యూపాక్షుండును; క్రుద్ధః=కుపితుండై; ప్రజంఘసహితః= ప్రజంఘునితోఁగూడినవాఁడై; రథేన= రథముచేత; మహాబలం= అధికమయిన బలముగల; వాలిపుత్రం= అంగదునిగూర్చి; అభియయౌ=పోయెను.

అంత, బలవంతుఁడును బరాక్రమశాలియునగు యూపాక్షుండు, కుపితుండై, ప్రజంఘుండుతోఁ ద్రుడ, మహాబలశాలియగు నంగదునిపై రథంబుఁదోలించెను. అని, తాత్పర్యము.

తయోర్మధ్యే కపిశ్రేష్ఠః శోణితాక్ష ప్రజంఘయోః
విశాఖయో ర్మధ్యగతః పూర్ణచంద్ర ఇవాభవత్. ౧౪

టీక॥ కపిశ్రేష్ఠః=వానరశ్రేష్ఠుఁడగు నంగదుఁడు; తయోః=ఆ; శోణితాక్ష ప్రజంఘయోః= శోణితాక్షునియొక్కయు ప్రజంఘునియొక్కయు; మధ్యే= నడుమ; విశాఖయోః= విశాఖానక్షత్రములయొక్క; మధ్యగతః= నడుమనొందిన; పూర్ణచంద్రఇవ=నిండుచంద్రుఁడువలె; అభవత్=ఉండెను.

వానరశ్రేష్ఠుఁడగునంగదుఁడు, ఆశోణితాక్షప్రజంఘులనడుమ, విశాఖానక్షత్రముల రెండింటినడుమనుండు పూర్ణచంద్రునిభంగిఁ దేజరిల్లెను.

అని, తాత్పర్యము.

అంగదం పరిరక్షంతౌ మైందో ద్వివిద ఏవచ
తస్య తస్థతు రభ్యాశే పరస్పర దిదృక్షయా. ౧౫

టీక॥ మైందః=మైందుఁడును; ద్వివిదఏవచ=ద్వివిదుఁడును; అంగదం=అంగదుని; పరిరక్షంతౌ = రక్షించువారలయి; పరస్పరదిదృక్షయా=ఒండొరులజూడనిచ్ఛచేత; తస్య=ఆయంగదునియొక్క; అభ్యాశే=సమీపమునందు;

తస్థతుః=నిలిచిరి.

మైందుండును ద్వివిదుండును, అంగదునిరక్షణార్థమయి, యుద్ధము సేయంగోరి, యంగదునిసమీపంబున నిలిచిరి. అని, తాత్పర్యము.

అభిపేతు ర్మహాకాయాః ప్రతియత్తా మహాబలాః
రాక్షసా వానరాన్ రోషా దసిచర్మ గదాధరాః. ౧౬

టీక॥ మహాకాయాః= గొప్పదేహముగలవారలును; మహాబలాః= అధికమయినబలముగలవారలునగు; రాక్షసాః=రాక్షసులు; ప్రతియత్తాః=సన్నద్ధులయి; అసిచర్మగదాధరాః= వాలునుడాలును గదలనుధరించిన వారలయి; రోషాత్=కోపమువలన; వానరాన్=వానరులనుగూర్చి; అభిపేతుః= పోయిరి.

భయంకరాకారులును మహాబలశాలులునగునా రాక్షసులు, యుద్ధసన్నద్ధులయి, కత్తులను డాలులను గదలను దాల్చి, మహారోషంబున, వానరులపై కడలిరి. అని, తాత్పర్యము.

త్రయాణాం వానరేంద్రాణాం త్రిభీ రాక్షసపుంగవైః
సంసక్తానాం మహద్యుద్ధ మభవ ద్రోమహర్షణమ్. ౧౭

టీక॥వానరేంద్రాణాం= వానరోత్తములు; త్రయాణాం= ముగ్గురును; త్రిభిః=ముగ్గురయిన; రాక్షసపుంగవైః= రాక్షసశ్రేష్ఠులతో; సంసక్తానాం=చేరినవారలుకాగా; రోమహర్షణం= వెండ్రుకలను గగుర్పాటు నొందునట్లుచేయునట్టి; మహత్= గొప్పదగు; యుద్ధం=పోరు; అభవత్=అయ్యెను.

అంగద ద్వివిద మైందులు ముగ్గురు వానరోత్తములును, ప్రజంఘయూపాక్షశోణితాక్షులుముగ్గురి రాక్షసులతోనుండలపడ,నప్పుడు, రోమహర్షణంబగుమహాయుద్ధంబయ్యెను.

అని, తాత్పర్యము.

తేతు వృక్షాన్ సమాదాయ సంప్రచిక్షిపు రాహవే

ఖడ్గేన ప్రతిచిచ్ఛేద తాన్ ప్రజంఘో మహాబలః. ౧౮

టీక॥ తే తు=ఆవానరులును ; ఆహవే=యుద్ధమునందు ; వృక్షాన్=చెట్లను; సమానీయ=తెచ్చి; సంప్రచిక్షిపుః=వేసిరి. మహాబలః=అధికమయినబలముగల; ప్రజంఘః=ప్రజంఘుఁడు; తాన్=ఆవృక్షములను; ఖడ్గేన=కత్తిచేత; ప్రతిచిచ్ఛేద=నఱకెను.

ఆవానరులు, యుద్ధంబున, రాక్షసులపై, వృక్షంబులం దెచ్చి వేయ, మహాబలశాలియగు ప్రజంఘుండు, ఖడ్గంబున నా వృక్షంబుల ఛేదించెను.

అని, తాత్పర్యము.

రథా నశ్వాన్ ద్రుమైశ్శైలై స్తే ప్రచిక్షిపు రాహవే
శరౌఘైః ప్రతిచిచ్ఛేద తాన్ యూపాక్షో నిశాచరః. ౧౯

టీక॥ తే=ఆవానరులు; ద్రుమైః=వృక్షములచేతను; శైలైః= పర్వతములచేతను; రథాన్=రథములను; అశ్వాన్=గుఱ్ఱములను; ప్రచిక్షిపుః=వేసిరి. యూపాక్షః=యూపాక్షుఁడను; నిశాచరః=రాక్షసుఁడు; తాన్= ఆవృక్షపర్వతములను; శరౌఘైః= బాణసమూహములచేత; ప్రతిచిచ్ఛేద=నఱకెను.

ఆవానరులు, యుద్ధంబున రథాశ్వంబులపై, వృక్షంబులను బర్వతంబులను వేయ, యూపాక్షుండు బాణసమూహంబుల, వానినివారించెను.

అని, తాత్పర్యము.

సృష్టాన్ ద్వివిద మైందాభ్యాం ద్రుమా నుత్పాట్య వీర్యవాన్
బభంజ గదయా మధ్యే శోణితాక్షః ప్రతాపవాన్. ౨౦

టీక॥ వీర్యవాన్= అధికమయినబలముగలవాఁడును; ప్రతాపవాన్= పరాక్రమవంతుఁడునగు; శోణితాక్షః=శోణితాక్షుఁడు; ద్వివిదమైందాభ్యాం= ద్వివిదునిచేతను మైందునిచేతను; ఉత్పాట్య= పెఱికి; సృష్టాన్= విడువఁబడిన ; ద్రుమాన్=వృక్షములను; మధ్యే = నడుమను; గదయా=గదచేత; బభంజ= విఱిచెను.

బలవంతుండును బరాక్రమశాలియు

నగుశోణితాక్షుండు, మైందద్వివిదుల ప్రయోగించినవృక్షంబులను,గదచే, నఱుమన,భంజించివైచెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఉద్యమ్య విపులం ఖడ్గం పరమర్మనికృంతనమ్
ప్రజంఘో వాలిపుత్రాయ అభిదుద్రావ వేగితః. ౨౧

టీక॥ప్రజంఘః=ప్రజంఘుఁడు; పరమర్మనికృంతనం=శత్రువులజీవస్థానములఁ ఛేదించునట్టి; విపులం=పెద్దదైన; ఖడ్గం=కత్తిని;ఉద్యమ్య=పట్టుకొని; వేగితః= వేగముగలవాఁడై; వాలిపుత్రాయ=వాలికుమారుఁడగునంగదునికొఱకు;అభిదుద్రావ=పరుగెత్తెను.

ప్రజంఘుండు, శత్రుమర్మస్థానంబులఁ ఛేదించునట్టిమహాఖడ్గంబుఁబట్టుకొని, మహావేగంబున, వాలికుమారుఁడగునంగదునిపైకిఁబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

తమభ్యాశగతం దృష్ట్వా వానరేంద్రో మహాబలః
ఆజఘానాశ్వకర్ణేన ద్రుమేణాతిబల స్తదా. ౨౨

టీక॥ మహాబలః=అధికమయినబలముగలవాఁడును;అతిబలః = అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడునగు;వానరేంద్రః = వానరశ్రేష్ఠుఁడగునంగదుఁడు; తదా= అప్పుడు; అభ్యాశగతం=సమీపమునొందిన; తం=ఆ ప్రజంఘుని;దృష్ట్వా=చూచి; అశ్వకర్ణేన=ఇనుమద్దియను;ద్రుమేణ=చెట్టుచేత;ఆజఘాన=కొట్టెను.

మహాబలపరాక్రమశాలియగువానరశ్రేష్ఠుండంగదుండు, అప్పుడా ప్రజంఘుండుతనపైకివచ్చుటంజూచి, ఇనుమద్దిచెట్టుతోనతనింగొట్టెను.

అని, తాత్పర్యము.

బాహుం చాస్య సనిస్త్రింశ మాజఘాన సముష్టినా
వాలిపుత్రస్య ఘాతేన స పపాత క్షితా వసిః. ౨౩

టీక॥సః= ఆయంగదుఁడు; అస్య=ఈప్రజంఘునియొక్క; సనిస్త్రింశం=క

నితో(గూడిన; బాహుబలి=చేతిసింగు-డ; ముష్టినా= పిడికిలిచేత; అజఘాన= కొట్టెను. వాలిపుత్రస్య = వాలికుమారుడగునంగదునియొక్క; ఘాతేన=దెబ్బచేత; సః=అ; అసీ=ఋష్టడు; క్షితౌ=నేలయందు; పపాత=పడెను.

అనగా యుండు, సుతియుక్తంబుతో(గూడిన ప్రజంఘునిభుజంబును పిడికిటంబొడిచి, నాదెబ్బకు ఋష్టుడగు నేలబడెను.

అని, తాత్పర్యము.

తం దృష్ట్వా పతితం భూమౌ ఋష్టం ముస్వలసన్నిభమ్
ముష్టిం సంవర్తయామాస వజ్రకల్పం మహాబలః. ౪౮

టీక॥ మహాబలః= అధికమయినబలముగల ప్రజంఘుడు ; భూమౌ=నేలయందు; పతితం=పడిన ; ఉత్పలసన్నిభం=(నల్ల)కలువతో సమానమయిన; తం=అ; ఋష్టం=క్షత్రిని; దృష్ట్వా=చూచి; వజ్రకల్పం = వజ్రముతో సమానముయిన; ముష్టిం=పిడికిలిని; సంవర్తయామాస=మడిచెను.

మహాబలుండగు ప్రజంఘుండు, నల్లకలువ కాంతివంటి కాంతిగల ఋష్టుడు నేలబడుటను జూచి, వజ్రసమానంబగు పిడికిలి నలవరించెను. అని, తాత్పర్యము.

లలాటే స మహావీర్య మంగదం వానరర్షభమ్
ఆజఘాన మహాతేజా స్సముహూర్తం చచాల హ. ౪౯

టీక॥ మహాతేజాః=అధికమయినమహాపరాక్రమముగల; సః=అప్రజంఘుడు; మహావీర్యం=అధికమయినపరాక్రమముగల; వానరర్షభం= వానరశ్రేష్ఠుడగు; అంగదం=అంగదుని; లలాటే=నొసటియందు; ఆజఘాన=కొట్టెను. సః= ఆయంగదుడు; ముహూర్తం=స్వల్పకాలము; చచాల=చలించెను. "హ" అనునది పాదపూరణార్థకము.

మహాపరాక్రమశాలియగు నాప్రజంఘుండు, మహావీర్యుడగు వానరశ్రేష్ఠునంగదుని లలాటమునం బొడువ, చలించెను, కొంచెము, మూర్ఛిల్లెను.

అని, తాత్పర్యము.

స ౭౬

స సంజ్ఞాం ప్రాప్య తేజస్వీ వాలిపుత్రః ప్రతాపవాన్
ప్రజంఘస్య శిరః కాయాత్ ఖడ్గేనాపాతయత్ క్షితౌ. ౨౮

టీక॥ తేజస్వీ = అధికమయినకాంతిగల; ప్రతాపవాన్ = పరాక్రమవంతుండగు; సః = ఆ; వాలిపుత్రః = వాలికుమారుఁడైనయంగదుండు; సంజ్ఞాం = తెలివిని; ప్రాప్య = పొంది; ఖడ్గేన = కత్తిచేత; ప్రజంఘస్య = ప్రజంఘునియొక్క; శిరః = శిరమును; కాయాత్ = దేహమునను౦డి; క్షితౌ = నేలయందు; అపాతయత్ = పడవేసెను.

మహాతేజుండును మహావీర్యుండునగు వాయంగదుండు, అంతఁగొంతవడికిఁ దెలివొందిఖడ్గంబుచే, ప్రజంఘునిశిరస్సు ను నేలం డొల్లనేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

స యూపాక్షో౽శ్రుపూర్ణాక్షః పితృవ్యే నిహతే రణే
అవరుహ్య రథాత్ క్షిప్రం క్షీణేషుః ఖడ్గమాదదే. ౨౯

టీక॥ రణే = యుద్ధమునందు; పితృవ్యే = పినతండ్రి యగుప్రజంఘుఁడు; నిహతే = వధింపఁబడినవాఁడగుచుండఁగా; సః = ఆ; యూపాక్షః = యూపాక్షుఁడు; అశ్రుపూర్ణాక్షః = నీళ్లతో నిండినకన్నులుగలవాఁడై; క్షీణేషుః = నశించిన బాణములుగలవాఁడై, కావున నేక్షిప్రం = శీఘ్రముగా; రథాత్ = రథమునను౦డి; అవరుహ్య = దిగి; ఖడ్గం = కత్తిని; ఆదదే = గ్రహించెను.

యుద్ధమునందుఁ, దనపినతండ్రి ప్రజంఘుండు హతుండగుటంజూచి, కన్నులనిండఁగన్నీళ్లు గారుచు, బాణంబులన్నియు ముగియుటంజేసి, శీఘ్రంబునరథంబుననుండిడిగ్గి, ఖడ్గంబుఁ బెరిగించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తమాపతంతం సంప్రేక్ష్య యూపాక్షం ద్వివిదస్త్వరన్
ఆజఘానోరసి క్రుద్ధో జగ్రాహ చ బలాద్బలీ. ౩౦

టీక॥ బలీ = అధికమయినబలముగల; ద్వివిదః = ద్వివిదుఁడు; ఆపతంతం = వచ్చుచున్న; తం = ఆ; యూపాక్షం = యూపాక్షుని; సంప్రేక్ష్య = చూచి; క్రుద్ధః = కోపించినవాఁడై; త్వరన్ = వేగిరపడుచు; ఉరసి = రొమ్మునందు; ఆజఘాన

స ౭౬.

న=కొట్టెను. బలాత్=బలాత్కారము వలన; జగ్రాహచ=పట్టుకొనెను.

బలవంతుండగు ద్వివిదుండు, యూపాక్షుండు పాఱుచుండ నప్పుడుంజూచి, క్రుద్ధుండై, వెగంబున నతనిఁ బొమ్మనంజఱచి, బలాత్కారంబున నతనిఁ బట్టుకొనెను.

అని, తాత్పర్యము.

గృహీతం ఘాతితం దృష్ట్వా శోణితాక్షో మహాబలః
అజఘాన గదాగ్రేణ వక్షసి ద్వివిదం తతః. ౨౯

టీక॥ తతః=అంత; మహాబలః=అధికమయినబలముగల; శోణితాక్షః=శోణితాక్షుండు; గృహీతం=పట్టుకొనఁబడిన; ఘాతితం=కొట్టఁబడిన; దృష్ట్వా=చూచి; ద్వివిదం=ద్వివిదుని; గదాగ్రేణ=గదయొక్క కొనచేత; వక్షసి=వక్షస్థలమందు; అజఘాన=కొట్టెను.

అంత, మహాబలశాలి యగు శోణితాక్షుండు, యూపాక్షుఁడు పట్టువడుటం జూచి, కోపమున, గదచే, ద్వివిదుని వక్షమునఁ గొట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

స గదాభిహతస్తేన చచాల స మహాబలః
ఉద్యతాం చ పునస్తస్య జహార ద్వివిదో గదామ్. ౩౦

టీక॥ మహాబలః=అధికమయినబలముగల; సః=ఆద్వివిదుఁడు; తేన=ఆశోణితాక్షునిచేత; గదాభిహతః=గదచేఁ గొట్టఁబడినవాఁడై; చచాల=చలించెను. ద్వివిదః=ద్వివిదుఁడు; పునః=మఱల; ఉద్యతాం=ఎత్తఁబడిన; తస్య=ఆశోణితాక్షునియొక్క; గదాం=గదను; జహార=హరించెను.

మహాబలుండగు ద్వివిదుండు, శోణితాక్షునిగదచేఁ గొట్టఁబడి చలించి మఱల నాశోణితాక్షుండు గొట్టఁగడంగ నుండఁగ, వానిచేతి గదను లాగికొనెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మిన్నంతరే వీరో మైందో వానరయూథపః
యూపాక్షం తాడయామాస తలేనోరసి వీర్యవాన్. ౩౧

టీక॥ఏతస్మిన్=ఈ;అంతరే= మధ్యమునందు;వీరః=పరాక్రమశాలియును;వీర్యవాన్=అధికమయిన బలముగలవాఁడునగు;వానరయూథపః= వానరసమూహమును బాలించునట్టి ; మైందః=మైందుఁడు;యూపాక్షం= యూపాక్షుని;ఉరసి=ఱొమ్మునందు ; తలేన=అఱచేతిచేత;తాడయామాస=కొట్టెను.

ఇంతలో, మహాబలపరాక్రమశాలియగు మైందుండను వానరయూథపుఁడు,యూపాక్షునిఱొమ్మున నఱచేతం గొట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

తౌ శోణితాక్ష యూపాక్షౌ ప్లవంగాభ్యాం తరస్వినౌ
చక్రతు స్సమరే తీవ్ర మాకర్షోత్పాటనం భృశమ్. ౩౨

టీక॥తరస్వినౌ= బలవంతులగు; తౌ=ఆ;శోణితాక్షయూపాక్షౌ= శోణితాక్షుండును యూపాక్షుండును;ప్లవంగాభ్యాం=మైందద్వివిదులతో; సమరే=యుద్ధమునందు; భృశం= మిక్కిలియు;తీవ్రం=తీక్ష్ణముగా;ఆకర్షోత్పాటనం=లాగుటనుగొట్టుటను;చక్రతుః=చేసిరి.

బలవంతులగు నాశోణితాక్షయూపాక్షులు, అయ్యుద్ధంబున మైందద్వివిదులతోఁ దలపడి , యొకరి నొకరు లాగుకొనుచుఁ గొట్టుకొనిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ద్వివిద శ్శోణితాక్షంతు విదదార నఖై ర్ముఖే
నిష్పిపేషచ వేగేన క్షితావా విధ్య వీర్యవాన్. ౩౩

టీక॥ వీర్యవాన్ = పరాక్రమవంతుఁడగు; ద్వివిదస్తు=ద్వివిదుఁడు;శోణితాక్షంతు=శోణితాక్షుని;ముఖే=ముఖమునందు; నఖైః=గోళ్లచేత; విదదార=చీల్చెను. వేగేన=వేగముచేత; క్షితౌ=నేలయందు ; ఆవిధ్య=కొట్టి;నిష్పిపేషచ=పిసికెను.

పరాక్రమవంతుండగుద్వివిదుండు , గోళ్లచే శోణితాక్షునిముఖంబంతయుఁ జీల్చి, వేగంబున నేలపైఁగొట్టి , యతనిదేహమంతయుఁ బిసికి ముద్దగావించెను.అని,తాత్పర్యము.

యూపాక్షమపి సంక్రుద్ధో మైందో వానరయూథపః
పీడయామాస బాహుభ్యాం స పపాత హతః క్షితౌ. ౩౪

టీక॥ వానరయూథపః = వానరోత్తముఁడగు; మైందోఽపి = మైందుండును; సంక్రుద్ధః=మిక్కిలియుఁ గోపించినవాఁడై, యూపాక్షం = యూపాక్షుని; బాహుభ్యాం=చేతులచేత; పీడయామాస=కొట్టెను. సః= అతండు; హతః=చంపఁబడినవాఁడై; క్షితౌ=నేలయందు; పపాత=పడెను.

వానరశ్రేష్ఠుండగు మైందుండును, బహుకుపితుండై, యూపాక్షుని రెండుచేతులతోఁ గుంగొట్ట, నారాక్షసుండు హతుండై నేలం గూలెను.

అని, తాత్పర్యము.

హతప్రవీరా వ్యథితా రాక్షసేంద్రచమూస్తదా
జగామాభిముఖీ సాతు కుంభకర్ణసుతో యతః. ౩౫

టీక॥ తదా=అప్పుడు; సా=ఆ; రాక్షసేంద్రచమూస్తు= రాక్షసనాథుండగు రావణుని సేనయు; హతప్రవీరా= చంపఁబడిన మహావీరులు గలదై; వ్యథితా=దుఃఖము నొందినదై; యతః = ఎచ్చట; కుంభకర్ణసుతః=కుంభకర్ణుని కొడుకు; అస్తి(అధ్యాహృతము) = ఉన్నాఁడో; తతః(అధ్యాహృతము)= అచ్చటికి; అభిముఖీ= ఎదురుమోముగలదై; జగామ=పోయెను.

అప్పుడు, అట్లు రాక్షసమహావీరులు పెక్కండ్రుగూలుటయు, ఆ రాక్షససేన భయపడి, కుంభకర్ణుని కుమారుండుండు స్థలంబునకభిముఖమైనడచెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఆపతంతీం చ వేగేన కుంభస్తాం సాంత్వయచ్చమూమ్

టీక॥ వేగేన=వేగముచేత ; ఆపతంతీం=వచ్చుచున్న; తాం= ఆ; చమూం= సేనను; కుంభః=కుంభుఁడు; సాంత్వయత్(అసాంత్వయత్)= ఊఱడించెను.

కుంభుండు, అట్లు వేగంబునఁ దన యొద్దకు వచ్చుచున్న సేనను ధైర్యంబుఁ జె

ప్పి యూఁడించెను. అని. తాత్పర్యము.

> అథో త్కృష్టం మహావీర్యై ర్లబ్ధలక్ష్యైః ప్లవంగమైః. ౩౬
> నిపాతితమహావీరాం దృష్ట్వా రక్ష శ్చమూం తతః
> కుంభః ప్రచక్రే తేజస్వీ రణే కర్మ సుదుష్కరమ్. ౩౭

టీక॥అథ=అంత; ఉత్కృష్టం=శ్రేష్ఠుఁడైన; రక్షః=రాక్షసుఁడైన; తేజస్వీ=అధికమయిన పరాక్రమముగల; కుంభః=కుంభుఁడు; మహావీర్యైః=అధికమయినపరాక్రమము గలవారలును; లబ్ధలక్ష్యైః=ఎదురులేనివారలునగు; ప్లవంగమైః=వానరులచేత; నిపాతితమహావీరాం=పడఁద్రోయఁబడిన గొప్పవీరులుగల; చమూం=సేనను; దృష్ట్వా=చూచి; తతః=అటుపిమ్మట; రణే=యుద్ధమునందు; సుదుష్కరం=ఎంతమాత్రము చేయనలవిగాని; కర్మ=కార్యమును; ప్రచక్రే=చేసెను.

అంత, రాక్షసోత్తముండును మహాపరాక్రమశాలియునగు కుంభుండు, రాక్షససేనలోని మేటివీరులు పెక్కండ్రు ఎదురులేని మహాపరాక్రమ శాలులగు వానరవీరులచే వధింపఁబడుటనుజూచి, యుద్ధమునందు, ఇతరులకుఁ జేయనలవిగాని గొప్పకార్యము గావించెను.

అని, తాత్పర్యము.

> స ధను ర్ధన్వినాం శ్రేష్ఠః ప్రగృహ్య సుసమాహితః
> ముమోచా శీవిషప్రఖ్యా న్శరా న్దేహ విదారణాన్. ౩౮

టీక॥ధన్వినాం=విలుకాండ్రలో; శ్రేష్ఠః=ఉత్తముఁడగు; సః=ఆకుంభుఁడు; సుసమాహితః=మిక్కిలియు నేర్పరికగలవాఁడై; ధనుః=వింటిని; ప్రగృహ్య=గ్రహించి; ఆశీవిషప్రఖ్యాన్=సర్పములతో సమానములును; దేహవిదారణాన్=దేహమునుచీల్చునవియునగు; శరాన్=బాణములను; ముమోచ=విడిచెను.

విలుకాండ్రలో నుత్తముండగు కుంభుండు, సమాహితుండై; ధనుస్సుచేతంబట్టి, కృష్ణసర్పసమానంబులును దేహంబును భేదించునవియునగుబాణంబులం బ్రయోగించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య త చ్ఛుశుభే ఘోరం స్సశరం ధను రుత్తమమ్
విద్యుదైరావతార్చిష్మ ద్ద్వితీయేంద్ర ధను ర్యథా. ౩౯

టీక॥తస్య=ఆకుంభునియొక్క; సశరం=బాణముతోఁగూడినదియు; విద్యుదైరావతార్చిష్మత్=మెఱుపుయొక్కయు దీర్ఘమయిన యింద్రధనుస్సుయొక్కయుఁ గాంతివంటి కాంతిగలదియు నగు; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమయిన ; తత్=ఆ; ధనుః=విల్లు ; ద్వితీయేంద్రధనుర్యథా=రెండవయింద్రధనుస్సువలె;శుశుభే=ప్రకాశించెను.

బాణసహితంబగుటచే మెఱుపుతోఁ గూడినట్లు రాజిల్లుచున్నయుత్తమంబగు నాకుంభుని ధనుస్సు, రెండవయింద్రధనుస్సువలెం బ్రకాశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఆకర్ణాకృష్ట ముక్తేన జఘాన ద్వివిదం తదా
తేన హాటకపుంఖేన పత్రిణా పత్రవాససా. ౪౦

టీక॥తదా=అప్పుడు; ఆకర్ణాకృష్టముక్తేన=చెవివఱకు ఈడ్వఁబడినదియు విడువఁబడినదియు ; హాటకపుంఖేన;బంగారుపింజగలదియు; పత్రవాససా= ఱెక్కలవస్త్రముగాఁ గలదియునగు;తేన=ఆ; పత్రిణా=బాణముచేత;ద్వివిదం = ద్వివిదుని ; జఘాన=కొట్టెను.

అప్పుడు, కుంభుండు, బంగారుపింజగలదియు ఱెక్కలు కట్టినదియునగు నాబాణంబును జెవివఱకు నాకర్షించి, ద్వివిదునిం గొట్టెను.

అని, తాత్పర్యము.

సహసాభిహత స్తేన విప్రముక్త పదస్స్ఫురన్
నిపపాత త్రికూటాభో వివ్వలః ప్లవగోత్తమః. ౪౧

టీక॥ అద్రికూటాభః= పర్వతశిఖరముయొక్క కాంతివంటికాంతిగల; ప్లవగోత్తమః = వానరశ్రేష్ఠుఁడగుద్వివిదుఁడు; తేన= ఆబాణముచేత; సహసా=శీఘ్రముగ ; అభిహతః=కొట్టబడినవాఁడై; విప్రముక్తపదః=తొట్రుపడి

నయదుగులుగలవాఁడై; స్ఫురత్ = చలించుచు; విహ్వలః = స్వాధీనతదప్పిన యదుగులు గలవాఁడై; నిపపాత = పడెను.

పర్వతశిఖరాకారుండగువానరశ్రేష్ఠుండుద్వివిదుండు, ఆబాణంబుచేఁ గొట్టఁబడినవాఁడై, యదుగులు తొట్రుపడఁజలించి, విహ్వలాంగుండై, నేలంబడెను. అని, తాత్పర్యము.

మైందస్తు భ్రాతరం దృష్ట్వా భగ్నం తత్ర మహాహవే
అభిదుద్రావ వేగేన ప్రగృహ్య మహతీం శిలామ్ ౪౨

టీక॥ మైందస్తు=మైందుఁడును; తత్ర=ఆ ; మహాహవే=గొప్పయుద్ధమునందు; భగ్నం = పరాజితుఁడయిన; భ్రాతరం=తమ్మునిఁ; దృష్ట్వా=చూచి; మహతీం=గొప్పదగు; శిలాం=ఱాతిని; ప్రగృహ్య=గ్రహించి; వేగేన= వేగముచేత; అభిదుద్రావ=పరుగెత్తెను.

మైందుఁడు, తనతమ్ముఁడమ్మహాయుద్ధంబునభంగంబునొందుటంజూచి, గొప్పశిలంజేకొని, వేగంబునఁగుంభునిమీఁదికిఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

తాం శిలాం తు ప్రచిక్షేప రాక్షసాయ మహాబలః
బిభేద తాం శిలాం కుంభః ప్రసన్నైః పంచభి శ్శరైః. ౪౩

టీక॥ మహాబలః= అధికమయినబలముగలమైందుండు; తాం=ఆ; శిలాం= ఱాయిని "తు" అనునది పాదపూరణార్థము); రాక్షసాయ= రాక్షసునికొఱకు; ప్రచిక్షేప=వేసెను. కుంభః = కుంభుఁడు; తాం=ఆ; శిలాం=ఱాయిని; ప్రసన్నైః= మిక్కిలియుఁ దీక్ష్ణములగు; పంచభిః=ఐదైన; శరైః = బాణములచేత; బిభేద=భేదించెను.

మహాబలశాలియగుమైందుండాశిలనుగుంభునిమీఁద వేసెను; ఆరాక్షసుండు, మిక్కిలియుఁదీక్ష్ణంబులగునైదుబాణంబులచేదానిఁద్రవ్వలుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

సంధాయచా న్యం సుముఖం శర మాశీవిషోపమమ్

అజఘాన మహాతేజా వక్షసి ద్వివిదాగ్రజమ్. ౪౪

టీ॥ మహాతేజాః = అధికమయిన పరాక్రమముగల కుంభుండు; సుముఖం = సుందరమయిన ముఖము గలదియు; ఆశీవిషోపమం = సర్పముతోఁ బోలికగలదియునగు; అన్యం=ఇతరమయిన; శరం=బాణమును; సంధాయ=సంధించియు; ద్వివిదాగ్రజం= ద్వివిదునియన్నయగు మైందుని; వక్షసి= ఱొమ్మునందు; అజఘాన= కొట్టెను.

మహాపరాక్రమశాలియగు కుంభుండు, సుందరమయిన ముఖముగలదియు సర్పతుల్యంబునగు మఱియొక బాణంబును వింటసంధించి, ద్వివిదునన్నయగు మైందునిఱొమ్మునాటనేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తు తేన ప్రహారేణ మైందో వానరయూథపః
మర్మణ్యభిహతస్తేన పపాత భువి మూర్ఛితః. ౪౫

టీ॥ వానరయూథపః= వానరోత్తముఁడగు; సః=ఆ; మైందస్తు= మైందుఁడును; తేన=ఆ; ప్రహారేణ=దెబ్బచేత; మర్మణి=జీవస్థానమునందు; అభిహతః=కొట్టఁబడెను. తేన= అందుచేత; మూర్ఛితః=మూర్ఛిల్లినవాఁడై; భువి= నేలయందు; పపాత= పడెను.

ఆదెబ్బ వానరోత్తముఁడగు మైందుని మర్మస్థానంబునందు తగిలెను; అందుచేత మూర్ఛిల్లి, నేలంబడెను.

అని, తాత్పర్యము.

అంగదో మాతులం దృష్ట్వా పతితం తు మహాబలః
అభిదుద్రావ వేగేన కుంభ ముద్యతకార్ముకమ్. ౪౬

టీ॥ అంగదః= అంగదుఁడు; పతితౌ=పడిన; మహాబలౌ= అధికమయిన బలముగల; మాతులౌ= మామలను; దృష్ట్వా=చూచినంతనె; వేగేన = వేగముచేత; ఉద్యతకార్ముకం= ఎత్తఁబడిన విల్లుగల; కుంభం=కుంభునిగూర్చి; అభిదుద్రావ=పరుగెత్తెను.

అంగదుండు, మహాబలశాలులగు తనమేనమామలిర్వురుఁ బడుటఁజూచి, ధనుర్ధరుండగు కుంభునిమీఁదికి వేగం

బునంబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

తమాపతంతం వివ్యాధ కుంభః పంచభి రాయసైః
త్రిభిశ్చాన్యైః శితైర్బాణై ర్మాతంగమివ తోమరైః. ౪౭

టీక॥కుంభః= కుంభుఁడు; ఆపతంతం=వచ్చుచున్న;తం= ఆయంగదుని; పంచభిః=అయిదైన;ఆయసైః= ఇనుప బాణములచేతను;అన్యైః= ఇతరములగు;శితైః=కఱకులయిన;త్రిభిః= మూఁడైన;బాణైశ్చ=బాణములచేతను; తోమరైః=అంకుశములచేతను; మాతంగమివ=ఏనుంగునువలె; వివ్యాధ = కొట్టెను.

కుంభుఁడు,అంగదుండు వచ్చుటం జూచి , యేనుంగును అంకుశంబులచే తంబోలె,నయ్యంగదుని, ఇనుపబాణంబుల నైయిదింటిచేతను ఇతరములయిన కఱకుబాణంబుల మూఁడింటిచేతను బ్రహరించెను. అని, తాత్పర్యము.

సోంగదం వివిధై ర్బాణైః కుంభో వివ్యాధ వీర్యవాన్
అకుంఠధారై ర్నిశితై స్తీక్ష్ణైః కనకభూషణైః. ౪౮

టీక॥వీర్యవాన్=అధికమయినపరాక్రమముగల;సః=ఆ;కుంభః= కుంభుఁడు;అకుంఠధారైః = మొక్కవోవనిమొనలుగలవియు;నిశితైః = కఱకులును;తీక్ష్ణైః=ఇనుపవియు; కనకభూషణైః=బంగారమలంకారముగాఁ గలవియునగు;వివిధైః= నానావిధములయిన;బాణైః=బాణములచేత; అంగదం= అంగదుని;వివ్యాధ= కొట్టెను.

మహాపరాక్రమశాలియగు నాకుంభుండు,మహాతీక్ష్ణంబులును, అమోఘంబులును అయోమయంబులునగు బాణంబుల,నంగదునొప్పించెను.

అని, తాత్పర్యము.

అంగదః ప్రతివిద్ధాంగో వాలిపుత్రో నకంపతే
శిలా పాదపవర్షాణి తస్య మూర్ధ్ని వవర్ష హ. ౪౯

టీక॥వాలిపుత్రః= వాలియొక్కకొడుకైన;అంగదః= అంగదుఁడు; ప్రతివి

ద్ధాంగః=కొట్టఁబడిన దేహముగలవాఁడై; నకంపతే=చలింపఁడయ్యె. తస్య=ఆకుంభునియొక్క; మూర్ధ్ని = తలయందు; శిలాపాదపవర్షాణి= ఱాలయొక్కయు చెట్లయొక్కయు వానలు, వవర్ష=కురిసెను "హ" అనునది, పాదపూరణార్థము.

వాలికుమారుండగు నంగదుండు, అట్లు కుంభునిచే నానాశరంబులనొప్పింపఁబడియు నెంతమాత్రముఁ జలింపక, యాకుంభుని శిరస్సుమీఁద, ఱాలను వృక్షంబులను గురిపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స ప్రచిచ్ఛేద తాన్ సర్వాన్ బిభేద చ పునశ్శిలాః
కుంభః కర్ణాత్మజ శ్శ్రీమాన్ వాలిపుత్రసమీరితాన్. ౫౦

టీక॥ శ్రీమాన్ = కాంతిమంతుండగు; సః=ఆ; కుంభకర్ణాత్మజః=కుంభకర్ణుని కుమారుండగు కుంభుండు, వాలిపుత్రసమీరితాన్= వాలికుమారుండగు నంగదునిచేఁ బ్రయోగింపఁబడిన; తాన్=ఆ చెట్లను; సర్వాన్=అన్నిటిని; ప్రచిచ్ఛేద= నఱకెను. పునః=మఱల; శిలాః=ఱాలను; బిభేద చ=పగల్చెను.

శ్రీమంతుండగు నాకుంభకర్ణకుమారుండగు కుంభుండు, అంగదుండు వేసిన వృక్షంబులనన్నింటిని ఖండించి, శిలలను భేదించివైచెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఆపతంతం చ సంప్రేక్ష్య కుంభో వానరయూథపమ్
భ్రువో ర్వివ్యాధ బాణాభ్యా ముల్కాభ్యా మివ కుంజరమ్. ౫౧

టీక॥ కుంభః=కుంభుండు; ఆపతంతం=వచ్చుచున్న; వానరయూథపం= వానరశ్రేష్ఠుండగు నంగదుని; సంప్రేక్ష్య=చూచియు; భ్రువోః=కనుబొమలయందు; బాణాభ్యాం= రెండుబాణములచేత; ఉల్కాభ్యాం=కొఱవికట్టెలచేత; కుంజరమివ=ఏనుఁగునువలె; వివ్యాధ=కొట్టెను.

మఱియు నవ్వానరోత్తముం డంగదుండు సమీపంబునకు వచ్చుటం జూచి, కుంభుండు కోపించి, ఏనుంగును కొఱవికట్టెలచేతం బోలె, నతని కనుబొమలయం

స ౭౬

దు రెండుబాణంబులచేత నొప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య సుస్రావ రుధిరం పిహితే చాస్య లోచనే

టీక॥ తస్య=ఆయంగదునికి; రుధిరం=నెత్తురు; సుస్రావ=కాఱినది. అస్య= ఈయంగదునియొక్క; లోచనే చ=కన్నులును; పిహితే= మూతపడినవి.

ఆయంగదుని నొసటనుండి నెత్తురు గాఱియతనికన్నులుమూతపడినవి. అని, తాత్పర్యము.

అంగదః పాణినా నేత్రే పిధాయ రుధిరోక్షితే. ౫౨
సాల మాసన్న మేకేన పరిజగ్రాహ పాణినా

టీక॥ అంగదః=అంగదుఁడు; పాణినా=చేతిచేత; రుధిరోక్షితే=నెత్తురుచేఁదడుపఁబడిన; నేత్రే=కన్నులను; పిధాయ=మూసి; ఆసన్నం=సమీపించిన; సాలం=వృక్షమును; ఏకేన=ఒకటైన; పాణినా=చేతిచేత; పరిజగ్రాహ=గ్రహించెను.

అంగదుండు, నెత్తురుచేఁదడుపఁబడుచుండు కన్నులనొకచేత మూసికొని, రెండవచేత, సమీపంబుననుండు వృక్షంబుఁ గ్రహించెను. అని, తాత్పర్యము.

సంపీడ్యచోరసా స్కంధం కరేణాభినివేశ్య చ. ౫౩
కించి దభ్యవనమ్యైన మున్మమాథ యథాగజః

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము) = ఆయంగదుఁడు; ఉరసా=ఱొమ్ముచేత; స్కంధం=బోదెను; సంపీడ్య చ=కదలించియు; కరేణ=చేతిచేత; అభినివేశ్య చ= పట్టుకొనియు; కించిత్=కొంచెము; అభ్యవనమ్య=వంగి; ఏనం=ఈవృక్షమును; గజో యథా=ఏనుంగువలె; ఉన్మమాథ=పెఱికెను.

అంత, ఆయంగదుఁడు, ఱొమ్ముచేత, బోదెనుకదలించియు, చేతిచేత పట్టుకొనియుకొంచెమువంగి ఈవృక్షమును ఏనుంగువలె పెఱికెను.

అని, తాత్పర్యము.

త మింద్రకేతుప్రతిమం వృక్షం మందరసన్నిభమ్. ౫౪
స ముత్సృజంతం వేగేన పశ్యతాం సర్వరక్షసామ్
స బిభేద శితై ర్బాణై స్సప్తభిః కాయభేదనైః ౫౫

టీక॥ సః=అకంపనుఁడు; ఇంద్రకేతుప్రతిమం= ఇంద్రధ్వజముతోఁబోలిక గలదియు; మందరసన్నిభం=మందరపర్వతముతో సమానమునగు; వృక్షం=వృక్షమును; వేగేన=వేగముచేత; ఉత్సృజంతం=విడుచుచున్న; తం=అయంగదుని; సర్వరక్షసాం=సమస్తరాక్షసులును; పశ్యతాం=చూచుచుండఁగా; శితైః=కఱకులయిన; కాయభేదనైః=దేహమును భేదించునట్టి; సప్తభిః=ఏడైన; బాణైః=బాణములచేత; బిభేద=భేదించెను.

ఇంద్రధ్వజతుల్యంబును మందరపర్వతాకారంబునగు వావృక్షంబును విడువఁబోవుచున్న యంగదునిఁ, గుంభుండు, సమస్తరాక్షసులును జూచుచుండఁగా, మర్మభేదనంబులగు నేడుకఱకుబాణంబులనాొప్పించెను- అని, తాత్పర్యము.

అంగదో విద్ధదేహ భృశం ననాదచ ముమోహచ

టీక॥ అంగదః=అంగదుఁడు; భృశం=మిక్కిలియు; విద్ధదేహః = నొచ్చినవాఁడై; ననాదచ=అఱచెను. ముమోహచ=మూర్ఛిల్లెను.

అంగదుండు, బాణంబులచేఁ బీడింపఁబడినవాఁడై యఱచి, మూర్ఛిల్లెను. అని, తాత్పర్యము.

అంగదం వ్యథితం దృష్ట్వా సీదంతమివ సాగరే. ౫౬
దురాసదం హరిశ్రేష్ఠం రామాయాన్యే న్యవేదయన్

టీక॥ అన్యే=ఇతరవానరులు; వ్యథితం=నొచ్చినవాఁడును; సాగరే= సముద్రమునందు; సీదంతమివ(స్థితం) = నశించునట్లున్న వాఁడునగు ; దురాసదం=చేరరానివాఁడును; హరిశ్రేష్ఠం= వానరోత్తముఁడునగు; అంగదం=అంగదుని; దృష్ట్వా=చూచి; రామాయ= రామునికొఱకు; న్యవేదయన్ = తెలిపిరి.

వానరులంగదుఁడు వానరోత్తముండు

ను శత్రువులకు గానివాఁడునగు నంగదుండు సముద్రంబునంబడినట్లు, యుద్ధంబుననొచ్చుటంజూచి, రామునకాసంగతివిన్నవించిరి. అని, తాత్పర్యము.

రామస్తు వ్యథితం శ్రుత్వా వాలిపుత్రం రణాజిరే. ౫౭
వ్యాదిదేశ హరిశ్రేష్ఠాన్ జాంబవత్ప్రముఖాం స్తతః

టీక॥ రామస్తు=రాముఁడు; రణాజిరే=యుద్ధరంగంబునందు; వ్యథితం=నొచ్చిన; వాలిపుత్రం= వాలికొడుకైనయంగదుని; శ్రుత్వాతు=విన్నంతనె; తతః=అంత; జాంబవత్ప్రముఖాన్ = జాంబవంతుండుమొదలుగాఁగల; హరిశ్రేష్ఠాన్=వానరోత్తములను ; వ్యాదిదేశ=ఆజ్ఞాపించెను.

రాముండు, వాలికుమారుండగునంగదుండుయుద్ధరంగమున నొచ్చెనాడని విన్నంతనె, జాంబవంతుండుమున్నగు వానరోత్తముల నంగదునిసాహాయ్యంబునకుఁబంపెను. అని, తాత్పర్యము.

తే తు వానరశార్దూలాః శ్రుత్వా రామస్య శాసనమ్. ౫౮
అభిపేతు స్సుసంక్రుద్ధాః కుంభ ముద్యతకార్ముకమ్

టీక॥ తే=ఆ; వానరశార్దూలాః= వానరశ్రేష్ఠులు; రామస్య=రామునియొక్క; శాసనం=ఆజ్ఞను; శ్రుత్వాతు=విన్నంతనె; సుసంక్రుద్ధాః=మిక్కిలియు గుపితులయి; ఉద్యతకార్ముకం= ఎత్తఁబడినధనుస్సుగల; కుంభం=కుంభునిగూర్చి; అభిపేతుః=పోయిరి.

అవ్వానరవీరులు, రామునాజ్ఞనుశిరసావహించి, పరమకుపితులయి, ధనుష్పాణియగుకుంభునిమీఁదికిఁ బోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతో ద్రుమశిలాహస్తాః కోపసంరక్తలోచనాః. ౫౯
రిరక్షిషంతో భ్యపత న్నంగదం వానరర్షభాః

టీక॥ తతః = అంత; వానరర్షభాః=వానరశ్రేష్ఠులు; అంగదం= అంగదుని; రిరక్షిషంతః= రక్షింపఁగోరినవారలయి; ద్రుమశిలాహస్తాః=వృక్షం

బలును తాళ్లును జేతులం గలవారలయి ; కోపసంరక్తలోచనాః= కోపముచేనె ఱ్ఱనైనకన్నులుగలవారలయి ; అభ్యపతన్=పోయిరి.

అంతనవ్వానరోత్తములు, అంగద సంరక్షణార్థమయి, వృక్షంబులను శిలలను దాల్చి కోపంబునఁగన్నుల నెఱ్ఱఁదనంబుగదురఁ గుంభునిమీఁదికిఁ బోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

జాంబవాంశ్చ సుషేణశ్చ వేగదర్శీ చ వానరః. ౮౦
కుంభకర్ణాత్మజం వీరం క్రుద్ధా స్సమభిదుద్రువుః

టీక॥జాంబవాంశ్చ=జాంబవంతుండును; సుషేణశ్చ=సుషేణుండును ; వేగదర్శీ=వేగదర్శియను ; వానరశ్చ=వానరుఁడును; క్రుద్ధాః= కుపితులయి; వీరం=పరాక్రమశాలియగు ; కుంభకర్ణాత్మజం = కుంభకర్ణునికొడుకయిన కుంభునిగూర్చి ; సమభిదుద్రువుః=పరుగెత్తిరి.

జాంబవంతుండును సుషేణుండును వేగదర్శియను వానరుండును క్రుద్ధులయి ; కుంభకర్ణపుత్త్రుండయిన కుంభుని మీఁదికిఁబోయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

సమీక్ష్యాపతత స్తాం స్తు వానరేంద్రా న్మహాబలాన్. ౮౧
ఆవవార శరౌఘేణ నగేనేవ జలాశయమ్

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)= ఆకుంభుఁడు; ఆపతతః= వచ్చుచున్న; మహాబలాన్ = అధికమయిన బలముగల; తాన్=ఆ; వానరేంద్రాన్ = వానరోత్తములను; సమీక్ష్య=చూచినంతనె; జలాశయం=జలప్రవాహమును; నగేనేవ=పర్వతముచేతవలె ; శరౌఘేణ=బాణసమూహముచేత; ఆవవార = నివారించెను.

ఆకుంభుఁడు, మహాబలశాలులగు నవ్వానరోత్తములువచ్చుటంజూచి, జలప్రవాహమును పర్వతముచేతంబోలె, నవ్వానరులను బాణసమూహముచేత నివారించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య బాణపథం ప్రాప్య న శేకు రతివర్తితుమ్. ౮౨

వానరేంద్రా మహాత్మానో వేలా మివ మహోదధిః

టీక॥ మహాత్మానః = అధికమయి నబలముగల; వానరేంద్రాః = వానర శ్రేష్ఠులు; తస్య = ఆకుంభునియొక్క; బాణపథం = బాణములకువిషమగుట ను; ప్రాప్య=పొంది; వేలాం=చెలియ లికట్టను; ప్రాప్య(అధ్యాహృతము)= పొంది; మహోదధిరివ=మహాసముద్ర ముపలె; అనివర్తితుం= మరలకుండు టకు; న శేకుః=చాలరైరి.

మహాబలశాలులగునవ్వానరవీరులు, కుంభునిబాణంబులచారింబడి, చెలియలికట్టనుదాఁకినసముద్రముపలె, మరందుకుఁబోఁజాలరైరి.

అని, తాత్పర్యము.

తాంస్తు దృష్ట్వా హరిగణాన్ శరవృష్టిభి రర్దితాన్. ౬౩
అంగదం పృష్ఠతః కృత్వా భ్రాతృజం ప్లవగేశ్వరః
అభిదుద్రావ వేగేన సుగ్రీవః కుంభమాహవే. ౬౪
శైలసానుచరం నాగం వేగవానివ కేసరీ

టీక॥ ప్లవగేశ్వరః= వానరనాయకుఁడగు; సుగ్రీవః= సుగ్రీవుఁడు; శరవృష్టిభిః = బాణవర్షములచేత; అర్దితాన్=పీడింపఁబడిన; తాన్=ఆ; హరిగణాన్=వానరసమూహములను; దృష్ట్వాతు=చూచినంతనె; భ్రాతృజం=అన్నకొడుకైన; అంగదం=అంగదుని; పృష్ఠతః=వెనుకను; కృత్వా=ఉంచుకొని; వేగవాన్=అధికమయినవేగముగల; కేసరీ=సింహము; శైలసానుచరం=పర్వతముచేత వెంబడించునదిగల; నాగమివ=ఏనుంగునువలె; ఆహవే=యుద్ధమునందు; వేగేన=వేగముచేత; కుంభం=కుంభుని; అభిదుద్రావ=ఎదుర్కొనిపరుగెత్తెను.

వానరేశ్వరుండగుసుగ్రీవుండు, అవ్వానరవీరులందఱు బాణవర్షంబుల నొచ్చుటంజూచి, అన్నకుమారుండగు నంగదునింబిఱుందనిడుకొని, మహావేగంబగుసింహంబు, పర్వతంబులందిరుగుమహాగజంబు మీఁదికుఱుకునట్లు, వేగంబునఁగుంభునిమీఁదికడరెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఉత్పాట్యచ మహాశైలా నశ్వకర్ణాన్ ధవాన్ బహూన్. ౮౫
అన్యాంశ్చ వివిధాన్ వృక్షాం శ్చిక్షేపచ మహాబలః

టీక॥ మహాబలః=అధికముయినబలముగలసుగ్రీవుఁడు; మహాశైలాన్=గొప్పకొండలను; బహూన్=అనేకములయిన; అశ్వకర్ణాన్=ఇనుమద్దిచెట్లను; ధవాన్=చండ్రచెట్లను; ఉత్పాట్యచ=పెఱికియు; అన్యాన్=ఇతరములయిన; వివిధాన్= నానావిధములయిన; వృక్షాంశ్చ=చెట్లను; చిక్షేపచ=వేసెను.

మహాబలుండగుసుగ్రీవుండు, గొప్పపర్వతంబులను ఇనుమద్దిచెట్లను చండ్రచెట్లను ఇంక ననేకంబులగు నితరవృక్షంబులను పెఱికి, కుంభునిమీఁద వైచెను.

అని, తాత్పర్యము.

తాం ఛాదయంతీ మాకాశం వృక్షవృష్టిం దురాసదామ్. ౮౬
కుంభకర్ణాత్మజ శ్శీఘ్రం చిచ్ఛేద నిశితైశ్శరైః

టీక॥ కుంభకర్ణాత్మజః = కుంభకర్ణునికొడుకైనకుంభుండు; ఆకాశం=ఆకాశమును; ఛాదయంతీం=కప్పుచున్నదియు; దురాసదాం=చేరరానిదియునగు; తాం=ఆ; వృక్షవృష్టిం=చెట్లవర్షమును-శీఘ్రం=శీఘ్రముగ; నిశితైః=కఱకులయిన; శరైః=బాణములచేత; చిచ్ఛేద=నఱకెను.

కుంభకర్ణుని కుమారుండగు కుంభుండు, ఆకాశమునంతయు నావరించి భరింపరానిదయియుండుచున్న యావృక్షముల వర్షమును, కఱకుబాణంబుల భేదించెను, అని, తాత్పర్యము.

అభిలక్ష్యేణ తీవ్రేణ కుంభేన నిశితైశ్శరైః. ౮౭
ఆచితాస్తే ద్రుమా రేజు ర్యథా ఘోరా శ్శతఘ్న్యః

టీక॥ అభిలక్ష్యేణ= గుఱితప్పనివాఁడును; తీవ్రేణ=తీక్ష్ణుండునగు; కుంభేన=కుంభునిచేత; నిశితైః=కఱకులయిన; శరైః=బాణములచేత; ఆచితాః= గ్రుచ్చఁబడిన; తే=ఆ; ద్రుమాః=వృక్షములు; ఘోరాః=భయంకరములయిన; శ

తఘ్నయో యథా (శతఘ్న్యః యథా)=ఇనుపముండ్లుగల యాయుధములవలె; రేజుః=ప్రకాశించినవి.

ఆవృక్షములు,కుంభుండు గుఱిదప్పక ప్రయోగించిన బాణంబులచే వ్యాప్తంపఁబడినవై;ఇనుపశలాకలతోనిండిన మహాయుధములువలెఁబ్రకాశించినవి.

అని, తాత్పర్యము.

ద్రుమవర్షంతు తచ్ఛిన్నం దృష్ట్వా కుంభేన వీర్యవాన్. ౬౮
వానరాధిపతి శ్శ్రీమాన్ మహాసత్త్వో న వివ్యథే

టీక॥వీర్యవాన్=అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడును; శ్రీమాన్=కాంతిమంతుండును;మహాసత్త్వః= అధికమయినబలముగలవాఁడునగు; వానరాధిపతిః=వానరరాజుఁడయిన సుగ్రీవుఁడు;కుంభేన=కుంభునిచేత; ఛిన్నం=నఱుకఁబడిన;తత్=ఆ ; ద్రుమవర్షం=వృక్షములవానను; దృష్ట్వాతు=చూచియు;నవివ్యథే=దుఃఖింపఁడయ్యె.

పరాక్రమవంతుండును మహాబలుండును శ్రీమంతుఁడునగువానరరాజు సుగ్రీవుండు, కుంభునిచేఁదనవృక్షవర్షంబంతయు ఛేదింపఁబడినను,ఎంతమాత్రము వ్యథనొందఁడయ్యె.

అని, తాత్పర్యము.

నిర్భిద్యమాన స్సహసా సహమాన శ్చ తాన్ శరాన్. ౬౯
కుంభస్య ధనురాక్షిప్య బభంజేంద్ర ధనుష్ప్రభమ్

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆసుగ్రీవుఁడు; సహసా=వేగంబున; నిర్భిద్యమానః= భేదింపఁబడుచును;తాన్=ఆ;శరాన్= బాణములను;సహమానశ్చ=ఓర్చుచును; కుంభస్య= కుంభునియొక్క; ఇంద్రధనుష్ప్రభం= ఇంద్రధనుస్సుయొక్క కాంతివంటి కాంతిగల;ధనుః=ధనుస్సును; ఆక్షిప్య=పట్టి; బభంజ=విఱిచెను.

ఆసుగ్రీవుఁడు;కుంభునిచేబాణంబుల నొప్పిఁపడుచును ఆబాణంబులసహించి, యతనినెదుర్కొనఁబోయి,యింద్రధనుస్సువంటియతనిధనుస్సునుబట్టివిఱిచెను.

అని, తాత్పర్యము.

అవప్లుత్య తత శ్శీఘ్రం కృత్వా కర్మసుదుష్కరమ్. ౭౦

అబ్రవీ త్తుష్టితః కుంభం భగ్నశృంగ మివద్విపమ్

టీక॥ సుగ్రీవః (అధ్యాహృతము) = సుగ్రీవుఁడు; తతః=అంత; శీఘ్రం=శీఘ్రముగా; అవప్లుత్య=దుమికి; సుదుష్కరం= మిక్కిలి యుచేయనలవిగాని; కర్మ=కార్యమును; కృత్వా=చేసి; కుపితః=కోపించినవాఁడై; భగ్నశృంగం=విఱిగినకొమ్ములుగల; ద్విపమివ(స్థితం)=ఏనుంగువలెనున్న; కుంభం=కుంభునిఁగూర్చి; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

సుగ్రీవుఁడు, అట్లుశీఘ్రంబునరథంబుమీఁదికిదుమికి, ఇతరులకలవిగాని కార్యమును గావించి, కుపితుండై, కొమ్ములు విఱిగిన యేనుంగువలెనున్న కుంభుని జూచి, యిట్లనియెను. అని, తాత్పర్యము.

నికుంభాగ్రజ వీర్యం తే బాణవేగవ దద్భుతమ్. ౭౧
సన్నతిశ్చ ప్రభావశ్చ తవవా రావణస్యవా

టీక॥ నికుంభాగ్రజ=నికుంభునియన్నవగుకుంభుఁడా! తే=నియొక్క; వీర్యం=పరాక్రమము; బాణవేగవత్=బాణములవేగమువలె; అద్భుతం = ఆశ్చర్యకరము. తవవా=నియొక్కగాని; రావణస్యవా=రావణునియొక్కగాని; సన్నతిశ్చ=వినయమును; ప్రభావశ్చ=ప్రభావమును; అద్భుతం (అధ్యాహృతము)=ఆశ్చర్యకరము.

నికుంభునియన్నవగు కుంభుఁడా! నీ పరాక్రమమును బాణవేగంబును వినయంబును ప్రభావంబగు రావణునిపరాక్రమాదులుంబోలె, మిక్కిలియునాశ్చర్యకరములు గానున్నవి.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రహ్లాద బలివృత్రఘ్న కుబేర వరుణోపమ. ౭౨
ఏక స్త్వ మనుజాతోఽసి పితరం బలవృత్తతః

టీక॥ ప్రహ్లాదబలివృత్రఘ్న కుబేరవరుణోపమం= ప్రహ్లాదునితోను బలిచక్రవర్తితోను దేవేంద్రునితోను గుబేరునితోను వరుణునితోను బోలికగలకుంభుఁడా! త్వం=నీవు; ఏకః=ఒక్కఁడవు; పితరం=తండ్రిని; బలవృత్తతః=బలవ్యాపారముచేత; అనుజాతః=అనుసరించిపుట్టినవాఁడవు; అసి=అగుచున్నావు.

కుంభుఁడా! నీవు ప్రహ్లాదునితోను బలిచక్రవర్తితోను దేవేంద్రునితోనుగుబేరునితోనువరుణునితోను సమానుఁడవు; నీవొకఁడవు బలవ్యాపారంబునఁ దండ్రిం బోలివుట్టినావు. అని, తాత్పర్యము.

త్వామేవైకం మహాబాహుం చాపహస్త మరిందమమ్. ౭౩
త్రిదశా నాతివర్తంతే జితేంద్రియ మివాధయః

టీక॥ మహాబాహుం=పెద్దచేతులు గలవాఁడవును; చాపహస్తం=ధనుస్సు చేతం గలవాఁడవును; అరిందమం=శత్రువుల నడంగండొక్కుఁవాఁడవు నగు; త్వాం=నిన్ను; ఏకమేవ=ఒకనినిమాత్రమే; జితేంద్రియం = జయింపఁబడిన యింద్రియములు గలవాని; అధయఃఇవ= మనోవ్యథలువలె; త్రిదశాః=దేవతలు; నాతివర్తంతే=అతిక్రమింపరు.

ధనుర్ధరుండవైన మహాబాహుండవు శత్రుహంతవగునిన్నొకనినిమాత్రము, జితేంద్రియునిమనోవ్యథలువలె, ఎంతమాత్రము అతిక్రమింపఁజాలరు.

అని, తాత్పర్యము.

విక్రమస్వ మహాబుద్ధే కర్మాణి మమ పశ్యతః. ౭౪

టీక॥ మహాబుద్ధే=అధికమయినబుద్ధి గలవాఁడా! మమ=నేను; పశ్యతః= చూచుచుండఁగా; కర్మాణి= కార్యములనుగూర్చి; విక్రమస్వ=పరాక్రమింపుము.

మహాబుద్ధిశాలివగుకుంభుఁడా! నేనుజూచుచుండఁగాయుద్ధంబునఁ బరాక్రమంబుఁజూపుము.

అని, తాత్పర్యము.

వరదానా త్పితృవ్యస్తే సహతే దేవదానవాన్
కుంభకర్ణస్తు వీర్యేణ సహతేచ సురాసురాన్. ౭౫

టీక॥ తే=నీయొక్క; పితృవ్యః=పెత్తండ్రియగురావణుండు ; వరదానాత్=వరదానమువలన; దేవదానవాన్= దేవతలను అసురులను; సహతే = ఓర్చుచున్నాఁడు. కుంభకర్ణస్తు= కుంభకర్ణుఁడుమాత్రము; వీర్యేణ = ప

స ౭౬

రాక్రమముచేత; సురాసురాన్= దేవతలను అసురులను; సహ తే= ఓర్చుచున్నాడు "చ". అనునది పాదపూరణార్థము.

నీపెత్తండ్రి రావణుఁడు, వరదానంబువలన దేవాసురులలోఁగొనియున్నాఁడు; నీతండ్రి కుంభకర్ణుఁడు మాత్రము, దేహబలముచేతనె దేవాసురులను నోర్చుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ధనుషీంద్రజిత స్తుల్యః ప్రతాపే రావణస్యచ
త్వ మద్య రక్షసాం లోకే శ్రేష్ఠోసి బలవీర్యతః. ౭౬

టీక॥ త్వం=నీవు; ధనుషి= వింటియందు; ఇంద్రజితః=ఇంద్రజిత్తునకును; ప్రతాపే=పరాక్రమమునందు; రావణస్యచ=రావణునకును; తుల్యః = సమానుఁడవు. అద్య=ఇప్పుడు; లోకే= లోకమునందు; బలవీర్యతః= బలపరాక్రమమువలన; రక్షసాం = రాక్షసులలో; శ్రేష్ఠః=ఉత్తముఁడవు.

నీవు, ధనుస్సునందింద్రజిత్తుతోను బలపరాక్రమంబున రావణునితోను సమానుండవు; నీవిప్పుడు, లోకంబున, బలపరాక్రమంబుల, రాక్షసులలో శ్రేష్ఠుఁడవు. అని, తాత్పర్యము.

మహావిమర్దం సమరే మయాసహ తవాద్భుతమ్
అద్య భూతాని పశ్యంతు శక్రశంబరయో రివ. ౭౭

టీక॥ అద్య = ఇప్పుడు; మయాసహ=నాతోఁగూడ; తవ= నీయొక్క; శక్రశంబరయోరివ= ఇంద్రునియొక్కయు శంబరాసురునియొక్కయు వలెనె; అద్భుతం=ఆశ్చర్యకరమయిన; సమరే= యుద్ధమునందు; మహావిమర్దం=పెద్దదగువును; భూతాని=భూతంబులు; పశ్యంతు=చూతురు గాక.

ఇంద్రునకును శంబరునకునుంబోలె నీకును నాకునుగలుగు మహాయుద్ధంబును ఇప్పుడు సమస్తభూతంబులును జూతురు గాక. అని, తాత్పర్యము.

కృతమప్రతిమం కర్మ దర్శితం శాస్త్రకౌశలమ్
పాతితా హరివీరాశ్చ త్వయా వై భీమవిక్రమాః. ౭౮

టీక॥ త్వయా=నీచేత ("నై" అనున దిపాదపూరణార్థము); అప్రతిమం=సరిలేని; కర్మ=కార్యము; కృతం=చేయఁబడినది. అస్త్రకౌశలంచ=అస్త్రములయందు సామర్థ్యమును; దర్శితం=చూపఁబడినది. భీమవిక్రమాః=భయంకరమయినపరాక్రమముగల; హరివీరాశ్చ=వానరవీరులును; పాతితాః=పడఁద్రోయఁబడినారు.

నీవు, అసమానమగు న కార్యము గావించినావు; అస్త్రసామర్థ్యమును జూపినావు; భయంకరపరాక్రమములగు వానరవీరులం బడఁగొట్టినావు. అని, తాత్పర్యము.

ఉపాలంభ భయాచ్చాపి నాసివీర మయా హతః
కృతకర్మా పరిశ్రాంతో విశ్రాంతః పశ్య మే బలమ్. ౭౯

టీక॥ వీర=పరాక్రమశాలివగుకుంభుఁడా! మయా=నాచేత; ఉపాలంభభయాచ్చాపి=అపవాదభయమువలనను; మయా=నాచేత; హతః=వధింపఁబడినవాఁడవు; నాసి=కావు. కృతకర్మా=చేయఁబడిన కార్యముగలవాఁడవు; పరిశ్రాంతః=అలసినవాఁడవు; విశ్రాంతః=శ్రమదీర్చుకొన్నవాఁడవై; మే=నాయొక్క; బలం=బలమును; పశ్య=చూడుము.

పరాక్రమశాలివగుకుంభుఁడా! పెక్కండ్రతోఁ బోరియలసినవానివధించినాఁడని యపవాదము గలుగునను భయమువల్లన నేనునిన్నింక నువధింపలేదు; చాలఁబనిచేసి, యలసియున్నావు; కొంతయలసట దీర్చుకొన్నపైని, నాబలంబు జూడుము. అని, తాత్పర్యము.

తేన సుగ్రీవ వాక్యేన సావమానేన మానితః
అగ్నే రాజ్యాహుతస్యేవ తేజస్తస్యాభ్యవర్ధత. ౮౦

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)=ఆకుంభుఁడు; తేన=ఆ; సావమానేన=అవమానముతోఁగూడిన; సుగ్రీవవాక్యేన=సుగ్రీవునిమాటచేత; మానితః=గౌరవింపఁబడినాఁడు. తస్య=అతనియొక్క; ఆజ్యాహుతస్య=నేతిచేవేల్వఁబడిన; అగ్నేరివ=అగ్నిహోత్రముయొక్కవలె; తేజః=తేజస్సు; అభ్యవర్ధత=వృ

ర్ధిఁబొందెను.

ఆకుంభుఁడు, సుగ్రీవుండు అవమాన గర్భంబుగా మాటలచే గారవించుటయు, నేయిఁబోసినయగ్నిహోత్రము వలెఁ, దేజస్సునవృద్ధిఁబొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతః కుంభస్తు సుగ్రీవం బాహుభ్యాం జగృహే తదా

టీక॥తతః=అంత; తదా=అప్పుడు; కుంభస్తు=కుంభుఁడును; సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని; బాహుభ్యాం=చేతులచేత; జగృహే=పట్టుకొనెను.

అంతఁ, గుంభుండు, సుగ్రీవుని రెండుచేతులం బట్టెను.

అని, తాత్పర్యము.

గజా వివా హితమదౌ నిశ్శ్వసంతౌ ముహుర్ముహుః. ౮౧
అన్యోన్యగాత్ర గ్రథితౌ కర్షంతౌ వితరేతరమ్౹
సధూమాం ముఖతో జ్వాలాం విసృజంతౌ పరిశ్రమాత్. ౮౨

టీక॥తౌ(అధ్యాహృతము)=ఆకుంభసుగ్రీవులు; ఆహితమదౌ=పొందఁబడినమదముగల; గజావివ (స్థితౌ)=ఏనుంగులువలెనున్నవారలయి; ముహుర్ముహుః=మాటిమాటికి; నిశ్శ్వసంతౌ=నిట్టూర్పులువుచ్చుచు; అన్యోన్యగాత్రగ్రథితౌ=ఒండొరులదేహమును బట్టుకొన్నవారలయి; ఇతరేతరం=ఒండొరులను; కర్షంతౌ=ఈడ్చుచు; పరిశ్రమాత్=అలసటవలన; ముఖతః=నోటనుండి; సధూమాం=పొగతోఁగూడిన; జ్వాలాం=మంటను; విసృజంతౌ=విడుచుచు; స్థితౌ (అధ్యాహృతము)=ఉండిరి.

ఆసుగ్రీవుండును కుంభుండును, మదించినయేనుంగులువలె, పలుమాఱు నిట్టూర్పులువుచ్చుచు, ఒకరిదేహము నొకరుపట్టియాకర్షించుకొనుచు, శ్రమంబునంజేసి, నోటనుండిపొగతోఁగూడినగ్నిజ్వాలవిడుచుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తయోః పాదాభి ఘాతాచ్చ నిమగ్నాచా భవన్మహీ
వ్యాఘూర్ణిత తరంగశ్చ చుక్షుభే వరుణాలయః. ౮౩

టీక॥ తయోః=ఆకుంభసుగ్రీవులయొక్క; పాదాభిఘాతాచ్చ= పాదంబులత్రొక్కుడువలనను; మహీచ = భూమియు; నిమగ్నా=అణఁగినది; అభవత్= అయినది. వరుణాలయశ్చ= సముద్రమును; వ్యాఘూర్ణితతరంగశ్చ= తిరుగుడువడుచున్నయలలుగలదై ; చుక్షుభే=కలంతనొందెను.

ఆసుగ్రీవకుంభుల పాదాఘాతంబున. భూమియణఁగుచుఁగానణంగెను; సముద్రంబును, గొప్పగొప్పతరంగంబులుతిరుగుడుపడ, నెంతయుఁ క్షోభంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

తతః కుంభం సముత్క్షిప్య సుగ్రీవో లవణాంభసి
పాతయామాస వేగేన దర్శయ న్నుదధే స్థ్సలమ్. ౮౪

టీక॥ తతః=అంత; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుఁడు; కుంభం=కుంభుని; సముత్క్షిప్య=ఎత్తి; ఉదధేః = సముద్రముయొక్క; తలం = అడుగునేలను ; దర్శయన్=చూపువాఁడై ; వేగేన=వేగముచేత; లవణాంభసి=సముద్రమునందు; పాతయామాస=పడఁద్రోసెను.

అంత, సుగ్రీవుండు , కుంభునెత్తి, సముద్రముయొక్క అడుగునేలనుజూపుటకై వలె, వేగంబున సముద్రంబునంబడద్రోసెను. అని, తాత్పర్యము.

తతః కుంభనిపాతేన జలరాశి స్సముత్థితః
వింధ్యమందరసంకాశో విససర్ప సమంతతః

టీక॥ తతః=అంత; జలరాశిః= సముద్రము; కుంభనిపాతేన = కుంభునిపాటుచేత; సముత్థితః=లేచినదై; వింధ్యమందరసంకాశః= వింధ్యపర్వతముతోను మందరపర్వతముతోను సమానము; సమంతతః=అంతటను; విససర్ప=వ్యాపించెను.

అంత, నమ్మహాసముద్రంబు, కుంభుండుపడుటకు పైకెగసి, వింధ్యమందరాకారంబుగానుండి, యంతటనుం బ్రవహించెను. అని, తాత్పర్యము.

స ౭౬

తతః కుంభ స్సముత్పత్య సుగ్రీవ మభిపద్యచ
ఆజఘానో రసి క్రుద్ధో వజ్రవేగేన ముష్టినా. ౭౮

టీక॥ తతః=అంత; కుంభః= కుంభుఁడు; సముత్పత్య=ఎగిరి; సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని; అభిపద్యచ=పొందియు; క్రుద్ధః=కోపించినవాఁడై; వజ్రవేగేన=వజ్రముయొక్క వేగమువంటి వేగముగల; ముష్టినా=పిడికిలిచేత; ఉరసి= ఱొమ్మునందు; ఆజఘాన=కొట్టెను.

అంతట, కుంభుండు, ఎగిరి సుగ్రీవుని యొద్దకువచ్చి, కుపితుండై, వజ్రమువంటి పిడికిటిచే, వానిఱొమ్మునం బొడిచెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య చర్మచ పుస్ఫోట బహు సుస్రావ శోణితమ్
స చ ముష్టి ర్మహావేగః ప్రతిజఘ్నే౽స్థిమండలే. ౭౯

టీక॥ తస్య=ఆసుగ్రీవునియొక్క; చర్మచ=తోలును; పుస్ఫోట=చీలెను; శోణితం=నెత్తురు; బహు=అధికముగా; సుస్రావ=కాఱినది. మహావేగః=అధికమైనవేగముగల; సః= ఆ; ముష్టిః=పిడికిలియు; అస్థిమండలే=ఎముకలసమూహమునందు; ప్రతిజఘ్నే=ప్రతిహతమయ్యెను.

ఆదెబ్బకు, సుగ్రీవుని వక్షస్స్థలంబునందు జర్మము చీలెను గాని, యమ్ముష్టిపోటు, అచ్చట నెముకను దాఁకి ప్రతిహతంబయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.

తదా వేగేన తత్రాసీ త్తేజః ప్రజ్వలితం ముహుః
వజ్రనిష్పేషసంజాతా జ్వాలా మేరౌ యథా గిరౌ. ౮౦

టీక॥ తదా=అప్పుడు; తత్ర=అచ్చట; వేగేన=వేగముచేత; ముహుః=పలుమాఱు; ప్రజ్వలితం=జ్వలించిన; తేజః=కాంతి; మేరౌ=మేరువను; గిరౌ=పర్వతమునందు; వజ్రనిష్పేషసంజాతా=వజ్రాయుధములయొక్క యొరయుటవలనఁ బుట్టిన; జ్వాలాయథా=మంటవలెనై; ఆసీత్=ఉండినది.

ఆసుగ్రీవునిఱొమ్మును, కుంభునిపిడికిటియొరయిక వేగంబునంబుట్టిన జ్వాల,

మేరుపర్వతంబున వజ్రాయుధంబునొరయుటచేతం గలిగిన జ్వాలవలెనుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తత్రాభిహత స్తేన సుగ్రీవో వానరర్షభః
ముష్టిం సంవర్తయామాస వజ్రకల్పం మహాబలః. ౮౯

టీక॥ తత్ర=అప్పుడు, మహాబలః=అధికమయినబలముగల; వానరర్షభః=వానరశ్రేష్ఠుఁడగు; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుఁడు; తేన=ఆకుంభునిచేత; అభిహతః=కొట్టఁబడినవాఁడై; వజ్రకల్పం = వజ్రముతో సమానమయిన ; ముష్టిం=పిడికిలిని; సంవర్తయామాస=మడిచెను.

అప్పుడు మహాబలశాలియగు వానరోత్తముఁడు సుగ్రీవుండు, కుంభునిచేఁ గొట్టఁబడినవాఁడై, కోపించి, వజ్రసమానంబగు పిడికిలిని లవరించెను.

అని, తాత్పర్యము.

అర్చిస్సహస్రవికచం రవిమండలసప్రభమ్
స ముష్టిం పాతయామాస కుంభస్యోరసి వీర్యవాన్. ౯౦

టీక॥ వీర్యవాన్ = అధికమయిన పరాక్రమముగల; సః=ఆసుగ్రీవుఁడు; అర్చిస్సహస్రవికచం= కిరణంబుల వేయింటిచే వికసించినదియు ; రవిమండలసప్రభం=సూర్యమండలమువలెఁ గాంతితోఁ గూడినదియు నగు; ముష్టిం=పిడికిలిని ; కుంభస్య=కుంభునియొక్క; ఉరసి = ఱొమ్మునందు; పాతయామాస = పడవేసెను.

పరాక్రమవంతుండగు నాసుగ్రీవుండు, సూర్యమండలంబువలె సహస్రకిరణంబులు గలిగి వెలుంగుచున్న యమ్ముష్టితోఁ, గుంభుని ఱొమ్మునం బొడిచెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తు తేన ప్రహారేణ విహ్వలో భృశతాడితః
నిపపాత తదా కుంభో గతార్చిరివ పావకః. ౯౧

టీక॥ తదా=అప్పుడు; సః=ఆ; కుంభస్తు=కుంభుండును ; తేన=ఆ; ప్రహా

స ౭౮

రేణ = దెబ్బచేత; భృశతాడితః = మిక్కిలియు గొట్టఁబడినవాఁడై; విహ్వలః = అవయవముల స్వాధీనత దప్పినవాఁడై; గతార్చిః = పోయిన మంటగల; పావక ఇవ = అగ్నిహోత్రుఁడువలె; నిపపాత = పడెను.

అప్పుడు, కుంభుండు, ఆదెబ్బచేఁ బరమపీడితుండై యవయవంబుల స్వాధీనత దప్పి, చల్లారినయగ్నివలె, విగతప్రాణుండై, నేలంగూలెను.

అని, తాత్పర్యము.

ముష్టినాభిహతస్తేన నిపపాతాశు రాక్షసః
లోహితాంగ ఇవాకాశా ద్దీప్తరశ్మి ర్యదృచ్ఛయా. ౯౨

టీక॥ రాక్షసః = రాక్షసుఁడు; తేన = ఆ; ముష్టినా = పిడికిలిచేత; అభిహతః = కొట్టఁబడినవాఁడై; ఆకాశాత్ = ఆకాశమునుండి; యదృచ్ఛయా = దబ్బాటుచేత; దీప్తరశ్మిః = ప్రకాశించుచున్న కిరణంబులుగల; లోహితాంగ ఇవ = అంగారకుఁడువలె; ఆశు = శీఘ్రముగా; నిపపాత = పడెను.

కుంభుండు, ఆపిడికిటిపోటుచే హతుండై, యాదృచ్ఛికముగాఁ గాంతిమంతుండగు నంగారకుం డాకాశంబునుండి నేలంబడునట్లు, శీఘ్రంబున నేలంబడెను. అని, తాత్పర్యము.

కుంభస్య పతతో రూపం భగ్నస్యోరసి ముష్టినా
బభౌ రుద్రాభిపన్నస్య యథారూపం గవాంపతేః. ౯౩

టీక॥ ఉరసి = రొమ్మునందు; ముష్టినా = పిడికిలిచేత; భగ్నస్య = దెబ్బదగిలినవాఁడును; పతతః = పడుచున్నవాఁడును; కుంభస్య = కుంభునియొక్క; రూపం = ఆకారము; రుద్రాభిపన్నస్య = రుద్రునిచేతఁ దిరస్కరింపఁబడిన; గవాంపతేః = సూర్యునియొక్క; రూపం యథా = రూపమువలె; బభౌ = ప్రకాశించెను.

రొమ్మున దెబ్బదగిలి నేలంగూలిన ట్టికుంభుని యాకారమప్పుడు, రుద్రునిచేఁబడఁద్రోయఁబడిన సూర్యునిరూపంబువలెనెంతయు వెలింగెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ హతే భీమపరాక్రమేణ
ప్లవంగమానా మృషభేణ యుద్ధే
మహీ సశైలా సవనా చచాల
భయం చ రక్షాంస్యధికం వివేశ. ౯౪

టీక॥ తస్మిన్=ఆకుంభుఁడు; యుద్ధే=పోరునందు; భీమపరాక్రమేణ=భయంకరమయిన పరాక్రమముగల; ప్లవంగమానాం=వానరులయొక్క; ఋషభేణ=నాథుండగుసుగ్రీవునిచేత; హతే=వధింపఁబడినవాఁడుకాఁగా; సశైలా=పర్వతములతోఁగూడినదియు; సవనా=అడవులతోఁగూడినదియునగు; మహీ=భూమి; చచాల=చలించెను. రక్షాంసిచ=రాక్షసులను; అధికం= మిక్కిలియు; భయం=భయము; వివేశ=పొందెను.

అట్లు కుంభుండు యుద్ధంబునవానరేంద్రుండగు సుగ్రీవునిచేతవధింపఁబడి నేలంబడఁగానే, పర్వతారణ్యసహితంబుగాభూమిగడగడవడంకెను; రాక్షసులనుబరమభయంబునొందిరి.

అని తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, షట్సప్తతితమస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ షట్సప్తతితమసర్గ టీక,

ముగిసినది.

శ్రీరస్తు.

సప్తసప్తతితమసర్గప్రారంభః.

నికుంభో భ్రాతరం దృష్ట్వా సుగ్రీవేణ నిపాతితమ్
ప్రదహన్నివ కోపేన వానరేంద్ర మవైక్షత. ౧

టీక॥ నికుంభః=నికుంభుఁడు; సుగ్రీవేణ=సుగ్రీవునిచేత; నిపాతితం=పడఁద్రోయఁబడిన; భ్రాతరం = అన్నను; దృష్ట్వా=చూచి; కోపేన=కోపముచేత; ప్రదహన్నివ(స్థితః)= దహించువాఁడువలెనున్నవాఁడై; వానరేంద్రం= వానరరాజుఁడగుసుగ్రీవుని; అవైక్షత = చూచెను.

నికుంభుండు, తనఅన్నసుగ్రీవునిచేఁ బడుటంజూచి, కోపంబునఁ దహించువాఁడువలెచుఱచుఱచూపుల వానరేశ్వరుండగు సుగ్రీవుంజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతః స్రగ్దామసన్నద్ధం దత్తపంచాంగుళం శుభమ్
ఆదదే పరిఘం వీరో నగేంద్రశిఖరోపమమ్. ౨

హేమపట్టపరిక్షిప్తం వజ్రవిద్రుమభూషితమ్
యమదండోపమం భీమం రక్షసాం భయనాశనమ్. ౩

టీక॥ తతః=అంత; వీరః=పరాక్రమశాలియగునికుంభుండు ; స్రగ్దామసన్నద్ధం= పుష్పమాలికచేఁ గట్టఁబడినదియు; దత్తపంచాంగుళం= ఇవ్వఁబడిన యయిదంగుళములముద్రగలదియు; శుభం=మంగళకరమయినదియు ; నగేంద్రశిఖరోపమం= హిమవత్పర్వతశిఖరముతోఁబోలికగలదియు; హేమపట్టపరిక్షిప్తం= బంగారుపట్టముచేఁజుట్టఁబడినదియు ; వజ్రవిద్రుమభూషితం = వజ్రములచేతను బవడములచేతను అలంకరింపఁబడినదియు ; యమదండోపమం=యమునిదండముతోఁ బోలికగలదియు; భీమం=భయంకరంబును; రక్షసాం= రాక్షసులయొక్క ; భయనాశనం = భయమునశింపఁజేయునదియున

గు; పరిఘం=ఇనుపగుదియను; ఆదదే=గ్రహించెను.

అంత, వీరుండగునికుంభుండు, పుష్పమాలికలచేనలంకృతంబును బంగారుగు రిముద్రవేయఁబడియుండునదియు మంగళకరమును హిమవత్పర్వత శిఖర సమానంబును కాంచనపట్టాలంకృతంబు ను వజ్రములచేతను బవడములచేతను అలంకరింపఁబడినదియు యమదండంబు వంటిదియు భయంకరాకారంబును రాక్షసులకు అభయంబొసంగు నదియునగు పరిఘంబు చేకొనెను.

అని, తాత్పర్యము-

తమావిధ్య మహాతేజా శ్శక్రధ్వజసమం తదా
విననాద వివృత్తాస్యో నికుంభో భీమవిక్రమః. ४

టీక॥ తదా= అప్పుడు; భీమవిక్రమః=భయంకరమయినపరాక్రమముగల; మహాతేజాః= అధికమయినకాంతిగల; నికుంభః=నికుంభుఁడు; శక్రధ్వజసమం = ఇంద్రునిధ్వజముతోసమానమయిన; తం=ఆపరిఘమును; ఆవిధ్య=త్రిప్పి; వివృత్తాస్యః=తెఱవఁబడిననోటుగలవాఁడై; విననాద=అఱచెను.

అప్పుడు, మహాతేజుండునుభయంకరపరాక్రముండునగునికుంభుండు, ఇంద్రధ్వజసమానంబగునాపరిఘంబును గిఱగిఱంద్రిప్పి, నోరుదెఱచి, సింహనాదంబుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉరోగతేన నిష్కేణ భుజస్థై రంగదైరపి
కుండలాభ్యాంచ చిత్రాభ్యాం మాలయాచ విచిత్రయా. ५
నికుంభో భూషణై ర్భాతి తేన స్మ పరిఘేణచ
యథేంద్రధనుషా మేఘ స్సవిద్యు త్స్తనయిత్నుమాన్. ६

టీక॥ నికుంభః=నికుంభుఁడు; ఉరోగతేన=ఱొమ్మునొందిన; నిష్కేణ= పదకముచేతను; భుజస్థైః= చేతులనుండు; అంగదైరపి = బాహుపురులచేతను; చిత్రాభ్యాం= చిత్రవర్ణములయిన; కుండలాభ్యాంచ= పోఁగులచేతను; విచిత్రయా=ఆశ్చర్యకరమయిన; మాలయాచ=హారముచేతను; భూషణైః=

స ౭౭

ఆభరణములచేతను; తేన=ఆ; పరిఘేణచ = ఇనుప గుదియచేతను; సవిద్యుత్=మెఱుపులుగలదియు; స్తనయిత్నుమాన్ = గర్జనధ్వనిగలదియునగు; మేఘః=మేఘము; ఇంద్రధనుషాయథా= ఇంద్రధనుస్సుచేతంబోలె; భాతిస్మ=ప్రకాశించెను.

నికుంభుండు, ఆమ్మునుండురత్నా ల పదకముచేతను బాహువులనుండు బాహుపురులచేతనుజిత్రంబులగునుండలంబులచేతను విచిత్రంబగుహారంబుచేతను ఇట్లు భూషణంబులచేతనుఅప్పరిఘాయుధము చేతను, ఇంద్ర ధనుస్సుతోను మెఱుపులతోను గర్జనములతో నుంగూడిన మేఘమువలెఁ బ్రకాశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

పరిఘాగ్రేణ పుస్ఫోట వాతగ్రంథి ర్మహాత్మనః
ప్రజజ్వాల సఘోషశ్చ విధూమ ఇవ పావకః. ౭

టీక॥మహాత్మనః=అధికమైనబలముగల నికుంభునియొక్క; పరిఘాగ్రేణ= ఇనుపగుదియకొనచేత; వాతగ్రంథిః=వాయుసమూహము; పుస్ఫోట= భేదిల్లెను. సః(అధ్యాహృతము)=ఆపరిఘము; సఘోషశ్చ=ధ్వనితోఁగూడినదియునై; విధూమః=పొగలేని; పావకఇవ=అగ్నివలె; ప్రజజ్వాల=మండెను.

మహాబలుండగునికుంభుండుపరిఘుంబుగిఱగిఱం ద్రిప్పఁగా, నాపరిఘుంబునవాకాశంబుననుండు నావహాదివాయుసమూహంబుభేదిల్లుటయు, నాపరిఘుంబు, మహాధ్వనిసహితంబయి, పొగలేనియగ్నిచూతృమఁభంగిఁబ్రజ్వరిల్లెను.

అని, తాత్పర్యము.

నగర్యా విటపావత్యా గంధర్వభవనోత్తమైః
సహచైవామరావత్యా సర్వైశ్చ భవనైస్సహ. ౮
సతారగ్రహనక్షత్రం సచంద్రం సమహాగ్రహమ్
నికుంభపరిఘాఘూర్ణం భ్రమతీవ నభస్స్థలమ్. ౯

టీక॥విటపావత్యా= అలకయను; నగర్యా=పట్టణముతోను; గంధర్వభవనోత్తమైః= గంధర్వగృహశ్రేష్ఠములతోను; అమరావత్యాచైవసహ= అమ

రావతీ పట్టణముతోనుం గూడ; స
ర్వైః=సమస్తములయిన; భవనైశ్చస
హ= దేవగృహములతోనుంగూడ; స
తారగ్రహనక్షత్రం= అశ్విన్యాదులతో
నుగ్రహములతోను నక్షత్రంబులతోనుం
గూడినదియు;సచంద్రం=చంద్రునితోఁ
గూడినదియు; సమహాగ్రహం=గొప్ప
గ్రహములతోఁగూడినదియునగు; నభ
స్థలం=ఆకాశప్రదేశము; నికుంభప
ఘాఘూర్ణితం= నికుంభునిపరిఘముచేఁ
ద్రిప్పఁబడినదై; భ్రమతి=తిరిగెను "ఇ
వ" అనునదివాక్యాలంకారార్థము.

అనికుంభుని పరిఘాయుధ వేగంబు
చే, గంధర్వగృహంబులతోఁగూడ నల
కాపట్టణంబును సమస్తదేవగృహంబుల
తోఁగూడనమరావతీనగరంబును అశ్వి
న్యాదినక్షత్రములతోను ఇతరములయి
నచుక్కలతోను చంద్రాదిమహాగ్రహం
బులతోనుం గూడినయాకాశంబును, జ
లించి,గిఱగిఱందిరిగెను.

అని, తాత్పర్యము.

దురాసదశ్చ సంజజ్ఞే పరిఘాభరణప్రభః
కపీనాం స నికుంభాగ్ని ర్యుగాంతాగ్నిరివోత్థితః. ౧౦

టీ॥పరిఘాభరణప్రభః=ఇనుపగు
దియచేతనుభూషణములచేతను బ్రకా
శించుచున్న; సః=ఆ; నికుంభాగ్నిః=ని
కుంభుఁడనునగ్నిహోత్రము; కపీనాం=
వానరులకు; యుగాంతాగ్నిరివ=ప్రళ
యకాలాగ్నివలె;ఉత్థితః=లేచినదై;దు
రాసదశ్చ=చేనకఁగూడనిదియు; సంజ
జ్ఞే=అయినది.

పరిఘముచేతను ఆభరణంబులచేత
నుబ్రజ్వలించుచుండు నానికుంభాగ్ని,వా
నరులకుఁ బ్రలయకాలాగ్నియోయనం
గేఁజేచూడనలవిగాకుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసా వానరాశ్చాపి న శేకు స్స్పందితుం భయాత్
హనుమాంస్తు వివృత్యోర స్తస్థౌ తస్యాగ్రతో బలీ. ౧౧

టీక॥రాక్షసాః=రాక్షసులును; వానరాశ్చాపి=వానరులును ; భయాత్=

భయంబువలన; స్పందితుం= కదలుటకు; న శేకుః= చాలరైరి. బలీ= బలవంతుండగు; హనుమాంస్తు= హనుమంతుండుమాత్రము; ఉరః= ఱొమ్మును; వివృత్య= విరియఁజేసికొని; తస్య= ఆనికుంభునియొక్క; అగ్రతః= ముందట; తస్థౌ= నిలిచెను.

అప్పుడు, రాక్షసులును వానరులును, భయంబున, నిట్టుట్టు కదలకుండిరి; బలవంతుండగు నొకహనుమంతుండు మాత్రము, వక్షంబుఁ బొంగుచు, నతని యెదుటని లిచెను. అని, తాత్పర్యము.

పరిఘోపమబాహు స్తు పరిఘం భాస్కరప్రభమ్
బలీ బలవత స్తస్య పాతయామాస వక్షసి. ౧౨

టీక॥ పరిఘోపమబాహుః= ఇనుపగుదియతోఁ బోలికగలచేతులుగలవాఁడును; బలీతు= బలవంతుండునగు నికుంభుండును; భాస్కరప్రభం= సూర్యునితోఁబోలికగల; పరిఘం= ఇనుపగుదియును; బలవతః= అధికమయినబలముగల; తస్య= ఆహనుమంతునియొక్క; వక్షసి= ఱొమ్మునందు; పాతయామాస= పడవేసెను.

పరిఘంబులవంటిచేతులుగలవాఁడును బలవంతుండునగు నానికుంభుండు, సూర్యబింబంబువలె వెలుఁగుచున్నయా పరిఘంబును, మహాబలుండగుహనుమంతుని ఱొమ్మున వేసెను. అని, తా.

స్థిరే తస్యోరసి వ్యూఢే పరిఘ శ్శతధా కృతః
విశీర్యమాణ స్సహసా ఉల్కాశతమివాంబరే. ౧౩

టీక॥ పరిఘః= ఇనుపగుదియు; తస్య= ఆహనుమంతునియొక్క; స్థిరే= దృఢంబును; వ్యూఢే= విశాలంబునగు; ఉరసి= ఱొమ్మునందు; శతధా= నూఱువ్రయ్యలుగా; కృతః= చేయఁబడినదై; సహసా= శీఘ్రమున; విశీర్యమాణః= పడుచు; అంబరే= ఆకాశమునందు; ఉల్కాశతమివ= కొఱవికట్టెలనూఱువలె; బభౌ= (అధ్యాహార్యము)= ప్రకాశించెను.

ఆపరిఘంబు, వజ్రకఠినంబును విశాలంబునగు నాహనుమంతుని వక్షంబునఁదగిలి నూఱువ్రయ్యలయి యాకాశంబున, నూఱుకొఱవులవలె పడి వెలుఁగుచు నే

లంబడెను.అని, తాత్పర్యము.

స తు తేన ప్రహారేణ విచచాల మహాకపిః
పరిఘేణ సమాధూతో యథా భూమిచలేఽచలః. ౧౪

టీక॥ సః=ఆ; మహాకపిస్తు= హనుమంతుండును; పరిఘేణ=ఇనుపగుదియచేత; సమాధూతః = కొట్టఁబడినవాఁడై; తేన=ఆ; ప్రహారేణ= దెబ్బచేత; భూమిచలే=భూకంపమునందు; అచల ఇవ=పర్వతమువలె; విచచాల=చలించెను.

ఆహనుమంతుండు, ఆపరిఘంబుదెబ్బకు, భూకంపంబునఁబర్వతంబువలె, నెంతయుఁజలనంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

స తదాభిహతస్తేన హనుమాన్ ప్లవగోత్తమః
ముష్టిం సంవర్తయామాస బలేనాతిమహాబలః. ౧౫

టీక॥ తదా=అప్పుడు; ప్లవగోత్తమః= వానరశ్రేష్ఠుండును; అతిమహాబలః= మిక్కిలియధికమయినబలముగలవాఁడునగు; సః=ఆ; హనుమాన్= హనుమంతుండు; తేన=ఆనికుంభునిచేత; అభిహతః=కొట్టఁబడినవాఁడై; బలేన=బలముచేత; ముష్టిం=పిడికిలిని; సంవర్తయామాస=మడిచెను.

అప్పుడు, మహాబలుఁడయిన వానరోత్తముఁడగునాహనుమంతుండు, నికుంభునిచే నట్లుకొట్టఁబడినవాఁడై కోపించి,తనబలంబుకొలఁది , పిడికిలినలవరించెను.అని, తాత్పర్యము.

తముద్యమ్య మహాతేజా నికుంభోరసి వీర్యవాన్
అభిచిక్షేప వేగేన వేగవాన్ వాయువిక్రమః. ౧౬

టీక॥ మహాతేజాః= అధికమయినకాంతిగలవాఁడును; వీర్యవాన్=అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడును ; వేగవాన్ = అధికమయినవేగముగలవాఁ

దును; వాయువిక్రమః=వాయువుయొక్క గతివంటిగతిగలవాఁడునగు హనుమంతుండు; తం=ఆపిడికిలిని; ఉద్యమ్య=ఎత్తి; వేగేన=వేగముచే; నికుంభోరసి=నికుంభునియొమ్మునందు; అక్షిపత్=వేసెను.

మహాతేజుండును మహాపరాక్రముండును మహావేగుండును వాయువునకుం బోలెగమనంబుగలవాఁడునగుహనుమంతుండు అమ్ముష్టినెత్తివేగంబున, నికుంభునియొమ్మునంబాతికొనెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతః పుస్ఫోట చర్మాస్య ప్రసుస్రావ చ శోణితమ్
ముష్టినా తేన సంజజ్ఞే జ్వాలావిద్యుదివోత్థితా. ౧౭

టీక॥ తతః=అందువలన; అస్య=ఈనికుంభునియొక్క; చర్మ=తోలు; పుస్ఫోట=పగిలెను. శోణితంచ=నెత్తురును; ప్రసుస్రావ=కాఱెను. తేన=ఆ; ముష్టినా=పిడికిలిచేత; విద్యుదివ=మెఱుపువలె; ఉత్థితా=లేచిన; జ్వాలా=మంట; సంజజ్ఞే=పుట్టెను.

అందువలన, నికుంభునివక్షస్స్థలంబునఁజర్మంబుపగిలినెత్తురుకాఱినది. ఆపిడికిటిదెబ్బకు, మెఱుపువలెనలేచినయొమ్మ నజ్వాలపుట్టినది. అని, తాత్పర్యము.

స తు తేన ప్రహారేణ నికుంభో విచచాల హ
స్వస్థశ్చాపి నిజగ్రాహ హనుమన్తం మహాబలమ్. ౧౮

టీ॥ సః=ఆ; నికుంభస్తు=నికుంభుఁడును; తేన=ఆ; ప్రహారేణ=దెబ్బచేత; విచచాల=వదలించెను; ("హ" అను నది పాదపూరణార్థకము). స్వస్థశ్చాపి=నెమ్మదిపొందినవాఁడునై; మహాబలం=అధికమయినబలముగల; హనుమంతం=హనుమంతుని; నిజగ్రాహ=పట్టెను.

అనికుంభుఁడు, ఆదెబ్బకుమూర్ఛిల్లి, కొంతవడికిఁ దెలిసి, మహాబలశాలియగు హనుమంతుని రెండుచేతులతో నుంబట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

వినేదుశ్చ తదా సంఖ్యే భీమం లంకానివాసినః

నికుంభే నోద్యతం దృష్ట్వా హనుమంతం మహాబలమ్. ౧౯

టీక॥ తదా= అప్పుడు; సంఖ్యే = యుద్ధంబునందు; లంకానివాసినః=లంకయందునివసించు రాక్షసులు; నికుంభేన=నికుంభునిచేత; ఉద్యతం= ఎత్తఁబడిన; మహాబలం= అధికమయినబలముగల; హనుమంతం=హనుమంతుని ; దృష్ట్వా=చూచి; భీమం = భయంకరముగా; విచుక్రుశుః=అఱచిరి.

అప్పుడు, యుద్ధంబున నికుంభుండు మహాబలుండగుహనుమంతునిఁబైకెత్తుటంజూచి, రాక్షసులు సంతోషంబున, భయంకరంబుగా సింహనాదంబు గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

స తదా హ్రియమాణోపి కుంభకర్ణాత్మజేన హ

అజఘానానిలసుతో వజ్రకల్పేన ముష్టినా. ౨౦

టీక॥ తదా=అప్పుడు; సః=ఆ; అనిలసుతః= వాయుకుమారుండగుహనుమంతుండు; కుంభకర్ణాత్మజేన= కుంభకర్ణుని కొడుకైననికుంభునిచేత ("హ" అనునది పాదపూరణార్థము); హ్రియమాణోపి= హరింపఁబడుచున్నను; వజ్రకల్పేన= వజ్రముతో సమానమయిన; ముష్టినా=పిడికిలిచేత ; అజఘాన= కొట్టెను.

అప్పుడు, వాయుదేవునికుమారుండగుహనుమంతుండు, నికుంభునిచేనట్లు హరింపఁబడుచున్నను, అతని వజ్రసమానంబగుపిడికిటంబొడిచెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆత్మానం మోచయిత్వాథ క్షితావభ్యవపద్యత

హనుమానున్మమాథాశు నికుంభం మారుతాత్మజః. ౨౧

టీక॥ అథ = అంత; మారుతాత్మజః = వాయుకుమారుఁడగు; హనుమాన్=హనుమంతుండు; ఆత్మానం= తన్ను; మోచయిత్వా= విడిపించుకొని; క్షితౌ= నేలయందు; అభ్యవపద్యత=నిలిచెను. ఆశు=శీఘ్రముగా; నికుంభం=నికుంభుని; ఉన్మమాథ=వధించెను.

అంత, వాయుకుమారుండగుహను

మంతుండు, తన్ను విడిపించుకొని నేలపై నిలిచి, జాగుసేయక యీప్రకారంబున నికుంభుని వధించెను.

అని, తాత్పర్యము.

నిక్షిప్య పరమాయత్తో నికుంభం నిష్పిపేష హ
ఉత్పత్య చాస్య వేగేన పపాతోరసి వీర్యవాన్. ౨౨

టీక॥ వీర్యవాన్=అధికమయినపరాక్రమముగల నికుంభుండు; పరమాయత్తః= మిక్కిలియుబ్రయత్నముగలవాఁడై; నికుంభం=నికుంభుని; నిక్షిప్య=పడవైచి; నిష్పిపేష= పిసికెను ("హ" అనునది పాదపూరణార్థము.) ఉత్పత్య=ఎగిరియు; వేగేన=వేగముచేత; అస్య=ఈనికుంభునియొక్క; ఉరసి= ఱొమ్మునందు; పపాత=పడెను.

పరాక్రమవంతుండగు హనుమంతుండు, మహాప్రయత్నంబున నానికుంభుని నేలపైఁబడవైచి, నలఁగఁగొట్టుటయె గాక, వేగంబున నాకాశంబున కెగసి యతనిఱొమ్ముపైఁబడెను.

అని, తాత్పర్యము.

పరిగృహ్య చ బాహుభ్యాం పరివృత్య శిరోధరాం
ఉత్పాటయామాస శిరో భైరవం నదతో మహత్. ౨౩

టీక। సః(అధ్యాహృతము)= ఆహనుమంతుండు; బాహుభ్యాం=చేతులచేత; శిరోధరాం=మెడను; పరిగృహ్య చ= పట్టుకొనియు; పరివృత్య=త్రిప్పి; భైరవం=భయంకరముగా; నదతః=అఱచుచున్న నికుంభునియొక్క; మహత్ =గొప్పదగు; శిరః=తలను; ఉత్పాటయామాస=పెఱికెను-

హనుమంతుండంత, రెండుచేతులను నికుంభునికంఠంబుఁబట్టి త్రిప్పి, యతండు భయంకరంబుగా నఱచుచుండఁగా, నతని భయంకరాకారంబగు శిరస్సు విఱిచివైచెను. అని, తాత్పర్యము.

అథ వినదతి పాదితే నికుంభే
పవనసుతేన రణే బభూవ యుద్ధం

స ౭౭

దశరథసుతరాక్షసేంద్రసూన్వో
ర్భృశతరమాగతరోషయోస్సుభీమం. ౨౪

టీక॥ అథ=అంత; రణే=యుద్ధమునందు; వినదతి=అఱచుచున్న; నికుంభే=నికుంభుండు; పవనసుతేన=హనుమంతునిచేత; సాదితే=వధింపఁబడినవాఁడు కాఁగా; భృశతరం=మిక్కిలియునధికముగా; ఆగతరోషయోః=పొందఁబడిన కోపముగల; దశరథసుత రాక్షసేంద్రసూన్వోః=రామునకును మకరాక్షునకును; సుభీమం=మిక్కిలియు భయంకరమయిన; యుద్ధం=పోరు; బభూవ=అయ్యెను.

అంత, యుద్ధంబున హనుమంతునిచే నికుంభుండు అఱచుచుఁజచ్చినపిదపపరస్పరముపైమహాక్రోధమునొందిన రామునకును మకరాక్షునకును, బరమభయంకరమయిన యుద్ధంబయ్యెను.

అని, తాత్పర్యము.

వ్యపేతేతు జీవే నికుంభస్య హృష్టా
వినేదుః ప్లవంగా దిశస్సస్వనుశ్చ
చచాలేవ చోర్వీ పఫాలేవ చద్యౌ
ర్భయంరాక్షసానాం బలంచావివేశ. ౨౫

టీక॥ నికుంభస్య = నికుంభునియొక్క; జీవే=ప్రాణము; వ్యపేతేతు=పోయినంతనె; ప్లవంగాః=వానరులు; హృష్టాః= సంతోషించినవారలయి; వినేదుః=అఱచిరి. దిశః=దిక్కులు; సస్వనుశ్చ=అఱచినవియు; ఉర్వీచ=భూమియు; చచాలేవ=చలించినట్లుండినది; ద్యౌశ్చ=ఆకాశమును; పఫాలేవ= పగిలినట్లుండెను. భయం=వెఱపు; రాక్షసానాం=రాక్షసులయొక్క; బలంచ=సైన్యమును; ఆవివేశ=పొందెను.

నికుంభుఁడు మృతిఁబొందినంతనె వానరులందఱుఁ బరమసంతుష్టులయి, దిక్కులంబ్రతిధ్వనులుపొడమసింహనాదంబులు గావించిరి; భూమిచలించినట్లుండినది; ఆకాశంబు పగిలినట్లుండెను; రాక్షసులందఱుఁ బరమభయంబుపొందిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, సప్తసప్తతితమస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ సప్తసప్తతితమసర్గ టీక,
ముగిసినది.

శ్రీ ర స్తు.

అ ష్ట స ప్త తి త మ స ర్గ ప్రా రం భః.

నికుంభంచ హతం శ్రుత్వా కుంభంచ వినిపాతితం
రావణః పరమామర్షీ ప్రజజ్వాలానలో యథా. ౧

టీక॥ రావణః = రావణుఁడు; హతం = వధింపఁబడిన; నికుంభంచ = నికుంభుని; వినిపాతితం = పడవేయఁబడిన; కుంభంచ = కుంభుని; శ్రుత్వా = విని; పరమామర్షీ = అధికమయిన కోపముగలవాఁడై; అనలో యథా = నిప్పువలె; ప్రజజ్వాల = మండెను.

రావణుండు, నికుంభుండును కుంభుండును వధింపఁబడినారని విని, పరమకుపితుండై, నిప్పువలె మండిపడెను.

అని, తాత్పర్యము.

నైరృత క్రోధశోకాభ్యాం ద్వాభ్యాంతు పరిమూర్ఛితః
ఖరపుత్రం విశాలాక్షం మకరాక్షమచోదయత్. ౨

టీక॥ నైరృతః = రాక్షసుఁడగు రావణుఁడు; క్రోధశోకాభ్యాం = కోపముచేతను దుఃఖముచేతను; ద్వాభ్యాంతు = రెంటిచేతను; పరిమూర్ఛితః = వ్యాపింపఁబడినవాఁడై; విశాలాక్షం = వెడల్పాలయినకన్నులుగల; ఖరపుత్రం = ఖరునికుమారుఁడైన; మకరాక్షం = మకరాక్షుని; అచోదయత్ = ఆజ్ఞాపించెను.

రావణుండు, క్రోధంబునుదుఃఖంబు నుమనంబునఁబెనంగొన, ఖరుసికొమరుఁడై నవిశాలంబులగు కన్నులుగల మకరా క్షుంజూచి, యిట్లని, యాజ్ఞాపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

గచ్ఛ పుత్ర మయాజ్ఞప్తో బలేనాభి సమన్వితః
రాఘవం లక్ష్మణంచైవ జహితాంశ్చ వనౌకసః. ౩

టీక॥ పుత్ర=కొడుకా; త్వం (అధ్యాహృతము)=నీవు; మయా=నాచేత; ఆజ్ఞప్తః=ఆజ్ఞాపింపఁబడినవాఁడవై; బలేన=సేనతోఁ; అభిసమన్వితః = కూడినవాఁడవై; గచ్ఛ=పొమ్ము. రాఘవం= రాముని; లక్ష్మణంచైవ = లక్ష్మణునిని; తాన్=ఆ; వనౌకసః=వానరులను; జహి=వధింపుము.

కొడుకా! నీవు నాయాజ్ఞచే సేనాసహితుండవై పోయి, రాముని లక్ష్మణుని నావానరులనువధించిరమ్ము. అని, రావణుండాజ్ఞాపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

రావణస్య వచశ్శ్రుత్వా శూరమానీ ఖరాత్మజః
బాఢమిత్యబ్రవీద్ధృష్టో మకరాక్షో నిశాచరః. ౪

టీక॥ శూరమానీ= శూరుఁడననియహంకరించియుండునట్టి; ఖరాత్మజః= ఖరునికొమరుఁడైన; మకరాక్షః=మకరాక్షుండను; నిశాచరః=రాక్షసుఁడు; రావణస్య=రావణునియొక్క; వచః=మాటను; శ్రుత్వా=విని; హృష్టః=సంతోషించినవాఁడై; బాఢమితి=మంచిదని, అబ్రవీత్=చెప్పెను.

తానుమహాశూరుఁడననియహంకరించియుండు ఖరపుత్రుండు మకరాక్షుండు, రావణునియాజ్ఞ నువిన్నంతనె, సంతుష్టుండై, మంచిదనిచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

సో భివాద్య దశగ్రీవం కృత్వాచాపి ప్రదక్షిణమ్

నిజగామ గృహా చ్ఛుభ్రా ద్రావణస్యాజ్ఞయా బలీ. ౫

టీక॥బలీ=అధికమయినబలముగల; సః=ఆమకరాక్షుఁడు; దశగ్రీవం=రావణుని;అభివాద్య=నమస్కరించి; ప్రదక్షిణంచాపి = ప్రదక్షిణమును; కృత్వా=చేసి; రావణస్య=రావణునియొక్క;ఆజ్ఞయా=ఆజ్ఞచేత; శుభ్రాత్=స్వచ్ఛమయిన;గృహాత్=ఇంటనుండి;నిజగామ=వెడలెను.

బలవంతుండగు నామకరాక్షుండు, రావణునకుఁ బ్రదక్షిణనమస్కారంబులు గావించి, యతనియాజ్ఞను, శుభ్రంబగురాజగృహంబుననుండి వెడలెను. అని, తాత్పర్యము.

సమీపస్థం బలాధ్యక్షం ఖరపుత్రో బ్రవీ దిదమ్

టీక॥ఖరపుత్రః=ఖరునికొడుకైనమకరాక్షుఁడు; సమీపస్థం=సమీపంబుననున్న;బలాధ్యక్షం=సేనాపతిని; ఇదం=ఈమాటను, అబ్రవీత్=చెప్పెను.

ఖరకుమారుండగు మకరాక్షుండు, సమీపంబుననున్న సేనాపతిం బిలిచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రథశ్చానీయతాం శీఘ్రం సైన్యంచాహూయతాం త్వరాత్. ౬

టీక॥రథశ్చ=రథమును; శీఘ్రం=శీఘ్రముగా; ఆనీయతాం=తేఁబడుఁగాక. సైన్యంచ= సేనయును; త్వరాత్=వేగంబున; ఆహూయతాం=పిలువఁబడుఁగాక.

శీఘ్రముగా రథంబును దెమ్ము; సేనయు శీఘ్రంబున వచ్చునట్లుగా పిలువుము. అని, మకరాక్షుఁడు సేనాధిపతితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా బలాధ్యక్షో నిశాచరః
స్యందనంచ బలంచైవ సమీపం ప్రత్యపాదయత్. ౭

టీక॥ బలాధ్యక్షః= సేనాధిపతియయిన; నిశాచరః=రాక్షసుఁడు; తస్య=

ఆమకరాక్షునియొక్క; తత్=ఆ; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; స్యందనంచ=రథమును; బలంచైవ=సేనను; సమీపం = సమీపమును; ప్రత్యపాదయత్=పొందించెను.

సేనానాయకుఁడును, మకరాక్షుని మాటనువిని, తత్క్షణంబున, రథంబును సైన్యమును అతని సమీపంబునకుఁ దెచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రదక్షిణం రథం కృత్వా ఆరురోహ నిశాచరః
సూతం సంచోదయామాస శీఘ్రం మే రథ మావహ. ౮

టీక॥ నిశాచరః=మకరాక్షుఁడు; రథం=రథమ నుగూర్చి; ప్రదక్షిణం=ప్రదక్షిణమును; కృత్వా= చేసి; ఆరురోహ=ఎక్కెను. "శీఘ్రం=వడిగా; మే=నాయొక్క; రథం=రథమును; ఆవహ=తోలుము;" ఇతి (అధ్యాహృతము)=అని; సూతం=సారథిని; సంచోదయామాస=ఆజ్ఞాపించెను.

మకరాక్షుండు, తనరథంబునకుఁ బ్రదక్షిణంబు గావించియారోహించి, "రథంబు శీఘ్రంబు గాఁ దోలు"మని సూతున కాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

అథ తాన్ రాక్షసాన్ సర్వాన్మకరాక్షో బ్రవీ దిదమ్

టీక॥ అథ=అంత; మకరాక్షః=మకరాక్షుఁడు; తాన్=ఆ; రాక్షసాన్=రాక్షసులను; సర్వాన్=అందఱనుగూర్చి; ఇదం=ఈమాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత, మకరాక్షుండు, ఆరాక్షససైనికులనందఱం జూచి, యిట్లనియెను. అని, తాత్పర్యము.

యూయం సర్వే ప్రయుధ్యధ్వం పురస్తా న్మమ రాక్షసాః. ౯

టీక॥ రాక్షసాః = రాక్షసులారా! యూయం=మీరలు; సర్వే=అందఱు; మమ=నాయొక్క; పురస్తాత్=ముందట; ప్రయుధ్యధ్వం=పోరుదురుగదా!

రాక్షసులారా! మీరలందఱు, నా ముందటఁ జక్కఁగా యుద్ధము సే

ఘుఁడు. అని, తాత్పర్యము.

అహం రాక్షసరాజేన రావణేన మహాత్మనా
ఆజ్ఞప్తస్సమరే హంతుం తావుభౌ రామలక్ష్మణౌ. ౧౦

టీక॥ అహం=నేను ; రాక్షసరాజేన=రాక్షసులప్రభువును ; మహాత్మనా=అధికమయిన బలముగలవాఁడునగు; రావణేన=రావణునిచేత; తౌ=ఆ; రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులను; ఉభౌ=ఇద్దఱను ; సమరే=యుద్ధమునందు; హంతుం=వధించుటకు; ఆజ్ఞప్తః=ఆజ్ఞాపింపఁబడినవాఁడను.

రాక్షసరాజును మహాబలుఁడు నగు రావణుఁడు, ఆరామలక్ష్మణులనిద్దఱను, యుద్ధంబున వధింప, నన్నునియోగించినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

అద్య రామం వధిష్యామి లక్ష్మణంచ నిశాచరాః
శాఖామృగంచ సుగ్రీవం వానరాంశ్చ శరోత్తమైః. ౧౧

టీక॥ నిశాచరాః=రాక్షసు[illegible]! అద్య=ఇప్పుడు; రామం=రా[illegible] లక్ష్మణంచ=లక్ష్మణుని; శాఖామృగం=కోఁతియయిన; సుగ్రీవంచ=సుగ్రీవుని; వానరాంశ్చ=వానరులను; శరోత్తమైః=బాణశ్రేష్ఠములచేత ; వధిష్యామి=చంపెదను.

రాక్షసులారా! ఆరాముని, లక్ష్మణుని, వానరమాత్రుండగు సుగ్రీవుని, ఇతరవానరులను, ఇప్పుడు, ఉత్తమబాణంబులచే, వధించివచ్చెదను.

అని, తాత్పర్యము.

అద్య శూలనిపాతైశ్చ వానరాణాం మహాచమూం
ప్రదహిష్యామి సంప్రాప్తశ్శుష్కేంధనమివానలః. ౧౨

టీక॥ అద్య=ఇప్పుడు; అహం (అధ్యాహృతము)=నేను; సంప్రాప్తః=పొందినవాఁడనై; వానరాణాం=వానరులయొక్క; మహాచమూం=గొప్పసేనను; శూలనిపాతైః=శూలములవ్రేటులచేత(“చ” అనునది పాదపూరణార్థక

ము); శుష్కేంధనం=ఎండినకట్టెను; అనలఇవ=నిప్పువలె; ప్రదహిష్యామి=కాల్చెదను.

ఇప్పుడు నేనచ్చటికిఁబోయివానరమహాసేననంతయు, ఎండుకట్టెను నిప్పుదహించునట్లు, శూలములచేపట్టించి దహించెదను. అని, మకరాక్షుండు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

మకరాక్షస్య తచ్ఛ్రుత్వా వచనం తే నిశాచరాః
సర్వే నానాయుధోపేతా బలవంత స్సమాగతాః. ౧౩

టీక॥ బలవంతః=అధికమయినబలముగల; తే=ఆ; నిశాచరాః=రాక్షసులు; మకరాక్షస్య = మకరాక్షునియొక్క; తత్=ఆ; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; సర్వే=అందఱును; నానాయుధోపేతాః=నానావిధముల యాయుధములతోఁ గూడినవారలయి; సమాగతాః=వచ్చినారు.

బలవంతులగునారాక్షసులు, మకరాక్షుండుచెప్పినమాటనువిని, యందఱునానావిధాయుధంబులు ధరించి, యుద్ధంబునకువచ్చిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తే కామరూపిణ స్సర్వే దంష్ట్రిణః పింగళేక్షణాః
మాతంగా ఇవ నర్దంతో ధ్వస్తకేశా భయానకాః. ౧౪

టీక॥కామరూపిణః= ఇచ్ఛాధీనమగురూపముగలవారలును; దంష్ట్రిణః=కోఱలుగలవారలును; పింగళేక్షణాః=గోరోచనవువన్నెగల కన్నులుగలవారలును;ధ్వస్తకేశాః=నశించిన వెండ్రుకలుగలవారలును;భయానకాః=భయంకరులునగు, తే=ఆ రాక్షసులు; సర్వే=అందఱును;మాతంగాఇవ= ఏనుంగులువలె;నదంతః=గర్జించుచు; స్థితాః (అధ్యాహృతము)=ఉండిరి.

కామరూపులును గోఱలు గలవారలునుపింగళవర్ణంబులగుకన్నులుగలవారలునుతలలో వెండ్రుకలులేనివారలునుభయంకరాకారులునగు నారాక్షసులందఱు,మత్తగజంబులుంబోలె గర్జించుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

పరివార్య మహాకాయా మహాకాయం ఖరాత్మజం

అభిజగ్ము స్తతో హృష్టా శ్చాలయంతో వసుంధరాం. ౧౫

టీక॥ తతః=అంత; మహాకాయాః=గొప్పవగు దేహములుగల రాక్షసులు, మహాకాయం=గొప్ప దేహముగల; ఖరాత్మజం=ఖరునికొడుకైన మకరాక్షుని; పరివార్య=పరివేష్టించి; హృష్టాః=సంతోషించినవారలయి; వసుంధరాం=భూమిని; చాలయంతః=చలింపఁజేయుచు; అభిజగ్ముః=పోయిరి.

అంత, మహాకాయులగు నారాక్షసులు, భయంకరకాయుండగు ఖరునికొడుకు మకరాక్షుం బరివేష్టించి, పరమసంతోషంబున, భూమిం జలింపఁజేయుచు యుద్ధభూమికి నడచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

శంఖభేరీసహస్రాణా మాహతానాం సమంతతః
క్ష్వేళితాస్ఫోటితానాంచ తత శ్శబ్దో మహానభూత్. ౧౬

టీక॥ తతః=అంత; సమంతతః=అంతటను; ఆహతానాం=కొట్టఁబడిన; శంఖభేరీసహస్రాణాం=శంఖములయొక్కయు భేరులయొక్కయు వేలయొక్కయు; క్ష్వేళితాస్ఫోటితానాంచ=సింహనాదములయొక్కయు భుజంబుల చట్టుటలయొక్కయు; శబ్దః=ధ్వని; మహాన్=గొప్పది; అభూత్=అయ్యెను.

అంతనలువంకలనుం గొట్టఁబడిన భేరులయొక్కయు బూరింపఁబడిన శంఖంబులయొక్కయు రాక్షసులుచేయు సింహనాదంబులయొక్క భుజాస్ఫాలనంబులయొక్కయుఁ ధ్వని, భయంకరంబుగా వినంబడెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రభ్రష్టోథ కరా త్తస్య ప్రతోదో సారథే స్తథా
పపాత సహసాచైవ ధ్వజ స్తస్యచ రక్షసః. ౧౭

టీక॥ అథ=అంత; తస్య=ఆమకరాక్షునియొక్క; సారథేః=సారథియొక్క; కరాత్=చేతనుండి; ప్రతోదః=మునికోల; ప్రభ్రష్టః=పడినది. తస్య=ఆ; రక్షసశ్చ=మకరాక్షునియొక్కయు; ధ్వజశ్చైవ=టెక్కెమును; సహసా=శీఘ్రముగా; పపాత=పడెను.

అంత, నామకరాక్షుని సారధిచేతి మనికోలజారి నేలంబడెను; మకరాక్షునిధ్వజంబును, దటాలున నేలం బడెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య తే రథ యుక్తాశ్చ హయా విక్రమవర్జితాః
చరణై రాకులై ర్గత్వా దీనా సాస్రముఖా యయుః. ౧౮

టీక॥ తస్య = ఆమకరాక్షుని యొక్క; రథయుక్తాః= రథమునందుబూన్పఁబడిన; తే= ఆ; హయాః=గుఱ్ఱములు; విక్రమవర్జితాః= సరియయినపదన్యాసముచే విడువఁబడినవై; ఆకులైః=తొట్రుపడిన; చరణైః=పాదములచేత; గత్వా=పోయి; దీనాః=దుఃఖితములయి; సాస్రముఖాః = కన్నీళ్లతోఁగూడినముఖముగలవై; యయుః= పోయినవి.

ఆమకరాక్షునిరథంబునకుఁ గట్టఁబడినయశ్వంబులు, యుక్తముగానడుచుటనువిడిచి, పాదంబులుతొట్రుపడ, దీనంబులయి, కన్నులనీళ్లు గార్చుచుఁ,బోయినవి.అని, తాత్పర్యము.

ప్రవాతి పవన స్తస్మిన్ సపా[illegible]రదారుణః
నిర్యాణే తస్య రౌద్రస్య మక[illegible]దుర్మతేః. ౧౯

టీక॥ రౌద్రస్య = భయంకరాకారుఁడును; దుర్మతేః=దుష్టబుద్ధిగలవాఁడునగు; తస్య=ఆ, మకరాక్షస్య= మకరాక్షునియొక్క; తస్మిన్=ఆ; నిర్యాణే=ప్రయాణమునందు; పవనః = వాయువు; సపాంసుః= దుమ్ముతోఁగూడినదై; ఖరదారుణః = పరుషమయి భయంకరమయి; ప్రవాతి=వీచెను.

భయంకరాకారుండును దుర్బుద్ధియునగు నామకరాక్షుండు బయలుదేఱునప్పుడు, వాయువుదుమ్ముతోఁగూడి పరుషంబయి , భయంకరంబుగావీచెను.అని, తాత్పర్యము.

తాని దృష్ట్వా నిమిత్తాని రాక్షసా వీర్యవత్తమాః
అచింత్య నిర్గతా స్సర్వే యత్ర తౌ రామలక్ష్మణౌ. ౨౦

టీక॥ వీర్యవత్తమాః = మిక్కిలియుఁబరాక్రమముగల; రాక్షసాః=రా

తీసులు; సర్వే=అందఱును; తాః=ఆ; నిమిత్తాని = శకునములను; దృష్ట్వా= చూచి; అచింత్య=చింతింపక; రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులు; యత్ర = ఎచ్చటనో; తత్ర(అధ్యాహృతము)= అచ్చటికే; నిర్గతాః=పోయిరి.

మహాపరాక్రమశాలులగునారాక్షసులందఱు, ఆదుర్నిమిత్తంబులం జూచి, వానిలెక్కింపక, రామలక్ష్మణులుండుస్థలంబునకుంబోయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఘనగజమహిషాంగతుల్యవర్ణా
స్సమరముఖేష్వ సకృద్గదాసిభిన్నాః
అహమహమితి యుద్ధ కౌశలాస్తే
రజనిచరాః పరితస్సమున్నదంతః. ౭౧

టీక॥ ఘనగజమహిషాంగతుల్యవర్ణాః=మేఘముతోను ఏనుంగుతోనుఎనుబోతుదేహముతోసమానమయిన వర్ణముగలవారలును; సమరముఖేషు=యుద్ధాగ్రములయందు; అసకృత్=పలుమాఱు; గదాసిభిన్నాః=గదములను ఖడ్గములచేతను భేదింపబడిన వారలును; యుద్ధకౌశలాః = యుద్ధమునందు సామర్థ్యముగలవారలునగు; తే=ఆ; రజనిచరాః=రాక్షసులు; పరితః=అంతటను; అహమహమితి=నేనునేననుచు సమున్నదంతః = అఱచుచు; జగ్ముః(అధ్యాహృతము)=పోయిరి.

మేఘముతోను, ఏనుంగుతోను ఎనుబోతుతోను సమానమయిన దేహవర్ణముగలవారలును పలుమాఱు యుద్ధంబునందు గదలఖడ్గంబులచేత నురొగ్గబడిని మొప్పియుండువారలును యుద్ధంబునందు సమర్థులగు నా రాక్షసులు, "నేనువధించెదను నేనువధించెదను" అని గర్జించుచుంబోయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, అష్టసప్తతితమస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ అష్టసప్తతితమసర్గ టీక, ముగిసినది.

శ్రీరస్తు.

ఏకోనాశీతితమసర్గప్రారంభః.

నిర్గతం మకరాక్షం తే దృష్ట్వా వానరయూథపాః
అప్లుత్య సహసా సర్వే యోద్ధుకామా వ్యవస్థితాః. ౧

టీక॥ తే=ఆ; వానరయూథపాః=వానరోత్తములు; నిర్గతం=బయలువెడలిన; మకరాక్షం= మకరాక్షుని; దృష్ట్వా=చూచి; సర్వే= అందఱు; సహసా=వేగమున; అప్లుత్య=ఎగిరి; యోద్ధుకామాః=పోరఁగోరినవారలయి; వ్యవస్థితాః=నిలిచిరి.

అవ్వానరోత్తములందఱు, యుద్ధంబునకు మకరాక్షుండు వెడలుటంజూచి, యుత్సాహంబున నెగిరి, యుద్ధసన్నద్ధులయి నిలిచిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రవృత్తం సుమహ త్తద్యుద్ధం రోమహర్షణమ్
నిశాచరైః ప్లవంగానాం దేవానాం దానవైరివ. ౨

టీక॥ తతః=అంత; ప్లవంగానాం=వానరులకు; నిశాచరైః= రాక్షసులతోడ; దేవానాం=దేవతలకు; దానవైరివ = రాక్షసులతోడం బోలె; సుమహత్=మిక్కిలియుగొప్పదియు; రోమహర్షణం = వెండ్రుకలగగుర్పాటు నొందునట్లుచేయునదియునగు; తత్=అ యుద్ధం=పోరు; ప్రవృత్తం = కలిగెను.

అంత, దేవతలు దానవులతోడం బోలె, నవ్వానరులు, రాక్షసులతోడం దలపడఁగా, నప్పుడమ్మహాయుద్ధంబు రోమహర్షణంబయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

వృక్షశూలనిపాతైశ్చ శిలాపరిఘపాతనైః
అన్యోన్యం మర్దయంతిస్మ తదా కపినిశాచరాః. ౩

టీక॥ తదా=అప్పుడు; కపినిశాచరాః= వానరులును రాక్షసులును; వృక్ష

శూలైః సాలైశ్చ = చెట్లయొక్కయు శూలములయొక్కయు వేయుటలచేతను; శిలాపరిఘపాతనైః = రాళ్లయొక్కయు ఇనుపగుదియలయొక్కయు వేయుటలచేతను; అన్యోన్యం-ఒండొరులను; వవర్షయంతిస్మ=మిక్కిలి కురిసిరి.

అప్పుడు, వానరులును రాక్షసులును వృక్షశూలంబులచేతను శిలాపరిఘంబులచేతను ఒండొరులను మిక్కిలి కురిసిరి.

అని, తాత్పర్యము.

శక్తిఖడ్గగదాకుంతైః శూలైశ్చ నిశాచరాః
పట్టిసైః భిండిపాలైశ్చ నిర్ఘాతైశ్చ సమంతతః. ౭
పాశముద్గరదండైశ్చ నిఖాతైశ్చ పరే తదా
కదనం కపివీరాణాం చక్రుస్తే రజనీచరాః. ౮

టీ॥ తదా=అప్పుడు; నిశాచరాః=రాక్షసులు; సమంతతః=అంతటను; శక్తిఖడ్గగదాకుంతైః = ఈటెలచేతను కత్తులచేతను గదలచేతను కుంతములచేతను; శూలైశ్చ=చిల్లకోలలచేతను; పట్టిసైః=అడ్డకత్తులచేతను; భిండిపాలైశ్చ = పిడిచివాటుగుదియలచేతను; నిర్ఘాతైశ్చ=వజ్రములచేతను; అపరే= ఇతరులయిన; తే=ఆ; రజనీచరాః=రాక్షసులు; పాశముద్గరదండైశ్చ= పాశములచేతను ముద్గరములచేతను దండములచేతను ... యుధములచేతను; నిఖాతైశ్చ= నిఖాతములను నాయుధములచేతను; కపివీరాణాం = (తృతీయార్థమందు షష్ఠి) వానరవీరులతోఁగూడ; కదనం= యుద్ధమును; చక్రుః=చేసిరి.

ఆ రాక్షసులలోఁ గొందఱు, ఈటెలచేతను ఖడ్గములచేతను గదలచేతను కుంతములచేతను తోమరంబులచేతను అడ్డకత్తులచేతను పిడిచివాటుగుదియలచేతను వజ్రాయుధములచేతను, మఱికొందఱు రాక్షసులు, పాశములచేతను ముద్గరములచేతను దండములచేతను నిఖాతంబులను నాయుధములచేతను, వానరులతో యుద్ధంబు గావించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

బాణౌఘై రర్దితాశ్చాపి శరవృష్టేణ వానరాః
సంభ్రాంతమనస స్సర్వే దుద్రువు ర్భయపీడితాః. ౯

టీక॥ వానరాః=వానరులు; సర్వే చాపి=అందఱును; ఖరపుత్రేణ=ఖరుని కొడుకైన మకరాక్షునిచేత; బాణౌఘైః=బాణసమూహములచేత; అర్దితాః = పీడింపఁబడినవారలయి; సంభ్రాంతమనసః= భ్రమమునొందినమనస్సుగలవారలయి; భయపీడితాః= భయముచే పీడింపఁబడినవారలయి; దుద్రువుః=భయపడిరి.

వానరులందఱు, మకరాక్షునిచే బాణంబులఁగొట్టఁబడినవారలయి, మనంబున సంభ్రమంబునొంది భయంబునఁ బాఱిరి. అని, తాత్పర్యము.

తాన్ దృష్ట్వా రాక్షసా స్సర్వే ద్రవమాణాన్ వలీముఖాన్
నేదు స్తే సింహవ ద్దృష్టా రాక్షసా జితకాశినః. ౭

టీక॥ తే=ఆ; రాక్షసాః=రాక్షసులు; సర్వే=అందఱు; ద్రవమాణాన్=పఱుగెత్తుచున్న; తాన్ = ఆ; వలీముఖాన్=వానరులను; దృష్ట్వా= చూచి; హృష్టాః=సంతోషించినవారలయి; సింహవత్=సింహమువలె; నేదుః=అఱచిరి. రాక్షసాః = రాక్షసులు; జితకాశినః = జయముచేఁ బ్రకాశించువారలయిరి.

ఆ రాక్షసులు, వానరులందఱు భయంబునం బఱుగెత్తుటంజూచి, సంతోషంబున, సింహనాదంబులుగావించుచు, జయంబుచేఁబ్రకాశించుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

విద్రవత్సు తదా తేషు వానరేషు సమంతతః
రామస్తా న్వారయామాస శరవర్షేణ రాక్షసాన్. ౮

టీక॥ తదా=అప్పుడు; తేషు=ఆ; వానరేషు=వానరులు; సమంతతః=అంతటను; విద్రవత్సు=పఱుగెత్తుచుండఁగా; రామః=రాముండు; తాన్=ఆ; రాక్షసాన్=రాక్షసులను; శరవర్షేణ=బాణములవర్షముచేత; వారయామాస= నివారించెను.

అప్పుడు, వానరులందఱుఁ బఱుగెత్తుటయు రాక్షసులువానరులందఱుమూటయుఁజూచి, రాముండు, ఆ రాక్షసులను బాణవర్షంబున వారించెను.

అని, తాత్పర్యము.

వారితాన్ రాక్షసాన్ దృష్ట్వా మకరాక్షో నిశాచరః
క్రోధానలసమావిష్టో వచనం చేద మబ్రవీత్. ౮

టీక॥ మకరాక్షః = మకరాక్షుండను; నిశాచరః = రాక్షసుండు; వారితాన్=నివారింపఁబడిన; రాక్షసాన్=రాక్షసులను; దృష్ట్వా=చూచి; క్రోధానలసమావిష్టః=కోపాగ్నిచే నావేశింపఁబడినవాఁడై; ఇదం=ఈ; వచనం చ=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

మకరాక్షుండు, రాముండు, రాక్షసులను నివారించుటంజూచి, కోపంబున మండిపడుచు, రామునితో, నట్లని చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తిష్ఠ రామ మయా సార్ధం ద్వంద్వయుద్ధం దదామి తే
త్యాజయిష్యామి తే ప్రాణాన్ ధనుర్ముక్తైః శితైశ్శరైః. ౧౦

టీక॥ రామ=రాముఁడా! మయాసార్ధం=నాతోఁగూడ; తిష్ఠ= నిల్చియుండుము. తే=నీకొఱకు; ద్వంద్వయుద్ధం=ద్వంద్వయుద్ధమును, దదామి=ఇచ్చెదను. ధనుర్ముక్తైః=వింటనుండి విడువఁబడిన; శితైః=వాడులయిన; శరైః=బాణములచేత; తే=నీయొక్క; ప్రాణాన్=ప్రాణములను; త్యాజయిష్యామి = విడిపించెదను.

రాముఁడా! నాతోఁగూడ నిలువుము; నీకు ద్వంద్వయుద్ధం బొసంగెదను; ధనుస్సునుండి కడిఁదులయిన బాణంబులచేఁ బ్రాణంబుల విడిపించెదను. అని, తాత్పర్యము.

యత్తదా దండకారణ్యే పితరం హతవాన్ మమ
మదగ్రతస్స్వకర్మస్థం దృష్ట్వా రోషోఽభివర్ధతే. ౧౧

టీక॥ తదా=అప్పుడు; దండకారణ్యే=దండకారణ్యమునందు; మమ=నాయొక్క; పితరం=తండ్రిని; హతవాన్ (ఇతి) యత్ =వధించినావనునదియేదిగలదో; తత్(అధ్యాహృతము)=అందువలన; మదగ్రతః=నాయెదుట; స్వకర్మస్థం=తనకార్యమునందున్నట్టి; త్వాం (అధ్యాహృతము)=నిన్ను; దృష్ట్వా=చూ

చి;కోపః=కోపము; అభివర్ధతే=వృద్ధిఁబొందుచున్నది.

అప్పుడు , నీవుదండకారణ్యంబున నాచేఁ జిక్కిన నిను వధించితినా వు, కావున, నీవు, ఇప్పుడుమఱలయుద్ధంబునకు నామెదుటనిల్చుండుటంజూడఁగా , నాకుమతిమతికోపంబువృద్ధిఁబొందుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

దహ్యంతే భృశమంగాని దురాత్మన్ మమ రాఘవే
యస్మాన్నాసి వదృష్టస్త్వం తస్మిన్ కాలే మహావనే. ౧౨

టీక॥దురాత్మన్=దుష్టబుద్ధిగలవాఁడవగు;రాఘవ=రాముఁడా! యత్=ఏకారణమువలన;తస్మిన్=ఆ;కాలే=కాలమునందు;మహావనే = గొప్పయడవియందు;త్వం=నీవు; మయా=నాచేత; దృష్టః=చూడఁబడినవాఁడవు; నాసి=కావో;తత్ (అధ్యాహృతము)=అనికారణమువలన; మమ=నాయొక్క; గాని=అవయవములు; భృశం=మిక్కిలియు;దహ్యంతే = దహింపఁబడుచున్నవి.

దురాత్ముండవగు రాముఁడా!ఆకాలమునందు,దండకారణ్యంబున నిన్నునేను జూడకపోతినేయని నాదేహమంతయు మిక్కిలి మండుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

దిష్ట్యాసి దర్శనం రామ మమత్వం ప్రాప్తవానిహ
కాంక్షితోసి క్షుధార్తస్య సింహస్యేవేతరో మృగః. ౧౩

టీక॥రామ=రాముఁడా! ఇహ=ఇచ్చట;దిష్ట్యా=భాగ్యముచేత; మమ=నాయొక్క;దర్శనం = చూచుటను; ప్రాప్తవాన్=పొందినవాఁడవు;అసి=అగుచున్నావు;క్షుధార్తస్య= ఆఁకలిచేఁబీడింపఁబడిన;సింహస్య=సింహమునకు;ఇతరః=ఇతరమయిన; మృగఃఇవ= మృగమువలె;మమ(అధ్యాహృతము)= నాకు;త్వం(అధ్యాహృతము)= నీవు; కాంక్షితః=కోరఁబడినవాఁడవు;అసి= అగుచున్నావు.

రామా!నాభాగ్యవశంబున నీవిచ్చటనాకంటంబడితివి ; ఆఁకలిగొన్నసింహంబు,ఇతరమృగంబునకుఁగాచియుండునట్లు,ఇన్నాళ్లునీకుఁ గాచియుంటిని.

అని, తాత్పర్యము.

స ౭౮

అద్య మద్బాణ వేగేన ప్రేతరాడ్విషయంగతః
మేత్వయా నిహతా వీరా స్సహతైశ్చ సమేష్యసి. ౧౪

టీక॥ అద్య=ఇప్పుడు; త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు; మద్బాణవేగేన=బాణముల వేగముచేత ; ప్రేతరాడ్విషయం=యమునిగృహమును ; గతః= పొందినవాఁడవై ; మే=ఏ; వీరాః= పరాక్రమవంతులు; త్వయా=నీచేత; నిహతాః=వధింపఁబడినారో; తైశ్చసహ= వారలతోనుంగూడ; సమేష్యసి=చేరఁగలవు.

ఇప్పుడు, నిన్ను నాబాణంబులచేవధించి, నీచేనిదివఱకు హతులయిన వీరులతోఁగూడ, యమపురికంపెదను.

అని, తాత్పర్యము.

బహునాత్ర కి ముక్తేవ శృణు రామ వచో మమ
పశ్యంతు సకలా లోకా స్త్వాం మాం చైవ రణాజిరే. ౧౫

టీక॥ రామ= రాముఁడా! అత్ర= ఈవిషయమునందు; బహునా= అనేకమయిన; ఉక్తేన=మాటచేత; కిం= ఏమిప్రయోజనము? మమ= నాయొక్క; వచః=మాటను; శృణు=వినుము. సకలాః=సమస్తములయిన; లోకాః=లోకములును, రణాజిరే = యుద్ధభూమియందు; త్వాం=నిన్నును; మాంచైవ= నన్నును; పశ్యంతు=చూచుఁగాక.

రాముఁడా! పెక్కుమాటలచే నేమిప్రయోజనము? నామాటనువినుము. యుద్ధభూమియందునిన్నునునన్నును సమస్తలోకంబులనుండు వారలను జూతురుగాక. అని, తాత్పర్యము.

అస్త్రైర్వా గదయావాపి బాహుభ్యాంవా మహాహవే
అభ్యస్తం యేనవా రామ తేనైవ యుధి వర్తతామ్. ౧౬

టీక॥ రామ=రాముఁడా! మహాహవే=మహాయుద్ధమునందు; అస్త్రైర్వా= అస్త్రములచేతఁగాని; గదయావాపి= గదచేతఁగాని; బాహుభ్యాంవా = చేతులచేతఁగాని; యేన = దేనిచేత; అభ్యస్తం= నేర్వఁబడినదో; తేనైవ బాహు=

దానిచేతనేగాని; యుధి=యుద్ధమునందు; భవాన్ (అధ్యాహృతము)= నీవు; వర్తతాం=ఉండుదువు గాక.

రాముఁడా! దివ్యాస్త్రములచేతనుగాని గదలచేతనుగాని బాహువులచేతంగాని, నీకు దేనియందభ్యాసమున్నదో, దానిచేతనేయుద్ధంబుగావింపుము. అని, మకరాక్షుండు రామునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

మకరాక్ష వచ శ్శ్రుత్వా రామో దశరథాత్మజః
అబ్రవీత్ప్రహస న్వాక్య ముత్తరోత్తర వాదినమ్- ౧౭

టీక॥ దశరథాత్మజః= దశరథునికుమారుఁడగు; రామః= రాముఁడు; మకరాక్షవచః= మకరాక్షునిమాటను; శ్రుత్వా=విని; ప్రహసన్ = నవ్వుచు; ఉత్తరోత్తరవాదినం=మిక్కిలియునధికముగామాటలాడుచున్న మకరాక్షుని గూర్చి; ప్రహసన్ = నవ్వుచు; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

దశరథకుమారుండగు రాముండు, మకరాక్షునిమాటనువిని, మిక్కిలియు నధికముగా పేలుచున్న యమ్మకరాక్షుఁజూచి, నవ్వుచు, ఇట్లనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కత్థసే కిం వృథా రక్షో బహూన్య సదృశానితు
న రణే శక్యతే జేతుం వినాయుద్ధేన వాగ్బలాత్- ౧౮

టీక॥ రక్షః = రాక్షసుఁడా! వృథా = వ్యర్థముగా; అసదృశానితు= ఎంతమాత్రము సరికానిదగు; బహూని= పెక్కుమాటలను; కిం=ఎందుకు; కత్థసే=ప్రేలెదవు? యుద్ధేనవినా=పోరుటచేతఁదప్ప; వాగ్బలాత్ =నోటిబలిమివలన; రణే= యుద్ధమునందు; జేతుం= జయించుటకు; నశక్యతే=అలవిగాదు.

రాక్షసుఁడా! నీకుసాధింపనలవిగానివిషయమునందువ్యర్థముగాఁబెక్కుమాటలేలప్రేలెదవు? యుద్ధమునందుఁబోరిజయింపవలెనుగాని వట్టిమాటచేనెంతమాత్రముజయింప నలవిగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

చతుర్దశ సహస్రాణి రక్షసాం త్వత్ప్రితా చయః
త్రిశిరా దూషణశ్చైవ దండకే నిహతా మయా. ౧౯

టీక॥ మయా= నాచేత; దండకే= దండకారణ్యమునందు; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; సహస్రాణి = వేలు; చతుర్దశ=పదునాలుగును; యః= ఎవ్వఁడు;త్వత్ప్రితా=నీసంప్రీయో; సః(అధ్యాహృతము)చ = అతండును; త్రిశిరాః=త్రిశిరుండును;దూషణశ్చైవ = దూషణుండును; నిహతాః=వధింపఁబడినారు.

నేనొకండను దండకారణ్యంబునఁ, బదునాలుగు వేలరాక్షసులను నిలండ్రిని దిశిరుని దూషణుని, వధించివచ్చినాను. అని, తాత్పర్యము.

స్వాశితా స్తవ మాంసేన గృధ్రగోమాయు వాయసాః
భవిష్యం త్యద్యవై పాప తీక్ష్ణతుండ నఖాంకురాః. ౨౦

టీక॥ పాప=పాపిష్ఠుఁడవగు మకరాక్షుఁడా! తీక్ష్ణతుండనఖాంకు(రాః)=కఠినములయిన ముక్కులయొక్కయు (గోళ్ల)యొక్కయుఁగొనలుగలవియైనట్టి; గృధ్రగోమాయువాయసాః=గద్దలునక్కలునుగాకులును; అద్యవై =ఇప్పుడే; తవ=నీయొక్క; మాంసేన= మాంసముచేత; స్వాశితాః=చక్కఁగాభుజించినవి; భవిష్యంతి=కాఁగలవు.

పాపిష్ఠుఁడవగు మకరాక్షుఁడా! తీక్ష్ణంబులగుముక్కులును నఖంబులునుగలగద్దలును నక్కలునుగాకులును, ఇప్పుడు, నీమాంసంబును దనివితీరభుజింపఁగలవు. అని, రాముండుమకరాక్షునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రాఘవేణైవ ముక్తస్తు ఖరపుత్రో నిశాచరః
బాణౌఘా నముచ త్తస్మై రాఘవాయ రణాజిరే. ౨౧

టీక॥ ఖరపుత్రః=ఖరునికొడుకైన; నిశాచరః=మకరాక్షుఁడు;రాఘవేణ=రామునిచేత ; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తస్తు= చెప్పఁబడినవాఁడైనంతనే; రణాజిరే= యుద్ధరంగమునందు; తస్మై=ఆ; రాఘవాయ = రామునికొఱకు; బాణౌ

ఘాన్=బాణసమూహములను; అముచత్=విడిచెను.

ఖరకుమారుండగు నామకరాక్షసుడు, రామునిమాటనువిని, కోపించి, యుద్ధరంగంబున, రామునిపై బాణసమూహములను బ్రయోగించెను. అని, తాత్పర్యము.

తాన్ శరాన్ శరవర్షేణ రామశ్చిచ్ఛేద నైకధా
నిపేతు ర్భువి తే ఛిన్నా రుక్మపుంఖా స్సహస్రశః. ౨౨

టీక॥ రామః=రాముఁడు; తాన్=ఆ; శరాన్=బాణములను; శరవర్షేణ=బాణవర్షముచేత; నైకధా=అనేకవిధములుగా; చిచ్ఛేద=నఱికెను. రుక్మపుంఖాః= బంగారుపింజలుగల; తే=ఆ బాణములు; ఛిన్నాః=నఱుకఁబడినవై; సహస్రశః= వేనవేలుగా; భువి=నేలయందు; నిపేతుః=పడినవి.

రాముఁడు, బాణవర్షంబుగురిపించి, బంగారుపింజలుగల మకరాక్షునిబాణంబులను బెకలితునకలుగా ఛేదింప, నవి వేనవేలుగా నేలంబడినవి. అని, తాత్పర్యము.

తద్యుద్ధ మభవ త్తత్ర సమేత్యా న్యోన్య మోజసా
రక్షసః ఖరపుత్రస్య సూనో ర్దశరథస్య చ. ౨౩

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; ఓజసా=పరాక్రమముచేత; అన్యోన్యం=ఒండొంటిని; సమేత్య=తాఁకి; ఖరపుత్రస్య=ఖరునికొడుకయిన; రక్షసః=మకరాక్షునికి; దశరథస్యచ=దశరథునియొక్క; సూనోః= కుమారుఁడైన రామునకును; తత్=అట్టి; యుద్ధం=పోరు; అభవత్=కలిగెను.

అప్పుడు, ఖరపుత్రుండగు మకరాక్షుండును దశరథకుమారుండగు రాముండును, బరాక్రమంబున నొండొరులం దాఁకి, యట్లు భయంకరంబుగా యుద్ధంబుగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

జీమూతయో రివాకాశే శబ్దో జ్యాతలయో స్తదా

స ౭౯

ధనుర్ముక్త స్స్వనోత్కృష్ట శ్శ్రూయతేచ రణాజిరే. ౨౪

టీక॥ తదా=అప్పుడు; రణాజిరే=యుద్ధరంగమునందు; ఆకాశే=ఆకాశమునందు; జీమూతయోరివ=మేఘములయొక్కవలె; జ్వాలయోః = అగ్నిజ్వాలలయొక్కయు అగ్నిజ్వాలల దెబ్బతగులకుండుటకై చేతికిఁ గట్టుకొను అత్రెముయొక్కయు; ధనుర్ముక్తః=ధనుస్సుననుండి విడువఁబడినదియు; స్వనోత్కృష్టః = ధ్వనులలోను త్తమంబునగు; శబ్దః=ధ్వనిః; శ్రూయతేచ=వినంబడెను.

అప్పుడు, యుద్ధరంగంబున, ధనుస్సుననుండి, యగ్నిజ్వాలలను అత్రెమును ఒరయుటచేఁ బుట్టినమహాశబ్దంబు, ఆకాశంబున మేఘగర్జనంబునఁ బెనిండినది. అని, తాత్పర్యము.

దేవదానవగంధర్వాః కిన్నరాశ్చ మహోరగాః
అంతరిక్షగతా స్సర్వే ద్రష్టుకామా స్తదద్భుతమ్. ౨౫

టీక॥ దేవదానవగంధర్వాః=దేవతలును దానవులును గంధర్వులును; కిన్నరాశ్చ=కిన్నరులును; మహోరగాః=మహాసర్పములును, సర్వే=అందఱును; తత్=ఆ; అద్భుతం=ఆశ్చర్యమును; ద్రష్టుకామాః= చూడఁగోరినవారలయి; అంతరిక్షగతాః=ఆకాశమునొందిరి.

దేవతలును దానవులును కిన్నరులును మహోరగులును అందఱును అయాశ్చర్యమునుజూడఁగోరి, యాకాశంబుఁజేరిరి. అని, తాత్పర్యము.

విద్ధ మన్యోన్యగాత్రేషు ద్విగుణం వర్ధతే పరమ్
కృతప్రతికృతాన్యోన్యం కురుతాం తౌ రణాజిరే. ౨౬

టీక॥ అన్యోన్యగాత్రేషు=ఒండొరుల యవయవములయందు; ద్విగుణం=రెండింతలుగా; పరం=మిక్కిలియు; వర్ధతే=వృద్ధిఁబొందుచుండెను. తౌ=ఆ రామమకరాక్షులు; రణాజిరే=యుద్ధరంగమునందు; కృతప్రతికృతాన్యోన్యం=చేసినవారునుబదులుచేసినవారునగునొండొరులుగలుగునట్లుగా; కురు

తాం=చేయుచుండిరి.

ఆరామమకరాక్షులు,యుద్ధంబున, ఒకరుచేసినదానికొకరు బదులుచేయుచు, అప్పటప్పటికి మతిమతిబలంబులు చూపుచుద్విగుణంబు గాఁగొట్టుకొనిరి.

అని, తాత్పర్యము.

రామముక్తాంస్తు బాణౌఘా న్రాక్షస స్త్వచ్ఛినద్రణే
రక్షోముక్తాంస్తు రామో వై నైకధా ప్రాచ్ఛినచ్ఛరైః. ౨౭

టీక॥ రాక్షసస్తు = మకరాక్షుండును; రణే= యుద్ధంబునందు; రామముక్తాన్ = రామునిచేవిడువఁబడిన; బాణౌఘాన్=బాణసమూహములను; అచ్ఛినత్=ఛేదించెను. రామస్తు=రాముండును; ("వై"అనునది పాదపూరణార్థము)=రక్షోముక్తాన్= రాక్షసునిచే విడువఁబడిన బాణసమూహములను; శరైః=బాణములచేత; నైకధా=అనేకవిధములుగా; ప్రాచ్ఛినత్ = ఛేదించెను.

మకరాక్షుండు, యుద్ధంబున, రాముండుప్రయోగించినబాణంబుల ఛేదించెను; రాముండును మకరాక్షునిచేఁబ్రయోగింపఁబడినశరంబుల బాణంబులచే ననేకఖండంబుల ఛేదించెను.

అని, తాత్పర్యము.

బాణౌఘై ర్వితతా స్సర్వా దిశశ్చ ప్రదిశ స్తథా
సంఛన్నా వసుధా చైవ సమంతా న్న ప్రకాశతే. ౨౮

టీక॥ దిశశ్చ=దిక్కులును; తథా= అట్లు;ప్రదిశః=విదిక్కులును; సర్వాః= అన్నియు; వితతాః= వ్యాపింపఁబడినవి; వసుధా చైవ= భూమియు; సమంతాత్=అంతటను; సంఛన్నా= కప్పఁబడినదై; నప్రకాశతే = ప్రకాశింపలేదు.

దిక్కులువిదిక్కులునన్నియు బాణమయంబులయ్యెను. భూమియంతయు బాణంబులచేఁగప్పఁబడుటంజేసి, కొంతమాత్రముకానరాకుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతః క్రుద్ధో మహాబాహు ర్ధనుశ్చిచ్ఛేద రక్షసః

అష్టాభి రథనారాచైః సూతం వివ్యాధ రాఘవః. ౨౯

టీ॥ తతః=అంత; మహాబాహుః=పెద్దచేతులుగల; రాఘవః = రాముఁడు; క్రుద్ధః=కోపించినవాఁడై; రక్షసః=రాక్షసునియొక్క; ధనుః=విల్లును; చిచ్ఛేద=నఱకెను. అథ = అంత; అష్టాభిః=ఎనిమిదైన; నారాచైః= బాణములచేత; సూతం=సారథిని; వివ్యాధ = కొట్టెను.

అంత, మహాబాహుండగు రాముఁడు కుపితుండై, మకరాక్షుని ధనస్సును ఛేదించి, ఎనిమిదేసిమిది బాణంబులసారథినివధించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఛిత్త్వా శరై రథం రామో రథాశ్వాన్ సమపాతయత్

టీక॥ రామః=రాముఁడు; శరైః=బాణములచేత; రథం=అరదమును; ఛిత్త్వా=ఛేదించి; రథాశ్వాన్=రథముయొక్క గుఱ్ఱములను; సమపాతయత్=పడఁగొట్టెను.

రాముఁడు, బాణంబులచే రథంబును ఛేదించి గుఱ్ఱములఁ బడఁగొట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

విరథో వసుధాస్థస్తు మకరాక్షో నిశాచరః. ౩౦

టీక॥ మకరాక్షః = మకరాక్షుఁడను; నిశాచరః=రాక్షసుఁడు; విరథః=రథము లేనివాఁడును; వసుధాస్థః=నేలయందుండువాఁడును; అసీత్ (అభ్యూత్ము)=అయ్యెను.

అంత, మకరాక్షుండు, విరథుండై నేలనిలిచెను. అని, తాత్పర్యము.

తత్తిష్ఠద్వసుధాం రక్షః శూలం జగ్రాహ పాణినా
త్రాసనం సర్వభూతానాం యుగాంతాగ్ని సమప్రభమ్. ౩౧

టీక॥ వసుధాం=(సప్తమ్యర్థమందు ద్వితీయ)=నేలయందు; తిష్ఠత్ =నిలుచున్న; తత్=ఆ; రక్షః=మకరాక్షుఁడు; సర్వభూతానాం= సమస్తభూ

తంబులకును; త్రాసనం=భయంబుగలిగించునదియు; యుగాంతాగ్నిసమప్రభం=ప్రళయకాలమునందలియగ్నితో సమానమగు కాంతిగలదియు నగు, శూలం=శూలమును; పాణినా=హస్తముచేత; జగ్రాహ=ఎత్తెను.

మకరాక్షుండట్లు నేలపైనిలుచుండి, సమస్తభూతభయంకరంబును ప్రళయకాలానలంబుంబోలె జ్వలించుచుండునదియునగు శూలంబుచేతంగొనెను.

అని, తాత్పర్యము.

విభ్రామ్యతు మహచ్ఛూలం ప్రజ్వల త్తన్నిశాచరః
సక్రోధా త్ప్రాహిణో త్తస్మై రాఘవాయ మహాహవే. ౩౨

టీ॥ నిశాచరః=మకరాక్షుండు; మహాహవే=మహాయుద్ధంబునందు; క్రోధాత్=కోపమువలన; ప్రజ్వలత్=మండుచున్న; మహత్=గొప్పదగు; తత్=ఆ; శూలం=శూలమును; విభ్రామ్యతు=త్రిప్పియు; తస్మై=ఆ; రాఘవాయ=రామునికొఱకు; ప్రాహిణోత్=ప్రయోగించెను.

ఆమకరాక్షుండు, పరమకుపితుండై, ఆ మహాయుద్ధంబున, జ్వలించుచున్న యమ్మహాశూలంబుగిరగిరం ద్రిప్పి, ... మునిపైవైచెను.

అని, తాత్పర్యము.

త మాపతంతం జ్వలితం ఖరపుత్ర కరాచ్చ్యుతమ్
బాణైస్తు త్రిభి రాకాశే శూలం చిచ్ఛేద రాఘవః. ౩౩

టీక॥ రాఘవః=రాముఁడు; ఖరపుత్రకరాత్=ఖరునికొడుకుచేతనుండి; చ్యుతం=జాఱినదియు; ఆపతంతం=వచ్చుచున్నదియు; జ్వలంతం=మండుచున్నదియునగు; తం=ఆ; శూలం=శూలమును; ఆకాశే=ఆకాశమున; త్రిభిః=మూడైన; బాణైస్తు=బాణములచేతనే; చిచ్ఛేద=నఱకెను.

రాముఁడు, ఖరకుమారుండగు మకరాక్షునిచేతనుండి ప్రయోగింపఁబడి మండుచువచ్చుచున్న యమ్మహాశూలంబును, ఆకాశముననె, మూఁడుబాణం

బుల ఛేదించెను. అని, తాత్పర్యము.

సచ్ఛిన్నో నైకధా శూలో దివ్యహాటకమండితః
వ్యశీర్యత మహోల్కేవ రామబాణార్దితో భువి. ౩౪

టీక॥ దివ్యహాటకమండితః= శ్రేష్ఠముగు బంగారముచే నలంకరింపఁబడిన; సః= అ; శూలః= శూలము; రామబాణార్దితః= రామునిబాణములచేఁ భేదింపఁబడినదై; నైకధా= అనేకవిధములను; ఛిన్నః= నఱుకఁబడినదై; మహోల్కేవ= పెద్దకొఱవివలె; భువి= నేలయందు; వ్యశీర్యత= పడెను.

మంచి బంగారముచే నలంకృతమయిన యమ్మహాశూలంబు, రామునిబాణంబులచే భిన్నమయి పెద్దకొఱవికట్టవలె మండుచు నేలంబడెను. అని, తాత్పర్యము.

తచ్ఛూలం నిహతం దృష్ట్వా రామేణాక్లిష్టకర్మణా
సాధుసాధ్వితి భూతాని వ్యాహరంతి నభోగతాః. ౩౫

టీక॥ అక్లిష్టకర్మణా= దుష్కరంబు కానికార్యముగల; రామేణ= రామునిచే; నిహతం= కొట్టఁబడిన; తత్= అ; శూలం= శూలమును; దృష్ట్వా= చూచి; నభోగతాః (నభోగతాని)= ఆకాశంబునొందిన; భూతాని = భూతంబులు; సాధుసాధ్వితి= బళేబళేయని; వ్యాహరంతి= చెప్పినవి.

ఎట్టికార్యమునేని బహులాఘవంబునం జేయునట్టి రాముండు, ఆశూలంబును ఛేదించుటనుజూచి, యాకాశంబుననున్న భూతంబులు సాధువాదంబులం బ్రశంసించినవి. అని, తాత్పర్యము.

తం దృష్ట్వా నిహతం శూలం మకరాక్షో నిశాచరః
ముష్టి ముద్యమ్య కాకుత్స్థం తిష్ఠతిష్ఠేతి చాబ్రవీత్. ౩౬

టీక॥ మకరాక్షః = మకరాక్షుఁడను; నిశాచరః= రాక్షసుఁడు; నిహతం=

స ౭౯

కొట్టఁబడిన; తత్=ఆ; శూలం = ముక్కలైనవానిని; దృష్ట్వా=చూచి ; ముష్టిం=పిడికిలిని; ఉద్యమ్య=ఎత్తి ; కాకుత్స్థం=రామునిఁగూర్చి ; తిష్ఠతిష్ఠేతి చ=నిలునిలుమనియు; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

మకరాక్షుండు, అమ్మహాశూలంబుగూడ వ్యర్థంబగుటంజూచి, ముష్టినెత్తి, రామునింజూచి, నిలునిలుమనిపలికెను. అని, తాత్పర్యము.

స తం దృష్ట్వా పతంతం వై ప్రహస్య రఘునందనః
పావకాస్త్రం తతో రామ స్సందధే తు శరాసనే. ౩౬

టీక॥ సః=ఆ; రఘునందనః = రాముఁడు; ఆపతంతం=వచ్చుచున్న; ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము). తం=ఆమకరాక్షుని; దృష్ట్వా=చూచి; ప్రహస్య=నవ్వి; తతః=అంత; శరాసనే=వింటియందు; పావకాస్త్రం=అగ్నేయాస్త్రమును; సందధే=సంధించెను "తు" అనునది పాదపూరణార్థము.

రాముండు, మకరాక్షుండు పిడికిలి నలవరించుకొని వచ్చుటంజూచి, నవ్వి, ధనువునం దాగ్నేయాస్త్రంబు సంధించి ప్రయోగించెను. అని, తాత్పర్యము.

తేనాస్త్రేణ హతం రక్షః కాకుత్స్థేన తదా రణే
సంఛిన్నహృదయం తత్ర పపాత చ మమార చ. ౩౭

టీక॥ తదా=అప్పుడు; రణే=యుద్ధమునందు; రక్షః=మకరాక్షుఁడు; కాకుత్స్థేన=రామునిచేత; తేన=ఆ ; అస్త్రేణ=అస్త్రముచేత; హతం = కొట్టఁబడినవాఁడై; తత్ర=అచ్చటనె; సంఛిన్నహృదయః=ఛేదింపఁబడిన రొమ్ముగలవాఁడై; పపాత చ=పడెను. మమార చ=చచ్చెను.

అప్పుడు, యుద్ధంబున, రాముండాగ్నేయాస్త్రంబుఁబ్రయోగింప, నమ్మహాస్త్రంబు, మకరాక్షుని వక్షస్స్థలంబుఁ బ్రవేశించుటయు, నతండు నేలంబడి మృతిఁబొందెను. అని, తాత్పర్యము.

దృష్ట్వా తే రాక్షసా స్సర్వే మకరాక్షస్య పాతనం
లంకా మేవా భ్యధావంత రామబాణార్దితా స్తదా. ౩౮

టీక॥తదా=అప్పుడు; తే=ఆ ; రాక్షసాః=రాక్షసులు; సర్వే=అందఱు; మకరాక్షస్య=మకరాక్షునియొక్క; పాతనం=పాటును; దృష్ట్వా=చూచి; రామబాణాదితాః=రామునిబాణంబులచేఁబీడింపబడినవారలయి; లంకామేవ=లంకాపురిని గూర్చియే; అభ్యధావన్=పరుగెత్తిరి.

అప్పుడు, రాక్షసులందఱు, మకరాక్షుండునిహతుండగుటనుజూచి, రామబాణంబులవేగంబు సహింపంజాలక, లంకాపురంబునకేపరుగెత్తిరి.

అని, తాత్పర్యము.

దశరథ నృపపుత్ర బాణవేగై
రజనిచరం నిహతం ఖరాత్మజంతం
దదృశు రథ సురా భృశం ప్రహృష్టా
గిరిమివ వజ్రహతం యథావికీర్ణం. ౪౦

టీక॥అథ=అంత; సురాః=దేవతలు; దశరథనృపపుత్రబాణవేగైః=దశరథమహారాజకొడుకుయొక్క బాణవేగములచేత; నిహతం=పడిపోయినవాడును; వజ్రహతం=వజ్రాయుధముచే గొట్టఁబడినదియు; వికీర్ణం=చెదరఁజల్లఁబడినదియునగు; గిరిం ఇవ స్థితం=పర్వతమువలెనున్నవాఁడునగు; ఖరాత్మజం=ఖరునికుమారుఁడైన; తం=ఆ; రజనిచరం=మకరాక్షుని; భృశం=మిక్కిలియు; ప్రహృష్టాః=సంతోషించినవారలై; దదృశుః=చూచిరి.

అంత, దేవతలు, దశరథమహారాజకుమారుండగు రామునిబాణవేగంబుచే నిహతుండై వజ్రహతంబగు పర్వతంబు భంగినేలంగూలియున్నఖరిపుత్రుని మకరాక్షునిఁ, బరమసంతోషంబునంజూచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, ఏకోనాశీతితమస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండైకోనాశీతితమసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

శ్రీ గణేశశారదాగురుభ్యో నమః.

పరమార్థచంద్రికాకారకృత మంగళశ్లోకాః.

వందే సిందూరారుణ మిందుకలా సుందరకిరీటమ్।
దంతావళేంద్ర వదనం కాంతాపరిరబ్ధ వామాంగమ్॥ ౧
శుండో ద్ధ్యషూత్కారప్రచండవాతా మదేభవదనస్య।
ఉద్ధూయ విఘ్నపాంసూ౯ ఘటయంత్వభ్రాణి భద్రవర్షీణి॥ ౨
పాతు కృపానిధి రస్మా౯ ప్రదిశంతి సర్వమంగళా శ్రేయః।
నిస్సార్య సర్వ మశుభం శివంకరీ యా శివస్యాఽపి॥ ౩
కపివాహినీసహాయ స్స్వబంధువర్గం విరోధినం హత్వా।
సీతా మవాప్య స సుఖీ రామోఽస్మా౯ పూరయత్విదం
చాఽఽశు॥ ౪

శ్రీ

అశీతితమసర్గప్రారంభః.

మకరాక్షం హతం శ్రుత్వా రావణ స్సమితింజయః
క్రోధేన మహతాఽఽవిష్టో దంతా౯ కటకటాపయ౯. ౧

టీక॥ సమితింజయః = యుద్ధమునందు జయముగల; రావణః = రావణుండు; హతం=వధింపఁబడిన; మకరాక్షం=మకరాక్షుని; శ్రుత్వా=విని; దంతా౯=పండ్లను;కటకటాపయ౯= కటకటయను నట్లు చేయుచు ; మహతా=అధికమయిన;క్రోధేన=కోపముచేత; ఆవిష్టః = ఆవేశింపఁ బడినవాఁడు; అభూత్(అధ్యాహృతము)= అయ్యెను.

యుద్ధంబున జయమునే వహించునట్టి యారావణుండు, మకరాక్షుండును హతుండగుటవిని, మహాకోపంబునొంది, పండ్లు కటకటంగొరికెను.

అని, తాత్పర్యము.

కుపితశ్చ తదా తత్ర కిం కార్యమితి చింతయన్
ఆదిదేశాథ సంక్రుద్ధో రణాయేంద్రజితం సుతమ్. ౨

టీక॥ అథ = అటుపిమ్మట; సః (అధ్యాహృతము) = ఆరావణుఁడు; కుపితశ్చ = కోపము నొందినవాఁడున్నై; తదా = అప్పుడు; తత్ర = అచ్చట; "కార్యం = చేయఁదగినది; కిం = ఏమి?" ఇతి = అని; చింతయన్ = ఆలోచించుచు; సంక్రుద్ధః = మిక్కిలియుఁ గోపమునొందినవాఁడై; సుతం = కుమారుఁడయిన; ఇంద్రజితం = ఇంద్రజిత్తును; రణాయ = యుద్ధముకొఱకు; ఆదిదేశ = ఆజ్ఞాపించెను.

అంత, రావణుండట్లు కుపితుండై, యచ్చట నాకాలంబునఁ జేయఁదగినది యెద్దియని కొంతదడవాలోచించి, కోపమును సహింపఁ జనక కొడుకు నింద్రజిత్తుం బిలిచి, యుద్ధంబునకుఁ బొమ్మని యాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

జహి వీర మహావీర్యౌ భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ
అదృశ్యో దృశ్యమానో వా సర్వథా త్వం బలాధికః. ౩

టీక॥ వీర = పరాక్రమవంతుఁడవగు నింద్రజిత్తా! మహావీర్యౌ = అధికపరాక్రమముగల; భ్రాతరౌ = అన్నదమ్ములగు; రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులను; జహి = వధింపుము. అదృశ్యః = కూడ దగనివాఁడవైనను; దృశ్యమానో వా = చూడఁబడుచున్నవాఁడవైనను; సర్వథా = అన్నివిధంబులను; త్వం = నీవు; బలాధికః = బలముచేత హెచ్చైనవాఁడవు.

వీరుఁడా! మహాపరాక్రమశాలులగు నన్నదమ్ములగు రామలక్ష్మణులను నీవు వధింపుము; నీవు, మాయచేఁ గనఁబడకుండనైనను, కనఁబడియైనను, అన్నివిధములను నీవు బలముచేత నధికుండవు. అని, తాత్పర్యము.

త్వమప్రతిమకర్మాణ మింద్రం జయసి సంయుగే
కిం పున ర్మానుషౌ దృష్ట్వా న వధిష్యసి సంయుగే. ౪

టీక॥ త్వం = నీవు; సంయుగే = యుద్ధమునందు; అప్రతిమకర్మాణం = సరిలేని కర్మముగల; ఇంద్రం = ఇంద్రుని; జయసి = జయించుచున్నావు, జయించినావనుట. మానుషౌ = మనుష్యులను మాత్రము; సంయుగే = యుద్ధమునం

దుః దృష్ట్వా = చూచి; నవధిష్యసి కిం = వధింపవా యేమి?

సరిలేని పరాక్రమముగల యింద్రునంతటివానిని యుద్ధంబున నీవు జయించినావు; ఇంక, ఈ మనుష్యులను రామలక్ష్మణులను, యుద్ధంబునం గన్నులం జూచియు వధింపం జాలవా యేమి? తప్పక వధింతువు. అని, రావణుండు, ఇంద్రజిత్తునకుం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తథోక్తో రాక్షసేంద్రేణ ప్రతిగృహ్య పితు ర్వచః
యజ్ఞభూమౌ స విధివ త్పావకం జుహువేంద్రజిత్. ౫

టీక॥ తథా = ఆప్రకారము; రాక్షసేంద్రేణ = రాక్షసులప్రభువైన రావణునిచేత; ఉక్తః = చెప్పంబడిన; సః = ఆ; ఇంద్రజిత్ = ఇంద్రజిత్తు; పితుః = తండ్రియొక్క; వచః = మాటను; ప్రతిగృహ్య = అంగీకరించి; యజ్ఞభూమౌ = యాగముచేయుస్థలమునందు; విధివత్ = యథాశాస్త్రముగా; పావకం = అగ్నిహోత్రమును; జుహువ (జుహావ) = వేల్చెను.

అట్లు రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుని మాటను విని, ఆయింద్రజిత్తు, తండ్రియాజ్ఞను శిరసావహించి, యాగకార్యములు చేయు ప్రదేశమునకుం బోయి, యచ్చట నగ్నిహోత్రమునందు యథావిధి హోమములు గావించెను. అని, తాత్పర్యము.

జుహ్వతశ్చాపి తత్రాగ్నిం రక్తోష్ణీషధరాః స్త్రియః
ఆజగ్ము స్తత్ర సంభ్రాంతా రాక్షస్యో యత్ర రావణిః.

టీక॥ తత్ర = ఆయాగభూమియందు; తస్య (అధ్యాహృతము) = ఆయింద్రజిత్తు; అగ్నిం = అగ్నిహోత్రమును; జుహ్వతశ్చాపి = హోమముసేయుచుండంగానే; రావణిః = రావణునికొడుకైనయింద్రజిత్తు; యత్ర = ఎచ్చటనో; తత్ర = అచ్చటికి; రక్తోష్ణీషధరాః = ఎఱ్ఱని తలగుడ్డలను ధరించిన; రాక్షస్యః = రాక్షససంబంధులైన; స్త్రియః = స్త్రీలు; సంభ్రాంతాః = వేగిరపడినవారలయి; ఆజగ్ముః = వచ్చిరి.

ఆ రావణపుత్రుండింద్రజిత్తు హో

మము నేయుటకు యాగభూమికిం బోంగానే, యచ్చటికి, రాక్షసస్త్రీలు శీఘ్రంబున ఎఱ్ఱని శిరోవస్త్రంబులను ఋత్విజులనరించుటకై తీసికొనివచ్చిరి.

అని, తాత్పర్యము.

శస్త్రాణి శరపత్రాణి సమిధోఽథ విభీతకాః
లోహితానిచ వాసాంసి స్రువం కార్ష్ణాయసం తథా. ౭

టీక॥ అథ=అంత; శస్త్రాణి= ఆయుధములు; శరపత్రాణి=దర్భలుగాను; విభీతకాః= తాండ్రిపుల్లలు; సమిధః=సమిత్తులుగాను; లోహితాని=ఎఱ్ఱనివి; వాసాంసిచ=వస్త్రములుంగాను; తథా=అట్లు; కార్ష్ణాయసం= ఇనుముతోం జేయంబడినది; స్రువం = స్రువముగాను ; అగ్రాత్ (అధ్యాహృత ము)=అవ్యేను.

అప్పుడు, ఇంద్రజిత్తు, తోమరములు మున్నగు నాయుధములే దర్భలుగానుం చుకొనెను; తాండ్రపుల్లలు సమిధలుగా గ్రహించెను; ఎఱ్ఱవస్త్రంబులను ఋత్విజులచే ధరింపంజేసెను; ఇనుపపాత్రలనే స్రుక్స్రువంబులు చేసుకొనెను.

అని, తాత్పర్యము.

సర్వతోఽగ్నిం స[మాస్తీర్య] శరపత్రైః సతోమరైః
ఛాగస్య కృష్ణవర్ణస్య గళం జగ్రాహ జీవతః. ౮

టీక॥ సః=ఆయింద్రజిత్తు; అగ్నిం= అగ్నిహోత్రమును; సర్వతః= అంతటను; తోమరైః= చిల్లకోలలరూపములయిన; శరపత్రైః=దర్భలచేత; సమాస్తీర్య= చుట్టును బఱచి, పరిస్తరణము చేసి; కృష్ణవర్ణస్య=నల్లనివన్నెగల; జీవతః=బ్రతికియున్న ; ఛాగస్య=మేకయొక్క; గళం=మెడను; జగ్రాహ= గ్రహించెను, ఛేదించెననుట.

ఆయింద్రజిత్తు, తోమరముల చేత అగ్నిహోత్రము నాలుగు ప్రక్కలను బరిస్తరణముగావించి, హోమార్థము జీవించియున్న నల్లమేకయొక్క కంఠమును ఛేదించెను. అని, తాత్పర్యము.

సకృదేవ సమిద్ధస్య విధూమస్య మహార్చిషః

స ౮౦

బహూన్యన్యాని లింగాని విజయం దర్శయంతిచ. ౯

టీక॥ సకృదేవ=ఒక్కమాటె; స బహూవుర్చ్చ—కలిగినవియు. మిద్ధస్య = జ్వలించినదియు; విధూమస్య=పొగలేనిదియు; మహార్చిషః= పెద్దజ్వాలలుగలదియునగు నగ్నిహోత్రముయొక్క; విజయం=జయమును; దర్శయంతి=చూపుచున్నట్టి; తాని=ప్రసిద్ధములయిన;లింగాని=చిహ్నములు;

అంత నొక్కమాటు జ్వలింపఁజేయఁగానే, యయ్యగ్నిహోత్రము ధూమరహితమయి గొప్పజ్వాలలతో, విజయసూచకములగు చిహ్నములు గలిగి యొప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రదక్షిణావర్తశిఖ స్తప్తహాటకసన్నిభః
హవి స్తత్ప్రతిజగ్రాహ పావక స్స్వయ ముత్థితః. ౧౦

టీక॥ పావకః= అగ్నిహోత్రము; ప్రదక్షిణావర్తశిఖః= ప్రదక్షిణములయినట్లుగల జ్వాలలు గలదై; తప్తహాటకసన్నిభః= కాఁచఁబడినబంగారముతో సమానమయి; స్వయం = తానై; ఉత్థితః= లేచినదై, జ్వలించినదై; తత్=ఆ; హవిః=హవిస్సును; ప్రతిజగ్రాహ=స్వీకరించెను.

అగ్నిహోత్రము, కరఁగిన బంగారమువలె వెలుఁగుచుఁ, బ్రదక్షిణముగాఁ, దిరుగు జ్వాలలతో నొప్పుచుఁ, దనకుఁ [illegible] యున్నతముగా జ్వలించి; యాహవిస్సునగ్రహించెను.
అని, తాత్పర్యము.

హుత్వాఽగ్నిం తర్పయిత్వాచ దేవదానవరాక్షసాన్
ఆరురోహ రథశ్రేష్ఠ మంతర్ధానగతం శుభమ్. ౧౧

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము) = ఆయింద్రజిత్తు;అగ్నిం=అగ్నిహోత్రమును; హుత్వా=వేల్చి; దేవదానవరాక్షసాన్= దేవతలనుదానవులనురాక్షసులను; తర్పయిత్వాచ=తృప్తినొందించియు; అంతర్ధానగతం= మఱుఁగుపాటునొందిన, మఱుఁగుపడుటకుశక్తిగలయనుట; శుభం=మంగళకరమయిన; రథశ్రేష్ఠం = అరదములలోనుత్తమమయినదానిని;ఆరురోహ=ఎక్కెను.

ఆ యింద్రజిత్తు, అగ్నిహోత్రము నందట్లు హోమము చేసి దేవ దానవ రాక్షసులకు దర్శనముగావించి, ఆహోమము హోమమువలన అంతర్ధానశక్తి నొంది యున్న యుత్తమమయిన రథము నారోహించెను. అని, తాత్పర్యము.

స వాజిభి శ్చతుర్భిస్తు బాణైశ్చ నిశితై ర్యుతః
ఆరోపితమహాచాప శ్శుశుభే స్యందనోత్తమః. ౧౨

టీక॥ సః=ఆ; స్యందనోత్తమః=రథశ్రేష్ఠము; చతుర్భిః= నాలుగయిన; వాజిభిః= గుఱ్ఱములతోను; నిశితైః=తీక్ష్ణములయిన; బాణైశ్చ=బాణములతోను; యుతః=కూడినదై; ఆరోపితమహాచాపః= ఎక్కుపెట్టబడిన గొప్పధనస్సుగలదై; శుశుభే=ప్రకాశించెను.

ఆయుత్తమమయిన రథము, నాలుగుగుఱ్ఱములు పూన్పఁబడి, తీక్ష్ణంబులగు బాణంబులచే నింపినదై, మెక్కుపెట్టఁబడి యుద్ధమునకు సిద్ధముగానుండు మహాధనుస్సుగలదై మెంతయు బ్రకాశించెను. అని, తాత్పర్యము.

జాజ్వల్య మానో వ[illegible] తపనీయ పరిచ్ఛదః
మృగై శ్చంద్రార్ధ [illegible]శ్చ స రథ స్సమలంకృతః. ౧౩

టీక॥ సః=ఆ; రథః=అరదము; తపనీయపరిచ్ఛదః=బంగారువికారమయిన పైకప్పుగలదై; మృగైః=జింకలచేతను, ఆయాకారముగల ప్రతిమలచేతనునను టః; చంద్రార్ధచంద్రైశ్చ= చంద్రాకారప్రతిమలచేతను అర్ధచంద్రప్రతిమలచేతను; సమలంకృతః=చక్కఁగా అలంకరింపఁబడినదై; వపుషా=రూపముచేత; జాజ్వల్యమానః= మిక్కిలియు బ్రకాశించుచున్నదై; అభూత్ (అధ్యాహృతము)=అయ్యెను.

ఆరథము, బంగారుపూఁతచేఁ గప్పఁబడి మృగాకారములుగాను చంద్రాకారములుగను అర్ధచంద్రాకారములుగను గావింపఁబడిన చిత్రరచనలచేతనలంకరింపఁబడి, కాంతిచే మిక్కిలియు బ్రకాశించెను. అని, తాత్పర్యము.

జాంబూనదమహాకంబు దీప్తపావక సన్నిభః

బభూవేంద్రజితః కేతుర్వైడూర్యసమలంకృతః. ౧౪

టీక॥ ఇంద్రజితః = ఇంద్రజిత్తుయొక్క; కేతుః = టెక్కెము; జాంబూనద మహాకంబుః = బంగారువికారమయిన గొప్పవలయముగలదై; వైడూర్యసమలంకృతః = వైడూర్యమణులచే సలంకరింపఁబడినదై; దీప్తపావకసన్నిభః = ప్రకాశించుచున్న యగ్నితో సమానమయి; బభూవ = ఉండెను.

ఇంద్రజిత్తుయొక్క ధ్వజము, బంగారుతోఁ జేయఁబడిన యొక మహావలయమునకుఁ గట్టఁబడి వైడూర్యమణులచే సలంకృతంబై ప్రజ్వలించుచున్న యగ్నిహోత్రముకై వడిఁ బ్రకాశించెను. అని, తాత్పర్యము.

తేన చాదిత్యకల్పేన బ్రహ్మాస్త్రేణ చ పాలితః
స బభూవ దురాధర్షో రావణిస్సుమహాబలః. ౧౫

టీక॥ సుమహాబలః = మిక్కిలియధికమయిన బలముగల; రావణిః = రావణునికొడుకైన; సః = ఆయింద్రజిత్తు; ఆదిత్యకల్పేన = సూర్యునితో సమానమయిన; తేనచ = ఆరథముచేతను; బ్రహ్మాస్త్రేణచ = బ్రహ్మాస్త్రముచేతను; పాలితః = రక్షింపఁబడినవాఁడై; దురాధర్షః = ఎదిరింపఁగూడనివాఁడు; బభూవ = అయ్యెను.

[illegible]క్కిలియు మహాబలుండగు రావణ[illegible]యుండాయింద్రజిత్తు, సూర్యసమా[illegible] వెలుఁగుచున్న యంతధారనశక్తిగల యారథశ్రేష్ఠముచేతను బ్రహ్మాస్త్రముచేతను సురక్షితుండై, యెట్టివారికి నెదిరింప నలవిగానివాఁడై యుండెను. అని, తాత్పర్యము.

సోఽభినిర్యాయ నగరా దింద్రజిత్సమితింజయః
హుత్వాఽగ్నిం రాక్షసైర్మంత్రైరంతర్ధానగతోఽబ్రవీత్. ౧౬

టీక॥ సమితింజయః = యుద్ధమునందు జయించునట్టివాఁడును; రాక్షసైః = నిర్బతిము దేవతగాఁగల; మంత్రైః = మంత్రములచేత; అగ్నిం = అగ్నిహోత్రమును; హుత్వా = వేల్చి; అంతర్ధానగతః = మఱుఁగుపాటుశక్తిని

బొందినవాఁడునగు; సః = ఆ; ఇంద్రజిత్ = ఇంద్రజిత్తు; నగరాత్ = పట్టణమునుండి; అభినిర్యాయ = వెలువడి; అబ్రవీత్ = పలికెను.

యుద్ధమునందు జయమునే వహించునట్టి యాయింద్రజిత్తు, నిరృతిదేవతాకములయిన మంత్రములచేత నగ్నియందు హోమముగావించి యంతర్ధాన శక్తిఁబొందినవాఁడై, లంకా నగరంబు వెలువడి యిట్లనియె.

అని, తాత్పర్యము.

అద్య హత్వా రణే యౌ తౌ మిథ్యాప్రవ్రాజితౌ వనే
జయం పిత్రే ప్రదాస్యామి రావణాయ రణార్జితమ్. ౧౭

టీక॥ యౌ = ఎవ్వరు; వనే = అడవియందు; మిథ్యాప్రవ్రాజితౌ = కపటముచే మునులయినారో; తౌ = ఆరామలక్ష్మణులను; అద్య = ఇప్పుడు; రణే = యుద్ధమునందు; హత్వా = వధించి; రణార్జితం = యుద్ధమునందు సంపాదింపఁబడిన; జయం = జయమును; పిత్రే = తండ్రియయిన; రావణాయ = రావణునికొఱకు; ప్రదాస్యామి = ఇచ్చెదను.

అడవియందుఁ గపట మునివేషంబు వేసి కొనియున్న యారామలక్ష్మణులను, ఇప్పుడు యుద్ధమునందు వధించి, యుద్ధంబున జయంబును సంపాదించి, నాతండ్రిరావణునకొసంగెదను.

అని, తాత్పర్యము.

అద్య నిర్వానరా మూర్వీం హత్వా రామం సలక్ష్మణమ్
కరిష్యే పరమప్రీతి మిత్యుక్త్వాం తరధీయత. ౧౮

టీక॥ అద్య = ఇప్పుడు; సలక్ష్మణం = లక్ష్మణునితోఁగూడిన; రామం = రాముని; హత్వా = వధించి; ఉర్వీం = భూమిని; నిర్వానరాం = వానరులె లేనిదానిఁగా; కృత్వా (అధ్యాహృతము) = చేసి; పిత్రే (అధ్యాహృతము) = తండ్రికొఱకు; పరమప్రీతిం = పరమసంతోషమును; కరిష్యే = చేసెదను; ఇతి = అని; ఉక్త్వా = చెప్పి; సః (అధ్యాహృతము) = ఆయింద్రజిత్తు; అంతరధీయత = మఱుఁగుపాటుపొందెను.

ఇప్పుడు, రామలక్ష్మణులనువధించి,

భూమియున్న సమస్త వానరులను సంహరించి భూమియందు వానరులే లేనట్లుచేసి, మాతండ్రికిబరమప్రీతి గావించెదను. ఈప్రకారమున, ఆయింద్రజిత్తు పలికి, యాపిమ్మటనంతర్ధానంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆపపాతా థ సంక్రుద్ధో దశగ్రీవేణ చోదితః
తీక్ష్ణకార్ముకనారాచై స్తీక్ష్ణ స్త్వింద్రరిపూ రణే. ౧౯

టీక॥ అథ=అంత; దశగ్రీవేణ=రావణునిచేత; చోదితః= ప్రేరింపఁబడినవాఁడును; రణే = యుద్ధమునందు; తీక్ష్ణః = భయంకరుండునగు; ఇంద్రరిపుః=ఇంద్రజిత్తును; సంక్రుద్ధః= మిక్కిలియుఁ గోపించినవాఁడై; తీక్ష్ణకార్ముకనారాచైః= కఱకులయినధనుస్సుతోనుబాణములతోను;కఱకులయిన బాణములను బ్రయోగించునది కావున ధనుస్సును దీక్ష్ణమని చెప్పఁబడినది); సహితః(అధ్యాహృతము)=కూడినవాఁడై; ఆపపాత=వచ్చెను.

అంత, యుద్ధంబునందుమిక్కిలియు భయంకరుఁడగు నాయింద్రజిత్తు, రావణునాజ్ఞచొప్పునఁ, దీక్ష్ణంబులగు బాణంబులతోను ధనుస్సుతోను రణరంగమునకు వచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

స దదర్శ మహావీర్యా నాగా త్రిశిరసా వివ
సృజంతా విషుజాలాని వీరౌ వానరమధ్యగౌ. ౨౦

టీక॥ సః = ఆయింద్రజిత్తు; మహావీర్యా=అధికమయిన పరాక్రమముగలవారలును; త్రిశిరసౌ = మూడుతలలుగల; నాగావివ(స్థితౌ)= సర్పములువలెనున్నవారలును; ఇషుజాలాని=బాణములసమూహములను; సృజంతౌ= విడుచుచున్నవారలును;వానరమధ్యగౌ= వానరులనడిమి ప్రదేశమును బొందినవారలునగు;వీరౌ=వీరులగురామలక్ష్మణులను; దదర్శ=చూచెను.

ఆయింద్రజిత్తు, ఆవానరసేనా మధ్యంబుననుండి బాణసమూహంబులువిడుచుచున్నవారలను భుజములు శిరస్సుతో సమముగా నున్నతము లయియుండుట వలన మూడు తలల నాగములవలె నున్న వారలను మహాపరా

క్రమశాలులను ఆరామలక్ష్మణులంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇమౌ తావితి సంచింత్య సజ్యం కృత్వాచ కార్ముకమ్
సంతతా నేషుధారాభిః పర్జన్యఇవ వృష్టిమాన్. ౨౧

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము) = ఆ యింద్రజిత్తు; తౌ=ఆ రామలక్ష్మణులు; ఇమౌ=వీరలు. ఇతి=అని; సంచింత్య= తలంచి; కార్ముకం= ధనుస్సును; సజ్యం=అల్లెత్రాటితోఁగూడినదిగా; కృత్వాచ=చేసియు; వృష్టిమాన్=అధికమయినవర్షముగల; పర్జన్య ఇవ=మేఘమువలె; ఇషుధారాభిః= బాణములనుజలధారలచేత; సంతతాన = నిండించెను.

ఆయింద్రజిత్తు, అట్లురామలక్ష్మణులంజూచి, వీరే యారామలక్ష్మణులని నిశ్చయించి, విల్లెక్కుపెట్టి, వర్షాకాలమునందు మేఘము ఎడతెగక వర్షముగురియువిధంబున, బాణములనుసందులేనట్లు ప్రయోగించెను.

అని, తాత్పర్యము.

సతు వైహాయసం ప్రాప్య సరథో రామలక్ష్మణౌ
అచక్షుర్విషయే తిష్ఠన్ వివ్యాధ నిశితైః శరైః. ౨౨

టీక॥ సతు=ఆయింద్రజిత్తు మాత్రము; సరథః= రథముతోఁ గూడినవాఁడై; వైహాయసం = ఆకాశమార్గమును; ప్రాప్య=పొంది; అచక్షుర్విషయే= కంటికి విషయముకాకుండుట యందు; తిష్ఠన్=ఉన్నవాఁడై; రామలక్ష్మణౌ= రామలక్ష్మణులను; నిశితైః= కఱకులయిన; శరైః=బాణములచేత; వివ్యాధ=కొట్టెను.

ఆయింద్రజిత్తు, తనసద్ధమునే యవలంబించి, రథసహితంబుగా నాకాశమార్గంబుననుండి యదృశ్యుండై, రామలక్ష్మణులను, తీక్ష్ణబాణంబులనొప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.

తౌ తస్య శరవేగేన పరీతౌ రామలక్ష్మణౌ
ధనుషీ సశరే కృత్వా దివ్యమస్త్రం ప్రచక్రతుః. ౨౩

టీక॥ తస్య = ఆయింద్రజిత్తు యొక్క; శరవేగేన = బాణవేగముచేత; పరీతౌ = వ్యాపింపఁబడిన; తౌ = ఆ; రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులు; ధనుషీ = విండ్లను; సశరే = బాణములతోఁ గూడినవానిఁగా; కృత్వా = చేసి; దివ్యం = ఉత్తమమయిన; అస్త్రం = అస్త్రమును, అస్త్రవిద్యను; ప్రచక్రతుః = చేసిరి.

ఆయింద్రజిత్తు ప్రయోగించిన బాణములచేతఁ గప్పఁబడియున్న యా రామలక్ష్మణులును, ధనుస్సున బాణముల సంధించి, యుత్తమమయిన తమ యస్త్రశస్త్రవ్యాపారమ్ముం జూపిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రచ్ఛాదయంతౌ గగనం శరజాలై ర్మహాబలౌ.
తమస్త్రైః సూర్యసంకాశై ర్నైవ పస్పృశతుః కృతైః. ౨౮

టీక॥ శరజాలైః = బాణసమూహములచేత; గగనం = ఆకాశమును; ప్రచ్ఛాదయంతౌ = కప్పుచున్న; మహాబలౌ = అధికమయిన బలముగల రామలక్ష్మణులు; సూర్యసంకాశైః = సూర్యునితో సమానములయిన; అస్త్రైః = అస్త్రములచేతను; శరైః = బాణములచేతను; తం = ఆయింద్రజిత్తును; నైవ పస్పృశతుః = తాఁకనే తాఁకలేదు.

మహాబలసంపన్నులగు రామలక్ష్మణులు, అట్లు బాణసమూహంబులనాకాశ మంతయుఁ గప్పి వేసినను, సూర్యసమానంబులగు నా దివ్యాస్త్రంబులుగాని బాణంబులుగాని యా యింద్రజిత్తునకుఁ దగులనే లేదు.

అని, తాత్పర్యము.

సహి ధూమాంధకారంచ చక్రే ప్రచ్ఛాదయ న్నభః
దిశ శ్చాంతర్దధే శ్రీమా న్నీహారతమసా వృతాః. ౨౯

టీక॥ శ్రీమాన్ = కాంతిమంతుండగు; సః = ఆయింద్రజిత్తు; నభః = ఆకాశమును; ప్రచ్ఛాదయన్ = కప్పుచు; ధూమాంధకారంచ = ధూమముచేఁ గలుగు నంధకారమును; చక్రేహి = చేసెనుగదా! నీహారతమసా = మంచుచేఁ గలిగిన చీఁకటిచేత; ఆవృతాః = కప్పఁబడిన; దిశశ్చ = దిక్కులనుగూడ; అంతర్దధే (అంత

ధాపయామాస) = మఱుఁగుపాటు నొందించెను.

శ్రీమంతుఁడగు నాయింద్రజిత్తు, ధూమముగాని మంచుగాని యాకాశమునావరించినప్పుడు కలుగుచీఁకటివంటి గాఢపుచీఁకటి పుట్టించి, యాకాశంబునంత యు నాచ్ఛాదించుటవలన, అప్పుడు దిక్కులన్నియు మఱుఁగుపడినందున, ఎంతమాత్రము గుర్తించుటకు అలవిగాకుండెను. అని, తాత్పర్యము.

నైవ జ్యాతలనిర్ఘోషో నచ నేమి ఖురస్వనః
శుశ్రువే చరత స్తస్య నచ రూపం ప్రకాశతే. ౨౮

టీక॥ చరతః = సంచరించుచున్న; తస్య=ఆయింద్రజిత్తుయొక్క; జ్యాతల నిర్ఘోషః = అల్లెత్రాటియొక్కయు అఱచేతియొక్కయు ధ్వని (అఱచేతనఁగా, అల్లెత్రాటిదెబ్బ తగుల కుండుటకై చేతికి తొడుగుకొను హస్తత్రాణము) అవిరెండును ఒరసికొనుటవలనఁ గలిగెడి నప్పుడియనుట; నైవశుశ్రువే=వినఁబడనే లేదు. నేమిఖురస్వనః=రథచక్రముల యంచులయొక్కయు గుఱ్ఱములగిట్టలయొక్కయు ధ్వనియు; న(శుశ్రువే)=వినఁబడలేదు. రూపంచ= రూపమును; నప్రకాశతే=ప్రకాశింపలేదు.

ఆయింద్రజిత్తు అట్లు ఎదురులేక సంచరించునప్పుడు, అతండు బాణప్రయోగంబు సేయునప్పుడు కలుగవలసిన జ్యాతలంబుల ధ్వనిగాని రథంబునడచుటచే ధూమిఘట్టనంబునం గలుగు చక్రనేమి ధ్వనిగాని యశ్వఖురముల ధ్వనిగాని యెంతమాత్రము వినంబడదయ్యె; అతనిరూపంబును ఎంత మాత్రముం గాన రాదయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

ఘనాంధకారే తిమిరే శరవర్ష మివాద్భుతం
స వవర్ష మహాబాహు ర్నారాచ శర వృష్టిభిః. ౨౯

టీక॥ మహాబాహుః=పెద్దచేతులు గల; సః=ఆయింద్రజిత్తు; ఘనాంధకారే=అధికమయిన యంధకారముగల, మేఘములచేఁగలుగు నంధకారముగల; తిమిరే=చీఁకటియందు; అద్భుతం=ఆశ్చర్యకరమయిన; శరవర్షమివ=నీళ్ల వానను వలెఁ; నారాచశరవృష్టిభిః, నారాచ=అద్భుతముగనుపకైన, శర=బాణ

ములయొక్క, వృష్టిభిః=వర్షములచేత; "సర్వ్యలోహాస్తు యే బాణా నారాచాస్తేప్రకీర్తితాః" (అంతయులోహముతోనే చేయఁబడినబాణము లేవిగలవో, అవినారాచములనిచెప్పఁబడినవి.) అనిచెప్పఁబడినది. వవర్ష = వర్షించెను.

మహాబాహుండగు నా యింద్రజిత్తు, దట్టముగా మహామేఘములాక్రమిం చినప్పుడుకలుగు పెనుఁజీకటివంటిచీకటి నికల్పించి, వర్షాకాలమునందు మేఘము లాశ్చర్యకరముగ వర్షించునట్లు ఆశ్చర్యకరంబుగా లోహముతోనే చేయఁబడిన యతికుటిలంబులగుబాణములంగురిసెను.

అని, తాత్పర్యము.

స రామం సూర్యసంకాశై శ్శరై ర్దత్తవరో భృశమ్
వివ్యాధ సమరే క్రుద్ధ స్సర్వగాత్రేషు రావణిః. ౭౦

టీక॥ దత్తవరః=ఇయ్యఁబడిన వరముగల; రావణిః= రావణునికుమారుఁడైన; సః= ఆయింద్రజిత్తు; సమరే=యుద్ధమునందు; క్రుద్ధః=కోపమునొందినవాఁడై; రామం = రాముని; సర్వగాత్రేషు= సమస్తములయిన యవయవములయందు; సూర్యసంకాశైః= సూర్యునితో సమానము లయిన ; శరైః=బాణములచేత; భృశం=మిక్కిలియు; వివ్యాధ=కొట్టెను.

రావణ పుత్రుండగు నాయింద్రజిత్తు, వరబలంబున నభివృద్ధుండై, యుద్ధంబునఁ బరమ కుపితుండై, రాముని సమస్తావయవంబులను, సూర్యసమానంబులగుబాణంబులచే నొప్పించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తౌ హన్యమానౌ నారాచై ర్ధారాభి రివ పర్వతౌ
హేమపుంఖా న్నరవ్యాఘ్రౌ తిగ్మా న్ముముచతు శ్శరాన్. ౭౧

టీక॥ ధారాభిః= జలధారలచేత; పర్వతావివ=పర్వతములువలె; నారాచైః=బాణములచేత; హన్యమానౌ= కొట్టఁబడుచున్నట్టి; తౌ = ఆ; నరవ్యాఘ్రౌ=పురుషశ్రేష్ఠులయిన రామలక్ష్మణులు; హేమపుంఖాన్=బంగారుపింజలుగల; తిగ్మాన్ = తీక్ష్ణములయిన; శరాన్=బాణములను; ముముచతుః=వి

స ౮౦

డిచిరి.

పురుషశ్రేష్ఠులగు నా రామలక్ష్మణులు, వర్షధారలచేఁ గొట్టఁబడు పర్వతంబులభంగి, బాణంబులచేఁ గొట్టఁబడుచు సుంజలనంబునొందక, కాంచనపుంఖములగు తీక్ష్ణబాణంబులం బ్రయోగించిరి. అని, తాత్పర్యము.

అంతరిక్షే సమాసాద్య రావణిం కంకపత్రిణః
నికృత్య పతగా భూమౌ పేతుస్తే శోణితోక్షితాః. ౩౦

టీక॥ తే = ఆ; కంకపత్రిణః = కంకపక్షియొక్క ఱెక్కలుగల; పతగాః = బాణములు; అంతరిక్షే = ఆకాశమునందు; రావణిం = రావణునికొడుకైన యింద్రజిత్తును; సమాసాద్య = పొంది; నికృత్య = ఛేదించి; శోణితోక్షితాః = నెత్తురుచే దడుపఁబడినవై; భూమౌ = నేలయందు; పేతుః = పడినవి.

కంకపక్షి ఱెక్కలుగట్టియున్నయా బాణములు, ఆకాశమున రావణపుత్రుని నింద్రజిత్తుం దాఁకి, అతని మర్మస్థానంబులు ఛేదించి నెత్తురుం దడిసినవై నేలంబడినవి. అని, తాత్పర్యము.

అతిమాత్రం శరౌఘేణ పీడ్యమానౌ నరోత్తమౌ
తావిషూన్ పతతో భల్లైరనేకైర్నిచకృంతతుః. ౩౧

టీక॥ శరౌఘేణ = బాణములసమూహముచేత; అతిమాత్రం = అధికముగా; పీడ్యమానౌ = పీడింపఁబడుచున్న; నరోత్తమౌ = పురుషశ్రేష్ఠులయిన రామలక్ష్మణులు; పతతః = పడుచున్న; తాన్ = ఆ; ఇషూన్ = బాణములను; అనేకైః = పెక్కులయిన; భల్లైః = బాణములచేత; నిచకృంతతుః = నఱికిరి.

అట్లు పురుషోత్తములగు నా రామలక్ష్మణులు, బాణసమూహములచే నధికముగాఁ బీడింపఁబడుచు, నా యింద్రజిత్తు ప్రయోగించిన బాణంబులను అనేకబాణంబులచే ఖండించివైచిరి. అని, తాత్పర్యము.

యతో హి దదృశాతే తౌ శరాన్నిపతతశ్శితాన్

తతస్తు తౌ దాశరథీ ససృజాతే౽స్త్ర ముత్తమమ్. ౩౨

టీక॥ తౌ=ఆ రామలక్ష్మణులు; యతః=ఏవైపునుండి; ("హ"అనునది పాదపూరణార్థకము) నిపతతః= పడుచున్న; శితాన్=తీక్ష్ణములయిన; శరాన్=బాణములను; దదృశాతే= చూచినారో; తతస్తు=ఆవైపునకే; తౌ=ఆ; దాశరథీ= దశరథునికొడుకులయిన రామలక్ష్మణులు; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమయిన; అస్త్రం=ఆయుధమును; ససృజాతే=విడిచిరి.

ఆరామలక్ష్మణులు, తమమీఁదికి, ఏవైపునుండి తీక్ష్ణంబులగుబాణంబులుపడుచున్నవో, ఇంద్రజిత్తుకనఁబడకున్నందున, ఆవైపునకనిపెట్టియుత్తమములయినబాణంబులుప్రయోగించిరి. అని, తాత్పర్యము.

రావణిస్తు దిశః సర్వా రథే నాతిరథః పతన్.
విద్యాధ తౌ దాశరథీ లఘ్వస్త్రో నిశితైః శరైః. ౩౩

టీ॥ లఘ్వస్త్రః=శీఘ్రమయిన అస్త్రములుగల, శీఘ్రముగాబాణప్రయోగముచేయఁగలవాఁడైన యనుట; అతిరథః= ఏకకాలమునందు పెక్కువిలుకాండ్రతోఁ బోరఁజాలిన; రావణిస్తు=రావణుని కొడుకైన యింద్రజిత్తుమాత్రము; రథేన=రథముచేత; సర్వాః=సమస్తములయిన; దిశః=దిక్కులనుగూర్చి; పతన్=తిరుగుచు; తౌ=ఆ; దాశరథీ= రామలక్ష్మణులను; నిశితైః=తీక్ష్ణములయిన; శరైః=బాణములచేత; విద్యాధ=కొట్టెను.

శీఘ్రముగా బాణప్రయోగము సేయువాఁడును ఏకకాలమునందుఁ బెక్కండ్రువిలుకాండ్రతోఁ బోరువాఁడునగు నాయింద్రజిత్తు, మాయావరబలంబునం జేసి, యొక్కచో నిలువక, రథముతోఁగూడ నన్నిదిక్కులకుం దిరుగుచు, రామలక్ష్మణులబాణంబులకుఁ జిక్కక, వారలనుదీక్ష్ణబాణంబులచేమిక్కిలియునొప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.

తే నాతివిద్ధా తౌ వీరౌ రుక్మపుంఖైః స్సుసంహితైః
బభూవతు ర్దాశరథీ పుష్పితా వివ కింశుకౌ. ౩౪

టీక॥ తేన=ఆయింద్రజిత్తుచేత; సుసంహితైః=(ధనుస్సునందు) చక్కగా సంధింపఁబడిన; రుక్మపుంఖైః=బంగారు పింజెలుగల బాణములచేత; అతివిద్ధౌ=అధికముగాఁగొట్టఁబడిన; వీరౌ=పరాక్రమవంతులగు; తౌ=ఆ; దాశరథీ=రామలక్ష్మణులు; పుష్పితౌ=పూచిన; కింశుకావివ=మోదుగుచెట్లవలె; బభూవతుః=ఉండిరి.

పరాక్రమవంతులగు నా రామలక్ష్మణులు, అట్లు ఆయింద్రజిత్తుచేసల్లెత్రాటిని జెవివఱకు లాగివిడువఁబడిన కాంచనపుంఖంబులగు బాణంబులచే నంతయు నొప్పింపఁబడి, దేహమంతయు నెత్తురుగా నుటవలనఁ, జక్కఁగాఁ బూచి యెఱ్ఱనిపూలతో నిండియుండు మోదుగుచెట్లవలె నొప్పుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

నాఽస్య వేద గతిం కశ్చి న్నచ రూపం ధనుశ్శరాన్
నచాన్య ద్విదితం కిఞ్చి త్సూర్యస్యేవాఽభ్రసంప్లవే. ౩౫

టీక॥ అభ్రసంప్లవే=మేఘావరణమునందు; సూర్యస్యేవ=సూర్యుని యొక్కవలె; కశ్చిత్=ఒకఁడైనను; అస్య=ఈయింద్రజిత్తుయొక్క; గతిం=స్థానమును; నవేద=ఎఱుఁగఁడు. రూపం=రూపమును; ధనుశ్శరాంశ్చ=వింటినిబాణములను; న(వేద)=ఎఱుఁగఁడు. అన్యచ్చ=ఇతరమైనదియు; కించిత్=కొంచెమును; విదితం=తెలియఁబడినది; న=కాదు.

ఆకాశంబును మేఘంబులావరించినప్పుడు సూర్యుని స్థానాదులు ఎవ్వరికిని దెలియరాకుండునట్లు, ఆయింద్రజిత్తుయొక్క స్థానముగాని రూపముగాని ధనుర్బాణంబులుగాని, యితరమేదిగాని, అప్పుడు, యెంతమాత్రమును ఎవ్వరికిని దెలియ రాదయ్యె.

అని, తాత్పర్యము.

తేన విద్ధాశ్చ హరయో నిహతాశ్చ గతాసవః
బభూవు శ్శతశ స్తత్ర పతితా ధరణీతలే. ౩౬

టీక॥ తేన=ఆయింద్రజిత్తుచేత; విద్ధాః=కొట్టఁబడినవారలును; నిహతాశ్చ=వధింపఁబడిన వారలునగు; హరయః=వానరులు; గతాసవః=పోయిన

ప్రాణములుగలవారలయి; తత్ర=ఆ; ధరణీతలే=భూమియందు; శతశః=నూఱునూఱులుగా; పతితాః=పడినవారలు; బభూవుః=అయిరి.

అప్పుడు, అయింద్రజిత్తుచేఁ గొట్టఁబడి హతులయిన వానరులు మృతులయి, యాయుద్ధభూమియందు గుంపులుగుంపులుగాఁ బడిరి. అని, తాత్పర్యము.

లక్ష్మణస్తు సుసంక్రుద్ధో భ్రాతరం వాక్య మబ్రవీత్
బ్రాహ్మ మస్త్రం ప్రయోక్ష్యామి వధార్థం సర్వరక్షసామ్. ౩౭

టీక॥ లక్ష్మణస్తు=లక్ష్మణుండుమాత్రము; సుసంక్రుద్ధః = మిక్కిలియుఁ గోపమునొందినవాఁడై; భ్రాతరం = అన్ననుగూర్చి; సర్వరక్షసాం=సమస్తరాక్షసులయొక్క; వధార్థం=వధించుటకొఱకు; బ్రాహ్మం= బ్రహ్మదేవతాకమయిన; అస్త్రం= అస్త్రమును; ప్రయోక్ష్యామి=ప్రయోగించెదను. ఇతి(అభ్యాహృతము)=అని; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అప్పుడు, లక్ష్మణుఁడు మాత్రము పరమకుపితుండై, యన్నను రాముం జూచి, "నేనిప్పుడు బ్రహ్మాస్త్రమును బ్రయోగించి, సమస్తరాక్షసులను వధించెదను," అని యీమాటను జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

త మువాచ తతో రామో లక్ష్మణం శుభలక్షణమ్

టీక॥ తతః=అంత; రామః= రాముఁడు; శుభలక్షణం=మంగళకరములయినలక్షణములుగల; తం=ఆ; లక్ష్మణం=లక్ష్మణునిఁగూర్చి; ఉవాచ = చెప్పెను.

అంత, రాముఁడు, మంగళకరంబులగు లక్షణంబులతో నొప్పుచున్న యాలక్ష్మణుంజూచి, యిట్లని చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

నైకస్య హేతో రక్షాంసి పృథివ్యాం హంతు మర్హసి. ౩౮

టీక॥ ఏకస్య హేతోః=ఒక్కనినిమిత్తమయి; పృథివ్యాం=భూమియందు; (ఉన్న)రక్షాంసి = రాక్షసులను; హంతుం=వధించుటకు; నార్హసి=తగవు.

ఒక్కనినిమిత్తమయి, నీవు, భూమియందలి సమస్తరాక్షసులను వధింపఁగోరుట యెంతమాత్రముయుక్తము కాదు. అని, తాత్పర్యము.

అయుధ్యమానం ప్రచ్ఛన్నం ప్రాంజలిం శరణాగతమ్

పలాయంతం ప్రమత్తం వా న త్వం హంతుమిహార్హసి. ౩౯

టీక॥ అయుధ్యమానం = యుద్ధము చేయనివానిఁగాని; ప్రచ్ఛన్నం = దాఁగియున్నవానిఁగాని; ప్రాంజలిం = మ్రొక్కి చేమోడ్పుగలవానిఁగాని; శరణాగతం = రక్షకునిఁగాఁబొందినవానిఁగాని, శరణుచొచ్చినవానిఁగానియనుట; పలాయంతం (పలాయమానం) = పరుగెత్తుచున్నవానిఁగాని; ప్రమత్తం వా = మఱచియున్నవానిఁగాని; హంతుం = వధించుటకు; త్వం = నీవు; న అర్హసి = తగవు.

యుద్ధము సేయక యుదాసీనుఁడై యున్నవానిఁగాని, యుద్ధభయంబున దాఁగియున్నవానిఁగాని, భయంబునం జేతులు మోడ్చుకొని యున్న వానిఁగాని శరణన్నవానిఁగాని భయంబునం బాఱిపోవుచున్న వానిఁగాని, యేమఱియున్న వానిఁగాని, నీ వెంతమాత్రము వధింపరాదు. అని, తాత్పర్యము.

అస్త్రేణైతు వధే యత్నం కరిష్యావో మహాబల

ఆదేక్ష్యావో మహావేగానస్త్రానాశీవిషోపమాన్. ౪౦

టీక॥ మహాబల = అధికమయినబలముగల లక్ష్మణుఁడా! అస్త్రేణ తు = ఐంద్రాస్త్రముయొక్కయె; వధే = వధించుటయందు; యత్నం = ప్రయత్నమును; కరిష్యావః = చేసెదము. మహావేగాన్ = అధికమయినవేగముగల; ఆశీవిషోపమాన్ = కృష్ణసర్పములతోఁబోలినవి; అస్త్రాన్ (అస్త్రాణి) = అస్త్రములను; ఆదేక్ష్యావః = ప్రయోగింతము.

మహాబలుండవగు లక్ష్మణుఁడా! ఈ యింద్రజిత్తునే వధించుటకుం దగిన ప్రయత్నముగావింతము; కృష్ణసర్పములం బోలినమహావేగములగు దివ్యాస్త్రములం బ్రయోగింతము.

అని, తాత్పర్యము.

స ౮౦

తమేనం మాయినం క్షుద్ర మంతర్హితరథం బలాత్
రాక్షసం నిహనిష్యంతి దృష్ట్వా వానరపుంగవాః. ౪౧.

టీక॥ వానరపుంగవాః= వానరశ్రేష్ఠులు; మాయినం=మాయగలవాఁడును; క్షుద్రం= నీచుఁడును; అంతర్హితరథం=మఱుఁగుపాటునొందినరథముగలవాఁడునగు; తం=ఆ; ఏనం= ఈ; రాక్షసం=ఇంద్రజిత్తును;దృష్ట్వా=చూచి; బలాత్ = బలముపలన; నిహన్ష్యంతి=వధింపఁగలరు.

మాయబు నేర్చినవాఁడును నీచుండును రథసహితంబుగా నంతర్ధానంబు నొందియున్నవాఁడునగు నీ యింద్రజిత్తును ఎట్లయినను గనిపెట్టి, వానరోత్తములు తమబలంబు పెంపునం బట్టి వధింపఁగలరు. అని, తాత్పర్యము.

యద్యేష భూమిం విశతే దివం వా
రసాతలం వాఽపి నభస్థ్సలం వా
ఏవం నిగూఢోఽపి మమాస్త్రదగ్ధః
పతిష్యతే భూమితలే గతాసుః. ౪౨

టీక॥ ఏషః=ఈయింద్రజిత్తు; భూమిం=భూమినిగాని; దివంవా=స్వర్గము ...ని; రసాతలంవాపి= పాతాళమునుగాని; నభస్థ్సలంవా = ఆకాశమునుగాని; విశతేయది (విశతియది)= పొందునేనియు; ఏవం = ఇట్లు; నిగూఢోఽపి=డాఁగినవాఁడైనను; మమ = నాయొక్క; అస్త్రదగ్ధః= అస్త్రములచేత దహింపఁబడినవాఁడై ; గతాసుః=పోయినప్రాణములు గలవాఁడై; భూమితలే= భూమియందు; పతిష్యతే(పతిష్యతి)=పడఁగలఁడు.

ఈయింద్రజిత్తు, భూవివరంబుఁజొచ్చినను, స్వర్గంబునకుఁబోయినను, పాతాళంబుఁ బ్రవేశించినను, ఆకాశంబు నొందినను,ఇట్లు ఊర్ధ్వలోకంబులలోఁ గాని యధోలోకంబులలోఁ గాని యేలోకంబుఁజొచ్చినను, నాదివ్యాస్త్రంబులచే దగ్ధుండై, మృతుండై, తప్పక, నేలంగూలును. అని, రాముండు, లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేవముక్త్వా వచనం మహాత్మా
రఘుప్రవీరః ప్లవగర్షభైర్వృతః
వధాయ రౌద్రస్య నృశంసకర్మణ
స్తదా మహాత్మా త్వరితం నిరీక్షతే. ౪౩

టీక॥ మహాత్మా = అధికమయిన ప్రభావముగల; రఘుప్రవీరః = రఘుశ్రేష్ఠుఁడగు రాముఁడు; ఇతి = అని; ఏవం = ఇట్లు; వచనం = మాటను; ఉక్త్వా = చెప్పి; తదా = అప్పుడు; మహాత్మా = అధికమయిన బుద్ధిగల రాముఁడు; ప్లవగర్షభైః = వానరశ్రేష్ఠులచేత; వృతః = చుట్టఁబడినవాఁడై; రౌద్రస్య = భయంకరుండును; నృశంసకర్మణః = క్రూరమయిన కార్యములుగల వాఁడునగు ఇంద్రజిత్తుయొక్క; త్వరితం = శీఘ్రముగా; వధాయ = చంపుటకొఱకు; నిరీక్షతే = చూచుచున్నాఁడు.

మహాపుణ్యాత్ముఁడును మహాబుద్ధిమంతుఁడునగు రఘుశ్రేష్ఠుఁడయిన రాముఁడు, ఇట్టివచనంబునుజెప్పి, భయంకరుండును క్రూరకర్ముండునగు నాయింద్రజిత్తును శీఘ్రముగా వధించుటకై యుపాయంబుఁజూచుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, వాల్మీకీయే,
యుద్ధకాండే, అశీతతమస్సర్గః.
అని, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికావ్యాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండాశీతితమసర్గటీక,
ముగిసినది.

౼

ఏకాశీతితమసర్గప్రారంభః.

విజ్ఞాయతు మనస్తస్య రాఘవస్య మహాత్మనః
సన్నివృత్యాహవా త్తస్మాత్సంవివేశ పురం తతః. ౧

టీక॥ మహాత్మనః=మహానుభావుఁడగు; తస్య=ఆ; రాఘవస్య= రామునియొక్క; మనః=మనస్సును, సంకల్పముననుట; విజ్ఞాయతు = ఎఱింగినంతనె; సః(అధ్యాహృతము)= ఆయింద్రజిత్తు; తస్మాత్ =ఆ; ఆహవాత్= యుద్ధమునుండి; సన్నివృత్య=మరలి; తతః= అచ్చటనుండి; పురం=పట్టణమును; సంవివేశ=ప్రవేశించెను.

మహాత్ముఁడగు రాముని సంకల్పం బెఱింగి, యాయింద్రజిత్తు, యుద్ధంబు వదలి, యచ్చటనుండి లంకాపురంబుఁ బ్రవేశించెను.' అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము— ఇచ్చట "విజ్ఞాయతుమనః" అను స్థలమునందు మూఁడవయక్షరమయిన "యకారముచేత"గాయత్రి పందొమ్మిదవ యక్షరము "యకారము" సంగ్రహింపఁబడినది. పదునెనిమిదివేల శ్లోకము లయినవి. పందొమ్మిదవ శ్లోకసహస్రమునకిది మొదటి శ్లోకము.

సోఽనుస్మృత్య వధం తేషాం రాక్షసానాం తరస్వినామ్
క్రోధతామ్రేక్షణ శ్శూరో నిర్జగామ మహాద్యుతిః. ౨

టీక॥ శూరః = యుద్ధమునభయములేనట్టి; మహాద్యుతిః=అధికమయిన కాంతిగల; సః=ఆయింద్రజిత్తు; తరస్వినాం= బలవంతులయిన; తేషాం=ఆ; రాక్షసానాం= రాక్షసులయొక్క; వధం=చంపుటను; అనుస్మృత్య=తలఁచి; క్రోధతామ్రేక్షణః= కోపముచేతనెఱ్ఱనైనకన్నులుగలవాఁడై; నిర్జగామ= వెడలెను.

శూరుండును మహాతేజుండునగు నాయింద్రజిత్తు, అంతలోన, బలవంతులగు కుంభకర్ణాదిరాక్షసులందఱు రామునిచే వధింపఁబడుటం దలంచుకొని, క్రోధంబునఁ గన్నులనెఱ్ఱఁదనంబు గదురఁ,

ద్వారంబునుండి వెలువడి, యుద్ధభూమికి వచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

స పశ్చిమేన ద్వారేణ నిర్యయౌ రాక్షసైర్వృతః
ఇంద్రజిత్తు మహావీర్యః పౌలస్త్యో దేవకంటకః. ౩

టీక॥ మహావీర్యః=అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడును; పౌలస్త్యః=పులస్త్యమహర్షి వంశమునం బుట్టినవాఁడును; దేవకంటకః=దేవతలశత్రువునగు; సః=ఆ; ఇంద్రజిత్తు=ఇంద్రజిత్తు; రాక్షసైః=రాక్షసులచేత; వృతః=చుట్టుకొనఁబడినవాఁడై; పశ్చిమేన=పశ్చిమ; ద్వారేణ=ద్వారముచేత; నిర్యయౌ=వెడలెను.

మహాపరాక్రమశాలియు దేవతల హింసించువాఁడును నాయింద్రజిత్తు, రాక్షససేనాపరివేష్టితుండై, లంకానగరు పశ్చిమద్వారంబునుండి వెలువడి వచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇంద్రజిత్తు తతో దృష్ట్వా భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ
రణాయాఽభ్యుద్యతౌ వీరో మాయాం ప్రాదుష్కరోత్తదా. ౪

టీక॥ తతః=అంత; ఇంద్రజిత్తు=ఇంద్రజిత్తును; రణాయ=యుద్ధముకొఱకు; అభ్యుద్యతౌ=సన్నద్ధులయిన; వీరౌ=పరాక్రమశాలులగు; భ్రాతరౌ=అన్నదమ్ములయిన; రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులను; దృష్ట్వా=చూచి; తదా=అప్పుడు; మాయాం=మాయను; ప్రాదుష్కరోత్=చేసెను.

అంత, ఇంద్రజిత్తు, సోదరులగు రామలక్ష్మణులు యుద్ధసన్నద్ధులై యుండుటఁజూచి, తాను నికుంభిలాయాగముసేయుటకు వారలు యుద్ధప్రయత్నంబు వదలి దుఃఖపరవశులయియుండుటకై, యప్పుడు, మాయఁగావించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇంద్రజిత్తు రథే స్థాప్య సీతాం మాయామయీం తతః
బలేన మహతాఽఽవృత్య తస్యా వధమరోచయత్. ౫

టీక॥ తతః=అంత; ఇంద్రజిత్తు=ఇంద్రజిత్తును; మాయామయీం=మాయా

వికారమయిన; సీతాం=సీతను; రథే= రథమునందు; స్థాప్య(స్థాపయిత్వా)= ఉంచి; మహతా=గొప్పదగు; బలేన= సైన్యముచేత; అవృత్య=పరివేష్టింపఁజేసి; తస్యాః= ఆమాయామయసీతయొక్క; వధం=చంపుటను; అరోచయత్= కోరెను.

అంత, ఇంద్రజిత్తు మాయచేసీతాదేవింజేసి, గొప్పరాక్షససేనసహము, రథంబున, నామాయాసీతనుంచి, యామెను వధింపఁ దలంచెను. అని, తాత్పర్యము.

మోహనార్థంతు సర్వేషాం బుద్ధిం కృత్వా సుదుర్మతిః
హంతుం సీతాం వ్యవసితో వానరాభిముఖో యయౌ. ౬

టీక॥ సుదుర్మతిః= మిక్కిలియు దుష్టమయినబుద్ధిగలయింద్రజిత్తు; సర్వేషాం= అందఱియొక్కయు; మోహనార్థంతు=మోహింపఁజేయుటకొఱకై యే; బుద్ధిం=తలంపును; కృత్వా=చేసి; సీతాం=సీతాదేవిని, మాయాసీతనుట; హంతుం=వధించుటకు; వ్యవసితః=ప్రయత్నించినవాఁడై; వానరాభిముఖః = వానరులకభిముఖుండై; యయౌ=పోయెను.

పరమదుర్మార్గుఁడగునాయింద్రజిత్తు రామాదులనందఱను వంచించి మోహమునొందింపఁదలంచినవాఁడై, యమ్మాయాసీతను వానరులయెదుటం జంపఁగోరి వానరసేనాభిముఖుండై పోయెను. అని, తాత్పర్యము.

తం దృష్ట్వా త్వభినిర్యాంతం నగర్యాః కాననౌకసః
ఉత్పేతు రభిసంక్రుద్ధా శ్శైలహస్తా యుయుత్సవః. ౭

టీక॥ కాననౌకసః=వానరులు; నగర్యాః = లంకాపురమునుండి; అభినిర్యాంతం=వెడలివచ్చుచున్న; తం=ఆయింద్రజిత్తును; దృష్ట్వాతు=చూచినంతనే; అభిసంక్రుద్ధాః=మిక్కిలియుఁగోపమునొందినవారలయి; యుయుత్సవః= యుద్ధముసేయఁ గోరినవారలై; శైలహస్తాః = ఱాళ్లుచేతులంగలవారలై; ఉత్పేతుః=ఎదురొంనిరి.

వానరవీరులు, లంకానగరంబుననుండి మఱల నాయింద్రజిత్తు వచ్చుటంజూచినంతనె, పరమక్రుద్ధులయి, యుద్ధో

స ౮౧.

త్సారాంబుగదుర, శిలలు చేతులంబూనిమెదుకొనిరి. అని, తాత్పర్యము.

హనుమాన్ పురత స్తేషాం జగామ కపికుంజరః
ప్రగృహ్య సుమహ చ్ఛృంగం పర్వతస్య దురాసదమ్. ౮

టీక॥ కపికుంజరః=వానరశ్రేష్ఠుండగు; హనుమాన్=హనుమంతుండు; పర్వతస్య=కొండయొక్క; సుమహత్=మిక్కిలియుగొప్పదియు; దురాసదం=చెనకరానిదియునగు; శృంగం = శిఖరమును; ప్రగృహ్య=గ్రహించి; తేషాం=ఆవానరులయొక్క; పురతః = ముందట; జగామ=పోయెను.

వానరశ్రేష్ఠుండగుహనుమంతుండు, భయంకరంబగు గొప్పపర్వతశిఖరంబు గ్రహించి, యవ్వానరులయగ్రభాగంబుననరిగెను. అని, తాత్పర్యము.

స దదర్శ హతానందాం సీతా మింద్రజితో రథే
ఏకవేణీధరాం దీనా ముపవాసకృశాననామ్. ౯
పరిక్లిష్టైకవసనా మమృజాం రాఘవప్రియామ్
రజోమలాభ్యా మాలిప్తై స్సర్వగాత్రై ర్వరస్త్రియమ్. ౧౦

టీక॥ సః=ఆహనుమంతుండు; ఇంద్రజితః=ఇంద్రజిత్తుయొక్క; రథే=రథమునందు; హతానందాం=కొట్టఁబడిన సంతోషముగలదియు; ఏకవేణీధరాం=ఒక్కజడను ధరించునదియు; దీనాం=దుఃఖితురాలును; ఉపవాసకృశాననాం= ఉపవాసములచే సన్నగిల్లిన ముఖముగలదియు; పరిక్లిష్టైకవసనాం=మలినమయిన ఒక్కటేవస్త్రముగలదియు; అమృజాం = ఒడలుతోముటలేనిదియు గనుకనే; రజోమలాభ్యాం= దుమ్ముచేతను మురికిచేతను; ఆలిప్తైః = పూయఁబడిన ; సర్వగాత్రైః = సమస్తావయవములతోను; యుక్తాం(అధ్యాహృతము)= కూడినదియు; రాఘవప్రియాం= రామునిప్రియురాలును; వరస్త్రియం = ఉత్తమస్త్రీయునగు; సీతాం =సీతను; దదర్శ=చూచెను.

ఆ హనుమంతుండు, ఇంద్రజిత్తు రథంబున, ఒక్కజడగాఁ గట్టిన తలవెండ్రుకలుగలదై,యుపవాసంబులచే

గృశించిన ముఖంబుగలదై, ఎప్పుడును విడువక ధరించియున్న ఒక్కటె వస్త్రము మలినమయినదొప్ప, ఎంతమాత్రము దేహసంస్కారము లేమిం జేసి, సమస్తావయవంబులయందునుం జేరియుండు దుమ్ము మలినకియుం గలదై, యానందంబుచేతి దీనురాలై యున్న రాముని ప్రియురాలను త్తమస్త్రీరత్నమును సీతాదేవిం గాంచెను. అని, తాత్పర్యము.

తాం నిరీక్ష్య ముహూర్తం తు మైథిలీ త్యవ్యవస్యతు
బభూవాఽచిరదృష్టాహి తేన సా జనకాత్మజా. ౧౧

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) - ఆహనుమంతుండు; ముహూర్తం తు = స్వల్పకాలముమాత్రము; తాం = ఆసీతను; మైథిలీతి = సీతయని; అధ్యవస్యతు = నిశ్చయించిమెు; బభూవ = ఉండెను. తేన = ఆహనుమంతునిచేత; సా = ఆ; జనకాత్మజా = జనకమహారాజు కూతురైయినసీతాదేవి; అచిరదృష్టాహి = శీఘ్రకాలంబున నేచూడంబడినదిగదా!

ఆహనుమంతుండు, ఆట్లుకొంతసేపు సీతంజూచి, యతండు జనకాత్మజయగు నాసీతంజూచి స్వల్పకాలమేయగుటవలన, ఈమె సీతాదేవియని నిశ్చయించెను. అని, తాత్పర్యము.

తాం దీనాం మలదిగ్ధాంగీం రథస్థాం దృశ్య మైథిలీమ్
బాష్పపర్యాకులముఖో హనుమాన్ వ్యథితోఽభవత్. ౧౨

టీక॥ హనుమాన్ = హనుమంతుండు; రథస్థాం = రథమునందున్న; దీనాం = దుఃఖితురాలును; మలదిగ్ధాంగీం = మురికిచేతంబూయంబడిన దేహముగలదియునగు; తాం = ఆ; మైథిలీం = సీతను; దృశ్య (దృష్ట్వా) చూచి; వ్యథితః = దుఃఖితుండై; బాష్పపర్యాకులముఖః = కన్నీళ్లచేతంగలంతపడిన ముఖముగలవాఁడు; అభవత్ = ఆయెను.

హనుమంతుండు, దీనురాలును మలినమయిన దేహముతోఁగూడినదియునగు సీత, ఇంద్రజిద్రథంబున నుండుటం జూచి, పరమ దుఃఖితుండై, కన్నీళ్లు విడిచెను. అని, తాత్పర్యము.

అబ్రవీత్తాం తు శోకార్తాం నిరానందాం తపస్వినీమ్

సీతాం రథస్థితాం దృష్ట్వా రాక్షసేంద్రసుతాశ్రితామ్. ౧౩
కిం సమర్థిత మస్యేతి చింతయన్ స మహాకపిః

టీక॥ సః=ఆ; మహాకపిః=హనుమంతుఁడు; శోకార్తాం=దుఃఖము చేతఁ బీడితురాలును; నిరానందాం=సంతోషము లేనిదియు; తపస్వినీం=శోచనీయయునగు; రథస్థితాం=రథమునందున్న; రాక్షసేంద్రసుతాశ్రితాం=రావణుని కొడుకును ఆశ్రయించిన; తాం=ఆ; సీతాం=సీతాదేవిని; దృష్ట్వా=చూచినంతనే; అస్య=ఇంద్రజిత్తుయొక్క; సమర్థితం=అభిప్రాయము; కిం=ఏమి? ఇతి=అని; చింతయన్=ఆలోచించుచు; అభిపేత్య కేగెను, అనఁగనుట.

ఆహనుమంతుండు, పరమదుఃఖితురాలును ఆనందవిహీనయును శోచనీయయునగు నాసీతాదేవి, క్రూరుండగు నింద్రజిత్తుయొక్క వశంబునొందినదై, యతని రథంబునందుండుటఁ జూచి, ఇట్లు సీతాదేవిని రథంబునందుంచి యిప్పటికి చెప్పుట కితని యభిప్రాయమేమిగా నుండునని, యాలోచించి, యప్పటివాఁడలఁ బోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

సహ తై ర్వానరశ్రేష్ఠై రభ్యధావత రావణిమ్. ౧౪

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆహనుమంతుండు; తైః=ఆ; వానరశ్రేష్ఠైస్సహ=వానరోత్తములతోఁ గూడ; రావణిం=రావణునికొడుకైన యింద్రజిత్తునుగూర్చి; అభ్యధావత=పరుగెత్తెను.

అంత, హనుమంతుండు, ఆవానరవీరులతోఁ బరివేష్టితుండై, యింద్రజిత్తు మీఁదికిఁ బోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

తద్వానరబలం దృష్ట్వా రావణిః క్రోధమూర్ఛితః
కృత్వా వికోశం నిస్త్రింశం మూర్ధ్ని సీతాం పరామృశత్. ౧౫

టీక॥ రావణిః=రావణుని కుమారుండగు నింద్రజిత్తు; తత్=ఆ; వానర

బలం= వానరుల సేనను; దృష్ట్వా=చూచి; క్రోధమూర్ఛితః=కోపముచేవ్యాపింపఁబడినవాఁడై; నిస్త్రింశం = ఖడ్గమును; వికోశం= ఒరనుండి వెడలినదానిఁగా; కృత్వా=చేసి; సీతాం = సీతను; మూర్ధ్ని=శిరస్సునందు; పరామృశత్=తడవెను.

ఇంద్రజిత్తు, అట్లు వానరసేన తన మీఁదికి వచ్చుటం జూచి, కుపితుండై, యొరనుండి ఖడ్గంబుఁ దీసి, దానిచేత, నమ్మాయాసీత శిరముం దడవెను. అని, తాత్పర్యము.

తాం స్త్రియం పశ్యతాం తేషాం తాడయామాస రావణిః
క్రోశంతీం రామరామేతి మాయయా యోజితాం రథే. ౧౮

టీక॥ రావణిః = ఇంద్రజిత్తు; తేషాం=ఆవానరులు; పశ్యతాం = చూచుచుండఁగా; రామరామేతి= రామా రామాయని; క్రోశంతీం=అఱచుచున్నదియు; రథే = రథమునందు; మాయయా=మాయచేత; యోజితాం= చేర్పఁబడినదియునగు; తాం = ఆ; స్త్రియం=సీతను; తాడయామాస = కొట్టెను.

ఇంద్రజిత్తు, మాయచే రథంబునందు [illegible]తయయి రామా రామాయని విలపించుచున్న సీతను, ఆవానరులందఱు చూచుచుండఁగా, దెబ్బలు గొ[illegible]. అని, తాత్పర్యము.

గృహీతమూర్ధజాం దృష్ట్వా హనుమాన్ దైన్య మాగతః
శోకజం వారి నేత్రాభ్యా మసృజ న్మారుతాత్మజః. ౧౯

టీక॥ మారుతాత్మజః= వాయుపుత్రుండగు; హనుమాన్=హనుమంతుఁడు; గృహీతమూర్ధజాం = పట్టఁబడినతలవెండ్రుకలుగల సీతను; దృష్ట్వా= చూచి; దైన్యం=దుఃఖమును;ఆగతః= పొందినవాఁడై; నేత్రాభ్యాం= కన్నులవలన; శోకజం=దుఃఖమువలనఁబుట్టిన; వారి=జలమును; అసృజత్ = విడిచెను.

వాయుకుమారుండగు హనుమంతుండు, ఇంద్రజిత్తు సీతాదేవి తలవెండ్రుకలంబట్టుటనుజూచి, దుఃఖితుండై, కన్నులనుండి యశ్రుజలంబులను విడిచెను. అని, తాత్పర్యము.

తాం దృష్ట్వా చారుసర్వాంగీం రామస్య మహిషీం ప్రియామ్
అబ్రవీత్పరుషం వాక్యం క్రోధా ద్రక్షోధిపాత్మజమ్. ౧౮

టీక॥ సః(అధ్యాహార్యము) = ఆ హనుమంతుండు; తాం = అట్టి సిగబట్టఁబడిన; చారుసర్వాంగీం = సుందరములైన సమస్తావయవములు గలదియు; రామస్య = రామునియొక్క; ప్రియాం = ప్రియురాలైన; మహిషీం = భార్యయగు సీతను; దృష్ట్వా = చూచి; క్రోధాత్ = కోపమువలన; రక్షోధిపాత్మజం = రాక్షసరాజకుమారుఁడైన యింద్రజిత్తునుగూర్చి; పరుషం = కఠినమయిన; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

హనుమంతుండు, అట్లు సర్వాంగసుందరియు రామునిప్రియభార్యయు నగు సీతాదేవి యింద్రజిత్తుచేతిలోనుండి చిక్కియున్నట్లుండుటఁ జూచి, క్రోధించి, రావణపుత్రుఁడగు నింద్రజిత్తును జూచి, పరుషముగా, నిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

దురాత్మ న్నాత్మనాశాయ కేశపక్షే పరామృశః
బ్రహ్మర్షీణాం కులే జాతో రాక్షసీం యోనిమాశ్రితః. ౧౯

టీక॥ దురాత్మన్ = ఓ దుష్టబుద్ధిగల యింద్రజిత్తా! బ్రహ్మర్షీణాం = బ్రహ్మర్షులయొక్క; కులే = వంశమునందు; జాతః = పుట్టినవాఁడవును; రాక్షసీం = రాక్షససంబంధినగు; యోనిం = యోనిని; ఆశ్రితః = పొందినవాఁడవునగు; త్వం(అధ్యాహార్యము) = నీవు; ఆత్మనాశాయ = నీయొక్క నాశముకొఱకు; కేశపక్షే = వెండ్రుకలసమూహమునందు; పరామృశః = పట్టితివి.

దురాత్ముఁడా! నీవు బ్రహ్మర్షులవంశమునం బుట్టినవాఁడవయ్యు రాక్షసయోనిసంబంధించినవాఁడవు కావున, దీనివలన నాత్మనాశంబుగలుగునని తెలియక, మహాపతివ్రతాశిరోమణియగు సీతాదేవి తలవెండ్రుకలం బట్టినావు; దీనం దప్పకనీవు నశింపఁగలవు.

అని, తాత్పర్యము.

ధిక్త్వాం పాపసమాచారం యస్య తే మతిరీదృశీ

టీక॥ యస్య=ఏ; తే=నీయొక్క; మతిః=బుద్ధి; ఈదృశీ=ఇట్టిదో; తం(అధ్యాహృతము)=అట్టి; పాపసమాచారం=పాపము గలిగించునట్టి యాచారముగల; త్వాం=నిన్నుఁగూర్చి; ధిక్=దహింపఁబడుటయగుఁగాక.

నీకిట్టి పాపిష్ఠమయిన దురాచారమునందు బుద్ధిగలిగినది కావున, ఛీ! నీవు దహింపఁబడుదువుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

నృశంసా ఽనార్య దుర్వృత్త క్షుద్ర పాపపరాక్రమ. ౨౦
అనార్యస్యేదృశం కర్మ ఘృణా తే నాఽస్తి నిర్ఘృణ॥

టీక॥ నృశంస=క్రూరుఁడా! అనార్య=దుష్టుఁడా! దుర్వృత్త=దురాచారముగలవాఁడా! క్షుద్ర=నీచుఁడా! పాపపరాక్రమ = పాపవిషయకమయినపరాక్రమముగలవాఁడా! ఈదృశం= ఇట్టిది; అనార్యస్య= దుష్టునియొక్క; కర్మ=కార్యము. నిర్ఘృణ= దయలేనివాఁడా! తే=నీకు; ఘృణా=జుగుప్స; నాస్తి=లేదు.

క్రూరుఁడా! దుష్టుఁడా! దురాచారుఁడా! నీచుఁడా! పరాక్రమగర్వంబునఁ బాపము సేయువాఁడా! నీవిప్పుడు చేసిన కార్యము, కేవలము దుర్మార్గుఁడు చే[illegible] వలసిన కార్యమె కాని వేఱుకాదు; ని[illegible]యుఁడా! ఇట్టి నిందితకార్యము చే[illegible]ప్పుడు నీకు సిగ్గైన లేదుగదా!

[illegible], తాత్పర్యము.

చ్యుతా గృహాచ్చ రాజ్యాచ్చ రామహస్తాచ్చ మైథిలీ. ౨౧
కిం తవైషా ఽపరాద్ధా హి యద్ దేవీం హంతుమిచ్ఛసి

టీక॥ గృహాచ్చ= ఇంటినుండియు; రాజ్యాచ్చ= రాజ్యమునుండియు; రామహస్తాచ్చ= రామునిచేతినుండియు, రామునిసంరక్షణమునుండియు ననుట; చ్యుతా=భ్రష్టమయిన; మైథిలీ=సీత; తవ=నీకు; అపరాద్ధా కిం=అపరాధము చేసినదాయేమి? ("హి"అనునది పాదపూరణార్థకము) యత్=ఏకారణమువలన; ఏనాం=ఈసీతను; హంతుం=వధించుటకు; ఇచ్ఛసి=కోరుచున్నావో.

గృహంబు వదలి, రాజ్యభ్రష్టయయి, రక్షకుండగు రామునింబాసియున్న

సీతాదేవినివధింపఁగోరుచున్నావే! ఈ వె, నీవిషయమై, యేవిధముగానేమి యపరాధంబు చేయఁగలిగి చేసినది?

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — గృహాచ్చ చ్యుతా = గృహంబునుండియు భ్రష్టయైనది, గృహశబ్దముచేత బంధుపరిచారకులును గ్రహింపఁబడుచున్నారు. బంధువులుగాని పరిచారకులుగాని యెవ్వరు లేరు కావున, వారిముఖంబున నపరాధంబు చేయుటకును వీలులేదనుట. రాజ్యాచ్చ చ్యుతా = రాజ్యంబునుండియు భ్రష్టయైనదనుటచేత, సేనాదిముఖంబునను అప రాధంబు చేసినదని చెప్పుటకు వీలులేదని సూచింపఁబడుచున్నది. రామహస్తాచ్చ చ్యుతా = రక్షకుండగు రామునిచేతినుండియు భ్రష్టయైనదనుటచే రక్షకబలంబునవలంబించియు నపరాధంబు చేయుటకు అవకాశములేదని తెలుపఁబడుచున్నది. ఇట్లు ఈవిధమయిన యవలంబము లేక లంకలో చిక్కియున్న సీతాదేవి నీకేమి యపరాధంబు చేయఁగలిగి చేసినది? అపరాధము చేయుటకు సగాశక్తి లేని నిరపరాధినియగు నీమెను వధించుట వెంతమాత్రము కూడదు. నీకుఁ గాదు. అనుట.

సీతాంచ హత్వా న చిరం జీవిష్యసి కథంచన । ౨౨
వధార్హః కర్మణానేన మమ హస్తగతో హ్యసి

టీక॥ సీతాం = సీతను; హత్వా చ = వధించియు; కథంచన = ఎట్లయినను; చిరం = బహుకాలము; న జీవిష్యసి = బ్రతుకవు. అనేన = ఈ; కర్మణా = కార్యము చేత; వధార్హః = వధించుటకుఁదగిన; త్వం (అధ్యాహృతము) = నీవు; మమ = నాయొక్క; హస్తగతః = చేతిచిక్కిన వాఁడవు; అసిహి = అయితివి గదా!

సీతను వధించినచో, నీ వెంత సమర్థుండవైనను, ఇంక బహుకాలము జీవింపఁజాలవు; నిరపరాధ సీతారూపము యైనమహాపకారంబు గావించుటచే వధార్హుండవై నా చేతఁజిక్కి నావే, ఇఁక బ్రతుకవు కూడదు.

అని, తాత్పర్యము.

యే చ స్త్రీఘాతినాం లోకా లోకవధ్యైశ్చ కుత్సితాః । ౨౩
ఇహ జీవితముత్సృజ్య ప్రేత్య తాన్ ప్రతిపత్స్యసే

స ౮౧

టీక॥ లోకవధ్యః=లోకంబునకు వధింపదగినవాఁడా! త్వం(అధ్యాహృతము)—నీవు; ఇహ = ఇప్పుడు;జీవితం=ప్రాణమును; ఉత్సృజ్య = వదలి;ప్రేత్య=యాతనాశరీరమునొంది; ఏషు=ఈచతుర్దశ లోకములయందు; స్త్రీఘాతినాం = స్త్రీలనుచంపినవారియొక్క;కుత్సితాః=నిందితములయిన; లోకాశ్చ=లోకములును; యే(సంతి)=ఏవిగలవో; తాన్=ఆలోకములను;ప్రతిపద్యసే=పొందఁగలవు.

ఎవ్వఁడేని లోకమునందుఁ దనకుశత్రువైనవానికిమాత్రమేవధ్యుండైయుండును; నీవట్లు కావు; పరమదుర్మార్గుఁడవులోకనిందితములైనకార్యములుచేయుటచేతలోకమునకంతయునను తాపముగల్గించుచున్నావు కావునలోకంబునకంతయు వధ్యుండవగుచున్నావు;నీవిప్పుడుఈలోకంబునందుజీవితంబు వదలి, యాతనాశరీరంబునొంది, ఈచతుర్దశభువనంబులయందును స్త్రీహత్యచేసినవారలు ఏకుత్సితలోకంబులం జెందుదురో, ఆలోకంబులంబొందఁగలవు. అని,హనుమంతుండు, ఇంద్రజిత్తునకుఁ జెప్పెను.అని, తాత్పర్యము.

ఇతి బ్రువాణో హనుమాన్ సాయుధైః హరిభిర్వృతః. ౨౮
అభ్యధావత సంక్రుద్ధో రాక్షసేంద్రసుతం ప్రతి

టీక॥ హనుమాన్= హనుమంతుఁడు;ఇతి=ఈప్రకారమున; బ్రువాణః=చెప్పుచు; సాయుధైః= ఆయుధములతోఁగూడిన; హరిభిః=వానరులచే; వృతః=చుట్టఁబడినవాఁడై; సంక్రుద్ధః=మిక్కిలియుఁగోపించినవాఁడై;రాక్షసేంద్రసుతం ప్రతి=రాక్షసులకుఁబ్రభువైనయింద్రజిత్తునుగూర్చి; అభ్యధావత=పరుగెత్తెను.

హనుమంతుండు, ఇవ్విధంబునఁబరుషవచనంబులుపలుకుచు, ఆయుధంబులు ధరించి యుద్ధసన్నద్ధులయినవానరులతోడంగూడ, క్రుద్ధుండై, యింద్రజిత్తుమీఁదికింబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆపతంతం మహావీర్యం తదనీకం వనౌకసామ్. ౨౯
రక్షసాం భీమవేగానా మనీకంతు న్యవారయత్

టీక॥ భీమవేగానాం = భయంకరమయిన వేగముగల; రక్షసాం= రాక్షసులయొక్క; అనీకంతు=సైన్యమును; ఆపతంతం=వచ్చుచున్న; మహావీర్యం= అధికమయిన పరాక్రమముగల హనుమంతుని; వనౌకసాం = వానరులయొక్క; తత్=ఆ; అనీకం=సేనను; న్యవారయత్=అడ్డగించెను.

భయంకరమయిన పరాక్రమముగల రాక్షససేనయు, అట్లు వచ్చుచున్న మహాపరాక్రమశాలి హనుమంతుని వానరసేనను అడ్డగించి యుద్ధము గావించెను. అని, తాత్పర్యము.

స తాం బాణసహస్రేణ విక్షోభ్య హరివాహినీమ్. ౨౮
హరిశ్రేష్ఠం హనూమంత మింద్రజి త్ప్రత్యువాచ హ

టీక॥ సః=ఆ; ఇంద్రజిత్= ఇంద్రజిత్తు; బాణసహస్రేణ=బాణముల వేయింటిచేత; హరివాహినీం = వానరసేనను; విక్షోభ్య= కలతనొందించి; హరిశ్రేష్ఠం= వానరశ్రేష్ఠుండగు హనూమంతం=హనుమంతుగూర్చి; ప్రత్యువాచ=బదులుచెప్పెను. "హ" అనది పాదపూరణార్థము.

ఆయింద్రజిత్తు, వేయిబాణంబుల ప్రయోగించి యవ్వానరసేన నంతయు జీకాకు పొందించి, వానరోత్తముండగు హనుమంతుం జూచి, యిట్లనె బదులుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవ స్త్వంచ రామశ్చ యన్నిమిత్త మిహాఽఽగతాః. ౨౯
తాం హనిష్యామి వైదేహీ మద్యైవ తవ పశ్యతః

టీక॥ సుగ్రీవః=సుగ్రీవుడును; త్వంచ=నీవును; రామశ్చ=రాముడును; యన్నిమిత్తం= ఎవ్వతెకొఱకై; ఇహ=ఇచ్చటికి; ఆగతాః=వచ్చినారో; తాం= అట్టి వైదేహీం=సీతను; అద్యైవ= ఇప్పుడే; తవ=నీవు; పశ్యతః=చూచుచుండగా, హనిష్యామి = వధించెదను.

ఎవ్వతె నిమిత్తముగా, నీవును సుగ్రీవుడును రాముండును ఈలంకకు వచ్చినారలో, ఆసీత, నిప్పుడు నీవు కన్నెదుటంజూచుచుండగానే చంపివేసెదను. అని, తాత్పర్యము.

స ౮౧

ఇమాం హత్వా తతో రామం లక్ష్మణం త్వాంచ వానర. ౨౮
సుగ్రీవంచ వధిష్యామి తం చానార్యం విభీషణమ్

టీక॥ వానర=కోతీ! ఇమాం=ఈ సీతను; హత్వా=చంపి; తతః = అప్పుడు; రామం=రాముని; లక్ష్మణం=లక్ష్మణుని; త్వాంచ = నిన్నును; సుగ్రీవంచ=సుగ్రీవుని; తం=ఆ; అనార్యం=దుష్టుఁడయిన; విభీషణంచ = విభీషణుని; వధిష్యామి=చంపెదను.

వానరుఁడా! మొదట, నిప్పుడు ఈ సీతను జంపి, యటుపిమ్మట, రాముని లక్ష్మణుని నిన్నును సుగ్రీవుని దుర్మార్గుఁడయిన యావిభీషణుని వధించెదను. అని, తాత్పర్యము.

న హంతవ్యాః స్త్రియశ్చేతి యద్బ్రవీషి ప్లవంగమ. ౨౯
పీడాకర మమిత్రాణాం యత్స్యాత్కర్తవ్యమేవ తత్

టీక॥ ప్లవంగమ=వానరుఁడా! స్త్రియః=స్త్రీలు; నహంతవ్యాః=చంపఁబడఁదగినవారలు కారు; ఇతిచ=అనియు; యత్=ఏమాటను; బ్రవీషి= చెప్పుచున్నావో; తత్ర, శృణు (అధ్యాహృతము) = ఆవిషయమయి, వినుము. యత్=ఏది; అమిత్రాణాం=శత్రువులకు; పీడాకరం = బాధకలిగించునది; స్యాత్=అగునో; తత్=అది; కర్తవ్యమేవ= చేయఁబడవలసినదే.

వానరుఁడా! మఱియు, నీవు, స్త్రీలను వధింపరాదని చెప్పినావో ఆవిషయమయి చెప్పెదవినుము; శత్రువులకేది బాధకగినో, అదంతయునవశ్యము చేయఁదగినదేకానివేఱుకాదు; సీతనువధించుటయు, శత్రువులకుఁబీడాకరమగుటంజేసి, కర్తవ్యమే. అని, యింద్రజిత్తు హనుమంతునకుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తమేవ ముక్త్వా రుదతీం సీతాం మాయామయీం తదా. ౩౦
శితధారేణ ఖడ్గేన నిజఘానేంద్రజిత్స్వయమ్

టీక॥ ఇంద్రజిత్=ఇంద్రజిత్తు; తం=ఆహనుమంతునిగూర్చి; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; తదా=అప్పుడు; రుదతీం=ఏడ్చుచున్న; మాయామయీం = మా

యావికారమయిన; సీతాం=సీతను; స్వయం= తానే; తీక్ష్ణధారేణ=పదునైన యంచుగల; ఖడ్గేన=కత్తిచేత; జఘాన=కొట్టెను.

ఇంద్రజిత్తు, హనుమంతునకు స్వయం బునం జెప్పి, యస్వరూప, మాయానిర్మిత యయినరోదనంబు సేయుచున్నసీతను, తీక్ష్ణంబగు ఖడ్గంబుచేతం దన చేతులార నఱికెను. అని, తాత్పర్యము.

యజ్ఞోపవీతమార్గేణ ఛిన్నా తేన తపస్వినీ. ౩౧
"యజ్ఞోపవీతమాదాయ" (ఇతిపాఠాంతరం)
సా పృథివ్యాం పృథుశ్రోణీ పపాత ప్రియదర్శనా

టీక॥ పృథుశ్రోణీ=పెద్దవైన పిఱుందులుగలదియు; ప్రియదర్శనా=చూడ ప్రియకరమయిన రూపముగలదియు; తపస్వినీ=శోచనీయురాలగు; సా=ఆ సీతాదేవి; "తేన=ఆయింద్రజిత్తుచేత; యజ్ఞోపవీతమార్గేణ=జందెము వేయు క్రమముచేత, జందెము వలె భుజము మీదనుండి; ఛిన్నా=ఖండింపబడినదై;" పాఠాంతరమునకు అర్థము," తేన=ఆయింద్రజిత్తుచేత; ఆదాయ=పట్టుకొని; యజ్ఞోపవీతం=జందెముగా, జందెము వేసికొనబడుచుండు విధంబున ననుట; ఛిన్నా=ఖండింపబడినదై; పృథివ్యాం=భూమియందు; పపాత=పడెను.

సుందరములగు పెద్దపిఱుందులుగలదియు, చూడ ప్రియంబుగ నగుపడునదియు నగు నాసీత, యాయింద్రజిత్తుచే జందెము వేసిన రీతి, యజ్ఞోపవీతంబు గ్రమంబున ఖండింపబడినదై, నేలం బడెను. అని, తాత్పర్యము.

తామింద్రజిత్స్వయం హత్వా హనుమంతమువాచ హ. ౩౨

టీక॥ ఇంద్రజిత్=ఇంద్రజిత్తు; స్వయం=తానే; తాం = ఆసీతను; హత్వా=వధించి; హనుమంతం= హనుమంతునిగూర్చి; ఉవాచ=పలికెను "హ" అనునది పాదపూరణార్థము.

అట్లు, ఇంద్రజిత్తు అమ్మాయాసీతం దన చేతులార వధించి, హనుమంతుం జూచి, యిట్లని పలికెను. అని, తాత్పర్యము.

స ౮౧

మయా రామస్య పశ్యేమాం కోపేన చ నిషూదితామ్
ఏషా విశస్తా వైదేహీ విఫలో వః పరిశ్రమః. ౩౩

టీక॥ మయా=నాచేత; కోపేన=కోపముచేత; నిషూదితాం చ=వధింపఁబడినదియునైన; రామస్య = రాముని యొక్క-, రామసంబంధినియయినదానిని; ఇమాం=ఈసీతను; పశ్య=చూడుము. ఏషా=ఈ; వైదేహీ=సీత; విశస్తా=నఱకఁబడినది. వః= మీయొక్క; పరిశ్రమః= ప్రయాసము; విఫలః=వ్యర్థఫలము.

నేను కోపంబున మీరామునిప్రియభార్యయయినసీతను వధించివేసినాను జూడుము; ఈసీతయే మోవధింపఁబడినది; ఇంకమీప్రయాసమంతయువ్యర్థఫలము. అని, యింద్రజిత్తుహనుమంతునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తతః ఖడ్గేన మహతా హత్వా తా మింద్రజి త్స్వయమ్
హృష్ట స్స రథ మాస్థాయ విననాద మహాస్వనమ్. ౩౪

టీక॥ సః=ఆ; ఇంద్రజిత్=ఇంద్రజిత్తు; స్వయం=తానే; మహతా=గొప్పదగు; ఖడ్గేన=కత్తిచేత; తాం=ఆసీతను; హత్వా=వధించి; తతః=అటుపిమ్మట; రథం=రథమును; ఆస్థాయ=అధిష్ఠించి; హృష్టః= సంతోషించినవాఁడై; మహాస్వనం= అధికమయినధ్వనిగలదగునట్లుగా; విననాద = వికృతముగా అఱచెను.

ఆయింద్రజిత్తు, అట్లుతనచేతులార గొప్పఖడ్గంబునసీతం దెగనఱికి, సంతుష్టుండై, రథముననుండియే, మహాధ్వని కలుగునట్లు, వికృతంబుగాసింహనాదంబుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

వానరా శ్శుశ్రువు శ్శబ్ద మదూరే ప్రత్యవస్థితాః
వ్యాదితాస్యస్య నదత స్త ద్దుర్గం సంశ్రితస్య చ. ౩౫

టీక॥ అదూరే=సమీపముననుండు; ప్రత్యవస్థితాః=నిలిచియున్న; వానరాః=వానరులు; తత్=ఆ; దుర్గం= చొరరాని రాక్షససైన్యమును; సంశ్రి

నస్యచ = పొందినవానిని; వ్యాదితాస్యస్య = తెఱవఁబడిన నోరుగలవానియు; నదతః = అఱచుచున్న వానియునగు వి. ప్రవగోత్తముయొక్క; శబ్దం = ధ్వనిని; శుశ్రువుః = వినిరి.

అప్పుడు సమీపంబున యుద్ధంబునకై నిలిచియున్న వానరులందఱు, ఇంద్రజిత్తు చూచుచుండ యుద్ధగోత్తునకేనా సైన్యంబునుండి, వికృతంబుగా నోరు తెఱచి, యఱచుచున్న నాధ్వనిని వినిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తద్ధ్వా తు సీతాం వినిహత్య దుర్మతిః
ప్రహృష్టచేతాస్స బభూవ రావణిః
తం హృష్టరూపం సముదీక్ష్య వానరా
విషణ్ణరూపాస్సహసా ప్రదుద్రువుః. ౩౬

టీక॥ దుర్మతిః = చెడ్డతలంపుగల; సః = ఆ; రావణిః = రావణపుత్రుఁడగు నింద్రజిత్తు; తథా = అట్లు; సీతాం = మాయాసీతను; [illegible] ధించినవాఁడై; ప్రహృష్టచేతాః = [illegible] యము సంతోషము పొందిన మనస్సుగలవాఁడు; బభూవ = అయ్యెను. వానరాః = వానరులు; హృష్టరూపం = మిక్కిలి సంతోషము పొందిన; తం = ఆయింద్రజిత్తును; సముదీక్ష్య = చూచి; విషణ్ణరూపాః = మిక్కిలి దుఃఖము పొందినవారలయి; సహసా = ఆలోచనలేక; ప్రదుద్రువుః = పరుగెత్తిరి.

దురాత్ముండగు నారావణపుత్రుండింద్రజిత్తు, అట్లు, మాయాసీతను వధించి, మిగుల సంతోషము నొందెను; వానరులందఱు, అట్లు [illegible] మిక్కిలి [illegible] సంతోషము [illegible] జూచి, మిక్కిలి [illegible] మిక్కిలి దుఃఖము [illegible], ఆలోచింపక పరుగెత్తిరి. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— ఈసర్గయందు, హనుమంతుఁడు సమీపమునందే యుండఁగానే, యింద్రజిత్తు మాయాసీతను బ్రహ్మాస్త్రపూర్వకంబుగా, ఖడ్గంబుచేత దగధాత్వనిరోధింపఁబడియున్న దిగదా! ఈవిషయమునందు, ఒకఁడే సముద్రంబు దాటి రాక్షసుల వధించి లంకఁగాలఁబెట్టి వచ్చినట్టి మహావీరుండగు హనుమంతుఁడు, ఇప్పుడింద్రజి

త్తును వారింపఁజాలమి, చదువరుల కెం తయు నాశ్చర్యము గాఁదోఁచవచ్చును. వాస్తవముగానే, హనుమంతునకు, ఇంద్రజిత్తు నీయుకార్యమునుండి వారించు టయెంత మాత్రము నసాధ్యముకాదు. అయితే, ప్రకృతమందు, ఇంద్రజిన్నాశముచే హనుమదాదులందఱును ఒకవిధం బయిన భ్రమంబునొంది, చేయ వలసినపనిని జేయఁజాలరైరి యని తెలియవలెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, ఏకాశీతితమస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యావంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండైకాశీతితమసర్గటీక, ముగిసినది.

శ్రీ

ద్వ్యశీతితమసర్గప్రారంభః.

శ్రుత్వా౽తిభీమనినదం శక్రాశనిసమస్వనమ్

వీక్షమాణా దిశ స్సర్వా దుద్రువు ర్వానరర్షభాః. ౧

టీక॥ వానరర్షభాః= వానరోత్తములు; శక్రాశనిసమస్వనం (శక్రాశనిస్వనసమం)= ఇంద్రునివజ్రాయుధము యొక్క ధ్వనితోసమానమయిన; అతిభీమనినాదం= మిక్కిలియుభయంకరమయినధ్వనిని, శ్రుత్వా = విని; సర్వాః=సమస్తములయిన; దిశః=దిక్కులను; వీక్షమాణాః=చూచుచున్నవారలై; దుద్రువుః=పరుగెత్తిరి.

వానరోత్తములు, వజ్రాయుధ ధ్వనితో సమానమయిన మహాభయంకరమగు నాయింద్రజిత్తు సింహనాదధ్వనిని విని, భయంబున దిక్కులంజూచుచుఁ బాఱిపోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తా నువాచ తత స్సర్వా హనుమా న్మారుతాత్మజః

సర్గ

విషణ్ణవదనాన్ దీనాన్ త్రస్తాన్ విద్రవతః పృథక్.

టీక॥ తతః= అంత; మారుతాత్మజః=వాయుపుత్రుండగు; హనుమాన్=హనుమంతుండు; విషణ్ణవదనాన్=దుఃఖమునొందినముఖముగలవారలను; దీనాన్=గర్వముదిగినవారలను; త్రస్తాన్=భయపడినవారలను; పృథక్=వేఱువేఱుగా; విద్రవతః=పరుగెత్తుచున్నవారలనగు; తాన్=ఆవానరవీరులను; సర్వాన్=అందఱినిగూర్చి; ఉవాచ=చెప్పెను.

అంత, వాయుకుమారుండగుహనుమంతుండు, అట్లు, భయపడియుండుటంబు మొగంబులువాడిపోవ దీనులయి, నాకరి కొంకితిసంబంధములేక, పాఱిపోవుచున్న యవ్వానరవీరులంజూచి, యిట్లని యె. అని, తాత్పర్యము.

కస్మాద్విషణ్ణవదనా విద్రవథ ప్లవంగమాః
త్యక్త్వా యుద్ధసముత్సాహం శూరత్వం క్వ ను వో గతమ్. ౩

టీక॥ ప్లవంగమాః=వానరులారా! కస్మాత్=ఏమికతన; విషణ్ణవదనాః=దుఃఖమునొందినముఖముగలవారలయి; త్యక్త్వా యుద్ధసముత్సాహం=యుద్ధమునందలి యుత్సాహమును విడిచి; విద్రవథ(విద్రవథ)=పరుగెత్తుచున్నారు; వః=మీయొక్క; శూరత్వం=శౌర్యము; క్వను=ఎక్కడికి; గతం=పోయినది.

వానరవీరులారా! మీరు దుఃఖంబునొంది యుద్ధోత్సాహంబువదలి పాఱిపోవుచున్నారు. మీ శౌర్యమంతయునిప్పు డెక్కడికిబోయినది? అని, తాత్పర్యము.

పృష్ఠతోఽనువ్రజధ్వం మామగ్రతో యాంతమాహవే
శూరైరభిజనోపేతైరయుక్తం హి నివర్తితుమ్. ౪

టీక॥ ఆహవే=యుద్ధమునందు; అగ్రతః=ముందట; యాంతం=పోవుచున్న; మాం=నన్ను; పృష్ఠతః=వెనుకనుండి; అనువ్రజధ్వం(అనువ్రజత)=వెంబడింపుడు. అభిజనోపేతైః=సత్కులముతోఁగూడిన; శూరైః=శూరులచేత; నివర్తితుం=మరలుటకు,మరలుటయనుటకు; అయుక్తం హి=యుక్తముగాదుకదా!

సర్గ ౨

నేను యుద్ధంబున ముందు నడచెదను; మీరలందఱు నన్ను వెంబడించి రండు; ఇదివఱకుఁ జెక్కు యుద్ధంబుల జయంబు గొని పొగడ్తగన్న శూరులు, యుద్ధంబునుండి మరలుట యెంత మాత్రము యుక్తము గాదు. అని, హనుమంతుండు, వానరులకుఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తా స్తుసంహృష్టా వాయుపుత్రేణ వానరాః
శైలశృంగా ణ్యగాంశ్చైవ జగృహు హృష్టమానసాః. ౫

టీక॥ వానరాః = వానరులు; వాయుపుత్రేణ = వాయుకుమారుండగు హనుమంతునిచేత; ఏవం= ఈప్రకారము; ఉక్తాః= చెప్పంబడిన వారలయి; హృష్టమానసాః= సంతోషమునొందినమనస్సుగల వారలయి; సంహృష్టాః= మిక్కిలియు గగుర్పాటు నొందినవారలయి; శైలశృంగాణి=పర్వతశిఖరములను; అగాంశ్చైవ = వృక్షములను; జగృహుః=పట్టిరి.

అవ్వానరులు, వాయుకుమారుండగు హనుమంతుని వచనంబువిని, సంతోషంబునొంది, మేనంబులకలుపొడమఁ, బర్వతశిఖరంబులను వృక్షంబులనుం జేకొని, యుద్ధసన్నద్ధులయిరి. అని, తాత్పర్యము.

అభిపేతుశ్చ గర్జంతో రాక్షసాన్ వానరర్షభాః
పరివార్య హనూమంత మన్వయుశ్చ మహాహవే. ౬

టీక॥ వానరర్షభాః= వానరోత్తములు; గర్జంతః=అఱచుచు; రాక్షసాన్=రాక్షసులనుగూర్చి; అభిపేతుశ్చ=పోయిరియు. మహాహవే=గొప్ప యుద్ధమునందు; హనూమంతం=హనుమంతుని; పరివార్య=పరివేష్టించి; అన్వయుశ్చ=వెంబడించిరియు.

అంత, నావానరవీరులు, గర్జించుచు, రాక్షసులమీఁదికిం బోయిరి; యుద్ధంబునందు, హనుమంతునందఱుంబరివేష్టించి వెంబడించి నడచిరి. అని, తాత్పర్యము.

స తై ర్వానరముఖ్యైశ్చ హనుమాన్ సర్వతోవృతః

హుతాశన ఇవార్చిష్మా నదహ చ్ఛత్రువాహినీమ్. ౭

టీక॥ సః = ఆ ; హనుమాన్ = హనుమంతుండు ; తైః = ఆ; వానరముఖ్యైః = వానరశ్రేష్ఠుల చేతను; సర్వతః = అంతటను; వృతః = చుట్టఁబడినవాండై; అర్చిష్మాన్ = జ్వాలలు గల; హుతాశన ఇవ = అగ్నిహోత్రుండువలె; శత్రువాహినీం = శత్రుసేనను; అదహత్ = దహించెను.

ఆహనుమంతుండు, అగ్నిప్రకాశులును అగ్నిజ్వాలలతో సమానులగు నయావానరవీరులచేఁ బరివృతుండై, జ్వాలలతోఁగూడిన యగ్నిహోత్రునివలెఁ, శత్రుసైన్యంబులన్ దహించెను. అని, తాత్పర్యము.

స రాక్షసానాం కదనం చకార సుమహాకపిః
వృతో వానరసైన్యేన కాలాన్తకయమోపమః ౮

టీక॥ కాలాన్తకయమోపమః = ప్రళయకాలమునందు నశింపఁజేయునట్టి యమునితోఁబోలికగల; సః = ఆ; సుమహాకపిః = మిక్కిలియుగొప్పవానరుండగు హనుమంతుండు; వానరసైన్యేన = వానరులసేనచేత; వృతః = చుట్టఁబడినవాండై; రాక్షసానాం (రాక్షసైస్సహ) = రాక్షసులతోఁగూడ; కదనం = యుద్ధమును; చకార = చేసెను.

ప్రళయకాలము నందుఁ బ్రపంచమునంతయు నశింపఁజేయునట్టి యముని బోలిన యమ్మహావానరవీరుండు హనుమంతుండు, వానరసేనతోఁ గూడినవాండై రాక్షసులతో మహాయుద్ధంబు గావించెను. అని, తాత్పర్యము.

స తు కోపేన చావిష్టః శోకేన చ మహాకపిః
హనుమాన్ రావణిరథే పాతయ న్మహతీం శిలామ్. ౯

టీక॥ సః = ఆ; మహాకపిః = గొప్పవానరుండైన; హనుమాన్ తు = హనుమంతుండును; కోపేన = కోపముచేతను; శోకేన చ = దుఃఖముచేతను; ఆవిష్టః = పొందఁబడినవాండై; రావణిరథే = ఇంద్రజిత్తుయొక్క రథమునందు;

మహతీం=గొప్పదైన; శిలాం= అాతిని; అపాతయత్ =పడవేసెను.

వానరవీరుండగు నాహనుమంతుండు, ఒకవైపుకోపంబుచేతనుఒకవైపు దుఃఖంబుచేతనుబరితపించుచు, నాయింద్రజిత్తురథంబుమీఁద, మహాశిలనొక్కటింబడవైచెను. అని, తాత్పర్యము.

తా మాపతంతీం దృష్ట్వైవ రథ స్సారథినా తదా
విధేయాశ్వసమాయుక్త స్సుదూర మపవాహితః. ౧౦

టీక॥ తదా=అప్పుడు; సారథినా=తేరుఁగడపువానిచేత; ఆపతంతీం = వచ్చుచున్న ; తాం=ఆశిలను; దృష్ట్వైవ = చూచినంతనే; విధేయాశ్వసమాయుక్తః=స్వాధీనములయిన గుఱ్ఱములతోఁగూడిన; సః=ఆ; రథః=తేరు; సుదూరం= మిక్కిలియుదూరముగా; అపవాహితః=తప్పఁగొనిపోఁబడినది.

అప్పుడు, సారధి, భయంకరాకారంబుగా వచ్చుచున్న యమ్మహాశిలం జూడఁగానే, సుశిక్షితములయి స్వాధీనములయిన గుఱ్ఱములు పూన్చియుండుటవలన, ఆరథమును దక్షిణమె బహుదూరంబును తప్పించుకొని పోయెను. అని, తాత్పర్యము.

త మింద్రజిత మప్రాప్య రథస్థం సహసారథిమ్
వివేశ ధరణీం భిత్త్వా సా శిలా వ్యర్థ ముద్యతా. ౧౧

టీక॥ వ్యర్థం=నిష్ఫలముగా; ఉద్యతా=ప్రయోగింపఁబడిన; సా=ఆ; శిలా=తాయి; రథస్థం= రథమునందున్న; సహసారథిం=సారథితోఁగూడిన; తం=ఆ; ఇంద్రజితం=ఇంద్రజిత్తును; అప్రాప్య=పొందక; ధరణీం=భూమిని; భిత్త్వా=భేదించి; వివేశ=ప్రవేశించెను.

అమ్మహాశిల, రథస్థితుండగు నింద్రజిత్తుపైఁగాని యతనిసారథిపైఁగానిపడక పోవుటవలన, వ్యర్థముగాఁబ్రయోగింపఁబడినదై, భూమిని భేదించి పాతాళంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

పాతితాయాం శిలాయాంతు రక్షసాం వ్యథితా చమూః

స ౭౨

విషణ్ణం త్వాం శిలయా రాక్షసా మథితా భృశమ్. ౧౮

టీక: శిలాయాం= రాయి; పాతి తాయాం తు= పడవేయబడగానే; వి షణ్ణాం= రాక్షసులయొక్క; చమూః= సేన; వ్యథితా= వ్యథనొందినదై; విష ణ్ణా=...; శిలయా= రాతిచే; ...యి చేతను; రాక్షసాః= రాక్షసులు; భృ శం= మిక్కిలియు; మథితాః= నలిగినవా రైనారు.

హనుమంతుండా శిలను బ్రయోగిం పగానే, రాక్షససేనయంతయు భ యంబునొందినదై అంత నాశిలపడుట చే, రాక్షసులు పెక్కండ్రుముక్కలైయు నలిగిపోయినవారైరి. అని, తాత్పర్యము.

తమభ్య ధావత్ ... నదంతః కాననౌకసః

టీక: కాననౌకసః= వానరులు; న దంతః= అఱచుచు; తం= ఆ ... గు రువు ...; అభ్యధావత్= ...

వానరవీరులు, గర్జనంబు సేయు చు, కుంభకర్ణుని ... నాయుండుదెసఁ ... పఱచిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే ద్రుమాంశ్చ మహాకాయాః ... ౧౩

క్షిపం ... కుమ్భకర్ణాయ ...

టీక: మహాకాయాః= అధికమైన దేహములుగలవారలు; తే= ఆ వానరులు; ... ధనుస్సంధ ... మహాత్ముండవా ... ... ద్రుమాంశ్చ= వృక్షములను; శిఖరాణి= పర్వతశిఖరములను; కుంభకర్ణాయ (కుంభకర్ణునిపై)= కుంభకర్ణ

... ...పొందినారు.

మహాబలశాలులగు మహావానర ... వానరులు, ... , వృక్షములను ... శిఖరంబులను బ్రయోగించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

వృక్షశైలమహావర్షం విసృజంతః ప్లవంగమాః. ౧౪
శత్రూణాం కదనం చక్రు ర్నేదుశ్చ వివిధై స్స్వరైః

టీక॥ ప్లవంగమాః=వానరులు; వృక్షశైలమహావర్షం=చెట్లయొక్కయు కొండలయొక్కయు గొప్ప వర్షమును; విసృజంతః = విడుచుచు; శత్రూణాం(శత్రుభిః) = శత్రువులతో; కదనం=యుద్ధమును; చక్రుః=చేసిరి. వివిధైః=నానావిధములయిన; స్వరైః = ధ్వనులచేత; నేదుశ్చ= అఱచిరియు.

అప్పుడు, వానరులు, వృక్షంబుల పర్వతంబులను శత్రువులపై వర్షించుచును నానావిధస్వరంబుగా గర్జించుచు, రాక్షసులతో యుద్ధముచేసిరి. అని తాత్పర్యము.

వానరై స్తై ర్మహావీర్యై ర్ఘోరరూపా నిశాచరాః. ౧౫
వీర్యా దభిహతా వృక్షై ర్వ్యవేష్టంత రణాజిరే

టీక॥ ఘోరరూపాః = భయంకరములయినయాకారములుగల; నిశాచరాః= రాక్షసులు; మహావీర్యైః = అధికములయినపరాక్రమములుగల; తైః=ఆ; వానరైః=వానరులచేత; వీర్యాత్=బలమువలన; వృక్షైః = చెట్లచేత; అభిహతాః=కొట్టబడినవారలయి; రణాజిరే=యుద్ధభూమియందు; వ్యవేష్టంత= పొరలిరి.

మహాపరాక్రమశాలులయినయా వానరవీరులు, తమబలంబుకొలంది, వృక్షంబులచే గొట్టుటవలన, భయంకరాకారులగురాక్షసులు, యుద్ధభూమియందు దేహంబు దెలియక, పొరలిరి. అని, తాత్పర్యము.

స్వసైన్య మభివీక్ష్యాథ వానరార్దిత మింద్రజిత్. ౧౬
ప్రగృహీతాయుధః క్రుద్ధః పరా నభిముఖో యయౌ

టీక॥ అథ=అంతట; ఇంద్రజిత్=ఇంద్రజిత్తు; వానరార్దితం=వానరులచే బాధింపబడిన; స్వసైన్యం = తనసైన్యమును; అభివీక్ష్య=చూచి; క్రుద్ధః=కో

పించినవారై; పరిగృహీతాయుధాః = పట్టఁబడిన యాయుధములుగలవారై; పరాన్ = శత్రువులనుగూర్చి; అభిముఖాః = ఎదురుముఖముగలవారై; యయుః = పోయెను.

అంత, నింద్రజిత్తు, తనసైన్యమంతయు వానరులచేఁ బీడింపఁబడియుండుటంజూచి, కుపితుండై, సమరోత్సుకుండై, వానరాభిముఖుండుగానడచెను.

అని, తాత్పర్యము.

స శరౌఘానవసృజన్ స్వసైన్యేనాభిసంవృతః. ౧౮
జఘాన కపిశార్దూలాన్ సుబహూన్ దృష్టవిక్రమః

టీక॥ దృష్టవిక్రమః = చూడఁబడిన పరాక్రమముగల; సః = ఆయింద్రజిత్తు; స్వసైన్యేన = తనసైన్యముచేత; అభిసంవృతః = చుట్టఁబడినవాఁడై; శరౌఘాన్ = బాణములసమూహంబులను; అవసృజన్ = ప్రయోగించుచు; కపిశార్దూలాన్ = వానరశ్రేష్ఠులను; సుబహూన్ = మిక్కిలియనేకులను; జఘాన = వధించెను.

ఇట్లు అమితపరాక్రముఁడగు శత్రువుల కుఱుచనపరాక్రమంబు చూపి యోడించి యున్నయయ్యింద్రజిత్తు, తనసైన్యంబు చుట్టుకొనఁగా, బాణసమూహంబులం బరఁగించుచు, వానరోత్తములం బెక్కండ్ర నవధించెను. అని, తాత్పర్యము.

శూలైర్నిస్త్రింశైః ఖడ్గైశ్చ పట్టిసైః కూటముద్గరైః. ౧౯
తే చాప్యనుచరాస్తస్య వానరాన్ జఘ్నురాహవే

టీక॥ తస్య = ఆయింద్రజిత్తుయొక్క; అనుచరాః = వెంబడించువారలును; తే అపి = ఆరాక్షసులును; ఓజసా = బలముచేత; శూలైః = శూలములచేత; నిస్త్రింశైః = పిడుగులచేతను; ఖడ్గైః = కత్తులచేతను; పట్టిసైః = అడ్డకత్తులచేతను; కూటముద్గరైః = దాగముద్గరములచేతను ఇనుపగుదియలచేతను; వానరాన్ = వానరులను; జఘ్నుః = వధించిరి.

ఆయింద్రజిత్తువెంబడించున్న రాక్షసులును, వానరవీరులను, శూలంబులచేతను, పిడుగులచేతను (పిడుగు యనునది ఉపాయముచేతవానినార్పి సంగ్రహించి యాయుధముగా నుంచుకొందు

దురు) ఖడ్గంబులచేతను పట్టిసంబులను బాణంబులను ముద్గరంబులను, దమబలం

బు కొలందిం బ్రహరించి వధించిరి. అని, తాత్పర్యము.

సస్కంధవిటపైస్సాలై శ్శిలాభిశ్చ మహాబలః. ౧౯
హనుమాన్ కదనం చక్రే రక్షసాం భీమకర్మణామ్

టీక॥ మహాబలః=అధికమయినబలముగల; హనుమాన్= హనుమంతుండు; సస్కంధవిటపైః= బోదెలతోను కొమ్మలతోనుంగూడిన; సాలైః=వృక్షములచేతను; శిలాభిశ్చ=రాళ్లచేతను; భీమకర్మణాం=భయంకరమయిన కార్యముగల; రక్షసాం(రక్షోభిః)=రాక్షసులతో; కదనం=యుద్ధమును; చక్రే= చేసెను.

మహాబలుండగు హనుమంతుండు, బోదెలతోను శాఖలతోనుంగూడిన వృక్షంబులను గొప్పశిలలను ఆయుధంబులు గాంగొని, భయంకర పరాక్రములగు రాక్షసులతో యుద్ధముగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

స నివార్య పరానీక మబ్రవీ త్తాన్ వనౌకసః. ౨౦
హనుమాన్ సన్నివర్తధ్వం న న స్సాధ్య మిదం బలమ్

టీక॥ సః=ఆ; హనుమాన్=హనుమంతుండు; పరానీకం=శత్రుసైన్యమును; నివార్య=పాఱంద్రోలి; తాన్=ఆ; వనౌకసః=వానరులనుగూర్చి; అబ్రవీత్=చెప్పెను. నః=మనకు; ఇదం=ఈ; బలం=సైన్యము; నసాధ్యం=సాధింపందగినదికాదు. సన్నివర్తధ్వం = మఱలుండు.

ఆహనుమంతుండు, అట్లు పరాక్రమంబున శత్రుసైన్యములం బాఱందోలి, యావానరులంజూచి యిట్లనియె. మనకు సాధింపందగినదియీసైన్యము కాదు; సీతను సాధించుటకు వచ్చినామేకాని, యీరాక్షసులను సాధించుటకు రాలేదు; కావున, మరలిరండు. అని, తాత్పర్యము.

త్యక్త్వా ప్రాణాన్ విచేష్టంతో రామప్రియచికీర్షవః. ౨౧

సర్గ ౩

యస్మిన్ముహూర్తే హి యుయుధ్యాతే హి తౌ సా [illegible] జనకాత్మజా

టీక॥ వనం (అధ్యాహృతము) = వనము; రామప్రియవిచేష్టాతః = రాముని ప్రియుని చేత గోరినవారలచే; ప్రాణాన్ = ప్రాణములను; త్యక్త్వా = వదలి; వివేష్టంతః = పొరలుచున్న వారలయియ్యి; యస్మిన్ముహూర్తే = ఏ ముహూర్తమయి; యుయుధ్యాతే = పోరుచున్నారో; సా = ఆ; జనకాత్మజా = జనక మహారాజకూతురు సీతాదేవి; హతా = వధింపబడినదిగదా.

మనమందరము, రాముని ప్రియముగోరి, ఏముహూర్తమయి, ప్రాణములపై నాశలేక, నేలబడిపొరలుచు యుద్ధముచేయుదుమో, అట్టి జనకమహారాజకూతురుసీతాదేవి, వధింపబడినది. అని, తాత్పర్యము.

ఇమ మత్రాయాహి [illegible] రామ సుగ్రీవ [illegible] ౨౨
[illegible] [illegible] శక్ష్యామహే వయమ్

టీక॥ వయం = మనము; రామ = రామునికన్నియును; సుగ్రీవ [illegible] సుగ్రీవునికన్నియు; ఇమం = ఈ; [illegible] వృత్తాంతమును; [illegible] = [illegible] రామసుగ్రీవ [illegible] [illegible] = [illegible] బాటు చేయుగల రో; [illegible] = [illegible]; [illegible] శక్ష్యామహే = చేయగలము గదా! చేయ జాలము.

ఇందరము [illegible] వృత్తాంతము రామునకును సుగ్రీవునకును చెప్పి, వారిని, కినియించు [illegible] మనము [illegible] [illegible] దము. [illegible]. అని, హనుమంతుడు వానరులకు చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్వా వానరశ్రేష్ఠో [illegible] ౨౩
[illegible] రఘునందనస్య [illegible]

టీక॥ వానరశ్రేష్ఠః = వానరోత్తముండగు హనుమంతుడు [illegible] కారముగ [illegible] చెప్పి [illegible] [illegible] [illegible]

యన్=మరలించుచు; అసంత్రస్తః=భయపడనివాఁడై; స్వబలస్సన్=సైన్యముతోఁ గూడినవాఁడై; శనైశ్శనైః=మెల్లమెల్లగా; న్యవర్తత=మరలెను.

వానరోత్తముఁడగు హనుమంతుఁడు, ఇవ్విధంబున వానరులకుఁ జెప్పి, సమస్తవానరుల్లను యుద్ధంబునుండి మరలించి, శత్రువున కింత మాత్రము భయపడనివాడు కావున, మెల్లమెల్లగా, సేనాసమేతుండై, మరలిపోయెను. అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రేక్ష్య హనూమంతం వ్రజంతం యత్ర రాఘవః ౨౪
స హోతుకామో దుష్టాత్మా గతశ్చైత్యన్నికుంభిలామ్.

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; దుష్టాత్మా = దుష్టమయినస్వభావముగల; సః=ఆయింద్రజిత్తు; రాఘవః=రాముఁడు; యత్ర(అస్తి)=ఎచటనున్నాఁడో; తత్ర(అధ్యాహృతము)=అచ్చటికే; వ్రజంతం=పోవుచున్న; హనూమంతం=హనుమంతుని; ప్రేక్ష్య=చూచి; హోతుకామః = హోమముచేయుటకుఁ గోరికగలవాఁడై; చైత్యనికుంభిలాం=యాగశాలయందలి నికుంభిలయను దేవాలయమును; గతః=పొందినాఁడు.

అంతట దురాత్ముండగు నాయింద్రజిత్తు, హనుమంతుండు రామునియొద్దకుఁ బోవుటఁ జూచి, తాను, హోమము గావించుటకై, చైత్యమునందున్న నికుంభిలయను దేవతాయతనమునకుం బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

నికుంభిలా మధిష్ఠాయ పావకం జుహు వేంద్రజిత్. ౨౫

టీక॥ ఇంద్రజిత్=ఇంద్రజిత్తు; నికుంభిలాం=నికుంభిలను; అధిష్ఠాయ= అధిష్ఠించి; పావకం=అగ్నిహోత్రమును; జుహువ(జుహావ)=వేల్చెను.

ఇంద్రజిత్తు, నికుంభిలం జేరి, అగ్నిహోత్రమునందు, యథావిధిహోమము గావించెను. అని, తాత్పర్యము.

యజ్ఞభూమ్యాంతు విధివ త్పావక స్తేన రక్షసా.

హూయమానః ప్రజజ్వాల మాంసశోణితభుక్తదా. ౨౬

టీక॥ తదా=అప్పుడు; యజ్ఞభూమ్యాంతు = యాగభూమియందును; తేన=ఆ; రక్షసా = ఇంద్రజిత్తుచేత; విధివత్=యథాశాస్త్రముగా; హూయమానః= వేల్వఁబడుచున్న; మాంసశోణితభుక్ = మాంసమును నెత్తురును భుజించునట్టి; పావకః = అగ్నిహోత్రము; ప్రజజ్వాల=మిక్కిలియు జ్వలించెను.

అప్పుడు, యాగభూమియందు, ఇంద్రజిత్తు, అగ్నిహోత్రంబున యథావిధి మాంసమును నెత్తురును హోమముఁ జేయుటయు, నయ్యగ్నిహోత్రము, హూతములయిన మాంసశోణితంబుల నారగించి, మెంతయుఁ బ్రజ్వలించెను. అని, తాత్పర్యము.

సోఽర్చిఃపినద్ధో దదృశే హోమశోణితతర్పితః
సంధ్యాగత ఇవాదిత్యః సుతీవ్రో ఽగ్నిస్సముత్థితః. ౨౭

టీక॥ హోమశోణితతర్పితః=హోమరూపమయిన నెత్తురుచేఁ దృప్తిఁబొందింపఁబడినదియు; సుతీవ్రః = మిక్కిలియుఁదీక్ష్ణమును; సముత్థితః = లేచినదియు, జ్వలించినదియునగు; అర్చిఃపినద్ధః=జ్వాలలచేఁగప్పఁబడిన; సః= ఆ; అగ్నిః= అగ్నిహోత్రము; సంధ్యాగతః=సంధ్యాకాలముఁబొందిన; ఆదిత్య ఇవ=సూర్యుఁడువలె; దదృశే=చూడఁబడెను.

శోణితహోమముచేఁదృప్తమయి నయ్యగ్నిహోత్రము, మిక్కిలియుఁదీక్ష్ణమయి ప్రజ్వలించుచు, జ్వాలలచేఁగప్పఁబడియుండుటవలన, సంధ్యాకాలమునందలి సూర్యునిభంగిఁ జూడనొప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అథేంద్రజిద్రాక్షసభూతయే తు
జుహావ హవ్యం విధినా విధానవిత్
దృష్ట్వా వ్యతిష్ఠంత చ రాక్షసాస్తే
మహాసమూహేషు నయానయజ్ఞాః. ౨౮

టీక॥ అథ=అంతట; విధానవిత్=విధిని దెలిసిన; ఇంద్రజిత్ తు=ఇంద్రజిత్తును;

రాక్షసఘాతేషు = రాక్షసులమీఁద కొఱకు; విధినా= శాస్త్రవిధిచేత; హవ్యం= హవిస్సును; జుహావ= వేల్చెను. మహాసురా హోషు= గొప్పరక్కసూరుల ములయందు; నయానయజ్ఞాః= శాస్త్రీయమును అశాస్త్రీయమును దెలిసినట్టి; తేజః; రాక్షసాః = రాక్షసులు; వ్యా= [illegible]మాలి; వ్యగ్రం= [illegible] ఉండిరి.

అప్పుడు, శాస్త్రోక్తవిధిం జరుగ[illegible] చేసినయజ్ఞ[illegible]మగుటవలన, రాక్షసులకు జయము గలుగకపోయె, [illegible]విధిగా, హవిస్సు[illegible] హోమము చేసెను; అప్పుడు, అక్కడనున్న రాక్షస [illegible] విధినిషేధము [illegible] రాక్షసులు, [illegible] స్థిరముగ [illegible] అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే త్రినవతితమ[illegible]
[illegible]

ఇది, [illegible]వ్యాఖ్యానసహిత శ్రీమద్రామాయణ [illegible]
వ్యాఖ్యానయుక్తము, యుద్ధకాండమున త్రినవతితమసర్గ టీక,
[illegible].

౯౪

చతుర్నవతితమస్సర్గః.

రాఘవస్యాపి విపులం తం రాక్షసవనౌకసామ్
శ్రుత్వా సంగ్రామనిర్ఘోషం జాంబవంత మువాచ హ. ౧

టీక॥ రాఘవస్యాపి= రాముండును; రాక్షసవనౌకసాం = రాక్షసులయొక్కయు వానరులయొక్కయు; విపులం= అధికమయిన; తం= ఆ; సంగ్రామనిర్ఘోషం= యుద్ధస్వనిని; శ్రుత్వా= విని; జాంబవంతం= జాంబవంతునిగూర్చి; ఉవాచ= పలికెను; "హ" అనునది పాదపూరణార్థకము.

రాముడు, రాక్షసులను వానరులనుగావించు యుద్ధమునందున్నమహాధ్వనిని, యుద్ధసమీపమందుండగావిని యున్న జాంబవంతుంజూచి, యిట్లని యె. అని, తాత్పర్యము.

సౌమ్య నాహం హనుమతా క్రీడతే కర్మణా దమ్మరమ్
శ్రూయతే హి యథా భీమ స్సుమహా నాయుధస్వనః

టీక॥ సౌమ్య = సన్మార్గవాండవగు జాంబవంతుండా! హనుమతా = హనుమంతునిచేత; దుష్కరం = (ఇతరులకు) చేయనలవిగాని; కర్మ = కార్యము; క్రియతే = చేయబడుచున్నది. స్వనం = నిశ్చయము. యథా హి = ఎట్లవలనైతే; భీమః = భయంకరమగు; సుమహాన్ = మిక్కిలియధికమగు; ఆయుధస్వనః = ఆయుధముల ధ్వని; శ్రూయతే = వినంబడుచున్నదో.

సౌమ్యుండవగు జాంబవంతుండా! హనుమంతుం డిప్పుడు, అసాధ్యమయిన యుద్ధముచేయుచున్నట్లున్నది; ఇది నిశ్చయము. ఎందువలననగా, అటువైపుననుండి, భయంకరమయినయాయుధములమహాధ్వని, చెవులు బ్రద్దలగునట్లు, వినవచ్చుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

తే స్తత్ర ఘన సాహాయ్యం స్వబలేనాభిసంవృతః
క్షిప్రం మహాకపే స్తస్య కపిశ్రేష్ఠస్య యుధ్యతః. ౩

టీక॥ ఋక్షరాజ = భల్లూకరాజవగు జాంబవంతుండా! తత్ = అందువలన; త్వం (అధ్యాహృతము) = నీవు; గచ్ఛ = పొమ్ము. స్వబలేన = నీసైన్యముచేత; అభిసంవృతః = చుట్టబడినవాండవై; యుధ్యతః = పోరుచున్న; తస్య = ఆ; కపిశ్రేష్ఠస్య = వానరోత్తముండగు హనుమంతునికి; క్షిప్రం = శీఘ్రముగా; సాహాయ్యం = తోడ్పాటును; కురు = చేయుము.

జాంబవంతుండా! కావున, నీవు, సేనాసమేతుండవై యచటికి శీఘ్రముగా నరిగి, ఘోరయుద్ధముసేయుచున్నవానరోత్తమునికి హనుమంతునకు సాహాయ్యముగావింపుము. అని, రాముండు, జాంబవంతునితోఁ జెప్పెను. అని, తా.

ఋక్షరాజ స్తథా క్షిప్త స్స్వేనాఽనీకేన సంవృతః
ఆగచ్ఛ త్పశ్చిమద్వారం హనుమాన్ యత్ర వానరః. ౪

టీక॥ ఋక్షరాజః= భల్లూకరాజయైన జాంబవంతుండు; తథా = అట్లు ప్రకారము; క్షిప్తః= చెప్పఁబడినవాఁడై నంతనే; స్వేన=తనదైన; అనీకేన= సైన్యముచే; సంవృతః = చుట్టఁబడినవాఁడై; వానరః = వానరుఁడైన; హనుమాన్ = హనుమంతుఁడు; యత్ర(అస్తి)= ఎచటనున్నాఁడో; తత్ (అధ్యాహృతము) = ఆ; పశ్చిమద్వారం= పడమటివాకిటిని; ఆగచ్ఛత్ =పొందెను.

భల్లూకరాజు జాంబవంతుఁడు, రాముఁ డాజ్ఞ యిడిన, తన సైన్యముతోఁ గూడ, హనుమంతుఁ డున్న పశ్చిమద్వారంబునకు బోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

అథాఽఽయాంతం హనూమంతం దదర్శర్క్షపతిః పథి
వానరైః కృతసంగ్రామైః శ్వసద్భిరభిసంవృతమ్. ౫

టీక॥ అథ = అంత; ఋక్షపతిః = జాంబవంతుండు; పథి = మార్గమునందు; ఆయాంతం= వచ్చుచున్నవాఁడును; కృతసంగ్రామైః= చేయఁబడిన యుద్ధములు గల; శ్వసద్భిః= నిట్టూర్పు విడుచుచున్న; వానరైః= వానరులచేత; అభిసంవృతం= చుట్టఁబడినవాఁడైనట్టి; హనూమంతం = హనుమంతుని; దదర్శ= చూచెను.

అంత, యుద్ధంబు చేసి గాలి నిట్టూర్పు విడుచుచున్న వానరులచే బరివేష్టితుండై వచ్చుచున్న హనుమంతుని, జాంబవంతుండు, మార్గంబున గనుఁగొనెను.

అని, తాత్పర్యము.

దృష్ట్వా పథి హనూమాంశ్చ తదృక్షబల ముద్యతమ్
నీలమేఘనిభం భీమం సన్నివార్య వ్యవస్థితః. ౬

టీక॥ హనూమాంశ్చ= హనుమంతుండును; పథి=మార్గమునందు; నీలమేఘనిభం= నల్లని మేఘముతో సమానమయినదియు; భీమం= భయంకరమయినది

యునగు; ఉద్యతం = సన్నద్ధమయిన; తత్ = ఆ; ఋక్షబలం = ఎలుగుబంటుల సేనను; దృష్ట్వా = చూచి; సన్నివార్య = మరలించి; న్యవర్తత = మరలెను.

హనుమంతుండును, నీలమేఘసన్నిభంబును భయంకరాకారంబునగు భల్లూకసైన్యము సన్నద్ధమై యుద్ధము సేయుటకు మార్గంబున రాఁగాఁ జూచి, యాభల్లూకసైన్యమును, [illegible] మరలించి, తాను రాముని యొద్దకు శీఘ్రముగా బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

స తేన హరిసైన్యేన సన్నికర్షం మహాయశాః ।
శీఘ్రమాగమ్య రామాయ దుఃఖితో వాక్యమబ్రవీత్. ౮

టీక॥ మహాయశాః = అధికకీర్తియుక్తుడైన; సః = ఆ; హరి[illegible]; తేన = ఆ; హరిసైన్యేన = వానరసేనతో; సన్నికర్షం = సమీపమును; ఆగమ్య = పొంది; శీఘ్రం = శీఘ్రముగా; దుఃఖితః = దుఃఖితుడై; రామాయ = రామునికొరకు; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = పలికెను.

మహాయశుండగు హనుమంతుండు, వానరసేనతో [illegible] రామునియొద్దకు వచ్చి, [illegible] దుఃఖితుండై, రామునితో నిట్లనెను. అని, తాత్పర్యము.

సమరే యుధ్యమానానామస్మాకం ప్రేక్షతాం పురః ।
జఘాన రుదతీం సీతామింద్రజిద్రావణాత్మజః. ౯

టీక॥ సమరే = యుద్ధమునందు; యుధ్యమానానాం = యుద్ధముసేయుచున్న; ప్రేక్షతాం (ప్రేక్షమాణానాం) = చూచుచున్న; అస్మాకం = మాయొక్క; పురః = ముందట; రావణాత్మజః = రావణునికుమారుడగు; ఇంద్రజిత్ = ఇంద్రజిత్తు; రుదతీం = ఏడ్చుచున్న; సీతాం = సీతను; జఘాన = వధించెను.

యుద్ధంబున, మేము, పోరుచుమాం[illegible] చూచుచుండఁగానే, రావణుని కుమారుఁడగు నింద్రజిత్తు, రోదనముసేయుచున్న సీతాదేవిని, జంపివేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

భ్రాంతచిత్త స్తాం దృష్ట్వా విషణ్ణోఽహ మరిందమ
తదహం భవతో వృత్తం విజ్ఞాపయితు మాగతః. ౯

టీక॥ అరిందమ=శత్రువులనణంగఁద్రొక్కునట్టి రాముఁడా! అహం=నేను; తాం=ఆసీతను; దృష్ట్వా=చూచి; భ్రాంతచిత్తః=భ్రమనొందినమనస్సుగలవాఁడనై; విషణ్ణః=దుఃఖమునొందినాను. అహం=నేను; తత్=ఆ; వృత్తం=సమాచారమును; భవతః=నీకు; విజ్ఞాపయితుం=విన్నవించుటకు; ఆగతః=వచ్చినాను.

శత్రువులనణఁగఁద్రొక్కుచుండునట్టి రాముఁడా! నేనట్లు సీత చేయఁబడఁబడుటఁజూచి, భ్రమనొంది, మిక్కిలియును దుఃఖముఁజెందితిని, గావున, నాకేమి గావలెనటకును దోఁచకున్నది; ఆవృత్తాంతమును నీకుఁ జెప్పుటకై యిటకే వచ్చితిని. అని, హనుమంతుఁడు రామునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా రాఘవః శోకమూర్ఛితః
నిపపాత తదా భూమౌ ఛిన్నమూల ఇవ ద్రుమః. ౧౦

టీక॥ రాఘవః=రాముఁడు; తస్య=వానియొక్క; తత్=ఆ; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; శోకమూర్ఛితః=దుఃఖముచేత వ్యాపింపఁబడినవాఁడై; ఛిన్నమూలః=నఱుకఁబడినవేరుగల; ద్రుమ ఇవ=వృక్షమువలె; భూమౌ=నేలయందు; తదా=అప్పుడు; నిపపాత=పడెను.

రాముఁడు, హనుమంతునిమాటను విని, దుఃఖముచేత మూర్ఛిల్లి, వేరుతెగినచెట్టువలె, తటాలున భూమిమీఁదఁ బడెను.

అని, తాత్పర్యము.

తం భూమౌ దేవసంకాశం పతితం ప్రేక్ష్య రాఘవమ్
అభిపేతు స్సముత్పత్య సర్వతః కపిసత్తమాః. ౧౧

టీక॥ కపిసత్తమాః=వానరశ్రేష్ఠులు; భూమౌ=నేలయందు; పతితం=పడిన; దేవసంకాశం=దేవతలతోసమానుఁడయిన; తం=ఆ; రాఘవం=రాము

సర్గ ౩

ని; ప్రేక్ష్య=చూచి; సర్వతః=అంతట నుండి; సముత్పత్య=పైకెగసి; అథ=పిమ్మట; తూః=వచ్చిరి.

అట్లు దేవసమానుండగు రాముం ము, నేలంబుపటుముజూచి, వానరోత్తము లందఱు, అవ్యక్తస్థలంబులనుండి, యెదుటికెగసి వచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

అభివాద్య సదా దైన్యాద్ పద్మోత్పలసుగంధిభిః
ప్రవహంతం మహాత్మానం సహసా లక్ష్మి మహాభిక్షమ్. ౧౨.

టీక: తే (అక్కాన్యానరు)=ఆవానరులు; ప్రవహంతం=మిక్కిలియు దుఃఖించుచున్నవాని; మహాత్మానం=పొందుచున్నవాని, రాఘవని; తచ్ఛిన్నం=చేసినవాని; (స్థితం)=నున్నవానినగు; సం=ఆ రాముని; సహసా=(కపు)డు: పద్మోత్పలసుగంధిభిః=కమలములనుగంధము లేనకలువలచేతనుగంధమునుగలగు; సద్యః=జలములచేత; అభివాద్య=నమస్కరించి తడిపిరియు.

అన్యానరులందఱు, పండుచున్న యగ్ని హోత్రముబలె, భూమిచెందుగన వాడమ్మినం కేనప్పుడు నాకెంచిపెక్కు యితరులదుఃఖించునట్లు న్నయట్టి రామునిసమీపించి, కలువలంబులగలుగు కలిసియుండు పరిమళముగల జలంబులు జల్లినడిపిరి. అని, తాత్పర్యము.

తం లక్ష్మణోఽథ బాహుభ్యాం పరిష్వజ్య సుదుఃఖితః
ఉవాచ రామ మస్వస్థం వాక్యం హేత్వర్థసంయుతమ్. ౧౩

టీక: అథ=అంత; లక్ష్మణః=లక్ష్మణుడు; అస్వస్థం=నెమ్మదిలేనట్టి; తం=ఆ; రామం=రాముని; బాహుభ్యాం=చేతులచేత; పరిష్వజ్య=కౌగిలించుకొని; సుదుఃఖితః=మిక్కిలియు దుఃఖముపొందినవాడై; హేత్వర్థసంయుతం=యుక్తిరూపమయిన యర్థముతోగూడిన, కేవలయుక్తియుక్తమయి, ధర్మహితమయినయనుట; వాక్యం=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.

అంత, లక్ష్మణుండు, అట్లు మిక్కిలి యుద్వేగాక్రాంతుండై అస్వస్థుండైనపరి

యున్న రామునకే బాహుళ్యముగ కష్టములు కలుగుచుండుటచే, అధార్మికుడగు రావణునకు సుఖములు కలుగుటయు, ధర్మిష్ఠుడగు రామునకు వ్యసనములు కలుగుచుండుటయు, అంతేకాక, రామునకు సీతాపహరణాదులు సంభవించుటయు, తత్కారణంబులవలన, లోకము ధర్మపరుండై, ధర్మము నిష్ప్రయోజకము, హేతువు క్షణికములందె యధార్థముగనే యుండినది, యత్నియుక్తము యయినదే. అని, తాత్పర్యము.

శుభే వర్త్మని తిష్ఠంతం త్వామార్య విజితేంద్రియమ్ ।
అనర్థేభ్యో న శక్నోతి త్రాతుం ధర్మో నిరర్థకః. ౧౪

టీక॥ ఆర్య = పూజ్యుడా! శుభే = మంచిదైన; వర్త్మని = మార్గమునందు; తిష్ఠంతం = నిలిచియున్న; విజితేంద్రియం = జయింపబడిన యింద్రియములు గల; త్వాం = నిన్ను; నిరర్థకః = నిష్ప్రయోజనమయిన, లేక, వాస్తవము కాన ట్టి; ధర్మః = ధర్మము; అనర్థేభ్యః = వ్యసనములనుండి; త్రాతుం = రక్షించుటకు; న శక్నోతి = సమర్థము కాదు.

పూజ్యుడవగు రాముడా! నీవు, పితృవచనపరిపాలనాదిరూపమైయున్న ధర్మమార్గమునందు దృఢముగా నిలిచి, ప్రాప్తమయిన రాజ్యమును బోగొట్టినవాడై యరణ్యవాసదుఃఖముల ననుభవించుచు సన్న్యాసంగవబుద్ధితో కుటుంబవలనకు తేజస్వియుండవై యున్న నిన్ను, ధర్మము నీవ్యసనంబులనుండి రక్షింపజాలకున్నది, కావున, ధర్మము నిష్ప్రయోజనము; అధర్మఫలముల నంగా ధర్మమున్నదని యనుమానింపవలెను; అట్టిఫలముదానివలన గలుగక యుండుటవలన, ప్రమాణములేకుండుటచేతను, ధర్మమునకు ప్రమాణాభావంబోలె, నసత్వము; అట్లు అసత్యమయినది నిన్నెట్లు రక్షించును? అని, తాత్పర్యము.

భూతానాం స్థావరాణాంచ జంగమానాంచ దర్శనమ్ ।
యథాఽస్తి న తథా ధర్మ స్తేన నాఽస్తీతి మే మతిః. ౧౫

టీక॥ యథా = ఎట్లు; స్థావరాణాం = చలనములేనివియు; జంగమా

చాంచ = చలనస్వభావముగలవియు నగు; భూతానాం= పదార్థములయొక్క; దర్శనం= చూచుట; అస్తి=కలదో; తథా=అట్లు; ధర్మః= ధర్మము; న(దృశ్యతే)= చూడబడదు. తేన=అందుచేత; నాస్తి=లేదు; మే= నాయొక్క; మతిః=నిశ్చయము.

ధర్మముగాని యధర్మముగాని ఉండేటి కొమ్మ యంటివా చెప్పరాదుగదా! ఇక ధర్మముగాని యధర్మముగాని కలదని చెప్పవాదలం, అవియున్నవనుటకు ప్రమాణమేమి చెప్పఁగలవు? ప్రత్యక్షమా? అనుమానమా? ప్రత్యక్షమే మోకాదు; చరాచరరూపములయిన భూతములు, ఎట్లుప్రత్యక్షముగా మనకగపడుచున్నవో, అట్లు ధర్మాధర్మములు ప్రత్యక్షముగా నగపడుట లేదు, కావున ధర్మముగాని యధర్మముగాని లేనేలేదని నానిశ్చయము.

అని, తాత్పర్యము.

యథైవ స్థావరం వ్యక్తం జంగమం చ తథా విధమ్
నాయ మర్థ స్తథా యుక్త స్త్వద్విధో న విపద్యతే. ౧౬.

టీక॥ యథా = ఎట్లు; స్థావరం= స్థావరపదార్థము; వ్యక్తం= ప్రత్యక్షముచేతెలియబడినదో; జంగమంచ= జంగమవస్తువును; తథావిధం = అట్టిదే. అయం=ఈ; అర్థః=విషయము, ధర్మమనుట; తథా = అట్లు; నయుక్తః=సరియైనదికాదు, ప్రత్యక్షము కాదనుట. త్వద్విధః= నీవంటివాఁడు; నవిపద్యతే (విపద్యేత) = ఆపదనొందఁడు.

స్థావరపదార్థము ఎట్లుప్రత్యక్షము గానగబడుచున్నదో, అట్లు, జంగమపదార్థముగూడ, ప్రత్యక్షముగానగబడుచున్నది; కావున, ఉన్నదని యొప్పఁబడుచున్నది. ఈ ధర్మము అట్లుప్రత్యక్షముకానందున, ఉన్నదని చెప్పఁదగినది కాదు; అట్లుధర్మమున్నట్లయితే, నీయట్టి ధర్మాత్మునకు, ఆపదగలుగ నేయుండదలెను; అట్లు గాకపోవుటవలన లేదనియె చెప్పవలెను. అని, తాత్పర్యము.

యద్యధర్మో భవే ద్భూతో రావణో నరకం వ్రజేత్
భవాంశ్చ ధర్మయుక్తో వై నైవం వ్యసన మాప్నుయాత్. ౧౭

టీక॥ అధర్మః=అధర్మము; భూతః=సత్యము; భవేద్యది=అగునేని; రా

[illegible] రావణుడు; [illegible] [illegible] (అ[illegible]) [illegible] ముగలిగి [illegible] [illegible] (క్లై [illegible]) [illegible] ఏవం [illegible] [illegible] కూడదు.

ఇంక, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] శ్రీహారదా [illegible] ఫలముగల్గించు [illegible] [illegible] గదా! [illegible] శ్రీహారదా [illegible] [illegible] ఇష్టఫల [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]
[illegible]

టీక: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ముగలవిగా; భవ: (భవత:) = [illegible]

[illegible] సుఖము [illegible] [illegible] వలనను, [illegible] అయ్యాది [illegible] [illegible] [illegible], అయా

స్వభావమునకు విరుద్ధముగా నున్నది; ధర్మము అభ్యుదయఫలమనియు, అధర్మము అనిష్టఫలమనియుగదా శాస్త్రమునందు చెప్పబడినది; ధర్మము నకు, అభ్యుదయమునకు [illegible] కలిగియున్నది, కావున, ధర్మము, శాస్త్రోక్తఫలమునకు విరుద్ధముగనున్నది; అధర్మమునకు [illegible] నను, అనిష్టఫలము గలుగక యభ్యుదయము గల్గుటచేతను, అధర్మము శాస్త్రోక్తఫలమునకు విరుద్ధమగుచున్నది; [illegible] యథోక్తఫల [illegible] లేదు.

అ. తాత్పర్యము.

[illegible]

టీక॥ [illegible]

[illegible] తాత్పర్యము.

[illegible]

[illegible]

[illegible] ఫలం [illegible]. ౨౦

టీక॥ యేషు=ఎవ్వరియందు; అధర్మః=అధర్మము; ప్రతిష్ఠితః=నిలిచియున్నదో; తే(అధ్యాహృతము)=వారలు; అధర్మేణ=అధర్మఫలముతో; యుక్తాయుక్తాః (యుక్తౌరన్యాః)=కూడుకొని [illegible] ధర్మమువలన = అధర్మమునందు రుచిగలవారుగాని, ధార్మికులయినయెడల; జనాః=జనులు; ధర్మేణ=ధర్మఫలముతో; యుక్తాః=గూడుదురు [illegible]

షాం=ఈ; ధర్మేణ=ధర్మముచేత; చరతాం= తిరుగువారలకు, ధర్మానుష్ఠానముసేయువారలకనుట; ధర్మాత్= ధర్మఫలమయిన యభ్యుదయము; ఫలం=ఫలముగా; భవేత్ =అగును.("చ" అనుటవలన) అధర్మేణ, చరతాంచ, అధర్మః, ఫలం, భవేత్ (అధ్యాహృతమగుచున్నది)=అధర్మముచేత, తిరుగువారలకును, అధర్మఫలమయిన వ్యసనము, ఫలముగా, అగును.

ఎవ్వరు అధర్మము ననుష్ఠింతురో వారికిం దప్పక యధర్మఫలమయినవ్యసనముగల్గుటయు, అట్లు ధర్మము నెవర నుష్ఠింతురో వారికి ధర్మఫలము సుఖము, తప్పక, కలుగుటయు, ఈప్రకారముగానుండనట్లయితేనే, అప్పుడు, ధర్మము ననుష్ఠించుటవలన సుఖముగలుగుననియు అధర్మానుష్ఠానము వలన వ్యసనము గల్గుననియుం జెప్పవచ్చును గాని యట్లుగానిచో నెంతమాత్రమువీలులేదు. అని; తాత్పర్యము.

యస్మాదర్థా వివర్ధంతే యేష్వధర్మః ప్రతిష్ఠితః
క్లిశ్యంతే ధర్మశీలాశ్చ తస్మాదేతౌ నిరర్థకౌ. ౨౧

టీక॥ యస్మాత్=ఏందువలన; యేషు=ఎవ్వరియందు, అధర్మః=అధర్మము; ప్రతిష్ఠితః=ఉన్నదో; తేషాం(అధ్యాహృతము)=వారలకు; అర్థాః=హితములు; వివర్ధంతే= వృద్ధిఁబొందుచున్నవో; ధర్మశీలాశ్చ= ధర్మమునాచరించు స్వభావముగలవారలును; క్లిశ్యంతే = వ్యసనమునొందుచున్నారో; తస్మాత్=అందువలన; ఏతౌ=ఈధర్మాధర్మములు; నిరర్థకౌ=ప్రమాణములేనివి, వాస్తవములుకానివనుట.

ఎవ్వరు, అధర్మమునేయాచరించువారలకు, ఇష్టసిద్ధిగలుగుటవలనను, ధర్మమునాచరించువారికే వ్యసనములు గలుగుటవలనను, ఈధర్మాధర్మములువాస్తవములుకావు; ఇష్టానిష్టరూపములయిన కార్యములవలనఁగదా, కారణములయిన ధర్మాధర్మములననుమానింపవలెను; అట్టికార్యములునియతములుకానందువలన వ్యాప్తిసిద్ధింపదుకాఁబట్టియనుమానమునకవకాశములేదు.

అని, తాత్పర్యము.

వధ్యంతే పాపకర్మాణో యద్య ధర్మేణ రాఘవ

స ౮ ౩

వధకర్మ హతో ధర్మ స్స హతేః [illegible] వధిష్యతి. ౨౨

టీక॥ రాఘవ= [illegible]! హా కమాణః= [illegible] రూపమయిన [illegible] తేయః= బాధింప [illegible]; అకర్మ= అకర్మము; హతో [illegible] హతః= [illegible] [illegible] బాధింపగలదు?

ఇంక, [illegible] [illegible] [illegible] రూపము [illegible] [illegible] [illegible] రూపమయిన [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible]

అథవా [illegible]
విధి [illegible] ౨౩

టీక॥ అథవా= [illegible]; తేన= దైవముచేత; [illegible] ఉజనమునకు; [illegible] [illegible]; పరం= గతము; [illegible] చునేః; తేన= [illegible]; [illegible] రగించునట్టి; కర్మణా= కర్మముచేత; విధిః= దైవము; [illegible] పొందును. సః= అతడు, విధి [illegible] [illegible] సంబంధము [illegible]

[illegible], అదృష్టరూపమయినకర్మము [illegible] [illegible] అదృష్టముచేతగదా కర్మ [illegible] బాధింపబడవలయు ను; [illegible] రూపమయినకర్మముచే యుండు, [illegible] దృష్టరూపమయినవిధి

నే ప్రేరకమని చెప్పవలెను; ధర్మాఽధర్మములలోపది యెవ్వానియందు, అధికమగుచున్నదో, అదియే, ఆతని ప్రవృత్త్యంతరమునకును గారణమగునని సమ్మతమగదా! అట్లు ప్రవృత్త్యంతరమునకును గారణములగు ధర్మాఽధర్మములు, అదృష్టాఽతిశయరూపములు గానే కారణములు కావలెను; అప్పుడు, అదృష్టరూపమయినవిధియే కారణమగు పక్షమున, అపాపకర్మఫలమునుగూడ, ఆవిధియే పొందవలెను; అట్లు పుణ్యకర్మఫలమును విధియె పొందవలెను; ప్రయోజ్యుండయిన కర్తకు ఎంతమాత్రమును ఏకర్మము ఫలముతోను సంబంధముండఁగూడదు. రాజుచేతఁ జేయింపఁబడిన కార్యముయొక్క ఫలము రాజునకే కలుగుంగాని భటునకెట్లు గలుగును?

అని, తాత్పర్యము.

అదృష్ట ప్రతీకారేణ త్వవ్యక్తేనాఽసతా సతా
కథం శక్యం పరం ప్రాప్తుం ధర్మేణాఽరివికర్శన. ౨౮

టీక॥ అరివికర్శన = శత్రువులఁ గృశింపఁజేయునట్టి రాముఁడా! అదృష్టప్రతీకారేణ = చూడఁబడని ఫలముగలదియు; అవ్యక్తేన = ప్రత్యక్షముకానిదియు; అసతా సతా = అసత్తైనదియునగు; ధర్మేణ = ధర్మముచేత; పరం = శ్రేష్ఠమును; ప్రాప్తుం = పొందుటకు; కథం = ఎట్లు; శక్యం = సాధ్యమగును?

శత్రువులఁ గృశింపఁ జేయునట్టివాఁడా! నట్టియు, కన్నులకు దృష్టరూపములు ధర్మాఽధర్మములు, ఫలప్రదములనుచున్నను, అధర్మము ఫలమునొసంగుట స్వతంత్రముగానా? ఇతరాశ్రయము వలననా? స్వతంత్రముగాఁగాదు; ఆకర్మజన్యమయిన యదృష్టముయొక్క ఫలము యెవ్వరికి నగపడదు; ఆయదృష్టము తానును బ్రత్యక్షమయినది కాదు; కేవలము, అసమ్భావితమని చెప్పఁదగినదిగానున్నది; అట్టి యదృష్టరూపమయిన ధర్మము స్వతంత్రముగా, ఎట్లు శ్రేయస్సు నొసంగఁగలదు?

అని, తాత్పర్యము.

యది సత్స్యాత్సతాం ముఖ్య నాఽసత్స్యాత్తవ కించన
త్వయా యదీదృశం ప్రాప్తం తస్మాత్సన్నోపపద్యతే. ౨౯

టీ॥ సతాం = సత్పురుషులలో; ముఖ్య = శ్రేష్ఠుండవగు రాముఁడా! తవ = (అ

స ౮౩

ధ్యాహృతము)=అధర్మాఽధర్మాత్మమయినవస్తువు; సత్=ఉన్నది; స్యాద్వది=యగు నేనియు; తవ=నీకు; అసత్=అనిష్టము; కించన=కొంచెమైనను; న స్యాత్=కలుగదు. యత్=ఏనిమిత్తమువలన; త్వయా=నీచేత; ఈదృశం=ఇట్టివ్యసనము; ప్రాప్తం = పొందబడినదో; తస్మాత్=అందువలన; సత్=ఉన్నదిగా; నోపపద్యతే=ఉపపన్నము కాదు.

సత్పురుషులలో నుత్తముఁడవగు రాముఁడా! ధర్మాఽధర్మములు, వాస్తవముగా నుండునవైనయు, ఫలముఁగలిగించునవైనను, నీవు, సర్వధార్మికులలోను నుత్తముఁడవైయున్నావు కావున, నీకువిపినమయిన బాధయుం గొంచెమేనియుఁ గలుగదు; అయితే, ఇంతటి పరమధార్మికుఁడవు నీకుఁగూడ, ఇట్టి మహావ్యసనము నొందితివి కావున, ధర్మాఽధర్మములు వాస్తవములని చెప్పుట యెంతమాత్రమును యుక్తముగా నుండలేదు. అని, తా.

అథవా దుర్బలః క్లీబో బలం ధర్మోఽనువర్తతే
దుర్బలో హృతమర్యాదో న సేవ్య ఇతి మే మతిః. ౨౭

టీక॥ అథవా=అట్లు గాదేని; దుర్బలః=బలములేనిదియు; క్లీబః=అసమర్థమునగు; ధర్మః=ధర్మము; బలం=పౌరుషమును; అనువర్తతే=వెంబడించునదని; దుర్బలః=బలములేనిదియు; హృతమర్యాదః=అపహరింపఁబడిన మర్యాదగలదియునగు, హీనముగఁ బెంగలేనునదియను నియమము లేనిదనుట; ధర్మః (అధ్యాహృతము) = ధర్మము ; న సేవ్యః=సేవింపఁదగినది; న=కాదు. ఇతి=అని; మే=నాయొక్క; మతిః = నిశ్చయము.

ధర్మము, ఇతరము నాశ్రయించి, యుండఁగా పౌరుషము నాశ్రయించియే ఫలము నొసంగుచున్నదను పక్షమునను, ధర్మము తాను స్వతంత్రఫలము నొసంగఁజాలక, దుర్బలమును, అసమర్థమును, పౌరుషము నాశ్రయించుచున్నదనఁగా చెప్పఁబడెను; అట్టి దుర్బలమయినదియు, యథోక్తఫలమునిచ్చునను నియమము లేనిదియునగు నీధర్మము నెంతమాత్రము సేవింపరాదు; అట్టిధర్మమునకుఁ గూడ ఆశ్రయభూతమయిన పౌరుషమునే యాశ్రయింపవలయునని నానిశ్చయము. అని, తాత్పర్యము.

బలస్య యది చేద్ధర్మో గుణభూతః పరాక్రమే
ధర్మముత్సృజ్య వర్తస్వ యథా ధర్మే తథా బలే. ౨౭

టీక॥ పరాక్రమే=కార్యసాధనమునందు; ధర్మః=ధర్మము; బలస్య=పౌరుషమునకు; గుణభూతో యది చేత్=అంగభూతమగునేని; ఇదానీం(అధ్యాహృతము)=ఇప్పుడు; ధర్మే=ధర్మమునందు; యథా=ఎట్లో; తథా=అట్లు; ధర్మం=ధర్మమును; ఉత్సృజ్య=విడిచి; బలే=పౌరుషమునందు; వర్తస్వ=ఉండుము.

అట్లు ధర్మము స్వతఃఫలము గలిగించుటకు అసమర్థమయి దుర్బలమయి, పౌరుషము నాశ్రయించుటవలన, కార్యసాధనమునందు, పౌరుషమే ప్రధానమయ్యెను, ధర్మము అపౌరుషమునకు అంగమై కాని స్వతంత్రము కాదనియు నేర్పడుచున్నదికదా; అప్పుడు, నీవిపుడు ప్రధానముగా ధర్మమునే యాశ్రయించి యుండుటవలన, ఇంక దుర్బలమును అస్వతంత్రమునగు నీధర్మమును బరిత్యజించి, పౌరుషమునే ప్రధానముగా నవలంబింపుము. అని, తాత్పర్యము.

అథ చేత్సత్యవచనం ధర్మః కిల పరంతప
అనృతస్త్వయ్యకరుణః కిం న బద్ధస్త్వయా పితా. ౨౮

టీక॥ పరంతప=శత్రువులఁదపింపఁజేయువాఁడా! సత్యవచనం=సత్యము చెప్పుట; ధర్మః కిల=ధర్మముగదా! అథ చేత్=అట్లగునేని; అనృతః=అసత్యముగలవాఁడును; త్వయి=నీయందు; అకరుణః=దయలేనివాఁడునగు; పితా=తండ్రి; త్వయా=నీచేత; కిం=ఎందుకు; న బద్ధః=బంధింపఁబడఁడయ్యె?

శత్రువులఁ దపింపఁజేయునట్టి రాముఁడా! ధర్మమె దుర్బలము నిష్ఫలము, అవాస్తవము, ఆశ్రయింపఁదగినది కాదనిని రూపింపఁబడినదికదా! ఇంక, నీవు అధర్మమునందును, సత్యవచనమును ముఖ్యధర్మముగా భావించియున్నావుగదా! అట్లయినయెడ, మొదట, సమస్తసామంతప్రకృతిసమక్షమున నీకుఁబట్టంబుఁగట్టెదనని ప్రతిజ్ఞ చేసి, పిమ్మట ఆమాటఁదప్పిపోవుటవలన, నసత్యమాడినవాఁడైనవాఁడును నిన్ను జ్యేష్ఠపుత్రుని వనంబునకుఁ దఱుముటచే నీయందు నిర్దయుండునునగు

నీతంత్రివి, యిప్పుడు, సత్యమునప్పిన దోషంబునకు ఏలబధించి వేయుచున్నావు? అని, తాత్పర్యము.

యది ధర్మో భవే ద్భూతః అధర్మో వా పరంతప
న త్వం హత్వా మునిం వజ్రీ కుర్యా దిజ్యాం శతక్రతుః. ౨౯

టీక॥ పరంతప=శత్రువులను దపింపఁజేయునట్టివాఁడా! ధర్మః=ధర్మము; భూతః=నిశ్చితము; భవేద్యది=అగునేని; అధర్మోవా=అధర్మముగాని; భూతో భవేద్యది(అధ్యాహృతము)=నిశ్చితమగునేని; వజ్రీ=వజ్రాయుధము గల; శతక్రతుః=నూఱుయాగములు గలయింద్రుండు; మునిం=ఋషిని; హత్వా=వధించి; ఇజ్యాం=యాగమును; నకుర్యాత్(త్వం)=చేయఁడుగదా!

ధర్మముగానియధర్మముగాని "దీనినే చేయవలెను, దీనిఁజేయఁగూడదు" అని, నిశ్చితమయినయెడ, వజ్రాయుధధరుండు నూఱశ్వమేధములు చేసినవాఁడునగు దేవేంద్రుండుగూడ, ఋషియయిన విశ్వరూపునింజంపి, యాగముచేయఁడుగదా! ధర్మమే చేయవలెను అధర్మముపరిత్యాజ్యమని నిశ్చితమయినయెడ, విశ్వరూపునివధింపక, యజ్ఞమునుమాత్రమే యింద్రుండుచేసియుండును; అధర్మమునే యనుష్ఠింపవలెను ధర్మమునే విడువవలెనని నిశ్చితమయినయెడ, యజ్ఞముసేయక, విశ్వరూపవధమునుమాత్రమె చేయును; రెండునుజేసేంద్రుండనుష్ఠించుటవలన, ధర్మాధర్మములను, రెంటినిగూడ, అవశ్యకాలములననుసరించి, యథేష్టముగా ననుష్ఠించుట యుక్తమనియు, దానికి, అనుష్ఠేయ పరిత్యాజ్యత్వ నియమము ఎంతమాత్రమును లేదనియుఁ దెలియవచ్చుచున్నది; అందుకును ఈలాగునంగాకున్నను, క్షత్రియధర్మనిష్ఠుండగు నింద్రుండట్లనుష్ఠించుటంజేసి, క్షత్రియులకిది యనువర్తనీయము.

అని, తాత్పర్యము.

అధర్మ సంశ్రితో ధర్మో వినాశయతి రాఘవ
సర్వ మేత ద్యథా కామం కాకుత్స్థ కురుతే నరః. ౩౦

టీక॥ రాఘవ = రాముఁడా! అధర్మసంశ్రితః = అధర్మమును బొందిన,

అధర్మసహితమయినదనుట; ధర్మః= ధర్మము; వినాశయతి= నశింపఁజేయుచున్నది. కాకుత్స్థ=రాముఁడా! నరః= మనుష్యుఁడు; ఏతత్=దీని; సర్వం=సమస్తమును; యథాకామం=యథేచ్ఛముగా; కురుతే=చేయును.

రాముఁడా! నియమంబున, యథోక్తముగా వేఱువేఱ, అధర్మముఁ బరిత్యజించి, ధర్మమునే యనుష్ఠించినయెడ, ధర్మాఽధర్మములు రెండును, కర్తకు నాశముకలిగించునవిగా నేయున్నవి; కావున, మనుష్యుఁడు, అట్టినియమంబుఁ వదలి, ధర్మాధర్మంబుల రెంటినిం గూడ, కాలానుగుణముగా, యథేష్టముగా నాచరింపవలెను. అని, తాత్పర్యము.

మమ చేదం మతం తాత ధర్మోఽయమితి రాఘవ
ధర్మమూలం త్వయా ఛిన్నం రాజ్యముత్సృజతా తదా. ౩౧

టీక॥ తాత=శోచనీయుఁడవగు; రామ=రాముఁడా! అయం= ఇది; ధర్మ ఇతి=ధర్మమని, మేలుగలిగించునదియనియనుట; ఇదంచ = ఇదియె; మమ= నాయొక్క; మతం = అభిప్రాయము. తదా=అప్పుడు; రాజ్యం = రాజ్యమును; ఉత్సృజతా= విడుచుచున్న; త్వయా=నీచేత; ధర్మమూలం= ధర్మముయొక్క వేరు, అనఁగా కారణము, అర్థమనుట; ఛిన్నం=నఱకఁబడినది.

రాముఁడా! ఇట్లు, ఎప్పుడును ధర్మమేయనుష్ఠింపవలెనను పిచ్చినియమంబు వదలి, ధర్మాఽధర్మములను రెంటిని కాలానుగుణముగా, ఏకాలమునను ఏదియుక్తమో దాని ననుష్ఠించుటయె ధర్మము, అనఁగా మేలుగలిగించునదియని నాయభిప్రాయము; అప్పుడు నీవు, రాజ్యమును వదలుటచేత, నేను జెప్పిన యీధర్మవృక్షమున కంతయు మూలకారణమయిన యర్థమును నశింపఁ జేసికొంటివి కావున, నీవు శోచనీయుఁడవైతివి; ఇఁక నీకెట్లు ధర్మఫలమయినసుఖముగల్గును? అని, తాత్పర్యము.

అర్థేభ్యో హి వివృద్ధేభ్యస్సంవృత్తేభ్యస్తతస్తతః
క్రియాస్సర్వాః ప్రవర్తంతే పర్వతేభ్య ఇవాఽఽపగాః. ౩౨

టీక॥ తతస్తతః= ఆయాయుపాయములవలన; సంవృత్తేభ్యః= ప్రాప్తి-

వినవియు; విష్ణ[illegible]నవి యునగు; అర్థ[illegible]నములవలన గదా! సర్వా[illegible] [illegible]మ[illegible]ము[illegible] [illegible] సమ [illegible]; [illegible] [illegible]మును [illegible] తే; ప్రవర్తంతే= [illegible]చున్నవి. [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] గా[illegible]ములగు యజ్ఞాది సమస్తకర్మము లును, ప్రజలవలన పన్నుగరూపమ యిన సమ్మతియును మొదలయిన యు పాయములవలన సంప్రాప్తమయిక్రమ ముగా [illegible] ధనములవలనే సా ధ్యములగుచున్నవి, గాన, ధనము లేనివా ని, [illegible] ఎంతమాత్రము సను ష్ఠింపశక్యముగాదు. అని, తాత్పర్యము.

అర్థేనహి విముక్తస్య పురుషస్యాల్పతేజసః
వ్యుచ్ఛిద్యంతే క్రియాః సర్వా గ్రీష్మే కుసరితో యథా. ౩౩

టీ॥ అర్థేన [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]; [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]; [illegible] [illegible] [illegible]ని; వ్యుచ్ఛిద్యంతే= విచ్ఛిన్నములగుచు న్నవి.

ధనవిహీనుడగు, [illegible] [illegible] [illegible], ధనహీనుడై [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], విచ్ఛిన్నముల గును. అని, తాత్పర్యము.

సో౽యమర్థం పరిత్యజ్య సుఖకామ స్సుఖైధితః
పాప మారభతే కర్తుం తతో దోషః ప్రవర్తతే. ౩౪

టీ॥ సుఖైధితః= సుఖముచేత [illegible] చెందిన; సః= అట్టి; అయం= ఈయర్థ [illegible]మును వదలినవాడు; అర్థం= ధనము ను; పరిత్యజ్య= వదలి; సుఖకామః= సు ఖమునుగోరినవాడై; పాపం= పాప కార్యమును; కర్తుం= చేయుటకు; ఆర భతే= ఆరంభించుచున్నాడు. తతః= అందువలన; దోషః= దోషము; ప్రవ

ప్తనేరకయుగున్నది.

ధనమును వదలిపెట్టిన ధనహీనుఁడు లేకపోవుటమాత్రమే కాదు, అధనుఁడు దోషంబునుంగలుగునట్లైనాగా, ధనమును బొంగొట్టుకొన్నవాఁడును, పూర్వముధనమున్నప్పుడు సుఖముగా బ్రతికినవాఁడు కాఁబట్టి, ధనము లేనిఁగానే స్త్రుల నహింపఁజాలక, సుఖముఁగోరి, మాసుఖమునకు సాధనమైన ధనమును సంపాదింపఁగోరి, దొంగతనమును దలయుచ పాతకములుం జేయ నారంభించును; అందువలన అధముఁడునుం బొందును. అని, తాత్పర్యము.

యస్యార్థా స్తస్య మిత్రాణి యస్యార్థా స్తస్య బాంధవాః
యస్యార్థా స్స పుమాఀల్లోకే యస్యార్థా స్సచపండితః. ౩౫

టీ॥ లోకే = లోకమునందు; యస్య = ఎవ్వనికి; అర్థాః = ధనములు; సంతి (అధ్యాహృతము) = ఉన్నవో; తస్య = అతనికి; మిత్రాణి = స్నేహితులు; సంతి (అధ్యాహృతము) = కలుగుదురు. యస్య = ఎవనికి; అర్థాః = ధనములు (ఉన్నవో); తస్య = అతనికి; బాంధవాః = బంధువులు కలుగుదురు. యస్య = ఎవనికి; అర్థాః = ధనములు (ఉన్నవో); సః = అతఁడు; పుమాన్ = పురుషుఁడు. యస్య = ఎవనికి; అర్థాః = ధనములు (ఉన్నవో); సః = అతఁడు; పండితః = పండితుఁడగును.

లోకంబున ఎవనికి ధనంబులు గలవో అతనికే అందఱును స్నేహితులగుదురు; దరిద్రునికి, అతని స్నేహితులు కారు; ఎవనికి ధనమున్నదో, అతనికే యందఱును బంధువులు; ధనహీనునకు, అతని బంధువులుగూడ కారు; ఎవనికి ధనంబులుగలవో, అతఁడే పురుషుఁడనఁబడును; ధనంబు లేనివాఁడు స్త్రీప్రాయుఁడే; ధనమెవ్వనికున్నదో, అతఁడే పండితుఁడు; ధనహీనుఁడు పండితుఁడైనను, అతనిలోకులు మూర్ఖునిఁగాఁ దలంతురు.

అని, తాత్పర్యము.

యస్యార్థా స్సచ విక్రాంతో యస్యార్థా స్సచ బుద్ధిమాన్
యస్యార్థా స్స మహాభాగో యస్యార్థా స్స మహాగుణః. ౩౬

టీ॥ యస్య = ఎవనికి; అర్థాః = ధనములు (ఉన్నవో); సః = అతఁడు;

స ౮౩

విక్రాన్తశ్చ = పరాక్రమముగలవాఁడును. యస్య=ఎవనికి; అర్థాః = ధనములు(ఉన్నవో); సః = అతఁడు; బుద్ధిమాంశ్చ= అధికమయినబుద్ధిగలవాఁడును. యస్య=ఎవ్వనికి; అర్థాః= ధనములు(ఉన్నవో); సః = అతఁడు; మహాభాగః=పూజ్యమయిన యదృష్టము గలవాఁడు. యస్య=ఎవనికి; అర్థాః= ధనములు(ఉన్నవో); సః=అతఁడు; మహాగుణః = అధికములయినగుణములు గలవాఁడు.

ఎవ్వఁడు ధనవంతుఁడో, అతఁడే పరాక్రమవంతుఁడు; ధనహీనుఁడు ఎంతపరాక్రమవంతుఁడైనను, అతనిలోకులు పిఱికివాఁడందురు; ఎవనికి విత్తముకలదో, అతఁడే బుద్ధిశాలి; దరిద్రుఁడు, ఎంతబుద్ధిమంతుఁడైనను, అతనిలోకులు బుద్ధిహీనుఁడందురు; ఎవ్వఁడు ధనముగలవాఁడో, అతఁడె మంచియదృష్టముగలవాఁడు; దరిద్రుని దురదృష్టవంతుఁడందురు; ధనముగలవాఁడే గొప్పగుణములుగలవాఁడును; దరిద్రుఁడు ఎంతగుణవంతుఁడైనను, అతని గుణవిహీనుఁడందురు. అని, తాత్పర్యము.

అర్థస్యైతే పరిత్యాగే దోషాః ప్రవ్యాహృతా మయా
రాజ్యముత్సృజతా వీర యేన బుద్ధిస్త్వయా కృతా. ౩౭

టీక॥ అర్థస్య = ధనముయొక్క; పరిత్యాగే= విడుచుటయందు; ఏతే = ఈ; దోషాః= దోషములు; మయా = నాచేత; ప్రవ్యాహృతాః= చెప్పఁబడినవి. వీర=పరాక్రమశాలివగు రాముఁడా! యేన(కేన) = ఏకారణముచేత; రాజ్యం = రాచఱికమును; ఉత్సృజతా= విడుచుచున్న; త్వయా= నీచేత; బుద్ధిః= తలంపు; కృతా= చేయఁబడినది?

అర్థమును విడిచినట్లయితే, ఇన్ని దోషములు కలుగునని నేనిప్పుడు చెప్పినాను గదా! వీరుఁడా! నీవిప్పుడు రాజ్యమును వదలినావే; అట్టిబుద్ధి నీ కెందువలనఁ గలిగినది? అని, తాత్పర్యము.

యస్యార్థా ధర్మకామార్థా స్తస్య సర్వం ప్రదక్షిణమ్
అధనే నార్థకామేన నార్థ శ్శక్యం విచిన్వతా. ౩౮

టీక॥ యస్య=ఎవ్వనికి; అర్థాః= ధనము; అస్తి(అధ్యాహృతము) = కల

దోషః తస్య = అతనికి; ధర్మకామార్థాః = ధర్మకామరూపములయిన ప్రయోజనములు; సర్వం = అంతయు; ప్రదక్షిణం = అనుకూలము. అర్థకాంక్షేన = శ్రేయస్సుగోరువాఁడును; విచిన్వతా = వెదకుచున్నవాఁడునగు; అధనేన = ధనములేనివానిచేత; అర్థః = శ్రేయస్సు; న శక్యం = సాధ్యముకాదు.

ధనముగలవానికి, ధర్మకామములన్నియు ననుకూలముగా సిద్ధించును; ధనములేనివాఁడు, శ్రేయస్సుపొందఁగోరి, యెంతప్రయత్నము చేసినను, అతనికి శ్రేయస్సును బొందుట యెంతమాత్రము సాధ్యముకాదు. అని, తాత్పర్యము.

హర్షః కామశ్చ దర్పశ్చ ధర్మః క్రోధ శ్శమో దమః
అర్థా దేతాని సర్వాణి ప్రవర్తంతే నరాధిప. ౩౯

టీక॥ నరాధిప = మనుష్యులకుఁ బ్రభుఁడవయిన రాముఁడా! హర్షః = సంతోషమును; కామశ్చ = కామమును; దర్పశ్చ = గర్వమును; ధర్మః = ధర్మమును; క్రోధః = కోపమును; శమః = అంతరింద్రియనిగ్రహమును; దమః = బహింద్రియనిగ్రహమును; ఏతాని = ఇవి; సర్వాణి = అంతయును; అర్థాత్ = ధనమువలన; ప్రవర్తంతే = ఉత్కృష్టముగా వర్తించుచున్నవి, శోభించుచున్నవనుట.

రాజా! సంతోషము, కామము, గర్వము, ధర్మము, కోపము, శాంతి, దాంతి, ఇవన్నియు, ధనమున్నవానియందే, ప్రకాశమునొందును.

అని, తాత్పర్యము.

యేషాం నశ్యత్యయం లోక శ్చరతాం ధర్మచారిణామ్
తేఽర్థా స్త్వయి న దృశ్యంతే దుర్దినేషు యథా గ్రహాః. ౪౦

టీక॥ యేషాం = ఏధనములు; చరతాం = ఉన్నను అనాదరణచేసి (అనాదరషష్ఠి); ధర్మచారిణాం = ధర్మము ననుష్ఠించువారలకు; అయం = ఈలోకము; నశ్యతి = నశించుచున్నదో; తే = ఆ; అర్థాః = ధనములు; త్వయి = నీయందు; దుర్దినేషు = మేఘముచేఁ గప్పఁబడినదినములయందు; గ్రహాఇవ = గ్రహములువలె; న దృశ్యంతే = చూడఁబడకున్నవి.

స ౮౩

ధనములున్నను, వానిని నాదరించె | యిన ధనములు, సూర్యాదిగ్రహములు
సి, కేవలధనార్జనమును ఎంతయునుష్ఠించి | సుదీర్ఘ సముద్రములుగ నగుబడనట్లు, నీయం
నను, అట్టి వారికి, ఈ లోకము నందలి | దు[illegible]నున్నచో; ఇంక నీ కెట్లు సుఖ
సుఖ మెంత మాత్రమును గలుగదు; అట్టి | ముగలుగును? అని, తాత్పర్యము.
యైహికసుఖములకన్నిటికి సాధనముల |

త్వయి ప్రవ్రాజితే వీర గురోశ్చ వచనే స్థితే
రక్షసా [illegible] భార్యా ప్రాణైః ప్రియతరా తవ. ౪౧

టీక॥ వీర=పరాక్రమవంతుండవగు | తా=అపహరింపబడినది.
రాముడా! త్వయి = నీవు; ప్రవ్రాజి | నీయందు! నీవు, తండ్రిమాటను శిర
తే=వనమునకుఁ బోయియున్నను; గురోః= | సావహించి, యీయుదవలె వనవాసం
తండ్రియొక్క; [illegible] | బు చేయుచు, నీవు, ధర్మనిష్ఠుండవై
స్థితే=[illegible] | యున్నను, [illegible]
ప్రాణైః(ప్రాణేభ్యః) [illegible] | [illegible]
న్నను; ప్రియతరా = [illegible] | [illegible]
యగుభార్య; [illegible] | [illegible]
రక్షసా = [illegible] | [illegible]. అని, తాత్పర్యము.

త [illegible]
[illegible] వ్యసనేష్యామి తత్ర [illegible] రాఘవ. ౪౨

టీక॥ వీర=పరాక్రమశాలివగు రా | [illegible] రాఘవ=రాముడా!
ముడా! అద్య = ఇప్పుడు; ఇంద్రజి | తస్మాత్=అందువలన; ఉత్తిష్ఠ=లెమ్ము.
తా= ఇంద్రజిత్తుచేత; కృతం = చే | వీరుండవగు రాముడా! అట్లు నీవు
యబడిన; విపులం = అధికమయిన; | రాజ్యము వనావాసముచేయుటవలన సం
తత్=ఆ; దుఃఖం= దుఃఖమును; కర్త | ప్రాప్తమయిన, యింద్రజిత్తుచేఁగావిం
రా=కార్యముచేత; వ్యపనేష్యామి= | పబడినట్టియీ[illegible] గలిగిన

యామిఘమును, ఐశ్వర్యమునుచేఁ బొందఁగోరుచున్నాను; లెమ్ము. | అని, తాత్పర్యము.

ఉత్తిష్ఠ నరశార్దూల దీర్ఘబాహో దృఢవ్రత

కిమాత్మానం మహాత్మానమాత్మానం నావబుధ్యసే. ౪౩

టీ. నరశార్దూల = పురుషశ్రేష్ఠుఁడా! దీర్ఘబాహో = నిడుపులయిన చేతులుగలవాఁడా! దృఢవ్రత = చలని ముకోన్నత (?) వ్రతముగలవాఁడా! ఉత్తిష్ఠ = లెమ్ము. ఆత్మానం = నిన్ను; మహాత్మానం = అధికమయిన ప్రభావముగలవానిఁగాను; ఆత్మానం = నీమాహాత్మ్యమునుగాను; నావబుధ్యసే కిం = ఎఱుంగవాఁడేమి?

పురుషోత్తముఁడా! ముల్లోకంబుల నసంహరింపఁజాలిన బలంబుగల మోకాళ్లవఱకు వ్రేలుచున్నదీర్ఘములయిన బాహువులు గలవాఁడా! దృఢమయిన వ్రతముగలవాఁడా! లెమ్ము; నీవు, మహాప్రభావుఁడవని యెఱుంగవా? నీమాహాత్మ్యమునెఱుఁగవా? వేమి?

అని, తాత్పర్యము.

అహమనఘ తవాపి నః ప్రియార్థం

జనకసుతానిధనం నిరీక్ష్య రుష్టః

సహయగజరథాం సరాక్షసేంద్రాం

భృశమిషుభిర్వినిపాతయామి లంకామ్. ౪౪

టీ. అనఘ = పాపరహితుఁడవగు రామా! అనం (అహం) = ఈనేను; జనకసుతానిధనం = సీతాదేవియొక్క మరణమును; నిరీక్ష్య = చూచి; తవ = నీకు; ప్రియార్థం = సంతోషముకొఱకు; రుష్టః = కోపించినవాఁడనై; ఉదితః = చెప్పినాను. సహయగజరథాం = గుఱ్ఱములతోను ఏనుఁగులతోను రథములతోను గూడినదియు; సరాక్షసేంద్రాం = రాక్షసేశ్వరుఁ డయిన రావణునితోఁ గూడినదియు నగు; లంకాం = లంకను; ఇషుభిః = బాణములచేత; భృశం = మిక్కిలియు; వినిపాతయామి = పడఁగొట్టెదను.

పాపరహితుండవగు రామా! నేనిప్పుడు, సీతాదేవి మరణంబు విని,

నీకు దుఃఖముగలిగినదేయని కుపితుండనై, ధర్మార్థధర్మములు అప్రామాణికములని చెప్పితినుగాని వేఱుగాదు; ఇప్పుడు, గుఱ్ఱములతోను ఏనుఁగులతోను రథంబులతోనుఁగూడ రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునితోనుం గూడ, ఈ లంకాపట్టణంబునంతయు, ఈక్షణంబున, బాణంబులచే నాశము నొందించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, త్ర్యశీతితమస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండత్ర్యశీతితమసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ.

చతురశీతితమసర్గప్రారంభః.

రామ మాశ్వాసయానేతు లక్ష్మణే భ్రాతృవత్సలే
నిక్షిప్య గుల్మాన్ స్వస్థానే తత్రాఽఽగచ్ఛ ద్విభీషణః. ౧

టీక॥ భ్రాతృవత్సలే= అన్నయందధికప్రీతిగల; లక్ష్మణే=లక్ష్మణుడు; రామం=రాముని; ఆశ్వాసయానేతు (ఆశ్వాసయమానేతు) = ఓదార్చుచుండఁగానే; విభీషణః = విభీషణుఁడు; గుల్మాన్=సేనలను; స్వస్థానే=తమస్థానమునందు; నిక్షిప్య=ఉంచి; తత్ర=అచ్చటికి; ఆగచ్ఛత్=వచ్చెను.

లక్ష్మణుడట్లు, వాత్సల్యంబున, అన్నగారినాశ్వాసించుచుండఁగా, విభీషణుండు, సేనాభాగములను అన్యోన్యప్రదేశములనుంచి, యారామలక్ష్మణులుండుస్థలమునకువచ్చెను.

అని, తాత్పర్యము.

నానాప్రహరణై ర్వీరై శ్చతుర్భి స్సచివై ర్వృతః

స ౭౪

నీలాంజనచయాకారైర్మాతంగైరివ యూథపః. ౨

టీక॥ సః (అభ్యాఖ్యానము) = విభీషణుడు; నానాప్రహరణైః = నానావిధములయిన యాయుధములు గలవారలును; నీలైః = నల్లనివారలును; నీలాంజనచయాకారైః = నల్లనికాటుకరాశియొక్క యాకారమువంటి యాకారముగలవారలగు; సచివైః = మంత్రులచేతను; మాతంగైః = ఏనుంగులచేత; యూథపః = ఏనుగులసమూహమును పాలించు పటిగజశ్రేష్ఠము వలె; వృతః = చుట్టబడెను.

గజయూథపతియగు గజశ్రేష్ఠము, ఏనుగులచే బరివేష్టింపబడినట్లు, ఆవిభీషణుడు, నల్లనికాటుకరాశివంటి యాకారముగలవారలును నానావిధములయిన యాయుధములు ధరించినవారలు నగు నలువురు మంత్రులచే బరివేష్టితుడై యుండెను. అని, తాత్పర్యము.

సోఽభిగమ్య మహాత్మానం రాఘవం శోకలాలసమ్

వానరాంశ్చైవ దదృశే బాష్పపర్యాకులేక్షణాన్. ౩

టీక॥ సః = ఆవిభీషణుడు; అభిగమ్య = వచ్చి; శోకలాలసమ్ = దుఃఖముచేత బాధితుడైన; మహాత్మానమ్ = అధికమయినబలముగల; రాఘవమ్ = లక్ష్మణుని; బాష్పపర్యాకులేక్షణాన్ = కన్నీళ్లచేగలతపడినకన్నులుగల; వానరాంశ్చైవ = వానరులను; దదృశే(దదర్శ) = చూచెను.

ఆవిభీషణుడువచ్చి, మహాబలుండగు లక్ష్మణుండు దుఃఖపరవశుడైయుండుటయు, వానరులందరు కన్నులనీళ్లు పెట్టుకొని దీనులయి యుండుటయుం జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

రాఘవంచ మహాత్మాన మిక్ష్వాకుకులనందనమ్

దదర్శ మోహమాపన్నం లక్ష్మణస్యాఽంక మాశ్రితమ్. ౪

టీక॥ సః(అభ్యాఖ్యానము)= ఆవిభీషణుడు; మోహం = ఒడలుదెలియ

[illegible] = [illegible] లక్ష్మణస్య = లక్ష్మణుని యొక్క; [illegible] కం = ఒడిని; [illegible] న; మహాత్మానం = అధికమయిన [illegible] వముగల వాని [illegible]; [illegible] నం = [illegible] చేయువాని [illegible]; [illegible] నిగాంచి; [illegible].

[illegible] విభీషణుండు, మహాను భావుండును [illegible] కంతయు [illegible] చేయువాండు నగు రాముండును, దుఃఖింయున మోహంబు నొంది, లక్ష్మణుని తొడమీంద బరుండి యుండుటను జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

[illegible] శోకసంతప్తం దృష్ట్వా రామం విభీషణః
[illegible] మిదం [illegible] ౫

టీక [illegible] అని; [illegible] చెప్పెను.

[illegible]

ఆ విభీషణుండు, రాముండు [illegible] లక్ష్మణుని [illegible] చూచి, [illegible] నుండి [illegible] అని, [illegible] యము. అని, తాత్పర్యము.

విభీషణముఖం దృష్ట్వా సుగ్రీవం తాంశ్చ వానరాన్
లక్ష్మణో వాచ మందార్థ మిదం బాష్పపరిప్లుతః. ౬

టీక. లక్ష్మణః = లక్ష్మణుండు; విభీషణముఖం = విభీషణుని ముఖమును; సుగ్రీవం = సుగ్రీవుని; తాన్ = ఆ వానరాన్ = వానరులను; దృష్ట్వా = చూచి; బాష్పపరిప్లుతః = కన్నీళ్లచే తడుపంబడినవాండై; మందార్థం = అల్పము యినయర్థము గల, అల్పములయిన శక్తి మొదలగునవి గల యిదం = ఈమాటను [illegible]

సర్గ ౮౪

ఉవాచ=(సంధిపూర్వము) చెప్పెను.

లక్ష్మణుడు, విభీషణుని ముఖంబుఁ జూచి, సుగ్రీవుని అవానరుల నడుమనుం గని, కన్నుల నీళ్లు గారుచు, మందవచనం బున, నిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

హత్వా మింద్రజితా సీతా మిహ శ్రుత్వైవ రాఘవః
హనుమ ద్వచనా త్తస్య తతో మోహ ముపాగతః. ౭

టీక॥ సౌమ్య=తిన్ననివాఁడవగు వి భీషణుఁడా! రాఘవః= రాముఁడు; ఇ హ=ఇప్పుడు; సీతాం=సీతను; ఇంద్ర జితా=ఇంద్రజిత్తుచేత; హతాం = వ ధింపఁ బడిన దానిఁగా; హనుమద్వచ నాత్ =హనుమంతునిమాటవలన; శ్రు త్వైవ=విన్నంతనే; తతః=అందువలన; మోహం = మూర్ఛను; ఉపాగతః= పొందినాఁడు.

సౌమ్యుఁడవగు విభీషణుఁడా! రా ముఁడిప్పుడు, ఇంద్రజిత్తు సీతనువధించి వేసినాఁడన్న సంగతిని, హనుమంతుడు చెప్పఁగావిని, మిక్కిలిదుఃఖంబున, మో హముఁబొందినాఁడు. అని లక్ష్మణుడు, విభీషణునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

కథయంతం తు సౌమిత్రిం సన్నివార్య విభీషణః

టీక॥ విభీషణః=విభీషణుఁడు; కథ యంతంతు=చెప్పుచున్నట్టియు; సౌమి త్రిం=లక్ష్మణుని; సన్నివార్య=అడ్డగిం చి; ఉవాచ (అధ్యాహృతము) = చె ప్పెను.

విభీషణుఁడు, అట్లు చెప్పుచున్నలక్ష్మ ణుని, దనకునవారాజారిమంతయుఁదెలి సియుండుటవలన, నడ్డగించి, యిట్లని, ప లికెను. అని, తాత్పర్యము.

మనుజేంద్రార్తరూపేణ యదుక్తం హనూమతా. ౮
తదయుక్త మహం మన్యే సాగరస్యేవ శోషణమ్

టీక॥ మనుజేంద్ర = మనుష్యులకుఁ బ్రభుఁడవగు రాముఁడా! యత్ =ఏది; హనూమతాచ= హనుమంతునిచేతను; ఆర్తరూపేణ=వస్తురూపముచేత; ఉ

స ౯౪

క్తం=చెప్పఁబడినదో; తత్=దానిని; సాగరస్య = సముద్రముయొక్క; శోషణమివ=ఎండించుటవలె; అయుక్తం=సరికానిదానినిగా; అహం=నేను; మన్యే=తలంచెదను.

మనుష్యరాఘవుఁడవగు రామునిచే హనుమంతునిచేతన్పు వాస్తవమనితోఁచి యేమాట చెప్పఁబడెనో, ఆమాట, యెంతమాత్రమును యుక్తముకాదని నాకుఁదోఁచుచున్నది; సముద్రమునుండి మట వెళ్లుటకెట్లు సాధ్యముకాదో, అట్లు, సీతను వధించెనని చెప్పుట యెంతమాత్రమును యుక్తముకాదు. అని, తాత్పర్యము.

అభిప్రాయంతు జానామి రావణస్య దురాత్మనః । ౧౯
సీతాంప్రతి మహాబాహో నచ ఘాతం కరిష్యతి ॥

టీక॥ మహాబాహో = దీర్ఘములగు బాహువులుగల రాముఁడా! దురాత్మనః = దుష్టబుద్ధిగల; రావణస్య = రావణునియొక్క; అభిప్రాయంతు=అభిప్రాయమునైతే; జానామి = ఎఱుఁగుదును; సీతాంప్రతి=సీతనుగూర్చి; ఘాతం=వధను; నకరిష్యతి = చేయఁడు.

మహాబాహువులుగల రాముఁడా! దురాత్ముఁడగు రావణునియభిప్రాయము నాకు తెలియును; సీతనుగూర్చి, యెంతమాత్రము వధించుటకార్యము చేయనేరఁడు. అని, తాత్పర్యము.

యాచ్యమానస్తు బహుశో మయా హితచికీర్షుణా । ౨౦
వైదేహీ ముత్సృజస్వేతి నచ తత్కృతవాన్ వచః ॥

టీక॥ హితచికీర్షుణా = మేలుచేయఁగోరుచున్న; మయా=నాచేత; వైదేహీం=సీతను; ఉత్సృజస్వ = విడువుము; ఇతి=అని; బహుశః = అనేకవిధముగా; యాచ్యమానస్తు=అడుగఁబడినవాఁడైనను; సః (అన్యాయకారియగు) = ఆరావణుఁడు; తత్=ఆ; వచః = మాటనుకూడ; నకృతవాన్ = చేయఁడాయెను.

నేను హితముఁగోరి, సీతను రామునకొసంగుమని యెంతయు యాచించినను, రావణుఁడామాటవినినవాఁడుకాఁడు; అట్లు, సీతను విడిచి యుండుటకే సమ్మతింపనివాఁడు, వధించుటకు సమ్మతించునా? అని, తాత్పర్యము.

స ౮౪

నైవ సామ్నా న దానేన న భేదేన కుతో యుధా. ౧౧
సా ద్రష్టుమపి శక్యేత నైవ చాన్యేన కేనచిత్

టీక॥ సా=ఆసీతాదేవి; కేనచిత్=ఒకానొకనిచేతను; ద్రష్టుమపి=చూచుటకైనను; సామ్నా=మంచిమాటచే; నైవశక్యేత=అలవికానేకాదు. దానేన=ఈవిచేత; న(శక్యేత)=అలవికాదు. భేదేన=పరులలోనొకరితోనొకరికివిరోధము గలిగించుటచేత; న(శక్యేత)=అలవిగాదు. యుధా=యుద్ధముచేత; కుతః=ఎటువలన; శక్యేత(అధ్యాహార్యము)=అలవిగును? అన్యేన=ఇతరమయినయుపాయముచేతను; నైవ(శక్యేత)=అలవికానేకాదు.

సామోపాయమునఁగాని, దానంబునఁగాని భేదోపాయంబునఁగాని, దండోపాయంబునఁగాని, సీతంజూచుటకేని, యెట్టివారికి నలవిగాదు; రాక్షసులగు మాయోపాయంబున కనఁ గాకపోదురు గదా! ఇఁక, నింద్రజిత్తు, సీతఁ జంపి యెట్లువధింపఁగలఁడు? అని, తాత్పర్యము.

వానరాన్మోహయిత్వా తు ప్రయాతో రావణాత్మజః. ౧౨
చైత్యం నికుంభిలాంనామ యత్ర హోమం కరిష్యతి

టీక॥ సః=ఆ; రావణాత్మజః=ఇంద్రజిత్తు; వానరాన్=వానరులను; మోహయిత్వా=మోసపుచ్చి; యత్ర=ఎచ్చట; హోమం=హోమమును; కరిష్యతి=చేయునో; తత్ (అధ్యాహార్యము)=అట్టి; నికుంభిలాంనామ=నికుంభిలయనుప్రసిద్ధమగున; చైత్యం=దేవస్థానమునుగూర్చి; ప్రయాతః=వెనుకకుఁబోయినాఁడు.

ఆయింద్రజిత్తు, వానరులను మోసపుచ్చి, నికుంభిలయను దేవాలయమునకు హోమముసేయుటకై, పోయెను; ఏలననఁగా, నప్పుడు, తానదృశ్యుండై, రావణునకుసహాయముగా యుద్ధముసేయఁగలిగియు, శత్రువులను లంకలోలేకుండఁజేసి, తాను హోమమారంభించునేని, ప్రయుద్ధముసేయువారలులేక, వానరులవలన, తనకు హోమవిఘ్నము గలుగదని తలఁచి, తన హోమకార్యము నెఱవేరువఱకు, వానరులుమీరలందఱు, మతిపరవశులై యుద్ధమువిషయమై యుత్సాహము లేకుండుటకై, యిట్లు,

స ౮౪

మాయచే సీతావధంబు చేసి, వంచించినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

హుతవా నుపయాతో హి దేవైరపి సవాసవైః ౧౩
దురాధర్షో భవత్యేవ సంగ్రామే రావణాత్మజః

టీక॥ రావణాత్మజః = రావణుని కొడుకైనయింద్రజిత్తు; హుతవాన్ = హోమము చేసినవాఁడై; ఉపయాతో హి = వచ్చినవాఁడగు నేని; సంగ్రామే = యుద్ధమునందు; సవాసవైః = వాసవునితోఁ గూడిన; దేవైరపి = దేవతలచేతనైనను; దురాధర్షః = ఎదిరింపరానివాఁడు; భవత్యేవ = తప్పక యగుచున్నాఁడు.

రావణపుత్రుఁడు ఇంద్రజిత్తు, నికుంభిలయందు నిర్విఘ్నముగా హోమము గావించి, మరలి వచ్చెనేని, దేవతలు ను వాసవునితోఁ గూడ ముట్టిపెట్టి వచ్చినను, వానిని యుద్ధంబున నతని యెదుట నిలువ శక్యము కాదు.

అని, తాత్పర్యము.

తేన మోహయతా నూనం ఏషా మాయా ప్రయోజితా. ౧౪
విఘ్న మన్విచ్ఛతా తత్ర వానరాణాం పరాక్రమే

టీక॥ తత్ర = ఆనికుంభిలాహోమస్థానమునందు; వానరాణాం = వానరులయొక్క; పరాక్రమే = పరాక్రమమునందు; విఘ్నం = అడ్డిని, విఘ్నము చేయుశక్తి; అన్విచ్ఛతా = తలంచినవాఁడును, కావుననే; మోహయతా = మోసపుచ్చువాఁడునగు; తేన = ఆయింద్రజిత్తుచేత; ఏషా = ఈ; మాయా = మాయ; ప్రయోజితా = కావింపఁబడినది. నూనం = నిశ్చయము.

ఆయింద్రజిత్తు, వానరులు పరాక్రమవంతులు, నికుంభిలయందు తాను చేయు హోమకార్యమునకు విఘ్నము గావింతురని తలంచి, వానరులు యుద్ధోత్సాహము చెడి దుఃఖపడవలెనని యిట్లు వంచనము చేయుటకై, ఇట్లు, మాయారూపమయిన, సీతావధము చేసినాఁడు, కాని వేఱుగాదు; నిశ్చయము. అని, తాత్పర్యము.

ససైన్యా స్తత్ర గచ్ఛామో యావ త్తన్న సమాప్యతే. ౧౫

టీక॥ యావత్ = ఎంతవరకు; తత్ = అప్పటియము; ననమ్రా [illegible] సెయి నొప్పింబనవో: తావత్ (అథ్యాహృతము) = అంతవరకు; తత్ర = అనకుం [illegible] అను; నసైన్యాః = సైన్యములతో గూడ [illegible] దయోమ్మై; గచ్ఛ = పోవలెదము.

కావున, ఆ రావణ సంహారార్థ మై [illegible] కొనియున్నేని యుద్ధమునకు సంసిద్ధుడనై సేనతో బయలుదేరెదము.

అని, తాత్పర్యము.

త్వయ్యేవ మం నరశార్దూల మిథ్యా సంతాప మాగతమ్
సీత తే హి బలం నష్టం దృష్ట్వా నష్టం శోకస్య మే. ౧౭

టీక॥ నరశార్దూల = పురుషశ్రేష్ఠుడవగు రామా! [illegible] తం = నన్ను; మిథ్యా [illegible] = అబద్ధముగా కలిగిన సంతాపము = పరితాపము. బలం = సేన; [illegible] అంతయు; శోకకర్శితా = దుఃఖముచే కృశించినదానవు; త్వాం = నిన్ను; దృష్ట్వా = చూచి; సీదతి = కృశించును [illegible] న్యాయ = !

పురుషశ్రేష్ఠుడవగు రామా! తప్పక [illegible] సంతాపమును విడిచి [illegible], దుఃఖముచేత పరితపించు [illegible], సేనయంతయు [illegible] నొందియున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

ఇహ త్వం స్వస్థహృదయో స్తిష్ఠ సత్త్వసముచ్ఛ్రితః
లక్ష్మణేన సహాయేన సహ స్త్రీ సైన్యైరనుపాలితః. ౧౮

టీక॥ త్వం = నీవు; స్వస్థహృదయః = నెమ్మదితో గూడిన మనస్సుగల వాడవై; సత్త్వసముచ్ఛ్రితః = ధైర్యము గలవాడవై; ఇహ = ఇచ్చట; స్థ = ఉండు [illegible] ము. అస్మాభిః = మాతో; సైన్యానుపాలితః = సైన్యముల వలన కాపాడబడినవాడవై; లక్ష్మణేన = లక్ష్మణునితో [illegible] సహ = కూడ.

నీవు, ధైర్యము నొంది, మనస్సున నెమ్మదిగ నిచ్చట నుండుము; మా [illegible] మహా వానరులయిన వానరవీరులతో డను, లక్ష్మణునితో కూడ [illegible], తాత్పర్యము.

సం ౮౪

ఏష తం నరశార్దూలో రావణిం నిశితైశ్శరైః
త్యాజయిష్యతి తత్కర్మ తతో వధ్యో భవిష్యతి. ౧౮

టీక॥ ఏషః=ఈ; నరశార్దూలః=పురుషశ్రేష్ఠుఁడగు లక్ష్మణుఁడు; తం=ఆ; రావణిం=రావణుని కుమారుఁడైన యింద్రజిత్తును; నిశితైః=కఱకులయిన; శరైః=బాణములచేత; తత్=ఆ; కర్మ=హింసాకార్యమును; త్యాజయిష్యతి=విడిపింపను. తతః=అంతట; సః(అధ్యాహార్యపదము)=ఆయింద్రజిత్తు; వధ్యః=వధింపఁబడినవాఁడు; భవిష్యతి=కాఁగలఁడు.

పురుషశ్రేష్ఠుఁడయిన యీలక్ష్మణుండు, కఱకులయినబాణములు ప్రయోగించి, యింద్రజిత్తును, హింసాకార్యమును విడిచి యుద్ధమునకు వచ్చునట్లు గావించును; అందువలన, ఇంద్రజిత్తు, బ్రహ్మాదిప్రకమున, వధ్యుఁడగును. అని, తాత్పర్యము.

ఏతే సునిశితా స్తీక్ష్ణాః పత్రిపత్రాంగవాజినః
పతత్రిణ ఇవాసౌమ్యా శ్శరాః పాస్యంతి శోణితమ్. ౧౯

టీక॥ ఏతే=ఈ; సునిశితాః=సానఁబెట్టఁబడినవియు; తీక్ష్ణాః=కఱకులయినవియు; పత్రిపత్రాంగవాజినః, పత్రి=పక్షులయొక్క, పత్ర=ఱెక్కలయొక్క, అంగ=తునుకలచే, వాజినః=వేగవంతములనగు; శరాః=బాణములు; అసౌమ్యాః=క్రూరములయిన; పతత్రిణః ఇవ=పక్షులవలె; తస్య=ఆయింద్రజిత్తుయొక్క; శోణితం=నెత్తురును; పాస్యంతి=త్రాగఁగలవు.

చక్కఁగా సానఁబెట్టఁబడి నందువలన మిక్కిలి యువాడిగలవియు పక్షిఱెక్కల యాకృతిగల్గి యుండుట వలన నధికమయిన వేగముగలవియునగు నీలక్ష్మణుని బాణములు, గద్దలు మొదలగు క్రూరపక్షులం బోలె, నాయింద్రజిత్తు నెత్తురుం ద్రావఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

తం సందిశ మహాబాహో లక్ష్మణం శుభలక్షణమ్
రాక్షసస్య వినాశాయ వజ్రం వజ్రధరో యథా. ౨౦

టీక ॥ మహాబాహో= పెద్దచేతులుగల రాముఁడా! రాక్షసస్య= రాక్షసునియొక్క; వినాశాయ=నాశనముకొఱకు; శుభలక్షణం = మంగళకరములైయున లక్షణంబులుగల; తం=ఆ; లక్షణం=లక్ష్మణుని; వజ్రం = వజ్రాయుధమును; వజ్రధరః యథా=దేవేంద్రుఁడువలె; సంసృజ= పంపుము.

మహాబాహుండవగు రాముఁడా! పూర్వము నముచివధార్థమయి, దేవేంద్రుఁడు వజ్రాయుధమును బ్రయోగించినట్లు [illegible] ఇంద్రజిత్తును వధించుటకై, శుభలక్షణుండగు లక్ష్మణుం బంపుము. అని, తాత్పర్యము.

మనుజవర న కాలవిప్రకర్షో
రిపునిధనం ప్రతి యత్క్షమోఽద్య కర్తుమ్
త్వమతిసృజ రిపోర్వధాయ వాణీ
మమరరిపోర్మథనే యథా మహేంద్రః. ౨౦

టీక ॥ మనుజవర= మనుష్యశ్రేష్ఠుండవగు రాముఁడా! యత్ = ఏకారణమువలన; రిపునిధనం ప్రతి = శత్రువధమునుగూర్చి; కాలవిప్రకర్షః = కాలవిలంబము; కర్తుం= చేయుటకు; క్షమో న= యోగ్యముగాదో; తత్ (అధ్యాహృతము) = అందువలన; త్వం= నీవు; రిపోః = శత్రువుయొక్క; వధాయ = వధించుటకొఱకు; అమరరిపోః= దేవశత్రువయిన యసురునియొక్క; మథనే=వధించుటయందు; మహేంద్రః యథా=దేవేంద్రుఁడువలె; వాణీం=మాటను; అతిసృజ= విడువుము, ఆజ్ఞాపింపుమనుట.

మనుజశ్రేష్ఠుఁడా! శత్రువధమువిషయమయి, యిప్పు డెంతమాత్రము జాగుచేయుట యుక్తముకాదు, కావున, దేవశత్రువులగు రాక్షసులను తలపడిన [illegible]ము వారి వధింపుమని దేవేంద్రుండు దేవసేనాపతియగు కుమారస్వామి [illegible] నీవు శత్రువయిన యింద్రజిత్తును వధించుటకై, లక్ష్మణు నాజ్ఞాపింపుము. అని, తాత్పర్యము.

సమాప్తకర్మా హి స రాక్షసాధిపో
భవత్యశక్యస్సమరే సురాసురైః

సర్గః

యుయుత్సతా తేన సమాప్తకర్మణా
భవేత్సురాణా మపి సంశయో మహాన్. ౨౨

టీ॥ సమాప్తకర్మా = ముగిసిన కార్యముగల; సః=ఆ; రాక్షసాధిపః= రాక్షసవరుండగునింద్రజిత్తు; సమరే= యుద్ధమునందు; సురాసురైః = దేవతలచేతను అసురులచేతను; అదృశ్యః= చూడఁగూడనివాఁడు; భవతి=అగుచున్నాఁడు. సమాప్తకర్మణా = సమాప్తిఁబొందిన కార్యముగల; యుయుత్సతా = యుద్ధము సేయఁగోరుచున్న; తేన = ఆయింద్రజిత్తుచేత; సురాణా మపి = దేవతలకునుగూడ; మహాన్= అధికమయిన; సంశయః=సందేహము; భవేత్=అగును.

రాక్షసశ్రేష్ఠుండగు నాయింద్రజిత్తుచేయు హోమకార్యము సమాప్తిఁబొందునేని, యతండు యుద్ధంబున సురాసురులకేని యదృశ్యుండగును; అతండు అహోమముసేసి వచ్చి యుద్ధమునకు వచ్చినచో, దేవతలకును ప్రాణసంశయముగలుగును. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, చతుశ్శీతితమస్సర్గః.

ఇతి, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికావ్యాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ చతుశ్శీతితమసర్గటీక,
ముగిసినది.